

Occitània en Catalonha: de tempes novèls, de novèlas perspectivas

Actes de l'XI^{en} Congrès de
l'Associacion Internacionala
d'Estudis Occitans

Tèxtes editats per Aitor Carrera e Isabel Grifoll

DOCUMENTS OCCITANS

**Association internationale d'études occitanes. Congrès international
(11è : 2014 : Lleida, Catalunya)**

Occitània en Catalonha: de tempses novèls, de novèlas perspectives : actes de l'XI^{en} Congrès de l'Associacion Internacionala d'Estudis Occitans. – Primiera edicion. – (Biblioteca tècnica de política lingüística ; 21. Documents occitans)

Recull de les actes del congrès, celebrat a Lleida del 16 al 21 de juny de 2014. – Bibliografia. – Textos en occità, català, castellà, francès, italià i anglès

ISBN 9788439395676

I. Carrera Baiget, Aitor, editor literari II. Grifoll, Isabel, editor literari III.

Catalunya. Departament de Cultura IV. Lleida (Catalunya : Província).

Diputació V. Títol VI. Col·lecció: Biblioteca tècnica de política lingüística ; 21

1. Occità - Congressos 2. Literatura occitana - Congressos 3. Cultura occitana - Congressos 4. Occitània - Relacions - Catalunya 5. Catalunya - Relacions - Occitània

811.133.2(063)

821.133.2(063)

008(44-13)(063)

© Generalitat de Catalonha. Departament de la Cultura.

Direccion Generala de la Politica Linguistica, 2016

<http://llengua.gencat.cat>

© Deputacion de Lhèida. Institut d'Estudis Ilerdencs

Editors: Aitor Carrera e Isabel Grifoll

Concepcion de la colleccion: Mauricio Restrepo

Primiera edicion: julhet de 2017

Mesa en pagina: Primer Segona Serveis de Comunicació

Estampaire: Arts Graficas de la Deputacion de Lhèida

Depaus legal: B 15405-2017

ISBN: 978-84-393-9567-6

Aqueste obratge es jos una licència Creative Commons de liura difusion qu'obliga de ne creditar los autors, non modificabla e restrencha a las utilizacions non comercialas.

Resumit de la licència: <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.ca>

Licència integrala: <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode>

Occitània en Catalonha: de tempes novèls, de novèlas perspectivas

Actes de l'XI^{en} Congrès de
l'Associacion Internacionala
d'Estudis Occitans

Tèxtes editats per Aitor Carrera e Isabel Grifoll

Occitània en Catalonha: de tempses novèls, de novèlas perspectives
XI^{en} Congrès de l'Associacion Internacionala d'Estudis Occitans
Lhèida, del 16 al 21 de junh de 2014

Comitat scientific

María Carmen Alén-Garabato; Aitor Carrera; Joan-Ives Casanova; Jean-Pierre Chambon; Germà Colón; Joan-Francés Courouau; Joèla Ginestet; Guy Latry; Catherine Leglu; Arvèi Lieutard; Felip Martèl; Rosa María Medina Granda; Walter Meliga; Wendy Pfeffer; Claus Dieter Pusch; Angelica Rieger; Flocel Sabaté; Patric Sauzet; Jordi Suïls; Domergue Sumien; Sergio Vatteroni; Joan Veny.

Comitat d'organizacion

Aitor Carrera; Josep Maria Domingo; Isabel Grifoll; Flocel Sabaté; Ramon Sistac; Cristina Solé; Jordi Suïls; Albert Turull.

Comitat d'onor

Plan Onorable Sénher Artur Mas i Gavarró, President de la Generalitat de Catalonha; Onorable Sénher Ferran Mascarell i Canalda, Conselhièr de la Cultura de la Generalitat de Catalonha; Magnific Sénher Carlos Barrera Sánchez, Sindic d'Aran; Magnific Sénher Roberto Fernández Díaz, Rector de l'Universitat de Lhèida; Illustrissim Sénher Joan Reñé i Huguet, President de la Deputacion de Lhèida; Illustrissim Sénher Àngel Ros i Domingo, Cònsol de Lhèida; Illustrissim Sénher Joandomènec Ros i Aragonès, President de l'Institut d'Estudis Catalans; Sénher Walter Meliga, President de l'Associacion Internacionala d'Estudis Occitans; Dòna Esther Franquesa i Bonet, Directritz Generala de la Politica Linguistica; Sénher Joan Biscarri i Gassió, Vicerector de las Activitats Culturalas e de la Projeccion Universitària de l'Universitat de Lhèida; Sénher Joan Busqueta i Riu, Degan de la Facultat de las Letras de l'Universitat de Lhèida; Sénher Josep Maria Solé i Sabaté, Director de l'Institut d'Estudis Ilerdencs.

Partenaris

Departament de la Cultura de la Generalitat de Catalonha; Conselh Generau d'Aran; Deputacion de Lhèida; Institut d'Estudis Ilerdencs; Institut d'Estudis Catalans; Obra Social - La Caixa; Universitat de Lhèida.

Sosten a l'organizacion

Grup d'Estudi sobre la Literatura del Vuit-Cents; Grup de Recerca Consolidat en Estudis Medievals Espai, Poder i Cultura.

Collaboradors

La Paeria - Ajuntament de Lleida; Consorci del Turó de la Seu Vella de Lleida; Mòstra de Cinèma Occitan; Espai Androna; Òmnium Cultural; Espai Funàtic; Jornalet.

Ensenhador

Introduccion	13
Ester FRANQUESA I BONET, directritz generala de la Politica Linguistica; Rosa PUJOL, vicepresidenta de l'Institut d'Estudis Ilerdencs	13
Prefaci	15
Aitor CARRERA, Isabel GRIFOLL. Editors	15
Conferéncia inaugurala	19
Georg KREMnitz	
Problèmas particulars de las normativizacions de lengas sens estat : parallelismes e diferéncias entre l'occitan e lo catalan	21
Conferéncias plenièras	37
Joan-Ives CASANÒVA	
Mirau de l'escritura e escritura dau mirau : la literatura occitana de uei	39
Joan VENY	
L'empremta occitana en català	49
Comunicacions	63
Linguistica	65
Maria-Reina BASTARDAS I RUFAT	
Els <i>Proverbes de la vallée d'Aure</i> de François Vidailhet (1910). Originalitat i interès dels proverbis meteorològics recollits en aquesta font	67
Carles BIOSCA, Carles CASTELLANOS	
Influéncia lingüística occitanocatalana a la Mediterrània occidental	77

Juan Carlos BUENO CHUECA, Xavier TOMÁS ARIAS Eth gascon parlat ena Vath d'Aura en permèr tèrç deth sègle XX selont eths obratges de Saroïhandy (1910, 1912) e Cremona (1948-1954)	93
Aitor CARRERA De cap a un nau atlàs lingüistic dera Val d'Aran	103
Maria Sofia CORRADINI, Guido MENSCHING Le DiTMAO (<i>Dictionnaire des Termes Médico-botaniques</i> de l'Ancien Occitan) : caractéristiques et organisation des données lexicales	125
Joan-Cristòu DOURDET Entre òc e oïl: per una tipologia daus parlars dau Creissent en Charanta occitana	139
Thomas FIELD Écrire en Gascogne agenaise au Moyen Âge : pratiques en conflit	153
Jean-Louis FOSSAT Au fil de la période. Prosodie de l'occitan parlé	163
Michela GIOVANNINI La web habla aranés. Términos informáticos en lengua minoritaria	175
Elena GRÍNINA Alguns fets gramaticals de l'occità antic: interpretació dels autors catalans medievals	189
Hans Peter KUNERT La Gàrdia e los atlases linguistics	195
Arvèi LIEUTARD Emergència e elaboracion d'un occitan oficial escrich dins lo <i>Pichòt Talamus</i> de Montpelhièr	203
Manuel PADILLA-MOYANO Más sobre la influencia gascona en el dialecto vasco de Zuberoa	215
Laura SCHRÖDER Les petjades occitanes dels valdesos a Alemanya	227
Olga SCRIVNER, E. D. BLODGETT, Michael McGUIRE <i>A mas novas vos turn / I take you back to my tale.</i> Parallel corpus of Old Occitan: Romance of Flamenca	239
Joan SIBILLE Tempses subrecompausats e vutz passiva en occitan	253
Jacme TAUPIAC Los critàris a seguir per publicar en grafia occitana los autors qu'escrivián abans 1935. L'exemple de Paul Sabatèr	265

Max W. WHEELER Testimonis primitius i evolució gramatical del pretèrit perifràstic <i>va-</i> + <i>infinitiu</i> en occità i en català	279
Sociolingüística e istòria sociala de la lenga	297
Giovanni AGRESTI, Silvia PALLINI L'occitan de Guardia Piemontese entre représentations linguistiques et développement local	299
Francesc BERNAT I BALTRONS La crisi del llemosinisme a la Catalunya del vuit-cents	315
Fabrice BERNISSAN Sociolingüística gascona uei : un punt parciau sus la question	327
Patric COFIN Una politica lingüística ? L'ensenhament public de l'occitan en Miègjorn-Pirenèus, 1946-2013	343
Benaset SOBEIRAN L'escrich occitan dins los <i>Inventaires et documents</i> dels Archius de la vila de Montpelhièr : cronica d'una descasença anonciada	357
Domergue SUMIEN La recèrca fàcia a un novèl frenès occitan de planificacion lingüística (2004-2014)	365
Ensenhament e promocion de l'occitan	377
Patrici BACCOU Viatges e correspondéncias, palancas entre occitan e catalan	379
Marie-Anne CHÂTEAUREYNAUD Ensenhament de l'occitan e navèras tecnologies	391
Patric COFIN L'occitan dins lo plurilingüisme romanic. 15 ans d'escambis escolars catalan-occitan ; Tremp – Sant Africa	399
Xavi FERRÉ Elements d'anàlisi dels ligams entre la lenga e la cultura dins una classa cooperativa Calandreta	411
Felip JOULIÉ Las condicions d'una immersion dins la cultura occitana a l'escòla	419
Corinne LHÉRITIER Parlar l'invisible. Immersion dins una classa cooperativa institucionala bilingua: elements d'apropriacion d'una lenga e d'una cultura <i>minorizadas</i>	431

Literatura medievala	441
Francesco Saverio ANNUNZIATA, Paolo DI LUCA, Marco GRIMALDI L'Italia dei Trovatori: per un nuovo repertorio delle poesie occitane relative alla storia d'Italia	443
Dominique BILLY Les rims derivatius des troubadours : approche typologique	455
Enza CALIÒ Personificazione, metafora e prosopopea nella lirica trobadorica	467
Francesco CARAPEZZA Un problema di critica testuale nel <i>Versus Sancte Marie limosino</i> (BnF, lat. 1139, c. 49r-50r)	477
Christelle CHAILLOU-AMADIEU Rythme et prosodie dans les chansons de troubadours : « des temps nouveaux : de nouvelles perspectives »	493
Alessio COLLURA La letteratura didattico-religiosa tra Occitania e Catalogna: nuove prospettive sui contesti traduttivi dell'<i>Evangelium</i> <i>Nicodemi</i>	505
Luca GATTI Il trovatore al Bois de Boulogne: la fortuna ottocentesca di Arnaut Catalan	515
Isabel GRIFOLL Guillem de Berguedà: de la cançó satírica al sirventès	529
Saverio GUIDA Per il disvelamento del <i>senhal Ric de joi</i> in Gaucelm Faidit	543
Gerardo LARGHI Ancora sul <i>Mon Esteve</i> di BdT 183,11	561
Roberta MANETTI Jacques Ier d'Aragon et les deux grands romans occitans du XIIIe siècle (<i>Jaufre</i> et <i>Flamenca</i>) : une métamorphose ?	575
William D. PADEN Le mariage d'amour au temps des troubadours : témoignages visuels	583
Wendy PFEFFER <i>Canes virumque cano</i> : <i>Blandin de Cornoalha</i>	593
Angelica RIEGER Contre la désertotisation de la <i>fin'amor</i> – plaidoyer pour une nouvelle approche interdisciplinaire. L'érotique nocturne des troubadours	603

Paolo RINOLDI Deux traductions occitanes du XV ^e siècle (<i>Dits des philosophes, Livre de bonnes mœurs</i>)	615
Roy ROSENSTEIN Jaufre Rudel entre mouvance et téléphone arabe : « un texte en train de se faire » se défait, de Nostredame à Mrs. Thrale (1575-1800)	629
Arie SCHIPPERS L'amour en Occitanie et en Espagne à la lumière des traités d'amour en arabe, latin et roman	641
Naohiko SETO « <i>Bela domna ab fresca color</i> » : misogynie occitane dans le <i>Secret des Secrets</i>	649
Mariona VIÑOLAS Els trobadors de Pere el Gran	661
Literatura moderna e contemporanèa	675
Jean-François COUROUAU Une défense des Juifs en provençal (XVIII ^e siècle) ?	677
Josep Maria DOMINGO De Mistral, <i>Mirèio</i> , II, a Verdaguer, <i>La Pomerola</i> , III, etc.	691
Jaume FIGUERAS I TRULL, Joan THOMÀS Una princesa occitana en Catalonha	701
Joan-Claudi FORÊT Joan Bodon e Robèrt Lafont. L'eroïsme problematic	711
Rémy GASIGLIA Lecture des <i>Quatre Sèt (Carré de sept)</i> de Charles Galtier	725
Joëlle GINESTET <i>Fablos, fablo, fablas, faulas...</i> du XIX ^e siècle : traductions, imitations, transpositions, créations	735
Sèrgi JAVALOYÈS Elena, la soledat d'ua hemna o l'absència au mond...	751
Anna LLOVERA De <i>Mirèio</i> a <i>La masia dels amors</i> , de Francesc P. Briz	761
Anna MELLADO GARCÍA Las escritoras del renacimiento literario occitano del siglo XIX: <i>recobrança de poetessas per una memòria colectiva</i>	769
Olivier PASQUETTI Un beatnik de Nice	779

Nadège SAINT-MARTIN <i>Parle d'un país mòrt... La langue et le pays dans l'œuvre poétique de Marcelle Delpastre</i>	789
Jaume VELLEVI I ALTIMIRA El nucli de Mataró: els orígens de la recepció de <i>Mirèio</i> i del Felibritge	801
Maria-Joana VERNY Tornar legir <i>Vido d'enfant</i> de Batista Bonnet (1894)	811
Istòria, cultura, musicologia e civilizacion	825
Laurent ALIBERT Traças dels Alans en Occitània e Catalonha	827
Claudi AVENTIN-BÒYA Apologia der aranés. Istoriografia d'un dialècte occitan	839
Xavier BACH, Pierre-Joan BERNARD Una altra polifonia. Provença, sègles XVII e XVIII	849
Rose BLIN-MIOCH Maria Girard (1872-1960) : una reina del feminisme revendicat dins <i>Féminisme et tradition</i>	859
Ramon GINOLHAC Enric Pascal de Ròcaguda, primièr romanista ?	869
Kathryn KLINGEBIEL Les raisons d'une bibliographie	875
Galina ROMANOVA El occitano como visión del mundo	879
Antoni VIRGILI, Núria PACHECO Occitans a les terres de l'Ebre (segle XII)	885
Projèctes	897
Benjamin ASSIÉ, Philippe MARTEL, Marie-Jeanne VERNY Projet <i>Vidas</i> : pour un dictionnaire biographique de la renaissance occitane (XIX ^e -XXI ^e siècles)	899
Olivier DAILLUT-CALVIGNAC Un projècte original : Eraldica occitana	903
José Enrique GARGALLO, Aitor CARRERA La preséncia occitana dins la basa de donadas <i>ParemioRom</i> . Un novèl esplech paremiologic per la lenga d'òc	911

Tèxtes d'omenatge	925
Peter T. RICKETTS (†) Les deux sirventes de Peire de Bussignac (PC 332, 1 et 2). Édition critique, traduction et notes	927
Maria-Cristina RIXTE Omenatge a Robèrt Lafont : genèsi d'una revirada	941
Los autors	945

Introduccion

La lenga occitana, dins son expression aranesa, e la cultura occitana fan partida del patrimòni de Catalonha. L'Estatut d'Autonomia de 1979 marquèt un virada del moment qu'establiguèt que lo parlar aranés fariá l'objècte d'ensenhament e mai d'un respècte e d'una proteccion especials. Dempuèi, l'occitan a agut de mai en mai de proteccion legala, al ponch d'aténher lo nivèl pus naut per çò qu'es de son estatut juridic. La lenga es oficiala en Catalonha dempuèi que l'Estatut de 2006 foguèt promulgat. Aquela disposicion legala, e mai la Lei de 2010 de l'occitan, aranés en Aran, constituiguèron un pas de gigant per la lenga sòrre e vesina de la lenga catalana. Ven als poders publics catalans de ne butar la coneissença e mai l'usatge, de desvolopar la lenga e de velhar al respècte de son unitat lingüística.

L'Universitat de Lhèida mena una activitat academica, al nivèl de la formacion e de la recèrca, sus la lenga e la literatura occitanas pel biais de la Cadièra d'Estudis Occitans. Es aquí que lo sol diplòma en Catalonha en estudis catalans e occitans es prepausat. Es la Cadièra d'Estudis Occitans qu'assumiguèt l'organizacion de l'XI^{en} Congrès de l'Associacion Internacionala d'Estudis Occitans, que se tenguèt a Lhèida en 2014. Alara, foguèt pel primièr còp qu'aquel congrès scientific aguèt luòc dins un país ont l'occitan es lenga oficiala e mai la lenga pròpria a una partida de son territòri, la Val d'Aran.

Cresèm ben que la collaboracion entre la Direccion Generala de la Politica Lingüística, la Deputacion de Lhèida e la Cadièra d'Estudis Occitans a contribuit a la reüssida de l'XI^{en} Congrès de l'AIEO tant al nivèl de la participacion coma en çò que concernís la promocion de la lenga e de la cultura occitanas. Aquela collaboracion se perseguís ara per l'edicion dels actes del congrès al format papièr (coma dins los congresses precedents) e mai al format numeric, çò que deurà permetre una difusion larga dels actes dins la mesura que los met a posita de tot lo mond de maniera facil e agila.

Aquestes actes recampan de trabalhs scientifics que meton en evidéncia l'interès que la lenga e la literatura occitanas suscitan dins d'universitats pertot dins lo mond. Quitament s'aquela lenga e aquela literatura an agut de patir de dificultats al cors dels sègles, son a la basa de la cultura europèa e universala mercés a de periòdes d'esplendor (tals coma aquel de la lirica trobadoresca) e encara a de concèptes coma lo paratge o l'amor cortés, d'anticambras de la Renaissance.

Avèm la certitud que la publicacion d'aquestes actes es una contribucion importanta als estudis que pòrtan sus la lenga occitana e sul patrimòni cultural de Catalonha.

Ester Franquesa i Bonet
Directritz Generala
de la Politica Linguistica

Rosa Pujol
Vicepresidenta de l'Institut
d'Estudis Ilerdencs

Prefaci

L'XI^{en} Congrès de l'Associacion Internacionala d'Estudis Occitans se tenguèt a Lhèida, en Catalonha, del 16 al 21 de junh de 2014. Aquò foguèt donc lo primièr còp que lo rescontre scientific mai important pels occitanistas aguèt luòc dins un endrech ont l'occitan es lenga oficiala. D'efièch, l'occitan es oficial dins tot lo Principat de Catalonha dempuèi 2006, e o èra ja dins la Val d'Aran –que n'es la lenga *pròpria*– dempuèi 1990. Alara, dins aquel contèxte, la devisa causida fasiá sens: de *tempes novèls, de novèlas perspectives*. En mai d'aquò, cal soslinhar que lo congrès de Lhèida serviguèt per commemorar los uèch cents ans de la Batalha de Murèth, los sèt cents ans de la signatura de la Querimònia –que restaquèt d'una maniera definitiva un territòri occitan, la Val d'Aran, a la Corona d'Aragon– e los cinc cents ans del Tractat del Plan d'Arrem, dins un quadre istoric que Catalonha i commemorava tanben los tres cents ans de sa desfacha fàcia a l'armada dels Borbons e que son identitat e son avenir se tornavan –e se tornan encara– definir.

Lo congrès de Lhèida comptèt mai de 200 inscriches, aperiquí 130 comunicacions, al total 147 cercaires venguts presentar lors investigacions. Mai d'un seissantenat d'universitats e un dotzenat d'estats i foguèron representats. Doncas, lo comitat d'organizacion deu mercejar d'en primièr totes los participants, totes los cercaires que se rendèron en Catalonha per fin de far conéisser lors trabalhs, que contribuiguèron aital, a nòstre vejaire, a una bèla reüssida del congrès, tanben del ponch de vista de l'afluència. Lo programa scientific foguèt enriquit de manifestacions culturalas e d'activitats de léser que completèron lo tot: una beguda d'acuèlh *formativa*, un concèrt de musica occitana, de cinèma totjorn en occitan (que d'estudiants de l'Universitat de Lhèida ne faguèron lo sostitolatge), una vesita al Musèu de Lhèida Diocesan e Comarcal (mai que mai conegut per sas colleccions d'art romanic e gotic), un balèti poliglòt, una exposicion d'un artista catalan d'origina setòria sus la vila dels canals e las ajustas e encara la remesa del Prèmi Robèrt Lafont de la part de la Generalitat de Catalonha, en mai dels elements costumièrs dins tot congrès de l'AIEO: lo banquet final e una escorreguda conviviala, aqueste còp destinada a conéisser un pauc mai la realitat sociala, istorica e geografica del sol endrech occitanofòn de Catalonha, es a dire la Val d'Aran.

Aqueste volum recampa l'ensemble dels tèxtes que son estats mandats al comitat d'organizacion e que son estats retenguts aprèp d'avaloracions realizadas

per de membres del comitat scientific del congrès. En tot, de tèxtes de gaireben un centenat de cercaires. Mai d'un autor an agut de rasons de fòrça màger que los an empachat de redigir una version definitiva de lors contribucions dins lo delai prepausat. Vist l'interès indubitable d'aqueles trabalhs, esperam qu'aqueles tèxtes qu'aqueste còp avèm mancat, pòràn èsser publicats dins l'avenidor endacòm mai. Cossí que siá, lo resultat de tot aquò es un volum que s'ocupa de l'occitan, de sa literatura e de la cultura que s'i rapòrta. Mas s'agís tanben d'un obratge multilingue, amb de tèxtes en occitan, en catalan, en francés, en espanhòl, en italian e en anglés, çò que rend evident l'interès internacional que la lenga d'òc suscita (quitament s'a de mal d'èsser reconeguda al nivèl oficial dins la màger part de son quite territòri), e que fa ressortir en consequéncia lo besonh de l'existéncia de l'AIEO ela meteissa. Las comunicacions se completan amb los tèxtes de la conferéncia inaugurala (Georg Kremnitz), de doas conferéncias plenièras (Joan-Ives Casanòva e Joan Veny) e de qualque tèxte d'omenatge. D'efièch, lo congrès de Lhèida foguèt l'escasença de metre a l'onor qualques grands sabents estacats a la lenga e la literatura occitanas que nos quitèron recentament: Peter T. Ricketts, fondador e primièr president de l'AIEO, que sa figura foguèt evocada al cors del banquet final e que publicam dins los actes un tèxte sieu que l'AIEO sortiguèt isoladament e que foguèt editat per Walter Meliga e Sergio Vatteroni; Martí de Riquer, medievista catalan renommat que sos trabalhs demòran indefugibles pels cercaires en literatura occitana e que sa filha, Isabel de Riquer, acceptèt plan cortesament de participar al congrès de l'AIEO dins lo quadre d'una taula redonda plan esmoventa; e Robèrt Lafont, l'intellectual de referéncia de l'occitanisme contemporanèu. Sens los apòrts de Ricketts, Riquer o Lafont, qual sap ont la recèrca sus la lenga e la literatura occitanas ne seriá a l'ora d'ara.

Dins una certana mesura, vista aquela evocacion dels novèls tempses, aqueste volum devíá èsser tanben innovant. Aital, pel primièr còp, los actes d'un congrès de l'AIEO son estats meses en linha quitament abans de ne publicar la version estampada. La tòca es de rendre mai facil lor consultacion a totes los cercaires interessats per la lenga, la literatura e la cultura occitanas, ont que se tròben, d'un cap a l'autre de la planeta, e de profechar a l'encòp dels elements positius de las novèlas tecnologias: identificacion numerica dels articles, consultacion en linha, cercador especific, mai d'una possibilitat de descargament, de recèrca o d'impression, entretant. S'agís pas d'una simpla mesa en linha de documents mai o mens adobada per l'escasença, mas de la publicacion d'un libre electronic de totes pèças, que compren totes las compausantas d'un libre convencional, mas al format numeric. Fa encara mestièr d'apondre que l'inclusion dels actes dins la colleccion «Biblioteca Tècnica de Política Lingüística» n'assegurarà, d'espersé, una difusion importanta, tanben al nivèl institucional. Mercejam donc lo Departament de la Cultura de la Generalitat de Catalonha (que lo conselhièr al moment del congrès, Ferran Mascarell, ne presidiguèt la sesilha inaugurala), e mai precisament la Direccion Generala de la Política Lingüística, aital coma l'Institut d'Estudis Ilerdens e la Deputacion de Lhèida de lor sosten a la publicacion d'aquestes actes. Ça que la, volèm pas desmembrar totes los autres partenaris qu'an contribuït al succès del congrès de l'AIEO de Lhèida, que sens eles seriá pas estat possible de lo far venir a bon pòrt: lo Conselh General d'Aran, l'Institut d'Estudis Catalans, l'Òbra Sociala de La Caixa e l'Universitat de Lhèida, que totes an fach pròva d'un interès per l'occitan e pel congrès de l'AIEO al pus naut nivèl. Volèm pas desmembrar tanpauç l'engatjament de la còla de recèrca Grup d'Estudi sobre la Literatura del Vuit-cents e de la còla en istòria medievala Espai, Poder i Cultura de

l'Universitat de Lhèida.

Auretz plan remarcat que lo congrès de Lhèida s'es esperforçat de se servir de l'occitan coma metalenga o coma lenga de comunicacion dins totas las situacions possiblas. Solide qu'aquò's una consequéncia logica de la condicion oficiala de l'occitan en cò nòstre. Mas lo comitat d'organizacion a tengut a far pròva que l'occitan pòt aver la meteissa dignitat que totas las autras lengas, e qu'òm se pòt servir naturalament de la lenga d'òc per parlar de la lenga d'òc. Nos es de veiaire que lo fach de regussar la diglossia –per o dire a la maniera de Lafont–, entraïna pas un gra mendre de scientificitat. Los autors an respondut net e clar a aquela *normalitat* que lor avèm prepausada, fasant de l'occitan la lenga mai utilizada al moment de la presentacion de las comunicacions, dels escambis e dels debats. Una lenga normala per o far tot. I a pas de lengas melhoras que las autras, e totas las lengas pòdon servir a la comunicacion scientifica. L'occitan es pas una excepcion a aquela règla universal, ont totas las lengas devon èsser las benvenudas dins un quadre d'enriquiment mutual. Aquela quista de la *normalitat* supausava totun un bèl desfís, vist que caliá aplicar de pertot e a tot moment de critèris linguistics dins una lenga qu'es pas –per ara– completament fixada, que la situacion de minorizacion sociala l'a menada a èsser confrontada a de reaccions a tota mena de nòrma linguistica per de rasons que se basan pro sovent sus de prejudjats qu'an pas res a veire amb la sciéncia o sus de dissensions personalas que se clavan dificilament, çò qu'es justament estat evocat dins la conferéncia inaugurala del congrès per Georg Kremnitz. En fach, en çò que concernís la publicacion de las comunicacions en occitan, los editors se son gaireben contentats d'aplicar las nòrmas de publicacion mesas en linha en mai de 2014, distribuïdas a totes los congressistas pendent lo congrès de Lhèida, que foguèron estadas validadas precedentament pel conselh d'administracion de l'AIEO.

Sus un plan mai tecnic e dins la mesura del possible, los editors an ensajat de respectar las règlas tipograficas mai generalas de cada lenga, o almens de metre en aplicacion de solucions de compromés aptas a las exigéncias tecnicas d'aquesta edicion capablas a l'encòp de gardar l'esséncia de las tradicions e dels principis formals de la lenga de basa (per l'occitan avèm respectat en règla generala las causidas dels autors, vist qu'aquel ponch es pas encara reglat). Las nòrmas tipograficas fan tanben partida de la nòrma d'una lenga e, en fach, es pas lo primièr còp qu'aquela causida formala *eterogenèa* se fa (siá dins los quites actes dels congresses de l'AIEO, siá dins d'autres publicacions renomadas que tòcan la filologia). Doncas, los editors an estimat mai aquela diversitat formala –al risc d'assumir mai de trabalh– a l'uniformizacion totala d'après los còdes tipografics catalans. Las adreïças electronicas que son mençonadas coma sorsas dins los actes son estadas verificadas pels editors al cors de decembre de 2015 e de genièr de 2016. Aquò vòl dire que los editors an corroborat que totas las adreïças electronicas que se tròban dins aqueste volum èran en foncionament al moment de l'edicion dels actes, çò que rend innecessari d'explicitar en permanéncia totas las datas de consultacion dels trabalhs que se tròban sul ret.

Los editors avoan èsser vertadièrament onorats d'èsser cargats de la preparacion dels tèxtes. Mas cal dire tanben que totes los que se son qualque còp cargats de l'edicion dels actes d'un congrès de l'AIEO sabon plan que s'agís d'un prètzfach long, menimós e, de còps que i a, plan exigent qu'un bèl nombre de personas i prenon part. Es per tant que, maniera de clavar, disèm mercé als membres del comitat scientific, a aqueles del comitat d'onor o del conselh d'aministracion de l'AIEO (e mai que mai a Walter Meliga, ancian president, e Rosa María Medina, presidenta en títol

de l'associacion), e encara als lectors, als relectors e a aqueles que se son cargats de prètzfaches especifics que nos an permés de menar a bona fin l'edicion d'aquestes actes. En especial: a Manel Zabala, estudiant en filologia catalana e occitana a l'Universitat de Lhèida, estagiari a la Cadièra d'Estudis Occitans, que s'es ocupat de la correspondéncia amb la màger part dels autors; a Domergue Sumien, membre del conselh d'administracion de l'AIEO, qu'a tornat legir totes los tèxtes en occitan abans d'èsser mandats a l'imprimariá, e que sas remarcas, sas suggestions e sas precisions linguistics son estadas preciosas e inestimablas; a Cristina Solé, qu'a tornat legir una bona partida dels tèxtes en francés après la primièra revision generala; a Maria-Joana Verny, que nos a balhat de precisions bibliograficas inapreciablas e d'un grand secors a prepaus de la literatura contemporanèa. E, vist que podiá pas èsser autrament, mercejam encara totes los autors de lor paciéncia e de lor benvolença al cors del procès d'edicion d'aquestes actes. Sens lors contribucions nimai son umanitat, aqueste volum auriá pas jamai vist lo jorn.

Los tèxtes pertocant la literatura medievala son estats editats per Isabel Grifoll, mentre qu'Aitor Carrera s'es ocupat de la linguistica e la sociolinguistica, la literatura modèrna e contemporanèa, l'istòria e la cultura occitanas.

Aitor Carrera
Isabel Grifoll

Conferència inaugurala

Problèmas particulars de las normativizacions de lengas sens estat : parallelismes e diferéncias entre l'occitan e lo catalan

Georg KREMnitz
Universität Wien

Caras dónas, cars sénhers, es un onor dels grands per ieu d'aver drech de dobrir aqueste congrès e de vos parlar – un còp de mai – de problèmas que me preocupan dempuèi mai de quaranta ans : los problèmas de las lengas de referéncia¹. Vos en grandmercegi e espèri que i aurà pas tròp de repapiadisses dins mon discors.

Voldriái començar en recordant las foncions comunicativas e simbolicas d'una lenga de referéncia, per parlar puèi dels camins que las normalizacions/codificacions que coneissèm prengueron istoricament ; d'un ponch de vista sociologic ne vesèm dos tipas diferents en çò que concernís la genèsi. D'aquí farai enfin lo ligam amb la situacion de l'occitan e del catalan per veire los problèmas particulars que se pausan, dins lo passat coma – e subretot – al present. Pensi que uèi reconeissèm de problèmas suplementaris qu'èran mens evidents fa sonque qualques decennis.

1. Lo tèrme de *lenga de referéncia* e las foncions que recampa

En primièr es benlèu util de recordar que tota activitat comunicativa ten doas caras : la comunicacion e la demarcacion ; ieu me meti en rapòrt amb d'autres, mas al meteis temps me'n dessepari perque soi ieu e pas eles.

S'acceptam l'afirmacion de qualques linguistas qu'actualament se parlan unas 6000 lengas² sus tèrra, nos cal en primièr téner compte que sonque una pichòta partida d'entre aquelas lengas – qualques centenats en tot – tenon de formas referencialas mai o mens elaboradas ; las autras foncionan segon de convencions tacitas non formuladas e, en general, son pas o gaire utilizadas a l'escrich : las lengas normativizadas son las

---

¹ Ma primièra publicacion sus aquela question foguèt ma tèsi (Kremnitz 1974).

² Aquel nombre s'avança lo mai sovent, qualques còps amb de precisions estonantas, mas lo caldriá espèssar menimosament : los critèris emplegats son fòrça imprecises e, de còps que i a, fantasioses. Es de supausar que, se prenèm lo critèri de l'intercompreneson coma basa, per las lengas qu'an pas de nòrma elaborada, lo nombre real serà sensiblement mai petit. Mas lo problèma es fòrça complicat, mai que mai pel fach qu'existís pas de definicion reconeguda per totes del tèrme de *lenga*. Cf. Kremnitz (2008).

lengas escrichas. D'autre costat es evident que de lengas desapareisson – son pas mai utilizadas – e d'autres fan son emergéncia³, per de necessitats comunicativas. En general se ditz qu'actualament fòrça mai de lengas acaban de s'utilizar que de nòvas se creàn (los ecologistas de las lengas crenhon que mai del 50 % d'entre elas desapareisseràn pendent lo sègle actual⁴). Mas aquò es sonque una impression dels linguistas qu'a una cèrta versemblança per ela, ça que la : los cercles de comunicacion, amb la creacion dels estats diches nacionals modèrnes en primièr e la globalizacion actuala, tendon a s'agrandir, çò que fa, fin finala, demenir lo nombre de lengas emplegadas. D'autre costat, de recèrcas sus de lengas novèlament emergidas se fan pas gaire (son pas de bon realizar), e en general i a un escart important entre l'aparicion d'una lenga nòva sul mercat de la comunicacion⁵ e sa presa en compte per las sciéncias del lengatge. Doncas : se partissèm d'aquelas 6000 lengas, trabalham sus un terren pro movedís, mas es un ponch de partença convencionalment acceptat. Una altra question es de saber s'aquela diminucion de lengas es de considerar coma negativa o positiva. Uèi, doas tendéncias se rescontran : los *relativistas* que pensan que cada lenga veïcula una vision del mond qu'amb sa desaparicion se pèrd, e los *universalistas* que pensan que totas las lengas exprimisson las meteissas realitats segon las meteissas possibilitats cerebralas qu'avèm. Los primièrs considèran l'abandon d'una lenga pels parlants com una pèrdia, mentre que los segonds pensan que la diferéncia entre las lengas es sonque de superfícia, doncas que la desaparicion seriá pas tan grèva. En general, los primièrs se recampan subretot entre los parlants de las lengas dominadas, los segonds entre los de las lengas dominantas.

Tota activitat d'elaborar de nòrmas explicitas per una lenga presupausa l'existéncia d'una consciéncia d'almens qualques locutors de la lenga en question sus qualques ponches : en primièr que se tracta d'una lenga (e pas d'una simpla varietat) e puèi que las necessitats comunicativas son talas que las convencions tacitas que ne parlàvem fa un moment, bastan pas pus per rendre la comunicacion sufisentament segura. Aquò pòt dire, en practica, que l'espandi ont la lenga se parla es pro grand per que las varietats extrèmas se compregan pas aisidament, o que l'utilizacion de la lenga en escritura aumenta, o encara qu'un ensenhament de la lenga se desvolopa (per quinas rasons que siá) que necessita de règlas claras per la transmission formala de la lenga. De tot biais, cal una presa de consciéncia qu'aquesta lenga se diferéncia sufisentament de las varietats vesinas per èsser distinguida d'elas. Aquò vòl dire, de mai, que de nòrmas linguísticas, de lengas de referéncia s'elabòran en general a de moments istorics ont la practica d'aquelas lengas es en aumentacion (i a d'excepcions que ne parlarem dins qualque temps). Mas aquò vòl dire tanben que, a causa de las

---

³ Personalment, aimi pas l'utilizacion del tèrme de la « mòrt de lengas » ; es una reduccion de la comunicacion a un fach biologic, mas la comunicacion es en primièr un fach social. De lengas pòdon pèdre de practica, mas la pòdon tanben (re)ganhar, lo camin es reversible ; qualques (es verai : rars) exemples o mòstran.

⁴ Aquò vòl dire, entre autres, que lo nombre de lengas parladas èra mai grand dins lo passat, mas que la màger part d'aquelas lengas aviá sonque pauc de parlants.

⁵ L'imatge del mercat de la comunicacion remonta inicialament a Rossi-Landi (1968) e Lafont (1978). D'autres lo reprenguèron.

foncions comunicativas mai complèxas qu'abans, la lenga de referéncia de nàisser serà – de còps que i a : pro – diferenta de las varietats parladas anteriorament⁶.

Qualques remarcas terminologicas sus l'activitat d'elaborar de formas referencialas : las tendéncias diferentas de la sociologia del lengatge emplegan de tèrmes diferents. Los unes parlan de *nòrma* e de *normalizacion*, d'autres de *codificacion*, d'*elaboracion*, d'*estandardizacion* o utilizan encara de tèrmes diferents. Aquelas terminologies diferentas s'explican mai que mai pel fach que los concèptes teorics emplegats diferisson – de còps que i a – pro entre eles. I a de linguistas que veson subretot lo costat linguistic, mas tota elaboracion de forma referenciala deu tanben prene en compte las condicions socialas de la comunicacion, e cal pas oblidar lo costat ideologic. Se poirían negrejar pro de paginas sus las diferéncias terminologicas, mas aquí es pas l'endrech, doncas se cal decidir per una terminologia precisa. Dempuèi de longas annadas preferissi personalament d'emplegar los tèrmes de la sociolinguistica catalana, que parla de *normativització* (en occitan *normativizacion*) quand se tracta de l'elaboracion d'un modèl linguistic, siá sul plan de la grafia, siá sus aquel de lenga meteissa, es a dire de la fonetica, morfologia e sintaxi, etc. ; e de *normalització* (en occitan *normalizacion*) per discutir de la generalizacion de l'emplec de la lenga concernida dins la societat⁷.

Doncas : cada activitat de normativizacion se basa sus de necessitats comunicativas – aquelas pòdon èsser (encara) sonque virtualas e imaginadas o ja realas – e sus una presa de consciéncia almens d'una part dels locutors de la lenga/varietat concernida. Coma o diguèri ja, en general, la normativizacion se fa en prevision d'un agrandiment del cercle de la comunicacion o al meteis temps qu'una augmentacion de la massa e de la classa de la comunicacion que se fa veire per la lenga en question. Al meteis temps, las activitats de normativizacion rendon compte d'una reïnterpretacion ideologica de la lenga : comença a se comprene coma un simbòl d'una comunitat de comunicacion.

2. La genèsi de las normativizacions a la Renaissance dels sègles XV e XVI

Istoricament, vesèm mai que mai dos camins per arribar a una tala evolucion : d'un costat pòt èsser un poder politic que sentís la necessitat de crear de formas linguistics de referéncia ; de l'autre, pòt èsser un grop de parlants que se vòl afirmar en fàcia d'un autre o d'autres. Avèm l'imposicion de nòrmas pel poder e avèm l'elaboracion de nòrmas per de particulars que pensan d'exprimir una volontat sociala, doncas per la societat concernida.

Dins l'istòria de l'Euròpa occidentala, a la debuta, es lo primièr modèl que se tròba gaireben exclusivament. Quand, a la Renaissance dels sègles XV e XVI, l'importància de l'empèri occidental èra vengut tament febla qu'una consciéncia d'una unitat politica superiora (lo ròtle de l'emperaire) existissiá pas mai, una de

---

⁶ Rapèli que Robèrt Lafont diguèt pro sovent que coneissiá pas lo visatge d'una lenga occitana normalizada del futur.

⁷ Los dos tèrmes de *normativització* e de *normalització* se tròban tre las annadas 60 dins la sociolinguistica catalana ; foguèron introduches per Lluís V. Aracil e meses en circulacion mai que mai per Francesc Vallverdú. Cf. tanben Ruiz i San Pacual, Sanz i Ribelles e Solé i Camardons (2001).

las consequéncias n'èra que lo ròtle del latin, qu'èra entre autres la lenga imperiala, mermava seriosament, e los sobeirans dels divèrses estats cercavan de se procurar lors respectivas lengas de poder. Naturalament, l'invençion de l'estampariá devèrs 1450 ajudava fòrça a aquela evolucion. I aviá tanben una preocupacion (segondària) per la comunicacion. Es lo moment de las gramaticas referencialas de las lengas romanicas de poder⁸ : Nebrija amb sa gramatica castelhana de 1492 marca la debuta, mas las autras lengas seguisson de prèp. Lo francés, curiosament, es mai o mens la darrièra, amb los trabalhs de Geoffroy Tory (1529) e las gramaticas de Dubois (1531), Meigret (1550) e Ramus (1572). Al contrari, la prescripcion d'utilizar unicament lo francés per totes los documents de valor juridica seguís lèu-lèu amb l'ordenança de Villers-Cotterêts (1539), a un moment ont una lenga de referéncia vertadièra en francés existissiá pas encara – o existissiá sonque virtualament jos la forma de la practica de la cort reiala. Mas existissiá pas coma *còrpus* que se podiá emplegar per l'ensenhament o d'autres formas de generalizacion. Coma los progrèsses se fasián esperar, Richelieu pensava que la fondacion d'una Acadèmia ajudariá (1635) ; mas la seguida mòstra qu'amb ela las causas avançavan pas gaire mièlhs. Dins los autres estats, los moviments èran comparables : i aviá plan de lengas referencialas per las corts, aquelas formas se devián emplegar mai o mens pels escriches de valor juridica, mas la practica comunicativa de las gents contunhava d'èsser en general diferenta. Aquò vòl dire que las primièras lengas en Euròpa occidentala qu'an de formas de referéncia, son de lengas dominantas, de lengas emplegadas per un poder (e qu'aquelas nòrmas son fòrça influenciadas pels usatges de las corts). D'un autre costat, cal relativizar : per pro de temps encara, aquelas nòrmas son ren que de *tradicions d'escritura* que s'emplegan amb de variacions fòrtas. Sèm encara luènh de la fixacion de la grafia e de la lenga que coneissèm uèi, mai que mai dins lo domeni del francés.

Fins a la Renaissença, i aviá una sola excepcion a aqueste modèl d'imposicion d'una nòrma pel centre politic : parli dels ensages de fargar una gramatica per l'occitan que vesèm dins las *Razos de trobar* de Ramon Vidal de Besalú, tre la debuta del sègle XIII, mai encara dins lo *Donatz proensals* d'Uc Faidit (devèrs 1244) e qualques autras poeticas del temps⁹. Aqueles tractats volguèron fargar de nòrmas per l'occitan que l'aurián mes al meteis nivèl de regularitat que lo latin, e aquò a un moment ont una tala idèa existissiá pas encara per las autras lengas. Los ensages capitèron pas, subretot per de rasons extèrnas, valent a dire per las consequéncias de la guèrra contra los Albigeses que destrusiá de pilars importants de la societat occitana medievals, mas eles èran un element important de çò que Robèrt Lafont apelava « l'acceleracion occitana ».

O cal dire clarament : las primièras lengas dichas vulgaras que foguèron normativizadas o foguèron « d'ennaut ». Las lengas qu'èran pas emplegadas per qualque poder foguèron pas tocadas per aquel primièr moviment de normativizacion. A partir d'aquel moment se pòt realament far la distincion entre lengas *dominantas* e lengas *dominadas*. Aquel primièr moment de normativizacion de lengas es – al meteis temps – un primièr pas en direccion d'una ideologizacion (encara pro relativa) de las lengas. Es lo moment ont començan las discussions sus la valor de las diferentas lengas e los concorses sus lors posicions respectivas. E se lo gascon ganha la primièra

---

⁸ Lo moviment comença un pauc mai lèu per las lengas non romanicas coma l'alemand e l'anglés, mai que mai per de rasons de distància linguistica.

⁹ Cf. la lista d'aqueles tèxtes dins Schlieben-Lange (1991 : subretot 105-114).

plaça a Nerac, en 1578, en la poesia de deu Bartàs, aquò es la granda excepcion, deguda a la situacion locala¹⁰. Encara un còp, l'occitan fa figura de precursor amb sa primièra renaissença dels sègles XVI e XVII ont d'autors coma Pèir de Garròs defendon la causa mespresada de la « lenga damnada¹¹ ». Aquelas lengas - las que subreviuràn almens - auràn sa segonda escasença de fargar de formas referencialas sonque dins lo sègle XIX, amb la naissença del nacionalisme modèrne.

Nos cal pas oblidar una evidéncia : normativizacion, dins lo periòde que ne parlam, vòl dire normativizacion de l'*escrich*. Se limita doncas a la partida mai o mens alfabetizada de la poblacion qu'es encara fòrça minoritària. Una normativizacion de l'oralitat es pas encara possible perque los mejans de la reproduccion e de la conservacion de la paraula existisson pas encara. Segur que trobam qualques còps de remarques sus la prononciacion, mas aquelas an rarament un impacte social vertadièr.

3. Dos camins cap a una normativizacion

Quand los poders establits, que sián reials o que sián d'autres tipes, començan a sentir la necessitat d'intervenir en la creacion de nòrmas linguistics, per de rasons de comunicacion sociala, en primièr trastejan, sabon pas tròp cossí procedir. De segur, i a l'exemple del latin, subretot per las lengas romanicas ; mas aqueste modèl pòt pas resòlver totes los problèmas. Es sonque amb una cèrta experiéncia que son accion ven mai segura. De tot biais, aqueste camin de crear de nòrmas es mai que mai una imposicion del naut de la societat. D'autre costat, pòt profechar de totas las possibilitats qu'a lo poder d'impausar sas decisions. Es verai, a la debuta aquelas son modèstas : cèrtament, lo rei a una influéncia sus las produccions de la cancelariá e dels autres burèus que produson de tèxtes. Mas en primièr caldriá saber çò *que cal prescriure*, e aquò pren fòrça temps : l'elaboracion de la nòrma - mai que mai escricha - del francés pren fòrça mai qu'un sègle, se comptam a partir de Villers-Cotterêts. La primièra edicion del diccionari de l'Acadèmia se publica en 1694, mas serà pas acceptada sens dificultats. Las diferéncias de l'ortografia que traïsson de diferéncias de prononciacion se mantenon pro de temps, fins a la Revolucion almens.

Un autre grop important per la normativizacion son los editors, siá de libres siá de periodics. Tenon un interès a una distribucion maximala de lors trabalhs, per tant, son en granda partida demandaires de nòrmas. De l'autre costat, an un cèrt interès qu'aquela nòrma siá pas tròp simplassa per preservar sa competéncia d'especialistas ; cal pas qu'intren tròp de mond dins la profession ! La censura, que d'aquel temps es una practica quotidiana e que tota edicion subís, poiriá intervenir dins la generalizacion de la nòrma escricha, mas o fa rarament, en general se limita a censurar lo contengut e pas la forma.

Fin finala, l'escòla. Mas l'escòla, abans la Revolucion, es entre las mans del clergat, es per una minoritat dels joves e sonque als nivèls nauts de l'instruccion la

---

¹⁰ Cf. Gardy (1999 : subretot 73-88) e Courouau (2008 ; 2012).

¹¹ Mas aqueles autors an pas de representacions claras de l'espandit occitan e son fòrça desarmats per resòlver los problèmas de l'escritura: de Garròs inventa son sistèma personal, mas los autres imitan las convencions de la grafia del francés. Los tres fogals (Bearn, Tolosa-Lengadòc e Provença) agisson de maniera separada.

formacion es un pauc mai consequenta. Los progrèsses de l'escolarizacion, dins los païses catolics, se fan esperar, e en França es sonque al sègle XIX que venon visibles. Dins los païses (e dins las societats) reformats los progrèsses son fòrça mai sensibles.

Per las normativizacions « d'ennaut » avèm doncas, a la fin del sègle XVIII, una situacion ont una nòrma mai o mens prescriptiva existís per la lenga escricha, mas ont sonque una partida modèsta de la poblacion la mestreja (mai o mens). La limitacion a l'escrich serà un dels responsables per la subrestimacion d'aqueste escrich que preval fins a nòstres jorns. En general, aquelas nòrmas subisson de revisions, mas lor qualitat depend de la professionalitat dels grops que las decidisson : l'Acadèmia francesa, d'aqueste ponch de vista, es pas fòrça competenta, mentre que per exemple aquela del castelhan capita en qualques etapas de passar d'una grafia pro etimologica – e doncas de mal aprene pels enfants – a una grafia morfofonologica de mai bon assimilar per l'apreneire. Aquelas nòrmas subisson pas gaire de contestacion, an un prestigi naut e cadun que sap escriure assaja d'escriure « segon la nòrma » per melhorar sa posicion dins la societat. Un exemple n'es la politica de la Revolucion francesa que manten, amb de revisions minusculas, la nòrma de l'absolutisme, mentre que sus un grand nombre d'autres ponches l'abandona, amb lo rasonament que las prescripcions ancianas èran dirigidas contra lo pòble. Per la lenga ren d'aquò. Vaquí la rason perque lo francés possedís encara una ortografia tan pauc orientada vèrs los joves que la devon aprene¹². Aquelas nòrmas son generalizadas al moment ont una societat passa a l'alfabetizacion, e rarament remesas en question (de reformas seriosas d'ortografias e de lengas de referéncia an coma condicion una redistribucion prigonda dintre una societat, sufís de veire las reformas en Union soviética, en Turquia o en China, que son gaireben los sols païses a ben capitair).

L'autre camin per arribar a una lenga de referéncia, aquel qu'aquí nos interèssa mai, es lo camin « d'enbàs ». Los primièrs que lo prenguèron èran mai que mai de monges e de missionaris que comencèron a descriure las lengas de las tèrras « novèlament descobèrtas », evidentament per de rasons de proselitisme religiós. Aquelles religioses en primièr pensavan pas de crear una nòrma per las lengas nòvas mas simplament de las descriure per poder comunicar e missionar. Mas per qualques unas de las lengas aquelas descripcions venguèron la basa de la nòrma futura. D'aqueste biais, lo vietnamià s'escriu uèi en granda partida segon de règlas establidas per de religioses portugueses al sègle XVI qu'utilizèron de lor costat de practicas que los trobadors occitans avián introduchas. Amb la multiplicacion de las lengas conegudas, las descripcions tanben venguèron mai nombrosas.

Sabèm l'importància qu'aguèt sul reviscòl de las lengas dominadas la publicacion de l'*Ossian* de MacPherson en 1760¹³. Es a l'origina de la *celtomania* e aquesta a la debuta d'autres mòdas del temps, dont lo *genre troubadour* que preniá

---

¹² Cf., en aquel contèxt, la discussion, subretot entre Georg Lukács e Bertold Brecht, dins las annadas 30 del sègle passat, sus la necessitat siá de reinterpretar l'estetica (literària) borgesa en un sens proletari (Lukács) o siá de crear una estetica nòva, proletària (Brecht). Aquel debat es lo debat crucial que s'elèva a cada revolucion vertadièra que pòrta una classa nòva al poder. Cf. sus la question encara Raddatz (1972 : subretot 31-55), e ara tanben Mittenzwei (2001). Benlèu que valdriá la pena de reexaminar, jos las condicions d'uèi, aquel debat.

¹³ Per comprene l'importància de MacPherson dins son país cal pas oblidar que l'integracion (autrament dich : annexion) d'Escòcia a la Granda Bretanha data de 1707, doncas per el e sos contemporanèus èra encara dins la memòria collectiva.

sa volada mai o mens amb la publicacion de l'antologia de l'abat Millot en 1774¹⁴. Aquelas publicacions e fòrça autras vòlon mostrar l'existéncia de pòbles qu'an pas d'estat, e rescontran un resson en mai d'un endrech, subretot ont de pòbles qu'avián un passat gloriós èran tombats jol poder d'autres sobeirans. Se lo rassemblament de grops linguisticament e culturalament diferents jos un poder èra pro normal fins a l'absolutisme, la contestacion començava a se far veire quand los poders ensajavan d'impausar pas unicament son poder politic, mas tanben de règlas de comportament linguistic e cultural, doncas amb la debuta de l'imposicion sociala de nòrmas linguísticas. Cal pas oblidar qu'al meteis temps Herder declarava son interès per totas las lengas perque mostravan la realitat extralinguística caduna de son biais e perque èran lo miralh de la cultura dels pòbles que las parlavan ; es un dels primièrs defensors del relativisme amb una influéncia granda. E la Revolucion francesa, entre autres, quand passèt de sociala mai que mai a nacionala, entre 1792 e 1794, desrevelhèt lo nacionalisme encara virtual dels pòbles que las armadas francesas comencèron a ocupar e francizar. D'aquí lo grand nombre d'ensages per crear de nòrmas per de lengas qu'avián perdut mai o mens lors tradicions d'escritura (coma l'occitan) o qu'avián pas agut de tradicion escricha vertadièra (coma lo breton o lo finés e fòrça autras).

Los que se trachan de far de tals ensages normatius, al sègle XIX, son en general de mond de la borgesiá progressista, en relacion amb lo pòble, mas separats d'el per l'alfabetizacion e una cultura mai granda – en general mai que mai classica –, sovent de mond (son gaireben totjorn d'òmes, las femnas mancan encara) influenciats per las idèas de la Revolucion. Los primièrs son mai o mens isolats, trabalhan dins son canton, an una idèa, mas pas gaire los mejans de la difusar dins lors societats respectivas. Es interessant de constatar qu'una partida importanta d'entre eles possedisson una formacion (o benlèu de còps que i a una intuicion) linguística granda e coneisson los tèxtes ancians de la lenga se n'i a. Coma son isolats, pòdon seguir son prètzfach sens la necessitat de far de concessions a d'autres grops¹⁵.

Mas : es plan possible que i aja de modèls concurrents e que i aja de discussions longassas sul modèl de causir per la lenga concernida. De tot biais : cal que de movements revendicatiús fagan lo trabalh de propagacion del modèl per lo metre a la disposicion del public. E encara : se las organizacions principalas tomban d'acòrdi, siá sus un compromés siá sus una solucion particulara, lo meteis problèma de la propagacion se pausa – i a aurà totjorn de personas qu'acèptan pas la solucion e qu'insistisson sus la sieuna personala.

Las dissensions sus la forma referenciala d'acceptar pòdon concernir de ponches de detalh, mas en general naisson de diferéncias mai generalas : sus l'espandi geografic de la lenga e, en consequéncia, sul nom a li donar, sul modèl e los domenis de comunicacion, en general sul ròtle que la lenga deu prene dins la societat, siá en direccion d'un emplec normal(izat), siá en direccion d'un emplec purament testimonial, siá poetic, siá simplament simbolic. Naturalament, aquelas diferéncias normalament son pas declaradas dobèrtament – pro de còps son rescondudas dins lo subconscient

---

¹⁴ Millot (1774). Sus la question del *genre troubadour* totjorn Jacoubet (1929).

¹⁵ Cf. per aquel problema lo libre de Hroch (2005), que construí un modèl de tres etapas de la formacion d'una nacion ; es sonque dins la tresena etapa que las revendicacions politicas e linguísticas an lo sosten de las massas popularas.

dels participants a las batalhas¹⁶ – e se reconeisson sonque amb una lectura pro menimosa dels tèxtes. De tot biais, es fòrça mai dificil d'espandir socialament una forma referenciala que se deu apiejar sonque sul consensus dels usatgièrs. E aquò naturalament dobrís totas las possibilitats als adversaris d'una emancipacion de la lenga en question de metre en dobte aquel movement. Per qu'una tala proposicion, venguda « d'enbàs », capite ben, cal un sosten consequent del grop – aquò vòl dire de las organizacions que lo representan ; e encara...

Evocarai a la seguida qualques problèmas tipics que los movements renaissentistas dins los domenis occitan e catalan rescontrèron e rescontran encara.

4. Los problèmas de las lengas de referéncia en occitan e en catalan

4.1. Los problèmas dins lo domeni occitan

Se sap plan que la segonda renaissença occitana comença amb la debuta del sègle XIX. Es una respelida en *reaccion* a una desvalorizacion de la lenga pel poder. Lo *genre troubadour* sortiguèt de la publicacion per l'Abat Millot de las recèrcas de Lacurne de Sainte Palaye, e Fabre d'Olivet foguèt lo primièr a reclamar publicament la continuitat entre la lenga dels trobadors e la lenga de son temps qu'apelava *occitanique*¹⁷. E Fabre ensajava de fargar una forma referenciala de l'occitan que partiguèt del lengadocian. Demorava influenciat per las abituds graficas del francés, mas a la debuta aviá una idèa relativament clara de l'ensemble dels parlars (mai tard mesclèt geneticament l'occitan amb l'euscar, e d'aquel biais se separava de las sciéncias del lengatge que naisson dins son vesinatge). Mai que mai perdiá son influéncia iniciala pel fach que son trabalh principal, *La Langue d'oc rétablie*, foguèt publicat sonque en 1988¹⁸. Cal dire qu'aquela gramatica de Fabre d'Olivet per pro de temps demorèt lo sol ensag seriós de descripcion de la lenga actuala en una partida importanta de son ensemble ; doncas i aviá pas cap de descripcion bona fins a la fin del sègle XIX. Raynouard, lo precursor de la filologia romana¹⁹, vegèt pas (o pas dins sas publicacions) aquela continuitat, mas declarèt l'occitan medieval antecessor comun de totas las lengas romanicas occidentalas. Per consequéncia empleguèt lo tèrme de *lenga romana*. Sus aquò Ròcaguda publiquèt en 1819 son antologia, ont emplega lo tèrme *occitanien*, per insistir al contrari sus aquela continuitat (Rochegude 1819a ; 1819b).

Dins la primièra mitat del sègle XIX, la renaissença pren son vam, amb una capitada publica incontestabla. Lafont e Anatòli (1970-1971, II : subretot 513-568) parlan de la *renaissance inorganisée*, e mòstran que se compausa de fogals diferents

---

¹⁶ Disi *batalhas* entre autres en pensant al libre plan conegut de Robèrt Lafont (1972).

¹⁷ Èra pas lo sol a o saber en aquel temps : de las responsas a l'enquèsta de l'Abat Grégoire se pòt legir a qualques endreches una consciéncia de l'ensemble de las tèrras d'òc, cf. Gazier (1880 : per exemple, 147, 154).

¹⁸ I aguèt doas edicions quasi parallèlas, l'una de tot lo tèxte dels tres volums : Fabre d'Olivet (1989) ; l'autra, parciala, mas critica, que preparèri : Fabre d'Olivet (1988).

¹⁹ Subretot Raynouard (1816-1821).

qu'an pauc de relacion entre eles (alevat d'excepcions coma Jansemin, d'Agen, que trevèt Occitània tota amb un resson espectacular). Mas Ripert (1918), quand parla del meteís periòde, parla sonque de la *renaissença provençala*, encara que consacre una partida de l'obratge a Jansemin. Sabèm que lo Felibritge, al moment de sa creacion, a subretot Provença en vista, las allusions a las autras varietats de la lenga d'oc demòran fòrça vagas. Aquela actitud li prepara tres problèmas per mai tard, quand obten una capitada que despassa l'encastre de Provença : aquel del territòri ont la lenga se parla, aquel de sa denominacion e aquel de la lenga de referéncia. Sabèm qu'en 1876, amb l'institucionalizacion del Felibritge²⁰, los dirigents, mai que mai Mistral, passen a una revision prigonda de las visions anterioras : per la creacion d'una *mantenença de Catalonha* (al costat d'una *mantenença de Provença* e una altra de Lengadòc que mai tard serà encara desvesida) considerant l'espandi del catalan coma fasent partida del domeni d'òc, çò que la màger part dels representants de la renaissença catalana aculhís pas plan (vint ans mai tard, lo capolièr Fèlix Gras terminarà en silenci aquel episòdi)²¹. Quant a la denominacion de la lenga, aprèp 1945 l'emplec del tèrme *occitan* se fa mai que mai general, subretot a partir del moment ont la linguistica romanica comença a l'utilizar sistematicament, mas demòran de fogals que lo refusan²², amb los contenguts implicits que conten. Darrièr las diferéncias de denominacion s'amagan de diferéncias de l'espandi de prene en consideracion, mas tanben de diferéncias de las foncions previstas per la lenga. Per la lenga de referéncia Mistral vòl prepausar (e benlèu impausar) son modèl, mas la màger part dels escrivans de las autras regions occitanas l'accepta pas (i a d'excepcions, coma Pèire Devoluy o Leon Teissier, mas demòran raras). Coneissèm las discussions que començan, en primièr a l'interior del Felibritge, amb las declaracions del canonge Ros en 1875-1876, mai tard amb l'escòla occitana de Perbòsc, Estieu e Salvat e finalament amb la rompedura de l'organizacion e la fondacion de la revista *Oc* en 1923-1924.

Essent donat qu'aquelas divergèncias se passen entre personas privadas, las dissensions demòran dobèrtas e se clavan dificilament : sabèm totes que dins las biografias dels militants de l'occitan i a pro sovent de rompeduras, un tal passa d'una concepcion a una altra, per finalament acabar amb una tresena. Las consequéncias d'aquelas discussions que poirián èsser fruchosas se s'agissiá realament d'un escambi d'arguments e non pas – pro sovent – de problèmas personals, fan que l'atractivitat de tot modèl normatiu de l'occitan ne sofrís fòrça. Lo public non avisat sap pas de quin luòc intellectual e/o ideologic se parla, qual representa qué, quinas son las tòcas de la renaissença. E pro sovent, las dissensions intèrnas ocupan fòrça mai los representants de la renaissença que la finalitat oficialament declarada : la defensa d'una lenga e d'una civilizacion que son, uèi, en perilh. Una altra consequéncia negativa es que, dins lo camp occitanista, cadun seguís son vejaire, e gaireben degun sap pas qualas son las règlas generalas acceptadas d'ortografia e de gramatica. Aürosament que qualques iniciativas recentas coma lo Conselh de la lenga occitana e lo Congrès permanent de

---

²⁰ Qualques psicòlògs e especialistas del comportament dison que l'institucionalizacion d'un projecte es un indicador de son fracàs. L'afirmacion es fòrta, mas conten d'elements de vertat. Devi aquesta observacion a Domènec Bernardó.

²¹ Cf. Jourdanne (1897) e Lafont (1954 : 178 ; 1980 : 206).

²² Sufis de pensar a la denominacion actuala del CAPES : *occitan/langue d'oc*.

la lenga occitana ensajan de clarificar la situacion²³. Mas lo gra d'instituzionalizacion sufís pas encara per propagar realament las nòrmas prepausadas dins la societat. Del costat dels mistralencs la situacion es mai clara, que las règlas, dempuèi que Mistral las formulèt, son pas estadas cambiadas mas sonque precisadas de còps qu'èra necessari. Mas demòran, uèi encara, de grops que veson pas d'unitat de la lenga. Scientificament son marginals, mas son impacte public es, de còps que i a, relativament important²⁴.

Las divergèncias principalas uèi son la question se s'agís d'una lenga (pluricentrica) o de mai d'una (e en detalh de quantas), se la forma referenciala deu gardar son independéncia o seguir mai o mens lo modèl francés e, subretot, qualas poirà èsser las foncions d'aquela lenga (o lengas).

Aquelas divergèncias intèrnas aflaquisson la posicion d'una lenga e cultura que se tròba ja en posicion dificila. Concentran de fòrças sus elas que se pòrián utilizar per rendre l'occitan mai atractiu. Aquò voldriá dire cercar de ponches en comun e debatre amb rigor mas sens zèl personal las questions que demòran dobèrtas. Se cal pausar la question s'una preséncia purament identitària, e encara amb d'identitats linguísticas diferentas pòt èsser un camin cap al futur. O de veire qualas son las possibilitats comunicativas que se pòdon manténer e refortir. Quinas seràn las consequéncias en cada cas ? O cal pensar tanben. E finalament : l'estat francés, quant de divergèncias acceptarà ?

4.2. Los problèmas dins lo domeni catalan

La Renaixença catalana comença mai o mens parallèlament a l'occitana, tanben en reaccion a la desvalorizacion. Coma dins los païses d'òc i aviá totjorn agut una tradicion escricha que contunhava²⁵, mas que tocava pas o gaire los registres prestigioses de la lenga e que per tant demorava – e demòra fins al present – mal coneguda. Una diferéncia importanta es que la *decadència* èra mens longa als Païses Catalans que dins lo domeni d'òc : fins a la guèrra de sucesion lo reialme d'Aragon aviá son independéncia formala de Castelha e, encara qu'aquela èra de fach fòrça relativa, d'aquel biais poguèt manténer qualques emplecs de prestigi de la lenga fins a la debuta del sègle XVIII²⁶. Mai que mai un cèrt centre de poder demorava. D'autre costat, coma las gents ordinàrias parlavan pas gaire castelhan, la preséncia – tanben escricha – del catalan foguèt conservada, per cèrts registres formals, fins gaireben a la Renaixença. Es verai que l'emplec literari e scientific èra gaireben abandonat (qualques intellectuals catalans, coma Capmany o diguèron e pensavan que, per tant, lo catalan èra pas mai una lenga de cultura). Mas al meteis temps s'escrivon los primièrs ensages de gramatica catalana,

---

²³ Cal mencionar particularament un obratge de sintèsi qu'actualament se pòt considerar coma la soma de la lenga de referéncia dins lo domeni dels occitanistas : Sumien (2006). Sumien considèra l'occitan coma una lenga pluricentrica, a la seguida de la recèrca de Kloss e Clyne (cf. Sumien 2006 : 151). D'aqueste biais daïssa una plaça consequenta a la variacion a l'interior de l'unitat de la lenga.

²⁴ Se tracta mai que mai de provençalistas e de gasconistas, mas tanben de qualques representants d'autres regions.

²⁵ Cf. Lafont e Anatòli (1970-1971, I : subretot 221-482).

²⁶ Totas las istòrias de la literatura catalana seguisson mai o mens lo meteis esquèma de reparticion istorica entre esplendor medievala, *decadència* e *Renaixença* modèrna. Cf. per exemple lo libre (cortet) de Bonells (1994).

lo primèr es aquèl de Josep Ullastre de 1743 (qu'aviá la meteissa marrida astrada que Fabre d'Olivet : foguèt publicat sonque en 1980). Mas l'autra òbra, la de Josep Pau Ballot i Torres, *Gramatica y apologia de la llengua cathalana*, foguèt plan publicada, coneissiá doas edicions entre 1814 e 1820²⁷, e aviá una influéncia considerabla sus las concepcions linguísticas de la Renaissença. Mai que mai, i aviá pro d'autres trabalhs gramaticals : pel sègle XIX cal evocar subretot Antoni de Bofarull amb sos escribes²⁸. Quand, a partir de 1833, la Renaissença comença, sens s'amagar, amb la publicacion del poèma *La pàtria*. Trobes de Bonaventura Carles Aribau, la discussion es un pauc mens confusa que dins las tèrras d'òc : los renaissentistas an una idèa mai o mens clara del territòri de la lenga ; subretot l'unitat linguística dels tres territòris principals, lo *Principat de Catalunya*, lo *Regne de Valéncia* e las *Illes Balears* es evidenta per eles. Mas vendrà clar lèu-lèu que lo ròtle social de la lenga dins las tres partidas del domeni es pro diferent e qu'aquò aurà de consequéncias per las concepcions futuras del ròtle de la lenga dins la societat. Çà que la, dins un primèr temps, totes los grops de defensa del catalan s'unisson - mai o mens - en revendicant una plaça mai consequenta per la lenga dins aquela societat. Es clar qu'agisson contra la pression assimilacionista que comença a se refortir dins l'Espanha liberala del sègle XIX. De l'autre costat pòt existir una granda distància entre de declaracions de principi e una practica viscuda : mai d'un dels grands defensors de lengas dominadas utilizavan, gaireben totjorn, dins la vida quotidiana e dins lors escribes personals, la lenga dominanta. Es subretot dins la part del domeni ont las revendicacions linguísticas son lèu-lèu parallèlas a de posicions politics que la *normalizacion* de la lenga (lo tèrme existissiá pas encara), valent a dire l'emplec de la lenga per totas las formas de la comunicacion, ven un element important. Aquò es lo cas subretot en Catalonha ; per tant, Catalonha ven lèu lo centre del catalanisme. Mai que mai l'emplec per escrich de la lenga i aumenta lèu-lèu, mentre qu'a Valéncia los progrèsses d'aqueste costat son fòrça mai lents, e qu'a las Islas una diglossia clara - catalan per la paraula e castelhan per l'escrich - marca la superfícia d'una situacion ont un analfabetisme fòrt e un monolingüisme generalizat en catalan resèrvan l'emplec escrich practicament a la lenga de prestigi, lo castelhan, e aquò vòl dire a las personas relativament raras que lo sabon.

Dins aquela situacion èra pas surprenent que la causida de la lenga de referéncia foguèsse problematica : sabèm que dins las annadas 60 del sègle XIX, los *jocfloralescos*, que volián prene coma basa de la lenga de referéncia lo catalan medieval, aquèl que se tròba dins los grands tèxtes literaris, s'opausavan als *xarons*, que pensavan que caliá partir del *català que ara es parla*, amb totas las influéncias del castelhan e las consequéncias de l'abandon de la lenga pels alfabetizats. Aquelas discussions ocupavan en granda partida los decennis entre la refundacion dels *Jocs Florals* en 1859 e la fondacion de l'Institut d'Estudis Catalans (IEC) en 1907 e èran al desavantatge de la lenga dominada²⁹. Un pas important en l'elaboracion de la lenga de referéncia èra la campanha de la revista *L'Avenç* entre 1890 e 1892 per una unificacion, purificacion e modernizacion de la lenga. Lo participant principal del costat de la revista èra Pompeu Fabra (1868-1948) que dins sos articles esbossava ja çò que seriá la futura lenga de

---

²⁷ Cf. l'edicion modèrna deguda a Mila Segarra (Ballot i Torres 1987).

²⁸ Cf. per aquela partida las presentacions de Joan Solà, mai que mai la sintèsi de Solà (1991).

²⁹ Una recèrca aprigondida sus aqueles problèmas demòra un *desideratum*.

referència. El e sos amics insistissían sus tres ponches : pensavan que lo catalan podíá èsser una lenga de cultura que sofrirá a totes pels besonhs de comunicacion (normalizacion), que caliá trobar un equilibri entre la lenga parlada del temps e la proscripcion de la màger part dels castelhanismes e que fin finala la basa de la lenga de referéncia deuriá èsser la varietat nòrd-orientala, amb lo centre de Barcelona³⁰. A la fondacion de l'IEC, en 1907, son aqueles principis que Fabra impausèt, amb de raras concessions als tradicionalistas (una d'elas es lo manten de la *h* latina al començament dels mots e a l'iat). Se coneis la capitada d'aquela lenga de referéncia unitària : l'autonomia de 1931 li dona la cooficialitat al Principat, e dins las annadas seguentas, los escrivans de Valéncia e de las Islas pauc a cha pauc començan a se'n sarrar. I a la declaracion de Castelhon de la Plana de 1932 e i a d'activitats parallèlas dins las Islas (los catalanistas de França l'utilizan dins sa majoritat sonque dempuèi la Segonda Guèrra mondiala). Mas intervenguèt la guèrra civila espanhòla e lo long temps de silenci pendent la dictatura franquista.

A la fin del franquisme, l'autonomia catalana foguèt recobrada, e mai aquelas de la Comunitat Valenciana e de las Islas seguiguèron. Pel primièr còp, *totes* los territòris de lenga catalana en Espanha avián una forma d'autonomia. Mas las situacions lingüisticas e las consciéncias collectivas èran fòrça diferentas entre elas. La consciéncia catalana èra fòrta en Catalonha, se desrevelhava dins las Islas e veníá fòrça controvertida al País Valencian. Aquelas dissensions se centravan mai que mai sus dos problèmas principals : lo de la denominacion de la lenga, doncas de l'identitat collectiva³¹, e lo de la lenga de referéncia. A la debuta de la *transicion* lo problèma èra encara amagat e la denominacion de *catalan* rescontrèt pauc d'oposicion. Mas las evolucions ulterioras, mai que mai la politizacion del problèma e la renacionalizacion d'una part importanta de l'opinion publica en Espanha, que començava tre la debuta de las annadas 90, faguèron que lo problèma s'enverinèt. Quand lo *Partit Popular* prenguèt lo poder dins la Comunitat Valenciana en 1994, fasiá lèu-lèu declarar lo valencian coma una lenga diferenta del catalan, creèt sa pròpia institucion normativa e d'aquel biais practiquèt çò que d'unes apèlan una politica d'*esquizoglossia*. De temptativas del meteis tipe se veson uèi dins qualques partidas de las Islas Balearas, saique amb mens de capitada, e recentament la majoritat politica actuala de la region Aragon rebategèt lo catalan de la *franja aragonesa* « lenga aragonesa de la region orientala ». Tot aquò mòstra una politica de fragmentacion de l'espandi de comunicacion, dins aqueste cas organizat per de corrents nacionalistas del grop majoritari de l'estat, mas que de fraccions de las populacions concernidas semblan de sosténer³². Al meteis temps, aquelas fraccions reconeisson pas la lenga referenciala elaborada per Pompeu Fabra e ensajan de metre d'autres formas referencialas a sa plaça. Lo tot es una politica clara d'aflaquiment de la valor comunicativa de l'ensemble catalan. Es de témer qu'en cas d'una independéncia politica de Catalonha aquelas temptativas de fragmentacion s'intensifiquen encara.

---

³⁰ Cf. la sintèsi de Solà (1991 : 269).

³¹ Es per tant que lo grand diccionari pancatalan pòrta un títol diferent *Diccionari català-valencià-balear* (Alcover e Moll 1930-1962). L'escrivan Nicolau Primitiu Gómez Serrano prepausava en 1936, per la meteissa rason, lo nom de *bacavés*, cf. Primitiu (1936).

³² Dins aqueste contèxt se poiriá reprene la discussion cara als marxistas sus la « consciéncia falsa ».

Cal apondre que i aguèt pas unicament de temptativas de fragmentacion, mas tanben d'austras, d'unificacion. Cal recordar l'union efemèra de Catalonha-Aragon amb Tolosa entre 1204 e 1213. La vièlha denominacion de *lemosin*, que ja se tròba dins las *Razos de trobar* de Ramon Vidal al sègle XIII, fa lo ligam entre lenga d'òc e catalan, e foguèt represa per Aribau en 1833 dins son poèma, mas amb una semantica cambiada : designèt alara unicament lo catalan ; Aribau parlava pas d'Occitània³³. Mas d'autres, mai que mai de Valencians, contunhan lo *sòmi* de l'unitat de la lenga, que los Occitans, mens astrucs dins la realizacion de lors aspiracions linguisticas e culturalas que los Catalans, accèptan pro de còps amb plaser. Aquò comencèt amb la descobèrta de Catalonha per Mistral, al moment del rescontre amb Balaguer en 1866-1867, e, del costat occitan, se terminèt en vertat pas jamai completament. Al contrari, al moment de la primièra autonomia, en 1934, d'intellectuals catalans signèron un tèxte jol titol *Desviacions en els conceptes de lengua i de pàtria* que marquèt la fin de la pensada unitària³⁴ del costat catalan. Los Occitans auràn de dificultats d'acceptar aquel refús e qualques Valencians tanben³⁵, que cèrcan d'aqueste biais una solucion sintetica a las contradiccions valencianocatalanas.

Per acabar : parallelismes e diferéncias

Se mòstra que dins lo cas del catalan es pas la manca d'un poder que pòt prene d'iniciativas per decidir la question de la lenga de referéncia mas al contrari la multiplicacion de poders que s'interèssan pauc a la question de la comunicacion e doncas al ciutadan, mas que cèrcan la demarcacion linguistica per afortir son identitat respectiva, qu'es a l'origina dels problèmas, una evolucion que se mòstra paralelament a la revivificacion d'un nacionalisme espanhòl exclusiu. Aquò vòl dire qu'una situacion relativament unitària, qualques decennis fa, es venguda fòrça mai fragmentada uèi. Del costat dels Catalans conscients seriá benlèu util de se mainar d'aquel policentrisme creissent e d'acceptar mai de variants³⁶ ; ça que la, es pas clar se los adversaris d'una normalizacion vertadièra del catalan acceptarián de tals esfòrces... Dins lo cas de l'occitan seriá important de far comprene als que defendon una consciéncia fragmentanta que d'aqueste biais manlèvan a la lenga tota possibilitat de contunhar una existéncia comunicativa. De diferéncias amb de parallelismes.

Poirai pas prepausar de solucions pels problèmas qu'ai evocats, e soi fòrça conscient que i auria pro de reflexions suplementàrias d'apondre ; aici e ara es pas possible. Çò evident es que la situacion comunicativa e referenciala de lengas qu'an pas un estat per organizar la propagacion de la paraula dins sas formas referencialas, amb la modernitat ven mai que mai precària³⁷. En primièr la nacionalizacion de las

---

³³ Cf., per tota aquela question, Rafanell (1991).

³⁴ Cf., pel problèma, Rafanell (2006).

³⁵ Cf. la tèsi de Fornés i Pérez (2004).

³⁶ Es clar que las tendéncias fragmentantas son volgudas politicament, mas sufís pas de ne mostrar los actors del det, seriá util de trobar una estrategia que - benlèu - las poiria contrar.

³⁷ Un dels elements que fa la situacion mai dificila es la democratizacion mai que mai fòrta de nòstras societats ; fa que tanben de posicions pauc fundamentadas o irresponsablas an un drech al mercat de

societats e uèi la globalizacion an fach que las condicions de la comunicacion càmbien, e las lengas e societats que veson pas aqueles cambiaments o que pòdon pas far çò que caldriá, son tre ara en situacion dificila e o seràn encara mai en pauc de temps. La globalizacion fa mai dificila lo manten de las lengas dominadas, mas lo sol recors a la demarcacion e a la valor identitària serà pas sufisent per lor garentir un futur. Caldrà insistir sus la foncion comunicativa e privilegiar pas aquela demarcativa. La situacion es dificila mas pas sens espèrs.

Lhèida, 16 de junh de 2014

Bibliografia

- ALCOVER, Antoni M. ; MOLL, Francesc de B. (1930-1962) : *Diccionari català-valencià-balear [DCVB]*. 10 vol. Palma de Malhòrca : Moll.
- BALLOT I TORRES, Josep Pau (1987) : *Gramatica y apología de la llengua catalana*. Barcelona : Alta Fulla. Edicion de Mila Segarra.
- BONELLS, Jordi (1994) : *Histoire de la littérature catalane*. Paris : Presses universitaires de France. Colleccion « Que sais-je ? ».
- COUROUAU, Jean-François (2008) : *Moun lengatge bèl : les choix linguistiques minoritaires en France (1490-1660)*. Genève : Droz.
- COUROUAU, Jean-François (2012) : *Et non autrement : marginalisation et résistance des langues de France (XVIe-XVIIe siècle)*. Genève : Droz.
- GARDY, Philippe (1999) : *La Leçon de Nérac : Du Bartas et les poètes occitans (1550-1650)*. Bordèu : Presses universitaires de Bordeaux.
- FABRE D'OLIVET, Antoine (1988) : *La Langue d'oc rétablie : grammaire. Édition avec une introduction et des notes par Georg Kremnitz*. Viena : Braumüller.
- FABRE D'OLIVET, Antoine (1989) : *La Langue d'oc rétablie dans ses principes*. Gange : Association Fabre d'Olivet.
- FORNÉS I PÉREZ, Lluís (2004) : *El pensament panoccitanista (1904-2004)*. València : Universitat de València. Tèsi.
- GAZIER, Augustin (1880) : *Lettres à Grégoire sur les patois de France 1790-1794*. Paris : Durand et Pedone-Lauriel.

---

las opinions publicas e publicadas e òm ne discutís fòrça mai que necessari ; un cèrt nivèl intellectual de las discussions seriá desirable. I a un element suplementari : una persona qu'a après una forma referenciala d'una lenga, la ten coma un capital intellectual e la vòl pas pus cambiar (lo cambiament semblariá una devaluacion de moneda intellectuala).

- HROCH, Miroslav (2005) : *Das Europa der Nationen. Die moderne Nationsbildung im europäischen Vergleich*. Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht. Revirada del chèc.
- JACOBET, Henri (1929) : *Le Genre troubadour et les Origines françaises du Romantisme*. Paris : Les Belles Lettres.
- JOURDANNE, Gaston (1897) : *Histoire du Félibrige (1854-1896)*. Avignon : Roumanille. Reïmpression 1980, Rafèla : Marcel Petit culture provençale et méridionale.
- KREMnitz, Georg (1974) : *Versuche zur Kodifizierung des Okzitanischen seit dem 19. Jahrhundert und ihre Annahme durch die Sprecher*. Tübingen : Tübinger Beiträge zur Linguistik (Narr).
- KREMnitz, Georg (2008) : « Sur la délimitation et l'individuation des langues. Avec des exemples pris principalement dans le domaine roman ». *Estudis Romànics*, XXX, p. 7-38.
- LAFONT, Robert (1954) : *Mistral ou l'illusion*. Paris : Plon.
- [LAFONT, Robèrt] (1972) : *Lo Sant Pelau*. [Agen :] Cap e Cap.
- LAFONT, Robert (1978) : *Le Travail et la Langue*. Paris : Flammarion.
- LAFONT, Robert (1980) : *Mistral ou l'illusion*. Enèrgas : Vent Terral. Segonda edicion.
- LAFONT, Robert ; ANATOLE, Christian (1970-1971) : *Nouvelle histoire de la littérature occitane*. 2 vols. Paris : Presses universitaires de France.
- [MILLOT, Claude, L'Abbé] (1774) : *Histoire littéraire des troubadours, contenant leurs vies, les extraits de leurs pièces, & plusieurs particularités sur les mœurs, les usages & l'histoire du douzième & du treizième siècles*. 3 vol. Paris : Durand neveu.
- MITTENZWEI, Werner (2001) : *Die Intellektuellen. Literatur und Politik in Ostdeutschland 1945-2000*. Leipzig : Faber & Faber.
- PRIMITIU, Nicolau [GÓMEZ SERRANO, Nicolau Primitiu] (1936) : *El bilingüisme valencià*. València : Josep Melià.
- RADDATZ, Fritz J. (1972) : *Traditionen und Tendenzen. Materialien zur Literatur der DDR*. Francfòrt de Main : Suhrkamp.
- RAFANELL, August (1991) : *Un nom per a la llengua. El concepte de llemosí en la història del català*. Vic : Eumo.
- RAFANELL, August (2006) : *La il·lusió occitana. La llengua dels catalans entre Espanya i França*. 2 vol. Barcelona : Quaderns Crema.
- RAYNOUARD, François-Just-Marie (1816-1821) : *Choix des poésies originales des troubadours*. 6 vol. Paris : Firmin Didot. Reïmpression 1966, Osnabrück : Biblio-Verlag.

- RIPERT, Émile (1918) : *La Renaissance provençale (1800-1860)*. Paris ; Ais de Provença : Champion ; Dragon. Reimpression 1978, Marselha : Slatkine.
- ROCHEGUDE, Henri-Paschal de [M. de ROCHEGUDE ; RÒCAGUDA, Enric Pascal de] (1819a) : *Le Parnasse occitanien ou Choix de poésies originales des troubadours, tirées des manuscrits nationaux*. Tolosa : Bénichet cadet.
- ROCHEGUDE, Henri-Paschal de [H.-P. de ROCHEGUDE ; RÒCAGUDA, Enric Pascal de] (1819b) : *Essai d'un glossaire occitanien, pour servir à l'intelligence des poésies des troubadours*. Tolosa : Bénichet cadet.
- ROSSI-LANDI, Ferruccio (1968) : *Il linguaggio come lavoro e mercato*. Milan : Bompiani.
- RUÍZ I SAN PASCUAL, Francesc ; SANZ I RIBELLES, Rosa ; SOLÉ I CAMARDONS, Jordi (ed.) (2001) : *Diccionari de sociolingüística*. Barcelona : Enciclopèdia Catalana.
- SCHLIEBEN-LANGE, Brigitte (1991) : « Okzitanisch : Grammatikographie und Lexikographie ». In : HOLTUS, Günter ; METZELTIN, Michael ; SCHMITT, Christian (ed.) : *Lexikon der Romanistischen Linguistik [LRL]*. Vol. V.2. Tübingen : Niemeyer, p. 105-126.
- SOLÀ, Joan (1991) : « Grammatikographie/Gramaticografia ». In : HOLTUS, Günter ; METZELTIN, Michael ; SCHMITT, Christian (ed.) : *Lexikon der Romanistischen Linguistik [LRL]*, vol. V.2. Tübingen : Niemeyer, p. 261-281.
- SUMIEN, Domergue (2006) : *La Standardisation pluricentrique de l'occitan. Nouvel enjeu sociolinguistique, développement du lexique et de la morphologie*. Turnhout : Brepols.

Conferéncias plenièras

Mirau de l'escritura e escritura dau mirau : la literatura occitana de uei

Joan-Ives CASANÒVA
PLH – ELH Universitat Tolosa – Joan Jaurés

Escriure sus la literatura occitana de uei es de ges de biais evident. Se tracta de tres paradòxas que vouldriáu pas defugir, e leis aguèsse defugidas, la paraula acordada aici, coma finalament fòrça paraulas, vendriá qu'una mòstra de messòrgas mai ò mens conscientas. Tres paradòxas donc : la primiera es aquela d'un escrivan qu'escriu a prepaus d'una literatura que, ribon-ribanha, ensaja d'i participar, un escrivan qu'es tanben universitari e qu'a estudiat lei letras occitanas dei sègles XIX^{en} e XX^{en}; la segonda es aquela d'un escrivan qu'a una reputacion diguem « d'exigéncia », per èstre corrècte, d'autres aurián segurament parlat « d'elitisme » ò d'un escrivan « illegible » perque tròp « complicat ». Vouldriáu bèu primier dire qu'una granda part dei libres publicats dempuei vint ans en occitan me tomban dei mans ; de còps m'ajudan de m'endormir, de còps m'empachan de trobar la sòm en causa dei prusiments que m'agantan a la lectura. La paradòxa darriera e tresena ven de ma posicion personala que se dona per tòca d'estudiar d'un biais critic aquelei produccions e de remarcar lei feblesas de la literatura occitana, paradòxa que per ieu n'es pas una, mai puslèu la garentiá d'un jutjament liure. En mai d'aquò, la critica qu'ai pogut faire de l'occitanisme, que de mediocritats en mediocritats s'enfanga tròp sovent dins una revendicacion pietadosa, pòrta pas leis occitanistas de me considerar autrament. E pasmens, que me siá permés aici de rementar a mai d'un lei jutjaments terribles de Max Roqueta, Robèrt Lafont ò Bernat Manciet per exemple sus aquel occitanisme ò lei prepaus acids de Mas-Felipe Delavouët sus lo Felibritge. Tot aquò me plaça davant una causida clara : contunhar de parlar de la literatura occitana d'un biais critic e liure ò presentar un catalòg, un vertadier panegiric, sens que i crega una sola minuta. Me pòdi pas resòuver de quitar aqueu sens critic que me pega a la pèu e que deuriá pegar a la pèu de cada universitari. Vau donc insistir dins aquelei paginas sus quauquei problèmas que se pausan a l'escritura en occitan puslèu que d'endralhar lei camins d'un laus messorguier. Pesarai pas a l'archimbèla de la critica çò que m'agrada e çò que m'agrada pas ; porgissi aici un testimòni d'una practica de legida e d'escritura ja ancianas. Serà donc, mai qu'un estudi universitari, la reaccion d'un escrivan fàcia a la produccion dei letras occitanas dei darriereis annadas.

1. Quauquei referéncias

Voudriáu d'en primier ensajar de situar mon prepaus dins una environa que siá pas occitana ò estrictament occitana. Soventei fes, se pensa la literatura occitana coma una literatura autonòma, cresent a una mena de « coma se » redemptor que permetriá d'escafar una situacion penosa de suportar. En realitat, de camp literari occitan, n'i a pas, pas mai d'alhors que de camp literari breton ò còrs, estent qu'en França aquelei produccions literàrias son ligadas, per l'occitan dempuei lo sègle XVI^{en}, au contèxte culturau francés. I podèm ren faire e o podèm pas denegar. Culturalament, economicament, literàriament, un escrivan occitan es tanben, qu'o vouga ò pas, un intellectuau francés ò per leis Aranés, un intellectuau *aranocatalanocastelhan*. Entendre, coma o ai entendut dins ma jovença, un escrivan occitan dire que jamai la literatura francesa aviá agut una influéncia sus sa produccion es una messòrga granda, auçada d'un denegament de la realitat, e se saup en psicanalisi d'ont ven e ont mena lo denegament de la realitat. Meis estudis mistralencs an afortit aquela conclusion qu'èra ja mieuna : Mistral, escrivan provençau – e francés estent qu'a revirat totei sei poèmas –, a jamai pensat sa pròpria literatura, fòra d'un discors de circumstància, totalament desseparada de la literatura francesa, e aquò per mai d'una rason que nos menarián tròp luenh de leis analizar. Parlar de literatura occitana, es primier parlar de literatura, e la literatura, tanben s'utiliza una lenga, pòt pas èstre reducha a l'illustracion ò a l'adornament d'aquela lenga. Existís dins la literatura occitana una tendéncia malastroza de considerar la literatura coma « la redempcion » de la lenga, çò que carga leis òbras literàrias d'una tòca singulara ; pesa sus l'escrivan la mission de salvar la lenga, çò que desvira la foncion de la literatura e destorba l'escrivan, fins, de còps que i a, de li faire jogar lo ròtle passionant d'un afogat de la lenga d'òc que tròba tot escrich occitan remirable perque justament es escrich en occitan. Dirai simplament que mon panteon literari es bastit de pauc d'escrivans occitans e de fòrça escrivans francés, italians ò anglés, vos dirai, mai es mon vejaire, que Proust, Faulkner, Virginia Woolf, Rainer Maria Rilke son per ieu mai importants que d'escrivans occitans reconeguts e lausats, e qu'aguèsson escrich en francés, anglés ò alemand a ges d'importància. En realitat, se devi pagar mei deutes, citarai cinc escrivans occitans (pòt n'i aver d'autres) : Josèp d'Arbaud, Max Roqueta, Robèrt Lafont, Mas-Felipe Delavouët e Bernat Manciet. Coneissi mai d'un escrivan occitan (parli deis escrivans que son meis amics) que son d'acòrdi amb aquò, mai lo privat es de ges de biais lo public : i auriá donc una posicion considerant çò qu'en privat se reconeis coma evident e çò que la postura publica d'un escrivan occitan podriá pas avoar... Fau donc sortir d'una mena de Vulgata occitanista que l'escrivan occitan sembla de s'i èstre embarrat, coma lei felibres, en son temps e tanben ara, i son estacats ; nos fau sortir d'una pensada unica e unenca per permetre a la literatura d'existir segon sei règlas pròpias e seis engatjaments necites.

2. Quina oralitat ?

Abans de discutir de quauqueis aspèctes de la literatura occitana d'aquelei darriereis annadas e coma la pòdi criticar en foncion de critèris estrictament literaris, estetics e estilistics, voudriáu apielar mon prètzfach sus quauquei constatacions. Primier, la situacion sociala de la lenga occitana pesa sus la literatura ; es una evidéncia d'o afortir, mai o fau enonciar clarament : la situacion diglossica de la lenga a creat dempuei lo

sègle XVI^{en} tot un ensems de comportaments e de pensadas que la literatura n'es lo rebat. Premier, un sentiment d'inferioritat interiorizada, de còps d'autoòdi coma dison lei sociolinguistas, çò qu'a provocat, en reaccion, lei sentiments renaissentistas e lei discors sus la lenga, la necessitat de tornar avalorar sa situacion : aquela consciéncia apareis tre lo sègle XVI^{en} e XVII^{en} en Provença amb *L'Odo a Pierre Paul* de Robert Ruffi ò lo discors metalinguistic de Pèir de Garròs en Gasconha. Es d'evidéncia lo sègle XIX^{en} que confirma lei temptativas de renaissença e qu'engimbra un discors diferent sus la lenga d'òc, primiers lei « dicho » mistralencas, puei quauquei poèmas recampats dins *Lis Isclo d'or*. Aquela situacion diglossica a congregat l'accion renaissentista, mai a tanben iniciat un disc ors de subrecompensacion : la lenga d'òc gardariá *in se* de qualitats superioras au francés, seriá la lenga dau còr, de l'èime, una lenga vertadiera fàcia a l'abstraccion francesa ; la literatura es pastada d'aquela representacion que, o fau ben dire, es fantasmatica e s'apiela pas sus d'estudis scientifices. Lei representacions de la lenga occitana dins la literatura de la segonda mitat dau sègle XX^{en} pròvan que leis escrivans occitans capitán pas de sortir d'una situacion diglossica que lo rebors voluntari de la diglossia confirma paradoxalament : autrament dich, fasètz sortir la diglossia per la pòrta, intra per la fenèstra. Considerant aquelei representacions, lo discors instituissent un imatge de la lenga subrecompensada es un efiech diglossic que tempta de superar l'occitan e de plaçar aquela lenga dins una mena d'amira d'eternitat. Se podriá tanben afortir que remanda a un tipe psicanalitic interessant d'estudiar : fantasma de la lenga pura, de l'origina linda e de la virginitat linguistica son de remarcar.

Lo rapòrt a l'oralitat es ma segonda remarca. Estent la situacion sociala de l'occitan, lo rapòrt a l'oralitat, qu'es un tèma d'estudi per totei lei literaturas, ven de mai en mai particular. La quasi-abséncia de la bastison d'una lenga de la literatura coma se vei per exemple en Itàlia ò en França – per anar lèu lo balanç entre lei temptativas rabelasianas, la represa en man de Malherbe e la constitucion d'una lenga de cort e d'aristocracia per Saint-Simon – plaça la literatura occitana dins una quista perpetuala d'una oralitat ò d'una configuracion en rapòrt a una oralitat, çò que Felip Gardy a nomenat i a ja de temps coma la constitucion d'una « oralitura ». La causa anava pas de se : de resisténcias apareisson tre lo sègle XVI^{en} coma ai ensajat d'o mostrar en editant lei *Mémoires historiques* de Joan de Nòstradama (Casanova 2012) ; se pòt totjorn discutir de la constitucion de la lenga mistralenca que s'apielariá en totalitat sus lo provençau de Malhana fins de ne venir l'identica reproduccion, argument que lo felibrisme e l'occitanisme an représ sens lo verificar – totjorn en fantasma d'origina – e que me pareis pas tant evident. La dificultat de la relacion a la lenga « auta », sociala e estetica, e son escafament abans sa reala constitucion plaçan l'escrivan occitan davant una abséncia de causida. Per eu, lo rapòrt a l'oralitat serà pastat d'aquela reconeissença culturala autentica, naturant una cèrca de lindetat linguistica e originala, tot aquò religat a l'evidenta mesa en perspectiva fantasmatica que la diglossia favorís. Lo rapòrt a l'oralitat determina ansin lo rapòrt singular au dialècte. L'abséncia de nòrma e l'existéncia viva dei dialèctes plaçan aquela escritura dins un sistèma de « petetas russas » : l'occitan s'i pòt considerar que dins sa forma dialectala, lo *continuum* linguistic de la lenga, s'existís, demòra quasiment inagantable, impossible d'exprimir d'un biais pron visible.

Aquela situacion a durat quasiment entre lo sègle XVI^{en} e ara, naturant lei representacions e lei rapòrts de la lenga, determinant lei competéncias e lei tematicas literàrias, e ordenant ansin lo ligam « dialectau » que nos fa reconéisser la lenga de l'escritura de Marcela Delpastre coma lemosina e aquela de Robèrt Lafont eiretada

dau provençau nimesenc. La lenta e segura derellicion de la practica orala de l'occitan ven, dempuei quauqueis annadas, trebolat un sistèma fragil : la referéncia au dialècte, a sa naturalitat e a sa lindetat ven de mai en mai fantasmatica, primier perque la lenga mairala deis escrivans occitans de la generacion nascuda après la guerra es, per lo mielhs, l'occitan e lo francés, dos perque la generacion darriera a generalament après l'occitan per un procèssus de recuperacion e de conscientizacion. Dins aqueu cas, la relacion au dialècte d'origina es evidentament problematica, bastida sus d'elements dobtós, e sa cèrca infinida e dificila, la quista dau locutor naturau que podriá fisar la paraula justa e linda d'un occitan blos es fantasmatica. Coma mantenir un sistèma que, ribon-ribanha, aviá permés l'espelison d'òbras interessantas e de qualitat, quand lei fondamentas d'aqueu sistèma son clarament escrancadas, abausonadas, e que, coma o a esrich Aubanèu, lo castèu se desgruna ? Segur que d'unei me trobaràn pessimista, mai dirai simplament que se l'usatge sociu de l'occitan es pas mòrt, acaba pas de morir, e que « lo *patoés* » se va desparesissent. Es que faudriá pas que la literatura bastiguèsse un autre rapòrt a l'oralitat ? D'aqueu ponch de vista, lei problèmas grafics de l'istòria linguistica de l'occitan que la literatura ne pòrta la marca son d'efiechs segondaris d'una situacion ben mai perilhosa. Tornarai dire aici que per ieu, la grafia deis escrivans es una causida personala que m'empacha pas de legir e d'apreciar seis òbras : reconéisser d'Arbaud e Delavouët coma d'escrivans d'una valor granda me gèina pas, de ges de biais, e a jamai entrepachat mon jutjament literari. Me senti mai en comunion literària amb *l'Istòri dóu rèi mort qu'anavo à la desciso* ò *La Bèstio dóu Vacarés* qu'amb *Lo Libre de Catòia*, es ansin, e es pas una question de dialècte, que per ieu Manciet, per exemple, podriá anar de cotria amb lei dos Provençaus.

3. S'installar dins la lenga

Aquelei constatacions enonciadas, aquelei problèmas pausats, pòdi temptar d'exprimir quauqueis idèas sus la produccion occitana d'aquelei darriereis annadas en partent d'un constat personau : coma se fa que la granda majoritat dei libres publicats en occitan m'escapan dei mans ? Aquò me fa chifrar dempuei quauqueis ans que mon interès per l'occitan sembla pas despargut ; contunhi d'escriure, de publicar de pròsas e de poesia, d'estudiar la literatura e Mistral bèu primier, e ai trobat dins la legida sempre recomençada deis òbras « classicas » çò que per ieu i a pas dins la granda part dei produccions dei darriereis annadas. Ai ensajat de comprene e de mandar lo lec dins un pichòt capítol d'un libre paregut i a ja sèt ans, *A l'esperduda dau silenci* (Casanòva 2007), estudi voluntàriament polemic ont ai afortit l'idèa d'una literatura occitana « estequida », mai de discutidas n'i a aguèt pas, estent la quasi-inexisténcia de la critica e de la recepcion de la literatura occitana. Tornarai donc prene aici quauqueis idèas ja enonciadas en ensajant de lei completar.

Tota òbra literària consequenta necessita una inscripcion dau subjècte dins una lenga, inscripcion bastida en foncion de condicions biograficas. Aquela inscripcion dau subjècte es ligada a un investment dins la lenga d'escritura, fins qu'aquesta lenga se caracterize per una singularitat que destria leis escrivans entre elei, en signe de reconeissença. L'inscripcion e l'investment acompanhan un inseriment dins l'escriure – fasèm aici una diferéncia entre l'escriure e l'escritura –, fargat per de condicions psicologicas determinant aquel encaminament de l'escriure vers l'escritura. Dins la literatura d'òc dau sègle XIX^{en}, la vesèm a l'òbra aquela

aligança dins la trajectòria de Frederic Mistral e de Teodòr Aubanèu, lei dos escrivans màgers dau sègle ; es çò especialament que lei dessepara de son ainat Romanilha. Una consciéncia culturala e una apropiacion linguistica son necitas per facilitar l'espelison d'una òbra consequenta. Escriure en occitan, e aquò dempuei lo sègle XIX^{en}, es clarament una causida ; pren lei formas d'un apoderament, coma d'alhors dins d'autrei literaturas : pensam a Conrad, Nabokov, Beckett e Jack Kerouac per exemple qu'an escrich dins una lenga qu'èra pas sa lenga mairala. Lo cas de Conrad es exemplar e nos permetriá de pensar autrament l'inscripcion occitana dins la lenga : polonés, auriá pogut escriure dins sa lenga mairala, en francés ò en anglés, causís aquela tresena lenga qu'es uei considerada coma « singulara » en foncion justament de seis originas e de sei particularitats (Renouard 2014, Conrad 2012). Venir un escrivan es pas causa aisida : necessita una inscripcion dins la lenga que, per Conrad, foguèt facilitada per sei sejours francés, provençaus mai exactament, e anglés, mai subretot per l'assimilacion d'una bibliotèca francesa puei anglesa necita a l'espelison de son escritura. Jack Kerouac, de lenga mairala francesa dins sei variantas quebequesas, a escrich abans *On the road* una version en francés en 1952, *Sur le chemin*, Kerouac qu'a sempre considerat son utilizacion de l'anglés en foncion de sa lenga mairala ; es ansin que la paraula *beat* es de ges de biais comprensibla sens lo francés « béat » (Kerouac 2010 : 83 especialament). Venir un escrivan occitan es pas causa aisida : necessita primierament un lòng procèssus de consciéncia linguistica e culturala, e dos una volontat testarda de culturacion linguistica e literària occitanas. S'installar dins la lenga occitana es encara mai dificil en causa d'una situacion complèxa, mai pòt permetre, paradòxa suplementària, una libertat granda, mai que l'escrivan venga un escrivan e pas un autor.

La distincion entre escrivan e autor la fau e la revendiqui, l'emprunti a l'un dei mai grands escrivans de la literatura francesa d'ara, Richard Millet. Un escrivan s'installa dins la lenga, s'i jardina, s'i viuteja, causís una estetica, un estil, de tematicas, un ton que lo fa remarcar, que lo buta a una plaça unica qu'es sieuna ; un autor o fa pas. Aquò nos fa per exemple reconéisser sens esfòrc a la lectura lei pròsas de Max Roqueta ò lei poèmas de Joan-Luc Sauvaigo, dos escrivans d'una generacion despariera installats dins sa lenga, çò fa que *Lo Camp de Sauvaire* s'identifica clarament coma una pròsa de Max Roqueta ò que *La Nau dei fuòls* es un poèma que deu tant a Niça (« Nissa » per Sauvaigo) e a l'espaci de la lenga de Sauvaigo, entre *City Light* e *Raubacapèus*. Es çò que finalament revèla, dins totei lei literaturas, la marca d'un escrivan, primier Mistral per l'occitana, Mistral qu'a elaborat una lenga a l'auçada de son prepaus literari e dei consideracions psicologicas que foguèron sieunas. Un escrivan que pren pas lo temps, qu'a pas la fòrça ò la volontat de s'installar dins la lenga es pas un escrivan mai un autor, e aquò dins totei lei lengas e totei lei literaturas, fach encara mai visible dins la literatura francesa estent la profusion dei romans e autrei « libres » fabricats, farlabicats, qu'engaunhan çò qu'es la literatura. Es mai dificil d'o remarcar per la literatura occitana estent la dificultat de « mostrança », puei una pensada unenca, politicament corrècta, que nos enebiriá d'o reconéisser, lo critic estent donc un marrit occitan, una mena de traite que donariá d'arguments ais enemics de la lenga. Seria oblidat que la manca de critèris de qualitat significa la mòrt de la literatura.

D'autors donc, e pauc d'escrivans, e aquò en causa d'un investment limitat dins la lenga ò d'una inscripcion fantasmatica, d'un recors a la lenga fantasmada e linda d'un usatge desaparegut e que se crei eternau. S'apondèm que dins la literatura occitana lei modèls semblan mai pesucs, comprenèm çò que son estats leis epigòns

mistralencs : l'occitanisme se n'es trufat, tot en fargant de Bodonets e de Roquetonets. Aqueleis autors prenon pas lo temps d'una installacion e d'una reconquista dificilas ; pensan de còps la literatura en foncion d'un pedagogisme au servici de l'ensenhament ò de l'occitanisme, coma en son temps lo Felibritge aviá congregat una literatura felibrenca, palle mirau deis òbras mistralencas e aubanelencas.

La sintaxi demanda una installacion dins la lenga mai ampla ; es donc dins aqueste domeni que desfauta. En realitat, l'afaire es encara mai complicat. L'occitanisme deis ans 1970-1980 aviá besonh, coma lo Felibritge en son temps, d'un escrivan referéncia : lo trobèt amb Joan Bodon que podíá pus malastrosament contradire sei lausengiers. Se mostrava l'òbra de Bodon coma çò que faliá faire per escriure en occitan, d'un ponch de vista tematic e estilistic. Es sens comptar que la tematica bodonenca fa mòstra d'una neuròsi que la literatura utiliza, e recipròcament (es de ges de biais pejoratiu, la neuròsi estent per ieu constitutiva de l'escriure), e aquò pòt pas figurar coma un modèl, levat que lei neuròsis se poguèsson rescontrar, mai es pas totjorn lo cas. Es sens comptar que l'estil bodonenc, volontàriament estequit, reduch a una escritura blanca, se podíá pas impausar coma modèl sens degalh. S'aquest estil s'es justament impausat amb pron de facilitat, es perque cadun se podíá creire escrivan en engauhant aquela escritura blanca, venguda blanqueta ; èra mai aisit que de tornar faire de D'Arbaud per exemple. En un mot, subjècte-vèrb-complement formavan la basa de la sintaxi estequida, a l'ajuda d'un modèl bodonenc mau digerit ; èra mai simple per d'autors agantats per la pigresa de l'escriure.

Aquela sintaxi estequida s'ordena au torn d'una concepcion limitada a la sequéncia subjècte-vèrb-complement qu'es, coma es estat mostrat per de critics (Philippe 2002), una pensada eiretada de la concepcion linguistica francesa dau sègle XIX^{en}, concepcion afortida per lo pedagogisme escolar de la III^{ena} Republica. Se saup qu'aquela escritura blanca, dempuei seis elaboracions primieras, es estada utilizada per d'escrivans francés deis ans 50 e 60, Marguerite Duras mai que mai ; aquela reduccion, que sembla èstre una causida en cò dei primiers obratges de Duras, es venguda una mena de pastís de sa pròpria òbra fins de venir, a l'ora d'ara, l'imne nacionau sintaxic de seis epigòns, Annie Ernaux en tèsta dei bandieras de la bona pensada linguistica e literària. L'escritura bodonesca, que per èstre precís es pas totalament l'escritura blanca - seriá tròp lòng de ne detalhar l'estudi aici -, es mai ò mens assimilada a aquela blancor magrinèla que la reduccion sintaxica occitana acompanha una altra reduccion, aquela dau demeniment de la lenga francesa e deis autrei lengas europèas dins la literatura e leis usatges sociaus ; se veson dempuei quauqueis annadas lei representacions, leis imatges e l'avalorament dau francés cambiar, çò que d'unei considèran coma un aflaquiment culturau, linguistic e morau. D'aqueu ponch de vista, leis Occitans semblan èstre condicionats per una situacion francesa que ne son partenaris ; reproduson a l'interior de la literatura occitana d'efiechs de representacions de la lenga dominanta. Pensi tanben la meteissa causa de la reaccion que provòca aquel estequiment sintaxic dins la literatura occitana e francesa, referéncia a una altra tradicion literària que de Saint-Simon fins a Proust e Claude Simon inspira d'escrivans coma Pierre Bergounioux, Jean-Paul Goux ò Richard Millet per exemple dins la literatura francesa, altra tradicion occitana representada mai que mai per Josèp d'Arbaud. Aquela reaccion pausa tanben l'escritura occitana fàcia au mirau francés e europèu.

Per çò qu'es de l'occitan, aquel estequiment pastat de mòda linguistica pensant la reduccion, la compression e lo trissar coma modernitat absoluta a d'efiechs desagradius e escrancaires. La dificila installacion dins la lenga es entrepachada per una pauretad que se reconeis pas coma pauretad, mai au contrari coma « modernitat » linguistica e literària. La resulta es de còps pietadosa que la sintaxi ven mai ò mens liminària sens que se referiguèsse a una causida ben precisa. La lectura e l'avaloracion deis escrivans occitans que participan pas a aquel estequiment venon impossiblas ; faudriá donc, d'un biais ò d'un autre, revirar Manciet ò d'Arbaud, redurre lei poèmas de Delavouët a un resumit simptomatic per que foguèsson comprés ò legits per un lectorat mejan. La màger part d'aquelei produccions testimònian d'una lenga embarrassada, entrepachada, la sintaxi es reducha a çò essenciau dau messatge de donar : quasi ges d'inversion dau subjècte, ges d'encisas preposicionalas, respècte mai qu'aproximatiu de la concordança dei temps, posicions « a la francesa » dei pronoms personaus, fins ais errors linguistics coma lo « ai estat », ara banau, ò leis ipercorreccions occitanistas, lo « situir » estent lo mai exemplar d'aquela « situicion ». En fach, aquela concepcion de la lenga sembla, sens o saber, privilegiar una frasa liminària fàcia ais amplituds d'un periòde linguistic que se pòt pas debanar dins un temps cort e qu'utiliza totei lei complexitats de la lenga que li son ofèrtas.

Aquel autre camin, aqueu de la lenga auta, d'una sintaxi estirada, tibada, mai complèxa, revèla una altra concepcion de la lenga, una representacion de la complexitat dau prepaus e de l'escritura. Dins lo capítol ja citat de *A l'esperduda dau silenci*, ai donat un exemple, ne porgirai un autre en citant l'*excipit* de *La Bèstio* de D'Arbaud (1926 : 274).

D'aro-en-la, vole cerca e cerca de-longo, sènso maucor ni lassige ; mau-grat que remene trop, veici quauque tèms, d'aquelo souco d'aubre, qu'emé sa racino doublo, l'endeveguère a l'error, plantado pèr mita dins lou Grand-Abime e que, l'endeman, lou Grand-Abime l'aguèt touto engoulido dins lou courrènt de la niue.

Aquel *excipit*, que testimònia d'una sintaxi elaborada segon l'idèa dau periòde ben mai que de la frasa liminària, deuriá èstre « revirat » per èstre ben comprés, trencat, brigalhat per que siá esrich en seguissent lei principis d'aquela modernitat linguistica a la mòda blanqueta. Se podriá legir :

D'aro-en-la, vole cerca e cerca de-longo. Sènso maucor ni lassige. Mau-grat que remene trop, veici quauque tèms, d'aquelo souco d'aubre. Emé sa racino doublo, l'endeveguère a l'error, plantado pèr mita dins lou Grand-Abime. L'endeman, lou Grand-Abime l'aguèt touto engoulido dins lou courrènt de la niue.

E podriam encara mai simplificar per que siá ben comprés en cambiant quauquei paraulas arbaudencas tròp complicadas ò recercadas :

Aro vole cerca e encaro cerca. Sènso descor ni fatigo. Maugrat que despièi de tèms me souvèni d'aquelo souco. Emé si doues racino, l'ai visto au calabrun, plantado a mita dins lou Grand-Abime. Lou lendeman, lou Grand-Abime l'avié avalado dins la niue.

Paure d'Arbaud, mai es lo respècte e l'admiracion que son mieus, la « grando leiçoun » que nos dona, que me permeton d'utilizar l'*excipit* de *La Bèstio*. Vaicí çò que podriá donar aquela reduccion minimalista, vaicí çò que, mai ò mens, se pòt legir. Es pas pena de contunhar una demostracion e d'ensajar de mostrar çò qu'es literatura e çò que n'es pas...

Lei tematicas « modernistas » acompanhan l'estequiment sintaxic. Per pas èstre tardier estent lei mòdas, la literatura dei temps presents deu empruntar totei lei formas deis avançadas tecnicas ; ansin quauquei produccions de la literatura occitana an decidit aquelei darriereis annadas de seguir lei dralhas francesas, europèas ò internacionalas : romans policiers urbans, lenga fantasmada dei banlègas, *road movie* descabestrat, fantastic neolatin ò precolombian, autoficcion femenina... tot aquò amb un pauc de campanha idealizada, una mameta oblidada, mai pron modèrna per comprene lei feridas de còr de sa felena. Avèm pas escapat au roman istoric grandaràs e autreis istòrias parlant au pòble, ai remembres ninòis, avèm agut aürosament qu'un escapolon de roman preistoric... Qu'es aquela literatura occitana que cor a l'après e se desalena ? Es segurament modèrna. A pas pres, per la granda part d'aquela produccion, lo temps d'una installacion dins la lenga, avalorant ò refusant la tradicion - es pas la question -, a pas pres lo temps de pensar l'occitan e de se pensar dins l'occitan... Son prepaus apareis estrictament ligat a un occitanisme consensuau, a la concepcion d'una modernitat que fau absoludament enregar, paur de pas poder caminar amb lo tren de la « modernitat ».

Aquel estequisme literari, lo comprenèm a la mesura de son inscripcion francesa e europèa. Sembla que la literatura a perdut de son poder e de son importància sociala, fasant mòstra de son encauçanada, de sa marginalitat dins un ensems culturau ont tot se mescla, ont tot se vau. Se presenta coma literatura, dins lei librariás francesas e europèas, una granda quantitat de libres que ne son pas ò que participan a un aflaquiment culturau que la question dei vendas remplaça una politica editoriala. Lo gost dei legeires es ansin fabricat per avalorar lei produchs de consumacion que son venguts lei romans, leis autobiografias e autrei racòntes. Perqué la literatura occitana escapariá a aquela tendéncia ? De tot segur son poder comerciau es pron limitat, e leis enjuecs son pas en « bono ligo » coma o a escrich Belaud de la Belaudiera, mai seguís lo corrent d'una desqualificacion de la literatura.

4. D'autreis asuelhs

Existisson lei formas d'una literatura en camin aut, exigenta e inserida dins l'ample de la lenga, existís un autre camin que mai d'un escrivan endralha, aürosament. Existís un autre occitan que la representacion patesejanta ò la lenga pedagogizada. Aqueu camin se pasta de literatura e de totei lei possibilitats de la lenga : s'inserís l'escrivan dins una tradicion, la refusa, la contèsta, mai la coneis que per la contestar la fau conéisser, participa a la bastison d'una paraula, generalament aquela dei mòrts. Aquelei mòrts occitans, intims e collectius, lei mòrts biologics que son estats tanben de mòrts culturaus, enebissent *in se* sa pròpria cultura, n'i a a bodre dins l'Occitània passada e presenta per que l'escrivan ensage de li acordar sa paraula. Coma o pensa mai d'un escrivan, dempuei Proust, Faulkner e encara d'Arbaud, l'escritura seriá lo mejan de retrobar un ligam esperdut tras lo temps entre passat e present, entre lei vius e lei mòrts, de daverar ansin un autre temps ont lo passat seriá quasiment pas passat, eternalament escrincelat dins lo present, naturant una tristesa e un languì de còps dolorós, per fin de reviudar dins l'espaci nòu de la pagina leis imatges d'una altra vida, aliança de dos monds que leis auriam pogut creire desseparats, mai que jason au cròs dei paraulas : païsatge, lenga, caras, siloetas en riba d'un flume que la pagina e lo libre ne forman lo mond vertadier, lo *logòs* inevitable. Siáu d'aquelei que pensan que

la literatura parla tant ai vius coma ai mòrts, estranha idèa bensai, mai idèa testarda que la literatura occitana deuriá prene en compte : auriá fin finala de venir totalament barresiana - d'evidéncia pensant aquela idèa - e d'acceptar, tot en la contestant, la pensada transcendentala de la Tèrra e dei Mòrts. D'aqueste ponch de vista, la literatura occitana que temptava de defugir coma la pèsta dins leis annadas 50 e 60 l'influéncia de Barrès, auriá pogut endralhar aqueu camin d'un biais assegurat en lo renovelant e en lo contestant. Es pas estat fach, sota l'accion de quauqueis escrivans qu'an ensajat de trobar una altra senda, mai aquela dralha demandava e demanda un investment màger dins la lenga que pauc d'escrivans ne son capables. La tradicion felibrenca a pas capitat de realizar literàriament l'aligança entre l'espaci e lo temps simbolizada per la votz dei mòrts que contunhan de parlar enfre lei paraulas, a pas capitat dins son ensems levat evidentament quauqueis òbras màgers coma aquelei de D'Arbaud e de Delavouët. La teoria de Barrès es que l'adornament d'una representacion ben mai anciana, eiretada de l'Antiquitat, aquela dau ligam necite entre la tèrra e leis òmes, revelat per un camin esiodic perseguit dins leis òbras virgilianas. La literatura occitana participa a l'elaboracion e a l'expression d'aqueu ligam, en se fondent sus sa situacion particulara que i apond la lenga coma referéncia de paraula e d'identitat. La tèrra-maire, la lenga e leis òmes forman un triangle que la literatura d'en plen s'i apiela, situacion de l'òme dins lo mond. Es que fau defugir aqueu triangle ? O fau defugir quand es privatiu de libertat per l'escrivan, quand l'imposicion tematica e linguistica empacha la naissença d'un tèxt literari autre. Se pòt tanben lo renovelar, s'i acarar, e ne faire altra causa que lo repepiatge nostalgic dei temps passats. Barrès a donc donat amb la Tèrra e lei Mòrts una version d'aqueu ligam entre vius e mòrts, coma Proust o faguèt a son biais, coma tant d'autres an ensajat d'o faire, Mistral bèu primier que se pòt legir *Lou Pouèmo dóu Rose* d'aqueste biais. La preséncia de còps desaparaulabla d'aqueu ligason essenciala entre passat e present, espaci e temps, çò viu e çò mòrt, d'aparéncia, se retròba dins quauquei racòntes de *Verd Paradís* de Max Roqueta, dins *L'Enterrament a Sabres* de Manciet ò l'ensems dei *Pouèmo* de Mas-Felipe Delavouët, òbras que son pas estadas vertadierament seguidas. Tròba per ieu, fòra de la literatura occitana, son compliment exemplar dins *As I Lay Dying* de William Faulkner, e mai particularament dins lo monològ d'Addie, la maire mòrta. Lausar un passat fantasmatic e una lenga sublimada perquè pas, mai dins la gèsta granda de la lenga retrobada e pas dins l'estequiment linguistic qu'o pòt pas permetre. La literatura se bastiriá ansin sus una paraula abandonada, la levariá de tèrra, e ne fariá altra causa que la mostrança d'un imatge nostalgic. Es dificil, mai possible.

L'escrivan occitan inserit e installat dins la lenga deuriá obrar dins la complexitat, l'acarar, la traversar la lenga coma l'enoncièt lo poèta Paul Celan, la tòrcer, l'amanelar, la brigalhar se vòu, mai ne faire altra causa qu'un produch de consumacion per una societat listelada, desperbocada. Ai mai d'un còp afortit mon prepaus estetic e estilistic e ma preferéncia per lo periòde, çò que me mena a l'escritura d'una sintaxi estirada, frases lònegas, mai periòde essenciau. Se tracta per ieu de perseguir l'idèa e l'imatge acompanhats dei digressions evidentas que i son estacadas. Es mon prètzfach, l'impausi a degun de segur, e m'agrada sovent de legir de pròsa ò de poesia que semblan de ges de biais a çò qu'escrivi, aürosament. L'escritura es un mirau, mai se saup que Narcís i es tombat. A passat per ieu lo temps d'anar culhir de « flour de glaujo ».

Aquela literatura deuriá tanben defugir leis embroncas dau felibrisme e de l'occitanisme, de l'estacament militant, que l'escritura se pòt pas, pròva n'es estada

donada dempuei fòrça temps, se madurar a l'ombra dei convenéncias e deis ordenanças diversas. Un grand occitanista e un grand escrivan, Robèrt Lafont, mostrèt lo camin : a totjorn insistit sus la libertat granda de l'escrivan, sus sa libertat interiora e la gèsta de la lenga. Una literatura deu ansin defugir leis empachas dau populisme – escriure per lo « pòble » occitan, que vòu dire ? –, de l'escritura programada per d'autres, la mena de pedagogisme ont, de còps que i a, s'es ennitada.

Acabarai en citant un poèta catalan, Pere Gimferrer. Aquela discutida, lei Catalans l'an aguda a prepaus de la nòrma e de seis influéncias sus la matèria pròpria dau catalan, i a ja mai de trenta ans. Dins son *Dietari* de 1979 (Gimferrer 1981 : 94), escriu :

Què vol dir, exactament, escriure en català ? No diem – i ho diem amb tota la raó, sens dubte – que escrivim en català perquè parlem en català ? L'argument de l'autenticitat idiomàtica personal admetria matisos : el normal és escriure en la lengua que es parla, però hi ha personas que en parlen més d'una.

Per un escrivan occitan, es encara mai complicat : escriu dins una lenga que parla – e ne parla mai d'una –, dins una environa que n'utiliza, majoritàriament, una altra, levat per quauquei situacions singularas. La sola solucion per s'apoderar de tot l'occitan, es de posar una lenga auta dins lei libres e la paraula que rèsta a sa disposicion, de s'installar dins la lenga de son escritura, que son còs venga, d'un biais ò d'un autre, lo còs de sa lenga e de seis òbras.

Referéncias bibliograficas

ARBAUD, Joseph d' [ARBAUD, Josèp d'] (1926) : *La Bête du Vaccarès* [*La Bèstio dóu Vaccarès*]. París : Grasset.

CASANÒVA, Joan-Ives (2007) : *A l'esperduda dau silenci*. Morlana : C&S.

CASANOVA, Jean-Yves (2012) : *Historiographie et littérature au XVIe siècle en Provence : l'œuvre de Jean de Nostredame*. Turnhout : Brepols.

CONRAD, Joseph (2012) : *Souvenirs personnels*. París : Autrement [(1912) *Some Reminiscences*. Londres : Eveleigh Nash].

GIMFERRER, Pere (1981) : *Dietari (1979-1980)*. Barcelona : Edicions 62.

KEROUAC, Jack (2010) : *Sur la route. Le Rouleau original*. París : Gallimard.

PHILIPPE, Gilles (2002) : *Sujet, verbe, complément. Le moment grammatical de la littérature française (1890-1940)*. París : Gallimard.

RENOUARD, Michel (2014) : *Joseph Conrad*. París : Gallimard.

L'empremta occitana en català

Joan VENY
Institut d'Estudis Catalans
Universitat de Barcelona

---

1. Introducció

Teni a grandmercejar sincerament la convidacion a participar a aqueste Congrès internacional d'estudis occitans, de'n primièr perque pòrta sus un subjècte que m'es totjorn estat car, e segondament perque aquel congrès se ten dins aquesta vila, que ne gardi d'excellents remembres: es aici que foguèri professor al licèu, que nasquèt mon ainada, que descobriguèri las maravilhas del *Tractat de pestilèncià* de Jacme d'Agramont e mai de vòstres poètas, e ont me soi regaudit de l'amistat d'ineestimables collègas.¹

De subrecarga, es ongan que lo centenari dels trespàs de Mistral s'acomplís, l'insigne poeta provençal que son òbra l'avèm tanben poguda savorar en version catalana. Pòdi pas doblidar la revirada de *Mirèio* qu'es estada facha per Maria Antònia Salvà, qu'aprenguèt l'occitan en legissent l'obratge original, que n'èra estabosida de sa semblança amb « la parladura malhorquina, e mai que mai paísana », dont una partida li calguèt « sacrificar a l'onor d'un catalan mai sabent » (Salvà 1955: 144-145). Un testimoniatge eloquent del caractèr de doas lengas bessonas e mai de l'enjòc d'aver una lenga literària.

Aquestes paraules d'introducció, llegides maldestrament, volen ser una deferència, un homenatge a la llengua occitana i als seus parlants, amb el desig que sigui, com segles enrere, una llengua lliure i pròspera.

2. Primers contactes amb l'occità

Quan Antoni M. Badia Margarit, l'any 1958, em va encarregar l'ensenyament de Lingüística Romànica a la Universitat de Barcelona, vaig posar especial èmfasi en el coneixement de l'occità. Durant la carrera, havia tingut ocasió de fruir de les classes

---

¹ Em plau expressar el meu agraïment a José Enrique Gargallo, Josep Martines i Germà Colón, per diversos ajuts; en especial a Aitor Carrera, per la traducció a l'occità del fragment introductor de la conferència i per altres atencions.

de Martí de Riquer dedicades a la literatura medieval, en la qual tenia un espai privilegiat l'estudi de l'obra dels trobadors. Vam conèixer la seva llengua, però sense la seva gramàtica i sense cap projecció en l'occità modern. En els meus cursos vaig intentar omplir aquest buit dedicant-li un capítol important, amb il·lustració de textos orals enregistrats en disc i la seva interpretació lingüística. Fins i tot, alguns alumnes, atrets pel tema, en van fer còpies. Degué ser la primera vegada que, en la universitat (catalana) de postguerra, l'occità modern sonava a les seves aules. Vaig passar, doncs, de la poesia a la prosa, de l'antic al nou, de versos com «Quan vei la laudeta mover / de jòi sas alas contra'l rai» al col·loquial «A quina ora passères a l'ostal?». I d'aleshores ençà, l'occità ha estat un punt de referència en algunes de les meves recerques, ajudades per l'amistat i saber de col·legues com J. Allières, X. Ravier, J.-P. Chambon, Ph. Dalbera, Aitor Carrera.

3. De bell nou, gal·loromanisme/iberoromanisme

El tema de la subagrupació del català respecte de l'occità va fer córrer molta tinta fins que la qüestió es va cloure a favor de la individualitat de la llengua catalana amb pertinença inicial a un diasistema comú català-occità, amb influències iberoromàniques posteriors. Però recentment Hans-Ingo Radatz (2012) ha ressuscitat la vella polèmica del gal·loromanisme o iberoromanisme amb nous plantejaments interessants però que, al meu parer, no deixen de tenir punts discutibles, que comentaré.

3.1. Radatz no està d'acord amb l'etiqueta de *llengua pont*, encunyada per Badia (1951) i recollida per Baldinger (1958 [1963]), car a «l'edat mitjana totes les llengües eren *llengües pont*». Cal entendre el concepte en el sentit de 'estat de transició entre occità i castellà-aragonès', igual que feia Fouché (1929: 105) quan parlava d'un guionet, «un *trait d'union* entre l'ibéro-roman et le gallo-roman», insistint que «semble former un groupe à part».

Però, en rigor, jo parlaria en aquests altres termes: el rossellonès –que Radatz no té en compte per «la poca importància demogràfica dels catalanoparlants» (Radatz 2012: 208)– és –ha estat– el *dialecte pont*, o, abandonant aquesta imatge, la franja de català septentrional, un dialecte entre l'occità i la resta del català, format per un enorme bagatge d'elements occitans (que no va passar desapercebut a un observador tan perspicaç com Calça [1588])² amuntegats, al llarg de segles, sobre una estructura, bàsicament catalana, i que són absents de la resta del català: antiesdruixolisme; s hipercorrecta en casos com *mestres* 'metres'; *canti* 'canto'; *desa-set* (*desavuit, desanou*); *nosaltros* m./*nosaltres* f. (occ. *nosautres/nosautras*; Fouché 1924b: 35); *a jo* 'a mi'; *se rentem* (occ. *se lavam*); *pr'amor de* causatiu i final; negació només amb *pas* (*tornaran pas*); [o] 'hoc, sí'; nombrós lèxic, d'assentament antic, com *cilla*, *peixoneria*, *aibre*; o més tardà, com *nalt* 'alt', *belleu* 'potser', *juliana* 'bacallar', *punyet* 'canell'; o coincident amb el castellà, però sense tenir-hi res a veure, com *cogot*, *teta*, etc.; afegim-hi encara elements onomàstics amb motius com *Boier*, *Lairot*, *Trencamaixes* (Veny 1980). Ho vaig dir a Andorra fa més de trenta anys i ara em plau de repetir-ho: «[el català] és, poc

---

² «Sabem que els rossellonesos tenien en altres temps, com avui, un parlar molt semblant al dels pobles de llengua occitana» (Calça, *apud* Rafanell 1991: 66).

o molt, gal·loromànic, però és indiscutible que el rossellonès ho és uns graus més que la resta del domini» (Veny 1980: 488).

3.2. L'estreta connexió gal·loromànica –diu Radatz– acabà amb la derrota catalanoaragonesa en la batalla de Murèth (1213). A partir d'aquell moment, i sobretot des del segle XVI, el català hauria anat convergint en un procés continu amb la Iberoromània, més concretament amb el castellà. «Cada vegada –diu– més elements gal·loromànics comencen a ser percebuts com a "arcaïtzants", són relegats als registres formals i acaben finalment als diccionaris històrics» (Radatz 2012: 208), una llengua d'encuny clarament gal·loromànic es converteix en un «idioma que convergeix cada vegada més amb la iberoromània». «L'element gal·loromànic representa el passat i les solucions en retrocés mentre que l'iberoromànic representa el futur i l'element productiu del canvi lingüístic», «procés mil·lenari que ha allunyat el català de les seves arrels gal·loromàniques» (Radatz 2012: 216).

Convindria precisar els conceptes de *gal·loromànic* i *iberoromànic* en relació amb el català. Per a mi, faria aquesta distinció: *gal·loromànic-1* contendria afinitats puntuals del català amb aquest grup lingüístic de l'hexàgon, específicament amb l'occità, formant un continuïtat, una «continuité d'aire linguistique», com deia Pottier, i també el resultat d'una expansió en l'adstrat; en canvi, *gal·loromànic-2*, es referiria a manlleus a aquest grup, específicament a l'occità.

I, paral·lelament, *iberoromànic-1* comprendria les afinitats amb aquest bloc hispànic, especialment el castellà, així com l'eixamplament territorial dins l'aragonès; mentre que *iberoromànic-2* seria propi dels manlleus realitzats sobretot al castellà (recordem que Meyer-Lübke ignorava l'aragonès en la seva comparació).

En el cas del *gal·loromànic-1* ens trobem amb elements pràcticament coincidents amb l'occità (*blat, ordi, ceba, cercar, sota, garba, post, glop*, etc.) i molts d'altres concomitants en el tipus lèxic (*pota/pauta, guatlla/catla*, etc.); es tracta d'una continuïtat d'àrea lingüística, d'uns paral·lelismes –no de manlleus, que veurem– que són fruit de la història (base llatina o de substrat compartida) i de la geografia (adstrat), i no, com veurem, d'una conquesta i ulterior domini polític i cultural.

Pel que fa a l'*iberoromànic-1*, es va tenir en compte primerament sols el castellà; només Saroïhandy va cridar l'atenció sobre l'aragonès i, més tard, hi van insistir Grieria (1925), centrant-se en unes poques localitats, A. Alonso (1926) i Fouché (1929), que ja notaven aquesta mancança en *Das Katalanische*, de Meyer-Lübke, i, més endavant, Colón (1976), que va posar èmfasi en el lèxic i en l'època medieval, quan aquella llengua existia amb la seva plenitud i, més tard, seria marginada a les altes valls pirinenques. El català, doncs, en relació amb l'*iberoromànic-1*, conté casos de continuïtat d'àrea lingüística, alguns presents en occità per la mateixa raó, com *encender/encendre, mango/mànec, yermo/erm, secano/secà, hoz/falz/falç, gavilla/gavella, pié/peu, terciar/tercejar, hormiguero/formiguero/formiguer, oruga/eruga, hermano/germà*, etc.,³ i també casos de progressió del castellà dins l'aragonès, per l'expansió política, administrativa i cultural de Castella: es tracta dels actuals *o[x]o, ho[x]a, hoy, poyo, mucho*, etc., enfront dels genuïns *uello-güello, fuella, ué-güé, pueyo, muyto*, respectivament, drenats a les altes valls pirinenques, sense que faltin adaptacions accentuals (*figádo, pa[x]áro*, etc.).

---

³ Vegeu casos similars del segle XV (*cama, ganivet, mullar, semblar, metge/mege*, etc.) dins Giralt (2014: 55).

És interessant de notar el contrast de les formes aragoneses o castellanoaragoneses en arribar al límit lingüístic amb el català: *cuchillo/ganivet, bisalto/pèsol, cangilón/catúfol, peine/pinta, escardar/birbar, pajar/paller, aceite/oli, santiguarse/senyar-se, trasca/eixinguer*, (sementar) *a voleo/a eixams, tresnal/garbera, cribar/porgar, búho/duc*, etc. (ALEANR, vol. I, IV, VIII i XI, *passim*).

Pel que fa al *gal·loromànic-2*, és a dir, als manlleus a l'occità, són resultat d'uns contactes econòmics, polítics, comercials, literaris, de colonització, etc. (vegeu § 5).

Per contra, en el cas de l'*iberoromànic-2*, és a dir, dels manlleus centrats en el castellà, bé que el català ja en coneix de primerencs, es tracta, a partir del segle XVIII, del resultat d'una ocupació militar i d'un intent d'assimilació cultural i lingüística a través de l'escola, l'administració i la premsa, factors als quals s'afegiran el servei militar, el cinema, la immigració i, a la postguerra, la ràdio i la televisió i més immigració. De tota manera cal tenir en compte que, a mitjan segle XIX, la projecció del castellà era limitada a causa de la penúria de l'escolarització: 50 % d'analfabetisme a Catalunya, 58 % a València, 90 % a Balears (Veny 2009: 22). Per tant, no es tracta d'un «procés mil·lenari», com diu Radatz, car no totes les prohibicions es complien (fins cap a 1830 els registres de baptismes i matrimonis es feien en català) i el poble rarament estava contaminat de la influència castellana. A més, dins del concepte d'*iberoromànic-2* entraria l'aragonès, profundament castellanitzat, com hem vist, del qual darrerament cobren importància les deixalles dels aragonesos que van participar en la colonització del País Valencià, que eren atribuïdes, falsament, als mossàrabs (*llanda, colmena, lloma, gemecar, mortitxol*, etc.) i que, en realitat, són resultat d'una convivència, des del segle XIII, de catalans i aragonesos en les poblacions conquerides (Veny 2006: 131-143 i bibliografia aquí esmentada). Un fenomen puntual de colonització, que afecta, d'altra banda, uns pocs mots i un dialecte.

En resum, pel que afecta aquest paràgraf, subscriu les paraules de G. Colón (1976: 105) referides al lèxic:

De ninguna manera se puede sostener, con argumentos válidos, que el léxico catalán haya podido cambiar de índole en el correr del tiempo, y de léxico galoromance se haya transformado en iberoromance

3.3. No té sentit parlar d'una varietat gal·loromànica considerada «literària i arcaica», com diu Radatz, enfront d'una «iberoromànica, que ve de molt lluny» (Radatz 2012: 215). No tenen res d'arcaïques ni d'exclusivament literàries multitud de formes que pertanyen al registre viu, col·loquial de la llengua, paral·leles a l'occità (i alienes al castellà), però sense raó de dependència, com *quin, on(t), davant, darrere, amunt (amont), dedins, pertot, enlloc, abans, ara, res/re, adés, enguany, encara, gairebé, gens (ges), força 'molt', prou (pro)*, etc.; cal tenir en compte que la influència del castellà, amb tota la seva força, durant 300 anys (escola, premsa, administració), en una situació de diglòssia, va afectar sobretot el lèxic, amb escassos elements gramaticals (*menos, hasta*, per exemple); a més, s'ha de tenir en compte el conjunt de la llengua, sense oblidar el registre culte i l'acció normalitzadora des de Pompeu Fabra, especialment al Principat, de l'època de la Mancomunitat i, sobretot, la posterior a l'adveniment de la democràcia (1975), amb substitució de mots espuris pels genuïns, condemna de pronúncies contaminades, amb una recuperació capitanejada per grups de resistència durant les dictadures o afavorida per l'acció de la Mancomunitat i per la Generalitat restablerta el 1976 que va comptar -i compta- amb l'administració, l'escola i els mitjans de comunicació (**assiento* → *seient*, **antes* → *abans*, **sello* → *segell*, **busson* →

bústia, etc.); algun efecte han tingut els nombrosos vocabularis de barbarismes! No era tornar al gal·loromanisme sinó a la tradició lingüística, a una llengua netejada de contaminacions, que aquesta sí, podia ser la llengua del futur. Quedaven, evidentment, manlleus arrelats en el sistema (*amo, coça, estrella, surra, matxo, melindro*, etc. [Veny 2006: 30]); uns préstecs semblants als que han rebut altres llengües de la Romània. La llengua és un sistema complex que no està format únicament pel registre col·loquial, on, evidentment, s'han incrustat castellanismes amb més facilitat; també formen part de la llengua el registre culte dels mitjans de comunicació escrits i orals i, per descomptat, els productes literaris.

Tanmateix no vull obviar la pressió constant del castellà en alguns trets fonètics (ieisme) i lexicals en la llengua parlada, propis d'un permanent estat de bilingüisme. En lèxic i sintaxi, un recent moviment dels mitjans de comunicació voldria introduir en la normativa certs elements lèxics i sintàctics que són resultat d'interferències.

3.4. La comparació que fa Radatz del text de les *Homilies d'Organyà*, un sermó traduït de l'occità (segle XIII) amb un fragment d'un monòleg de Buenafuente, de registre col·loquial, és clarament mal escollit, desafortunat; en tot cas, la comparació amb un sermó actual hauria estat més adequada i, ben segur, no hi pul·lularien barbarismes tan cars al popular comunicador, amb el desig d'acostar-se a un català *populatxer*, propi d'un registre descurat, degradat de la llengua. El meu amic Josep Grimalt diria que és com comparar, en castellà, un text d'Azorín amb un monòleg de Cantinflas.

3.5. Radatz ofereix exemples de sintaxi, component que tradicionalment no s'havia tingut en compte en l'estratègia comparativa i que, per la seva freqüència, considera «més rellevants per a la caracterització tipològica d'una llengua que quasi qualsevol element lèxic» (Radatz 2012: 209). Només parcialment compartim aquesta opinió: els trets fonètics i el vocabulari bàsic delaten, visualitzen de seguida la procedència lingüística o dialectal d'un parlant.

Però cal tenir en compte que no tots els canvis adduïts a favor del castellà, basats en Pericay i Toutain (1986), són deguts a aquesta influència; almenys alguns d'ells no tenen res a veure amb el castellà sinó que són resultat d'una evolució interna de la llengua, en el qual pot haver influït la interferència castellana (i potser més en un dialecte que en un altre). Així, l'ús de *que* subjecte, en comptes de *qui*, ja és antic (apareix en textos rossellonesos, on l'influx castellà no comptava per res [Fouché 1924b: 70]) i, a més, és usual en occità. Podríem afegir l'ús del futur o del present de subjuntiu en frases temporals (*Quan vindràs/Quan vinguis*): el present ja es troba al segle XVII en mallorquí (*quan bulla* 'quan bulli') (*Scripta*) i avui es manté en una quarantena de poblacions de tot el domini (ALDC, base de dades Q. 2415).

3.6. Una observació interessant de Radatz és que, segons els dialectes, hi ha graus diferents de resistència al que ell anomena gal·loromanisme, i que entén com a «models gal·loromànics del seu passat» (Radatz 2012: 212), «trets gal·loromànics caiguts en desús» (Radatz 2012: 213), «les solucions gal·loromàniques tradicionals» (Radatz 2012: 214): «les formes *heavy* [...] comparteixen la característica de procedir de l'antic estrat gal·loromànic» (Radatz 2012: 215), «millor conservació de l'element gal·loromànic» (Radatz 2012: 215), «les seves arrels gal·loromàniques» (Radatz 2012: 216). Aquesta resistència és més forta a les Balears, poca a València i «entremig el

català central». En el cas del balear, més que de gal·loromanisme, es tracta de fidelitat a la llengua del passat, sense que els elements considerats tinguin una vinculació gal·loromànica: *jo cant* (fins *compr*, *piul*, relacionats amb poca naturalitat lingüística); *p[o]sar* i no *p[u]sar*; [ə] neutra fins i tot tònica (*c[ə]ba*); iodització; *v* labiodental; article salat; la combinació de vocal + iod o wau (*nuu*, *fii*); la monoftongació *-qua* > *-co*, *-gua* > *-go* (*Pasco*, *llengo*); *-tl-* de *espatla*; *-t* de *-nt* final (*pont*); *l·l* geminada (*cel·la*); incoatiu en *-esc* (*patesc*); formes verbals com *deim*, *deis*; article personal; combinació objecte directe + objecte indirecte (*la te duré*); en lèxic, nombrosos arcaïsmes (*empegueir-se*, *soll*, *sedes* 'penellons', *esponerós*, etc.) alguns coincidents amb l'occità però simplement paral·lels (*capell*, *ca*, *torcar*), i fins i tot neologismes propis (*moix* 'gat', *colcar* 'anar en vehicle').

Cal recordar, a més, que alguns trets són d'època moderna, com el pas de *-ia* > *-i* (*canti* < *càntia*, *famili* < *família*); *k*, *g* palatalitzats, fenòmens, per tant, allunyats de l'occità.

3.7. La comparació del gal·loromanisme i iberoromanisme amb la polèmica del *català light* i del *català heavy*, que ja ha passat a millor vida, em sembla inadequada: 1) alguns dels mots atribuïts al català d'una supernorma no tenen ús corrent (*solell* 'sol', *maridar-se* 'casar-se'); 2) la distinció de registres és bàsica en el conjunt d'una llengua: *testa*, *maridar-se*, *malgrat*, *lletra* 'carta', *mançar* són mots que pertanyen a un registre més literari, que estan a disposició dels escriptors i dels parlants més cultes, i que també formen part de la llengua;⁴ 3) *cercar* i *darrer* són d'ús corrent en balear i figuren al diccionari general, són usats per escriptors continentals i ningú els troba estranys al sistema lingüístic, excepte aquells que pensen que només es pot escriure com es parla (al seu poble).

A més, les actituds lingüístiques s'han de situar en el seu context: cap a les dècades dels 70 i 80, després d'una llarga època de supressió de l'oficialitat i del pes de tantes prohibicions d'ús de la llengua pròpia, adulterada per una diglòssia persistent, quan arriba la recuperació de la llengua era lògic que es lluités per un model lliure d'impureses i d'interferències, essencialista, acostat a la tradició, que posteriorment s'ha matisat i afinat substituint la divisa *correcte/incorrecte* per la d'*adequat/inadequat*, en funció dels diversos registres d'ús, ampliant la participació dialectal, elaborant propostes d'estàndard oral, incorporant vocabularis d'especialitat. Deixem de costat la polèmica del *català heavy* i el *català light*, passada per aigua, i centrem-nos en aquesta nova etapa que proposa l'IEC, amb complementarietat de l'ús formal i informal, un tot, un sistema complet, multiforme, respectuós amb la tradició, tolerant amb certes interferències i obert a la modernitat, que és, aquesta sí, la llengua del futur.

4. Gal·loromànic-1

Milà i Fontanals, gran occitanista, del qual es compleix enguany el 130è aniversari de la seva mort, oposa trets fonètics i ortogràfics entre català i occità i escull tres mots,

---

⁴ Sense anar més lluny, vegeu l'ús figurat que es fa en aquest text recent: «...s'han maridat peces musicals amb vi català» (*Ara*, 14-06-2014, p. 31); i encara: «*maridatge* de música de cambra i vi català a l'Auditori» (*ibidem*).

prim, *esquerre* i *artiga*, compartits per aquestes dues llengües i oposats al francès. L'elecció del primer és important pel que fa al gal·loromanisme del català, perquè no sols hi ha una coincidència lèxica catalanooccitana (oposada al castellà) sinó també fraseològica: *prim son/prim sòm*; *obra prima*; *filar prim/filar*, *fielar prim* (i *primfilar*); *pel cap prim*; compostos: *primcernut*/(farina) *prim cernuda*; derivats: *primerenc/primairenc*, *primieirenc*; *primatxol/primachòl*; i usos metafòricometonímics: *en Prim/mossur Prim* 'el vent'.

Realment el gal·loromanisme del català ressalta davant la presència d'equivalències com les que segueixen: *glop*; *dallar/dalhar*; *talent*; *julivert/jolverd*; *nebot*; *fiçó/fisson*; *empeltar/empeutar*; *suc/chuc*; *xapar/chapar*; *tustar*; *rampoina/rampòna*, *rampòina*; *esma/èsme*, *èime*; *bocagròs*; *lletraferit/letraferit*; *culcosit/cuolcosit*, *cuolcosut*; *tabustar*, *tabuixar/tabustar*, *tabussar*; *biaix/biais*; *fol/fòl* (*gos foll/gos fòl*); *fonyar/fonhar*; *record/recòrd*; *regòrd* 'anyell tardà'; *rai* (interjecció); els sinònims de 'vegada' (*vegada*, *volta/vòlta*, *vòuta*, *cop/còp*, *viatge*), etc. (Le Dù, Le Berre i Brun-Trigaud 2005; recerca personal). I la nombrosa fraseologia: *al bell mig/al bèl mièg*; *mig figa-mig raïm/n'estre ni figo ni rasin* [*n'èstre ni figa ni rasim*]; *són figues d'un altre paner/acò's de figo d'un autre panié* [*aquò's de figas d'un autre panier*] (Mistral) [cast. *ser harina de otro costal*]; *no tenir ni suc ni bruc* 'no tenir substància o gràcia'; *n'a ni chuc ni muc* 'ni goüt ni saveur, il est sans valeur' (Alibert 1966); *té les mans foradades/a li man traucado* [*a lei mans traucadas*] «c'est un panier percé, un prodigue» (Mistral); *esser com ets ases d'Artà, que en veure es bast ja suen* (DCVB)/*l'ase de Rigaud: suso en vesent lou bast* [*l'ase de Rigaud, susa en vesent lo bast*] (Mistral). No s'allibera de tals igualacions la paremiologia meteorològica, amb estructures molt semblants (vegeu Mistral):⁵ *cel rogent, pluja o vent/occ. cèu rougen, plueio o vènt* [*cèu rogent, plueja o vent*]; *abril no et llevis un fil/occ. en abrieu, quites pas un fièu* [*en abriu, quites pas un fiu*]; *quan el març no marceja, abril abriuleja/occ. març marçolege, abriu abriulege*.

5. Gal·loromànic-2 (occitanismes del català)

Per a Moll, la influència de l'occità presenta dues vessants: a) «el llenguatge oral de la regió pirenaica», és a dir, el rossellonès, del qual ens ocuparem més tard; i b) «l'idioma literari de l'edat Mitjana, gràcies al prestigi dels trobadors provençals» (Moll 1952: 59; Badia 1951).

Hem vist (§ 3.1) quina ha estat la substanciosa aportació occitana al rossellonès; quant als trobadors, pertanyen al seu vocabulari mots com *gint/gent* 'delicadament', *marrit* 'trist', *gabar* 'lloar', *isnell*, *pascor*, *beutat*, etc., avui caiguts en desuetud, mentre que *refrany*, *viola*, *verger*, etc., avui formen part del sistema. Recordem que els catalans, durant l'edat mitjana, usaven l'occità per a la poesia, a voltes trufada de catalanismes. A través de la presència dels monjos de Cluny i del Cister, es van integrar mots com *canonge*, *frare*, *capellà*; procedeix del món feudal *ambaixada*, i tenen a veure amb el del comerç, *tatxa*, *gengibre*, si aquest s'accepta com a occitanisme (Bruguera 1985: 64; són molt útils les dades que Colón [1967] dona per als occitanismes del castellà).

---

⁵ Agraïm a José E. Gargallo i Xosé Álvarez les dades que ens han proporcionat del seu projecte *ParemioRom* (<http://stel.ub.edu/paremio-rom/ca/refranys>).

Bruguera (1984: 6-64), que recull un centenar gran d'occitanismes del català actual (algun, cal dir-ho, considerat sols probable), es mostra massa generós en aquesta acceptació, car es coneixen altres interpretacions: *rossinyol* s'explica per dissimilació d'antigues laterals (<*llussinyol) (DECat; DCVB), però en francès és un manlleu a l'occità (Rey), cf. la seva ramificació semàntica (DECat); *gingibre/gingebre* deriva del llatí ZINZIBER i aquest del grec (DECat, DCEC); *ballar*, del llatí tardà BALLARE (en canvi, sí *balada*, derivat de *balar*); *batalla*, força estès en les llengües romàniques, prové del llat. tardà BATTALIA, alteració de BATTUALIA 'esgrima', derivat de BATTUERE (DECat, I: 730; Rey s.v. *bataille*); *bell* deriva de BELLUS 'bonic' (DECat, I: 751); *cancell*, del llatí CANCELLUS 'barri o baraneta reixada' (DECat, II: 468; DCVB); *enutjar*, del llatí vulgar INODIARE 'inspirar fàstic o horror' (DECat, III, 405; Rey s.v. *ennuyer*); *gris*, del fràncic *GRIS (doc. segle XI) (DECat, IV: 664; DCVB; Rey s.v. *gris*); *papagai* sembla que és manlleu àrab; *giragonza* provindria del cast. *jerigonza*, etc.; i probablement han de ser objecte de nou estudi *heretge*, *homenatge*, *hostal*, *jornada*, *mestral*, *missatge*, *perfil*, *randa*, *salvatge*, etc. (DECat).

De vegades només ens podem limitar a dir que el mot és gal·loromànic (*gratabuixes* 'raspallet de ferro dels argenters'), o que és compartit per occità i català (*ufana* 'ostentació') o precisar que és occitanisme procedent del francès (*torxa*/*antorxa*, *faisà*, *garlopa*).

6. Criteris per a la determinació d'occitanismes del català

Per a deduir l'occitanitat d'un mot cal aplicar criteris clars o versemblants, com són:

- a) el cronològic (*pairal* apareix en català només el 1800 enfront de la seva presència en occità durant tota l'edat mitjana; igualment *potinga*, -o);
- b) el de major freqüència d'ús en occità que en català (*tatxa*, *solaç*);
- c) el semàntic (*tartana*, que té el seu origen en el sentit primigeni de 'ocell de presa', només registrat en occità, estès als significats de 'tipus de barca [de presa de peixos]' i 'carruatge' en les dues llengües);
- d) el d'un referent específic: *felibre*, *farandola* 'dansa provençal';
- e) el de fonètica històrica: *remendar* 'adobar les xarxes', pel manteniment del grup llatí -ND- (Veny 2012b); *veire*, evolució normal del llatí VITRUM en occità, enfront del català *vidre*, procedent de VITREUM; *encant*, *encantar* (< *en quant*), pel tractament de *qua-* > *ca-* (com en *cartabó* < occ. ant. *esquartabont*, der. de *quart*);
- f) el morfològic: *garneu* < occ. *gronau*, amb el suf. -*au* < -*ald* < -HARD, aplicable a radicals verbals només en occità, en aquest cas *gronir* < GRUNNIRE (Veny 1992); *ca(p)tiveri* < occ. *cativier* (DECat), *caitivier*, amb el sufix -*ier*, aplicat en occità a mots abstractes (cf. *poiridier* 'putrefacció', *anugier* 'enuig');
- g) el de proliferació derivativa: *potinga* 'medicament de propietats dubtoses' (occ. *potingar*, *potingaire*, *potingança*, *potingós*, etc.).

D'altra banda, a la llista de Bruguera falten: *bullabessa* (1887), de l'occità *bolhabaissa* 'plat de peix bullit i aromatitzat, servit amb el seu suc amb llesques de pa', però arribat a través del francès *bouillabaisse* (DECat, II: 336a; Rey), com es dedueix per la fonètica; *xaruc* 'decrèpit', de l'occità antic *chazuc* (< llatí CADUCU) (DECat), per rotacisme de -z-.

Tot això ens porta a la manifestació de la necessitat de formar un diccionari etimològic occità, que completi, reanalitzi i amplii les propostes referents a aquesta llengua, que trobem en el *FEW* i en el *DECat*, tasca reservada a les noves generacions d'occitanistes. Així, doncs, estimats col·legues, *avètz de pan sus la cleda*.

7. Nous occitanismes

Coromines, el nostre eminent etimologista, ha realitzat una labor gegantina en la descoberta de nous occitanismes, com hem pogut observar. El progrés de la documentació i de les dades geolingüístiques han obert nous camins per a rectificar les seves propostes.

Així, segons J. Martines (2011), *punxar* (i el seu camp derivatiu *punxó*, *punxor*, *punxa*) no tindria res a veure amb el mossàrab o romandalusí, sinó amb els equivalents occitans *poncha*, *ponchar*, *ponchó*, *ponchor*, que, amb el tractament occità de -NKT- > [ntʃ], haurien descendit de nord a sud.

Jo mateix crec haver demostrat la procedència occitana de *garneu* < occ. *gronau* (Veny 1992), *remendar* 'adobar les xarxes' (Veny 2012b), ja esmentats, *roger* 'moll' < occ. *roget* (Veny 2012a), o de l'occità com a intermediari d'*alatxa* (Veny 2011).

Bitxo (o *vitxo*) 'coralet, pebrina' prové de l'occ. *vièch*, del llatí VECTE 'palanca' amb canvisemàntic, per metàfora amb el membre genital ('forma allargada' i 'vermellor'). Per tal d'explicar la forma *bitxo*, Coromines (1971 i *DECat*) recorre al plural valencià de *vit*, *vitx* 'vits', duplicat en *vitxos* (seria semblant al doble plural *els Reixos*), d'on hauria sortit el singular analògic *bitxo*, que, segons ell, s'hauria estès cap al nord català. En principi, sobta aquesta interpretació, des d'un doble punt de vista, fonètic, per la seva evolució complexa, i geogràfic, car les isoglosses, tret de comptades excepcions, van del sud cap al nord i no a l'inrevés. VECTE ha donat *vièch* en llenguadocià (variants *vièt* o [vje]) (Mistral; Alibert) com a nom del membre viril i avui és present, per via metafòrica, en *bitchus* «sorte d'ascidie qui se mange» (Westphal-Castelnau 1883: 145), probablement la *Hallocyntia papillosa*, dita també *bitotxo* (Centelles 1979: 301, amb il·lustració), en *vitchet* i *vichut* 'ascídia', *vitchàs* 'holotúria' (Alibert) i el derivat *bitchoet* 'Microcosmus sulcatus' (Leucata, Grussan, Las Cabanas de Fluris, Agde, Mesa) (fr. *violet*, it. *uovo di mare*) (Martínez; vegeu il·lustració a làmina 39 de Luther i Fiedler 1968); a la costa rossellonesa aquesta espècie es diu *bitotxo* (Sant Cebrià, Cotlliure), der. de *vit/bit* (vegeu el val. *vitet* i la seva homonimització en *ditet*). Tots aquests mots es basen, com he dit, en una imatge fàl·lica.

La mirada cap a l'occità ens resol problemes etimològics que semblaven insolubles. És el cas de l'ictiònim *metge* (*Cepola rubescens*; 'cinta, veta'), propi del rossellonès. En aquest dialecte l'alternança *tʃ/dʒ* és freqüent (*borratxo/borratjo*, *matxo/matjo*) que és una prolongació de la mateixa alternança que trobem en occità (llenguadocià) (*auratʃe/auradze*). Així, doncs, és d'evidència meridiana que el mot *metxa* 'cordó o cinta d'una candela, d'un llum d'oli' s'ha aplicat metafòricament a la *Cepola rubescens* per la seva constitució allargassada (cf. *cinta*, *cordó*, *cordonera*); però, pronunciat *metg[ə]*, per l'intercanvi al·ludit, s'ha interpretat com *metge* (cast. *médico*, fr. *médecin*), potser amb una associació irònica, amb el consegüent canvi de gènere (Veny en premsa). És probable que l'ensordiment propi de parlars sud-orientals, del tipus *viatxe*, *fetxe*, etc., que és absent en àrees conservadores, com el balear, podria ser un eco d'aquesta tendència, però aquest tema l'estudiarem en una altra ocasió.

8. Petjades occitanes en l'antroponímia catalana

Creiem que el corrent d'immigració occitana transcorregut entre els segles XIV i XVII no ha conegut pràcticament resultats (tret de $d_3 > t_3$): al meu parer, només l'antroponímia se n'ha sentit afectada. Moll ha notat una cinquantena de noms de persona atribuïbles a l'occità; diversos investigadors hi han afegit *Anducas*, *Vallribera*; jo mateix vaig poder augmentar el seu nombre amb noms com *Mirabent*, *Purcet*, *Cusiné*, *Ariaca*, *Caus*, *Cadiac*, *Sabanés*, *Cabraspina*; els quatre darrers, com *Anducas*, translació de noms geogràfics ultrapirineus a l'antroponímia catalana (Veny 1996: 145-159 i nota 74; Veny 2013: 94) als quals agregaria *Rion*, pagès de Calafell (a. 1792), adaptació del nom geogràfic *Riom* (Puei Domat), i *Mallac*, del de *Malhac*, topònims de l'Alta Viena i Aude.⁶ Encara hi afegiria tres casos: *Potau*, *Patau*, que, en lloc de procedir del francès *poteau* (segons Moll 1982), creiem que prové de l'occità *potard* 'del llavi gros', passat a *potald* > *potaud* > *potau* (cf. occ. *gronald* > *gronau* > cat. *garneu*) > *patau*, per assimilació a la tònica. *Rafanell*, absent de Moll (1982), és una adaptació de l'occità *Rafanèl*. *Raphanel*, que correspon al mot comú *rafanèl*, «raifort, radis noir, surnom probable de marchand» format sobre el nom de la planta, diminutiu del llatí *RAPHANUS* (Dauzat 1951) (i que contrasta amb la forma pròpia catalana *Ravanell*). *Usart*, cognom rossellonès present al Baix Conflent entre els segles XVI-XIX, és considerat provinent del germànic *Uswart*, «de significat molt incert» (Moll 1982), però, per a mi, és una adaptació de l'occità *ausard* 'audaç, atrevit', amb addició del sufix *-ard* a un tema verbal, cosa que no passa en català (cf. *gronard*); *Ausart* és un cognom que trobem en la llengua veïna (Mistral s.v. *ausart*).⁷

La documentació referent als immigrants precisa sovint llur procedència i, així, no ens podem equivocar sobre llur occitanitat: és el cas del llinatge *Encesa*, que no és el femení de *encès* (Moll 1982), sinó el cognom occità d'un individu dit Antoni *Ansesa*, que va venir a Catalunya des de Tula (Corresa, Llemosí) al segle XVI (variació del nom a la terra d'origen: *Ancèze*, *Encèse*, *Ansaize*) (Llansó 2011: 153-157).

9. Vocabulari especialitzat d'origen occità

No podem oblidar alguns mots pertanyents a llenguatges d'especialitat. Em refereixo a l'expressió de conceptes geològics lligats a característiques pròpies de les terres occitanes, amb termes incorporats al *Diccionari de geologia*, d'Oriol Riba (1997): llenguadocià *causse* «altiplà calcari carstificat, sovint ondulat, amb superfície seca i coberta de pedruscalls i clapers, propi de la comarca dels Causses»; *cauna* 'cova' (al Rosselló); *cheire/cheyre* «caos de fragments escoriacis a la superfície d'un corrent volcànic de laves viscoses que un cop emeses es cobreixen d'una crosta quasi sòlida la qual es trenca en blocs aguts que s'amunteguen desordenadament enduts pel corrent» (Riba), occ. 'país pedregós', var. *cheir*, *chier*, *cher* «éboulis, amoncellement de pierres en Auvergne et Vivarais», top. *Cheiron* 'muntanya als Alps Marítims', der. *cheirouso*

⁶ Moll (1982: 69) deriva el nom de l'antropònim «*Malliacus*, derivat de *Mallus*», però, com a cognom català, és evident que és més lògic atribuir-lo a un origen geogràfic.

⁷ Discrepo del meu amic Joan Peytaví, que, en amable comunicació personal, creu que el llinatge provindria del germànic *Audhard* o *Aldhard*, pel canvi de *d* en [z].

[*cheirosa*] «lieu pierreux, rocailleux, terrain de mauvaise qualité dans les Alpes» (Mistral); *gave* 'torrent del Pirineu de règim nival' (*lou gave de Pau, lou gave d'Ouleroun*, Mistral); gascò *alios* [*aliòs*] 'capa d'acumulació d'un sòl podzòlic, típic de les Landes' (Riba), «sable agglutiné par des matières végétales, terre de bruyère» (Mistral).

Conclusions

1. Pel que fa al gal·loromanisme o iberoromanisme del català, és evident que aquesta llengua ha tingut una afinitat genètica gal·loromànica, però que en una segona fase, en comptes de parlar d'iberoromanisme del català, haurem de parlar de castellanització en el sentit en tot cas d'*iberoromanisme-2*. I, pel que fa al futur del català, tot i la dependència de la fèrula hispànica, aquesta no té tant de pes –o almenys aquest ha disminuït– si es considera no sols la llengua col·loquial, contaminada per un contacte de llengües generalment no desitjat, sinó el conjunt de la llengua, la llengua integral, composta per una varietat de registres, entre ells l'estàndard, que desmunta la fal·làcia del *català light* i el *català heavy*.
2. L'afinitat lèxica i fraseològica del català amb l'occità (*gal·loromànic-1*) és palmària.
3. No podem oblidar la contribució de mots occitans a la terminologia geològica internacional, de la qual el català forma part (*causse, caune, cheire, gave, aliòs*).
4. Quant als manlleus del català a l'occità (*gal·loromànic-2*) és evident que el seu nombre és significatiu, però també que se n'ha de fer un filtratge; hem endegat uns criteris d'acord amb els quals s'han després unes propostes de lèxic (*garneu, remendar, roger, alatxa, bitxo/vitxo, metge*) i d'antroponímia (*Potau/Patau, Rafanell, Usart*). No sembla, d'altra banda, que la intensa immigració occitana entre els segles XIV i XVII (pagesos, pastors, vidriers), deguda a un excés demogràfic i a les guerres de religió, hagi deixat traces lèxiques importants; només els noms de persona en són un clar testimoni.

Referències bibliogràfiques

- ALDC = VENY, Joan; PONS I GRIERA, Lúdia (2001-...): *Atles lingüístic del domini català*. 7 vol. Barcelona: IEC.
- ALEANR = ALVAR, Manuel et alii (1979-1983): *Atlas lingüístico y etnográfico de Aragón, Navarra y la Rioja*. 12 vol. Saragossa: CSIC; Diputación Provincial de Zaragoza.
- Alibert = ALIBERT, Louis [ALIBÈRT, Loïs] (1966): *Dictionnaire occitan-français*. Tolosa: IEO
- BADIA I MARGARIT, Antoni M. (1981): *Gramática histórica catalana*. Barcelona: Noguer.
- BRIGUERA, Jordi (1985): *Història del lèxic català*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- CALAFORRA I CASTELLANO, Guillem (1998): *Wilhelm Meyer-Lübke i Das Katalanische. Introducció i traducció*. Barcelona: IEC. Biblioteca Filològica, XXXIV.

- CARRERA, Aitor (2011): *L'occità. Gramàtica i diccionari bàsics. Occità referencial i aranès*. Lleida: Pagès.
- CENTELLES, Jacques (1979): *Les Dedans de la mer*. Banyuls: Méditerranée.
- COLÓN, Germán (1967): « Occitanismos ». In: ALVAR, Manuel et alii (ed.): *Enciclopedia Lingüística Hispánica*. Vol. II. Madrid: CSIC, p. 153-192.
- COLÓN, Germán (1976): *El léxico catalán en la Romania*. Madrid: Gredos.
- CORBERA, Jaume (2013): *La Unió Europea, un mosaic lingüístic*. Palma: Documenta Balear; Edicions Universitat de les Illes Balears.
- COROMINES, Joan (1971): *Lleures i converses d'un filòleg*. Barcelona: Club Editor.
- DAUZAT, Albert (1951): *Dictionnaire étymologique des noms et prénoms de France*. París: Larousse.
- DCVB = ALCOVER, Antoni M.; MOLL, Francesc de B. (1985 [1930-1962]): *Diccionari català-valencià-balear*. 10 vol. Palma: Moll.
- DECat = COROMINES, Joan (1980-2001): *Diccionario etimológico i complementari de la llengua catalana*. 10 vol. Barcelona: Curial; La Caixa.
- FEW = WARTBURG, Walter von (1922-): *Französisches etymologisches Wörterbuch*. 25 vol. Leipzig; Bonn; Basilea: Teubner; Fritz Klopp; Schroeder; Zbinden.
- FOUCHÉ, Pierre (1924): *Morphologie historique du roussillonnais*. Tolosa; París: Privat.
- GIRALT LATORRE, Javier (2014): «El català en l'edició valenciana de les *Regulae* de Masparrautha (1498)». *Caplletra*, 57, p. 35-59.
- LAFONT, Robert (1991): « L'occitan. Histoire interne de la langue II. Lexique ». In: HOLTUS, Günter; METZELTIN, Michael; SCHMITT, Christian (ed.): *Lexikon der Romanistischen Linguistik [LRL]*. Vol. V.2. Tübingen: Niemeyer, p. 18-23.
- LE DÛ; Jean; LE BERRE, Yves; BRUN-TRIGAUD, Guylaine (2005): *Lectures de l'Atlas linguistique de la France de Gilliéron et Edmont. Du temps dans l'espace*. París: Éditions du Comité des travaux historiques et scientifiques.
- LLANSÓ, Anna (2011): « La família Encesa de Granollers de Rocacorba. La catalanització de cognoms francesos (s. XVI-XVII) ». *Quaderns de la Selva*, 23, p. 153-157.
- LUTHER, Wolfgang; FIEDLER, Kurt (1968): *Peces y demás fauna marina de las costas del Mediterráneo*. Barcelona: Pulide.
- MARTINES, Josep (2011): «Punxar i família, mossarabismes del català?». *Caplletra*, 51, p. 204-235.
- Martínez = MARTINEZ ARRIETA, Santiago: enquestes procedents de la seva tesi en curs sobre ictionímia nord-catalana i llenguadociana.

- Mistral = MISTRAL, Frederic (1879-1886): *Lou Tresor dóu Felibrige ou Dictionnaire provençal-français embrassant tous les dialectes de la langue d'oc moderne*. Ais de Provença: Remondet-Aubin.
- MOLL, Francesc de B. (1952): *Gramática histórica catalana*. Madrid: Gredos. Traducció catalana 2006, València: Universitat de València.
- MOLL, Francesc de B. (1982): *Els llinatges catalans (Catalunya, País Valencià, Illes Balears). Assaig de divulgació lingüística*. Mallorca: Moll.
- MÜLLER, Bodo (1983): «Das Katalanische in der Entwicklung des Sprachenkatalogs der romanischen Sprachwissenschaft». *Estudis Universitaris Catalans*, 25. *Estudis de llengua i literatura catalanes oferts a R. Aramon i Serra en el seu 70è aniversari*. Vol. III. Barcelona: Curial, p. 397-411.
- PERICAY, Xavier; TOUTAIN, Ferran (1986): *Verinosa llengua*. Barcelona: Empúries.
- RADATZ, Hans-Ingo (2012): «Per què els elements gal·loromànics fan heavy el català. Arran del clàssic debat sobre la subagrupació del català». *eHumanista/IVITRA*, 2, p. 202-218.
- RAFANELL, August (1991): *Un nom per a la llengua. El concepte de llemosí en la història del català*. Vic: Eumo.
- RAFANELL, August (2006): *La il·lusió occitana. La llengua dels catalans, entre Espanya i França*. 2 vol. Barcelona: Quaderns Crema.
- Rey = REY, Alain (dir.) (1994): *Dictionnaire historique de la langue française*. 2 vol. París: Dictionnaires Le Robert.
- RIBA, Oriol (1997): *Diccionari de geologia*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- SALVÀ, Maria-Antònia (1955): *Entre el record i l'enyorança. Proses i memòries*. Palma: Moll.
- Scripta* = VENY, Joan; MASSIP, Àngels Massip (2013): *Scripta mallorquina*. 2 vol. Barcelona: IEC.
- VENY, Joan (1980): «Sobre els occitanismes del rossellonès». In: BRUGUERA, Jordi; MASSOT I MUNTANER, Josep (ed.): *Actes del V Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (Andorra, 1970)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 441-494.
- VENY, Joan (1992): «De l'occità *gronau* al català *garneu* 'Trigla lyra'». In: KOBBERGVIG, Karl I.; PACHECO, Arseni; MASSOT I MUNTANER, Josep (ed.): *Actes del Sisè Col·loqui d'Estudis Catalans a Nord-Amèrica (Vancouver, 1990)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 60-88.
- VENY, Joan (1996): *Onomàstica i dialectologia*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- VENY, Joan (2006): *Contacte i contrast de llengües i dialectes*. València: Universitat de València.

- VENY, Joan (2009): *Per una història diatòpica de la llengua catalana*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- VENY, Joan (2011): «Sobre el mossarabisme *alatxa* (*Sardinella aurita*)». *Caplletra*, 51, p. 185-203.
- VENY, Joan (2012a): «Catalan *roger*, une adaptation de l'occitan *roget*?». In: OLIVIÉRI, Michèle; BRUN-TRIGAUD, Guylaine; DEL GIUDICE, Philippe (ed.): *La Leçon des dialectes. Hommage à Jean-Philippe Dalbera*. Alessandria: Edizioni dell'Orso, p. 143-158.
- VENY, Joan (2012b): «Circulacions lingüístiques en la Romània». In: CASANOVA, Emili; CALVO, Cesáreo (ed.): *Actas del XXVI Congreso Internacional de Lingüística y Filología Románicas (València, 2010)*. Vol. I. Berlín: De Gruyter, p. 277-294.
- VENY, Joan (2013): «Vocabulaire ichtyonymique et nautique catalan dans la Romania». In: GARGALLO, José Enrique; VULETIĆ, Nikola (ed.): *Mare loquens. Études d'étymologie et de géolinguistique romanes à la mémoire de Vojmir Vinja (1921-2007)*. Zadar: Sveučilište u Zadru, p. 93-110.
- VENY, Joan (en premsa): «Les motivations sémantiques de *Cepola rubescens*. Le cas du cat. *metge*». II Congrès de *Mare loquens*, Zadar.
- WESTPHAL-CASTELNAU [Alfred] (1883): «Termes de marine et de pêche en usage au grau de Palavas, près Montpellier». *RLaR*, 23, p. 139-145.

Comunicacions

Linguistica

Els *Proverbes de la vallée d'Aure* de François Vidailhet (1910). Originalitat i interès dels proverbis meteorològics recollits en aquesta font

Maria-Reina BASTARDAS I RUFAT
Universitat de Barcelona

---

1. Presentació i estructura de l'obra

En aquest article ens proposem contribuir al coneixement de les fonts de la paremiologia gascona i, concretament, analitzar quin és l'interès d'una de les fonts potser menys conegudes: els *Proverbes de la vallée d'Aure* de François Vidailhet.¹ Això ho farem emmarcant les dades que proporciona aquesta obra dins de les que forneixen les altres fonts de la paremiologia gascona i dins del corpus de refranys romànics.

Aquest petit opuscle, de tan sols trenta pàgines, es va publicar originalment el 1910 a Lanamesan (Imprimerie Pax-Labor) i es va fer més fàcilment accessible als estudiosos contemporanis amb la reimpressió que se'n va fer el 2000 a Nîmes (Lacour). L'autor es presenta a si mateix en la portada com a «instituteur» i el títol *Proverbes de la vallée d'Aure* porta l'afegit «par un aurois». Unes breus línies serveixen d'introducció a l'obra (p. 3-4), però no aporten gaire informació sobre com han estat recollits els proverbis o altres aspectes metodològics; només una breu explicació sobre el «patois», feta a la manera que es podia fer el 1910, i la indicació que els proverbis s'han dividit en «deux sections: la première, applicable à l'agriculture, se rapporte aux douze mois de l'année et aux quatre saisons; la deuxième, applicable à tous les sujets» (p. 4). El gruix del llibret està constituït per l'aplec de refranys, senzillament anotats un darrere l'altre; l'ordenació temàtica del corpus paremiològic és més evident en la primera secció de les dues que mencionàvem: la primera secció, de proverbis aplicables a l'agricultura, es divideix en dos capítols; el primer recull els proverbis que fan referència als mesos de l'any (p. 5-7) i el segon, els referits a les quatre estacions (p. 7-8). La segona secció, amb proverbis aplicables a tots els temes, està dividida en

---

¹ Agraïm especialment a Aitor Carrera que hagi posat al nostre abast un bon nombre de fonts per als proverbis gascons i la seva ajuda en la interpretació d'alguns refranys. Així mateix agraïm al CIRDÒC (Besiers) i al seu personal la seva bona disposició i col·laboració que ens ha permès accedir a les obres d'E. Bernat. També a José Enrique Gargallo la lectura d'una primera versió d'aquest text i els seus suggeriments. Aquest treball s'ha realitzat en el marc del projecte FFI2011-24032 (*Paremiologia romance: refranes meteorológicos y territorio*) del *Ministerio de Economía y Competitividad*; la informació sobre aquest projecte es pot consultar a pàgina web <http://stel.ub.edu/paremio-rom/es>.

dos capítols: un de proverbis presos del «patois» (p. 8-20) i un dels presos del francès (p. 20-28). Si bé en el primer capítol els refranys estan ordenats per mesos, i cada mes separat per una línia amb un guió, els altres tres capítols presenten els refranys ordenats alfabèticament.

Els refranys no van acompanyats de cap traducció ni de cap glossa que n'expliqui el sentit; una grafia prou peculiar del gascó en dificulta a voltes la comprensió. No es diu tampoc enlloc quin és el motiu que fa que alguns proverbis es considerin presos del francès i altres genuïnament «patois». Finalment, cal dir també que en la segona secció es recullen tot una sèrie de coses que no es poden considerar pròpiament proverbis sinó locucions i similars.

2. Els refranys meteorològics en l'obra de Vidailhet i el projecte *ParemioRom*

Com dèiem a l'inici d'aquestes línies, ens hem proposat d'analitzar l'interès que poden tenir per a un estudiós de la paremiologia gascona els materials recollits en aquesta obra. Per fer-ho, ens centrarem en els refranys meteorològics que s'hi troben ja que, com hem indicat en la nota 1, aquesta recerca s'emmarca dins del projecte *ParemioRom*. El projecte pretén estudiar els refranys meteorològics i del calendari des d'una perspectiva panromànica i del que anomenem *geoparemiologia*, la seva dimensió territorial o geolingüística. Per a això, compta amb una base de dades prou important que inclou, en el moment de cloure aquestes línies (setembre de 2014), 12.160 refranys.² D'aquests, 931 són occitans i, entre ells, n'hi ha una setantena de gascons i 151 d'específicament aranesos.

Un dels objectius del projecte és estudiar la dimensió geogràfica del que anomenem *paremiotipus*. Corresponen a un mateix paremiotipus tots els refranys, independentment de la forma lingüística concreta amb què s'expressin, que presenten unes característiques mínimes comunes. Per exemple, per posar un cas molt estès, el tipus de refrany que es pot formular així: [cel de color vermellós + conseqüència: pluja (o vent)]. Naturalment, per a aquest tipus d'estudi és important disposar d'un corpus nombrós de refranys però també conèixer la localització exacta on es troben aquests refranys. En aquest sentit no totes les fonts són igualment valuoses: certament no és molt útil un recull de proverbis francesos on no es doni cap més indicació geogràfica que no sigui que els proverbis són «francesos» i on hom pugui arribar fàcilment a sospitar que alguns d'ells ni tan sols són «francesos» en el sentit lingüístic del terme sinó occitans o francoprovençals i que han estat retraduïts, i on els que són realment «francesos» siguin il·localitzables en una zona o regió concreta dins del territori d'oïl. Una font com Vidailhet, en canvi, se situa en l'extrem contrari: els refranys que recull es poden localitzar en un territori molt concret i molt delimitat (i, encara, molt reduït): la Vall d'Aura.

Després del buidatge d'aquesta obra, trobem que Vidailhet recull 48 refranys meteorològics que podrien ser incorporats a la nostra base de dades. És una quantitat petita, especialment si ho comparem amb reculls com els que mencionàvem que volen

---

² La base de dades pot ésser consultada lliurement a partir de l'adreça <http://stel.ub.edu/paremio-rom/ca/refranys>.

acollir tots els refranys d'un país o amb els proverbis extrets d'obres lexicogràfiques extenses (més de 700 del *DCVB*; més de 660 del *Tresor* de Mistral), però no molt inferior al nombre de refranys despullat a partir d'altres obres d'abast més local (els 45 extrets del recull de proverbis de l'Aude de Loïs Alibèrt, per posar un exemple també del domini occità).

En els paràgrafs que segueixen, analitzarem alguns casos paradigmàtics, d'entre els 48 refranys meteorològics recollits per Vidailhet, per veure quin pot ser l'interès d'incloure aquest tipus de fonts, tan locals i amb un corpus tan reduït, en una base de dades com la que estem construint i què poden aportar els materials d'aquest tipus de font a un estudi com el que ens hem proposat. Per fer-ho, recorrerem al buidatge d'altres fonts gascones encara no recollides en els materials de *ParemioRom* (Arnaudin 1996, Bernat 1973, Bernat 1974,³ Bernat 1978, Bladé 1879 [2000], Castet 1889 [2003], Dambielle 1924, Hourcade 2008, Lespy 1892) i també als materials occitans i no occitans de *ParemioRom* (entre ells, el recull específicament aranès publicat pel *Centre de Normalisacion Lingüística dera Val d'Aran* [CNLVA] el 1992). Creiem que és un repertori prou significatiu i suficient dels reculls de refranys gascons, encara que no totalment exhaustiu.

3. Un exemple de refrany panromànic: *Cèou arrouy, bènt ou plouy*

Cèou arrouy, bènt ou plouy, «cel roig, vent o pluja». Aquest és un dels refranys que trobem a la pàgina 7 de l'obra de Vidailhet. Com havíem indicat més amunt, aquest és un paremiotipus extraordinàriament estès en la Romània. Una consulta a la base de dades de *ParemioRom*, on els refranys estan etiquetats per categories conceptuals, ens indica que hi ha 248 refranys que contenen els conceptes «cel rogent» + «pluja, ploure» i 90 refranys que contenen els conceptes «cel rogent» + «vent»; la combinatòria dels tres, «cel rogent» + «pluja, ploure» + «vent», dona 70 resultats que es troben en totes les zones de la Romània, excepte en romanès. D'aquests, 6 són occitans.

Semblaria, per tant, com si no fos gaire interessant de recollir aquest refrany de Vidailhet perquè el tipus ja està suficientment representat. Però podem encara mirar-nos el material amb més atenció. Dins del paremiotipus comú, els sis refranys mencionats es poden dividir en diversos subtipus: el que s'inicia amb «alba roja» (2), el que s'inicia amb «broma roja» (= núvols rogens) (2), el que s'inicia amb «cel rogent» (1), i un darrer que parla de la «marina roja». D'aquests refranys, cinc són presos de Mistral i un d'una font aranesa (*Broma arroja, vent o ploja*);⁴ Mistral n'etiqueta dos com a llenguadocians (*Brumo roujo, [/] Vent o ploujo*; *Aubo feroujo, [/] Vent ou ploujo*).

Les fonts gascones que hem despullat recullen dos tipus diferenciats. Un primer paremiotipus amb el tipus lèxic «alba», que trobem abundantment representat. Bladé (1879: 166): *Aube rouge, Bent ou plouje* (en la part del recull de Bladé que indica expressament que ho ha tret del manuscrit de l'Abbé Daignan du Sendat, del

³ El buidatge de Bernat (1974) ha donat un resultat nul pel que fa als refranys estudiats en aquest article.

⁴ Els refranys que no són de Vidailhet o de les altres fonts específicament gascones i mencionades en la bibliografia els citem a partir de les dades de *ParemioRom*. El lector podrà consultar a la base de dades la traducció a l'espanyol, les fonts on s'ha recollit, la localització i altres detalls referents a cada refrany.

departament del Gers). Lespy (1892: 219): *Aube arrouye, Bent ou plouye*. Dambielle (1924: 6): *Aubo roujo, / Bent ou ploujo*. Bernat (1978: 109): *Aubo roujo (rouyo), bent ou ploujo (plouyo)*. Hourcade (2008: 257): *Auba roja / Vent o ploja*.

El segon tipus amb «broma» respon a una tipologia diferent. Ja no és el refrany binari on «roja» rima amb «ploja» sinó que són refranys amb una estructura més complexa i una rima diferent. Els trobem en Bernat (1973: 107): *Brumo roujo d'et se – bèt temps se be; / brumo roujo de midio – era plouyo tout et dio; / brumo roujo d'et mayti – era plouyo p'et cami*; i en Castet (1889: 39): *Brumou roujo det maiti, / Mau tems pet cami; / Brumou roujo det desses, / Souley à petades*.

Per tant, sembla que el tipus més freqüent en gascó és el que es pot representar per [alba roja + conseqüència: vent o pluja]. Aleshores aquí el refrany de Vidailhet pren un valor perquè representa una tipologia inèdita i original dins de l'espai gascó i també occità ja que la seva forma no és exactament equivalent al tipus recollit per Mistral: *Cèu rougen, [/] Plueio o vènt*.

4. Un refrany menys freqüent, però estès en diversos punts de la Romània: *Er iouèr, n'aou sé minyén paz étz arratz*

Aquest refrany el recull Vidailhet a la pàgina 7. El seu significat és el de la inevitabilitat dels períodes de fred: l'hivern vindrà igualment perquè no pot desaparèixer (=«les rates no se'l mengèn»)⁵. Es tracta d'un paremiotipus molt més esporàdic que sembla ben establert en la zona de Bigorra; de fet és recollit també per Bernat (1973: 109) amb una variant en la utilització del temps verbal: *Ed iwèr n'a james estat minyat p'ets arrats*. En canvi, no l'hem recollit en altres zones occitanes, ni tan sols en la resta de fonts gascones. Tanmateix, amb variants, no és pas aliè a altres zones de la Romània. La primera variant és referent a l'animal que menja: en tres punts dispersos de la Romània hi trobem el llop: *Al iviernu non lu come 'l llobu* (asturià), *L'inverno non fu mai mangiato dal lupo* (italià, del Ticino, Suïssa), *Ou lü à mai mindja ivér* (francoprovençal de la vall de Lys, Itàlia). Amb la presència de les rates el trobem en dos punts més, però aleshores la cosa menjada és el fred (o el fred i la calor en el cas del refrany friülà): *Es fred, ses rates no se'l mengèn* (Menorca), *Il frèt e il cjalt la surîs no ju à mangjâs* (friülà).

Observem que aquest paremiotipus no és, com l'anterior, panromànic en el sentit que no es troba generalitzat en les diverses llengües i àrees romàniques però sí que el trobem en punts dispersos, que no formen una àrea compacta o coherent, sinó que aflora aquí i allà de la Romània, d'Astúries fins als Alps, en zones més o menys muntanyoses. En el cas del gascó, només és recollit per Vidailhet i Bernat (1973), que mostren així una àrea reduïda dins de l'àmbit gascó. Si haguéssim de fer el paral·lelisme amb la geolingüística, diríem que es tracta d'un paremiotipus d'àrees aïllades.

---

⁵ L'expressió de «haver-se menjat les rates (o un altre animal) alguna cosa» es fa servir sobretot en el llenguatge familiar i infantil, quan no se sap donar raó d'un objecte que no es troba o altres casos semblants (cf. el cat. *haver-se menjat la llengua (d'algú) el gat*, quan no se sap donar resposta a una pregunta).

5. Un refrany de la Romània central: *Sén bizéñz baché én torz è puyé én bèntz*

Amb aquesta grafia, fruit d'una errada tipogràfica (*bizéñz* per *Bizéñz*), recull la pàgina 5 de Vidailhet aquest refrany. Es tracta d'un refrany molt típicament occità i gascó, i, com es veu en la base de dades de *ParemioRom*, també català. En tot cas, la construcció formal del refrany es veu afavorida per la rima «Vicent – vent» i, en general, tots els refranys recollits en una cerca de les categories «Sant Vicenç» i «vent» en el *ParemioRom* tenen una tipologia que es pot definir com [Sant Vicenç + baixa la gelada/torb/fred/pluja + puja el vent]. És a dir, que Sant Vicenç, que s'escau el 22 de gener, es veu com una data on el temps fa un canvi, dóna un tomb. Cal dir que altres refranys que contenen la categoria «Sant Vicenç» també indiquen aquest tombant meteorològic ja sigui perquè el fred s'acaba o recomença amb més força (sempre segons els refranys) o pel simbolisme de l'allargament de la llum del dia, que en realitat ha començat en dates anteriors però que es fa cada cop més apreciable a mitjans i finals de gener.

En tot cas, el paremiotipus que prenem com a referència, [Sant Vicenç + baixa la gelada/torb/fred/pluja + puja el vent], es troba recollit en tretze refranys en la base de dades de *ParemioRom*: vuit de catalans, un d'occità, tres d'específicament aranesos, i un amb expressió formal francesa, però que la font localitza en la zona francoprovençal de Suïssa. Com veiem, aquest darrer trenca una distribució areal que altrament seria compacta i localitzada; caldria fer una recerca específica per veure si es troba també en altres punts d'entremig que ens permetessin d'omplir el buit i veure la continuïtat del tipus fins al francoprovençal. Tanmateix, el despullament de les fonts gascones ens permet de definir més clarament la imatge que obtenim de *ParemioRom*: aquest refrany el recullen molt consistentment les fonts gascones. Bernat (1973: 91): *Ta Sen Bisens, / qu'abachon ets tors e puyon ets bens*; Castet (1889: 42): *A Sant Bincens / Abachon tors e leuon bents*. Lespy (1892: 222) el recull amb l'especificació que és del Lavedà (Alts Pirineus): *Enta Sent-Bincens s'abaxen ets tors e puyen etz bentz*. Una darrera variant interessant és la que recull Arnaudin (1996: 16): *Sen Biséñs, / Que cope les tourrades, qu'apére lous gran'béñs* («Sant Vicenç, para les gelades i crida els grans vents»). Aquesta variant té l'interès de basar el canvi de temps en l'acció de Sant Vicenç personificat, que és qui para les gelades i crida els grans vents.

Com passa sovint en refranys molt coneguts, dins del mateix domini lingüístic el trobem amb fórmules invertides i, per tant, contradictòries. Això és incongruent des del punt de vista meteorològic, ja que un mateix índex meteorològic no pot predir dues coses oposades, però es un fenomen que es troba prou sovint en la paremiologia de tots els dominis lingüístics. Així, el mateix refrany el recull Lespy (1892: 221) una segona vegada però amb la predicció inversa: *Per Sent-Bisentz pugén las gelades e baxen lous bentz* («augmenten les gelades i baixen els vents»); aquest no el localitza, al contrari que l'anterior, amb la qual cosa s'ha de suposar que l'atribueix al conjunt del Bearn. I el mateix fa Hourcade (2008: 229), que recull dues variants, però les dues fan la previsió contrària al que hem pres com a paremiotipus principal. Les dues asseguren que els vents disminuiran i pujaran els torbs o les gelades: *Entà sent Vincenç / Pujan eths tors / Baishan eths vents* i també *Per sent Vincenç / Pujan las geladas / E baishan los vents*.

El conjunt de refranys que hem recollit ens permet de matisar la imatge que obteníem en la primera consulta a la base de dades, on el refrany semblava més català que occità (8 ocurrencies contra 1). També cal assenyalar, pel que fa al refrany occità

que s'ha recollit en *PremioRom*, que es tracta d'una forma presa del *Tresor* de Mistral (*Pèr sant Vincèns [/] Cèsson li plueio e vènon vènt*) que no presenta certament trets gascons però que podria també tractar-se d'un dels casos on Mistral reafaiçona els materials per adaptar-los al provençal (sense ser provençal del tot, tampoc).

Així doncs, el buidatge de les formes de Vidailhet i de les altres fonts gascones ens dona una imatge d'unanimitat: la majoria de les fonts consultades recullen aquest refrany. Això ens permet de definir una imatge molt més típicament gascona (incloses les tres ocurrències araneses) per a aquest refrany del que es podria pensar en un primer moment.

6. Un refrany occità (i català?): *Nèou d'auvènt qu'a cachaou è dént*

El refrany que encapçala aquest paràgraf («Neu de desembre té queixal i dent»), recollit a la pàgina 6 de Vidailhet (i aparentment per error entre els refranys de novembre i no pas els de desembre) sembla també molt típicament gascó. Es tracta de la figura de la personificació: la neu del mes de desembre té dents (i queixals), cosa que les fonts interpreten de manera general com que s'aferra molt de temps a terra o que és signe d'un hivern especialment rigorós. Actualment, en la base de dades de *PremioRom* trobem aquest paremiotipus representat per sis ocurrències: tres de fonts araneses, una de l'occità en general, una de francesa i una de catalana. La forma occitana és treta de Mistral i presenta trets provençals. La forma francesa és treta d'una font general que no permet geolocalitzar-la amb precisió; podria, fins i tot, tractar-se d'una francesització d'un refrany occità. La forma catalana (*La neu de l'Advent / té queixal i dent*), treta del calendari de refranys de Sanchis Guarner, tampoc no presenta una localització concreta i presenta el mateix singular de *queixal* i *dent* que el refrany aurès. Aquest és un dels casos que mereix fer una recerca complementària per indagar d'on és realment típic aquest refrany. D'entre les fonts gascones, el trobem recollit per Bernat (1973: 102): *Era nèu d'et abbens, / qu'a cachaous e dents*; i per Castet (1889: 41): *Era gneu d'Auens / qu'a cachaous e dens*, dins d'un refrany més llarg,⁶ i amb la glossa en nota «*Cachaous, dents molaires: c'est à dire, que la neige de décembre mord et ne lâche pas prise*». Això ens permet localitzar-lo en la zona pirinenca: Vall d'Aura, Bigorra, Coserans, Aran; però en canvi no el trobem en fonts de la zona fora dels Pirineus com Arnaudin o Bladé.

---

⁶ *Era gneu d'Auens / Qu'a cachaous e dens; / Era de Je / Que s'acouco, que s'[]ahe; / Era de Houre, / Coumo er'aygo en pae, / E se y soubro que da que he; / Era de Mars / Pes cots et pets escharts; / Era d'Abriu, Que he fliu-fliu. Que, aproximadament, es pot traduir per «La neu de desembre, té queixals i dents; la de gener, se'n va al llit i calla; la de febrer, com l'aigua en una panera, però si s'aguanta dona feina [dona què fer]; la de març, pels colls i pels llocs apartats [ombrius i alts]; la d'abril, fa "fliu-fliu"».*

7. Refranys locals: *En ta sént Abounz, aygo pè rés hountz*

La riquesa de les fonts locals rau també en el fet que recullen refranys típics i específics d'una zona. En aquests, l'interès no és d'establir-ne l'àrea romànica i les possibles influències i coincidències o divergències, sinó posar de relleu la riquesa del tresor paremiològic, que mereix de ser conservat.

El refrany que encapçala aquest paràgraf i que, traduït, significa «Per Sant Ebons, aigua a les fonts», només és comprensible en la zona on es venera aquest sant i on se sap, per tant, quin dia se celebra. Sant Ebons és un sant venerat a Sarrancolin (Alts Pirineus) i la seva festa se celebra el 12 de setembre; la tradició fa Sant Ebons bisbe de Roda i amic de Bertran de l'Illa (Bertran de Comenge), a qui hauria visitat el 1104; Ebons hauria mort durant la visita el 12 de setembre d'aquell any.

Des del punt de vista dels fenòmens naturals, a mitjans de setembre i a l'alta muntanya normalment ja torna a ploure i les fonts reneixen després de l'estiatge. És ben explicable, doncs, que les persones de la zona de Sarrancolin prenguin aquesta data com la de la tornada de l'aigua a les fonts; com és també ben explicable que el refrany no pugui ser comprès fora de la zona on se sap quin dia és el de Sant Ebons, zona relativament petita tractant-se d'un sant local. El buidatge dels reculls de proverbis gascons ens confirma aquesta hipòtesi: aquest refrany el recullen només Vidailhet (p. 6) i Bernat (1973: 100; *Ta Sent Abouns, / que tourno er'aygo p'eras houns*, amb la glossa «Pour Saint Ebons (12 septembre), l'eau revient dans les fontaines»), però no les altres fonts gascones.

8. Refranys inèdits

En aquest darrer paràgraf hi recollim un parell de refranys que semblen originals de la Vall d'Aura o que, si més no, no estan registrats ni en la base de dades de *ParemioRom* ni en les fonts de refranys gascons que hem consultat. Aquests certament no serveixen per estudiar la difusió dels paremiotipus corresponents però serveixen, com el del paràgraf anterior, per posar de relleu i valoritzar l'especificitat que tenen els refranys d'una zona concreta i per alertar de la necessitat que aquest patrimoni sigui conservat i protegit. El primer d'ells té una base en l'observació de la natura: *Can sort limac nér, souléy nou sort pouén* (p. 7) «Quan surt el llimac negre, el sol no surt gens». En la base de dades de *ParemioRom* la categoria «llimac» no ha estat creada, cosa que vol dir que, fins ara, no s'ha trobat aquest concepte en els refranys introduïts. Tampoc el trobem en els reculls de proverbis gascons. Sembla, per tant, una especificitat de l'Aura. Només de manera anecdòtica anotarem que el llimac està present en un altre refrany gascò: *Bet tens arrato / Machant tens limaco* («Bon temps, rata / Mal temps, llimac»), recollit per Dambielle (1924: 8) i per Bladé (1879: 11): *Bèt temps arrato, / Machan temps limaco*.

Finalment, recollim un refrany que ens sembla intrigant per mostrar com, tot i el buidatge de moltes fonts i la creació d'una base de dades important, l'experiència acumulada en el projecte no sempre ens permet interpretar tots els refranys en els seus matisos: *En ta sént Yaquéz, adiéou lèyt dé baquéz* (Vidailhet, p. 6). El sentit d'aquest refrany sembla clar: «Per Sant Jaume, adéu llet de les vaques». El problema rau en el fet que no és clar per què per Sant Jaume s'acaba la llet de les vaques; ni per Sant Jaume el Major (25 de juliol), ni per Sant Jaume el Menor (3 de maig) no sembla

que les vaques hagin de deixar de produir llet o que sigui el moment de pujar-les a les pastures d'estiu i no hi hagi, per tant, producció de llet als pobles. En aquests casos s'hauria de recórrer a informants locals que ens poguessin proporcionar, si encara és possible, informació concreta sobre aquest refrany i sobre els costums tradicionals del lloc en relació a la ramaderia.

Conclusió

Hem vist, sobre set exemples escollits dels 48 refranys meteorològics que recull Vidailhet, les diferents tipologies de distribució que poden presentar els refranys d'una mateixa font. Des dels refranys més habituals i difosos en la Romània, fins als més locals i específics. Tanmateix, cap d'ells no resulta mancat d'interès per un o altre concepte. Hem vist com, per al que semblava un refrany panromànic, Vidailhet aportava una variant significativa.

Com era d'esperar, la font amb què Vidailhet registra més coincidències és amb Bernat (dos refranys, *Er iouèr...* i *En ta sent Abounz...*, es recullen exclusivament en aquestes dues fonts) i, seguidament, amb Castet (*Nèou d'auènt...* es recull en aquestes tres fonts). Amb Arnaudin i Bladé, que recullen refranys de zones més allunyades, les coincidències són només amb els refranys més comuns i pangascons.

El de Vidailhet ens sembla que és un exemple que ens fa veure com les fonts venerables i ja més que centenàries de la paremiologia gascona ens poden encara aportar dades d'interès i suggerir-nos línies de recerca que cal prosseguir.

Bibliografia

- ARNAUDIN, Felix (1996): *Proverbes de la Grande-Lande*. Becla: Parc naturel régional des Landes de Gascogne; Confluences. Edició de Jacques Boisgontier.
- BERNAT, Eugène (1973): *Proverbes et dictons gascons en langage montagnard recueillis en Bigorre Orientale, dans les vallées de Basse Neste et de Nistos. Première série*. Masèras de Nestés: l'autor.
- BERNAT, Eugène (1974): *Proverbes, dictons et locutions en gascon montagnard recueillis en Bigorre et Comminges. Deuxième série*. Masèras de Nestés: l'autor.
- BERNAT, Eugène (1978): *Proverbes, dictons et locutions en gascon montagnard recueillis en Bigorre et Comminges. Troisième série*. Masèras de Nestés: l'autor.
- BLADÉ, Jean-François (1879 [2000]): *Proverbes & devinettes populaires recueillis dans l'Armagnac & l'Agenais*. París: Champion [Tolosa: Loubatières].
- CASTET, L'Abbé (1889 [2003]): *Proverbes patois de la vallée de Biros en Couserans (Ariège)* [sic]. Foix: Imprimerie Gadrat [Nimes: Lacour].
- CENTRE de Normalisacion Lingüística dera Val d'Aran (CNLVA) (1992): *Arrepervèris*. Lleida: Pagès.

DAMBIELLE, L'Abbé (1924): *Nos proverbes gascons. Deuxième série. Les proverbes météorologiques*. Aush: Cocharaux.

HOURCADE, André (2008): *Dictionnaire bilingue des proverbes gascons*. Vilafranca de Roergue: Monhélios.

LESPY, Vastin (1892): *Dictons et proverbes de Béarn. Parœmologie [sic] comparée*. Baiona: Maubec.

VIDAILHET, François (1910 [2000]): *Proverbes de la vallée d'Aure*. Lanamesan: Imprimerie Pax-Labor [Nîmes: Lacour].

Influència lingüística occitanocatalana a la Mediterrània occidental

Carles BIOSCA
Carles CASTELLANOS
GETCC (Universitat Autònoma de Barcelona)

---

1. Introducció general

Durant l'edat mitjana, els parlars occitans i catalans, que constituïen, com és sabut, un contínuum romànic amb un grau elevat d'homogeneïtat i d'interconnexió, entraren en contacte intens, per raons geopolítiques diverses, amb altres llengües parlades a la Mediterrània occidental. La influència del grup occitanocatalà ha estat força estudiada en el cas de Sicília, Sardenya i la Itàlia meridional, però en canvi ha estat, en general, menystinguda en l'estudi de la llengua maltesa i en la consideració de l'origen de la Lingua Franca Mediterrània, mancances que amb aquesta comunicació voldríem contribuir a pal·liar.

Aquestes mancances poden ser atribuïdes a diferents factors interns i externs en els estudis occitanocatalans. D'una banda, els estudiosos catalans i occitans s'han enfrontat a tasques més peremptòries. I, d'altra banda, la situació de minorització del català i l'occità al llarg de la història moderna ha condicionat també la tasca de lingüistes i filòlegs forans. Si bé la majoria de romanistes han tingut sempre un bon coneixement del francès, i sovint també de l'espanyol i de l'italià, les nocions d'occità i català han estat en molts casos massa superficials per permetre d'establir correctament algunes afinitats.

Es tendeix a menystenir, així, la situació sociolingüística existent a l'època, lligada al protagonisme polític i comercial que tingué a l'edat mitjana l'àrea catalanooccitana que s'estenia per un ampli arc mediterrani, protagonisme que explica els contactes lingüístics que es van produir amb la resta de llengües de la Mediterrània occidental, tant amb parlars romànics com amb varietats no romàniques. Es tracta de contactes que obeeixen a diversos factors d'ordre polític, econòmic, demogràfic, cultural i religiós. És sabut que a partir del segle XII s'intensificaren els vincles polítics de Provença i el Llenguadoc amb Catalunya i posteriorment amb Mallorca i València. D'altra banda, la vinculació amb Sardenya, Nàpols, Sicília i Malta s'inicià al segle XIII i es perllongà, *de iure*, en algunes zones fins al segle XVIII. Entre els segles XIII i XIV, Montpeller féu part, juntament amb el Rosselló, del regne de Mallorca.

Paral·lelament a aquesta vinculació política, s'anaren desplegant dues rutes comercials importants que des de la vall del Roine arribaven, d'una banda, al nord d'Àfrica (i a l'Atlàntic) a través de València o les Balears i, de l'altra, a Alexandria

i als ports de Llevant. Prova d'això és l'existència a la Mediterrània occidental de nombrosos consolats i viceconsolats que facilitaven l'activitat dels mercaders catalans i occitans. La ruta d'Orient es veié reforçada –a partir del concili de Clarmont, l'any 1095– per les croades i els pelegrinatges a Terra Santa, que partiren sovint dels ports provençals i llenguadocians. Cal afegir també que diferents factors demogràfics, com les migracions de poblacions nord-italianes (amb un fort component lligur i piemontès) cap al sud d'Itàlia i Sicília, hi transvasaren elements gal·loromànics, mentre que diverses comunitats procedents de les valls Valdeses emigrades a Calàbria a partir del segle XIII hi portaren la llengua, que ha perviscut fins avui. El principal factor cultural d'aquesta influència fou l'eclosió de la lírica trobadoresca occitana, que fou imitada a les principals corts europees i que s'estroncà al país d'origen arran de la croada albigea, a l'inici del segle XIII. De resultes d'aquests fets, molts trobadors occitans s'exiliaren a les corts catalanes o italianes, a Sicília i a Malta. Finalment, cal recordar que en els ordes de l'Hospital i del Temple, els nobles occitans i catalanoaragonesos hi tingueren una influència important.

2. Descripció breu de les influències a Sardenya, a Sicília i a la Itàlia meridional

El llatí vulgar parlat a Sardenya va seguir a partir dels segles VIII i IX una evolució particular, divergent de la que seguiren les varietats itàliques. Al segle XIV, el català esdevingué a l'illa llengua de l'administració, i la seva influència durà fins més enllà del tractat d'Utrecht, el 1713. Adoptada pels funcionaris, per l'aristocràcia i, en part, per l'Església, la llengua catalana deixà molts préstecs en la llengua sarda. Aquesta influència fou descrita ja als anys cinquanta del segle XX per M. L. Wagner i, més recentment, ha estat estudiada per Giorgia Ingrassia i Eduardo Blasco, que xifren en més de 2.000 els catalanismes de la llengua sarda (Ingrassia i Blasco 2009: 83). Aquests mots es refereixen a la indumentària (*sabatas, peuncu, berrita, mucadore, davantali, trau, randa, veta*), estris de la llar (*tassa, safata, pitseri, calasciu, parastaggiu*), els oficis (*fusteri, ferreri, sabateri, biga, caragolu, frontissa, passadore, trapanti*), l'administració (*argutsinu, mustassafu, boccinu* [cat. *botxí*], *grilone* [cat. *grillons*], *ereu/areu* [cat. *hereu*], *renda, tanda*) la religió (*seu, prufassonis, mongiu, iskolanu, fidzolu, casula, faristolu, trona*), o els animals, especialment els peixos (*anciova, basucu, lissa, palaja, surellu*, etc). Els contactes lingüístics amb l'occità no foren tan importants, si bé Provença mantingué relacions comercials constants amb l'illa sarda (Venturini 1996: 745-756). Al segle XVIII, la dominació piemontesa portà a la llengua sarda diversos neologismes gal·loitàlics, molts dels quals coincideixen amb la forma occitana corresponent (p.e. *brisca, drollu* [oc. *dròlle*], *rusa*) (Wagner 1997: 249).

A Sicília, la romanització hi tingué un component gal·loromànic important. La conquesta normanda, al segle XI, hi portà tropes i poblacions que els sicilians anomenaven llombardes, provinents del nord d'Itàlia, tant de la Llombardia com del Piemont i la Ligúria, parlants de varietats properes al provençal. Sicília fou també terra d'emigració per a nombrosos gascons al segle XIV, tal com ha estudiat Henri Bresc (1996: 165-186). Ja l'any 1974 Alberto Varvaro va identificar nombrosos catalanismes lèxics del sicilià, dels quals exposem tot seguit uns quants exemples. Aquests termes pertanyen sobretot a l'àmbit de la navegació (*abbistarsi, ammurrai, capria...*), de l'administració (*algeziru/aguzzinu, tanda/tanna...*) i del comerç (*blanduni,*

distrali, frazzata, muccaturo, pusari/pusata, бага, buggiacca...), però també denominen parts del cos (*palataru, mèusa...*) i sentiments (*addunarisi, 'nzertari, sgarrari, spantu, spantari, baggianu, fexugu*). Es poden constatar també coincidències amb l'occità, com *abbucari, blanduni, cunortu, faucigghia, picceri*.

Pel que fa al sud de la península Itàlica, és sabut que el català mantingué un cert ús entre els funcionaris i dins la cort de Nàpols a partir del segle XV. Com ha resseguit recentment Marcello Barbato (2000), la presència dels catalans a Nàpols començà al segle XIII, però s'intensificà amb la conquesta d'Alfons el Magnànim l'any 1442. La influència fou menor que a Sardenya o a Sicília i la llengua catalana hi deixà principalment termes relacionats amb la indumentària (*carapuzo, gramaglia, moccaturu, mongile, tavardo...*), amb la vida social (*creato, impresa, formosura, grossero, serraino...*), amb les institucions (*aguzzino, arrendare, infanta...*), amb l'habitatge (*cemenera, rebosto, retretto...*) o amb la cuina (*mantica, torrare...*). Barbato posa en evidència atribucions errònies (p.e., el *Dizionario Etimologico Italiano* atribueix *riggiola* a *reggere*, però sembla clar que deriva de *rajola/retjola*) (Barbato 2000: 411). Alguns d'aquests termes tingueren un ús restringit; d'altres són encara vius avui dia (*basca, cagliare, caragolu, cemenera, creato, mantica, moccaturu, palataro, pintare, rebosto, spantare, torrare*). A més dels manlleus directes, Barbato (2000:409) remarca l'increment de l'ús de formes locals napolitanes inicialment poc esteses (com *degogliare, imbulicare, recelo, rexa, rusciare...*) i l'atribueix a la coincidència amb els lexemes catalans corresponents.

3. Influències modernes al nord d'Àfrica

Durant el Renaixement, a partir del segle XVI, les varietats que actualment constitueixen les llengües romàniques estatals (portuguès, francès, espanyol, italià) quedaren fixades pels gramàtics. El context polític ajornà aquesta fase d'estandardització en el cas de llengües en situació de minorització com el català, l'occità, el sard o el sicilià. Progressivament, el francès i l'espanyol reemplaçaren l'occità i el català en les relacions d'occitans i catalans fora de l'àrea lingüística pròpia.

Amb tot, les migracions de població catalana i occitana a partir de la conquesta francesa d'Algèria al segle XIX originaren colònies importants de menorquins (maonesos) a Alger i de valencians a Orà. Es coneix amb el nom de *patuet* el català parlat en aquestes comunitats fins a la segona meitat del segle XX.¹ Aquest ús lingüístic va influir de manera sensible en el francès popular d'Algèria i la població d'origen occità reforçà aquesta influència de manera que en van restar elements clars en el lèxic com, per exemple, *aspérer* ('esperar'), *boutifarre*, *esclaffer*, *fartass* ('fartàs'), *lagagna* (oc. *laganha*), *loufa* (oc. *lofa*) o *faire figa*, i en expressions de procedència indiscutible com *la figa ta uela* (expressió popular valenciana) o *j'ai mal aux osses* ('em fan mal els ossos', amb un plural occitanitzant), entre d'altres (Mazzella 2010).

---

¹ Vegeu els testimonis d'aquesta presència del català a Algèria a la bibliografia, en Verdagner (1883), Soldevila (1968), Coromines (1970), Marfany (1999).

4. La Lingua Franca Mediterrània

La Lingua Franca Mediterrània (LFM) és una pidginització de les llengües romàniques que va tenir lloc, a la Mediterrània occidental, a partir del llatí comercial, a través dels contactes entre la població de llengua romànica i les poblacions de llengües no romàniques, principalment àrab, amazic i grec, en un primer moment. La designació de *lingua franca* prové del nom de *franc* que rebé la manera de parlar dels cristians occidentals («els francs», entre els quals els occitans i els catalans), a l'època de l'Imperi carolingi.

Partint d'aquesta significació de «qualsevol llengua dels francs» -i en general també de «qualsevol llengua dels cristians occidentals»-, l'aplicació específica i distinta a la denominació del pidgin neollatí és posterior i té relació amb l'aparició paral·lela de designacions pròpies i ben definides per a les diferents llengües romàniques diferenciades del llatí.

Una primera igualació de la lingua franca es desenvolupà en els contactes interromànics i fou utilitzada com a vehicle de comunicació fora de l'àmbit romànic sobretot per la població nord-africana per relacionar-se amb els *francs*; però també per altres poblacions, com la població europea occidental mateixa, en contacte amb nord-africans i amb altres poblacions orientals, com grecs, turcs, etc.

Totes les dades semblen indicar que mai no va existir una població que tingués com a llengua pròpia la Lingua Franca Mediterrània. D'altra banda, pel seu mateix caràcter de pidgin comercial, tampoc no es pot dir que existís una sola forma de lingua franca homogènia, ni des del punt de vista geogràfic ni des del punt de vista històric. Una primera hipòtesi permetria d'establir una classificació general com la següent:

Fase I: Des del segle X al segle XV, té lloc l'inici de la formació i el primer desenvolupament d'una forma del pidgin que serà anomenat *llengua franca*, estadi inicial que podem distingir amb la denominació de Lingua Franca Originària (LFO). Aquesta Lingua Franca Originària neix pel contacte entre la població de les costes de la Mediterrània occidental en el procés d'expansió comercial *franca*, un contacte que té lloc, per tant, principalment entre poblacions de llengua neollatina al nord i de llengua àrab i amaziga (berber), al sud.

Fase II: Des del segle XVI fins a principis del segle XIX, en una època de confrontació entre les metròpolis colonials europees occidentals i el poder otomà a la Mediterrània, té lloc l'estabilització de la denominació *lingua franca* i l'evolució de la seva forma vers diferents varietats més diferenciades, en un estadi de llengua que podríem anomenar Lingua Franca Evolucionada (LFE). Damunt una base de la LFO, la lingua franca d'aquesta època mostrarà influències variables més profundes de diferents llengües dels poders colonials europeus: tindriem, doncs, una llengua més italianitzada vers l'orient de la Mediterrània (a l'est d'Alger), i més hispanitzada en la seva zona central i occidental.

Fase III: A partir del primer terç del segle XIX (ocupació militar francesa d'Alger, l'any 1830), podem dir que desapareix la lingua franca com a tal i apareixen formes aproximatives d'expressar-se, la població autòctona nord-africana, en les diferents llengües colonials, aproximacions denominades sovint amb el terme *sabir*.

La influència occitanocatalana és més sensible en la que hem denominat com a Fase I de la LFM. Malgrat que les proves documentals que posseïm del lèxic de la LFM

són principalment d'una època tardana, hem trobat que una gran part és compatible amb el repertori occitanocatalà; és a dir, que aquesta part del lèxic de la LFM és el que s'obtindria sotmetent un lèxic que podria ser alhora catalanooccità o toscà a les regles generals de formació de la LFM (o sigui, allà on en català tenim *jardí* i en occità *jardin*, trobarem en LFM *jardino*; Cifoletti 1980), seguint els usos del llatí administratiu i comercial. Hem identificat també un repertori lèxic que descrivim com a específic, que és el que fonamentalment es pot explicar a partir de l'occità o el català, o de tots dos alhora.

En el primer cas de compatibilitat tindriem exemples com *deserto, estudiar, joco, olio, mirar, promedir, tenir, vergonyoso...* I en el segon cas d'especificitat catalanooccitana tindriem exemples com *caserna, cridar, germana, mantega, rasin, riu, taca, vessiga...* Donem un breu repertori d'aquests dos casos al final d'aquest apartat.

A part del lèxic, cal remarcar que la influència catalanooccitana és perceptible també en diferents trets morfològics, com la terminació de l'infinitiu en *-ar* i *-ir* (i no pas en *-are* o *-ire* com en toscà i en sard) i les terminacions nominals en *-on* o *-un*: *canon* ('canó'), *sabun* ('sabó'); en *-dor*: *ambassador* ('ambaixador'), *cantador* ('cantant, cantaire'), etc. Es pot percebre igualment la influència catalanooccitana en aspectes del consonantisme, com en el mot *tasir* ('callar') diferenciat de la forma italianitzant, amb consonant africada; i també en aspectes del vocalisme, en casos com *tucar* ('tocar'), *prua* ('proa'), etc. És cert que alguns d'aquests trets són compartits parcialment per algunes especificitats dialectals italianes, però es tracta de fenòmens que no tenen la força ni l'abast que es pot atribuir (per raons estructurals i cronològiques) a l'empremta occitanocatalana.

La presència catalanooccitana ha estat poc presa en consideració pel fet que la LFM s'ha explicat fonamentalment com un fenomen degut gairebé a una única doble influència de l'italià i l'espanyol. Aquesta interpretació pot tenir una explicació en el fet que la Lingua Franca Mediterrània s'havia establert utilitzant les formes plenes de les llengües neollatines. D'altra banda, paraules com *ajudar, atencion* (escrit així, o amb la grafia *atenzion*), *consolar, impedir, lana*, etc., podrien ser explicades com a espanyoles però són simplement paraules occitanocatalanes o hi són plenament compatibles pel fet que són semblantment les formes que haurien utilitzat els parlants occitanocatalans, sense pretendre abandonar els mots que els eren propis, per comunicar-se amb parlants d'altres llengües sorgides del llatí, en l'època que estudiem.

Hi ha, doncs, tot un bagatge comú que només la sociolingüística històrica podrà atribuir amb precisió a una o altra composició entre varietats neollatines. És, però, un bagatge comú que no pot ésser assignat automàticament a les llengües de morfologia nominal plena. Només una anàlisi imprecisa a partir de la consideració única de les llengües esdevingudes estatals en les èpoques moderna i contemporània ha pogut portar a una atribució exclusiva italoespanyola. La situació sociolingüística a la Mediterrània occidental en el moment del primer contacte entre les llengües romàniques i les llengües nord-africanes després de l'expansió arabomusulmana era tota una altra. I és només a partir d'aquest coneixement que es podrà establir de manera ben fonamentada el procés inicial de formació.

Tot seguit mostrem alguns exemples de lexemes de la LFM amb una possible relació amb el lèxic occitanocatalà. Un repertori més abundant (de centenars de vocables) ha estat aplegat a Castellanos (2007).

Exemples de mots explicables pel lèxic occitano-català:

[Abreviatures: cat: català / oc: occità / to: toscà]

<i>ajudar</i> = cat-oc, to (aiutare)	<i>cusir</i> cat (cosir [ku'zi(r)]), oc (cóser), to (cucire)
<i>bashar</i> cat (baixar), oc (baissar), to (scendere)	<i>desirar</i> = oc, cat (desitjar), to (desiderare)
<i>boulégar</i> oc (bolegar [bule'ga(r)]), cat (bellugar), to (muovere)	<i>germana</i> = cat
<i>cadiera</i> = oc, cat (cadira), to (sedia)	<i>gramerci</i> oc (grandmercé)
<i>caserna, caerna</i> = oc-cat, to (caserma)	<i>plaça</i> cat-oc
	<i>poma</i> cat-oc
	<i>safran</i> = oc etc.

Exemples de mots compatibles amb el lèxic occitanocatalà

<i>bono</i> (o <i>bonu</i>) oc (bon), cat (bo), to (buono)	<i>fumo</i> = to, cat-oc (fum)
<i>bosco</i> = to, cat-oc (bosc)	<i>olio</i> = to, cat (oli), oc (òli)
<i>capo</i> = to, oc-cat (cap)	<i>sejorno</i> oc (sejorn, sojorn), cat (sojorn), to (soggiorno)
<i>fugo</i> oc (fòc), cat (foc), to (fuoco)	<i>viajo</i> to (viaggio), cat-oc (viatge)

En aquests exemples es pot observar que el mot *bono* no diftonga, a diferència del castellà (*bueno*) i del toscà (*buono*), i també que en aquesta llista apareixen altres divergències en formes no coincidents ni amb el toscà ni amb el castellà, fenòmens que mostren una formació de síntesi entre influències diverses.

Com a conclusió general d'aquest apartat convé remarcar que l'estudi de la Lingua Franca Mediterrània i la seva comparació amb els trets lingüístics occitanocatalans posa en evidència la conveniència de considerar en la recerca sobre aquest pidgin mediterrani les aportacions provinents d'aquesta àrea lingüística.

5. Influències occitanocatalanes en el maltès

Tenint en compte la situació geogràfica i els esdeveniments històrics que poden explicar la influència occitana i catalana en el maltès, aquesta influència s'ha de considerar dins uns paràmetres no gaire allunyats als del cas sicilià i que hem descrit precedentment. I també en relació amb el procés de formació de la LFM descrit suara. Tanmateix, l'estudi de la influència occitanocatalana en el maltès demana un esforç d'anàlisi afegit pel fet que les traces romàniques en la llengua maltesa són força diverses i d'atribució complexa.

5.1. El sicilià i les influències estructurals

La influència més remarcable de les llengües romàniques en el maltès és la del sicilià, testimoniada per un nombre important d'aportacions lexicals molt clares i per trets fonètics i morfològics inequívocs. Les influències de l'italià estàndard (de base toscana) són també clares però més tardanes i en l'àmbit del lèxic neològic. El veïnatge del poder polític italià va convertir aquesta llengua, a partir del segle XVI, en llengua alta (o acrolecte) en un primer moment; i més tard, cap a la meitat del segle XVIII, en llengua de comunicació vehicular, coneguda per una part important de la població, situació social que al llarg dels segles XIX i XX fou assumida progressivament per l'anglès. D'ençà de les primeres dècades del segle XX l'hegemonia de l'anglès és contrarestatada per l'ocupació d'àmbits d'ús formals, per la llengua maltesa.

El bagatge d'influències romàniques que ens interessa analitzar en aquest estudi és el d'aquelles que estableixen trets estructurals importants en el procés

d'incorporació del lèxic i que correspon al llarg període que va des del segle XI al XVI (amb prolongacions fins al XVIII). A partir d'aquest enfocament, una anàlisi global del lèxic ens mostra que hi ha dues influències principals de caire estructural: la del sicilià i la de les llengües gal·loromàniques (principalment del grup occitanocatalà). Ho desenvolupem tot seguit.

5.1.1. La influència específica del sicilià

La influència del sicilià és, com hem comentat, principal i no afecta tan sols el lèxic sinó que es manifesta també en aspectes importants de l'estructura fonètica i morfològica. Són trets propis del sicilià, i que identifiquen les aportacions lexicals d'aquest origen, les característiques fonètiques de tipus itàlic següents:

- a) L'africada palatal (representada per *ç*) en mots com: *çentru, dicembru, feroçi, omicidju*.
- b) L'articulació [ts] de la *zz* en mots com *azzjoni, pjazza, vizzju*.
- c) L'articulació *bj, pj, kj, fj...* en casos com *doppju, ežempju, pjanta* ('planta').
- d) L'assimilació i reducció consonàntica en mots com *lotta* ('lluïta'), *lussu* ('luxe'), *ežempju* ([gz] > ž), etc.
- e) El manteniment de la *t* intervocàlica: *ferita, ġurnata, parata, rota*.
- f) Les terminacions amb vocal tònica *-ù, -à*: *virtù, verità*.
- g) El manteniment de *kw, gw*: *trankwill, gwida, gwerra*.

Cal remarcar que el sicilià es distingeix de la varietat itàlica estàndard per dues característiques principals freqüents :

- a) El tancament vocàlic *e > i* en mots com *setimentali, differenti, façli, rağuni, verğni* ('verge').
- b) El tancament vocàlic *o > u* en mots com *armarju, avorju* ('ivori'), *appostlu, dimonju, vanğelu, velenu* ('verí').

5.1.2. La influència occitanocatalana

La influència occitanocatalana (i gal·loromànica, en general) és també evident, però és més difícil d'establir per diferents raons. De manera general, pot dificultar aquest aspecte de la recerca l'existència d'una certa orientació italianista² en les argumentacions etimologistes, que tendeix a concentrar les explicacions de manera exclusiva en els dialectes italians. Aquesta manca de perspectiva ha estat comentada per diferents investigadors com Borg (1996: 131, 133). Una altra dificultat, en el decurs d'aquesta anàlisi, és motivada també per l'existència d'un nombre important d'arrels comunes en les llengües romàniques concernides, de manera que, en molts de casos, es fa difícil d'establir atribucions unívokes. Amb tot, els trets que poden ser interpretats com a deguts a una influència occitanocatalana són de quatre tipus principals:

- a) El truncament (o apòcope) nominal (és a dir, la supressió de la desinència dels lexemes nominals) que apareix en un nombre considerable de mots, tant si es poden considerar d'aportació occitanocatalana com d'un altre

---

² L'italianisme a Malta ha estat sempre una ideologia influent, i molt intensa al llarg de la primera meitat del segle XX, fins al punt que es va arribar a proposar des de la Península l'annexió de l'arxipèlag maltès a l'Estat italià.

origen,³ en casos com: *avvukat, atent, baxx, bosk, dežert, dokument, drapp, edukat, ferm, forn, ġegant, monument, pulit, port, privat, prufit, stat, stornell, suldat, tabak, tanbur*.

b) El tancament de *o* en *u* en posició àtona i en posició tònica: *pulit, punent, skular, stuffat, buttun* (botó d'una roda), *maktur* (mocador), *muntanja, persuna, pulmon, pultruna, tanbur, tumur, dižunur*.

c) La forma regular d'algunes terminacions com:

-at: *avvukat, edukat, separat*;

-it/-ett: *aptit, favorit, biljett*;

-ell ['el]: *biskutell, kartell*;

-ment (adv.): *persunalment* // (subst.): *appartament, divertiment*;

-ant/-ent: *abitant, djamant, emigrant, attent*;

-ur: *favur, valor, vapur, awtur, direttur, dižunur, unur* (honor);

-ier ['i:r]: *argentier, barbier, težorier*;

-už: *doloruž, famuž, furjuž*.

d) Un nombre important d'arrels lexicals explicables a partir de l'occità i el català: *bumerin, falz, fanal, faxxa* ('embenatge'), *fazola, firroll* (oc. *ferrollh*), *flixxun, foresta, Franza, frisk, invell, riegla, sptar*, etc.

Tot seguit comentem els trets A, B i D esmentats.

A. Comentari entorn del truncament (o apòcope) nominal.

El fenomen de la caiguda de la desinència romànica en un nombre important de lexemes nominals ha estat atribuït a unes suposades exigències de l'àrab nord-africà que forçarien a aquest procés d'adaptació. És cert que l'àrab modern, especialment el nord-africà (en part forçat per les tendències fonètiques de l'amazic), tendeix a suprimir les desinències de les arrels nominals semítiques, però no és tan evident que aquesta regla s'apliqui als manlleus romànics sense excepció. I encara és menys evident que puguem suposar que aquesta regla és la raó principal del fenomen en el cas del maltès. Si fos així, no s'explicarien tantes excepcions en noms formats a la manera siciliana, com *ajru* ('aire'), *armarju, brodu* ('brou'), *dimonju, fanatiku, rimedju, povru, settembru, velenu* i també *azzjoni, solitudni, ufficċjali*... Si tenim en compte que la influència occitana en el maltès es pot estendre des del segle XII al XVI i que la influència catalana ha estat, almenys al llarg dels segles XIII al XVII, ben fonamentada per a Malta i per al seu entorn geopolític (Sicília, Nàpols, etc.), cal admetre la possibilitat d'una influència remarcable d'aquest doble origen en la llengua maltesa. A partir d'una anàlisi lingüística rigorosa és més lògic suposar que aquesta dicotomia bàsica en la forma dels lexemes nominals (truncament / no truncament) sigui el resultat de les dues influències principals que hem descrit, la del grup gal·loromànic (preferentment occitanocatalà) d'una banda; i la del grup itàlic (preferentment sicilià) de l'altra. La regularitat en les terminacions descrites a l'apartat C precedent (*avvukat, separat, favorit, atent, famuž*, etc.) reforça aquesta hipòtesi.

³ Es tracta, en algun cas, de mots no forçosament d'origen gal·loromànic o occitanocatalà, i que exposem ací pel fet que són formes apocopades que tenen formes equivalents no apocopades en diferents llengües romàniques.

B. Comentari entorn del tancament de o en u.

Malgrat una possible influència del vocalisme nord-africà tendent al tancament vocàlic, i tot i l'existència parcial d'aquests fenòmens en sicília, el tret indicatiu del cas es troba en la posició concreta de les vocals amb relació a l'accent tònic, que segueix una tendència molt pròxima a l'occitana i catalana.

D. Comentari entorn del lèxic.

Si ens entremenim a analitzar algunes aportacions lexicals que la comparació amb el grup occitanocatalà pot resoldre d'una manera satisfactòria, podem arribar a un coneixement aclaridor d'aquesta influència. Podem observar, per exemple, el cas del nom *sptar* ('hospital'). Alguns estudiosos atribueixen aquest lexema a una influència del «venecià antic» o del sicilià. Però el fet és que el mot *espital*, que també existeix en amazic i en àrab nord-africà sota la forma *sbiṭar* i formes anàlogues, trobaria una explicació més fàcil si es tingués en compte que és la forma corrent en occità al llarg de tota l'època estudiada i fins al dia d'avui, i també en català fins a èpoques força recents (n'hi ha testimonis escrits fins a mitjan segle XVIII). Semblantment el nom *kartell* (bóta de dimensions mitjanes per al transport comercial de líquids) s'ha volgut explicar (Baglioni 2011) a través dels dialectes italians, però l'explicació semblaria més fàcil si es tingués en compte l'existència del terme *carretell*, ben establert en català. D'altra banda, el nom *bumerin* ('foca') té una explicació clara a partir del *buòu marin* ('bou marí') occità, un terme ben documentat en els diccionaris occitans, principalment els provençals. Podem afegir, encara, l'exemple del topònim *Franza*, que ens mostra una dissimilitud amb el seu gentilici (*francíz*), el qual exhibeix una quarta consonant africada, a la manera itàlica. És evident que la forma *Franza* és prova d'una influència romànica occidental de tipus gal·loromànic, molt probablement occitanocatalana, i que també és antiga dins l'àrea, ja que és ben establerta en les llengües del nord d'Àfrica (amazic i àrab). El mot maltès *landa* ('llauna'), que ha donat tants de maldecaps als etimologistes estudiosos del maltès, és una forma ben establerta en català amb el mateix sentit (i sense palatalització inicial, és a dir, escrita *landa* en els documents antics). La mateixa cosa es podria dir de mots d'instruments i peces, d'oficis diversos com *riegla* (*regle* / *règla* en oc.), *invell* (*nivell* / *nivèl* en oc.), *vajrola* (*virolla* / *vairòla* en oc.), *mazzarell* (*massarèl*, *massarèu* en oc.),⁴ etc. Aquest darrer terme s'ha volgut explicar a través del sicilià *mazzarellu* (Brincat 2003: 153) però tot mostrant un significat que no correspon amb el més general del maltès, significat que es troba en els reculls lexicals occitans (Mistral 1879-1886). Aquest mot occità es troba reflectit, fins i tot, en el cognom *Massarel* citat també per Mistral.

Si ens centrem en un camp concret del lèxic, l'anàlisi dels *noms dels ocells* feta per Pere Alzina (2011), per exemple, ha posat a la llum, entre d'altres, les denominacions següents: *avultun* (*Gyps fulvus*): és *voltor* en català (existeix el plural dialectal *voltons*) i *voltor*, amb les dues o tancades en [u], en occità; *kappun* (*Botaurus stellaris*) pot tenir relació amb *capó* (*d'aigua*) en català i *capon* (*de mar*) en occità; *kuluvert* (*Anas platyrhynchos*) és (*ànec*) *collverd* en català i *còlverd* en occità; *rožinjol* (*Luscinia megarhynchos*) és *rossinyol* en català i *rossinhòl* en occità; *sarsella* (*Anas querquedula*) és *sarsel* o *sel-la* en català popular (segons Alzina) i *sarcèla* en occità;

---

⁴ La *ss* respon a la grafia mistralenca, allà on raons etimològiques (possible derivació de *maçar*, 'picar') aconsellarien d'escriure *ç*.

sparvier (*Accipiter nisus*) és *esparver* en català i *esparvièr* en occità; *verdun* (*Carduelis chloris*) és *verdum* en català i *verdon* o *verdolet* en occità, etc.

L'anàlisi distintiva dels àmbits socials corresponents a les aportacions de tipus sicilià al costat de les occitanocatalanes sembla mostrar un cert mapa social de les diferents influències. Així, per exemple, l'aportació més clarament identificable com a siciliana afecta més el lèxic de la religió, l'administració i l'escriptura.⁵ Aquest fet sembla mostrar la influència de l'Església cristiana i de la gestió administrativa (la documentació maltesa era elaborada preferentment, almenys fins al segle XV, en la llengua administrativa de Sicília, el sicilià literari). I el lèxic de tipus gal·loromànic (catalanooccità) es concentra preferentment en la navegació, el comerç i els oficis,⁶ una distribució que es pot mostrar congruent amb la importància de les relacions existents amb la costa catalanooccitana i també amb la presència de població catalanooccitana entre els menestrals i professionals de l'illa.

Som de l'opinió, doncs, que l'estudi detallat del lèxic romànic del maltès permetrà demostrar d'una manera sòlida el fonament occitanocatalà d'una part dels manlleus d'origen romànic a la llengua maltesa.

5.2. Testimoniatsges de l'existència d'intercanvis

L'existència de població catalana i occitana a l'illa és confirmada per diferents testimonis documentals i per un nombre no negligible de cognoms catalans i occitans vigents fins als nostres dies, com per exemple *Abella* o *Soler*. En la documentació dels segles XIV i XV es troben cognoms com *Bestardes*, *Riera*, *Paludàries*, *Ribes*, *Ros*, *Roselló*, *Ferriol*, *Martí*, *Cardona*, *Ribera*, *Torres*, *Muscat*, *Ferrer*, *Morell*, *Almirall*, *Girabert*, etc. I són part dels reculls onomàstics de l'illa noms com *Arnau*, *Baiona*, *Baron/Barun*, *Bennett*, *Branecat*, *Calafat*, *Castan*, *Cumpagn*, *Gilbert*, etc.

L'ús de l'element prenominal de cortesia *En-* [transformat en *In-* o *Im-* aglutinat al cognom en la documentació maltesa (Fiorini 1990: 14) com en *Indalmao* (En Dalmau), *Ingarao* (En Guerau), *Impalau* (En Palau), *Incastella* (En Castella), etc.], mostra una penetració lingüística prou remarcable.

No podem saber amb exactitud i precisió com s'han distribuït aquestes influències al llarg del temps, però podem avançar-ne unes primeres hipòtesis cronològiques. Segons els estudis més segurs, l'entrada de la llengua àrab a Malta, amb

---

⁵ Sicilià: *apostlu*, *Egittu*, *dicèmbriu*, *dilluvju*, *dimonju*, *dixxiplu*, *ežempju*, *pulptu* ('trona'), *periklu*, *poplu*, *povru*, *reverendu*, *rikordju*, *rimedju*, *ružarju*, *sagru* ('sagrat'), *sagrificju*, *sagretarju*, *seklju*, *settembru*, *novembru*, *ottubru*, *spirtu*, *tabernaklu*, *teatru*, *tempju*, *titlu*, *vangèlu*, *velenu*... I també terminacions com les que trobem a *Messiku*, *paniku*, etc.

⁶ Gal·loromànic (occitanocatalà): *arlogg* (*arelotge* cat. Eiximenis [vegeu DCVB, IX: 332], *arloge* oc. alvernès - Mistral 1879-1886), *boxla* (*búixola* cat.; *bossòla* oc.), *čumnija* (*xemeneia*; *chimenèia*), *fardal* (*faldal*, *faudal* oc.; *faldar* cat.), *firroll* (*ferrolh*, *verrolh* oc.; *forrellat* cat.), *gvern* (*govern*), *gverta* (*coberta*, 'flassada'), *gojjell* (*joiell*, *joia*; *joièl*, *jòia* oc.), *griz* (*color*), *kampnar* (*campanar*), *kap* ('cap de la costa'), *kappell* (*capell*, 'barret'), *lazz* (*laç* oc.; *llaç*, 'cordó'), *lembut* (*embut*), *moll* (*motlle*, *motle*; *mò(t)le* oc.), *molla* (*molla* cat.), *pagna* (*panna*, *paella* cat.; *padena* oc.), *passaport*, *pedala* (oc.), *pinzell*, *piž* (*pes*), *polz* (*pols*, 'canell'), *ponta* (*punta*; *ponta* oc.), *port*, *pulit*, *qala* ('cala de costa'; *cala*, *calanca* oc.), *raxketa* (*rasqueta* cat.), *stan* (*estany*; *estanh* [es'tan] oc.), *skur* (*escur*, 'fosc'), *strina* (*estrena*), *tonn* (*tonyina*; *ton* oc.), etc. En aquesta mateixa àrea lexical es poden situar altres exemples ja esmentats -com *bumerin*, *kartell*, *invell*, *landa*, *mazzarell*, *riegla*, *sptar*, *vajrola*, etc.- i semblantment els noms romànics dels vents que exposem més avall com a exemples de bagatge comú.

una presència estable, té lloc al segle XI (1048) provinent de Sicília. Ben aviat, però, els normands van conquerir el país (1091) i van començar els primers contactes amb els parlars romànics. El nombre de parlants de llengües romàniques va anar augmentant al llarg de la dominació normanda i la dels regnats germànics de Sicília. La influència romànica va ser més intensa amb la dominació angevina (1266) i catalanoaragonesa (1283). Segons Brincat (2003: 76), després de la revolta musulmana, entre el 1190 i el 1221, la proporció de població musulmana començà a canviar, tot i que l'any 1241 encara era predominant. De tota manera, les influències lingüístiques romàniques s'anaven fent sentir, sobretot les dels parlars veïns, sicilians i del sud d'Itàlia.

La influència occitana i catalana comença força probablement ja abans de la dominació angevina, durant la qual una proporció important de població d'origen forà (mariners, soldats, artesans) era provençal. Durant el període anomenat genovès previ (1193-1223) ja hi ha testimonis de la presència de l'occità a Malta. Concretament el trobador Pèire Vidal estigué i intervingué a l'illa, a cavall dels anys 1204-1205. I durant la dominació angevina es té constància de la presència de centenars de soldats «ultramontans», molt probablement provençals, si tenim en compte les descripcions de l'època.⁷ I amb la dominació catalanoaragonesa es compta la presència d'altres centenars de soldats, juntament amb membres de la cort i artesans, catalans (en part mallorquins), en una proporció important al si dels sectors socials predominants en l'administració, la menestralia i les professions liberals. Si partim de la consideració que la majoria d'aquesta població sobrevinguda devia habitar a la zona portuària (*Il-Birgu*) és fàcil de deduir que la influència de centenars de persones d'origen occità i català en una població que no devia arribar en aquesta zona al miler⁸ havia de tenir-hi una influència sensible. Aquesta proporció va anar augmentant al llarg dels segles XIV i XV. L'existència d'un comerç català intens (de blat, de cotó, etc.) és avalat per la presència d'un consolat català a Malta l'any 1345 (de fet, un viceconsolat dependent del consolat català de Messina, a la veïna Sicília). I és documentada la presència al segle XV d'artesans catalans, del taller de Lluís Borrassà, que van intervenir en la decoració de la catedral. Hi ha també constància de la redacció en català d'un cert nombre de documents legals (Fiorini 1990: 15). Segons aquest mateix autor, després de l'expulsió dels jueus, a la fi del segle XV, la presència catalana esdevingué principal entre els professionals de la medicina a Malta.

L'any 1530 s'instal·la a Malta l'Orde de Sant Joan de Jerusalem (Hospitalers). En aquesta nova conjuntura cal remarcar que la presència de membres de l'Orde de llengua catalana i occitana hi és important, tant pel fet que tres de les vuit llengües (províncies, cadascuna amb una seu, anomenada *alberg*) pertanyien a l'àrea occitana (*Llengua de Provença*, *Llengua d'Alvèrnia*) i catalana (*Llengua d'Aragó*), com pel fet que almenys un terç dels priors de l'Orde eren d'aquesta procedència lingüística. Un nombre important dels grans mestres de l'Orde eren occitans i catalans. El fundador mateix de la capital de Malta, el gran mestre Joan Parisòt de La Valeta, nascut a Parisòt (Carcí) el 1494, havia entrat a l'Orde per la Llengua de Provença. L'ús escrit de l'occità

---

⁷ Només cal llegir les cròniques que descriuen la batalla naval de Malta (1283) que enfrontà els guerrers i navegants provençals (sota bandera angevina) amb els catalans.

⁸ Al segle XIII la població de tota l'illa podia oscil·lar entre les 8.000 i les 10.000 persones. Les immigracions de població llombarda (piemontesa, lígur, etc.) consignades al llarg dels segles XII i XIII (Brincat 2003: 147) havien de reforçar encara els trets gal·loromànics aportats pel grup occitanocatalà.

(provençal) en els textos de l'Orde és documentat fins al segle XV, però cal suposar la pervivència de l'ús oral de la llengua força dècades més ençà.

Com a prova de la presència catalana, a la catedral de La Valeta es pot observar encara avui una làpida en català de finals del segle XVIII, amb el text següent: «AQUÍ DESCANSEN LES CENDRES DE FR. NICOLAU ABRI DEZCALLAR GR. PRIOR DE CATALUÑA COMDOR. DE ESPLUGA CALVA Y DE BARCELONA PECADOR MISERABLE MORI ALS 21 NOVEM. 1794». Cal recordar, d'altra banda, que dels deu grans mestres de l'Orde pertanyents a la Llengua d'Aragó, set van ser de parla catalana: Antoni de Fluvià (1421-1437); Pere Ramon Sacosta (1461-1467); Joan d'Omedes (1536-1553); Rafael Cotoner i d'Olesa (1660-1663), mallorquí; Nicolau Cotoner i d'Olesa (1663-1680), germà de l'anterior; Ramon Perellós i Rocafull (1697-1720), valencià; i Ramon Despuig i Martínez de Marcilla (1736-1741), mallorquí. La llista dels grans mestres occitans resta encara per fer però, en una primera anàlisi, podem dir que es compten per desenes.

La influència occitanocatalana es pot suposar, doncs, intensa al llarg dels segles XII, XIII, XIV, XV i XVI, i probablement es perllongà fins al segle XVIII, com ho mostra la làpida esmentada de l'any 1794 i els nombrosos contactes comercials amb terres de parla catalana, tant el Principat com Mallorca o el País Valencià,⁹ contactes que es veuen constatats encara per l'existència d'un *Vocabulari català-maltès* atribuït al Marquès de Sentmenat, elaborat a la meitat del segle XVIII, i que ha publicat, en una data recent, Alexandre Queraltó (2003).

Els intercanvis catalanomaltesos es posen en evidència també per alguns trets de la grafia, força allunyada de la itàlica (com l'ús de *x*, per exemple, ja existent en el primer document en maltès del segle XV).¹⁰ Exemples de grafies malteses actuals amb l'ús de *x* en serien mots com *baxx*, *boxla*, *faxxa*, *flixxun*, *xlokk*, etc.

5.3. Les influències mútues en el lèxic

Finalment, convé remarcar el bagatge lexical de manlleus compartits entre l'àrea occitanocatalana i el maltès, com a expressió dels contactes que s'han anat desenvolupant al llarg de la història a la Mediterrània occidental. Es tracta de manlleus provinents principalment de la romanització i de l'arabització, i també del contacte amb la llengua grega en èpoques diverses. Serien exemples d'aquest bagatge comú mots com *berquqa* (*albercoc*, oc. *abricòt*), *denfil* (*dofí*, oc. *dalfin*), *dwana*, *emikranja* (*migranya*, oc. *migrana*), *erežija* (*heretgia*, oc. *eretgia*), *eroj* (*heroi*, oc. *eròi*), *fellus* (*pollastre*, oc. *polastre*, *polet*), *forn*, *frar* (*febrer*, oc. *febrièr*), *gìbs* (*guix*, *algeps*; oc. *gip*), *għarbiel* (*garbell*, oc. *crivèl*), *għorfa* (*golfa*), *jannar* (*gener*, oc. *genièr*), *mitraħ* (*matalaf*, *matalàs*; ar. *maṭraħ*), *maskin* (oc. *mesquin*, cat. *mesquí*), *qatran* (oc. *quitran*, cat. *quitrà*; ar. *qaṭran*), *qattus* (*gat*), *qmìs* (cat. *camís*), *qoton* (oc. *coton*, cat. *cotó*), *sapun* (oc. *sabon*, cat. *sabó*), *tanbur* (*tambor*), *tarzna* (*drassana*), *tebut* (cat. *taüt*, oc. *ataüt*), *zokkor* (*sucre*), *zunnarija*, *zfunnarija* (cat. *safanòria*, 'pastanaga'), *žafìr* (*safir*), *žagħfran* (oc. *safran*, cat. *safrà*), etc.

⁹ Sobre aquests contactes, vegeu els documents recollits a les actes del *I Coloquio Internacional Hispano-Maltés de Historia* tingut a La Valeta els dies 7-22 de maig del 1990.

¹⁰ Remetem al conegut poema *Il Cantilena* (Brincat 2003: 167), que recull, entre d'altres, grafies de mots maltesos com *xideu*, *mectatìlix*, *haliex*, *xibir*, etc.

Alguns mots compartits revelen un itinerari complex. Com *fellus*, que ha arribat al maltès provinent del llatí *pullus*, després de passar per l'amazic i l'àrab nord-africà. O els mots *forn*, *frar*, *jannar*, *qattus*, que són llatinismes però que poden haver estat transmesos al maltès per la intermediació de l'àrab.

L'existència d'un nombre important de mots comuns (als quals hauríem d'afegir les denominacions dels vents [*lvant* (*levant*, *llevant*), *xlokk* (*xaloc*, *eissalòc*), *lviç* (*llebeig*, *labech*), *garbin* (*garbin*, *garbi*), *punent* (*ponent*), *majistral* (*mestral*, *maestral*; oc. *mistral*, *magistral*), *tramuntana* (*tramuntana*, oc. *tra(s)montana*), *gregal*, *grigal* (*gregal*), etc.], mostra una relació intensa que reforça la plausibilitat d'una influència reflectida per la transmissió de diferents elements lingüístics d'origen occitanocatalà com els que hem exposat al punt 5.1.2 d'aquest treball.

Els elements aportats en aquesta comunicació mostren, doncs, de manera general que, per a l'estudi dels intercanvis lingüístics a la Mediterrània occidental, les influències occitanocatalanes no poden ser menystingudes.

Referències bibliogràfiques

- ALIBERT, Louis (1993 [1966]): *Dictionnaire occitan-français d'après les parlers languedociens*. Tolosa: IEO.
- ALZINA, Pere (2011): «La influència de la llengua catalana en els noms d'ocell maltesos». *Terminalia*, 4, p. 19-24. Publicació electrònica. Disponible a: <http://revistes.iec.cat/index.php/Terminalia/article/download/58664/58819>
- AQUILINA, Joseph (2006): *Concise Maltese-English / English-Maltese Dictionary*. Santa Venera (Malta): Midsea Books. Revisió de Nicholas Vassallo i Karl Coleiro. 50.000 entrades.
- BADIA, Ignasi (2004a): «El rei malalt i l'estilet o notes sobre les relacions entre el maltès i el català». *Quaderns. Revista de traducció*, 11, p.117-125.
- BADIA, Ignasi (2004b): «A view of the linguistic situation in Malta». *Noves SL. Revista de sociolingüística*, Primavera-estiu 2004, 8 p. Publicació electrònica. Disponible a: http://www.gencat.cat/llengua/noves/noves/hm04primavera-estiu/docs/a_badia.pdf
- BAGLIONI, Daniele (2011): «Italian loanwords in Maltese and the vocabulary of "Levant Italian"». *III Conference on Maltese Linguistics*. Publicació electrònica. Disponible a: http://www.um.edu.mt/__data/assets/pdf_file/0004/123988/daniele.baglioni.pdf
- BALAGUER, Claudi; POJADA, Patrici (2005): *Diccionari català-occità / occitan-catalan*, Barcelona: Llibres de l'Índex.
- BARBATO, Marcello (2000): «Catalanismi nel napoletano quattrocentesco». *Medioevo Romano*, 24, p. 385-417.
- BATTISTI, Carlo; ALESSIO, Giovanni (1950-1957): *Dizionario Etimologico Italiano*. 5 vol. Florència: Barbera.

- BORG, Alexander (1996): «On some Mediterranean Influences on the Lexicon of Maltese». In: LÜDTKE, Jens (ed.): *Romania Arabica*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- BRESC, Henri (1996): «Les Gascons en Sicile (1392-1460)». In: MELONI, Maria Grazia; SCHENA, Olivetta (ed.): *XIV Congresso di Storia della Corona d'Aragona*. Sàsser: Carlo Delfino Editore, p. 165-186.
- BRINCAT, Giuseppe (2003): *Malta. Una Storia Linguistica*. Udine: Università degli Studi di Udine.
- BRINCAT, Joseph M. (2001): «The language of the Knights. Legislation, administration and diplomacy in a multilingual State (14th - 16th centuries)». In: KURBALIJA, Jovan; SLAVIK, Hannah (ed.): *Language and Diplomacy*. Malta: DiploProjects; University of Malta, p. 261-279.
- CANTALAUSSA, Joan (2003): *Diccionari general occitan a partir dels parlars lengadocians*. Milhau: Edicions Cultura d'Òc.
- CASTELLANOS, Carles (2007): «La lingua franca, una revolució lingüística mediterrània amb empremta catalana». Comunicació presentada al *XII Col·loqui Internacional de la NACS*. Halifax, Nova Escòcia, Canadà; 11-13 de maig de 2007. Disponible a: http://www.uab.es/Document/439/403/castellanos_linguafranca2007.pdf
- CIFOLETTI, Guido (1980): *Il "Dictionnaire de la langue franque"*. Pàdua: CLESP. Edició del *Dictionnaire de la langue franque ou petit mauresque, suivi de quelques dialogues familiers et d'un vocabulaire des mots arabes les plus usuels; à l'usage des Français en Afrique*. Marsella: Typographie de Feissat aîné et Demonchy, imprimeurs (1830).
- COROMINES, Joan (1970): *El que s'ha de saber de la llengua catalana*. Palma de Mallorca: Raixa. 4a. ed.
- CORRÉ, Alan D. (2005): *A Glossary of the Lingua Franca (fifth edition)*. Publicació electrònica. Disponible a: <https://pantherfile.uwm.edu/corre/www/franca/go.html>
- DCVB = ALCOVER, Antoni M.; MOLL, Francesc de B. (1985 [1930-1962]): *Diccionari català-valencià-balear*. 10 vol. Palma de Mallorca: Moll.
- DUCLOS, Jeanne; MASSA, Charles-André; MONNERET, Jean; PLEVEN, Yves (avec la collaboration de G-P. CONESA) (1992): *Le Pataouète. Dictionnaire de la langue populaire d'Algérie et d'Afrique du Nord*. Calvisson: Éditions Jacques Gandini.
- DUFOURCQ, Charles-Emmanuel (1975): *La Vie quotidienne dans les ports méditerranéens au Moyen Âge (Provence-Languedoc-Catalogne)*. París: Hachette.
- FIORINI, Stanley (1990): «Relaciones catalano-maltesas en la Baja Edad Media. Una aproximación a partir de los archivos malteses». *Actas del I Coloquio internacional Hispano-Maltés de Historia* (La Valeta, 7-22 maig 1990). [Madrid]: Ministerio de Asuntos Exteriores, p. 1-28.
- FOLTYS, Christian (1984): «Die Belege der Lingua Franca». *Neue Romania*, 1, p. 1-37. [Traduïda per HUNZINGER, Sybille, revisada i editada per CASTELLANOS, Carles (2006): *La Lingua Franca. Consideracions crítiques*. Girona: Edicions a Petició].

- HAYES, John L. (2001): «The Integration of romance vocabulary in Maltese». *Romance Philology*, 54, p. 393-405.
- HULL, Geoffrey (1993): *The Malta Language Question. A Case History in Cultural Imperialism*. Malta: Said International.
- INGRASSIA, Giorgia; BLASCO FERRER, Eduardo (2009): *Storia della lingua sarda*. Càller: CUEC.
- LAUX, Christian (1997): *Dictionnaire français-occitan (languedocien central)*. Puèglaurenç: IEO Tarn.
- LAUX, Christian (2001): *Dictionnaire occitan-français (languedocien)*. Puèglaurenç: IEO Tarn.
- LAVALADE, Yves (2001): *La Langue maltaise et la Romanité*. Puèglaurenç: IEO.
- MARFANY, Marta (1999): «L'últim català colonial: els emigrants menorquins a Algèria durant els segles XIX i XX». *Llengua i Literatura*, 10, p. 73-90.
- MAZZELLA, Léon (2010): *Le Parler pied-noir*. París: Rivages.
- MISTRAL, Frederic (1879-1886): *Lou Tresor dóu Felibrige ou Dictionnaire provençal-français embrassant tous les dialectes de la langue d'oc moderne*. Ais de Provença: Remondet-Aubin. Edició facsímil de 2005, Rafèla: Marcel Petit culture provençale et méridionale. 2 vol.
- QUERALTÓ, Alexandre (2003): *Un vocabulari català-maltès manuscrit del s. XVIII. Edició, transcripció i estudi*. Barcelona: PPU. Obra atribuïda al Marquès de Sentmenat i redactada pels volts de l'any 1740.
- SCHUCHARDT, Hugo (1909): *Die Lingua franca*. Versió anglesa de Glenn G. Gilbert, «The lingua franca», recollida a: SCHUCHARDT, Hugo (1980): *Pidgin and creole languages*. Londres; Nova York: CUP, p. 65-88.
- SOLDEVILA, Ferran (1968): *Què cal saber de Catalunya?* Barcelona: Club Editor.
- VANHOVE, Martine (2007): *Migrations in the Maltese Islands: a linguistic melting pot*. La Valeta: Llacan; INALCO; CNRS.
- VARVARO, Alberto (1974): «Prima ricognizione dei catalanismi nel dialetto siciliano». *Medioevo Romano*, 1, p. 86-110.
- VARVARO, Alberto (1993): «Catalanismes en el dialecte sicilià». In: GIUNTA, Francesco *et alii* (ed.): *Els catalans a Sicília*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, p. 177-187.
- VAVASSORI, Bernard (1999): *Petit précis de parler méridional*. Portèth de Garona: Loubatières.

VENTURINI, Alain (1996): «Les États Angevins et la conquête aragonaise de la Sardaigne: les réactions des Provençaux (1323-1382)» In: MELONI, Maria Grazia; SCHENA, Olivetta (ed.): *XIV Congresso di Storia della Corona d'Aragona*. Sàsser: Carlo Delfino Editore, p. 745-756.

VERDAGUER, Jacint (1883): *Excursions i viatges*. Barcelona: Barcino. Edició de 1991-1992.

WAGNER, Max Leopold (1997): *La lingua sarda. Storia, spirito e forma*. Nùgoro: Ilisso.

WETTINGER, Godfrey (1993): «Plurilinguism and cultural change in medieval Malta». *Mediterranean Language Review*, 6-7, p. 144-160.

Eth gascon parlat ena Vath d'Aura en permèr tèrç deth sègle XX selont eths obratges de Saroïhandy (1910, 1912) e Cremona (1948-1954)

Juan Carlos BUENO CHUECA
Xavier TOMÁS ARIAS
Societat de Linguistica Aragonesa

---

1. Presentacion

Eth gascon dera Vath d'Aura qu'esté estudiant per Jean-Joseph Saroïhandy en dues visites hèites en seteme de 1910 e 1912. Eths quadèrns de camp d'aqueres enquèstes que se tròben ena Universitat Bordèu – Montanha, dab era arrèsta deth hons d'aqueth gigant deth tribalh dera dialectologia pirenenca. Bèth temps despuish, entre 1948 e 1954, un aute cercaire deth gascon bigordan, er anglés d'ascendéncia italiana Joseph Cremona, que hèva dus auti viatges tara Vath d'Aura qu'avèvan de constituir eth materiau dera sua tèsi doctorau presentada ena Universitat de Londres en 1956 (*The Dialect of the Vallée d'Aure*). Per malastre, cap deths dus obratges non son estats publicats encara. Dens eth present estudi hèm ua analisi diacronica prenent eths dus tribalhs que ns'ensenhan uei quins son estats eths cambiaments ena lenga dera vath en permèr tèrç deth sègle XX. Que ns'arrestaram tanben, fin finau, en bères afinitats existentes dab er aragonés dera vath de Bielsa, cada còp mes en camin de desaparéisher, ua vath ligada per relacions de comèrci e personaus pendent sègles dab era vedina vath bigordana.

2. Un brèva descripcion deth gascon d'Aura

Eths dus quadèrns que Saroïhandy consagrèc ara Vath d'Aura qu'an, per arrepòrt ar obratge de Cremona, era valor de pausar un sarròt d'exemples, de frases, que trobam pas en autor anglés, qui non en da guaire. Mès er obratge de Cremona qu'ei, evidentament, un estudi gramaticau complet. Fin finau, toti dus se completèn, qu'ei a dider que supausen dus talhs sincronics fòrça importants entara coneishença deth gascon bigordan de montanha.

A seguir, que haram ua brèva descripcion deres caracteristiques deth gascon parlat ena Vath d'Aura en tot gahant eths materiaus deths dus autors. Dens toti eths exemples, que respectaram era grafia qu'empleguen e que seguiram er orde cronologic. En permèr lòc que daram ua seleccion deths elements de Jean-Joseph Saroïhandy, amassats en dus quadèrns on escriguec eres enquèstes de seteme de 1910 e 1912. Après, que passaram a véder era seleccion dera tèsi de Joseph Cremona,

obratge nascut deres enquèstes hèites pendent eths sués cinc viatges, en periòde de 1948 a 1954: entre decembre de 1948 e gèr de 1949, en seteme de 1949, en seteme de 1950, entre març e abriu de 1953 e en seteme de 1954.

2.1. Fonetica

En consonantisme, eth fenomèn mes caracteristic deth parlar dera Vath d'Aura qu'ei eth passatge, en toti eths casi, de /z/ intervocalic a /d/. Que'n trobam en Saroihandy un pialèr d'exemples. Atau, en quadèrn G4: *ep parc dera maidú; era gleida; qu'e per tot era madesa cauda* (chose); *era cudina; no us ac cau pas dide; que'm harie pladé de trawesá ü bosc; nudauti; que m'en voi enta cada*. Mès que trobam tanben bèth cas dab eth passatge contrari, on /d/ ven /z/: *Burtumiewa Sala, veusa de Bernat Mascarú...*

Trobam tanben era tipica sonorizacion d'oclusiva après nasau (coma enes parles aragoneses centraus, mès pas en Bielsa): *cundá*. Que i a bèth cas de manteniment dera oclusiva sorda intervocalica: *aiga de vita*.

Saroihandy s'interèsse per quauques formes verbaus que consèrven era consonanta etimologica latina: *N'at credes pas; N'at vedes pas*.

En vocalisme qu'apareish espciaument soslinhada era protèsi tipica gascona devant -r-: *Ara que vus arremetet ena maidú; Eres arrames dets arbes; Qu'en arrecebiewe ua tot dia*.

Per çò qui ei de Cremona, era meitat dera tèsi qu'ei consagrada ara fonologia. Eres caracteristiques generaus deth gascon apareishen fòrça documentades, en seleccionam sonque quauques ues. Coma eth passatge de -ll- a -r-, qu'ei present dempuish eth començament en estudi de Cremona (1956: 17): *pu'reat* m. «coq» (*PULLITTU), *pur'reat* m. «poireau» (*PORRITTU). Er anglés qu'obsèrve eth fenomèn mes locau deth passatge de -s- intervocalic a -d- en gascon aurés: *kado* f. «maison» (CASA), *kawdo* f. «chose, cause» (CAUSA) (Cremona 1956: 11). D'aqueste element en parla mes en punt 197 (Cremona 1956: 169-170), dab mes exemples: *brado* f. «morceau de braise» (*BRASA); *grido* adjf. «grise», *bido* f. «bise» (Fr. BISE); *pe'da* v. «peser» (*PESARE); *me'dyro* f. «mesure» (*MESURA); *gu'da* v. «oser» (*AUSARE); *Trame'dajges* top. «Tramezaygues» (INTER AMBAS AQUAS), etc.

Tanben en vocalisme, i a eth fenomèn generau dera protèsi de a- devant -r-: *arra'bot* m. «rabot», *arra'ja-s* v. «se chauffer au soleil» (*AD RADIARE SE); *arres'punso* f. «réponse»; *arreti'ra* v. «retirer» (Cremona 1956: 15-18). Que consagre ad aqueste tèma eth paragraf 157 (Cremona 1956: 131) e tanben eth paragraf 171 (Cremona 1956: 143). Çò de madeish cau díder dera vocalizacion gascona de -l- intervocalic: *seu* m. «ciel» (CAELU), *jeu* m. «gel» (GELU), *meu* m. «miel» (MEL). Era -r finau que ditz que «is generally retainte in monosyllables», *koor* m. «coeur» (COR), *sor* f. «soeur» (SOROR), *kwer* m. «cuir» (CORIU), *jer* adv. «hier» (HERI)... (Cremona 1956: 145).

Ua deres principaus diferéncias fonetiques que constate Cremona per arrepòrt ara vedina vath de Loron que son eths diftongs dab un w- iniciu, Cremona nòte: «A similar treatment is found in the neighbouring valley of Luchon» (Cremona 1956: 136). Quauqui exemples d'aqueth emplec en Aura son: *gwe'í* m. «oeil» (OCULU) – qu'en aragonés da *uello-*, *gweu* m. «oeuf» (*OVU), *gwe'ía* f. «brebis» (OVICULA) – qu'en aragonés da *uella-* e *gwo* num. «une» (UNA) (Cremona 1956: 136).

Tanben trobam bèth cas de conservacion dera consonanta etimologica latina: *bede* v. «voir» (*VIDĚRE, per VIDĚRE) (Cremona 1956: 21).

2.2. Morfosintaxi

2.2.1. Er article

Saroihandy transcriu diferents allomòrfes der article. Atau, enes formes de singular, er article masculin qu'a aquestes variants; devant consonanta que nòte eths allofòns que segueishen: *eb bestiament*, *ec cudé*, *et dalh*, *ep parc*, e devant vocau *er iwer*, *et arrastet*. Era forma femenina pirinenca que presenta mes unitat: *era gleida*, *era mailha*, *Era Pena Mala*. Que pausa tanben exemples après preposicion: *ep parc dera maidú*; *era cingla dera saumeta*; *que soi nescut ena fruntiera* d'Alemanha; qu'anaram *enta'ra missa*. Quant ara forma deth plural, nòte tanben era masculina, *tuti etz omes*, *enta es Saucets*, e era femenina, *can entenerei a sunó eres campones*.

Eth paradigma d'articles que Cremona documente en Aura qu'ei, en masculin singular, *est* devant consonanta, *er* devant vocau, pl. *ets*. En femenin: sg. *era*, pl. *eres*. Quauqui exemples: *et tu'pi*, *et sen'de*. Sovent *ets* qu'ei assimilats a *es* o *ef*: *es sen'de* «le sentier», *ef f'i'bau* «le cheval», etc. (Cremona 1956: 307). Après Cremona (1956: 308) horneish que:

Before most consonants (*p, b, d, k, g, f, m, n, l* and *ʎ*), the *t* of *est* is assimilated to the following consonant, producing the variantes *ep, eb, ed*, etc; thus we have: *ep peka'du* m. «le pécheur» (PECCATORE); *eb bu'rit* m. «le bouillon» (BULLITU), *ed dar're* m. «le dernier» (*DE RETRARIU); *ek ka'fe* m. «le café» (Fr. or Prov. CAFE); *eg gri'çu* m. «le grillon» (from GRYLLU); *ef frunt* m. «le front» (FRONTE); *en ne'but* m. «le neveu» (NEPOTE); *el 'linde* m. «le ligne» (Fr. LINGE); *e' ʎ'ewte* m. «le levain» (LEVITU).

Devant *h* «on the other hand, progressive assimilation replaces this *h-* by *t-*: *etwek* (*hwek*) m. "le feu" (FOCU)», etc. Finaument, devant *w-* er article masculin sg. selont Cremona «Thought the Vallé d'Aure proper and in the upper region of the Neste basin, the form is *eru*: *eru we' ʎ* m. "l'oeil" (OCULU)». Ena Vath de Loron, era forma qu'ei *eg*: *eg gwek* (Cremona 1956: 309). Er article *er*, qu'ei era forma devant ua vocau, presente era varianta *ed* ena vath dera Nèsta: «*ed ezla'jet* m. "le fléau" (FLAGELLU)» (Cremona 1956: 310). Quant ares variantes que presente eth masculin plurau, Cremona consigne, entre d'autes, era variant *edz* devant vocau: «*edz 'usis* m. pl. "les ours" (URSU)». Er article femenin plurau qu'ei *eres*, mès qu'a ua forma mes anciana, coïncidenta dab era masculina, qu'ei *es*: «*es kam'pones* f. pl. "les cloches" (CAMPANA); *es 'komes* f. pl. "les jambes" (CAMBA); *es ser'bentes*, f. pl. "l'étrier d'une crémaillère" (from SERVIRE)» (Cremona 1956: 311).

Quant ares formes contractes, aqueres dab era preposicion *a* que son: *at, ar, ats, ads, as, az, ara, ares*. Dab era preposicion *de* que son: *det, der, dets, dedz, des, dez, dera, deres*. Dab era preposicion *per*, que son aquestes: *pet, per, pets*, etc.; *pera, peres*. Dab *en* que son: *(en)tat, (en)tar, (en)tats*, etc.; *(en)tara, (en)tares*. Dab era conjuncion *dab*: *dabbet, dabber, dabbets*, etc.; *dabbera, dabberes*. E, fin finau, dab era conjoncion *e*, Cremona tròbe aquestes autes: *e:t, e:r, e:ts*, etc.; *e:ra, e:res*. Aquestes formes dera Vath d'Aura, derivades respectivament deth latin ILLU, ILLOS, ILLA, ILLAS qu'an formes alternatives ena plana que, a còps, poden èster escotades enes gents d'Aura, que son: *lu, l', lus, la, l', las*, originades deth latin ILLE (Cremona 1956: 313).

2.2.2. Eth plurau

Qu'apareishen en Cremona eres formes de plurau en determinants e participis shens eth morfèma *-s*, coma en Comenge e Aran, que tanben se tròben en eths quadèrns de

Saroihandy, que i hè especiau atencion: *que les embarrom **tuti** es sés; **tuti** es dies; **tuti** es noms; no sun pas pru **grassi**, ets **interesi**; serà tampis per **eri**; can siam **murti**; Qu'i sun **entradi**!*. Mès que tanben trobam formes dab *-is*: *Ets **autis**; **Autis** ubjets*.

Cremona classifique eres diverses faïçons de hèr eth plurau ena Vath d'Aura, eths noms e adjectius acabats en ua vocau que non sia *-o*, que hèn eth plurau en *-s*: «*ome*: *omes* m. "hommes", *wueu*: *wueus* m. "oeufs", *es'pi*: *es'pis* m. "aubépines"»; aqueri que acaben en *-o (-a)* que hèn eth plurau en *-es*: «*bako*: *bakes* f. "vaches", *koko*: *kokes* f. "gâteaux"» (Cremona 1956: 319). Eths noms acabats en ua sibilanta (*-s*, *-ts*, *-f*) que prenen ua *-i* en plurau se son masculins: *osis*, *pesis*, *u'tisis*, *putsis*, etc.

2.2.3. Eth genre

Cremona informe que quauqui neutres latins son femenins, coma arriben en castelhan e aragonés. Atau, qu'ei eth cas de *leit* (LACTE), *'sau* (SALE), *mèu* (MEL); mès *sank* (SANGUE) que pot èster masculin e femenin (Cremona 1956: 326).

2.2.4. Eths numerous

En quadèrn G4 de Saroihandy que trobam aquesti cardinaus: *un/ua*, *dus/duas*, *tres*, *cinc*, *sies*, *wuet*, *nou*, *dotze*, *trenta*, *caranta*, *suasanta*, *septanta*, *cuatevins*, *cuatevin dets*.

Cremona que da tota era sèria de numerous, entre eri *sies* e *weit*, que son formes que tanben trobam ena vath de Benasc (Aragon). Eth madeish Saroihandy ac hèva abans que Cremona, que tanben da era forma analogica deth francés entà 80: *kwate'bins*; e tanben entà 70: *swa'sonto'detse*. Mès que ns'informa deres formes arcaïques *ot'tanto* e *set'tanto* (Cremona 1956: 378). Tanben son d'interès era formacion deths centenats: 220, *unze'bint*; 240, *dudze'bint*; o 355, *tres'seans* (Cremona 1956: 332). Deths ordinaus, que cau soslinhar era influéncia deth francés en *trwa'zjeme* e *ka'trjeme*. (Cremona 1956: 333).

2.2.5. Eths dias e eths mesi

En Saroihandy que'n trobam aquesti en quadèrn G4: *dimecres*, *dimors*, *didjaus*, *dimenye*; *zavié*, *herewé*, *mors*, *abrieu*, *moi*, *ül*, *ülhet*, *ost*, *seteme*, *octobre*, *nuvembre*, *decembre*. Cremona mos da: *dily*s, *dimors*, *dimecres*, *didjaus*, *dives*, *disatte* e *dimenye*; *zavié*, *herewe*, *mors*, *abrieu*, *moi*, *(j)yl*, *yl'et*, *aust*, *seteme*, *octobre*, *nubembre*, *decembre*.

2.2.6. Eths pronoms personaus

En Saroihandy (G4) qu'ei de facil trobar quauqui pronoms e combinasons pronominaus entre eres frases: *metet-les vus*; *a mi* que *no'm* harie pas brica de goi; *Qu'a'us* harie mes goi; *Aquesta* que *lei* het aluncá; *Ara* que *vus* arremetet ena maidú; *serà tampis per eri*; *N'ac* sabes pas; *n'at* cuneses pas.

Mès qu'ei en Cremona on trobam tot eth paradigma pronominau: *ju*, *nus*, *ty*, *bus*, *eät*, *iris*, *ero*, *eres*; *me*, *te*, *-l*, *lu*, *-u*, *la*, *lo*, *i*, *ne*. Exemples: *ju ke sabi* «moi, je sais»; *nu'dawti(s)* «nous»; *per ty* «pour toi»; *ta bu'dawti* «pour vous»; *per eät* «pour lui»; *en'ta iri* «à eux»; *en'ta 'ero* «pour elle»; *k-om ad-'deu hæ* «on doit le faire»; *di'gam-me* «dites-moi»; *da-m* «donne-mois»; *ke n'swenen* «on m'appelle»; *nu les te pu'djewes esplin'ga...* «ne pouvais-tu te les épingler...»; *ki buz a'père?* «qui vous apelle?»; *da-l-ok* «donne-le-lui» (Cremona 1956: 338-340). E deths derivats d'IBI e INDE: *ke j a'jewe y kop* «il y avait

une fois»; *ke n-j a pru* «il en a assez»; *a un ne soi?* «où en suis-je?»; *a'no-se-n* «s'en aller»; *aka'ben-ne!* «finissons-en !» (Cremona 1956: 344-345).

2.2.7. Eths demonstratius

Saroihandy en da quauqui uns: *En aquesta borda*. Mès eth quadre sancèr que se tròbe en Cremona. Eths de permèr tèrmi: *a'keste, a'kesti(s), a'kesto, a'kestes*; eths de segond: *a'keāt, a'kets* o *a'kiri(s), a'kero, a'keres* (Cremona 1956: 346-347). E eres formes neutres: *a'so, a'kro* e *so* (Cremona 1956: 348).

2.2.8. Eths possessius

En Cremona qu'apareish eth paradigma complet. En masculin: *em mje, ez mjes, et twe, es twes, et swe, es swes, en 'nuste, ez 'nusti(s), eb'boste, ez 'bosti(s), el lur, ez lurs*. En femenin: *era mjo, erez mjes, era two, eres twes, era swo, eres swes, era 'nusto, eres 'nustes, era 'bosto, erez 'bostes, era lur, erez lures* (Cremona 1956: 350). I a un nombre de variantes fonetiques que Cremona nòte: *en me per em mje, ez mes per ez mjes* e *erez mes per erez mjes*; e *et sy per et swe* (Cremona 1956: 351). Era rèsta deth paradigma qu'ei: *mun, mus, ma, mes, tun, tus, ta, tes, sun, sa, sus, sa, ses* (Cremona 1956: 352).

2.2.9. Eths indefinits

Entre eths que Cremona (1956: 355) consigne, que soslinharam er indefinit determinant *kawke, kawkis, kawko, kawkes*, que presente un cèrt paralellisme dab er aragonés deres vaths de Bielsa e Gistau, on existeish *qualque, quelques*. Mès aqui, a diferéncia deth gascon, qu'ei invariable en genre. Quant aths pronoms hèits dab aqueste lexèma, que son *kaw'kys* «quelqu'un» e *kawkar're* «quelque chose». Que cau tanben arremarcar er advèrbi *kawky'lək* «quelque part».

2.2.10. Eths vèrbes

Eres formes verbaus que presenten ua seqüència [-sk]- que son espciaument notades per Saroihandy: *Nu currecat pas tant; Tan que puscas; can pusques (pudesques); can lu veyescam (veiguescam)*. Mès que tanben nòte *can lu veigam; en cas que nu turnescat; Can arribescam en bosc que sera net*. D'un aute costat, qu'apareishen totun formes de vèrbes en *-ir* shens increment: *Que batia; Que surtia*.

Tanben i a quauqui exemples d'imperfèit d'indicatiu: *nu pudiewe pas; n'at sabiewe pas*, que, coma ei plan sabut, tanben se da en aragonés e enes parles catalano-ribagorçanes.

Quant a Cremona, er estudi dera conjugason verbau qu'ei fòrça ample, e ne daram sonque eths elements mes interessants. Après dar eras conjugasons verbaus, que hè era comparason deres fòrmes verbaus d'Aura que son divergentes dab eres comunes occitanes e catalanes. Atau, per exemple, en Aura: SEDERE > '*sede*, VIDERE > '*bede*, JACERE > '*jade*, PLACERE > '*plade*, CADERE > '*kaje*... En present d'indicatiu, era conjugason III que presente un increment en singular e ena darrèra de plurau: *afen-'if-i, afen-'es-ef, afen-'e(t)f, afin-'im, afin-it, afen-'ef-en*. En imperfèit d'indicatiu, qu'ei característica eth *-w-* intervocalic dera zòna, on era rèsta de gascon hè un son bilabiau: *kant-'awi, kant-'awes, kant-'awe...*; *ben-'jewi, benj-'jewes, ben-'jewe...*; *drum-'jewi, drum-'jewes, drum-'jewe...*

En eths dos autors qu'apareish er infinitiu *dar*, coma en aragonés, en castelhan e en portugués, e non pas *balhar*.

2.2.11. Eths advèrbis

En Saroïhandy que trobam quauqui advèrbis comuns ena lenga dera zòna: *ara*, *encara*, *brica*, *guaire*, *ací*, *mes*, *sonque*, *dempús*, *tanpòc*... Eths advèrbis qu'apareishen en Cremona son tanben eths comuns en gascon: *pla*, *me'lu*, *mau*, *'piri*, *ta'be*, *ta'pok*, *a'tau*, *di'leu*, *biste*... Mès que cau soslinhar er emplec de francismes coma *'memo* «même» e *syr'tut* «surtout» ath lòc deths gascons *madeish* e *sustot* (Cremona 1956: 410). I a un pialèr de locucions adverbias modaus, coma *a bar'rejo* «pêle-mêle», *de kap en sys* «sens dessus-dessous», *de tra'wès* «de travers», *de de'mès* «à l'envers», *ad-dreät* «à l'endroit», *a sakama'la* «à califourchons» (Cremona 1956: 411). Deths advèrbis de temps, que parlaram après, enes afinitats dab Bielsa, dera especiau particularitat locau de *maitin*. Tanben i a parallelisme entre eth gascon *ala'be(t)s* «alors» e l'aragonés de Bielsa *alavez*, qu'ei emplegat tanben en dialècte de Ribagòrça e d'auti endrets centroorientaus der aragonés, atau coma -encara que fòrça mens- *su'wen* «souvent» (arag. rib. *sovent*). Un aute parallelisme dab era parla belsetana qu'ei era locucion adverbial temporau *de ka'mi* «tout de suite» (arag. *de camin*) o er advèrbi de quantitat *'wajre* (arag. *guaire*, cat. arag. *guaire*).

2.2.12. Eres preposicions

Cremona transcriu diferentes preposicions: *a* «à»; *en'ta/ta* «à, pour, en, chez»; *da* qu'ei problabla coma varianta de *en'ta* «à»; *en* «en, dans, à»; *de* «de»; *per* «par, pour»; *dap* «avec»; *'sentse/'sentso* «sans»; *sys* «sur»; *de'bat* «sous»; *a'wont* «avant»; *ar're* «arrière»; *'kuntro* «contre»; *'entre* «entre»; *'horo* «hors»; *'diŋko/en'to*, dilhèu d'un **eŋ'kjo/ento'sa* «jusqu'à»; *se'lunt* «selon»; *de kap a* «vers»; *ak-kus'tat de* «à côté de»; *am-'mei de* «au milieu de»; *en entre'mei de* «entre»; *at-tra'wès de* «à travers»; *el-lun de* «le long de»; *ak-kad-de* «au bout de»; *al-lod-de* «au lieu de».

2.2.13. Eres conjoncions

En Cremona que'n trobam ua tièra: *e* «et», *ni* «ni», *u* «ou», *ke* «que», *'kumo* «comme», *'tawmo* «tel que», *mès* «mais», *se* «si», *pur'tont* «pourtant», *se'nu* «sinon», *duŋk* «donc», *pre'mu (ke)* «parce que», *per so ke* «parce que», *pen'deŋ ke/tan'dis ke* «tandis que», *'pyske* «puisque», *mez 'dawit de* «plutôt que de», *ento'sa ke* «jusqu'à ce que» (*INTA AD ECCE AD QUOD), *suŋke/suŋ'ket* «sauf, excepté».

2.2.14. Autes consideracions

A còps, Saroïhandy que hè comparasons deres diferéncias dab eres solucions dera parla d'un aute vilatge: *en Barrouse prats*, *trubats*, *blats*, *era maisú*. Tanben trobam bèra reduplicacion intensiva verbau, fòrça comuna en lenga d'òc, mès tanben en aragonés e catalan: *E butia que butiarás*.

3. Quauques afinitats entre Aura e Bielsa

Saroihandy que coneish er aragonés parlat ena vath de Bielsa. Que trobam bèth còp interpolacions d'aquera varietat en quadèrn G4, coma quan escriu eths mots belsetans *Castiecho*, *Betiecho*. Anam adara a considerar bèth element comun que i a entre eres dues vaths. Abans, que cau díder qu'er usatge sociu dera lenga ei encara mes minoritari en Bielsa qu'en Aura, mès eres dues an en comun qu'er abandon dera transmission generacionau ei estat generau despuish eres annades 30-40.

Cremona que consagre eth capítol VI dera Part III ares votzes d'adstrat castelhan e aragonés en gascon aurés. Quauques ues d'entre eres que son explicables peth castelhan (*al'kalde* «alcalde», *se'renu* «sereno», *'t'fiku*, «chico») mès d'autas, sonque un pechic, que son de mes bon explicar per aragonés: *passa'riku* «passarico» (arag. *paixarico*), *bur'riko* «borrica», *kura'leat* «coralet» (peberòt espanhòu).

3.1. *dinc a/dica* (preposicion)

Saroihandy nòte quauqui còps aquera preposicion en Aura, per exemple en quadèrn G4: *dinca'pres*. Era forma corresponent de Bielsa, *dica*, d'aquera preposicion esté emplegada en auti endrets deth Naut Aragon, coma eres vaths d'Ansó o Nocito, coma ac atèste eth madeish Saroihandy, mès modèrnament qu'ei estada substituïda de faïçon generau pera castelhana *hasta*. Uei solament s'emplegue en Bielsa, dab foncions espaciaus e temporaus, coma en gascon: *dica Salinas*; *remangato dica'l codo*; *dica maitín* (Badia 1950: 166).

3.2. *e/e* (conjoncion)

En tot eth domeni d'òc aquera conjoncion a un emplec generau. Tanben en aragonés aguec en passat mes estenuda geografica. Atau, Saroihandy que documente *e* en Ansó o Gistau, mès uei tanben solament sobreviu ena vath de Bielsa: *¿e que més?*; *puyar e baixar*; *se casoren e riñoren*; *clar e escur* (Badia 1950: 167).

3.3. *maitin/maitín* (advèrbi)

En quadèrn G4, escrit per Saroihandy eth dia 9 de seteme de 1912, que trobam notat er emplec de *maitin* (<*MATTINU, de MATTUTINU) coma substantiu, qu'ei comun en gascon: *que'm seriei bañat aqueste maiti*; mès eth lendoman, eth 10 de seteme, Saroihandy que documente tanben eth sué emplec coma advèrbi: *que vui qu'arribes maiti*. Aqueste emplec estranh que s'agís d'ua particularitat exclusiva dera Vath d'Aura, era sola region d'òc on existeish, perque tot eth sistèma occitanic emplegue variantes de DEMANE, coma *doman*, *deman*. Après, Cremona que consigne tanben aquesta madeisha valor gramaticau de *maitin* com advèrbi: «adv. *maj'ti* "demain (lit: matin)"» (Cremona 1956: 414) e «*maitín* "demain" from *maj'ti*» (Cremona 1956: 520). Deu costat dera vedina vath aragonesa de Bielsa que trobam exactament eth madeish emplec de *maitin*. En efèit, ena madeisha epòca que Cremona estudiave eth gascon aurés, Badia Margarit hèva çò de madeish dab er aragonés belsetan: «*maitín* "mañana" (y también "la mañana")»; «*maitín de maitíns* "mañana por la mañana muy temprano"; «*dispués de maitín* "pasado mañana"» (Badia 1950: 162). Aquera dobla valor, coïndenta dab era auresa, qu'ei estada tanben documentada ena parla de Bielsa, en estudis mes arrecents: *maitín no tiens que troballar* (Lozano-Saludas 2005: 134). En aragonés arribe

çò de madeish qu'en gascon. Era rèsta deth domeni lingüistic qu'emplegue *manyana*; sonque quauqui vilatges dera zòna mes orientau, ena Ribagòrça, que coneishen era varianta *deman*; qu'ei atau en Jusseu e Torres (Quintana 1993: 296). Qu'ei evident qu'aqueth parallelisme de categories gramaticaus entre dues vaths vedines s'explique peths seculars contactes comerciaus e sociaus. Aqueth emplec s'ei dilhèu transmés de Bielsa entà Aura, e ena vath aragonesa era dobla valor de *maitin* que serie deguda a ua analogia dab eth castilhan, lenga que, coma ei sabut, emplegue *mañana* coma substantiu e coma advèrbi.

3.4. *se/se* (conjoncion)

En gascon qu'ei normau pertot er emplec d'aquera conjoncion condicionau, que Saroihandy tanben nòte, per exemple eth 9 de seteme de 1012 en quadèrn G4: *se m'ayewes suot, qu'ac ariei entenüt*. Er aragonés belsetan qu'ei era sola varietat aragonesa on encara s'emplegue aquera conjoncion. Apareish documentada en Badia (1950: 167): *no sé se pleverá*.

3.5. *sonque/soque*

Eth dissabte 11 de seteme de 1912, Saroihandy nòte: *Tuti que son vieus, sonque tu e yo qu'en ei tres vins quinze*. Cremona que transcriu aquesta conjoncion adversativa dab dues variantes: «*'sunke, sun'ket* "sauf, excepte" (SI NON QUOD)» (Cremona 1956: 424). Ena vath de Bielsa, e en d'autes com era de Gistau, i trobam era variant aragonesa *soque*. Non apareish en Badia, mès ei estada documentada mes tard per Lozano-Saludas (2005: 151), dab eres variantes *soque/so co (que)*. Era permèra qu'introduseish en aquera vath ua proposicion adversativa quan era principau ei negativa; era auta quan era proposicion principau non ei negativa.

Conclusions

Après ua premèra lectura constatam que i a pas grans cambiaments ena parla auresa deth punt de vista deths elements que la caracterizen. Deth costat sociolingüistic, que semble aver perdut elements e nombre de locutors solament après eres annades 50-60. Que cau dèder qu'ei ben diferent era situacion sociolingüistica dera vedina vath de Bielsa, on er abandon dera vath, coma consequéncia dera guèrra civila espanhòla, esté dramatic e determinant entara posteriora recuperacion dera parla, qu'esté damnada de faïçon irreversible e que perdec definitivament fòrça usatge sociau dinc a arribar ar estat terminau actuau.

Bibliografia

BADIA MARGARIT, Antonio (1950): *El habla del valle de Bielsa*. Barcelona: CSIC.

CREMONA, Joseph (1956): *The Dialect of the Vallée d'Aure*. Londres: Universitat de Londres. Tèsi inedita.

LOZANO, Chabier; SALUDAS, Ángel Luis (2005): *Aspectos morfosintácticos del belsetán (aragonés del valle de Bielsa)*. Saragossa: Gara d'Edizions; Institución Fernando el Católico.

QUINTANA, Artur (1993): «Encara més capcirs: els parlars orientals de Sarró (Baixa Ribagorça Occidental)». *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes*, 27 (*Miscel·lània Jordi Carbonell*, 6) p. 271-308.

De cap a un nau atlàs lingüistic dera Val d'Aran

Aitor CARRERA
Universitat de Lhèida

---

1. Presentacion. Era arrecèrca dialectologica sus er occitan dera Val d'Aran

B'ei sabut de toti qu'er occitan dera Val d'Aran a hèt er objècte de nombroses arrecèrques lingüistiques. Ena seguida d'articles sus eth luishonés publicats ena *Revue des langues romanes*, Bernat Sarrieu (1902-1906) que mos balhèc ja informacions sus er occitan dera Val d'Aran. Un shinhau mès tard, er excursionista catalan Juli Soler i Santaló (1998 [1906]) que sauvèc ua petita seccion dera sua guida sus era Val d'Aran tà exposar un petit *Vocabulari del dialecte aranès* que compren quasi miei milèr de formes, que sigueren acompanhades d'ua *Toponomàstica de la Vall* a on i a quauqui toponims, mès tanben bèri detzenats de mots comuns que son utilizats coma generics enes nòms de lòc. Aqueth vocabulari de Soler i Santaló que siguec eth fonament que Schädcl (1908) i bastic ath dessús er article sus era frontèra entre eth gascon e eth catalan, que lo cau tier, en mots de Coromines (1976: 28), per «el primer article filològic publicat sobre l'aranès». Quauqui ans mès tard, eth lingüista catalan Pere Barnils (1914) que gesquec un articlòt sus era fonetica de Canejan, e eth poèta aranés Jusèp Condò (1914) que publiquèc encara un aute vocabulari der occitan locau –que se tenguie mès que mès ena varietat de Salardú– en *Butlletí de Dialectologia Catalana*. Encara en 1914, eth lingüista catalan Antoni Griera que sortic eth primèr des sòns trabalhs que prengueren en consideracion quauqui vilatges aranesi (Griera 1914), çò que ja mos permet d'auer quauques donades lexicaus apertientes a Canejan, Montcorbau (eth vilatge de Condò), Vielha e Salardú. En 1918 Vielha que se trobèc tanben en un aute trabalh deth madeish autor (Griera 1918), que mos aufririe mès tard un *Atlas lingüistic de Catalunya* (ALC, seguida der *Atlas linguistique de la France* de Gilliéron, ALF) a on i serien representats Bossòst e encara Vielha (Griera 1962-1964; maugrat qu'aqueth atlàs se comencèc de publicar en 1923), e un *Atlas lingüistic de la Vall d'Aran* (ALVA; Griera 1973) que i a dètz localitats araneses, e qu'ara ora d'ara ei encara –maugrat es nombroses deques; que i tornaram– eth solet atlàs que s'aucepe monograficaments dera Val d'Aran. Ath començament, un des punts der *Atlas linguistique de la Gascogne* (ALG; Séguy 1954-1973) que siguec Casau –a tocar de Vielha–, qu'a partir deth quatau volum siguec arremplaçat per Tredòs (punt 699SE), que s'i ajustèc Aubèrt (que venguec eth punt 699E).

Entre es trabalhs de referéncia sus er aranés, cau evidentaments evocar es publicacions de Joan Coromines (era sua tèsi: 1931; er article de 1976; eth sòn prumèr article scientific: 1925), e mès que mès eth gròs monografic *El parlar de la Vall d'Aran* (Coromines 1990), que des nòsti dies ei encara er obratge mès arremarcable sus er occitan que s'enten deçà de Pònt d'Arrei.¹ Mès es trabalhs que mos balhen informacions sus er aranés que son fòrça mès nombrosi, e fòrça diuèrsi. Se mos cau dreçar un inventari des produccions que mos apòrten donades dialectologiques potenciaus, que veiram còp sec que i a de tot. Trabalhs sus eth lexic especific d'un domeni dera vida o des tasques o referents tradicionaus, que se pòrten estrictaments sus er aranés (Bernhard 1988; Séguy 1948; parciauments Fossat 1969) o amplaments sus un espaci gascon fòrça mès gran a on era Val d'Aran ei representada per bèri punts (Schmitt 1934; Séguy 1953; Fossat 1971). Que i a tanben trabalhs de referéncia sus eth gascon qu'includissen donades irregularas sus bèth vilatge aranés (Canejan, en Rohlf's 1977), estudis mès o mens antropologics que tòquen en partida er occitan aranés (Heyns 1938) o encara analisis especificques des donades arremassades en trabalhs anteriors (Guiter 1978; o Allières 1970: toti dus que prenen donades der *ALG*), en passant per estudis que s'aucupen de tot eth gascon pirenenc orientau (Bec 1968). Totun, non ei que d'ua manèra extraordinària que podem tombar sus quauque trabalh que pren en consideracion toti es vilatges aranés en tot servir-se de cartes (Winkelmann 1989; veiguetz tanben Winkelmann 1986), d'un punt de vista qu'ei dialectologic mès que compren tanben aspèctes que son pròpris ara sociolingüística variacionista ena mesura qu'obten informacions en mès d'un grop generacionau. Non cau cap tanpòc desbrembar que i a trabalhs d'autors locaux (Ademà 1966; Bersach 1983, 1984; Campà 1983; Vergés 1998) que pòden eventualments aportar quauques donades utiles entar estudi dera variacion diatopica der aranés, quitaments s'en règla generau non presenten pas guaires informacions originaus ne tanpòc donades obtengudes sus eth terren, e tanplan se hèn pròva d'ua qualitat lingüística mèslèu irregulara (que mos permet describir, per aquerò, es idèes arrecebudes sus era diuersitat dialectau der aranés dera part des madeishi aranés).² Per ara, que deisham de costat toti es trabalhs que son estats publicats per autor d'aguesta comunicacion pendent es darrèrs quinze ans, que'n parlaram mès enjós en moment d'exposar eth procès d'elaboracion d'un nau atlàs lingüistic dera Val d'Aran.³ En tot cas, arremarquem qu'es solets trabalhs que

---

¹ Totun, que podem tornar a trobar donades sus er aranés –e en generau, sus er occitan– en fòrça d'audi obratges de Coromines. A propòs d'aquera qüestion, veiguetz Carrera (2006a) o Carrera (2008a).

² En aqueth grop que i poirièm méter tanben eth trabalh de Barès *et alii* (2003) sus era morfologia verbau, que profitèc –entre d'audi– des informacions de trabalhs coma Carrera (1999). Totun, que n'i a pro de manar un còp de uelh ara morfologia verbau descrita en Carrera (2007: 169-214) entà constatar qu'aqueth volum pedagogic presente donades inexactes o incompletes ath nivèu dialectologic, tanplan ath nivèu des variacions territoriaus mès importantes: promocion de formes practicaments inexistentes, desbrembe de paradigmes periferics en Aran mès majoritaris delà dera frontèra estatau, formes verbaus utilizades en tot un terçon desaparegudes en catalòg finau de vèrbes, etc. Qu'ei evident qu'aqueres insufisences non arresponen pas a ua voluntat de redusir o ierarquizar eth polimorfisme aranés damb ua tòca prescriptiva, mès a limitacions importantes en moment d'arremassar e agropar es informacions sus era morfologia verbau der occitan aranés.

³ Que deisham tanben de costat es trabalhs inedites de Jusèp Condò (qu'es sues informacions, totun, son soent arreportades per Coromines) e de Jusèp Sandaran. Justaments, es fiches inedites de Sandaran que heren er objècte dera comunicacion que presentèrem en X^{au} Congrès dera AIEO, que se tenguec en Besièrs en 2011 (Carrera 2014a).

propòsen un apròchi geolingüistic –donc, cartografic– der aranés son es atlàs qu'auem citat mès ensús (*ALC*; *ALVA*; *ALG*) e eth trabalh de Winkelmann (1989). De tota faïçon, que serie possible de méter tanben sus ua carta fòrça donades que se tròben laguens deth monografic aranés de Joan Coromines (1990), vist que de temps en temps aguec informacions pro sistematiques d'un pilèr de vilatges dera Val d'Aran. Non ei pas en bades qu'auem dit mès d'un còp qu'aqueh volum ei era produccion scientifica mès importanta sus er occitan dera Val d'Aran, aumens sus eth plan lexicau.⁴

2. Constatacions a propòs des trabalhs anteriors. Justificacion deth besonh d'un nau atlàs

Er *ALVA* que conten 1260 cartes, setze de mens qu'er *ALC*. En trabalh de Winkelmann (1989) que n'i a 73, que corbissen tot eth territòri aranés. Qu'auem pogut constatar que i a tanben un catalòg considerable de d'auti trabalhs a on es informacions dialectologiques sus er aranés son de bon trobar, çò que mos permet de sostier qu'era Val d'Aran deu èster un des parçans d'Occitània mès ben estudiats deth punt de vista dialectologic. Totun, qu'ei tanben aisit d'encuedar-se qu'era Val d'Aran non dispòse encara d'un trabalh ample e pregon que dessenhe d'ua manèra precisa es principaus variacions dera lengua sus eth plan diatopic (quitaments s'existís un atlàs lingüistic especificaments aranés) e que i a fòrça publicacions que non apòrten sonque donades fòrça redusides (un inventari pro estret de formes o de solucions lingüistiques) que mos empachen tanben de determinar es principaus diferéncias lingüistiques entre es parlars dera Val d'Aran.

Es trabalhs de geolingüistica aranesa que presenten irregularitats importantes en çò que concernís eth territòri. Qu'auem ja senhalat que i a mès d'un trabalh que non mos balhe donades sonque d'un vilatge aranés (Rohlf's 1977, per exemple: Canejan) o dus ath maximum (*ALG*). En prumèr trabalh de Grieria (1914) que n'i a quate, en *ALC* que n'i a dus, e en *ALVA* que n'i a dètz, çò que hè mès o mens ua tresau part deth totau des vilatges aranesi (mès be cau d'ider que n'i a quauqui uns que son fòrça petits, e bèth un que ué ei completaments despoblat). Mès aqueth atlàs que desbrembe zònes plan importantes. Eth punt d'enquèsta mès orientau qu'ei Gessa, çò que vò d'ider qu'er *ALVA* negligís quasi tot eth terçon de Pujòlo, que fòrça d'auti trabalhs n'an dit qu'ua seguida de caracteristiques que li son pròpies. En *ALVA* non i é pas representat cap de vilatge situat entre Arties e Vielha, a on poguèrem constatar dempús eth començament dera nòsta arrecèrca (veiguetz Carrera 2003) que i a un ample espaci de transicion e de polimorfisme en çò que concernís quauqui fenomèns lingüistics importants.

Que podem d'ider, d'un aute costat, qu'es trabalhs mès arremarcables o de mès qualitat lingüistica, presenten irregularitats importantes ath nivèu dera informacion. Atau, se prenem eth monografic de Coromines sus er aranés, que podem trobar

---

⁴ Entà auer ua vision fòrça mès precisa des trabalhs que se son aucupats der aranés, qu'arremanam eth lector de cap a Carrera (2004a) e Carrera (2008b). En prumèr article que s'analise er apòrt des dialectològs catalans ar estudi deth gascon dera Val d'Aran. En segon que s'i pòt trobar un repertòri des obratges lingüistics que tòquen eth gascon pirenenc orientau, qu'er aranés en hè partida. Entà auer un repertòri mès ample des trabalhs qu'apòrten informacions lingüistiques que tòquen er aranés (e que va delà des qüestions dialectologiques), qu'arremanam de cap a Aventin-Boya (2010).

donades fòrça detalhades sus era fisionomia de quauqui mots en quasi toti es vilatges aranesi, dificiles de subrepassar (ena mesura que i a vilatges a on ara ora d'ara ei fòrça dificil de trobar-i informadors), per exemple sus eth nòm deth *pansauèth* (o *paparòc*, o *rosèla* en occitan referenciau) en Coromines (1990: 607):

Vaig comprovar les variants en què es presenta el mot; que en resum, corresponen: *pasabét* a *Puj* [Pujòlo], *pasauét* o *pansauét* a Ctro. [Castièro], *pasauét* entremig, i *pansèbé* a *Mrc* [Marcatosa] i *Lair* [Lairissa]. Aquest el compr. en 12 p. (des d'*Aes* [Arres], *Bo* [Es Bòrdes], *Bns* [Benós], *Bgs* [Begós] i *Vm* [Vilamòs] fins a *Btl* [Betlan] i *Vc* [Vilac]); *pansauét* a *Vie* [Vielha], *Gc* [Gausac] i *Cu* [Casau]; *pasauét* a *Btr* [Betren], *Esc* [Escunhau] i *Clh* [Casarilh], *pasabét* a tots els p. de *Puj* [Pujòlo] (set, des de *Gar* [Garòs] a *Tr* [Tredòs], *Sal* [Salardú], *Uny* [Unha], *Bag* [Bagergue] i *Mg* [Montgarri], si bé a *Art* [Arties], vacil·len entre això i una forma on reapareix la terminació de *Mrc-Lair*: *pasabé*. És, però, denominació estranya als *QL* [Quate Lòcs]: a *Ba* [Bausen] li donen nom com el *fr.* (*pabòt*); recus. a *Cnj* [Canejan] on en diuen *camparòs*; i recus. a *Bt* [Bossòst], on usen l'aragonesisme *babols* (també conegut a *Cnj* i a *Vm*: degué entrar des de Benasc, a través de *Bo*); a *Vie* identificaven *babols* amb la rosella, tot fent aquella distinció per al *pansauét*.

Totun, en d'auti casi que ven evident que Coromines non auie pas pro informacions sus cèrtes formes. Atau, qu'assegure (Coromines 1990: 584) qu'eth mot *narigòu* de Tredòs «ha de ser una badada» der *ALG* (IV: 1254), e totun aquera forma qu'ei coneguda en tota era partida mès orientau dera Val d'Aran. Egauments, segons Coromines, *cusson* –sense dissimilacion– ei ua forma «que no trobo enlloc com a aranesa» (Coromines 1990: 673), quitaments s'en vertat ei utilizada en tot eth terçon des Quate Lòcs, e donc en localitats tant importantes coma Bossòst o Les. Eth madeish Coromines que da informacions contradictòries a propòs de d'auti mots (coma *noguèr* e *escarèr*; veiguetz Coromines 1990: 591, 443), qu'acòrde ara interferéncia catalana ua amplor de còps subredimensionada (per exemple, en parlar deth pretengut catalanisme naut-aranés *fuelha*, der element [-ʒ]- des imperfèits de quauqui vèrbes dera tresau conjugason o tanplan dera seqüència incoativa *-eish-* que trobam enes punts extrèms de Baish Aran) o non testimònie cap bères solucions periferiques (coma *hoc* o *hossa* en lòc des paradigmes analogics a on trobam *siguí* o *siguessa*), çò qu'ei estonant se tiem compe qu'aqueth filològ arremassèc fòrça donades en vilatjòts dera arribèra de Canejan coma Sant Joan de Toran (Coromines 1976: 25).

Se prenem eth solet trabalh qu'expòse sistematicaments es madeishes donades en toti es vilatges aranesi possibles (Winkermann 1989), qu'auram donades precises sus quauqui fenomèns fonetics o morfosintaxics (per exemple, sus qüestions importants coma es resultats de *-N'*, sus era causida de [iw] o [jew], sus cèrti fenomèns de morfologia verbau o nominau), mès que i trobaram lèu de manca fòrça informacions lexicaus e que i perceberam còp sec que i a fòrça donades que poirien èster metudes sus ua carta qu'èren impossibles d'obtier en tot servir-se des soletes arrevirades dera celèbra parabòla deth hilh perdut. Qué que'n sigue, encara que mos calgue méter en qüestion era metodologia dera arrecèrca de Winkermann (de còps es arrevirades que provòquen catastròfes),⁵ que cau adméter que presente informacions precioses

⁵ Bèra ua des arrevirades agudes en Canejan que conten nombrosi ispanismes infiltrats en tèxte aranes (veiguetz Winkermann 1989: 315): *tenga dinèro, perteneishque, ciudat, dònnde, para, nada, que comen los cer[dos], pera ventana, ligeros...*

sus quauqui aspèctes, mès que cau assumir tanben qu'un setantentat de cartes ei un nombre netaments insufisent entà descriuer coma cau era variacion geolingüística der occitan dera Val d'Aran. De hèt, maugrat que se pogue auer agut era temptacion –reduccionista– de díder qu'er aranés «presenta una certa *uniformitat* deguda a l'espai prou reduït que ocupa» e qu'en Aran solaments «existeixen algunes poques variacions» (Balaguer e Pojada 2005: XVI), tanlèu que consultam quauqui uns de obratges qu'auem evocat mès ensús, que mos encuedam qu'aquera uniformitat non ei bric reau, qu'era Val d'Aran ei un país de montanha a on es diferéncias se manifèsten claraments d'un vilatge ath vilatge vesin e que cau soent méter en relacion aqueres diferéncias damb es oposicions que separen eth comengés e eth coseranés delà dera frontèra (Carrera 2005a: 525-538).⁶ Ath hons, aquerò qu'ei probablaments era principau conclusion qu'auem pogut extrèir des donades obtengudes denquia ara en procès de creacion d'un nau atlàs lingüistic dera Val d'Aran. Aquiu dessús, donc, que i tornaram.

Non desbrembem pas, tanpòc, que i a encara d'autes arrasons que pòden justificar era elaboracion d'un nau atlàs lingüistic dera Val d'Aran. Bères ues des informacions aportades pes atlassi lingüistics qu'an tengut compde dera Val d'Aran, ja mos apareishen coma chocantes. Atau, maugrat qu'er *ALG* –que mos pòse eth problèma de non presentar es madeishes localitats araneses en toti es volums– sigue un trabalh d'ua qualitat extraordinària, de temps en temps que mos da donades qu'a prumèra vista pòden semblar impossibles as uelhs d'aqueth que coneish un shinhau era diuersitat dialectau aranesa. En Tredòs, per exemple, non auem pas era mendre constància dera existéncia dera preposicion *dab* (*ALG*, IV: 1548), que non campe sonque en aute cap dera Val d'Aran segons Coromines (1990: 193-194) e tanben segons es nòstes informacions. Se prenem encara era morfologia verbau d'aqueth vilatge naut-aranés (*ALG*, IV, 2: 213) que veiram que i a mès d'ua causa que truque. De hèt, ua analisi mot a mot, forma per forma, de cada carta der *ALG* mos permeterie de nuançar nombroses informacions d'aqueth atlàs. Tot aquerò non meterie pas en qüestion era qualitat generau der *ALG* ne tanpòc eth sòn caractèr d'obratge de referéncia, perque aqueri petiti detalhs (concentrats sus tres localitats) non son arren d'aute que menudalha ath costat des errors der atlàs aranés *per excelléncia*: er *ALVA* de Griera. Malerosaments, aqueth trabalh –que poirie èster estat er atlàs de referéncia per ambicion e per tradicion– acumule nombrosi problèmas a mès d'un nivèu. Que se tracte de problèmas qu'èren ja presents en *ALC*, que Veny (1986: 74) n'arremarque es «errors i febleses en què, malauradament, va caure l'autor». Evidentaments, en *ALVA* Griera non gosèc pas de perpetrar ua *autoentrevista* (en *ALC*, per contra, Griera que siguec eth quite informador de Griera en Sant Bartomeu del Grau, eth sòn vilatge, près de Vic), mès es deques que i son egauments nombroses. Qu'auem ja soslinhat, tanben, qu'era asimetria territoriala ei un des sòns problèmas mès importants: es quate vilatges des Quate Lòcs que i son presenti (Bausen, Canejan, Les e Bossòst), mès de naut-aranesi non n'i a que dus (Arties e Gessa). Que i manque tanben es punts isolats deth terçon de Lairissa (Arres e Vilamòs), que d'auti trabalhs en diden que son fòrça interessants deth punt de vista dialectologic. Era causida des testimonis

---

⁶ Hem a bremsar es mots d'autoritat de Veny (1986: 88) sus es «territoris accidentats» e sus eth besonh qu'agen ua «representació més densa» enes atlassi lingüistics: «la fragmentació dialectal sol ésser-hi més accentuada que a les planes».

que i é tanben defectuosa coma tot: en Vielha que prenguec Jusèp Condò (qu'ère de Montcorbau e escrivan, e que demorèc fòrça temps dehòra dera Val d'Aran),⁷ en Arties e en Gessa dus caperans (deth segon non se'n ditz quitaments pas eth nòm), en Bausen un «guàrdia civil [...] que mai s'ha mogut de l'Aran» (mès qu'a ues solucions lingüistiques fòrça mès innovantes qu'es que ué se pòt entèner en aqueth vilatge) e en Canejan un «literat», çò que mos permet de dobtar dera autenticitat locau des arrespones. Quauqui testimònis qu'auien mès de setanta ans e d'audi qu'èren menors. A causa dera guèrra, bères ues enquèstes que sigueren amiades en 1916 e d'outes en 1968, çò qu'irregularize pregonaments es resultats. Er *ALVA* qu'ei plen de cartes sense era mendre utilitat (*campana, camisa, catorze...*),⁸ de problèmas ena transcripcion, de possibles manipulacions *a posteriori* des informacions des cartes e de cordilhades de formes extravagantes e inimaginables en cèrtes localitats.⁹ Net e clar: qu'ei dificil de trobar ua soleta carta der *ALVA* sense tares.

Damb tot çò que viem de díder, non volem pas dar era impression que tot çò qu'ei estat publicat denquia ací non servís tà gran causa. Ben ath contrari: er aranés –qu'ei eth nòm que tiem entà aperar aqueth corròp de varietats gascones parlades ath sud de Pònt d'Arrei– ei estat fòrça estudiat, e un bèth arramat de trabalhs mos procurèn donades precioses que cau organizar e analizar, e que pòden servir coma fonament entà d'outes arrecèrques. Que i a nombrosi lingüistes qu'an gescut trabalhs d'importància que se n'aucupen. Qu'auem tanplan vist que i a agut cercaires coma Coromines qu'an exposat ua tau quantitat de donades sus bèri mots qu'arrés mès non les poirà egalizar jamès pus. Totun, ath nòste parer, que i a nombrosi arguments que justifiquen eth besonh d'un nau atlàs lingüistic dera Val d'Aran: mos cau un trabalh sistematic, que presente informacions hidables, que prengue en consideracion d'ua manèra mès equilibrada toti es airaus dera Val d'Aran e que complete es lacunes des trabalhs anteriors en tot que profite tanben des sues donades entà auer ua

---

⁷ Tanlèu tornat tara Val d'Aran, Condò que demorèc tant ena partida nauta coma ena partida baisha d'Aran. A çò que semble (veiguetz Carrera 2008c: 101-104), Condò que coneishie plan pro variacions dialectaus der aranés, mès non podem pas èster segurs que distinguísse tostemp coma cau es solucions de cada zòna geografica. D'un aute costat, se prenem quauqui uns des trabalhs de referéncia sus er aranés (coma Coromines 1990: 13), que constataràn lèu-lèu que Vielha non partege pas damb Montcorbau –eth vilatge de Condò–, ne tanpòc damb d'audi vilatges vesins, bères ues des caracteristiques essenciaus que servissen entà catalogar –en gròs– es sosdialèctes parlats ena Val d'Aran, coma era causida de [iw] o [jew]. En Carrera (2004a) qu'auem ja parlat d'aquera qüestion. Donc, Griera non solaments causís en Vielha un informador d'ua auta localitat, mès un testimòni d'ua auta localitat que sabem lingüisticaments diferenta. Montcorbau, a mès, qu'aperten ath terçon de Marcatoza e non pas ath de Castièro.

⁸ Bèra carta que poirie auer servit, ath maximum, entà constatar era manca de velarizacion de -a finau en Naut Aran en aqueri contèxtes, mès er *ALVA* non arribe pas a un tau punt de precision, e en mots coma *boca* (*ALVA*: 277) era transcripcion naut-aranesa deth son finau qu'ei era madeisha qu'enes mots femenins qu'auem citat. Tot compde hèt, un des problèmas mès importants der *ALC* consistís que non se drecèc un qüestionari especific tara Val d'Aran. Que s'i apliquèc un qüestionari preexistent, çò que hec inutilès un bèth nombre de cartes, ja que non ei bric extraordinari que toti es vilatges agen era madeisha arrespona tà un madeish enonciat. Que se pòt díder, donc, qu'er *ALVA* ei ua sòrta d'appendix *aranés* der *ALC*, a on era desconeishença deth gascon dera part der autor a consequéncias penibles ath nivèu des qüestions o des enonciats, mès tanben ath nivèu deth tractament e dera presentacion des resultats. Que se pòt díder qu'es problèmas der *ALC* vien encara mès evidents en *ALVA*. Guardatz eth problèma der article femenin ajustat ath mot masculin *dent* en *ALC* (que'n parle Coromines 1990: 426), que se repetís en *ALVA* (608), mès ara en dètz localitats.

⁹ En Carrera (2004a: 11-13) que i trobaratz ua descripcion detalhada des problèmas informatius e metodologics der *ALVA*, que non vam pas a repetir.

bona descripcion geolingüística der occitan der Estat espanhòu, sense irregularitats excessives. En moment de lançar era nòsta arrecèrca que i aguec quauquarren que mo'n calie tier compde: qu'ère probable qu'en quauque temps, un còp visti es cambiaments economicos e sociaus des darrèrs cinquanta ans, non seriem mès a temps de hèr quauquarren atau, manca d'informadors que poguessen ampliar totes es condicions de besonh.¹⁰

3. De cap a un nau atlàs lingüistic

Es nòstes enquèstes lingüistiques ena Val d'Aran que comencèren en 1998. Donques, pendent es ans 1998 e 1999 que s'establic ja un prumèr qüestionari, que se causic ua seguida de localitats escampilhades peth territòri aranés e que s'enregistrèc un totau d'un quarantenat d'ores d'enquèstes dialectologiques en un detzenat de localitats araneses, qu'eth resultat principau en siguec Carrera (1999). Aqueth prumèr qüestionari e aquera prumèra causida de localitats que se tengueren sus ua exploracion prealbla des trabalhs ja publicats, sus un examen des principaus hèts de variacion geolingüística que i èren descrits e sus eth besonh de representar toti es terçons aranesi. Que se pòt dèder qu'ena fixacion d'aqueth prumèr qüestionari i joguèc un ròtle capitau eth trabalh de Coromines (1990), que siguec despolhat d'un cap ar aute, e tanben es volums de Fritz Krüger (1995a, 1995b, 1996a, 1996b, 1996c, 1997). Totun, aqueth prumèr qüestionari que s'inspirèc sustot deth der *Atlas lingüistic del domini català* (ALDC; Badia, Pons, Veny 1993). De prumèr, que se'n deishèc de costat es capítols que non tocauen pas eth lexic (morfologia, sintaxi, fonosintaxi: capítols 18, 19, 20, 21) en tot demorar qu'aqueres informacions de tipe gramaticau o fonetic apareisherien espontanèaments enes enquèstes (e que cau dèder qu'en règla generau non auem pas constatat eth contrari). Que deishèrem tanben de caire es seccions que non èren pertinentes en contèxte aranés (era mès importanta, era seccion 16: «El mar. Els vaixells. La pesca»)¹¹ e que limitèrem aqueres seccions que non semblauen productives (per exemple, era que pòrte sus era vinha),¹² deth temps que dèrem ua importància especiau as qüestions que se referien ara cultura materiau tradicionau o ath vocabulari des pastors e deth neurissatge (capítols 9, 10, 11, 12), denquia auer un catalòg de 500 mots considerats coma arrelheuants. Non cau

---

¹⁰ Que cau soslinhar qu'es materiaus recents d'aprendissatge e de consultacion que tòquen er aranés presenten problèms importants entà gerir (e donc, tà descriuer e tà ierarquizar) era diuersitat dialectau deth país. En conseqüència, non s'agís tot simplaments de descriuer scientificaments e d'ua manèra precisa un grop de parlars pireneics, mès d'aportar ua airina que pogue servir entà codificar e elaborar coma cau er occitan dera Val d'Aran (se se'n vò profiter, evidentaments) e que pogue bastir es pònts de besonh damb es varietats referenciaus gascona e generau entà, fin finau, ajudar a hèr a víuer eth gascon aranés.

¹¹ Totun, que sauvèrem ua partida deth qüestionari tàs peishi e tàs animaics d'aigua doça, e encara entàs instruments dera pesca en Garona.

¹² Maugrat qu'ancianaments era vinha aguesse agut ua presència arremarcabla ena Val d'Aran (veiguetz, per exemple, eth trabalh de Higouet 1984, a on se ditz qu'ath cors dera Edat Mejana es vitzes èren arribades denquia punts de Naut Aran coma Garòs), e qu'era toponimia mos balhe nombrosi exemples d'endrets aperats *vinha* o *vinhau*, que i a tanplan trabalhs lingüistics qu'an hèt referència ar «abandonament total de les vinyes» en Aran (Coromines 1990: 344; laguens dera celèbra entrada *vin* deth sòn monografic, a on da tantes informacions autobiografiques en seguida deth cognòm de sa mair, *Vigneaux*, «deformadora grafia franchimanda»).

cap desbrembar, d'un aute costat, qu'ena mesura que deth començament des annades 90 auïem ja pogut constatar bères diferéncias dialectaus a propòs de quauqui mots gràcies a interaccions oraus espontànès en aranés, aqueres qüestions les calie tanben acalar en qüestionari iniciau, manèra de poder verificar se tot aquerò èren diferéncias reaus o ben percepcions estrictaments subjectives der enquestaire coma usatgèr der occitan aranés (còps que i a, que podien èster percepcions subjectives de toti es occitanofòns aranés o des occitanofòns de cèrtes zònes o localitats dera Val d'Aran).

En prenent coma punt de partença aquera prumèra exploracion, eth qüestionari que cambièc enes ans següents a còp de supressions e d'addicions, e en 2004 que se fixèc un qüestionari mès o mens *definitiu* (o *definitivaments provisòri*) de diuèrsi milèrs de mots: que se deishèren de costat qüestions que i puguèrem constatar era omogeneïtat des diuèrsi parlars aranés e se n'i ajustèren d'autes qu'es enquèstes precedentes en senhalauen era importància maugrat que non n'aguèssim tengut compde per abans. Que se fixèc tanben ua version redusida deth qüestionari de 500 mots, apta entà èster aplicada cada còp que non siguesse possible d'amiar a tèrme ua enquèsta completa o susceptibla de servir aumens coma prumèra exploracion. Ara fin, damb un qüestionari tan long coma aqueth der *ALDC* (mès fòrça diferent en inventari), que n'anèrem seleccionant es elements a mesura qu'es enquèstes progressèren en foncion des lacunes constatades en cada localitat. En tot, es qüestions que virauen ja ath torn d'aguesti èishi: era vida agricòla e tradicionau (eth mès important); eth vestit; era casa e es tasques quotidianes; eth maridatge, eth cicle dera vida e es malauties; es hèstes; eth camp e es cultures; es arbes, es arbilhons e es plantes; es insèctes; es audèths; d'auti animaues; es mestièrs e es qüestions deth foncionament comunau; eth casau; eth càneb, eth pan e eth vin; e, fin finau, era topografia e era toponimia. En mejana, que calie compdar un novantenat de formes per seccion, a on s'i barrejauen –coma auem dit mès ensús– eth qüestionari der *ALDC* e es informacions der *ALG* e de Coromines o Krüger.

Es nòstes enquèstes que son tostemp estades enregistrades, mès qu'an agut eth complement, pendent tot aqueth temps, d'un pilèr de notacions lingüístiques en conversacions informaus.¹³ En 2003 que comencèrem tanben de realizar entrevistes complementàries der aute costat dera frontèra, en canton de Sent Biat, en Bauartés, un parçan qu'ei estat quauque còp aperat *Val d'Aran francesa* (Caralp 1888, per exemple)¹⁴ e que deth punt de vista geografic ei era seguida naturau dera Val d'Aran estricta,

---

¹³ Se prenem un shinhau d'escart, ja podem assegurar qu'aqueres notacions son estades tant importantes coma es madeishes enquèstes, compde tengut que mos an permetut d'auer informacions de tota sòrta, de personas de totes es edats, de posicions sociaus diuèrses e d'un pilèr de localitats. Ath punt que podem dèder qu'ara ora d'ara non disposam solaments de *donades positives* sus era màger part des vilatges aranés, mès tanben de «données negatives», en mots de Ravier (1965) o der *ALG*. En consequéncia, qu'èm segurs dera inexisténcia de cèrtes formes e solucions en mès d'un vilatge e en mès d'ua zòna dera Val d'Aran. Entà auer totes aqueres informacions non mos a calgut cap de «sorte de contre-interrogatoire» (Ravier 1965: 264), mès qu'auem tot simplament profitat d'un fenomèn de *polimorfisme latent* (Séguy 1973: 34). Donc, qu'auem beneficiat deth hèt qu'es locutors non solaments coneishen –o prenen conéisher– çò qu'ei utilizat en sòn vilatge, mès tanben çò que s'utilize enes vilatges vesins, e tanplan en d'auti endrets mès alonhats dera madeisha Val d'Aran.

¹⁴ Que mos servim dera denominacion *Bauartés* entà designar er espaci que va dera frontèra politica denquia Sent Biat, e non pas tot eth sòn canton. Deth punt de vista geografic qu'ei un territòri omogenèu (que'n vam a parlar tot de seguit) damb ues tèrmes fòrça clares. De hèt, quitaments s'eth tèrme *Bauartés* ges deth toponim *Bauart* (ath costat d'Eup, un shinhau ath nòrd de Sent Biat), que i a un cèrt fonament istoric entà aplicar aquera denominacion ar ancian archipreirat d'Arlòs e ath territòri comprés entre

aumens denquiath pas de Sent Biat, eth conegut *Passus Lupi* que servís de tèrme ara plana gascona, ath pè deth tuc de Gar e pas luenh dera confluéncia de Garona e de Pica.¹⁵ Gràcies ad aqueres enquèstes, eth qüestionari que siguec encara modificat, ara ajuda des informacions obtengudes des documents des revistes publicades per Bernat Sarrieu, *Era Bouts dera Mountanho* e *Armanac dera Mountanho*, que contien nombrosi tèxtes en gascon comengés. Aquera incursion en Comenge non hec pas a arturar es enquèstes ena Val d'Aran en vilatges qu'èren ja estats atacats ath començament, ne tanpòc en d'auti de naus (Les, Es Bòrdes, Aubèrt...) en diuèrsi periòdes: mès que mès en 2004-2005 e de 2010 a 2013. Cau arremarcar que, a mesura qu'eth temps passe, es enquèstes an pogut èster fòrça mès precisas ath moment de causir es formes deth gran qüestionari que podien èster d'interès (donc, que son vengudes tanben mès efectives). Alavetz, era nòsta atencion tanben s'ei poguda portar sus qüestions que non èren especificaments er objècte d'ua arrecèrca dialectologica convencionau: era toponimia (qu'aguec ja resultats coma Carrera 2001, 2004b, 2011 o, indirèctaments, Carrera 2006b)¹⁶ o, enes darrèrs ans, era geoparemiologia: donc, er estudi dera variacion geografica des provèrbis, mès que mès des arrepervèris meteorologics.¹⁷

Deth començament que causirem un metòde d'enquèsta basat sus conversacions semidirigides, jos eth pretèxte dera coneishença dera vida aranesa tradicionau, damb era fin d'evitar tant coma possible era celèbra paradòxa der observador descrita per Labov (1972: 209), encara qu'aquerò mos amièsse de cap a enquèstes qu'auien de besonh

---

Sent Biat e era Val d'Aran: «Si l'on s'en tenait par exemple à l'énumération des paroisses du pouillé de 1387, on ne ferait du Bavartès que le bassin de la Garonne en amont de Saint-Béat alors que le pays s'étendait aussi au bassin de la confluence de la Garonne et de la Pique» (Higounet 1984: 406).

¹⁵ Es enquèstes que mos an après qu'ei justaments aqui delà que cèrti trèts lingüistics que son pròpris a ua seguida de parlars montanhòls se mòren: era barradura dera vocau pòstonica A enes seqüències -AS, -AT, -ANT o er arremplaçament de -[a] atòn finau des partides centrau e nauta d'Aran (<-A) per realizacions ben velarizadas (que se comence de manifestar en vilatge garonenc de Hòs; veiguetz Carrera 2005a: 52-85). De hèt, qu'auem ja hèt a breubar mès d'un còp que i a agut bèth cercaire coma Heyns (1938: 38) qu'a parlat dera existéncia -d'auti còps- d'ua unitat sociau e umana composada deth Bauartés e deth terçon vesin des Quate Lòcs qu'aurie mespredat es limits estataus: «Eine enge Verbindung erstreckt sich im Norden etwa bis Cierp, im Süden bis Bossost». Per azard o pas, ath sud de Bossost qu'existís un *Pas deth Lop* ena toponimia, que mos arrebrembe -lingüisticaments e morfològicaments- eth *Passus Lupi* de Sent Biat. Sus aquera qüestion, qu'arremanam eth lector de cap a Vignes (2000: 28-29), Gourdon (1884: 5) o mès que mès Carrera (2005a: 24), a on se tracte d'aqueri dus *passi*.

¹⁶ Era exploracion toponimica qu'ei estada apregonida en quauqui vilatges de Baish Aran e deth Bauartés, coma Bausen, Bossost, Mèles o Argut. Entad aqueth prètzhèt, es cartes des instituts geografics o cartografics que son estades un element fonamentau (es der Institut Cartogràfic de Catalunya deth costat meridionau, es der Institut Géographique National deth costat sepetentrionau). En Bauartés qu'auem agut tanben era escadença de verificar es informacions toponimiques dera enquèsta de Julien Sacaze. Se pòt dèder, donc, qu'era partida topografica deth qüestionari contenguec donc ua partida toponimica especifica entà cada localitat. Ath sud dera frontèra qu'auem hèt ua atencion especiaua a verificar es donades toponimiques aportades per Coromines (1990), mès que mès quan s'agie de toponims lingüisticaments interessants o quan èren ligats as celèbres *fets de fonètica pregascona* (Coromines 1990: 55-57).

¹⁷ De hèt, que se pòt dèder qu'aquera arrecèrca geoparemiologica ei ua conseqüéncia indirècta dera arrecèrca estrictaments geolingüistica, e que non n'auem pas donades sistematiques en tot eth territòri. En 2010 qu'apliquèrem un qüestionari estrictaments paremiologic en localitats araneses coma Les o Vilac, mès tanben en vilatges administrativaments francesi alonhats deth Bauartés, coma Mana o Shen. Veiguetz Gargallo e Carrera (2010). D'ua cèrta manèra, que podem dèder qu'era geoparemiologia ei venguda recentaments un nau nivèu d'anàlisi lingüistica, en collaboracion damb José Enrique Gargallo, dera Universitat de Barcelona, gran coneishedor en paremiologia.

diuèrsi dies e fòrça ores entà èster completes e exhaustives. En cas de besonh (mès que mès a propòs des referents materiaus dera vida agricòla tradicionau), que se hec recors a dessenh pres de *ALG* o de d'auti trabalhs mèslèu etnografics o etnolingüistics (o encara ena linha des *Worten und Sachen*) que s'aucupauen des Pirenèus gascons o des païsi vesins de Catalonha o d'Aragon. Krüger un còp mès, mès tanben –per exemple– es publicacions etnografiques de Ramon Violant i Simorra sus Palhars. Er enquestaire, en prenent coma referéncia es trabalhs descriptius anteriors, que sagèc deliberadaments de sarrar-se tant coma possible deth gascon locau (donc, per exemple: en Canejan non calie cap prononciar [er 'riw] o [er 'rjew], mès [edʒ a'riw]; enes vilatges comengesi que s'auie de prene suenh a realizar sistematicaments era aspiracion tipicaments gascona, quitaments se, fin finau, arremarquèrem que i ère fòrça decadenta). En Bauartés que se realizèc enquèstes en toti es vilatges: Sent Biat, Botz, Arlòs, Argut, Hòs e Mèles.¹⁸ Ena Val d'Aran que se sagèc d'obtier donades en toti es terçons aranesi e ath madeish temps d'auer ua bona representacion de totes es zònes, donc d'auer un hilat mès representatiu que non pas es trabalhs anteriors. Totun, non siguec pertot que mos poguérem entretier damb testimònis qu'amplissen totes es condicions requerides: auer ua edat mèslèu auançada, èster nescuts ena madeisha localitat (e estar-i demorats pendent era màger part dera vida, e se possible qu'es sòns pairs siguessen tanben deth madeish endret), auer realizat sonque estudis basics e èster aucupats en professions ligades ara vida tradicionau. Era nòsta causida non ère cap luenh des informadors NORM de Chambers e Trudgill (1980: 33-34), mès deth començament que decidírem d'interrogar tant òmes coma hemnes ena mesura que sabíem que determinats domenis lexicaus èren coneguts mès que mès des hemnes e que volièm evitar es problèmas des enquèstes que non an pres en consideracion qu'òmes (veiguetz, per exemple, çò que'n ditz Veny 1986: 95-96).¹⁹ S'er occitan deth centre dera Val d'Aran ei fòrça conegut gràcies as trabalhs anteriors (e mès que mès gràcies ath despolhament des tèxtes de Jusèp Condò realizat per Joan Coromines), e se sabíem tanben qu'es solucions lingüistics deth centre d'Aran an modèrnaments ua cèrta tendència a expandir-se de cap a Baish Aran e Naut Aran,²⁰ non dobtèrem pas que calie qu'era partida nauta (terçons de Pujòlo e d'Arties e Garòs) e era partida baisha (es Quate Lòcs, Lairissa) siguessen plan representades ena nòsta arrecèrca. Eth catalòg finau de localitats que se compòse de totes es comunes de Baish

---

¹⁸ Que cau prene en consideracion qu'en trabalh qu'apòrte mès donades –pas sistematiques, totun– sus eth Bauartés (se deisham de costat eth monografic de Bèc 1968) non i èren representats que tres punts d'enquèsta: Sent Biat, Mèles e Hòs (Rohlf 1977: 12). Tant que i èm, que profitam dera escadença entà arremarcar qu'era representacion grafica corrècta d'aqueres localitats ei era que viem d'exposar, e que calerie corregir eth trabalh de Pojada (2009: 54, 61) mès d'un còp: non pas *Sent Beath, mès *Sent Biat*; non pas *Bots, mès *Botz*. En Carrera (2014b) que proposam de corregir aqueri toponims, e tanben fòrça d'auti dera partida orientau des Pirenèus gascons que se tròben en libe de Pojada (2009). De hèt, pro abans d'aquera publicacion, qu'auíem ja fixat graficaments aqueri toponims en trabalhs coma Carrera (2005a, 2005b) o Carrera (2008c), a on *Botz* se tròbe ena cubèrta deth volum!

¹⁹ A propòs d'aquera qüestion, qu'arrecomanam tanben eth lector de hèr un còp de uelh a Turell (1995: 44-46), a on se resumís es apòrts de Labov sus eth caractèr innovador des hemnes en çò que concernís es solucions considerades coma *standards* o mès prestigioses.

²⁰ Veiguetz Carrera (2009a). Que i a trabalhs anteriors qu'an arremarcat que i a caracteristiques baish-araneses e naut-araneses que son a recular (coma Coromines 1976 o Winkelmann 1989).

Aran (Canejan, Bausen, Les, Bossòst, Arres, Vilamòs, Es Bòrdes)²¹ e de sies vilatges naut-aranesi (Garòs, Arties, Gessa, Salardú, Tredòs e Bagergue).²² En terçon de Marcatosa que se causic dus vilatges representatius e importants: d'un costat, Vilac, que n'i a que l'apèren *eth mijò* dera Val d'Aran;²³ der aute, Aubèrt, que tanti cercaires n'apòrten informacions (punt d'enquèsta der *ALG* e der *ALVA*, per exemple, mès tanben d'auti trabalhs coma Schmitt 1934).²⁴ Era nòsta seleccion de Marcatosa que coincidís donc damb era der *ALVA*. En terçon de Castièro, qu'ère evident que calie prene en consideracion eth caplòc deth país, Vielha, abans que non pas Casau (punt d'enquèsta der *ALG*), e que decidírem encara d'auer informacions des vilatges d'Escunhau e de Betren (entre Vielha e Garòs), per arrasons que s'arrepòrten as informacions des trabalhs anteriors.²⁵ Donc, toti es terçons son representats per aumens dues localitats: ja sigue dues (Marcatosa e Arties e Garòs, a on non n'i a que dues), tres (Castièro, Lairissa) o quate (es Quate Lòcs e Pujòlo, es dus terçons extrèms). Aquera causida que mos assegure ua bona fotografia de tot eth territòri e un hilat fòrça mès sarrat e geograficaments mès omogenèu qu'es auti atlasi, ath madeish temps que mos permet de disposar d'informacions dera màger part des localitats presentes en aqueri trabalhs e de traduir pro soent es municipis actuaus o preterits. Que mos vam a servir d'ua taula e de quauques cartes entà hè'c a veir.

---

²¹ Ena comuna de Canejan qu'auem donades fòrça variades que son estades obtengudes en petiti vilatjòs escampilhats pera vath der arriu Toran, que ué son (quasi) despoblats o qu'es estatjants i son irregulars. En 1999 qu'arribèrem de parlar damb Matilde Bòrdes, era darrèra abitanta deth bordalat de Bordius, que i cau mèter tres quarts d'ora a pè entà arribar-i. Aquera hemna que demoraua soleta en ua petita casa damb eth tet de palha, qu'era electricitat non i ère arribada -ça mos diguec- qu'en 1992. Maugrat que non i poguéssèm amiar ua enquèsta *stricto sensu*, era conversacion que mantenguèrem damb aquera hemna mos aportèc donades precioses entà conéisher milhor er occitan dera vath de Toran e entà constatar era existéncia de quauqui arcaïsmes. Matilde Bòrdes, que mès tard la se n'amièren tà Canejan, non ère a pena gescuda dera vath de Toran: un còp ère anada tà Lhèida e un aute còp tà Salardú. Qu'ei tot.

²² Contràriaments a Baish Aran, en Naut Aran non i a qu'un solet municipi. Donc, ena nòsta causida que i son estats seleccionats quasi toti es vilatges dera zòna, e totes es ancianes comunes abans que fusionèssen ara fin des annades 60 (veiguetz, per exemple, es cartes de Viaut 1987: 26). Es solets vilatges que non son representats -e que non èren municipis-, que son Montgarri (despoblat) e Unha, ath costat de Salardú. Totun, maugrat qu'eth vilatge d'Unha non ei pròpriaments un des punts d'enquèsta dera nòsta arrecèrca, que n'auem tanben bères donades gràcies a conversacions espontànèes e a ua brèu enquèsta. Garòs, maugrat que hesse partida deth municipi d'Arties, qu'ei pro important deth punt de vista geografic, uman e lingüistic e non lo calie bric deishar de costat.

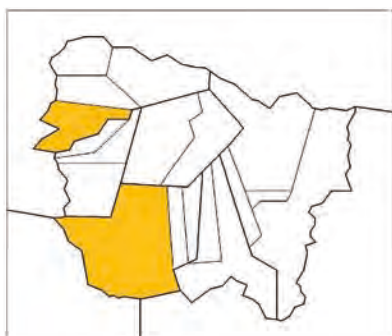
²³ *S'era Val d'Aran siguesse un ueu, Vilac en serie eth mijò*, ça ditz era expression populara. Que podetz trobar aquera expression, arrevirada en catalan, en Bellmunt (1995: 383).

²⁴ Aubèrt e Vilac que pòden representar dus des ancians tres municipis que i auie en terçon de Marcatosa, e dus des tres organismes *descentralizats* deth municipi actuaus de Vielha-Mijaran. A propòs d'Aubèrt, que cau díder que Coromines non i passèc dilhèu guaire temps, mès qu'aguec fòrça informacions deth vilatge vesin, Vila (ancian municipi d'Arròs e Vila), qu'es d'Aubèrt i an fòrça ligams: «em forní molts i importants materials, gràcies al meu intel·ligent amic Tònn [sic] del Baró, que m'aclarí tants detalls del parlar de Marcatosa» (Coromines 1976: 34).

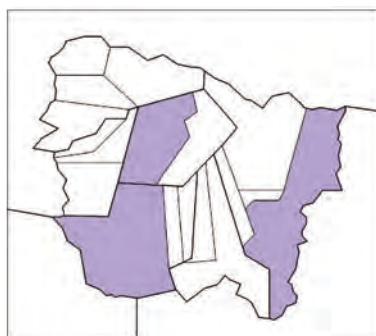
²⁵ Es trabalhs de Coromines (1931, 1976, 1990) qu'arremarquen que Vielha a solucions diferents des vilatges vesins, per exemple ena causida de [iw] o [jew]. Egauments, eth filològ catalan que mos assabente que, deth sòn temps, era traça nasau de -N' inestable desapareishie ja en Betren (Coromines 1990: 38). Donc, que valie era pena d'estudiar a hons aqueth possible continuum lingüistic que va de Vielha ath terçon de Pujòlo (Betren, Escunhau, Garòs, Arties), e de conéisher milhor era transicion lingüistica entre er aranés centrau e eth naut-aranés. Malerosaments, dera debuta que notèrem que non ère cap possible de hèr enquèstes en Casarilh, manca d'informadors aptes, e qu'aguèrem problèms en Gausac. Totun, Castièro qu'auie d'auti còps tres municipis e qu'a fin finau tres punts d'enquèsta.

Terçon, zòna	ALC	ALVA	ALG	NALVA
<i>Bauartès</i>			Mèles	Sent Biat, Botz, Arlòs, Hòs, Mèles
<i>Es Quate Lòcs</i>	Bossòst	Bausen, Canejan, Les, Bossòst		Bausen, Canejan, Les, Bossòst
<i>Lairissa</i>		Es Bòrdes		Arres, Vilamòs, Es Bòrdes
<i>Marcatosa</i>		Aubèrt, Vilac	Aubèrt	Aubèrt, Vilac
<i>Castièro</i>	Vielha	Vielha	Casau	Vielha, Betren, Escunhau
<i>Arties e Garòs</i>		Arties		Garòs, Arties
<i>Pujòlo</i>		Gessa	Tredòs	Gessa, Salardú, Tredòs, Bagergue

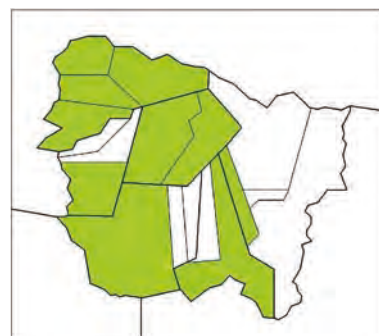
Punts d'enquèsta - ALC

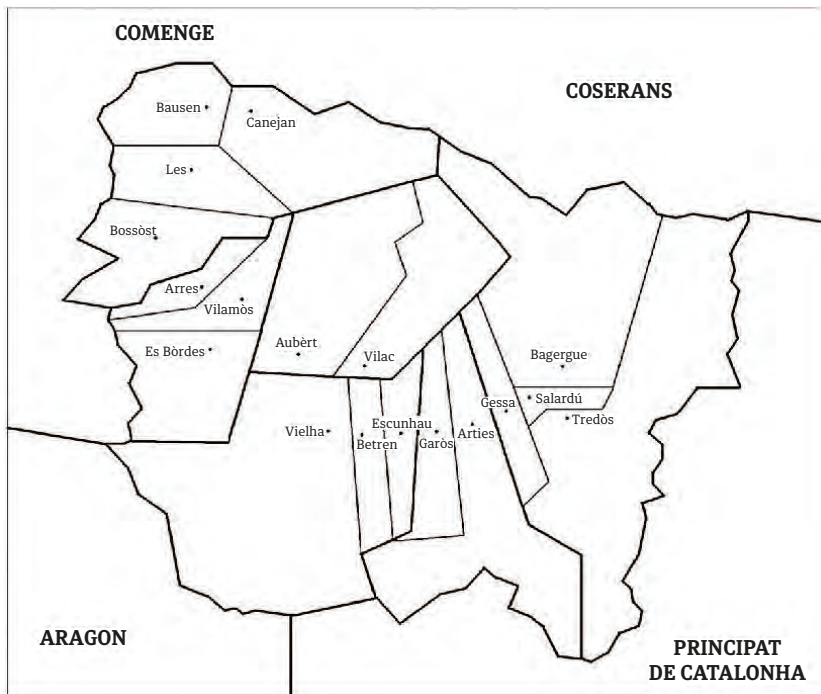
Punts d'enquèsta - ALG

Punts d'enquèsta - ALVA

Punts d'enquèsta - NALVA

Eth resultat de tot aquerò qu'ei eth que seguís: ath torn de 200 ores d'entrevistes, qu'ues 130 son estades realizades ena Val d'Aran. Dètz-e-ueit localitats araneses e nau de comengeses que i son representades. Que cau encara analizar, estudiar e catalogar ua petita partida d'aqueri materiaus oraus, mès que mès apertienta a darrères enquèstes que son estades realizades. Probable que calerà hèr tanben bèra enquèsta brèu en bèth vilatge entà corroborar bères donades o amplir quauqua lacuna. Mès qu'auem ja un còrpus d'informacions pro important entà descriuer era variacion diatopica der occitan ena Val d'Aran, e donc entà precisar era estenguda geografica de pro quèstions que tòquen era fonetica, era morfosintaxi o eth lexic deth gascon dera nauta arribèra de Garona.

Per ara, abans dera eventuaiu publicacion d'un nau atlàs aranés, qu'auem ja agut era escadença de dessenhàr bères cartes e tanplan, quauque còp, de publicar un nombre redusit de mapes en quauqui trabalhs que son gescuts pendent es dètz-e-sèt ans que mos separen de 1998, moment que comencèc eth nòste projècte. En Carrera (2005a) que presentèrem ja 140 cartes que tocaven quèstions que s'arreportauen a un quinzenat de fenomèns vocalics, que i auie aspèctes recurrents ena dialectologia occitana, o mès precisaments ena dialectologia gascona: era protèsi de [a]- deuant de R-; es resultats de -A atòn finau; es des seqüéncias pòstoniques -AS, -AT e -ANT o de -ENA (> -[ea]; de còps que i a, -[ia]); era diftongason de Ī deuant d'un son laterau, de E deuant d'un son nasau, de Ě abans deth grop -LL-; era barradura de [e] deuant d'un grop consonantic velar qu'eth sòn prumèr element ei un son nasau; era alternança des seqüéncias [iw] e [jew], e de [uj] o [wej]; era diftongason espontànèa de Ō- en posicion iniciu; era reduccion deth diftong finau -[ɔw]; eth passatge de [u] a [y] en un contèxte palatau o deuant d'un grop consonantic; era labializacion de [i] en [y] abans d'ua consonanta labiau; a mès de d'aites variacions mès isolades que tocaven elisions, dissimilacions o reduccions de diftongs. Aquiu que proposèrem cartes especificas entà cada mot o fenomèn concret, mès que gosèrem quauqui còps de dessenhàr cartes sintetiques (atau coma en siesau volum der *ALG*). Tot aqueth trabalh qu'ei per ara demorat inedit, mès en Carrera (2008c: 181-222) que se pòt trobar ua prumèra prefiguracion d'un atlàs lingüistic aranés. Aquiu que i trobaratz un quarantenat de cartes qu'era màger part non èren pas en Carrera (2005a) e que meten sus ua carta quèstions qu'èren estades estudiades en d'aiti trabalhs (coma Carrera 2003, 2005b, 2005c) mès tanben fòrça d'aiti aspèctes que tòquen era morfologia o eth lexic dera Val d'Aran. Que i a d'aites publicacions que son estades tanben un producte laterau d'aquera arrecèrca que mos a d'amiar de cap a un nau atlàs lingüistic dera Val d'Aran. Donc, encara que non i age cartografia, en Carrera (2009b) que se precise era estenguda de quauques formes: *auriò, jaune e gròc; cavala e ègua; camalhon e pernilh; nòde, escara, nòu e noguèr, escarèr*.²⁶ En Carrera (2006c) que precisèrem ja er airau de mots aranesi que contunhen delà dera frontèra politica e que soent èren estats desbrembats per d'aiti trabalhs: *cloca o loca; mè o pastèra; colèra o coder; sarralha, pan o clauadura*. Se prenem Carrera (2007a), per exemple, que i a encara fòrça mès donades que poirien èster metudes sus ua carta. Mès qu'ei vertat tanben que tot aquerò, apilerat, non ei arren mès qu'un còp de uelh fòrça superficialu ara dialectologia aranesa, a on i manque donades mès importantes. En Carrera (2007b),

---

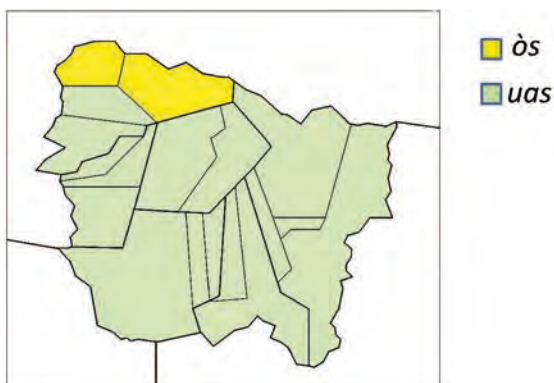
²⁶ En Carrera (2008c: 216, 218) que i a dues cartes qu'expòsen era distribucion de *nòde* e *escara* (e *nòu*) e tanben de *jaune*, *auriò* e *gròc*. Mès es formes *camalhon* e *pernilh*, e *cavala* e *ègua* encara non an hèt er objècte de cap de carta (totun, veiguetz § 4 entà çò qu'ei deth prumèr cas).

que se precise d'ua manèra pro detalhada era estenguda geografica d'un bèth nombre de qüestions fonetiques o morfologiques (e, còps que i a, quitaments lexicaus), mès que parlam d'un trabalh gramaticau que non pòt arremplaçar un atlàs.

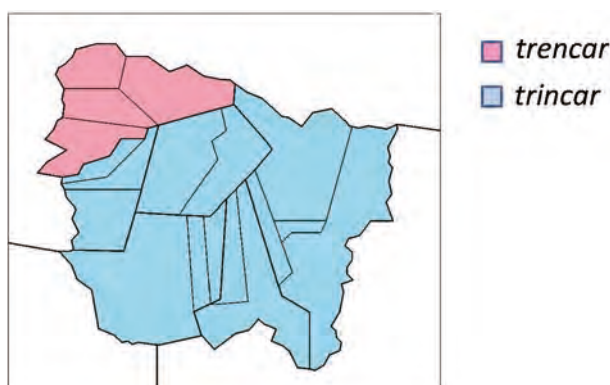
4. Quauques cartes

A títol d'exemple, que reprodusim ara seguida quauques cartes lingüistiques dera Val d'Aran, que tòquen sustot qüestions de fonetica e de morfosintaxi. Que se poirà arremarcar qu'eth territòri atribuït a cada localitat correspon mès o mens ath sòn tèrme municipau (autaments dit: ath territòri de cada comuna), ja sigue d'acòrd damb es limits actuaus o damb es limits qu'auie bèth temps a. En cas des vilatges que non son jamès estats un municipi, que les atribuïm er espaci qu'era comunitat locau arreconeish coma pròpri. Quauques ues d'aqueres cartes qu'èren en Carrera (2008c) e que son estades modificades, mès que n'i a d'autes que son completaments inedites.

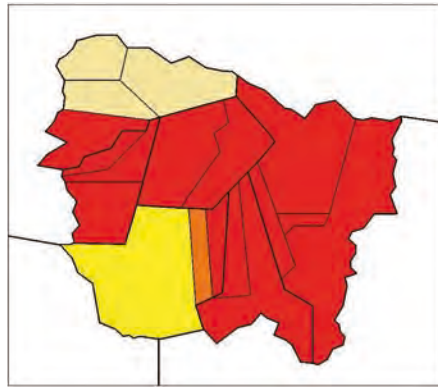
Diftongason espontànèa de *Ö*-: *òs/uas*

Barradura *-enc-* > *-inc-* pretonic: *trencar/trincar*

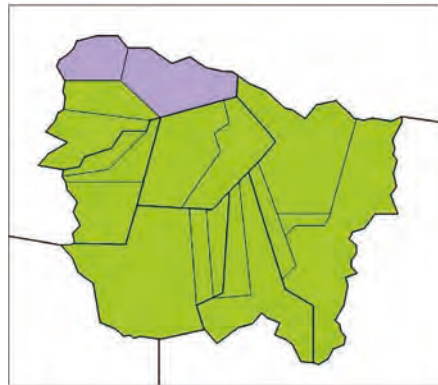

[iw] / [jew]: *estiu/ostiu*

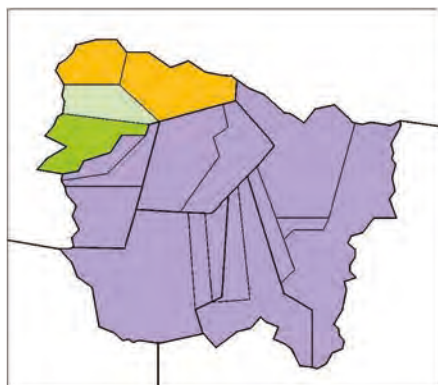
- [es'tiw]
- [us'tjew]
- [us'tiw]
- polimorf.

Article definit (m. sing.) + V: [edʒ] (*eth*) / [er] (*er*)

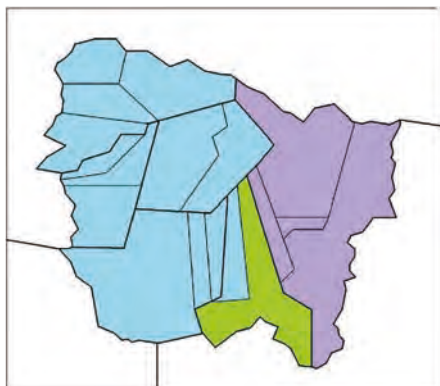
- *eth òme*
- *er òme*

Pronòm atòn acusatiu masculin dera tresau persona deth singular (vèrbe acabat per ua vocau)

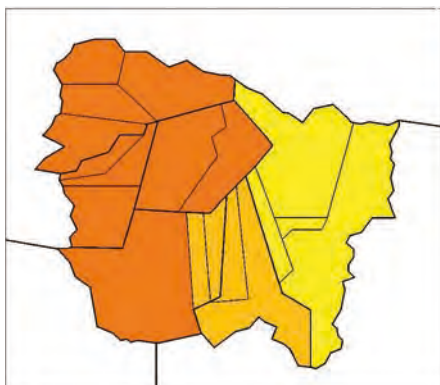
- 'u: *cantà'u*
- le: *cantar-le*
- polimorf.
- lo: *cantar-lo*

Diftongason Ę + [w]: ['ɲɛw] (e *nheuar*)/['nɛw] (e *nevar*)

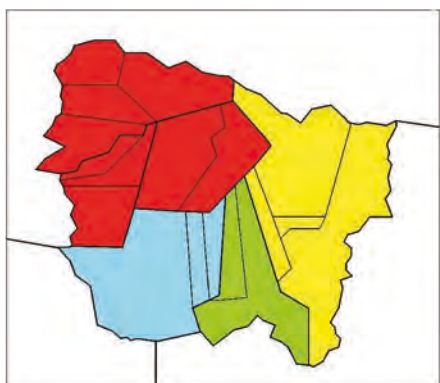
- ['ɲɛw]
- polimorf.
- ['nɛw]

-N' finau romanica: [paŋ]/[pa] (<PANE)

- [paŋ]
- polimorf.
- [pa]

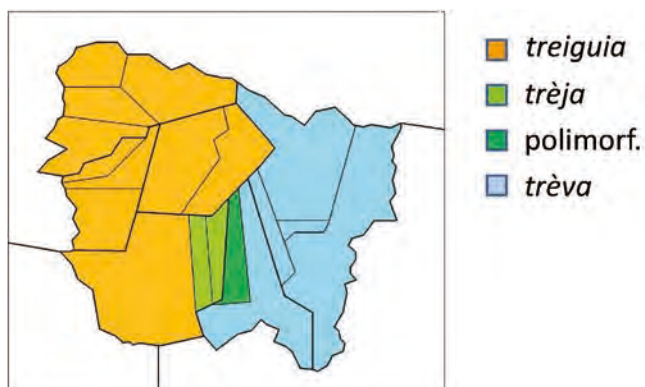
Imperfèits analogics (*trèir*): *treiguia*/*trèja*/*trèva*

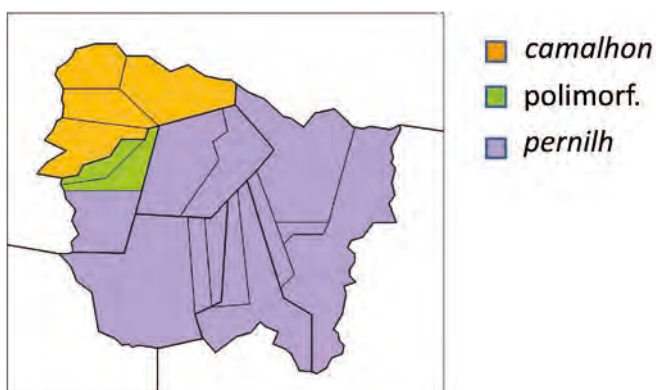
- *treiguia*
- *trèja*
- polimorf.
- *trèva*

Imperfèits analogics (*tier*): *tenguia/tieja/tieva*

Un exemple lexicau: *camalhon/pernilh*

Bibliografia

ADEMÀ, Casimiro (1966): *Estudio sobre el dialecto aranés*. Barcelona: Editorial Occitania.

ALC = Grieria (1962-1964)

ALF = Gilliéron e Edmont (1902-1910)

ALG = Séguy (dir.) (1954-1973)

ALLIÈRES, Jacques [ALHÈRAS, Jacme] (1970): «Trois traits morphologiques originaux du gascon aranais». *Via Domitia*, 15, p. 137-145.

ALVA = Grieria (1973)

AVENTIN-BOYA, Claudio (2010): «"Parleu-me en aranès". Inventari Occitan de Lingüística Aranesa». In: Còts, Pèir (ed.): *Miscellanèa en aumenatge a Melquíades Calzado de Castro*. Lhèida: Institut d'Estudis Aranesi; Conselh Generau d'Aran, p. 477-494.

BADIA I MARGARIT, Antoni M.; PONS, Lúdia; VENY, Joan (1993): *Atles lingüístic del domini català. Qüestionari*. Barcelona: IEC.

- BALAGUER, Claudi; POJADA, Patrici (2005): *Diccionari català-occità occitan-catalan*. Barcelona: Llibres de l'Índex.
- BARÈS, Verònica et alii (2003): *Es vèrbs conjugadi. Morfologia verbau aranesa*. Barcelona: Llibres de l'Índex.
- BARNILS, Pere (1914): «Notes sobre l'aranès». *BDC*, 1, p. 48-56.
- BEC, Pierre [BÈC, Pèire] (1968): *Les Interférences linguistiques entre gascon et languedocien dans les parlers du Comminges et du Couserans*. París: Presses universitaires de France.
- BELLMUNT, Joan (1995): *Fets, costums i llegendes. Vall d'Aran*. Lhèida: Pagès. Segona edicion; prumèra edicion 1991.
- BERNHARD, Gerhard (1988): *Die volkstümlichen Pflanzennamen im Val d'Aran*. Wilhemsfeld: Gottfried Egert.
- BERSACH, José (1983): «Fauna e floura dera Bal d'Aran». *Era Bouts dera Mountanho. Libe d'Or de 1982*, p. 101-108.
- BERSACH, José (1984): «Topounimía dera Bal d'Aran». *Era Bouts dera Mountanho. Libe d'Or de 1983*, p. 101-108.
- CAMPÁ, María del Carmen (1983): «El aranés. Dialecto gascón en tierra española. Estudio de dialectología. Fonética histórica». In: CAMPÁ, María del Carmen et alii: *Ûn libret dera Val d'Aran*. Barcelona: Vinyes, p. 30-52.
- CARALP, J. [Joseph] (1888): *La Vallée d'Aran & le Pays de Luchon*. Tolosa: Privat.
- CARRERA, Aitor (1999): *Recèrca etnolingüística deth territòri dera Val d'Aran*. Lhèida: Institut d'Estudis Ilerdencs. Mecanoscrit e enregistraments inedit.
- CARRERA, Aitor (2003): «Una aproximació a les varietats geogràfiques de l'occità de la Vall d'Aran». *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes*, 46 (*Miscel·lània Joan Veny*, 2), p. 43-66.
- CARRERA, Aitor (2004a): «Bilanç científic d'ua època istorica: es dialectològs catalans e er occitan dera Val d'Aran». *Lingüística Occitana*, 2, p. 29-49. En linha: <http://superlexic.com/revistadoc/wp-content/uploads/2013/06/Linguistica-Occitana-2-Carrera.pdf>.
- CARRERA, Aitor (2004b): *Microtoponímia occitana. Estudi lingüistic d'ua mòstra gascona (Bausen e es Quate Lòcs)*. Lhèida: Universitat de Lhèida. Mecanoscrit inedit, 240 p.
- CARRERA, Aitor (2005a): *Elements de variació diatòpica en el gascó de l'alta conca de la Garona. Afers de vocalisme en l'occità de la Vall d'Aran*. Lhèida: Universitat de Lhèida. Tèsi inedita, 589 p. e 140 cartes.

- CARRERA, Aitor (2005b): «Ahèrs de morfologia nominau en gascon dera nauta arribèra de Garona: un contrast entre era Val d'Aran e eth canton de Sent Biat (Estat francés)». *De Lingua Aragonensi*, 1, p. 7-33.
- CARRERA, Aitor (2005c): «Morfologia verbal aranesa: les desinències de l'imperfet d'indicatiu». *Llengua i Literatura*, 16, p. 205-228.
- CARRERA, Aitor (2006a): «L'aportació de Joan Coromines a l'occità de la Vall d'Aran». In: BADIA I MARGARIT, Antoni M. (ed.): *Homenatge de l'IEC a Joan Coromines, en el centenari de la seva naixença*. Barcelona: IEC, p. 81-105.
- CARRERA, Aitor (2006b): «Alguns errors del *Nomenclator dera Val d'Aran*». *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica*, 103, p. 38-42.
- CARRERA, Aitor (2006c): «Diàleg transfronterer en una cruïlla pirinenca. Coincidències lexicals d'Aran i Comenge». *Ripacurtia*, 4, p. 55-76.
- CARRERA, Aitor (2007a): «Una mica de dialectologia occitana. Els parlars de la Vall d'Aran en el marc del gascò pirinenc oriental». *De Lingua Aragonensi*, 3, p. 9-40.
- CARRERA, Aitor (2007b): *Gramatica aranesa*. Lhèida: Pagès.
- CARRERA, Aitor (2008a): «Joan Coromines i la toponímia aranesa». In: BADIA I MARGARIT, Antoni M.; SOLÀ, Joan (ed.): *Joan Coromines, vida y obra*. Madrid: Gredos, p. 186-222.
- CARRERA, Aitor (2008b): «Compde rendut dera arrecèrca lingüística sus eth gascon pirenenc orientau». *De Lingua Aragonensi*, 4, p. 9-21.
- CARRERA, Aitor (2008c): *Entre dues frontèras. Estudis de lingüística occitana*. Lhèida: Pagès.
- CARRERA, Aitor (2009a): «Fets d'anivellament dialectal en una zona de frontera. El cas de l'occità de la Vall d'Aran». In: KABATEK, Johannes; PUSCH, Claus D. (ed.): *Variació, poliglòssia i estàndard / Variation, Polyglossie und Standardisierung (Biblioteca Catalana Germànica 7; Supplement a Zeitschrift für Katalanistik)*. Aquisgran: Shaker, p. 103-125.
- CARRERA, Aitor (2009b): «Geolingüística aranesa: algunes mostres lexicals». In: CAMPS, Christian (ed.): *Les relacions catalano-occitanes al llindar del segle XXI*. Péronnas: Éditions de la Tour Gile; Association Française des Catalanistes, p. 43-53.
- CARRERA, Aitor (2011): «Cap a la recuperació i la restitució de la toponímia occitana. Els noms de lloc de Mèles (Alta Garona) a partir de les dades de l'enquesta de Sacaze». In: CASANOVA, Emili; VALERO, Lluís R. (ed.): *La toponomàstica de les illes del Mediterrani Occidental (XXV Col·loqui de la Societat d'Onomàstica, L'Alguer, Maig del 2008)*. València; l'Alguer: Denes, p. 93-115.
- CARRERA, Aitor (2014a): «Uns documents plan interessants entar estudi deth lexic der occitan dera Val d'Aran: era descubèrta des fiches inedites de Jusèp Sandaran Bacaria». In: ALÉN-GARABATO, Carmen; TORREILLES, Claire; VERNY, Marie-Jeanne (ed.): *Los que fan viure e tresluisir l'occitan. Actes du Xe congrès de l'AIEO (Béziers, 12-19 juin 2011)*. Lemòtges: Lambert-Lucas, p. 461-467.

- CARRERA, Aitor (2014b): «Toponimia occitana problematica. Sus era representacion grafica de quauqui nòms de lòc dera Gasconha pirenenca». In: TORT, Joan; MONTAGUT, Montserrat (ed.): *Els noms en la vida quotidiana. Actes del XXIV Congrès Internacional d'ICOS sobre Ciències Onomàstiques*. Barcelona: Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, p. 2480-2492. En linha: <http://www.gencat.cat/llengua/BTPL/ICOS2011/241.pdf>
- CHAMBERS, J. K. [Jack]; TRUDGILL, Peter (1980): *Dialectology*. Cambridge: CUP.
- CONDÒ, J. [CONDÒ, Jusèp] (1914): «Vocabulari aranès». *BDC*, 3, p. 1-27.
- COROMINES, Joan (1925): «Etimologies araneses». *BDC*, 13, p. 64-70.
- COROMINAS, Juan [COROMINES, Joan] (1931): *Vocabulario aranés*. Barcelona: Imprenta de la Casa de Caridad.
- COROMINES, Joan (1976): *Entre dos llenguatges*. Vol. 2. Barcelona: Curial. Que compren «Introducció a l'estudi de l'aranès», p. 5-28.
- COROMINES, Joan (1990): *El parlar de la Vall d'Aran. Gramàtica, diccionari i estudis lexicals sobre el gascó*. Barcelona: Curial.
- FOSSAT, Jean-Louis (1969): «Lexique de la boucherie: Aran-Luchon». In: FÉDÉRATION des sociétés académiques et savantes Languedoc-Pyrénées-Gascogne: *Actes du XXVe Congrès d'Études Régionales*. Tarba: Imprimerie Saint-Joseph, p. 192-199.
- FOSSAT, Jean-Louis (1971): *La Formation du vocabulaire gascon de la boucherie et de la charcuterie. Étude de lexicologie historique et descriptive*. Tolosa: Équipe de Recherche Concertée du lexique de l'économie et du bétail et des Viandes (ERCV).
- GARGALLO, José Enrique; CARRERA, Aitor (2010): «Sobre els *arrepervèris*. Aproximació als refranys meteorològics del gascó pirinenc oriental: paral·lelismes, interferències i contrastos en el trifini de català, gascó i llenguadocià a partir del món de les parèmies». In: CREUS, Imma; PUIG, Maite; VENY, Joan R. (ed.): *Actes del Quinzè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*. Lhèida: Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes; Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 137-147.
- GILLIÉRON, Jules; EDMONT, Edmont (1902-1910): *Atlas Linguistique de la France [ALF]*. 9 vol. París: Honoré Champion.
- GOURDON, Maurice (1884): *Monographie de Saint-Béat et ses environs*. Banhèras de Bigòrra: Cazenave.
- GRIERA, Antoni (1914): *La frontera catalano-aragonesa*. Barcelona: IEC.
- GRIERA, Antoni (1918): «La frontera del català occidental». *BDC*, 6, p. 17-37.
- GRIERA, Antoni (1962-1964): *Atlas lingüístic de Catalunya [ALC]*. 8 vol. Barcelona: Abadia de Sant Cugat del Vallès. Nau estampatge des volums 1-5, gescuts en 1923-1936.

- GRIERA, Antoni (1973): *Atlas lingüístic de la Vall d'Aran [ALVA]*. Barcelona: Instituto Internacional de Cultura Románica.
- GUITER, Henri (1978): «Un trait morphosyntaxique de l'aranais». *Via Domitia*, 20-21, p. 85-91.
- HEYNS, Karl (1938): *Wohnkultur, Alp- und Forstwirtschaft im Hochtal der Garonne*. Amborg: Seminar für romanische Sprachen und Kultur.
- HIGOUNET, Charles (1984): *Le Comté de Comminges de ses origines à son annexion à la couronne*. Tolosa: L'Adret. Segona edicion; prumèra edicion 1949.
- KRÜGER, Fritz (1995a): *Los altos Pirineos. Vol. 1. Comarcas, casa y hacienda (primera parte)*. Tremp; Òsca; Saragossa: Garsineu; Diputación de Huesca; Diputación General de Aragón. Arrevirada en espanhòu deth tèxte alemand de 1936.
- KRÜGER, Fritz (1995b): *Los altos Pirineos. Vol. 2. Cultura pastoril*. Tremp; Òsca; Saragossa: Garsineu; Diputación de Huesca; Diputación General de Aragón. Arrevirada en espanhòu deth tèxte alemand de 1935.
- KRÜGER, Fritz (1996a): *Los altos Pirineos. Vol. 1. Comarcas, casa y hacienda (segunda parte)*. Tremp; Òsca; Saragossa: Garsineu; Diputación de Huesca; Diputación General de Aragón. Arrevirada en espanhòu deth tèxte alemand de 1939.
- KRÜGER, Fritz (1996b): *Los altos Pirineos. Vol. 3. Las labores del campo (primera parte). Transporte y medios de comunicación*. Tremp; Òsca; Saragossa: Garsineu; Diputación de Huesca; Diputación General de Aragón. Arrevirada en espanhòu deth tèxte alemand de 1936, paregut en BDC.
- KRÜGER, Fritz (1996c): *Los altos Pirineos. Vol. 3. Las labores del campo (segunda parte). Economía agraria*. Tremp; Òsca; Saragossa: Garsineu; Diputación de Huesca; Diputación General de Aragón. Arrevirada en espanhòu deth tèxte alemand de 1939.
- KRÜGER, Fritz (1997): *Los altos Pirineos. Vol. 4. Manufacturas caseras, indumentaria, industrias*. Tremp; Òsca; Saragossa: Garsineu; Diputación de Huesca; Diputación General de Aragón. Arrevirada en espanhòu deth tèxte alemand de 1945.
- LABOV, William (1972): *Sociolinguistic Patterns*. Oxford: Blackwell.
- POJADA, Patrici (2009): *Répertoire toponymique des communes de la région Midi-Pyrénées. Répertòri toponimic de las comunas de la region Miègjorn-Pirenèus*. Tolosa: Centre de ressorsas occitanas e miègjornalas (CROM); Loubatières.
- RAVIER, Xavier (1965): «Le traitement des données négatives dans l'*Atlas Linguistique et Ethnographique de la Gascogne*». *RLiR*, 29, p. 262-274.
- ROHLFS, Gerhard (1977): *Le Gascon: études de philologie pyrénéenne*. Tübingen; Pau: Niemeyer; Marrimpouey Jeune. Tresau edicion.
- SARRIEU, Bernard (1902): «Le parler de Bagnères-de-Luchon et de sa vallée». *RLaR*, 45, p. 385-446.

- SARRIEU, Bernard (1903): «Le parler de Bagnères-de-Luchon et de sa vallée». *RLaR*, 46, p. 317-398.
- SARRIEU, Bernard (1904): «Le parler de Bagnères-de-Luchon et de sa vallée». *RLaR*, 47, p. 97-153 e 481-534.
- SARRIEU, Bernard (1906): «Le parler de Bagnères-de-Luchon et de sa vallée». *RLaR*, 49, p. 5-48 e 465-494.
- SCHÄDEL, Bernhard (1908): «La frontière entre le gascon et le catalan». *Romania*, 37, p. 140-156.
- SCHMITT, Alfons Theo (1934): *La Terminologie pastorale dans les Pyrénées centrales*. Paris: Librairie E. Droz.
- SÉGUY, Jean (1948): «Noms populaires de plantes au Val d'Aran». In: COLLECTIU: *Mélanges offerts à M. le Professeur H. Gavel*, Tolosa: Privat, p. 91-98.
- SÉGUY, Jean (1953): *Les Noms populaires de plantes dans les Pyrénées centrales*. Barcelona: CSIC.
- SÉGUY, Jean (dir.) (1954-1973): *Atlas linguistique et ethnographique de la Gascogne [ALG]*. 6 vol. Paris: CNRS.
- SÉGUY, Jean (1973): «La fonction minimale du dialecte». In: STRAKA, Georges; GARDETTE, Pierre (ed.): *Les Dialectes romans de France à la lumière des atlas régionaux*. Paris: CNRS, p. 27-42.
- SOLER I SANTALÓ, Juli (1998): *La Vall d'Aran (1906)*. Tremp: Garsineu. Tresau edicion: reproduccion dera prumèra edicion, 1906, Barcelona: L'Avenç.
- TURELL, M. Teresa (ed.) (1995): *La sociolingüística de la variació*. Barcelona: Promociones y Publicaciones Universitarias.
- VENY, Joan (1986): *Introducció a la dialectologia catalana*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- VERGÉS, Frederic (1998): *Petit diccionari castelhan-aranés (occitan)-catalan-francés, aranés (occitan)-castelhan-catalan-francés*. Vielha: Conselh Generau d'Aran. Tresau edicion; prumèra edicion 1991.
- VIGNES, L'Abbé (2000): *Saint-Béat, ville royale. Clef de France*. Casilhac: Bélisane. Reproduccion der obratge de 1930.
- WINKELMANN, Otto (1986): «À propos de quelques variations morphologiques de l'aranais». In: BOUVIER, Jean-Claude (ed.): *Actes du XVIIe Congrès international de linguistique et philologie romanes (Aix-en-Provence, Marseille, 1983)*. Vol. 6. Ais de Provença: Université de Provence, p. 103-116.
- WINKELMANN, Otto (1989): *Untersuchungen zur Sprachvariation des Gaskognischen im Val d'Aran*. Tübingen: Niemeyer.

Le *DiTMAO* (*Dictionnaire des Termes Médico-botaniques de l'Ancien Occitan*) : caractéristiques et organisation des données lexicales

Maria Sofia CORRADINI / Université de Pise
Guido MENSCHING / Université de Göttingen¹

---

1. Introduction

Le but de cette contribution est de rendre compte du projet *DiTMAO*, qui est en cours de réalisation à Pise, Göttingen et Cologne et qui est financé depuis 2011 par la Deutsche Forschungsgemeinschaft (DFG)². Il s'agit de l'élaboration d'un système lexicographique (sur le web et papier) qui, à travers une organisation appropriée des données, permet de tirer parti du matériel lexical riche et hétérogène dans les textes relatifs au milieu médico-pharmaceutique de l'ancien occitan. En effet, après avoir étudié les textes et les particularités de leur tradition et avoir effectué plusieurs éditions critiques, nous avons jugé que le moment était venu de nous concentrer sur la terminologie scientifique que les œuvres contiennent et d'en donner une vue complète et articulée apte à être interrogée. En d'autres termes, il nous a paru opportun d'accorder à l'ancien occitan l'importance réelle qu'il a revêtue dans la formation du lexique technique européen. Dans cet article nous traitons quelques aspects du travail, à savoir : (i.) ceux qui sont relatifs aux données lexicales en soi et (ii.) ceux qui concernent la façon dont nous avons conçu le dictionnaire et le système informatique qui le soutient.

2. Le corpus de référence

Sur la composition du corpus de référence, nous avons déjà donné des descriptions ponctuelles à d'autres occasions (*cf.* Corradini et Mensching 2010 et 2013 ; Corradini 2016), mais depuis que nous avons entamé les travaux, notre corpus s'est accru. Il suffit ici de dire qu'il est constitué par des sources de typologie hétérogène, à cause du genre textuel, bien entendu, mais surtout à cause des alphabets différents que les

---

¹ Cet article a été rédigé en collaboration avec Gerrit Bos.

² Projet *An XML-based Information System for Old Occitan Medical Terminology*. Équipe : Université de Cologne : G. Bos, V. Roth ; Université de Göttingen : G. Mensching, J. Zwink, A. Weingart, M. Lübke ; Université de Pise : M. S. Corradini, A. Fiumara, E. Maraia ; Pise, ILC-CNR : A. Bozzi, E. Giovannetti.

œuvres emploient, c'est-à-dire l'alphabet latin comme les œuvres mentionnées en (1) et l'alphabet hébraïque, voir (2) :

(1) Sources en alphabet latin

a. Manuscrits :

Auch, Arch. Départ. du Gers I 4066 (= A)
Florence, Bibl. Laur., Ashburnam 105 (= Ashb 105)
Florence, Bibl. Laur., Ashburnam 39 (= Ashb 39)
Paris, Bibl. de l'Arsenal 8315 (= Ars.)
Bâle, Bibl. de l'Université D II 11 (= B)
Chantilly, Musée Condé 330 (= C)
Princeton, University Library, Garrett 80 (= P)
Cambridge, Trinity College 903 (= T)
Paris, Bibl. Sainte Geneviève 1029 (= S. Gen.)
Bordeaux, Bibl. municipale 355
Paris, BnF nouv. acq. l. 317
Paris, BnF fr. 14974
Rodez, Bibl. municipale 60

b. Œuvres :

Herbier de Odo de Meudon (= *Herb*, mss. P, A ; *Herb a*, *Herb b*, ms. C)
Liber de simplici medicinae, ms. T
[*Herbier* du ms. Palatinus 586, BNC Florence] (= *Herb*, ms. Pal)
Lettre d'Hyppocrate à César (= *Let*, mss. P, A, B, T)
Thesaur des paubres de Pierre d'Espagne, ms. C (= *Thes*)
Additions au Thesaur des paubres de Pierre d'Espagne, ms. C (= *AgThes*)
Remèdes pour les fièvres de Pierre d'Espagne, ms. C (= *Febr*)
Antidotarium Nicolai, ms. T
Livre des raisons de Peyre de Serras, ms. Ashb 105
Réceptaire en deux rédactions (= *Ric*, mss. P, T)
Réceptaire en deux rédactions (= *Ric*, mss. B, P)
Réceptaire, ms. S. Gen.
Premier réceptaire, ms. A
Deuxième réceptaire, ms. A
Premier petit réceptaire, ms. C
Deuxième petit réceptaire, ms. C
Troisième petit réceptaire, ms. C
Quatrième petit réceptaire, ms. C
Recettes, ms. Paris, BnF nouv. acq. l. 317
Recettes, ms. Paris, BnF fr. 14974
Recettes, ms. Bordeaux, Bibl. municipale 355
Recettes, ms. Rodez, Bibl. municipale 60
Recettes, ms. Ars.
Traité des urines, ms. B
Secret des Secrets, ms. B
Anatomie du porc, mss. C, B
Anatomie de Galien, mss. C, B
Chirurgie de Henri de Mondeville, ms. Ashb 39

(2) Sources en alphabet hébraïque³

a. Manuscrits :

- Paris, BnF Hébr. 1163 (= Phébr)
- Vatican Ebr. 550 (= Vhébr)
- Oxford, Bodleian Hunt Donat 2 (= Ohébr1)
- Oxford, Bodleian L. ms. Mich. Add. 22 (= Ohébr. 2)
- Oxford, Bodleian ms. Poc. 353 (= Ohébr.3)
- Parma Bibl. Palat. 3043, ff. 265r-266v (= PalatHébr)
- Munich, Bayer. Staatsb. Cod. hebr. 19 (= Mhébr1)
- Munich, Bayer. Staatsb., Cod. hebr. 245 (= Mhébr2)
- Munich, Bayer. Staatsb. Cod. hebr. 295 (= Mhébr3)
- Berlin Staatsb. Qu 834 (= Bhébr1)
- Berlin, Staatsb. Qu 835 (= Bhébr2)

b. Œuvres :

- Deux listes de synonymes de Shem Tov ben Isaac de Tortosa, ajoutées à son *Sefer ha-Shimmush*
  - (i) Liste 1 (hébreu-arabe-occitan/latin ; ed. Bos *et al.* 2011 = *ShSh1*), mss. Phébr ff. 191r-195r, Vhébr ff. 132r-153r, Ohébr1 ff. 278r-283r
  - (ii) Liste 2 (occitan/latin-arabe-hébreu ; ed. Bos *et al.* en préparation = *ShSh2*), mss. Phébr ff. 195r-198r, Vhébr ff. 153v-163v, Ohébr1 ff. 284a-290a
- Listes de synonymes et glossaires anonymes (transcrites en entier dans le cadre du projet *DiTMAO*⁴)
  - (i) Version hébraïque de la liste de synonymes latine « Alphita⁵ », ms. PalatHébr 3043, ff. 265r-266v (= AlphitaHébr)
  - (ii) Liste latin-arabe-occitan (et autres langues romanes), ms. Mhébr2 ff. 155r-167r
  - (iii) Liste arabe-latin-occitan (et autres langues romanes), ms. Mhébr2, ff. 167v-175r
  - (iv) Liste arabe-(hébreu)-occitan/latin, ms. Ohébr2 ff. 5v-16r
- Traités en hébreu contenant des éléments occitans
  - (i) *Macer Floridus* (version hébraïque, fragment) (cf. Bos et Mensching 2000), ms. Bhébr1ff. 72a-73b (= MacerHébr)
  - (ii) *Şedat ha-Derakhim* de Moïse ibn Tibbon (éd. Bos 2014, cf. Mensching et Zwink 2014), mss. Bhébr2 ff. 115r-137v, Mhébr1 ff. 184v-206r, Mhébr3 ff. 150v-160r, Ohébr3 70v-80 (= ŞhD)

En ce qui concerne le corpus en alphabet latin, les textes ont été isolés à l'intérieur des manuscrits pouvant remonter du XIIIe au XVe siècle et comprennent des genres divers : herbiers, réceptaires, traités dédiés à un aspect particulier⁶.

---

³ Voir aussi Roth, Weingart, Zwink (2016).

⁴ Ces glossaires et listes de synonymes sont décrits dans Bos et Mensching (2005).

⁵ Pour le texte latin, voir García González (2007).

⁶ Les œuvres en (1b) sont indiquées sous forme abrégée seulement quand il y a une référence à elles dans l'article. En ce qui concerne les éditions des textes cités voir : pour *Herb, Let, Thes, AgThes, Febr,*

Il faudrait dire quelques mots de plus sur l'inclusion des sources en caractères hébreux. La présence du travail scientifique des juifs en Occitanie est due surtout à l'immigration d'un grand nombre de juifs, à l'origine arabophones, provenant d'Al-Andalous. Dans leur nouvelle région de résidence, l'arabe s'est rapidement perdu, et nous constatons une tentative d'établir l'hébreu comme langue culturelle et scientifique. Il leur fallait quand même accéder à la littérature médicale en arabe. Ce but fut atteint fondamentalement au moyen de la traduction d'œuvres médicales de l'arabe vers l'hébreu à partir de la deuxième moitié du XIIIe siècle et la rédaction de glossaires (arabe-langues romanes-latin, rarement hébreu). Dans les deux types de textes, l'occitan joue un rôle important, tout en étant toujours transcrit en alphabet hébraïque⁷. Notre corpus en caractères hébraïques exposé en (2) comprend donc pour l'instant : les deux listes de synonymes faites par Shem Tov ben Isaac de Tortosa ; le type de source le plus fréquent, c'est-à-dire les listes de synonymes et glossaires anonymes (en général arabe-occitan et/ou latin, dans tous les cas en caractères hébreux) ; des traités, normalement traduits de l'arabe, mais contenant un grand nombre de termes techniques médico-botaniques occitans dans le texte hébreu (cf. Bos et Mensching 2000, Mensching et Zwink 2014, Mensching 2015).

3. Quelques problèmes lexicographiques

Dans l'ensemble, ces œuvres de la littérature scientifique rédigées entièrement ou partiellement en langue d'oc nous offrent un témoignage important de la circulation du savoir scientifique dans le Bassin méditerranéen au cours du Moyen Âge : nous avons ainsi une variété de thèmes qui proviennent de milieux culturels différents, qui se croisent et souvent se complètent mutuellement et, en même temps, un lexique technique que la langue vulgaire a dû créer pour les véhiculer alors qu'elle s'affranchit de la suprématie du latin. A cet égard, les écoles de médecine de Montpellier et de Toulouse (et les aires voisines où elles étendirent leur influence) ont joué un rôle fondamental ; de plus, il faut considérer la situation culturelle particulière du Sud de la France, avec une présence massive de médecins juifs qui utilisaient aussi la langue d'oc, mais qui employaient l'alphabet hébraïque.

La transposition du latin ou de l'arabe au roman que les traducteurs-adaptateurs ont mis en exécution n'a pas dû être simple, même à cause de l'incertitude concernant l'identification des entités à dénommer : outre les héritages lexicaux d'origine différente (latine, grecque ou arabe), l'on rencontre aussi des créations autonomes qui visent à rendre compte des concepts nouveaux définis par l'avancée

---

Réceptaires et Petits réceptaires des mss. A, C, P : Corradini (1997) ; pour les œuvres du ms. T, le *Traité des urines*, le *Secret des Secrets*, *Let*, *Réceptaire* du ms. B, *Réceptaire* du ms. S. Gen., *Recettes* des mss. Paris, BnF nouv. acq. l. 317 et fr. 14974, Bordeaux, Bibl. municipale 355, Rodez, Bibl. municipale 60 : Corradini (2001) ; pour *Recettes* du ms. Ars. : Corradini (2002) ; pour *l'Anatomie du porc* : Corradini (2006). Les éditions du *Livre des raisons* de Peyre de Serras et de *l'Anatomie de Galien* sont en préparation par Corradini ; la *Chirurgie* de Henri de Mondeville a été transcrite dans le cadre du projet *DiTMAO*. Quant à *l'Herbier* du ms. Pal. (ici indiqué entre crochets), il s'agit d'un texte dont l'édition conduite par Milani (2004) a été retenue dans le corpus ; par la suite on évaluera l'insertion d'autres œuvres déjà éditées.

⁷ Voir Bos et Mensching (2001, 2005, 2015), Mensching et Savelsberg (2004), Mensching (2009), Mensching et Bos (2011) ainsi que l'introduction à *ShShI*.

des connaissances. Ce processus a produit dans la langue d'oc un ensemble lexical qui très souvent comprend plusieurs termes (avec des variantes) qui tournent autour d'un même objet, par ex., une maladie, une plante, etc. ; voir les exemples en (3) et (4) :

(3)

- a. *sitoal* (*Ric* 73, ms. P), *SYṬW'L*⁸ (Ohébr2 9r), *SYṬWW(')L* (*ShSh2* zayine 2);
- b. *ZDW'RY* (*ShSh2* zayine 2, ms. Ohébr.1)
- c. *ZYDW'RY'WM* (*ShSh2* zayine 2, ms. Vhébr.)

(4)

- a. *jolvert* (*Herb arg.* 47, 248, ms. A); *golvert* (*Herb arg.* 47, 254, 257, ms. A; *Let* 8, ms. A), *GWLWYRT* (*ShSh2* guimel 22, ms. Ohébr1), *GWLBYRD* (*ibidem*, ms. Phébr), *GWBLRRṬ* (*ibidem*, ms. Vhébr)
- b. *juvert* (*Thes*, XXX : 22 ; *Thes*, XXXVI : 1; *AgThes*, III : 2, 26 ; *Herb arg.* 47, ms. A)
- c. *ḠWḠBYRD* (*ShSh1* 271, ms. Phébr), *ṢWṢBYRT* (*ibidem*)
- d. *ḠYṢBYRT* (*ShSh1* 271, ms. Vhébr), *ḠYṢWYRT* (*ibidem*, ms. Ohébr)

Le mot arabe *zadwār*, ('zédouaire', CURCUMA ZEDOARIA (Christm.) Roscoe, *ITIS* 506509), selon le *FEW* (XIX : 201), existait en ancien occitan sous deux versions, premièrement comme emprunt roman sous la forme de *citoal/sitoal* (cf. *DAO* : 1178, 1-2) et deuxièmement comme *zeduari*, à travers le latin médiéval *zeduarium*. Notre corpus présente les deux formes, indiquées en (3a) et (3b), la dernière exclusivement dans les sources hébraïques. La base latine de (3b) est aussi contenue dans la partie hébraïque du corpus, cf. (3c). En (4), nous avons énuméré des variantes qui désignent toutes le persil. Ce type lexical est dérivé dans le *FEW* (V : 401) de LOLIUM + VIRIDEM, dont les variantes anciennes connues des types *jolvert*, *ju(r)vert* et *gilvert* (*DAO* : 823, 2-1 ; *FEW loc. cit.*)⁹. Le premier type est représenté par les variantes de (4a) et le deuxième par celles de (4b). Les manuscrits hébreux montrent en outre des variantes plus ou moins obscures : celles de (4c) (*jusvert ?) pourraient être des contaminations avec *jus vert* ('verjus')¹⁰, et celles de (4d) pourraient être interprétées comme contenant en addition la voyelle -i- de *gilvert* ou d'autres variantes modernes semblables mentionnées dans le *FEW loc. cit.* (donc *gisvert ?).

Dans la rédaction du dictionnaire, avant d'établir les signifiés et les liens réciproques entre des termes qui ont l'air d'être synonymes, et de donner toute la variation des formes, il faut surmonter un certain nombre de problèmes. En outre, il faut tenir en compte des difficultés d'interprétation liées souvent à l'évolution des signifiés, et les problèmes d'origine paléographiques. Ces considérations donnent lieu à quelques réflexions supplémentaires concernant le corpus de référence décrit dans la section 2, au-delà de sa composition : il s'agit, en effet, d'éditions toujours caractérisées par une grande rigueur philologique, surtout constituées par des

⁸ La translittération des formes romanes en caractères hébraïques suit le système décrit en *ShSh1* (4-5) et en Mensching (2015).

⁹ Avec d'autres étymologies et le même sens : *PRYṢYL* (*ShSh2* guimel 22, mss. Phébr, Ohébr1) ; *PYRṢYL* (*ibidem*, ms. Vhébr) ; *PYRYṢYL* (Mhébr2, 156r) (*per(esi)lh* < PETROSELINUM) ; *'RYYṢYL* (Mhébr2 156r) (*eiresel* < ERICIUS + suffixe, *FEW*, III : 239).

¹⁰ Notons à ce propos que Levy (*PSW*, IV : 284) n'était pas sûr si *jurvert* devait être interprété comme 'verjus' ou comme 'persil'. Pour la variante judéo-occitane *GWRBYRT* mentionnée par Levy, voir maintenant l'édition du Poème d'Esther par Silberstein (1973 : 223), qui interprète cette forme plutôt comme 'persil'. Dans notre corpus hébreu, les variantes de (4c,d) sont clairement identifiées comme 'persil' ou herbes très similaires.

travaux que nous avons nous-mêmes conduits : en l'absence d'éditions fiables nous avons pris en compte directement les manuscrits. C'est ainsi que dérive le matériel lexical qui constituera le dictionnaire et qui comprend toutes les variations de chaque mot, c'est-à-dire les variantes qu'un terme peut présenter en fonction de contextes différents (par ex. des contextes variables grammaticaux, discursifs, de genre textuel ou géographique) et même en fonction de milieux linguistiques différents (latin, occitan, hébreu, avec la conséquence de l'utilisation de deux alphabets) ; à tout cela il faut ajouter les variantes de plusieurs témoins d'un même texte, souvent défectueux.

L'exemple en (5) montre la dénomination de 'fleur du grenadier', PUNICA GRANATUM L. (*ITIS* 27278 ; *RL*, II : 172 ; *DAO* : 673, 2-2 ; 677, 1-1), qui apparaît fondamentalement en deux variantes : le latinisme *balaustia* (5a) et les variantes plus populaires (5b) avec *-r-* et terminaison en *-a* ou *-e* (au lieu de *-ia*). Le type (5a), plus fréquent, apparaît normalement en tant que variante morphologique du pluriel :

(5)

- a. *balaustia* (*Thes*, XXIX : 42, *Herb* ms. Pal. n° 56), *BL'WSTY'* (*ShSh1* 338, ms. Phébr), au pluriel *balaustias* (*Ric* f. 129v, ms. T), *BL'WYŠTY'Š* (*ShSh1 ibidem*, ms. Ohébr1), *BLBŠTY'Š* (*ShSh1 ibidem*, ms. Vhébr), *BLWŠTY'Š* (*ŠhD*, ms. Mhébr), *BLWŠTY'Š* (*ŠhD*, ms. PalatHébr), *BL'ŠTY'Š* (*ŠhD*, ms. Ohébr3), *BL'BŠTY'Š* (*ŠhD*, ms. Bhébr2), *BL'WWŠTY'Š* (*AlphitaHebr* 265v);
- b. *balaustre* (*Thes*, LIII : 8), *blaustra* (*Thes*, VII : 30), *ebalustra* (*Thes*, XVII : 2).

Dans toutes les occurrences du *Thesaur des paubres* ainsi que dans l'*Herbier* du ms. Palatinus 586, le rapport de synonymie entre *balaustia* (et variantes) et *flor de milgrana* est aussi explicitement indiqué (cf. Corradini 2014 : 120-121). La synonymie est en effet importante dans notre corpus, comme dans la littérature médico-botanique du Moyen Âge en général (voir, entre autres, Sánchez 1995). L'exemple en (6) montre qu'à la cooccurrence de variantes savantes (ou même latines) et populaires, que nous avons déjà vue dans les exemples (3) et (5), s'ajoute l'aspect de la géosynonymie et des aspects relatifs à des questions de transmission : l'exemple représente plusieurs dénominations pour l'aurone (*ARTEMISIA ABROTANUM* L., *ITIS* 35444 ; André 115 ; *FEW*, XXIV : 48 ; XXV : 360) :

(6)

- a. Variantes de la forme latine

(*abrotanum*) : 'BRWṬNWM (Mhébr2 156r), 'BRWṬ'NWM (*ShSh1* 496, ms. Vhébr), au génitif: *abrotani* (*AgThes* III 22) ; (*abrontanum) : 'BRWNṬ(')NWM (*ShSh1* 496, ms. Phébr 496; *ShSh2* Aleph 57, mss. Phébr, Vhébr) ; *abrotonum* (*Febr* IV 5), 'BRWṬWNWM (*ShSh1* 496, ms. Ohébr1) ; (*aprotonum) : 'PRWṬWNW[M] (*MacerHébr*) ; (*ambrotanum) 'MBRWṬNWM (*ShSh2* Aleph 57, ms. Ohébr1)

- b. Variantes populaires :

- Provence : *alambroze* (*Herb* arg. 2, 10, 12, ms. P ; cf. *DAO* : 1067, 1-2), 'LMBWRWŠH (*ShSh2* Aleph 57, ms. Ohébr1) ; (*alambroza) : 'əLaMRWoŠaH (*ibidem*, ms. Phébr) ; (*alamnosa) : 'LMNWŠ' (*ibidem*, ms. Vhébr) ; (**alamb(o) roya* ?) : 'LMBWRWYY' (*ShSh1* 496, ms. Ohébr)
- Haute-Garonne : *brona* (*Herb a* arg. 3, 9, ms. C), *broina* (*Herb b* arg. 8, 65, ms. C)

- c. Autres formes : *veroina* (Let 3, 6, ms. P ; Let 3, 7, ms. A), *veronla* (Let 95, ms. A) correspondent à a. fr. *averoine*.

La variante latine *abrotonum* (6a) se rapproche du terme grec originaire, mais apparaît aussi sous de nombreuses formes altérées surtout dans la tradition textuelle juive, tandis que les mots en langue vulgaire nous documentent la variation diatopique, cf. le type *alambroze/*alambroza* et le type *bro(i)na* (6b) ; enfin, en ce qui concerne (6c), *veroina* et *veronla* sont attestés dans la *Lettre d'Hippocrate à César* et représentent un reflet des formes telles que *averaig[n]e*, *averoyne*, *averoygne*, *averoigne*, *averonie* (Hunt 1990 : respectivement 137; 273 et 284; 271; 285 et 287; 293) qui sont contenues dans la source originaire anglo-normande du texte occitan.

Tandis que tous les exemples mentionnés présentent des problèmes surtout relatifs à la forme, il existe naturellement aussi de nombreux problèmes sémantiques, que nous ne pouvons pas discuter ici, mais dont nous voudrions donner au moins un exemple :

(7)

- a. *balsamus* (Herb 54, ms. Pal), *balsamj* (Ashb 105, f. 94r), *B(')LŠ(')MY* (ShSh2 Bet 7) 'arbre du baume, basmier'
- b. *balsan* (Thes, XLVI : 5), *basme* (Ric f. 129, ms.T), *BŠMY* (ShSh1 500, ms. Phébr, Vhébr), *BLŠMY* (*balsme*¹¹ ?) (ShSh1 500, ms. Ohébr1), '*WLY BŠMY* (*oli basme) (ShSh2 Alpeh32) 'baume, l'huile'

La comparaison entre les textes et l'analyse des contextes nous a fait parvenir aux deux signifiés : 'arbre du baume, basmier' (COMMIPHORA OPOBALSAMUM (L.) Engl., ITIS 896045 ; André 33 ; DAO : 570, 1-1 ; LEI, IV : 954) : vs. 'baume, l'huile', hypothèse qui peut être confirmée par les correspondances arabes et hébraïques dans les textes hébreux¹². Les deux concepts étaient exprimés dès l'Antiquité par le même mot¹³. L'espagnol a continué cette habitude (*DETEMA*, I : 195b), tandis que pour le français l'on atteste deux termes différents, respectivement: *basmi(er)* (l'arbre) et *basme* (l'huile) (Corradini 2014 : 107-108). Par contre, dans la terminologie médico-botanique de l'ancien occitan, telle que reflétée dans notre corpus, il semble que l'arbre ait été préférentiellement désigné par le mot latin *balsamus* ou le génitif fossilisé *balsami*¹⁴, tandis que l'huile apparaît régulièrement comme *basme* et variantes. Il est ainsi probable que le langage technique se différenciait de l'usage commun (cf. *RL*, I : 175, s.v. *balme/basme* : « On appelle du même nom l'arbre et la liqueur qu'il fournit. »).

---

¹¹ Une lecture *balsami* serait aussi possible. La forme *balsme* est documentée pour l'anc. fr. en *FEW* (I : 226).

¹² Voir : (Herb 54, ms. Pal) *Balsamus es arbre caut e sec al .ij. gra. E creis en Babilonia en .j. vergier on ha .vij. fons* ; (Ashb 105, f. 94r) *Pren terra sigillata que si pren sotz l'arbre que es apellat balsamj* ; (Ric f. 129, ms. T) *E si podia aver .j. pauc de basme* ; (Thes, XLVI : 5) *Item lo caps de las tetinas sian unta ambe balsan*. Dans les listes de synonymes du Sefer ha-Shimmush, les variantes indiquées en 7(b) apparaissent comme étant équivalentes à l'hébreu שמן אפרסמון (*ŠMN 'PRSMWN*) et à l'arabe *duhn balasān* 'huile de l'arbre du baume'.

¹³ Dans le latin médiéval, nous trouvons des textes qui distinguent entre *balsamus* pour l'arbre et *balsamum* pour l'huile, cf. García González (2007 : 366).

¹⁴ Voir note 19.

4. Le système lexicographique

Quant à la façon dont nous avons conçu notre système lexicographique¹⁵, il faudrait noter que si, d'une part, les utilisateurs pourront accéder aux lemmes de manière séquentielle par ordre alphabétique, d'autre part, la valeur sémantique, structurée de manière appropriée, représente une clé d'accès ultérieure. Pour atteindre ce deuxième but, il était nécessaire d'établir une description très ponctuelle du domaine en question. Pour ce faire, nous avons jugé bon d'employer une approche conceptuelle, c'est-à-dire onomasiologique (voire 'ontologique', selon la terminologie informatique), qui a été conduite sur la base des classifications et des taxonomies des sciences qui sont représentées (médecine, botanique, etc.). Cette approche permet, par ex. de relier :

- les différents termes qui sont relatifs à une même entité (soit les synonymes) ;
- plusieurs entités qui sont en corrélation (maladies, substances curatives, méthodes aptes à les guérir, parties du corps concernées, etc.) ;
- de plus, il est possible de mettre en corrélation la valeur sémantique que chaque terme de la langue médiévale possède avec celle qui est relative à la langue moderne.

En parallèle, afin de rendre compte de toute la variation formelle, les éléments grammaticaux sont également structurés sur la base de la classification taxonomique des rôles que les formes possèdent. Nous avons donc conçu une ontologie pour la représentation des caractères grammaticaux des mots, et une ontologie pour la représentation des aspects sémantiques des mots.

En ce qui concerne le schéma lexicographique, nous avons défini une *classe* (dans le sens de la programmation orientée objet, POO) 'mot vedette'¹⁶ (c'est le premier niveau), qui coïncide avec la terminologie médico-botanique de l'ancien occitan. Elle possède un certain nombre d'*attributs*, ou *propriétés*. Pour illustrer l'organisation d'une entrée, voici un exemple simplifié relatif au mot vedette *aloe* :

(8)

Exemple de mot vedette avec propriétés

ALOE

• signifié	aloès
• alphabet	lat.
• langue	a. occ.
• catégorie grammaticale	n.
• genre	m.
• nombre	s.
• variantes (→)	aloes, 'LWW', 'LW'H, 'LW'Y, 'LWY, 'LW'N, 'LW'YN, 'LWBY, 'LWBYN
• nom scientifique	Aloe vera L.
• références	<i>Ric</i> 65 (ms. P) ; <i>Let</i> 55(ms. A) ; <i>Thes</i> (VII : 30 ; XXVII : l2) ; <i>AgThes</i> (IV : l) ; <i>ShSh1</i> (110) ; <i>ShSh2</i> (alef 49) ; <i>ŞdD</i> (18,4 ; 25,4,5,7,9,11 ; 26,1,2,3,5)

¹⁵ Pour une description plus technique, voir Bozzi et Luzzi (2016).

¹⁶ L'on précise que la langue de rédaction du lexique est le français.

• autres langues	aram. 'YLWW', 'LWW'; ar. SBR // a. cat. <i>aloe(n)</i> , gr. <i>άλουη</i> , lat. m. <i>aloe</i>
• lien ontologique	botanique
• bibliographie	<i>Sin</i> (227) ; <i>RL</i> (I : 57b) ; <i>FEW</i> (XXIV : 345b) ; <i>DAO</i> (1076, 1-1)
• sous-lemmes (→)	lin aloe
• synonymes (→)	-
• voir aussi (→)	-

Certaines propriétés ne s'éloignent guère des propriétés traditionnelles que l'on trouve dans les lexiques (traduction, catégorie grammaticale, genre, etc.) ; d'autres sont plus spécifiques comme, par ex., 'alphabet', 'langue', 'références'. L'indication de l'*alphabet* est nécessaire à cause de la nature du corpus, puisque nous trouvons des variantes aussi bien en caractères latins qu'hébraïques¹⁷. Pour ne pas influencer les futurs utilisateurs de notre système, les graphies en caractères hébraïques sont rendues en translittération suivant le même système que nous avons employé dans cet article¹⁸ ; des interprétations ultérieures seront quelquefois mentionnées dans un champ prévu pour des observations. L'indication de la *langue* est aussi nécessaire, car il y a dans le corpus des formes qui, bien qu'elles ne soient pas pertinentes au système linguistique de la langue d'oc, doivent être accueillies dans le dictionnaire parce qu'elles étaient utilisées dans la terminologie médico-botanique occitane. Il s'agit de termes latins comme ceux qui sont mentionnés à (3c), (6a), (7a) (d'autres exemples: *amidum*, *balsamita*, *calamus aromaticum*), catalans (par ex. *anpressecs*, versus a. occ. *persega*, *pressega*; *panicalt* versus a. occ. *panicaut*), ou des formes qui présentent une hybridation entre le latin (fréquemment corrompu) et l'occitan (par ex. *sitirions*, versus lat. *satyrion*; *simbra*, versus lat. *sisimbrium*, ou *polvera musci*, *olibani*, *camphore*, *feniculi*, *gumi arabicum*¹⁹, etc.) (cf. Corradini 2001 : 179-180; Mensching et Savelsberg 2004 : 75). Les *références* indiquent le lieu exact de chaque variante dans les manuscrits et/ou les éditions. Elles représentent le lien entre le mot-vedette (et variantes) et les contextes, dans le sens que notre système permettra de fournir des concordances ou d'entrer dans les passages correspondants des textes informatisés. Les propriétés 'variantes', 'sous lemmes' et 'synonymes' possèdent à leur tour des propriétés, auxquelles l'on accède, dans la version digitale du *DiTMAO*, par l'indicateur (→)²⁰. Nous précisons aussi que sous 'autres langues', il s'agit des correspondances indiquées explicitement dans les textes médiévaux même et, éventuellement (après le symbole //) des correspondances que nous connaissons et qui peuvent être d'utilité pour les utilisateurs du système et du futur dictionnaire.

Le matériel lexique de notre corpus est en train d'être inséré dans le système à travers une interface complexe qui contient, entre autres, les informations décrites

¹⁷ Les difficultés de l'alphabet hébreu pour la lemmatisation et la classification des variantes sont le sujet de Roth, Weingart et Zwink (2016).

¹⁸ Pour une deuxième phase du projet, nous avons prévu d'indiquer aussi bien la graphie hébraïque originale que la translittération.

¹⁹ Ces formes, qui sont employées dans un contexte vulgaire, représentent en fait des termes latins avec le maintien du morphème flexionnel originnaire du génitif qui n'est plus reconnu.

²⁰ Pour la visualisation des informations, il faut sélectionner (→). Dans la version papier, ces particularités apparaîtront sur la page dans la forme requise par les modalités de l'impression.

en (7) et (8). L'utilisateur pourra le consulter à l'aide d'une interface de consultation, qui existe déjà sous forme de prototype et qui sera en ligne prochainement dans une version plus complexe. Au point (9), nous montrons le résultat que notre prototype donne pour le lemme *abrotanum* ('aurone'), cf. (6).

(9)

Exemple d'interface de consultation web du système lexicographique du dictionnaire en version préliminaire (pour *abrotanum* 'aurone') :

Mot vedette:	
abrotanum	
VARIANTES	▶ abrotani ▶ abrotonum ▶ 'BRWNṬNWM ▶ 'BRWṬ'NWM
MOT VEDETTE / SOUSLEMME	abrotanum
TRADUCTION	aurone - fr.
ALPHABET	latin
LANGUE	a. occ. latin
CATÉGORIE GRAMMATICALE	nom
GENRE	m.
NOMBRE GRAMMATICAL	s.
SYNONYMES	▶ alambroze ▶ bretonia ▶ brona ▶ veroïna
AUTRES LANGUES	ar. QYSWM ar. QYŞWM ar. QYŞYM héb. ŞYT
LOC VALUE	abrotanum

Depuis le début du projet en novembre 2011, nos travaux sur le *DiTMAO* ont progressé rapidement, permettant ainsi qu'une grande partie du vocabulaire médico-botanique de l'ancien occitan soit déjà classée de la façon que nous venons d'expliquer. Nous avons l'intention de mettre prochainement en ligne une première version encore réduite, qui sera perfectionnée d'ici la fin du projet en 2018.

Références bibliographiques

- ANDRÉ, Jacques (1985) : *Les Noms de plantes dans la Rome antique*. Paris : Les Belles Lettres.
- BOS, Gerrit (2014) : *Ibn al-Jazzār's Zād al-musāfir wa-qūt al-ḥādir, Provisions for the Traveller and Nourishment for the Sedentary, Book 7 (7-30)*. Critical Edition of the Arabic Text with English Translation, and Critical Edition of Moses ibn Tibbon's Hebrew Translation (*Ṣedat ha-Derakhim*). Leiden : Brill.
- BOS, Gerrit ; MENSCHING, Guido (2000) : « Macer Floridus. A Middle Hebrew fragment with Romance elements ». *Jewish Quarterly Review*, 91, p. 17-51.
- BOS, Gerrit ; MENSCHING, Guido (2001) : « Shem Tov Ben Isaac, Glossary of botanical terms, nrs. 1-18 ». *Jewish Quarterly Review*, 92, p. 21-40.
- BOS, Gerrit ; MENSCHING, Guido (2005) : « The Literature of Hebrew Medical Synonyms: Romance and Latin Terms and their Identification ». *Aleph*, 5, p. 169-211.
- BOS, Gerrit ; MENSCHING, Guido (2015) : « Arabic-Romance Medico-Botanical Glossaries in Hebrew Manuscripts from the Iberian Peninsula and Italy ». *Aleph*, 15, p. 9-61.
- BOZZI, Andrea ; LUZZI, Damiana (2016) : « Un'ontologia per il DiTMAO (*Dictionnaire des Termes Médico-botaniques de l'Ancien Occitan*) ». In : BUCHI, Éva ; CHAUVEAU, Jean-Paul ; PIERREL, Jean-Marie (éd.) : *Actes du XXVIIe Congrès International de Linguistique et de Philologie Romanes (Nancy, 15-20 juillet 2013)*. Strasbourg : ELiPhi, p. 1601-1609.
- CORRADINI, Maria Sofia (1991) : « Sulle tracce del volgarizzamento di un erbario latino ». *Studi Mediolatini e Volgari*, 37, p. 31-132.
- CORRADINI, Maria Sofia (1997) : *Ricettari medico-farmaceutici medievali nella Francia meridionale*. Firenze : Olschki.
- CORRADINI, Maria Sofia (2001) : « Per l'edizione del corpus delle opere mediche in occitanico e in catalano: nuovo bilancio della tradizione manoscritta e analisi linguistica dei testi ». *Rivista di Studi Testuali*, 3, p. 127-195.
- CORRADINI, Maria Sofia (2006) : « Due testimoni occitanici della *Anatomia porci* attribuita a Cofone salernitano ». In : BELTRAMI, Pietro ; CAPUSSO, Maria Grazia ; CIGNI, Fabrizio ; VATTERONI, Sergio (éd.) : *Studi di Filologia romanza offerti a Valeria Bertolucci Pizzorusso*. Pisa : Pacini, p. 463-492.
- CORRADINI, Maria Sofia (2014) : « Lessico e tassonomia nell'organizzazione del *Dictionnaire des Termes Médico-botaniques de l'Ancien Occitan* (DiTMAO) ». *RLiR*, 78, p. 87-132.
- CORRADINI, Maria Sofia (2016) : « La realizzazione del *Dictionnaire des Termes Médico-botaniques de l'Ancien Occitan* (DiTMAO) : problemi di organizzazione della conoscenza medico-farmaceutica attestata nei manoscritti in occitano antico ». In : TROTTER, David ; BOZZI, Andrea ; FAIRON, Cédric (éd.) : *Actes du XXVIIe Congrès*

International de Linguistique et de Philologie Romanes (Nancy, 15-20 juillet 2013). Section 16 : Projets en cours ; ressources et outils nouveaux. Nancy: ATILF, p. 95-108. Disponible sur : <http://www.atilf.fr/cilpr2013/actes/section-16/CILPR-2013-16-Corradini.pdf>

CORRADINI, Maria Sofia ; MENSCHING, Guido (2010) : « Les méthodologies et les outils pour la rédaction d'un *Lexique de la terminologie médico-botanique de l'occitan du Moyen Age* ». In : ILIESCU, Maria ; DANLER, Paul ; SILLER, Heidi M. (éd.) : *Actes du XXVe Congrès International de Linguistique et de Philologie Romanes (Innsbruck, 3-8 septembre 2007)*. Vol. VII. Tübingen : Niemeyer, p. 200-208.

CORRADINI, Maria Sofia ; MENSCHING, Guido (2013) : « Nuovi aspetti relativi al *Dictionnaire de Termes Médico-botaniques de l'Ancien Occitan (DiTMAO)* : création de une base de données intégrée avec l'organisation onomasiologique ». In : CASANOVA HERRERO, Emili ; CALVO RIGUAL, Cesareo (éd.) : *Actas del XXVI Congreso Internacional de Lingüística y de Filología Románicas (València, 2010)*. Vol. VIII. Tübingen : Niemeyer, p. 113-124.

DAG = BALDINGER, Kurt (1975-) : *Dictionnaire onomasiologique de l'ancien gascon*. Tübingen : Niemeyer.

DAO = BALDINGER, Kurt (1975-2007) : *Dictionnaire onomasiologique de l'ancien occitan*. Tübingen : Niemeyer.

DETEMA = HERRERA, María Teresa (1996) : *Diccionario español de textos médicos antiguos*. 2 vol. Madrid : Arco Libros.

DOM = STEMPEL, Wolf-Dieter ; STIMM, Helmut, (éd.) (1996-) : *Dictionnaire de l'occitan médiéval*. Tübingen : Niemeyer.

FEW = WARTBURG, Walter von (1922-) : *Französisches etymologisches Wörterbuch*. 25 vol. Leipzig ; Bonn ; Bâle : Teubner ; Fritz Klopp ; Schroeder ; Zbinden.

GARCÍA GONZÁLEZ, Alejandro (2007) : *Alphita. Edición crítica y comentario*. Florence : Sismel.

HUNT, Tony (1989) : *Plant Names of Medieval England*. Cambridge : D.S. Brewer.

ITIS = *Integrated Taxonomic Information System*. Disponible sur : <http://www.itis.gov>

LEI = PFISTER, Max ; SCHWEICKARD, Wolfgang (éd.) (1984-) : *Lessico etimologico italiano*. Wiesbaden : Reichert.

MENSCHING, Guido (2009) : « Listes de synonymes hébraïques-occitanes du domaine médico-botanique au Moyen Âge ». In : LATRY, Guy (éd.) : *La Voix occitane. Actes du VIIIe Congrès de l'Association Internationale d'Études Occitanes (Bordeaux, 12-17 octobre 2005)*. Vol. 1. Bordeaux : Presses universitaires de Bordeaux, p. 509-526.

MENSCHING, Guido (2015) : « Éléments lexicaux et textes occitans en caractères hébreux ». In : TROTTER, David (éd.) : *Manuel de la philologie de l'édition*. Berlin : De Gruyter, p. 237-264.

MENSCHING, Guido ; BOS, Gerrit (2011) : « Une liste de synonymes médico-botaniques en caractères hébraïques avec des éléments occitans et catalans ». In : RIEGER, Angelica (éd.) : *L'Occitanie invitée de l'Euregio. Actes du IXe Congrès international de l'Association Internationale d'Études Occitanes (Aix-la-Chapelle, 24-31 août 2008)*. Vol. I. Aix-la-Chapelle : Shaker Verlag, p. 225-238.

MENSCHING, Guido ; SAVELSBERG, Frank (2004) : « Reconstrucció de la terminologia mèdica occitano-catalana dels segles XIII i XIV a través de llistats de sinònims en lletres hebrees ». In : *Actes del I Congrés per a l'Estudi dels Jueus en Territori de Llengua Catalana (Barcelona-Girona, del 15 al 17 d'octubre de 2001)*. Barcelona : Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona, p. 69-81.

MENSCHING, Guido ; ZWINK, Julia (2014) : « L'ancien occitan en tant que langage scientifique de la médecine. Termes vernaculaires dans la traduction hébraïque du *Zād al-musāfir wa-qūt al-ḥādīr* ». In : ALÉN-GARABATO, Carmen ; TORREILLES, Claire ; VERNY, Marie-Jeanne (éd.) : *Los que fan viure e treslusir l'occitan. Actes du Xe congrès de l'AIEO (Béziers, 12-19 juin 2011)*. Limoges : Lambert-Lucas, p. 226-237.

MILANI, Matteo (2004) : « *Aloes es caut e sec...* : edizione di un erbario occitano (Firenze, Biblioteca Nazionale Centrale, Palatino 586 ». *La parola del testo*, 2, VIII, p. 369-391.

PSW = LEVY, Emile (1894-1924) : *Provenzalisches Supplement Wörterbuch*. 8 vol. Leipzig : Reisland.

RL = RAYNOUARD, François Juste Marie (1928-1929) : *Lexique roman ou Dictionnaire de la langue des troubadours comparée avec les autres langues de l'Europe latine*. Heidelberg : Winter. Réimpression de l'éd. 1836-1845, Paris : Silvestre.

Roll = ROLLAND, Edmond (1967) : *Flore populaire ou histoire naturelle des plantes dans leurs rapports avec la linguistique et le folklore*. 6 vol. (11 tomes). Paris : Maisonneuve et Larose. Réimpression de l'éd. 1896-1914, Paris : Rolland.

ROTH, Veronika ; WEINGART, Anja ; ZWINK, Julia (2016) : « Términos médico-botánicos del occitano antiguo en grafía hebrea para el DiTMAO : casos problemáticos ». In : TROTTER, David ; BOZZI, Andrea ; FAIRON, Cédric (éd.) : *Actes du XXVIIe Congrès International de Linguistique et de Philologie Romanes (Nancy, 15-20 juillet 2013). Section 16 : Projets en cours ; ressources et outils nouveaux*. Nancy : ATILF, p. 277-290. Disponible sur : <http://www.atilf.fr/cilpr2013/actes/section-16/CILPR-2013-16-Roth-Weingart-Zwink.pdf>

SÁNCHEZ GONZÁLEZ DE HERRERO, María de las Nieves (1995) : « La sinonimia en la terminología patológica del Diccionario Español de Textos Médicos Antiguos ». In : MENSCHING, Guido ; RÖNTGEN, Karl-Heinz (éd.) : *Studien zu romanischen Fachtexten aus Mittelalter und früher Neuzeit*. Hildesheim ; New York : Olms, p. 147-160.

ShSh1 = BOS, Gerrit ; HUSSEIN, Martina ; MENSCHING, Guido ; SAVELSBERG, Frank (2011) : *Medical Synonym Lists from Medieval Provence : Shem Tov ben Isaac of Tortosa, Sefer ha - Shimmush. Book 29. Part 1 : Edition and Commentary of List 1 (Hebrew - Arabic - Romance/Latin)*. Leiden : Brill.

ShSh2 = BOS, Gerrit ; KLEY, Jessica ; MENSCHING, Guido ; SAVELSBERG, Frank (en préparation) : *Medical Synonym Lists from Medieval Provence : Shem Tov ben Isaac of Tortosa, Sefer ha - Shimmush. Book 29. Part 1 : Edition and Commentary of List 2.*

SILBERSTEIN, Susan Milner (1973) : *The Provençal Esther Poem Written in Hebrew Characters c. 1327 by Crescas de Caylar: Critical Edition.* Thèse de doctorat. Philadelphie : University of Pennsylvania.

Sin = MENSCHING, Guido (1994) : *La Sinonima delos nonbres delas medeçinas griegos e latynos e arauigos.* Madrid : Arco Libros.

TROTTER, David ; ROTHWELL, William (2007) : *Anglo Norman Dictionary.* Publication électronique. Disponible sur : www.anglo-norman.net.

VERNAY, Henri (1991) : *Dictionnaire onomasiologique des langues romanes.* Tübingen : Niemeyer.

Entre òc e oïl : per una tipologia daus parlars dau Creissent en Charanta occitana

Joan-Cristòu DOURDET
Universitat de Peitieux
Laboratòri FoReLL

---

1. Presentacion

A l'òrle nòrd-oest dau domeni lingüistic occitan, los parlars lemosins venen tocar l'airau dialectau d'oïl peitavin-santongés. Quò es entau que nais en Charanta çò qu'apelan lo Creissent, airau de transicion entre òc e oïl, que ven de mai en mai large en progressar devers lo nòrd puei l'est.

Au segle XIX, Charles de Tourtoulon e Octavien Bringuier (1876), dins lor estudi sus lo limit entre òc e oïl, senhalaren ja aquel espaci originau e balheren de las descripcions preciosas daus parlars dau Creissent, parlars que se disen tanben daus còps « marchés ». Perpauseren maitot una classificacion d'aquihls parlars d'après la preséncia mai o mens fòrta de trachs lingüistics d'òc o d'oïl. Dins las annadas 1970-1980, quò es Marcel Coq (1977), especialista daus parlars occitans de Charanta, qu'establisset de las cartas dialectalas pusleu precisas especialament sus aquelas zònas de transicion. D'autres cerchaires coma Joan-Pèire Baldit (1980), Nicolas Quint (1991) o ben Guylaine Brun-Trigaud (1997) an trabalhat sus lo Creissent mas pas gaire en Charanta.

Auei, los parlars dau Creissent son totparier mielhs coneguts mas sembla que demòra de menar un trabalh de descripcion d'enguera mai precis, mai que mai en Charanta, ont lo peitavin-santongés presenta un substrat d'òc fòrça interessant per comprene çò que se produsís au contacte entre los dos grands domenis lingüistics d'òc e d'oïl.

Dins aquela dralha, serà question aici de presentar quauques trachs caracteristics de tres parlars dau Creissent en Charanta occitana dins l'optica de soslevar una problematica ligada a las questions de tipologia, en tot metre au jorn quauquas solucions lingüisticas originalas dins aquela zòna.

2. Lo Creissent

2.1. Definicion

L'espaci lingüistic nommat « Creissent » es estat mes en evidéncia per C. de Tourtoulon e O. Bringuier (1876) e se presenta coma un airau en forma de creissent que s'estira

d'oest en est au reirlutz d'Occitània. Totparier, lo nom mesme de Creissent es degut a Juli Ronjat (1930) que l'utiliza dins sa tesi de 1913.

Aquel espaci es mai que mai reconegut per los linguistas, coma Jean-Pierre Chambon e Philippe Olivier (2000), coma una zòna pròpriament occitana de transicion devers l'oïl ont los trachs linguistics caracteristics occitans desapareissen pauc per pauc en se dirigir devers lo nòrd per la partida centrala, e devers l'oest o l'est sus las « banas » de l'airau. Los parlars dau Creissent son entau religats aus domenis dialectaus occitans vesins, lo lemosin a l'oest, l'auvernhat a l'est.

Totparier, daus autors benleu mai prudents, coma Pèire Bèc (1963), a la sega de Juli Ronjat, an descrich lo Creissent coma un espaci originau de transicion entre occitan e lenga d'oïl sens que se pronóncien sus son restachament a l'una o a l'autra de las lengas en contacte. Enfin, d'autres, coma Baldit (1993), conceben lo Creissent coma un espaci dialectau occitan pusleu autonòm que presenta daus trachs originaus d'est en oest.

2.2. Mapas de situacion dau Creissent

Figura 1. Domergue Sumien (2009) : Zònas de transicion entre l'occitan e las lengas romanicas vesinas

La mapa realizada per Domergue Sumien (2009 : 29) permet de situar lo Creissent au nòrd de la lenga occitana. Aitanben, se vei que lo Creissent constituís la zòna de transicion devers una altra lenga mai larja. L'ipotesi mai probabla es que la situacion linguistica dins lo Creissent siá lo resultat de la recuolada dau limit de l'occitan jos la butida de l'oïl, qu'es provat que lo limit entre òc e oïl era mai au nòrd a l'Edat Mejana.

Figura 2. Occitan lemosin, espaci lingüistic. *Arri !*

La mapa realizada per lo grop de jòunes occitanistas *Arri !* en Lemosin, d'après los trabalhs de C. de Tourtoulon e O. Bringuier (1876) e de Jean-François Vignaud (2007), permet de dessénhar los limits dau Creissent, nommat *marchés* aquí, au nòrd dau domeni dialectau lemosin (en verd clar). Se vei la nascuda dau Creissent en Charanta que vai en s'esbelar au nòrd daus departaments de Nauta Viena e de Cruesa. Lo quite sud d'Indre fai partida dau Creissent.

Figura 3. Occitan lemosin en Charanta e Viena. *Arri !*

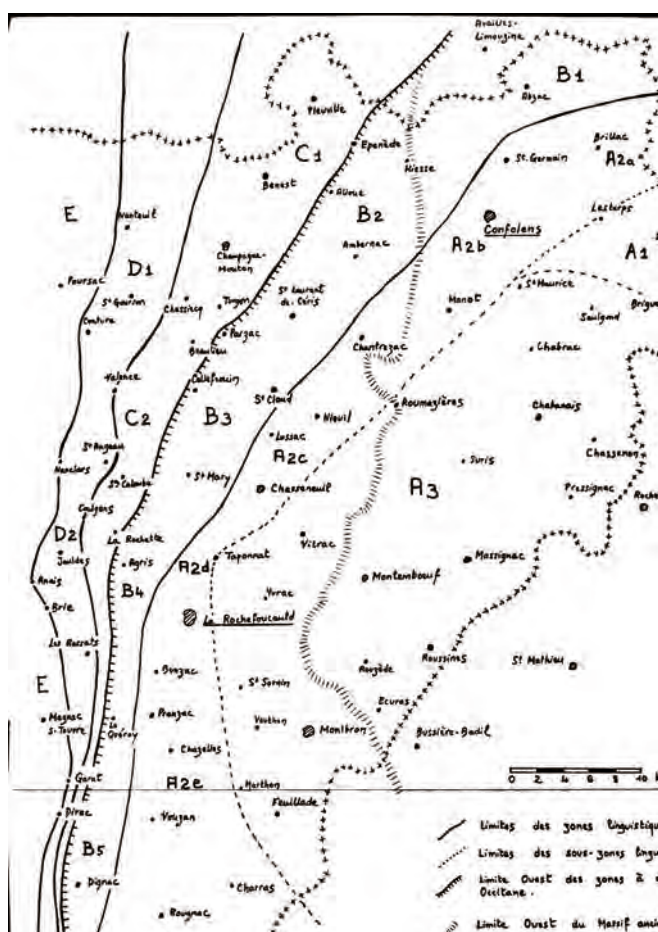

La segonda mapa realizada per *Arri !*, d'après los trabalhs de C. de Tourtoulon e O. Bringuier (1876) e de Marcel Coq (1977), fai veire los limits dau Creissent (en verd clar) a l'oest dau domeni dialectau lemosin, en Charanta e Viena, en situar quauquas vilas dau territòri. Fau pasmens far remarcar que la mapa fai pas mencion de la zòna de transicion, perlonjament dau Creissent, mai fina (nonmàs quauquas quilometres de larjor) qu'existís tot de long dau limit lingüistic entre òc e oïl en Charanta, quò es a dire en deçai dau Creissent dessenhât sus la mapa.

2.3. Mapa dau Creissent en Charanta

Marcel Coq, professor e occitanista, publiquet una mapa dins la revisa *Lemouzi* en 1977, au cors d'un estudi sus lo limit lingüistic de l'occitan e dau peitavin-santongés. Sus aquela mapa plan precisa, M. Coq indica, en marcar de las isoglòssas, la progression de l'occitan devers lo peitavin-santongés segon la preséncia o l'abséncia daus trachs occitans. Se contenta pas de dessenhâr los limits principaus de transicion mas rend tanben compte de fenomens de variacion au mieg d'aquelas zònas.

Figura 4. Lo limit de l'occitan e dau peitavin-santongés d'après Marcel Coq (1977)

La zòna A representa daus parlars occitans caracterizats de tipe lemosin. Au mieg d'aquela zòna, se pòden distinguir de las sosvarietats marcadás mercés ad una chifra e daus còps emb una letra (ex. : A3, A2e...). La zòna B representa daus parlars de dominanta occitana, la zòna C daus parlars ont los trachs occitans son tan nombrós

coma los trachs peitavins-santongés e la zòna D, daus parlars de dominanta peitavina-santongesa (emb un substrat occitan). M. Coq figura lo limit occitan après la zòna B en progressar devers l'oest. Pertant, aviá precedentament decidit d'integrar la zòna C dins l'occitan sus una carta mai generala e pas tan precisa qu'aviá tanben dessenhât quauques temps avans.

Fau remarcar qu'aquela mapa indica las zònas de transicion tot de long dau limit òc-oïl en Charanta, quò es a dire tanben quand lo Creissent se fai plan teune en davalar devers lo sud. Pasmens, se pòden relevar, mercés ad una coneissença de terren, quauques errors sus aquela mapa, coma per exemple los limits inexactes de la zòna A3 que correspond teoricament aus parlars lemosins que fan passar [a] tonic o long a [ɛ], que deuriá inclusir per exemple la vilòta de Manòt.

Exemples tirats de M. Coq :

- Zòna A (occitan lemosin de Charanta) :
*Un òme n'aviá que dos garçons. Lu pus jòune disset a son pair : qu'es temps que sie mon mestre e que i'aie de l'argent*¹.
- Zòna B :
I'ai mon plhen panier de pomes/pomas, prononciat [ja jmɔ̃pjepanjidəpum(a)].
- Zòna C :
Las femmes son parties. Autres exemples de la zòna : *chabre e aigue* (occitan) ; *Nàu*² (*Nadau* en lemosin), *flleür* (peitavin-santongés). A notar : non-diftongason de *tres* e *fe*, manten de *a* tonic *prat*, [ʒh] dins *jhau* (lemosin *jau*) e *jhorn*.
- Zòna D :
pré/prat, *chen* [ʃhẽ], *aigue*, *chantat*, articles *las* e *lous* possibles; lo parlar se fai de mai en mai d'oïl emb un substrat d'òc.
- Zòna E (santongés) :
*Vée tu, mon pauvre drôle. Autefée, sus quielle eau si quiaire, o nageait dés grands osés bians avec dés grandes ales, et in cou si long, que leur grand bé nouaire passait juque pere dessus lés roseaux. Quiellés osia étiant queume aprivouaizés, et quand le rouai grand nez venait à Angoulême, i l'allait teurjou lés vouaire. Dame, o l'était un rouai qui aimait lés jolis affaires, lés jolis osias ne veniant pus dans noute région. Mé après eux, o l'était le bon rouai Henri IV*³...

3. Continuum dialectau e limits

Dempuei lo sègle XIX e Gaston Paris, son pas nombrós aura los autors que descrissen lo galloromanic coma un complexe dialectau lasche ont se podriá pas distinguir de las lengas. Entau la màger part daus linguistas identifican una lenga occitana a despart

---

¹ S'utilizarà dins aqueste article per los enonciats occitans o que tenden vers l'occitan una grafia classica mai o mens amainatjada per revelar daus trachs pròpris ad aquilhs parlars.

² S'utilizarà dins aqueste article per los enonciats peitavins-santongés o que tenden vers lo peitavin-santongés la grafia normalizada de l'Union Populaire pour la Culture Populaire en Poitou-Charentes-Vendée (UPCP).

³ L'extrach es notat dins la grafia de l'autor, la grafia de l'UPCP es pas utilizada dins aqueste cas.

de la lenga d'oïl d'après daus trachs fonologics e morfosintaxics. P. Bèc furnisset dins son libre *La Langue occitane* (Bec 1963), per l'occitan generau e chadun daus dialectes que lo constituissen, una lista de trachs precis caracteristics. Totparier, los limits son mai o mens marcats e quò es sovent que las lengas en contacte s'interpenetran au còp sus lor limit e tanben d'autres còps au beu mitan de lor territòri mercés a daus procès d'ibridacion coma Michelle Auzanneau zo explica dins *La Parole vive du Poitou* (Auzanneau 1999). Lo Creissent es un bon exemple d'aquilhs fenomens d'interpenetracion, aquí entre oïl e òc, ont los trachs occitans se meslan aus trachs peitavin-santongés.

Pasmens, per eissaiar de destriar los parlars occitans daus parlars peitavins-santongés, fau prumier definir una sèria de trachs salhents per chada lenga.

3.1. Lo domeni lemosin

En s'apiejar sus la descripcion de Bèc (1977) per l'occitan generau, que detalharem pas aici, rentendrem en mai las particularitats foneticas e fonologicas seguentas per lo lemosin, que serviràn per cas per poder comparar emb lo peitavin-santongés :

- Lo lemosin a palatalizat C+A latin (mantengut en sud-occitan), o eissut d'autres lengas substrats o superstrats, çò que balha lo resultat [tʃ] (daus còps despalatalizat en [ts] e mai desafricat en [s]) : *vacha, chabra, chamin, chapeu* (vs. *vaca, cabra, camin, capèl* en sud-occitan) maugrat que siá pas sistematic (*escalier* vs. *eschala, caresma, catolic, cacon...*).
- Dau mesme biaï, G+A es devengut [dʒ] (o [dz] o [z]) en lemosin : *jauta, jarric, jau...* (vs. *gauta, garric, gal* en sud-occitan).
- Vocalizacion de la finala romanica -ELL- : *chapeu, coteu, manteu* (nonmàs per lo naut-lemosin, lo bas-lemosin vocaliza pas).
- Vocalizacion de la finala -ALL- et -AL- : *nadau, chavau, jau*.
- -D- latin intervocalic, coma dins GAUDIRE, a balhat [v] : *jauvir, auvir*
- Chasuda de las consonantas finalas generalizada : *chami(n), cò(p), nue(ch)...*

3.2. Lo domeni peitavin-santongés

Per lo peitavin-santongés, rentendrem los trachs morfosintaxics e fonologics seguentas, d'après Vianney Piveteau (1996)⁴ :

- Pronom neutre : *o, ol* (davant vocala), subjecte o complement.
- Pronom personau de prumiera persona : *i* (peitavin) / *jhe* (santongés) singular tot coma plurau.
- Passat simple en -i : *i chanti, i savi, i oghi*.
- Usatge de l'auxiliar *aver* sistematic per los temps passats : *l'avant venghu*.
- Palatalizacion de la laterala dins los grops /bl/, /kl/, /fl/, /gl/, /pl/ : *bllai, cllai, fllèur, glla, pllante* (-ll- nòta lo fonema /ʎ/).
- Lo diminutiu latin -ELLU deven -èàu e -èa o -è.
- [ɛ:] pòt diftongar : *tàete* [taɛt].
- -OSU e -ORE latins balhan -ous, -our : *boétous, sounour*.

---

⁴ Veire ad aqueu perpaus lo sit de Vianney Piveteau: <http://pivetea.free.fr/parlanjhe.htm>.

3.3. Variacion dins lo Creissent

Farem remarcar que lo Creissent coneis de segur una variacion interna au sen d'una mesma zòna en mai d'una zòna a l'autra, çò que Marcel Coq nòta sus sa mapa. Per consequéncia, aqueste article a pas per tòca de dreçar un retrach complet daus parlars dau Creissent mas de menar quauquas pistas de reflexion e de soslevar una problematica dins l'objectiu de farjar una tipologia mai precisa daus parlars dau Creissent.

4. Presentacion de tres parlars dau Creissent

Tascharem aquí de presentar tres parlars diferents religats a diferentas zònas dau Creissent en Charanta per fin de balhar de conéisser los trachs salhents d'aquilhs parlars e de soslevar las dificultats de categorizacion que se pòden presentar.

4.1. Entre Sent Claud e Nuelh

Lo prumier parlar concernit es lo parlar d'una dama que demòra entre Nuelh e Sent Claud, al limit entre los parlars de tipe A descrichs per M. Coq e los parlars de tipe B (prumier sector dau Creissent). Las donadas fugueren reculidas chas Madama Dupoirier au cors d'una collecta facha en mai de 2014. Madama Dupoirier es nascuda en 1938 e a passat tota sa vita a Nuelh. Madama Dupoirier a parlat occitan tota sa vita mas aura a pus degun per poder bargassar.

Fau prumier notar dins lo parlar de Madama Dupoirier la preséncia de francismes (*huilerie, cerneau...*), çò qu'es un trach plan frequent dins lo parlar de las darrieras generacions qu'an eiritat de l'occitan coma lenga prumiera, d'ordinari las generacions de las annadas 1930 per çò que concernís lo lemosin e qu'es larjament partejat ont que siá en Occitània. La proporcion de francismes es totparier benleu mai nauta dins lo Creissent, probablament en rason de la proximitat fonologica dau francés, mas se fau avisar de plan destriar los francismes que son purament daus manleus au francés daus « francismes » deguts a la forma mesma daus lemas que ne'n son finalament pas. Per exemple *huilerie* es plan segur un francisme quora *coquille* [kokij] es la forma fonologicament normala dins aqueu parlar.

Se pòden notar los trachs salhents següents dins lo parlar de Madama Dupoirier :

4.1.1. Fonetica e fonologia

- L'oclusiva latina /k/ (CA-) a balhat [ʃ] : *chaul* [ʃo], *vachas* [vaʃa], *chamin* [ʃami]... Quò es un resultat que se tòrna trobar au nòrd dau domeni lemosin au vesinatge dau Creissent justadament. Los parlars peitavins-santongés vesins coneissen mai que mai [ʃh] pusleu que [ʃ]; lo resultat [ʃ] es donc pas necessàriament degut a una influéncia d'oïl mas marca un procès parallel.
- /a/ finau dau latin s'es amudit : *aigue, vache, chabre, chine*...
- Preséncia de schwas au mitan daus lemas, çò que balha un ritme sincopat a la frasa : *retirar, pelar, enlevar, petite, seguetz* per los quaus e correspond sistematicament a [ə].

- Reduccion dau difong [aw] que passa sistematicament a [o] : *auche, chaude, jau, chaul*⁵ ; [aj], per contra, se manten mas nonmàs en posicion tonica tot coma dins l'ensemble dialectau lemosin se fai de costuma: *aigue*.
- Manten de la finala occitana [u], sens nasalizacion e dubertura: *maison, lapinon, chinassons*
- Dubertura e nasalizacion de [u] davant nasala, que passa donc a [õ] : *sòn, tòmbat, bòn, fòns, còmprenetz*

4.1.2. Morfologia

- Lo pronom neutre es *quò/qu'* (davant vocala).
- Sistema d'articles : *le* [lə]-los, *la-las*.
- Preséncia sistematica daus pronoms personaus subjectes : *I'ai nascut...*
Remarca: compte tengut de la proximitat dau parlar que fai passar /a/ tonic o long a [ɛ], lo parlar de Madama Dupoirier presenta daus còps [a], daus còps [ɛ], sens qu'aïam pogut determinar de las reglas d'emplec de l'un o de l'autre ; *i'ai nascut* es estat realizat [jajne'ky].
- Flexion de plurau femenin : *las blanchidas* -[a], *quand 'las sòn cuechas* -[a] ; mas en alternància emb una abséncia de flexion, çò que se tròba d'ordinari un pauc mai au dedins dau Creissent : *sas fuelhes, las patates, quand 'las sòn chaudes*.
- Participes passats masculins en -[a] conformament a l'ensemble occitan : *oblijat, ramassat, preparat...*
- Per la conjugason, òm nòta : *fasian, finissave, minjavam, venavan* ; la darriera forma es tipica dau Creissent e daus abòrds emb un alinament de la conjugason sus lo prumier grop ; sus lo mesme model, la forma *fasèvan* tanben se seriá pogut avuir dins aqueu parlar coma s'auv dins daus parlars vesins.

4.1.3. Lexic

Una granda partida dau lexic demòra occitan : *bigarròu, marmiton, boirons, teules, esnosilhar/esnogiàr* (?).

Per resumir, veiquí los trachs mai salhents que marcan una evolucion neta devers l'oïl :

- Amudiment de -[a] romanica finau : *espigolhave, velhade*
- Preséncia de schwas au mitan daus lemas
- Dubertura e nasalizacion de [u] davant nasala, que passa donc a [õ] : *sòn, tòmbat, bòn, fòns, còmprenetz* (e mesme si aqueu trach se tòrna trobar en occitan provençau, per exemple).

Autres non notats çai sus :

- Reduccion a [i]⁶ dau diftong descendent [jɔ] : *faudri'* en luòc de *faudriá*.
- [r] finau articulat dins *aver* e *revenir*.
- Emplec de la locucion *de maeme* tipica dau peitavin-santongés.

⁵ Totparier, lo lemosin realiza tanben dins aqueu cas [tʃo(w)] emb una barradura dau diftong.

⁶ Los parlars lemosins vesins, vers Cofolents, presentan sovent lo mesme trach.

Lo parlar de Madama Dupoirier demòra finalament plan occitan e la comunicacion se fai sens problema en conversar emb ela dins una modalitat occitana lemosina maugrat que siá pas acostumada a auvir d'autres parlars que lo seu pròpri. Madama Dupoirier creguet au començament que son interlocutor, quò es a dire me-mesme, parlava auvernhat, dau temps que ieu utilizava una modalitat situada dins l'espaci a una quinzena de quilometres au sud-est de son domicili, çò que confirma lo manca de contacte aura daus locutors prumiers emb l'alteritat subdialectala que se fasiá autres còps sus lo merchat e las feiras e lo fach que, maugrat tot, la comunicacion demòra larjament possibla dins aquilhs ranvers emb una modalitat lemosina altra.

Çò important de notar, quò es lo fenomen d'ibridacion dins lo parlar de Madama Dupoirier per amor de l'interpenetracion entre parlars vesins. Madama Dupoirier empleja quora de las formas plan caracterizadas coma occitanas (zòna A o B daus còps) quora de las formas mai d'oïl (flexion de femenin plurau per exemple) que se tròban de costuma mai au mitan dau Creissent, e tanben quora de las formas emb [a] tonic o long quora de las formas en [ɛ] tonic o long, çò que rend complicadas las temptativas de categorizacion absoluta de son parlar, çò que s'explica benleu au còp per la situacion a l'òrle dau Creissent dau parlar en question e per l'istòria de Madama Dupoirier que, per lo passat, a auvit lo parlar daus vesins e daus membres de la familha que venián daus alentorns, jamai de plan luenh, mas sufisentament per que lors parlars marquen quauquas diferéncias morfologicas, foneticas o fonologicas (quò es probablament lo cas per las marcas de pluraus femenins).

4.2. A Champanha-Moton

Lo segond parlar concernit es lo de Madama Pintureau, nascuda a Champanha-Moton en 1928, que ten sa lenga vernaculara coma lenga prumiera. Las donadas fugueren collectadas au mes de març 2013 a Champanha-Moton. Lo parlar es situat en zòna C per Marcel Coq, quò es a dire caracterizat coma parlar sens dominanta precisa. La situacion es fòrça diferenta per aqueu parlar que, l'enquestaire, me-mesme, poguet pas menar l'entrevista en occitan puei que l'interlocutritz disiá ela-mesma pas poder comprene lo lemosin, çò que fuguet confirmat per un ensai de comunicacion que se revelet pas satisfasant maugrat una compreson parciala. L'enquestaire deuguet passar d'una lenga a l'autra, mai que mai dau francés a un peitavin-santongés leugierament occitanizat per moments. Çò que marca dins aqueu parlar es lo ritme de la frasa fòrça sincopat a la francesa e la preséncia daus sons [ʃh] e [ʒh] tipicament reconeguts coma peitavins-santongés, sons que lo parlar precedent presentava pas.

Se pòden notar los trachs salhents següents dins lo parlar de Madama Pintureau :

4.2.1. Fonetica e fonologia

- Preséncia de nasals inconegudas coma resultats de certanas etimologies en occitan lemosin : *rinçar* correspond a [rẽsa], *femnes* correspond a [fã].
- Palatalizacion de /b/+/l/ : *bllèu*, *bllanc*...
- Preséncia de [ʃh] e [ʒh] (coma en peitavin-santongés) : *busche*, *bujhàie*, *lessanjhi*, *s'agenolhir*, *orajhe*.
- La finala occitana [u] deven [õ] : *maison*.
- Dubertura e nasalizacion de [u] davant nasala, que passa donc a [õ] : *sòn*, *tòmbar*, *bòn*, *fòns*, *còmprenetz*.

- [-a] finau romanic s'es amudit : *busche, vache*...
- Preséncia de schwas au mitan daus lemas que balhan un ritme sincopat a la frasa.

4.2.2. Morfologia

- Preséncia sistematica daus pronoms personaus subjectes coma dins lo parlar precedent ; lo pronom personau de prumiera persona dau singular es *i'* coma en peitavin-santongés, mas tanben coma en lemosin de Charanta e mai de Nontronés, que presentan tanben sovent, mas pas sistematicament, los pronoms subjectes.
- Lo pronom neutre peitavin-santongés *o/ol* (davant vocala) remplaça lo pronom occitan *quò/qu'*.
- Pas de desinència *-ada* per lo participi passat femenin, mas una desinència *-àie* [e] : *bujhàie*.
- Imperfachs en [-i] en plaça de [-jɔ] per los segond e tresesme grops, coma dins lo parlar precedent: *fasi', meti', protejhi'*.
- Imperfachs en *-av-* per lo prumier grop: *chantave, parlave*...
- Infinitius dau prumier grop en [-a] a l'occitana: *rinçar, bruslar*.

4.2.3. Lexic

- Pusleu d'oïl : *Nau, bujhàie, la neût⁷, busche⁸*.
- Pusleu d'òc : *sèle, aigue, costat*.

Las formas lemosinas e peitavinas-santongesas s'interpenetran.

Per resumir, se pòden notar fòrça caracteristicas d'oïl mas tanben la preséncia d'un lexic d'òc e de quauques trachs morfologics occitans. Lo parlar de Madama Pintureau es clarament de mau classar. Si demandan a daus locutors de peitavin-santongés d'identificar aqueu parlar, coma zo ai fach, li coneisseràn pas veraiment dau peitavin-santongés, mas los locutors d'occitan lemosin li coneissen pas mai dau lemosin. La zòna C definida per M. Coq es donc vertadierament atipica e indecisa. Fonologicament, lo parlar de Madama Pintureau sembla d'oïl mas dins lo detalh, l'i a totparier dins aqueu parlar un fum de trachs que son d'enguera occitans, particularament dins lo domeni de la conjugason, mai que mai a l'imperfach onte las formas en *-av-* per lo prumier grop se mantenen, contràriament a çò que se passa per lo peitavin-santongés.

4.3. A Celafroïn

Lo tresesme exemple es tirat de la tesi de l'Abat Rousselot (1891) sus *Les Modifications phonétiques du langage étudiées dans le patois d'une famille de Cellefrouin (Charente)* en 1891, pareguda dins la *Revue des patois gallo-romans*. S'agís dau començament dau conte dau Pitit Pocet, qu'es transcrich dins una fonetica romanica dins la tesi

---

⁷ Un tròba *neût* en peitavin-santongés, mas fòrça parlars lemosins, en s'aprochar dau Creissent, presentan tanben [nø].

⁸ Pasmens, un tròba *buscha* en lemosin tanben.

de l'Abat Rousselot. Restituïsem çai lau aqueu raconte en utilizar l'alfabet fonetic internacionau per de las rasons practicas de tipografia :

[ẽʒurkojaviynɔmeynfœmkavjãsetãfã//lɔpyʒən/katigrokumre/sapəlavlptipuse//
jatjãmalœru/malœrukumlapjere/inavjã/bunʒã/padkitpãamĩʒa//ẽserkəlɔmelafœ
metjãasʃofa/lupjesuluʃadje//kvytymapovfœm/kədisilɔm/fɔbkənãʒãlypardr/in
popalyvesyfripyłõtã]

Perpausam aquí una tentativa de restitucion en grafia classica occitana emb de las adaptacions nonmàs per rendre l'accès au sens mai aisat :

Un jorn, quò i avi(á) un òme e une feme qu'avian set enfants. Le pus jeune, qu'esti(á) gròs coma ren, s'apelave le petit pocet. Ilhs estian maleurós, maleurós coma las peirès, ilhs n'avian, bones gents, pas de quite pan a minjar. Un ser que l'òme e la feme estian a se chaufar, los piés sos los landiers : « que veus-tu, ma pauvre feme, que dissit l'òme, fau ben que n'anjam lu pardre, i' ne pòd' pas lu veire souffrir pus lòngetemps. »

Lo parlar de Celfroïn es classat dins la zòna C per M. Coq mas sus lo limit emb la zòna D.

Remarcam los trachs salhents següents :

4.3.1. Fonetica e fonologia

- [-a] finau dau latin s'es amudit : *òme, jeune, s'apelave, bones...*
- Preséncia de schwas au mitan daus lemas que balhan un ritme sincopat a la frasa : *petit* [pti], *s'apelave* [sapəlav].
- Preséncia de nasalas absentas en occitan lemosin per los mots correspondents : *pan* [pã].
- Reduccion dau grop /br/ a [v] coma se fai en peitavin-santongés : *pauvre* [pov].
- Conservacion dau timbre de las nasalas occitanas : *minjar* [mĩʒa].
- Dubertura e nasalizacion de [u] davant nasalas, que passa donc a [ɔ̃] : *lòngetemps*.
- Reduccion dau difong [aw] a [o] : *pauvre*.

4.3.2. Morfologia

- Sistema d'articles : *le-los* [lə]-[lu] ; *la* [la]-*las* [la].
- Utilizacion daus pronoms personaus subjectes : *ilhs, i'* ; jos de las formas pasmens utilizadas en lemosin e inconegudas en peitavin-santongés.
- Pronom neutre *quò*.
- Imperfachs en [-i] en plaça de [-jɔ] per los verbes *aver* e *estre* coma dins los parlars precedents : *avi', esti'*.
- Imperfach dau prumier grop en -av- : *s'apelave*.
- La flexion dau femenin plurau se fai pas coma en occitan : *femes, bones*, mas notam curiosament *peirès*.
- Formas ibridas òc/oïl dau verbe *estre* : *estian, estia*.
- Preterit dau verbe *dire* en -it coma se fai en peitavin-santongés : *dissit*.
- Subjontiu present dau verbe *anar* a la prumiera persona dau plurau : *anjam*, conformament a çò que se fai dins los parlars lemosins vesins (e en quauqu'un luec mai en Occitània).

4.3.3. *Lexic*

– Lo mot *landiers* se pòt queraque considerar coma tipic de l'occitan lemosin.

Lo parlar de Celfroin presenta daus trachs partejats entre òc e oïl emb daus còps de las formas ibridas mas sembla pasmens de demorar mai pròche morfològicament de l'occitan (imperfachs dau prumier grop, pronoms, articles) maugrat lo ritme fòrça sincopat (schwas).

Conclusion

Peitau-Charantas es situat a un caireforc linguistic entre òc e oïl ont los idiòmas s'interpenetran dins lo Creissent linguistic. Lo Creissent es sovent estat descrich coma una zòna de rescontre pusleu lasche, un continuum emb daus limits mai o mens marcats sens pertant aver pro fach l'objecte de recerchas sistematicas e pro nombrosas per permetre una descripcion completa satisfasenta.

Las nocions de continuum e de diglossia an, per lo passat, fach l'objecte de discussions vivas per descriure las situacions de contacte entre lengas tant en matèria de variacion diatopica coma diastratica. Au delai de las questions de tipologia linguistica, quò es benleu la nocion mesma de lenga que se pòt interrogar. Los parlars dau Creissent son justadament riches d'ensenhaments per çò que concernís los fenomens de contactes linguistics.

Auei, demòra dau còps de mau perpausar una tipologia absoluta, coma zo fai pensar la presentacion breva dau parlar situat entre Nuelh e Sent Claud ont la locutritz boira de las formas diversas pertant, en teoria e *a priori*, plan localizadas. Un pòt donc malaisadament definir auei la transicion entre occitan e peitavin-santongés sens prene en compte l'entrebeschament, dins lo discors, daus divers registres de lenga. Aquilhs fenomens d'ibridacion son ja estats estudiats dins la region Peitau-Charantas per Michelle Auzanneau (1999) e aitanben per Pierre Encrevé (1967), qu'an guinhat devers una redefinicion daus usatges en cors en apelar e en criticar las nocions de continuum e de diglossia en introduire au mitan d'aquilhs conceptes d'autres dimensions dont lo discors.

Se vei mercés aus exemples presentats dins aqueste article que fai mestier una descripcion mai menimosa e larja dins lo Creissent per melhor conéisser las dinamicas e interaccions entre las varietats de contacte. Recentament, un grop de trabalh amassant Lemosins, Peitavins, Santongés, Berrigauds e Borbonés, a decidit de tornar enginjar un trabalh de collecta e de descripcion per fin de balhar una sintesi pluridisciplinària e globala dau Creissent.

Bibliografia

AUZANNEAU, Michele (1999) : *La Parole vive du Poitou : étude sociolinguistique en milieu rural*. París : L'Harmattan.

BALDIT, Jean-Pierre [BALDIT, Joan-Pèire] (1980) : *Les Parlers creusois*. Garait : Fédération des œuvres laïques de la Creuse.

- BEC, Pierre [BÈC, Pèire] (1963) : *La Langue occitane*. Paris : Presses universitaires de France.
- BRUN-TRIGAUD, Guylaine (1990) : *Le Croissant : le concept et le mot. Contribution à l'histoire de la dialectologie française au XIXe siècle*. Lion : Centre d'études linguistiques Jacques Goudet.
- BRINGUIER, Octavien ; TOURTOULON, Charles (1876) : *Limite géographique de la langue d'oc et de la langue d'oïl*. Paris : Imprimerie Nationale.
- CHAMBON, Jean-Pierre ; OLIVIER, Philippe (2000) : « L'histoire linguistique de l'Auvergne et du Velay : notes pour une synthèse provisoire ». *Travaux de linguistique et de philologie*, 38, p. 83-153.
- COQ, Marcel (1977) : « La limite linguistique du limousin en Charente ». *Lemouzi*, 61, p. 27-37.
- ENCREVÉ, Pierre (1967) : *Problèmes de bilinguisme dialectal : la situation linguistique à Foussais (Vendée)*. Tesi de tresesme cicle (inedita). Paris.
- PIVETEAU, Vianney (1996) : *Dictionnaire du poitevin-saintongeais*. Parthenay : Geste éditions.
- QUINT, Nicolas (1991) : *Le parler marchois de Saint-Priest-la-Feuille (Creuse)*. Lemòtges : La Clau lemosina.
- RONJAT, Jules [RONJAT, Juli] (1930-1941) : *Grammaire istorique [sic] des parlers provençaux modernes*. 4 vol. Montpelhièr : Société des langues romanes.
- ROUSSELOT, Jean (1891) : *Les Modifications phonétiques du langage étudiées dans le patois d'une famille de Cellefrouin (Charente)*. Paris : Welter. Thèse principale, pour le doctorat ès lettres. Tirage à part de la *Revue des patois gallo-romans*, 1891.
- SUMIEN, Domergue (2009) : «Classificacion dei dialèctes occitans». *Linguistica Occitana*, 7, p. 1-55.
- VIGNAUD, Jean-François et MANVILLE, Michel (2007) : *Langue & mémoire du pays de Guéret*. Garait : Conseil général de la Creuse.

Écrire en Gascogne agenaise au Moyen Âge : pratiques en conflit

Thomas FIELD
University of Maryland, Baltimore County

---

1. Introduction

L'occitan écrit du Moyen Âge est multiple, disparate, et son étude expose le chercheur à deux sortes de pièges. Le premier est la tendance à vouloir déceler derrière le texte un code parlé plus authentique, la véritable langue, celle qui ne connaîtrait pas les contraintes imposées par la tradition écrite. Nous savons, pourtant, depuis longtemps que l'écriture n'est pas la transcription de l'oralité, et, en même temps, que la langue parlée elle-même est multiple dans ses registres et ses significations. Le texte écrit – nous le comprenons aujourd'hui – doit être examiné en premier lieu dans le contexte des traditions de l'écriture.

C'est un second piège qui nous concernera davantage ici : la conviction qu'il doit exister dans la pratique de l'écrit des normes relativement claires, des modèles linguistiques, objets du désir des scribes, qui ne les atteignent pas toujours parfaitement.

1.1. Scriptae en Gascogne

L'existence d'une langue écrite commune en Occitanie à un moment où aucune autre langue romane ne pouvait s'en vanter est devenue un lieu commun de la linguistique romane¹. Ce phénomène définit depuis à peu près un siècle la spécificité de l'occitan et sert à souligner son prestige antique. Pourtant, les études de détail sur l'écriture de la langue, tout au moins dans son contexte laïc et urbain, manquent encore, et il peut sembler hasardeux de proposer une singulière langue commune dans les pays occitans au Moyen Âge quand on n'a pas épuisé les explications plus prosaïques pour les ressemblances qu'on retrouve dans les manières d'écrire à travers les pays d'oc.

Le concept de « scripta », depuis les travaux de Gossen (1967), sert à rendre compte de la distance importante qui sépare l'oral de l'écrit et met l'accent sur

---

¹ Il est à noter que les auteurs de la récente *Cambridge History of the Romance Languages* prennent quelque distance par rapport à cette notion (voir, par exemple, Kabatek 2013 : 173-176).

l'existence de traditions d'écriture indépendantes des configurations dialectales de la langue parlée. Pour la Gascogne, Pierre Bec (1984) a noté que la pratique se partageait entre deux scriptae administratives, la toulousaine et la béarnaise. Mais interprétée trop étroitement, cette perspective peut empêcher une compréhension véritable de l'écrit urbain en Gascogne. Les différences entre le Béarn et le reste de la Gascogne sont réelles, mais, en fait, chacun des grands centres urbains déploie une forme d'écriture qui lui est propre, tandis que les localités moins puissantes construisent, elles aussi, des langues écrites qui composent avec les influences diverses auxquelles elles sont exposées. La notion de scripta reste utile tant qu'elle reste assez abstraite ; autrement, on se voit obligé d'en proposer de multiples formes. Glessgen (2008), dans ses recherches sur la Lorraine, propose la notion plus ponctuelle de « lieux d'écriture » qu'il définit comme « des entités à part entière ayant eu une action propre dans l'histoire de la langue écrite et dans tout ce qu'elle implique pour l'histoire politique et culturelle² ». Il montre qu'il s'agit de diasystèmes qui sont en relation avec des scriptae plus globales et plus abstraites, mais qui sont le fait de scribes individuels qui s'inscrivent dans ce qu'il appelle une norme de « proximité linguistique ».

La langue écrite est sujette à des pressions multiples. Elle subit, tout d'abord, les normes et les préjugés qui règnent dans le domaine de l'oralité. Par exemple, certaines formes, telles que les articles définis *eth*, *era* de la montagne gasconne ne paraissent pour ainsi dire jamais dans les textes et avaient sans doute la réputation d'être vulgaires à l'oral aussi. De manière plus générale, l'infériorité du gascon par rapport au languedocien est explicite dans les traités de poétique, comme on le sait. Ensuite, et par-dessus tout, on a tendance à imiter les formes qui caractérisent les textes les plus prestigieux et ceux qui ont pour origine les grands centres du pouvoir. Nous verrons, cependant, que s'ajoutent à ces pressions d'autres considérations. Pour examiner concrètement la dynamique qui résulte de ces différentes forces, il nous a paru intéressant d'explorer les zones gasconnes de l'Agenais, car Agen, de parler languedocien, lié à la fin du Moyen Âge au pouvoir anglais centré sur Bordeaux, gérait un important domaine de parler gascon. C'est un site intéressant pour l'étude des influences scripturales et du pouvoir des scriptae.

1.2. Les coutumes et l'histoire du gascon

Dans une étude qui date de 1984 et qui traite du Comminges, Bec (1984 : 132) montre que le texte des coutumes de Montsaunès (1288), dont la version la plus ancienne existe dans un manuscrit de la fin du XIIIe ou du début du XIVe siècle, est écrit en occitan languedocien, tandis qu'une version postérieure (fin du XVe ou début du XVIe siècle) est nettement gasconne dans sa langue. Pour tenir compte de la première version, il propose l'existence en Gascogne d'une « langue notariale commune et traditionnelle [...] véhiculée par Toulouse », notant en même temps que « le gascon concret de tous les jours [...] affleure de-ci, de-là ». En fait, pour bon nombre de textes commingeois du XIIIe siècle, l'influence toulousaine est nette, mais une étude plus globale sur l'écriture en Gascogne nous pousse à nuancer l'explication, comme nous le verrons.

---

² La citation est tirée d'un résumé commode en ligne : <http://elec.enc.sorbonne.fr/CID2003/glessgen>. L'article de base est Glessgen (2008).

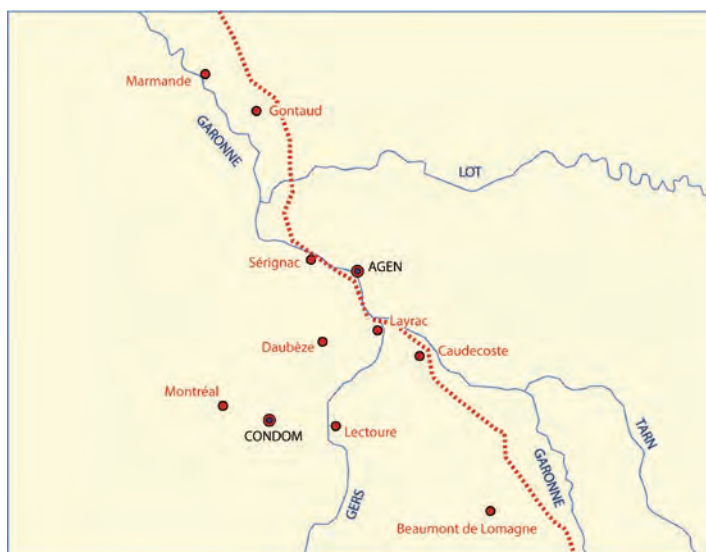
On n'a pas toujours tenu compte du fait que les textes coutumiers sont particulièrement mauvais comme témoignages sur la langue de l'endroit qui les concerne, et ceci pour plusieurs raisons. D'abord, les coutumes prennent, dans la plupart des cas, une version précédente comme modèle, préparée pour une autre localité, quelquefois assez éloignée. Il n'est pas rare de retrouver dans un texte coutumier des articles copiés directement d'un autre document. Ensuite, il s'agit de l'octroi de droits à une communauté par un seigneur dont le centre de pouvoir est quelquefois loin de la localité concernée ; la langue de ce texte est normalement celle du notaire ou du juriste qu'il a chargé de préparer le document, et celui-ci n'a quelquefois aucun lien personnel ou linguistique avec l'endroit. Troisièmement, les coutumes sont modifiées sans arrêt dans leur contenu ainsi que dans leur langue, ce qui fait qu'ils comprennent en général des éléments de dates différentes et témoignent de pratiques différentes de l'écriture.

Mais ceci ne signifie pas que les coutumes ne puissent pas servir à l'étude des lieux d'écriture. Dès qu'on abandonne l'idée que les documents médiévaux n'intéressent le linguiste qu'en fonction de ce qu'ils peuvent lui apprendre sur la langue parlée locale, ces textes acquièrent un nouvel intérêt de par leur forme hybride et composite. La qualité floue des coutumes peut être particulièrement riche en possibilités pour la recherche quand on en a plusieurs versions, car les modifications linguistiques d'un texte donné ne sont jamais innocentes et appellent une explication.

Tous ces facteurs entrent en jeu dans les textes qui nous concerneront ici. Il s'agit justement de coutumes, celles de l'Agenais gascon, la plupart disponibles dans l'édition d'Ourliac et Gilles (1976, 1981). Ces textes présentent l'avantage d'être l'expression d'un droit d'une originalité marquée dans le contexte occitan (Ourliac e Gilles 1981 : 12). Ce sont, en d'autres termes, des textes bien ancrés dans leur région d'origine.

2. L'Agenais gascon

L'Agenais comprenait au Moyen Âge un territoire au sud de la Garonne qui, selon les époques, pouvait s'étendre jusqu'au Bazadais et à l'Armagnac. Situé entre Bordeaux et Toulouse, ce territoire a subi pendant des siècles le poids de ces deux grands centres, le premier gascon et le second languedocien. Mais, naturellement, la domination linguistique de la ville d'Agen elle-même sur son domaine gascon a été prépondérante.

2.1. Sérignac et Daubèze : la « gasconnisation » dans les coutumes du Brulhois

Un premier groupe de coutumes provenant de localités gasconnes prend forme dans le sillage de la coutume d'Agen elle-même. Celle de Daubèze fut octroyée en 1273, et elle semble avoir servi de modèle, à son tour, pour d'autres localités dans la petite région du Brulhois au sud de la Garonne (Ourliac et Gilles 1981 : 307-315). Parmi ces dernières on peut citer Sérignac, dont la coutume date de 1274, c'est-à-dire un an après celle de Daubèze. Par bonheur, nous possédons une copie des coutumes de Sérignac à peu près contemporaine de l'originale, tandis que celles de Daubèze ne subsistent que dans un manuscrit du siècle suivant. Une comparaison de ces deux documents est révélatrice.

Sérignac (aujourd'hui Sérignac-sur-Garonne), situé à 12,5 km d'Agen sur la rive gauche de la Garonne, est en territoire gascon, mais sur la frontière même qui sépare celui-ci de la zone languedocienne. Ses coutumes ne contiennent aucun trait gasconnet, car ce document est entièrement écrit dans la langue administrative d'Agen³. Ce n'est guère surprenant, étant donné le peu de distance qui sépare cette petite localité de la capitale régionale, et il est clair que ce texte ne nous renseigne absolument pas sur le parler usuel de Sérignac. Daubèze, aujourd'hui simple hameau situé dans le cœur du Brulhois, est à 24 km d'Agen. Ses coutumes, octroyées en 1272, donc avant celles de Sérignac, sont très proches de celles-ci par leur contenu, mais la langue du manuscrit, qui date de 1347, est nettement plus gasconne.

Sérignac (Ourliac et Gilles 1981 : 354)

E si li testimoni no volo venir per aquel qui los aura traygz, lo baele e sa cort deu los far venir ades de manera que dins aquels .iii. dias sia totz deliourat.

Daubèze (Ourliac et Gilles 1981 : 336)

E si li testimoni no volen venir per aquetz que los auran treytz, lo bayle e sa cort los deu far venir ades de manera que dins aquetz .iii. dias sia totz deliurat.

Comme les deux textes ont pour origine la coutume d'Agen, et comme celui de Daubèze a apparemment servi de modèle pour Sérignac, on doit supposer que le texte de Sérignac, pour lequel nous avons un manuscrit du XIIIe siècle, représente mieux la langue primitive de cette série. D'ailleurs, la coutume de Daubèze comprend, en effet, un certain nombre de traits languedociens qu'on peut interpréter comme des restes du texte original⁴. Cela signifierait que le texte de Daubèze a été « localisé » entre la date de ses origines et le moment où notre manuscrit a été produit. Il s'agit donc d'un cas semblable à celui des coutumes de Montsaunès, sauf que le modèle ici n'est pas Toulouse, mais Agen. Il est possible que le gascon local, à l'origine, n'ait pas paru adéquat face au languedocien d'Agen, mais la proximité géographique de la ville comtale et épiscopale suffirait sans doute pour expliquer l'adoption de sa langue dans les deux endroits. Soixante-quinze ans plus tard, un notaire de Daubèze avait retravaillé le texte pour qu'il corresponde davantage à la langue du lieu. Ce mouvement vers une langue plus locale est parallèle à ce que Bec a décrit pour Montsaunès et constitue, en fait, une tendance générale en Gascogne, évolution qui appelle une analyse en termes de « lieux d'écriture ».

³ Il faut rappeler que la langue de la coutume d'Agen (Akehurst 2010) et des documents qui en ont été influencés n'est pas forcément celle des habitants de la ville à l'époque.

⁴ Parmi ces traits, on peut citer 12 cas de l'adjectif démonstratif sous sa forme languedocienne *aque*, contre 64 de la forme gasconne *aque*t.

2.2. Montréal : le rôle du notaire/juriste

Le cas de la bastide de Montréal nous fournit une indication supplémentaire sur ce processus, car son contexte historique est plus net. Montréal se situe dans le Gers, à 56 km d'Agen, donc bien plus loin que Sérignac ou Daubèze, et au cœur des pays du Condomois, bien gascons : « en lo derrier loc d'Agènes », selon le texte (Ourliac et Gilles 1981 : 125). Ses coutumes ont été octroyées en 1255, mais le manuscrit qui subsiste date de 1341. On pourrait s'attendre, soit à un original en gascon à cette distance d'Agen, soit à un texte languedocien agenais gasconnisé ultérieurement, comme à Daubèze. Mais le texte du XIVe siècle que nous possédons est presque entièrement en langue d'Agen, avec à peine quelques traits gascons.

- que de lui sia fach aquela meseissa causa que fora facha d'aquel qui l'en acuset criminalment (Ourliac et Gilles 1981 : 135-136)
- et per cadaun garent puesa aver totz los dias que es dig del primier garent (Ourliac et Gilles 1981 : 134)
- empero, que primeirament sia facha esmenda del sius bes a aquela femna (Ourliac et Gilles 1981 : 148)

Notons en passant que dans les documents montréalais ultérieurs, par exemple les comptes consulaires, qui datent d'un siècle plus tard, publiés par Samaran et Loubès (1979) pour les années 1458-1498, nous ne trouvons aucun de ces traits exogènes, car la langue y est bien le gascon de la région.

L'explication de ce décalage entre la langue locale et celle des coutumes est très simple pour Montréal : les coutumes sont contemporaines de la construction de la bastide, et la charge d'établir à la fois le dessin de cette ville nouvelle et celui de ses coutumes a été accordée en 1255 à « maiste Pons Mainart, notari d'Agènes » selon le texte (Ourliac et Gilles 1981 : 125). Ce Pons Maynard était une personnalité exceptionnelle de l'époque, lieutenant du sénéchal de Quercy, grand fondateur de bastides et rédacteur de coutumes, actif partout à travers la région (Raynaud 1980 : 66-68). Cet homme a naturellement rédigé la coutume de Montréal dans la langue qu'il maniait habituellement pour les besoins administratifs, la langue administrative d'Agen, celle que l'on retrouve dans la coutume de cette ville.

Quant au fait que la copie de 1341 n'ait pas été gasconnisée à Montréal, au contraire de ce qui s'est passé à Daubèze et ailleurs, on ne peut qu'émettre des hypothèses⁵. Peut-être le copiste et les jurats de la ville ont-ils voulu préserver autant que possible ce document ancien accordé par Alphonse de Poitiers « fraire del senhor re Lodoic rey de Fransa » (Ourliac et Gilles 1981 : 125) et rédigé par un personnage presque mythique de l'administration régionale. En tout cas, ce document nous prévient, si besoin était, contre la tentation d'utiliser les coutumes pour décrire la langue de l'endroit auquel elles sont destinées et nous rappelle que tout texte médiéval nécessite un contexte, une histoire.

Ainsi, l'existence de textes en languedocien destinés à la Gascogne découle, dans certains cas du moins, de considérations purement pratiques. Un notaire envoyé par le seigneur, ou bien appelé par une ville qui n'en avait pas encore, a écrit

---

⁵ En fait, le texte contient un petit nombre de traits gascons, mais presque toujours dans des passages qui, manifestement, ont été ajoutés au texte d'origine, comme celui qui contient 4 occurrences du gascon *aquet*, celles-ci à quelques lignes les unes des autres (Ourliac et Gilles 1981 : 145).

dans la langue administrative qui lui était habituelle. C'est ainsi que la coutume de Montréal, en plein Condomois, paraît sous la forme que nous lui connaissons, et c'est également, sans doute, l'explication du texte de Sérignac, qui n'offrait aucun trait gascon. D'ailleurs, d'autres villes gasconnes dans la région ont aussi des coutumes en languedocien agenais, dont Layrac, et là, comme à Montréal, le document est le fruit des efforts d'un individu venu d'ailleurs, « Arnaldus de Monberer, communis notarius agenni » en l'occurrence (Moullié 1861 : 408). Plus on remonte dans le temps, d'ailleurs, plus on risque de trouver des cas où les notables ont dû faire appel à un notaire de l'extérieur pour formuler le texte dont ils avaient besoin.

2.3. Les lieux d'écriture du Marmandais

Une deuxième série de coutumes agenaises a ses origines à Marmande, au nord-ouest d'Agen, sur la rive droite de la Garonne. Cette ville, bien plus importante à l'époque que les autres que nous avons examinées, a élaboré une coutume originale qui a servi de modèle pour toute une série de textes coutumiers dans la région (Ourliac et Gilles 1976 : 3-19). La version primitive remonte à 1182 ; elle a été modifiée sans cesse, et la coutume réformée, qui est celle qui nous reste aujourd'hui, est de 1340. Nous en avons une copie partielle, contenant les 193 premiers articles, de l'année suivante, et c'est cette partie seule de la coutume qui fera l'objet de notre analyse. Les éditeurs préviennent le lecteur sur la valeur philologique du texte en constatant des fautes de lecture relativement nombreuses (Ourliac et Gilles 1976 : 94), mais il y a lieu de se demander s'il ne s'agit pas en partie d'une scripturalité particulière à la région, ainsi que nous le verrons⁶.

Les traits gascons sont fréquents :

- las petz dels vedetz deven se accoustumar per carguas (Ourliac et Gilles 1976 : 127)
- arreoissament (Ourliac et Gilles 1976 : 175), als paubres e als arrix (135), arreder (191)
- pres o restat [hypercorrection pour *arrestat*] (Ourliac et Gilles 1976 : 119)

Comme ailleurs dans la région, nous retrouvons des traits caractéristiques du languedocien d'Agen, mais mélangés à d'autres formes :

E si avenia que ... fes la molher al marit e-l marit a la molher altres donacios estiers aqueles que serion faches entre lor sobre l'esposament, no deven aver valor aqueles donacios si no eran feitas e autreiades o confermades en manera de darreir ordenement o de darreir testament, car en aque cas deuria valer aquela donacios (Ourliac et Gilles 1976 : 194)

Il est à noter que Marmande se trouve dans une zone où la latérale géminée en fin de mot donne *-t* comme en gascon, tandis qu'entre voyelles le produit est *-l-* comme en languedocien, ce qui fait que les formes *aquela* et *aqueles* dans ce texte ne sont pas d'origine languedocienne. De même, la forme *darreir* n'est pas agenaise, mais bordelaise, et constitue la forme locale à Marmande à l'époque moderne.

En revanche, on remarque immédiatement le mélange de formes languedociennes et gasconnes d'un même lexème : *faches*, *feitas*. Certains mots

---

⁶ Notre analyse est globale et schématique à ce stade des recherches. Il faudrait examiner la langue des articles, les uns après les autres, en fonction de la date de leurs origines (voir Ourliac et Gilles 1976 : 18-19).

particuliers qui paraissent à l'occasion dans ce texte sous leur forme gasconne revêtent bien plus souvent une graphie languedocienne. Pour le texte dans son ensemble :

- Formes gasconnes (*aquet, aqued*) = 2 occurrences
- Formes languedociennes (*aquel, aquels*) = 140 occurrences

Dans d'autres cas, la proportion des graphies est plus équilibrée. Par exemple, le texte contient

- Pour 'neuf' : 3 occurrences de *noet* (forme gasconne) et 2 de *noel* (forme languedocienne)
- Pour 'nouvellement' : 3 occurrences de *noerament* (forme gasconne) et 3 de *noelament* (forme languedocienne)

Les formes du conditionnel sont surtout languedociennes (par exemple, *seria*), mais comprennent aussi un nombre non négligeable de variantes gasconnes (*sere*).

Le texte de la coutume adopte, en outre, une solution peu fréquente pour noter la semi-voyelle [w], préférant *o* à *u* : *perpaosar* (Ourliac et Gilles 1976 : 155), *raobaria* (156), *liorada la caosa* (161). Il note aussi une série de traits qui correspondent très exactement à la phonétique de la langue locale moderne.

- (1) L'article défini féminin pluriel, souvent graphié « les » dans le texte, correspond au [les] indiqué par l'*ALG* (VI : 2451-2459) pour la langue moderne : « E deu aber aqui los escriotz e les cartas qui seran estades feitas del bandiment ; e si les causas li son encorregudas, deu les recebre per escriot, aissi com foran estades bandides » (Ourliac et Gilles 1976 : 164).
- (2) Les voyelles *-a* et *-e* posttoniques sont notées le plus souvent, toutes les deux, par la graphie *-a*, résultat d'une neutralisation en [œ] indiquée par l'*ALG* (VI : 2150) pour la langue moderne : « prendra » (Ourliac et Gilles 1976 : 166) ; « per vendra » (126) ; « deu o ensarcar e aprendra en altra leal manera » (168).
- (3) Les produits de *-ARIU* et de *-ARIA*, qui donnent *-[ej]* et *-[era]* dans la langue moderne selon l'*ALG* (VI : 2072-2073), sont représentés très exactement par 'darreir' et 'manera' dans l'extrait ci-dessus.

Il peut sembler surprenant que ce texte contienne autant de traits locaux, mais Marmande avait une puissance autrement plus remarquable que celle des autres localités dont nous avons parlé. La langue écrite de Marmande, au moment précis de la préparation de cette coutume réformée, reflète bien les textualités dominantes de son histoire, celles d'Agen et de Bordeaux, mais la personne ou les personnes qui ont écrit notre version de ce texte étaient de la région et ont élaboré une forme d'écriture particulière à leur ville. La conscience linguistique locale stigmatisait apparemment certaines formes, et celles-ci étaient donc évitées à l'écrit. Ainsi, on peut écrire *vedetz*, mais on évite en général *aquetz*. Ce fait rappelle non pas une situation linguistique exceptionnelle où il y aurait un modèle extérieur qu'on vise, quelquefois en vain, mais plutôt le cas général des langues non standardisées. Les locuteurs et les écrivains sont conscients de certaines différences de prestige mais de manière peu systématique. Il semble clair qu'on ne rend pas facilement compte de la langue de ce document en termes de scriptae globales. Il faut tenir compte d'un contexte social et culturel spécifique, bref d'un lieu d'écriture pas comme les autres, qui a évolué au cours des siècles.

Une dernière localité peut nous renseigner davantage sur la complexité des influences scripturales dans ces régions. Gontaud (aujourd'hui Gontaud-de-Nogaret) a une coutume basée sur celle de Marmande, dont il est distant de seulement 13 km. Elle semble dater de 1317, et notre copie est du XIVe siècle. La variabilité entre les traits gascons et languedociens qu'on a notée à Marmande s'y retrouve aussi.

- lo cosselh qui aura estat aquel an avant am lo cosselh noelament establhit (Ourliac et Gilles 1976 : 314)
- deven elegir cosselh noet (Ourliac et Gilles 1976 : 309)
- quar en aquet cas no seria tengut lo gardayre de esmendar aquela perda (Ourliac et Gilles 1976 : 323)

Notons que les formes *aquet* et *aquela* dans cette dernière phrase sont le reflet exact de la langue parlée locale, telle qu'elle existait encore au XXe siècle (comme nous l'avons noté ci-dessus pour Marmande).

Pourtant, on n'y retrouve pas le grand nombre de traits locaux qui paraissent dans le texte de Marmande, et on constate que Gontaud, quoique située plus au sud que Marmande, semble plus influencée par Bordeaux que sa grande sœur. Pour ne prendre que deux exemples :

	Formes languedociennes	Formes du gascon central	Formes bordelaises
'dit, dite, etc.'	dich-	dit-	deyt-/deit-
Coutume de Marmande	24	36	42
Coutume de Gontaud	2	6	142

	Formes languedociennes	Formes du gascon central	Formes bordelaises
'manière'	maniera	manera	maneira
Coutume de Marmande	7	51	4
Coutume de Gontaud	0	0	80

Rappelons que les deux versions existantes des coutumes datent de la même époque, à peu près. On trouve ainsi quelques traces de l'agenais encore (ou d'autres scriptae languedociennes) dans ces deux textes, mais l'influence bordelaise est indéniable, encore plus forte à Gontaud qu'à Marmande. Gontaud, localité moins importante et moins puissante, ne bâtit donc pas sa propre langue écrite, mais imite à la fois Marmande et Bordeaux.

3. Réflexions

Il ressort de ces déplacements à travers l'Agenais (et nous pourrions encore parler d'autres localités voisines : Lectoure, Caudecoste, etc.) que l'on ne doit pas s'attendre à ce qu'un document gascon particulier du Moyen Âge représente une scripta particulière au sens large et que tout texte médiéval appelle une analyse de son contexte historique. La forme textuelle semble suivre quelquefois d'assez près la langue parlée locale, mais cette tendance entre en conflit avec d'autres pressions, qui peuvent être multiples et qui varient selon les époques.

Les relations de pouvoir et de proximité, plus que des idéologies linguistiques abstraites, semblent expliquer la configuration de formes écrites que nous retrouvons dans ces textes. On doit, évidemment, y ajouter les attitudes bien connues en ce qui concerne le gascon. Mais il faudrait commencer par une évidence : un document est écrit par un individu qui a eu une trajectoire particulière. Ce qu'on a pensé être le poids de la scripta toulousaine en Comminges, par exemple, n'était peut-être, en fin de compte, que l'ensemble d'habitudes scripturales d'un certain nombre de notaires ; les

coutumes de Montréal sont écrites en languedocien agenais à cause du pouvoir de la ville d'Agen, bien évidemment, mais plus directement pour la simple raison que Pons Maynard travaillait toujours dans la « scripta » de cette ville.

Pour nous autres, habitués à la notion de normes fixes, le foisonnement de manières d'écrire que nous retrouvons dans ces textes gascons du Moyen Âge peut être déroutant. Ce n'est pas un phénomène aléatoire, cependant, et il s'agit pour le linguiste de déceler les relations scripturales qui ont servi à bâtir les lieux d'écriture qui se développaient dans ce monde sans normes fixes. La variation linguistique ne gênait pas les intéressés autant qu'on pourrait le penser. Un texte de portée locale pouvait se maintenir pendant longtemps sous une forme qui ne correspondait pas du tout au parler de l'endroit, ni même à l'évolution des autres pratiques d'écriture locales, comme c'est le cas à Montréal. En revanche, on pouvait envoyer des missives écrites dans une variété locale de gascon jusqu'aux quatre coins de l'Occitanie et de l'Aragon, sans que le souci de variation linguistique soit perceptible⁷. Ceci n'équivaut pas à dire que toutes les variétés d'occitan avaient le même niveau de prestige, loin de là. Le gascon n'avait pas la même réputation que le languedocien, tout au moins en Occitanie, et, même au sein du gascon, toutes les formes n'avaient pas la même valeur.

Pour un notaire donné, la forme de sa langue ne nous est pas forcément prévisible : langue locale et scriptae influentes jouent leur rôle, mais la taille de la ville d'origine du texte compte aussi. C'est ainsi que la notion de lieux d'écriture devient utile et même nécessaire. Un centre important comme Marmande se permet, à l'écrit, des localismes que les petits centres tels que Gontaud hésitent à adopter dans les textes.

En fin de compte, c'est la notion même de scripta qui se trouve affaiblie par les faits, car, à moins de proposer de multiples scriptae gasconnes (bordelaise, bayonnaise, agenaise, béarnaise, etc.), la notion est de peu d'utilité une fois qu'on a passé au-delà des généralités les plus larges. Il est évident que les formes d'écriture qui caractérisent les grands centres tels que Toulouse ont un pouvoir d'attraction qui les rend prestigieuses, mais la notion de scripta ne peut pas être prise dans un sens normatif. Si on aborde les textes en termes de lieux d'écriture, nous arrivons à cerner un peu mieux les évolutions dont témoignent les documents, et en premier lieu, celles qui mènent vers des formes scripturales locales.

En outre, dans l'ouest de l'Occitanie, il faut privilégier le rôle de l'écrivain/juriste ; il ne s'agit pas d'un agent de quelque littéralité englobante, d'une langue standard, qui, sujet à des faiblesses occasionnelles, court toujours le risque de laisser glisser dans ses textes des bribes de parlars locaux. Dans un contexte culturel où il n'y a pas de norme fixe ni, plus important encore, d'institutions capables d'appliquer de telles normes, les pratiques d'écriture sont, au fond, des habitudes découlant de la fréquentation des textes. Le notaire a une certaine expérience de l'écriture, et ce passé va influencer la forme des documents qu'il produit là où il travaille normalement et dans les autres localités où il est appelé à œuvrer à l'occasion. Au fond, on a l'impression que la variation linguistique intéressait les gens assez peu, le notaire agissant surtout dans un souci d'efficacité et de précision quant au contenu. La passion française pour l'orthographe n'est pas un phénomène de la Gascogne médiévale.

---

⁷ Nous préparons une étude sur la portée extérieure du gascon en tant que langue écrite au Moyen Âge.

Références bibliographiques

- AKEHURST, F. R. P. (2010) : *La Costuma d'Agen : a Thirteenth-Century Customary Compilation in Old Occitan*. Turnhout : Brepols.
- ALG = SÉGUY, Jean (dir.) (1954-1973) : *Atlas linguistique et ethnographique de la Gascogne*. 6 vol. Paris : CNRS.
- BEC, Pierre (1984) : « La Scripta occitane entre le XIIIe et le XVIe siècles ». In : *[Actes du] Colloque international d'études occitanes (Lunel, 25-28 août 1983)*. Montpellier : CEO, p. 123-133.
- GLESSGEN, Martin-D. (2008) : « Les lieux d'écriture dans les chartes lorraines du XIIIe siècle ». *RLiR*, 72, p. 413-540
- GOSSEN, Carl Theodor (1967) : *Französische Skriptastudien : Untersuchungen zu den nordfranzösischen Urkundensprachen des Mittelalters*. Vienne : SbWien.
- KABATEK, Johannes (2013) : « Koinés and scriptae ». In : MAIDEN, Martin ; SMITH, John Charles ; LEDGEWAY, Adam (éd.) : *The Cambridge History of the Romance Languages*. Cambridge : CUP.
- MOULLIÉ, M. Amédée (1861) : « Coutumes de Layrac ». *Recueil des travaux de la Société d'agriculture, sciences et arts d'Agen*, IIe série, 1, p. 389-431.
- OURLIAC, Paul ; GILLES, Monique (1976) : *Les Coutumes de l'Agenais*, vol. 1 : *Les coutumes du groupe de Marmande*. Montpellier : Société d'histoire du droit et des institutions des anciens pays de droit écrit.
- OURLIAC, Paul ; GILLES, Monique (1981) : *Les Coutumes de l'Agenais*, vol. 2 : *Bouglon, Montpezat, Montréal, Outre-Garonne et Bruilhois*. Paris : Picard.
- RAYNAUD, Pierre Louis (1980) : *The Role of Design in City Form : Organic and Planned Towns*. Thèse, MIT.
- ROHLFS, Gerhard (1977) : *Le Gascon : études de philologie pyrénéenne*. Tübingen : Niemeyer. 3e édition.
- SAMARAN, Charles ; LOUBÈS, Gilbert (1979) : *Comptes consulaires de Montréal en Condomois (1458-1498)*. Paris : Bibliothèque nationale.

Au fil de la période. Prosodie de l'occitan parlé

Jean-Louis FOSSAT
Université Toulouse – Jean Jaurès

Résumé

En règle générale, le linguiste dialectologue s'est attaché à décrire des états de langue inertes de la langue occitane, produit historique contraint, transmis et appris, base de l'éloquence dialectale ; au mieux, il utilise pour atteindre cet objectif des méthodes de bornage et de calcul de la variation (Séguy 1973 ; Allières 1971a, 1971b) ; cela vaut pour l'élaboration experte d'atlas linguistiques, de grammaires à exemples muets (Ronjat 1930-1941), de dictionnaires exemplifiés (Fossat à paraître), et de manière générale pour le lexique-grammaire de l'occitan .

Une approche prosodique et rythmique de l'occitan parlé relève d'une approche dynamique du « fait linguistique » (Milner 1984) dans le cadre des théories des actes de langage¹. La parole libérée prend en compte les facteurs psychologiques, éthologiques, voire politiques qui sous-tendent le comportement prosodique ; la production de données brutes², soumises à analyse purement exploratoire, avec ou sans interprétation, peut-elle ou non valider ces hypothèses de départ, toutes récusables ? On se bornera ici à un premier repérage de segments rythmiques répétés corrélés aux actions de langage, rapportées aux dispositions générales des locuteurs³ dans les conditions où ont été recueillies ces données brutes, données à expertiser. Ces données concernent ici le gascon du Haut-Salat, du haut Couserans et du gascon interférentiel de Massat/Biert.

---

¹ Voir Lacheret-Dujour et Victorri (2002) ; Dorta (2007) ; Lai et Rilliart (2007) ; Martin (2009), plus spécialement dans les chapitres 8 (*Transcription des courbes mélodiques*, p. 69-92), 9 (*Structure prosodique*, p. 93-111), 5 (*Dislocation à gauche et à droite*, p. 162 et suivantes) et *Variantes régionales* (p. 273 et suivantes).

² Les données brutes sélectionnées représentatives de cette approche sont accessibles et analysées dès 2014 dans le contexte du projet *Sound.occiton* accessibles sur le site <http://occiton.free.fr>. Les essais de représentation rythmique et mélodiques utilisent, entre autres possibilités, le logiciel PRAAT dans sa version 5.4. Notre moteur de recherche a été élaboré par A. Meqqori ; l'application à l'occitan relève du travail de J.-L. Fossat (1997-2014) sur la base d'une archive sonore numérisée (dépôt Bibliothèque Municipale de Toulouse 2015, en préparation).

³ Les segments prosodiques répétés sont repérés à partir des textes transcrits associés à leur annotation rythmique par les logiciels ALCESTE (Société Image, Toulouse) et LEXICO 3.6 (André Salem).

Le problème abordé, d'apparence simple, se ramène à une question : comment substituer à une description inerte des états de langue qui ne prend pas en compte le fait prosodique une description dynamique des actes de langage dotés de propriétés prosodiques (rythmicité, mélodie, durée, hauteur, intensité) ?

Pour tenter de donner une première réponse à cette question cruciale, nous avons dans un premier temps sélectionné dans un corpus-parole⁴ de langues romanes des fragments caractérisés par leurs propriétés rythmiques, repérés sur des séquences de durée supérieure à la phrase, caractérisées par le renforcement prosodique que rend visible l'organisation prosodique de la période corrélée aux actes de langage annotés à partir du repérage de segments répétés⁵.

Nous retiendrons pour cela trois cas, en rapport avec trois situations types, rapportées à l'organisation prosodique des actes de langage qui impliquent renforcement prosodique :

- Le renforcement lexical en durée, intensité, hauteur, en visualisation partagée (Urbain).
- Le renforcement lié à la dramatisation en « visualisation de scène partagée » : la colère communicative de Jan-Pau (Lacheret-Dujour et Victorri 2012).
- La frénésie prosodique du soldat Marcel.

1. L'homme qui a appris de son père à diriger les brebis sur un parcours : segments lexicaux répétés

Il s'agit d'Urbain (U), fils d'Adrien (A) dit Jan-Pau, tous deux bergers éleveurs, à La Soumère (Ariège) ; il a appris à ses brebis à utiliser leur outillage cérébral pour qu'elles apprennent à leurs agneaux les itinéraires qu'elles ont mémorisés ; A et U ont appris à leur petit-fils et fils, qui installe en 2014 une fromagerie à La Soumère, sur quel ton, sur quel mode on parle aux brebis castillonnaises qu'ils appellent *eras castà*, en gascon de préférence, et exclusivement en gascon castillonnais du Haut-Salat (Couserans) qu'ils ont appris au travail, en estive de montagne, non à l'école, entre le port de Salau, Castillon, Bethmale, Seix, Oust et Ercé, Aulus et Auzat, aux portes du Val d'Aran.

(i) *ven ! ven : ven !*

(ii) *veneù ! veneù ! veneù⁶ !*

Il s'agit du cas le plus simple de distance fonctionnelle lexicale entre monosyllabe et dissyllabe : la suite analysée répond aux exigences prosodiques d'un

---

⁴ On appelle corpus-parole toute production de langue qui repose sur les données brutes d'une archive sonore numérisée de faits de parole libre ou semi-libre (récits, récits de vie, dialogues) et permettant une analyse prosodique de suites périodiques construites.

⁵ Cette approche se différencie fondamentalement de l'approche textométrique de corpus écrits, du type de la transcription des récits des recueils J. Bourciez, Sacaze, Fossat ; l'analyse textométrique tentée relève d'une approche inerte des propriétés repérées en lexicométrie dialectale ; nous avons tenté il y a peu un premier repérage de telles propriétés prosodiques à partir de l'organisation prosodique annotée de l'éloquence lyrique et épique de B. Manciet (*L'Enterrament a Sabres*).

⁶ L'analyse phonologique et morphologique de l'IM5 (impératif de la 5ème personne), caractéristique du Haut-Salat a été décrite par Allières (1971a, 1971b), données brutes et analyse paradigmatique ; ces données brutes ont reçu une interprétation philologique remarquée de Jean-Claude Dinguirard (1978).

acte de commandement à distance : *ven ! venetz/venguetz !* Ceci représente le cas le plus simple de segment prosodique répété. C'est le degré zéro de la période.

Nous ne retiendrons ici que la seule caractéristique mélodique corrélée à l'acte de langage utilisant en mode direct le matériel verbal adéquat : il s'agit de la catégorie spécifique des verbes de mouvement, avec spécification de la direction, de l'orientation, interdiction renforcée, à l'adresse du bétail en parcours.

La même structure morphologique (IM2), assortie des mêmes propriétés prosodiques est utilisée par les experts en élevage pour commander les manœuvres des chiens. Il s'agit là de structures prosodiques primaires; ce n'est pas ce type d'organisation discursive qui est au cœur de cette communication, mais bien l'organisation prosodique et rythmique des périodes des cas 2 et 3.

On notera ici que chaque individu du troupeau (brebis/chien) est défini par un habitus qui lui permet d'interpréter l'ordre de mouvement donné par la prosodie impérative répétée.

Il n'est pas exclu que la durée moindre du vocalisme atone et le renforcement prosodique du noyau vocalique lourd /ew/ jouent un rôle dans l'identification du signal ; en tout cas, c'est cette forme morphologique, associée à sa représentation prosodique qu'il faut apprendre à l'école, à Seix, Oust, Ercé, Couflens ; la structure prosodique de *veneü !* est alors assimilée, même si la forme *veneü* se perd.

2. La colère d'Adrien ou l'expression du ras-le-bol

L'homme qui est responsable du corpus-parole en question est Bruno Besche-Commenge (1977) ; il a appris d'Adrien non seulement comment on parle aux brebis, comment on fait le *brossat* en haut, à la *Jaça de Casabèda*, mais aussi comment on parle là-haut, entre Seix, Alos, Bethmale, comment on parlait aussi, en haut, alors que personne ici, à présent, ne parle de la sorte. Son action dans les sociétés pastorales de montagne est notoirement connue, à échelle nationale et internationale, de 1975 à 2014.

Les propriétés périodiques repérées par itération de segments mélodiques répétés ont pour fondement un acte de colère, voire un état colérique permanent qui a un fondement historique. Je renvoie les experts à l'archive sonore numérisée et annotée, accessible sur notre site *Occiton*, dès à présent, ainsi qu'aux textes transcrits par Bruno Besche-Commenge et édités. La documentation sonore qui est ici soumise à analyse prosodique exploratoire est en totalité du fait de Bruno Besche-Commenge, dans le cadre d'un projet de recherche-action permanent.

3. Organisation prosodique et dramatisation du récit : la leçon de Marcel

J'en viens ici à l'essentiel, et aux obstacles réels rencontrés pour mesurer la frénésie verbale qui commandait, de son vivant, et de manière habituelle, le rythme obstiné – *ostinato* – de la personne en question ; cet homme était connu de tous sous le nom de Marcel de Burre, quartier d'Auragnou ; et il parlait, comme sa femme Léonie, la langue de Biert, dont l'analyse par le linguiste Pierre Bec (1968) a fait date en linguistique et dialectologie romanes.

J'entends donner à voir non seulement le texte transcrit d'un récit mythique, et de la description d'un fait notoirement établi, mais la scène même de production de la parole traitée en mode dynamique.

Pour cela je commencerai par une écoute répétée systématique de l'ensemble des segments prosodiques, par imprégnation dans la durée. Cela prend beaucoup de temps d'apprentissage, avec ou sans instrumentation.

Dans un second temps, on annote le corpus segmenté, afin d'identifier les propriétés prosodiques des suites syntaxiquement identifiées en tant que segments prosodiques répétés, ce qui est vérifiable par la comparaison des courbes ; graphiques instrumentaux.

Dans un troisième temps, on se reportera sur le site *Occiton* aux sonorités mêmes segmentées et annotées, pour vérification et expérimentation, par comparaison du texte aligné et annoté et des segments sonores numérisés.

Alors, seulement, les experts en analyse du fait prosodique, armés instrumentalement pourront commencer leur travail ; il faut, sur ce point, laisser faire les experts. Le dialogue entre ceux qui ont recueilli ces données brutes, et les experts de l'analyse prosodique pourrait alors commencer.

Le récit que nous allons produire dans un format segmenté et pré-analysé n'est pas un simple récit mythique, mais la dramatisation dans la réalité vécue par le personnage d'un récit mythique produit en mode de visualisation partagée. Les experts de l'analyse textologique instrumentale auront vite fait d'y repérer le fait de répétition de segments, et d'identifier des classes de segments en approche atomisante.

On se limitera ici à la production d'un échantillon de ce récit à organisation dialogique et périodique, par ailleurs édité et analysé de manière décisive, en dehors de toute approche d'ethnotextologie.

CORPUS

***t001 'l BIERT 09 (Auragnou) 'i M, L 'e B 'd 1981 'n notice bibliographique

	Texte édité	Transcription de fichier (wav).	T	CATEGORIE
001	Ací qu'avem totjorn profitat... qu'avem tostemp profitat de la montanha, comprenes.	/ a'si / k aβem tu'dʒun prufi'tat... / k aβēm tus'tem prufi'tad de la mun'tajo // kum'prenes //	M	PROSOD_SCRIPT _PLAN/SOUS_BUT PROSOD_Prédic/assert énonc_que/profitar SCRIPT_incise PC4_profitar_de
002	Enà alargar eth bestiar.	//en alar'ga [e]b bes'tja //	B	SCRIPT_PLAN /SOUS_BUTS G_alargar SCRIPT_interaction/dialogique SCRIPT_segment /répété
003	Enà alargar l(e) bestiar.	// en alar'ga l bes'tja //	M	PROSOD_SCRIPT_temporel
004	Alavetz, quand fasiá bon, que viravan las oelhas amont, e anar las cercar la niet ;	// ała'βets / kwan fazjo 'bu / ke βi'raβon laj 'weʎoz a'mun / e a'na las ser'ka la 'njet /	M	PROSOD_SCRIPT_temporel /virarβgírar amontEMBAYEUR_alavetz PROSOD_prédic/assertif/que PROSOD_IF_narration_COORD/e anar las cercar

005	e, se fasiá bon – que supòsi – que las deishavas, qu'anavas jetar un còp de uelh en cas que nevèssa <i>dans</i> la niet, enà poder-i anar d'ora, deman maitin.	// e / se fazjo 'bu / ke sy'pɔzi ke laj dej'ʃaβɔs / k a'naβuj ʒe'ta y kɔd de 'weɫ en kas ke ne'βeso dan la 'njet / ena pu'de j ana 'ð ura dema maj'ti //	M	PROSOD_SCRIPT Prédic /assert /deishar PROSOD_prop_hypothèse Enonciatif_que MS3_PrCo PROSOD_prédic/assertif PROSOD_incise/suposar PROSOD_PREDIC_assert/anar jetar un còp de uelh PROSOX_prop/éventuel/en cas que PROSOD_syntagme/IFCoP/BUT que
006	Alavetz que las giràvam amont – qu'èra aquò l(e) mes de Març –, que fasiá bon, que las giràvam amont, las oelhas, enà estauviar èrba, e qu'èran mes plan, que minjavan çò que volian.	// aʎa'βets / ke laj ʒi'raβɔn a'mun // k ɛrɔ a'kɔ / ɛʎ mej de 'mars // ke fazjo 'βu / ke laj ʒi'raβɔn a'mun / laj 'weɫɔs / ena estaw'bja 'erbo // e k ɛron mes 'pla / ke min'ʒaβɔn sɔ ke bu'liɔn //	M	PROSOD_Adv_temps /adv_énonc/alavètz/segment prosodique répété PROSOD_incise énonciatif_que/fèr bon SEGM_répété/incise/fèr bon PROSOD_SEGM_répété/girar amont PROSOD_PREDIC_assertif/girar PROSOD_DUPLIC_objet/proclise PROSOD_IFCoP/BUT PROSOD_PREDIC_assertif/èsser mes plan PROSOD_SN/Las oelhas
007	E puish, alavetz, que las survehàvam, en cas que l(e) temps se cambiesse – <i>tu sais !</i> – le temps que pòt aver lèu cambiat, le mes de març encara que n'i pòt fòter nèu, e !	/ e pyʃ / aʎa'βets / ke laj syrbe'ɫa βɔm / en kas ke ʎ tens kam'bjese / ty 'se / le tens ke pɔt aβe lew kam'bjat / le mej ðe 'mars / enkarɔ ke n i pɔt fute 'new / e //	M	SCRIPT_temporel embrayeurs_phatiques adv_coord/e puish PROISOD_adv_énonciatif/alavetz PROSOD_PROP_éventuel/en cas que PROSOD_incise/savoir/tu sais! PROSOD_incise/poder cambiar PROSOD_Allocutif_savoir/tu sais PROSOD_interjection/CODA_période PROSOD_PÉRIODE_déclarative
008	Alavetz, que mos disián les vielhi : « abans de las girar amont, las oelhas, que vos cal deishar passar (l)es dias mal levadi ».	// aʎa'βets / ke muj ði'zjɔn lej 'βjeɫi / aβan de laj ʒi'ra / laj 'weɫɔs / ke βus kaʎ dej'ʃa pa'sa ej 'ðiɔj maʎ le'βaði //	M	SCRIPT_temporel Adv_temps/segment répété PROSOD_emvrayeur/renforcement_prosod PROSOD_PREDIC_assertif/diser PROSOD/SN:segment répété/eths dias mal levadi
009	E quan èran, (l)es dias mal levadi ?	// e kwa'n ɛron / ej 'ðiɔj maʎ le'βaði //	B	PROSOD_Interrogation_temps/KW/ SCRIPT_temporel
010	E ! Que ne'n sabi cap !	// e / ke n en 'saβi 'kap //	M	PROSOD_NEG_renforcement IP1_saber négation Pr_adverb
011	E ! <i>Leonie !</i> Vien ací ! Vejam ! Explica-mos açò, tu, les dias mal levadi, quan son.	// e / leo'ni / bjɛn a'si / be'ʒam / ɛs'plikɔ muz a'sɔ / 'ty / lej 'ðiɔj maʎ le'βaði kwan 'sun //	M	SCRIPT_temporel proformes_KW_temporel PROSOD_prolepse/les dias mal levadi PROSOD_commandement/lm2vènguer /ven! ADV_loc/ací PROSOD_ Interrogation_KW/temporel plur_masc_i PROSOD_Pr2_focus/tu PROSOD_prolepse/quan son PROSOD_IM4_véder/vejam!
012	E ben, les /	// e 'be / lej /	L	PROSOD_Interjection PROSOD_troncation

→

013	Venguetz. Assietatz-vos aci. Assietatz-vos aci, tè ! Leonie, ua minuta.	// be:'gets / asjetaj'buz a'si / asjetaj'buz a'si / 'tɛ / leo'ni / yɔ mi'hnyto //	B	PROSOD_interrog PROSOD_ordre/commandement/vénguer/assietar-se PROSOD_segment/répété/assietar-se IM5_vénguer/venguetz/veneu IM5_assietar-se adv_loc PROSOD_interjection/tèl/coda PROSOD_NP_apostrophe ph_aj/ats/aw PROSOD_Didascalie
014	Le darrèr de març, les dus darrèrs de març – non, le darrèr de març e les dus prumèrs d'abril, qu'ei (l)es dias mal levadi.	// le de'r:ɛ de 'mars / lej ðyj de 'r:ej de 'mars / nu / le de'r:ɛ de 'mars / e lej dyj pry'mej ð aβriʔ / k ej ej 'ðiɔj maʔ le'βaði //	L	PROSOD_SCRIPT PROSOD_PROTOTYPE_descriptif SPECIF_temps SCRIPT_temporel PROSOD_GN_temporel/saillance SEGMENT_temps/répété/ PROSOD_PREDIC_assertif
015	Alavetz, le Petit Pagés qu'aviá amontanhat ; que diguèc: « Març e marçòt ei passat. / Ne oelha ne anhèl non m'a costat ».	// aʔa'βets / le pe'tip pa'zɛs k a'bjɔ amunta'ɲat / ke ði'yɛk / 'mars e mar'sɔt ej pa'sat / ne 'weʎo ne a'ɲɛʔ nu m a kus'tat //	L	PROSOD_SCRIPT_narratif PROSOD_SCRIPT_temporel Adv_énonciatif/embrayeur/alavetz GN PROSOD_PREDIC_assertif/amontanhar PROSOD_PREDIC_assertif/V_dir/díser/diguèc PROSOD_GN_DEFINI/le Petit Pagés Allocutif
016	Alavetz, quan anèc véser las oelhas, les dias mal levadi que las atrapèc.	// aʔa'βets / kwan aneb 'beze laj 'weʎos / lej 'ðiɔj maʔ le'βaði ke laz atra'pɛk //	L	PROSOD_SCRIPT_temporel Préd assert PT3_anar PROSOD_segment/temporel/KW/ PROSOD_PREDIC_assert/atrapar IF_véser
017	Les vielhi que disián abans : « Abans le mes de /	/ lej 'bjeʎi ke di'zjɔn aβants / aβan le 'mej de /	M	PROSOD_PREDIC_assert/V_dir PROSOD_SCRIPT_temporel IMPT6_díser PROSOD_discours/rapporté
018	Abans les dias mal levadi, caliá cap amontanhar ».	// aβan lej 'ðiɔj maʔ le'βaði / ka'ljɔ kap amunta'ɲa //	L	PROSOD_SCRIPT_temporel PROSOD_Prédic/NEG_amontanhar PROSOD_segment/répété subord_temps
019	Cal cap girar las oelhas amont abans que sian pas passats (l)es dias mal levadi.	// kaʔ kap zi'ra laj 'weʎos a'mun aβan ke 'sion pas pa'sats ej 'ðiɔj maʔ le'βaði /	M	PROSOD_SCRIPT_temporel PROSOD_SCRIPT_normatif/calcr/N EG PROSOD_PREDIC_NEG/girar
020	Alavetz aquel que volguèc girar las oelhas amont, que non li fasián cap paur març e abril.	// aʔa'βets / a'keʔ ke buʔgek zi'ra laj 'weʎoz a'mun / ke nu li fa 'zjɔn kap 'pɔw mars e a'βriʔ //	M	PROSOD_PREDIC_SCRIPT_narratif : voler girar amont PROSOD_PREDIC_assert/voler girar PROSOD_SUBORD_causal conj_que subord_causal/NEG/far paur
021	Març e marçòt qu'ei passat. Ne oelha ne anhèl non m'a costat !	// 'mars e mar'sɔt ej pa'sat / ne 'weʎo ne a'ɲɛʔ nu m a kus'tat //	L	PROSOD_PREDIC_assert/passar/ març e marçòt aspect_accomplí PROSOD_PREDIC_assert/NEG/costar PROSOD_SCRIPT_gain/perte/NEG PROSOD_PREDIC/NEG/costar

022	Qu'ac girèc amont, qu'amontanhèc.	// k ad ʒi'rek a'mun / k amun ta'ɲek //	L	PROSOD_SCRIPT_temporel/mouvement PROSOD_PREDIC_assert/girar/amon tanhar PROSOD_segments répétés énonc_que PROSOD_segment répété/PT3_girar/girèc PROSOD_CLISE PROCLISE ENCLISE
023	Alavetz, les dias mal levadi, que fic maishant temps, que las tuèc totas.	// aʎa'βets / ej 'ðiɔj maʎ le'βaði ke 'fik majʃan 'tens / ke laj tyek 'tutəs //	L	PROSOD_SCRIPT_temporel PROSOD_Prédic /assert/fèr maishant temps PROSOD_PREDIC_assertif/tuar/tuèc PROSOD_coord_temps/embrayeur/alavetz PROSOD_proclise périphérie_G/que las tuèc totas
024	Quand la anèc consirar / non trobèc cap que las esquelas, tot que fuc mòrt.	// kwan la anek kusi'ra / nun tru βek 'kak ke laz esk'eʎos / tut ke fyk 'mørt //	L	PROSOD_SCRIPT_temporel PROSOD_Prédic/assert/anar consirar subord_temps conj_quand PROSOD_PREDIC_NEG_trobar PROSOD_PREDIC_assert/morir/mòrt
025	Alavetz que s'emportèc las esquelas e l(e) truc e que deishèc las oelhas totas mòrtas.	// aʎa'βets / ke s empur'tek ʎaz es'keʎoz eʎ 'tryk /e ke ðiʃek laj 'weʎos 'tutoj 'mørtəs //	L	PROSOD_SCRIPT_temporel/emportar PROSOD_PREDIC_assert/emportar Prédic PROSOD_PREDIC/deishar assert
026	Alavetz, en tornant-se'n donc, que trobèc un sahuc que floria.	// aʎa'βets / en tur'nan se n 'dun / ke tru'βek y sa'hyk ke flu'rio //	L	PROSOD_SCRIPT_temporel PROSOD_Prédic_assert/trobar PROSOD_adv_renforcement/donc
027	Òc, que trobèc una plaça ; amb aquelas plaças d'autis còps que i fasián carbon, sabes, e ara, aquí, que s'i a fet sahucs, pr'aquí amont.	// ɔ / ke tru'βek ynə 'pʎaso / amb a'keʎos 'pʎasɔj ð awtis 'kɔps / ke j fazjən kar'bu / 'saβes / e arə / aj'ki / ke s i a fet sa'hyks / pr aj'ki a'mun //	M	PREDIC_SCRIPT_territorial PROSOD_Prédic/assert/trobar adv_assert PROSOD_PREDIC/assert/incise/fèr-se carbon PROSOD_PREDIC_existential/fèr carbon PROSOD_SCRIPT_descriptif/plaça/fèr carbon PROSOD_incise/saber/sabes
028	En tornant-se'n, que t'arriba amb aquela plaça, aquel sahuc que floria.	// en tur'nan se n / ke t ar:iβə amb a'keʎo 'pʎaso / akeʎ sa'hyk ke flu'rio //	M	PROSOD_satellite/temporel PROSOD/PREDIC/assert/arribar PROSOD/Prédic assert/florir/floria VISU_scène/partagée
029	Alavetz, que diguèc : « Haha ! Sahuc, verduc , tu que floreishes – ce ditz – e ieu que m'empòrti las esquelas e l(e) truc ».	// aʎa'βets / ke ði'γek / haha / sa 'hyk / ber'dyk / ty ke flu'refes / se 'ðits / e 'jew ke m em'pɔrti ʎaz es'keʎos e l 'tryk //	M	PROSOD_Prédic/assert/diser Adv_enonc PROSOD_discours_rapporté énonc_que PROSOD_PREDIC_assert/florir PROSOD_PREDIC_assert/emportar PROSOD_Allocutif_saber/segment prosodique répété VISU_scène
030	Qu'avià las esquelas e l(e) truc al braç, tot plegat aquí, amb le baston a la man e l(e) mocador en punh, que's plorava :	// k aβjə laz es'keʎoz e l 'tryk aʎ 'bras / tup pʎe'γat a'ki / am le bas'tu a la 'ma / e ʎ muka'du em 'pɲɲ // ke s plu'raβə /	M	PROSOD_Prédic assertif/aver al braç PROSOD_PREDIC_assert/plorar PROSOD_script/descriptif VISU_scène

→

031	« A ò ! – ce diguèc puèish –, ja ei maishant març ! ».	/ ao / se ði'ʔek 'pʔeʃ / ʒa ej maj 'ʃant / 'mars //	M	PROSOD_discours/rapporté PROSOD_incise/díser PROSOD_PREDIC/exclamatif PROSOD_ADV_renforcement/attaque/jà PROSOD_PREDIC_assertif/èsser maishant PROSOD_VOIX_attributive adv_focus/ja
032	Que's metèc aiquí a plan plorar e fregà's le front, que susava :	// k i me'tek aʃ'ki a pʃa pʃu'ra / e fre'ʔa j le 'frun / ke sy'za βo //	M	PROSOD_Prédic/assertif/plorar/fregar/susar énonc_que IP3_AUX/meter-se_/meter-se a plorar/fretar VISU_scène
033	« Ja ei maishant març, valent, ja ei maishant març. Març que fotèc la barra en vente de sa mair e que la s'emportèc al cap de la barra ! »	// ʒa ej maj'ʃant / mars / ba'lent / ʒa ej maj'ʃant 'mars // 'mars ke fu'tek la 'βar:ɔ em 'bente de sa 'maj / e ke la s empur'tek al kad de la 'bar:ɔ //	M	PROSOD_SCRIPT_descriptif PROSOD_Prédic/assert/èsser maishant PROSOD_PREDIC_assertif/fóter PROSOD_PREDIC/assertif/emportar PROSOD_interjection_valent! énonc_que cohérence_script/plan sous_but PROSOD_Allocutif_valent
033	Encara que n'avem sautat, quand diguèc que març e marçòt qu'èra passat, ne oelha ne anhèl non li aviá costat.	// en'karo ke n aβem saw'tat / kwan di'ʔek ke 'mars e mar'sòt k ero pa'sat / ne 'weʎo ne a'jnel nun li abjo kus'tat //	L	PREDIC_DISCOURS_rapporté/díser que PROSOD_Prédic assertif/passar/èsser passat PREDIC_énoncé/NEG/costar
033	« Ò !!! Que m'as pres la relèva, que non as cap sabut díser, e ieu j'ac sabiá, aquò. »	// o / ke m as pres la r:e'lɛβo / ke nun as 'kap saβyd 'dize / e 'jɛw ke ʒ ak sa'βjo / a'ko //	M	PROSOD_commentaire/Prédic/assert/préner la relèva PROSOD_interjection_renforcement PROSOD_PREDIC/NEG/saber díser PROSOD_PREDIC_saber díser PROSOD_FOCUS_je énonc_que négation
034	Le mes que li responèc : « Abril / <i>quadrilh</i> / presta-me'n un, presta-me'n dus / e un que n'èi que faràn tres / que faràn bàter l'ala al Petit Pagés ! »	// le 'mes ke l i r:espu'nek / a'βrit / kwa'ðrit / presto me n 'y / presto m en 'dys / e y ke n 'ej / ke faran 'tres / ke faram 'bate ʃalo aʃ petip pa'ʒes //	L	PROSOD_PREDIC_descriptif/díser/diguèc PROSOD_discours/rapporté PROSOD_ordre/commandement/pres tar PROSOD_PREDIC_resultatif/fèr bàter l'ala al Petit Pagés
034	Petit Pagés, qu'èra el qu'aviá amontanhat : bàter l'ala qu'era ataurir-li las oelhas e las vacas, tot, oelhas e vacas, e !	// petip pa'ʒes / k ero ɛʃ k abjo a munta'nat / 'bate 'l alɔ k ero a taw'ri li laj 'weʎɔz e laj 'βakɔs / 'tut / 'weʎɔz e 'βakɔs / e //	M	PROSOD_commentaire PROSOD_Prédic assert glose_dialogique/ cohérence_script/plan/ sous_but
034	– « E qué vòu díser, aquò, <i>quadrilh</i> ? »	// e ke βow 'ðize / a'ko / kwa 'ðriʎ //	B	PROSOD_PREDIC_Interrog/ INTERACTION_dialogique
035	Que diguèc un <i>sobriquet</i> encara, sabes.	// ke ði'ʔek y soβri'ket / en'karɔ / 'saβes //	M	PROSOD_commentaire/explicatif Prédic PROSOD_assert glose_dialogique /saber/sabes
036	Que'n i aviá un, encara : un dia, març e dus de l'aute, qu'ei (l)es tres dias mal levadi, qu'ei (l)es tres dias que firen bàter l'ala al Petit Pagés, e nosauti tanben que las mos emponhèc que i pensèron passar totas.	// ke n i aβjo 'y en'karɔ / y 'dio / 'mars / e ðy'z awti ðe 'ʃawte / k ej es trej 'ðioj maʃ le'βaði / k ej es trej 'ðioj maʃ le'βaði ke 'firen 'bate 'l alɔ aʃ petip pa'ʒes / e nu'zawti ta'βe ke laj muz empu'nek / ke j pen'serɔn pa 'sa 'tutɔs //	L	PROSOD_PREDIC_descriptif/existentiel/i_aver PROSOD_PREDIC_descriptif//assertif /fèr bàter l'ala PROSOD_PREDIC_assert/emponhar PROSOD_PREDIC_assertif/emponhar

→

037	E aquò qu'ei vertat : nosauti, que las mos emponhèc que i a vint ans.	// e a'kɔ k ej βer'tat / nu'zawti / ke laj muz empu'ɲek ke ja bin't ans //	M	PROSOD_SCRIPT_temporel PROSOD_Prédic_assert/emponhar glose_dialogique démonstratif_neutre énonc_que PROSOD_marqueur_évidence_/ésser _vertat PROSOD_périphérie_G/que las mos emponhèc
038	Òc, e mes.	/ ɔ / e 'mes /	L	PROSOD_Prédic_assert PROSOD_commentaire/dialogique
039	E nosauti tanben que las mos emponhèc tanben an aqueli dias – <i>c'est dangereux</i> – aquò be ei qualquarren ! Les vielhi que s'i èran escaudadi.	// e nu'zawti ta'βe ke laj muz empu'ɲek ta'βe an a'keli 'ðiɔj / se danʒø'rø / ako βe ej kwaŋka 'r:ɛ / lei 'βjeɫi ke s i eron eskaw 'ðaði //	M	PROSOD_Prédic_assert/emponhar PROSOD_commentaire/renforcement/EVAL:ésser qualquarren! PROSOD_exclamatif PROSOD_PREDIC/assert/escaudarse/commentaire aspect_accompli PROSOD_segment/répété PROSOD_glose_dialogique énonc_que PROSOD_Pr4_focus prolepse PROSOD_incise_FRA GN1 DEFINI
040	Qu'ac sabián.	// k at sa'βjɔn //	B	PROSOD_Prédic_assert/saber glose_dialogique/saber énonc_que IMPT6_saber/sabián Pr3_Co_neutre
041	Qu'ac sabian ! Alavetz ieu tanben que volguèi fèr coma Pagés, sabes : non cresiá cap an arren !	// k at sa'βjɔn / a'la'βets jew ta'βe ke bulgej 'fɛ kumɔ pa 'zɛs / 'saβes / nun krezjo 'kap an a'r:e //	M	SEGMENT_répété/saber Prédic assert glose_dialogique énonc_que IMPT6_saber PROSOD_PREDIC_compar/ PROSOD_incise/saber/sabes! PROSOD_PREDIC_NEG/créder
042	– Que voliás bàter las alas, tu tanben !	// ke βu'ljɔz 'βate la'z alɔs / 'ty ta'βe //	B	PROSOD_Prédic_assert/bàter las alas PROSOD_exclamatif/relance énonc_que PROSOF_focus/TU
043	Ieu tanben, que girèi amont – la femna qu'èra a Mas d'Asil, en çò d'un oncle –, e qu'èra tot solet pr'aiquí, qu'aviá cent cinquanta oelhas, que las aviá amont un centenat, e que n'aviá una cinquantena pr'aiquí, totas las esclopadas, e las darrèras qu'avián anhelat.	// jew ta'βe / ke zi'rej a'mun / la 'fɛnno k ero a maj d a'ziɫ en sɔ ð y 'unkle / e k ero tut su'lep pr aj'ki // k aβjɔ sen sin'kantɔ 'weɫɔs / ke laz aβjɔ a'mun y sente'nat / e k en a'βjɔ yɔ sin kan'tenɔ pr aj'ki / 'tutɔs laz es klu'padɔs e laj ðe'r:eros k aβjɔn aɲe'ɫat //	M	PROSOD_SCRIPT_temporel/descriptif /PREDIC_assert/girar PROSOD_incise PROSOD_PREDIC_assert/POSS/ quant/aver CONTROL_quant PROSOD_PREDIC_loc/POSS/centena/amont PROSOD_PREDIC_assert/POSS/cinquantena
044	E que fasiá ua freid ! Fasiá solelh, mes que fasiá ua freid ! Que's vesí que voliá nevar !	// e ke fa'zjɔ yɔ 'frejt / fazjɔ su 'lej / mes ke fa'zjɔ yɔ 'frejt / ke j βe'zjɔ ke βu'ljɔ ne'βa //	M	PROSOD_SCRIPT_temporel/Prédic_assert/fèr freid/solelh CATEG_météo PROSOD_PREDIC_assert/commentaire/voler nevar MOD_potentiel/poder/dever PROSOD_PREDIC/exclamatif/fèr freit/voler nevar énonc_que marqueur_évidence_fèr_freid IMPT3_fèr_solelh/fasiá_solelh IMP3_fèr_freid IMPT3_se_véder Complétive_que concordance_temps FU3prox_nevar aux_voler IMPT3_voler_nevar réfléchi vpronominal_véser clise proclise enclise

→

045	Ieu que diguèi : « Uè ! Se nève, non pòden cap èster que aiquí naut » ? N'èi cap luenh, <i>tu comprends</i> !	// jɛw ke ði'ɣei / 'we / se 'ne βe / num 'pɔðɔn kap este ke aj 'ki 'nawt // 'nej kap 'lweɲ, ty kɔm 'pran	M	PROSOD_Prédic-assert/V_dir/diser/diguèi PROSOD_discours/direct/rapporté PROSOD_interjection/attaque/uè! PROSOD_PREDIC_énoncé/supposition PROSOD_incise/comprendre/FRA PROSOD_interjection/incise/comprendre/FRA
046	Solament ieu que'm trompèi, ieu, de maitin, que las anèi girar, las autas cinquanta amont – las esclopadas, uè ! Tot çò qu'aviá anhelat le darrèr còp – sense la niet tornar-i, que'm cresiá cap que fissa maishant, <i>tu comprends</i> ! La niet, que fic un vòlvi !!! Que venguèc en prigolada ! Qu'èra aquò, que deviá èster le vint-e-sèt de març.	// sulo'men 'jɛw / ke m trum'pej // 'jɛw / de maj'ti / ke laz anej zi'ra / laz 'awtɔs sin'kanto a 'mun / laz esklu'paðɔs / 'we / tut sɔ k aβjɔ aɲe'lat le ðer:ɛ 'kɔp / sense la njet tur'na j // ke m kre zjɔ 'kak ke 'fisɔ maj'ʃant / ty kɔm 'pran // la 'njet / ke fik y 'bɔl bi // ke βen'gek em priɣu'laðɔ / kɛrɔ a'kɔ / ke deβjɔ 'este le βint e 'sɛd de 'mars //	M	PROSOD_SCRIPT_temporel Prédic assert/trompar-se PROSOD_commentaire/EVAL PROSOD_PREDIC_assert/girar/anar girar SPECIF_temps/de maitin énonc_que PROSOD_DUPLIC_Çò/las/las autas PROSOD_interjection/uè! PROSOD_PREDIC_commentaire/NEG/créder PROSOD_incise/comprendre/FRA PROSOD_PREDIC_descriptif/nevar PROSOD_nevar/quant/fèr un vòlvi PROSOD_PREDIC_assert/descriptif/vénguer en prigolada
047	Qu'èra le... Qu'èra le darrèr de març qu'èra, le trenta de març qu'èra, ieu qu'anèi a l'enterrament de papai vieh.	// k ɛrɔ le / k ɛrɔ le ðe'r:ɛ ðe 'mars 'k ɛrɔ / le 'trentɔ ðe 'mars / jɛw k a'nej a l enter:o'men de papaj 'βjeʎ //	L	PROSOD_SCRIPT_temporel/incise PROSOD_Prédic/assertif/date PROSOD_PREDIC_assert anar a l'enterrament de marqueur_évidence_focus
048	Ja ei çò que disi. Alavetz ieu, qu'ei estat vertat mes d'un còp; e encara qu'arribarà aquò tant que i aja païsans per las campanhas qu'arribarà.	// ʒa ej sɔ ke 'ðizi / ala'βets 'jɛw / k ej pr akɔ ke 'ðizi k akɔ k ej estab ber'tam mej ð y 'kɔp / e enkarɔ k ari:βa'ra a'kɔ tan ke j aʒɔ pej'zas pelas kam'paɲɔs k ari:βa'ra //	M	PROSOD_SCRIPT_temporel/PREDI C_assert/date/ PROSOD_incise/justification_date/renforcement PROSOD_PREDIC_assert/nevar PROSOD_renforcement/segment_ré pété/marqueur d'évidence
049	Tu qu'èras anat cercar un anhel per las Cabeças aval.	// 'ty / k ɛrɔz anat ser'ka y a'ɲeʎ pelas ka'βesɔz a'βaʎ //	L	PROSOD_SCRIPT_temporel Prédic assert/anar cercar énonc_que +PT_anar PROSOD_FOCUS_Pr2sujet/TU
050a	No'm pensava cap – « Aquelas gojatas, ué ! Son cap luenh, ja las auràs » –, e puèish no'm pensava cap, que ieu qu'anava fèr coma Pagés, he !	// nu m pen'saβɔ kap / a'kelɔj yu'zatoj / 'we / su kap 'lweɲ / ʒa laz aw'ras / e 'pɲeʃ nu m pen 'saβɔ kak k a'naβɔ 'fe kumɔ pa 'ʒes / 'he //	M	PROSOD_PREDIC_assert/NEG/pen sar/ PROSOD_COMPAR_Pagés PROSOD_DISCOURS_direct/rapporté/NEG/incise PROSOD_interjection/uè! hé!/balises_prosodiques PROSOD_FOCUS_DUPLIC_Co/prolepse/aquelas gojatas ja las auràs

050b	<p>ieu, que me n'anèi cercar un anhèl per las Cabeças aval, que fi vénguer l'anhèl ; figura't ! Lèu, las oelhas, que las sabiá plan de rutina, sabes, ieu, un anhèl, non l(e) miava pas jamès, ieu, un anhèl. Quand l'anava cercar amb un tropèl de qualqu'un mes, que començava de l(e) me façonar coma l(e) voliá, que l(e) començava d'amanhagar, gratar-le un chol jos la barba, e puish, alavetz, que li començava de voler dar un chol de sal ; non en volia cap, sabes, mes foter-li un chol en la boca atal, per fôrça ; alavetz, que's començava de's passar la lenga pels pòts, e puish que i tornava, e puish alavetz finalament que venguia tot sol ! E que non li caliá cap dar sal <i>quand mèma</i> tròp, al <i>compte-goutte</i>, autrament un còp que seriá estat plen de sal [...] M'avián agut jogat le torn d'autis còps, alavetz que l(e) n'i dava cap qu'un fiu, maniera, sabes, de ... maniera de l(e) mantièner.</p>	<p>// 'jew ke men a'nej ser'ka y a 'neɫ pelas ka'βesɔs a'βaɫ / ke fi 'βenge l a'neɫ / fi'ɣyɾɔ t / 'jew / laj 'weɫɔs / ke las saβjɔ 'pla ðe r:u'tino / 'saβes // 'jew / y a 'neɫ / nu t mjaβɔ paj za'mes // 'jew / y a'neɫ / kwan l a'naβɔ ser 'ka am y tru'peɫ de kwaɫky 'mes / ke t kumen'saβɔ ðe t me fa su'na kumo t bu'ljo / ke t kumen 'saβɔ ð amana'ya / gra'ta t y tʃul zuz la 'βarβɔ // / e pyʃ / ala 'βets / ke li kumen'saβɔ ðe βule 'ða y tʃuɫ ðe 'sal // num bu'lio 'kap / 'saβes / mes 'fute li y tʃuɫ en la 'βuko a'taɫ / pɛr 'fɔrsɔ / ala'βets ke s kumen'saβɔ ðe s pa'sa la 'lengɔ pels 'pɔts / e pyʃ ke j tur'naβɔ / e pyʃ ala'βets finalɔ'men / ke βen'gjo tut suɫ // ε que nun li kaljo kad 'da saɫ kam 'memo 'trɔp al konto 'guto / awtrɔ'men / y kɔp ke sirjo estap 'pɛ de 'saɫ / ... / m abjɔn agyd zugal le 'tur d awtis 'kɔps // alaβets ke t n i 'daβɔ kap k y 'fiw / ma'njɛrɔ / 'saβej / de / ma'njɛrɔ ðe t man'tjene //</p>	<p>M</p> <p>PROSOD_SCRIPT_temporel Prédic assert /anar cercar un anhèl PROSOD_incise/figurar-se PROSOD_prolepse/DUPLIC/Co/jo, las oelhas, que las sabiá de rutina PROSOD_période/Incise énonc_que PROSOD_prolepse/jo, un anhèl PROSOD_interjection IM2_figurar_se/allocutif</p>
------	--	--	---

Arrêtons ici la tâche de transcription du récit à construction périodique, pour la reprendre ultérieurement, à la lumière de la discussion attendue avec des experts de l'analyse prosodique, demandeurs de données dialectales.

Tel est, à ce jour, l'état d'avancement de notre projet d'analyse prosodique, inachevé.

Bibliographie

- ALLIÈRES, Jacques (1971a) : *Atlas linguistique de la Gascogne. Vol. V : le verbe. Fasc. 1 : cartes*. Paris : CNRS.
- ALLIÈRES, Jacques (1971b) : *Atlas linguistique de la Gascogne. Vol. V : le verbe. Fasc. 2 : commentaire*. Paris : CNRS.
- BEC, Pierre (1968) : *Les Interférences linguistiques entre gascon et languedocien dans les parlers du Comminges et du Couserans*. Paris : Presses universitaires de France.
- BESCHE-COMMENGÈ, Bruno (1977) : *Le Savoir des bergers de Casabède*. 2 vol. Toulouse : Université de Toulouse – Le Mirail.
- DINGUIRARD, Jean-Claude (1978) : « La désinence [-w] de 5e personne en gascon ». *Via Domitia*, XX-XXI, p. 31-46.
- DORTA, Josefa (éd.) (2007) : *La prosodia en el ámbito lingüístico románico*. Santa Cruz de Tenerife : La Página Universidad.

FOSSAT, Jean-Louis (à paraître) : *Lexique-grammaire des parlers occitans : le gascon*.
Ouvrage à paraître sur : <http://occiton.free.fr>

LACHERET-DUJOUR, Anne ; VICTORRI, Bernard (2002) : « La période intonative comme unité d'analyse pour l'étude du français parlé : modélisation prosodique et enjeux linguistiques ». *Verbum*, 1-2 (24), p. 55-72.

LAI, Jean-Pierre ; RILLIART, Albert (2007) : « L'intonation des parlers occitans de la Viadène et la présentation de la base de données AMPER ». In : DORTA, Josefa (éd.) : *La prosodia en el ámbito lingüístico románico*. Santa Cruz de Tenerife: La Páginia Universidad, p. 74-100.

MARTIN, Philippe (2009) : *Intonation du français*. Paris : Colin.

MILNER, Jean-Claude (1984) : « La constitution du fait en linguistique ». In : ACHARD, Pierre ; GRUENAI, Max Peter ; JAULIN, Dolores (éd.) : *Histoire et Linguistique*. Paris : Éditions de la Maison des sciences de l'homme.

RONJAT, Jules (1930-1941) : *Grammaire istorique [sic] des parlers provençaux modernes*. 4 vol. Montpellier : Société des langues romanes.

SÉGUY, Jean (1973) : *Atlas linguistique et ethnographique de la Gascogne*. Vol. 6. Paris : CNRS.

La web habla aranés. Términos informáticos en lengua minoritaria

Michela GIOVANNINI
Università di Trento

---

1. Introducción

Los fenómenos de neología, su aceptación y su empleo en las lenguas minoritarias son un ámbito hoy en día muy poco profundizado y constituyen el objeto del trabajo experimental que estoy llevando al cabo en mi tesis doctoral.¹ En este artículo intentaré, en primer lugar, presentar el aranés, variedad minoritaria elegida por sus peculiaridades geográficas, lingüísticas y sociales, y su vitalidad; en segundo lugar, proponer nuevo léxico informático que se ha incorporado en sitios web, libros escolares y reseñas; y en último lugar, averiguar los ya existentes criterios de creación de nuevos términos y proponer los más eficaces, escogidos en los diez ejemplos que se discutirán.

2. Para una lengua minoritaria vital

Palabras textuales de Cabré (2000: 85-86): «qualsevol llengua viva i amb voluntat de continuar sent-ho, ha de ser creativa fins i tot amb el risc de desfigurar parcialment la seva genuïnitat». Una sociedad que se transforma y que sabe transformarse necesita palabras que traduzcan en hechos lingüísticos reales los continuos cambios para que en su repertorio lingüístico se desarrollen las áreas léxicas y sintáctico-semánticas acercándolas e incluyéndolas a la realidad contemporánea (Di Sparti 2007: 255). Entre todos los indicios relevantes de la vitalidad de una lengua destaca la capacidad de crear nuevas unidades léxicas. Se trata de una capacidad funcional: cada lengua cambia junto a los cambios sociales, por lo tanto transforma, crea o adopta nuevas unidades léxicas (Lorenzetti 2009: 55).

Para que una lengua minoritaria pueda llegar a ser autónoma en más dominios lingüísticos, la introducción de léxico nuevo se hace necesaria para «dénoter les

---

¹ *Lessico nuovo in lingue di minoranza: ladino fassano e aranese a confronto*. Università di Trento, Dipartimento di Lettere e Filosofia, 2014/2015. El trabajo se está realizando bajo la supervisión de la profesora Patrizia Cordin (Università di Trento) y del profesor Aitor Carrera (Universitat de Lleida).

transformations du monde, le progrès des connaissances, l'apparition de nouvelles réalités, de nouvelles idées, sensibilités ou comportements sociaux» (Quemada 2006: 2).

La neología es un mecanismo que permite a una lengua vivir «adattandosi alle circostanze e ai bisogni nuovi» (Morgana 1981: 1) y que logra producir un cambio sea lingüístico sea social. Un neologismo es «un vocablo, una acepción o un término nuevo» (DRAE, s. v. *neologismo*). Alcoba Rueda (2007: 24) precisa esta sumaria tripartición en «una palabra enteramente nueva (en forma de expresión y en significado), una palabra parcialmente nueva (que incorpora un significado o acepción nuevos) o un giro o combinación de palabras (*dinero negro*) usado con un sentido particular». Resumiendo, el neologismo suele presentarse a través de:

1. Cambios semánticos (o resemantizaciones).
2. Neoformaciones con elementos lexicales ya presentes en el patrimonio lexical de la lengua.
3. Innovaciones debidas al contacto con otras lenguas: el préstamo adaptado (fonética y morfológicamente a la lengua de llegada; fonética y gráficamente a la lengua de llegada; fonética o gráficamente a la lengua de llegada) o no adaptado (extranjerismo);² el calco sintáctico y semántico.

La neología es «parte profonda e ineliminabile dei processi di innovatività permanente che caratterizzano l'uso che facciamo delle lingue e che le rendono oggetti singolari nell'universo semiotico» (De Mauro 2006: 25) y puede salir de forma espontánea, reflejo de un acto individual y con el objetivo de alcanzar la expresividad comunicativa, y de forma planificada, acto institucional que viene de una falta denotativa. Su éxito es proporcional a su difusión en la lengua, sobre todo minoritaria, a través de la escuela, de los medios de comunicación y de la administración.

Antes de aparecer en los diccionarios, los neologismos necesitan una temporada para aclimatarse en el uso; sin embargo, como afirma Belardi (2002: 151), «sarebbe un'impresa disperata rifare *ex novo* il vocabolario a ogni svolta o progresso mentale e intellettuale oppure fattuale, a ogni nuova *Weltanschauung*».

Frente a las soluciones que prevén neologismos con elementos léxicos nuevos las lenguas mayoritarias y las lenguas minoritarias se portan de manera distintas: las primeras, caracterizadas por una fuerte consolidación sociopolítica y una ágil capacidad léxica que les permite una introducción menos atenta y más alta de neologismos (sobre todo préstamos no adaptados y calcos), proponen palabras nuevas cuyo uso en la misma comunidad hablante favorecerá su aceptación e introducción en el léxico permanente, o su desaparición (Lo Duca 1992: 61); las segundas son más precavidas y sus hablantes mucho más cuidadosos y ponderados. La lengua dominante mayoritaria, «costituendo il modello di prestigio e invadendo i domini d'uso della lingua minoritaria, esercita accanto alla pressione sociale e culturale anche una pressione di tipo strutturale» y suministra «neologismi e modelli di codificazione semantica in misura tanto più abbondante quanto più la lingua è in decadenza» (Berruto 2009: 344-345).

---

² «El préstamo se extiende, se generaliza, se afianza y se incorpora a la lengua: a) si se adecua a la pronunciación y ortografía de la lengua: *marketing* > *márquetin*; b) si expresa con propiedad y precisión un nuevo significado: *hardware*, *software*; c) si se integra en el léxico y en la morfología regular: *chat*, *chatear*, *chateo*; *formatear*; d) si la lengua no dispone de otra forma para el nuevo concepto: *móvil*, *portátil*, *busca*; e) si se generaliza entre los hablantes, que recurren a la nueva palabra con la frecuencia propia de su categoría y del ámbito material, intelectual o científico de expresión» (Alcoba Rueda 2007: 27).

2.1. ¿El aranés es vital?

En 2010 Moseley editó la tercera edición del *Atlas of the World's Languages in Danger*, analizando las lenguas en peligro en una escala de 0 (*extinta*) a 5 (*no corre peligro*) y Brenzinger *et alii* (2003) redactaron el importante documento *Language Vitality and Endangerment*. Según el mismo trabajo de Brenzinger *et alii* el aranés se encuentra en el grado de vitalidad 3 (de 5): está *claramente en peligro*. Por el contrario, para el sitio web *Ethnologue* (Lewis *et alii* 2009) el aranés tiene un grado de vitalidad mayor, 2 (de 10), o sea *provincial*, y se acerca a una buena vitalidad.

La situación del Valle de Arán es muy peculiar y bien la resume Gargallo Gil (2007: 49-68) con tres palabras claves para entender los procesos neológicos actuales: enclave, frontera y convivencia. Por ser un enclave, o sea un territorio incluido en otro con diferentes características administrativas, geográficas, lingüísticas, etc. supone su continua referencia a la región y al estado a los que pertenece, es decir Cataluña y España. A sabiendas de que es lingüísticamente occitano, el Valle de Arán pertenece al estado español; de hecho, como se explica en la Ley 35/2010 del Parlament de Cataluña (*Llei de l'occità, aranès a l'Aran*),

històricament, des de la unió voluntària de l'Aran a la corona catalanoaragonesa pel Tractat d'emparança del 1175, les institucions polítiques del Principat de Catalunya han reconegut i respectat la identitat cultural i lingüística de l'Aran. Aquesta identitat es va poder desenvolupar en el marc d'un règim polític i administratiu especial de la Vall d'Aran.

Su aislamiento fue también un rasgo que matizó su conservación lingüística y su escasa mirada a las variedades fronterizas. Los Pirineos son la frontera norteña que separa y une el Valle de Arán a los territorios francófonos y occitanófonos y que también garantizó durante siglos el mantenimiento de la lengua, de la identidad y de la cultura local, mientras que la frontera sureña está delimitada por el túnel que conecta el Valle a Cataluña y a toda España.

La convivencia hace referencia a la variedad de lenguas habladas en todo el valle gracias al turismo y a la llegada de españoles y extranjeros, sobre todo por motivos laborales. Sin embargo, la difusión del español en esta comunidad minoritaria sigue alcanzando niveles muy altos y parece confirmar que haya «muchos castellanohablantes en las áreas no castellanas, pero la gran mayoría de los ciudadanos que hablan una lengua no castellana se encuentran en su dominio lingüístico» (Ninyoles 1994: 151).

3. El léxico neológico del aranés

Hoy en día la situación sociolingüística del aranés es muy distintiva y está conectada con la elección de nuevo léxico también; según Carrera (2010: 13)

es usatgèrs der aranés son ué en ua situacion de desorientación normativa. D'un costat perque manque ua autoritat prestigiosa e arreconeguda per toti que fixe d'ua manèra efectiva era norma lingüística en encastre aranés, e d'un aute perque s'ei difonuda -peth mejan de bères publicacions, tanplan oficiaus- ua sòrta de paraestandard locau dubitatiu e inestable sus era basa de quauques solucions centraus, que violè plan soent quin critèri objectiu de codificacion que sigue.

El léxico refleja la evolución de los procesos morfológicos, por lo tanto resulta un relevante indicador de rasgos de conservación y de innovación, y también de contacto lingüístico. Catalán y castellano son cajas de recursos a las que el aranés (y los araneses) más acuden, de manera que nunca hay que olvidar la estrecha relación de la lengua minoritaria con la lengua mayoritaria (o con las lenguas mayoritarias) que forman parte del repertorio lingüístico de su comunidad. De hecho, como señala Sumien (2007a: 26-27),

una lenga subordinada, per definicion, complís pas lei foncions socialas essencials que son monopolizadas per la lenga dominanta. Aquò fa que pòt pas aver un estandard completament disponible que s'utilize facilament dins aquelei foncions.

El léxico sectorial³ elegido por este trabajo es el informático: no se trata de un simple hecho tecnológico (y, por consiguiente, hodierno, actual y en continua evolución), sino también de un hecho social, de una revolución lingüística (Crystal 2001: 272). Además, los neologismos que pertenecen a la tecnología, y entre ellos a la informática, indican de manera fuerte el contacto lingüístico con las lenguas mayoritarias (o con otras lenguas minoritarias), los fenómenos de innovación o de conservación y las novedades lingüísticas.

En el corpus que presentaré, propondré neologismos planificados cuyo éxito dependerá del resultado de la implantación de los mismos a través de la escuela, de otras instituciones, de los medios de comunicación y de la administración.

3.1. Presentación del corpus

El punto de partida es una base de datos que he creado para evaluar el léxico tecnológico: un libro escolar (Alonso y Aragonés 2012), dado el papel neurálgico que juega la escuela en este asunto, tres sitios web (el del Conselh Generau d'Aran, el del Departament de Joenessa y el de turismo *Visit Val d'Aran*) y algunos trabajos de léxico sectorial como Balaguer (2009); Blanc (1992); Institut d'Estudis Occitans (2008); Société française de terminologie *et alii* (2003); Vacca (s. d.); o los diccionarios de Furness (2006) y Ubaud (2011), que incluyen algunos términos informáticos.⁴

En el próximo apartado se presentarán los diez términos más distintivos recogidos en el corpus redactado en orden alfabético y formado por lemas de la informática, cuya entrada es en español en su forma no marcada. Se procederá siguiendo las fases operativas propuestas por el TERMCAT (2006: 41): ante todo, el análisis y la estabilización del concepto; la búsqueda de términos equivalentes en otras lenguas; propuestas alternativas de términos. Además, se añadirá información sobre los procesos de formación neológica, los criterios aplicados, los trabajos sobre el

---

³ Los «*lenguatges d'especialitat*, el conjunt d'elements lingüistics propis dels àmbits de coneixement especialitzat tècnic, científic, social o humanístic» son «una de les fonts principals d'introducció de nocions noves i, en conseqüència, experimenten constantment la necessitat de crear també noves denominacions per a designar-les» (TERMCAT 2005: 3).

⁴ En adelante: B (Blanc 1992), CLO (Conselh de la Lengua Occitana), GV (Vacca), LcE (*Lexique du commerce électronique en langues de France*: Société française de terminologie et alii 2010), S (Sumien 2006), U (Ubaud 2011), CB (Balaguer 2009); al aranés con CgA (Conselh Generau d'Aran), F (Furness 2006), J (Conselh Generau d'Aran, Departament de Joenessa), LdT (Alonso y Aragonés 2012: 79-94, unidad 6), V (*Visit Val d'Aran*).

argumento y la solución más adecuada y conforme a algunos criterios de codificación lingüística (cf. Teulat 1976, Lamuela 1987 y 1995, TERMCAT 2003, Taupiac 2004).

3.2. Datos del corpus

Cada lema presenta los términos en la variedad minoritaria (aranés), en la variedad minoritaria de mayor referencia (occitano referencial) y en las lenguas mayoritarias que más influencia tienen en aranés (catalán, español, francés e inglés). Los diez términos son *chat*, *pendrive* (*lápiz*), *ordenador*, *correo electrónico*, *portada*, *enlace*, *ratón*, *red*, *escáner*, *escanear*.

3.2.1. *chat*, s.m. <INFORMÁTICA>

En aranés el término *chat* ha dejado constancia en el diccionario de Furness (2006): se trata, como en español, de un préstamo no adaptado del inglés, a diferencia del catalán que adapta morfológica y fonéticamente el préstamo y del francés que admite también una neoformación basada en elementos lexicales ya presentes en su patrimonio lingüístico (*discussion instantanée* 'discusión instantánea').

En occitano referencial concurren muchas formas; entre todas se reconoce *chat*, elegida en aranés también. *Chat* es la forma más recurrente y ya por esta razón hay que preferirla; algunos han propuesto términos imaginativos como *clatussatge*, que viene de *cla(vièr)* y (*pla*)*tussar*, y que responde para empezar a un «croisement improbable» (Sumien 2006: 212).

Tabla 1. *Chat*

	Término	Fuente
aranés	chat	F
occitano referencial	chat	LcE
	ciberprosei	LcE
	picaparla	LcE
	barjacada	B
	platussada	B
	charrada	GV
catalán	xat	
francés	chat	
	discussion instantanée	
inglés	chat	

3.2.2. *pendrive*, *lápiz*, s.m. <INFORMÁTICA>

Tanto el aranés como el occitano referencial utilizan el acrónimo *USB* (o sea, *Universal Serial Bus*) para referirse a *pendrive* (o *lápiz*). Catalán y español admiten el préstamo no adaptado del inglés; el catalán añade otra forma, *clau USB*, que resulta la misma empleada por el francés (*clé/clef USB*).⁵ La idea de llave nace de la conexión de este

⁵ Y el italiano (*chiavetta* 'pequeña llave').

objeto a una entrada USB. Por lo tanto, la forma aranesa *memòria USB* se conforma al criterio de analogía con otras lenguas.

Tabla 2. *Pendrive, lápiz*

	Término	Fuente
aranés	memòria USB	LdT
occitano referencial	bus en seria universal (universau)	GV
	USB	B
catalán	pendrive USB	
	clau USB	
francés	clé/clef USB	
inglés	pendrive USB	

3.2.3. *ordenador, s.m.* <INFORMÁTICA>

La forma del occitano referencial *computador* viene del latín *computare* con el sufijo productivo occitano *-ador* y hay que preferirla porque sigue las reglas de formación del occitano. Sumien (2006: 220) recomienda otra solución, *ordenador*, ya que se conforma al criterio de analogía con otras lenguas. El Conselh de la Lengua Occitana (Sumien 2007b: 70) propone la forma popular *ordenador* al mismo tiempo que acepta la forma culta *ordinator*, también presente en Ubaud (2011: 839), que remite *ordinator* a *ordenador*.

La forma aranesa *ordinator* es un préstamo no adaptado del catalán; este término sigue analógicamente la solución de las lenguas que constituyen el repertorio plurilingüe aranes.

Tabla 3. *Ordenador*

	Término	Fuente
aranés	ordinator	LdT, F
occitano referencial	computador	LcE
	ordenador	S, CLO
	ordinator	CLO, U
catalán	ordinator	
francés	ordinateur	
inglés	computer	

3.2.4. *correo electrónico, s.m.* <INFORMÁTICA>

E-mail es la abreviación del inglés *e(lectronic) mail*. Las lenguas mayoritarias prefieren su calco semántico: en francés gana la forma *courrier électronique*, en español *correo electrónico* y en catalán *correu electrònic*.⁶ En occitano referencial la forma *corrièr electronic* funciona y está aceptada; es curioso que un sitio web aranes como el del Conselh Generau d'Aran use dos variantes: *e-mail*, préstamo no adaptado del inglés, y *corrèu electronic*, calco semántico del mismo término inglés o forma llegada por

⁶ En italiano concurren *email* y *posta elettronica*.

analogía del catalán y/o del español. Por lo que se refiere a los términos informáticos, los sitios web son importantes fuentes, dado que se actualizan a menudo y conllevan fundamentales indicios del uso real por parte de sus usuarios.

Tabla 4. Correo electrónico

	Término	Fuente
aranés	e-mail	LdT, V, CgA
	corrèu electronic	F, CgA
occitano referencial	adreça electronica	LcE
	adreça de corrièr electronic	GV
	corrièr electronic	B, GV
	corriel	B
catalán	correu electronic	
francés	(adresse) e-mail	
	courrier électronique	
inglés	e-mail	

3.2.5. portada, s.f. <INFORMÁTICA>

El aranés emplea el calco semántico del término inglés *homepage*, mientras que el occitano referencial diferencia el tipo de página: de abertura (solución adoptada por el francés también), inicial, maestra, de entrada. La forma aranesa parece conformarse analógicamente a las de las lenguas mayoritarias.

Tabla 5. Portada

	Término	Fuente
aranés	plana/pagina d'inici/iniciau	F
occitano referencial	pagina d'arcuelh	LcE
	pagina mèstra	B
	pagina iniciala	GV
	pagina d'entrada	GV
catalán	portada	
francés	page d'accueil	
	homepage	
inglés	homepage	

3.2.6. enlace, s.m. <INFORMÁTICA>

Este ejemplo es el que más destaca en todo el corpus porque muestra como el aranés se vale del español (*enlace*: las fuentes son acreditadas y son la misma escuela y la web del Conselh Generau d'Aran) y del occitano referencial (*ligam* y *ligason*) como cajas de recursos. Tanto *enlaç* como *ligam* y *ligason* siguen el criterio de la analogía; en Furness (2006) aparecen dos formas más: *estac* 'nexo' y *vinçle* 'vínculo', innovaciones unilaterales que no consideran el uso del occitano general.

Tabla 6. *Enlace*

	Término	Fuente
aranés	enlaç	LdT, CgA
	ligam	CgA, F
	ligason	F
	estac	F
	vinclè	F
occitano referencial	ligam	LcE, B, GV
	ligason	B
catalán	enllaç	
francés	lien	
inglés	link	

3.2.7. *ratón*, s.m. <INFORMÁTICA>

Este término informático llega de una voz inglesa que recuerda por su forma y por su velocidad al moverse la imagen de un ratón con su largo rabo. En aranés destaca el calco semántico *arrat* 'ratón' que se conforma a las soluciones elegidas por otras lenguas mayoritarias.

Tabla 7. *Ratón*

	Término	Fuente
aranés	arrat	LdT, F
occitano referencial	fura, fureta	CB
	mirga	CB, B
	murga	CB
	rateta, ratinhòla, ratuga	CB
catalán	ratolí	
francés	souris	
inglés	mouse	

3.2.8. *red*, s.f. <INFORMÁTICA>

Según Balaguer (2010: 42) en occitano referencial

gran part dels usuaris d'Internet privilegien la paraula *malhum* com a equivalent de *xarxa*. Amb tot, s'ha preferit la paraula *ret*, menys connotada, que una paraula amb el sufix *-um*, que generalment té cert matis familiar o fins i tot pejoratiu, més indicada per a formes compostes com *ret malhada*. A més, la paraula *ret* es retroba en l'espanyol *red* i a l'italià *rete*. Tot i així, no s'ha desestimat la paraula *malhum*, que gaudeix d'una gran vitalitat i popularitat, i s'ha integrat com a solució complementària.

El aranés prefereix la forma *hilat* 'red', probablement per ser la equivalència local exacta del espanyol *red* y del català *xarxa*.

Tabla 8. Red

	Término	Fuente
aranés	hilat	CgA, F
occitano referencial	ret	CB, B
	malhum	CB, B, GV
catalán	xarxa	
francés	réseau	
	filet	
inglés	network	

3.2.9. *escáner*, s.m. <INFORMÁTICA>

Este objeto iguala todas las lenguas, minoritarias y mayoritarias, excepto por su adaptación en la lengua de llegada en la que se reconocen los fenómenos de simplificación de las geminadas y de *e-* prostética (aranés, occitano referencial, catalán, español). Según Petralli (1992: 25) se trataría de un interlexema que pertenece a una terminología fija internacionalmente, que no está sometido a variaciones sustanciales entre una lengua y otra y que confirma la existencia de un léxico común europeo, reconocido en el 5% del patrimonio lexical de cada lengua en Europa.

La forma occitana referencial propuesta por Sumien (2006: 211), *escanèr*, es también la de Blanc, junta a *numerisador* (en grafía actual *numerizador*). Ubaud (2011: 550) propone *escannèr*, anglicismo explícito que conserva *-nn-*. La forma aranesa propuesta por Furness, *escàner*, es un calco del catalán y del español, por lo tanto no hay referencia alguna a las formas referenciales occitanas.

Tabla 9. Escáner

	Término	Fuente
aranés	escàner	F
occitano referencial	escanèr, numerisador	B
	escanèr	S
	escannèr	U
catalán	escàner	
francés	scanner	
inglés	scanner	

3.2.10. *escanear*, v. <INFORMÁTICA>

Sumien (2006: 211) sugiere evitar en occitano referencial *escanar*, que significa 'étrangler, arnaquer', y preferir la forma *escanerizar* (*escanèr* + sufijo productivo *-izar*) para el verbo inglés *to scan*. La misma Ubaud (2011: 550) recoge *escannerizar*, mientras que Blanc propone *repassar*, *legir* y *numerisar*, por consiguiente *numerizar*. La forma aranesa recogida por Furness (2006) es un préstamo no adaptado del catalán.

Tabla 10. *Escanear*

	Término	Fuente
aranés	escanejar	F
occitano referencial	repassar	B
	legir	B
	numerizar	B
	escanerizar	S
	escannerizar	U
catalán	escanejar	
francés	scanner	
inglés	scan	

3.3. Resultados del corpus

Para el occitano general o referencial se proponen múltiples variantes en el léxico informático. Mientras el aranés escoge una o dos formas como mucho, las propuestas para el occitano referencial llegan a seis (como en el caso de *correo electrónico*) o siete formas (*ratón*). Esta inestabilidad y al mismo tiempo variedad de formas es sinónimo de desorientación normativa, según Carrera (2010: 13) típica en aranés también, y síntoma de un grado incompleto de fijación y elaboración de la lengua.

Muchas veces nos enfrentamos a ejemplos con múltiples variantes. Entre los factores que determinan que una forma logre ganar a otra destacan los siguientes: en primer lugar, el contacto lingüístico, ya que el grado de abertura de la lengua minoritaria al contacto con las lenguas dominantes es fundamental para su supervivencia; en segundo lugar, la distanciamiento máxima (de hecho existe el riesgo de que los hablantes de una lengua minoritaria perciban algunos neologismos demasiado influenciados por las lenguas dominantes y que rechacen su empleo); en tercer lugar, la comunicación dentro la misma comunidad hablante que evaluará la aceptación de la forma con elementos léxicos de su L1 o su rechazo, favoreciendo el uso de la forma concurrente; por último, la demasiada sectorialidad de algunas palabras y las modas pasajeras determinadas por la introducción de neologismos.

Como se ha mostrado, más que unos criterios objetivos para orientar sobre la forma de un nuevo término,⁷ en aranés se muestra determinante el contacto lingüístico, sobre todo con catalán y español, para dicha elección. Los interesantes y frecuentes casos de concurrencia de términos demuestran la fase transitoria en la que se encuentra

⁷ En las últimas décadas muchos estudiosos, sobre todo catalanes y occitanos, han llevado al cabo trabajos en los que intentan fijar los criterios a seguir para codificar y elaborar una variedad lingüística. En 1976 Teulat propuso unos criterios objetivos (geográficos, intersistemáticos -la elección de una forma que sea guía para todo el intersistema- e intrasistemáticos -regularidad de los paradigmas, generalización de la palabra elegida, etc.) y subjetivos (forma más empleada en la lengua cotidiana). En 1987 Lamuela formuló su propia subdivisión, que reelaboró y publicó nuevamente unos años más tarde (Lamuela 1995) y en la que se tienen en cuenta aspectos como la diasistematicidad, la historicidad, la regularidad, la funcionalidad de las formas más empleadas o la eliminación de las interferencias de la(s) lengua(s) dominante(s). En el documento del TERMCAT (Balaguer 2009) se hace alusión a las búsquedas en la lengua moderna y antigua, al uso, a la integración con las lenguas cercanas (además de las propuestas del *Grop de Lingüística Occitana*). Taupiac (2004) propone criterios que no se alejan de los de Teulat o Lamuela, pero enfocados únicamente a la grafización de formas partiendo de una fidelidad a la fonología (véase la reseña de Carrera 2007).

el aranés, todavía en búsqueda de su propia solución terminológica estable, para la cual no se tienen demasiado en cuenta las formas propuestas para el occitano general.

4. Hacia una conclusión

Según Cabré (2002: 100), «renunciar a las lenguas propias y adoptar una lengua única para la ciencia y la técnica y las actividades económicas implica renunciar al derecho de las comunidades a mantener sus lenguas plenamente actualizadas y por tanto renunciar al plurilingüismo generalizado».

Para otorgar una coherencia lexical futura es necesaria una mayor cohesión social y lingüística en el interior del Valle de Arán, debida al apoyo de un diccionario normativo que considere las variantes del valle y proponga una solución general del uso del aranés en más dominios lingüísticos para que alcance su dimensión terminológica de forma independiente y natural con una mirada a las variantes de las lenguas cercanas y una atención peculiar al uso.⁸ Recordemos lo que afirma Sumien (2005: 49):

sens l'estandardizacion prèvia de la gramatica e del lexic de basa, es impossible de bastir una terminologia establa e foncionala. Sèm condemnats a concebre lo prètzfach dins l'òrdre seguent: 1° acabar e completar l'estandardizacion e bastir un material pedagogic per metre las estructuras a posita de la poblacion, mai que mai en elaborar scientificament los recuèlhs essencials que son los dictionaris (lexicografia) e las gramaticas (gramaticografia); 2° un còp aquelas fondacions establidas, desvolopar de produches derivats, coma per exemple la terminologia

Por todo ello, con este artículo he pretendido presentar de forma esquemática y clara la situación de un campo semántico tan actual y necesario como el de la informática y contribuir de alguna manera a un mejor conocimiento de los neologismos en aranés y de sus procesos subyacentes. Una investigación en las escuelas aranesas (primarias y ESO) con cuestionarios sobre el léxico informático consentirá tener una mirada más completa del uso real y corriente de los neologismos informáticos espontáneos y un contraste entre los dos *corpora* propondrá, quizá, una solución más definida y compartida para cada término.

Referencias bibliográficas

ALCOBA RUEDA, Santiago (2007): «Autorización y uso del neologismo». In: SARMIENTO, Ramón; VILCHES, Fernando (ed.): *Neologismos y sociedad del conocimiento. Funciones de la lengua en la era de la globalización*. Barcelona: Ariel, p. 23-47.

ALONSO, Laura; ARAGONÉS, Rosa (2012): *Zau. Daurim es uelhs ath mon. Educacion primària - cicle iniciu*. Vielha: Conselh Generau d'Aran.

---

⁸ Como afirma Sauzet (1995: 8), «la bona politica es de prepausar de solucions multiplas e daissar l'usatge se far».

- BALAGUER, Claudi (2009): *Societat de l'informacion. Novèlas tecnologies e internet*. Barcelona: TERMCAT. Disponible en: <http://www.termcat.cat/dicci/societatinformacion#>
- BALAGUER, Claudi (2010): «La llengua occitana i les noves tecnologies». *Llengua i ús*, 47, p. 36-44.
- BELARDI, Walter (2002): *Etimologia nella storia della cultura occidentale*. Roma: Il Calamo.
- BERRUTO, Gaetano (2009): «Lingue minoritarie». In: GREGORY, Tullio (dir.): *XXI Secolo. Comunicare e rappresentare*: Roma: Istituto della Enciclopedia Italiana fondata da Giovanni Treccani, p. 335-346.
- BLANC, Joan Francés (1992): *Lexic anglés-occitan d'informatica/English-Occitan lexic of computing*. Versión en línea: www.occitania.online.fr/aqui.comenca.occitania/infoenoc.html
- BRENZINGER, Matthias *et alii* (2003): *Language Vitality and Endangerment*. París: UNESCO.
- CABRÉ, M. Teresa (2000): «La neologia com a mesura de la vitalitat interna de les llengües». In: CABRÉ, M. Teresa; FREIXA, Judit; SOLÉ, Elisabet (ed.): *La neologia en el tombant de segle. I Seminari de neologia (17 de febrer del 2000)*. Barcelona: Institut Universitari de Lingüística Aplicada; Universitat Pompeu Fabra, p. 85-108.
- CABRÉ, M. Teresa (2002): «Terminología y lenguas minoritarias: necesidad, universalidad y especificidad». In: BUGARÍN LÓPEZ, María Xesus *et alii* (ed.): *VIII Conferencia anual de lenguas minoritarias. Políticas lingüísticas e Educativas na Europa Comunitaria*. Santiago de Compostela: Xunta de Galicia, p. 89-102.
- CARRERA, Aitor (2007): «Jacme Taupiac. *L'Occitan escrich*». *Estudis Romànics*, 29, p. 475-483.
- CARRERA, Aitor (2010): «Era codificacion der occitan dera Val d'Aran. Problèmes e contradiccions en aranés actuau». *Linguistica Occitana*, 8, p. 1-18.
- CARRERA, Aitor (2011): *L'occità. Gramàtica i diccionari bàsics. Occità referencial i aranès*. Lleida: Pagès.
- CRYSTAL, David (2001): *Language and the Internet*. Port Chester: CUP.
- DE MAURO, Tullio (2006): «Dove nascono i neologismi». In: ADAMO, Giovanni; DELLA VALLE, Valeria (ed.): *Che fine fanno i neologismi?* Florencia: Olschki, p. 23-31.
- DI SPARTI, Antonio (2007): «Web, globalizzazione e minoranze». In: CONSANI, Carlo; DESIDERI, Paola (ed.): *Minoranze linguistiche. Prospettive, strumenti, territori*. Roma: Carocci, p. 250-269.
- DRAE = REAL ACADEMIA ESPAÑOLA (2001): *Diccionario de la Lengua Española (DRAE)*. Madrid: Espasa Calpe. Versión en línea: www.rae.es
- FURNESS, Ryan Christopher (2006): *Diccionari Occitan (aranés)-Anglés, English-Occitan (Aranese)*. Lleida: Pagès.

- GARGALLO GIL, José Enrique (2007): «Occitan ena Val d'Aran: aranés». *Linguistica Occitana*, 5, p. 49-68.
- INSTITUT d'Estudis Occitans (2008): *L'Informatique. L'Informatica. Lexique thématique français-occitan*. Tolosa.
- LAMUELA, Xavier (1987): *Català, occità, friülà: llengües subordinades i planificació lingüística*. Barcelona: Quaderns Crema.
- LAMUELA, Xavier (1995): «Criteris de codificació i de compleció lingüístiques». *Els Marges*, 53, p. 15-30.
- LEWIS, M. Paul; GARY F., Simons; FENNIG, D. Charles (ed.) (2009): *Ethnologue: Languages of the World, Seventeenth edition*. Dallas: SIL International. 16ª edició. Versió en línia: www.ethnologue.com
- LO DUCA, Maria Giuseppa (1992): «'Parole nuove', regole e produttività». In: MORETTI, Bruno; PETRINI, Dario; BIANCONI, Sandro (ed.): *Linee di tendenza dell'italiano contemporaneo. Atti del XXV Congresso Internazionale di Studi della Società di Linguistica Italiana (Lugano, 19-21 settembre 1991)*. Roma: Bulzoni, p. 57-81.
- LORENZETTI, Luca (2009): *L'italiano contemporaneo*. Roma: Carocci.
- MORGANA SCOTTI, Silvia (1981): *Le parole nuove*. Bologna: Zanichelli.
- MOSELEY, Christopher (2010): *Atlas of the World's Languages in Danger*. 3ª edició. Versió en línia: www.unesco.org/culture/en/endangeredlanguages/atlas
- NINYOLES, Rafael L. (1994): «Espanya como País plurilingüe: líneas de futuro». In: BASTARDAS I BOADA, Albert; BOIX, Emili (ed.): *¿Un estado, una lengua? La organización política de la diversidad lingüística*. Barcelona: Octaedro, p. 141-154.
- PETRALLI, Alessio (1992): «Tendenze europee nel lessico italiano». In: MORETTI, Bruno; PETRINI, Dario; BIANCONI, Sandro (ed.): *Linee di tendenza dell'italiano contemporaneo. Atti del XXV Congresso Internazionale di Studi della Società di Linguistica Italiana (Lugano, 19-21 settembre 1991)*. Roma: Bulzoni, pp. 119-134.
- QUEMADA, Bernard (2006): «Problématiques de la néologie». In: ADAMO, Giovanni; DELLA VALLE, Valeria (ed.): *Che fine fanno i neologismi?* Florencia: Olschki, p. 1-21.
- SAUZET, Patric (1987): «Delai de la diglossia. Per un modèl mimetic del contacte de lengas». *Lengas*, 21, p. 103-120.
- SAUZET, Patric (1995) : «La neologia en occitan: mesa en perspectiva sociolingüística». *Jornada Neologia e diglossia (Ais, 18-19 de febrer 1995)*. Inédito.
- SOCIÉTÉ française de terminologie et alii (ed.) (2003): *Lexique de l'Internet en langues de France: français, catalan, corse, occitan*. París. Versió en línia disponible al menos hasta junio de 2014: www.terminometro.info/public/lexique%20du%20commerce%20electronique.pdf

- SOCIÉTÉ française de terminologie et alii (ed.) (2010): *Lexique du commerce électronique en langues de France*. Paris.
- SUMIEN, Domergue (2005): «La terminologia en occitan: doas experiéncias de reviradas de logicials». *Linguistica Occitana*, 3, p. 49-56.
- SUMIEN, Domergue (2006): *La Standardisation pluricentrique de l'occitan. Nouvel enjeu sociolinguistique, développement du lexique et de la morphologie*. Turnhout: Brepols.
- SUMIEN, Domergue (2007a): «Lo ròtle de la lexicografia dins la planificacion lingüística», *Linguistica Occitana*, 5, p. 23-38.
- SUMIEN, Domergue (2007b): *Preconizacions del Conselh de la Lenga Occitana*. Monográfico de *Lingüística Occitana*, 6, 158 p. Disponible en: <http://superlexic.com/revistadoc/wp-content/uploads/2013/07/Linguistica-occitana-6-CLO.pdf>
- TAUPIAC, Jacme (2004): *L'Occitan escrich*. Montalban: Institut d'Estudis Occitans.
- TERMCAT (2003): *Societat de la informació. Noves tecnologies i Internet*. Barcelona: Centre de Terminologia. Versión en línea: www.termcat.cat/dicci/societatinformacion
- TERMCAT (2005): *Manlleus i calcs lingüístics en terminologia*. Vic: Eumo Editorial.
- TERMCAT (2006): *Recerca terminològica. El dossier de normalització*. Vic: Eumo Editorial.
- TEULAT, Roger (1976): *Mémento grammatical de l'occitan référentiel*. S. l.: Cap e Cap.
- UBAUD, Josiana (2011): *Diccionari ortografic, gramatical e morfologic de l'occitan*. Canet de Rosselló: Trabucaire.
- VACCA, Gianni (s. d.): *Lexic occitan de l'internet*. Versión en línea: <http://gianni.vacca.perso.sfr.fr/giannieanna/util/weboc.htm>

Alguns fets gramaticals de l'occità antic: interpretació dels autors catalans medievals

Elena GRÍNINA
Universitat de Relacions Internacionals de Moscou

---

1. Presentació

L'occità antic està ben descrit en els tractats de Gai Saber o, millor dit, de Gaia Ciència. Es tracta de la llengua literària dels trobadors. Una de les gramàtiques occitanes més antigues, *el Donatz proensals*, és prou lacònica.¹ El seu autor, Uc Faidit, es limita a enumerar les parts d'oració, seguint literalment les explicacions de Donat i Priscià, que gaudien de la màxima autoritat gramatical a l'Edat Mitjana. Com és ben conegut, les obres de referència van arribar a ser: *De partibus orationis (Ars minor)* i *Ars grammatica (Ars maior)* pel que fa a Donat (segle IV), i *Institutionum grammaticae* pel que fa a Priscià (segle VI), que definien la gramàtica com l'art de parlar i escriure correctament.

La influència de la tradició llatina clàssica resulta dominant. Els tractadistes medievals segueixen al peu de la lletra la doctrina de dos mestres antics dels segles IV i VI, respectivament Donat i Priscià. Les seves gramàtiques van arribar a ser fonts de totes les descripcions més tardanes. Es treuen de la gramàtica llatina els principals conceptes: les parts de l'oració i les seves categories i accidències gramaticals, com el gènere, el nombre, els sis casos, els temps i els cinc modes verbals (indicatiu, imperatiu, infinitiu, *optatiu* i *conjuntiu*).

2. Classificació cronològica dels tractats de Gai Saber

Abans de desenvolupar el tema, donem una classificació dels tractats del Gai Saber. Se'ls pot dividir en tres etapes:

---

¹ Per a les referències bibliogràfiques de les obres clàssiques que no apareixen en la bibliografia final, fem remissió a Grinina (1999), on es podran trobar més informacions sobre les diferents edicions consultades.

Etapes	Tractats
Inicial	<ul style="list-style-type: none"> • Ramon Vidal de Besalú, <i>Las Razos de trobar</i> (a finals del segle XII) • Uc Faidit, <i>Donatz proensals</i> (1240, Itàlia) • Terramagnino de Pisa, <i>Doctrina d'acort</i> (1270-1280) • Jofre de Foixà, <i>Les Regles de trobar</i> (1291-1296, Sicília)
Escola poètica de Tolosa	<ul style="list-style-type: none"> • Ramon de Cornet, <i>Doctrinal de trobar</i> (1324) • <i>Leys d'amors</i> (1328-1337, 1337-1343, 1355) • Joan de Castelnou, <i>Compendi</i> • Joan de Castelnou, <i>Glosari</i> (1341) • Berenguer d'Anoia, <i>Mirall de trobar</i>
Escola poètica de Barcelona	<ul style="list-style-type: none"> • Jacme Marc, <i>Llibre de concordances</i> (1371) • Lluís d'Averçó, <i>Torcimany</i> (a finals del segle XIV)

Com es pot veure, la primera és inicial i abraça el segle XIII. Són textos escrits en diferents llocs (Catalunya, Itàlia, Sicília) la tasca dels quals és explicar les regles de la gramàtica occitana als trobadors per als quals l'occità no era la llengua materna.

La segona etapa comprèn els tractats de l'escola poètica de Tolosa. El seu propòsit és cultivar la llengua occitana literària, és a dir la llengua trobadoresca. Són escrits per occitans per a occitans.

La tercera etapa són dues obres de l'escola poètica de Barcelona. Les van compondre els catalans amb la finalitat de conservar les tradicions literàries trobadoresques i per tant la llengua occitana literària després de la croada contra els albigesos.

Els tractats es distingeixen molt per la seva finalitat comunicativa, la seva estructura i els tipus d'explicació, però hi ha algunes tendències que els uneixen i els caracteritzen: la influència de la tradició llatina clàssica, la descripció fragmentària de la gramàtica, la inestabilitat de la terminologia lingüística, la clarividència i la sagacitat dels tractadistes i el seu interès pels fets de parla romànics.

Que em perdonin els occitans, però els tractats compostos pels catalans resulten més interessants per estudiar la gramàtica de l'occità antic perquè els seus autors –sobretot Jofre de Foixà i Lluís d'Averçó– es fixen en les diferències entre dues llengües veïnes i tracten de comprendre-les i interpretar-les. A propòsit d'això, entre els autors del Gai Saber el nom de Jofre de Foixà desperta un interès especial perquè aquest tractadista del segle XIII fou més original i perspicaç que els seus contemporanis.

L'objectiu d'aquest article és deixar veure alguns fenòmens gramaticals de l'occità antic que foren destacats pels filòlegs catalans medievals i que foren interpretats d'una manera més precisa que en els tractats dels autors provençals. Cal esmentar sobretot l'ús de dues desinències de la declinació (*allongatz* i *abreujatz*) i el desenvolupament de les tendències analítiques (la importància de l'article i de les preposicions).

3. Alguns fets gramaticals

El simple fet de reconèixer les vuit parts d'oració com en llatí donava un caràcter més acabat i més universal a la gramàtica de l'occità antic. Segons Ramon Vidal (Meyer 1877: 347):

totz homs qui s'entendra en gramatica deu saber que vuit parts son; e totas las paraulaz del mon son de las unas d'aquestas vuit; ço es saber: del nom o del verb o del particip o del pronom o del adverb o del conjunctiu o de la preposicio o de la interjeccio

Aquesta aplicació d'esquemes llatins confirmava la igualtat de drets de la llengua occitana amb el llatí, idea que llavors era prou revolucionària.

La classificació clàssica de les parts d'oració fou creada pels autors grecs a l'Alexandria antiga. Aquí podem veure i comparar tres tradicions:

Tradició grega	Tradició llatina	Tradició romànica
1. nom	1. nomen	1. substantiu
2. article	2. pronomen	2. adjectiu
3. pronom	3. verbum	3. article
4. verb	4. participium	4. pronom
5. participi	5. adverbium	5. numerals
6. adverbí	6. praepositio	6. verb
7. preposició	7. coniunctio	7. adverbí
8. conjunció	8. interiectio	8. preposició
		9. conjunció
		10. interjecció

És clar que hi ha diferències, però son poques. I cal destacar que el problema de la delimitació de les parts d'oració segueix sent objecte de debat fins ara perquè és necessari de comptar a la vegada amb tres criteris: la significació lexical i semàntica, la forma morfològica i les funcions sintàctiques.

És interessant que els autors medievals no considerin l'adjectiu i l'article com a parts independents de l'oració, encara que en parlin molt. Per exemple, seguint els gramàtics llatins, Jofre de Foixà no destaca els adjectius com a parts independents de l'oració, però tracta de diferenciar-los (Meyer 1880: 60):

Primerament devetz saber que totes les causes qui son nomenades e han sustancia, en axi com Deuz, angles, reys, comtes, duchz, cavaliers, viles, terres, Johanz, Raymonz, ayrez, fusters, freners, e d'altres motz qu'en hi ha senz nombre, cove a far que aquestas cosas les quals son appellades nomen, haien alguna natura o algun acte o algun accident o alcuna causa, qui los a justada, aquella es axi matex appellada nomen, per que eu te dich que, com tu los ajustaras als nomencl primers, tu los deuz posar en aytal caz com aquell a qui l'ajustaras, car aquests nomencl, segonz que son accident, en la major part no poden esser senz lo nomen primer, per que lor coven assegurar llur natura, car ell non han sustancia, ans los cove esser en los nomz qui han sustancia

Sense utilitzar el terme *adjectiu*, Jofre de Foixà li dóna una definició a través de quatre categories lògiques descrites per Aristòtil, és a dir: natura, acció, accident, causa. Com subratlla la seva dependència gramatical, l'exigència principal de Jofre de Foixà és la de concordança.

La reinterpretació conscient de la tradició llatina, comptant amb l'estructura gramatical de les llengües romàniques, comença a finals del segle XV amb Antonio Nebrija, Du Bellay i altres renaixentistes. Fixeu-vos que Antonio Nebrija (1946: 106) fins i tot inventa noves parts de l'oració:

Las partes dela oracion enel castellano son diez: nombre como *ombre Dios gramatica*, pronombre como *io tu aquel*, articulo como *el la lo* cuando se anteponen a los nombres para demostrar de que genero son, verbo como *amo leo vio*, participio como *amado leido oido*, gerundio como *amando leiendo oiendo*, nombre participial infinito como *amado leido oido* cuando se aiunta coneste verbo e *as uve*, preposicion como *a de con*, adverbio como *aqui alli aier*, conjuncion como *i o ui*.

A propòsit d'això, una de les aportacions més importants de tots els autors del Gai Saber és la creació de terminologia en romanç. Es tracta de traduir del llatí de la mateixa manera que els gramàtics llatins traduïen els termes grecs. Ahora,

els tractadistes miren de denominar els fenòmens propis de les noves llengües romàniques. Així com aquests encara no tenen noms fixos, apareix una varietat de termes; per exemple, *article – habitutz, nominatiuz – els oblichs, allongatz – abreuizat*. Malgrat que la influència de la gramàtica llatina era clara, la seva aplicació depenia molt de la personalitat del tractadista i de les tasques que es plantejava.

Uc Faidit de vegades tradueix els exemples llatins a l'occità antic, la seva llengua materna, sense adonar-se dels casos de manca de coincidència real entre els dos idiomes (per exemple, la desaparició del gènere neutre com a accident gramatical nominal): «En nom a cinq causae: species, genus, nombre, figura, cas» (Faidit 1969: 88).

L'aproximació de Jofre de Foixà és prou pràctica. Encara que –seguint el dogma llatí– enumera sis casos, ja parla de l'existència real de dues formes de nom en provençal (Meyer 1880: 60):

E devetz saber que li cas del nom son sex, ço es saber, nominatius, genetiuz, datius, acusatiuz, vocatiuz, ablatius. Tuyt aquest cas pot esser singular o plural; e devetz saber que nos pausen may en dues maneras, ço es saber que tots tempz li nominatiu e lo vocatiu singular s'alonguen, e li autre caz singular s'abreujon; el nominatiu el vocatiu plural s'abreujen, e li autre cas s'alonguen

Li interessa com funcionen unes o altres formes gramaticals de la llengua occitana, sobretot si hi ha divergències amb el català. Cal subratllar que en les *Regles de trobar* i en els tractats dels trobadors la llengua materna dels quals no era el provençal, es nota la necessitat d'interpretar nous fenòmens i conceptes gramaticals que demostren l'absència de correspondència entre dos sistemes gramaticals (llatí i provençal): l'aparició de l'article, la desaparició de les desinències dels casos, etc. No és casual que els tractadistes donin molta importància als casos. Era una de les faltes més típiques, sobretot entre els trobadors catalans. En la llengua catalana només hi havia formes provinents de l'acusatiu llatí, mentre que en la llengua provençal, com en el francès que va fins al segle XIV, segueixen funcionant dos casos: subjecte i cas objecte.

Un altre exemple demostratiu és el gènere. Alguns autors del Gai Saber, seguint el dogma llatí, enumeren cinc gèneres. Uc Faidit, per exemple, afirma que «Genus es de cinq maneras: Masculis, femenis, neutris, comus, omnis» (Faidit 1969: 88). Els altres autors de la Gaia Ciència ja parlen de l'existència real de dues formes de gènere en occità antic.

Una de les aportacions més considerables és la comprensió de l'analitisme. Sense voler, els primers tractadistes de l'Occident europeu pogueren veure i mostrar les tendències analítiques del desenvolupament de les noves llengües romàniques. Segons ells, els criteris per determinar els casos són d'una banda la preposició i també la forma de l'article, i d'una altra banda el lloc del nom respecte al verb, que resulta encara més important per determinar el cas directe i els casos oblics. En altres paraules, es tracta de la posició sintàctica. Aquest últim criteri l'aplica Jofre de Foixà, que distingeix conseqüentment el nominatiu i l'acusatiu pel seu lloc respecte al verb (Meyer 1880: 61):

E sabxats quel nom qui es pausat denan lo verb, segonz raso es nominatiuz, per que deu esser allongatz, e totz nom qui sia pausat detras lo verb deu esser abreuizat, per que en aquesta paraula le reys cavalca bell cavall, aquell reys que es nom s'alonga, car esta denant aquell motz cavalca, qui es verb, e aquell autre mot bell cavall s'abreujon, car son nom qui son pausat detras lo verb

Altrament dit: el nominatiu se situa davant del verb (anteposició) i l'acusatiu se situa darrere del verb (posposició). De tal manera que, segons Jofre de Foixà, l'oració requereix l'ordre directe de les paraules.

Al mateix temps Jofre de Foixà no es mostra gaire terminant i afirma una preferència pels vincles significatius de l'oració («entendimen» o, en termes moderns, *el pla del contingut*) a qualsevol variant de forma diferent (avui en diríem *el pla d'expressió*). Analitzant l'ordre de les paraules en la poesia, l'autor rebutja el criteri formal de la posició i examina els enllaços significatius entre les paraules (Meyer 1880: 62):

Encara te mostra aquell acusatiu en cap de rima es pausats denant lo verb, pero segons entendimen vay detras, en axi c'o potz conixer per aquesta paraula: tot be pert quis part de Deu; e en aquell motz quis, enten aquestz motz aquells, per que vos dir la paraula e s'enten aci segons rayso: Aquell quis part de Deu per(t) tot be; per que pots veser que aquells motz pert es verb, e vay li detras, segons entendimen, aquell tot be, per la qual rayso hom l'abreuja

Aquestes observacions són molt importants perquè es repliquen amb un concepte lingüístic del segle XX, el de l'estructura semàntica de l'oració.

Per cloure cal subratllar que els tractats del Gai Saber no pretenen ser un compendi de la gramàtica occitana. Tanmateix, aquests primers intents de descripció de la gramàtica –per molt fragmentària i incompleta que sigui– no deixen d'atreure l'atenció dels filòlegs, ja que d'entrada tenen un interès especial per a la història de la lingüística romànica. D'una banda, en realitat, són els primers. D'una altra banda, aquests tratadistes aconseguiren dir molt més del que tothom acostuma a creure, sobretot Jofre de Foixà.

Referències bibliogràfiques

GRÍNINA, Yelena (1999): «Algunas tendencias de la descripción de la gramática en los primeros tratados provenzales y catalanes». In : EMBAJADA de España en Moscú (ed.): *Actas de la II Conferencia de Hispanistas de Rusia*. Moscou: Ministerio de Asuntos Exteriores, 4 p. Publicació en línia disponible a: <http://hispanismo.cervantes.es/documentos/grinina.pdf>

MARSHALL, J. H. (ed.) (1969): *The Donatz Proensals of Uc Faidit*. Londres ; Nova York ; Toronto: Oxford University Press.

MEYER, Paul (1877): «Traité catalans de grammaire et de poétique: Raimon Vidal, Las reglas de trobar, Doctrina de compondre dictats». *Romania*, VI, p. 341-358.

MEYER, Paul (1880): «Traité catalans de grammaire et de poétique: Jaufre de Foixà, Continuacion del trobar». *Romania*, IX, p. 51-70.

NEBRIJA, Antonio de (1946): *Gramática de la lengua castellana. Texto establecido sobre la edición princeps de 1492 por Pascual Galindo Romeo*. Madrid: Junta del Centenario.

La Gàrdia e los atlasses linguistics

Hans Peter KUNERT
Università della Calabria

---

1. Presentacion

A Besièrs parlèri de la variacion interiora del gardiòl (Kunert 2014), mas sens aver a disposicion las donadas de l'*ALI* (*Atlante linguistico italiano*). Ara ai de fotocòpias del questionari amb las responsas per La Gàrdia e pòdi donc confrontar las donadas dels dos atlasses lingüistics (*AIS* e *ALI*). Las donadas de l'*AIS* (*Atlante italo-svizzero*) foguèron contrarotladas en 1980 per Rita Perrone (1980-1981). Ieu ara contraròtli las donadas de l'*ALI* amb de locutors. Teni compte tanben de las afirmacions de Morosi de 1890 perque permeton de melhor interpretar las donadas dels atlasses. Mòstri pas las cartas perque per un parlar isolat coma lo gardiòl i a pas d'interès de mostrar la difusion d'un fenomèn. Es interessant ça que la que sovent los mots calabreses que trobam en gardiòl se tròban en italian meridional luènh de La Gàrdia.

Dins los exemples normalament ai pas conservat la transcripcion de l'*AIS* perque vòli pas afirmar que Rohlfs atèsta una forma diferenta de la forma moderna perque sovent se pòt agir de fautas dins la transcripcion. Per l'*ALI* per contra soi obligat de seguir la transcripcion originala per poder utilizar lo material.

L'enquèsta per l'*AIS* foguèt facha per Gerhard Rohlfs entre 1922 e 1928. Dona donc un imatge del parlar dins las annadas vint. Lo material se tròba al punt 760. Rohlfs nòta pas de consonantas doblas que uèi son plan frequentas. Lo lexic deuria èstre lo que s'utilizava alara. L'*AIS* conten fòrça mots calabreses dont una part foguèt eliminada per Rita Perrone perque los considerava pas de gardiòl autentic: *carcarassa* 'agaça' del calabrés *carcarazza*. Se cal demandar se los informants respondián pas amb de mots calabreses se coneissián pas de mot gardiòl (disi pas «occitan» perque i aviá pas brica de coneissença del nom de la lenga o de sa difusion). Rohlfs per contra sabia de quina lenga s'agissiá (cf. Rohlfs 1972) e poiria de còps falsificar son material. Mas avèm de cases coma *luenh* 'luènh' (*AIS*, II: 357), ont es confirmat qu'un còp se disiá atal, mentre que uèi lo mot es estat remplaçat pel calabrés *arrasse*. Uèi lo monde demandan quitament: «Se ditz *arrasse* o *lontan*?». Aprèp l'occitan venguèt donc lo calabrés e uèi se difond l'italian. L'*AIS* nos mòstra que fòrça mots que son d'origina calabresa en gardiòl existisson pas pus a l'entorn de La Gàrdia. Atal los gardiòls creson que s'agís de mots de lor tradicion pròpria. Per exemple *serchum* 'de gèst, en chaleur', lo mot dialectal italian es atestat dins l'*AIS* al punt 739 (Vernole, província de Lecce),

filhan 'filhòl' se tròba en calabrés al punt 765 (Melissa, província de Crotona), *fisecut* ([fəzə'kɥ] en gardiòl) 'golard, gromand' es atestat per Diamante (a 50 km de La Gàrdia).

L'enquèsta per l'*ALI* foguèt facha per Corrado Grassi los 23-25 de febrèr de 1955. Representa donc un gardiòl de las annadas cinquanta, ja cambiat per rapòrt a las annadas vint. Çò qu'es estat publicat se tròba al punt 935. Aquel gardiòl es plen de consonantas doblas. Lo lexic es plan italianizat. Al lòc dels calabresismes de Rohlfs trobam sovent lo mot italian: *gadza* per 'agaça' (Quest. 4654), *shintilla* per 'beluga' (*ALI*, V: 421), gardiòl autentic *belluia* (Perrone, *beluia* in *AIS*, V: 926). I a sovent de fautas dins la notacion fonetica, benlèu perque Grassi sabia pas çò que se devia esperar: a de dificultats a identificar [ɥ] que Rohlfs naturalament identifica amb [y] de l'alemand, del francés o de l'occitan. Ça que la, es evident que l'informant de Grassi sabia pas plan lo gardiòl. Es dificil de dire quinas errors son degudas a Grassi e quinas a l'informator.

Las diferéncias entre los dos atlasses son pas degudas a de cambiaments dins lo temps. Es probable que fòrça consonantas doblas uèi s'utilizan jos l'influéncia del calabrés o de l'italian. Mas avèm uèi [d:] solament per de /ll/ que son etimologicament corrèctas. La *l* dobla existissiá donc al temps de l'enquèsta de Rohlfs, çò que demòstra que la notacion de solas consonantas simplas dins l'*AIS* correspondia pas a la prononciacion del temps. Per las autras consonantas la durada es pas distintiva. Per *l* tanben la diferéncia consistís uèi dins la natura de la consonanta: [l] o [d]. La longor a pas d'importància. L'*ALI*, qu'a tot plen de consonantas doblas, transcriu *mocalor* 'mocador' amb [k], ont etimologicament i avia [k:] (atestat tanben coma *mouccalour* dins *Taliant de la pèirè da Garroc*; Primavera, Verdegiglio, Genre 1992: 73). Los locutors sovent sabon pas s'una consonanta deu èstre longa o brèva: per l'*ALI* *spèrra* (792 'lama', 1621 'agulha de relòtge/mòstra'), en calabrés 'agulha de relòtge', se ditz *spèra*, 'lama'; per contra *spèrra*, deuria èstre atal en gardiòl tanben. Rita Perrone, que nòta pas la doblas, dona *spèra* per 'lama' (980). Los locutors uèi sabon pas dire quina es la prononciacion bona. L'*AIS*, que dona pel gardiòl lo mot *la lama*, mòstra per contra *spèrra* a un punt vesin pel calabrés (*AIS*, V: 980).

Morosi escriu en 1890 que *ll* a tendéncia a venir simpla (Morosi 1890: 385). Uèi avèm [d] per totes las doblas istoricas, çò que pròva qu'èran doblas almens dins la varietat de gardiòl qu'es a l'origina del parlar de uèi. Las [d] de uèi son pas degudas a l'influéncia calabresa coma o demòstra lo cas de *jall* e *jalina*. Se foguèsse d'origina calabresa, auriam [d] dins los dos cases, mentre que la diferéncia entre las doas *l* es atestada en occitan (Ronjat 1930-1941, II: 149).

Òm pòt pas supausar qu'al temps de l'enquèsta per l'*AIS* i avia pas que de consonantas simplas que serián vengudas doblas aprèp jos l'influéncia de l'italian o calabrés. Coma o mòstra lo cas de *jall* e *jalina*, las doblas son d'origina occitana. Nos cal donc pensar qu'existissiá mai d'una varietat d'occitan a La Gàrdia.

Arribam a la meteissa conclusion partent de l'afirmacion de Morosi (1890: 382) que *i ven e* plan barrada. Se totes los mots que cita Morosi avian *e*, es pas possible que sián tornats a *i* coma los avèm uèi. Ieu coneissi solament dos mots qu'an [e] al lòc de [i], e son *manelha* per *manilha* e *melh* per *milh*. L'*ALI* n'atèsta d'autres: *a-puppèr* per *popia* 'pepida' (Quest. 4224), *vòla pa talèi* per *al vòl pas talia* 'vòl pas agachar' (Quest. 279), *marè* 'marit' (Quest. 1412), mas normalament *abril* (Quest. 78).

2. De cases particulars

Vejam ara de cases particulars. A prepaus de l'*AIS* avèm ja dich que nòta pas de consonantas doblas. Aquò pòt èstre degut a la coneissença qu'aviá Rohlfs del provençal, que possedís pas de consonantas doblas. Es pr'aquò verai tanben qu'encara uèi i a de locutors que pronóncian pas de consonantas doblas. Es probable que i aviá doas varietats de gardiòl, una amb de doblas e l'autra sens doblas. Rohlfs distinguís pas entre [a] e [ɑ]: *lo sang* e *carcanh* 'talon' son transcriches amb la meteissa vocala: *lu sánk* (*AIS*, I: 88), *karkán* (*AIS*, I: 165). L'*AIS* nòta pas lo fach que *ü* en gardiòl es [ɥ], e pas [y]. Òm se pòt demandar se i a qualques decennis la *ü* del gardiòl èra encara coma endacòm mai en occitan e se s'es cambiada dempuèi. Pr'aquò ausissi pas jamai [y] a La Gàrdia. D'autres elements ancians coma la prononciacion [l:] per la *l* dobla se pòdon encara ausir, mas i a pas de [ɥ].

Rohlfs transcriu *-ièr* lo sufixe qu'es atal dins la màger part dels dialèctes occitans. En gardiòl es ça que la *-ier* coma dins la zòna vaudesa dels Alps e coma en calabrés.

Se dins l'*ALI* trobam sovent de confusions entre los fonèmas, la transcripcion de l'*AIS* es normalament corrècta. I a pr'aquò *rú* per 'ros de l'uòu' (*AIS*, VI: 1135) e *rœ* per 'roge' (*AIS*, VIII: 1576). Cf. *im púm dũ* 'una poma doça' (*AIS*, VII: 1266). *Ros* e *doç* uèi son [rɥ] e [dɥ].

Dins las annadas vint, l'influéncia calabresa èra mai limitada que uèi dins lo lexic. Naturalament lo gardiòl aviá dempuèi de sègles de mots calabreses per de realitats mediterranèas desconegudas dins los Alps (ne parlèri a Messina en 2002, cf. Kunert 2003). Es interessant que Rita Perrone elimine fòrça mots calabreses, evidentament perque li semblan pas d'èstre de mots autentic del gardiòl. Es de soslinhar que Rita Perrone aviá pas cap d'idèa de çò qu'èra l'occitan. Emplega lo mot «occitanico», mas aviá pas de coneissença d'una forma modèrna de l'occitan. Lo sol diccionari que cita es aquel de Levy (1909) per l'occitan ancian. Transcriu pas per exemple: *la naca* 'lo brèç' (Perrone 1980-1981; *AIS*, I: 61), *carcarassa* 'agaça' (ja citat; III: 504), *la tròta* 'trocha' (III: 528), *l'angila* 'anguila' (III: 529) e fòrça autres. Es probable que transcriu pas los mots que coneis pas, mas dins certans cases a segurament eliminat de manlèus al calabrés.

Dins l'*ALI* trobam un gardiòl mai recent que dins l'*AIS* (annadas cinquanta). Ça que la, la notacion fonetica pausa de problèmas. Es de mal ausir çò qu'un locutor pronóncia exactament, e quand l'explorair sap pas res de la lenga que deu transcriure, de fautas son inevitablas. De mai, lo sistèma de notacion es pas sufisent. Dins son article del 1957, Grassi descriu *ö* coma «eu francese» sens especificar se lo *eu* francés es [ø] o [œ]. D'après el, *ü* es «u francese», mentre qu'en gardiòl avèm [ɥ] destibada, non pas [y] tenduda coma en francés. L'*ALI* fa un fum de distincions qu'an pas d'importància pel gardiòl, mas nòta pas de particularitats que son tipicas del gardiòl, e mai sián pas de traches distintius.

Quand Grassi nòta *ros* [rɥ] coma *rœ*, avèm la meteissa falta que dins l'*AIS* (VIII: 1576; *rœ* per 'roge'). L'*ALI* nos dona tanben *ddö* 'doç' (Quest. 339), *kuri'ö* 'curiosa' (Quest. 1275). Grassi reconeis pas totjorn lo son [ɥ]: trobam *diam'anġa* (Quest. 67) per [dja'mɥndʒə], mentre que *tretze*, *cent* e d'autres mots son transcriches corrèctament amb *ü*. Trobam dins lo questionari (2179): *abbə-tt'ə* 'con te'. Se l'informant a prononciat corrèctament, Grassi aviá de dificultats a distinguir [ɥ] d'autres vocalas. Grassi transcriu tanben *ö* per [ɛ]: *un-or'öhp* 'una aurelha' (Quest. 152), *lu-dd'ö* 'lo det' (Quest. 188).

Ai ja parlat del passatge de *i* a *e*, que se tròba dins l'*ALI* per qualques mots, pas per totes aqueles que ne parla Morosi. Per exemple avèm dins l'*ALI* *abril* (Quest. 78), *iu=-vire*='ausir' (Quest. 295), *gǵgalin*° 'galina' (Quest. 3000).

Aqueles *e*, coma las d'originalatina, son plan barradas per Morosi. Aquò es confirmat per la notacion corrècta de [ɛ] dins l'*AIS*. L'*ALI* per contra nòta las [ɛ] generalament coma è: *sèià* 'seda', *tèlè* 'tela'. Aquò mòstra que las *e* barradas son ja prononciadas plan dobèrtas (coma uèi) jos l'influéncia del calabrés que possedis pas de /e/.

La *a* tonica es velara levat davant consonanta velara o labiala (cf. Perrone 1980-1981: *tavola* I, aprèp 7). L'*AIS* distinguís pas entre [a] e [ɑ]. L'*ALI* nòta la diferéncia, mas pas sistematicament: *pəĩĩwōr* 'pagar' (Quest. 2786), *a-mmi-mə-fè-mmǵlə* 'me dòl' (Quest. 498), *aŋkǵaur*° 'encara' per *ancara*. La prononciacion de las vocalas tonicas coma diftongs existís encara uèi. Avèm tanben *ššáus*° per *shas* 'sedàs' (Quest. 964). Dins los dos atlasques trobam ò per [ɑ]: *una dent mòrça* per *marça* (*AIS*, I: 108), *sta-rròss*° 'demòra luènh' per *ilh lhistà arrasse* (*ALI*, Quest.: 2769).

A tonica qu'es venguda finala es uèi prononciada [ɛ]: *chantat*, *chanta*, *pas* (negacion). Aquesta prononciacion es notada esporadicament dins l'*ALI*: *nè* 'nas' (Quest. 156), *grè* 'gras' (Quest. 267), mas *a-tə-pariss*°-*ppàã* 'te pareis pas' (Quest. 936); *škappèè* e *škappàa* 'fugits' (Quest. 1762), *ppukkāa* e *pukkèè* 'pecat' (Quest. 1810), *muččāã* 'rescondut' (Quest. 2427). Las vocalas dins aqueste exemple son notadas coma longas. Aquò es una prononciacion que coneissi pas dins lo gardiòl de uèi.

Sabi pas de qué pensar de la notacion *ω* per /a/ atòna (*ω* seriá un son «entre *a* e *o*»; Grassi 1957: 73). Uèi aquò es pas possible: *fωfèŋt-amúūr* 'fasèm l'amor' (Quest. 1387), cf. *kωνώωl* (Quest. 1617). /a/ atòna es totjorn [a].

Es plan curiós lo fach que dins l'*ALI* s'utilize la transcripcion *h* per las *l* doblas coma per *lh* (en gardiòl [ʎ] o [j]). La grafia *h* representa una *l* velara, coma es dich explicitament («liquida velare») dins *Verbali delle inchieste* (Istituto 1995, II: 936). Trobam *míh* per *mille* ['miɖ:ə], *puppíh* per *popilla* 'pupila' (Quest. 148) e aprèp *òh* per *uelh* (Quest. 150), *or'òh* per *aurelha* (152-153), *ddü-ppar^{òh}* per *dui parelhs* (Quest. 2924). Esporadicament l'*ALI* transcriu tanben [l:], [d:], [ʎ:] e [j:]: *taravèll*° 'perforadoira' (6019-20), *ǵ-èññ*° 'fust' per *lenh* [dɛɲ] (Quest. 724), *kappəhàŋ* e *kappəđđàŋ* (Quest. 2163) per *capellan*, *ləntil'l'ə* 'lentilhas' (Quest. 6502), *la-g'g'úg'g'*°, 'agulha' per *gulha*, (Quest. 672), *kiy'y'ir*° per *culhiera*, mas tanben *kíhíer*° (Quest. 5679). Dins Quest. (226) avèm *ginùh*° per *genolh*, mas dins Quest. (227) trobam *ǵinùl'l'*°. Trobam tanben la transcripcion de [ʎ] al lòc de [l:] o [d:]: *rəl'l'óǵǵ*° per *rellòtge* 'relòtge'. Aquí se compren pas s'es l'informatore que s'engana o l'exploraire. Es susprenent tanben que l'*ALI* transcriga *kωνώωl* per *cavall* (Quest. 1617).

Dins l'*ALI* trobam sistematicament [k] davant [i], qu'en realitat es dins la màger part dels cases [c]: *ALI kinj*° 'quinze' (Quest. 15), *kíer*° 'cuèr' (Quest. 723). La prononciacion [c] es ja atestada per Morosi e dins l'*AIS* (II: 293): *k^xinz*.

L'*ALI* escriu *fariŋ* per *farina*, çò que correspond a la confusion entre *bon* e *bona*. Normalament deuriam aver [buŋ] al masculin e ['bunə] al feminin. Mas coma la màger part dels adjectius an una sola forma per masculin e feminin (*a* finala es pas prononciada), s'utiliza una sola forma tanben pels adjectius que deurián aver doas formas. Atal se pòt explicar tanben *chantaia* per *chantat*, donc una anciana forma feminina venguda masculina, dont *nos* ['nyjə], *aici* [e'ssɣjə] e autras diftongasons d'aquel tipe. Avèm en gardiòl *seia* per *sea* 'seda', *ajua* per *ajua* 'ajuda' e d'autres cases.

L'*ALI*, mai que l'*AIS*, atèsta l'existéncia de formas ancianas que uèi an desaparegut: *dəvèŋ]assúm* (*ALI*, VII: 638; '(dobbiamo) levarci', Quest. 1094). En partent

de *dobbiamo*, l'informant auriá pas pogut inventar *devèm*, lo mot *dever* existissia donc. Uèi se ditz solament *aver* a per 'dever'. L'AIS coneis solament *nos* [nɔ] (AIS, VIII: 11637), l'ALI atèsta *nosautres* (Quest. 321: *nəʃããtə*).

Lo lexic de l'ALI es plan italian. Dins las annadas cinquanta podèm supausar que l'influéncia calabresa èra mens marcada que uèi. L'informant respond a las questions pausadas en italian amb lo mot italian perque lo mot calabrés per el es pas lo mot gardiòl. Lo questionari de l'ALI conten fòrça questions del tipe «Come dite chi serve un padrone contadino?» (Quest. 4393: 'Cossí disètz aquel que servís un patron païsan?') o «Come dite colui che macella i buoi e ne vende la carne?» (Quest. 5589: 'Cossí disètz aquel que tua los buòus e ne vend la carn?') per evitar d'influenciar l'informator en disent lo mot italian. Es possible que ieu conesca puslèu lo mot ancian perque parli amb de personas qu'an una consciéncia de la particularitat de lor parlar. D'autres personas poiarián, coma l'informant de l'ALI, emplegar espontanèament un mot italian.

Pas solament lo lexic, mas tanben la gramatica es plan italianizada dins l'ALI: *sè-fwóttə* al lòc de *s'es fait* (Quest. 1288), *la-fãttə* per *ilh a fait* (Quest. 3032). Trobam sovent los articles italians o calabreses al lòc d'aqueles occitans: *i* per *lhi* (*i-çatunòttə* per *lhi chatonòts*; Quest. 2989), *a* per *la* (*a-bbättéëgə* 'fornariá'; (Quest. 5760, question «la bottega dove si vende il pane», probablament la resposta es en calabrés). Trobam *lhi sèrvs* e *las sèrvas* amb lo meteis article: *li-sèrv* (Quest. 2913) e *li-sèrvə* (Quest. 2914); *na-bbóštə* 'ruga' (Quest. 142), *na-mbóštə* 'giumella', 'la quantitat que se pòt portar dins las doas mans' (Quest. 196). L'article gardiòl es *una* [ina]. La confusion es calabresa, e mai se las formas son occitanas (lo calabrés a *i* dins los dos cases).

Dins los dos atlases s'utiliza sovent lo passat compausat al lòc del preterit: 'gli pose' *al lhi a quiavat* al lòc de *al lhi vai quiava* (AIS, I: 150); «e lo ferì nella schiena» es revirat *a-lá-fərí* 'l'a ferit' al lòc de *al lo vai ferir* (ALI, Quest. 2670). Grassi confond lo participi *ferit* amb lo preterit italian *ferì*. «Toni mise un dito in gola» es revirat *a-sə-çavówo* 'al s'es mes' al lòc de *al se vai quiava* (Quest. 509). Avèm tanben lo cas que «diède un bacio» es revirat *ddùni-mbóšjə*; Grassi compreguèt *doni*, que interprèta coma segonda persona, mentre qu'en realitat la resposta devia èstre *al vai dona un bais*, es a dire [dun] coma vèrbe a l'infinitiu sens desinéncia e [in] coma article indefinit. Grassi ausís lo gardiòl coma un dialècte italian, se rend pas compte de las diferéncias entre italian e occitan.

3. Diferéncias lexicalas entre los dos atlases

Coma exemple des las diferéncias lexicalas entre lo dos atlases, doni una lista de mots que mòstra coma lo lexic de l'ALI es plan mai italian que non aquel de l'AIS:

- *Autunno* ('automne'). AIS: *postarata*; ALI: *automne* [aʊ'tunnə].
- *Noi* ('nosautres'). AIS: *nos*; ALI: *nosautres* [nə'za:tə].
- *Scintilla* ('beluga'). AIS: *belluia* (*beluia*); ALI: *shintilla* [ʃin'ti:tə].
- *Latta* ('tòla'). AIS: *làndia*; ALI: *latta* ['la:tə].
- *Lenzuolo* ('lençòl'). AIS: *sacon*; ALI: *lençòl* [lən'tsuəl].
- *Cattivo* ('marrit, maissant'). AIS: *malinh*; ALI: *cativ* [ka'ti:və] 'veuse'.
- *Nascondino* ('amagatada, rescondilhs'). AIS: *mochalh*; ALI: *nascondilh* [naskon'diʎʎə].
- *Comignolo* ('cima, crin del teulat'). AIS: *cavallar*; ALI: *corrent* [ku'r:əntə].

- *Tetto* ('teulat, cobèrt'). AIS: *cuvèrt*; ALI: *covertura* [kuvər'ty:rə], *charamilata* [tʃarame'lat:ə].
- *Ghiaia* ('grava, gravièr'). AIS: *lhara*; ALI: *guiaia* [ʃ:ajə].
- *Quando* ('quora, quand'). AIS: *quora* 'quand'; ALI: *quand* ['kandə] 'quora'.
- *Frusta* ('foet'). AIS: *gropilh*; ALI: *lo frostin* [ufɾu'fʰtinə].
- *Abbastanza* ('pro'). AIS: *assai*; ALI: *abbastança* [ab:əs'tāntsə].
- *Leggero* ('leugièr'). AIS: *legièr*, corr. *lèg*; ALI: *lèg* ['l:eddʒə].
- *Inferriata* ('grasilha'). AIS: *canchelaa*; ALI: *gradilha* [gra'diʎʎə], uèi: *canchellata*.
- *Fornaio* ('fornièr'). AIS: *panatier*; ALI: *fornai* [fur'nai], uèi: *panatier/fornar*.
- *Prato* ('prat'). AIS: *la praia*; ALI: *lo prat* [u'pra:t].
- *Ceppo dell'aratro* ('talon de l'araire'). AIS: *dental* (occ., TdF!); ALI: *chip* ['tʃippə] (cal.).
- *Mucchio (di fieno)* ('molon de fen'). AIS: *monsèll* [d:]; ALI: *móquie* ['muc:ə].
- *Rosmarino* ('romanin'). AIS: *romarin*; ALI: *rosmarin* [rɔzəma'ri:nə].
- *Mandorla* ('amètra'). AIS: *miendela*; ALI: *màndorla* ['mandərlə].
- *Biancospino* ('albespin, espina blanca, boisson blanc'). AIS: *spinafuelha*; ALI: *biangospine* [b:jaŋgə'ʃpi:nə]; Perrone: *bòs*.
- *Malva* ('malva'). AIS: *vàrmena*, *vèrmena*; ALI: *ròsa malva* [rɔsə'malva], [z]?
- *Papavero* ('rosèla, capròsa'). AIS: *cocovèl*; ALI: *papàver* [pa'p:avərə]; Perrone: *cocovè*.
- *Colatoio* ('crusòl'). AIS: *colator*; ALI: *colalait* [kula'ʎajt] e [kula'ʎajt].
- *Pungiglione* ('fisson de l'abelha'). AIS: *spina*; ALI: *gulha* «la-γuy'γ'a».
- *Formicaio* ('formiguièr'). AIS: *tana de las fromias*; ALI: *formicar* [furmi'ka:rə].
- *Ghiro* ('missara, greule'). AIS: *grilh*; ALI: *la guira* [la 'g:i:rə] 'loir'.
- *Ballerina* ('pastorèla, galapastre'). AIS: *coaina*; ALI: *coània* [ku'wanjə] ('cutrettola').
- *Corvo* ('corbàs'). AIS: *crovàs*; ALI: *corvàs* [kur'βa:s:ə].
- *Lombrico* ('lombric, vèrm de tèrra'). AIS: *casèntre*; ALI: *casèndre* [ka'sendrə], uèi: *cassantra*.
- *Merciaiole* ('mercièr'). AIS: *marcharol*; ALI: *marchalor* [martʃa'lu:r] 'mercier'.
- *Telaio* ('telièr'). AIS: *teilièr*; ALI: *telai* [tə'la:jə], uèi: *teillier*.
- *Abete* ('sap, avet'). AIS: *apita*; ALI: *abet* [a'bbɣt].
- *Gazza* ('agaça'). AIS: *carcarassa* (cal.); ALI *gadza* ['gɑ:d:zə] (it.).

Dins lo cas de *gazza* 'agaça' d'un punt de vista occitanista seriá preferible l'italianisme *gazza* que correspond a *agaça* per rapòrt al calabresisme *carcarassa* que se compren pas en defòra de Calàbria.

Los gardiòls parlan de tot en occitan, tanben de las causas per las qualas an pas un vocabulari tradicional. Es dificil de dire quora s'agís de *code switching* (emplec del mot italian dins una frasa occitana) e quora lo mot fa partida del lexic gardiòl. Rita Perrone considerava pas *carcarassa* coma un mot occitan e l'excluguèt de son trabalh. L'informant de l'ALI o coneissiá pas lo mot *carcarassa*, o li preferiguèt lo mot italian *gazza*. Generalament, quand parlan occitan, la fonetica es aquela del gardiòl, quitament se los mots qu'emplegan son pas gardiòls. Lo *code switching* se reconeis pas a la fonetica. L'italian al lòc del calabrés va plan perque se compren tanben en Piemont (e endacòm mai); mas l'italian al lòc de l'occitan (*shintilla* per *belluia* 'beluga') es d'evitar.

Conclusion

Lo desenvolupament de /ll/ a [d:] es un canbiament qu'a agut lòc pendent los darrièrs seissanta ans. Totun, la preséncia o abséncia de consonantas doblas es pas deguda a un canbiament, mas a la coexisténcia de mai d'una varietat d'occitan. D'autres fenomèns (per exemple ò per ü o la confusion entre *ll* e *lh*) son de considerar coma de fautas de l'exploraire. Las particularitats lexicalas de l'*ALI* son evidentament degudas a l'incompténcia de l'informator.

E mai se podèm pas dire que i aviá una varietat de gardiòl amb talas caracteristicas e una altra amb aquelas autras caracteristicas, podèm dire ça que la que i aviá mai d'una varietat. Aquò correspond a çò que diguèri a Besièrs a prepaus de la coexisténcia de formas d'origina diferenta (*fait - dich*). I deviá aver una varietat ont *i* passava a *e* e una altra ont demorèt *i*, una varietat qu'aviá de consonantas doblas e una altra que las aviá perdudas.

Los atlas demòstran tanben que quauques decennis fa existissián encara d'elements occitans que uèi son estats remplaçats per de manlèus al calabrés: *aver* a al lòc de *dever*, *luenh* remplaçat per *arrasse*.

Podèm pas dire que los dos atlas reflectisson un canbiament diacronic entre las annadas vint e las annadas cinquanta. Las diferéncias son degudas puslèu a l'emplec de varietats diferentas del gardiòl o l'emplec del calabrés (*AIS*) e de l'italian (*ALI*). Uèi i a clarament una tendéncia a remplaçar los mots tradicionals amb de mots italians. Gausi pas afirmar qu'aquò se fasiá ja dins las annadas cinquanta. Los italianismes frequents de l'*ALI* son puslèu deguts a una coneissença insufisenta de la part de l'informant.

Bibliografia

AIS = JABERG, Karl; JUD, Jakob (1928-1940): *Sprach- und Sachatlas Italiens und der Südschweiz [Atlante italo-svizzero]*. 8 vol. Zofingen: Ringier. Reimpression 1972, Nendeln: Kraus.

ALI = ISTITUTO dell'Atlante Linguistico Italiano (1995-2011): *Atlante linguistico italiano*. 8 vol. Turin: Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato.

GRASSI, Corrado (1957): «Per una storia delle vicende culturali e sociali di Guardia Piemontese ricostruite attraverso la sua parlata attuale». *Bollettino della Società di Studi Valdesi*, 101, p. 71-77.

ISTITUTO dell'Atlante Linguistico Italiano (1995): *Verballi delle inchieste, compilati da U. Pellis...* 2 vol. Roma: Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato.

KUNERT, Hans Peter (2003): «Le lexique de Guardia Piemontese». In: CASTANO, Rossana; GUIDA, Saverio; LATELLA, Fortunata (ed.): *Scène, évolution, sort de la langue et de la littérature d'oc. Actes du septième Congrès international de l'Association Internationale d'Études Occitanes (Reggio Calabria - Messina, 7-13 juillet 2002)*. Vol. 2. Roma: Viella, p. 1011-1020.

- KUNERT, Hans Peter (2004): *Vocabolario dell'occitano di Guardia Piemontese*. La Gàrdia: Comune di Guardia Piemontese. Cederròm.
- KUNERT, Hans Peter (2014): «La variacion dins l'occitan de La Gàrdia». In: ALÉN-GARABATO, Carmen; TORREILLES, Claire; VERNY, Marie-Jeanne (ed.): *Los que fan viure e tresluisir l'occitan. Actes du Xe congrès de l'AIEO (Béziers, 12-19 juin 2011)*. Lemòtges: Lambert-Lucas, p. 468-476.
- LEVY, Emil (1909): *Petit dictionnaire provençal-français*. Heidelberg: C. Winter.
- MOROSI, Giuseppe (1890): «L'odierno linguaggio dei Valdesi del Piemonte». *Archivio Glottologico Italiano*, 11, p. 309-415.
- MOROSI, Giuseppe (1892): «L'odierno linguaggio dei Valdesi del Piemonte [Continuazione e fine]». *Archivio Glottologico Italiano*, 12, p. 28-32.
- PERRONE, Rita Giuseppina (1980-81): *Guardia Piemontese (CS). Aspetti storici, etnografici, lessicali*. Cosenza: Università della Calabria. Tesi di laurea.
- PRIMAVERA, Silvana; VERDEGIGLIO, Diego; GENRE, Arturo (ed.) (1992): *Taliant dë la pèirë da Garroc. Canti, filastrocche, racconti, indovinelli e proverbi di Guardia Piemontese*. Turin: Edizioni dell'Orso; Società di Studi Evangelici. Reimpressione 2008.
- ROHLFS, Gerhard (1972): «Avanzi linguistici di colonie valdesi in Calabria». *Studi e ricerche su lingua e dialetti d'Italia*. Florença: Sansoni, p. 220-224.
- RONJAT, Jules (1930-1941): *Grammaire istorique [sic] des parlers provençaux modernes*. 4 vol. Montpelhièr: Société des langues romanes.

Emergència e elaboracion d'un occitan oficial escrich dins lo *Pichòt Talamus* de Montpelhièr

Arvèi LIEUTARD
Universitat de Montpelhièr 3 – Pau Valèri (LLACS)

---

1. Introduccion

La redaccion dels annals del *Pichòt Talamus* (ms. AA9 dels archius municipals de Montpelhièr) comença a la debuta del sègle XIV (ca. 1330) per una compilacion dels diversos manuscrits del consolat montpelhierenc escriches un sègle per abans. Primiera sintèsi de mai d'un decenni de practica de l'occitan dins lo registre administratiu, la redaccion d'aqueles annals del consolat montpelhierenc se perseguís pendent un sègle de mai, fins a l'annada 1426, abans de s'arrestar subran e de reprene en francés al sègle XVI. Prepausam d'estudiar aquela preséncia de tres sègles d'usatge administratiu de l'occitan enregistrada dins lo *Pichòt Talamus* (1258-1426) per tal de prepausar una primiera descripcion de las caracteristicas e de las evolucions d'aquesta varietat escricha de lenga.

La comparason del manuscrit AA9 amb los manuscrits anteriors de la tradicion permeton de trobar d'indicis que mòstran que cap un gra naut d'elaboracion lingüistica dins aquel occitan oficial, autrament dich que lai s'establisson de causidas normativas o almens de formas que prenon una cèrta distància amb las realizacions oralas, benlèu sentidas coma popularas e dialectalas, mas tanben amb las causidas graficas eterogenèas del sègle precedent. La question que nos interèssa es pasmens la relativa omogeneïtat grafica del manuscrit AA9, mai que mai a partir de la mitat del sègle XIV. Plan luènh d'èsser una simpla compilacion que s'acontentariá de seleccionar e de recopiar de versions anterioras, lai se manifèsta una volontat de mesa en forma e de reescritura segon una nòrma grafica novèla que contrasta amb los usatges grafics cambiadisses que se pòdon observar dins los manuscrits del sègle XIII.

La variacion grafica en foncion dels periòdes de redaccion e dels escribas, que los primiers editors del sègle XIX interpretèron coma una «negligéncia» (Pegat, Thomas e Desmazes 1840: XLVII) pausa benlèu la question de la preséncia de cronolèctes dins aquel manuscrit. Efectivament, de formas graficas, foneticas o morfologicas utilizadas per de generacions precedentas an pogut aparéisser coma impròpias o passadas de mòda per de generacions novas d'escribas laïcs. Los editors del sègle XIX que compilèron totas las sorsas manuscritas disponiblas, mesclèron aital de logicas graficas diferentas e cambiadissas en foncion de las epòcas.

La religuèssem pas a una perspectiva sociolingüística, l'estudi de la grafia medievala coma objècte auriá pas qu'un interès limitat. Nos interessarem donc a las condicions que menan a la mesa en plaça d'un còde grafic relativament omogenèu dins los annals occitans del *Pichòt Talamus*, mas tanben a qualques exemples caracteristics que nos pòdon donar d'indicas interessantas sus l'estatut de l'occitan dins aquel periòde.

2. Lo *Talamus*, qu'es aquò?

2.1. Del latin a l'occitan pragmatic

En 1204 lo maridatge de Pèire d'Aragon e de Maria, filha de Guilhèm VIII, a per consequéncia lo passatge de la vila de Montpelhièr a la corona aragonesa fins a 1349, data del restacament de Montpelhièr a la corona de França. Aquel cambiament politic mena al poder la borgesiá montpelhierenca al detriment de l'aristocràcia montpelhierenca dels Guilhèm. Amb la mesa en plaça d'un modèl nòu de governament de la vila, lo del consolat, apareis un equilibri politic novèl que l'escrich i jòga un ròtle essencial.

Lo trabalh de cartularizacion efectuat dins los *Grands Talamus* que servisson a la transcripcion dels actes e a lor classificacion, es completat a partir de las annadas 1260 per tot un trabalh de produccion escricha dels *Pichòts Talamus* que, luènh d'èsser un simple trabalh de transcripcion, representa un trabalh d'extraccion de las informacions utilas, necessàrias o causidas a bèl exprèssi pel governament consolar de la vila (Chastang 2013: 226). L'usatge de la lenga locala que caracteriza aqueles instruments de govèrnament laïc, marca una rompedura clara amb lo poder ancian dels senhors de Montpelhièr que fasiá el un usatge exclusiu del latin.

2.2. La singularitat de l'AA9

Dins la massa de documents en occitan produches pel consolat montpelhierenc, lo manuscrit AA9 ocupa simbolicament una plaça a despart, perque es lo darrièr d'una longa sèria, mas tanben perque presenta una forma plan mai elaborada d'occitan escrich coma o anam veire.

Dins un primièr temps son los notaris publics que son cargats de la redaccion dels manuscrits oficials del consolat, çò que pòt permetre d'explicar las practicas graficas eterogenèas dels primièrs tèxtes en occitan del sègle XIII. Dins los *Establiments* de Jacme d'Aragon (ms. AA9, seccions juridicas) se precisa que los notaris devon èsser nascuts a Montpelhièr o a l'entorn, o que i devon viure dempuèi dètz ans:

Los quals son aytals que negun all'ufisci de notaria en la vila de Montpeyllier non sie receput si non era natz en aquela mezeussa vila o els barris o aqui meteus domicili aver sya conogustz o el aura fag longua rezidentia al mens per X ans e que sia d'etat de XXX ans e sia de bona fama e de non colpabla opinion.

Aquela disposicion nos indica que los escriptors del *Pichòt Talamus* son probalament de locutors del lengadocian montpelhierenc. Una mutacion administrativa entamenada dins las annadas 1340 mena a pas mai sollicitar los notaris publics de la vila, mas a los integrar dirèctament dins lo consolat. Aquela «foncionarizacion» dels notaris autoriza un contraròtle mai estrech dels escriptors del poder consolar, mas a

tanben de consequéncias importantas sus la reorganizacion del manuscrit AA9 e de segur tanben sus la forma de lenga que s'i tròba (Chastang 2013: 118-119). Vesèm se metre en plaça una ierarquizacion de las foncions dintre lo consolat (notari del viguier, notari del sosbaile, notari del baile...) que s'acompanha d'un alargament de las competéncias e d'un alongament de las carrièras dels notaris-foncionaris. Al sègle XIV, tres notaris del consolat cobrisson un periòde de quasi 60 ans (Joan Laurenç, notari de 1331 a 1347, Arnaud Ricard notari de 1350 a 1361 e Pèire Gili, notari de 1361 a 1393).

Amb la mutacion administrativa, lo consolat establís a l'encòp una rompedura formala amb lo modèl ancian dels *Pichòts Talamus*. Aquesta mutacion a de consequéncias sus las nòrmas de redaccion. L'organizacion e la ierarquizacion de las informacions seguís d'ara endavant un modèl estricte (lista dels cònsols, lista dels oficièrs, eveniments). En 1349 apareis d'alhors un registre d'eleccions distint del *Pichòt Talamus* que mòstra que l'AA9 a pas mai per foncion de donar las listas consolaras d'aitant mai qu'aquelas listas desapareisson al mitan d'eveniments narratius de mai en mai longs. La volontat de reformatatge del manuscrit apareis tanben dins la quantitat d'eveniments aponduts a aquesta epòca sus la primièra part mai anciana del manuscrit. Una de las mans de l'AA9 qu'apond de fragments de tèxtes narratius sul marge se retròba de l'annada 1205 fins a l'annada 1353 (Chastang 2013: 309).

Lo restacament de Montpelhièr a França en 1349 coincidís amb la construccion d'un poder burocratic novèl dins la vila. Lo trabalh d'elaboracion e d'estabilizacion grafica de l'occitan acompanha la mutacion administrativa e la reorganizacion mai estricte e mai contrarotlada del consolat. A partir de la mitat del sègle XIV, la partida del manuscrit que conten los annals a probablament cambiat de foncion, a quitat d'aver una foncion pragmatica e es venguda lo tèxt istoriografic oficial de la vila de Montpelhièr. Los annals devon constituir non pas una istòria detalhada de la vila, mas puslèu una memòria comuna d'eveniments sociopolitics, de fenomèns naturals o d'eveniments importants qu'aguèron un resson local. A l'escala de Montpelhièr, los cònsols an plan comprés lo pes politic que podiá representar lo desvolopament de l'escrich e son contraròtle estrech, mas los annals consolars representan tanben un biais d'assèire la dignitat del consolat e de li donar un pes simbolic fòrt que despassa lo quadre estrech de la comuna. L'adopcion d'un modèl grafic larg, relativament omogenèu a partir d'aquel periòde, contribuís probablament a aquel procès d'enfortiment del consolat.

3. L'occitan dins los *Talamus*

Dins aquesta presentacion estudiarem qualques exemples caracteristics que permeton de seguir las evolucions graficas en relacion amb las mutacions administrativas del consolat.

3.1. Los digramas <lh> e <nh>

3.1.1. Aparicion de <nh>

Se nòta un escart important dins la mesa en plaça dels dos digramas emblematics de l'occitan <lh> e <nh> dins los usatges eschiches del consolat. Lo digrama <nh> es ancian e sembla plan installat dins l'usatge al sègle XIII. Lo trobam ja dins lo manuscrit en latin del *Grand Talamus* (ms. AA4, tablèu 1) per notar la nasala palatala, mas es present tanben dins totes los autres manuscrits següents.

Tablèu 1: <nh> al sègle XIII

Cònsols	<i>Grand Talamus</i> , ms. AA4
Pèire Gasanhaire (1210)	<i>Petrus Gazainnhaire</i>
Andreàs d'Antonhan (1221)	<i>Andreas d'Antonhan</i>
Bernat de Montanhac (1243)	<i>B. de Montanhaco</i>
Raimond de Luganhac (1254)	<i>Raimundus de Luganhacco</i>

Per contra <lh> es absent dels tèxtes mai ancians e mai dels primièrs manuscrits del *Pichòt Talamus*. Las primièras atestacions d'<lh> començan d'aparéisser dins los manuscrits començats après 1270 coma o mòstra lo tablèu seguent.

Tablèu 2: Ocurrencias de <nh> e <lh> dins los *Grands* e *Pichòts Talamus*

	J339	AA4	20807-809	Naf 4337	Fr. 11795	Fr. 14507	H 119	AA9
<lh>	0	1 ¹	0	0	193	2 ²	70	2038
<nh>	10	33	8	24	300	12	64	2770

Per la notacion de la laterala palatala es una forma etimologica, notada <ll>, qu'es utilizada dins los manuscrits en latin. Aquel digrama es représ tanben dins los primièrs manuscrits occitans del *Pichòt Talamus*. <lh> comença d'èsser utilizat solament dins lo manuscrit Fr. 11795. Los darrièrs manuscrits començats entre la fin del sègle XIII e la debuta del sègle XIV (mss. H119 e AA9) faràn d'ara endavant un usatge regular d'aquel digrama per las formas autoctònas (tablèus 3 e 4), mas <lh> servirà tanben per integrar de formas manlevadas coma Malhòrca (tablèu 5).

Tablèu 3: Grafia del cònsol *Austorg d'Orlhac* en 1204 e 1251

eleccion	J339	AA4	Naf 4337	Fr. 11795	H 119	AA9
1204	Austorgus de Orllaco	Austorgus de Orllaco	n'Austorc d'Orlac	n'Austorc d'Orllac	n'Austorc d'Orlhac	N'Austorc d'Orlhac
1251	X	Ostor d'Orllac	Austor d'Orlac	Autorc d'Orlhac	en Austorc d'Orlhac	Autorc d'Orlhac

Tablèu 4: Grafia de la vila de *Milhau* e del cònsol *Nicolau d'Amilhau*

eleccion	AA4	20807-809	Fr. 11795	Fr. 14507	H 119	AA9
1196			ad Amillau	X	ad Amilhau	az Amelhau
1249	X	ad Amillau	ad Amilhau	ad Amillau	ad Amilhau	az Amilhau
1271	Micolau d'Amillau	X	Micolau d'Amilhau	X	Nicholau d'Amelhau	en Nicolau d'Amilhau

Tablèu 5: Grafia de *Malhòrca*

eleccion	J339	AA4	20807-809	Naf 4337	Fr. 11795	Fr. 14507	H 119	AA9
1114	X	X	Maiorgas	X	Mayorgas	Majorgas	Malhorgas	Malhorca
1229	X	X	Maiorgas	X	Mayorgas	Majorgas	Malhorga	Malhorca
1276	X	X	X	X	Malhorgas	X	Malhorgas	Malhorca

¹ N'Es. de Candilhanegues (Estève de Candilhargues) en 1270.

² Sollelh e luna vermelha e negra.

En foncion dels notaris montpelhierencs sollicitats per la redaccion dels tèxtes oficials s'establís probablament amb lo temps una transmission de las coneissenças entre las generacions que mena dins cada ofici a la mesa en plaça d'un sòcle comun de practicas e a la fixacion de formas graficas comunas, coma o mòstra l'adopcion progressiva de <lh> e <nh>.

3.1.2. Usatges e escarts

Per tan recenta que siá l'aparicion del digrama <lh> dins lo *Pichòt Talamus*, l'usatge que se'n fa es relativament estable a partir del moment que se met en plaça. Senhalarem solament una tendéncia que, de 1360 a 1362, consistís a restablir la forma *Guillem* amb <ll> sul modèl dels ancians *Pichòt Talamus* mentre qu'abans e aprèp aquelas datas se tròba quasi exclusivament la forma *Guilhem*. Mai de la mitat d'aquestas formas se tròban dins lo periòde que correspond a las presas de foncion del notari Pèire Gili.

Per <nh> sus un total de 2770 formas dins l'AA9 podèm establir una tipologia d'un desenat d'escarts d'usatge. Es d'alhors curiós de veire que fin finala es lo digrama mai ancian que pòt pausar de problèmas d'usatge per qualques escriptors. La forma <nhi>, atestada 17 còps, pòt èsser atribuïda a Joan Laurenç, notari entre 1331 e 1347. Aquesta notacion es absentada dins los autres periòdes. Las autras formas que s'escartan de l'usatge regular de <nh> son de formas isoladas. Se pòdon interpretar coma de pècas ortograficas ligadas a una manca de compreneson intèrna del foncionament del sistèma grafematic o a una confusion entre los digramas. Donam una simpla enumeracion de qualques confusions relevadas: utilizacion de <lh> al luòc de <nh> (*mosselhor*, *silhal* per *monsenor* e *senhal* en 1368 et 1388), fusion dels dos digramas (*senlhor* e *senhlor* en 1420 e 1421). D'autres escarts son benlèu mai susprenents encara. Es lo cas per <ch> que remplaça <h> coma grafèma associat a la palatalizacion de la nasala dins *senchor* o *Borgoncha* ('senhor', 'Borgonha').³ Çà que la, a costat de las 1162 formas de 'sénher' e 'senhor' confòrmas a l'usatge general, aqueles usatges desparièrs tornan pas metre vertadièrament en question l'estabilitat del sistèma grafic. Tot comptat e debatut las confusions son plan raras e es interessant de notar que los escarts d'usatge s'explican al dintre del sistèma grafic qu'es a se metre en plaça, mas que res menaça pas aquel sistèma de defòra (e subretot pas lo sistèma grafic del francés).

Tablèu 6: Ortografias desparièiras de 'sénher'-'senhor'

[ɲ]	Exemples	data	ocurréncias
<nhi>	<i>senhier(s)</i> , <i>senhior(s)</i>	1336-1345	17 formas
<hi>	<i>sehior</i>	1342	Forma isolada
<ni>	<i>monsenor</i>	1367	Forma isolada
<lh>	<i>monselhor</i>	1368	Forma isolada
<nch>	<i>Senchor</i>	1382	Forma isolada
<h>	<i>se(c)hors</i> ⁴	1382	Forma isolada
<ny>	<i>senyor</i>	1394	Forma isolada

→

³ Notam entre verguetas simplas las formas occitanas lematizadas ('sénher', 'senhor', etc.) e en itálica las formas originalas del tèxt (*senhier*, *senyor*, etc.).

⁴ Amb <c> expontuat.

[ɲ]	Exemples	data	ocurréncias
<nyh>	<i>senyhor</i>	1397	Forma isolada
<nlh>	<i>senlhor</i>	1420	Forma isolada
<nhl>	<i>senhlor</i>	1421	Forma isolada

3.2. Notacion de la diftongason

La notacion escricha dels fenomèns de diftongason es un signe de cambiament màger que permet de diferenciar los primièrs *Pichòts Talamus* de la fin del sègle XIII e lo manuscrit AA9. Après 1270 se generaliza la diftongason en *-ièr* (<-ARIUM) qu'èra absent dels primièrs escriches en occitan. Dins l'AA9, las formas *Berenger*, *Auger* (ms. Naf 4337) se nòtan sistematicament *Berenguier*, *Augier*.

La diftongason condicionada de [ɔ] e de [ɛ] davant palatala es pasmens presenta a la debuta dels *Grands Talamus*, e mai dins las formas latinas, çò que permet de pensar qu'aquesta forma enregistra un usatge oral. Aquesta notacion de la diftongason condicionada daissa pasmens la plaça a una forma mai etimologica en <o> dins los tèxtes en latin al cap de qualques annadas (tablèu 6). Après 1270 mai que mai comença de s'establir regularament la notacion del diftong transcrich amb <ue>. Totas aquestas innovacions se retròban dins lo manuscrit AA9 que mai generalament se caracteriza per un abandon de totas las formas etimologicas pròchas del latin. Pendant lo segond periòde de redaccion, a l'entorn de 1350, las formas etimologicas del sègle passat que notavan pas los fenomèns de diftongason devon probablament èsser concebudas coma tròp vielhidas e tròp alunhadas de las realizacions orales. Mas la diftongason tala coma es notada pausa d'ara endavant d'autres questions.

Tablèu 6: Diftongason condicionada de [ɔ]-: *Augièr* e *Rainaud de Vuèlh*

Eleccion	J339	AA4	Naf 4337	Fr. 11795	H 119	AA9
1225	Augerius de Vuel	Augerius de Vuel	Auger de Voll	n'Augier de Vuel	N'Augier de Vuell	n'Augier de Vuelh
1228	Augerius de Vueil	Augerius de Vueil	Auger de Vuell	Augier de Vuel	Augier de Vuell	Augier de Vuelh
1239	Rainardus de Volio	Rainardus de Volio	Rainart de Vell	Rainart de Vuel	Rainaut de Vuell	Raynaut de Vuelh
1245	Raynardus de Volio	Raynardus de Volio	R. de Vull	Raynart de Vuell	Rainaut de Vuell	Raynaut de Vuelh
1249	X	Augius [sic] de Volio	Auger de Vull	n'Augier de Vuell	Augier de Vuell	n'Augier de Vuelh
1253	X	Rainardus de Volio	Rainart de Vuell	Raynart de Vuell	Rainaut de Vuell	Raynaut de Vuelh

3.2.1. Variacions dins la diftongason

Dins l'AA9 vesèm aparéisser qualques formas en <uo> dins los apondons faches sul marge a la mitat del sègle XIV:

Aquest an, a XIII febrier, egal mieja *nuog*, fo eclipsi de la luna. Aquest an, en junh, M^o Loys, rey Fransa mes lo cety davant Avinhon et lo pres et derroquet los murs et *puoys* en setembre mori a Montpansier (annada 1225, fol. XXXX)

Aquesta forma que se pòt associar a la realizacion fonetica [ɥɔ] representa la sola forma fonetica actuala del lengadocian oriental de la region de Montpelhièr.

Mas curiosament, l'utilizacion del digrama en <uo> davant palatala desapareis progressivament e se'n tròba pas una sola atestacion dins los annals del sègle XV. Se nòta al contrari un retorn generalizat a de formas en <ue> al sègle XV: la darrièra atestacion de 'nuòg' data de 1397 e es seguida de dètz ocurrencias de 'nuèg' (*nuech*, *nueg*, *nuegz*) fins a l'annada 1426, darrièra annada de la redaccion en occitan dels annals:

Item, l'an desus, fonc diverses veguadas terratremol en esta vila [...] e per tot lo país d'entorn que totz los jorns la y era III e IIII veguadas e aytant la *nueg*, en tant que la gent de las ciutatz anavon la *nueg* dormir foras la vila per paor que los hostals non tonbesson. (annada 1426, fol. 246v)

Lo tablèu çai jos dona una idèa de la proporcion de formas en <ue> e en <uo> dins l'AA9 e mòstra que las formas en <ue> i son clarament majoritàrias.

Tablèu 7: Diftongason de 'puèis', 'nuèch', 'pluèja'

	Ocurrencias
'puèis'	176
'puòis'	66
'nuèch'	63
'nuòch'	8
'pluèja'	21
'pluòja'	3

Se quelques formas del nom de familha 'Puèg' apareisson jos la forma *Puog*, aquestas formas son minoritàrias e en tot cas tòcan pas las formas toponimicas 'puèg' (*pueg de Ceta* en 1363 o *pueg de San Lop* en 1372).

Tablèu 8: Formas de l'antroponim 'Puèg'

Puèg, Francés del	<i>Frances del Puos</i> (1368), <i>Frances del Puog</i> (1370), <i>Frances del Pueg</i> (1374)
Puèg, Joan	<i>Johan Puegz</i> (1377), <i>Johan Puegs</i> (1382), <i>Johan Puetz</i> (1387), <i>Johan Puogz</i> (1393), <i>Johan Puocho</i> (1397)
Puègs, Guilhèm dels	<i>Guilhem des Puegs</i> (1322), <i>des Pues</i> (1328), <i>des Pueg</i> (1331, 1336, 1337, 1339), <i>des Puech</i> (1344)
Puègs, Pèire dels	<i>Peyre des Puetz</i> (1403)

Cossí explicar la variacion grafica entre <ue> e <uo> e mai que mai la predominança de formas en <ue> que representan pas la forma orala actuala del montpelhierenc [ɥɔ] / [jɔ]?

Es estonant de veire qu'en defòra de las formas diftongadas davant velara ('luòc', 'fuòc', 'buòu', etc.) o de l'adaptacion de formas toponimicas manlevadas (*Bolunha*, *Catalunha*), qu'elas tanben pòdon pasmens seguir la tendéncia generala (*Boluenha* e *Cataluenha*), trobam pas un sol exemple de diftongason notat amb <uo> davant palatala dins los autres manuscrits del *Pichòt Talamus*, mas solament de formas en <ue> ('puèg', 'puèis', etc.). Se l'aparicion del diftong <uo> es una innovacion orala del sègle XIV (o enregistrada a l'escrich a partir del sègle XIV), aquesta evolucion sembla contrària a la descripcion que ne dona Ronjat, que fa venir [ɥɛ] d'una evolucion de [ɥɔ] (Ronjat 1930-1941, I: § 105). La primièra atestacion escricha de <uo> se tròba a l'annada 1261 de las listas consolaras de l'AA9 per la notacion del cònsol Guilhèm del Truèlh (*G. del Truolc*),

çò que permet de datar aquesta forma de la debuta del sègle XIV (ca. 1330). Totes los manuscrits anteriors notavan pas que <ue> o una forma etimologica <o>:

Tablèu 9: Diftongason condicionada de [ɔ]: *Guilhèm del Truèlh*

eleccion	J339	AA4	Naf 4337	Fr. 11795	H 119	AA9
1257	X	en G. del Truell	G. del Troll	G. del Truel	G. del Truell	G. del Truel
1261	X	en G. del Truel	G. del Trol	G. del Truel	G. del Truell	G. del Truolc
1269	X	en G. del Truell	G. del Troll	G. del Truel	G. del Truell	G. del Truelh

Se pòt far doas ipotèsis per explicar la tendéncia a la causida grafica de <ue>. Siá es una causida grafica normativa que marca una distància amb l'oral e s'alinha sus de formas graficas mai generalas presentas endacòm mai a l'escrich, siá alara cal supausar un polimorfisme a Montpelhièr, valent a dire la coexisténcia de doas formas foneticas concurrentas. Lo digrama <ue> poiriá donc aparéisser coma una causida grafica normativa malgrat la possibla prononciacion [ɥɔ]. Es çò que nos pòt far pensar una forma d'ipercorreccion coma *Cataluenha* en 1338 mentre que la forma generalament emplegada dins los annals del consolat es *Cataluonha*. Trobam tanben dins lo ms. Naf 4337 las grafias *R. Capdebuèu e Pons de Belluèc* pels cònsols Raimon Capdebuòu o Pons de Bèlluòc alara que lo produch de la diftongason davant [w] es [ɥɔ] dins lo montpelhierenc ('buòu' e 'luòc').⁵

Dins sa forma actuala, l'occitan d'Agde a fixat las doas formas foneticas dins lo lexic (*THESOC*):

- 'pluèja' ['plɔtʃɔ], 'uèlh' ['jɔl]
- 'fuèlha' ['fɛjɔ], 'cuèissas' ['kɛjsɔs]

Al nòrd de Montpelhièr la forma orala calhada del toponim *Puèg-Abon* [pjɛtʃa'bu] permet de testimoniar de l'existéncia anciana de formas en [ɥɛ] dins la zòna actuala del diftong oral en [ɥɔ] (es la sola realizacion possibla actuala dins lo lexic d'aquest airal lingüistic).

3.2.2. Indicis de l'existéncia de nivèls de lenga?

Fasèm l'ipotèsi que qualques variacions graficas dins l'AA9 pòdon remandar a una estratificacion sociala de qualques usatges de l'occitan a Montpelhièr a l'Edat Mejana, valent a dire a una variacion orala en foncion del nivèl social. La forma <ue> majoritària dins l'espaci occitan remanda probablament a una forma mai prestigiosa (çò que poiriam qualificar uèi de nòrma) mentre que la forma <uo> representa probablament un usatge mai localizat e mai popular. Se la forma <uo> èra considerada coma mai populara a Montpelhièr es normal que siá la sola forma qu'aja subreviscut après la desaparicion dels registres nauts de la lenga e que <ue> siá pas servada uèi que dins de formas toponimicas o antroponimicas calhadas coma 'Puèg-Abon' o 'dels Puègs'.

Per una lenga que se tròba pas en situacion de diglossia, los usatges normatius pòdon coexistir amb d'usatges locals emplegats en foncion dels registres o de las situacions d'usatge. Aital, la difusion de modèls normatius pòt menar a transformar una variacion dialectala en variacion diastratica, autrament dich a organizar la variacion dialectala en registres de lenga distints (Gadet 1996; Sauzet e Lieutard 2010). A partir

⁵ En general, lo ms. Naf 4377 del sègle XIII nòta pas la diftongason (*Belloc, Troll, Capdebuòu*).

del sègle XVI, la diglossia francooccitana a menat dins la practica a la reduccion de tota variacion diastratica de l'occitan al profièch d'una sola forma populara, orala o dialectala, a tal ponch que nos es vengut dificil de concebre que dins un occitan present a totes los nivèls de la societat medievala s'es pogut organizar una variacion lingüistica en foncion del nivèl social e del registre d'emplec. La preséncia de variants graficas dins l'AA9 pòt aparéisser coma lo rebat d'aquela estratificacion sociala de la lenga qu'es a se metre en plaça. La desaparicion progressiva de las notacions en <uo> dins los annals a la fin del sègle XIV e al sègle XV correspond probablament a la fixacion dins l'usatge d'una forma referenciala escricha en <ue> considerada coma mai adaptada al registre escrich oficial.

Al sègle XIV, un autre exemple de causida normativa qu'organiza la variacion diatopica en variacion diastratica nos es donat a Tolosa per las *Leys d'Amors* que fan un usatge abondós de las formas 'fach' (*fag, fach, fagz*) o 'nuèch' (*nueg, nuech*), valent a dire de formas qu'an pogut presentar a Tolosa un prestigi mai naut que las formas locals orales en -it ('fait' o 'nuèit') coma se vei dins l'extrach seguent (Anglade 1919-1920, I: 73):

De las quatre partz d'oratio que son en rethorica

[Fo 19 ro] Aquestas sciensas son verayas e son *dichas* liberals de libertat, quay han tal libertat e franqueza que son de for *dreg* e donas de lors meteysas ses que o son sosmezas ni en servitut d'autru, en tan que lors reglas e mandamens fan estantejar, tener e gardar ses mudar et ses variar. Encaras son *dichas* liberals, so es leyals, coma persona qu'es *dicha* leyals, can ve de veray matremoni. Et aysso dizem en *respieg* de las autras sciensas mecanicas, so es bastardas o bordas, coma persona qu'es *dicha* borda cant ye d'azulteri o de fornicacio.

Se pòt d'alhors notar l'identitat grafica de las formas majoritàrias 'dich' e 'dicha' (*dig, dich, dicha*) dins lo *Pichòt Talamus* coma dins las *Leys d'Amors* mentre que las formas actualas de Tolosa son 'dit' e 'dita'. Se pòt tanben pensar que l'emplec escrich de formas coma <ue> a Montpelhièr o <ch>/<g> a Tolosa, concebudas coma mai prestigiosas, pòscan remandar a un emplec efectiu oral d'aquestas formas per un elèit social dins aquestas vilas. Exactament coma los compilators de las *Leys d'Amors* an ja una idèa pro clara de tot çò contrari al «bon usatge» de l'epòca, se pòt pensar qu'aquesta sensibilitat als registres a probablament tanben ganhat lo registre oficial escrich a Montpelhièr al sègle XIV. Dins aquesta perspectiva, la forma isolada utilizada pel notari *maistre Johan Baycelier* amb <b> iniciala en 1400 –e plan diferenta de las autras formas *Vaycelier* (1396) o *Vaysselier* (1402, 1405, 1408, 1421, 1422, 1426)– se poirà interpretar coma l'intrusion involontària d'una forma orala de betacisme, generalament sentida coma inapropiada al registre del tèxt. Se notarà tanben que de 1389 a 1426 comptan 35 formas de *pavalho(n)*⁶ amb, al mitan, una sola forma *pabalhon* en 1391.

S'es complicat de ne tirar de conclusions definitivas sus l'aparicion dels primièrs signes de betacisme a Montpelhièr, en tot cas l'aparicion puntuala de qualques formas orales, luènh de menaçar l'usatge grafic qu'es a s'estabilizar, permet al contrari de justificar que majoritàriament la lenga del *Pichòt Talamus* establís dins sas causidas una distància amb las formas orales vernacularas.

Poiriam senhalar d'autras intrusions possiblas d'oralitat coma la forma diftongada *viela* (19 formas entre 1358 e en 1373), pasmens plan minoritària per

---

⁶ E mai se se pòsca ja trobar qualques occurréncias amb <b> entre 1364 et 1366.

rapòrt a la forma *vila* (284 formas dins l'ensemble dels annals occitans). Una altra característica que remanda a la tradicion grafica es lo manten de <ia> malgrat los indicis que senhalan una evolucion orala cap a de formas foneticas en [jɛ].⁷ A partir de las annadas 1370 qualques formas dels annals permeton d'atestar qu'es ja complida la sinerèsi amb desplaçament de l'articulacion tant dins la morfologia (*avie, devie, volie, partien*) coma dins lo lexic (*espiciarie, segrestie, fustarie, jutjarie*). Concretament trobam pas que 6 ocurrencias d'*avie*, presentas solament entre 1370 e 1404, mentre que comptam 84 formas d'*avia* dins totes los annals. Las formas en <ia> demòran majoritàrias fins a la darrièra annada de redaccion dels annals occitans.

A costat de son caractèr oficial, çò que dona un caractèr normatiu a la grafia utilizada a Montpelhièr, en particular dins lo manuscrit AA9, es tanben sa convergència de mai en mai granda amb las formas graficas occitanas generalas que trobam a aquesta epòca tant a Tolosa coma as Ais (Gourian e Hébert 1997), mas mai encara benlèu totes los exemples que mòstran que las formas escrichas retengudas establisson una distància amb los usatges orals e dialectals. Contràriament als primièrs editors del *Pichòt Talamus* que vegèron pas que negligéncias e errors dins los tèxtes, consideram al contrari que la variacion grafica intèrna se pòt legir coma la mesa en plaça d'una organizacion diastratica de la lenga e dels registres al sègle XIV.

A partir de 1361, annada que correspond a las presas de foncion del notari Pèire Gili que demorarà al servici del consolat sens interrupcion de 1361 a 1393, los tèxtes son corregits mai menimosament tant al nivèl ortografic (*cardinals* > *cardenals*; *Domorgue* > *Domergue*) coma morfologic (*trobaron* > *troberon*, en lo dicha *gleya* > en la dicha *gleya*, una altra *procession sollempne* > *sollempna*). Vesèm tanben que son corregidas las primièras influéncias graficas o lexicalas que se pòdon interpretar coma francesas (*embassadors* > *ambayssadors*; *monsien lo dalphi* > *monsien lo dalfi*; *tout* > *tot*) o encara los traches grafics que pòdon remandar a de realizacions orals localas (*processies* > *processios*, *fache* > *facha*, *dansans en menestriers* > *am menestriers*). A aquel moment, lo nombre creissent de signes de correccion permet de pausar clarament la question d'una nòrma lingüistica per l'occitan escrich.

Lo consolat montpelhierenc afermís sa legitimitat per la referéncia explicita a una tradicion grafica, que despassa l'usatge vernacular. Al sègle XIV mai d'un sègle de practica oficiala de l'occitan a Montpelhièr a permés la mesa en plaça de causidas que pòdon indicar que lo mestritge d'una forma normada de lenga comença d'èsser concebut coma un procès de dominacion sociala.

Conclusion

Coma per tota nòrma que se bastís, l'ortografia occitana es lo produch de mai d'un sègle d'esfòrces per son elaboracion e son estandardizacion, mas es mai que mai lo quadre institucional que permetèt de li donar un caractèr referencial. L'emergéncia d'una cultura politica e administrativa novèla a Montpelhièr mena a elaborar las primièras formas escrichas en occitan per un usatge pragmatic. Un primièr periòde al sègle XIII mòstra d'usatges grafics cambiadisses, mas al sègle XIV los usatges grafics

---

⁷ Es la forma fonetica actuala del montpelhierenc.

venon progressivament mai estables. Los annals occitans del manuscrit AA9 ne pòdon portar testimoniatge. La reorganizacion burocratica del consolat al sègle XIV es pas estrangiera a l'emergéncia d'una forma escricha d'occitan mai omogenèa. La volontat de far de l'escrich l'instrument màger del poder consolar se materializa dins lo trabalh d'elaboracion grafica.

Paradoxalament es l'afortiment del contraròtle administratiu del consolat dins l'encastre de la dominacion reiala francesa a partir de 1349 que menarà a l'aparicion de la forma escricha mai elaborada d'occitan. Dins aquel periòde lo francés a pas encara impausat son autoritat grafica. Coneissèm pas las condicions que menèron subran a l'abandon de l'occitan coma lenga del consolat en 1426. La represa en francés dels annals en 1502, qualques annadas abans l'ordenança de Villers-Cotterêts (1539), significa probablament que lo francés es ja vengut lo novèl instrument de contraròtle d'un poder central suls poders locals. Se los cònsols montpelhierencs an comprés pro d'ora que lo mestritge de la tecnica de l'escrich podían far de l'occitan un instrument eficaç de dominacion sociala al nivèl de la vila, aquela consciéncia del poder de l'escrich aurà pas escapat tanpau al rei de França e a sos administradors.

Bibliografia

ANGLADE, Joseph (ed.) (1919-1920): *Las Leys d'amors: manuscrit de l'Académie des Jeux floraux*. 4 vol. Tolosa: Privat.

CHASTANG, Pierre (2013): *La Ville, le Gouvernement et l'Écrit à Montpellier (XIIe-XIVe siècle)*. *Essai d'histoire sociale*. París: Publications de la Sorbonne.

GADET, Françoise (1996): «Niveaux de langue et variation intrinsèque». In: BENSIMON, Paul (ed.): *Niveaux de langue et registres de la traduction*. Vol. 2. París: Presses de la Sorbonne Nouvelle.

GOUIRAN, Gérard; HÉBERT, Michel (1997): *Le Livre Potentia des États de Provence (1391-1523)*. París: Comité des travaux historiques et scientifiques.

LIEUTARD, Arvèi (2013): «Los toponims estrangièrs dins lo *Pichòt Thalamus* de Montpelhièr», *Linguistica occitana*, 9, p. 1-21. Publicacion en linha, disponibla sus: <http://revistadoc.com/wp-content/uploads/2013/07/LinguisticaOccitana9Lieutard.pdf>

LIEUTARD, Arvèi (2014): «La grafia classica de l'occitan al servici de l'antroponimia medievala». In: COUROUAU, Jean-François; PIC, François; TOREILLES, Claire (ed.): *Amb un fil d'amistat. Mélanges offerts à Philippe Gardy par ses collègues, ses disciples et ses amis*. Tolosa: Centre d'étude de la littérature occitane, p. 667-678.

LIEUTARD, Hervé; SAUZET, Patrick (2010): «D'une diglossie à l'autre: observations linguistiques et sociolinguistiques sur deux textes toulousains de 1555: *Las Ordenansas e coustumas del libre blanc* et *Las nonpareilhas receptas*». In: COUROUAU, Jean-François; GARDY, Philippe; KOOPMANS, Jelle (dir.): *Autour des quenouilles, la parole des femmes (1450-1600)*. Turnhout: Brepols, p. 109-145.

PEGAT, Ferdinand; THOMAS, Eugène; DESMAZES, Casimir (1840): *Le Petit Thalamus de Montpellier*. Montpelhièr: Société archéologique de Montpellier.

RONJAT, Jules (1930-1941): *Grammaire istorique [sic] des parlers provençaux modernes*.
4 vol. Montpelhièr: Société des langues romanes.

THESOC = *Thesaurus occitan* en linha. Disponible sus: <http://thesaurus.unice.fr>

Más sobre la influencia gascona en el dialecto vasco de Zuberoa

Manuel PADILLA-MOYANO
Universidad del País Vasco – IKER UMR5478

---

1. Introducción*

La interrelación entre el vasco y el gascón ha merecido la atención de numerosos lingüistas (Luchaire, Rohlf, Lafon, Haase, Cierbide, Allières, Peillen o Coyos, entre otros). Sin embargo, la impronta bearnesa en el vasco nororiental de los últimos siglos no ha sido suficientemente estudiada. Más allá de préstamos léxicos más o menos masivos, el dialecto suletino ha acusado esa influencia bearnesa en sus estructuras fonológica, morfológica y sintáctica. Por una parte, nos proponemos describir y analizar algunos de sus rasgos más sobresalientes a través del corpus histórico del suletino (siglos XVI al XIX). Entre otros fenómenos, podemos citar una «segunda hornada» de vocales nasales, las sibilantes sonoras, un nuevo grupo de participios en *-i* o la adaptación del *que* enunciativo gascón. Por otra parte, cabe reflexionar sobre la importancia del influjo bearnés en la consolidación histórica del dialecto suletino, así como su papel en el progresivo distanciamiento de este respecto a las demás variedades vascas. El estudio del léxico ha sido conscientemente excluido de este trabajo.

---

* Este trabajo se ha realizado gracias al apoyo del Gobierno Vasco (BFI 2010-018), y se encuadra en los siguientes proyectos de investigación: «Monumenta Linguae Vasconum (IV): textos arcaicos vascos y euskera antiguo» (MINECO, FFI2012-37696), «Historia de la lengua vasca y lingüística histórico-comparada» (Gobierno Vasco, GIC. IT698-13) y «Lingüística teórica y diacrónica: Gramática Universal, lenguas indoeuropeas y lengua vasca» (UPV/EHU, UFI11/14). Quiero expresar mi gratitud a Bernard Oyharçabal (CNRS) y Blanca Urgell (UPV/EHU) por sus valiosos comentarios, siendo yo el único responsable de cualquier error u omisión. Este trabajo es deudor, asimismo, de interesantes intercambios con Ander Egurtzegi (UCM).

2. Contextualización: el vasco suletino

Al norte de los Pirineos, los límites del dominio lingüístico vasco se han mantenido estables durante el periodo histórico¹ de la lengua –esto es, desde el siglo XVI– (Milhères 1983). Siguiendo la clasificación tradicional (Bonaparte 1869), los dialectos septentrionales del euskara son, de oeste a este: labortano (parte del país de Labort), bajo-navarro occidental, bajo-navarro oriental y suletino.

Pese a tratarse de una variedad marginal y de escaso peso demográfico, la importancia histórica del dialecto suletino trasciende enormemente esa aparente pequeñez. En efecto, a finales del siglo XVII el suletino emerge como lengua literaria, configurándose como uno de los cuatro «dialectos literarios» del euskara, es decir, uno de los cuatro estándares de lengua junto con el labortano, el guipuzcoano y el vizcaíno, y el segundo de ellos en aparecer. En cualquier caso, el suletino es el principal representante de las variedades orientales.²

La enumeración de los rasgos más sobresalientes de este dialecto, muy numerosos y que impregnan todas las estructuras de la lengua (Zuazo 1989), excedería los límites de esta exposición. Válganos destacar que el vasco suletino posee un fuerte grado de unidad interna, al tiempo que resulta lo suficientemente alejado como para que la mayoría de los hablantes de otras variedades lo encuentren ininteligible. Parte de esa gran distancia lingüística se explica en razón del contacto con lo bearnés.

3. La interrelación entre vasco y gascón

Las coincidencias entre el gascón y el euskara han sido abordadas por vascólogos y romanistas desde la perspectiva del contacto entre lenguas y la lingüística areal pero, principalmente, desde la teoría del substrato lingüístico. Es sabido que la serie de rasgos fonológicos compartidos por ambas lenguas remiten a un substrato protovasco, lo cual llevó a Luchaire a afirmar que los gascones no eran sino «des Aquitains qui ont été conquis par la langue latine» (Luchaire 1877: 69). Nos referimos a hechos como la aspiración de *f*- latina, la pérdida de *n* intervocálica del latín o la prótesis ante *r*- inicial (Michelena 1964) –no obstante, Burov (2014) ha analizado las coincidencias fonológicas alejándose de la explicación del substrato.

La posterior interrelación entre el romance de tipo gascón y la lengua vasca ha merecido la atención de diversos autores. Algunos de ellos han estudiado la capa más sensible al contacto entre lenguas: el léxico (Peillen 1998; Coyos 2001 y siguientes). Más allá, Lafon (1965) explicó el origen de la vocal *ü* del suletino mediante el contacto con

---

¹ La historia de la lengua vasca escrita comienza oficialmente con la publicación del primer libro, el poemario *Linguae Vasconum Primitiae* de Bernat Detchepare (Burdeos, 1545). Para periodos anteriores contamos con otro tipo de fuentes, principalmente textos breves, fragmentos en obras escritas en otras lenguas y, especialmente, información onomástica.

² Para el estudio del dialecto suletino nos basamos en un conjunto de testimonios escritos entre 1571 y 1900, que incluyen la práctica totalidad de las obras impresas, así como un número relevante de manuscritos. La mayor parte de los textos suletinos han sido, en el mejor de los casos, poco estudiados. Nuestro trabajo se ciñe a criterios filológicos, lo cual nos lleva a respetar las grafías originales de los textos. Esto, aunque puede complicar bastante la búsqueda de datos, es determinante cuando se trata de documentar ciertos rasgos fonológicos.

las variedades occitanas. Allières (1993) fue pionero en relacionar la tradición gráfica vasca con la occitana. Coyos (2008) ha tratado cuestiones fonológicas y de derivación nominal. Además, los trabajos fundamentales de Rohlfs (1977 [1935]), Cierbide (1987), Haase (1992) o Allières (1992) abordan la interrelación entre euskara y gascón desde una perspectiva más amplia.

A nuestro entender, la influencia gascona ha penetrado en los dialectos vascos de Aquitania fundamentalmente en dos direcciones: i) desde las variedades landesas al país de Labort, y ii) desde el Bearne a la provincia de Sola (Zuberoa en vasco). A esto hay que añadir el hecho de que el francés posiblemente se introdujese antes en Labort que en Zuberoa. Dicho de otro modo, el gascón mantuvo su vigor y prestigio en Bearne durante más tiempo que en otras zonas, lo que provocó que el francés llegase más tardíamente al rincón oriental de la Vasconia aquitana.

Históricamente, los vascos de Zuberoa han tejido profundos vínculos con sus vecinos bearneses. Factores de índole diversa explican esta relación (Peillen 1993; Coyos 2001; Camino 2012); entre otros, destacamos los condicionantes geográficos, la inclusión de Zuberoa en la diócesis de Olorón hasta el siglo XIX o la organización administrativa posrevolucionaria. Consecuentemente, muchos habitantes de Zuberoa tuvieron necesidad de aprender bearnés, alcanzando diferentes grados de bilingüismo. Aún en la actualidad quedan hablantes trilingües de vasco, bearnés y francés. Estos lazos han dejado una huella profunda en la lengua; de hecho, podemos sostener que el suletino es la variedad vasca que más ha acusado la influencia occitana, en su versión bearnesa, al menos durante los últimos tres o cuatro siglos.

Se han propuesto diversos grados de profundidad en los fenómenos de préstamos entre lenguas en contacto. Así, los cambios experimentados por el vasco suletino se pueden situar en un contacto intensivo entre lenguas, «a type of language contact including much bilingualism among borrowing-language speakers over a long period of time» (Thomason y Kaufman 1988: 50). Sus consecuencias son préstamos léxicos masivos y préstamos estructurales de moderados a profundos, sobre todo en la fonología y la sintaxis.

4. Fonología

La fonología suletina posee numerosos rasgos propios; tal vez el más típico de ellos sea la presencia de una sexta vocal con entidad fonemática. En este trabajo analizaremos someramente dos características desde la óptica del contacto entre lenguas: las *nuevas* vocales nasales y las sibilantes sonoras.

4.1. Las *nuevas* vocales nasales

El vasco arcaico (hasta el siglo XVI) poseía vocales nasales, último vestigio de la evolución de la *n* intervocálica en *ñ* nasalizada, tanto en voces patrimoniales como en préstamos latinos: *bini > *miñi* > *mīi* 'lengua'; *anate(m)* > *añāte* > *āte* 'pato' (Michelena 1964: § 1.2). En los confines orientales del área vasca, tanto el dialecto roncalés (extinto con la desaparición de su última hablante en 1991) como el suletino nunca perdieron las vocales nasales. Aun así, R. Lafon (1958) pudo constatar una disminución de las palabras que conservaban vocales nasales entre la segunda mitad del siglo XIX y las primeras décadas del XX.

Lo interesante es que, junto a esas vocales nasales presentes en voces patrimoniales o préstamos antiguos, el suletino presenta otras vocales nasales. Se trata de *ĩ*, *ũ* tónicas en posición final en una serie de préstamos más recientes, como los que se muestran en la tabla 1.

Tabla 1. Nuevas vocales nasales en suletino

Suletino		Labortano y bajo-navarro	Bearnés (Palay)
<i>fĩ</i>	[fĩ]	<i>fin</i>	<i>fĩ</i>
<i>kokĩ</i>	[ko'ki]	<i>kokin</i>	<i>couquĩ</i>
<i>kusĩ</i>	[ku'zi]	<i>kusin</i>	<i>cousĩ</i>
<i>latĩ</i>	[la'ti]	<i>latin</i>	<i>latĩ</i>
<i>bedezĩ</i>	[beðe'zi]	-	<i>medecĩ</i>
<i>sarrasĩ</i>	[saRa'zi]	-	<i>sarrasĩ</i>
<i>arrazũ</i>	[aRa'zũ]	<i>arrazoin</i>	<i>rasoũ</i>
<i>barũ</i>	[ba'rũ]	<i>baroin</i>	<i>baroũ</i>
<i>fripũ</i>	[fri'pũ]	-	<i>fripoũ</i>
<i>kamiũ</i>	[ka'mjũ]	<i>kamioin</i>	<i>camioũ</i>
<i>khanũ</i>	[kha'nũ]	<i>kanoin</i>	<i>canoũ</i>
<i>khartũ</i>	[khaR'tũ]	<i>kartoin</i>	<i>cartoũ</i>
<i>miliũ</i>	[mi'ljũ]	<i>milioin</i>	<i>milioũ</i>
<i>patrũ</i>	[pa'tRũ]	<i>patroin</i>	<i>patroũ</i>
<i>phuzũ</i>	[phu'zũ]	<i>pozoin</i>	<i>pousoũ</i>
<i>salũ</i>	[sa'lũ]	<i>saloin</i>	<i>saloũ</i>
<i>sasũ</i>	[sa'zũ]	<i>sasoin</i>	<i>sasoũ</i>

¿Por qué todas estas palabras presentan vocal final nasalizada en suletino pero no en los otros dialectos vasco-franceses? No creemos que estos finales nasalizados sean un desarrollo interno del vasco de Zuberoa; más bien, las correspondencias entre suletino y los otros dialectos continentales evidencian las dos direcciones de penetración gascona a las que antes hacíamos referencia: a) Landas → Labort y b) Bearne → Zuberoa. Recordemos que este tipo de nasalización, fruto de la pérdida de *-n* final, es característica del bearnés frente a otras variedades gasconas: «Les Gascons des Landes et du Gers disent *cartoìn*, *boìn*» (Palay 1998 [1932]: X). Por lo tanto, es lógico pensar que labortanos y bajo-navarros tomaran esos préstamos al gascón landés, mientras que los suletinos recibían las mismas palabras a través del bearnés, que se las prestó ya con sus terminaciones nasalizadas.

Las vocales nasales nunca se han marcado gráficamente en la *scripta* suletina, y en tiempos modernos únicamente algunos lexicógrafos y lingüistas han decidido diferenciar gráficamente estos sonidos, notablemente Larrasquet (1939). Pese a todo, la presencia de estas nuevas vocales nasales es segura cuando voces como las recogidas en la tabla 1 se escriben sin la *-n* final. Desde un punto de vista diacrónico, este tipo de vocales nasales, aunque sin formar un grupo masivo dentro del vocabulario, ha venido incrementando su peso desde el siglo XVIII, especialmente en el caso de los temas en *-ũ*.

4.2. Las sibilantes sonoras

El vasco general cuenta con tres fonemas sibilantes: apical /s/, dorsal /ʃ/ y palatal /ʃ/, a los que hay que añadir sus correspondientes pares africados: /tʃ/, /ts/ y /tʃ/. Los sonidos sibilantes sonorizados pueden aparecer en algunas variedades del euskara, pero solo como una realización determinada por el contexto (ante consonante sonora): *hizlari* ‘conferenciante’ [izˈlari], *asmatu* ‘inventar’ [aʒˈmatu], *gasna* ‘queso’ [ˈgaʒna] o *esne* ‘leche’ [ˈeʒne]. Por su parte, el vasco suletino cuenta con una serie de sibilantes compuesta por hasta doce sonidos, tal y como se aprecia en la tabla 2.

Tabla 2. Fonemas sibilantes en vasco suletino

	Fricativos		Africados	
	sordos	sonoros	sordos	sonoros
Apicales ³	ś	ž	tś	dž ⁴
Dorsales	s	z	ts	?
Palatales	ʃ	ʒ	tʃ	dʒ

Lo relevante es que en suletino algunas de estas sibilantes sonoras han adquirido entidad fonemática, si bien los pares diferenciadores no abundan: *jüjéna* /ʒyˈʒena/ ‘de los jueces’ y *xüxéna* /ʃyˈʃena/ ‘derecho’; *jóko* /ˈʒoko/ ‘juego’ y *xóko* /ˈʃoko/ ‘rincón’ (Lafon 1958: 128-130). El estatus fonemático de los sonidos fricativos sonoros en suletino está fuera de discusión, pero entre sus pares africados solo /dʒ/ es seguro. Paradójicamente, la atestiguación de las sibilantes sonoras es más evidente en textos antiguos por razones de índole gráfica. Esto puede apreciarse en dos hechos principales:

- Ante vocal, los autores suletinos de los siglos XVI al XVIII se servían de <ç> y <c> para notar las dorsales sordas: *çamari* [saˈmari] ‘caballo’, *cedin* [seˈðin] ‘fuese’, *cihaur* [siˈhawR] ‘tú mismo’, *çoure* [ˈsure] ‘de tí’ o *çuhaín* [syˈhajɲ] ‘árbol’. En cambio, reservaban <z> como una grafía marcada para sibilantes sonoras, dorsales o no: *arrafuza* [aRaˈfʒa] ‘rechazar’, *plazer* [plaˈzeR], *dezir* [deˈziR], *arrazou* [aRaˈzu] ‘razón’ o *abizu* [aˈβiʒy] ‘opinión’. En cualquier caso, el empleo de <z> como grafía marcada es defectivo. Sin embargo, a partir del siglo XIX el grafema <z> se empieza a generalizar para la fricativa dorsal sorda: *zamari* [saˈmari], *zedin* [seˈðin], *zihaur* [siˈhawR], etc.
- Por otra parte, también existió un uso más o menos consistente de <s> simple y <ss> doble tal y como se haría en francés o bearnés: *gosse* [ˈgoʃe] ‘hambre’, *hassi* [ˈhaʃi] ‘comenzar’, *osso* [ˈoʃo] ‘completo’... frente a *arrosa* [aˈRoʃa] ‘rosa’, *miseria* [miˈʃerja], *tresaur* [tReˈʃawR], *presou* [pReˈʃũ] ‘prisión’, etc. También en este caso, la diferenciación gráfica entre sibilantes sordas y sonoras se diluye en el transcurso del siglo XIX.

³ En la actualidad el punto de articulación de los sonidos de esta serie sería distinto en los dialectos continentales, por lo que ciertos autores prefieren considerarlos retroflejos en lugar de apicales (Coyos 2008, entre otros). Incluso compartiendo esa visión, a fin de no oscurecer innecesariamente la exposición, hemos considerado oportuno emplear aquí el término *apical* y obrar en consecuencia en las transcripciones.

⁴ En el siglo XX hay constancia de pronunciaciones como [edžámen], [edžámína], [edžéplü] (Michelena 1964: § 14.1), que posiblemente sea más exacto notar con [dʒ].

c) Además, en algunos textos suletinos las africadas sonoras también han sido marcadas gráficamente, seguramente por influencia de la *scripta* bearnesa. Encontramos el dígrafo <dg> en Etchart (1616): *judga* [ˈʒydʒa] ‘juzgar’, *peadge* [peˈadʒe] ‘peaje’, *passadgez* [paˈśadʒez] ‘acerca del paso’, *lengoadgiaz* [lenˈɡwadʒias] ‘en el lenguaje’. De igual modo, en los siguientes siglos otros emplean <dj>: *adjutatcera* [adʒyˈtatsea] ‘a ayudar’ (tragedia *Edipa*, 105), *endjogui* [enˈdʒoʝi] ‘propenso’, *landjer* [lanˈdʒeR] ‘peligro’, *ebandjeliöa* [eβanˈdʒelioa], *mandjatera* [mandʒaˈtera] ‘pesebre’ (los cuatro últimos en *MaiMarHil*).⁵

La totalidad de palabras portadoras de sonidos sibilantes sonoros en suletino histórico son préstamos del bearnés (así como más modernamente lo serían también del francés). Las sibilantes sonoras del suletino se documentan de modo seguro al menos desde principios del siglo XVII, lo cual implica que para cuando el suletino escrito emergió ya estaban introducidas en la lengua. Mientras tanto, las fricativas dorsales y apicales⁶ de las voces patrimoniales del euskara siempre son sordas. Dicho de otro modo, los préstamos del gascón y del francés han introducido nuevos sonidos en el vasco suletino: «Dans les mots d'origine romane, à moins que l'emprunt ne soit extrêmement ancien, lorsqu'une s provient d'une s sonore intervocalique romane, elle conserve en souletin la qualité sonore» (Gavel 1960: 294).

Pero lo más interesante es que, posteriormente, la fonotáctica suletina ha incorporado las sibilantes sonoras en determinados contextos ajenos a esos préstamos. Esto ocurre al añadir una vocal a temas en sibilante sorda final, notablemente el artículo definido *-a*: *handius* [handjúś] ‘soberbio’ → *handiusa* [hanˈdjúza] ‘el soberbio’; pero también cuando a *-s* le sigue la partícula *ere*: *deus* [dewś] ‘algo’ → *deus ere* [ˈdewʒee] ‘nada’, *nouiz* [ˈnuis] → *nouiz ere* [ˈnuizee] ‘cuando’. Es decir, en suletino ocurre algo equivalente a la *liaison*, y esa sonorización con frecuencia es reflejada gráficamente en los textos.

Más allá de su estatus fonológico, las sibilantes sonoras son un rasgo diferenciador del vasco de Zuberoa. Tanto es así que ciertas secuencias que contienen diversos sonidos sibilantes sonoros resultan muy complicadas de pronunciar para un no suletino, y llegan a convertirse en un marcador *-tal* es el caso del nombre de Jesús: *Jesüs* [ʒeˈzyś]. Dejando a un lado la prosodia y la acentuación (también marcadamente diferentes en suletino), los sonidos sibilantes sonoros quizá sean, junto con la vocal *ü*, el rasgo fonológico más inmediatamente reconocible de este dialecto.

---

⁵ Los textos citados en este párrafo son: a) Etchart = parte suletina de la correspondencia oficial entre los valles de Zuberoa y Roncal (1616), de la biblioteca privada de J. M. Arriola, cuya edición prepara el grupo de investigación *Monumenta Linguae Vasconum IV* (UPV/EHU); b) tragedia *Edipa* = Bilbao, Gidor, 1996, “Jean Mekol Garindañekoaren *Edipa* pastorala (1793)”, *ASJU* 30: 1, 239-332; y c) *MaiMarHil* = *Maiatza edo Mariaren hilabetia* [= Mayo o el mes de María], Lapeyrette, Olorón (1852).

⁶ En cuanto a la fricativa palatal sonora [ʒ], esta es simplemente la pronunciación suletina de *j, que en los otros dialectos vasco-franceses resulta en la oclusiva palatal sonora [j]: *jakin* ‘saber’ se pronuncia [jakin] en Labort y Navarra, pero [ʒakin] en Zuberoa.

5. Morfología verbal: un nuevo grupo de participios en *-i*

En vasco existen tres clases de verbos, según la terminación del participio perfectivo: *-i*, *-tu* y *-∅*. La clase *-∅* comprende varias subclases con ciertas peculiaridades, pero no entraremos en detalles. La tabla 3 muestra las formas no finitas con ejemplos de las tres clases verbales. Nótese que tanto la forma de perfectivo como de imperfectivo se derivan a partir del radical.

Tabla 3. Clases verbales en la lengua vasca

	<i>-I</i>	<i>-TU</i>	<i>-∅</i>
Radical	<i>ikhus</i> 'ver'	<i>har</i> 'tomar'	<i>erre</i> 'quemar'
Perfectivo	<i>ikhus-i</i>	<i>har-tu</i>	<i>erre-∅</i>
Imperfectivo	<i>ikhus-ten</i>	<i>har-tzen</i>	<i>erre-tzen</i>
Prospectivo	<i>ikhus-i-ko</i>	<i>har-tu-ko</i>	<i>erre-∅-ko</i>

Las clases en *-i* y *-∅* se nutren muy mayoritariamente de verbos antiguos o patrimoniales de la lengua vasca. En cambio, la clase *-tu* data de la época de contacto con el latín, y en ella entraron todos los préstamos. En época histórica, solo esta clase en *-tu* es productiva, con la excepción de un puñado de neologismos deliberadamente creados utilizando el viejo sufijo *-i*.

En Zuberoa, algunos verbos en *-tu* (que en suletino cambia a *-tü*) cuentan con participios en *-i*: *akhabi* 'acabar', *ezkapi* 'escapar', *esteki* 'unir' frente a *akhabatü*, *ezkapatü*, *estekatü*. A veces ambas formas concurren, y otras veces solo encontramos la forma en *-i*. Hay que resaltar tres puntos: i) la terminación de estas formas no es el sufijo *-i* presente en los participios antiguos, ii) estas formas en *-i* solo aparecen como participios perfectivo y prospectivo, mientras que sus pares en *-(a)tü* persisten como radical e imperfectivo; y iii) lo más interesante, todos los verbos afectados son préstamos relativamente recientes. Ciertamente es que no se trata de un grupo muy numeroso de verbos –hemos recopilado una docena larga–, pero sí constituyen una característica exclusiva del dialecto suletino. La tabla 4 ilustra el surgimiento de estos nuevos participios en *-i* en el corpus del suletino histórico. Para cada nuevo participio en *-i* se muestra la primera atestiguación, así como la última del correspondiente participio en *-tü*. Se constata que las nuevas formas en *-i* han sustituido a las formas en *-tü* para los mismos verbos.

Tabla 4. Atestiguación de los nuevos participios en *-i*

1706	<i>akhabi</i>	<i>akhabatü</i>	† 1734
~1750	<i>esprabi</i>	<i>esprabatü</i>	† 1873
1757	<i>ezkapi</i>	<i>ezkapatü</i>	† 1770
1770	<i>ataki</i>	<i>atakatü</i>	† 1800
1770	<i>konserbi</i>	<i>konserbatü</i>	† 1873
1785	<i>enplegi</i>	<i>enplegatü</i>	† 1812
1788	<i>desaloki</i>	<i>desalokatü</i>	?
s. XVIII	<i>deskanpi</i>	<i>deskanpatü</i>	† 1836
~1800	<i>esteki</i>	<i>estekatü</i>	† 1873
1807	<i>arramarki</i>	<i>arramarkatü</i>	† 1814
1848	<i>arrabaski</i>	<i>arrabaskatü</i>	† 1869

→

s. XIX	<i>phorroki</i> ⁷	<i>phorrokätü</i>	† 1857
s. XX	<i>xeheki</i>	<i>xehekatü</i>	† 1879

Los textos nos dicen que la primera atestiguación de uno de estos nuevos participios en *-i* se documenta en la traducción suletina del *Catéchisme à l'usage du Diocèse d'Oloron* (Pau, 1706): *Confiteorra akavi behar da* 'El Confitebor tiene que acabar'. ¿Pero cuál es el origen de estas formas verbales? Podríamos buscar una explicación de tipo interno, tal vez por analogía respecto a los verbos de la antigua clase en *-i*, o tal vez por el influjo de otras formas nominales *-i*. En efecto, el participio vasco en su origen no era sino un adjetivo, de tal suerte que las actuales perífrasis de perfectivo [PART. + AUX] en una fase anterior no eran sino una forma nominal acompañada de un verbo principal (*izan* 'ser' o **edun* 'haber').

A nuestro modo de ver, las hipótesis de tipo interno no resultan satisfactorias a la hora de explicar los nuevos participios suletinos en *-i*. De ser un desarrollo interno del vasco, ¿por qué estas formas solo aparecen en Zuberoa? ¿Y por qué se limitan a un grupo reducido de verbos, todos ellos de origen gascón? Es más, el suletino ha experimentado precisamente la tendencia contraria: el cambio de ciertos verbos antiguos en *-i* a la clase en *-tu*. Nuestra hipótesis apunta a la situación de contacto entre lenguas: la terminación en *-i* de estos nuevos participios sería el resultado de tomar como referencia del préstamo ciertas formas conjugadas bearnesas, concretamente la primera persona del presente de indicativo. En la tabla 5 se puede observar la coincidencia total entre tales formas conjugadas bearnesas y los nuevos participios suletinos en *-i*.

Tabla 5. Hipótesis sobre el origen bearnés de los nuevos participios en *-i*

Bearnés	1sg presente ind.	Nuevas formas suletinas
<i>acabar</i>	<i>(qu')acabi</i>	<i>akhabi (akhabatü)</i>
<i>arremarcar</i>	<i>arremarqui</i>	<i>arramarki (arramarkatü)</i>
<i>atacar</i>	<i>ataqui</i>	<i>ataki (atakatü)</i>
<i>desalogar</i>	<i>desalògui</i>	<i>desaloki (desalokatü)</i>
<i>descampar</i>	<i>descampi</i>	<i>deskanpi (deskanpatü)</i>
<i>emplegar</i>	<i>emplegui</i>	<i>enplegi (enplegatü)</i>
<i>espravar</i>	<i>espravi</i>	<i>esprabi (esprabatü)</i>
<i>estacar</i>	<i>estaqui</i>	<i>esteki (estekatü)</i>
<i>escapar</i>	<i>escapi</i>	<i>ezkapi (ezkapatü)</i>
<i>conservar</i>	<i>consèrvi</i>	<i>kunserbi (kunserbatü)</i>

6. ¿Adaptación del *que* enunciativo gascón?

Al analizar las llamadas «partículas enunciativas» del gascón, Rohlfs establece paralelismos con una u otra lengua romance (1977 [1935]: § 524-529). En último término, las partículas *be*, *ja*, *e* o *que* parecen evidenciar la aversión del gascón a usar

⁷ Los verbos *phorroki* 'destruir' y *xeheki* 'detallar', que no pueden ser considerados como préstamos, ilustran una reciente extensión analógica del nuevo grupo de participios en *-i* a verbos de origen vasco, lo cual apunta a la consolidación de esta innovación suletina.

el verbo desnudo. Esta aversión es compartida por el vasco cuando el verbo conjugado aparece en posición inicial, donde el uso de la partícula *ba-* es obligatorio: *dut, *noa, *dakit → *badut* ‘(yo) tengo’, *banoa* ‘(yo) voy’, *badakit* ‘(yo) sé’. Este paralelismo ha sido apuntado por el mismo Rohlfs (*ibidem*) o por Allières (1992).

Sin entrar en el origen del que enunciativo gascón, parece que su uso se generalizó en el siglo XVI (Bec *apud* Rohlfs 1977 [1935]). Y es justamente en los últimos siglos que el vasco de Zuberoa testimonia un uso sintáctico que nos recuerda al *que* enunciativo o expletivo del gascón. Concretamente, los suletinos –y quizá algunos bajo-navarros– emplean con cierta frecuencia el completivo *-(a)la* en oraciones no subordinadas. Es decir, esta marca pierde su valor sintáctico original para pasar a una función, si se quiere, expletiva. Podríamos incluir aquí los presentativos suletinos con *-(a)la*, ausentes en otros dialectos, notablemente la fórmula *haur düzüla* ‘he aquí’, documentada con cierta profusión desde el siglo XVIII. Algunos textos muestran un uso extendido del completivo *-(a)la* con función expletiva, más allá de las fórmulas presentativas. Valga como ejemplo este pasaje de la tragedia *Sainte Elisabeth de Portugal* (ca. 1810),⁸ a la derecha traducido al castellano:

*Haren spiritia bataillaren
erdiala ceiela aguertu,
eta baketuric moroven
combatitcera manhatu.*

[Que] su espíritu apareció
en medio del campo de batalla,
y una vez pacificado
ordenó combatir al moro.

*Jouan ciradiala
moro haien contre,
eta Rodrigasec ciala
nahi ukhen equin tradicione.*

[Que] fueron
contra aquellos moros,
y [que] Rodríguez quiso
cometer traición.

*Juntaturic Pascalina
deitcen cen princessa bateki,
Rodrigas erreraci ciela
morouac combati ondouan ederki.*

En compañía de una princesa
llamada Pascalina,
[que] quemaron a Rodríguez
después de combatir bien al moro.

*Pascalina aldiz ihessi
phartitu eta mementian
eta durundac ciala erho
çuhain baten pian.*

Pascalina, en cambio,
se fugó y [que] un rayo
al poco la mató
debajo de un árbol.

(*Sainte Elisabeth de Portugal* 56-59)

No obstante, también podría interpretarse que el personaje de esta obra dramática está realizando una suerte de narración en la que una oración principal elidida pide el uso del completivo *-(a)la*; por nuestra parte no creemos que sea así. Para un vasco no suletino, estas proposiciones –en caso de entenderlas– no parecen oraciones principales o independientes: el uso de *-(a)la* indica subordinación. A oídos del no suletino tales proposiciones resultan, pues, directamente agramaticales. Nos inclinamos a pensar que este uso del completivo *-(a)la* en proposiciones principales es un calco del *que* enunciativo gascón, aunque tal vez no habría que excluir la posibilidad de un desarrollo paralelo.

⁸ Manuscrito de la Biblioteca del Museo Vasco de Bayona (ms. 14).

Coda

La influencia gascona sobre la lengua vasca se ha revelado especialmente profunda y duradera en la provincia de Zuberoa. El influjo bearnés, patente como hemos visto en todos los niveles de la lengua, es uno de los factores que más decisivamente han contribuido a moldear el vasco de Zuberoa. Lo cual equivale a considerar el influjo bearnés como una de las fuerzas que durante los últimos siglos han ido alejando cada vez más al suletino del resto de variedades vascas.

La configuración del dialecto suletino como lengua escrita entre los siglos XVII y XIX (Padilla-Moyano 2015) es paralela al periodo en el que el influjo bearnés se hace más evidente en Zuberoa, dando lugar a la aparición de ciertos rasgos exclusivos de esta variedad. Al final, la relación entre euskara y gascón –y de manera especial entre suletino y bearnés– no es sino la consecuencia de una relación de vecindad intensa entre dos pueblos que en otros tiempos fueron uno solo. Permítaseme finalizar esta intervención citando a Jean Milhères (1983: 16):

L'exceptionnelle rareté des affrontements politiques ou sociaux depuis deux siècles et plus, la rareté des incidents [...], et ceci même et surtout aux régions étroitement limitrophes ou dans les communes « mixtes », constitue, pour une zone frontrière, un fait sans doute sans équivalent. Ces remarques nous conduisent à penser que jamais la frontière linguistique n'a vraiment constitué un obstacle sérieux, une gêne pour l'entente ou la vie commune, la compréhension mutuelle, le respect des personnes et de l'identité des cultures.

Referencias

ALLIÈRES, Jacques (1992): «Gascón y Euskera: afinidades e interrelaciones lingüísticas». *Anuario del Seminario de Filología Vasca «Julio de Urquijo»*, XXVI-3, p. 801-812.

ALLIÈRES, Jacques (1993): «Graphie et langue en Béarn et au Pays basque aux XVIe et XVIIe siècles». In: GUILLOREL, Hervé; SIBILLE, Jean (ed.): *Langues, dialectes et écriture: les langues romanes de France. Actes du colloque de Nanterre des 16, 17 et 18 avril 1992*. París: IEO, p. 231-239.

ASJU = *Anuario del Seminario de Filología Vasca «Julio de Urquijo»*

BONAPARTE, Louis Lucien (1869): *Le Verbe basque en tableaux, accompagné de notes grammaticales, selon les huit dialectes de l'euskara [...]*. Londres: Strangeways & Walden. Reedición *Opera Omnia Vasconica*, I, p. 175-442.

BUROV, Ivaylo (2014): «Sur les probables interférences phonologiques entre basque et gascon». Sofía: Universidad St. Kliment Ohridski. Manuscrito.

CAMINO, Iñaki (2012): «Ekialdeko euskararen iraganaz» [= Sobre el pasado del vasco oriental]. In: EPELDE, Irantzu (ed.): *Euskal dialektologia: lehena eta oraina* [= Dialectología vasca: pasado y presente]. Bilbao: Universidad del País Vasco, p. 87-153.

- CIERBIDE, Ricardo (ed.) (1987): *Pirineo navarro-aragonés, gascón y euskera*. Bilbao: Universidad del País Vasco.
- COYOS, Jean-Baptiste (2001): «À propos de *Les emprunts de la langue basque à l'occitan de Gascogne* de Txomin Peillen». *Lapurдум*, 6, p. 391-419.
- COYOS, Jean-Baptiste (2006): «L'apport lexical de l'occitan gascon béarnais au basque souletin». *Bulletin du Musée basque*, hors série, p. 201-223.
- COYOS, Jean-Baptiste (2008): «Zubereraren eta biarneraren arteko harremanez: lexiko mailegatua eta ahoskatzea – Lehen balantzea» [= Sobre las relaciones entre el suletino y el bearnés: léxico prestado y pronunciación – Primer balance]. In: SAGARNA, Antonio; LAKARRA, Joseba; SALABERRI ZARATIEGI, Patxi (ed.): *Pirinioetako hizkuntzak: oraina eta lehena* [= Las lenguas del Pirineo: presente y pasado]. Bilbao: Euskaltzaindia, p. 919-949.
- COYOS, Jean-Baptiste (2010): «De l'apport lexical du basque souletin». In: *L'Apport de Gerhard Rohlfs (1892-1986) à la connaissance des langues pyrénéennes: parentés, disparités. Actes du colloque* [Santa María de Olorón, 2 de febrero de 2007]. Santa María de Olorón: Mairie d'Oloron-Sainte-Marie, 20 p. [volumen sin números de página].
- GAVEL, Henri (1960): «Réponses souletines à un questionnaire linguistique». *Euskera*, 5, p. 293-316.
- HAASE, Martin (1992): *Sprachkontakt und Sprachwandel im Baskenland: die Einflüsse des Gaskognischen und Französischen auf das Baskische*. Hamburgo: Helmut Buske.
- LAFON, René (1958): «Contribution à l'étude phonologique du parler basque de Larrau (Haute-Soule)». In: CATALÁN, Diego (ed.): *Estructuralismo e historia. Miscelánea Homenaje a Andre Martinet*. Vol. 2. La Laguna: Universidad de La Laguna, p. 77-106.
- LAFON, René (1965): «Contact de langues et apparition d'une nouvelle voyelle: u et ü en basque». In: STRAKA, Georges (ed.): *Actes du Xe Congrès International de Linguistique et Philologie Romanes (Strasbourg, 1962)*. París: Klincksieck, p. 901-909.
- LARRASQUET, Jean (1939): *Le Basque de la Basse Soule Orientale*. París: Klincksieck.
- LUCHAIRE, Achille (1877): *Les Origines linguistiques de l'Aquitaine*. Pau: Imprimerie Veronese.
- MICHELENA, Luis (1964): *Fonética Histórica Vasca*. San Sebastián: Diputación Foral de Guipúzcoa; Universidad del País Vasco. Segunda edición en 1977: Anejos de ASJU.
- MILHÈRES, Jean (1983): «La frontière linguistique du basque et du gascon». In: FÉDÉRATION historique du Sud-Ouest: *Bayonne et sa région. Actes du XXXIIIe Congrès d'Études Régionales tenu à Bayonne les 4 et 5 avril 1981*. Bayona: Société des Sciences, Lettres et Arts, p. 1-18.
- PADILLA-MOYANO, Manuel (2015): «Oloroeko diozesako euskal liburuak eta zuberera idatzia» [= Los libros vascos de la diócesis de Olorón y el suletino escrito]. In: GÓMEZ, Ricardo; EZEIZABARRENA, Maria-José (ed.): *Eridenen du zerzaz kontenta*.

Sailkideen omenaldia Henrike Knörr irakasleari (1947-2008) [= Encontrará de qué alegrarse. Homenaje de los colegas de departamento al profesor Henrike Knörr (1947-2008)]. Bilbao: Universidad del País Vasco, p. 519-536.

PALAY, Simin (1998 [1932]): *Dictionnaire du béarnais et du gascon modernes (Bassin aquitain), embrassant les dialectes du Béarn, de la Bigorre, du Gers, des Landes et de la Gascogne maritime et garonnaise*. Paris: CNRS.

PEILLEN, Txomin (1993): «Euskara eta gaskoinaren arteko harreman eta loturak» [= Las relaciones y conexiones entre el vasco y el gascón]. *Euskera*, 38, p. 281-295.

PEILLEN, Txomin (1998): *Les emprunts de la langue basque à l'occitan de Gascogne*. Madrid: Estudios de la UNED.

ROHLFS, Gerhard (1977 [1935]): *Le Gascon: études de philologie pyrénéenne*. Tübingen; Pau: Niemeyer; Marrimpouey Jeune.

THOMASON, Sarah Grey; KAUFMAN, Terrence (1988): *Language Contact, Creolization, and Genetic Linguistics*. Berkeley: University of California Press.

ZUAZO, Koldo (1989): «Zubereraren sailkapenerako» [= Para la clasificación del suletino]. *Anuario de Filología Vasca del Seminario «Julio de Urquijo»*, XXIII-2, p. 609-650.

Les petjades occitanes dels valdesos a Alemanya

Laura SCHRÖDER
Universitat de Barcelona

1. Presentació

Dins del marc del meu treball de grau em vaig ocupar de l'occità de les comunitats valdeses del sud d'Alemanya. Encara que la llengua hi va morir fa més de seixanta anys, avui en dia se'n conserven petjades com topònims i cognoms que fan recordar la presència de més de dos cents cinquanta anys d'occità a Alemanya. Aquest treball explica, a més a més d'això, la situació lingüística dels valdesos i els trets característics de la seva variant nord-occitana, influenciada per l'alemany.

2. Orientació històrica

Els valdesos, una comunitat religiosa fundada al segle XII a Lió –també anomenats *pobres de Lió*–, van ser perseguits durant segles. Els que van arribar a Alemanya tenen els seus orígens a la vall de Cluson. D'allà en van ser expulsats el 1699 i un grup d'unes 4.000 persones va passar la Suïssa reformada per arribar a Alemanya, on els comtes de Württemberg i el de Hessen els van oferir terres que van quedar despoblades després de la guerra dels Trenta Anys.

Material 1. Mapa de les colònies a Alemanya (elaboració pròpia)

2. Plurilingüisme

Mirant la situació lingüística de les colònies es pot observar la situació de plurilingüisme següent:

- el francès: la llengua oficial i de l'Església des del segle XVI. Això significa que tots els documents oficials, administratius, els llibres de baptisme o de casaments, entre altres documents, són escrits en francès (una llengua que s'impartia a les escoles per poder seguir els sermons).
- el *patouà/Welsch*: la llengua quotidiana que van portar de les valls piemonteses.¹
- l'alemany: ja abans, però no oficialment fins a 1823, l'alemany va substituir el francès amb la integració de les comunitats valdeses en l'Església protestant de Württemberg. El francès, a partir d'aquell moment, es va perdre molt ràpid per haver estat una llengua mantinguda artificialment.

El gran desavantatge de tenir llengües oficials com el francès o l'alemany va ser que la llengua quotidiana, el *patouà*, no va poder desenvolupar una escriptura pròpia; i això es reflecteix en els textos que s'han conservat.

3. El *patouà Welsch*

Els textos es limiten a Neuhengstett i a Serres, les dues colònies on el *patouà* es va parlar durant més temps. A les altres colònies la llengua quotidiana *Welsch* es va perdre més ràpid i quan s'hi va descobrir l'existència de l'occità (1881) la majoria ja l'havia perdut.

Els primers textos (1853) són del mestre Jean-Henry Perrot de Neuhengstett. Estan influenciats pel francès, especialment en l'escriptura i l'ortografia. Els textos dels valdesos que serveixen com a testimonis autèntics, són tots escrits a partir del *descobriment* (1881). La gent s'adonava de l'important fet lingüístic que estaven perdent. Per tant, es tracta de textos escrits per conservar la llengua (deliberadament), no pas per escriure composicions amb valor literari.

Com a primer text, es mostra un fragment d'una audiència davant del rei de Württemberg en la qual Daniel Gille presenta el poble de Serres. Daniel Gille és considerat el *millor* parlant de *patouà* dels segles XIX i XX. Es podia comunicar amb la gent de les valls i va traduir aquest text (compost en alemany pel pastor Adolf Märkt) al *patouà*.

---

¹ En aquest treball utilitzem el terme *patouà* seguint l'argumentació de Rivoira (2004: 37): «abbiamo preferito *patouà*, a sottolineare l'importanza della varietà locale, ma oltretutto lo abbiamo scritto senza utilizzare la più diffusa grafia francese *patois* né una soluzione italianizzante come per esempio *patuà*, ma utilizzando la grafia detta concordata o dell'*Escolo dóu Po*, che a nostro parere è il sistema migliore per rendere conto della ricchezza di varietà che caratterizzano le parlate delle nostre montagne, garantendo la possibilità a tutti gli occitanofoni di scrivere e leggere testi nella loro lingua». El terme es pot trobar també en altres estudis publicats recentment, com Baret (2005).

Material 2. Fragment del manuscrit d'Adolf Märkt amb transcripció fonètica de Hirsch (1933) (adaptat a l'AFI per L. Schröder)

	Text original	Transcripció fonètica
1	Notre virádsche a lu nom Serres. Nous an ür egleisa; ma la maisún da mristre è a Piradscha. Nous ang un magistre et üra eigóra. Pas maigaire gent san parlá la velya lángä, lu	[nɔtre vi'ratʃe a lu nom 'scre. nuz_ɑŋ yre 'glɛizə; ma la məi'zʊŋ dy mristre e a pi'ra-dʒo. nuz_ɑŋ un ma'dʒistre e yre əiɡɔ:rə. pa ma 'gairə dʒant san parla: la 'vɛljə 'lɑŋgə, lu
5	patois. Li bourgeois sun tutti paysans; ils travaillent aud caväl aud biú e aud vátscha. Pāuri n'y a pas gaire, mapas d'ko gaire ritschi. Nous bâtissons d'blá, d'trefél, di batacca et bieng d'fruit. Nous būven d'lait et most, pas gaire	patu'a. li burʒu'a suŋ tuti pəi'zɑŋ; il trava:j aut ka'val, aut bju: e aut 'vatʃə. 'pauri n i a pa 'gairə, ma pa tko 'gairə 'ritʃi. nu bati'zʊŋ t pla, t tre'fel, di ba'takə e bjeŋ t fru:it. nu bɔvən t 'lait e most, pa 'gairə
10	d'vin. N'y a mo qu'ün cabaret ding lu virádsche; li gent ván pas gaire a cabaret. La maisún sun gro? No, la sun dschitt ma néya. Derreira la maisún y a d'belli hort. Là nous plai beng di lu pays; nous sun content, nous	t viŋ. n i a mog_yn kaba're. diŋ lu vi'ratʃe; li dʒant van pa 'gairə a kaba're. la məi'zʊŋ suŋ gro:ʔ no, la suŋ tʃit, ma ne:tjə. də'reire la məi'zʊŋ i a d bəl ɔrt. la nu 'plai beŋ diŋ lu pe'i. nu_zʊŋ kun'taŋ, nu
15	créan lu bon Díu et econten lu reī. ²	'kreaŋ n lu buŋ 'diu e e'kutn lu 'rei.]

Com a element característic del nord-occità es troba, com en tots els textos dels valdesos alemanys, la palatalització de CA- i GA- llatins en [tʃa]- i [dʒa]-: per exemple en *vátscha* (l. 6). Un cas d'evolució interessant d'aquest fragment és, d'altra banda, el mot *escòla* (l. 3). A les valls degué alterar-se per l'evolució de s davant de k i el rotacisme *l > r* fins a [ej'kɔrɔ], que a les colònies de Württemberg es convertia en [əi'gɔrɔ] i, en aquesta versió, *eigóra* [əi'gɔrə]. A més a més, remarquem la presència en aquest text de convencions gràfiques alemanyes com *sch* per [ʃ] i [ʒ]. També es troben elements propis del *patouà* de Serres (segons el romanista Alban Rösiger) com els rotacismes -[l]- > -[r]- o -[n]- > -[r]-, per exemple en VILLATICUM > *virádsche* (l. 1); MINISTRUM > *mristre* (l. 2). Per acabar, en aquest fragment també hi ha lèxic piemontès com *deco* 'també' > *deco*, *d'ko* (l. 7); *ma* 'però' > *ma* (l. 7). Del francès potser s'han adoptat les paraules *ministre* amb el significat de 'pastor', que ha produït *mristre* (l. 2), i *cabaret*, per fer referència a un restaurant o bar (l. 10, 11).

El segon text, de Jeanne Gille de Serres, va ser escrit el 1902. El seu nivell d'educació era mínim, amb la qual cosa el text deu ser un mostra realista molt pròxima a la llengua parlada.

² 'El nostre poble duu per nom Serres. Tenim una església, però la casa parroquial és a Pinache. Tenim un mestre i una escola. No hi ha gaire gent que sàpiga parlar la vella llengua, el *patouà*. Els habitants són tots camperols; treballen amb cavalls, bous i vaques. De pobres no n'hi ha gaires, però tampoc hi ha gaires rics. Conreem blat, trèvol, patates i moltes fruites. Bevem llet i most, i no gaire vi. Al poble només hi ha una taverna; la gent no hi va gaire. Són grans, les cases? No, són petites però netes. Darrere de les cases hi ha horts bonics. Ens agrada el país; estem contents, creiem en el bon Déu i honorem el rei' (traducció de L. Schröder).

Material 3. Text original de Gille (1902) amb transcripció fonètica de Boger i Vogt (1930) (adaptada a l'AFI per L. Schröder).

	Text original	Transcripció fonètica
	Lie dü Vasing.	[li dy: vəziŋ]
1	Jean e Jagues, d'Ome gung d'Herkules, eren tamp d'lur Vitto d'burì Vasing. i eren dü bengi Beisang a lur dzuvant i an travalia bieng a lur garaid. Ma eigeng i s'leisaven pa	dʒən e 'dʒake, d 'ome kun i 'hɛrkhulɛs, 'e:rən temp d lu:r vit° d bu:ri va'ziŋ. i 'e:rən dy: 'benʒi pœi'zɛŋ a lu:r dʒu'vent i 'en trava'ʎa bʒɛŋ a lu:r ga'raet. ma øi'kœŋ i s lœi'sa:vən pa
5	dore la basuro se asta ensem drant la Maisungd' Jagues, au la Bibo ala guro, fumaven e sguintaven d'lur dzoi e lur dzagrìng glur a düt lu Dzun passa, arisi le ana bien d an sanso gi avien ansem ürove dzirot,	'i:œre, la basu:r° se as'ta: en'se:m drənt la mœi 'zunj d'ʒake 'au la pi:p° a la gu:r°, fy'ma:vən e gvin'ta:vən d lu:r 'dʒœe e lu:r tʃœgrin s k lu:r a dyt lu dʒu:rn pa'sa. a'ri:zi le e'na bʒɛn d 'en 'senso k i a'vien øn'se:m y:r° ve: dʒi'rot.
10	s'Jean disio vi Jagues disio go vi, s'Jean disio no Jagues disio go no, gant i eren dzo bieng din li cetanto e beiyen pamai travalia a garaid e böy i sastaven a dzag bel Dzuan drant la Maisung de Jagues au la pibo	s dʒən di'si:o vi,'dʒake di'si:o ko vi; s dʒən di'si:o no:,'dʒake di'si:o ko no:. kənt i 'e:rən dʒo bʒɛŋ din li 'stənto, e 'pœigen pa 'mae trava'ʎa a ga'raet, e pœi i sas'taven a tʃak bɛl dʒu:rn drənt la mœi'zunj de 'dʒake 'au la pi:p
15	a la guro ürove pre d'la Meissung, gargüri Dzunt anaven dzo meire, li dü Vassing eren mai as'ta ensem, oiro lu mund sviro, di Jean a Jagues, d'au trave üng meissuravo la sear drant lu Bla, oiro i meissuren lu Bla drant	a la gu:r°. y:r° ve: prɛ d la mœi'zunj, kœr'ky:ri dʒənt e'na:vən dʒo 'mœire, li dy: va'ziŋ 'e:rən 'mae as'ta en'se:m. 'œer° lu munt s vi:r°, di dʒən a 'dʒake; d 'œutra ve: y mœisy're:v° la se:ər drənt lu bla 'œer° i mœi'su:rən lu bla drənt
20	la sear. o Jean ge dü dia, üng mei anga angöi la sear drant lu Bla, a reipundü Jagues, Jean e vengü neg, e a dit dzo pre dsingant an dü ma dutzun dura dreit, e sürve dü vore ave dreit, se leva e ana	la se:ər; o dʒən, ke ty di:°, y 'mae øŋ'ka: øŋ'kœ:i la se:ər drənt lu bla, a rœipun'dy 'dʒake. dʒən e vœŋ'gy nek e a di:t dʒo prɛ t siŋgənt e:n ty m a tu'dzu:rn du'ra 'drœit, e syr've: ty 'vœre a've: drœit; se le'va e ø'na
25	snen, dau a luro pamai nüng li a vit as'ta ensem. pa luntamp a pre Jagues e vengü maravi e mort. Jean a pamai dzi gamarado d'sa velio, a martzo suret par lu vieratze, gel gvo esre bung au bel vando g li dure dreit. ³	sne:n. d ø:na l u:r ° pa 'mae n yŋ li a vi:t as'ta øn'se:m. pa lun'temp ø'pre: 'dʒake e vœŋ'gy mara:vi e mo:ərt. dʒən a pa mae d kœmɛra:do t sa 've:t°, a 'martʃo su'ret pœr lu viø'radʒe. kœ:l k vo: øsre buŋ au bœ:l, 'vœnt° k li 'du:re drœit.]

Aquest text mostra una de les característiques lingüístiques relatives a les realitzacions palatals pròpia del *patouà* dels valdesos d'Alemanya: la presència de [tʃ] per [ʃ] i de [dʒ] per [ʒ] (o [s]). Això es pot observar en els noms dels protagonistes, *Jean* [dʒən] i *Jagues* ['dʒage],⁴ i fins i tot en altres formes com SUBINDE > *dzuvant*

³ 'Els dos veïns. En Jean i en Jagues, dos homes com Hèrcules, eren de tota la vida bons veïns. Eren dos bons camperols en la seva joventut i van treballar bé al seu camp. I en una cosa insistien: a la tarda s'asseien junts davant de la casa de Jagues amb la pipa a la boca, fumaven i s'explicaven les alegries i les penes que els havia donat el dia anterior, i això els va anar bé durant anys sense que tinguessin cap discussió. Si en Jean deia que sí, en Jagues deia que sí; si en Jean deia que no, en Jagues deia que no. Quan ja eren ben bé als setanta anys i ja no podien treballar al camp, s'asseien ben bé cada dia davant de la casa d'en Jagues amb la pipa a la boca. Una vegada, a prop de la casa, la gent anava a fer la collita i els dos veïns estaven asseguts, junts. 'Avui en dia el món és ben estrany', va dir en Jean a en Jagues. 'Normalment tallaven el sègol abans que el blat; ara tallen el blat abans que el sègol'. 'Jean, què dius? Avui encara es talla el sègol abans que el blat', va respondre en Jagues. En Jean es va enfadar i va dir: 'durant cinquanta anys m'has donat la raó gairebé sempre, i ara la vols tenir tu'. Es va aixecar i se'n va anar a casa. A partir d'aquest moment ningú no els va veure mai més junts. Poc després, en Jagues es va posar malalt i va morir. En Jean ja no tenia amics de la seva edat, anava sol pel poble. Qui vol estar bé amb el vell, ha de donar-li la raó' (traducció de L. Schröder).

[dʒu'vənt] (l. 3) 'sovint' o *dzagrin* (< fr. *chagrin*) [tʃəgrɪn] (l. 7) 'pena'.⁵

Igual que el lingüista Rösiger en el seu text de vint anys abans (in Hirsch 1959: 93-94), J. Gille fa referència les evolucions especials de VERVACTUM > *garaid* [ga'raet] (l. 4, 13) per a 'camp' (a diferència de [tʃamp], que es refereix a una part treballada del camp) i MANSIONEM > *maisung* (l. 6, 14, 15). A més, hi ha exemples de caigudes de finals típicament nord-occitanes com BLADUM > *bla*, 'blat' (l. 19, 21). La forma QUOMODO, que va esdevenir [kum], apareix en el text de Jeanne Gille com a *gung*, que Boger i Vogt transcriuen [kun],⁶ tot i que sembla que [k]- va sonoritzar-se en -[g]- (un fet típic del suabi) i que a més va haver-hi una velarització de -[m] en -[ŋ] que podria interpretar-se com una influència de l'alemany.

Com que els orígens de Serres es troben a la baixa vall de Cluson, en el text de Jeanne Gille també s'hi pot observar lèxic que es retroba en l'occità piemontès. Hi apareixen paraules registrades a la vall Germanasca per Pons (1973: 179) com *néc* 'contristat, disgustat', *neg* [nek] (l. 22), i *malavi*, -o 'malalt' > *maravi* [mara:vi] (l. 27), que conté també el fenomen de rotacisme -[l]- > -[r]- que es produeix en *gulo* > *guro* [gu:r^o] (l. 6). Altres formes es repeteixen o tenen formes similars en piemontès però també en altres dialectes occitans, com *ensem/ansem* [en'se:m]/[ən'se:m] < IN SIMUL (l. 5, 9, 17, 26), o bé *angöi* [ʋŋ'kø:i], 'avui' (l. 21), en piemontès *ancheuj* (Gribaudo, Seglie i Seglie 1972-1975, I: 25), paral·lel a la forma *encuei* de l'occità oriental (Mistral, I: 899; Martin i Moulin 1998: 126). La realització ['ma] (l. 4), 'però', és idèntica a la que se sent a les valls occitanes del Piemont (Comission 2008 : 174) o a Niça (Castellana 1952 : 240; Toscano 1998 : 75).

Un altre text més breu, enregistrat l'any 2005 gràcies a la memòria de Helma Gille de Serres, és el següent:⁷

Mo meiere bo beiere / bewirr en de sing / bewirr en de gritsche / bardurle wareng.

A Serres la forma *wareng* o *beireng* significa 'oncle (germà de la mare)'.⁸ Karl Gille († 2012) va ser l'últim cas conegut que va ser anomenat *beireng*. Probablement es tracta d'una evolució de l'occità *paire* 'pare' amb un sufix alemany *-eng* per a substantius: *paire* > *beire > *beireng* 'oncle'. En les formes *meiere* i *beiere* s'hi observa una influència del suabi: MATER > *maire* > *máere* (Serres; Boger i Vogt 1930: 466) > *meiere* ['maiərə]; PATER > *paire* > *páere* (Serres; Boger i Vogt 1930: 469) > *beiere* ['baiərə]. La *-e* [ə] davant de la seqüència *-re* [rə] es troba en nombroses paraules d'aquell dialecte alemany: alemany *Bäuerin* 'agricultora, pagesa' és en suabi ['baiərə],

---

⁴ La forma *Jagues*, escrita amb *g* i no amb *c* o *qu*, pot ser una mostra de la influència del dialecte suabi, que tendeix a sonoritzar les oclusives entre vocals. Per exemple, alemany *Jacke* > suabi ['jagə] 'jaqueta'. Tanmateix, també existeix la variant amb -[k]-.

⁵ Les incoherències de la transcripció fonètica amb l'ortografia de J. Gille quant a la confusió entre *z* i [ʃ] es deuen a Boger i Vogt (1930).

⁶ La versió de Boger i Vogt consisteix, segons els mateixos autors, en una transcripció fonètica feta a partir d'una lectura. La seva transcripció, no obstant això, contradiu en diversos casos el glossari establert en l'article publicat per la *ZrP*. Jo optaria per *gung* [guŋ] en la transcripció fonètica. D'altra banda, si Jeanne Gille hagués volgut dir [kun], hauria escrit *kun*.

⁷ Obtingut al Waldenserstüble Pinache, mitjançant entrevista personal a Cornelia Schuler.

⁸ La font d'aquesta informació és Cornelia Schuler, que va conèixer Karl Gille personalment i que ens va confirmar l'ús d'aquesta forma.

Scheuer [ʃɔɾɛ] ('graner') és [ʃɔɾɛə]. A més a més, es pot observar una assimilació de consonants en els pronoms possessius: *m-m* en *mo meiere* però *b-b* en *bo beiere*. La paraula *bewirr* té a la base BIBERE i suposa un pas de -B- a [v] (o [w]).

4. Les petjades del *patouà Welsch* al segle XXI

Més de seixanta anys després de la desaparició del *Welsch*, els cognoms i els topònims de partides de terra recorden l'existència de la parla dels valdesos.

A Großvillars només s'ha salvat el topònim *Im Klott* 'elevació, altiplà', també com a nom de carrer. Passejant pel poble es troben cognoms com *Armingeon*, *Baral*, *Blanc*, *Bonnet*, *Bouc*, *Combe* [gombə], *Gilly* [ʃjalə], *Jourdan* [ʃɔɾdan], *Roll*, *Rostan* [roʃdan], *Servay* [serwai], *Talmon* i *Vinçon* [we:so]. En els últims anys van desaparèixer *Chardoussin*, *Clapier* [ʃglabiə], *Goutier* [ʃgudiə] i *Mondon*, per trasllat o per la mort dels ancians.

A Nordhausen encara es troben cognoms com *Conte*, *Perrot*, *Clapier* i *Gay*. A més a més, existeixen tres noms de família -Bonnet, Piston i Baral- que no són originalment de Nordhausen, sinó que van arribar per trasllats familiars. Els topònims són tots francesos amb influència suabi: *Aux Allemands* > *Aselmas*; *Au Claudie* > *Klaute*; *Aux défriches* > *Im Fritze*; *À l'envers* > *Alewers*; *À la fontaine* > *Alevontane*; *À four* > *Afus*; *À pont de Hausen* > *Abundhausen*; *À la redoute* > *Aletuten*; *À la serve* > *Serben*; *Au souches* > *Suze*, etc. (Schaal 1999: 467-474).

Els topònims registrats per Pinache (en el treball de Rösiger) no s'han conservat: [la rɪ'vara], [a la 'porto], [la mes], [la primi'ero], [la pari'sado]... A Serres la gent recorda encara els topònims de partides de terra com *Bäwer*, *Mulawia*, *Bararenja*, *Garanda*, *Gleisiera*, *Tscherberrea*, *Sarett*, *Baisa*, *Gomadlabeira*, *Grandberrea*, *Barakatleju* (al començament, els valdesos no es podien construir cases per falta de diners i material, i per tant vivien en barraques), etc. De les dinou famílies que van arribar al principi avui només en queden vuit, uns 700 habitants. És curiós que, l'any del meu estudi, el 2014, només es confirmessin adolescents amb cognoms valdesos a les esglésies de Pinache i Serres.⁹

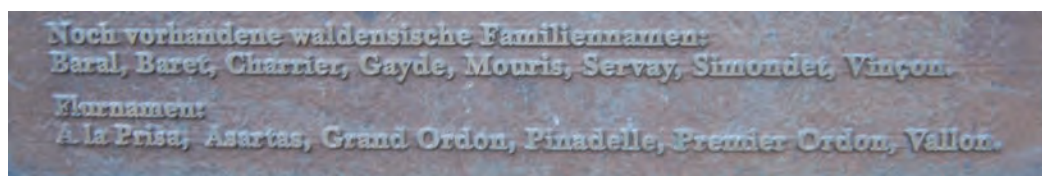
Neuhengstett va créixer molt, de manera que els topònims de partides de terra només es poden recordar gràcies a petites indicacions a sota de rètols de carrers. Alguns exemples:¹⁰ a) Mühlweg: topònim *cruziere* 'creu de carrer'; b) Silcherstrasse: topònim *mulefon* 'font dolenta'; c) Hölderlinstrasse: topònim *simendere* 'cementiri'; d) Mörikesstrasse: topònim *simendere* 'cementiri'; e) Uhlandstrasse: topònim *tschunk* 'jonc'.

El cas de Perouse l'analitzaré més detalladament. La placa commemorativa de 2001, situada al costat de l'església, dona testimoni del les petjades occitanes conservades fins al segle XXI. Han passat més de 300 anys des que el 1699 setanta-una famílies (242 persones) van arribar al lloc al qual van donar nom: *Perouse*. A més d'anomenar la seva comunitat, van produir topònims de partides de terra dins del seu territori i van començar a construir-hi cases. Gràcies a una bona documentació es pot resseguir l'origen de les famílies i la seva evolució a Perouse.

⁹ Pinache i Serres formen una parròquia.

¹⁰ Exemples recollits durant una visita a Neuhengstett.

Material 4. Placa commemorativa (foto de L. Schröder)

En la placa apareixen els cognoms següents: *Baral, Baret, Charrier, Gayde, Mouris, Servay, Simondet* i *Vinçon*. Segons l'oficina d'empadronament de Rutesheim (ciutat a la qual pertany Perouse com a districte d'ençà de 1972) el 2014 encara hi vivien trenta-una famílies de cognoms occitans i només hi havia desaparegut el cognom *Gayde*, per trasllat a altres ciutats: *Baral* en cinc famílies, *Baret* en cinc més, *Charrier* en quatre, *Mouris* en tres, *Servay* en cinc, *Simondet* en una família, *Vinçon* en vuit famílies. Amb els anys es van perdre la majoria dels cognoms per diferents raons: matrimonis, trasllats, epidèmies (per exemple, el 1871, la febre), la Primera i la Segona Guerra Mundials, les morts naturals, etc. El cognom *Jaimet*, per exemple, va desaparèixer el 1991 amb la mort de Frida Jaimet. El cementiri dona testimoni de molts cognoms que, a Perouse, avui ja no existeixen.

Del període entre 1699-1744 es conserven documents que enumeren els cognoms que van arribar (i que ho van fer per trasllat) a Perouse:¹¹

- a) 1699. Llista de donatius d'Holanda per ajudar a les comunitats valdeses: *Artier, Barrot, Bernard, Bertallot, Bertulin, Bone, Bonnet, Bouc, Bous, Collet, Gonetas, Heritier, Jaymet, Jenron, Lagard, Lageard, Long, Mouris, Mucet, Ollier, Pellissier, Pouet, Raynaud, Ribet, Richardon, Rivoir, Simondet* i *Vinçon*.
- b) 8 de maig de 1702. Llista del veguer de Leonberg: *Baret, Barrot, Barrac, Bartoulin, Bertalot, Bertoulin, Besson, Bonnet, Bonnoux, Bouc, Charrier, Ferrier, Grand, Guigou, Heritier, Jaymet, Job, Lageard, Maurice, Mouris, Parses, Pouet, Richardon, Rivoir, Senoron, Simondet* i *Vinçon*.
- c) 1699-1725. Llibre de baptismes de Perouse. Nens: *d'Arlac, Ayasse, Baral, Bertalote, Brunet, Brunez, Charpentier, Charrier, Collet, Galet, Genron, Heritier, Jaimet, Javel, Job, Lejard, Maurice, Olivier, Parcel, Passet, Rivoir, Roux, Salem, Simondet, Talmon, Vinçon, Vole*. Pares i vídues: *Blanchon, Borel, Bourin, Columbat, Costabel, Forneron, Gayde, Giles, Granget, Jouvenal, Mariaud, Moudon, Parandier, Perot, Tron* i *Vinay*.
- d) Gent arribada per trasllat: entre altres, *Bounin, Brun, Servay, Carrier, Jourdan, Talmon* i *Gros*.
- e) 1708-1744. Llista de l'inventari de Perouse: *Baral, Baret, Bertalot, Bertoulin, Burelli, Gaydeau, Grand, Heritier, Jaymet, Maurice, Mouris, Parcel, Pouet, Rivoir, Vinçon*. Registre de casaments: *Ajasse, Baral, Baret, Bertet, Beri, Bertalot, Bertolin, Bouc, Burelli, Burgois, Carrier, Clot, Combe, Gaideau, Gallet, Heritier, Imbert, Jaimet, Mouris, Pouet, Parcelen, Peyrot, Rivoir, Vole*.

És curiós que, entre les famílies que van arribar-hi, la majoria van ser dones sense marit i vídues. Hi havia pocs homes: de les setanta-una famílies, trenta-dues van ser dones sense marit; en un total de 242 persones, hi havia disset vídues. A més

¹¹ (a), (b), (d): informació de *Vinçon* (1998: 36); (c): inspecció pròpia durant el mes de gener de 2014; (e): Kiefner (2007).

a més, es pot observar una gran xifra de cognoms que van passar per la comunitat de Perouse fins al segle XXI, però que es van perdre amb el temps. Lamentablement, si bé es pot saber d'on vénen els cognoms (la vall de Cluson, i concretament Prajalats i Peirosa), ens falta informació per saber amb precisió quantes persones inclou cada cognom. La xifra exacta de persones per cada cognom és un secret.

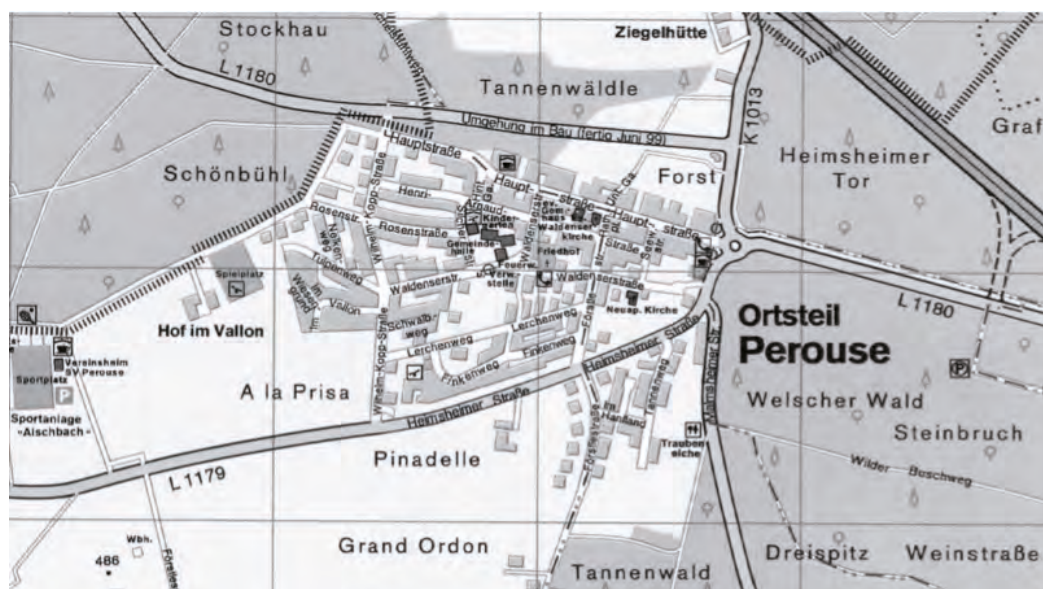
Amb tants cognoms, la llista de derivacions és extensa. Em limitaré a donar les etimologies dels cognoms que encara existeixen actualment:

- *Baral*: cognom molt difós en el territori occità, ja sigui amb la forma *Barral* o bé *Barrau* (Mistral, I: 233), que també es repeteix en el domini català i per al qual s'ha suggerit, més enllà d'una vinculació genètica preromana amb *barril*, una etimologia germànica (Astor 2002: 124-125; DCVB, II: 316).
- *Baret*: podria tractar-se del mateix cognom *Baret* o *Barret* que es pot localitzar en zones occitanes de dialecte vivaroalpí (Mistral, I: 228, 234), i en definitiva amb els noms de lloc anomenats *Barret* del departament dels Alps, que limita amb les valls occitanes del Piemont, per al qual Dauzat i Rostaing (1978: 51-52) proposaven una etimologia preromana.
- *Charrier*: derivat de *char* (o *car*) ben conegut com a cognom en el domini occità (Mistral, I: 535; Astor 2002: 201), en aquest cas amb una evident fisionomia nord-occitana (*cha-* per *ca-*).
- *Mouris*: de *Mauritiu*, nom de persona atestat a Sant German de Cluson (Hirsch 1956: 358).
- *Servay / Salvay / Saluay / Sarvay / Servay / Serva*: cal relacionar-los amb el nom *Sevatiu*, que ja existia el 1503 com a cognom a Lhi Vialars (o *Villar Perosa*; Hirsch 1956: 359).
- *Simondet*: del nom de persona *Sigmund* (d'origen germànic, ja existia el 1655 com a cognom al Vilar de Pèlis, o *Villar Pellice*) o bé de *Simon* (Hirsch 1956: 359).
- *Vinçon*: una variant de *Vincenç*; nom de família atestat el 1280 a Sant German de Cluson i nom d'una petita aldea a Lhi Vialars (Hirsch 1956: 359).

Alguns cognoms presenten versions afrancesades. De fet, es troben variants del mateix cognom de la mateixa família, sobretot en el llibre de baptismes (el francès va ser la llengua de l'Església i de l'escriptura; i els pastors no van ser de parla occitana), i es constata per tant una inseguretad ortogràfica.

En la placa commemorativa que hem vist més amunt es poden observar també topònims atribuïts pels valdesos a parts del seu territori: *Asartas*, *A la Prisa*, *Grand Ordon*, *Premier Ordon*, *Pinadelle*, *Vallon*. El mapa de 1999 de Perouse mostra que aquest poble va créixer d'una manera important i que, en conseqüència, les superfícies cultivades es van convertir en zones residencials. Així, *Vallon* té actualment un carrer anomenat *Im Vallon* i s'hi pot trobar una granja amb el nom *Hof im Vallon* ('granja a la vall').

Material 5. Mapa actual de Perouse (Vinçon 1998)

L'origen dels topònims *Asartas* i *A la Prisa* no és del tot clar, i per tant es podrien fer diverses especulacions, no sempre coincidents.¹² Assenyalem, en tot cas, que *Asartas* va ser l'única possessió de bosc que van tenir els valdesos a Perouse, i que per tant va ser un indret molt important per la comunitat (Vinçon 1998: 45).

En canvi, l'origen d'altres noms de camps és molt més evident:

- *Pinadelle*: segurament es tracta d'un derivat diminutiu del col·lectiu *pineda*, 'bosc de pins' (Mistral, II: 577), malgrat que el referent forestal ja no hi sigui.
- *Grand Ordon*, *Premier Ordon*: podria tractar-se de la forma occitana *ordon* que Mistral (II: 444) situa al costat de *ordre*, i per a la qual dóna definicions com 'rangée de ceps de vigne', 'rangée de foin', 'andain, espace qu'un cultivateur, un moissonneur ou un faucheur, cultive, moissonne ou fauche devant lui'. Parlariem, doncs, de 'rengles' o 'fileres', cosa que pren sentit si tenim en compte que aquests camps eren partides de terra (disposades en files) que servien per plantar verdures i fruites. Avui en dia encara serveixen per conrear.
- *Vallon*: no deu ser altra cosa que el conegut mot occità *valon*, derivat de *val* 'vall', que fa referència a una petita vall, coma o depressió en el terreny. Quan des de la Sportanlage (material 5) s'observa el Vallon, es pot constatar que es tracta d'una petita vall.

Conclusió

Fins ara poca gent ha investigat l'occità a Alemanya, i els estudis disponibles a vegades es contradueixen i presenten incoherències. Una bona recerca sobre aquesta qüestió necessita més temps que no pas el que fins ara li hem pogut dedicar amb un treball de grau. Aquest article només explica una petita part de tota la investigació que es pot

¹² Vinçon (1998) suggereix diverses possibilitats, però no del tot convincents.

fer o que s'ha fet fins ara. Malgrat la desaparició del *patouà*, les comunitats valdeses intenten conservar allò que en queda i estan en un viu contacte amb les valls d'origen per tal de conservar la història i la cultura dels valdesos.

Bibliografia

ASTOR, Jacques (2002): *Dictionnaire des noms de familles et noms de lieux du Midi de la France*. Millau: Éditions du Beffroi.

BARET, Guido (2005): *Disiounari dâ patouà dè la Val San Martin. Dizionario della parlata occitanica provenzale alpina della Val Germanasca. Italiano - provenzale alpino e provenzale alpino - italiano*. Pineròl: Alzani Editore. Introduzione di Claudio Tron.

BOGER, Karl; VOGT, Friedrich (1930): «Die Sprache der Waldenserkolonien in Serres und Neuhengstett». *ZrP*, 50, p. 337-383.

CARRERA, Aitor (2011): *L'occità. Gramàtica i diccionari bàsics. Occità referencial i aranès*. Lleida: Pagès.

CASTELLANA, Georges (1952): *Dictionnaire français-niçois*. Niça: Serres.

COMMISSION Internacionala per la Normalizacion Linguística de l'Occitan Alpin (2008): *Nòrmas ortogràficas, chausias morfològicas e vocabulari de l'occitan alpin oriental*. Coni: Regione Piemonte; Espaci Occitan; Comunità Montana Valle Maira.

DAUZAT, Albert; ROSTAING, Charles (1978): *Dictionnaire étymologique des noms de lieux en France*. París: Guénégaud. Edició revisada i completada de la primera edició, 1963.

DCVB = ALCOVER, Antoni M.; MOLL, Francesc de B. (1985 [1930-1962]): *Diccionari català-valencià-balear*. 10 vol. Palma de Mallorca: Moll.

GILLE, Jeanne (1902): «Li dü Vasing». *Viertes Jahrbuch der Kölner Blumenspiele*. Colònia: Verlag der J. G. Schnitzschen Buch und Kunsthandlung, p. 127-131.

GRIBAUDO, Gianfranco; SEGLIE, Pinin; SEGLIE, Sergio (1972-1975): *Dissionari piemontèis*. 4 vol. Torí: Ij Brandé.

HIRSCH, Ernst (1933): «Waldensische Ansprache anlässlich einer Audienz beim König von Württemberg». *Archiv für das Studium der neueren Sprachen*, 163, p. 250-252.

HIRSCH, Ernst (1956): «Die occitanischen [sic] Familiennamen der württembergischen Waldenser und Hugenotten». *Jahrbücher für Statistik und Landeskunde von Baden-Württemberg*, 2, p. 353-367.

HIRSCH, Ernst (1959): «Zwei Texte in der Mundart der württembergischen Waldenser». *Zeitschrift für württembergische Landesgeschichte*, 18, p. 86-95.

HIRSCH, Ernst (1963): *Beiträge zur Sprachgeschichte der württembergischen Waldenser*. Stuttgart: Kohlhammer Verlag.

- HIRSCH, Ernst (1969): «Waldensische Ansprache anlässlich einer Audienz beim König von Württemberg». *Archiv für das Studium der neueren Sprachen*, 163, p. 250-252.
- KIEFNER, Theo (2007): *Die Waldenser auf ihrem Weg aus dem Val Cluson durch die Schweiz nach Deutschland. 1532-1755. Band 5. Die Ortssippenbücher der deutschen Waldenser-kolonien Teil 5, 7^a Ergänzungen für Perouse*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- MÄRK, Adolf (manuscrit): *Sammlung von Sprachproben des Patois der württembergischen Waldenser von A. Märk und L. Zeller*. Biblioteca de Henri-Arnaud-Haus, Ötisheim-Schönenberg.
- MARTIN, Guy; MOULIN, Bernard (1998): *Grammaire provençale et cartes linguistiques*. Ais de Provença: Comitat Sestian d'Estudis Occitans; CREO Provença; Édisud.
- MISTRAL = MISTRAL, Frederic (1879-1886): *Lou Tresor dóu Felibrige ou Dictionnaire provençal-français embrassant tous les dialectes de la langue d'oc moderne*. Ais de Provença: Remondet-Aubin. Edició facsímil de 2005, Rafèla: Marcel Petit culture provençale et méridionale. 2 vol.
- PONS, Teofilo G. (1973): *Dizionario del dialetto valdese della val Germanasca (Torino)*. La Torre de Pèlitz: Società di Studi Valdesi.
- RIVOIRA, Matteo (2004): «Come si scrive il "patouà"». *La Beidana. Cultura e storia nelle valli valdesi*, 51, p. 35-39.
- RÖSIGER, Alban (1882): *Neu-Hengstett (Burset). Geschichte und Sprache einer Waldenser Colonie in Württemberg*. Greifswald: Julius Abel. Inaugural Dissertation.
- RÖSIGER, Alban (manuscrit): *Die Mundart der württembergischen Waldenser Colonien Pinache und Serres, mit kurzen Notizen über die Gründung beider Orte*. Biblioteca del Henri-Arnaud-Haus, Ötisheim-Schönenberg.
- SCHAAL, Kurt (1999): «Flurnamen - ihre Nutzung und Bedeutung». In: BINDER, Petra (ed.): *Heimatbuch Nordheim und Nordhausen, herausgegeben von der Gemeinde Nordheim*. Nordheim: Gemeinde Nordheim, p. 467-474.
- TOSCANO, Reinat (1998): *Gramàtica niçarda*. Pau: Princi Néguer [sic].
- VINÇON, Herbert (1998): *Ortschronik von Perouse. Rückblick auf 300 Jahre Ortsgeschichte 1699-1999*. Heimsheim: Jost-Jetter Verlag.

*A mas novas vos turn /
I take you back to my tale.*

Parallel corpus of Old Occitan: Romance of Flamenca

The unparalleled richness of aligned texts for a great number of purposes is clear for anyone to see (Kay 2000: xvii)

Olga SCRIVNER / Indiana University
E.D. BLODGETT / University of Alberta
Michael McGUIRE / Indiana University

1. Introduction

In the past, historical documents and manuscripts were studied exclusively by using a manual paper-based approach. However, recent achievements in corpus linguistics have introduced state-of-the-art methods and tools for digitization, semi-automatic annotation and visualization of such resources, thus providing novel ways of analyzing and looking at the data. Indeed, the information extracted from electronically available historical data, e.g. the frequencies of individual words or sequences of words, can be useful in various areas, such as history, literature and lexicography. Furthermore, "by accessing linguistic annotation, we can extend the range of phenomena that can be found" (Kübler and Zinsmeister 2014: 13). That is, a corpus enriched with morpho-syntactic and discourse annotations, for example, will yield a multidimensional understanding of a given chronological period, author or genre. With such a corpus, a researcher can also overcome some of the challenges of historical manuscripts, such as differences in spelling or lexical variation. For example, instead of performing a direct lexical search, researchers can now access information via lemma, namely a dictionary form, or morphological layer. In the last decade, we have seen a growing number of such annotated historical corpora, e.g. for Old Spanish (Davies 2002), Old French (Stein 2008; Martineau *et alii* 2010) and Old Portuguese (Davies and Ferreira 2006). However, for many other languages, Old Occitan among them, the resources are sparse. For Old Occitan, there exist two lexical corpora, namely *The Concordance of Medieval Occitan* (Ricketts 2001, 2005) and *Provençal poetry* (ARTFL Project 1998), and a collection of Old Occitan electronic texts, *Rialto*.¹

However, there exist certain limitations with such monolingual corpora. First, the search is usually restricted to known phenomena or explicit occurrences of data. For example, some phenomena may involve a variation between explicit and implicit tokens, e.g. null subjects or zero relative clauses. While some corpora allow for a query of null occurrence, e.g. MCVF (Martineau *et alii* 2010), most of the monolingual corpora

---

¹ <http://www.rialto.unina.it/>

do not provide such an annotation. Furthermore, it is essential to know all possible forms and contexts for queries, which is "an arduous task" in monolingual corpora. That is, there is always a possibility that "some relevant form will be overlooked because it has never been studied" (Enrique-Arias 2013: 107). Finally, monolingual corpora are usually accessible only to audiences with prior knowledge of a given historical language, leaving a large public aside.

Most of these problems, such as variation and comparability between various contexts, can be resolved by using a parallel corpus, namely two aligned documents, original text and its translation. Until recently, such corpora have been extensively used in the field of machine translation, bilingual lexicography, translator training and the studies of language specific translational phenomena (McEnery and Xiao 2007). With the increase of available historical parallel corpora, e.g. original text in Old language and its modern translation, we have seen the emergence of their use in historical linguistics (Enrique-Arias 2012, 2013; Koolen *et alii* 2006; Petrova and Solf 2009; Zeldes 2007). In this paper we will introduce a parallel Old Occitan-English corpus and will show how such a corpus can address the issues listed above. Through a case study we will show how the alignment with Modern English makes the historical corpus more accessible and how the annotations make the corpus more searchable. The remainder of this paper is organized as follows: section 2 reviews the concept of a parallel corpus and its exploitation in historical studies; section 3 describes the 13th-century Old Occitan Romance of Flamenca; in section 4 we explain the compilation of the corpus, paying particular attention to its format and the alignment method; in section 5 we present a case study on the use of explicit and implicit pronominal subjects in Old Occitan; section 6 draws general conclusions and provides an outlook on future steps for the project.

2. Parallel Corpora

2.1. Definition of a parallel corpus

Parallel corpora are collections of two or more parallel texts that contain an original text (source) and its translations. The essential part of a parallel corpus is an alignment between a source text and its translation. It is usually accomplished on several levels: paragraph, sentence and word. Sentence and word alignments present more challenges than paragraph alignments, as the original text may be divided into fewer or more sentences than its translation, and it is not always possible to have one-to-one word matching between the source and its translation. One can find the following different types of word alignment: i) between two single words (one-to-one) (1a), ii) between a single word and a multi-word unit (one-to-many) (1b), iii) between a multi-word unit and a single word (many-to-one) (1c) and iv) zero alignment (1d):

(1) a. One-to-one

cels	qu'	iran
those	who	go

b. One-to-many   chanc
                                   | └─
                                   I   sing

c. Many-to-one   plan   se
                                   | └─
                                   complain

d. Null alignment   -

and

Finding correspondences between words can be a difficult task, as various factors may affect the accuracy and number of aligned words, e.g. the type of translation (literal or free translation) or language distance (Tufis 2007). In recent years, however, there has been significant progress both on the theoretical and on the practical side. Consequently, we understand the process of alignment better, and there exist annotation guidelines (Melamed 1998). Additionally, there are automatic aligners, which are trained on previously aligned data.

While some may argue that translation correspondences are 'translationese', many recent corpus studies show the usefulness of parallel corpora in language research (Barlow 1996; Enrique-Arias 2013). It is commonly agreed that there exists a link between form and meaning in one language. In a translated text, we can assume that the meaning of a translated text is approximately the same as that of its original. Given this assumption, we can then link forms in a source language and its translation by means of their meaning. These links can be further displayed and exploited in various ways, e.g. contrastive studies, sense disambiguation, lexicography and translation study, among others (Mauranen 2002; Lawson 2001).

2.2. Using Parallel Corpora in Historical Linguistics

Monolingual historical corpora are undoubtedly valuable linguistic tools. It is not uncommon, however, to encounter different spellings and other lexical variations in historical texts. Not knowing an exact spelling or just a simple language barrier may hinder data collection. Parallel corpora can assist in such situations through Historic Document Retrieval (Koolen *et alii* 2006), which allows researchers to query via the modern translation rather than via the older language. Given the common assumption that "translation equivalents are likely to be inserted in the same -or very similar- syntactic, semantic and pragmatic contexts", we can assess not only lexical, but also morphological variations (Enrique-Arias 2013: 112). That is, it is possible to i) identify forms that have never been studied and ii) find occurrences based on their textual or stylistic conventions. For example, using the parallel Bible corpus of Old Spanish and its English translation, Sánchez López (forthcoming) is able to identify a new form, *salvante*, that has never been reported. Similarly, Enrique-Arias (2012) examines discourse markers, possessive structures and clitics in the Latin Bible and its medieval Spanish translation. In addition, the author is able to observe stylistic

variation in choices made by translators depending on Bible sub-genres such as narrative or poetry.

In recent years, there has also been increasing interest in the correspondence between translation and language change. In this view, translation is seen as a "means of tracking change" (Beeching 2013: 103). Various studies have demonstrated the feasibility of parallel corpora in studies of semantic and morpho-syntactic change. For example, Beeching (2013) examines the evolution of the French expression *quand même* using monolingual and parallel corpora. Similarly, Zeldes (2007) looks at the parallel corpus of Bible translations in two different stages of the same language, Old and Modern Polish. The author is able to detect various changes in nominal affixes. Another interesting approach is suggested in Petrova and Solf (2009). They raise a question about the influence of Latin in historical documents. When we deal with historical documents that are translations of Latin or other languages, it is hard to assess whether they are influenced by the original or not. Petrova and Solf show that this issue can be resolved with a parallel diachronic corpus. Petrova and Solf (2009) analyze a change in word order in the Old High German translation of the Bible and its original Latin version. Given the assumption that any word order deviation in the translation can be viewed as evidence for Old High German syntax, their investigation is restricted to cases where word order in the translation differs from its original. The results reveal that in contrast to Latin, preverbal objects in subordinate clauses in Old High German convey given information (explicitly mentioned in the previous context), whereas postverbal objects carry new information.

Finally, historical linguists can benefit from parallel corpora in studies of implicit constituents, e.g. null subjects. Not all corpora are annotated for implicit occurrences or the omission of certain elements in a sentence. This is a common challenge in studies of syntactic variation. With a parallel corpus it is possible to search for the explicit form in a translated text and then observe the use or omission of that form in the original text.

In conclusion, we have seen the potential value of parallel corpora for historical linguistics. However, it is important to understand that parallel corpora are not used to replace conventional monolingual corpora, but rather to enhance them. In fact, findings from parallel corpora call for "further research with monolingual corpora" (Mauranen 2002: 182). That is, monolingual and bilingual corpora must be viewed as 'complementary sources' that benefit "from the advantages of either type" (Altenberg and Granger 2002: 9).

3. Romance of Flamenca

Medieval Provençal literature is well known for its lyric poetry of troubadours. There remains, however, a small number of non-lyric provençal texts, such as Romance of Flamenca, *Girart de Rossilho* and *Daurel et Beto*, that have not received much attention.² In this project we focus on Romance of Flamenca, which can be faithfully described as "the one universally acknowledge masterpiece of Old Occitan narrative" (Fleischmann 1995: 167). This anonymous romance, written in the 13th century,

---

² See Fleischmann (1995) for a more complete list of extant non-lyric medieval provençal materials.

presents an artistic amalgam of *fabliau*, courtly romance, troubadour lyrics and narrative genre. The uniqueness of this "first modern novel" is also seen in its use of setting, adventures and character portrayal (Blodgett 1995; Bradley 1922; Meyer 1865). The narrator virtuously depicts Archambaut's transmutation from a chivalrous knight to an unbearably jealous husband who locks his beautiful wife Flamenca in a tower, as well as Guilhem's ingenious conspiracy to liberate Flamenca. Furthermore, this prose in verse played an influential role in the development of French literature (Lavaud and Nelli 1960). The potential value of this historical resource, however, is limited by the lack of an accessible digital format and linguistic annotation. There are no known records of Romance of Flamenca before the late 18th century, when it was seized from a private collection during the French Revolution and placed later in the library of Carcassonne (Blodgett 1995). The manuscript came in 139 folios with 8095 octosyllabic verses but missing the beginning and end. It was first edited by Raynouard in 1834. Since then the manuscript has been edited multiple times (Meyer 1865, 1901; Gschwind 1976; Huchet 1982). While Gschwind's edition (1976) remains 'the most useful edition', which provides more accurate interpretation (Blodgett 1995; Covarsí Carbonero 2010), we have chosen the second edition by Meyer (1901) for two reasons: i) the edition has no copyright restriction and ii) this edition is available in a scanned image format provided by Google.³

4. Parallel Occitan-English Corpus

The compilation and architecture of the monolingual Old Occitan corpus Romance of Flamenca has been described in Scrivner *et alii* (2013). In this paper, we focus on the augmentation of the Romance of Flamenca corpus with a parallel Old Occitan-English level. As we noted earlier in section 2, monolingual and parallel corpora are "complementary sources". Following this statement, we aim to build a historical corpus offering both sources.

In our task, we have made various methodological decisions related to translation and alignment. First, in the selection of source translations it was important to find the closest translation to the original poem as possible. While free translations have their own merits, they pose a great challenge to the alignment task. Our choice fell onto the work by Blodgett (1995) for several reasons. Blodgett "endeavored, so far as possible, to respect the loose and often convoluted syntax of the original" (Blodgett 1995: xli). In addition, the author was able to add lines from the manuscript that were missing in the previous editions. Finally, Blodgett followed a "conservative approach" and omitted lines that were suggested earlier to replace lacunae in the original. This conservative approach is necessary for ensuring the accurate line alignment of verses.

Second, we do not have the resources to do a manual word alignment, which is a costly and time-consuming process, and there do not exist any automatic aligners for the Old Occitan-English pair. In addition, most of the literature on alignment methods is focused on modern languages and non-lyric genres. We selected GIZA++ (Och and Ney 2000), a freely available automatic aligner, which allows for one-to-one and one-to-many word alignment. If we had followed a common practice in automatic

---

³ <https://archive.org/details/leromandeflamen00meyegoog>

alignment and aligned the words of the original text and its translation by sentence, we would have been more likely to have many mis-alignments, since we would be dealing with verses, a genre prone to various stylistic word orders, as compared to political or historical narratives. In addition, sentence boundaries in Occitan do not always correspond to those in the English translation. As a result, we decided to split data by lines,⁴ instead of sentences. The output of automatic alignment is further corrected manually. The following example illustrates the GIZA++ output before and after correction:

Figure 1. Word Alignment before Manual Correction

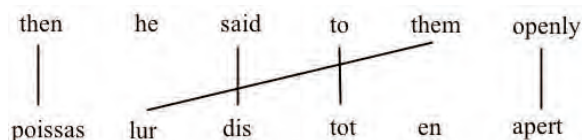
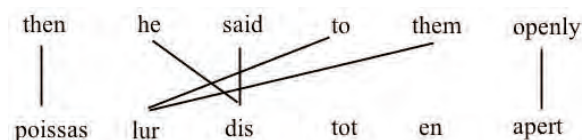

Figure 2. Word Alignment after Manual Correction

The GIZA++ output before correction is illustrated in Figure 1 and the corrected version is shown in Figure 2. This example shows that in the first version the subject pronoun *he* is not aligned with any word in Old Occitan. The absence of a subject pronoun is common in Old Occitan. However, during our manual correction we aligned the pronoun *he* with the verb *dis*, a standard treatment for null subject pronouns. Finally, we have combined lines with corrected word alignment to form a sentence in order to merge our monolingual Old Occitan corpus with a parallel alignment. Figure 3 illustrates a merger of two lines of verses into one sentence. This example also shows that such an alignment can be used to search in the English version, e.g. English word *flamenca*, which allows us to find spelling variants in the Occitan version, e.g. *flamencha*.

Figure 3. Word Alignment: Sample of Results for the English Word *Flamenca*

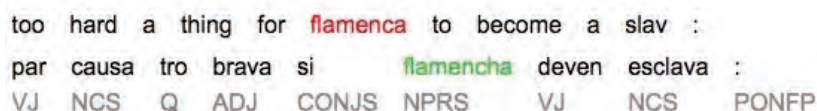

Figure 3 also shows our morpho-syntactic annotation which consists of Old Occitan part-of-speech tags based on the POS tagset from the MCVF corpus (Martineau *et alii* 2010) and English part-of-speech tags based on the POS tagset of the Penn Treebank (Markus *et alii* 1993). In addition to the morpho-syntactic annotation and word alignment, our corpus is annotated on the discourse level, providing useful information about speakers and their speech acts, illustrated in Figure 4.

⁴ The line alignment was performed by means of NATools: <http://linguateca.di.uminho.pt/natools/>

Figure 4. Discourse Layer

narration					Father				
dis	tot	en	apert	:	"	vostre	cor	no	

At present, our parallel corpus contains 14,100 tokens and 1,000 aligned verse lines. Our corpus is imported into the ANNIS search engine (Zeldes *et alii* 2009), which makes this corpus accessible on-line.

5. Corpus study

In this section we will demonstrate how our parallel corpus can be used in the study of syntactic variation. Here we will focus on the explicit and implicit use of pronominal subjects in Old Occitan. Subject pronouns are one of the most discussed and controversial topics in Occitan Linguistics. While it is widely agreed that Occitan varieties are null subject languages, several recent studies show great variation in the use of subject pronouns (Kristol 2008; Hinzelin and Kaiser 2012). Traditionally, in null subject languages, the absence of the subject pronoun is considered as the unmarked case (2a), whereas the explicit pronoun is only used for disambiguation or for emphasis (2b) (Kaiser and Oliviéri 2011).

- (2) a. Ø Èra pertot, dintrava pertot
 was everywhere, entered everywhere
 'It was everywhere and it was coming from everywhere' (*Lo Bòn de la nuòch*, Max Rouquette)
- b. Femna que ieu ame illuminada de non rèn
 woman-obj who I-sbj love-1p.sg illuminated-p.p from no nothing
 'Woman who I love illuminated from nothingness' (*Saume dins lo vent*, Serge Bec)

In these varieties, it is also expected that the explicit subject pronoun is not permitted with impersonal constructions, since this type of subject, namely, the expletive subject, is "semantically and referentially empty and cannot be used for emphasizing or for disambiguation" (Kaiser and Oliviéri 2011: 366). This requirement is demonstrated in (3), where the explicit subject is disallowed.

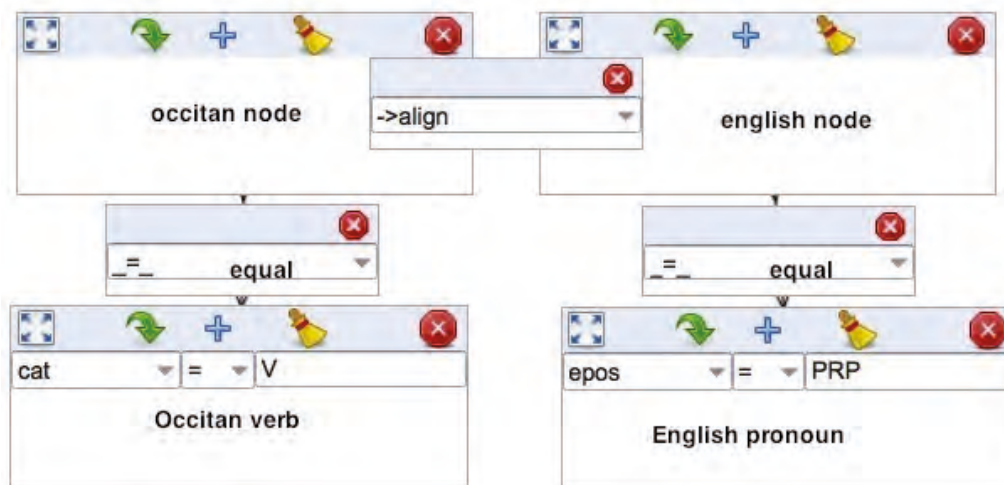
- (3) Ø plòu
 rains-3p.sg
 'it rains'

Recent studies, however, show that not all Occitan varieties follow this condition (Kaiser and Oliviéri 2011; Hinzelin and Kaiser 2012). In fact, there are some varieties of Franco-Provençal and varieties at the boundaries of Occitania (Oliviéri 2010, 2011) that display variation in their usage of pronouns. That is, some varieties display tendencies toward omission, while others display tendencies toward the frequent use of certain pronouns (Hinzelin and Kaiser 2012: 246). In fact, Kristol

(2008) states that "la variation observable peut paraître effrayante à première vue et difficile à synthétiser: on trouve fréquemment trois, quatre ou cinq formes [y compris le pronom zéro] concurren[t]ielles, dans un même parler, et dans la bouche du même témoin"⁵ (Kristol 2008: 78). It appears that older stages of the Occitan language also show some variation. Several studies show that overt pronouns are often used for disambiguation or "mise en relief" and that they occur more frequently in the first person and in prose (Vance 2009). On the other hand, the use of pronouns does not depend on clause types (Sitaridou 2005), but is sensitive to mood. For example, null subjects occur more often with the subjunctive mood (Vance 2009).

We will use our parallel corpus to test the hypothesis that there exists a syntactic variation in the use of pronominal subjects. Given that English is non-null language, we can use this information to search for null occurrences in Old Occitan. In addition, our multi-layered architecture will enable us to look at variation in light of the sociolinguistic environment. We can examine whether the speech of the social nobility differs from that of servants, or whether the speech of female characters differs from that of male speakers. Let us query first for all null subjects. Recall that we have linked English subject pronouns to their governing verb in the original text in case of implicit subject pronoun in Old Occitan (see Figure 2). As a result, we can extract all English pronouns (PRP) that are aligned to Old Occitan verbs (V) using the following query from the ANNIS search tool:

Figure 5. Query for Null Subjects

In Figure 5 our schema can be interpreted as follows: we search for any English node that is equal (=__) to a morpho-syntactic category "pronoun" (PRP) that is aligned (->align) to any Occitan node which is equal to a syntactic category "verb" (V). In contrast, in our query for overt pronominal subjects we link Occitan pronouns (PRO) with English pronoun (PRP).⁶ Here we must also specify a syntactic category, namely

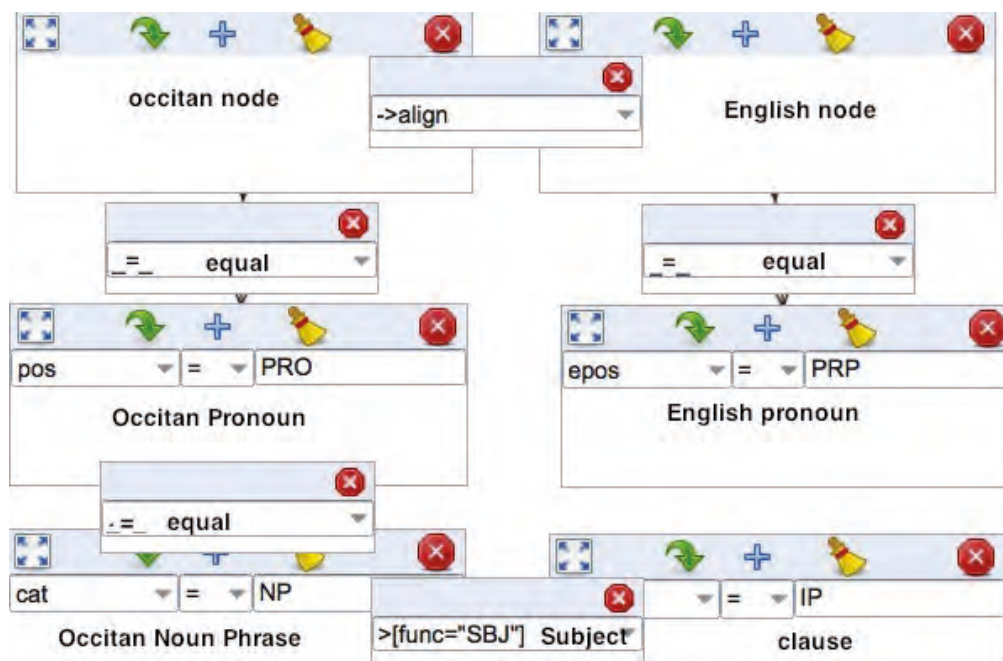
⁵ Observed variation may at first seem overwhelming and hard to analyze: three, four or five different [subject] pronouns, even a zero pronoun, can co-occur frequently not only within the same dialect, but also in the speech of the same person.

⁶ Note that two languages are annotated with two different part-of-speech tagsets.

subject (SBJ) for Occitan pronouns, as shown in Figure 6. If we do not specify the syntactic category "subject", our search will return sentences with object and subject pronouns. To do that we need to build our query as follows: we search for any English node that is equal (=__) to a morpho-syntactic category "pronoun" (PRP) that is aligned (->align) to any Occitan node which is equal to a morpho-syntactic category "pronoun" (PRO). The morpho-syntactic "pronoun" is also equal to a nominal phrase (NP) that bears a syntactic function of "subject" (func="SBJ") in a sentence (IP).

Figure 6. Query for Overt Subject Pronouns

In addition, we are able to specify 1) different types of clauses, by means of the following functions: SUB for a subordinate clause and MAT for a main clause; 2) different types of pronouns, such as 1st, 2nd, 3rd person or an expletive pronoun, as in 'it rains'; 3) genre, such as narration vs. discourse; 4) social factors, namely the speech of the high social class (king, queen, Flamenca, Archambaut, author, Guilhem) and low-social class (servant and maiden) and 5) gender factors, namely the speech of male speakers versus that of female speakers. The results of our queries are presented in Table 1.

Table 1. Results for Overt and Null Subject

Factor	Null (%)	Overt (%)
Total	308 (87)	45 (13)
Matrix Clause	34 (87)	5 (13)
Embedded Clause	107 (84)	21 (16)
Impersonal pronouns	23 (92)	2 (8)
1st person	32 (70)	14 (30)
2nd person	28 (88)	4 (12)
3rd person	200 (91)	19 (9)
Narration	187 (91)	19 (9)
Discourse	121 (88)	26 (12)

The overall usage of null pronouns is overwhelmingly more common: 87%, as compared to 13% of overt pronouns. Let us now look at their detailed distribution. The frequency of pronouns in main and embedded clauses seems to be similar: null pronouns prevail in both clauses with about 85% of all cases. This fact supports previous findings by Sitaridou (2005), who stated that the use of pronouns does not depend on the type of clause. Furthermore, we see that the 3rd person is, indeed, the most frequent case of omission. However, given that we are dealing with a written source, the prevalence of 3rd person seems to be common, as compared to data from real conversations. In contrast, the most interesting observation is the case of impersonal overt pronouns and the high frequency of overt pronouns (30%) with the 1st person. First, let us look at two examples of overt explicit pronouns in (4):

- (4) a. mais aisso -m par causa tro brava
       but this me-dat seems thing very hard
       'but it seems to me very hard' (line 17)
- b. mais so fos sos meilleurs thesaur
       but this was her greatest treasure
       'and it was her greatest treasure' (line 848)

In (4a) and (4b), both subject pronouns, *aisso* and *so*, are tonic pronouns. These pronouns are more likely to be used here for emphasis. Next, let us look at the examples with the 1st person overt subject. According to the previous statements, such cases should be used for emphasis or disambiguation. In some cases, we can see a clear emphasis or contrast, as illustrated in (5a). However, there are some cases in which the emphasis is not clear, as shown in (5b).

- (5) a. non cove qu' ieu las vo do
       not right that i them-acc you give
       'it is not right that I give them to you'
- b. eu ai ric brueil
       i have rich grove
       'I have a shady grove'

Finally, we are able to construct a query including the discourse level. Table 2 summarizes our results:

Table 2. Social Variation

Factor	Null (%)	Overt (%)
Male speaker	46 (87)	7 (13)
Female speaker	29 (78)	8 (12)
High social status	54 (86)	9 (13)
Low social status	29 (83)	6 (17)
Author	11 (92)	1 (8)

From Table 2, we can observe that male characters employ null subjects more frequently than do female characters and that the characters from high social classes use null subjects more frequently than do characters from low-social classes. In

addition, if we look at the rate of null pronoun used by the narrator, the results show that the null subjects are predominant in his speech.

Conclusion

It is well known that historical manuscripts are the main source for diachronic research. At the same time, written documents present various challenges to a researcher, e.g. great lexical and morpho-syntactic variation. In addition, valuable historical information from the manuscript is often inaccessible to a large audience due to language barriers. This project is constructed as a bridge between a historical written record and a modern audience. It is possible to construct queries using exclusively English translations. Furthermore, the combination of monolingual and bilingual corpora offers several advantages, such as the possibility to search within an individual language, or across both, the original text and its translation. Nevertheless, there are some limitations in our corpus. For example, we cannot directly query for verbal mood, as our annotation does not assign tags for verbal moods. In the future, such limitations can be overcome by enriching our morpho-syntactic layer with more fine-grained annotation. Finally, we have developed a method for the parallel annotation of verses that can be applied to other historical documents. We have shown that combining automatic and manual annotation yields desirable and time-efficient results.

References

- ALTENBERG, Bengt; GRANGER, Sylviane (2002): "Recent trends in cross-linguistic lexical studies". *Lexis in Contrast*. Amsterdam: John Benjamins, p. 1-48.
- The ARTFL Project (1998): *Provençal Poetry database (American and French Research on the Treasury of the French Language)*. Chicago: Dept. of Romance Languages and Literatures, University of Chicago. Electronic resource: <http://artfl-project.uchicago.edu/content/proven%5Cc%7Bc%7Dal>.
- BARLOW, Michael (1996): "Corpora for theory and practice". *International Journal of Corpus Linguistics*, 1(1), p. 1-37.
- BEECHING, Kate (2013): "A parallel corpus approach to investigating semantic change". In: AIJMER, Karin; ALTENBERG Bengt (ed.): *Advances in Corpus-Based Contrastive Linguistics: Studies in Honour of Stig Johansson*. Amsterdam: John Benjamins, p. 103-126.
- BLODGETT, E.D. [Edward Dickinson] (ed.) (1995): *The Romance of Flamenca*. New York: Garland.
- BRADLEY, W. A. [William Aspenwall] (ed.) (1922): *The Story of Flamenca*. New York: Harcourt Brace.
- COVARSÍ CARBONERO, Jaime (ed.) (2010): *Roman de Flamenca*. Murcia: Edit.um.

- DAVIES, Mark (2002): "Un corpus anotado de 100.000.000 palabras del español histórico y moderno". *Sociedad Española para el Procesamiento del Lenguaje Natural*, 29, p. 21-27.
- DAVIES, Mark; FERREIRA, Michael (2006): *Corpus do Português*. 45 million words, 00s-1900s. Electronic resource: <http://www.corpusdoportugues.org/>
- ENRIQUE-ARIAS, Andrés (2012): "Parallel texts in diachronic investigations: insights from a parallel corpus of Spanish medieval Bible translations". Paper presented at the meeting of *Exploring Ancient Languages through Corpora (EALC)*. Oslo, Norway.
- ENRIQUE-ARIAS, Andrés (2013): "On the usefulness of using parallel texts in diachronic investigations: insights from a parallel corpus of Spanish medieval Bible translations". In: DURRELL, Paul; SCHEIBLE, Martin; WHITT, Silke; BENNETT, Richard J. (ed.): *New Methods in Historical Corpora*. Tübingen: Narr Verlag, p. 105-116.
- FLEISCHMANN, Suzanne (1995): "The Non-Lyric Texts". In: AKEHURST, Frank Ronald Powell; DAVIS, Judith M. (ed.): *A Handbook of the Troubadours*. Berkeley: University of California Press, p. 176-184.
- GSCHWIND, Ulrich (ed.) (1976): *Le Roman de Flamenca*. Bern: Francke.
- HINZELIN, Marc-Olivier; KAISER, Georg A. (2012): "Le paramètre du sujet nul dans les variétés dialectales de l'occitan et du franco-provençal". In: BARRA-JOVER, Mario et alii (ed.): *Études de linguistique gallo-romane*. Saint-Denis: Presses Universitaires de Vincennes, p. 247-260.
- HUCHET, Jean-Charles (ed.) (1982): *Flamenca: roman occitan du XIIIe siècle*. Paris: Union générale d'éditions.
- KAISER, Georg A.; OLIVIÉRI, Michèle (2011): "On meteorological constructions at the boundaries of Occitania". In: ALVÁREZ PERÉZ, Xosé Afonso; CARRIHO, Ernestina; MAGRO Catarina (ed.): *Proceedings of the International Symposium on Limits and Areas in Dialectology*. Lisbon: Centro de Linguística da Universidade de Lisboa, p. 365-381. On-line: http://limiar.clul.ul.pt/proceedings/workshop/24_kaiser_olivieri.pdf
- KAY, Martin (2000): "Preface". In: VÉRONIS, Jean (ed.): *Parallel texts Processing: Alignment and Use of Translation Corpora*. Dordrecht; Boston; London: Kluwer Academic Publishers, p. xv-xx.
- KOOLEN, Marijn et alii (2006): "A cross-language approach to historic document retrieval". In: LALMAS, Mounia et alii (ed.): *ECIR 2006 LNCS 3936*. Berlin; Heidelberg: Springer Verlag, p. 407-419.
- KRISTOL, Andres (2008): "Les apports de la dialectologie à une linguistique de demain: quelques réflexions inspirées par le polymorphisme du franco-provençal valaisan". In: RAIMONDI, Gianmario; REVELLI, Luisa (ed.): *La dialectologie aujourd'hui. Atti del Convegno internazionale "Dove va la dialettologia?"*. Alessandria: Edizioni dell'Orso, p. 69-85.

- KÜBLER, Sandra; ZINSMEISTER, Heike (2014): *Corpus Linguistics and Linguistically Annotated Corpora*. London: Bloomsbury.
- LAVAUD, René; NELLI, René (1960): *Les Troubadours. Jaufré, Flamenca, Barlaam et Josaphat*. S. l.: Desclée de Brouwer.
- LAWSON, Ann (2001): "Collecting, aligning and analysing parallel corpora". In: GHADESSY, Mohsen; HENRY, Alex; ROSEBERRY, Robert (ed.): *Small Corpus Studies and ELT. Theory and practice*. Philadelphia: John Benjamins, p. 279-309.
- MCENERY, Anthony; XIAO, Zhonghu (2007): "Parallel and comparable corpora: What is happening?". In: ANDERMAN, Gunilla; ROGERS, Margaret (ed.): *Incorporating Corpora: The Linguist and the Translator*. Clevedon: Multilingual Matters, p. 18-31.
- MARKUS, Mitchell; MARCINKIEWICZ, Mary Ann; SANTORINI, Beatrice (1993): "Building a large annotated corpus of English: the Penn treebank". *Computational Linguistics*, 19, p. 313-330.
- MARTINEAU, France et alii (2010): *Corpus MCVF (parsed corpus). Modéliser le changement: les voies du français*. Ottawa: University of Ottawa. Electronic resource: http://www.voies.uottawa.ca/corpus_pg_en.html
- MAURANEN, Anna (2002): "Will 'translationese' ruin a contrastive study?". *Languages in Contrast*, 2, p. 161-185.
- MELAMED, Dan (1998): *Annotation Style Guide for the Blinker Project*. IRCS Technical Report #98-06. Philadelphia: University of Pennsylvania.
- MEYER, Paul (ed.) (1865): *Le Roman de Flamenca*. Paris: Librairie A. Franck.
- MEYER, Paul (ed.) (1901): *Le Roman de Flamenca*. Paris: Libraire Émile Bouillon. 2nd edition.
- OCH, Franz Josef; NEY, Hermann (2000): "A comparison of alignment models for statistical machine translation". In: KAY, Martin (ed.): *Proceedings of the 18th Conference on Computational Linguistics*. Stroudsboung: Association for Computational Linguistics, p. 1086-1090.
- OLIVIÉRI, Michèle (2010): "From Dialectology to Diachrony: Evidence from lexical and morpho-syntactic reconstruction in Romance dialects". In: HESELWOOD, Barry; UPTON, Clive (ed.): *Proceedings of Methods XIII: Papers from the Thirteenth International Conference on Methods in Dialectology, 2008*. Frankfurt: Peter Lang, p. 42-52.
- OLIVIÉRI, Michèle (2011): "Typology or Reconstruction: the Benefits of Dialectology for Diachronic Analysis". In: SCHEER, Tobias; JACOBS, Haike; BERNS, Janine (ed.): *Romance Languages and Linguistic Theory, 2009. Selected papers from 'Going Romance' Nice 2009*. Amsterdam: John Benjamins, p. 239-253.
- PETROVA, Svetlana; SOLF, Michael (2009): "On the methods of information-structural analysis in historical texts: A case study on Old High German". In: HINTERHÖLZL, Roland; PETROVA, Svetlana (ed.): *Information structure and language*

- change; new approaches to word order variation in Germanic*. Berlin; New York: Walter de Gruyter, p. 121-160.
- RICKETTS, Peter T. (dir.) (2001): *Concordance de l'occitan médiéval (COM 1)*. Turnhout: Brepols. CD-ROM.
- RICKETTS, Peter T. (dir.) (2005): *Concordance de l'occitan médiéval (COM 2). Les Troubadours. Les Textes narratifs en vers*. Turnhout: Brepols. CD-ROM.
- SÁNCHEZ LÓPEZ, Cristina (forthcoming). "Preposiciones, conjunciones y adverbios derivados de participios". In: COMPANY COMPANY, Concepción (dir.): *Sintaxis histórica de la lengua española. Tercera parte*. Mexico City: Fondo de Cultura Económica.
- SCRIVNER, Olga; KÜBLER, Sandra; VANCE, Barbara; BEUERLEIN, Eric (2013): "Le Roman de Flamenca: An Annotated Corpus of Old Occitan". In: MAMBRINI, Francesco; PASSAROTTI, Marco; SPORLEDER, Caroline (ed.): *Proceedings of the Third Workshop on Annotation of Corpora for Research in Humanities*. Sofia: Institute of Information and Communication Technologies; Bulgarian Academy of Sciences, p. 85-96.
- SITARIDOU, Ioanna (2005): "A corpus-based study of null subjects in Old French and Old Occitan". In: PUSCH, Claus D.; KABATEK, Johannes; RAIBLE, Wolfgang (ed.): *Romanistische Korpuslinguistik II: Korpora und diachrone Sprachwissenschaft. Romance Corpus Linguistics II: Corpora and Diachronic Linguistics*. Tübingen: Narr Verlag, p. 359-374.
- STEIN, Achim (2008): "Syntactic Annotation of Old French Text Corpora". *Corpus*, 7, p. 157-161. On-line: <https://corpus.revues.org/150>
- TUFIS, Dan (2007): "Exploiting Aligned Parallel Corpora in Multilingual Studies and Applications". *Lecture Notes in Computer Science*, 4568, p. 103-117.
- VANCE, Barbara (2009): *The evolution of subject pronoun systems in Medieval Occitan*. Manuscript. Indiana University.
- ZELDES, Amir (2007): "Machine Translation between Language Stages: Extracting Historical Grammar from a Parallel Diachronic Corpus of Polish". In: DAVIES, Matthew *et alii* (ed.): *Proceedings of the Corpus Linguistics Conference CL2007*. Birmingham: University of Birmingham, 19 p. On-line: http://ucrel.lancs.ac.uk/publications/CL2007/paper/60_Paper.pdf
- ZELDES, Amir; RITZ, J.; LÜDELING, Anke; CHIARCOS, Christian (2009): "ANNIS: A Search Tool for Multi-Layer Annotated Corpora". In: MAHLBERG, Michaela; GONZÁLEZ-DÍAZ, Victorina; SMITH, Catherine (ed.): *Proceedings of Corpus Linguistics 2009*. Liverpool: University of Liverpool, 23 p. On-line: <http://edoc.hu-berlin.de/oa/conferences/reS4Xo05sncZc/PDF/29i8VTIzYfT3M.pdf>

Tempses subrecompausats e votz passiva en occitan

Joan SIBILLE
CNRS (UMR 5263), Universitat Tolosa – Joan Jaurés

---

1. Los tempses subrecompausats dins Alibèrt e endacòm mai

Dins sa *Gramatica occitana*, Loís Alibèrt cita pas que doas menas de tempses subrecompausats : un per l'actiu dels vèrbes conjugats amb *aver*, amb dos còps lo vèrbe *aver* (*ai agut cantat*), e un pels vèrbes conjugats amb *èsser*, simples o pronominals, amb dos còps lo vèrbe *èsser* (*es estat arribat ; se son estats perduts*). Menciona pas l'existéncia de tempses subrecompausats que mesclen *èsser* e *aver*, nimai l'existéncia a la votz passiva, de tempses subrecompausats parallèls a aqueles de l'actiu. Cita los exemples següents :

(1) *E quand son estats arribats e an agut repausat, lor letras an bailadas al dit Sant Paire* (Cronica en pròsa de la Crosada)

D'aquel primièr exemple farga una tièra d'exemples pels autres tempses :

- *quand foguèron estats arribats e aguèron agut repausat, lors letras aguèron bailadas...*

- *quand èran estats arribats e avián agut repausat, lors letras avián bailadas...*

- *quand seràn estats arribats e auràn agut repausat, lors letras auràn bailadas...*

(2) *Som estat anat*

(3) *Me som estat passejat*

(4) *Som estat anat caçar dins aquel bòsc*

Los exemples 2, 3, e 4 son citats sens mencion de sorsa, çò que pòt daissar pensar que son pas d'exemples autentic¹ mas d'exemples fargats per Alibèrt pels besonhs de sa *Gramatica*.

---

¹ Entendèm per *autentic*s d'exemples traches de tèxtes literaris d'autors qu'èran de locutors natus o traches de discorses espontaneus de locutors natus (enregistrats o notats per eschrich).

Chatbèrt (1990 : 42) coneis pas d'autres tempes subrecompausats que los citats per Alibèrt e afortís qu'aquestes tempes existisson pas al passiu :

comme *èsser* est son propre auxiliaire et que nous n'avons pas pour habitude de joindre *aver* et *èsser*, je ne vois pas, personnellement, la possibilité, au passif, d'avoir des temps surcomposés : il y a déjà deux fois le verbe *èsser* ; comment l'ajouter une troisième fois ?

Ça que la, òm sap pas a qual « nous » fa referéncia dins « nous n'avons pas pour habitude », çò que fa que i a dins aquela frasa de Chatbèrt una cèrta ambigüitat : òm sap pas tròp se parla de l'occitan en general o solament de son parlar natiu.

Aquí los exemples citats per Chatbèrt, pels vèrbes conjugats amb *èsser* (simples o pronominals) :

- (5) *M'es estat arribat*
- (6) *L'òme es estat mai passat* (P.C. Delrieux, *Lo Ròc de la cresta*, p. 87)
- (7) *I èretz estats demorats ?*
- (8) *I se serián estadas agradadas*
- (9) *Per aqueles sèrres, chèstres e codenasses, de monde del país, se son estat perduts* (P. Gayraud, *Lo Libre del Causse*, p. 127)

Los exemples 5, 7, 8 son citats sens mencion de sorsa.

Dins un memento gramatical en linha (Vernet s. d. : 30) podèm legir :

Emploi des formes surcomposées :

Ces formes n'existent que pour les verbes exprimant une action, conjugués à la voix active ou pronominale...

Aquesta afirmacion – pro estonanta, coma o anam veire pus luènh – se retròba dins lo *Dictionnaire grammatical de l'occitan moderne selon les parlers languedociens* de Florian Vernet (2000 : 345, § 118.1) :

Ces temps [los tempes subrecompausats] n'existent que pour les verbes qui expriment une action et qui sont conjugués à la voix active ou à la voix pronominale.

Dins la lista dels tempes subrecompausats que seguís aquesta frasa, Vernet menciona pas que los tipos *ai agut parlat* e *soi estat sortit*, valent a dire los citats per Alibèrt. Pasmens, dins lo paragraf que seguís (Vernet 2000 : 346, § 118.2) admet l'existéncia d'autres tipos de tempes subrecompausats que mesclan *èsser* e *aver* :

Èsser sert normalement d'auxiliaire à *aver*. Dans les formes pronominales on peut avoir : *Me soi estat {agut} passejat*. / *I sèm aguts estats a Tolosa*. / *M'es agut estat arribat de i anar*.

Ça que la, la formulacion es pro esquerrièra : *èsser* sèrv pas « normalament » d'auxiliar a *aver*, a mai se – çò sembla – li pòt servir dins de cases particulars. Es probable que i a aquí una cauquilha e que se deuriá legir « *Èsser* sert normalement d'auxiliaire à *aver* dans les formes pronominales². On peut avoir : ... ». Pr'aquò de las tres formas citadas, n'i a pas qu'una qu'es una « forma pronominala » : dins *I sèm aguts estats a Tolosa* avèm un temps subrecompausat del vèrbe *èsser* (o del vèrbe *estar*) ; dins *M'es agut estat arribat de i anar* avèm una forma subrecompausada de *arribar* (que se pòt pas conjuguar a la « forma pronominala » atendent qu'es intransitiu) amb un complement (*m'*) al datiu.

---

² Amb aquò, seriá pus just de dire « *Aver* sèrv normalament de participi a *èsser* » ; veire § 3, çai jos.

Dins lo paragraf que ven après (Vernet 2000 : 346, § 118.3), legissèm :

Les formes composées du passif ne sont pas des surcomposées : *Soi estat aimat* est un passé composé passif. Le passé surcomposé serait : **ai agut estat aimat*.

Rai, las formas compausadas del passiu son pas de subrecompausats (almenhs dins lo sens qu'o entend l'autor³). Rai tanben, la forma citada amb un asterisc existís pas. Pr'aquò existisson d'autres formas compausadas que mesclan *èsser* e *aver* e que rendon possible l'existéncia al passiu de formas subrecompausadas parallèlas a las de l'actiu.

2. Tempes subrecompausats que mesclan *èsser* e *aver*

Los tempes subrecompausats que mesclan *èsser* e *aver* – que prepausam d'apelar *subrecompausats mixtes* – s'encontran a l'actiu, a la forma pronominala, e tanben al passiu, coma o fan veire los exemples citats dins mantun obratge de gramatica.

2.1. Subrecompausats mixtes a l'actiu e a la forma pronominala

2.1.1. A l'actiu

– Exemples citats per Ronjat (1930-1941, III : 200-203, § 584) :

(10) *Ié **sias agudo estado** en Arle, vous ?* (Mistral, *Mirèio* IV)

(11) *M'es **agu arriba** de ié veire li prince Vitour e Louis* (X. de Forvieras)

(12) *I '**guda venguda** (= *es aguda venguda*)* (Dauzat)

(13) *Son '**guts venguts** a la meijon i a quauqueis ans* (Peiregòrd, comunicat per M. Daniel)

– Exemples citats per Gayraud (1986 : 59-60) :

(14) *I **es agut estat*** (Salvat 1943, primièra edicion de sa *Gramatica*)

(15) *Li **sètz ajuts estats** ?* (Miramont, Sud-Peiregòrd)

(16) *Al cloquièr de Rodés, a la pus cima, i **sètz agut montat*** (Severac, Roergue)

(17) *Dins la mina, Nadineta, i **sètz aguda davalada** ?* (P. Gayraud, *La Sèxòlòga* [sic], p. 151).

(18) *Vous **es jamai agu arriba** de faire peta un cop de fioc ?* (J.P. Tennevin, *Lis Oilitan*, p. 119)

– Camprós (1958) tòrna prene los exemples citats per Ronjat.

Dins la *Gramatica* de Salvat, l'exemple *I es agut estat*, mencionat de la primèra (1943) a la tresena edicion (1974), publicadas del vivent de l'autor, despareis dins la quatrena edicion (1978), « revista » per Ernèst Negre⁴.

---

³ Pus exactament son formalament de tempes subrecompausats dins la mesura que i clavan dos auxiliars, mas o son pas semanticament dins la mesura que correspondon als tempes compausats simples de l'actiu.

⁴ Se remarca tanben que *i ai agut demorat* es remplaçat per *i som estat demorat* a partir de la quatrena edicion.

2.1.2. A la forma pronominala

– Exemples citats per Gayraud (1986 : 59-60) :

(19) *Jamai s'es agu vist qu'un animau ague renega lo sarromen de sa meno*
(J. d'Arbaud, *La Sauvagino*, citat per Lafont)

(20) *Dous us còps, s'es agu vis* (A. Chastenet, Nòrd-Peiregòrd, citat per Lafont)

(21) *Totei lei personatges de carn e d'òsses que desempuèi 1942 an agut viscut e se son aguts manifestats* (Pessamessa, *L'Occitan*, novembre de 1984)

– Exemple citat per Ronjat (1930-1941, III : 203-204, § 585) :

(22) *Quand me siú agu coujà* (Arnaud et Maurin, p. 292)

– Exemples citats per Giély (1995 : 50) :

(23) *Me ié siéu agu passeja.*

(24) *S'es agu vist d'ordre douna en prouvençau o en diferent dialèite, dins li trencado li mai proche de l'enemi* (V. Bernard)

– Exemple citat per Lavalada (1987 : 24) :

(25) *Lo chat e lo chen se son 'guts tòst acostumats*

2.1.3. Subrecompausat mixte e subrecompausat « ordinaris⁵ »

La *Gramatica provençala* de Martin e Molin (2007 : 118) menciona l'existència dels temps subrecompausats mixtes, mas clau cap d'allusion a l'existència o la non-existència de temps subrecompausats ordinaris dels vèrbes conjugats amb èsser :

Cas des verbes conjugués avec « èsser » :

Pour ces verbes, on trouve des formes surcomposées telles que :

[26] *I siáu agut estat. M'es agut arribat. S'es agut passejat* etc.

Ronjat (1930-1941, III : 202, § 584), per quant a el, coneis pas d'exemples de subrecompausats ordinaris dels vèrbes conjugats amb èsser :

Je ne connais pas d'ex. correspondants avec « être » du type *sieu esta vengu, mais on rencontre assez fréquemment des périphrastiques doubles du verbe « être » lui-même (surtout au parf., v. plus loin les ex.) formés en intercalant le part. passé de « avoir » entre les deux parties du périphrastique ordinaire.

Çò que ditz aquí Ronjat es que los temps subrecompausats dels vèrbes conjugats amb èsser tals coma los descriu Alibèrt, existisson pas o, pel mens, semblan pas d'existir !

Camprós (1958 : 49) dins son *Étude syntaxique de parlars gévaudanais* comenta aquela frasa de Ronjat :

De plus, Ronjat ne cite pas un seul exemple de temps surcomposé avec auxiliaire « être » répété ; il écrit à ce sujet : « Je ne connais pas d'ex. correspondants avec "être" du type "Siéu esta vengu" [...]. Dans nos parlars, au contraire, les tournures de ce genre-là sont fréquentes dans le langage de tous les jours : [27] "*I sios jamai bengut aici ?*" – "*Si, i soui estat bengut*" »

Los exemples (6) e (9) çai subre son d'exemples autentic del subrecompausat ordinaris de vèrbes conjugats amb èsser. N'avèm tanben trobada una ocurrencia dins l'enregistrament del discors espontanèu d'una locutritz nativa :

⁵ Prepausam d'apelar lo subrecompausat non-mixte *subrecompausat ordinaris*.

Mès la nuèch, quand li aviá de nèu, veniá un al pè de la pòrta dels estables de las fedas e cridavan, los lops. Se la pòrta aviá pas tengut bon, e ben dintravan dedins. Aquò **èra estat arribat**, aquò⁶ !

2.2. Tempses subrecompausats a la votz passiva

– Exemples citats per Camprós (1958 : 49) :

(28) *Lou Gripet **sara estat agut mourtificat***

(29) *Lou rainal **èra estat agut nhafrat**, aquí dins lou pous*

(30) *Aquela femna **èra estada aguda vista dinc** aquel endrech*

– Exemples citats per Gayraud (1986 : 59-60) :

(31) *A Menèrba ont i **èra estat agut prepausat** una bastida* (Pessamessa)

(32) *Coma s'èra estat causa que l'alegria **siá aguda estada expandida** sus li campàs de son país* (Pessamessa)

– Lavalada (1987 : 24) :

(33) *Eu garantirá çò que s'**aura estat 'gut fach***

(34) *Quò **a estat 'gut fach***

– Lafont (1967 : 172) tòrna prene l'exemple (29) citat per Camprós :

Au passif, l'occitan utilise *aver* et la construction croisée vue ci-dessus : *lo rainal èra estat agut nhafrat dins lo potz* (Camproux, *Syntaxe...*, p. 49)

Los tempses subrecompausats de la votz passiva clauson tres auxiliars. S'es vertat qu'es impossible d'aver tres còps l'auxiliar *èsser* dins una forma verbala, vesèm qu'es perfièchament possible d'aver tres auxiliars en mesclant *èsser* e *aver* per formar de tempses subrecompausats al passiu ; a mai se l'existéncia d'aqueles tempses a escapat a Ronjat, coma o fa remarcar Camprós (1958 : 49) :

Enfin RONJAT ne cite des formes périphrastiques doubles du verbe « être » formées en intercalant le participe passé de « avoir » entre les deux parties du périphrastique ordinaire que pour les verbes intransitifs : « Siés agudo estado en Arle, vous ? », « M'es agu arriba de ié veire li prince Vitour e Louis mai que d'uno fes ». Or de telles formes s'emploient normalement dans le langage parlé de notre domaine à la voix passive. Le passif, en effet y possède les quatre temps réguliers du parfait de l'action antérieure indéterminée qui correspondent exactement aux quatre mêmes temps de l'actif. « *Aquelo fenno es estado agudo bisto dinc aquel endrech* » est l'équivalent au passif de « *Aquelo fenno l'òu agudo bisto dinc aquel endrech*⁸ ».

---

⁶ Louise et Gabriel Pons, comuna del Pont, disc 3, *Las Velhadas al canton*, « Los lops » 00:10:00, in Bedel (2007).

⁷ Dins aqueles dos exemples, *èsser* es conjugat amb *aver*, aquò's normal dins certains parlars lemosins.

⁸ Camprós (1958 : 48) fa tanben remarcar que per l'actiu, Ronjat cita pas que de formas amb l'auxiliar *èsser* conjugat al present de l'indicatiu : « RONJAT ne cite point d'exemples de ces formes [i. e. de formas subrecompausadas] qu'au présent du parfait de l'action antérieure indéterminée. C'est là une des raisons qui l'ont, sans doute, empêché d'aller jusqu'au bout de son analyse. Or dans l'usage populaire, c'est aussi bien à l'imparfait, au passé duratif, au passé pur et simple, au futur qu'au présent, que peut s'employer ce parfait de l'action antérieure indéterminée, du moins sur tout le territoire de notre domaine. Et cela tout à fait spontanément. Si RONJAT n'en a point relevé d'exemples dans le provençal littéraire, c'est que son information est incomplète ou que le provençal littéraire, influencé par le français, n'a retenu cet emploi qu'au temps le plus fréquemment employé [...]. Il est tout à fait normal d'y rencontrer [en

3. Perqué se pòt mesclar èsser e aver ?

Pr'aquò cossí analisar las formas que mesclan èsser e aver ? Que i trobam – çò sembla – lo vèrbe *aver* conjugat amb l'auxiliar *èsser* (*soi agut* etc.), que sèrv, amb aquò, a conjuguar de vèrbes que se conjugan normalament amb *èsser* !

En occitan vièlh *èsser* se conjuga mai que mai amb *aver* : *ai estat*, fr. 'j'ai été', mas se tròba tanben quauques còps lo tipe *soi estat*.

Dans les temps composés, le participe *estat* est joint ordinairement avec *aver* : *ai estat*, *avia estat*, *auria estat* ; mais quelquefois la fonction d'auxiliaire est remplie par *esser* : *soi estat*, *seria estat* (Anglade 1921 : 317).

Dans la plupart de nos parlers, le verbe « être » est son propre auxiliaire... Ce type semble moins ancien que *a estat* (cf. *Einfg.* 212), très répandu en vpr. et encore usité par Bellaud, [...] (Ronjat 1930-1941, III : 198, § 583).

Existís tanben una tresena forma *soi agut*, sinonim de *ai estat* e de *soi estat*, que se manten en occitan pòstmedieval : « Enfin, on trouve même la combinaison *soi avut* : *agut suy en lur cort* = *ai estat en lur cort* » (Anglade 1921 : 317). Se poiria dire qu'es un biais de conjuguar lo vèrbe *èsser* amb l'auxiliar *èsser* e lo participi de *aver*. Ronjat (1930-1941, III : 203-204, § 585) senhala qu'aquela forma se rescontra mai que mai a l'èst, mas qu'es pas desconeguda a l'oèst. Per Lafont (1967 : 171), es mai que mai una forma nòrd-occitana : « Dans la même zone [i. e. en nòrd-occitan] on a connu une métathèse des éléments du syntagme : *som agut* ».

Qué que ne siá, aquela forma, coma forma dels temps compausats de *èsser* emplegat coma copula per introduire un predicat nominal o adjectival – valent a dire : mai que coma auxiliar – es plan atestada dins los tèxtes, mai que mai, pels periòdes pus recents, dins la partida orientala de l'espandi occitan :

– Sègles XIII e XIV :

(35) *E es lor agutz tant leals* (*Roman de Jaufre*, Ronjat § 585⁹) 'e lor es estat tant leal'

(36) *Ara-m-digas ... si non es aguda / Al rei ... Seiner, dis ela, si soi ben* (*Roman de Jaufre*, Ronjat § 585) 'Ara diga-me s'es pas estada del rei ... Sénher – çò ditz – o soi ben'

(37) *Pero tos temps son avutz dur* (*Breviari d'amor* v. 11773, Ronjat § 585) 'Pr'aquò tos temps son estats durs'

(38) *cant aisso fon agut* (*Vita de Santa Docelina* v. 112, Lafont 1967 : 171) 'quand aiçò foguèt estat'

(39) *sia aguda* (*Vida de Santa Maria Magdalena* v. 807, Lafont 1967 : 171) 'siá estada'

(40) *son aguts donats* (*Roman d'Arle* v. 512, Lafont 1967 : 171) 'son estats donats'

Losera] des phrases du type : "L'abiôu agut pana toutes sous pouns" [...]; "L'aguèroun agut counouissut lou fi mot" [...]; "L'auren agut bist lou cantou de las fados" [...]. Veire tanben pus naut, al 2.1.3. : *Aquò èra estat arribat*, aquò !

⁹ Cal legir : « *Roman de Jaufre*, citat per Ronjat, 1930-1941, III : 203, § 585 » etc.

– Briançonés e Ambrunés, sègles XV e XVI :

- (41) *Quand **sen agús** a Lyon (Missive Briançon, Ronjat § 585) 'Quand sèm estats a Lion'*
- (42) *Totjort **soy agú** plus fervent (StA v. 1594, Sibille 2007) 'Totjorn soi estat pus fervent'*
- (43) *deygetá **sen agú** (StE v. 1191, Sibille 2007) 'sèm estats regitats'*
- (44) ***es agú** forsa de s'enfuyre (StE v. 1196, Sibille 2007) 'es estat forçat de s'enfugir'*
- (45) *Vous n'agrà trobá unq melhor / Que **foro agú** vostre pastor (StE v. 1222-1223, Sibille 2007) 'N'auriatz trobat un melhor que seriá estat vòstre pastor'*
- (46) *Dequí que nos **es agú** sus (StM v. 1208, Sibille 2007) 'Entrò que nos es estat dessús'*
- (47) *Nos **sen agú** en paureta (StAnt v.71, Sibille 2007) 'Sèm estats en pauretat'*
- (48) *Deoquela voluntá de Diou **es agú** / Que nos ha si ben saulá e pagú (StAnt v. 3351-3352, Sibille 2007) 'D'abòrd que la voluntat de Diu es estada que nos a tan plan sadolats e repascuts'*
- (49) *Car ansynt **m'es agú** revellá (PeP v. 2395, Sibille 2007) 'Qu'aital m'es estat revelat'*
- (50) ***sen agús** taxás (LJFR § 248, Sibille 2007) 'sèm estats taxats'*
- (51) *que **son agus** fach (LJFR § 725, Sibille 2007) 'que son estats faches'*
- (52) *que **eron agus** donas (LJFR § 1136, Sibille 2007) 'qu'èran estats donats'*

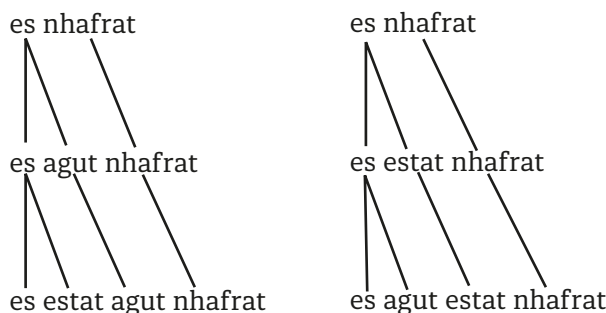
– Provença, sègles XV-XVII :

- (53) *qui en **fossa agut** consent (Archius de Sant Martin de Vesúbia, Ronjat § 585) 'que ne foguèsse estat consent'*
- (54) *qui **fossa agut** present (Archius de Sant Martin de Vesúbia, Ronjat § 585) 'que foguèsse estat present'*
- (55) *que **sia agut** enemic (Gouiran e Hébert 1997 : « Introduction » 27.3) 'que siá estat enemic'*
- (56) ***es agut** contràri (Brueis, Ronjat § 585) 'es estat contrari'*
- (57) *aquò non **foussò pas agut** (Brueis, *Jardin dey Musos Prouvensalos*, II, p. 221 ; Lafont 1967 : 171) 'aquò seriá pas estat'*
- (58) *que rés **sié coummo vous agut** (Brueis, *Jardin dey Musos Prouvensalos*, I, p. 395 ; Lafont 1967 : 171) 'que degun siá estat coma vos'*
- (59) *aqueou que la canson a compausada / **es agut** en gran pou pron de vegado (Belaud, Lafont 1967 : 171) 'aqueou que la cançon a compausada / es estat en grand paur pron de vegadas'*
- (60) ***siéu agut** lou proumié troumpat (Zerbin, Ronjat, § 585) 'soi estat lo primièr trompat'*
- (61) *vous **siéu agut** toujours auprès (Zerbin, Ronjat, § 585) 'soi totjorn estat al près de vos'*

Dins la lenga actuala, aquelas formas, dins lor emplec de copula (valent a dire mai que dins los tempses compausats e subrecompausats) se son pas conservadas que dins lo rèirepaís de Niça :

- (62) *la vaco **es aguiò** manjau per li loups (Vesúbia, Grinda 1993 : 15)*
- (63) *la causo la pu laido qu'ai visto **es aguiò** na crous (Grinda 1993 : 23)*
- (64) *lou mai que a arancà l'amiraciou, **es agù** uno cavo jamai, jamai visto o lo mountagno (Tinea, Maynard 2001 : 98)*

Mas an permés de generar, al passiu, de tempses subrecompausats (amb tres auxiliars) parallèls a aqueles de l'actiu, segon los esquèmas següents :

Se metèm *es* dins *es nhafrat* al passat compausat segon l'esquèma *es agut*, aquò balha *es agut nhafrat* (forma que s'es pas conservada dins la lenga actuala en defòra del rèirepaís de Niça), se metèm puèi *es* dins *es agut nhafrat* al passat compausat segon l'esquèma *es estat*, aquò balha *es estat agut nhafrat*. Al revèrs, se metèm *es* de *es nhafrat* al passat compausat segon l'esquèma *es estat*, aquò balha *es estat nhafrat*, se metèm puèi *es* dins *es estat nhafrat* al passat compausat segon l'esquèma *es agut*, aquò balha *es agut estat nhafrat*.

Aital avèm las formas subrecompausadas del passiu parallèlas a las de l'actiu amb doas variantas possiblas per cada forma del passiu :

Actiu	Passiu	
<i>a agut vist</i>	<i>es estat agut vist</i>	<i>es agut estat vist</i>
<i>aviá agut vist</i>	<i>èra estat agut vist</i>	<i>èra agut estat vist</i>
<i>aguèt agut vist</i>	<i>foguèt estat agut vist</i>	<i>foguèt agut estat vist</i>
<i>aurà agut vist</i>	<i>serà estat agut vist</i>	<i>serà agut estat vist</i>
<i>auriá agut vist</i>	<i>seriá estat agut vist</i>	<i>seriá agut estat vist</i>
<i>aja agut vist</i>	<i>siá estat agut vist</i>	<i>siá agut estat vist</i>
<i>aguèsse agut vist</i>	<i>foguèsse estat agut vist</i>	<i>foguèsse agut estat vist</i>

Lo tipe *es agut estat vist* sembla pas tan frequent coma lo tipe *es estat agut vist* (cf. ex. 27 a 34). Ça que la, n'avèm trobat mai d'una atestacion, mai que mai dins d'autors o d'escriptors de l'èst de l'espandi occitan :

- *La testa li vira, coma aquò li **es agut estat arribat** quand se clinèt sus un avenc* (Robèrt Lafont, *La Festa* ; citat per Nivelles 2005 : 2).
- *Son de causas que **son agudas estadas** lèu **esprovadas*** (in *Cronica de l'agachaire*, IEO 06, 07/02/2010¹⁰)
- *La Danisa **èra aguda estada** embestiada mai d'un còp* (sul sit Macarel.net¹¹)
- *E m'es **agut estat dich** que de calandrons poian ansinda corregir lor papeta quand parlava "patois"* (Felip Martèl sul sit taban.canalblog.com¹²)
- *M'es **agut estat dich** que foguèron victimas de represalhas...* (Pèire Pessamessa 2007 : 7)
- Veire tanben l'exemple (32), çai subre, de Pèire Pessamessa.

¹⁰ <http://ieo06.free.fr/spip.php?article1818>

¹¹ http://www.macarel.net/LV_recerca_per_mot_clau?tid=38

¹² <http://taban.canalblog.com/archives/2010/09/22/19136510.html>

Dins un forum sus Yahoo Groups¹³ podèm legir que :

L'auxiliar es el meteis al passat compausat mas demòra lo meteis coma dins la forma compausada « simpla » :

- « a cantat » → « a agut cantat »
- « es passat » → « es estat passat »
- « s'es trufat de ieu » → « s'es estat trufat de ieu »

Quand deuriem aver dos còps « estat » adarré, s'emplega « agut » per la primièira ocurréncia de la forma : « es estat brave qques còps » → non pas « es *estat estat brave » mas → « es agut estat brave »

Cresèm que o caldriá completar e rectificar aital :

L'auxiliar es el meteis al passat compausat. Dins los vèrbes conjugats amb *aver* demòra totjorn lo meteis coma a la forma compausada « simpla », mas pòt cambiar a la forma compausada « simpla » dels vèrbes conjugats amb *èsser*:

- « a cantat » → « a agut cantat »
- « es passat » → « es estat passat » o « es agut passat »
- « s'es trufat de ieu » → « s'es agut trufat de ieu » o « s'es estat trufat de ieu »

Quand deuriem aver dos còps « estat » adarré, s'emplega « agut » per la primièira o la segonda ocurréncia de la forma : « es estat brave qques còps » → non pas « es *estat estat brave » mas → « es estat agut brave » o « es agut estat brave »

4. Formas inanalissablas

Avèm relevat dins Gayraud (1986 : 59-60) doas ocurréncias de formas qu'acomolan la forma del passiu amb tres auxiliars, amb lo pronom reflexiu de la forma pronominala :

(65) *S'es estat agut vist que...* (Miremont, p. 25)

(66) *Esperar los soldats al canton del bòsc, los tirar coma de lapins... S'es agut estat fach* (I. Roqueta, *Lengadòc Roge*, p. 164).

Aquestas formas aberrantas e inanalissablas – es pas teoricament possible d'aver un pronom reflexiu al passiu – se pòdon explicar coma un crosament entre la forma de la votz passiva e la de la « votz » pronominala : *s'es estat agut vist* resulta de la « fusion » de *es estat agut vist* e *s'es agut vist*, qu'an lo meteis sens ; aital meteis, *s'es agut estat fach* representa lo crosament de *es agut estat fach* e *s'es agut fach*.

5. Per tornar a l'actiu

Se sap que los tempses subrecompausats tenon doas valors. Dins una proposicion subordenada an una valor mai que mai temporal : marcan l'anterioritat del procès de la subordenada per rapòrt a aquel de la principala : *E quand son estats arribats e an agut repausat, lor letras an bailadas al dit Sant Paire*. Dins una proposicion principala an una valor aspectuala : marcan un « perfach de l'accion anteriora indeterminada » segon la terminologia de Camprós (1954 : 45-46), valent a dire una accion situada a un moment indeterminat del passat qu'es pas un passat pròche e qu'a pas, o pas mai,

---

¹³ Patric Sauzet, https://br.groups.yahoo.com/neo/groups/parlar_occitan/conversations/messages/8349

de rapòrt amb lo present : *Dins aquel bòsc, m'i soi agut passejat* (mas fa plan temps e pòdi pas precisar quora) ; pòt tanben exprimir qu'un estat resultant o un fach abitual o recurrent dins lo passat es revolut dins lo present : *Avèm agut meissonat amb lo volam* (mas ara o fasèm pas pus).

Per quant als vèrbes conjugats amb *èsser* (intransitiu o transitiu conjugats a la forma pronominala), òm se pòt demandar se lo subrecompausat ordinari e lo subrecompausat mixte son totjorn equivalents e s'es indiferent d'emplegar l'un o l'autre. Per l'emplec aspectual, los exemples qu'avèm balhat fan veire que las doas formas son equivalentas, a mai s'i pòt aver d'usatges diferents o de preferéncias segon los parlars, certans parlars podent emplegar exclusivament o preferencialament lo subrecompausat ordinari, d'autres exclusivament o preferencialament lo subrecompausat mixte. Per contra, avèm pas pogut trobar d'exemples de l'usatge del subrecompausat mixte per la valor temporal e intuitivament aquel emplec nos sembla pas « natural » : una frasa coma *E quand son aguts arribats, lors letras an bailadas al Sant Paire* nos sembla pas possible. Fasèm donc l'ipotèsi que lo subrecompausat ordinari se pòt emplegar per la valor temporal tant coma per la valor aspectuala, mentre que lo subrecompausat mixte se pòt pas emplegar que per la valor aspectuala. Mas aquò's pas qu'una ipotèsi que demandariá d'èsser verificada sus de donadas autenticas amb de còrpus bèls qu'a l'ora d'ara existisson pas per l'occitan.

Conclusion

Dins la lenga modèrna, las atestacions de tempses subrecompausats mixtes qu'avèm pogudas trobar, concernisson : Provença, Auvèrnhe, Lemosin, Nòrd-Peiregòrd, Sud-Peiregòrd¹⁴, Roergue. Aquelas formas existisson pas en gascon ; nimai – çò sembla – en lengadocian aquitanopirenenc (País de Fois, Narbonés, Tolosan, Agenés), çò qu'explicariá qu'Alibèrt qu'èra natiu de Bram dins Aude se siá pas trachat de lor existéncia o las aja negligidas. Es probable tanben qu'Alibèrt coneissiá pas lo trabalh de Ronjat, a mai se lo tòm III de la *Grammaire istorique* (1937), que consituís la tèsi de Ronjat, èra ja paregut en 1913 jol títol *Essai de syntaxe des parlars provençaux modernes*.

Qué que ne siá, los tempses subrecompausats mixtes de l'actiu e los tempses subrecompausats del passiu son de formas plan atestadas en sincronia e en diacronia, e dins mai d'un dialècte. Son de formas legitimas que se devon ensenhar coma talas e que s'ameritan pas d'èsser negligidas o oblidadas dins las gramaticas.

Bibliografia

ALIBÈRT, Loïs [ALIBÈRT, Loís] (1976) : *Gramatica occitana segon los parlars lengadocians*. Montpelhièr : CEO. Segonda edicion.

---

¹⁴ Lo nòrd de Peiregòrd es de dialècte lemosin, lo sud de dialècte lengadocian.

- AMMAN, Andreas (2007) : « The fate of “redundant” verbal forms – double perfect constructions in the languages of Europe ». *Sprachtypologie und Universalienforschung*, 60, p. 186-204.
- ANGLADE, Joseph (1921) : *Grammaire de l'ancien provençal ou ancienne langue d'oc : phonétique et morphologie*. Paris : Klincksieck.
- BEDÉL, Christian-Pierre (ed.) (2007) : *Rouergue / Roergue*. Rodés : Al Canton. Cofret amb dos libres e quatre CD.
- BORGHESAN, Barbara (1987-1988) : *Forme verbali « surcomposées » in francese e in altre lingue romanze*. Udine. Tesi di laurea inedita.
- CAMPROUX, Charles [CAMPRÓS, Carles] (1958) : *Étude syntaxique des parlers gévaudanais*. Paris : Presses universitaires de France.
- CAMPROUX, Charles [CAMPRÓS, Carles] (1963) : « À propos des temps surcomposés ». *Défense de la langue française*, 19, p. 21-24.
- CHATBÈRT, Raimond (1990) : « Questions de lenga : tempes subrecompausats ». *Oc*, CCXCIV – XIII^a tièira, p. 38-42.
- GAYRAUD, Pau [aliàs RIQUETA] (1986) : *La Sintaxi milarguesa*. Rodés : Subervie.
- GIÉLY, Bernard (1995) : *Grammaire du verbe provençal*. Marselha : Prouvènço d'aro.
- GOUIRAN Gérard ; HÉBERT, Michel (1997) : *Le Livre Potentia des États de Provence (1391-1523)*. Paris : Comité des travaux historiques et scientifiques.
- GRINDA, Alain (1993) : *Le Silence des merveilles*. Lo Chafauc : Éditions de l'Envol.
- LAFONT, Robert [LAFONT, Robèrt] (1967) : *La Phrase occitane. Essai d'analyse systématique*. Paris : Presses universitaires de France.
- LAVALADE, Yves [LAVALADA, Ives] (1987) : *La Conjugaison occitane (Limousin)*. Lemòtges : IEO 87 ; La Clau lemosina.
- MARTIN Guy ; MOULIN Bernard [MARTIN, Guiu ; MOLIN, Bernat] (2007) : *Grammaire provençale et atlas linguistique en couleur*. Ais de Provença : Comitat Sestian d'Estudis Occitans ; CREO Provença ; Édisud. Primièra edicion 1998: *Grammaire provençale et cartes linguistiques*.
- MAYNART, Sully (2001) : *Crounicoi de Santo Pèirounello*. Ròcabelhiera : Serre.
- MELCHIOR, Luca (2012) : « Tra esperienzialità e iteratività : il 'passé surcomposé à valeur spéciale' in francese (e in altri idiomi romanzi) ». *RLiR*, 301-302, p. 65-98.
- NIVELLE, Nicole (2005) : « Lo vertige dins l'òbra romanèsca [sic] de Robert Lafont. L'aurelha, l'agach e lo gaudre ». In : JULIEN, Danielle ; TORREILLES, Claire ; PIC, François (ed.) : *Robert Lafont : le roman de la langue. Actes du colloque de Nîmes (12 et 13 mai 2000) et Arles (14 mai 2000)*. Tolosa ; Bordèu : Centre d'étude de

la littérature occitane, 14 p. En linha : <http://www.abacoc.net/Annexe%20Global/Recherche%20PDF/Vertigo.pdf>

PESSAMESSA, Pèire (2000) : « Recerca istorica : lo movement provençau e occitan dins leis oras sombras ». *Ethnisme*, 71, p. 7-8. En linha : <http://www.cieldoc.com/presse/integral/pres0113.pdf>

POLETTO, Cecilia (2009) : « Double auxiliaries, anteriority and terminativity ». *Journal on Comparative Germanic Linguistics*, 12, p. 31-48.

RONJAT, Jules (1930-1941) : *Grammaire istorique [sic] des parlers provençaux modernes*. 4 vol. Montpelhièr : Société des langues romanes.

SALVAT, Joseph (1943) : *Gramatica occitana*. Tolosa : Privat. Segonda edicion : 1951 ; tresena edicion : 1974 ; quatrena edicion : 1978.

SIBILLE 2007 = RICHARD, Marcellin (2007) : *La Passion de saint André suivie d'une étude linguistique comparée par Jean Sibille*. Paris : Champion.

VERNET, Florian (2000) : *Dictionnaire grammatical de l'occitan moderne selon les parlers languedociens*. Montpelhièr : Université de Montpellier 3.

VERNET, Florian (s. d.) : *Mémento grammatical occitan : languedocien*. En linha : <http://www.locongres.org/fr/ressources/grammaire-conjugaison-occitanes/183-memento-grammatical-occitan>

Abreviacions

v.	vèrs
StA	<i>Passion de sant Andrieu</i>
StAnt	<i>Mistèri de sant Antòni</i>
StE	<i>Mistèri de sant Eustaqui</i>
StM	<i>Mistèri de sant Martin</i>
PeP	<i>Historia Petri et Pauli</i>
LJFR	<i>Libre jornal de Fazy de Rama</i>

Los critèris a seguir per publicar en grafia occitana los autors qu'escrivían abans 1935. L'exemple de Paul Sabatèr

Jacme TAUPIAC

---

1. L'importància de la *Gramatica occitana* de Loís Alibèrt

Dins l'istòria de la lenga occitana, 1935 es una data d'una importància capitala : es aquela annada que Loís Alibèrt publicuèt la siá famosa *Gramatica occitana* que fasiá de l'occitan una lenga de cultura modèrna.

Se pòdon destriar tres orientacions fundamentalas dins aquela òbra :

- a) La nòrma grafica codificada es dins la continuacion de la grafia medievals. Fòrça lexèmas an la meteissa grafia dins aquela gramatica e dins nòstre primièr document celèbre : lo *Boèci* que deu remontar a pauc de temps abans l'an 1000. Aquò fa de l'occitan una de las pus ancianas lengas de cultura d'Euròpa.
- b) Coma Alibèrt considerava qu'occitan e catalan fasián partida del meteis ensemble lingüistic, cercava d'avesinar lo mai possible las doas lengas bessonas, en respectant pasmens un pichon nombre de grafèmas tradicionalament diferents en occitan e en catalan. Per exemple, al catalan *la vinya*, amb lo digrama *ny*, correspondiá *la vinha* amb lo digrama *nh*. Mas, s'escrivèm en occitan *lo braç* e *lo mes de març*, amb un *ç*, *la setmana* e *l'espata*, amb las geminadas representadas per *tm* e *tl*, solide que l'imitacion de la nòrma catalana i es per quicòm. E aquò es vengut ara irreversible. Çò que fa que, per un catalan, legir d'occitan escrich en grafia alibertina es quicòm de plan aisit : se vei sul pic qu'occitan e catalan son doas lengas benlèu encara pus vesinas que castelhan e portugués.
- c) La nòrma grafica èra acompanhada d'una tièra de seleccions morfológicas, tant dins lo lexic coma dins los « mots gramaticals ». Per Alibèrt, non solament cal refusar, de segur, los francismes grossièrs coma *la mèra*, *lo pèra*, *lo frèra*, *la sur*, *lo cur*, *oí*, *nani* (Alibèrt 1935 : XXXII) que cal remplaçar pels mots nacionals *la maire*, *lo paire*, *lo fraire*, *la sòrre*, *lo còr*, *òc*, *non*, mas cal tanben causir, demest las multiplas formas qu'an los mots dins la lenga parlada, çò qu'apèla « la forma etimologica completa » (Alibèrt 1935 : XXXVI). Dona l'exemple de l'etim latin classic MĒSPĪLAM (passat en realitat a la forma *MĒSPŪLAM en latin popular) qu'abotís a una fum de

variantas dins los parlars occitans. Ne cita onze mas ne reten pas que doas dins la forma d'occitan qu'apèla « lo lengadocian literari » : *la mèspla e la mespola*.

Çò que cal remarcar es que *mèspla e mespola* son de lexèmas escriches en grafia occitana mentre que las autras formas non retengudas son escrichas dins çò que se pòt apelar una « grafia fonetica pedagogica », fargada de son sicap : *mispula, nespulo, nispulo, nèspla, nèspro, bespulo, empulo, espulo, espurro* (Alibèrt 1935 : XXXVII).

Parièrament, quand explica que la melhora forma a causir pel present del subjontiu del vèrbe *èsser* es *siá*, escriu aquela forma en grafia occitana mas escriu en grafia fonetica *siosco, fogo, fosco*.

Pasmens, me sembla plan evident que *la nèspla*, que se ditz tanben *la nespla* o *la nespra* en catalan estandard, se pòt fòrt plan escriure en grafia occitana, amb un *-a* final : es pas una òrra forma patesa ; es una de las variantas del nom d'aquel fruch dins los parlars occitans. Me sembla evident tanben que *fòsca* se pòt escriure plan fidèlament en grafia occitana, amb un *ò* e un *-a* final.

2. Los critèris d'Alibèrt quand fa de citacions

Un pauc pus luènh, dins la *Gramatica*, Alibèrt (1935 : 3) precisa clarament los critèris que seguís quand fa de citacions d'autors lengadocians :

En rasón del caracter pedagogic e de vulgarizacion de nostra GRAMATICA, los exemples son pas donats dins lor text original. Son estats transposats [sic ; dins la reedicion de 1976 Ramond Chatbèrt a plan rason d'o corregir en *transpausats*] en grafia classica e mesis en acordi amb nostres principis linguistics. Las formas foneticas o morfologicas son estadas unificadas. Es atal que l'article *le* dels parlars meridionals es representat per *lo*; lo Roergat (*abiu*), l'Albigés (*abiòu*), lo montpelhierenc (*avièn*) per *avián* ; lo Central (*pèch, iòu*) per *pueg, uou* ; lo Foissenc (*lèit, fèit*) per *lait, fait*, etc. Çà que la, los exemples citats son d'una rigorosa exactitud pel fait gramatical estudiat.

Se vei que, per Alibèrt, dins aquela òbra mèstra, la transposicion d'un tèxte en grafia occitana anava amb d'importants cambiaments de lenga qu'apèla l'unificacion de « las formas foneticas e morfologicas ». Codificacion grafica e codificacion lingüistica èran per el d'operacions sincronicas.

De segur, sometre un tèxte a un tal « lièch de Procust lingüistic » pòt pas mancar d'aver tres avantatges :

- Es plan mai de bon legir que la version originala ;
- Presenta d'evidents avantatges pedagogics ;
- Del moment qu'escafa lo mai possible lo caractèr dialectal de la lenga de l'autor contribuís a donar a l'occitan l'estatut de lenga de cultura.

3. La feconditat de l'exemple alibertin

Un fum d'« editors occitanistas » an imitat l'exemple alibertin. E mai, n'i a qu'estiman qu'un autre biais de far es quicòm de plan pauc recomandable e se permeton de criticar sevèrament los que fan coma se lo trabalh d'Alibèrt existissiá pas. La causa arriba mai d'un còp. Es lo cas, per exemple, quand l'autor es lo pepin qu'a daissat un manuscrit demorat amagat dins lo solier de l'ostal de familha e qu'es estat descobèrt,

cinquanta ans après, pel felen o la felena. Dins la revista *Paraulas de novelum* d'abril de 2014, Joan-Claudi Dugròs parla d'un cas aital. Una certana « Céline Piot », après aver descobèrt que lo sieu pepin, lo felibre Jules Morère (1850-1924), aviá daissats de poèmas gascons, decidiguèt de los publicar e refusèt que foguèsson transpausats en grafia occitana : « J'ai laissé les poèmes dans le parler gascon de l'auteur, qui, bien qu'imparfait, possède un charme indéniable » (Dugròs 2014 : 7). Aquela femna sabia pas qu'èra perfiechament possible de cambiar pas res al « parler gascon de l'auteur » en fasent la pura « transposicion grafica ».

« Vaquí un libre que comprarai pas », çò ditz Joan-Claudi Dugròs. E explica qu'un tèxte felibrenc, escrich en grafia patesa, val plan mai lo publicar en grafia occitana : « Permet de far conéisser l'òbra fòra de son canton e li balha la legitimitat d'una lenga vertadièra ; es pas pus un "patois" local » (Dugròs 2014 : 7).

Los exemples d'editors qu'an transcrich en grafia occitana los tèxtes d'autors anteriors a 1935 se comptan per desenats.

1. En 1961, Andrée-Paule Lafont (esposa de Robèrt Lafont), editèt un volum de pichon format, de 202 paginas, intitulat : *Théodore Aubanel. Œuvres choisies - Textes transcrits en Graphie Occitane, avec des Remarques sur leur transcription*.
2. En 1962, Pèire Bèc editèt *Belina*, de Miquèu Camelat.
3. En 1970, Jacme Boisgontier editèt *Pèire Cardenal* : èran de « tròces causits » del trobador del sègle XIII (1180-1278), presentats per Carles Camprós.
4. En 1971, Marcèl Carrièras editèt *Claudi Peiròt* : èran de « tròces causits » de l'autor lengadocian del sègle XVIII (1709-1795).
5. En 1972, Robèrt Lafont editèt una antologia de seissanta cançons de trobadors, intitulada *Trobar*, en « modernizant » la grafia.
6. En 1975 Joan-Maria Petit editèt *August Forés* : èran de « tròces causits » de l'autor lauragués (1848-1891).
7. En 1976, Jacme Boisgontier (anonimament) editèt *Contes de Gasconha*, de Joan-Francés Bladèr (1827-1900). En 1990, se publiquèt la « Darrèra garba » dels *Contes de Gasconha*, del meteis autor (colleccion *A tots*).
8. En 1979, un anonim (benlèu Pèire Boissièra), editèt *Jos la clujada*, del felibre orlhagués Arsèni Vermenosa (1850-1910).
9. En 1982, Joan-Frederic Brun editèt *Cronicas de Caravetas*, de l'autor montpelhierenc Francés Deseuse, dich « L'Escotaire » (1897-1936).
10. En 1984, Andrieu de Gavaudan (pseudonim del jornalista occitanista Andrieu Bianchi) editèt en dos volums las òbras del felibre gascon Leopòld Dardí, intituladas *Antologia populara de Labrit*.
11. En 1984, Felip Gardy (Philippe Gardy) editèt *Le Ramelet Mondin & autres œuvres*, de Pèire Godolin.
12. En 1986, Cristian Laus editèt *Lison*, de la felibressa Joana Bartés, dicha « Clardeluna » (1898-1972).
13. En 1987, Guiu Martin, cap d'una còla que compreniá tanben A. Barthélémy, J.-I. Casanova e Gerard Gouiran, editèt *Nouvè Grané*, de Victor Gelú (editor : *Université de Provence*).
14. En 1994, Jacme Taupiac e autres nòu membres de la *Seccion Antonin Perbòsc* de l'Institut d'Estudis Occitans (es a dire la seccion de l'IEO de Tarn e Garona) editèron las òbras completas de Frederic Cairon (1879-1958) jol títol *Lo Catèt de Macaturras e autras òbras*.

15. En 1994, Cantalauza editèt *Contes de la tatà Mannon*, de Justin Besson (1845-1918).
16. En 1995, Cantalauza editèt *D'al brèç a la tomba*, de Justin Besson.
17. En 1997, Cantalauza editèt *Contes de l'oncle Janet*, de Justin Besson.
18. En 2000, Marcèu Esquieu e Cristan Rapin, de l'Escòla Occitana d'Estiu, editèron *Òbras complètas del poèta Arnaud Daubassa*, autor nascut a Moissac cap a 1660, mòrt a Vilanuèva d'Òlt lo 10 d'octobre de 1720.
19. En 2012, lo majoral del Felibritge Nadal Lafont editèt *Poésies de Norib*, òbras de Pierre Biron, poèta païsan de la region Sant Flor, en Auvèrnha (1861-1871).
20. En 2012, Nadal Lafont editèt *Proses de Norib* (tòme 1).
21. En 2013, Nadal Lafont editèt *Proses de Norib* (tòme 2).
22. En 2013, Josiana Bru e Joan Eygun editèron *Au país de la gata blanca. Contes populars amassats a Combarogèr*. Son de contes reculhits entre 1899 e 1905 pels escolans de l'escòla primària d'aquela comuna de Lomanha (del canton de Verdun, en Tarn e Garona), ont Antonin Perbòsc èra regent.

Pretendi pas que la lista siá completa.

Lo militantisme occitanista d'aqueles editors los mena a trabalhar segon quatre critèris :

a) Privilegiar la grafia englobanta. Quand i a esitacion possibla entre una grafia que manifèsta lo vergonhós fraccionament dialectal de nòstra lenga « que càmbia d'un vilatge a l'autre » e la prestigiosa « grafia englobanta » que li dona una evident dignitat de lenga literària unitària, de segur que causisson la grafia englobanta, quitament s'es al detriment de la fonologicitat. L'exemple pus clar e pus conegut es lo de la grafia, en occitan gascon, de mots coma *avançar*, *l'avantatge*, *auer*, *dauant*, *diuendres*, *la haa* que correspondon a las formas de l'occitan estandard *avançar*, *l'avantatge*, *aver*, *davant*, *divendres*, *la fava*. Dins la màger part dels cases, los editors causisson d'escriure *avançar*, amb un *v* (un « ve bas »), e explican (per exemple, pel gascon de Lomanha) : « *v* intervocalique, en Lomagne, se prononce *généralement* comme l'anglais *w* (*avè* = *awè*) » (Bru e Eygun, in Perbòsc 2013 : 26). Ara, l'occitan de Lomanha – coma lo de Labrit, de la Val d'Aran e de plan d'autras regions de Gasconha – es un gascon ont un nombre pro bèl de parelhs minimal pòrta la pròva qu'existís dins aquela varietat d'occitan l'oposicion entre lo fonèma /b/ (« lo fonèma *be* ») e lo fonèma /w/ (« lo fonèma *oau* ») :

- l'abat* (francés « l'abbé ») ~ *lauat* (fr. « lavé ») ;
- l'abelha* (fr. « l'abeille ») ~ *l'auelha* (fr. « la brebis ») ;
- l'acaba* (fr. « il le termine ») ~ *la caua* (fr. « la cave ») ;
- l'auotz* (fr. « vous l'avez eu ») ~ *la votz* (fr. « la voix ») ;
- sabèm* (fr. « nous savons ») ~ *s'auèm* (fr. « si nous avons ») ;
- sabètz* (fr. « vous savez ») ~ *s'auètz* (fr. « si vous avez »).

Çò qu'es solide es qu'es pas vertat que « généralement » un *v* intervocalica representa /w/. Dins un grand nombre de lexèmas lo grafèma *v* representa lo fonèma /b/ (realizat coma un [β] oclusiu afluquit, coma en catalan) : *alavetz*, *l'avesque*, *avertir*, *la cavala*, *devath*, *devisar*, *evitar*, *lo nòvi* ~ *le nòvi*, *reviscolar*, *la severitat*. Prononciar *[ala'wets] seriá realizar una forma

teratologica (es a dire « mostrosa »), inexistenta e incomprendible.

La descodificacion d'un tèxte gascon transpausat dins una tala « grafia occitana » ven una alèbra plan complicada : prononciar « coma cal », aquò implica d'aver memorizada la lista longassa dels mots ont lo grafèma *v* representa lo fonèma /b/ e l'autra lista, longassa tanben, ont lo meteis grafèma *v* representa lo fonèma /w/.

Aquí perque es plan de bon comprene que los araneses e qualques autres escrigan fonologicament, e doncas simplament, *auançar*, *auer*, *diuendres*, amb la vocala *u*, qu'amassen *es auajons* per la montanha e que, per contra, escrigan *auançar* e *diuendres* (Vergés 1991¹).

- b) Suprimir los francismes. Quand Besson escriu *lo cur*, Cantalansa transcriu *lo còr* ; quand escriu *Cantas pla, crestiès de forto branco !* (Besson 1934 : 43), aquò es transcrich per Cantalansa (Besson 1995 : 91) *Cantatz plan, crestians de fòrta branca !* Quand lo poèta vinhairon Pau-Luc Sabatier escriu *ambe plesi* Josiana Ubaud o transcriu *ambe plaser* (Sabatier 2013 : 26).
- c) Suprimir los localismes. Dins l'occitan de Tolosa, se ditz *le pan e le vin*. Loís Alibèrt, quand cita l'autor tolosan Godolin, li fa dire *lo pan e lo vin*.
- d) Suprimir las formas estimadas tròp *patesas*. Parlar del « neni que soumilho » (Besson 1934 : 1) es corregit per Cantalansa en « nenin que somelha » dins son edicion de 1995 (Besson 1995 : 7) : *soumilho* èra una variantada jutjada inacceptable de *somelha*. L'inconvenient es que *soumilho* rimava amb *familho* e que *somelha* rima pas pus ! Quand lo poèta vinhairon Pau-Luc Sabatier, de la region de Montpelhièr, escriu *estoufaién lou bióu*, aquò es transcrich per Josiana Ubaud *estofariam lo buòu* (Sabatier 2013 : 16).

4. Los problèmas ocasionats per la causida alibertina

Aqueles editors avoan qualque còp, mas pas totjorn, que se son sentits escambarlats entre doas necessitats contradictòrias : la primièra, per eles absolutament prioritària, èra d'avesinar lo mai possible la lenga de la nòrma grafica e morfologica alibertina ; la segonda, vertadièrament segondària, èra d'èsser fidèl al tèxte original

Prendrai tres exemples.

- Joan-Frederic Brun, en 1982, editèt dins la colleccion *A tots* (numèro 77) *Cronicas de Caravetas*, òbra de l'autor de Montpelhièr Francés Deseuse (dich « L'Escotaire »), nascut en 1897 e mòrt en 1936. Naturalament, lo Deseuse escriví l'occitan de Montpelhièr, coma la màger part dels autors de son temps, dins una grafia sucursalista francesa qu'aviá pas res a veire amb la nòrma alibertina. Abans que desapareguèsse, aviá vist qu'Antonin Perbòsc, Prospèr Estiu, Josèp Salvat e d'autres avián fach çò qu'apelava « lo retorn a la grafia dels trobadors ». Mas aquel biais d'escriure que trobava sabentàs, li agradava pas. L'editor Joan-Frederic Brun (in

---

¹ La forma aranesa *auajons* nos pòrta la pròva que cal escriure *avajons*, amb un *v* en occitan lengadocian ; per consequent, Alibèrt fa una error quand escriu *abajon* amb un *b* (« be naut ») dins la siá gramatica de 1935 e lo sieu diccionari de 1966. En francés, *los avajons* s'apèlan *les myrtilles* o *les brimbelles*, segon las regions.

Deseuse 1982 : 11), persuadit qu'èra necessari de respectar pas la volontat de l'autor, decidiguèt de publicar sos tèxtes en grafia occitana. Explica :

Ai adaptat la grafia mas respectat au mai que se podiá la lenga. Per la compreneson, las formas verbalas *foguère, fasant, legissent*, remplaçan los localismes *seguère, faguent, legigent*. Aquò me sembla pas una traïdura. Totes los escrivans d'ara fan aquel pichòt sacrifici e aquò los empacha pas de prononciar può coma vòlon. Vèse pas perquè fariam pas parièr amb los escrivans de l'epòca preoccitana.

– Cantalaua, ajudat per Ramond Chatbèrt, en 1995, editèt *D'al brèç a la tomba*, l'òbra plan coneguda de Justin Besson que sa primièra edicion es de 1892. Cantalaua, « editor occitanista », dona sonque una « explicacion ideologica » de sa transcripcion en grafia occitana (in Besson 1995 : 5) :

Ma transcripcion del poèma en grafia classica es estada facha [...] per far descobrir Besson als 31 autres departiments occitans que lo coneisson pas brica, o pas que de nom, incapables que son de lo legir dins una grafia fonetica desbigossada e vièlha de mai de cent ans.

Concretament, quand Besson pòrta « dins cado familho » que rima amb « lou neni que soumilho » aquò es transpausat en « dins cada familia » e « lo nenin que somelha ». E los dos vèrses riman pas pus ! « Abès aqui moun cur » es cambiat en « Avètz aquí mon còr » (Besson 1995 : 7). I a un fum de cambiaments de lenga d'aquela mena e, sovent, aqueles cambiaments fan que las rimas an desaparegut.

– Josiana Ubaud e Miquèl Joffre, en 2013, editèron los poèmas d'un autor de la region de Montpelhièr, lo « poèta vinhairon » Pau-Luc Sabatier, mòrt al mes de mai de 1984. La felena de l'autor, Lucie-Paule, fisèt a aqueles dos editors la transposicion dels poèmas de son pepin en grafia occitana. Explican aital (in Sabatier 2013 : 10) los critèris causits per realizar lor trabalh :

La forme correcte serait *indulgència*, mais l'auteur use de *indulgenci* qu'il fait rimer avec *silenci* : nous avons donc gardé *indulgenci*. Un autre exemple est celui du francisme "alòr" : le remplacement par la forme authentique *alara* introduirait un pied de plus dans le vers, comme le remplacement de *troblar* par *trebolar*. Nous ne l'avons donc pas fait. Par contre, remplacer les francismes *chaca, plesi* par les formes authentiques *cada, plaser*, ne bouleverse pas le nombre de pieds du vers. Nous avons été confrontés de nombreuses fois à ce type de dilemme (plus difficile à gérer dans un texte en vers qu'en prose) et il n'a pas toujours été aisé d'y répondre convenablement : *privilégier la langue correcte ou se tenir au plus près de la langue de l'auteur*. Nous avons joué sur les deux tableaux (laisser intact / remplacer) et le lecteur en tiendra compte : il reste encore de nombreux francismes dans le texte transcrit.

Josiana Ubaud e Miquèl Joffre an fach tot çò qu'an pogut per far de l'occitan local de Pau-Luc Sabatier una polida lenga literària. Semblan de s'excusar d'i aver pas passat un pauc mai de temps : aurián pogut escafar encara mai de francismes.

Se ditz que l'infèrn es pavat de bonas intencions.

Lo primièr inconvenient d'aquel biais de far es epistemologic : sabètz pas se çò que legissètz es çò qu'es estat esrich per l'autor o s'es la polida forma causida per l'editor, plan sovent a vista de nas, a la plaça de la forma autentica. Mai d'un còp, los sistèma fonologic de la lenga de l'autor es pas reproduit fidèlament e un fum de lexèmas son estats cambiats. Podètz pas èsser solide d'aver l'exacta coneissença ni dels fonèmas, ni dels accentuèmas, ni dels monèmas del parlar de l'autor.

Lo segond inconvenient es moral : l'editor dona practicament una leiçon postuma de « bona lenga d'òc » a l'autor que i es pas pus per dire s'es d'acòrdi o non.

Se cal pas estonar que los mistralencs s'opausen fòrt e mòrt a una edicion de *Mirèio* de Mistral en grafia occitana : an paur que siá non solament un cambiament superficial de sistèma grafic mas tanben un cambiament sacrilèg de la lenga del Mèstre. Refusan aquela empresa qu'estiman iconoclasta e lor arriba de menaçar d'un procès los que cometrián aquel delict. Qual pòt dire qu'an completament tòrt ? E qual pòt preveire que perdrián lo procès, se n'i aviá un ?

A partir del moment que la fidelitat rigorosa al tèxte original es absolutament pas lo critèri essencial de l'editor, aquò es la pòrta dobèrta a totas las farlabicas ideologicas. Un regent de la nòstra Republica francesa ont, qualque còp, la laïcitat se considèra coma quicòm de plan superior a totas las religions, fasiá aprene a sos escolans la faula de La Fontaine, *Le Petit Poisson et le Pêcheur*, amb la varianta fargada de son sicap « Petit poisson deviendra grand pourvu que l'on lui prête vie » e non pas, coma ditz lo tèxte original, « Petit poisson deviendra grand pourvu que Dieu lui prête vie ». Aquel òme deviá estimar que de mencionar *Dieu* èra incompatible amb la laïcitat a la francesa, quitament dins una expression banala del parlar de la vida vidanta...

5. Las autras causidas possiblas

- a) L'edicion facsimile. Consistís a reproduir la materialitat del tèxte original. En 1979, Francés Pic publiquèt *Chansons nouvelles en langage provençal* (Pic 1979). Explica qu'es una « Reproduction photographique de l'unique exemplaire conservé ». Naturalament, d'edicions d'aquela mena son particularament preciosas pels que vòlon aver accès dirèctament al manuscrit o al tèxte imprimit pus ancianament conegut. Cantalansa nos forniguèt, en 1990, dins lo volum intitulat en francés *Aux racines de notre langue* (Cantalansa 1990), de reproduccions plan preciosas del manuscrit del *Boèci*, de la *Cançon de Santa Fe* e d'autres tèxtes medievals. A la Mediatèca occitana de Besièrs (lo CIRDÒC) se tròba una preciosa edicion facsimile del manuscrit del *Breviari d'amors*, de Matfre Ermangaut : es la reproduccion del manuscrit original que se tròba a Sant Petersburg. L'edicion facsimile es una branca de las arts graficas que presenta d'immenses avantatges pels lingüistas.
- b) L'edicion diplomatica. Es, coma ditz lo celèbre Garzanti italian, una « edizione che riproduce con assoluta fedeltà l'originale di un antico testo manoscritto » (Cusatelli 1965 : 535). Dins una edicion diplomatica, lo tèxte d'origina es estat recompausat e, de segur, i a totjorn la risca d'una error tipografica de la part de la persona qu'a facha la sasida del tèxte. Una edicion diplomatica pòt èsser amb lo tèxte sol. En 2010, lo provençal Joan-Luc Domenge faguèt l'edicion d'un roman d'Étienne Garcin, nascut a Draguignan en 1784 e jamai publicat, intitulat *La Roubinsouno prouvençalo* (Garcin 2010). I a sonque lo tèxte en occitan provençal, dins la grafia de l'autor, e sense cap de traduccion. Gràcias a qualques nòtas al bas de cada pagina per explicar lo sens de qualques mots de mal comprene, aquel tèxte se legís fòrt confortablement. La meteissa annada 2010, lo professor Felip Gardy foguèt l'editor dels *Contes en vers prouvençaus* de Joan de Cabanas, autor provençal nascut en 1653 e mòrt en 1717 (Cabanes 2010). Lo tèxte original,

reproduit fidèlement – avec d'exceptions plan pauc nombreuses senhaladas dans las nòtas – es acompanhat de la traduction francesa. En 2013, l'occitanista Joan-Claudi Rixte faguèt una excellenta edicion diplomatica de las òbras del felibre de Sederon (comuna situada a l'extrèm sud-èst del departament de Droma), Alfred Bonnefoy-Debaïs (1855-1919 ; Rixte 2013). La qualitat intellectuala per far una bona edicion diplomatica es pas outra causa que la capacitat de prestar atencion al mendre detalh. Los esperits umils e minucioses fan d'excellentas edicions diplomaticas. Mas, n'i a qu'an pas d'autra ambition que de reproduire « bèstiament » lo tèxte qu'an davant los uèlhs e que, pasmens, fan un trabalh detestable. Jean Sibille parla del primièr editor de *La Passion de sant Andrieu*, tèxte occitan de la region de Briançon, redigit en 1512 : èra lo curat d'un vilatge vesin, l'abat Fazy. Publiquèt, en 1883, « une édition très médiocre » d'aquel tèxte de la primièra meitat del sègle XVI (Sibille, in Richard 2007 : 37). E Jean Sibille precisa : « L'édition de 1883 par l'abbé Fazy est une mauvaise édition diplomatique comportant de nombreuses erreurs de lecture et des interprétation erronées » (Sibille, in Richard 2007 : 41).

- c) L'edicion « critica » es una edicion facha segon tal o tal « critèri » (perdonatz lo truisme : *critica* e *critèri* son de mots de la meteissa familha). I a doncas mai d'una mena d'edicions criticas, aissi coma i a mai d'una mena de critèris aplicats. Mencionarai sonque l'edicion critica classica que consistís, en primièr, a establir lo tèxte autentic, en causissent la melhora varianta. Sovent, en segond, se fan d'adobaments leugièrs per tal que siá de bon legir. Joan Sibille faguèt en 2007 una excellenta edicion critica d'un tèxte teatral de 1512, de la region de Briançon (Richard 2007). L'editor nos explica que son primièr imperatiu es estat de « respecter le texte tel qu'il apparaît dans le manuscrit » (Sibille, in Richard 2007 : 51) e que lo segond es estat « la lisibilité ». E aquò l'a menat, per exemple, a indicar clarament la plaça de l'accent tonic a las tresenas personas del plural : *avisán* vòl dire 'avisam' e *avísan* vòl dire 'avisan' (Sibille, in Richard 2007 : 52). De segur, quelques còps una edicion critica pòt èsser, dins una certana mesura, una edicion diplomatica, e recipròcament.
- d) L'edicion transgrafica. Consistís a « metre un tèxte en grafia classica sens tocar a la lenga », coma ditz Patric Sauzet, e apèla aquò la *trasgrafiacion*² (Sauzet, in Fabre 1988 : 122). Es una modernizacion grafica per tal que lo tèxte resulte de bon legir, siá pel grand public, siá pels escolans que serián « incapables de legir [un tèxte de Justin Besson] dins una grafia fonetica desbigossada e vièlha de mai de cent ans » coma disiá pintoirescament Cantalauca (in Besson 1995 : 5). Aquò se fa dins totas las lengas vivas de cultura. Dins l'ensenhament segondari de la Republica francesa, jamai los escolans non an una edicion ont un tèxte de Madame de Sévigné es en edicion diplomatica, es a dire, coma s'explica dins lo celèbre *Garzanti* italian, « [una] edizione che riproduce con assoluta fedeltà l'originale di un antico testo manoscritto » (Cusatelli 1965 : 535). E la distància es immensa

---

² Sic, *tras-* coma dins *trasplantar* e non pas *trans-* coma dins *transpausar*...

entre çò qu'escriviá Marie de Rabutin Chantal, *Marquise de Sévigné*, e çò que legissèm mai de tres sègles pus tard. Un exemple : qual seriá capable de legir sense pena « iariue hier a cinq heures [...]. ie trouuè sur le bord de ce pont vn carosse a six cheuaux qui me parut estre mon fils, cestoit son carosse » ? De segur, tot es plan de melhor legir transpausat dins la grafia actuala : « J'arrivai hier à cinq heures [...]. Je trouvai sur le bord de ce pont un carrosse à six chevaux qui me parut être mon fils : c'était son carrosse » (Goosse 1991 : 6). Çò que se fa correntament per l'edicion dels tèxtes ancians en lenga francesa, e dins las autras lengas d'Euròpa, es legitim d'o far tanben per l'occitan. Una bona edicion amb la grafia modernizada se deu far a partir d'una bona edicion diplomatica, o d'una bona edicion critica se l'establiment del tèxte autentic pausava de problèmas.

Avèm doas excellentas edicions transgraficas de tèxtes de trobadors. En 1970, Jacme Boisgontier nos donèt qualques poèmas del trobador Pèire Cardenal amb la grafia impecablament modernizada (Cardenal 1970). En 1972, Robèrt Lafont, dins son antologia de cançons dels trobadors intitulada *Trobar*, explica que sa tòca es de « favoriser une pratique occitane moderne du texte des troubadours ». Per aquò far, causís una sola varianta del tèxte establida per l'edicion critica e moderniza la grafia sense cambiar la lenga (Lafont 1972 : 5) :

Nous nous dégageons définitivement des variantes graphiques des manuscrits en normalisant la langue des chansons selon des principes dont nous nous expliquons plus loin. Nous voulons ainsi présenter un texte à la fois linguistiquement exact et léger à l'attention.

Lo resultat es excellent. Es pas l'endrech de parlar aici de las qualques parpèlas d'agaça a corregir, per aver una edicion totalament fidèla a la realitat lingüistica representada. Es evident que los trobadors son plan mai de bon legir, presentats aital dins una edicion *transgrafica*, que non pas dins una classica edicion critica.

Una edicion transgrafica se pòt doncas far per un tèxte medieval mas tanben per un tèxte occitan modèrne : es lo cas de la brava edicion de Godolin, deguda a Felip Gardy (Godolin 1984). Soi perplèxe quand Patric Sauzet ditz : « Lo qu'es capable de manejar exactament una trasgrafiacion alibertina, solide que poiriá legir sens pena l'original » (in Fabre 1988 : 123). Sembla de reconéisser pas l'utilitat de la simpla transgrafiacion. Deu pensar al lingüista que fa lo trabalh de cambiar sonque la grafia d'un tèxte. Mas lo grand public es pas compausat sonque d'universitaris acostumats a legir un pauc totas las lengas neolatinas, e mai l'anglés e l'alemand, e tanben a legir l'occitan dins de vestits grafics diversés. Lo grand public es compausat, per exemple, d'escolans e d'estudiants qu'an totjorn immensament mai de facilitat a legir un tèxte en bona grafia occitana. Cresi que de bonas edicions, amb la simpla transgrafiacion de nòstres tèxtes prealibertins, pòdon èsser lo bon biais de far conéisser nòstra literatura.

- e) L'edicion transdialectala. En 1988, Patric Sauzet faguèt una edicion revolucionària del cap d'òbra plan conegut de Joan-Batista Fabre (1727-1783), *Istòria de Joan-l'an-pres*. Èra pas una edicion diplomatica ; èra pas una edicion ont cercava de corregir de son sicap francismes e localismes ;

èra pas una traduccion dins una altra lenga ; èra quicòm que s'èra pas jamai fach abans : la transposicion del tèxte en occitan estandard. Coma dins l'occitan estandard i a pas res que non se tròbe, siá dins tal o tal dialècte modèrne, siá dins la lenga anciana, se pòt considerar que de transpausar quin tèxte que siá en occitan estandard, es pas altra causa qu'una operacion de *transdialectalizacion*, es a dire la transposicion dins una altra forma dialectala d'occitan.

Sauzet explica doas causas. La primièra es que « l'interès central [d'una tala edicion] es de permetre una lectura dins la normalitat linguistica ». Lo grand public « que creisserà dins la mesura de la capitada de l'occitanisme » poirà legir confortablement, en occitan, l'autor occitan Joan-Batista Fabre. E lo tèxte que legirà serà plan vesin del tèxte original. La segonda causa que ditz es que l'occitan estandard es una forma de lenga nòstra qu'es pas encara codificada dins totes sos detalhs (Sauzet, in Fabre 1988 : 14) :

Lo problèma màger es que l'occitan estandard es pas establìt d'un biais evident. Es a se bastir. Nòstra trasposicion [sic] a l'encòp utiliza l'estandard e lo bastís.

Personalament, me planhi d'una causa : es que lo magnific exemple de Sauzet siá pas estat imitat. Legir la pròsa de Camelat o de Manciet en occitan estandard seriá pus positiu que de renonciar a los legir dins lor occitan gascon per s'acontentar de la traduccion francesa. Cresi doncas que la transposicion en occitan estandard dels autors pus esquèrres pòt èsser una altra manièra eficaça de los far legir en occitan. Degun a pas jamai pretendut que foguèsse inadmissible de legir *La Chanson de Roland* en francés estandard actual e non pas dins la lenga de la fin del sègle XI. Ajustarai que l'« occitan estandard » de Sauzet me sembla globalament d'excellent qualitat. Seria l'objècte d'una altra comunicacion d'espepissar los punts ont, a mon vejaire, valia mai causir una altra solucion : *vòls me dire o me vòls dire ?* (Fabre 1988 : 127) ; *possedavan pas una palada de tèrra o possedissian pas una palada de tèrra ?* (128) ; *restava pas a l'ostal o demorava pas a l'ostal ?* (129) ; *De qué vòls dire ? o Que vòls dire ?* (162). Aquò es pauc de causa dins l'ensemble d'aquel tèxte.

L'essencial es d'èsser d'acòrdi sus la necessitat d'un occitan estandard, a costat de las diferentas formas locals de lenga nòstra, e pas « a la plaça ». Aquela forma de lenga « es a se bastir », coma ditz Sauzet. E quitament, s'es pas totalament al punt, es pas aquò que l'empacha de foncionar fòrt plan. D'autra part, lo realisme nos obliga a reconéisser qu'es aital dins totas las lengas de cultura : lo francés, l'espanhòl o l'anglés se parlan e s'escrivon amb de diferéncias que son plan sovent mai qu'estilisticas. Lo vocabulari, la prononciacion e la grafia d'aquelas tres lengas presentan de divergéncias evidentas segon los autors e segon las regions ont las lengas se parlan : aquò empacha pas que seriá far d'obscurantisme que de reconéisser pas lor prestigiós estatut de grandas lengas de cultura.

Seria una carrièra bòrnia d'aver la pretension dictatoriala d'impausar sul pic una certana forma d'occitan estandard tot cuèch. E seria irrealista de reconéisser pas qu'aquel ideal es pas realizat totalament dins cap de lenga. Podèm èsser glorioses del nòstre « occitan estandard », tal coma funciona a l'ora d'ara : es de plan bona tenguda. Los escrivans e los lingüistas

interessats per aquel prètzfach mancaràn pas de contunhar de contribuir a sa codificacion de mai en mai definitiva.

Plan sovent, l'edicion d'un tèxte ancian « prealibertin » es pas un tipe pur d'edicion « facsimile », « diplomatica », « critica » o « transgrafica » o « transdialectala ». *Novè Granet* (publicat en 1987), de Victor Gelú, de Marselha, es a l'encòp una bona edicion diplomatica que reproduís lo tèxte del manuscrit e una excellenta edicion « transgrafica ». *Entre cadola e salason* (publicat en 2013), del poèta vinhairon Paul-Luc Sabatier, de la region de Montpelhièr, es un volum ont se tròba jos quatre formas diferentas lo meteís tèxte :

- L'edicion facsimile de qualques fuèlhs del manuscrit.
- Una incertana edicion diplomatica dels meteisses tèxtes.
- Una edicion parcialament transgrafica amb los francismes e los localismes tròp borrruts remplaçats per de polidas formas alibertinas, a condicion que siá pas cambiat lo nombre de pès del vèrs.
- La traduccion francesa.

6. Los critèris qu'ai seguits per editar *L'òme sol*

L'occitanista montalbanés Fèlix Castanh me diguèt un còp que la literatura occitana èra coma un icebèrg que ne coneissiam pas que la pichona partida emergida. Cresi qu'aviá rason.

Las qualques personas qu'an presa la pena de legir las òbras del poèta gascon Paul Sabatèr son d'acòrdi : es un escrivan important, encara inconegut. Robèrt Lafont e Cristian Anatòli ne fan pas la mendre mencion dins lor famosa *Nouvelle histoire de la littérature occitane*, libre sortit en 1970.

Quand l'associacion *La Lomanha, memòria per doman* m'encarguèt de preparar una edicion de las òbras d'aquel poèta païsan de Lomanha, me comunicuèron d'una part un libròt de poèmas, intitulat *Las Miòs Buscalhos*, publicat en 1927, a cent exemplars, e d'autra part un paquetòt de manuscrits qu'avián mancat de desaparèisser mas qu'èran arribats, fin finala, entre las mans de l'occitanista lomanhòl Andrèu Dupuy. Dupuy presentèt l'autor. Ieu m'encarguèri de sasar los tèxtes a l'ordinator. E aquò faguèt un libre de 388 paginas, sortit en 2011 (Sabatèr 2011).

Per far aquel trabalh, me trobavi dins una « situacion lingüística » privilegiada. En efiech, la basa de la lenga literària de Paul Sabatèr èra l'occitan de ma « comarca » de naissença : lo gascon de Lomanha. L'occitan ausit durant tota mon enfança, e que parli cada jorn, es lo meteís que lo de l'autor de Tornacopa, qu'èra mon compatriòta. Per consequent, sabíai plan precisament a quines sons concrets correspondián los grafèmas de son sistèma grafic sucursalista francés e sabíai la prosodia de cada lexèma.

Decidiguèri de far una edicion de pura « transgrafiacion », es a dire de cambiar pas lo mendre detalh de lenga mas de transpausar la grafia del Sabatèr en grafia occitana. Mon ambicion èra de far una edicion tan rigorosament fidèla a l'original coma una bona edicion diplomatica, mas amb la grafia totalament cambiada. Per consequent, dins lo domeni de la lenga : res de cambiat ; dins lo domeni de la grafia : tot cambiat. E ajustèri, a la fin del libre, una longa presentacion de la lenga de l'autor, d'un quarantenat de paginas, ont emplegavi la grafia fonetica per explicar a quin son concret correspondiá cada grafèma.

Concretament, aquò vòl dire que i a pas la mendre diferéncia fonetica que lo tèxte siá legit a partir de la grafia originala o a partir de la grafia transpausada de l'edicion de 2011. Me cal avoar que, plan sovent, l'enveja me veniá de cambiar de detalhs minusculs per tal d'avesinar l'idiolècte del Sabatèr d'un occitan un pauc mens « patés local » e un pauc mai « occitan general ». Mas me disiái : se començas de cambiar tal o tal detalh, quin critèri causiràs per destriar çò que cal modificar de çò que cal daissar tal coma es ? Mançaràs pas de far aquò de ton sicap, es a dire, coma se ditz familiarament, « a vista de nas ». Çò que fa que prenguèri la resolucion de cambiar pas la mendre parpèla d'agaça a la lenga de l'autor.

Concretament, apliquèri lo pus rigorosament possible dos principis : d'una part lo respècte de l'unitat de la lenga e d'autra part lo respècte de la diversitat locala de la meteissa lenga.

a) Lo respècte de l'unitat. Aquel principi implica d'emplegar, cada còp que se pòt, una *grafia englobanta* per representar de realizacions foneticas diferentas. I a las *grafias totalament englobantas*, amb una clau de correspondéncia simpla : ai transcrich *canta, cantas* (amb un *-a* final pòstonic) çò que Sabatèr escriviá *canto, cantos* (amb un *-o*). Es convengut que lo [o] pòstonic de l'occitan lomanhòl, coma de l'occitan estandard, s'escriu *-a*. Dins l'occitan de Montpelhièr o de Lorda, aquel meteis grafèma representarà un [a] pòstonic. Se sap qu'aquò es un dels punts essencials de la grafia occitana. I a las *grafias parcialament englobantas*, amb una clau de correspondéncia un pauc pus complicada. Çò que Sabatèr escriviá *pensi as* [« a », « èssa »] *praubes, la doulou dou praube* o transgrafii *pensi aus* [« a », « u », « èssa »] *praubes, la dolor deu* [« de », « e », « u »] *praube* e non pas *pensi *as praubes, la dolor *do praube* per tal de visualizar clarament que *aus, deus* son las formas que correspondon a l'occitan estandard *als, dels*. E expliqui (Sabatèr 2011 : 345) que *aus* correspond a la prononciacion [as] e *deu* a [du].

b) Lo respècte de la diversitat. Fins ont cal anar dins l'emplec de grafias englobantas per representar de realizacions orales diferentas ? Lo critèri essencial es fòrça simple : en grafia occitana, cal representar fidèlament lo sistèma fonologic e prosodic de l'occitan de l'autor. I a pas cap de parlar gascon ont i aja omofonia entre *las abelhas* (del latin APĪCULAS, francés « les abeilles ») e *las auelhas* (del latin OVĪCULAS, francés « les brebis »). Aquel parelh minimal plan clar - qu'es luènh d'èsser lo sol ! - indica l'existéncia d'un fonèma /b/ que s'opausa al fonèma /w/. E doncas, la grafia **avelha* (amb un *v* intervocalic que representèsse lo fonèma /w/) es pas mai justificada que d'escriure *avançar, l'avantatge, aver, davant, divendres, la hava* (amb un *v*), polidas grafias englobantas, a primièra vista, mas grafias que respèctan pas lo sistèma fonologic de fòrça parlars gascons e que doncas val mai remplaçar per *l'auelha, auançar, l'auantatge, auer, dauant, diuendres, la hawa* (amb un *u*).

Un autre critèri important es de destriar *transgrafiacion* de *transdialectalizacion*. Quand Alibèrt citava Godolin dins la *Gramatica occitana* de 1935, li fasiá dire *lo pan e lo vin*, çò qu'èra non solament una *transgrafiacion* mas tanben una *trandialectalizacion* del moment que l'article *le* de l'occitan tolosan èra remplaçat per l'article *lo* de l'occitan estandard. Per contra, quand Felip Gardy, dins son edicion del *Ramelet mondin*, de 1984, daissa *le pan e le vin*, fa una excellenta e simpla *transgrafiacion*.

7. Mirèlha en grafia occitana ?

Considerar *Mirèlha* coma un « tèxte sacrat », a respectar menimosament dins totes sos detalhs, e doncas far una pura *transgrafiacion*, sense donar a Mistral la mendre « leiçon postuma de bona lenga », doncas sense cambiar res a sa lenga, deuriá èsser una empresa aprovada pels mistralencs : an plan drech d'aver un culte pel *Mèstre de Malhana* e de suportar pas una edicion escarraunhada de son òbra. Se deurián regaudir que l'ocasion se presentèsse de far conéisser encara mai nòstre grand poèta nacional. Concretament, aquò voldriá dire que, de segur, l'article plural *li, lis* seriá escrich amb la sola vocala *i* coma fasiá Mistral – e coma escriviá tanben Robèrt Lafont dins sos primièrs libres – e non pas *lei, leis* coma escrivon a l'ora d'ara los occitanistas provençals. E an plan rason d'aver causida aquela varianta existenta. Mas aurián pas rason de respectar pas çò que Mistral aviá causit dins lou *prouvençau roudanen* qu'èra la lenga de sos caps d'òbra.

Abans que lo projècte foguèsse desblocat juridicament, caliá que foguèsse desblocat lingüisticament.

Ai assajat d'i contribuir en destriant l'aspècte lingüistic, epistemologic, pedagogic, moral e juridic de l'edicion en grafia occitana d'un tèxte escrich dins un autre sistèma grafic.

Bibliografia

- ALIBERT, Loïs [ALIBÈRT, Loís] (1935) : *Gramatica occitana segón los parlars lengadocians*. Tolosa : Societat d'Estudis Occitans.
- BESSOU, Justin [BESSON, Justin] (1934) : *Dal brès a la toumbo*. Rodés : Imprimerie P. Carrère.
- BESSOU, Justin [BESSON, Justin] (1995) : *D'al brèç a la tomba : poèma en dotze cants*. Rodés : Edicions Cultura d'òc. Edicion de Joan de Cantalauca.
- CABANES, Jean de [CABANAS, Joan de] (2010) : *Contes en vers prouvençaus*. 2 vol. Tolosa : Letras d'òc. Edicion de Felip Gardy.
- CANTALAUCA, Joan de (1990) : *Aux racines de notre langue*. Rodés : Edicions Cultura d'òc.
- CARDENAL, Pèire (1970) : *Tròces causits, amb una introduccion e de nòtas de Carles Camprós*. Montpelhièr : Centre d'Estudis Occitans Facultat de las Letras.
- CUSATELLI, Giorgio (dir.) (1965) : *Dizionario Garzanti della lingua italiana*. Milan : Garzanti.
- DESEUSE, Francés (1983) : *Cronicas de Caravetas*. Montpelhièr ; Tolosa : Ostal per totes « L'Escoutaire » ; IEO. Edicion de J.-F. Brun.
- FABRE, Jean-Baptiste (1988) : *Histoira dé Jean-l'an-prés. Histoire de Jean-l'ont-pris*. Montpelhièr : CRDP. Trad. per Felip Gardy e Patric Sauzet.
- DUGRÒS, Joan-Claudi (2014) : « Céline Piot, Jules Morère : *Un félibre en Albret* » [compte rendu]. *Paraulas de novelum*, 143, p. 7.

- GARCIN, Étienne (2010) : *La Roubinsouno prouvençalo*. La Farleta : Association Varoise pour l'Enseignement du Provençal. Edicion de Jean-Luc Domenge.
- GELÚ, Victor (1967) : *Novè Granet*. La Vit : Lo Libre occitan. Prefaci de Jòrgi Rebol.
- GODOLIN, Pèire (1984) : « *Le Ramelet Mondin* » *et autres œuvres*. Ais de Provença : Édisud. Edicion de Felip Gardy.
- GOOSSE, André (1991) : *La « nouvelle » orthographe*. París ; Lovaina la Nòva : Duculot.
- LAFONT, Robert ; ANATOLE, Christian (1970) : *Nouvelle histoire de la littérature occitane*. 2 vol. París : Presses universitaires de France.
- LAFONT, Robert (1972) : *Trobar : XIIe, XIIIe siècles ; soixante chansons de troubadours*. Montpelhièr : Universitat de Montpelhièr 3, Centre d'Études Occitanes.
- PERBÒSC, Antonin (2013) : *Au país de la gata blanca. Contes populars amassats a Combarogèr*. Tolosa : Letras d'òc. Edicion de Josiana Bru e Joan Eygun.
- PIC, François (1979) : *Chansons nouvelles en langage provençal*. Besièrs : CIDO.
- RICHARD, Marcellin (2007) : *Marcellin Richard. La Passion de saint André suivie d'une étude linguistique comparée par Jean Sibille*. París : Champion.
- RIXTE, Jean-Claude (2013) : *Alfred Bonnefoy-Debaïs, félibre de Séderon : recueil de textes*. Sederon : Publications de l'Essaillon.
- SABATÈR, Paul [SABATÈR, Pau] (2011) : *L'òme sol : poèmas e pròsas de l'escrivan occitan de Tornacopa en Lomanha*. La Vit : Lomanha, memòria per doman.
- SABATIER, Pau-Luc (2013) : *Entre cadola e salason : testimòni d'un poèta vinhairon vendargòu au sègle XX^{en}*. Nimes : Nombre 7. Edicion de Josiana Ubaud e Michel Joffre.
- VERGÉS, Frederic (1991) : *Petit diccionari castelhan-aranés (occitan)-catalan-francés, aranés (occitan)-castelhan-catalan-francés*. Vielha : Conselh Comarcau dera Val d'Aran.

Testimonis primitius i evolució gramatical del pretèrit perifràstic *va-* + *infinitiu* en occità i en català

Max W. WHEELER
Universitat de Sussex

---

1. Introducció

El pretèrit perfectiu perifràstic, tan característic del català actual, ja es mostrava ben implantat en el català medieval, a partir del període en què tenim textos narratius d'una certa llargada –la segona meitat del segle XIII. En el període que va fins a 1500, el seu ús, enfront del pretèrit sintètic, encara era molt minoritari, però en una proporció no gens negligible. En aquest estudi, examinem l'evolució de la construcció durant l'edat mitjana, aprofitant l'accés a corpus amplis de textos cercables: el *Corpus informatizat del català antic (CICA)* i la *Concordance de l'occitan médiéval (COM)*, complementats amb uns quants textos examinats directament.¹ Al començament la construcció perifràstica manifestava molts trets semàntics, sintàctics i formals que reflecteixen el seu origen. Creiem que no s'ha tingut prou en compte que aquests trets originaris s'anaven modificant només molt gradualment cap a la gramaticalització completa, que no es va assolir sinó molt més tard. No n'hi ha prou de donar per establerta la construcció quan detectem els primers exemples on *va-* + *infinitiu* expressa clarament un «pretèrit perfectiu». El procés de gramaticalització de *va-* + *infinitiu* ja havia començat en gal·loromànic abans de 1100, però no va arribar al seu estat final en català fins al segle XVII o més tard encara.² El procés, doncs, va durar més de mig mil·lenni.

En el català medieval fins al 1500 el pretèrit perifràstic era característic només de certs tipus de text, en prosa: la narració històrica o de ficció, i el diàleg popular que traspuja en els registres de testimoni verbal dels *llibres de cort* (vegeu la taula 1).

---

¹ Reconec, i així ho faig constar, l'estudi pioner de Germà Colón (1978), el qual va fer el primer pas per relacionar documentalment el fenomen en català i en occità medievals. Si bé ell va demostrar-ne l'extensió, nosaltres intentem exposar-ne l'evolució tot indicant, quan podem, els exemples més primitius. En les pàgines següents, quan ens referim al títol d'una obra sense precisar-ne l'autor ni la data, entendrem que fem referència a textos inclosos ja sigui al *CICA* o a la *COM*. Abreviacions corrents: cap. (capítol), doc. (document), fol. (foli), lín. (línia), v. (vers, versos).

² Segurament més tard si incloem l'extensió al mode subjuntiu (*vagi* + *infinitiu* «pretèrit perfectiu de subjuntiu») pròpia només de certs parlars catalans actuals.

Taula 1. El pretèrit perifràstic en la prosa catalana medieval (> 1500)³

	Títols	Període	Exemples
Grans Cròniques	<i>Crònica de Bernat Desclot</i>	1275-1299	22
	<i>Llibre dels feits</i>	1343	2 (+1)
	<i>Crònica de Ramon Muntaner</i>	1352	146
	<i>Crònica de Pere el Cerimoniós</i>	1385	13
Altres obres narratives	<i>Diàlegs de Sant Gregori</i>	1340	14
	<i>Questa del Sant Grasal</i>	1380	5
	<i>Els viatges de Marco Polo</i>	1350-1399	10
	<i>Les Corts de Jerusalem</i>	1388-1413	4
	<i>La història de Jacob Xalabín</i>	ca. 1404	4
	<i>Boccaccio, Decameron</i>	1429	5
	<i>La filla de l'emperador Costantí</i>	1400-1449	3
	<i>Sermons de Sant Vicent Ferrer (vols. IV i VI)</i>	1445-1449	12
	<i>Pere Tomic, Històries e conquestes del reialme d'Aragó</i>	1450-1474	2
	<i>Viatge d'en Ramon de Perellós al purgatori de Sant Patrici</i>	1486	12
	<i>Tirant lo Blanch</i>	1490	3
Llibres de Cort	<i>Un llibre de cort reial mallorquí del segle XIV</i>	1357-1360	20
	<i>No serets tots temps batle</i>	1364-1369	24
	<i>El cavaller i l'alcevota</i>	1410	23
Total			325

Segons els estudiosos que han intentat explicar el fenomen, l'origen del nou sintagma devia combinar dos fenòmens: l'ús de *anar* + *infinitiu* destacant el moviment dins l'espai d'una acció humana (per exemple *anà ferir*, amb la implicació pragmàtica 'ferí') i l'ús del present històric per vivificar el relat (per exemple *va* = 'anà': Pérez Saldanya 1998: 261-275; Detges 2004; Sibille 2007; Jacobs 2011). En principi la construcció ocorria només amb predicats tèlics (assoliments i realitzacions), d'acció voluntària. L'origen de la interpretació perfectiva de la perífrasi rau en la transferència del significat de 'perfectivitat' del verb lexical tèlic a la pròpia construcció amb *anar*. Un exemple molt freqüent des del principi era *va ferir*. El sentit originari era més o menys 'es mou a ferir' amb la implicació pragmàtica que el qui es mou a ferir, fereix; en un context en el qual s'emprava un present històric per vivificar el relat, *va ferir* 'es mou a ferir' valia tant com 'es mogué a ferir' o, senzillament, 'ferí'. L'estadi primitiu de la combinació d'aquests fenòmens, però, no es pot observar en els textos catalans. L'ús del present històric hi és poc freqüent. En català, ja des dels primers textos llargs,

³ Hi ha sengles exemples en *La fiyla del rei d'Ungria* (tercer quart del segle XIV); Llull, *Llibre de meravelles* (1367); Llull, *Llibre de Sancta Maria* (darrer quart del segle XIV); Antoni Canals, *Tractat de confessió* (1420); Aitó de Gorigos, *La flor de les històries d'orient* (primer quart del segle XV). La construcció és absent d'altres textos narratius d'una certa llargada, com ara *Les vides de sants rosselloneses* (darrer quart del segle XIII); Guiu de Columpnis tr. Jaume Conesa, *Històries troianes* (segona meitat del segle XIV); Bernat Metge, *Lo Somni* (primera meitat del segle XV); *Curial e Güelfa* (ca. 1450); Berenguer de Puigpardines, *Sumari d'Espanya* (vols. 4-5) (darrer quart del segle XV); Isabel de Villena, *Vita Christi* (1497); Miquel Pérez, *La vida de santa Caterina de Sena* (1499). També és interessant de constatar l'absència total de la construcció de l'estil epistolar, amb l'excepció de dos exemples en una sola carta del rei Pere III, de l'any 1348.

que són del darrer quart del segle XIII, el pretèrit perifràstic *va-* + *infinitiu* manifesta una gramaticalització prou desenvolupada.

1.1. Anèt/anà + infinitiu: atenuació del significat 'moviment'

En textos primerencs catalans sí que hi podem veure uns quants exemples de l'ús de *anar* + *infinitiu* amb formes del pretèrit perfectiu de *anar*, on el significat de 'moviment', si bé és present, és bastant tènue, o poc rellevant. Podem veure el mateix model en l'occità d'un segle o un segle i mig anterior, atès que tenim textos llargs occitans molt abans que catalans. Aquesta atenuació del significat de 'moviment' la veiem als exemples de (1) -occitans- i (2) -catalans.

- (1) Exemples primerencs occitans quasi perifràstics de *anar* + *infinitiu*, en pretèrit perfectiu.
  - a. Tantas proesas ieu li *vei* comensar;
e .x. brizaut<z> gazanhet al jogar,
e cant los ac, dese los anec dar (*DEB*: v. 1454-1456; segona meitat del segle XII)
  - b. en cort de rei mi batan li portier
et en cocha fassa-l fugir primier
si no-us menti cel qe-us anet comtar (Bertran de Born: *BdT* 80,15, v. 40-42 > ca. 1215)
  - c. Mas fugir no li puesc ieu ges,
qu'outra la mar m'anet ferir
Amors daus lo senestre latz
tal colp per qu'ieu sui sai tornatz (Pèire Vidal: *BdT* 364,31, v. 19-22 > ca. 1206)
- (2) Exemples catalans quasi perifràstics de *anar* + *infinitiu*, en pretèrit perfectiu.
  - a. Puis levà:s e [a]nà pendre lo dit R. Sanç al cabeç e dix que iria [...] cort (*Clams i crims a la València medieval*: 57, lín. 5; 1280)
  - b. E anà:s gitar als nostres peus e-besà:ls e pregà:ns per Déu que li perdonàssem (*Llibre dels feits*: fol. 188v, lín. 16; 1343)
  - c. Al devalar que nós faým, Barthomeu Esquerdo, qui era adalil, sobre paraules que havia ab ·i· home, anà:l ferir del coltel denant nós e entràsse:n en la tenda que nós havíem prestada a Don Garcia Romeu (*Llibre dels feits*: fol. 132v, lín. 13; 1343)

1.2. El present històric en textos narratius occitans

Un fenomen evident en els textos narratius occitans dels primers temps és l'ús molt freqüent del «present històric»; tal ús és més aviat rar en textos catalans. A (3) citem exemples occitans on l'ús del present històric va juxtaposat amb l'ús semiauxiliar del verb *anar*.

- (3) Exemples de la juxtaposició narrativa de pretèrits simples, presents històrics i l'ús semiauxiliar de *anar*, en present i en pretèrit perfectiu (presents històrics en *cursiva*).
  - a. Be *sabon* e lor cor que no-s poiran tenir:
al moster general *van* ilh plus tost *fugir*.

- Li prestre e li clerc s'anero revestir
e *fan* sonar los senhs, cum si volguessan dir
messa de mortuorum, per cors mort sebelhir.
Cant venc a la perfi, no los pogron sofrir
que-l truans no i intrisson, que-ls ostals *van sazir*,
aitals co elhs *volon*, que be i pogron cauzir
cadaus si se *vol* detz, si-l *ve* a plazir.
Li ribaut foron caut, no *an* paor de morir:
tot cant pogron trobar *van tuar e ausir*,
e la grans manentias e penre e sazir (CCA: laisse 20, v. 6-17; ca. 1220)
- b. E trays s'espeya, *vay* s'a luy *ajustier*,
a Orgelin annet tal colp donier,
tot lo fendet ento sus al brayer,
e pueys li *vay* totz los nembres *copier* (RON: v. 1048-1051; a. 1250)
- c. Dejusta luy el s'annet assezir,
la testa li *dreyssa*, *vay* li son cap *polir* (RON: v. 1413-1414; a. 1250)

De fet, tals juxtaposicions de pretèrits simples, presents històrics i perífrasis de *va-* + *infinitiu* són abundants ja en el *Girart de Roussillon*, de devers l'any 1150, tal com veiem en els exemples de (4).

- (4) Juxtaposicions de pretèrits simples, *presents històrics* i perífrasis de *va-* + *infinitiu* en *Girart de Roussillon*.
- a. E *vait ferir* Rainier, aisi con venc,
el piz sobre l'oberc; no fest tan genc
que le costat senestre trestot ne-l *trenc* (GDR: v. 5104-5106; ca. 1150)
- b. E *vait ferir* Alcher de Mont Seinproin.
E Auchers, quant lo *veit*, donet s'en soïn,
que li troquet l'escut desos lo poin (GDR: v. 5219-5221; ca. 1150)
- c. E *broche* lo cheval, *par* s'en ppoint,
e *vait ferir* Ponçon de Mont Arment.
tal li det en l'escut que tot li *fent* (GDR: v. 6614-6616; ca. 1150)
- d. Ele, qui fut en haut, le *veit* descendre,
e vit venir Bertran de loing suentre.
De poor li trambra lo cor e-l ventre.
Fait les portes fermer, *vait* les claus *prendre* (GDR: v. 8336-8339; ca. 1150)

En l'exemple (4d) ja veiem un cas de *va-* + *infinitiu* -*vait...prendre*- on el sentit de moviment aportat pel verb *anar* és molt feble.

1.3. *Va-* + *infinitiu*: atenuació del significat de 'moviment' –amb verbs que ja expressen moviment

Podem remarcar ben aviat una atenuació molt general de l'aportació semàntica de 'moviment' del verb *anar* en el sintagma que examinem. Per exemple, el trobem construït amb verbs que ja expressen moviment, com ara *eissir*, *intrar*, *montar*, *pujar*, *descendre*, *prosmar*, *salhir*, *s'ajustar*, *partir*: exemples occitans a (5), i catalans a (6).

- (5) Atenuació semàntica de la contribució de 'moviment' amb *anar* + *infinitiu* en occità (en *VERSALETES* perfets compostos amb sentit de pretèrit perfectiu).
- a. Per une porte pauce s'en *van eisir*,
que Carles ne li siu nes pout chausir (GDR: v. 902-903; ca. 1150)

- b. E·l reis fun tan dolens ne *sat* que far;
mais son cheval *demande e vait montar* (GDR: v. 3270-3271; ca. 1150)
  - c. *Vait descendre* al palaz soz le cadel,
trobè·l duc en la cambre, laz un fornèl (GDR: v. 9156-9157; ca. 1150)
  - d. Et *ieis* del bosc; en altre *vai intrar*,
so *es* Ardena c'om non *pot* adesviar (DEB: v. 367-368; segona meitat del
segle XII)
  - e. *Au* o lo coms: sul caval *va pujar*
e venc vas lui, lai on lo vic estar (DEB: v. 1307-1308; segona meitat del
segle XII)
  - f. Rollan, lo nep de Karle, s'en *vay premier intrar*,
e tenc fort lo paya que sol no·s *pot* crollar (FIE: v. 3428-3429; 1230-1240)
  - g. Dins les murs de Martiple *van* a forsa *intrar* (FIE: v. 4134; 1230-1240)
  - h. lo brant HA SENCH e l'escut ABRASSIET;
de plana terra *vay salhir* el destrier
an tot l'arney que a portar l'a mestier (RON: v. 604-606; a. 1250)
  - i. E trays s'espeya, *vay* s'a luy *ajustier* (RON: v. 1048; a. 1250)
  - j. De mantenent e el s'en *va partir*,
car ben sentia la ost de Karle venir (RON: v. 1422-1423; a. 1250)
  - k. Mantenen se *vai* d'el *prosmar*
e portet lansa sobre man (JAU: v. 1830-1831; ca. 1250)
- (6) Atenuació semàntica de la contribució de 'moviment' amb *anar* + *infinitiu*
en català.
- a. Sobr'assò encontraren-se ab ·l·a compaya de ribauts francés qui eren
de la cort de Carles, qui estaven en Palerm per eyl; e aquests malvats
ribauts *van-se acostar* a les dones e metien lurs mans a les mameles
de les dones (Crònica de Bernat Desclot, III: 72, lín. 15; ca. 1275-1299)
  - b. Ab tant lo senescalç se *va* a eyl *acostar*, e saludà-lo e dix-li que ben fos
vengut; e a cavayl trià-lo luny dels altres, e parlà ab eyll e dix-li: [...] (Crònica de Bernat Desclot, III: 160, lín. 9; ca. 1275-1299)
  - c. E puys lo mestra *va entrar* dins ab lums de candeles, e cercà-la tota tro
lajús hon exia fora del castell e vahé que bella era assats e que hom ne
podia bé axir, tornà-sse'n al rey e dix-li-ho (Crònica de Bernat Desclot,
IV: 88, lín. 5; ca. 1275-1299)

1.4. Atenuació del significat 'moviment': actes de parla

Un cas especial de l'atenuació semàntica de l'aportació de 'moviment' amb el verb *anar*, el veiem amb els verbs que expressen actes de parla. En els exemples que segueixen (7) i (8), no s'exclou que els actors s'hagin mogut en l'acte de parla, però la rellevància contextual del possible moviment és mínima. L'evolució manifestada a (7) esdevé freqüent una o dues generacions posteriors als primers exemples que hem vist a (5) i (6).

- (7) Atenuació semàntica de la contribució de 'moviment' en la perífrasi de *va-* + *infinitiu* (actes de parla): exemples occitans.
- a. Lo rey si *leva*, *vay* Bobes *apelier* (DEB: v. 145; segona meitat del segle XII)
  - b. Lo pros dux *vai* los cas *apelar* (DEB: v. 360; segona meitat del segle XII)
  - c. E·l pros Daurel los *va* tost *ajustar*,

- pueis tan gent si los *vai castiar* (*DEB*: v. 1924-1925; segona meitat del segle XII)
- d. e soneron las trompas e mostran lor senhaus;
e *van cridar*: «Tholosa!» e *vai levar* l'encaus (*CCA*: laisse 156, lín. 26; ca. 1220)
- e. Lo paya d'Alichandre *va* Olivier *sonar*:
«Com as tu nom, amicxs? No'm vuelhas celar» (*FIE*: v. 868-969; 1230-1240)
- f. Lo duc Raynier de Gennes li n'ES als pes GETATZ.
Merse li *vay clamar*, dolens et aburatz: [...] (*FIE*: v. 1421-1423; 1230-1240)
- g. Lo carserier *apela* e *vay* li *demandar*: [...] (*FIE*: v. 2045; 1230-1240)
- h. Richart de Normandia si pres a gaymentar.
Estreytament, de cor *va* Jesus *reclamar*: [...] (*FIE*: v. 3736-3737; 1230-1240)
- (8) Atenuació semàntica de la contribució de 'moviment' en la perifrasa de *va-* + *infinitiu* (actes de parla): exemples catalans.
- a. e con ffo pres del dit Ssimon, lo dit Ssimon sí li *va dir*: «Compara, mal vos està que una porssella m'avets manjade!» (*Un llibre reial mallorquí del segle XIV*: 277, lín. 12-14; 1360)
- b. D'aquestes paraules lo damunt dit rey En Jacme fon torbat e mogut e pensà que'l dit Infant En Jayme digués açò per qualque moviment, e *va-l* forment *rependre*. E après la reprensió, *va-l* *pregar* qu'ell no mesés en tan gran escàndel ell e tota la terra (*Crònica de Pere el Ceremoniós*, I: § 4.3; 1386)
- c. E a aquest consell Nos respongueren los dits infants [...] e digueren-nos que mal consell haviem haüt [...] e *van-hi* moltes rahons *allegar* (*Crònica de Pere el Ceremoniós*, II: § 6.7; 1386)
- d. E cant lo bisbe fo denant lo rey, lo cal ac plaser de la sua venguda, e sí li *va contar* so que lo saldà de Dena li avia fet per honta sua (*Els viatges de Marco Polo*: 199, lín. 3; segona meitat del segle XIV)

2. La gramaticalització evolutiva de la construcció *va-* + *infinitiu*

A partir d'ara voldríem comentar l'evolució de la gramaticalització del pretèrit perifràstic posterior al primer grapat d'exemples. Aquest aspecte encara no ha estat tractat, que sapiguem, en els estudis realitzats sobre aquest tema. En l'evolució de la construcció es va estrenyent el lligam sintàctic entre els dos elements fins al punt que no es permet cap altre element entre l'auxiliar i l'infinitiu. Per altra banda observem la relaxació gradual de condicions semàntiques i sintàctiques que regien la construcció al començament (9-11). Tals condicions eren pròpies de l'ús discursiu i semàntic del fenomen originari.

2.1. Llibertat sintàctica de la construcció primitiva

- (9) Llibertat sintàctica:
- A l'edat mitjana, entre els dos elements, *va/van* i el verb en infinitiu, s'admetien altres sintagmes, com ara un sintagma nominal (subjecte o complement directe), un sintagma adverbial, un sintagma preposicional

o més d'un sintagma alhora. Vegeu casos entre els exemples ja citats: (3a-c); (4d); (5f, g, i, k); (6b); (7a, b, h); (8b, c).

Tanmateix, la construcció amb els dos elements separats (per un o més elements que no fossin pronoms febles), no fou mai gaire freqüent en els textos en prosa. La construcció amb els dos elements separats és més freqüent en els textos en vers (occitans), sens dubte per facilitar la rima.

Taula 2. Separació possible dels dos elements de la perífrasi

	Pretèrit analític <i>va(n) + infinitiu</i>	Separats	Casos	%
a.	Textos en prosa			
	<i>Vida del glorios Sant Frances</i>	18	112	16,07%
	<i>Crònica de Bernat Desclot</i>	1	22	4,54%
	<i>Diàlegs de Sant Gregori</i>	1	14	7,14%
	<i>Un llibre reial mallorquí</i>	1	20	5,00%
	<i>Crònica de Ramon Muntaner</i>	13	145	8,96%
	<i>Crònica de Pere el Cerimoniós</i>	3	13	23,07%
	Total prosa	37	326	10,74%
b.	Textos en vers			
	<i>Girart de Roussillon</i>	9	64	14,06%
	<i>Daurel e Beton</i>	50	73	68,49%
	<i>Canso de la Crozada</i>	17	36	46,22%
	<i>Flamenca</i>	2	9	22,22%
	<i>Jaufre</i>	31	66	46,97%

– Es podien coordinar dos infinitius amb un sol auxiliar; vegeu per exemple (3a): *van tuar e ausir*; i els exemples de (10).

(10) *Va(n) + dos infinitius coordinats*, en occità (10a-d) i en català (10e-g).

- a. *e vai cels de Moissac aucire e malmener,*
e lor vila fon priza (CCA: laisse 117, v. 33-34; ca. 1220)
- b. *Al maitin, tantost co·l jorn par,*
ella·s vai vestir e causar
ez es en la sala INTRADA (JAU: v. 7689-7691; ca. 1250)
- c. *Ab aitant Jaufre ES DESENDUT,*
e van s'estreiner e baisar
e comenson s'en as anar (JAU: v. 9330-9332; ca. 1250)
- d. *e·l payan monta que ha estrieu non si prant,*
e vay sonar e grayllar amb aytant, [...] (RON: v. 713-714; a. 1250)
- e. *Lo rey de Ffrança se acostà al rey de Mallorcha, e·l rey de Mallorcha a ell, et van-se besar et abrassar; et après besà et abrassà miser Karles, et après lo cardenal (Crònica de Ramon Muntaner: fol. 82ra, lín. 28; 1352)*
- f. *Et con aquells de la companya me veeren, et En Rochafort e·ls altres, van-me tots besar et abrassar (Crònica de Ramon Muntaner: fol. 128rb, lín. 19; 1352)*
- g. *Cant lo comte hoí dir que ella era, va-la abrassar e besar la cara e la bocha e les mans (La fiyla del rey d'Ungria: 58, lín. 15; 1350-1374)*

2.2. Condicions sintàctiques i semàntiques del sintagma primitiu

Entre les condicions que regien la construcció *va-* + *infinitiu* a l'origen, podem distingir-ne dues classes –condicions discursives o sintàctiques (11) i condicions semàntiques (12).

(11) Condicions discursives o sintàctiques:

- Subjecte: només tercera persona (singular o plural).
- Polaritat: només positiva (ni negativa ni interrogativa).
- Mode: només indicatiu.
- Oració principal (no subordinada).

Les condicions discursives/sintàctiques (11) responen al fet que la funció originària del sintagma *anar* + *infinitiu* era d'aportar vitalitat a la narració de fets ocorreguts, prototípicament de tercera persona, destacant l'aspecte de moviment dins l'espai. Per aquesta raó, la construcció era pròpia d'oracions principals, en mode indicatiu, amb polaritat positiva.

(12) Condicions semàntiques del sintagma primitiu:

- Subjecte: només animat (no inanimats ni subjectes impersonals).
- Predicat: denota només activitats tèliques: tipus d'assoliment i realització (no activitats contínues, ni estats ni experiències –*remar*, *quedar*, *creure*).
- Predicat: denota només activitats voluntàries (no *caure*, *créixer*, *encoratjar-se*, *néixer*, *merèixer*, *morir*).
- Situació: compatible amb la percepció de moviment (sense implicar-lo necessàriament).
- Verb lexical: ni *venir* (per contradicció semàntica amb el sentit fonamental de l'auxiliar *anar*), ni *anar* (per tautologia).

Les condicions semàntiques (12) responen a la mateixa funció originària que hem comentat, tenint en compte que les narracions enfoquen activitats humanes i que el significat bàsic de *anar* és «moure's passant d'un punt a l'altre en una direcció determinada» (DIEC2). A partir del primer estadi de la gramaticalització de la perífrasi, la seva evolució posterior va consistir en la relaxació d'aquelles condicions sintàctiques i semàntiques. En els textos medievals, tant en els catalans com en els occitans, podem trobar testimonis d'aquesta gramaticalització progressiva, si bé al final de l'edat mitjana a la construcció encara li faltava molt per exhibir el ple estat gramatical que ha vingut a caracteritzar el català modern.

3. L'inici de la relaxació de condicions originàries

En la resta de l'article volem destacar uns quants exemples primerencs, en tots dos idiomes, que evidencien els primers estadis de la relaxació de restriccions originàries.

3.1. Perífrasi *va-* + *infinitiu*: extensió més enllà de la persona 3

Pel que fa a l'extensió de la perífrasi més enllà de la tercera persona –efectivament a la primera del singular–, no en veiem casos occitans abans de la primera meitat del segle XIV (13) ni casos catalans abans de la segona meitat del mateix segle (14).

- (13) Perífrasi *va-* + *infinitiu*: primera persona del singular, en occità
- et yeu no m'o tengui a gab:
de la cambra *vau* tost *yssir*,
e tantost pres mi al fugir, [...] (*GDB*: v. 2866-2888; 1318)
  - e *vau* me tost de lyey *partir*;
vas La Barra m'en *vau* fugir (*GDB*: v. 4577-4578; 1318)
  - E quan se·n foro tuhz passat, hieu vi un autre que seguia aquetz tot
suaus, e *vauc* lhi *damandar* on anavo (*Pseudo-Turpin en prosa*: cap. 33;
ca. 1320)
  - So·m dish, per Dieu,
es adoncx le *vauc* dire ieu:
«Re no·m desplatz [...]» (*Ensenhamen del garso*: v. 49-51; 1326)
- (14) Perífrasi *va-* + *infinitiu*: primera persona del singular, en català
- jo·m comané a Déu et a madona santa Maria, et *vaig fer* obrir la porta
(*Crònica de Ramon Muntaner*: fol. 122vb, lín. 3; 1352)
  - Et jo fiu derrera del meu leny estar tots los altres; e axí con vengren
et foren prop de mi, jo *vaig ferir* enmig d'ells en tal manera, que ·VII·
de les barques mis a fons, e *vaig-me encallar* sobre elles (*Crònica de
Ramon Muntaner*: fol. 137vb, lín. 24; 1352)
  - e·l dit Bernat an asò *va-li saqudir* l'aguyade e donà·me·n al musqla e yo
vag-li pendre l'aguyade, e tentost con yo li agí presa l'aguyade, él *va·m
afarar e abrasar* e anam·ne abdosos en tera (*Un llibre reial mallorquí
del segle XIV*: 253, lín. 21; 1360)

Els primers exemples de la perífrasi en la segona persona del singular són de finals del segle XV en occità (15a)⁴ i de finals del segle XVI en català (15c). De la primera persona del plural,⁵ el primer exemple (català) és de començaments del segle XVI (15b).

- (15) Perífrasi *va-* + *infinitiu*: segona persona del singular i primera persona del plural (català).
- Or me dy cossynt *vas eychapar*?
Quant a Malcus l'aurelho *vas talhar*
ja non eres pas trop prodon (*MPP*: v. 4649-4671; finals del segle XV)
  - Aquest segon digué que era pare de Amor de Déu, lo qual *vàrem trobar*
per lo camí, y vengué·se·n ab nós (*Spill de la vida religiosa*: fol. 10r, lín.
13; 1515)
  - jo la cridí dient li: «Vine así, tacanyoneta!, encara estàs en lo mateix de
dir tals tacanyeries?, no·t recordes lo que·m *vas dir* lo dia que portaves
lo vin blanc dient·me que ta mare t'ó avie fet dir?» (*La llengua dels
processos de crims a la Lleida del segle XVI*: doc. G20, fol. 192v, lín. 20;
1595)

⁴ N'hi ha d'altres exemples en els misteris del segle XV.

⁵ *Vam* -és forma rebutjada en les *Regles d'esquivar*, n. 48 (1495)- aparentment en el context del pretèrit perifràstic, al costat de **vaig anar e vaig venir*.

3.2. Perífrasi *va-* + *infinitiu*: oracions negatives

Pel que fa a la perífrasi en oracions negatives, hi ha un exemple occità primerenc en *Daurel e Beton* (que es data generalment a la segona meitat del segle XII) (16a); n'hi ha uns quants més, no anteriors a 1350 (16 b-f). El primer cas conegut en català és molt més tardà: data de 1615 (16g).

(16) Perífrasi *va-* + infinitiu en oració negativa.

- a. Tro a la mar no se *van demorar*,
trovo la nau e *van d'oltra passar* (DEB: v. 906-907; segona meitat del segle XII)
- b. E aqui non *va res trobar* (BDC: v. 1995; ca. 1350-1375)
- c. entro·l castel Agarin non si *van estancar* (RDA: v. 857; ca. 1375)
- d. el castel Agarin, res non la *van trobar* (RDA: v. 873; ca. 1375)
- e. .ii. ans tenc la batalha que non *va refinar* (RDA: v. 1101; ca. 1375)
- f. Los Sararins van tug morir lain, .i. no·n *va escapar* (RDA: v. 1283; ca. 1375)
- g. Y lo monastir de la Mercé no *va traure* creu. Ans be la parròchia de Sent Martí *va portar* dos creus: [...] (Dietari P. J. Porcar: fol. 227r, lín. 13; 1615)

3.3. Perífrasi *va-* + *infinitiu*: oracions subordinades

Quan comencem a trobar algun cas de la perífrasi *va-* + *infinitiu* en oració subordinada, generalment es tracta d'una subordinació només de la perspectiva formal, com en els exemples de (17, 18, 19). És a dir, en els exemples esmentats no hi ha subordinació en el discurs. Hi trobem oracions clivellades (17), oracions resultatives (18) i relatives no restrictives (19), equivalents a oracions coordinades.

(17) Perífrasi de *va-* + *infinitiu* en oració subordinada -numeral més oració relativa (clivellament).

- a. Cil ne furent mais cent qui *vont garnir* (GDR: v. 1241; ca. 1150)
- b. Cinq cens cavaers foron que·s *van trastuit armar* (CCA: laisse 77, lín. 25; ca. 1220)

(18) Perífrasi de *va-* + *infinitiu* en oració subordinada resultativa (*tal...que*, *tan...que*).

- a. Tal colp li *vay donar*, ja no·us o quier selar,
que l'escut li trauquet e l'auberc *vay falsar* (FIE: v. 3405-3406; ca. 1230-1240)
- b. tant fort estrenh lo cors del cavallier
que·l cor del ventre si *vay tot esclatier* (RON: v. 1789-1790; a. 1250)
- c. Que la batayla fo tan fort que a ·I· colp se *van triar* tots los tudeschs e·ls pisans qui eren romases (Crònica de Ramon Muntaner: fol. 151ra, lín. 25; 1352)

(19) Perífrasi de *va-* + *infinitiu* en oració relativa no restrictiva.

- a. per semblant per vergonya mirant on se posquera amagar, viu una casa enderrocada asau pres de ell, en la qual se *va metre* (Decameron: 115; 1429)

Pel que fa a la subordinació que és tal del punt de vista discursiu, per exemple, cas de la construcció en oracions completives (20) o relatives restrictives (21), el

fenomen és encara més rar durant el període que examinem. En català no el veiem en oració relativa restrictiva (21) fins a finals del segle XV.

(20) Perífrasi de *va-* + *infinitiu* en oració completiva.

- a. en continent oí cridar i isqué defora i víu que la dita Bartome *va donà* bufets a l'infant de la dita Tomasz a i l'infant *va caura* en terra (*No serets tots temps batle*: 24, lín. 2; 1364-1369)
- b. Diu que *va:s despullar* tot nuu davant l' emperador e mostrà-li los colps que havie rebuds (Sant Vicent Ferrer, *Sermons*, VI: 30-31; primera meitat del segle XV)
- c. Et primo fuit interrogatus quin bestiar àn pres él, deposant, e Pinyana en la muntanya de Besqueran. E dix que ·II· cabrits e ·I· anyell los *van dar* (*Diplomatari de la Vall d'Andorra*, carta 109, lín. 64; 1492)

(21) Perífrasi de *va-* + *infinitiu* en oració relativa restrictiva.

- a. Memòria dels dinés que *van dar* les paròquies a Bortomeu Soliu de Quanylyu e a Johan Andreu, menor de dies, quan anaren a Torsquó (*Diplomatari de la Vall d'Andorra*, carta 107, lín. 23; 1482)
- b. Qui respòs e dix que ell, testis, ha oyt dir quant la prengueren, la dita na Valentina, e Guillem Martí e Cavaller de Sas los quals *van cremar*, que la dita na Valentina ere bruja (*Processos de Crims del segle XV a Lleida*: procés XII, fol. 4v, lín. 4; 1485)

3.4. Relaxació de condicions semàntiques

Quant a les condicions semàntiques, ja hem remarcat casos no infreqüents de relaxació de l'aportació del sentit de moviment (1)-(2), (5)-(8). El significat de 'moviment' també és insignificant o absent en una bona part dels exemples que veurem a partir d'ara.

A (22) posem els primers exemples que coneixem, en els dos idiomes, de la perífrasi *va-* + *infinitiu* amb subjectes inanimats (*graylle*, *arma*, *cor*, *jorn*, *albre*, etc.), i a (23) un parell d'exemples amb verb impersonal (*remembrar*). Els primers exemples occitans són d'abans de 1250; els primers catalans, de després de 1350.

(22) Perífrasi de *va-* + *infinitiu* amb subjectes inanimats.

- a. de tal vertut *vay* lo *graylle sonier*
que li aucels que l'auziron sonier [...] (*RON*: v. 926-927; a. 1250)
- b. Anb aytant l'arma li *vay* del cors *partir*.
E Falceron *comensa* lo a benezir: [...] (*RON*: v. 1416-1417; a. 1250)
- c. tant fort estrenh lo cors del cavallier
que·l cor del ventre si *vay* tot *esclatier* (*RON*: v. 1789-1790; a. 1250)
- d. Le jorn se *vay apropiar*
de la festa de san Johan (*GDB*: v. 4070-4071; 1318)
- e. el sepulcre d'aquest sainh, l'albre apelat oliver per lo miracle de Dieu *va naisser*, e a totz ans geta fruhs madurs en la festa d'aquest sainh (*Pseudo-Turpin en prosa*: cap. 3; ca. 1320)
- f. sopdamen clamors se *vau levar* ell'aire (*Pseudo-Turpin en prosa*: cap. 7; ca. 1320)
- g. per lo gran bofamen de sa boca, lo corn se *va trencar* per lo meh e la vena del col sieu e los nervis se *vau rompre* (*Pseudo-Turpin en prosa*: cap. 23; ca. 1320)

- h. De la batalha Sancti Facundi on las astas ho lansas *va reverdesir* (*Pseudo-Turpin en prosa*: cap. 8, títol; ca. 1320)
  - i. e, axí con la senyera se levà, un núull se mès sobre nós, et *va ns cobrir* tots d'aygua axí con estàvem agenoylats (*Crònica de Ramon Muntaner*: fol. 117vb, lín. 17; 1352)
  - j. per desastre, una segeta *va ferir* En Corberan, qui s'ach desarmat lo cap per calor, per lo polç (*Crònica de Ramon Muntaner*: fol. 113ra, lín. 13; 1352)
- (23) Perífrasi de *va-* + *infinitiu* amb verb impersonal.
- a. Cant *aus* Rollan de Bellauda parlier,
le cor li *engrueyssa* e *vay* li *renembrier*
de la Bellauda, sa seror d'Olivier, [...] (*RON*: v. 919-921; a. 1250)
  - b. E la dona gardar lo *va*
e *va-l remenbrar* del sieu paire, [...] (*GDB*: v. 3938-3939; 1318)

3.5. La mateixa construcció perifràstica porta tot el significat 'pretèrit perfectiu'

En els exemples següents (24) amb predicats atèlics, la interpretació perfectiva del predicat sorgeix de la mateixa perífrasi amb *va-*. És a dir, el significat 'pretèrit perfectiu' procedeix en totalitat de la construcció en si mateixa, no induït per cap dels elements que la constitueixen. Hi veiem verbs d'experiència mental (*sentir, saber, creire, conoisser, auzir, vezer, se alegrar, se engoissar, se meravilhar*), estats (*remaner*) i activitats sense meta (*se deportar, batre de rems, vogar, se defendre*). Observeu que hi ha uns quants exemples primerencs en *Daurel e Beton*.

- (24) Perífrasi de *va-* + *infinitiu* amb predicats atèlics.
- a. denan la dona, gen si *van deportar* (*DEB*: v. 205; segona meitat del segle XII)
  - b. Cant o ac dih, ela-is *vai engoissar*;
de las carns primas *fai* las pessas levar (*DEB*: v. 514-515; segona meitat del segle XII)
  - c. Sus el palais se *prendo* a violar,
denan lo rei se *van fort alegrar*, [...] (*DEB*: v. 1682-1683; segona meitat del segle XII)
  - d. vezent de Karle cazec mort costa-l bar,
que paucs e grans s'en *van meravilhar* (*RON*: v. 1666; a. 1250)
  - e. Enapres la nueg seguent, quo el se fos pauzat dormir, *va veser* en sompnis un palaitz bel e gran ab armas et ab garnimens de cavaliers (*Vida del glorios Sant Frances*: § 3.1; començament del segle XIV)
  - f. E quo apres unpauc son cami el agues comensat e fos vengut prop d'una ciutat, *va auzir* la nueg Nostre Senhor ab luy familiarment parlan e disen: [...] (*Vida del glorios Sant Frances*: § 3.5; començament del segle XIV)
  - g. e *vay sentir* una pudor
que, si-l pom no fos, fora mortz (*GDB*: v. 734-735; 1318)
  - h. e la dona *vay remaner*
ab so senhor cum far solia (*GDB*: v. 1446-1447; 1318)
  - i. e adonc Rotlan *va conousser* que e-neguna manera no podia escapar (*Pseudo-Turpin en prosa*: cap. 17; ca. 1320)

- j. E aisso Karle *va saber* e aprop el armatz feri amb s'espaza (*Pseudo-Turpin en prosa*: cap. 18; ca. 1320)
- k. E adonc Karle *va creire* ha las paraulas de Ganalo (*Pseudo-Turpin en prosa*: cap. 21; ca. 1320)
- l. Et tantost con lo senyor rey fo en terra, les galeas *van batre* de rems; et en aquell punt que ells bateren de rems, l'estol del rey Karles no havia passada la Coha de la Volp (*Crònica de Ramon Muntaner*: fol. 37vb, lín. 24)
- m. Et aquells de dins *van-se* aquí *defendre*, axí que per çert aquells ·II· cavallers foren morts si no fos lo senyor rey, [...] (*Crònica de Ramon Muntaner*: fol. 102va, lín. 17)
- n. E axí, cascú quedament leixà anar la gúmena en mar, et tot cubertament, que hanc los jenoveses ne·ls pisans no se n'adonaren et tantost *van vogar*, [...] (*Crònica de Ramon Muntaner*: fol. 156vb, lín. 8)

3.6. Predicats tèlics, d'acció no voluntària

A (25) veiem exemples de predicats tèlics (assoliments i realitzacions), però d'acció no voluntària, com ara *cazer*, *naisser*, *morir*, *parer*, *creisser al nombre de 12*. Detectem aquesta evolució a partir del 1250 en occità, a partir de 1350 en català.

(25) Perífrasi de *va-* + *infinitiu* amb predicats de activitat no voluntària (assoliments i realitzacions).

- a. e *va* de tal guiza *cazer*,
c'ab un pauc non *es* degolatz (*JAU*: v. 2276-2277; ca. 1250)
- b. sus lo cors sant Venanz mantenent *vay caser*
e *baysa* li la cara am lagremas, am plors (*VSH*: v. 2003-2004; ca. 1300)
- c. una colomba *vay parer*,
que luns hom, sal d'el, no la vic, [...] (*GDB*: v. 618-619; 1318)
- d. Al cap dels .vii. ans *vay morir*
le mege, e *van* comjat *dar* (*GDB*: v. 3872-3873; 1318)
- e. E·l fils que fey? *Va·s remenbrar*
le linage don fon yssitz, [...] (*GDB*: v. 4390-4391; 1318)
- f. el sepulcre d'aquest sainh, l'albre apelat oliver per lo miracle de Dieu
va naisser, e a totz ans geta fruhs madurs en la festa d'aquest sainh
(*Pseudo-Turpin en prosa*: cap. 3; ca. 1320)
- g. mas atressi *vau morir* los serrasis (*Pseudo-Turpin en prosa*: cap. 8; ca. 1320)
- h. En aquels meteys dias catre honestz homes se ajusteron ab el, don *van creixer* al nombre de .xii. (*Vida del glorios Sant Frances*, cap. III: § 7.11; començament del segle XIV)
- i. E a la fin lo senyor rey donà tal de la maça al cap del cavayl del príncep, que·l cavayl fo fora de tot son seyn e [lo príncep] *va caure* en terra
(*Crònica de Ramon Muntaner*: fol. 105ra, lín. 16; 1352)
- j. e lo dit Bernat qe li alargà la mà a hon tania lo coltel e enpengé·l e *va qaura* (*Un llibre reial mallorquí del segle XIV*: 252, lín. 26; 1360)

3.7. La perífrasi amb verb lexical *venir* o *anar*

L'avanç de la gramaticalització del sintagma es pot comprovar a bastament en els casos en els quals una interpretació literal dels elements constitutius de la perífrasi és contradictòria (*va venir*) o redundant (*va anar*) (26). Aquest ús marca un pas significatiu en la gramaticalització de la perífrasi. Veiem tals casos en occità a partir del 1300, i en català a partir del 1350. Observeu que són precisament els exemples de la perífrasi construïts amb *anar* i *venir* que proscriuen les *Regles d'esquivar vocables grossers i pagesívols* (26i).

(26) Perífrasi de *va-* + *infinitiu* amb verb lexical *venir* o *anar*.

- a. E sus l'octau jorn *van venir* (BRV: 21344; ca. 1300)
- b. E quant lo viro los ciutadas ab la cara ruada et ab lo cor mudat, pensero se que fos fora de son sen, e *van* contra luy *venir*, [...] (*Vida del glorios Sant Francesc*: § 2.3; començament del segle XIV)
- c. En aprop Aygolandus *va venir* ha la ciutat de Sanhxtas (*Pseudo-Turpin en prosa*: cap. 10; ca. 1320)
- d. e, amb aquels que ero amb el, *va se'n anar* contra los serrasis batalhan (*Pseudo-Turpin en prosa*: cap. 22; ca. 1320)
- e. Et *van venir* los malvats de picarts, qui era la piyor gent de la host, [...] (*Crònica de Ramon Muntaner*: fol. 73ra, lín. 21; 1352)
- f. Mas con foren prop d'Acde noves los *van venir* con havia pres, lo dia passat, a aquells de Basers (*Crònica de Ramon Muntaner*: fol. 87va, lín. 7; 1352)
- g. e de mantinent *van-se'n anar* a la ciutat ab les seyeres altes dels indians (*Els viatges de Marco Polo*: 160, lín. 25; segona meitat del segle XIV)
- h. E de fet com la mare d'ella testimoni sabé que lo dit mossèn Albertí la havie corrompuda, la dita mare sua se *va anar* barayllar dient-li [...] (*El cavaller i l'alcavota*: 219, lín. 13; 1410)
- i. «*vaig anar*» e «*vaig venir*» per «*aní*» e «*venguí*», e semblants (*Regles d'esquivar vocables*, n. 49: 111, lín. 14; 1492)

4. La relació entre l'evolució de la perífrasi *va-* + *infinitiu* en occità i en català

Com s'ha d'interpretar la relació entre el fenomen en occità i en català? En principi hi ha tres causes possibles de la presència d'un tret paral·lel en llengües emparentades: primera, que ve del parent comú; segona, que té el seu origen en una de les llengües i es transmet a l'altra per contacte lingüístic; i tercera, que es crea independentment en cada llengua. Les dues primeres vies són exemples de monogènesi; la tercera, de poligènesi. Segons Colón (1978: 173) «la monogènesi s'hauria d'excloure», però Colón pensa només en la segona via monogenètica: «Els nombrosos exemples catalans, francesos i provençals que hem presentat [...] no autoritzen a assenyalar un focus en una llengua determinada des del qual la perífrasi es degué propagar». Si el fenomen fos ben freqüent en les llengües del món, tampoc hauríem d'excloure la poligènesi, però la gramaticalització de *va-* + *infinitiu* cap a «pretèrit perfectiu» no és molt freqüent, de manera que el fet que es produeixi en llengües veïnes durant el mateix

període –ca. 1100 a ca. 1400– més aviat indica un origen únic. Discrepant de Colón, Jacobs (2011: 243) argumenta que cal situar l'origen de la construcció perifràstica en terres occitanes, atès que les atestacions occitanes són força anteriors, i força més nombroses, que les catalanes. Ara bé, la construcció és també bastant freqüent en el francès antic i mitjà, i amb atestació anterior a l'occitana, per exemple, si més no en estat incipient, en la *Chanson de Roland* (ca. 1100).⁶ Creiem, de fet, que l'antiguitat de les atestacions textuais no és gaire probatòria, ja que la pràctica de posar, o guardar, els textos narratius per escrit es va establir en èpoques diferents en les diferents regions gal·loromàniques –més d'hora al nord de França, i més tard a la Corona d'Aragó. Podem, però, matisar les conclusions de Jacobs, en el sentit que proposem que la gramaticalització incipient de la construcció *va-* + *infinitiu* pertanyia al gal·loromànic comú i es deixa veure gairebé des del començament de la literatura narrativa vernacular en els tres idiomes (francès, occità i català). Amb aquella base establerta, no és tan estrany que la gramaticalització ulterior s'hagi pogut produir independentment o, per altra banda, que la pràctica catalana s'hagi deixat influir per l'ús creixent del sintagma en occità, en la mesura que les dues varietats pertanyien a la mateixa comunitat lingüística i discursiva. En el segle XIV, quan posseïm textos narratius llargs tant en català com en occità, sí que veiem, en les dades que hem examinat, una certa anterioritat en occità de les tendències gramaticalitzadores. Aquest fet, junt amb la presència més nombrosa en textos occitans del segle XIV, implica un focus d'expansió dins l'espai occità.

Bibliografia

1. Fonts principals

CICA = *Corpus informatitzat del català antic*. En línia: <http://www.cica.cat/index.php>

COM, COM2 = RICKETTS, Peter T. (dir.) (2005): *Concordance de l'occitan médiéval (COM 2). Les Troubadours. Les Textes narratifs en vers*. Turnhout : Brepols. CD-Rom.

Pseudo-Turpin en prosa = PICCAT, Marco (2001): *La versione occitana dello Pseudo Turpino. Ms. Londra B.M. Additional 17 920*. Tübingen: Niemeyer.

Vida del glorios Sant Frances = ARTHUR, Ingrid (1955): *La vida del glorios Sant Frances. Version provençale de la Legenda maior sancti Francisci de Saint Bonaventure*. Uppsala: Almqvist & Wiksell.

---

⁶ Exemples del pretèrit perifràstic (incipient) en la *Chanson de Roland* (ca. 1100): (a) Sansun li dux, il *vait ferir* l'almaçur, / l'escut li freinst, ki est a flurs e ad or (1275-1276); (b) Quant l'empereres *vait querre* sun nevoid, / de tantes herbes el pre truvat les flors, / ki sunt vermeils del sanc de noz barons (2870-2872); (c) L'un conquist l'altre as haltes voiz e as cleres; / en mi le camp amdui s'entrecuntrent. / Si's *vunt ferir*, granz colps s'entredunerent / de lors espiez en lors targes roees (3566-3569).

2. Abreviacions (segons COM2)

BDC = [*Blandin de Cornoalha*] GALANO, Sabrina (2003): *Blandin de Cornoalha*. Alessandria: Edizioni dell'Orso.

BRV = RICKETTS, Peter T. (2003): *Le Breviari d'amor de Matfre Ermengaud*. Vol. 4. Turnhout: Brepols.

CCA = [*Canso de la Crozada Albigea*] MARTIN-CHABOT, Eugène (ed.); GOUGAUD, Henri (trad.) (1989): *Chanson de la Croisade Albigeoise*. París: Librairie générale française.

DEB = [*Daurel e Beton*] LEE, Charmaine (ed.) (1991): *Daurel e Beton*. Parma; Roma: Pratiche Editrice; Carocci.

FIE = [*Fierabratz (Fierabras)*] BURIDANT, C.; KOWALSKA, A. (per aparèixer, segons COM2): *Le Fierabras occitan: édition critique*.

GDB = [*Guilhem de la Barra*]. VIDAL DE CASTELNAUDARY, Arnaut: *Roman d'aventures de Guillaume de la Barre, texte réédité à partir du manuscrit [a COM2]*. N'hi ha una edició de GOUIRAN, Gérard (1997): *Arnaut Vidal de Castelnaudary. Le Livre des aventures de Monseigneur Guilhem de la Barra*. París: Honoré Champion.

MEYER, Paul (1895): *Guillaume de la Barre. Roman d'aventures par Arnaut Vidal de Castelnaudary [sic]*. París: Firmin Didot.

GDR = [*Girart de Roussillon*] COMBARIEU DU GRÈS, Micheline; GOUIRAN, Gérard (ed.) (1993): *La Chanson de Girart de Roussillon*. París: Librairie générale française.

JAU = [*Jaufre*] LEE, Charmaine Lee (ed.) (2002): *Jaufre. Repertorio informatizzato dell'antica letteratura occitana. Rialto*. Document en línia: <http://www.rialto.unina.it/narrativa/jaufre/jaufre-i.htm> [Publicació en llibre: LEE, Charmaine (ed.) (2006): *Jaufre*. Roma: Carocci].

MPP = [*Mystère des Saints Pierre et Paul*] GUILLAUME, Paul (ed.) (1887): *Istoria Petri & Pauli: mystère en langue provençale du XVe siècle*. Gap; París: Société d'études des Hautes-Alpes; Maisonneuve.

RDA = [*Roman d'Arle*]. HAUPT, Hans-Christian (ed.) (2003): *Le Roman d'Arles dans la copie de Bertran Boysset (Manuscrit Aix-en-Provence, Musée Paul Arbaud, M.O.63): études et édition*. Tübingen; Basilea: A. Francke Verlag.

RON = [*Ronsavals*] GOUIRAN, Gérard; LAFONT, Robert (ed.) (1991): *Le Roland occitan: Roland à Saragosse; Ronsasvals*. París: Christian Bourgeois.

VSH = [*Vida de Sant Honorat*] SUWE, Ingegård Suwe (1943): *La vida de Sant Honorat: poème provençal de Raimond Feraud*. Uppsala: A.-B. Lundequistka Bokhandeln. RICKETTS, Peter T.; HERSHON, Cyril P. (ed.) (2007): *La vida de Sant Honorat*. Turnhout: Brepols.

3. Altres referències

COLÓN, Germà (1978): «Sobre el perfet perifràstic "vado + infinitiu" en català, en provençal i en francès». *La llengua catalana en els seus textos*. Vol. 2. Barcelona: Curial, p. 131-174.

DETGES, Ulrich (2004): «How cognitive is grammaticalization? The history of the Catalan *perfet perifràstic*». In: FISCHER, Olga; NOBLE, Muriel; PERIDON, Harry (ed.): *Up and down the cline. The nature of grammaticalization*. Amsterdam: Benjamins, p. 211-227.

DIEC2 = INSTITUT d'Estudis Catalans (2007): *Diccionari de la llengua catalana*. 2 vols. Barcelona: Enciclopèdia Catalana; Edicions 62.

JACOBS, Bart (2011): «Present and historical perspectives on the Catalan *go-past*». *ZfK*, 24, p. 227-255.

PÉREZ-SALDANYA, Manuel (1998): *Del llatí al català. Morfosintaxi verbal històrica*. València: Universitat de València.

SIBILLE, Jean (2007): «Le prétérit périphrastique». In: RICHARD, Marcellin (2007): *La Passion de saint André suivie d'une étude linguistique comparée par Jean Sibille*. Paris: Champion, p. 253-269.

Sociolinguistica e istòria sociala de la lenga

L'occitan de Guardia Piemontese entre représentations linguistiques et développement local

Giovanni AGRESTI
Université de Teramo

Silvia PALLINI
Associazione LEM-Italia

Prémisse

Cette communication¹ se veut à la fois une contribution à une meilleure connaissance de l'îlot occitan de Guardia Piemontese et une avancée par rapport à la construction de la *linguistique du développement social*. Il s'agit d'une démarche où l'enjeu est moins la revitalisation des langues minoritaires que l'essor des communautés linguistiques minoritaires par le travail sur leurs patrimoines linguistiques et culturels. La langue minoritaire (locale, identitaire, de proximité) y est donc appréhendée moins comme un *objet* à protéger que comme un *sujet*, un élément porteur de changements positifs au sein de la communauté des usagers (Agresti 2014). La connaissance de ce que la population locale pense et se représente de sa langue et de son identité est le premier pas pour la mise en place de stratégies d'aménagement non seulement linguistico-culturel mais également social, voire économique.

1. Au bout de l'Occitanie, entre hérésie et hétéroglossie

Guardia Piemontese (*La Gàrdia* en oc) est un îlot linguistique occitan situé dans la province de Cosenza, en Calabre (Italie méridionale). Le toponyme actuel indique d'une part sa position géographique – le village ayant été bâti en correspondance d'une tour de garde située à 514 mètres à pic sur la mer Tyrrhénienne – et de l'autre l'origine des colons qui la fondèrent. Ceux-ci étaient en effet des Vaudois piémontais qui, à cause des persécutions religieuses et de problèmes d'ordre socio-économique, quittèrent leurs vallées occitanes alpines (sans doute les vals Cluson, Germanasque, Pélis) pour s'établir dans ces lieux au XIVe siècle², où ils furent appelés « Ultramontani ».

---

¹ Ce texte est le résultat d'une réflexion et d'une enquête menée conjointement par les deux auteurs. Cependant, il est possible d'attribuer la prémisse et le paragraphe 1 à Silvia Pallini et le paragraphe 2 et les Conclusions à Giovanni Agresti.

² La Gàrdia fut probablement fondée en 1365 (Olmi 1986 : 105).

Sous la complexité et parfois la discordance des sources historiographiques concernant l'origine de La Gàrdia et des autres enclaves vaudoises de Calabre (plus anciennes : San Sisto, Vaccarizzo, San Vincenzo, Montalto Uffugo), il est indéniable que le binôme langue-spiritualité marque profondément l'histoire et donc l'identité de notre îlot occitan. Ce rapport vira au drame lorsque, à la suite de la Réforme protestante et en réaction à plusieurs impositions comportementales de l'Église de Rome (Scaramella 1999 : 108), la singularité des Vaudois de Calabre se manifesta ouvertement après des décennies de prudence, de discrétion voire de dissimulation des pratiques religieuses (Ginzburg 1970 : 105-106) et de connivence avec les pouvoirs locaux.

Quelles étaient ces impositions ? En plus de la création d'une église paroissiale et, plus tard, d'un couvent dominicain, les portes des maisons vaudoises – il en existe encore – furent modifiées pour permettre, au travers d'un judas ouvrable depuis l'extérieur, une inspection constante. Les hérétiques étaient par ailleurs obligés de porter un vêtement jaune marqué par une croix rouge, et leur fut imposé l'apprentissage de la doctrine catholique. Tout déplacement vers le Piémont ou la Suisse ainsi que toute correspondance avec des hérétiques ou des gens soupçonnés d'hérésie furent par ailleurs interdits. Les unions endogamiques furent également défendues, ainsi que les réunions avec plus de six Vaudois. Enfin, évidemment, fut interdit l'usage du parler « ultramontain », à savoir l'occitan (Micali 2014 : 23 ; Stancati 1986 : 94, 95 ; Scaramella 2009 : 46).

La volonté de l'Église de Rome était donc d'effacer les marques de la langue et de l'identité locales par leur interdiction aussi bien dans l'espace public que dans l'espace de proximité et privé et par le repeuplement de ces territoires de la part des « italiani [pour que] non vi sia memoria né di heretici né di Ultramontani ». Effacement du présent, effacement de la mémoire : « in breve tempo [les gens] si dimenticheranno questa falsa dottrina nella quale sono nati³ ».

Cette radicalisation des rapports entre les autorités de la Contre-Réforme et la communauté vaudoise de Calabre s'explique aussi par le lien existant entre celle-ci et Genève, le berceau du calvinisme, qui se dut d'envoyer, dans ces terres refoulées, des prédicateurs, et nommément Giovan Luigi Pascale.

Ce fut pendant la (très courte) période de prédication de ce dernier⁴ que l'Inquisition, dirigée par le dominicain Valerio Malvicino, déferla. Entre la fin du mois de mai et le mois de juin 1561 furent massacrés environ 2000 Vaudois de Calabre. D'autres s'enfuirent ou furent emprisonnés, réduits en esclavage, d'autres enfin abjurèrent. Une date s'est tout particulièrement chargée de valeurs symboliques, le 11 juin 1561 : ce jour-là, 88 Vaudois furent égorgés devant l'Église de Saint François de Paola à Montalto et le massacre se termina à Cosenza dans celle qui est aujourd'hui appelée *la Piazza dei Valdesi*.

Malgré tout, la présence vaudoise dans le Sud de l'Italie est encore attestée aux XVIIe et XVIIIe siècles (Tortora 2004) et la bibliographie qui en fait état n'est pas démunie : à elle nous renvoyons pour tout prolongement et approfondissement.

Nous nous bornons ici à formuler l'hypothèse que la matrice de l'identité locale – et par là de ses représentations linguistico-culturelles – est définie ou conditionnée, en

---

³ Lettres de Fra Giovanni da Fiumefreddo au cardinal Ghislieri (Scaramella 1999 : 213, 214).

⁴ Pascale fut envoyé à La Gàrdia en mars 1559. Il fut emprisonné le 2 mai de la même année et, après une série de déplacements, fut d'abord pendu et par la suite mis au bûcher à Rome le 15 septembre 1560.

bonne mesure, par l'histoire et le drame liés à la présence vaudoise : la microtoponymie locale de décision, remontant aux années 80, tire d'ailleurs large inspiration notamment des événements de 1561⁵. La question se pose dès lors de savoir si le binôme hétéroglossie-hérésie est encore, sinon justifié, du moins productif en termes d'imaginaire et de discours. De fil en aiguille, d'autres questions pressent : qu'en est-il de l'identité de La Gàrdia par rapport à celle de l'*Occitània granda* (encore faudrait-il préciser quelle serait cette identité), elle aussi dotée d'un mythe de fondation lié à un massacre par cause d'hérésie⁶ ? Quel est le niveau de vitalité du gardiol ? De quelles représentations est-il porteur ? Enfin, nous aimerions savoir si la langue et l'identité gardioles peuvent représenter, aujourd'hui et/ou dans un avenir rapproché, des leviers pour promouvoir des formes, même modestes, de développement local. Nous tâcherons dans les paragraphes qui suivent de répondre à la plupart de ces questions.

2. Les représentations sociales de langue et identité

Pour mettre en question nos hypothèses, après des missions d'éveil à la culture gardiole, nous avons effectué une enquête en mai 2014 visant à connaître ce que la communauté locale pense de la nature, des fonctions sociales et économiques, bref du présent et de l'avenir potentiel de sa langue-culture ancestrale. Pour mener à bien cette entreprise, nous avons utilisé la méthode d'analyse combinée (MAC) mise au point par Bruno Maurer (2013) pour étudier les représentations sociales des langues et des identités en milieu plurilingue. La MAC est articulée en cinq phases : 1) la pré-enquête (orale ou écrite, individuelle ou collective, etc.) visant à collecter les représentations de langue et identité auprès de la population étudiée ; 2) la fabrication du/des questionnaire/s à partir de ce matériau authentique, issu de la communauté et non de l'idéologie du chercheur et présentant de spécifiques contraintes formelles ; 3) l'administration en présentiel de ce questionnaire afin de veiller à ce que la consigne globale et les contraintes spécifiques soient respectées ; 4) l'élaboration des données obtenues à l'aide d'un logiciel en ligne⁷ et enfin 5) l'analyse et le commentaire des résultats de telle élaboration.

2.1. Les questionnaires

Voici les deux questionnaires que nous avons fabriqués à partir de nos pré-enquêtes :

---

⁵ *Porta del Sangue, Piazza della Strage, via Marco Uscegllo, via Malvicino, via Gian Luigi Pascale, Piazza Valdo* et bien d'autres sont autant de références à la présence vaudoise à La Gàrdia et tout particulièrement au massacre des Vaudois de 1561. Pour une lecture de l'histoire de Guardia Piemontese à partir de sa toponymie, cf. Condino (2003).

⁶ Nous faisons évidemment allusion aux Cathares et à la répression de leurs pratiques mise en œuvre par la Croisade contre les Albigeois. Pour des raisons d'espace nous ferons ici l'économie de la comparaison entre Vaudois et Cathares et leur perception actuelle dans les espaces respectifs, pourtant fort intéressante.

⁷ Logiciel mis au point par Nicolas Serra de l'IUT de Béziers. Accès réservé à la page web : <http://linguiste.iutbeziers.fr/index.php>

QUESTIONARIO SULLA LINGUA GUARDIOLA						
Località _____ Data _____						
Età _____ Sesso (M / F) _____						
1	"occitano" e "guardiolo" significano la stessa cosa"	Per nulla d'accordo	Poco d'accordo	Neutro	Abbastanza d'accordo	Pienamente d'accordo
2	Il guardiolo è la lingua degli anziani	Per nulla d'accordo	Poco d'accordo	neutro	Abbastanza d'accordo	Pienamente d'accordo
3	L'occitano di Guardia Piemontese è la lingua valdese	Per nulla d'accordo	Poco d'accordo	neutro	Abbastanza d'accordo	Pienamente d'accordo
4	Il guardiolo è la lingua della semplicità e della genuinità	Per nulla d'accordo	Poco d'accordo	neutro	Abbastanza d'accordo	Pienamente d'accordo
5	Il guardiolo è una lingua inutile	Per nulla d'accordo	Poco d'accordo	neutro	Abbastanza d'accordo	Pienamente d'accordo
6	I bambini sono ben disposti all'apprendimento dell'occitano anche se a casa non si parla l'occitano	Per nulla d'accordo	Poco d'accordo	neutro	Abbastanza d'accordo	Pienamente d'accordo
7	Tutte le famiglie sono favorevoli all'insegnamento dell'occitano	Per nulla d'accordo	Poco d'accordo	neutro	Abbastanza d'accordo	Pienamente d'accordo
8	L'occitano può essere lingua dell'integrazione a scuola per i ragazzi di origine straniera	Per nulla d'accordo	Poco d'accordo	neutro	Abbastanza d'accordo	Pienamente d'accordo
9	L'occitano è una lingua poco espressiva	Per nulla d'accordo	Poco d'accordo	neutro	Abbastanza d'accordo	Pienamente d'accordo
10	Il guardiolo più autentico è quello parlato dagli emigrati	Per nulla d'accordo	Poco d'accordo	neutro	Abbastanza d'accordo	Pienamente d'accordo
TOTALE (VERIFICARE CORRETTA DISTRIBUZIONE RISPOSTE)		2	2	2	2	2

QUESTIONARIO SULL'IDENTITÀ GUARDIOLA						
Località _____ Data _____						
Età _____ Sesso (M / F) _____						
1	La spiritualità valdese è scomparsa dalla memoria dei guardioli	Per nulla d'accordo	Poco d'accordo	Neutro	Abbastanza d'accordo	Pienamente d'accordo
2	I guardioli sono gelosi della loro identità e chiusi alle influenze esterne	Per nulla d'accordo	Poco d'accordo	neutro	Abbastanza d'accordo	Pienamente d'accordo
3	È la lingua d'oc a fondare l'identità guardiola	Per nulla d'accordo	Poco d'accordo	neutro	Abbastanza d'accordo	Pienamente d'accordo
4	È il valdismo a fondare l'identità guardiola	Per nulla d'accordo	Poco d'accordo	neutro	Abbastanza d'accordo	Pienamente d'accordo
5	Oggi la letteratura occitana può rinforzare l'identità guardiola	Per nulla d'accordo	Poco d'accordo	neutro	Abbastanza d'accordo	Pienamente d'accordo
6	L'identità di Guardia Piemontese è la stessa del resto dell'Occitania, italiana e francese	Per nulla d'accordo	Poco d'accordo	neutro	Abbastanza d'accordo	Pienamente d'accordo
7	Poiché gli avi dei guardioli hanno sofferto moltissimo, i guardioli oggi sono molto ospitali	Per nulla d'accordo	Poco d'accordo	neutro	Abbastanza d'accordo	Pienamente d'accordo
8	"Se chanto" è l'inno dell'Occitania e quindi anche di Guardia	Per nulla d'accordo	Poco d'accordo	neutro	Abbastanza d'accordo	Pienamente d'accordo
9	Guardia è qualcosa di più di una minoranza linguistica	Per nulla d'accordo	Poco d'accordo	neutro	Abbastanza d'accordo	Pienamente d'accordo
10	Il costume guardiolo è unico ed è una delle bandiere di Guardia	Per nulla d'accordo	Poco d'accordo	neutro	Abbastanza d'accordo	Pienamente d'accordo
TOTALE (VERIFICARE CORRETTA DISTRIBUZIONE RISPOSTE)		2	2	2	2	2

Pour ce qui est de la consigne et des contraintes à respecter, chaque répondant doit cocher une case par ligne en indiquant par là son degré d'adhésion ou de rejet à tel ou tel item, sachant qu'il est obligé de ventiler ses réponses de manière équilibrée (exactement deux, ni plus ni moins, par chaque niveau d'adhésion) afin de hiérarchiser ses représentations.

2.2. Les résultats de l'enquête

Nous avons administré les deux questionnaires à 79 sujets lors de notre dernier passage à Guardia Piemontese les 12 et 13 mai 2014. Grâce au soutien et à la collaboration de quelques représentants de la communauté locale nous avons pu réunir nos répondants à deux occasions : le 12 mai en fin d'après-midi, au centre culturel Gian Luigi Pascale, situé à l'entrée de l'ancien bourg, nous avons soumis les questionnaires à un groupe de 17 personnes (dont la plupart des adultes), alors que le lendemain au matin nous avons rencontré trois classes du collège de Guardia Piemontese Marina, soit 62 enfants. Au total, 6 questionnaires ont été annulés (1 sur l'identité, 5 sur la langue⁸).

Dans la consigne, en plus d'expliquer le fonctionnement et les contraintes des questionnaires, nous demandions à ce que chaque répondant anonyme nous renseigne quant à son sexe, son âge, son lieu de résidence. Ces éléments nous ont permis de mener une analyse sur un double niveau, absolu et relatif, comparatif (trois séries de couples de carottages comparant la variation des représentations selon les variables de genre, âge et lieu de résidence). Voici un tableau récapitulatif de notre échantillon⁹ :

	Toutes populations confondues	Enfants/Adultes	Hommes/Femmes	Centre historique/ alentours
Questionnaire « Langue »	74 (5 annulés)	58/16	35/39	35/39
Questionnaire « Identité » ⁹	78 (1 annulé)			

Les graphes générés par le logiciel de l'analyse MAC sont d'une lecture assez facile. Les nuances de couleur suivent la distribution à l'horizontale des cercles, allant d'un maximum de non-adhésion (à l'extrême gauche, bleu) à un maximum d'adhésion (à l'extrême droite, rouge) de la part de la population enquêtée, en passant par le milieu (neutralité, rose, violet). L'autre paramètre à prendre en compte est le diamètre de chaque cercle, proportionnel au niveau de consensus autour de chaque item, alors que le positionnement des cercles à la verticale est tout à fait aléatoire et n'est fonctionnel qu'à éviter toute superposition qui rendrait la lecture des graphes plus compliquée.

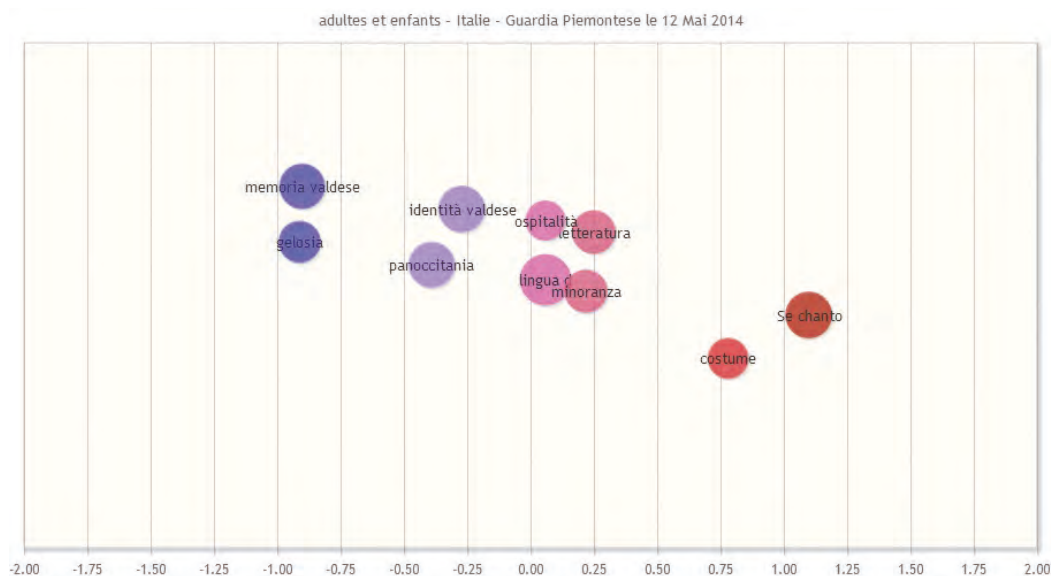
En général, si celle-ci est rendue aisée grâce à leur transparence, il est possible de la complexifier au travers justement de séries de comparaisons. Faute d'espace, dans les pages qui suivent nous nous bornerons à souligner quelques éléments à notre sens particulièrement significatifs et, parfois, de prime abord moins évidents.

⁸ Il s'agit d'un pourcentage relativement faible. Le rejet découle du non-respect de la consigne de la part du sujet enquêté et, s'agissant de questionnaires anonymes, de l'impossibilité de remonter à celui-ci pour qu'il corrige ses erreurs.

⁹ Pour ne pas alourdir notre exposé, nous nous bornons dans cet article à approfondir l'analyse du volet linguistique, ne donnant qu'un aperçu général (toutes catégories confondues) des résultats de l'enquête portant sur l'identité gardiole.

2.2.1. Identité gardiole (tous)

Graphe de la représentation : Identité gardiole

Ce premier graphe permet de saisir les deux principaux éléments porteurs de l'identité gardiole : l'hymne panoccitan *Se chanto* et le costume traditionnel, la *Tramontana* :

1. Le fort degré d'adhésion à l'item n. 8 (« *Se chanto* è l'inno dell'Occitania e quindi anche di Guardia ») témoigne sans doute du lien symbolique (réel ou souhaité par la communauté gardiole) unissant l'îlot calabrais occitan à l'*Occitània granda*. Par ailleurs, présupposant que la lecture allégorique de ce chant traditionnel est connue par la population gardiole (ce qui, bien entendu, est à démontrer), il pourrait évoquer également l'esprit de résistance et le sentiment d'élévation spirituelle en réaction aux violences perpétrées par le pouvoir constitué. Cette lecture rapprocherait, encore une fois, l'histoire vaudoise de l'histoire cathare¹⁰.
2. L'adhésion à l'item n. 10 (« Il costume guardiolo è unico ed è una delle bandiere di Guardia ») confirme pour sa part le grand intérêt suscité auprès de la population locale par les récentes reconstitution et reprise du tissage de la *Tramontana*. D'après des recherches plutôt approfondies¹¹, ce costume semble être vraiment unique en son genre et peut donc bien fonctionner en marqueur identitaire. On peut espérer à l'avenir augmenter le consensus autour de cet item, notamment en raison du fait que la production artisanale de ce précieux costume (et d'autres produits du tissage) a non seulement généré une micro-économie significative mais a également entraîné la constitution d'un pôle social de la plus haute importance pour La Gàrdia.

¹⁰ D'après cette lecture, *Se chanto* serait en fait non seulement un hymne d'amour et de nostalgie envers la femme aimée, mais également, et sans doute surtout, une chanson faisant secrètement allusion à la célèbre Croisade contre les Albigeois, le rossignol symbolisant l'accès à la dimension mystique chez les Cathares, les montagnes les obstacles matériels et intérieurs entravant celle-ci, l'amour pour la femme aimée renvoyant finalement à la quête de l'amour spirituel.

¹¹ Menées par Fiorenzo Tundis qui a impulsé à La Gàrdia la production de ce costume.

En effet, toutes les phases de production de ce costume se déroulent à l'intérieur du centre culturel Gian Luigi Pascale, animé par la Table vaudoise. À cet endroit, le social, le culturel et l'économique vont de pair¹².

Du côté du rejet, deux items, le n. 1 (« La spiritualità valdese è scomparsa dalla memoria dei guardioli ») et le n. 2 (« I guardioli sono gelosi della loro identità e chiusi alle influenze esterne ») présentent un score moyen de non-adhésion (entre -1,00 et -0,75). Notre échantillon rejette donc – quoique de manière non unanime – l'idée que l'identité gardiole serait fermée ou repliée sur elle-même et que la spiritualité des Vaudois aurait disparu de la « société latente » (Agresti 2005) gardiole.

Au milieu, les six autres items, plutôt rapprochés. Ces représentations étant moins sûres, elles peuvent faire l'objet de stratégies ponctuelles d'aménagement culturel. Là encore, nous nous bornerons à quelques remarques essentielles :

3. Tout d'abord, nous observons un faible rejet (env. -0,25) de l'item n. 4 (« È il valdismo a fondare l'identità guardiola »). Ce résultat, associé à celui concernant l'item n. 1, nous permet une mise en perspective : notre échantillon semble accepter l'idée que l'héritage vaudois est toujours constitutif de la mémoire locale mais rejette, encore que légèrement, l'idée que le valdisme fonde l'identité gardiole. Cette lecture nous paraît refléter le sens de l'aménagement linguistique de l'espace public, et notamment la toponymie de décision : l'histoire des Vaudois est partout, elle est néanmoins cristallisée¹³. Cela dit, il faut remarquer que, par rapport à l'item n. 4, l'item n. 3 (« È la lingua d'oc a fondare l'identità guardiola ») présente un score d'adhésion relatif plutôt modeste (environ +0,25). La formulation exclusive des deux items nous pousse à croire que nos répondants ont adhéré soit à l'un soit à l'autre¹⁴, ce qui nous amène à penser que, aujourd'hui, c'est *un peu plus* la langue occitane que l'identité vaudoise qui fonde, dans l'esprit des habitants, l'identité gardiole.
4. Le rejet modéré de l'item n. 6 (« L'identità di Guardia Piemontese è la stessa del resto dell'Occitania, italiana e francese », entre -0,50 et -0,25) peut être mis en rapport avec l'important score d'adhésion relatif à l'item n. 8, qui témoigne ne serait-ce que de l'opportunité de fonder, sous le respect des diversités linguistico-culturelles, une sorte de Panthéon panoccitan. Pour ce faire, il faudrait multiplier les références communes, et d'abord les références linguistiques et littéraires. Il y a lieu de croire que la modeste adhésion à l'item n. 5 (« Oggi la letteratura occitana può rinforzare l'identità guardiola ») indique l'une des voies à suivre par les défenseurs de l'identité gardiole. En effet, s'il est souvent vrai que *normaliser une langue* ne revient pas à promouvoir sa littérature mais plutôt son usage public écrit/oral par d'autres classes de textes (Kloss 1967), il y a néanmoins lieu de croire qu'une plus importante diffusion à La Gàrdia de textes littéraires occitans de toutes les époques et de toutes les régions d'Occitanie ainsi que l'encouragement à la production littéraire

---

¹² Il s'agit, par ailleurs, de la seule structure dans le centre historique à même d'héberger des visiteurs.

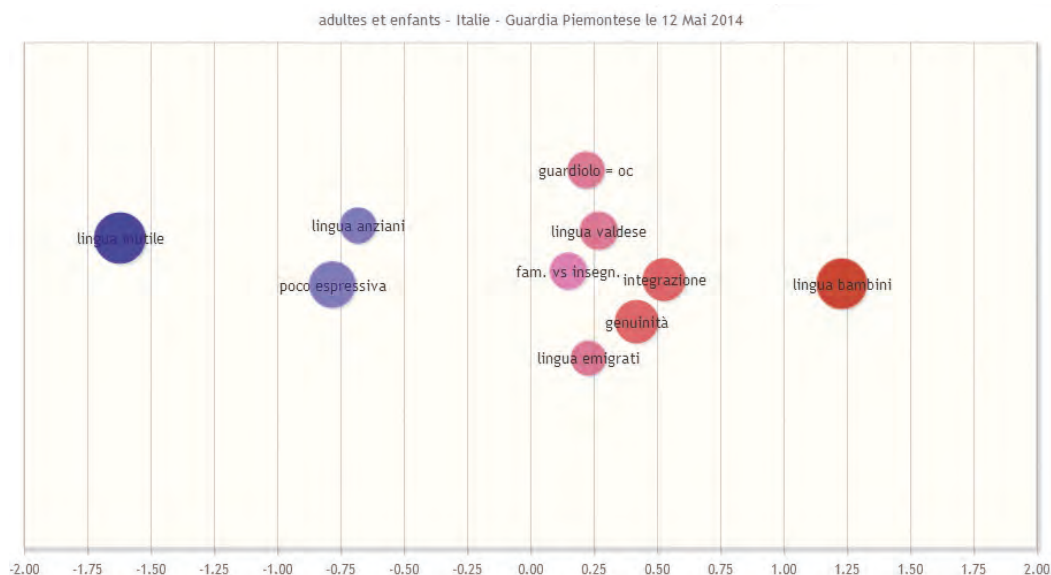
¹³ Cf. note n. 5.

¹⁴ Ce qui est confirmé par l'analyse qualitative de chaque questionnaire renseigné.

locale pourraient déboucher sur une plus sérieuse ouverture à l'espace occitan contemporain et à une meilleure définition de l'identité gardiole de par son inscription dans un cadre général panoccitan.

2.2.2. Langue gardiole (tous)

Graphe de la représentation : occitan

Le graphe concernant les représentations de la langue occitane gardiole apparaît d'emblée beaucoup plus polarisé par rapport au graphe concernant l'identité. On peut essayer d'expliquer ce phénomène par l'hypothèse que les représentations des langues, étant plus familières, sont plus nettes ou moins floues que celles concernant les identités¹⁵.

De plus près, nous remarquons un fait très important : en gros, nos répondants ont rejeté toutes les représentations ouvertement ou partiellement négatives de la langue d'oc, ce qui fait que ce graphe nous montre une image globalement positive du lien des habitants de La Gàrdia à la langue locale. Quelques remarques s'imposent :

1. Tout d'abord, l'item n. 5 (« Il guardiolo è una lingua inutile ») a été rejeté massivement (entre -1,50 et -1,75) et avec un important niveau de consensus. Ce résultat, s'il témoigne sans aucun doute de l'amour et de la loyauté vis-à-vis de la langue locale de la part de la population enquêtée,

¹⁵ Nous proposons là une hypothèse qui demande à être démontrée par bien d'autres carottages. Ce qui serait par contre objectif, c'est que, notamment auprès de la population des écoliers du collège de La Gàrdia, la consigne du questionnaire portant sur la langue a été plus facilement comprise par rapport à celle concernant l'identité.

- ne permet guère de conclure, *a contrario*, à l'« utilité » de la langue gardiole, à savoir à sa valeur instrumentale et sa plus-value socio-économique¹⁶.
2. À l'opposé, le score maximum d'adhésion concerne de loin l'item n. 6 (« I bambini sono ben disposti all'apprendimento dell'occitano anche se a casa non si parla l'occitano », environ +1,25). Ce résultat peut être mis en rapport avec le précédent : le gardiol n'est pas ressenti comme inutile et les enfants sont ouverts à son apprentissage. Il faudrait dès lors soutenir cette disposition positive des nouvelles générations par des contenus, des idées et des projets qui fassent vivre la langue même en dehors et au-delà du cercle protégé de l'enfance¹⁷.
  3. Le rejet mesuré (respectivement, entre -0,50 et -0,75) des items n. 2 (« Il guardiolo è la lingua degli anziani ») et n. 9 (« L'occitano è una lingua poco espressiva ») doit être à notre sens interprété comme le rejet mesuré de deux représentations réductrices. Dans les régimes diglossiques, on ne le sait que trop bien, les langues minoritaires sont envisagées comme les langues de l'affection, des vieux, de l'expressivité, de la connivence familiale et du temps révolu. Notre échantillon confirme et infirme à la fois ce régime, même s'il est vrai qu'il faut toujours se méfier du rejet d'items formulés de manière négative, qui pourraient dès lors apparaître comme des formes d'attaque au statut de la langue en question.

2.2.3. Langue gardiole, variable topologique : centre historique vs alentours

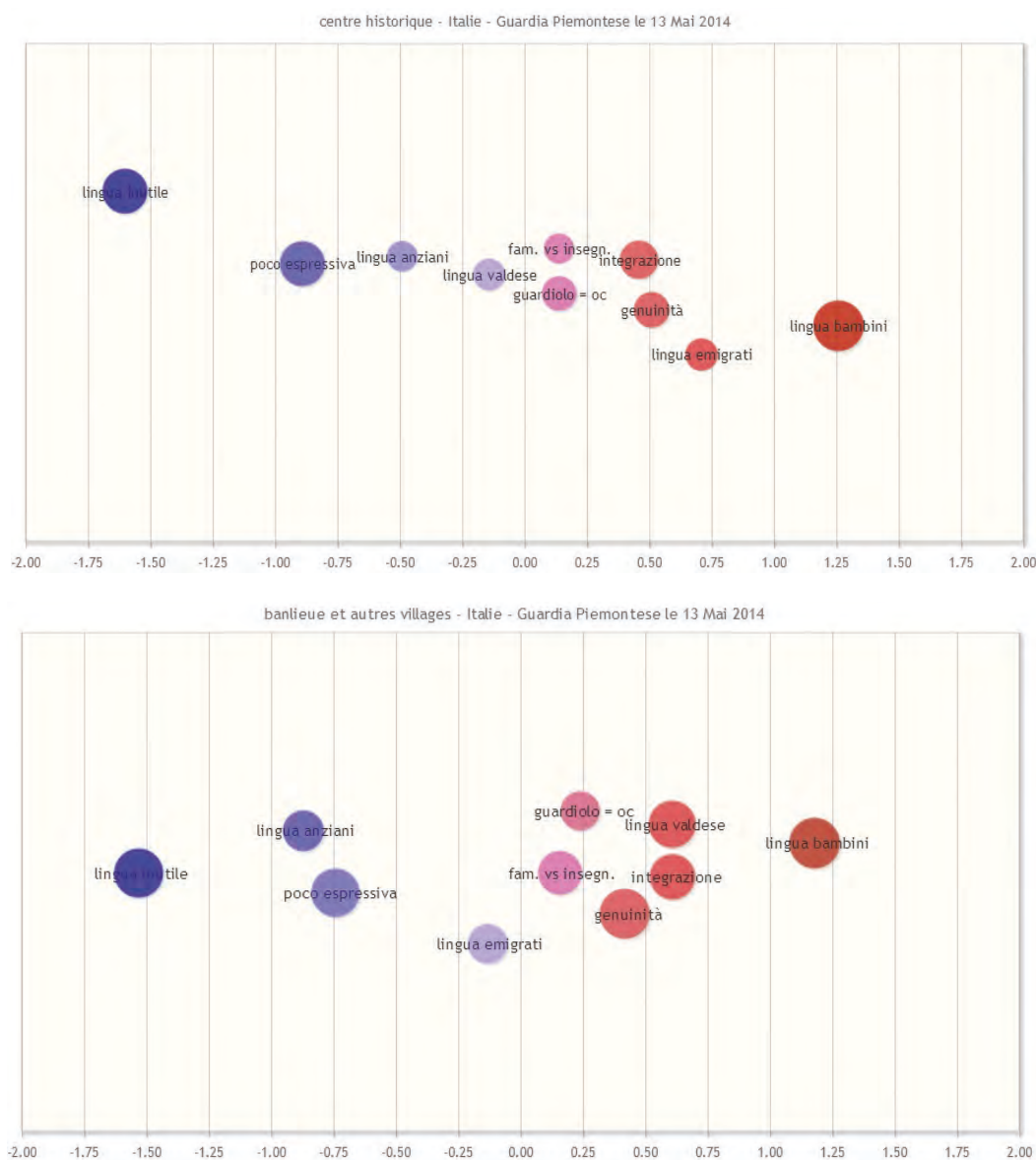
Venons-en maintenant à des analyses plus conséquentes découlant de différents carottages et comparaisons. La première de celles-ci est celle qui oppose les représentations des habitants du centre historique (CH) de celles des habitants de la Marine et des autres villages environnants (ME).

---

¹⁶ Lorsqu'on mobilise les catégories de l'*utilité* ou de l'*inutilité* présumées d'une langue on devrait toujours (se) poser la question : utiles à qui ou pour quoi ? Pourtant, la doxa semble avoir les idées claires là-dessus. Finalement (mais nous formulons là une autre hypothèse) nous pouvons estimer que l'adjectif (*in*)*utile* renvoie à une représentation globalement utilitaire de la langue, mais de façon pour ainsi dire asymétrique : dire d'une langue qu'elle est *utile* revient à affirmer qu'elle est une langue utilitaire et de promotion sociale. Dire qu'elle est *inutile* revient plutôt à insulter la communauté des parlants.

¹⁷ Cf. Boyer (2009).

Graphe de la représentation : occitan

De prime abord nous constatons la différence des niveaux de consensus de quasiment tous les items: plus faibles pour ce qui est des habitants du centre historique. Cela est l'indice d'opinions plus pulvérisées auprès de l'échantillon qui est censé représenter la population majoritairement porteuse de l'héritage historique.

Plus dans les détails, nous observons d'une part une bonne stabilité quant aux représentations externes (à gauche comme à droite) et d'autre part quelques fluctuations internes, à notre sens assez significatives :

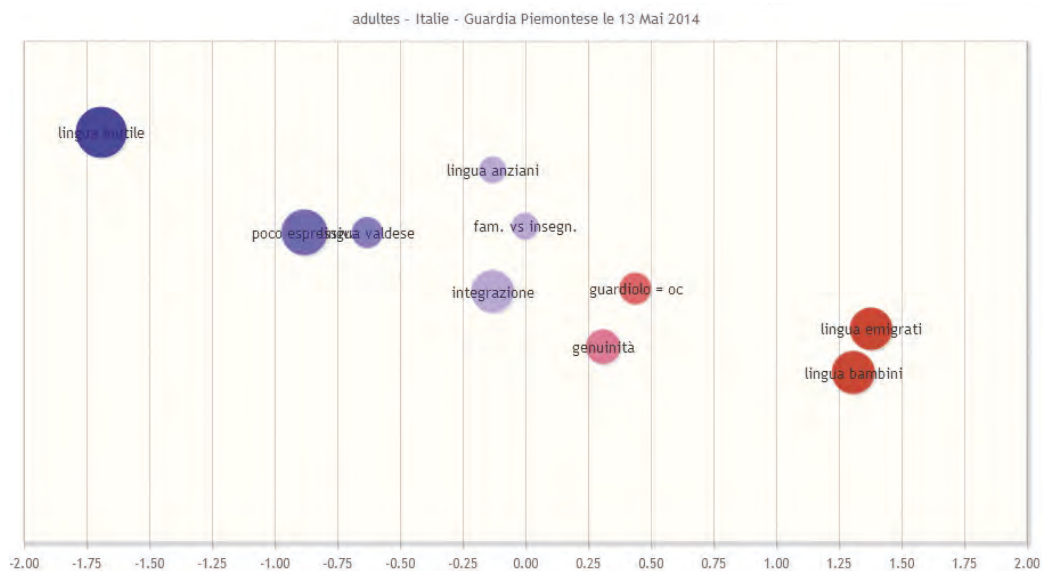
1. L'item n. 2 (« il guardiolo è la lingua degli anziani ») est moins rejeté et avec un plus faible consensus auprès de CH.

2. Surtout, l'item n. 10 (« Il guardiolo più autentico è quello parlato dagli emigrati ») varie beaucoup : il atteint un score d'adhésion de +0,75 environ auprès de CH alors qu'il est légèrement négatif auprès de ME (entre -0,25 et 0,00¹⁸).
3. Enfin, l'item n. 3 (« L'occitano di Guardia Piemontese è la lingua valdese ») est très légèrement rejeté auprès de CH alors qu'il se situe tout à fait du côté de l'adhésion (entre +0,50 et +0,75) pour ce qui est de ME.

Nous pouvons tirer de ces comparaisons l'idée que la population n'habitant pas le centre historique se représente l'occitan gardiol comme une langue qui s'est plutôt bien conservée dans son berceau (elle n'est pas que la langue des vieux, il n'y a pas que les émigrés qui conservent sa forme la plus authentique, elle est intimement liée au valdisme), alors que pour les habitants du bourg ancien il y a bien des césures : intergénérationnelles et, plus généralement, historiques. Pour eux, c'est quelque part vrai que le gardiol est la langue des vieux et que les émigrés sont les dépositaires de la langue la plus « pure¹⁹ », alors que le binôme valdisme-langue d'oc paraît galvaudé.

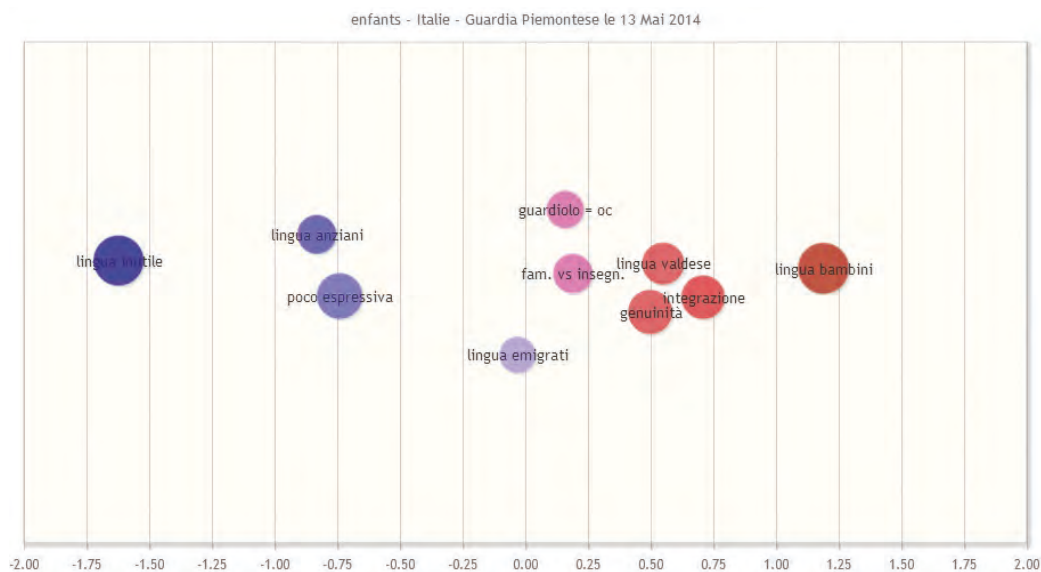
2.2.4. Langue gardiole, variable âge : adultes vs enfants

Graphe de la représentation : occitan

¹⁸ On nous a fait état tout particulièrement d'une colonie gardiole à Detroit qui aurait conservé l'usage de l'occitan.

¹⁹ Comme il arrive souvent dans les contextes diglossiques, la vraie langue est toujours ailleurs.

Graphe de la représentation : occitan

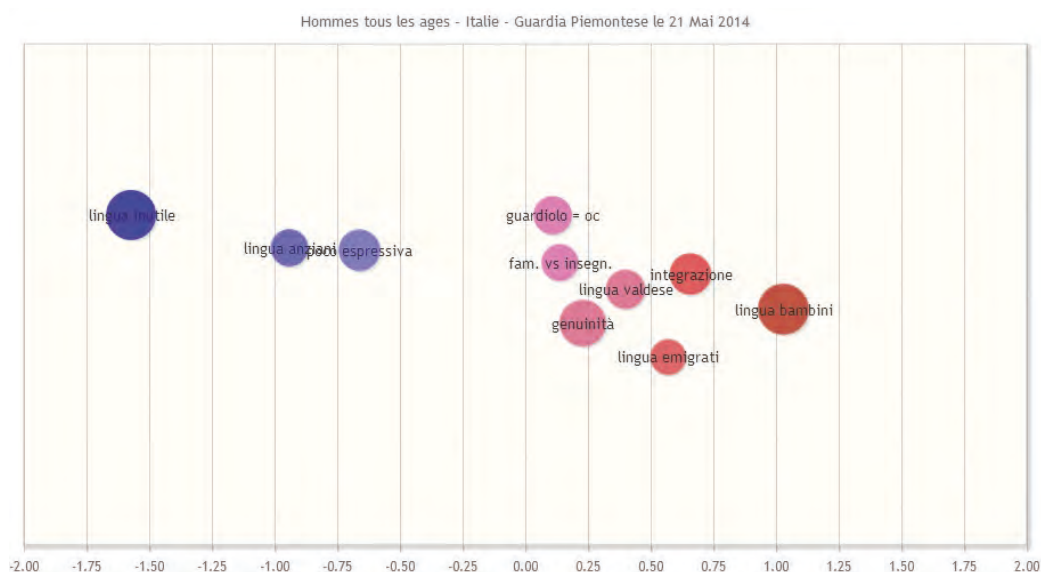
La deuxième comparaison concerne les classes d'âge. Là encore, par rapport au graphe général, nous observons une importante stabilité des représentations externes, avec néanmoins une remarquable variabilité quant à l'item n. 10 (« Il guardiolo più autentico è quello parlato dagli emigrati ») qui obtient le score d'adhésion le plus élevé auprès des adultes alors qu'il est neutre auprès des enfants, comme si ces derniers étaient peu renseignés quant à l'histoire contemporaine de leur communauté.

Cette comparaison semble mettre en évidence notamment le rôle de l'école dans la construction des représentations de la langue : c'est en effet auprès des enfants fréquentant l'école de la Marine que le gardiol est envisagé comme langue de l'intégration d'enfants d'origine étrangère (+0,75) et comme langue étroitement liée à l'histoire du valdisme (+0,60), référence incontournable des parcours didactiques, alors que ces deux items présentent chez les adultes des scores négatifs (respectivement -0,15 et -0,60).

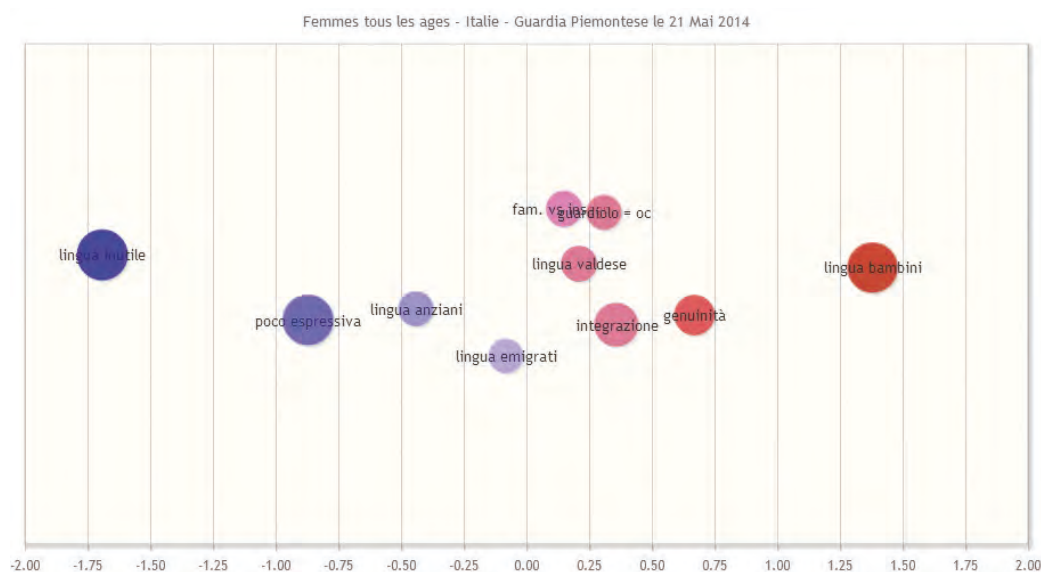

2.2.5. Langue gardiole, variable sexe : hommes/garçons vs femmes/filles

Graphe de la représentation : occitan

Graphe de la représentation : occitan

Pour ce qui est des différences d'après la variable du genre, mis à part une polarisation des représentations plus poussée chez les hommes, nous observons qu'il y a peu de fluctuations d'un graphe à l'autre. Des différences plus significatives caractérisent une fois de plus le niveau d'adhésion à l'item n. 10 (« Il guardiolo più autentico è quello parlato dagli emigrati »), neutre voire légèrement négatif chez les femmes, positif chez les hommes, quoique recevant un faible consensus. À remarquer, tous graphes confondus, la neutralité de l'item n. 7 (« Tutte le famiglie sono favorevoli all'insegnamento dell'occitano »). Finalement, la variable sexe ne semble pas infléchir les représentations de la langue locale.

Conclusions. De l'analyse des représentations au développement local

Les résultats de notre enquête permettent de formuler un diagnostic assez fiable ne serait-ce que du lien à la langue et à l'identité locales de la part de la communauté de La Gàrdia. Il est évident que, les pratiques linguistiques étant de plus en plus en retrait, nous avons affaire souvent à des réponses volontaristes : les enfants veulent apprendre l'occitan, le gardiol n'est pas du tout inutile, il n'est pas non plus la langue exclusive des vieux, etc. Même si ces représentations ne correspondent pas à la réalité du terrain, leur caractère positif devrait au moins encourager les membres les plus motivés et actifs de la communauté à mettre en place et en réseau toutes les actions possibles pour promouvoir l'usage et la transmission de l'occitan, puisqu'ils rencontreraient l'adhésion quasi unanime de la population. Sans pouvoir approfondir ce sujet, nous en suggérons quelques-unes, qui demanderaient des investissements économiques à notre sens soutenables : a) une collaboration plus étroite et des échanges plus fréquents avec les autres espaces occitans, d'Italie, de France et d'Espagne ; b) la mise à disposition et la circulation sur place des œuvres de la littérature occitane contemporaine ; c) la pleine valorisation de l'artisanat local, entre folklore et création ; d) la valorisation du centre historique aussi au point de vue touristique ; e) la récupération des liens avec les communautés gardioles dispersées à la suite des vagues d'émigration ; f) l'enseignement de l'histoire récente de la communauté gardiole ; g) l'alliance de la municipalité avec la Table vaudoise gérant le centre culturel G. L. Pascale ; h) l'implantation de l'école dans le centre historique. Cette dernière proposition nous la tenons d'un débat public qui s'est déroulé à La Gàrdia au mois de septembre 2014.

Références

- AGRESTI, Giovanni (2005) : *Lingua e polis. Configurazioni linguistiche e configurazioni sociali nel francese contemporaneo*. Roma : Aracne. Préface de Robert Lafont.
- AGRESTI, Giovanni (2014) : « Actualité des racines. Pour une linguistique du développement social ». *Cahiers de recherche de l'école doctorale en linguistique française*, 8, 27 p. Disponible en ligne: <http://www.openstarts.units.it/dspace/bitstream/10077/10759/1/2Agresti.pdf>
- BOYER, Henri (2009) : « Réseau vs communauté. Enseignement et *normalisation* socio-linguistique. À propos de l'occitan ». In : SAUZET, Patrick ; PIC, François (éd.) : *Politique linguistique et enseignement des « Langues de France »*. Paris : L'Harmattan, p. 19-34.
- CONDINO, Vincenzo (2003) : *Ricerca storica del valdismo attraverso la toponomastica di Guardia Piemontese*. Paola : Tipolitografia R. Gnisi.
- GINZBURG, Carlo (1972) : *Il Nicodemismo. Simulazione e dissimulazione religiosa nell'Europa del '500*. Turin : 1970.
- KLOSS, Heinz (1967) : « Abstandsprache und Ausbausprache ». *Anthropological Linguistics*, 9, p. 29-41.

- KUNERT, Hans Peter (2005) : « Le passage de l'oralité à l'écriture : écrire l'occitan de Guardia Piemontese ». In : LATRY, Guy (éd.) : *La Voix occitane. Actes du VIIIe Congrès de l'Association Internationale d'Études Occitanes (Bordeaux, 12-17 octobre 2005)*. Vol. 2. Bordeaux : Presses universitaires de Bordeaux, p. 953-964.
- MAURER, Bruno (2013) : *Représentations sociales des langues en situation multilingue*. Paris : Édition des archives contemporaines.
- MICALI, Irene (2014) : *Guardia Piemontese : isola occitana in Calabria. Un'indagine sociolinguistica*. Thèse de Doctorat en Linguistique. Dirigée par Benedetta Baldi. Coordonnée par Leonardo Maria Savoia. Université de Florence.
- MICALI, Irene (2013) : « Guardia Piemontese : note storiche, antropologiche e linguistiche ». *Rogierius : Bollettino dell'Istituto della Biblioteca Calabrese*, XVI, 2, luglio-dicembre, p. 119-128.
- MUSSOT-GOULARD, Renée (1978) : *Les Occitans*. Paris : Albin Michel.
- OLMI, Massimo (1986) : *Italiani dimezzati. Le minoranze etnico-linguistiche non protette*. Naples : Edizioni Dehoniane.
- PERROTTA, Antonio (2005) : *I valdesi a San Sisto, Guardia, Montalto, San Vincenzo, Vaccarizzo, Argentina e Piano dei Rossi*. Cosenza : Luigi Pellegrini.
- SCARAMELLA, Pierroberto (2009) : « "Sotto manto de santità". L'Inquisizione romana, i Calabrovaldesi e l'accusa di simulazione religiosa ». *Les Dossiers du Grihl*, 2. Disponible sur : <http://dossiersgrihl.revues.org/3668>
- SCARAMELLA, Pierroberto (1999) : *L'Inquisizione romana e i Valdesi di Calabria (1554-1703)*. Naples : Editoriale Scientifica.
- STANCATI, Enzo (1986) : *Gli Ultramontani. Storia dei valdesi di Calabria*. Cosenza : Aiello.
- TORTORA, Alfonso (2004) : *Presenze valdesi nel Mezzogiorno d'Italia (secoli XV-XVII)*. Salerne : Laveglia editore.

La crisi del llemosinisme a la Catalunya del vuit-cents

Francesc BERNAT I BALTRONS
Universitat de Barcelona

---

1. La Renaixença i la fi del llemosinisme

Un dels aspectes més interessants de la història de la llengua catalana a la primera meitat del segle XIX és el procés de recuperació de la literatura catalana culta i, en conseqüència, del català com a llengua formal. Precisament, una de les primeres qüestions que els homes de la Renaixença literària van haver de plantejar-se fou arribar a un mínim consens sobre la naturalesa de la llengua que pretenien restaurar literàriament. No era fàcil fer-ho perquè no hi havia ni els experts ni una tradició en què fonamentar-se després de segles de desinterès. Tal com apunta Ginebra (1988: 141), els principals interrogants als quals calia donar resposta –estretament relacionats entre si– eren els següents:

1. Quina era la manera més correcta o adequada de designar la llengua?
2. Quina era la categoria lingüística del català a l'Europa del segle XIX, especialment en relació amb l'occità?
3. Quins eren els orígens del català? Havia nascut directament del llatí o formant part d'una altra llengua romànica?

Com se sap, des del segle XVI la majoria de la intel·lectualitat catalanoparlant responia aquests interrogants a partir d'un conjunt d'idees que podem anomenar llemosinisme. En síntesi, aquesta ideologia, que presenta diverses variants, relacionava estretament els orígens del català i l'occità fins al punt de considerar que a l'edat mitjana havien estat la mateixa llengua, a la qual s'anomenava precisament *llemosí*. A partir d'aquí, alguns creien que la unitat lingüística s'havia mantingut fins al present, mentre que d'altres ja la donaven per trencada, sobretot a partir de l'edat moderna, a causa del profund distanciament històric entre els dos pobles. No entrarem ara en els orígens ni en l'evolució d'aquest discurs, que ja ha estat analitzat a fons per Rafanell (1991, 2006), però sí que subratllarem el fet que el llemosinisme fou predominant entre els erudits catalanoparlants fins ben entrat el segle XIX. Si la Renaixença hagués continuat creient en aquestes idees lingüístiques, probablement hagués acabat confluint amb el Felibritge provençal, nascut poc abans de la restauració dels Jocs Florals, ja que ambdós grups compartien nombroses afinitats.

Ara bé, l'inici de les relacions entre les renaixences catalana i occitana a partir de 1865, liderades per Víctor Balaguer i Frederic Mistral, va acabar desembocant,

paradoxalment, en un allunyament progressiu més que en un acostament, sobretot en la qüestió lingüística. Així, i malgrat les seves evidents afinitats ideològiques i estètiques, els homes del Felibritge i la Renaixença partien de models lingüístics difícilment compatibles, un fet que es farà més evident com més s'aprofundeixin les relacions i intercanvis entre els dos grups. En aquest sentit, molts intel·lectuals catalans van anar adonant-se que el mític *llemosí* del migjorn de França era un realitat un conjunt de varietats molt allunyades entre si i de la llengua antiga i en un procés accelerat de substitució pel francès. En canvi, per als erudits de la Renaixença el català no només s'havia mantingut ben viu i proper a la llengua clàssica, sinó que desconeixia la profunda fragmentació dialectal dels països transpirenencs. Però no es tractava només de diferències en la llengua parlada, que sempre podien obviar-se en un col·lectiu de poetes i erudits emmirallats per la cultura medieval, sinó de diferències en el model de llengua escrita o literària, més difícils de compatibilitzar. Així, la llengua dels felibres representava un tall claríssim amb els models seguits a l'edat mitjana per catalans i occitans, perquè adoptava una grafia de base francesa i es basava en un dialecte excèntric i rural com el provençal rodanenc. Els homes de la Renaixença, en canvi, sempre es van esforçar per mantenir les grafies i el model de llengua dels textos antics, l'única tradició cultural en què els dos moviments podien trobar un punt de confluència lingüística.

Malgrat que alguns dels interrogants esmentats al principi es van resoldre més aviat que els altres (el tercer, per exemple, és el que trigà més temps)¹ i que les vacil·lacions van ser nombroses, sabem que entre 1850 i 1860 els prohoms de la Renaixença ja es van anar decantant majoritàriament per les opcions autoctonistes que deslligaven el català del diasistema occitànic,² primer a Catalunya i una mica més tard a les Illes Balears, però no encara al País Valencià, que presenta uns condicionants particulars.³ Així, doncs, els promotors del renaixement literari del català, malgrat el seu majoritari llemosinisme inicial, van anar assumint progressivament, amb diversos matisos i uns més aviat que d'altres, que el català era una llengua independent de l'occità (si ho havia estat sempre o no, era un tema que restava pendent) i adoptant el terme *català* com la manera més adequada d'anomenar l'idioma en comptes de la vella etiqueta de *llemosí* que havia fet fortuna entre els erudits des de feia tres segles, tant dins com fora de la comunitat lingüística catalana. Quan Balaguer i Mistral trenquen relacions el 1870 a causa de la seva evolució política, ja feia temps, doncs, que el llemosinisme estava tocat de mort i havia esdevingut residual a Catalunya.

En aquest procés de superació lingüísticoideològica, dos són els personatges cabdals en el triomf de les opcions autoctonistes dins la primera Renaixença: Antoni de Bofarull i Manuel Milà i Fontanals; el primer per la influència que tenia en els cercles renaixentistes com a organitzador i dinamitzador, i el segon pel gran prestigi intel·lectual de què gaudia. Tot i que sabem que Bofarull va avançar-se alguns anys a

---

¹ Pel que fa a aquest aspecte, només cal recordar les vacil·lacions de la romanística internacional sobre l'origen i l'entitat de la llengua catalana al llarg del XIX i principis del segle XX. Per a més informació, vegeu Calaforra (1998).

² Vegeu Ginebra (1988), Rafanell (1991, 2006) i Bernat (2006).

³ El cas valencià està marcat per la resistència a acceptar el nom *català*. Per això, i malgrat la seva inexactitud, *llemosí* hi continuà essent percebut com un terme neutral. Vegeu Rafanell (1991: 10).

Milà i que va tallar amb el llemosinisme d'una manera més rotunda que no el segon,⁴ el trencament dels dos personatges amb la vella ideologia es pot donar per consolidat a principis de la dècada del 1860. Ara bé, quines són les causes del canvi de concepció en aquests dos personatges claus de la Renaixença, originàriament llemosinistes? Fins ara, la resposta més acceptada entre la historiografia lingüística catalana és la que Rafanell (1991: 10) proposa en el seu conegut estudi sobre la història del llemosinisme:

El vuit-cents significa la irrupció de la primera romanística. No és casual, doncs, que precisament sigui en aquest període que el llemosinisme entra en una franca descomposició. De fet, però, l'apel·lació al *llemosí* no va ser interceptada, enlloc dels països catalans, fins a *circa* 1860. Gràcies a la definició explícitament nacional dels regenerats Jocs Florals de Barcelona (1859) i a les veus de Manuel Milà i Fontanals i Antoni de Bofarull, *llemosí* va esdevenir un terme generalment de bel·lat a Catalunya.

Tanmateix, creiem que caldria replantejar-se aquesta explicació perquè diversos fets i documents qüestionen, per una banda, la difusió de la romanística a Catalunya abans de 1860 i, per una altra, que els primers Jocs Florals del XIX tinguessin una orientació explícitament nacional des del punt de vista lingüístic. Així, doncs, replantejar aquesta qüestió i proposar una nova explicació a la crisi del llemosinisme a la Catalunya del vuit-cents seran els objectius d'aquest article.

2. Un nou enfocament a la crisi del llemosinisme. El cas de Milà

Sobre la difusió de la romanística internacional al nostre país, creiem que caldria tenir molt en compte dos aspectes als quals s'ha prestat poca atenció. En primer lloc, hauríem de recordar la data de publicació de les diverses edicions de la *Grammatik der romanischen Sprachen* de Friedrich Diez, el fundador de la romanística, així com les traduccions d'aquesta obra al francès, ja que és a partir d'aquesta versió que els estudis romànics foren coneguts a Catalunya. En aquest sentit, tot i que la primera edició de la *Grammatik* (1836-1843) fou traduïda molt aviat al francès (1836), cal tenir en compte que aquesta versió solament contenia la introducció de la gramàtica citada. No va ser fins al 1874-1876 que l'obra de Diez fou traduïda en la seva totalitat al francès, concretament a partir de la tercera edició.⁵ És clar, doncs, que abans de 1860 a Catalunya només es coneixia la introducció de la *Grammatik* de Diez i que quan la seva obra fou coneguda amb profunditat a Catalunya, ja feia temps que la Renaixença s'havia posat en marxa. El mateix Milà ens forneix una prova d'aquest retard reconeixent al pròleg de *De los trovadores en España* (Milà 1861: 9) la seva coneixença imperfecta de l'obra del romanista alemany «[...] y F. Diez, cuya crítica sobria y certera hemos conocido más tarde y de una manera incompleta». En segon lloc, però, encara és més important tenir present el punt de vista de Diez sobre la llengua catalana en la introducció de l'obra citada, ja que en la primera edició de la *Grammatik* el filòleg alemany no considerava el català com una llengua romànica independent sinó que l'englobava dins l'occità:

---

⁴ Pel que fa a l'evolució de Bofarull i Milà, vegeu, respectivament, Ginebra (1989) i Bernat (2006).

⁵ Vegeu Vårvaro (1988: 52-55).

Sis llengües romàniques atrauen la nostra atenció, a causa de la seva originalitat gramatical o de la seva importància literària: dues a l'est, l'italià i el valac; dues al sud-oest, l'espanyol i el portuguès; dues al nord-est, el provençal i el francès.⁶

És cert que en alguns passatges de la introducció esmentada Diez sembla atorgar al català una categoria equivalent a la de les altres llengües romàniques, però tal com demostra Calaforra (1998: 30-31) la indefinició i les contradiccions, fins i tot en les edicions posteriors de la *Grammatik*, són la característica principal de les referències a la nostra llengua en l'obra fundadora de la lingüística romànica. Però si esperéssim trobar entre els romanistes posteriors a Diez un punt de vista més favorable al català, no hem d'oblidar les conclusions de Calaforra (1998: 33) sobre aquest aspecte:

Com veiem, allò que emfàticament solem anomenar la “romanística internacional”, no fou precisament un model d'unanimitat pel que fa a la consideració del català com a llengua o dialecte [...]. Hi ha hagut qui reconegué l'autonomia del català sense problemes. [...] Hi hagué qui pensava en una llengua antiga comuna catalanoocitana, d'on se separaria posteriorment el català per constituir una llengua romànica a banda [...]. Hem pogut constatar també la presència de la teoria “tradicional” o “occitanista” [...]. Per tant, caldria fer una síntesi com la següent: els romanistes del segle passat i principis del present, respecte del català, van adoptar posicions variades, però les més influents van ser dues: una, la que el considerava un dialecte de l'occità; l'altra, la que hi veia una llengua romànica independent.

És evident, doncs, que pels volts del 1860 la romanística internacional, coneguda a Catalunya a través de la traducció parcial al francès de la primera gramàtica de Diez, no podia ser en absolut un referent sòlid en què basar la independència del català en el context romànic i, encara menys, per fer entrar en crisi el vell i arrelat llemosinisme, els partidaris del qual, fins i tot, podien trobar un suport *científic* en alguns dels representants més destacats de la nova ciència lingüística que refermés llur punt de vista.

Hauriem de valorar ara el grau de definició *nacional* dels primers Jocs Florals, l'altre puntal de la tesi de Rafanell. En aquest sentit, aportarem dos documents ben il·lustratius procedents de la primera convocatòria del 1859: el discurs d'obertura de Milà i el reglament lingüístic dels Jocs restaurats. Així, per una banda, és molt significatiu, al nostre entendre, que les bases de la primera convocatòria admetessin poemes en occità i que aquesta llengua no s'hi distingís clarament del català:

No se permitiran sinó les poesies escrites en pur català, ja sia lo antic o ja lo literari modern; excepte les que se presenten en los dialectes del migjorn de França, amb tal que llurs autors procuren donar-los una forma aproximada al provençal o al català literari (*apud* Miracle 1960: 308)

Per altra banda, en el discurs de Milà i Fontanals de 1859, tan aclaridor sobre el context en què cal entendre els primers anys de la Renaixença, no hi trobem tampoc cap defensa de la independència lingüística del català, ja que el nostre autor encara no havia trencat totalment amb el llemosinisme:

Segons ha demostrat lo felís y cada dia més estés conreu poèlich de la llengua catalana y dels dialectes germans del mitjorn de Fransa, [...] de aquella llengua, [...] que, ab noms

---

⁶ Citem Diez a partir d'una traducció de Calaforra (1998: 31).

diversos però ab varietats sols secundaries, fou un temps la mes culta y celebrada [...], llengua, finalment, que de cap manera'ns devem avergonyir que sia la dels nostres avis, la de nostres mares, la de nostra infantesa (*apud* Milà 1908: 4-5)

En definitiva, és clar que hem de buscar les causes de la crisi del llemosinisme en altres factors que poguessin incidir en els personatges que, com Milà o Bofarull, lideraven o influïen un moviment que el 1859 encara no havia resolt totalment els seus dubtes sobre la naturalesa de la llengua que pretenien restaurar literàriament. Per aquesta raó, creiem que cal estudiar amb més deteniment el procés de superació de les tesis llemosinistes que van seguir Bofarull i Milà, a fi d'escatir els veritables motius que els van dur a canviar la seva postura inicial i, en conseqüència, a definir l'orientació lingüística de la incipient Renaixença que estaven ajudant a posar en marxa. Som conscients que també hauríem de fer la mateixa operació en altres capdavanters del moviment com Víctor Balaguer o Joaquim Rubió, entre d'altres, però creiem que cal començar pels dos personatges citats a causa de la influència decisiva que tingueren en la configuració ideològica de la primera Renaixença. No ens ocuparem en aquest article, però, de l'evolució seguida per Bofarull en el procés d'abandó del llemosinisme, que ja ha estat ben estudiada en general per Ginebra (1989) –tot i que encara restaria pendent esbrinar-ne alguns detalls⁷ i ens centrarem en el procés seguit per Milà i Fontanals, la persona que ha estat considerada, tant llavors com ara, com un dels principals ideòlegs de la Renaixença i el filòleg més ben preparat i seguit de l'època, l'únic, a més, que estava al corrent dels progressos de la romanística europea.

Tal com ja hem exposat anteriorment (Bernat 2006), la postura de Milà sobre la naturalesa de les relacions històriques entre el català i l'occità va passar per tres etapes diferents, les dues últimes caracteritzades per un progressiu, però no total, allunyament del llemosinisme. En aquest sentit, abans de 1857 Milà era clarament un llemosinista, tant per la terminologia que emprava com pel contingut de les seves afirmacions, especialment quan es referia a la història de la llengua i la literatura del país. La publicació el 1857 de *l'Essai sur l'histoire de la littérature catalane* de Francesc R. Cambouliu és un punt d'inflexió decisiu en la consideració de Milà sobre el català, tot i que encara no definitiu. Entre altres aportacions, Cambouliu esbrinava en aquesta obra l'origen de l'aplicació impròpia del terme *llemosí* a la llengua catalana, demostració que Milà va fer seva a partir d'aleshores i que va comportar el seu trencament amb el llemosinisme onomàstic. Així ho explicava Milà (1910 [1857]: VII) en la ressenya que va dedicar el mateix 1857 a l'obra de Cambouliu:

En Ramon Vidal [...], es l'autor de la “Dreita manera de trobar”, on la parla dels trovadors es anomenada llengua llemosina, essent axó motiu de que aquesta denominació passés a indicar el llenguatge de nostra patria [...]. En Cambouliu ha fet remarcar la principal anella de la cadena qu'uneix lo nom d'un país distant y poch freqüentat per nosaltres ab la llengua celebrada en l'“Adéu siau, turons”.

Tanmateix, aquest primer distanciament de Milà del llemosinisme –caracteritzat pel rebuig a l'aplicació del terme *llemosí* al català– no significa encara un allunyament del nucli ideològic central de la ideologia esmentada. En efecte, tal com demostra el discurs pronunciat en l'obertura dels Jocs Florals de 1859 que hem citat anterior-

---

⁷ Especialment, aprofundir en la influència que determinades obres o autors haurien tingut en el seu canvi de postura i precisar-les. Per a una primera aproximació, vegeu Ginebra (1989: 150 i 153).

ment,⁸ Milà continuava creient que el català i l'occità eren dues variants del mateix idioma, no només en el passat sinó també en el present. No serà fins al 1861, amb la publicació de la seva coneguda obra *De los trovadores en España*, que Milà (1861: 425) farà un pas més i reconeixerà la independència del català respecte a la llengua d'oc:

Las estrechas relaciones entre este país [Catalunya] y el mediodía de Francia produjeron la unidad general de la lengua, pero esta unidad, que no se oponía en los países transpirenaicos a ciertas modificaciones secundarias, no obstó tampoco para que en Cataluña se formase una variedad muy marcada, que por la vida propia que alcanzó más tarde ha podido considerarse como una nueva lengua.

Tal com acabem de llegir, no és fins a la darrera data esmentada que Milà s'allunya de manera significativa del llemosinisme ideològic en rebutjar la identificació del català amb l'occità en el present, tot i que continua mantenint que en un passat llunyà havien format part d'un únic diasistema.⁹ Un cop vista sumàriament l'evolució de Milà respecte al llemosinisme, es fa evident que un nom i una obra –l'*Essai sur l'histoire de la littérature catalane* (1857) de Francesc Cambouliu– apareixen clarament com a decisives en el procés de transició esmentat, una influència que caldrà ara precisar i analitzar.

3. Milà i Cambouliu: influències i discrepàncies

Malgrat que no disposem de gaires dades sobre la figura d'aquest erudit¹⁰ i gairebé de cap estudi sobre la seva obra, sabem que François-Romain Cambouliu nasqué a Palaldà (Vallespir, Catalunya Nord) el 1820 i que morí relativament jove a Montpeller el 1869. Llicenciat en lletres a Montpeller el 1844, es doctorà en la mateixa especialitat a Tolosa el 1854, on obtingué, a més, una llicenciatura en dret. Començà la seva activitat professional impartint retòrica a diversos *lycées* (1845-1858) i, més tard, aconseguí fer el pas a la Universitat com a professor de literatura clàssica, primer a la d'Estrasburg (1859-1861) i després a la de Montpeller (1862-1869). Una altra dada sobre Cambouliu important és el fet que va ser un dels cofundadors i el primer president (1869) de la *Société pour l'étude des langues romanes* de Montpeller, càrrec que a penes pogué exercir a causa de la seva prematura mort. Estem davant, doncs, d'un home de lletres especialment sensible a les qüestions relacionades amb la llengua i la literatura del seu país d'origen, que podem considerar, amb els també nord-catalans Francesc Jaubert de Paçà i Josep Tastú, com un dels primers investigadors del segle XIX que s'interessaren per la recerca sobre la literatura catalana antiga i el primer que hi dedicà un assaig monogràfic.¹¹

---

⁸ Per a més informació i altres exemples, vegeu Bernat (2006: 7-8).

⁹ Malgrat que no ho indiqui, Milà insinua que el trencament d'aquesta suposada antiga llengua catalanooccitana fou una conseqüència de la derrota de Muret (1213), per la qual cosa l'allunyament seria posterior a aquesta data. Aprofitem per recordar, tal com remarca Calaforra (1998), que aquest punt de vista també era seguit per alguns romanistes del segle XIX.

¹⁰ La referència més completa que coneixem és la necrològica que li va dedicar Achille Montel (1870).

¹¹ Vegeu Jorba (1986: 442-443).

L'Essai sur l'histoire de la littérature catalane és, doncs, la primera temptativa seriosa d'anàlisi i interpretació de les principals característiques de la literatura catalana, des dels inicis fins a finals del segle XV, que intenta anar més enllà de l'acumulació i descripció de materials. Malgrat que Cambouliu era ben conscient que la literatura catalana antiga només podria ser estudiada de manera completa i aprofundida quan se superessin les dificultats d'accés als originals («Malheureusement, les monuments de la littérature catalane sont dispersés aujourd'hui aux quatre coins de l'Europe»), es proposava oferir en aquesta obra «une sorte de programme raisonné de la matière, en insistant plus particulièrement sur les points encore mal éclaircis ou passés sous le silence par nos devanciers» (Cambouliu 1857: 6). Així, després d'exposar les seves intencions i el pla de treball, Cambouliu estructura *l'Essai* en els tres grans períodes que, segons el seu parer, expliquen millor l'evolució de la literatura catalana antiga: del segle XIII a la meitat del XIV, d'aquí a mitjan segle XV i, finalment, de la segona meitat del XV a la unió política de la Corona d'Aragó amb Castella i la formació de la Monarquia Hispànica dels Àustria.

Tanmateix, la part més interessant de *l'Essai* per al tema d'aquest article és la introducció històrica sobre la llengua catalana que precedeix els tres períodes esmentats, una exposició que, al nostre entendre, és d'una gran modernitat i originalitat si tenim en compte que el llemosinisme encara predominava a Catalunya durant l'època en què fou escrita. És aquesta part, precisament, la que va fer modificar en part el punt de vista de Milà sobre la naturalesa històrica del català. En síntesi, les idees exposades per Cambouliu eren les següents:

1. El català va néixer al mateix temps que les altres llengües romàniques i és el resultat directe de l'evolució «du mélange des idiomes barbares avec le latin corrompu» (Cambouliu 1857: 11).
2. El provençal usat pels trobadors fou una llengua literària artificiosa arreu on s'utilitzà que mai no coincidí amb la que parlava la població, ni a la Catalunya ni a l'Occitània medievals. Així mateix, afirmava que el fons lingüístic originari d'aquest model devia provenir segurament del llemosí, però que un cop difós es transformà tan ràpidament per les aportacions dels altres trobadors que aviat ningú no en pogué reclamar la paternitat.¹²
3. L'origen històric de l'aplicació del terme *llemosí* al català medieval rau en l'admiració que els poetes catalans antics tenien pels tractats poètics de Ramon Vidal de Besalú i Guilhèm Molinièr, autors que proposaven basar la preceptiva lingüística trobadoresca en el dialecte de Llemotges.

Pel que fa a la primera idea, és evident, després del que hem exposat, que Cambouliu no va convèncer Milà. En primer lloc, perquè l'erudit vilafranquí sempre va creure que el català havia nascut formant part del tronc occitànic, i en segon lloc perquè, encertadament, era força crític amb les teories que igualaven el pes del llatí i els idiomes *bàrbars* en la formació de les llengües romàniques.¹³

---

¹² «Donc la langue des troubadours n'était pas même le dialecte du classique limousin. Il est probable que cette contrée en avait fourni le fond, plutôt que les Narbonnais, [...] mais ce fonds, une fois donné, se transforma rapidement entre les mains des troubadours. [...] ce singulier édifice qui était l'œuvre des tous, et dont personne ne pouvait réclamer la propriété» (Cambouliu 1857: 9-10).

¹³ «Creemos, pues, innecesaria la hipótesis generalmente aceptada de la mezcla del vocabulario latino con la sintaxis germánica» (Milà 1861: 15).

Pel que fa a la segona, Milà hi manifestà algunes reticències, ja que trencava amb un dels preceptes que fins llavors havien professat molts estudiosos de la poesia trobadoresca: la identitat fonamental entre la llengua literària dels trobadors i l'occità medieval parlat, aspecte en el qual sempre cregué.¹⁴ Amb tot, Milà (1910 [1857]: VII) reconeixia que Cambouliu tenia raó quan afirmava que la *koiné* trobadoresca mai no fou la llengua de la població del Principat:

En Cambouliu fixa la seva atenció en la llengua catalana, distingint-la ab encert del llenguatge clàssich dels trovadors. Qu'aquest, encare que usat per els mes célebres poetes de la primera época, era distint de la parla usual després d'haver-ho demostrat possible per lo qu'esdevenia a Italia, ho prova ab varies rahons de pes y ab l'indicació d'algunes formes especials del català que, [...], tirava a l'escursament o supressió de lletres més que no pas la llengua poética. Qu'aquesta fos convencional y literaria y que'l fons fos degut al país llemosí, ja ens sembla mes disputable.

Respecte a la tercera idea, aquesta és, com ja hem avançat, la que impactà més fortament en Milà, perquè a partir de 1857 ja no aplicarà mai més el terme *llemosí* al català, ja fos antic o modern, criticarà públicament els qui encara l'hi aplicaven¹⁵ i únicament l'emprarà com a sinònim d'occità o provençal.

És evident, doncs, que el (re)descobriment per part de Cambouliu de l'origen de l'aplicació del terme *llemosí* al català i de la diglòssia literària que visqué Catalunya durant l'època dels trobadors impactà considerablement en el pensament lingüístic de Milà i preparà el terreny per a la superació de bona part del seu llemosinisme ideològic original, fins al punt que el 1861 acabà abandonant la idea que la unitat lingüística catalanoccitana s'hagués mantingut fins al present. Cal dir, però, que Milà, tot i fer seves les esmentades idees de Cambouliu, pràcticament mai més no el tornà a citar, tal com es pot comprovar en dues de les obres posteriors més importants en què parla sobre aquest tema: *De los trovadores en España* (1861) i la *Ressenya històrica y crítica dels antichs poetes catalans* (1865).¹⁶

A banda de la influència de l'*Essai* de Cambouliu, també és molt probable que els avenços de la romanística en la diacronia de l'occità¹⁷ influïssin decisivament en la rectificació de la seva postura inicial respecte al llemosinisme. Pel que fa a aquest aspecte, cal tenir en compte que *De los trovadores en España* és una mostra de l'excel·lent grau de coneixement que Milà havia assolit sobre la llengua de la lírica trobadoresca a principis de la dècada del 1860, ja que hi demostra tenir un coneixement molt aprofundit de totes les varietats, tant modernes com antigues, de l'occità.¹⁸ Un dels exemples més significatius d'aquest domini és l'apartat *Varietad catalana de la*

---

¹⁴ Alguns anys més tard, Milà encara afirmava que «es de creer que todos sus usos [de la llengua dels trobadors] estaban fundados en el habla común» (Milà 1861: 23).

¹⁵ Un exemple significatiu del nou punt de vista de Milà sobre el nom de la llengua és aquesta afirmació: «I si no's vol dir catalana no's diga de cap manera llemosina, sino catalano-valentino-baleárica» (Milà 1874: 168). Per a més informació, vegeu Bernat (2006: 7-8).

¹⁶ Vegeu Milà (1861: 22) i Milà (1865: 7-8).

¹⁷ Cal recordar que Milà era l'únic erudit hispànic que estava al corrent dels avenços de la romanística europea, especialment en tot allò que afectava el seu camp de treball predilecte: la literatura trobadoresca.

¹⁸ Tampoc no és cap casualitat que Milà fes pública en aquesta obra la seva primera proposta de classificació dels dialectes catalans (vegeu Milà 1861: 432-434).

lengua de oc de l'obra suara esmentada,¹⁹ on Milà estableix per primera vegada una tipologia molt exhaustiva de les diferències entre el català i l'occità antics a fi de «distinguir sin dejar género de dudas los escritores catalanes de los provenzales, aun en los casos en que se presentan mezclados los caracteres de ambas variedades de la lengua de oc» (Milà 1861: 435), una descripció que, segons Solà (1991: 137), encara avui no ha estat superada.

Conclusions

Després del que hem anat exposant és clar, doncs, que Cambouliu tingué un paper molt important en la superació del llemosinisme a Catalunya, ja que influí en la persona que ha estat unànimement considerada com el veritable *maître à penser* de la incipient Renaixença. Tot i que és cert que Milà assumí parcialment les idees lingüístiques de Cambouliu exposades a *l'Essai*, és innegable que la demostració de l'origen del terme *llemosí* aplicat al català i, per altra banda, de la manca de correspondència entre llengua parlada i llengua escrita en els trobadors catalans inicià el procés d'allunyament del llemosinisme de l'erudit vilafranquí. Així mateix, no podem deixar de banda que també caldria estudiar la influència de Cambouliu en els altres prohoms de la Renaixença, aspecte al qual ara no ens podem dedicar. En aquest sentit, només apuntarem que Bofarull cita Cambouliu en un dels documents en què es desmarcava públicament del llemosinisme²⁰ i que l'obra de l'erudit nord-català degué tenir un cert èxit, car se'n féu una segona edició ampliada l'any 1858.²¹

Així mateix, cal dir també que, tot i que fou Milà la persona que difongué les idees de Cambouliu que l'influïren, especialment l'explicació sobre l'origen del terme *llemosí*, pràcticament no el cità, per la qual cosa el mèrit de la superació del llemosinisme a Catalunya se sol atribuir únicament als dos principals prohoms de la Renaixença principatina. Concretament, només hem sabut trobar referències de Cambouliu en els escrits de Milà en dues ocasions: en la ressenya que dedicà a *l'Essai* el 1857 i en una carta privada a Charles Chabaneau de 1879, en què Milà li parlava sobre la seva evolució respecte al llemosinisme.²² En aquest sentit, és simptomàtic, per exemple, que Rafanell (1991) no esmenti Cambouliu en la crisi d'aquesta ideologia al segle XIX o que manuals actuals d'història de la llengua catalana, com el de Ferrando i Nicolás (2005: 338), atribueixin a Milà l'autoria de la superació del llemosinisme a Catalunya. En definitiva, Milà mai no digué en les grans obres que publicà després de 1857 qui li havia fet adonar-se de la impropietat de la denominació *llemosí* aplicada al català i les raons històriques que ho explicaven.

---

¹⁹ Vegeu Milà (1861: 424-461).

²⁰ Es tracta de la conferència *La lengua catalana considerada históricamente*, pronunciada el 1857, on entre altres coses defensava, tal com deia Cambouliu, que català i occità havien nascut com a llengües romàniques independents (vegeu Ginebra 1989: 153). Tanmateix, la influència de Milà va fer que Bofarull rectificqués aquest punt de vista el 1864. Per a més informació, vegeu Ginebra (1988).

²¹ Amb tot, l'únic canvi d'aquesta segona edició respecte a la primera és l'addició d'alguns exemples més de composicions catalanes del XIV.

²² Vegeu *l'Epistolari III* (190-191). Hem reproduït també una part d'aquesta carta a Bernat (2006: 12).

Finalment, i més enllà de la influència de Cambouliu en Milà o altres erudits de l'època, cal valorar la modernitat de les idees lingüístiques exposades a l'*Essai*, en molts aspectes més avançades que les dels prohoms de la Renaixença abans de 1860. Per aquesta raó, creiem que cal reivindicar la seva obra en la història de la filologia catalana i continuar aprofundint en l'estudi de l'impacte que va tenir en la Catalunya del vuit-cents, tant en l'aspecte lingüístic com en el literari.

Bibliografia citada

- BERNAT, Francesc (2006): «La singularització de les llengües en els inicis de la lingüística: el cas català». In: DEPARTAMENT de Lingüística General (ed.): *Actes del VII Congrés de Lingüística General*. Barcelona: Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona, 12 p. Edició en CD-ROM.
- CALAFORRA, Guillem (1998): *Wilhelm Meyer-Lübke i «Das Katalanische»*. Introducció i traducció. Barcelona: IEC.
- CAMBOULIU, François R. (1857): *Essai sur l'histoire de la littérature catalane*. Paris: Librairie Durand.
- Epistolari III* = NICOLAU D'OLWER, Lluís [Correspondència recollida i anotada per] (1995): *Epistolari d'En Manuel Milà i Fontanals*. Vol. III. Barcelona: IEC.
- FERRANDO, Antoni; NICOLÁS, Miquel (2005): *Història de la llengua catalana*. Barcelona: EdiUOC; Pòrtic.
- GINEBRA, Jordi (1988): «Renaixença catalana i llengua occitana. A propòsit d'Antoni de Bofarull». In: BADIA I MARGARIT, Antoni M.; CAMPRUBÍ, Michel (ed.): *Actes del Vuitè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (Tolosa de Llenguadoc, 12-17 de setembre de 1988)*. Vol. I. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 141-158.
- JORBA, Manuel (1986): «Crítica i erudició: Milà i la seva escola». In: COMAS, Antoni (dir.): *Història de la literatura catalana*. Vol. VII. Barcelona: Ariel, p. 437-457.
- MILÀ, Manuel (1857): «Ensayo sobre la literatura Catalana por F. R. Cambouliu». Reeditat en català a MILÀ (1910: III-VIII).
- MILÀ, Manuel (1861): *De los trovadores en España*. Barcelona: Librería de Joaquín Verdager. Reedició a cura de MARTÍNEZ, C.; MANRIQUE, F. R. (1966). Barcelona: CSIC.
- MILÀ, Manuel (1865): *Ressenya històrica y crítica dels antichs poetes catalans*. Barcelona: Estampa de Lluís Tassó.
- MILÀ, Manuel (1874): «Quatre mots sobre ortografia catalana». *La Renaxensa*, 15/10/1874. Reeditat a Milà (1908: 160-168).
- MILÀ, Manuel (1908): *Obres catalanes d'en Manuel Milà y Fontanals*. Barcelona: Gustau Gili Editor.

MILÀ, Manuel (1910): *Historia de la literatura catalana antiga. Aplech d'estudis per la seva formació*. Barcelona: Imprenta Literaria de N'Arthur Suárez.

MIRACLE, Josep (1960): *La restauració dels Jocs Florals*. Barcelona: Aymà.

MONTEL, Achille (1870): «François Cambouliù». *RLaR*, 1, p. 74-85.

RAFANELL, August (1991): *Un nom per a la llengua. El concepte de llemosí en la història del català*. Vic: Eumo.

RAFANELL, August (2006): *La il·lusió occitana. La llengua dels catalans entre Espanya i França*. Barcelona: Quaderns Crema.

SOLÀ, Joan (1991): «Milà i Fontanals i la llengua catalana». In: *Episodis d'història de la llengua catalana*. Barcelona: Empúries, p. 131-151.

VARVARO, Alberto (1988): *Historia, problemas y métodos de la lingüística románica*. Barcelona: Sirmio.

Sociolinguistica gascona uei : un punt parciau sus la question

Fabrice BERNISSAN
Nosauts de Bigòrra
París-Sorbona

1. Contèxte

Qu'avem miat aqueths trabalhs sociolinguistics peu compte deu ministèri de la Cultura e de la Comunicacion entre seteme de 2013 e noveme de 2014.

La Delegacion generau de la lenga francesa e de las lengas de França qu'enten conéisher la situacion vertadèra de las lengas, ací l'occitan gascon parlat dens los Pirenèus centrals, abans d'entinoar ua reflexion suus mejans a botar en òbra tà tornar avitar las lengas deu sué territòri.

Qu'apareish de qui hè nacèra descriver l'estat reau de la lenga de qui òm vòu sauvaguardar tà adaptar las causidas a la realitat sociolinguistica de la lenga aquesta.

2. Testimònis

La confeccion de l'escantilh de las nostas 80 enquèstas s'empara sus tres èish : un èish quantitativ, un èish qualitativ (ací categoriau) e un èish geografic dab ua representacion de Gers (12 entretengs), deus Pirenèus Atlantics (5), de Hauta Garona (3), de las Landas (2), de Girona (1) e deus Hauts Pirenèus (57 entretengs).

Collectaire	Natius	Neolocutors	Neonatus ¹	Aprenents	Non-locutors
F. Bernissan	7	10	4	10 grops escolarizats +1cors adultes	1
L. Abrate	5	4	5		
R. Lassalle	9	4	1		
S. Carrère		8	5		1
Y. Rumeau			2		3
Total = 80	21	26	17	11	5

¹ La categoria deus neolocutors que compren ua soscategoria : los neonatus. Que son los de qui an beneficiat d'un enviroament lingüistic dens la lenga abans de l'aprènguer tà de bon.

3. Questionari sociolinguistic

Lo noste questionari sociolinguistic que compòrta finalament sheissanta questions.

1. Las practicas linguísticas [los usatges] : tipe d'aprendissatge, frequéncia de presa de paraula, contèxte, interlocutors (16 questions).
2. Las representacions [la consciéncia] : nom de la lenga, territorialitat, estatut, diglossia, consciéncia d'ua familha de lengas romanicas, utilitat de la lenga (13 questions).
3. Las perspectives [lo futur] : mèdias, ensenhament, vita publica, quin avénguer tà la lenga, pertinéncia de mes de reconeishença publica de la lenga (10 questions).

Que nos avisèm en camin de qui aqueth questionari non sufiva a la presa en compte de l'ensemble de l'escantilh e deus camps possibles deus discors. Que hornim donc una partida especifica taus ensenhaires (10 questions), aprenents (6 questions) e pairs d'escolans (5 questions).

4. Exemples de tractament de las enquèstas

4.1. Faiçon d'èster, ruralitat, *fiertat* e insomission

Dm - 65 ans - Canton de Montaner (Pirenèus Atlantics) - Agricultor

Entà jo la - la lenga qu'ei *utile* - deguens la - deguens la mesura on pòrta valors - valors diferentas de çò qu'òm nos vòu har - har adméter - entà jo qu'ei *utile* sus aquò - autament non pòt pas estar *utile* que coma entà salvagardar valors, qué - valors e comportament - entà jo qu'ei *utile* entad aquò.

CDe - 80 ans - Canton de Lorda-Èst - Retirat obrièr agricòla

Mossur - que'n sòi hèra fièr jo de parlar *patoés* - que'n sòi hèra fier - eth de qui's fot de jo de parlar *patoés* e ben *rappelle-toi je le fous à plat, eh - ah, ça c'est sûr* - que pòt estar enà vila de Lorda *au milieu de tout le monde, eh* - o en ua hèsta n'impòrta on, e ?

Escolans de 4^{au} e 3^{au} d'occitan bilingue - 14/15 ans - Collègi d'Àrreu

L1 : - Totara qu'avetz parlat deus *grans parents* - los *grans parents* que parlan - los *grans parents* - los vòstes *grans parents* que n'an bestiar ?

L2 : - Tiò !

L1 : - Tots ?

L2 : - Tiò.

L3 : - Non.

L1 : - Pas tu ?

L3 : - Non.

4.2. Un estatut desvalorizat : de l'eretatge de la Revolucion aus cambiaments de la societat

Mml - 30 ans - Canton de Vic de Bigòrra - Professora d'occitan

D'abòrd las matematicas - lo francés - l'anglés - l'espanhòu - e puish après tu que t'arretrobàs au hons - *voilà* - e òc : reflexions de collègas - o collègas qui van passar

dens las classas après tu en díser « mès non – l'occitan n'ei pas un *choès* judiciós – que vau mièlher préner latin – o *auta causa* » – qu'ei quauquarren qui ei ua realitat – e qui's passa sovent – hèra sovent.

Fe – 64 ans – Canton de Lorda-Èst – Agricultritz

L1 : – En quin endret e parlatz eth *pat...* – eth lengatge ?

L2 : – E ben, tot eth temps – tot eth temps.

L1 : – Metem enà maison ?

L2 : – Enà maison – dehòra.

L1 : – Enà *autò* ?

L2 : – N'impòrta – pertot.

L1 : – En vila ?

L2 : – En vila – non, pas tròp – mès de còps *parelh* – s'èm tots dus – que parli *patoés* – parli aqueth lengatge puishque parlatz deth lengatge – pas deth *patoés*.

L1 : – Metem se l'André vos invita a la cafeteria o au restaurant – qué parlatz ?

L2 : – *Patoés* – que parlam *patoés*.

L1 : – D'acòrd.

L2 : – O alavetz se i avè monde qui'nse guerdà tròp, alavetz que parlaram lhèu francés [arríder].

Dm – 65 ans – Canton de Montaner (Pirenèus Atlantics) – Agricultor

Lo grop familha tot aquò qu'ei en trin de – qu'ei en trin de desaparéisher, alavetz sai pas se'n cau parlar mes de tot aquò – òm qu'individualiza lo *monde* e aquò tanpòc ei pas pensi deguens la nosta cultura – la nosta cultura qu'ei d'estar libre – e solidari – donc – libre d'iniciativas – e solidari socialament – mès pensi qu'adara tot que's vira de cap ad un individualisme qui hè que las familhas qu'esclatan – los hilhs que's foten pas mau deus pairs – e tot atau.

4.3. Ua reconquista artificial

4.3.1. Divòrci entre praticas deus locutors e deus neolocutors

Escòla primària Calandreta – 8/11 ans – Canton de Lalobèra

L1 : – On la trobatz presenta deguens la vita – de tot dia ?

L2 : – A l'escòla.

Dm – 65 ans – Canton de Montaner – Agricultor

Dab qui la parli abituaument ? – dab digun – adara – dab digun quasi – i a pas arrés qui parla mes – qu'ei *totafèit* improvisat quan parli la lenga – bon que i a *monde* au vilatge dab qui assagi de parlar la lenga quan seràn mes joens que jo – mès pas longtemps – tenguen pas longtemps la conversacion – que va entà parlar deu temps o per'quiu – de causas – pas *interessentas* – mès après va pas mes luenh – qu'ei ua lenga qui's va apraubir d'era *mèma* se continua atau puishque – òm sent plan que lo *monde* n'an pas tròp hami de la har viver – atau – puish que pensan qu'ei remplaçada per ua *auta* lenga – de qui ei mes rica – que'us at an dit atau – e de *fèit* que va arribar puishque se lo *monde* l'utilizan pas entà parlar de causas pregondas – que's va apraubir-se – e après que serà çò qui n'an volut har – lo *monde* deu nòrd – que serà un lengatge coma an desaparecut hèra de lengatges en França – quauquarren qui *exista* pas mes, qué – sonque suus libes o enregistrats tanben lhèu – se tié deguens lo temps.

Ly – 80 ans – Retirada – Canton de Lorda-Oèst

Sai pas perqué – non – sai pas tròp leguir – en jornal que i avè avut articles en *patoés* – qu'avèi dificultats entà leguí'us – tà compréner de plan eths mots – o alavetz n'èra pas escrivut coma parlàvam, sai pas.

Escolana de 3^{au} d'occitan bilingue – 15 ans – Collègi d'Àrreu

Euh – tiò que pensi atau – pr'amor que – qu'ei important de transméter eth su... – eth sué saber.

Pe – 30 ans – Professora d'occitan

L2 : – Jo que l'apèri *occitan*.

L1 : – Senon ?

L2 : – Senon – la mia *gran mair* que l'apèra *patoés*.

L1 : – Perqué ?

L2 : – Pr'amor qu'ei atau qu'apèra la lenga qui parlava quan èra petita – tot simplament.

L1 : – Quan e dab qui l'as apresada aquera... ?

L2 : – Que l'èi apresada a l'escòla – en collègi – que comencèi en quatau – en opcion – mès qu'ei la lenga de la familha – mès ne l'aprengoi pas dab la *gran mair* ni dab la mair – sonque a l'escòla.

Mm – 40 ans – Professor d'occitan

L1 : – Qu'as pro de temps – qu'as pro de – que tròbas que l'ensenhament de qui as – de qui pòdes *desvelopar* que permet la reconquista de la lenga ?

L2 : – Reconquista qu'ei un mot un pòc hòrt.

L1 : – En quate ans n'avem pas lo temps en quate ans d'après tu – l'objectiu – n'ei pas possible d'arribar a – conquesir de bons locutors ?

L2 : – En quate ans lhèu dab *eslhèves* bilingues – qui continuan eth bilingue aquí – que'u vegem dab Clementina que parla plan – après eths autes sus quate annadas quitament de bilingue n'ei pas tostemps aisit d'aver un bon-bon nivèu – e que manca totun – era etapa deth licèu taths bilingues – n'i a pas mes – eth tipe qui arriba ath licèu – que van a Lanamesan – ne van pas aver d'ensenhament bilingue – donc que se van tornar trobar dab *eslhèves* qui començan – a còps – donc n'i a pas aqueste vam – qui pòt continuar – que mancaré aquò que pensi – de continuar eth bilingue deth primari – collègi – e licèu – que manca, que pensi.

4.3.2. Pistes de solucions ?**Escolans de 4^{au} e 3^{au}, collègi de Vic de Bigòrra – 14/15 ans (sortits de l'escòla bilingua de Rabastens de Bigòrra)**

L1 : – Qué caleré hicar en plaça, d'après vos, entà favorizar aquera lenga ? La hèr *desvelopar* ?

L2 : – *L'obligar*.

L1 : – L'obligar ? Coma la podem obligar ?

L2 : – E ben, que podem passar a la *telé* – e après *obligar*.

L3 : – *Obligatoire* a l'escòla.

L1 : – Obligatòria a l'escòla ? E a la *telé* tanben ?

L2 : – Non – *fasem* passar a la *telé* qu'ei *obligatoire* occitan – *et après, comme ça, tout le monde le parle*.

L1 : – D'acòrd – donc ua campanha de comunicacion.

- L2 : - *Hum-hum*
 L1 : - Qué encòra ? D'autas idèas atau ?
 L4 : - A l'escòla
 L1 : - A l'escòla ?
 L4 : - Ua òra - per setmana.
 L2 : - *Mais non - tout le temps.*

Djm - 40 ans - Canton de Lorda-Èst - Agricultor - Maire

A bèths còps eths *pouvoirs publics* - quan eths joens se'n van atau - entà començar era vita - se n'i a qui parlavan *patoés* drin mes plan - lhèu que'us poderin aidar *mèma* drin mes financièrament - entà encoratjar eths dròlles.

5. Quauques resultats

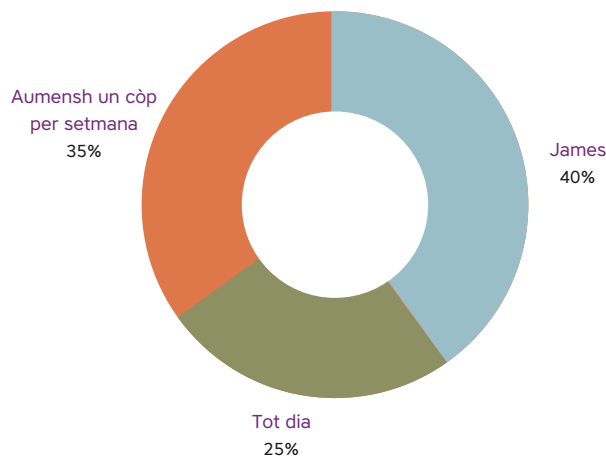
5.1. Interlocutors e frequéncia de presa de paraula en occitan gascon

Categoria	Usatge	Interlocutors
Natius	Tiò / o non si tròp isolat	Dab d'agues natius
Neolocutors	Tiò, pòc frequent	Dab <i>neo</i> exclusivament
Neonatus	Tiò, pro frequent	Dab un natiu e un o dus <i>neo</i>
Aprenents	Non	James o quauques mots dab l'ensenhaire

Frequéncia de presa de paraula en occitan gascon

Categoria	Frequéncia
Natius	40% deus natius non l'emplega pas james. Lo tèrç l'utiliza aumensh un còp per setmana au mercat, en tot hèr las crompas, a la vesita au cementèri. Un quart la parla tot dia.
Neo	Los salariats de la lenga l'utilizan tot dia en situacion d'ensenhament. Los autes l'emplegan coma un còp per setmana au parat d'encontres dab d'agues neolocutors.
Neonatus	Qu'utilizan l'occitan gascon tot dia : sia deguens la loa profession, sia dab los loés dròlles, dab natius o neolocutors.
Aprenents	2 o 3 frases per setmana dab l'ensenhaire.

Frequéncia de presa de paraula deus natius [ca. 2850 personas dens lo departament deus Hauts Pirenèus]

La categoria mes representada qu'ei la deus locutors shens interlocutors.

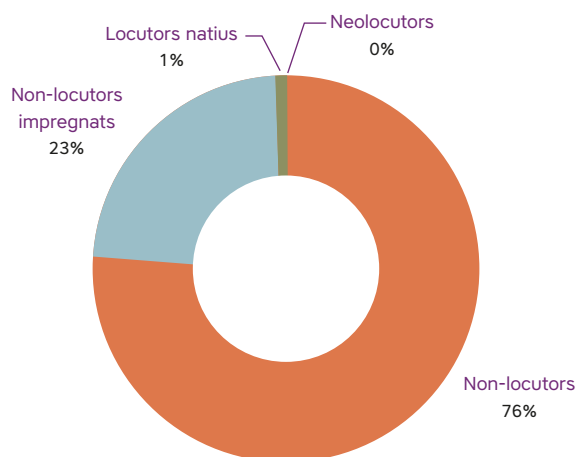
5.2. Ua transmission marginau

Los de qui transmeten la lenga occitana que son los locutors neonatius e los neolocutors salariats de l'occitan. Lo fenomèn tòca un nombre redusit de familhas, quauquarren coma vint larèrs dens lo departament². Que constatam de qui los òmes que transmeten mes que las hemnas.

Categoria	Transmission familiar	Òmes	Hemnas
Natius	Non	Non (o hòra la maison)	Non
Neolocutors	Tiò, a còps	Tiò, a còps	Rarament
Neonatius	Tiò	Tiò	A còps

5.3. Rapòrt a la lenga de la populacion deu departament

Occitan gascon e populacion dels Hauts Pirenèus (228 000 abitants)

5.4. La copadura de la transmission familiar

Causas avançadas tà explicar la ruptura de la transmission familiar		
Politica	Centralisme, jacobinisme	<i>Parisenquisme</i>
Economica	Consumerisme	Maquinisme, globalizacion
Istorica	Guèrras	Caça aus <i>patois</i>
Mediatica	Ràdio, jornaus	Television, cinèma
Mobilitat	Exòde rurai	(Im)migracions extèrnas
Cambiaments socials	Esclatament de la familha	Individualisme
Estigmatizacion	Escòla, escarnis	Espaci public
Imatge de la lenga	Amendrida	Nada alfabetizacion en lenga

² Aquera chifra que va en tot créisher.

5.5. Argumentari sintetic de l'utilitat de la lenga

Utilitat de l'occitan gascon			
Hons : Essència-origina	Forma	Viradura d'esperit : Efèits	Benefici personau : Interioritat
Proximitat natura	Respècte de l'enviroament	Amor de la tèrra	Concret, reau
Proximitat mond	Respècte de l'òme	Partatge, convivialitat	Gaujor, amor, obertura
Proximitat ajòus	Eretatge, linhatge, arradics	Simplicitat	Armonia
Istòria	Curiositat	Sens critic	Pacifisme
Cultura	Cants, musica	Ironia, trufanderia	Bonaür
Trabalh	Valença	Organizacion	Equilibri
Identitat	Apertenéncia dobla	Alteritat, tolerància	Umanisme

5.6. Suggestions e proposicions d'accions imaginadas peus testimònis

Ensenhament	Accions	Mèdias
Motivacions deus aprenents	Tornar socializar la lenga	Los critàris
Beutat de la lenga	Tornar crear lòcs de paraula	Seriosèr
Las arradics	Utilizar la lenga dens l'espòrt	De bon occitan gascon
L'istòria	Comunicar sus la lenga	Amuishar mond interessants
Los racontes	Escríver la lenga, panèus, l'afichar	Sostítols en francés
La « signatura de la region »	Sostièner lo trabalh de las associacions	Los contenguts
Diversitat de pensar	Organizar animacions	Informacions localas o regionalas
Preservar la diversitat culturau	Encoratjar los creators, las collèctas deus natus	Documentaris suu país, de beròis imatges, las montanhas, la flòra, la fauna
Evitar lo formatatge	De navèras accions	Portrèits de natus
Lo legat deus ancians	Dialogar dab la Val d'Aran, las Valadas italianas	L'espòrt : lo rugbi, la <i>pelota</i> , la petanca
Per la sua literatura	Crear borsas tà encoratjar los neolocutors	<i>Talk show</i>
Coma ensenhar?	Pairinar los aprenents	Aprendissatge de la lenga
Formar los ensenhaires	Que los natus recèbren aprenents	Filmes, dessens animats doblats en occitan gascon
Balhar l'amor de la lenga	Que los natus perfeccionen los ensenhaires	Filmes jogats en occitan gascon [dens un segond temps]
Ensenhar dens la lenga	Crear un Dia de la lenga	Mond agricòla
Ensenhar de faison especifica	Oficializar la lenga	Cants e cançons
Crear sits bilingues e calandretas	Crear un ministèri	Espectacles
Rènder l'aprendissatge obligatòri	Sensibilizar los joens parents	<i>Sketchs, stand up comedy</i>
Prénguer en compte l'afectiu deus aprenents	Sensibilizar las assistentas mairaus, las grépias	
Prénguer en compte la tèrra, los <i>grans parents</i> , los natus, lo vivent	Miar accions dens las maisons de retirada	

Conclusions

1. Ressentit deus testimònis

Los testimònis qu'an arcuelhut aquesta enquèsta de faïçon hèra positiva e qu'an hornit un materiau ric. Qu'avem trobat en çò deus locutors de l'occitan gascon ua vertadèra reflexion sus l'estat de la lenga e lo sué devénguer. Aquera reflexion ei sovent pregona, argumentada e emprenta d'umanitat. Au demei deus nostes testimònis daubuas de las nostas coneishenças an dit causas de qui n'avèvan james exprimidas de faïçon tan liura e obèrta. Que vegem duas explicacions en aquò : qu'ei probablament devut d'ua part au noste questionari obèrt e, d'auta part, a un besonh vitau de's racondar, de s'exprimir : díder las cranhenças, las mets, los espèrs.

Tots que soetan un avénguer a l'occitan gascon. Ne parlan pas james d'un quau que sia separatisme. Çò qui s'a de hicar en plaça tà assegurar lo desenvolopament e la transmission de la lenga que s'a de hèr dens lo respècte de las valors de la Republica au demei d'ua Euròpa obèrta sus la diversitat.

A còps los nostes testimònis que son hòra d'eths. Lo tròp qu'ei tròp. Tota ua vita shens véger nada avançada significativa sus la question linguistica... Los locutors que s'avisan de la mort programada de la lenga si arren n'ei hèit rapidament. Un foncionari que compara los locutors natus a bibliotècas vivas e que s'interròga : « quant de temps encòra e vam deishar s'evaporar aqueths *richèrs* ? ». Un retirat explica que los militants an crejut en daubuns, los miaires, qui n'an pas produsit los fruts escomptats. Aqueths espèrs decebuts, aqueras vitas a demorar ua amelhorança de la situacion dèishan perplèxe.

A maugrat los interdits, l'estigmatizacion, la sua abséncia desesperada dens la vita publica, los locutors que s'obstinan a créger en un avénguer possible e que plaçan los loés espers dens la transmission de la loa lenga : per l'escòla, peus mèdias, per la presa en compte deus politics.

Mès los testimònis constatan tostemps uei ua volontat politica e tecnocratica de frenar lo desenvolopament e l'ensenhament de la lenga. Que s'interrògan : perqué ? Quins son uei los plans de l'Estat ?

2. Ua lenga shens còs

Après un cutorn terminologic tà l'explicitacion deu mot *locutor* qu'avem vist de qui 1% sonque de la poblacion deu departament que sap parlar l'occitan gascon. Lo noste denombrement deus locutors aboteish a 2850 locutors natus e 150 neolocutors tau departament deus Hauts Pirenèus. Qu'avem dit que l'ensemble deu domeni occitan en França que totaliza 90 000 locutors e que l'erosion annuau deu nombre de locutors s'estableish a 8%. Aquesta chifra que va en créisher. L'occitan que's pèrd cada annada 6400 locutors natus. Pendent lo madeish periòde qu'apareishen haut au baish cent navèths locutors. Aqueths neolocutors qu'acaban lo loé cursus d'ensenhament dab un nivèu de lenga corrècte. Que son sovent los dròlles deus salariats de la lenga (un vintenat per an). Daubuns neolocutors quitan l'un deus dus collègis Calandreta (un aute vintenat d'escolans en fin de classa de tresau) o l'un deus rars collègis perpausant un ensenhament dens la lenga. D'autes segueishen un ensenhament a la facultat o dens cors per adultes, daubuns que son autodidactes, e enfin quauques unitats beneficien d'ua transmission familiar (meslèu) destenuda.

Qu'arribam a un deficit de 6300 locutors per an.

Aqueth ritme que s'accelèra dab la desaparicion deus darrèrs natus. Lo nombre deus locutors que's poderé estabilizar, dens l'estat actuau de las causas, au torn de 100 locutors navèths per an multiplicat per 80 annadas (classas d'atge), sia 8000 locutors de l'occitan a l'horizon 2050.

3. Andicaps a pièlas

Los andicaps que son nombrós : los locutors que son rars, minoritaris e isolats. Qu'emplegan pòc la loa lenga e n'an pas nada consciéncia linguistica panoccitana. Qu'avem vist de qui lo terme *occitan* ei hòrabandit. Los locutors dessengan los contorns deu loé airau linguistic e culturau d'apertenéncia : Gasconha.

Que convengueré enfin d'adaptar las politicas linguisticas ad aqueth sentiment largament partejat.

Òm qu'assistís a un rapid estornapic de tendéncia. La lenga qu'èra parlada dens las bòrdas e interdita a l'escòla au sègle XX, au sègle XXI la lenga ei parlada (quasi) exclusivament a l'escòla.

Las autoritats que mian quauques accionetas de desenvolopament de la lenga. Totun, l'un deus grans flaquèrs d'aqueras accions timidòtas que consistís en l'abséncia d'avaloracions de las politicas aqueras. Nat *audit* extèrne n'ei miat. Òm que non coneish ni l'impacte, ni los efèits d'aqueras accions. Òm ne pòt pas melhorar las causas, coregir-las dens la mesura que ne's sap pas arren de las realitats sociaus de uei lo dia. La societat ei deishada a despart d'aqueth camp. Deu còp las orientacions que demoran letra morta, la lenga que continua a petit drin la sua agonia.

4. De quauques situacions umanas e socialas de locutors a prénguer en compte

Òm qu'a vist de qui los (rars) lòcs d'on la lenga s'ei mantenguda que son las comunas de neurissatge tradicionau. D'alhors los neolocutors son quasiment tots gessits deu monde rurau. 80% deus salariats de la lenga dens lo departament (mes de 60 personas) an originas ruralas. Qu'avem establít que la relacion dab los animaús a favorizat la conservacion de la lenga. Ad aqueth estadi duas ipotèsis que son a prénguer en consideracion. La ua ei que vacadas e aoelhadas ne son pas sortidas de raças naturalas mès son estadas faïçonadas e an de tostemps viscut dab l'òme. L'occitan gascon, lo sué lexic e las suas intonacions, son estats utilizats pendent sègles dens la comunicacion entre lo mèste e lo sué mairam. Qu'ei tanben la lenga de trabalh d'aqueths locutors de qui s'i hèn amassas sovent per l'entraida. La segonda ipotèsi ei d'òrdi psicanalitic mes. Que vegem dens las responsas deus nostes locutors un rapòrt simbolic hòrt entre la lenga e la lèit. Qu'òm a ahèr dab la maternitat, dab la puretat, dab la blancor. Òm nos a parlat de *lenga de popa*, *lenga mairala*. Los animaús de la bòrda que produseishen aquera lèit transformada en boder, hromatge, còcas, pastèth. Qu'ei la lèit neurissèra.

Aqueth aute element qu'aurà d'èster mes plan analisat e pres en compte dens l'amainatjament d'ua politica linguistica.

En per'mor que nos avisam de qui l'analisi de las motivacions de las poblacions e deus aprenents ei conduida de manièra tròp rapida o de faïçon incompleta.

5. Mites occitanencs

5.1. La construccion d'un mite

Los testimònis que parlan sovent de *LA lenga*. Aquesta aligança de mots que despassa l'accepcion comuna : en desbrembar de precisar l'adjectiu *occitana*, *gascona*, etc., òm conferís au sintagma [article + nom] ua valor navèra [nom + nom]. Aqueth transferiment que transcendís lo referent-objècte (ací lo sistèma lengatgèr) de qui pren un sens navèth : òm dessenha alavetz tot au còp ua consciéncia, ua amna, ua vita secreta, ua intimitat, ua istòria de la lenga, ua civilizacion, un país, etc. Los de qui coneishen l'occitan que son aqueths de qui son admetuts dens aquera familha, « larga » e « obèrta ». Que sufrirà aus excludits, los de qui non partejan *lo còde*, d'aprènguer a parlar (shens complement d'objècte) tà entrar dens lo cercle (*infini* e serem tentat d'escríver).

Que pensam de qui cau véger dens la construccion d'aqueth mite navèth un efèit de la desaparicion massiva deus locutors. Que hè nacèra, probable, aus darrèrs detentors de la lenga de's sentir sostenguts, eths de qui pòrtan de totas las loas fòrças aquera lenga millenària en dangèr de desaparicion totau. Non s'arregan pas de l'idèa de qui aquera lenga, sinonima de vita (la de la linhada parentau o de la linhada de las idèas, e de la creacion taus qui's reclaman de la literatura per exemple), qu'aquera linha de vita donc sia copada, e en sus de tot davant eths. La creacion recenta d'aqueth mite, qu'òm vej aparéisher dens la literatura de las diferentas renavidas occitanas, a per objècte d'ahortir los promotors deus movements renaissentistas. Qu'èm ací acarats a ua estrategia mentala d'apressament necessari, estrategia mesa en oposicion au sentiment d'isolament induit per la pèrda deus locutors.

En darrèra lectura òm que se pòt avisar de la sofrença (ligada a l'isolament, lo sentiment de servir ua causa legitima, justa mès perduda d'avança) de qui pòden ressentir los promotors de la lenga.

Perqué endurar atau ? S'ei un fenomèn culturau ? Aqueth pòble ei acostumat a prènguer pena. Qu'ei un pòble de la tèrra, abituat a l'acceptacion de las condicions mes duras : lo clima, los rendaments a còps magres, ua tèrra pas tostemps generosa.

5.2. Lista de quauques mites rencontrats pendent los entreteings

5.2.1. Mite felibrenc de la *lenga mairau*. Plan de neolocutors, au nombre deus quaus los salariats o daubuns militants, revendican ua lenga de popa. Aqueras assercions non passan pas lo prumèr examen deu passatge a l'orau.

5.2.2. Mite de l'accion professionau. Que pensèn a tòrt peu torn de las annadas 2000 que la professionalizacion de l'accion militanta anava perméter un desvolopament de la lenga. Aqueths navèths personaus que's son copats deus locutors. Que s'ei creada ua *casta* de salariats de la lenga e que s'ei amendrida l'accion associativa. Lo mes sovent aqueths salariats comunican entre eths en lenga francesa.

5.2.3. Mite de l'universalitat. Òm a volut aubrir l'ensenhament a tots los publics mentre que los de qui vòlen aprènguer la lenga que son principalament los joens ruraus de qui an un contacte dab l'occitan gascon.

5.2.4. Mite de la preeminéncia de l'escriut. L'ensenhament s'orienta de cap un estandard de lenga dab lo pretèxte qu'aqueth estandard permeterà aus aprenents un accés a la literatura. Òm sap au contrari que los grans escrivans an soetat ilustrar la lenga dens la sua varietat originau e an donc escriut dens formas dialectalas pròprias e territorializadas. D'auta part los locutors (e los aprenents) plebiscitan l'oralitat shens qu'aqueth deser e sia pres en compte.

5.2.5. Mite de la Grana Occitània. L'ensenhament estandardiza la lenga mentre que los de qui la vòlen aprénguer soetan comunicar dab lo loé entorn.

5.2.6. Mite de la comunicacion. Òm nos dit de qui la lenga seré presenta dens los jornaus. Nat non conteng articles dens la lenga dempuish benlèu dètz ans. Qu'èm dens las representacions.

5.2.7. Mite deu nom e de las originas. Lo vielh mot *occitan* vajut a l'Edat Mejana puish desprovassejat après 1950 ei desconsiderat. Que constitueish un espavent tà l'ensemble deus locutors. A maugrat d'aquò, los servicis de l'Estat que s'obstinan a lo voler impausar.

5.2.8. Mite de l'arca de Noè. Qu'existeré un endret on la lenga seré conservada mes plan qu'alhors. Qu'ei a tot còp un endret dont arrés n'ei anat « dens la montanha ». En tot cas n'ei pas james d'on se tròba lo testimòni.

5.2.9. Un navèth mite : la lenga descomplexada. D'après daubuns (joens) neolocutors la lenga seré parlada dens las vilas. Qu'avem vist de qui los darrèrs embarralhatges de la lenga que's situan dens las comunas d'on se practica encòra lo neurissatge tradicionau. Qu'ei a díder lonh deus centres urbans. De mes los escolarizats adolescents qu'an un maishant imatge de la lenga. Lo complèxe qu'a la pèth dura.

5.2.10. Aute mite recent : la transmission escolara. Òm que dèisha créger despuish un trentenat d'annadas que l'escòla va prénguer lo relais de la transmission familiar. Qu'avem vist de que l'occitan perd 6400 locutors per an e que l'escòla forma un centenat de navèths locutors pendent lo madeish periòde.

5.2.11. Lo mite deu gran nombre. Lo « catequisme occitan » que balha dus milions de locutors de l'occitan. Que son 90 000 dont la mieitat n'utilizan james (o quasiment james) la lenga.

6. Tirar tà l'endavant après la reflexion de qui hè nacèra

Qu'avem hèit la lista d'ua sèria d'accions de qui poderén èster hicadas en plaça entà tornar dinamizar la lenga : lo sué afichatge (sustot dens los centres urbans), valorar lo sué imatge, lo sué emplec, la sua transmission, la sua oficialitat (§ 5.6).

Aqueras accions que deverén aidar los locutors e los non-locutors a's des-hèr deu complèxe d'inferioritat qui ne los a james quitats.

La redinamizacion de la lenga e deu sué usatge que passa per la connexion aus locutors natus deus neolocutors, deus aprenents e deu sector associatiu. N'empacha que constatam un esbrighament hòrt de las fòrças vivas. Aquesta situacion qu'ei

aulament perjudiciabla tau desvolopament de la lenga. Ua politica eficaça que passarà per un recensament deus locutors e un apressament deus diferents actors.

Los aprenents e los joens escolans que demandan ua vertadèra auhèrta culturau en rapòrt dab los loés gosts e lo loé atge. Que disen a quin punt que ressesteishen lo besonh d'ua normalitat culturau. Qu'an ua vision negativa deu païsatge mediatic actua. Los mèdias que deuràn èster massivament sollicitats. Los de qui perceben aidas publicas que deuràn proratzar lo loé temps de difusion entà prénguer largament en compte las lengas de França. Que calerà tanben crear ua television TNT especifica dab programas en occitan gascon.

L'ensenhament ne produseish pas (o hèra pòc) de navèths locutors. Que deurà èster sancerament tornat pensar. Los contenguts e los metòdes que s'auràn d'adaptar a las motivacions deus aprenents.

Qu'ei au moment quan la joenessa hè las suas prumèras causidas vertadèras, causidas de qui deteminaràn per partida çò qui serà la loa existença e los loés mòdes de vita futurs, que los adolescents francés e son desviats de l'aprendissatge de la lenga e de la cultura istoricas deu loé territòri. Lo jòc de las opcions, de las *filièras*, de las especialitats deus establiments, que son tant de meandres de qui nègan practicament a tot còp l'occitan. Òm que s'avisava que sovent l'ensenhament dens los licèus ei sonque perpausat a ua minoritat d'escolans. L'occitan qu'ocupa la plaça deu còche. Lo sué ensenhament, quan ei perpausat aus futurs escolans, n'ei pas presentat de faïçon atractiva. Los joens aprenents preconizan la generalizacion de l'ensenhament de la lenga e dens la lenga a tots los escolans. Ni mes ni mensh.

Los professors d'occitan que semblan desabusats. Que deploran lo pòc de plaça hèit au loé ensenhament, las lutas tròp frequentas dab l'administracion e dab lo personau de direccion. Qu'an lo sentiment de qui son dependents deu bon voler deu cap d'establiment.

Aquesta situacion n'ei pas acceptadera dens un país modèrne.

Daubuns, d'outes còps los mes motivats, que's disen fatigats, usats. Los resultats esperats n'arriban pas. Los melhors escolans causeishen *filièras* plan esluenhadas deus cors d'occitan. Lo nhac deus joens collegians (e mes rarament deus liceans) que dèisha plaça a un abandon viscut de faïçon amara.

Los locutors plaçan los loés espèrs dens l'ensenhament. Que's disen chepicós e vigilants cap a la qualitat de la lenga transmesa. Los ensenhaires que deurèn mestrear la lenga de qui ensenhan e transmèter ua lenga territorializada sinon la populacion que's poderé desvirar deus loés ensenhaments e de la loa foncion. Que'n va de la responsabilitat de l'Institucion e deus sués agents.

Los neolocutors ne detenguen pas l'exclusivitat de l'amor de cap la lenga. Que nos avisam de l'estacament e de la *fiertat* de qui an los locutors natus per rapòrt a l'occitan gascon. Aqueths locutors que son ignorats de las politicas linguisticas mesas en òbra mentre que ne demandan pas que d'èster sollicitats tà tornar dinamizar la transmission.

Per çò qui ei deus autres abitants deu territòri, qu'ei a díser lo mes gran nombre deus Haut-Pirenencs, que semblaré a la lectura de las enquèstas d'opinions miadas au torn de 2010 per las institucions regionaus que sian favorables au desvolopament de la lenga shens per aquò prénguer part directament ad aqueras accions de desvolopament. Que constatam suu terrenh qu'aquera populacion que's parteja entre (i) los *planvolents*, qui segueishen dab interès las manifestacions culturalas perpausadas, o inscriuen los loés dròlles dens las *filièras* d'ensenhament ; e (ii) los *indiferents*, qui dèishan hèr shens crear nada oposicion.

Los nostes testimònis que demoran shens i créger la mesa en plaça d'ua vertadera politica linguistica. Que saben que la lenga que's pòt aprénguer en quauques mes a pena. Tad aquò que cau suscitar l'enveja e un enviroament linguistic au torn deus futurs aprenents. Las pistas de trabalh ne mancan pas. Alavetz, lenga d'òc : darrèrs bohets ?

Bibliografia

1. Publicacions de referéncia

ALÉN-GARABATO, Carmen (2009) : « Les publications périodiques en langue d'oc : une résistance en réseaux ». *Langues et cité*, 14, p. 3.

ANONIM (2006) : « La langue régionale en Auvergne ». *Langues et cité*, 8, p. 4.

ANONIM (2008) : *Les Langues de France : un patrimoine méconnu, une réalité vivante*. Paris : DGLFLF. Publication electronica. Disponibla sus: <http://www.culturecommunication.gouv.fr/Ressources/Documentation-administrative/Reperes-2008-les-langues-de-France-un-patrimoine-meconnu-une-realite-vivante>

ANONIM (2009) : *Références 2009 : les langues de France*. Paris : DGLFLF. Publication electronica. Disponibla sus: <http://www.culturecommunication.gouv.fr/Ressources/Documentation-administrative/References-2009-les-langues-de-France>

AUDRIC, Sophie (2007) : « La population légale du Languedoc-Roussillon s'établit à 2 560 900 habitants au 1er janvier 2007 ». Sit de l'INSEE Languedoc-Roussillon. Publication electronica. Disponibla sus: http://www.insee.fr/fr/themes/document.asp?reg_id=1&ref_id=16089

BARBET, Jean-Louis (2005) : « La langue d'oc dans le Cantal, 2003-2004 ». *Lengas*, 58, p. 211-258.

BERNISSAN, Fabrice (2004) : *Comment nous perdons notre langue*. Ortès: Nosauts de Bigòrra; Mémoire Historique de Gascogne.

BERNISSAN, Fabrice (2011) : « Opération de collecte et diffusion de la mémoire orale dans les Hautes-Pyrénées. Présentation et état des travaux ». In : RIEGER, Angelica (ed.) : *L'Occitanie invitée de l'Euregio. Actes du IXe Congrès international de l'Association Internationale d'Études Occitanes (Aix-la-Chapelle, 24-31 août 2008)*. Vol. II. Aquisgran: Shaker Verlag, p. 631-648.

BERT, Michel (2009) : « Typologie des locuteurs de langues menacées d'extinction: le cas du francoprovençal et de l'occitan dans la région du Pilat (France) ». In : FRÉCHET, Claudine (dir.) : *Langue et culture de France et d'ailleurs. Hommage à Jean-Baptiste Martin*. Lion : Presses universitaires de Lyon, p. 25-38.

CHAMBON, Jean-Pierre (2010) : « Développement et problèmes actuels des études occitanes ». *Comptes rendus de l'Académie des Inscriptions & Belles-Lettres*, p. 877-889.

COLLECTIU (2003) : *Vitalité et disparition des langues*. Paris : UNESCO. Disponible sus : <http://www.unesco.org/culture/ich/doc/src/00120-FR.pdf>

- COLLECTIU (2007) : « L'occitan ». *Langues et Cité*, 10. Disponible sus : <http://www.culturecommunication.gouv.fr/Politiques-ministerielles/Langue-francaise-et-langues-de-France/Observation-des-pratiques-linguistiques/Langues-et-cite/Langues-et-cite-n-10-l-occitan>
- COLLECTIU (2012) : « Langues de France, langues en danger : aménagement et rôle des linguistes ». *Cahier de l'Observatoire des pratiques linguistiques*, 3. Disponible sus : <http://www.culturecommunication.gouv.fr/Politiques-ministerielles/Langue-francaise-et-langues-de-France/Politiques-de-la-langue/Langues-de-France/Langues-regionales/Cahiers-de-l-Observatoire-des-pratiques-linguistiques-n-3-langues-de-France-langues-en-danger-amenagement-et-role-des-linguistes>
- CONSEIL général des Hautes-Pyrénées (2011) : *Étude sociolinguistique : présence, pratiques et perceptions de la langue occitane en région Midi-Pyrénées. Hautes-Pyrénées*. Estudi realizat en 2010 per Téléperformance Grand Sud. Tarba : Conseil général des Hautes-Pyrénées. Disponible sus : <http://www.hautespyrenees.fr/UploadFiles/publications/337/Rapportoccitan.pdf.V38.aspx>
- GIORDAN, Henri (1993) : « Les langues minoritaires, patrimoine de l'humanité ». In : GUILLOREL, Hervé ; SIBILLE, Jean (dir.) : *Langues, dialectes et écriture : les langues romanes de France. Actes du colloque de Nanterre des 16, 17 et 18 avril 1992*. Paris : IEO, p. 173-185.
- HAGÈGE, Claude (1996) : *L'Enfant aux deux langues*. Paris : Odile Jacob.
- HAMMEL, Esteve (2007) : « De Neo-locutors dins l'enquèsta INED-INSEE de 1999 ». In : CZERNILOFSKY, Barbara ; ROVIRÓ, Bàrbara ; CICHON, Peter ; HOINKES, Ulrich ; TANZMEISTER, Robert (ed.) (2007): *El discurs sociolingüístic actual català i occità. Col·loqui amb motiu del 60 aniversari de Georg Kremnitz. Lo discors sociolingüístic actual catalan e occitan. Collòqui a l'ocasion del 60^{en} aniversari de Georg Kremnitz*. Viena : Praesens, p. 219-238.
- HAMMEL, Étienne (2014) : « L'occitan dans le siècle : transmission, usages, abandons ». In : COUROUAU, Jean-François ; PIC, François ; TOREILLES, Claire (ed.) : *Amb un fil d'amistat. Mélanges offerts à Philippe Gardy par ses collègues, ses disciples et ses amis*. Tolosa : Centre d'étude de la littérature occitane, p. 577-585.
- HEEREN, Karoline ; SWIGGERS, Pierre (2010) : « La vitalité du gascon en Bigorre : Résultats d'une enquête à incidence micro-sociolinguistique et micro-ethnolinguistique ». *Orbis*, 41, p. 205-346.
- HÉRAN, François ; FILHON, Alexandra ; DEPREZ, Christine (2002) : « La dynamique des langues en France au fil du XXe siècle ». *Population & Sociétés*, 376, p. 1-4.
- INSEE [Institut national de la statistique et des études économiques] (2006) : « Résultats du recensement de la population ». Publication electronica. Disponibla sus : <http://www.insee.fr/fr/bases-de-donnees/default.asp?page=recensement/resultats/2006/rp2006.htm>
- KREMnitz, Georg (1993) : « Langue littéraire et langue parlée en occitan ». In : GUILLOREL, Hervé ; SIBILLE, Jean (dir.) : *Langues, dialectes et écriture : les langues romanes de France. Actes du colloque de Nanterre des 16, 17 et 18 avril 1992*. Paris : IEO, p. 240-246.

KREMnitz, Georg (2014) : « Les étapes historiques du recul de l'occitan : un chantier de recherche à (r)ouvrir ». In : COUROU, Jean-François ; PIC, François ; TOREILLES, Claire (ed.) : *Amb un fil d'amistat. Mélanges offerts à Philippe Gardy par ses collègues, ses disciples et ses amis*. Tolosa : Centre d'étude de la littérature occitane, p. 625-637.

LAFONT, Robert (1971) : « La spectacularisation de l'occitanophonie dans l'enquête sociolinguistique : la fonction de *retour* ». *Lengas*, 7, p. 71-77.

MARTEL, Philippe (2007) : « Compter les occitanophones... Histoire d'enquêtes ». In : CZERNILOFSKY, Barbara ; ROVIRÓ, Bàrbara ; CICHON, Peter ; HOINKES, Ulrich ; TANZMEISTER, Robert (ed.) (2007): *El discurs sociolingüístic actual català i occità. Col·loqui amb motiu del 60 aniversari de Georg Kremnitz. Lo discors sociolingüístic actual catalan e occitan. Collòqui a l'ocasion del 60^{en} aniversari de Georg Kremnitz*. Viena : Praesens, p. 201-218.

MEISENBURG, Trudel (2003) : « Français et occitan à Lacaune ». *Tribune internationale des langues vivantes*, 33, p. 128-134.

MEISENBURG, Trudel (2004): « Lacaune, 25 ans après ». In : CASTANO, Rossana ; GUIDA, Saverio ; LATELLA, Fortunata (ed.) : *Scène, évolution, sort de la langue et de la littérature d'oc. Actes du septième Congrès international de l'Association Internationale d'Études Occitanes (Reggio Calabria - Messina, 7-13 juillet 2002)*. Vol. 2. Roma : Viella, p. 1035-1050.

MOSELEY, Christopher (ed.) (2010) : *Atlas des langues en danger dans le monde*. Paris : UNESCO. 3^{au} édition.

RÉGION Midi-Pyrénées (2010) : *Présence, pratique et perceptions de la langue occitane en région Midi-Pyrénées*. Publication électronique. Disponible sur: <http://www.midipyrenees.fr/IMG/pdf/EnqueteOccitan.pdf>

RISPAIL, Marielle (2014) : « Une enquête en pays francique ». *Langues et Cité*, 25, p. 10-11.

2. Honts electronicas

http://fr.wikipedia.org/wiki/Auvergnat#Vitalit.C3.A9_et_conscience_linguistiques

<http://www.insee.fr/fr/ppp/bases-de-donnees/recensement/populations-legales/france-departements.asp?annee=2007>

http://www.insee.fr/fr/themes/document.asp?reg_id=1&ref_id=15797

<http://www.unesco.org/culture/heritage/intangible/>

Una politica linguistica ? L'ensenhament public de l'occitan en Miègjorn-Pirenèus, 1946-2013

Patric COFIN
Universitat de Montpelhièr 3 – Pau Valèri

---

1. Presentacion

S'aquò pòt semblar anacronic en Catalonha, me vau aventurar dins la dralha escalabrosa de la nocion de politica linguistica.

Los mitans occitanistas, d'un biais general en Occitània de nacionalitat francesa – tant coma sos mitans professionals de l'ensenhament de l'occitan – an de posicions quitament definitivas o per lo mens que son pas dobèrtas a discussion :

- La primièra es una definicion territoriala que l'òm tròba dins totes los librets militants : « lo territòri occitan compren 6 regions francesas de uèi (Aquitània, Auvèrnhe, Lemosin, Lengadòc-Rosselhon, Miègjorn-Pirenèus, Provença) e una part d'una setena (Ròse-Alps), siá 32 departaments e una poblacion de 13 milions d'abitants ». D'evidéncia aquela definicion aplica al territòri occitan de logics d'unicitat del jacobinisme centralizaire francés.
- La segonda es una afirmacion recurrenta : França a pas de politica linguistica vertadièra per l'occitan amb per contrapunt l'espèra disent que « cal que l'Estat francés aja una politica linguistica pel desenvolopament de l'occitan ».
- Enfin una darrièra linha, pròpria als mitans de l'ensenhament de l'occitan, es l'affirmacion del territòri francés coma territòri d'ensenhament : « sul territòri francés cada enfant que ne fa la demanda deu poder aver un ensenhament de l'occitan ».

Òm vei plan aquí las linhas potencialas de rompedura :

- Compte tengut de sas dimensions e de sas diversitats, l'espaci occitan en França pòt pas far coïncidir una unitat absoluta de sa lenga e de son expandi.
- De mai, lo relatiu gigantisme de l'espaci occitan, a la diferéncia de las autras lengas « dichas de França » al dintre del territòri francés, ont la Republica pausèt l'unitat linguistica a l'entorn del francés coma vector d'unitat nacionala, apareis encara coma contestacion d'aquesta d'aicí e las eventualas politicas linguisticas positivas per l'ocitan ne patisson.
- Enfin se lo còrpus legislatiu e reglamentari mes en plaça tre la segonda mitat del sègle XX per l'Estat francés se pòt aparentar a una politica

linguistica, cal notar que son aplicacion espaciala es fôrça desparièra dins l'espaci occitan.

Vos prepausi aquí dos documents representatius d'aquela disparitat :

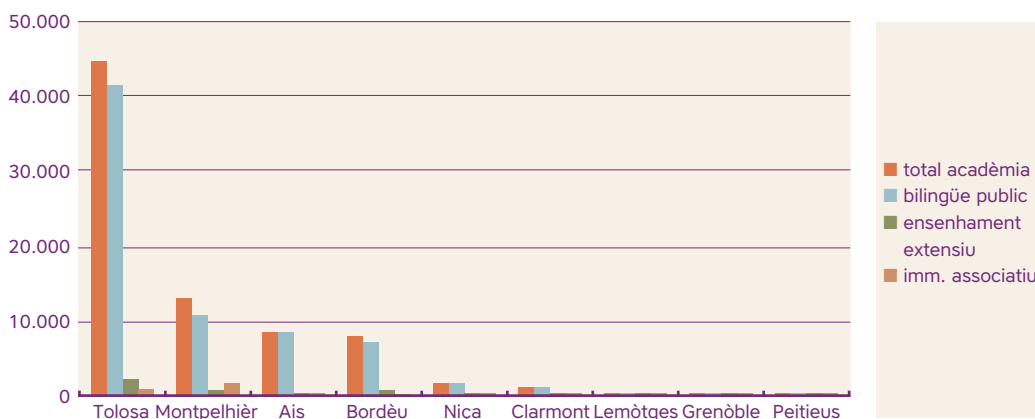
- Un tablèu qu'establiguèri a partir de las chifras de 2001-2002 dels establiments de segond gra qu'an una ofèrta d'ensenhament de l'occitan.

Implantacion territoriala dels ensenhaments de l'occitan per acadèmia
Annada escolara 2001-2002. Nombre de collègis e licèus ont s'ensenha l'occitan

Acadèmia	Nombre de collègis	% / Total academic	Nombre de licèus	% / Total academic
Tolosa	115/222	52 %	57 /124	45 %
Montpelhièr	82/184	44,5 %	22/74	29,7 %
Ais-Marselha	53/196	27 %	24/131	18,3 %
Bordèu	44/224	18 %	24/131	18,3 %
Niça	26/131	20 %	4/55	7,3 %
Lemòtges	7/78	9 %	1/13	7,7 %
Clarmont	7/68	10,3 %	1/56	1,8 %
Grenòble	8/239	3,3 %	1/129	0,8 %

- Lo grafic çai jos establìt a partir de las chifras de sorsa ministeriala, balhadas en 2011 per Pèire Escudé (2011: 155) de l'Universitat de Tolosa 2 - Lo Miralh - ESPE dins l'atlàs de las minoritats linguisticas, completat per de chifras per la meteissa annada levadas sul sit de la FELCO e sul sit de l'acadèmia de Bordèu.

Efectiu d'escolans d'occitan al primari

D'evidéncia demest aquela disparitat i a una capitada aparenta (relativa a l'escala francesa e europèa) : un espaci, que correspond a çò que França apèla siá acadèmia de Tolosa siá dempuèi 1972 Region Miègjorn-Pirenèus, a desvolopat a partir del còrpus legislatiu e reglamentari, progressivament dempuèi las annadas 1946 fins a 2013, un ensenhament public de l'occitan fruch d'iniciativas diversas e convergentas que semblan constitutivas d'una mena de politica linguistica territoriala. Se fonda sus l'ensenhament public siá extensiu siá bilingüe a paritat orària.

Que n'es en realitat ? Quins ne pòdon èsser los limits ? Pòt, aquel ensenhament public de l'occitan en Miègjorn-Pirenèus, constituir un modèl de politica linguistica que se pòt transferir ?

2. L'ensenhament d'occitan en Miègjorn-Pirenèus: una politica linguistica territoriala per l'occitan ?

Maldespìech la critica recurrenta dels mitans occitanistas, se pòt considerar que l'ad-joncion « leis - reglaments - circularas academicas - engatjaments politics regio-nals - iniciativas associativas militantas » son los elements d'una vertadièra mena de politica linguistica dins la region Miègjorn-Pirenèus.

Aquela politica linguistica i es estada portada per tres grops a mesura de la convergència de lors interèsses : los militants de l'ensenhament public de l'occitan, los servicis regionals de l'Educacion nacionala e los elegits politics de la Region, amb mai o mens d'intensitat per cadun segon los periòdes. Seràn, en primièr, los militants.

2.1. La fòrça del militantisme (1946-1985)

Dintrarai pas dins los detalhs d'aquel quarantenat d'annadas, mas cal notar qu'aquel periòde foguèt portat per una granda efervescéncia militanta a l'entorn de l'escòla en general, que i menèt una progression de l'ensenhament de l'occitan e mai se las politics publicas son plan flacas.

Dins lo contèxte particular de la Liberacion, es votada la lei de genièr de 1951 o lei Deixonne, tèxt que met en plaça l'ensenhament previst de lenga regionala, en posicion dependenta rapòrt al Conselh superior de l'educacion nacionala, donc del govèrn, de la ierarquia administrativa :

Art. 1er. Le Conseil supérieur de l'éducation sera chargé, dans le cadre et dès la promulgation de la présente loi, de rechercher les meilleurs moyens de favoriser l'étude des langues et dialectes locaux.

Art. 2e. Des instructions pédagogiques seront adressées aux recteurs en vue d'autoriser les maîtres à recourir aux parlers locaux dans les écoles primaires et maternelles chaque fois qu'ils pourront en tirer profit pour leur enseignement notamment pour l'étude de la langue française¹.

De mai, coma per limitar un dangièr, lo camp d'aquel ensenhament es limitat : pòt èsser sonque facultatiu, limitat en orari e en defòra del domeni dels programas d'ensenhament.

De trenta annadas se passa pas res al nivèl de la politica publica. Cal esperar l'eleccion de François Mitterrand, portaira d'engatjaments e d'una espèra fòrta dels mitans occitanistas, amb la publicacion lo 21 de junh de 1982, de la circulara Savary seguida per una circulara pedagogica de 1983. Completan la lei Deixonne mas demòran limitadas a de possibilitats d'experimentacions diversas coma l'ensenhament bilingue experimental e a la formacion dels ensenhaires del primari e del segondari.

Dins aquela pontannada es lo militantisme ensenhere qu'a portat lo desvolopament de la transmission per l'escòla dins lo territòri de Miègjorn-Pirenèus. Avètz rendut omenatge diluns a Robèrt Lafont, que dobriguèt l'ensenhament en 1946 al licèu de Seta. Cal mencionar tanben un autre davancièr, Andrieu Lagarda, dins la region vesina, que tre 1949 metèt en plaça un ensenhament de l'occitan dins lo

---

¹ Journal officiel de la République française del 13 de genièr de 1951, p. 433. Annèxes, tòme II, p. 208.

primari en region tolosana. Aqueles davancièrs se van apiejar sus las magras ofèrtas reglamentàrias per federar los ensenhaires a través especialament dels quasèrns pedagogics de l'IEO, puèi de la fondacion dins cada territòri regional dels CREO (centres regionals d'ensenhament de l'occitan) e far progressar l'ensenhament. Aquel movement coïncidís, dins las annadas 1970, amb l'emergéncia de la revendicacion regionalista que tròba particularament son expression dins l'ensenhament segondari public de l'occitan.

Es una accion militanta fòrta qu'a una expression particulara dins l'acadèmia de Tolosa, ont en 1979, 3400 liceans presentan l'espròva facultativa d'occitan del bachelierat, siá mai d'un tèrç d'Occitània tota. Aquela basa fòrta a l'escala occitana, farà de l'ensenhament de l'occitan un marcador caracteristic de l'acadèmia tolosana que progressivament va èsser cargat de sens pels politics.

2.2. L'experimentacion bilingua e la professionalizacion (1986-1994)

En 1986 Lionel Jospin, personatge politic nacional e primièr secretari del Partit socialista, s'implanta politicament dins la region Miègjorn-Pirenèus a Senta Gabèla, ont vesina Andrieu Lagarda e ont la question de l'ensenhament de las lengas regionalas, e especialament de l'occitan, li serà pausada. Son ròtle per las lengas regionalas se formaliza als dos nivèls de l'Estat e de la Region.

Al nivèl de l'Estat Lionel Jospin, ministre de l'Educacion nacionala, pòrta la Lei d'orientacion sus l'educacion², que marca l'entrada oficiala de las lengas regionalas dins lo domeni de la lei : los ensenhaires de la mairala a l'universitat,

sont chargés de transmettre et de faire acquérir connaissances et méthodes de travail. Ils dispensent une formation adaptée dans ses contenus et ses méthodes aux évolutions [...] sociales et culturelles du pays et de son environnement européen et international. Cette formation peut comprendre un enseignement, à tous les niveaux, de langues et cultures régionales.

L'estatut es pas afortit mas las lengas regionalas amb l'occitan venon lengas vivas e pòdon donc èsser validadas coma talas. De mai, es pausat lo principi del recrutament d'ensenhaires al nivèl de la licéncia, de lor formacion aprèp lor recrutament donc, segon lo principi republican d'egalitat, la creacion d'un concors pròpri.

Aqueles oportunitats seràn lèu transcrichas, lo 30 d'abril de 1991, amb la creacion d'un certificat d'aptitud al professorat de l'ensenhament de segond gra (CAPES) dins una nòva seccion : la seccion lenga regionala³. Es completat per un arreat del 30 de setembre de 1991 que fixa l'organizacion del concors en particular per la lenga d'òc⁴. Sens dintrar dins las longas discussions que menèron al calibratge d'aquel concors, cal notar la pertinéncia de causir una segonda valéncia coma l'istòria-geografia dins la perspectiva de mesa en plaça d'un ensenhament bilingue e disciplinari al collègi e al licèu.

---

² *Loi d'orientation sur l'éducation*, article primièr. *Journal officiel de la République française* del 14 de julhet de 1989, p. 8860.

³ *Arrêté* del 30 d'abril de 1991. *Journal officiel de la République française* de l'8 de mai 1991, p. 6021- 6022.

⁴ *Arrêté* del 19 de setembre de 1991. *Journal officiel de la République française* del 25 de setembre de 1991, p. 12502- 12503

De fach, òm tròba aquí lo nivèl d'intervencion regional del ministre. Aquò's una de las seguidas : la voluntat de Lionel Jospin, elegit de Miègjorn-Pirenèus, d'afavorir l'experimentacion tre la dintrada escolara de 1989 amb la mesa en plaça d'un plan Estat-Region e la creacion dels dos primièrs sits bilingues a las escòlas Ròcaguda d'Albi (Tarn) e Blanchard-Caussat de Sant Africa (Avairon) ont es organizat un ensenhament bilingue occitan-francés a paritat orària. Lo principi de creacion d'aqueles sits, que serà d'ara enlà lo d'aquel ensenhament dins la Region, es fondat sul voluntariat dels partenaris : parents, escòla e collectivitat.

2.3. De las politicas rectoralas a la convencion amb la Region (1994-2013)

A l'apròchi del novèl millenari, la màger part dels nauts foncionaris representants del ministre, los rectors de l'acadèmia de Tolosa, constituïsson una relèva eficienta de las orientacions ministerialas, sovent contra l'inèrcia o l'oposicion de lors representants locals (inspectors, provisors...) sul terren meteis ont, dins fòrça autras regions o acadèmias occitanas, los rectors son per lo mens reticents.

En setembre de 1994, se l'occitan es absent del novèl contracte per l'escòla de François Bayrou, aquel d'aquí causirà la via de la circulara per metre en plaça, a partir de las disposicions de la lei Jospin, una organizacion mai racionalizada de l'ensenhament de lenga regionala e en lenga regionala amb la circulara dicha Darcos⁵, vertadièr dispositiu en quatre parts, definit coma una mission de l'escòla (« améliorer la transmission des langues et cultures régionales »). Lo rector Felip Joutard aurà per carga de metre en situacion de continuitat d'aplicacion dins l'acadèmia de Tolosa entre ensenhament d'iniciacion (d'1 a 3 oras a l'escòla e al collègi amb continuitat al licèu e una ofèrta d'LV2 regionala obligatòria o facultativa) e un ensenhament bilingue a l'escòla⁶ esperlongat al collègi amb de seccions d'LR amb una o doas disciplinas en LR.

Çò novèl es la voluntat de « mettre en œuvre des plans pluriannuels en concertation avec les collectivités territoriales conduisant à la mise en place de réseaux académiques ». Es una sistematizacion de la primièra aplicacion iniciada per Lionel Jospin dins l'encastre del contracte de plan Estat-Region per lançar las primièras seccions bilinguas. Serà un dispositiu de granda eficacitat tanlèu que las collectivitats e los representants de l'Estat decidiran d'un esfòrç comun coma se passa entre l'acadèmia de Tolosa e las collectivitats de la region Miègjorn-Pirenèus.

Lo rector Jean-Paul de Gaudemar optimitza aquèl contèxte positiu per l'ensenhament de l'occitan amb una circulara rectorala en sèt punts plan completa lo 3 de mai de 1999⁷. Aquò's una circulara d'organizacion de l'ensenhament de l'occitan :

---

⁵ Circulara numèro 95-086 del 7 d'abril de 1995. *Bulletin officiel de l'Éducation nationale* numèro 16 del 20 d'abril de 1995. Aquela circulara es signada per delegacion del ministre per son cap de gabinet Xavier Darcos. Tòme 2, p. 253.

⁶ « [U]ne place reconnue dans la scolarité primaire, [...] il est un outil de développement intellectuel, linguistique et culturel » ; « la langue régionale y est à la fois langue enseignée et langue d'enseignement [...] le bilinguisme se définit par un enseignement à parité horaire en langue régionale et en langue française avec une répartition équilibrée quotidienne et dans la semaine de classe » (circulara numèro 95-086 del 7 d'abril de 1995).

⁷ Circulara rectorala del 3 de mai de 1999 de l'acadèmia de Tolosa : *Programme à moyen terme pour le développement de l'enseignement de la langue et de la culture occitanes*, 16 p.

- A l'escòla mairala e elementària : ensenhament extensiu (sensibilizacion), desvolopament de l'ensenhament d'iniciacion, desvolopament de l'ensenhament bilingue.
- Al collègi : opcion facultativa, opcion obligatòria e seccion de lenga regionala pels enfants sortits del cursus bilingue ; mesa en plaça de percorses romanics.
- Al licèu las duas vias son mantengudas (facultativa e obligatòria ; amb possibilitat de talhièrs artistics e TPE).
- De mejans novèls son programats tant per l'escòla (recèrca e creacion de sítis bilingues novèls, valorizacion de la competéncia occitan a l'intrada a l'IUFM, formacion bilingua) coma pel segondari (dotacion de mejans suplementaris als establiments ; implantacion de pòstes definitius bivalents o amb perfil) e l'universitat.

Lo rector completa aquel dispositiu en particular pel desvolopament de l'ensenhament bilingue amb una circulara especifica del 10 de genièr de 2000. Aital, dins l'encastre reglamentari impausat, de disposicions venon clarificar las modalitats d'organizacion e los principis de las seccions bilinguas : precocitat, paritat orària, principi un mèstre/una lenga, alternància dels ensenhaments, continuitat fins al collègi inclús, modalitats de recrutament e formacion dels mèstres⁸...

Son tanben d'objectius de programacion que son puntats dins aquelas circularas. Aital, aprèp un segond plan 1994-1999, es un tresen plan academic de desvolopament de l'ensenhament e de la cultura occitanas qu'es mes en plaça en associacion amb las collectivitats territorials (particularament la Region e sos elegits) e l'Estat per 1999-2006.

Aquel plan serà menat a son tèrme en 2006 maldespièch la situacion regressiva nòva creada per la lei d'orientacion e de programacion per l'avenir de l'escòla o lei Fillon d'abril de 2005⁹ ; las lengas regionalas son pausadas coma facultativas e dependentas :

un enseignement de langue et cultures régionales peut être dispensé tout au long de la scolarité selon des modalités définies par voie de convention spécifique entre l'État et la Région, ou le département où ces langues sont en usage.

Aquel dispositiu novèl que poiria portar una reculada dobrís al contrari mai d'iniciativa a la collectivitat regionala. Lo conselh regional de Miègjorn-Pirenèus a engatjat sas reflexions e s'es dotat per 2008-2013 d'un esquèma regional de desvolopament de l'occitan.

Òm a vist tanben que dins l'acadèmia de Tolosa las evolucions se son fachas a través dels escambis entre las diferentas partidas (actors de l'ensenhament public de l'occitan, servicis rectorals de l'Educacion nacionala, e elegits politics de la Region) qu'an agut costuma de se recampar annualament dins la Comission academica per l'ensenhament de l'occitan (1990), venguda Conselh academic en 2001.

Tanben de discussions se son dobèrtas sul pic amb la creacion d'un comitat de ligason (entre los representants de la Region, los dels rectors Christian Merlin

---

⁸ Acadèmia de Tolosa, circulara rectorala del 10 de genièr de 2000, 11 p.

⁹ *Loi d'orientation et de programmation pour l'avenir de l'école* del 24 d'abril de 2005. Annexes, tòm 2, p. 323.

puèi Olivier Dugrip...) per arribar a un projècte de convencion que desembocarà sus la Convencion quadre de partenariat pel desvolopament e l'estructuracion de l'ofèrta d'ensenhament de l'occitan e en occitan 2009-2015 signada pel president de la Region Martin Malvy, lo rector Olivier Dugrip e lo director de l'agricultura Miquel Sallenave. D'objectius clars e quantificats son establits a tèrme de la convencion :

- Generalizacion de la sensibilizacion a l'occitan dins totas las escòlas.
- Dobertura de 30 novèls sits bilingues.
- Continuitat de l'ensenhament bilingue al collègi e al licèu.
- Desvolopament de la presa en compte de l'occitan dins de collègis e licèus novèls.

Parallèlament, lo rector Olivier Dugrip a afortit aquela convencion amb un programa de referéncia pel desvolopament de l'ensenhament de la lenga e de la cultura occitanas (2009-2015) pausat en parallèl de la convencion amb la Region, completat lo 20 de mai de 2009 per una circulara de mesa en òbra d'aquel programa adreçada a totes los foncionaris d'autoritat de l'Educacion nacionala de l'acadèmia de Tolosa.

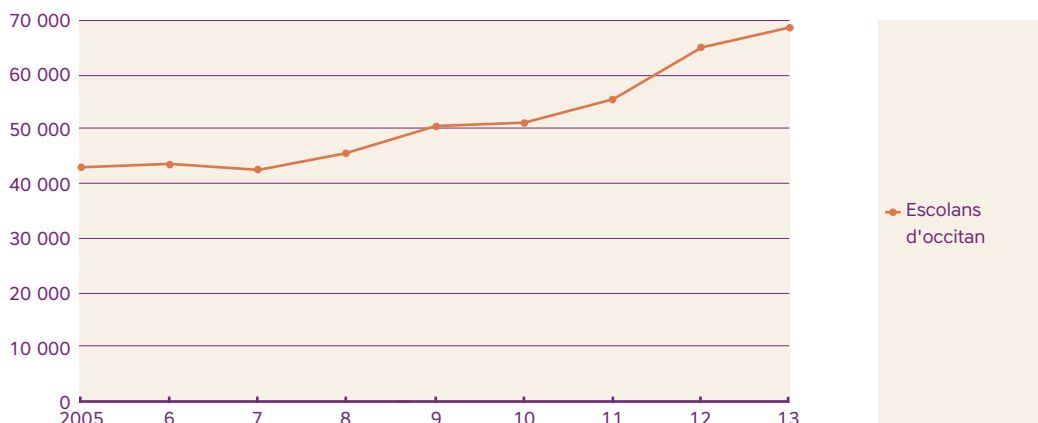
3. L'ensenhament de l'occitan (ensenhament extensiu e ensenhament bilingue) en Miègjorn-Pirenèus : capitada o cabussada ?

3.1. Los elements de capitada

La primièra capitada es dins la quantificacion dels escolans. De segur es de bon far dire a las chifras çò qu'òm n'espèra, mas i a d'evidéncias que se pòdon pas contornejar.

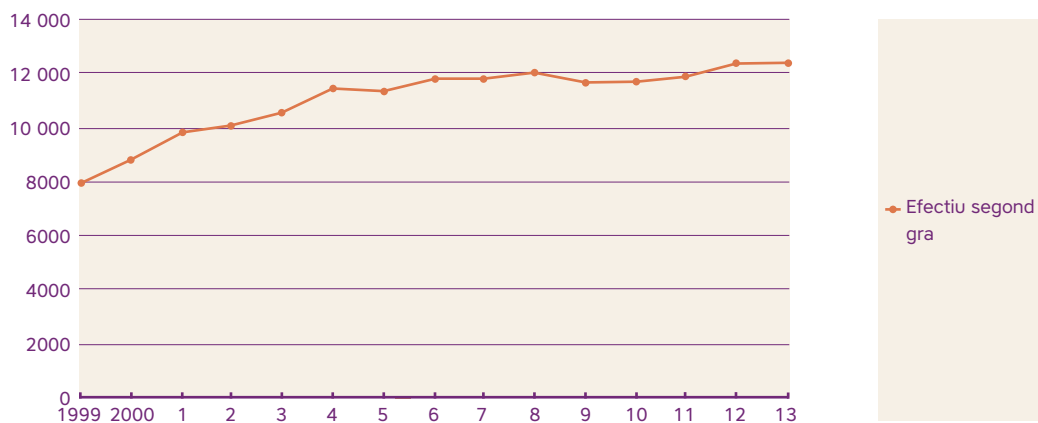
Per l'annada 2011, 44 560 escolans recebon sul territòri de Miègjorn-Pirenèus un ensenhament de l'occitan, siá mai del 58 % dels escolans d'occitan del territòri francés son dins l'acadèmia de Tolosa. De mai, la situacion es comparabla en tèrmes d'evolucion, ont cada cursor marca una situacion de creis. S'òm agacha lo grafic seguent se vei qu'aprèp un ensacament (2005-2006) puèi un aflaquiment sus l'annada 2007, lo creis es tornarmai regular fins a un efectiu global de 68 890 escolans a la dintrada 2013, siá un creis del 37 % (37,22 %) sus quitament un decenni, siá un 4 % cada an (4,13 %).

Acadèmia de Tolosa. Evolucion del nombre d'escolans que benficien d'un ensenhament de l'occitan dempuèi la dintrada escolara 2005 (public, associatiu e privat jos contracte¹⁰)

Lo moviment es comparable amb mai o mens d'intensitat per l'ensemble de las autras categorizacions. Per çò que concernís l'ensemble de l'ensenhament segondari, siá la totalitat dels establiments de finançament public (establiments publics e privats jos contracte) e l'ensemble de las filièras (iniciacion, LV3, LV2 o ensenhament bilingue al collègi, e ensenhament obligatòri o facultatiu al licèu), la corba es parièrament comparabla amb un creis regular e constant mas amb un ensacament (2005-2006) puèi un aflaquiment sus las annadas 2007 e 2009. En valor absoluta lo nombre de collegians e liceans passa los 10 000 en 2002 (10 043) per arribar a 12 436 en 2013. Lo creis es del meteis òrdre coma pels efectius totals, siá aici un creis del 36 % (36,07 %) per un periòde de quinze ans (2,4 % per an en mejana).

Acadèmia de Tolosa. Evolucion dels efectius d'occitan dins lo segond gra 1999-2013 (public e privat jos contracte)

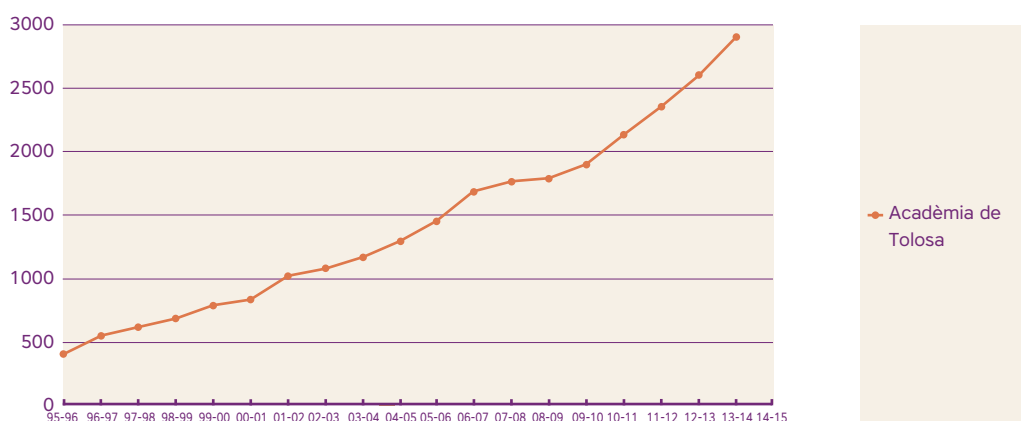

Se dins aquelas doas categorizacions lo creis es constant e regular, pren una forma encara mai accentuada per çò qu'es de l'ensenhament bilingue a l'escòla primària. Lo nombre d'enfants dins las escòlas primàrias bilinguas creis de 416 en 1995 fins a 1298 en 2004, puèi 2901 en 2013, siá un 86 % (85,66 %) sus l'ensemble del periòde, siá un creis anual de prèp del 6% (5,72 %).

¹⁰ Las cifras de referéncia de l'ensemble dels grafics çai jos son las cifras comunicadas anualament pel rectorat de l'acadèmia de Tolosa, rendudas publicas en seguida del Conselh academic per l'occitan.

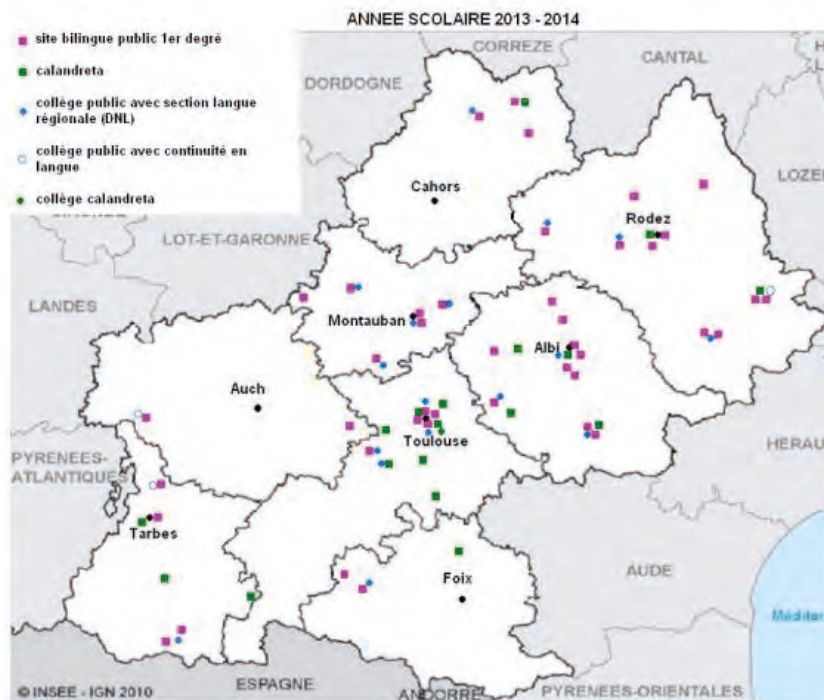
Acadèmia de Tolosa. Efectius de las escòlas bilinguas francés-occitan dins l'ensenhament public 1995-2014

La progression territoriala sus l'ensemble de la region Miègjorn-Pirenèus se generaliza. En 2010, 769 escòlas publicas beneficián d'un ofèrta d'ensenhament de l'occitan. Totes los departaments an, dempuèi 2008, una ofèrta bilingua publica. Son 63 sítos bilingues al primari en 2013 (Arièja 2, Avairon 16, Nauta Garona 9, Gers 3, Òlt 6, Nauts Pirenèus 6, Tarn 11, Tarn e Garona 10). Demest los departaments, los pus ancians per l'implantacion de sítos (creacions en 1989-1991) passan o vesinan los 400 escolans (Tarn e Garona 479, Avairon 437, Tarn 396), d'autres pus recents patisson per se desvolopar (Arièja 39, Gers 37). Parallèlament, lo sector associatiu immersiu i presenta en 2013 un efectiu total de 853 escolans (siá mens d'un tèrç del bilinguisme public). Es fòrt dins lo departament urban de Nauta Garona (314 en 2010) e dins lo departament d'implantacion anciana (Nauts Pirenèus, 139 en 2010). Es absent dins los departaments de Gers, Òlt e Tarn e Garona.

La continuitat de l'ofèrta bilingua es assegurada dins de seccions de lenga regionala sus 20 collègis publices que 17 n'asseguran un ensenhament disciplinari en occitan en mai de las activitats linguisticas en occitan.

Acadèmia de Tolosa. Carta dels sítis bilingües francés-occitan dintrada 2013¹¹

Per respondre a aqueles besonhs, l'ensenhament es assegurat per un nombre consequent d'ensenhaires qualificats en occitan que fa de l'acadèmia de Tolosa l'acadèmia mai dotada.

Foguèt per l'escòla la confirmacion, a la dintrada escolara de 2002, de la dobertura d'un concurs especial de professors de las escòlas especializats en occitan e identificats, formats pels IUFM a Tarba e Montalban, puèi aprèp un periòde de void per las ESPE (escòlas superioras del professorat e de l'educacion). Son cada annada 10 pòstes especifics meses al concurs, siá 10 professors de las escòlas novèls, recrutats e formats.

Dins lo segondari, istoricament, l'acadèmia de Tolosa es mai dotada : son, en 2009, 80 ensenhaires dins los collègis e licèus publics ; demest aqueles son 67 professors titulars del CAPES occitan-lenga d'òc. Dintrarai pas dins lo detalh de l'accion pedagogica d'aquel personal, qu'a fach l'objècte d'autres comunicacions, mas cal mencionar d'un biais general lor granda capacitat de creacion pedagogica, necita en rason de l'especificitat de l'occitan, mai que mai per l'ensenhament en movement, e lo ròtle de l'ensenhament de l'occitan dins l'aquisicion pels escolans d'una vertadièra estima de se e de lor identitat.

3.2. Los elements reductors e los limits

S'aqueste brèu resumit pòt semblar d'afortir l'idèa d'una capitada absoluta, d'autres elements comparatius de meteissa natura ne limitan l'impacte. Se la chifra de

¹¹ Sorsa : carta realizada pel rectorat de l'acadèmia de Tolosa, sit academic : <http://pedagogie.ac-toulouse.fr/langues-vivantes/spip.php?article926>

quitament 70 000 escolans d'occitan a la dintrada de 2013 dins l'acadèmia de Tolosa pòt balhar a somiar a d'unes, es una chifra vertadièrament flaca rapòrt als 494 949 escolans esperats a la dintrada 2013 dins aquesta meteissa acadèmia. Representan a pro pena un seten d'aquel efectiu global. La situacion es comparabla per las escòlas : que pesan los 63 sits bilingues e mai d'unes regropèsson doas o tres escòlas rapòrt a las 2 495 escòlas de l'acadèmia ?

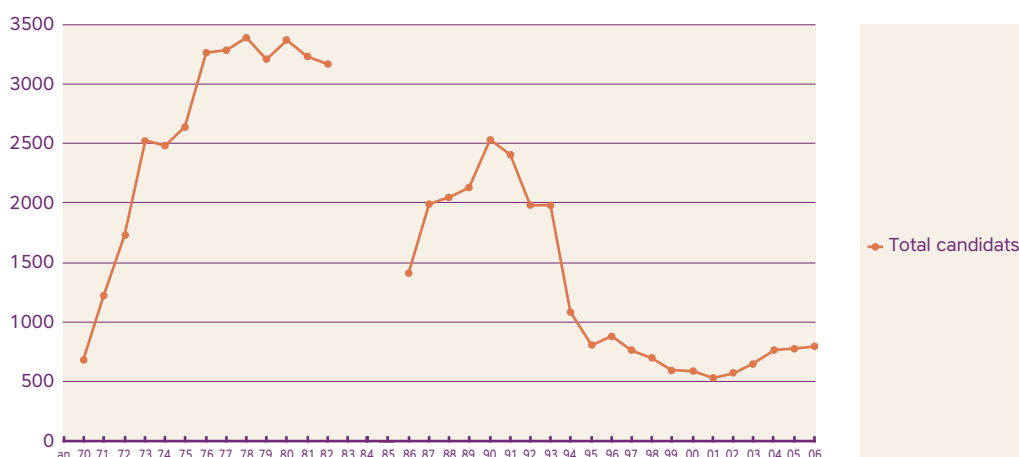
De segur la ràtio es mai favorabla s'òm pren en compte 769 escòlas publicas que recebon una ofèrta d'ensenhament de l'occitan (siá quitament un tèrç de las escòlas publicas). Mas aquí se cal situar sul terren de la natura d'aquela ofèrta : es majoritàriament una ofèrta de sensibilizacion puslèu qu'un ensenhament vertadièr e mai foguèsse facultatiu. De fach aquò's la mitat dels 68 890 escolans, siá 39 700 escolans que recebon sonque una sensibilizacion al primari.

S'òm agacha lo segondari la situacion es encara pièger. Ai mencionat coma elements positius, a la debuta de la presenta intervencion, qu'en 2001, 115 collègis sus 222 e 57 licèus sus 124 (siá un total de 172 establiments segondaris) avián una ofèrta d'ensenhament de l'occitan. Aquelas chifras positivas escondon la dificultat de creis d'ofèrta dins lo segondari e especialament dins los licèus, que son una cibla de desenvolopament per l'institucion regionala, validada dins la convencion.

De fach, aprèp un creis feble fins a 183 establiments en 2004, lo nombre d'establiments es tombat tornar a 172 en 2009-2010. Un autre element significatiu sul tèrme long (de 1971 a 2007) es l'evolució del nombre de candidats al bachelierat. Vos prepausi çai jos un document parcial en foncion de las chifras qu'ai pogudas collectar segon diferentas sorsas mas l'evolució es imparabla :

- Un creis exponencial fins a las annadas 1980.
- Una estabilizacion puèi un afondrament cap a las annadas 1985.
- Una represa a la debuta de las annadas 1990.
- Puèi una nòva cabussada e una estabilizacion bassa a partir de las annadas 2000.

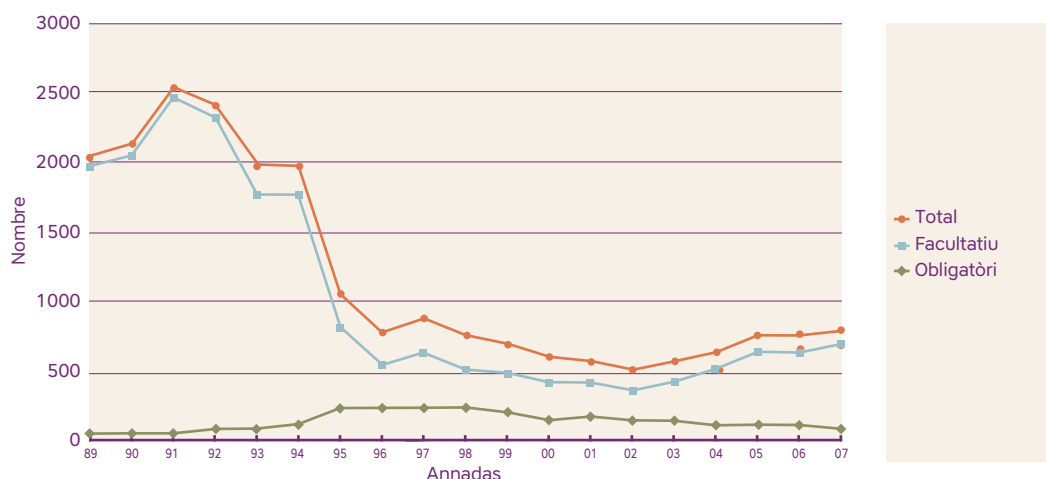
Acadèmia de Tolosa. Evolucion del nombre de candidats a las espròvas d'occitan del bachelierat 1971-2007

S'òm afina l'evolució segon lo tipe d'espròva del bachelierat, òm vei que l'afondrament tòca mai que mai las espròvas de tipe facultatiu qu'an correspondut al periòde d'ensenhament facultatiu de massa de las annadas 1970 e 1990, siá los dos periòdes de l'accion militanta e de l'afortiment reglamentari de l'ensenhament de l'occitan. Las espròvas obligatòrias demòran establas a un nivèl bas e correspondon

a una especializacion d'escolans, siá militanta siá culturala, dins de sítz fòrtament marcats dins los dos domenis.

Acadèmia de Tolosa. Evolucion del nombre de candidats segon la mena d'espròvas d'occitan del bachelierat 1989-2007

D'autres elements intervenon dins aquel aflaquiment. Cada còp qu'un signe regressiu sus l'estatut de las lengas regionalas es estat balhat al nivèl de l'Estat francés, sul pic sas consequéncias ne son estadas perceptiblas dins los efectius d'escolans, coma o avèm vist en 2005 amb la lei dicha Fillon. Aquò's que l'ensenhament de l'occitan contunha de tocar l'ideologia jacobina e que tanlèu qu'un signe es balhat, nombroses son los que localament resistisson o refusan d'aplicar las quitas directives rectoralas favorablas a l'occitan.

Las circularas rectoralas son la transcripcion de directives de l'autoritat del rector cap a sos subordenats (caps de servicis departamentals, provisors...). Mas la frequéncia de la non-mesa en plaça o de refusos d'aplicacion demòran d'aitant mai fòrtas que los rapòrts de fòrça locals s'aflaquisson. De mai, las autoritats de l'ensenhament de l'occitan an la temptacion de tornar a las practicas de cooptacion personala qu'èran de mòda abans la professionalizacion. Aquela practica eficaça dins las annadas militantas de void reglamentari, encara es presenta mas a cambiat de natura. Aquò's la cooptacion categoriala dels conselhièrs pedagogics, inspectors... ont existisson pas de concorses especifics. Aquò's la cooptacion d'ensenhaires dins lo primari sovent al detriment d'ensenhaires qualificats en occitan pel concors especific. Aquò's l'abilitacion balhada a de professors del segondari - d'autres disciplinas que l'occitan - que rebuta, de fach, l'occitan al segond plan de las matèrias ensenhadas. Tot aquò de segur es pavat de bonas intencions, es fach sovent per respondre a la situacion de penúria en temps de crisi mas pausa una situacion regressiva professionalament e redusís l'imatge positiu de l'ensenhament que calguèt tant de temps o d'annadas de militantisme e de professionalizacion per balhar a l'occitan.

Los efièches de la baixa continua e duradissa del recrutament de professors certificats d'occitan met l'ensenhament de l'occitan en situacion de crisi.

- Crisi a l'universitat, que se voida e manca los estudiants potencials en l'abséncia de perspectives professionalas fisablas.
- Crisi e mesa en dangièr dels ensenhaires d'occitan de collègis e licèus, que devon trabalhar sus tres, quatre e de còps cinc establiments, pèrdon en legitimitat e son uèi al punt de rompedura.

- Crisi sus la continuitat dels ensenhaments compte tengut de l'impossibilitat de remplaçar las partenças en retirada d'aitant mai sovent utilizadas pels caps d'establiment per redusir los oraris d'ensenhament d'occitan.

Per clavar

Del void de 1946 al programa de referéncia e a la convencion quadre de partenariat de 2009, una vertadièra politica linguistica regionala (bastida per una lenta e menimosa evolucion, facha d'inciativas individualas e de concertacions sovent a l'inciativa del CREO Miègjorn-Pirenèus mai en cèrca de consensus que de conflictes, de l'integracion-adaptacion progressiva del còrpus legislatiu e reglamentari nacional francés dins una arquitectura bipartida Region-Rectorat) a permés la mesa en plaça d'un ensenhament public de l'occitan duradís e eficient sul territòri de la region Miègjorn-Pirenèus.

Aquela politica linguistica es mai que mai sortida de la volontat e de la concertacion dels actors d'aqueste territòri a mesura qu'aqueste d'aicí veniá identificable. A menat un desvolopament de l'ensenhament public de l'occitan coerent, equilibrat e ben capitat a l'escala francesa.

Mas aquela politica, en 2013, es en fin de cicle. L'Ofici public de la lenga occitana, que va èsser creat lo 27 de junh de 2014, es globalament una avançada, mas se pòt çà que la crençar que siá reductor per la politica de transmission per l'escòla publica. Es una inciativa dels conselhs regionals de Miègjorn-Pirenèus e Aquitània, ont los nivèls de desvolopament d'ensenhament de l'occitan son plan desparièrs. Aquí los portaires del projècte, de segur, an pas percebut lo ròtle fondamental dels actors dins l'exemplaritat de la politica menada dins l'acadèmia de Tolosa e la region Miègjorn-Pirèneus, e la risca d'una dilucion de totas sas avançadas i es presenta.

La referéncia espaciala causida, de mai, es en contradiccion amb las nòvas regions volguda per l'Estat, en particular l'agropament Miègjorn-Pirenèus - Lengadòc-Rosselhon. Sembla que seriá estat mai pertinent de trabalhar a l'escala d'aquestas doas regions pròchas per lor desvolopament de l'ofèrta d'ensenhament de l'occitan, pròchas pels escambis sul terren d'escòla, amb un engatjament istoric comparable dels tres còsses d'actors. L'espaci novèl en projècte, « Miègjorn-Pirenèus - Lengadòc-Rosselhon », mena d'Occitània centrala juntada a Catalonha Nòrd, auriá pogut èsser exemplar dins lo domeni de las lengas regionalas. Mas cal plan crençar que la nòva definicion dels territòris regionals pel govèrn e per l'Estat francés aja pas qu'una vocacion economica o d'economia d'escala.

Las identitats se deuràn tornar impausar e bastir.

Las competéncias, probable, se van deure tornar definir.

La mesa en plaça de nòvas politicas linguisticas per l'occitan s'i deurà conquistar.

Bibliografia

ALESSIO, Michel (2008) : « Les langues de France dans la Société contemporaine ». In : VERNY, Marie-Jeanne (ed.) : *Las Lengas regionalas a l'escòla publica, passapòrt per una societat plurilingua. Actes du 22e colloque de la FLAREP (25-26 octobre 2008, Saint-Affrique / Mende)*. Tolosa ; Montpelhièr : CREO ; FELCO, p.47-52.

- BEDEL, Christian-Pierre (2013) : *L'Escòla e l'Occitan en Roergue : textes et documents "Al Canton"*. Vilafranca de Roergue : Institut Occitan d'Aveyron.
- BOYER, Henri (dir.) (2006) : *De l'école occitane à l'enseignement public : vécu et représentations sociolinguistiques*. Paris : L'Harmattan.
- CERQUIGLINI, Bernard (dir.) (2003) : *Les Langues de France*. Paris : Presses universitaires de France.
- COUFFIN, Patrick (2008) : *Cinquante ans d'occitan dans l'enseignement public : entre légitimité et légalité*. Tèsi de doctorat. Universitat de Montpelhièr 3 - Pau Valèri. Tòme 1, 332 p. Tòme 2, 350 p.
- COUFFIN, Patrick (2009) : « Le patois est mort ! Au secours le patois revient ? 60 ans de militantisme et d'avancées pour définir une politique d'enseignement public de l'occitan ». *Lengas*, 65, p. 117-166.
- COUFFIN, Patrick (2012) : « L'ensenhament bilingüe occitan-francés a la crosada dels camins ». In : ALÉN-GARABATO, Carmen ; TORREILLES, Claire ; VERNY, Marie-Jeanne (ed.) : *Los que fan viure e treslusir l'occitan. Actes du Xe congrès de l'AIEO (Béziers, 12-19 juin 2011)*. Lemòtges : Lambert-Lucas, p. 903-912.
- ESCODÉ, Pierre (2011) : « En France les langues régionales se délient ». *Hors-Série du Monde. Atlas des Minorités*, 6-2011, p. 154-155.
- MARTEL, Philippe (2007) : *L'École française et l'Occitan : le sourd et le bègue*. Montpelhièr : Presses universitaires de la Méditerranée.
- MERCADIER, Gilbert (2008) : « Évaluations de l'enseignement d'occitan dans l'Académie de Toulouse ». In : VERNY, Marie-Jeanne (ed.) : *Las Lengas regionalas a l'escòla publica, passapòrt per una societat plurilingua. Actes du 22e colloque de la FLAREP (25-26 octobre 2008, Saint-Affrique / Mende)*. Tolosa ; Montpelhièr : CREO ; FELCO, p. 118-124.
- POUGET, Philemon (1991) : « L'organisation des langues et cultures régionales en France ». In : COLLECTIU : *Langues et Régions en Europe. Actes des 3es rencontres nationales de la FLAREP*. Albi : Centre culturel de l'Albigeois ; CREO ; CDDP du Tarn, p. 89-92.
- SAUZET, Patrick ; PIC, François (dir.) (2009) : *Politique linguistique et enseignement des langues de France*. Paris : L'Harmattan.
- VERMÈS, Geneviève ; BOUTET Josiane (dir.) (1987) : *France, pays multilingue. Tome 1 - Les langues en France, un enjeu historique et social*. Paris : L'Harmattan.

L'escrich occitan dins los *Inventaires et documents* dels Archius de la vila de Montpelhièr : cronica d'una descasença anonciada

Benaset SOBEIRAN
Universitat de Montpelhièr 3 – Pau Valèri

---

1. Introduccion

La presentacion que seguís se focalizarà sus d'aspèctes tant intèrnes coma extèrnes a la lenga occitana, estudiada a partir d'un fons archivistic fòrça important, lo dels Archius municipals de Montpelhièr.

Coma dins d'autras ciutats miègjornalas, i a a Montpelhièr un fons grand de documents escriches en occitan. Vertat es que per l'Edat Mejana, la lenga occitana es estada sovent mencionada per sos poètas, los famoses trobadors. Dins los archius, trobaretz pas de poesia – encara qu'una pastorèla e de cançons anonimas son de senhalar a la fin de qualques registres. I trobaretz puslèu de cartas, de registres fiscals, de documents comptables. Coma documents administratius son evidentament mens lirics que los poèmas dels trobadors, mòstran pasmens coma la lenga occitana èra emplegada dins son usatge quotidian pels abitants de Montpelhièr. Mas abans de dintrar dins lo viu del subjècte, qu'es l'estudi de la descasença de la lenga de 1350 a 1550, se pòt desruscar los tèrmes del títol per fin de los explicitar.

2. Los Archius de Montpelhièr

Longtemps, los archius èran situats en la Tor dels Pins, dins lo centre de la ciutat, puèi dins las annadas 2000, foguèron desplaçats cap a un autre endrech, lo barri nòu d'Antigòna. Son los eiretièrs del prestigiós passat de la ciutat miègjornala. Lo fons ancian d'aqueles archius seriá, segon lo dire de Pierre de Peretti, ancian archivista de la comuna, demest los pus rics de França, çò qu'es un fach de notar, mai que mai quand s'agís d'archius municipals. En efiech, per ne dire qualques mots, la tipologia dels archius en França (municipals, departamentals, nacionals) seguís la ierarquia administrativa de França (estat, departament, comuna). Es logic pr'amor que los poders politics, los poders locals, son dempuèi totjorn los pus grands productors d'archius. E amb la creissença de nivèls administratius recents (regions, comunautats d'aglomeracion) e los cambiaments territorials que s'anóncian – la famosa « reforma territoriala » –, se pòt pensar que i aurà de bolegadís dins aquela estructura.

3. Los *Inventaires et documents*

Illustracion 1: Lo tòme I dels *Inventaires et documents*

Per far de recèrcas dins lo fons ancian, lo cercaire possedís actualament d'aisinas : los tretze tòmes dels *Inventaires et documents*. N'avètz aici la primièra pagina del volum I. Contendon una enumeracion de documents amb la data, la descripcion e de còps d'extraches, cadun dels tòmes contenent a quicòm prèp 500 paginas. Lo legeire trapa aquí de transcripcions de documents diversès del sègle XII al sègle XVIII. Per ne far una rapida genèsi, resultan de la paciència e del trimadís de dos archivistas del sègle XVII, Pierre Louvet e François Joffre ; cadun rediguèt son inventari manuscrit. Al sègle XX, dos autres archivistas, Joseph Berthelé e Maurice Oudot de Dainville faguèron la còpia d'aqueles inventaris, i apondent de correccions e d'extraches dels documents originals. Dempuèi la debuta de mas recèrcas, me soi focalizat sus l'òbra de Joffre, que las dificultats son sovent grandas per retrobar dins lo fons ancian los documents inventoriats per el.

Se prenèm l'exemple de l'inventari Joffre - Oudot de Dainville l'apèla tanben l'inventari del grafi de l'ostal consolar, lo consolat es lo nom del govèrnament municipal -, que i trapam ?

- Tòme VI : cartas, letras patentas e compeses que son de registres fiscals.
- Tòme VII : documents ligats a la « Comuna Clauzura » e a las activitats economicas (comèrci maritim, artisans, drapièrs, espitals). La Comuna Clausura èra una institucion cargada d'entreténer las muralhas de la ciutat.
- Tòme VIII e tòme IX : documents ligats a la comptabilitat (libres de despensas e de recèptas). La comptabilitat èra tenguda per la clavariá. Lo clavaire, literalment lo que ten la clau, èra una mena de cargat dels afars economicas.

4. Las denominacions de la lenga

4.1. Diferents glotonims

Dins sos descriptius, Joffre balha de còps la lenga emplegada dins lo document. O fa quasi sistematicament quand es esrich en latin.

Tèxte francés

« Acte de protestation, couchée en latin sur le parchemin faite en 1294 par les sieurs consuls de Montpellier » (Oudot de Dainville 1936 : 46).

Traduccion occitana

Acte de protestacion ajaçada en latin sul pergamin facha en 1294 pels senhors cònsols de Montpelhièr.

E de temps en temps, balha un nom a la lenga. N'avètz aquí un exemple amb la descripcion del *Talamus dels obrièrs* de la Comuna Clausura.

Tèxte francés

« 1258. Premièrement un livre en parchemin écrit en termes latins, françois et vulgaires appelé le thalamus des ouvriers de la commune closture de la ville de Montpellier » (Oudot de Dainville 1934 : 1).

Traduccion occitana

1258. Primièrement un libre de pergamin esrich en tèrmes latins, franceses e vulgars apelat lo *Talamus dels obrièrs* de la Comuna Clausura de la vila de Montpelhièr.

Lo tèrme de *vulgar*, qu'es pas aquí necessàriament pejoratiu, non foguèt lo sol glotonim atribuit per Joffre a l'occitan. Coma o fasiá ja remarcar Felip Gardy (2001 : 58), la question de la nominacion de l'occitan es una question a l'encòp complèxa e inagotabla. Qual èra lo nom autentic balhat a l'occitan pels autoctòns de Montpelhièr ? Es una question qu'es fòrça malaisit d'i respondre a partir de fonts manuscritas. Dins los inventaris, se trapa pas que doas escassas referéncias.

- *Lenga nòstra* : « 1493. À Pierre Deligny, écriture [...] du cérémonial du consulat “per ipsum de lingua nostra in linguam francigenam conversi” » (Oudot de Dainville 1943 : 111).
- *Lenga del país* : « Consuls de 1534. – Arrentement de la robine à Claude Heustacy, pour 9 ans, moyennant 10 l., aux conditions “qui s'ensuyvent en langaige du pays” » (Oudot de Dainville 1939 : 330).

La societat qu'utiliza l'occitan espròva pas lo besonh de lo nommar e ges de poder fa a son prepaus lo trabalh qu'es estat fach sul « françois » per la monarquia francesa (Martel 2001 : 115). Aiçò explica en partida lo perqué de las fluctuacions del nom de la lenga.

4.2. Lo catalan

Se prenèm en compte lo vejaire exterior e posterior d'un archivista e d'un istorian de Montpelhièr, per totes dos sembla clar, se parla catalan a Montpelhièr jols reis d'Aragon, e mai aprèp lo restacament definitiu de la ciutat de las ribas de Les al Reialme de França en 1349. Aquela denominacion s'explica pel fach que lo catalan pòt balhar l'illusion d'aver mièlhs mantengut los caractèrs de lenga dels trobadors que non pas cap de dialècte de la França miègjornala (Anglade 1921 : 9). Es aital que Joffre comença son inventari.

Tèxte francés

« Il estoit d'autant plus malaisé à réussir en ce labeur que la principale partie desdits papiers sont de vieille lettre, latine ou catalane de très difficile lecture » (Oudot de Dainville 1934 : 2).

Fa puèi la descripcion del *Pichòt Talamus*...*Tèxte francés*

« Autre livre appelé vulgairement le Petit Thalamus en parchemin de 1204 et 1604 [...] conçu en termes latins, catalans et françois » (Oudot de Dainville 1934 : 6-7).

... e la del *Grand Talamus*.*Tèxte francés*

« 1204. Autre livre en parchemin appelé le Grand Thalamus, dont la première datte est de 1204, où sont couchés en langue latine, catalane et françoise, les privilèges de la ville de Montpellier » (Oudot de Dainville 1934 : 60).

Al sègle XVIII, Charles d'Aigrefeuille, istorian de Montpelhièr que trabalha a partir de l'inventari de Joffre, fa tanben del catalan la lenga pròpria de Montpelhièr.

Tèxte francés

« Tout le reste qui se voit dans le Petit Talamus écrit en langage catalan » (d'Aigrefeuille 1737 : 91).

Tèxte francés

« Le Jeu de l'Arbalète est pour le moins aussi ancien que celui de l'Arc, puisque nous en avons des Statuts écrits en Catalan ; c'est à dire faits pour le plûtard, sous les Rois d'Aragon, lorsqu'ils étaient Seigneurs de Montpellier » (d'Aigrefeuille 1737 : 644).

Tèxte francés

« On voit la Proclamation qui étoit faite dans leur Folie, lorsqu'ils devoient s'y assembler pour Exercices Publics ; je l'ai traduite du Catalan telle qu'elle fut faite le premier mois de Mai 1445 » (d'Aigrefeuille 1737 : 645).

De l'usatge del catalan, d'Aigrefeuille ne balha en mai d'aquò, per pròva, l'etimologia del mot latin *renovarii*.

Tèxte francés

« qui vient d'un mot Espagnol qui signifie Usure et l'on ne peut guère douter que la langue Catalane qu'on parloit alors à Montpellier, n'y eut introduit l'usage de ce mot » (d'Aigrefeuille 1737 : 655).

Traduccion occitana

Èra d'aitant mai malaisit de ben capitar en aqueste trabalh que la partida principala dels diches papièrs son de vièlha letra, latina o catalana, de lectura fòrça dificila.

Traduccion occitana

Autre libre apelat vulgarament lo *Pichòt Talamus* de pergamin de 1204 e 1604 [...] concebut en tèrmes latins, catalans e franceses.

Traduccion occitana

1204. Autre libre de pergamin apelat lo *Grand Talamus*, que sa primièra data es de 1204 ont son ajaçats en lenga latina, catalana e francesa, los privilègis de la vila de Montpelhièr.

Traduccion occitana

Tot lo demai que se vei dins lo *Pichòt Talamus* esrich en lengatge catalan.

Traduccion occitana

Lo Jòc de la balesta es per lo mens tant ancian coma aquel de l'Arc, pr'amor que n'avèm d'estatuts esriches en catalan ; es a dire faches al pus tard, jols Reis d'Aragon quand èran Senhors de Montpelhièr.

Traduccion occitana

Òm vei la Proclamacion qu'èra facha dins lor Foliá, quand s'i devián acampar per Exercices Publics ; l'ai revirada del catalan tala coma foguèt facha lo primièr mes de mai de 1445.

Traduccion occitana

que ven d'un mot espanhòl que vòl dire Usura e se pòt pas gaire dohtar que la lenga catalana, que se parlava d'aquel temps a Montpelhièr, i aguèsse pas introduit l'usatge d'aqueste mot.

4.3. Tablèu recapitulatiu de las denominacions

Lo tablèu seguent recapitula los glotonims utilizats per Joffre e d'Aigrefeuille. Totes dos son dins la meteissa dralha que lo canonge de la Catedrala de Girona, Antoni de Bastero (1675-1737), qu'atribuissiá a la lenga catalana l'origina e las qualitats pròprias de l'occitan dels trobadors (Campabadal i Bertran 2006 : 252). La denominacion de lengadocian fa puèi son aparicion per un document non datat del sègle XV. Se vei tanben que d'Aigrefeuille procedís a una distincion entre catalan e vulgar qu'es mens cronologica que generica, es a dire segon la natura del document. D'Aigrefeuille privilegiá l'expression « lenga vulgara » per de juraments e proclamacions, documents de natura orala¹, mentre que restaca puslèu la « lenga catalana » a de libres e d'inventaris, documents de natura esricha.

Aqueles cambiaments de tèrmes serián doncas, se non pas l'illustracion d'una descasença, almens lo signe d'una transformacion. Las coneissenças filologicas als sègles XVII e XVIII son pas tan ponchudas coma al sègle XIX, que vei justament se desvolopar la sciéncia dels romanistas. Mas lo passatge del catalan al vulgar pòt ja èsser percebut coma una pèrda de noblesa de las letras occitanas.

Tablèu 1 : Denominacions de la lenga occitana

Títol del document / circumstàncias	Data	Joffre (1662)	D'Aigrefeuille (1737-1739)
Jurament dels senhors de Montferrièr	1111		vulgar
Grand Talamus	1204	catalan	
Pichòt Talamus	1204-1604	catalan	catalan
Talamus dels obrièrs de la Comuna Clausura	1258	vulgar	
Estatuts del Jòc de la balesta	jols reis d'Aragon		catalan
Jurament dels cònsols als representants de Carles de Navarra	1380		vulgar
Inventari dels espitals de Montpelhièr	1397-1428	vulgar	
Proclamacion adreçada als balestièrs	1449		catalan
Inventari de Nòstra Dòna de las Taulas	1475-1500 env. (d'Aigrefeuille) 1479-1650 (Joffre)	vulgar	catalan
Carta relativa a las costumias consolaras	sègle XV	lengadocian	
Salms dels enfants uganands	1561		vulgar
Adreça del Marescal de Schomberg als montpelhierencs	1645		lengadocian

¹ « Quatre Conseigneurs de Montferrier lui firent Hommage cette même année. Nous avons en Langue vulgaire, le Serment qu'ils prêtèrent séparément » (d'Aigrefeuille 1737 : 14) ; « entre les mains desquels les Curiaux nouvellement élus, firent le Serment en Langue Vulgaire dans l'Eglise de N. Dame-des-Tables » (d'Aigrefeuille 1737 : 562) ; « Les Huguenots dressèrent de jeunes Enfants, qui s'assembloient sous le Couvert & Parvis du Consulat, & y chantoient à haute-voix, des Pseaumes en Langue-Vulgaire, tandis qu'on faisoit le Sermon à Nôtre-Dame » (d'Aigrefeuille 1737 : 278).

5. Descasença de la lenga

5.1. L'ibridacion de la lenga

Dins la mira de realizar un inventari linguistic del fons ancian dels archius, m'auriá agradat de poder determinar rapidament la lenga usitada sus de milierats de fulhets. La realitat linguistica es çà que la pus complèxa, e mai que mai tre que nos sarram de la fin del sègle XV. Las lengas son entremescladas. I a d'occitan amb de traches de francés, de francés amb de traches d'occitan. Es per aquesta rason que podèm parlar de lenga ibrida. Aqueste extrach dels comptes de la clavariá n'es un exemple :

De Pierre Sérilhan, clavary des deniers réaulx [reials] de la ville [vila], pour les [per los] habilhemens dels escudiés sergens mes sur los fraitz de las talhes de 1534 que se levon en 1535 per licence de la court de messieurs les généraulx [cort de mossenhors los generals] (Oudot de Dainville 1949 : 116).

Ai mes entre croquets de formas d'occitan classic esperadas, e mai siá tota relativa, al sègle XVI, la nòstra definicion de l'occitan classic.

5.2. Rason politica d'aquela descasença

A Montpelhièr, abans 1450, los archius dels cònsols de mar, los actes de la polícia del pòrt de Latas son gaireben entièrament redigits en roman (Brun 1973 : 21). Del meteis biais, podèm apondre qu'es lo cas dels comptes de la clavariá, dels compeses, dels registres dels obrièrs de la Comuna Clausura e de fòrça documents se restacant a l'administracion municipala montpelhierenca, que, abans 1450 e mai aprèp, contunhan d'èsser redigits en roman. Mas a la fin-fin del sègle XV, e en qualques decennis, la màger part dels registres municipals passan al francés. La rapiditat d'aquel fenomèn a de qué susprendre pr'amor que la lenga d'òc èra emplegada coma *scripta* administrativa dempuèi lo sègle XII almens.

Per parafrasar lo títol del famós obratge d'Auguste Brun, la question de l'introduccion del francés dins las províncias del Miègjorn es una question tota politica. Carles Camprós o reconeissiá tanben, la rason determinanta de l'abandon de la lenga occitana a la fin del sègle XV e a la debuta del sègle XVI, es la sobeiranetat absoluta del prince de París, lo Rei de França (Camproux 1953 : 88). Quand s'acaba la guèrra de Cent Ans, França es encara un país feudal, es a dire trocejat, desparièr, inorganic. Malgrat las entrepresas tentacularas de la reialtat francesa, Lengadòc e las vilas del Miègjorn manifèstan un particularisme gelós (Brun 1973 : 77). Mas a partir de la segonda mitat del sègle XV, lo poder reial impausèt progressivament lo francés coma lenga administrativa dins lo Miègjorn (Lusignan 2004 : 188). Son espadiment es doncas ligat a la construccion e a l'afirmacion de la granda monarquia de França. L'escafament de la lenga d'òc coma lenga administrativa es la consequéncia de la politica de centralizacion dels reis de França, accelerada tre la fin de la guèrra de Cent Ans, e qu'a per tòca de redusir a l'obesissença los grands senhors e las vilas del Miègjorn. A partir del sègle XV, l'organizacion del reialme foguèsse estada federala e non pas unitària, lo Miègjorn seriá pas estat jamai un país de lenga francesa (Brun 1973 : 34). En Lengadòc, mentre que los Estats acaban d'èsser coma los gerents dels interèsses provincials per venir pas qu'una mena de Conselh General, votant la reparticion de l'impòst, lo Parlament s'assolida coma un auxiliar de la centralizacion. Lo francés ven indispensable per las gents de rauba e la reconstruccion del reialme se fa per l'aveniment del foncionarisme (Brun 1973 : 80-84).

Conclusion

En legir los autors classic occitans, los sègles XV e XVI an marrida reputacion. Veson lo francés descaçar l'occitan coma lenga administrativa e coma lenga de prestigi. Partent d'aquò, los occitanistas aurián pas gaire de rasons de los lausenjar, e en efiech se retenon pas d'o dire. Abandon, descasença, escanament, agonia, mòrt, trauc, vuèch son, jos lor pluma, los mots que tòrnan de longa per designar l'occitan dins aquela marrida passa. Descriure l'evolucion de l'occitan dins los *Inventaires et documents* consistís a escriure la cronica d'una descasença, mas non pas d'una mòrt, la de l'occitan coma lenga administrativa. L'imposicion del francés apareis pas coma una rompedura brutalata mas s'escalona sus mantun decenni tre la fin del sègle XV.

Bibliografia

AIGREFEUILLE, Charles d' (1737) : *Histoire de la ville de Montpellier depuis son origine jusqu'à notre tems* [sic]. Montpelhièr : Martel.

ANGLADE, Joseph (1921) : *Grammaire de l'ancien provençal ou ancienne langue d'oc : phonétique et morphologie*. Paris : Klincksieck.

BRUN, Auguste (1973) : *Recherches sur l'introduction du français dans les provinces du Midi*. Genève : Slatkine Reprints. Reïmpression. Primièra edicion 1923, Paris : Champion.

CAMPABADAL I BERTRAN, Mireia (2006) : *La Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona en el segle XVIII : l'interès per la història, la llengua i la literatura catalanes*. Barcelona : Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

CAMPROUX, Charles [CAMPRÓS, Carles] (1953) : *Histoire de la littérature occitane*. Paris : Payot.

GARDY, Philippe [GARDY, Felip] (2001) : « Les noms de l'occitan/nommer l'occitan ». In : BOYER, Henri ; GARDY Philippe (coord.) : *Dix siècles d'usages et d'images de l'occitan : des troubadours à l'Internet*. Paris : L'Harmattan, p. 43-60.

LUSIGNAN, Serge (2004) : « Le choix de la langue d'écriture des actes administratifs en France : communiquer et affirmer son identité ». In : BOUDREAU, Claire ; FIANU, Kouky ; GAUVARD, Claude et alii (dir.) : *Information et société en Occident à la fin du Moyen Âge. Actes du colloque tenu à l'Université du Québec à Montréal et à l'Université d'Ottawa (9-11 mai 2002)*. Paris : Publications de la Sorbonne, p. 187-201.

MARTEL, Philippe [MARTEL, Felip] (2001) : « De l'occitan au français : la résistible ascension de la langue du roi (fin XIIIe-début XVIe) ». In : BOYER, Henri ; GARDY, Philippe (coord.) : *Dix siècles d'usages et d'images de l'occitan : des troubadours à l'Internet*. Paris : L'Harmattan, p. 93-117.

OUDOT DE DAINVILLE, Maurice (1934) : *Archives de la ville de Montpellier. Inventaires et documents. Tome sixième. Inventaire de Joffre. Archives du greffe de la Maison consulaire. Armoires A et B*. Montpelhièr : Imprimerie L'Abeille.

OU DOT DE DAINVILLE, Maurice (1939) : *Archives de la ville de Montpellier. Inventaires et documents. Tome septième. Inventaire de Joffre. Archives du greffe de la Maison consulaire. Armoire C.* Montpelhièr : Imprimerie L'Abeille.

OU DOT DE DAINVILLE, Maurice (1943) : *Archives de la ville de Montpellier. Inventaires et documents. Tome huitième. Inventaire de Joffre. Archives du greffe de la Maison consulaire. Armoire D.* Montpelhièr : Imprimerie L'Abeille.

OU DOT DE DAINVILLE, Maurice (1949) : *Archives de la ville de Montpellier. Inventaires et documents. Tome neuvième. Inventaire de Joffre. Archives du greffe de la Maison consulaire. Armoire D (suite).* Montpelhièr : Imprimerie L'Abeille.

La recèrca fàcia a un novèl frenèsi occitan de planificacion lingüistica (2004-2014)

Domergue SUMIEN
Universitat de Montpelhièr 3 – Pau Valèri

---

1. Remembrança sus la planificacion lingüistica

1.1. Los aquistes

Dins l'encastre de l'AIEO, fa ja un decenni, Kremnitz (2003: *passim*) explicava que los defensors de l'occitan se pausavan pas pro una question fundamentala: «Quina lenga, per qué far?». Un decenni puèi, en 2014, es una question qu'avèm encara l'obligacion de nos pausar car defendèm la lenga d'òc de maniera caotica.

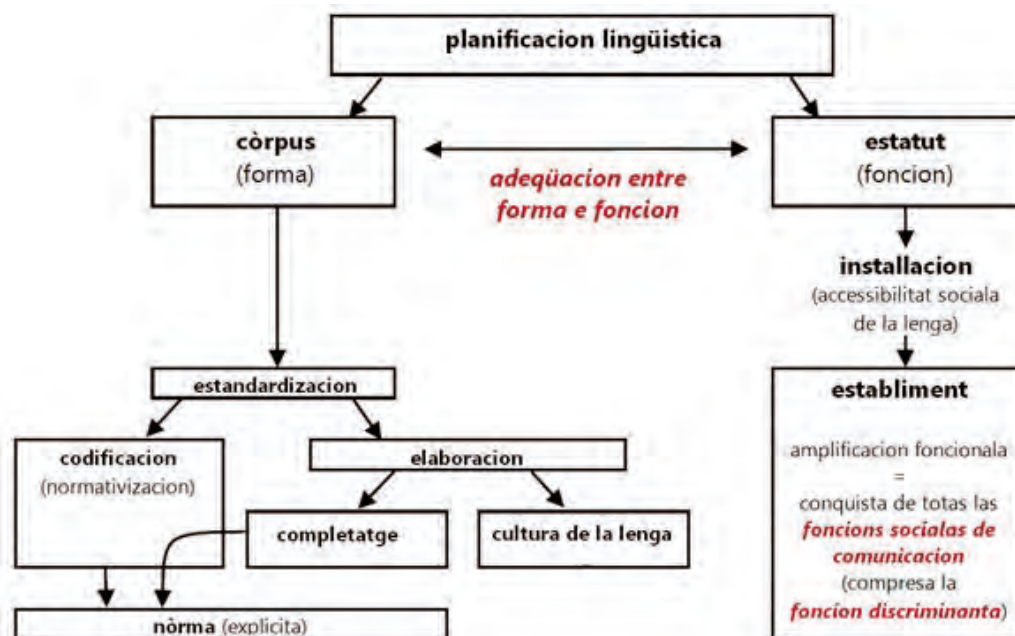
Cal donc ramentar çò qu'es la *planificacion lingüistica (language planning)*, encara tròp desconeguda dins los estudis occitans.

- Dintre la lingüistica, la sociolingüistica tempta de s'organizar coma un apròchi global de tota la lingüistica e non coma una de sas branca.
- Dintre la sociolingüistica, la planificacion lingüistica es un dels grands camps d'estudi. S'apièja sus d'experiéncias concretas e nombrosas. Es modelizada gràcias a una recèrca internacionala solida, ja classica, amb de quasi-paradigmas (Kloss 1969; Haugen 1972; Fishman 1974; Cobarrubias e Fishman 1983...).

En teoria la planificacion lingüistica pòt servir d'objectius antagonistas. Pòt consolidar la dominacion d'una lenga. Mas, pus sovent, es concebuda per gerir la coexisténcia de las lengas o per salvar las lengas subordenadas. En aquel cas la planificacion lingüistica a d'objectius de restauracion de la lenga, apelats *normalizacion*, pus idealament *establiment* (Lamuela 1994), o encara *inversion de la substitucion lingüistica (reversing language shift, RLS, Fishman 1991)*.

Dins la planificacion lingüistica, se fa una distincion fundamentala entre: 1º lo *còrpus* de la lenga, valent a dire sa forma, son material lingüistic; 2º l'*estatut (status)* de la lenga, valent a dire sas foncions de comunicacion que revèlan sa bona o sa marrida santat. Dempuèi Kloss (1969), sabèm que cal menar doas sèrias d'operacions complementàrias: la *planificacion del còrpus (corpus planning)*, que se fa al servici de la *planificacion de l'estatut (status planning)*.

La planificacion lingüística al servici d'una lenga subordinada coma l'occitan (Sumien 2006: 17)

1.2. Lo blòc de nòrma Alibèrt-CLO (o nòrma classica)

En partent d'aquestes aquistes, podèm avalorar los debats passionals e repetitius dels occitanistas sus la «grafia» (un mot confús que cobrís mai o mens l'idèa de «planificacion del còrpus»). Vesèm dos desvolopaments antagonistas.

D'un caire, de temptativas recurrentas de destabilizacion de la nòrma son rendudas possiblas per la manca de perspectives de l'occitanisme, per l'incultura en sociolingüística e, donc, per l'incapacitat de pensar una planificacion de l'estatut. Tròp d'occitanistas fan coma s'òm podiá reinventar la «grafia» (donc remetre la nòrma en question) cada jorn, dins un recomençament etèrne.

De l'autre caire, a partir de nòstra *grafia classica* d'origina medievala, tenèm una acomolacion de trabalhs, dins la planificacion del còrpus, qu'an permés d'arribar a una nòrma coerenta. Sus aquela nòrma i a un grelh d'occitan estandard, susceptible de conquerir de foncions nòvas. Aqueste eiretatge normatiu, l'apèli *la nòrma classica* o, pus explicitament, *lo blòc de nòrma Alibèrt-CLO*. Se compausa de las òbras següentas:

- La *Gramatica occitana* de Loís Alibèrt (1935 [1976]) es l'òbra de fondacion d'aquesta nòrma classica. Contèn de grands principis de seleccion e restauracion, inicialament aplicats al lengadocian mas previstes per s'adaptar als autres dialèctes.
- Lo *Dictionnaire occitan-français* de Loís Alibèrt (1966) ofrís una lista importanta de mots codificats. Es una òbra postuma (qu'Alibèrt moriguèt en 1959), inacabada e plena d'errors d'edicion. Mas rèsta essenciala per guidar la fixacion dels mots.
- Las òbras de completatge que son fidèlas als principis d'Alibèrt an ajudat a precisar la nòrma: siá per l'adaptar als diferents dialèctes (Lafont 1951, 1971, 1972; Bèc 1959; Gonfroy 1975...), siá per conceptualizar l'occitan estandard dempuèi un grand article fundador de Pèire Bèc (1972).

- Lo *Conselh de la Lenga Occitana (CLO)* se fondèt en 1996 per tal de reparar un antinormisme endemic (que s'èra desvolopat dempuèi 1975). Lo CLO a fach un trabalh de precision e de consolidacion de la nòrma en demorant fidèl a Alibèrt. Sols qualques detalhs menors dins Alibèrt foguèron modificats per refortir la coeréncia de l'ensemble. L'activitat del CLO foguèt regulara de 1996 a 2001, amb un foncionament collegial inegalat dins l'istòria de l'occitan. Lo CLO subiguèt d'atacas antinormistas a partir de 2001 mas publiquèt pasmens una sintèsi de son trabalh en 2007 (Sumien 2007b). Dempuèi lo CLO a cessat de foncionar mas garda son existéncia juridica e demòra la melhora referéncia per los especialistas.

1.3. Un fuèlh de rota global (2004)

La tèsi de Kremnitz (1974) fasiá una sintèsi detalhada sus la codificacion dempuèi lo sègle XIX: i detalhava la nòrma mistralenca anteriora a la nòrma classica, puèi tot lo desvolopament de la nòrma classica de 1935 a 1974.

Fa un decenni, terminèri ma tèsi en me situant dins la via traçada per Kremnitz. La sostenguèri en 2004 e la publiquèri puèi amb lo sosten de l'AIEO (Sumien 2006). I detalhavi lo trabalh sus la codificacion entre 1974 e 2006. I prepausavi d'acabar la fixacion de l'occitan estandard, dins un fuèlh de rota detalhat, en acòrdi: 1º amb la recèrca internacionala en planificacion lingüistica e 2º amb la nòrma classica.

Ne sortís que l'*occitan estandard* (o *occitan larg*, *occitan referencial*) a de seguir lo modèl d'una *lenga pluricentrica* (varietats regionalas leugièras dins la lenga estandard). La varietat per default de l'estandard, l'*occitan general*, se basa sus lo dialècte lengadocian car es central dins lo diasistèma. Las varietats regionalizadas de l'estandard se basan sus de koinès literàrias regionalas, quora preexistentas, quora virtualas mas en tot cas revendicadas: *provençal*, *niçard*, *gascon*, *lemosin*, *auvernhat*, *vivaropalpenc*. Las varietats infradialectalas, non estandards, se pòdon cultivar en connexion amb l'estandard, coma per exemple lo gascon aranés.

Aquel estandard es concebut per conquerir de foncions de comunicacion en benefici de l'occitan: lo còrpus es al servici de l'estatut. Per i arribar, òm demanda l'estabilitat de la nòrma classica e òm cèrca non pas de la reformar, mas de la completar. Mon fuèlh de rota recensa los ponches que cal encara completar e fa de proposicions detalhadas (morfologia, lexic usual vèrsus lexic estendut, seleccion dels traches evolutius, formacion dels cultismes e neologismes, gestion dels noms pròpris, orientacion de la lexicografia...).

2. Planificacion lingüistica: del refús al frenès (2004-2014)

2.1. Perilh per la sociolingüistica en Occitània: dins las universitats

Malgrat las proposicions concretas per arribar a un occitan estandard, concebut per ocupar de foncions nòvas, los obstacles son demorats nombroses dempuèi dètz ans.

Las reticéncias contra tota mena de planificacion lingüistica s'esperlongan. D'unas que son especificas a certans mitans universitaris. De mecanismes inconscients,

dispausats en cercles concèntrics, isolan la planificacion lingüística (en favor de l'occitan) e l'empachan d'èsser estudiada dins las universitats (dins lo país d'Occitània):

- Los mejans exorbitants acordats al FLE (francés lenga estrangiera) isolan la rèsta de la lingüística.
- La lingüística francesa isola la lingüística occitana.
- La sociolingüística francesa, fòrça autoreferenciala, isola la sociolingüística occitana. En parallèl, isola los apròchis internacionals de la sociolingüística.
- Quand la sociolingüística aplicada a l'occitan se pòt desvolopar un pauc, es sustot una sociolingüística occitana descriptiva (donc passiva dins lo conflicte diglossic) qu'isola las recèrcas engatjadas dins lo conflicte (talas coma la planificacion lingüística al benefici de l'occitan).
- Dins los rars departaments d'occitan, los estudis literaris isolan la lingüística.
- De còps, l'antisociolingüística isola la sociolingüística. D'universitaris non especialistas de l'occitan se daissan influenciar per un discors ostil a l'occitan, falsament «sociolingüistic», menat per Felip Blanchet. Aquel discors dissimula lo conflicte diglossic real entre lenga subordenada (l'occitan) e lenga dominanta (lo francés) e lo remplaça per un fals conflicte qu'opausa las varietats de l'occitan entre elas (lo provençal contra la rèsta de l'occitan, la grafia mistralenca contra la nòrma classica e l'estandardizacion). Ai classat aquel discors dins çò qu'Aracil (1975) apèla l'*antisociolingüística* (Sumien 2006: 94-96, § IV.1.6).

Dins aquestas condicions adversas, l'eiretatge scientific de Robèrt Lafont, introductor de la sociolingüística en Occitània e en França, es menaçat. Aquesta analisi dels isolaments concèntrics, ja formulada fa un decenni (collòqui de 2005, publicacion dins Sumien 2007a), rèsta malaürosament valida en 2014.

2.2. Perilh per la sociolingüística en Occitània: dins l'«occitanisme»

Malgrat la trajectòria dobla de Robèrt Lafont dins l'universitat e dins l'occitanisme engatjat, aquestes dos monds se son alonhats de maniera tragica. Dempuèi la fin dels ans 1970, una mesfisança s'es installada durablament entre 1° un occitanisme dich «populista», iniciat per Ives Roqueta, e 2° un occitanisme dich «universitari», encarnat per Robèrt Lafont. Aquel esquisma es la consequéncia d'una crisi de l'occitanisme de la fin dels ans 70, esperlongada dins los ans 80 (Lafont 1979). Malgrat la renaissença de l'occitanisme a partir dels ans 90 (Lafont 1991), l'esquisma a pas desaparegut. Contunham de veire una partida dels «militants» se mesfisar dels «universitaris» qualificats de *sabentasses*.

Aquò facilita la manca –o lo refús– de cultura en sociolingüística dins l'occitanisme, e donc l'impossibilitat de menar una planificacion del còrpus al servici de l'estatut, donc l'antinormisme, donc las garrolhas cronicas sus la «grafia». Fa un contrast amb lo catalanisme, lo basquisme, lo galeguisme o lo bretonisme ont de concèptes de basa de la sociolingüística son melhor vulgarizats demest los militants (coma lo conflicte diglossic e lo besonh de planificacion lingüística).

2.3. Explosion de las «acadèmias»

Lo Conselh de la Lengua Occitana (CLO) foguèt frenat dins sas activitats a partir de 2002 quand lo president de l'IEO, Dàvid Grosclaude, emetèt un document de trabalh prepausant un organisme alternatiu al CLO e batejat «Acadèmia Occitana». Aquelas pressions ostilas sus lo CLO l'empachèron de contunhar de foncionar. Se poguèt publicar totun las *Preconizacions del Conselh de la Lengua Occitana* (Sumien 2007b). Aquela publicacion alarmèt qualques grops car, tre 2007, vegèrem espelir tota una sèria d'organismes concurrents amb la pretension de remplaçar lo CLO e d'ocupar lo terren.

- En 2007 se creèt lo *Conseu de l'Escrich Mistralenc* <*Counséu de l'Escri Mistralen*> (CEM), a la demanda del Felibritge e a destinacion dels usatgièrs de la nòrma mistralenca.¹ A pas encara publicat sas òbras mas a daissat d'articles sul trabalh lexical dins la revista *Prouvènço d'aro*.
- En 2008 se creèt lo *Grop de Lingüística Occitana (GLO)*, encargat de conselhar las autoritats d'Aran e la Generalitat de Catalonha dins la promocion de l'occitan. Esperlongava un grop de trabalh anterior sus un traductor automatic occitan-catalan e occitan-espanhòl, format en 2006-2007.² Lo GLO adoptèt la nòrma classica Alibèrt-CLO e publiquèt qualques guidas practicas (per ex. Carrera 2009).
- En 2008 se creèt l'*Acadèmia Occitana-Consistòri del Gai Saber (AOCGS)*.³ Pretend desvolopar l'occitan estandard mas sus la basa unica del sosdialècte lengadocian meridional (codificacion unitària, opausada al pluricentrisme). Son sit web amolona de prescripcions contràrias a Alibèrt e de criticas violentas del CLO. Aquela actitud es assumida dins los articles polemics de son president Joan Penent.⁴ Sens se n'avisar, lo dirigent de l'AOCGS combat son objectiu pròpri: pòt pas consolidar un estandard car destabiliza la nòrma preexistentia qu'es a l'origina de l'estandard.
- En 2008 sorgiguèt una *Comission Internacionala per la Normalizacion Lingüística de l'Occitan Alpin (CINLOA)* que publiquèt una guida ortografica e morfològica de l'occitan de las Valadas, dins l'Estat italian (Comission 2008). I trobam de causidas fidèlas al blòc Alibèrt-CLO e extrèmament benvenudas per cultivar lo vivaroalpenc local. Mas i trobam tanben de prescripcions fòra nòrma qu'ajudan pas a i veire clar (exemple emblematic: lo pronom *ieu* es cacografiat *iu**).
- En 2011 apareguèt lentament lo *Congrès Permanent de la Lengua Occitana (CPLO)*. Nasquèt d'un procès complexè iniciat en 2008, quand una reünion en Aran volguèt montar una «Acadèmia Occitana» amb la participacion d'associacions importantas de l'occitanisme. En 2009 ne sortiguèt una

---

¹ Sit web del Felibritge (<http://www.felibritge.org/spip.php?article60>).

² Sit web de la Generalitat de Catalonha (<http://traductor.gencat.cat/text.do>).

³ Sit web de l'AOCGS (<http://www.academiaoccitana.eu>).

⁴ Sit web de l'AOCGS, a la rubrica «Lo mot» (<http://www.academiaoccitana.eu/oc/12/Lo-mot>), per exemple: «La fòrma e la forma» (14/7/2014); «Lo C.L.O. e l'Acadèmia Occitana - 1: los sufixes» (23/7/2014); «Lo C.L.O. e l'Acadèmia Occitana - 2: nòrma/antinòrma» (4/8/2014); «Lo C.L.O. e l'Acadèmia Occitana - 3: los sufixes» (23/7/2014); etc.

Associacion Prefigurativa de l'Organisme de Regulacion de la Lengua Occitana (APORLÒC), que devenguèt en 2011 lo CPLO actual.⁵ Aquel organisme ten un sit web polit, met en linha fòrça publicacions pedagogicas e numeriza de dictionaris preexistents. Ça que la, lo metalengatge del sit web, e del CPLO en general, es pas l'occitan estandard mas la varietat de gascon mestrejada per son director salariat. Lo sit aficha un fum de formas non normativas, eiretadas de l'antinormisme dels decennis precedents. Emblematicament, lo menut del sit arbora *toponime** en luòc de la forma corrècta *toponim*, en reflectir la controvèrsia ipersensibla de l'-e de sosten.⁶ Los lingüistas del CPLO an demandat de badas de correccions dempuèi dos ans, sens efiech fins ara... (E fornissi pas d'autres anecdòtas similars e innombrables, per manca de plaça.) Donc lo CPLO complís pas son objectiu de «regulacion».

- En 2014 venon de renovar l'*Institut d'Estudis Aranèses (IEA)*, ja fondat en 2002. Ara deu assumir una foncion de codificacion, coma o exigís un decret de 2014 de la Generalitat de Catalonha, en aplicacion de la *Lei de l'occitan, aranés en Aran* adoptada en 2010. Lo nom exacte de l'IEA novèl es *Institut d'Estudis Aranèses-Acadèmia Aranèsa de la Lengua Occitana*. Succedís al GLO qu'aviá sonque una mission de conselh. Es encara tròp d'ora per avalorar son trabalh.

Quasi totes los organismes citats aici se compausan de lingüistas reputats e, simultanèament, de membres qu'an pas de formacion en lingüistica e qu'an de perfils diversés (responsables culturals, pedagògs, escrivans, jornalistas, tecnicians salariats...).

Dins la màger part d'aqueles organismes posteriors al CLO, se constata tres problèmas:

- Tròp de focalizacion sus lo còrpus e pas pro sus l'estatut. Los protagonistas se pausan pas la question anciana de Kremnitz (2003): «Quina lenga, per qué far?».
- Una desconeissença de la planificacion lingüistica, en particular una desconeissença del foncionament d'una lenga estandard.
- De publicacions contradictòrias qu'aplican pas de nòrma identificabla e que destabilizan los usatgièrs.

Aquelas mancanças son pas degudas, donc, als lingüistas reputats d'aqueles organismes. Venon de certans individús, exteriors a la lingüistica, que tenon un poder excessiu d'intervencion e que vòlon contrarotlar aquelas maquinas de subvencions que son las nòvas «acadèmias», sens se preocupar de la qualitat lingüistica de çò que publican. L'AOCGS a lo sosten de la vila de Tolosa, lo CPLO es subvencionat per certanas regions occitanas...

Los sols organismes qu'escapan a aquelas incoerèncias son lo GLO (malaürosament efemèr) e benlèu l'IEA (mas sos trabalhs en preparacion son inquietants, totun).

---

⁵ Sit web del CPLO (<http://www.locongres.org>).

⁶ Sit web del CPLO (<http://www.locongres.org>).

2.4. Explosion dels «diccionaris»

Pendent longtemps, los diccionaris per estudiar l'occitan èran pauc nombroses e cobrissian pas pro l'ensemble de la lenga. Lo gròs diccionari de Frederic Mistral, *Lou Tresor dóu Felibrige* (1879-1886), es inegalat dins sa riquesa, es sovent fisable, mas es ancian e en nòrma mistralenca, donc es d'accès dificil per fòrça occitanistas. Fins als ans 1990, los usatgièrs avián costuma de completar lo *TDF* amb lo diccionari normatiu d'Alibèrt (1966), qu'a los défauts qu'ai evocats çai sus. D'autres diccionaris, pus modèstes, rendián tanben de servicis mas èran pas completament (o pas brica) confòrmes a la nòrma classica d'Alibèrt; e mai d'unes foguèron lèu agotats: en lemosin Gonfroy (1975), en lengadocian Taupiac (1977)... E fòra la grafia classica, l'usatgièr podiá consultar en gascon Lespy e Raymond (1877) o Palay (1932 [1961]), o en niçard Castellana (1947, 1952)...

Dempuèi lo mitan dels ans 1980, e sustot a partir dels ans 1990, los diccionaris en grafia classica se multiplican, çò qu'ofrís als usatgièrs de solucions pus rapidas per manejar lo lexic. Mas la qualitat dels diccionaris dels darrièrs vint o trenta ans es pauc satisfasenta en general. Desconeisson los metòdes de la lexicografia e aplican mal la nòrma classica d'Alibèrt: en lemosin (Lavalada 2001 [1997], 1999), en auvernhat (Omelhièr 2003), en vivaroalpenc (Dufaud 1986, 1998), en lengadocian (Rapin 1991-; Laus 1997, 2001; Lagarda 1996; Braç *et alii* 1996...), en gascon (La Civada e Per Noste 1984; Vergés 1991; Comitatz 1998; Narioo, Grosclaude e Guilhèmjoan 2003)...

I cal apondre un cas grèu: lo pretendut «diccionari» en linha de Cassinhac (2005 [2000]), qu'es conegut per son contengut fantasiós e que desvèria los aprenents.

Devèm salutar l'intencion positiva d'Ubaud (2011), qu'a publicat un gròs *Diccionari ortografic*. I explica ben las incoerèncias de fòrça diccionaris anteriors. Mas Ubaud i apond tròp d'errors suplementàrias degudas a un trabalh excessivament solitari e a de mancas d'analisi (vejatz l'analisi de Barceló 2014).

En defòra de la nòrma classica, cal senhalar los diccionaris pauc fisables, en lexicografia, de Coupier (1995) en provençal e de Bonaud (1999) e Reichel (2005) en auvernhat.

Ara i a tanben de rars obratges de qualitat que pòdon influenciar positivament l'usatge renaissentista: en provençal, Lèbre, Martin e Molin (2004 [1992]); en estandard general e gascon aranés, Carrera (2011). Aqueste darrièr ofrís tanben una gramatica.

Trobam en circulacion qualques gramaticas normativas qu'anóncian un occitan estandard pluricentric, mai que mai en lengadocian (Alibèrt 1935 [1976]; Vernet 2000), en provençal (Martin e Molin 1998 [2007]), en gascon (Bianchi e Viaut 1995; Romieu e Bianchi 2005; Carrera 2011), e tanben mon assag multidialectal (Sumien 2006: 273-355, § XIII). I cal apondre d'obratges meritòris, malaürosament agotats o pauc difusats (Teulat 1972; Granièr 1978; Sauzet e Ubaud 1995; Pojada 1996...).

Tròp d'autors de diccionaris an una fe ingenua en las colleccions de mots e creson aqu'aquò sufís per far un «diccionari» e, *a fortiori*, per far una lenga de comunicacion que prenon pas solament la pena d'estandardizar. L'occitan estandard, uèi, es melhor descrich per qualques gramaticas que non pas per un quimeric diccionari de referéncia que se fa esperar.

3. Las esperanças

Per sortir d'aquestas andronas, cal que los occitanistas s'interèssen mai a la planificacion de l'estatut e mens a aquela del còrpus per se. O pus exactament, devon metre lo còrpus en adequacion amb l'estatut.

Per se recentrar sus l'estatut, los occitanistas poirían descobrir las idèas de Fishman (1991), amb son programa d'inversion de la substitucion lingüistica. Fishman demòstra que la prioritat, aquò's de reüssir la transmission intergeneracionala de la lenga dins las familhas, en tot crear a l'entorn d'aquelas familhas de nuclèus de parlants actius, en forma de vesinanças o de malhums. Aquò es pus urgent que los mites occitanistas que fan creire que la lenga se salvaria per l'ensenhament, per una «grafia» perfiecha sempre reformada o per l'ultralocalisme. Fishman demòstra ben, precisament,

- que l'escòla ten pas jamai lo ròtle principal per salvar la lenga (Fishman 1991: 368-380);
- qu'un estandard estable e plan concebut rend servici a la recuperacion de la lenga (Fishman 1991: 337-354).

Dempuèi gaire, los debats recents qu'avèm suscitats dins lo *Jornalet* (lo jornal occitan en linha, aparegut en 2012) menan certans occitanistas a voler aplicar las idèas de Fishman en occitan. Es un grelh d'esperança.

Los organismes amb de volontats de codificacion ofrisson un espectacle confús de non-codificacion.

- Òm voldria esperar encara que lo CPLO o l'AOCGS divulgèsson una nòrma establa e un occitan estandard, en acòrdi amb Alibèrt e lo CLO. Ara per ara, o fan pas.
- L'esperança ven de l'IEA renovat? L'IEA deuria assumir un foncionament academic seriós e garentir la continuitat de la nòrma Alibèrt-CLO. Mas es pas segur qu'o faga...
- Senon, una ultima esperança seria de reviscolar lo CLO qu'es restat inegalat dins la qualitat de son trabalh.

Bibliografia

ALIBERT, Loïs [ALIBÈRT, Loís] (1935): *Gramatica occitana segón los parlars lengadocians*. Tolosa: Societat d'Estudis Occitans. Reedicion 1976, Montpelhièr: Centre d'Etudis Occitans, actualizacion ortografica de Ramon Chatbèrt.

ALIBERT, Louis [ALIBÈRT Loís] (1966): *Dictionnaire occitan-français d'après les parlars languedociens*. Tolosa: IEO.

ARACIL, Lluís (1975): «La revolució sociolingüística catalana ». *Presència*, 400, p. 20-22.

BARCELÓ, Gerard Joan (2014): «Lectura del *Diccionari ortografic* de Josiana Ubaud». *Jornalet*, 14/9/2014. En linha: opinion.jornalet.com/1064

BEC, Pierre [BÈC, Pèire] (1959): *Petite nomenclature morphologique du gascon*. Tolosa: IEO.

- BÈC, Pèire (1972): «Per una dinamica novèla de la lenga de referéncia: dialectalitat de basa e diasistèma occitan». *Annales de l'Institut d'Études Occitanes*, 4e série, tome II, 6, p. 39-61.
- BIANCHI, André; VIAUT, Alain [BIANCHI, Andriu; VIAUT, Alan] (1995): *Fiches de grammaire d'occitan gascon normé*. Vol. 1. Bordèu: Presses universitaires de Bordeaux.
- BIBILONI, Gabriel (1997): *Llengua estàndard i variació lingüística*. València: Eliseu Climent. Tresena edicion 2004, València: Tres i Quatre.
- BONNAUD, Pierre (1999): *Nouveau dictionnaire général français-auvergnat*. Lenede: Créer.
- BRAÇ, Mirelha et alii (1996): *Lexic elementari occitan-francés, lexique élémentaire français-occitan: selon les parlers languedociens*. S. l.: IEO.
- CARRERA, Aitor (2009): *Elements bàsics de llengua occitana*. Barcelona: Generalitat de Catalonha. En linha: <http://llengua.gencat.cat/permalink/bd3c58fe-5382-11e4-8f3f-000c29cdf219>
- CARRERA, Aitor (2011): *L'occità. Gramàtica i diccionari bàsics, occità referencial i aranès*. Lhèida: Pagès.
- CASSINHAC, Arvèi (2005 [2000]): *Panoccitan.org / Le dictionnaire occitan-français*. En linha: www.panoccitan.org
- CASTELLANA, Georges (1947): *Dictionnaire niçois-français*. Niça: Éditions ludographiques françaises. Reedicion 2001, Niça: Serre.
- CASTELLANA, Georges (1952): *Dictionnaire français-niçois*. Niça: cò de l'autor. Reedicion 2001, Niça: Serre.
- LA CIVADA; PER NOSTE (1984): *Petit dictionnaire français-occitan (Béarn)*. Pau; Ortès.
- COBARRUBIAS, Juan; FISHMAN, Joshua (ed.) (1983): *Progress in Language Planning: International Perspectives*. Berlin; Nòva York; Amsterdam: Mouton.
- COMMISSION Internacionala per la Normalizacion Linguística de l'Occitan Alpin (2008): *Nòrmas ortogràficas, chausias morfològicas e vocabulari de l'occitan alpin oriental*. Coni: Regione Piemonte; Espaci Occitan; Comunità Montana Valle Maira.
- COMITAT dera Lenga (1998): *Atau que's ditz: dictionnaire français-occitan (gascon des Hautes-Pyrénées)*. Tarba: Conseil général des Hautes-Pyrénées.
- COUPIER, Jules (1995): *Dictionnaire français-provençal. Diciounàri francés-prouvençau*. Ais de Provença: Association Dictionnaire Français-Provençal; Édusud.
- DUFAUD, Joannès (1986): *L'occitan nord-vivarais: région de La Louvesc*. Daveisiu: cò de l'autor.
- DUFAUD, Joannès (1998): *Dictionnaire français-nord-occitan: nord du Vivarais et du Velay*. Sant Julian de Moleta: Jean-Pierre Huguet.

- FISHMAN, Joshua (ed.) (1974): *Advances in Language Planning*. Den Haag: Mouton; De Gruyter.
- FISHMAN, Joshua (1991): *Reversing Language Shift: theoretical and empirical foundations of assistance to threatened languages*. Clevedon: Multilingual Matters.
- GONFROY, Gérard (1975): *Dictionnaire normatif limousin-français*. Tula: Lemouzi.
- GRANIÈR, Sèrgi (1978): *Petite grammaire de l'occitan*. Vilanuèva d'Òlt: Escòla Occitana d'Estiu.
- GROSCLAUDE, Dàvid (2002): «Per la creacion d'ua "Academia occitana"». *Occitans!*, 105, p. 13-14.
- HAUGEN, Einar (1972): *The Ecology of Language*. Stanford: Stanford University Press.
- KLOSS, Heinz (1969): *Research Possibilities on Group Bilingualism: a report*. Québec: International Center for Research on Bilingualism
- KREMnitz, Georg (1974): *Versuche zur Kodifizierung des Okzitanischen seit dem 19. Jahrhundert und ihre Annahme durch die Sprecher*. Tübingen: Tübinger Beiträge zur Linguistik (Narr).
- KREMnitz, Georg (2003): «Un regard sociolinguistique sur les changements de la situation de l'occitan depuis 1968». In: CASTANO, Rossana; GUIDA, Saverio; LATELLA, Fortunata (ed.): *Scène, évolution, sort de la langue et de la littérature d'oc. Actes du septième Congrès international de l'Association Internationale d'Études Occitanes (Reggio Calabria - Messina, 7-13 juillet 2002)*. Vol. 2. Roma: Viella, p. 1323-1358.
- LAFONT, Robert [LAFONT, Robèrt] (1951): *Phonétique et graphie du provençal: essai d'adaptation de la réforme linguistique occitane aux parlers de Provence*. Tolosa: IEO.
- LAFONT, Robèrt (1971): *L'ortografia occitana, sos principis*. Montpelhièr: Universitat de Montpelhièr 3.
- LAFONT, Robèrt (1972): *L'ortografia occitana, lo provençau*. Montpelhièr: Universitat de Montpelhièr 3.
- LAFONT, Robèrt (1979): *Nani monsur*. Valdariás: Vent Terral.
- LAFONT, Robèrt (1991): *Temps Tres*. Perpignan: Trabucaire.
- LAGARDE, André [LAGARDA, Andrieu] (1996): *Dictionnaire occitan-français, français-occitan: la Palanqueta*. Tolosa: CRDP Midi-Pyrénées.
- LAMUELA, Xavier (1994): *Estandardització i establiment de les llengües*. Barcelona: Edicions 62.
- LAUX, Christian [LAUS, Cristian] (1997): *Dictionnaire français-occitan (languedocien central)*. Puèglaurenc: IEO Tarn.

- LAUX, Christian [LAUS, Cristian] (2001): *Dictionnaire occitan-français (languedocien)*. Reialmont: IEO Tarn.
- LAVALADE, Yves [LAVALADA, Ives] (1999): *Dictionnaire occitan-français: Limousin, Marche, Périgord, étymologies occitanes*. Sent Paul: Lucien Souny.
- LAVALADE, Yves [LAVALADA, Ives] (2001): *Dictionnaire français-occitan: Limousin, Marche, Périgord*. S. l.: Lucien Souny. Primèra edicion 1997.
- LÈBRE, Élie; MARTIN, Guy; MOULIN, Bernard [LÈBRE, Elias; MARTIN, Guiu; MOLIN, Bernat] (2004): *Dictionnaire de base français-provençal. Diccionari de basa francés-provençau*. Ais de Provença: CREO Provença; Édisud. Primèra edicion 1992.
- LESPY, Vastin; RAYMOND, Paul (1887): *Dictionnaire béarnais ancien et moderne*. Montpelhièr: Hamelin.
- MARTIN, Guy; MOULIN, Bernard [MARTIN, Guiu; MOLIN, Bernat] (1998): *Grammaire provençale et cartes linguistiques*. Ais de Provença: Comitè Sestian d'Estudis Occitans; CREO Provença; Édisud. Novèla edicion 2007: *Grammaire provençale et atlas linguistique en couleur*.
- MISTRAL, Frederic (1879-1886): *Lou Tresor dóu Felibrige ou Dictionnaire provençal-français embrassant tous les dialectes de la langue d'oc moderne*. Ais de Provença: Remondet-Aubin.
- NARIOO, Gilbert; GROSCLAUDE, Michel; GUILHEMJOAN, Patric [NARIOO, Gilabèrt; GROSCLAUDE, Miquèu; GUILHÈMJOAN, Patric] (2003): *Dictionnaire français-occitan (gascon)*. 2 vol. Pau: Per Noste.
- OMELHIÈR, Cristian (2003): *Petit dictionnaire français-occitan d'Auvergne*. Orlhac: Ostal del Libre.
- PALAY, Simin (1932): *Dictionnaire du béarnais et du gascon modernes (Bassin aquitain), embrassant les dialectes du Béarn, de la Bigorre, du Gers, des Landes et de la Gascogne maritime et garonnaise*. Pau: Marrimpouey. Reedicion 1961, París: CNRS.
- POUJADE, Patrici [POJADA, Patrici] (1996): *Los vèrbs conjugats: memento verbal de l'occitan*. Pàmias: IEO Arièja.
- RAPIN, Cristian (1991-): *Diccionari francés-occitan segon lo lengadocien*. S. l.: IEO; EOE.
- REICHEL, Karl-Heinz (2005): *Dictionnaire général auvergnat-français*. Lenede: Créer.
- ROMIEU, Maurice; BIANCHI, André [ROMIEU, Maurici; BIANCHI, Andriu] (2005): *Gramatica de l'occitan gascon contemporanèu*. Bordèu: Presses universitaires de Bordeaux.
- SAUZET, Patrick; UBAUD, Josiane [SAUZET, Patric; UBAUD, Josiana] (1995): *Le Verbe occitan: guide complet de conjugaison selon les parlers languedociens. Lo Vèrb occitan: guida completa de conjugason segon los parlars lengadociens*. Ais de Provença: Édisud.

- SUMIEN, Domergue (2006): *La Standardisation pluricentrique de l'occitan. Nouvel enjeu sociolinguistique, développement du lexique et de la morphologie*. Turnhout: Brepols.
- SUMIEN, Domergue (2007a): «Besonhs e amiras de la sociolingüística aplicada en Occitània». In: CZERNILOFSKY, Barbara; ROVIRÓ, Bàrbara; CICHON, Peter; HOINKES, Ulrich; TANZMEISTER, Robert (ed.) (2007): *El discurs sociolingüístic actual català i occità. Col·loqui amb motiu del 60 aniversari de Georg Kremnitz. Lo discors sociolinguistic actual catalan e occitan. Collòqui a l'ocasion del 60^{en} anniversari de Georg Kremnitz*. Viena: Praesens, p. 181-200
- SUMIEN, Domergue (2007b): «Preconizacions del Conselh de la Lengua Occitana». *Lingüística Occitana*, 6, 158 p. En linha: <http://superlexic.com/revistadoc/wp-content/uploads/2013/07/Linguistica-occitana-6-CLO.pdf>
- TAUPIAC, Jacme (1977): *Pichon dictionari francés-occitan*. Tolosa: IEO.
- TEULAT, Roger [TEULAT, Rogièr] (1972): *Grammaire de l'occitan de référence (les sons, les mots, les formes)*. Vilanuèva d'Òlt: Forra-Borra. Actualizat 1976: *Mémento grammatical de l'occitan référentiel*. S. l.: Cap e Cap.
- UBAUD, Josiana (2011): *Diccionari ortografic, gramatical e morfologic de l'occitan*. Canet de Rosselhon: Trabucaire.
- VERGÈS, Frederic (1991): *Petit diccionari castelhan-aranés (occitan)-catalan-francés, aranés (occitan)-castelhan-catalan-francés*. Vielha: Conselh Comarcau dera Val d'Aran.
- VERNET, Florian (2000): *Dictionnaire grammatical de l'occitan moderne selon les parlers languedociens*. Montpelhièr: Université de Montpellier 3.

Ensenhament e promocion de l'occitan

Viatges e correspondéncias, palancas entre occitan e catalan

Patrici BACCOU
Aprene, Besièrs

---

1. Presentacion

Aquesta comunicacion s'apièja sul trabalh que menèri a prepaus del paradigma del « sortir de la classa » (Baccou 2012).

Las escòlas occitanas Calandretas son associativas, laïcas e immersivas. Deta-lharai pas aici la mesa en òbra d'aquela immersion, nimai l'eficiéncia, o los resultats. Las comunicacions de mos collègas Xavi Ferré e Felip Joulié ne parlaràn dins la jornada.

Rendrai compte, a través de mon experiéncia e de las recèrcas menadas co-operativament amb la còla de *paissèls ajudaires* (mèstres formators) de l'establiment d'ensenhament superior Aprene, de qualques caracteristicas ligadas a de viatges e de correspondéncias dins l'airal catalan.

Començarai per destriar los dos.

2. Viatges e correspondéncias

2.1. De correspondéncias

Correspondre es « imaginar » l'autre, se balhar lo temps long de l'annada per bastir menimosament un imatge d'el e un ligam amb el, e, se i a rescontre – çò qu'es pas cap una obligacion –, es l'acarament a la realitat, a la riquesa de l'alteritat. La correspondéncia càmbia lo grop, càmbia cada membre del grop e gausarai dire tanben que càmbia lo mèstre.

Parli aquí de correspondéncia escolara al biais de Celestin Freinet, e amb las exigéncias de la pedagogia institucionala (Dedieu e Pradal 2012) : vòl un contracte de correspondéncia, un calendèr pels escambis, una etica (equilibri dels mandadisses, atencion a l'autre, reciprocitat...). La correspondéncia permet de trabalhar sus un temps long, e de trabalhar long de l'annada la descobèrta de la lenga de l'autre, e es particularament interessant amb de catalans, que parlan una lenga sòrre de l'occitan.

Menèri tres correspondéncias amb de catalans, la primièra en 1987, amb la classa d'Elena Gual, de l'escòla Arrels de Perpignan. O tornèri far en 1992 amb una escòla de Badalona, pròche Barcelona, e organizèrem un rescontre a Girona. Enfin, en 1993, correspondèrem amb la classa de Pep Lluís Bonin, de l'escòla Rafal Vell de Palma de Malhòrca.

2.2. De viatges escolars

Un autre biais de se confrontar a l'alteritat es de partir luènh amb la classa, dins un autre país, ont se parlan d'autres lengas. Sovent per descobrir que lo mond pensa, fan, manjan, parlan pas coma nosautres, mas que podèm escambiar, partejar, coma fraires.

Demanda plan de preparacion, sustot cap als parents per los rassegarar e los convèncer de daissar partir lo pichon, mas tanben plan de preparacion administrativa e de recèrca de finançament. Mas lo resultat pedagogic es a la mesura d'aquela energia qu'i metèm : estrambordanta.

Menèrem qualques experiéncias de viatges en tèrra catalana :

En 1990, partiguèrem a Barcelona la classa de cicle 3. Lotjàvem dins l'apartament d'un amic (èrem pas gaire nombroses), e cada matin fasiam un conselh per decidir del programa de la jornada.

En 1993, doas classas de la Calandreta de Besièrs e una de la de Tolosa partiguèrem en viatge doas setmanas cap a un pichon vilatge del nòrd de Malhòrca, la Colònia de Sant Pere, que clavava la correspondéncia amb l'escòla de Palma de Malhòrca. Aviam capitat a far participar un desenat de collegians de seisena e cinquena, ancians de l'escòla, que venguèron per ajudar, qu'aviam embarcat tanben dins aquela aventura d'enfants plan pichons. I tornèrem amb la classa CM (cors mejan, mainatges de 10 ans) de la Calandreta de Besièrs en 2002.

En 2001, las doas escòlas Calandreta de Besièrs menavan un projècte comun: « Mar nòstra » : los talhièrs descantonats, las activitats de descobèrtas, las sortidas se vivián a l'entorn de la mar Mediterranèa, e somièrem amb la classa CM d'i anar navegar, sus la mar. Contactèrem lo capitani d'un vièlh batèu de vela, preparèrem l'aventura, foguèt pas sens tracasses administratius, mas finalament capitèrem ben e partiguèrem, d'Agde fins a l'Estartit, en passant per Portvendres e Roses, en doas còlas de 12 enfants, una per l'anar, l'autra pel tornar.

En 2005, passèrem una setmana amb de GS (granda seccion, mainatges de 5 ans) e de CP (cors preparatòri, mainatges de 6 ans) a l'Estartit, dins un centre de vacanças, amb d'activitats menadas per d'animators, tot en catalan.

3. D'institucions

Ara vau expausar rapidament çò que, eticament e pragmaticament, rend possible per nautres lo « sortir de la classa » : es çò qu'apelam *las institucions*. La correspondéncia n'es una, mas es en interrelacion e interdependéncia amb las autras. Emplegam generalament l'imatge de l'Atomium de Brussèlas (fotografia) per far sens. Ne vau rapidament descriure tres autras. I tornarai pas puèi, mas es fonamental quand parlam de las nòstras classas.

3.1. Lo conselh

Lo conselh es un vertadièr luòc de decision e d'elaboracion. Lo mèstre, regularament, a cada rendètz-vos marcat sul planejament de la classa (un o dos còps per setmana) rend compte, aculhís, seguís las decisions. Coma per las autras institucions, es « per de bon ». Es la condicion per que lo desir de cadun se pòsca « trenar » al dels autres, e que l'idèa de partir en viatge prenga pro còs dins lo cap de cadun per li balhar la fòrça d'afrontar sas angoissas e d'acceptar de partir (luènh de l'ostal, de la familha, de la maire...). Las pauras intimas de cadun, s'agís pas de las explicar, nimai de las « apasimar », mas de las trabalhar. Pòdon paréisser a d'autres estranhas (passar la mar, prene lo tren, montar dins un batèu, partir mai d'una setmana...), son pas automaticament conscientas e se devon pastar e partejar, en seguretat e dins lo respècte. Es un dels ròtles màgers del conselh. Plan segur, lo conselh servís tanben materialament per preveire lo programa e las responsabilitats indispensablas abans de partir. Mas lo conselh es sustot un recors, un luòc de seguretat, ont lo mond s'escotan, se parlan e se respèctan. Fa partida de la cultura de la classa e ne fasèm del temps del viatge, per informar, questionar, respondre e decidir. Pòt paréisser estranh, mas trapi qu'es una granda fòrça de s'assetar en redond per un ritual de l'escota e de la presa en compte de cadun, aquí per exemple sul pòrt de Barcelona.

3.2. Las cenchas de comportament

Sortir es s'expausar, es tanben aculhir l'imprevist e mesurar los riscos. Las cenchas de comportament materializan la posicion de cadun per rapòrt a las exigéncias de la vida en grop. A cada color correspondon competéncias, dreches e devers, en foncion del desir e de las possibilitats de cadun. En classa o dins l'escòla, l'enjòc es sovent limitat. Defòra, ven d'un còp cargat d'una « veracitat » indenegabla. Los qu'an de « cenchas nautas », devèm poder comptar sus eles, de longa : son de vertadièrs ajutòris. Sens eles, podèm pas sortir, seriá impossible d'aver tostemps l'uèlh sus tot lo mond.

3.3. Las còlas de viatge

En classa, foncionam amb de còlas de trabalh, decididas en conselh, preparadas per de sociogramas, bailejadas per un « cap de còla », responsable de la còla. Aquela foncion de cap de còla, vertadièra responsabilitat fina, se trabalha en acamp de caps de còlas.

Quand partissèm, establissèm a l'avança de còlas de viatge. E prenèm coma caps los mai experimentats, los qu'an las cenchas de comportament mai « nautas ». Los que lo grop se fisa d'eles. Es mai que seriós, qu'aquí los dangièrs son pas imaginaris.

Se preni la responsabilitat de daissar partir per una passejada d'una ora sus un fèrri gigant una còla de quatre mainatges, es perque soi segur, prigondament, del cap de còla. E que lo cap, se pensa que capitarà pas a se far obesir d'un pichon amb una cencha « clara », o me dirà, e traparem un biais (generalament, lo pichon demorà amb ieu).

Remarquèri que los viatges son sovent lo luòc per « metre a l'espròva » las cenchas de comportament, e que sovent d'enfants s'èran revelats mai responsables, e passavan al retorn a la cencha superiora.

4. Escòlas immersivas e diglossia

Las palancas entre occitan e catalan son plan ricas e, subretot en Catalonha Sud, la socializacion de la lenga, dins las carrièras e la vida publica, es una granda descobèrta pels enfants de Calandreta, acostumats a parlar a l'escòla una lenga « amagada ».

Farai pas aici d'alonguis a prepaus de la situacion diglossica de l'occitan e del catalan en Catalonha Nòrd, foguèt particularament trabalhat per la sociolinguistica de Catalonha, e la de Montpelhièr, en seguida de Robèrt Lafont (cf. Boyer 1991).

Lo constat es que la lenga occitana es lenga d'usatge a l'escòla, lenga de vida e de comunicacion. Pasmens, tre passat lo lindal de l'escòla, la lenga es absenta, o plan esconduda (cf. Alén-Garabato 2007). Parli aici plan segur de la situacion sul territòri francés. Ven una lenga invisibla. Corinne Lhéritier ne parlarà aquesta tantossada¹.

La classa que sortís a l'entorn de l'escòla partís a la quista de traças de lenga. Sortir de l'escòla es doncas anar dins un luòc de negacion de la lenga de l'escòla.

---

¹ Veire, dins aqueste meteís volum, la contribucion de Corinne Lhéritier, « Parlar l'invisible. Immersion dins una classa cooperativa institucionala bilingua : elements d'apropriacion d'una lenga e d'una cultura minorizadas » (nòta dels editors).

Seríá interessant de detalhar los enjòcs d'aquelas sortidas e l'afrentament per la classa de la realitat de l'escafament de la lenga dins la societat, mas tanben de la possibilitat de legir sas emprentas, e de la lenga amagada que se pòt legir coma en filigrana, mas es pas lo subjècte de uèi.

5. Una experiéncia linguistica

Lo constat es tot autre quand s'agís de passar de temps, collectivament, dins un luòc ont la lenga parlada e escricha per carrièras es a l'encòp plan familiara e pasmens curiosa.

Las escòlas Calandreta desvolopan un programa de recèrca qu'es ensenhat dins totas las classas e que se ditz *Familhas de lengas*. Vòl d'activitats plan variadas, que tòcan l'esvelh a las lengas, la comparason de lengas, mas tanben la mesa en practica de l'intercompreson linguistica. Acabaraí amb tres exemples viscuts:

5.1. De mots

En legir aqueles dos mots (*sortida* e *tancat*) dins lo viatge a Barcelona, Baptiste, un enfant de CE2 (8 ans), diguèt : « As vist, Patrici ? Es escrich en occitan ». De fach, aqueles dos mots fasián partida de son « intimitat lengatgièra » dins lo quadre de la classa, e los trapava pas en defòra a Besièrs. Aquí, èra per el quasi meravilhós de los veire escrits (e sens fauta !).

Del meteis biais, los enfants jògan aisidament amb los noms de carrièras en catalan, que pòdon èsser parièrs coma l'occitan, o fòrça pròche.

5.2. Las palancas

En legir las indicacions, los panèus, las publicitats, los enfants fan inconscientament de palancas. Un trabalh de discussion en grop permet de las rendre conscientas, e mai d'anar plan luènh dins la compreneson e l'aprendissatge d'aquelas claus de compreneson de las lengas de la meteissa familha.

Dins lo primièr imatge, los mots *nuevas*, *nuevos* e *noves*, *nous*, comparats a *nòvas*, *nòus* e a *neuves*, *neufs*, permeton de remarcar las recurréncias e de bastir d'ipòtesis per las règlas d'acòrdi del genre e del nombre dels adjectius e, per extension, dels substantius. Un trabalh de collectatge de mots e de classificacion segon las familhas es tanben plan interessant. Amb lo segond imatge, se pòt far per la familha de las lengas romanicas e la de las lengas germanicas.

Plan segur, avèm en classa o sus Internet de supòrts per trabalhar aquelas palancas e comparasons. Aicí per exemple doas fichas d'*aluquetas*, fichièr creat en 2000 pels regents de las Calandretas e l'Institut Latinitas.

LATINITAS
Famílias de Lengas

Ficha Nº 7
Sòrs : F. Baccou

Una redonda de mots ... per de famílias de lengas

Famílias de las lengas ..... 0 .....

Salon	Melme	Mor	Naso	Moss	Lafre	Pisoc	Fiane	Mann
Castellan	Meste	Mi	Nasiz	Mes	Leche	Pac	Pam	Mano
Portugala	Mis	Mou	Nasiz	Mis	Lete	Pexen	Pim	Mio
Occitan								
Francès								

Famílias de las lengas .....

Suedes	Morder	Min	Nissa	Månad	Mjörk	Fisk	Börd	Hand
Danés	Mor	Min	Nasse	Månad	Mørk	Fiske	Brod	Hand
Norvegian	Mor	Min	Nasse	Månad	Mørk	Fiske	Brod	Hand
Nederlandès	Moeder	Min	Nasa	Maand	Merk	Vis	Brood	Hand
Aleman	Mutter	Min	Nasa	Monat	Milch	Fisch	Brot	Hand
Anglès	Mother	My	Nasa	Month	Milk	Fish	Bread	Hand

Famílias de las lengas .....

Rus	Mist	Moi	Nos	Mesets	Moloko	Ryba	Kosh	Rouka
Polonès	Miska	Moi	Nos	Miesiac	Mleko	Ryba	Chobot	Ruka
Chec	Miska	Moi	Nos	Mesiac	Mleko	Ryba	Chobot	Ruka
Serbocroat	Miska	Moi	Nos	Mesiac	Mlječko	Riba	Hljeba	Ruka

LATINITAS
Famílias de Lengas

Ficha Nº 9
Sòrs : F. Baccou
(sòrs : Flor Eména)

Lengas :

Aquí una ovinhòla de 7 lengas diferentas.

1 - Recones las famílias :

- Família de las lengas ..... ?
- Família de las lengas ..... ?

1 Que es això ?
2 Wat is dat ?
3 O que é, e que é ?

4 Qué es eso ?
5 Che cosè ?
6 Was ist das ?

7 What is it ?

2 - Marca, quand pòdes, lo nom de la lenga.

3 - Revisa en occitan, e, se pòdes, basta la respòsa !

Jos l'aflat del Pèire Escudé se faguèt tanben un trabalh fòrça interessant : *Euro-Mania*. Es disponible sul ret e tanben en libròts.

La diferéncia dins çò que descriu del temps dels viatges o de las correspondéncias es que son los enfants que - cadun a son nivèl, mas cooperativament - van a la pesca, remarcan, comparan, se fargan sols, ajudats pels autres e lo mèstre, los espleches d'intercompreneson e se fargan un repertòri plurilingüe personal, que s'articula amb lo que se creà cada an la classa.

Lo trabalh es viscut e sensible, e doncas plan mai prigond e enrasigat. En tornar dins las classes se podrà puèi tornar investir e expandir las activitats de comparason de lengas gràcias als supòrts que veni de mencionar.

Pòt anar de còps plan luènh linguisticament : après dos viatges, un a Malhòrca e un en Sardenha, nos èrem apercebuts que las variacions en catalan de las islas, e en sarde, a prepaus dels articles definites seguissian la metèissa règla : lo passatge de la *l* a la *s*. L'article *el* deven *es* en catalan de las islas, e *lo* deven *su* en sarde.

Los enfants diguèron qu'èra normal, èran d'islas las doas !
Linguisticament, sabi plan qu'es pas exacte. Mas poeticament, me conven plan...

5.3. Intercompreneson

Acabarai amb un exemple que posarai pas dins las classes Calandreta, mas a l'establiment Aprene, ont visquèrem ongan una experiéncia plan interessanta. Aviam una còla redusida de PEE (professors d'escòla estagiaris), èran doas, que venián de ben capitair lo concurs, e que devián validar aquela capitada, notablament per nautres amb la mesa al punt d'un trabalh de mira cooperativa, que sa tòca èra de poder servir dirèctament a d'autres regentas o regents. Trabalhèron long de l'annada amb doas autras regentas de las escòlas immersivas catalanas Bressola, qu'èran dins lo meteis cas.

Foguèt fòrça interessant de veire que l'intercompreneson foguèt pas cap estudiada, nimai preparada, mas tot simplement viscuda, sens cap de problèma, mentre

que las doas occitanas parlavan de variantas plan marcadas de la lenga : una parlava un bas-roergàs plan tipat e l'autra un bearnés d'ostal.

Pausèt pas cap de problèma tanpauc a las catalanas, a mai per d'escambis plan tecnicos e especializats. La presentacion dels trabalhs se faguèt al Soler, al collègi de La Bressola, davant un trentenat de regentas e regents catalans.

Me fa lo ligam tot naturalament amb çò qu'escriguèt Robèrt Lafont a l'escasença del collòqui *Latinitas*, en 2000, e que vos prepausi coma conclusion (Lafont 2000) :

Dins un mond ont las lengas se son bastidas en fortaleras, entre de frontièras tancadas mentalament, nosautres dobrissèm pedagogicament la comunicacion naturala de las paraulas e dels èimes. Es plan significatiu que l'aventura de l'escòla de la reconquista umanista e del bonaür cultural, de la dobertura de l'enfant al mond e a l'Autre, vòli dire las Calandretas, se capèle uei en latinitat. Catalans e Occitans, consí nos sentèm plan breçats sus l'Arc, dins la Breçòla, entremitan las lengas latinhas, sòrres de lach, a popar una Loba venguda pacifica ! Parlem doncas latin en italian, en espanhòl, en portugués, en catalan, en occitan, en francés, sai que tanplan, e mai la lenga se siá aquí plan gastada de bastarditge. Parlem latin dubèrt. Parlem Euròpa e parlem Mond.

Bibliografia

AGAR, Didier (2002) : *Palancas*. Tolosa : La Poesia.

ALÉN-GARABATO, Carmen (2005): *L'Éveil des nationalités et les revendications linguistiques en Europe (1830-1930)*. París : L'Harmattan.

ALÉN-GARABATO, Carmen (dir.) (2007) : *Béziers, ville occitane ? Actes des Rencontres tenues à Béziers au Centre Du Guesclin (Université Paul-Valéry-Montpellier III) le 18 novembre 2006*. Perpignan; Besièrs : Presses universitaires de Perpignan.

BACCOU, Patrici (2010) : « Calandreta e Freinet ». In : CONFEDERACION occitana de las escòlas laïcas Calandreta : *Calandreta, trenta ans de creacions pedagogicas*. Montpelhièr : La Poesia, p. 346-352.

BACCOU, Patrici (2010) : « L'aventure des Calandretas ». In : CONFEDERACION occitana de las escòlas laïcas Calandreta : *Calandreta, trenta ans de creacions pedagogicas*. Montpelhièr : La Poesia, p. 358-362.

BACCOU, Patrici (2012) : *Sortir de la classa, de la classa-passejada de Célestin Freinet a la formacion pedagogica cooperativa dels mètres de las Calandretas*. Perpignan :

Universitat de Perpinyà *Via Domícia* ; ISLRF. Memòri de Màster 2 MEF EBI.
Disponible sus: <http://aprene.org/node/2620>.

BARRÉ, Michel (1995) : *Célestin Freinet, un éducateur pour notre temps : 1896-1936, les années fondatrices*. Moans-Sartós : PEMF.

BECAT, Joan (2008) : « Langues et cultures régionales : le séminaire de Montauban (19-20 octobre 1981), circonstances, déroulement, documents ». *RECERC*, 1, p. 1-34.
Disponible sul sit de la revista electronica de l'Institut catalan de recherche en sciences sociales (ICRESS - EA 3681) : <http://recerc.casa-paisos-catalans.eu/wp-content/uploads/2008/02/recerc1dossierseminairemontauban.pdf>

BEHLING, Gunter (2008) : *Présentation du programme Familhas de lengas*. Montpelhièr : Institut Latinitas.

BOYER, Henry (1986) : « "Diglossie" : un concept à l'épreuve du terrain. L'élaboration d'une sociolinguistique du conflit en domaines catalan et occitan ». *Lengas*, 20, p. 21-54.

BOYER, Henry (1991) : *Langues en conflit : études sociolinguistiques*. Paris : L'Harmattan.

DEDIEU, Mirelha ; PRADAL, Irena (2012) : *La correspondència escolar : d'una practica de classa a una institucion*. Perpignan : Universitat de Perpinyà *Via Domícia* ; ISLRF. Memòri per l'obtencion del gra de Màster 2. Disponible sus: <http://aprene.org/node/2627>

ESCUDE, Pierre (2008) : *J'apprends par les langues : Manuel européen Euro-Mania - Fichier de l'élève 8-11 ans*. Tolosa : CRDP Midi-Pyrénées.

ESCUDE, Pierre, JANIN, Pierre (2010) : *Le Point sur l'intercompréhension, clé du plurilinguisme*. Paris : CLE International.

FERGUSON, Charles A. (1959) : « Diglossia ». *Word*, 15, p. 325-340.

FERRÉ, Xavi (2012) : *Familhas de lengas : l'occitan, piejadís institucional de l'esvelh al multilingüisme*. Perpignan : Universitat de Perpinyà *Via Domícia* ; ISLRF. Memòri per l'obtencion del gra de Màster 2. Disponible sus : <http://aprene.org/node/2624>

FREINET, Célestin (1994) : *Œuvres pédagogiques*. Paris : Seuil.

HAMMEL, Felip (2010) : « L'immersion, ont n'es la revolucion ? ». In : CONFEDERACION occitana de las escòlas laïcas Calandreta : *Calandreta, trenta ans de creacions pedagogicas*. Montpelhièr : La Poesia, p. 180-190.

KREMnitz, Georg (1987) : « Diglossie : possibilités et limites d'un terme ». *Lengas*, 22, p. 199-214.

LAFFITTE, René (2000) : *Mémento de pédagogie institutionnelle : faire de la classe un milieu éducatif*. Vigneux : Matrice.

- LAFONT, Robert (1979) : « La diglossie en pays occitan ou le réel occulté ». In : KLOEPFER Rolf (ed.) : *Bildung und Ausbildung in der Romania. Akten des Romanistentages in Gießen 1977*. Vol. 2. Munic : Wilhem Fink Verlag, p. 504-512.
- LAFONT, Robert (1984) : « Pour retrousser la diglossie ». *Lengas*, 15, p. 5-36.
- LAFONT, Robèrt (2000) : « *Familhas de lengas* : 10 ans de rebulhiment dins las classas ». Document inedit. Collòqui *Latinitas*. Montpelhièr, 3 p.
- LHÉRITIER, Corinne (2012) : « La monographie d'écolier : un langage pour la pédagogie institutionnelle ? ». Perpignan : Universitat de Perpinyà *Via Domicia* ; ISLRF. Memòri de Màster 2 MEF EBI.
- PETIT, Jean (1987) : *Acquisition linguistique et interférences*. Paris : Association des professeurs de langues vivantes de l'enseignement public.
- STEGMANN, Tilbert D. (2004) : « EuroComRom - Les sept tamis pour le plurilinguisme réceptif ». *Synergies Italie*, 2, p. 35-42.

Ensenhament de l'occitan e navèras tecnologies

Marie-Anne CHÂTEAUREYNAUD
ESPE Universitat de Bordèu
Laboratòri Culturas Educacion Societats EA4140

---

1. Presentacion

La practica de la lenga occitana que pateish ua socializacion pro riala, e deu poder trobar dens l'ensenhament ua empara. Las navèras tecnologies aufreishen mei d'exposicion a la lenga e la possibilitat d'ua pedagogia diferenciada per remediar aus trabucs qu'encontran los qu'aprenen. Après aver evocat lo païsatge numeric de las ressorsas en occitan presentaram metòdes d'utilizacion e dispositius numerics. Per acabar, haram un bilanç de las ajudas mes tanben deus limits d'aqueras tecnologies que ne se pòden pas emplegar shens ua formacion deus ensenhaires a la mediacion necessària per utilizar au mièlher aqueth materiau.

2. Ua lenga dessocializada

Grana part deus estudis sociolinguistics sus l'occitan muishan que la lenga pateish ua dessocializacion au sègle XX. Atau H. Boyer e F. Gardy ac soslinhavan ja en 2001, en precisar que despuish la segonda mitat deu sègle XX l'occitan tira de cap a ua substitucion generalizada deus usatges linguistics sus l'ensemble de l'espaci concernit.

P. Sauzet (2013) insisteish tanben sus un excès de competéncia en lengas regionaus superior a la practica d'aqueras lengas, çò qu'apèra la situacion de las « competéncias veusas » : saber o aver la lenga shens la practicar es ua realitat de l'espaci occitan actuau.

Las recèrcas que podoi miar en Aquitània, dens un parçan especific ne dèishan pas de muishar aquera tendéncia hòrta (totun, ua enquèsta generau sus l'espaci occitan haré hrèita per aver ua vision mei clara e globau deus usatges actuaus de la lenga). Mes sabem que la transmission familiau demòra pro riala e donc l'ensenhament es vengut la via màger de transmission de la lenga.

Dens aqueth contèxte sociolinguistic de substitucion, per tornar utilizar lo tèrme de Fishman, l'occitan coneish d'auta part un navèth usatge dens un environament virtua, dab l'Internet en indusir probablament tanben navèras practicas linguistics (que seré interessant d'analisar, dens un aute estudi, que pòden anar dinc a ua mena tanben de desterritorializacion). Apréner l'occitan en classa shens poder l'ausir hòra

deu contèxte escolar, shens poder practicar a casa, o dab vesins, es corrent. Es pr'amor d'aquò que l'utilizacion de las atrunas de la comunicacion e de l'informacion pòt ajudar a restaurar practicas e pòt servir l'ensenhament de la lenga e de la cultura occitanas.

3. Las navèras tecnologies

Abans d'assajar de detalhar aqueth punt, sembla important de precisar qu'ua amira distanciada es necita per ne tractar. Notam que d'un punt de vista generau l'Internet entretien dab las lengas minoritàrias ua relacion ambigua. Atau, l'UNESCO constatava que l'Internet accelèra la desaparicion de 50% de las lengas (pr'amor la màger part de l'Internet, tres quarts deus blògs, son en anglés¹). Aquera situacion es presa en carga per politicas linguísticas dens quauques cas e lo govèrn basco dens un rapòrt (Collectiu 2011) se preocupè de l'aspècte uniformizat de las lengas mediatizadas e deu procès de globalizacion, deu desvolopament accelerat de naus hialats de comunicacions qu'usan sonque las lengas mei parladas (e èra quitament previst de crear observatòris de lengas minoritàrias per l'Internet). Un purmèir constat sus las lengas presentas dens l'Internet muisha que la lenga omnipresenta, majoritària, demòra l'anglés. Son influéncia mondial dens lo mond non-virtuau s'esperlonga sus la tela.

Pasmens l'Internet balha un espaci d'expression ad aqueras lengas e quan ua lenga miaçada comença d'existir sus la tela segon Colette Grinevald (2012) pòt estar hòrt util per sa vitalitat : especificament pr'amor restaura ligams enter membres d'ua comunautat esparcida, on la lenga pòt tornar estar practicada, los locutors pòden guardar lo contacte entre eths e difusar lor practica.

Per çò qu'es de l'afichatge de la lenga, la creacion de softwares libres aufreish tanben possibilitats mei granas atau com ac explica Jordi Mas (2003 : 3), en assegurar tanben un espandiment libre e ua existéncia pròpria de la lenga :

Con el advenimiento de Internet, el software libre se ha consolidado como alternativa, técnicamente viable y económicamente sostenible, al software de propiedad. Lenguas como el bretón, el gallego, el gaélico o el catalán han tenido un desarrollo muy escaso en el mundo del software de propiedad por las limitaciones que impone. En contraposición, en el mundo del software libre estas lenguas se han desarrollado con un éxito notable. Proyectos de software libre tan importantes como el navegador Mozilla, el entorno GNOME o el sistema GNU/Linux tienen traducciones completas o parciales en todas estas lenguas.

Ac vedem nosauts dab los correctors ortografics d'OpenOffice, per exemple.

Se las lengas de l'Internet son majoritàriament lengas dominantas, e lo mei sovent l'anglés, totun l'espaci de libertat que demòra pòt servir a espandir, a practicar e a recrear ua comunautat linguística.

---

¹ « La UNESCO señala que Internet acelera la desaparición de la mitad de los idiomas. Tres de cada cuatro páginas en la Red están escritas en inglés » (*El País*, 3 de noveme de 2005).

4. Ensenhament de l'occitan e navèras tecnologies

4.1. Navèras tecnologies per l'ensenhament de las lengas

Per çò qu'es de la transmission de la lenga e de l'ensenhament, aqueth domeni es interessant tanben. Generaument, per l'aprendissatge d'ua lenga, tant los qu'aprenen com los qu'ensenhan (Châteaureynaud 2013) reconeishen los beneficis de las navèras tecnologies per çò que pertòca purmèir a la multiplicitat e varietat de las ressorsas, segondament a ua mei hòrta motivacion e de segur, enfin, a ua mei grana exposicion a la lenga.

Ac soslinhan hòrt d'estudis, com per exemple *Étude sur l'impact des technologies de l'information et de la communication (TIC) et des nouveaux médias sur l'apprentissage des langues* (Comission europèa 2007-2009). Es evident dens lo cas de l'occitan que l'Internet balha ua entrada a supòrts hòrt diferents : que pòden anar de cors de paleografia a las vidèos umoristicas de Dètz TV.

Nos prepausam de presentar d'un biais non exhaustiu sítz web utils per l'ensenhament de l'occitan, e de balhar atau un exemple de la multiplicitat e varietat de las ressorsas.

4.2. Ressoras en occitan

4.2.1. Los mèdias

Los mèdias en occitan son representats per sítz de premsa, ràdio e television que permeten de trobar documents escrivits mes tanben àudio o audiovisuals autenticos e caracteristics de la lenga actua (de bon utilizar per desvolopar las competéncias deu CECRL en particular : la compreson orau e de segur escrivta). Causissi de citar los qu'utilizan sustot l'occitan (i a de segur d'auzes sítz interessants mes ne son pas completament en occitan : *Aquò d'aquí*, *Lo Rigau*, etc.).

- FIMOC es ua Federacion interregionau de mèdias occitans (<http://www.fimoc.com>).
  - *La Setmana* es un jornau ebdomadari en occitan dab ua part numerica (<http://lasetmana.fr>).
  - *Jornalet* es ua « gasetta occitana d'informacions » (<http://www.jornalet.com>).
- Enter las radios mencionam particularament :

- Ràdio País es una ràdio gascona (<http://www.radio-pais.com>).
- Ràdio Occitània (<http://www.radio-occitania.com>).

Locaument se tròban tanben programas en occitan (com sus R.E.M., Radio 4, etc.).

Per l'audiovisuau se tròban programas sus France 3 : *Vaqui* (<http://provence-alpes.france3.fr/emissions/vaqui>), *Viure al país* (<http://france3-regions.francetvinfo.fr/midi-pyrenees/emissions/viure-al-pais-0>) e *Punt de vista* (Aquitània), que n'existeish pas mei mes los numèros passats se pòden trobar sus http://www.dailymotion.com/video/x8ook6_punt-de-vista. Mencionem encara :

- Dètz TV es hèit per un collectiu que presenta vidèos sovent bracas e umoristicas (<http://www.detz.tv>).
- ÒC Tele, vaduda en 2013, es ua web-TV vertadèira, tota en occitan (<http://www.octele.com>).
- TV3 aranés (<http://www.tv3.cat/aran>), on trobam programas en aranés, tau com en Aran TV (<http://arantv.xiptv.cat>).

4.2.2. Atrunas en linha

Hòrt d'atrunas son disponiblas en linha o descargablas. Nos prepausam de mencionar sits profieitables :

- Lo CIRDÒC es ua mediatèca numerica e un musèu virtuuu (<http://locirdoc.fr>).
- Lo Congrès permanent de la lenga occitana (<http://www.locongres.org>). Es un sit institucionau que tribalha e balha atrunas de codificacion e ressorsas linguisticas (dab fichèrs descargablas de dictionaris, gramaticas etc.).
- *Son d'Aqui* es un sit de collectatges e deu patrimòni culturau occitan immateriau en Aquitània (<http://www.sondaqui.com>).
- D'autes collectatges se pòden trobar sus sits taus com lo de l'IEO Lemosin (<http://ieo-lemosin.org/>).
- *Theleme (École des chartes)* es un sit de tecnicas en linha per l'istorian e cors de paleografia on se tròban, entre autes, tèxtes occitans e facsimiles interactius (<http://theleme.enc.sorbonne.fr> ; <http://theleme.enc.sorbonne.fr/dossiers/notice30.php>).
- L'Institut Occitan, *InÒc* (<http://www.in-oc.org>), que, enter autes, balha fichas de toponims, lexics, cantas, etc.

4.2.3. Literatura

La literatura occitana es presenta tanben, com suus sits següents : lo consacrat a Max Roqueta (<http://www.max-rouquette.org>) o *Cardabelle* (<http://www.cardabelle.fr/occitan.htm>), ua antologia d'autors occitans, o *Trobar* (<http://www.trobar-aquitaine.org>).

Edicions que presentan lor catalòg : las edicions Jorn (<http://www.editions-jorn.com>), las edicions de IEO (<http://ideco-dif.com>), las edicions de la revista *Reclams* (<http://www.reclams.org>), las edicions Letras d'òc (<http://www.letrasdoc.org>), Per Noste (<http://www.pernoste.com>). Mencionam qu'aqueth sit, hòrt ric, prepausa cors de gascon e exercicis interactius. Citam enfin la revista *ÒC* e son sit (<http://www.ocrevista.com>).

4.2.4. Ensenhament

Rectorats d'acadèmias on l'occitan es ensenhat que horneishen informacions :

- Lo rectorat de Bordèu (<http://www.ac-bordeaux.fr/enseignement-et-formations-en-aquitaine/langues-regionales/langue-occitane.html>).
- Lo de Tolosa (<http://www.ac-toulouse.fr/cid71601/developpement-de-l-enseignement-de-l-occitan.html>).
- Lo de l'acadèmia de Niça (<http://www2.ac-nice.fr/cid70673/les-langues-et-cultures-regionales-dans-l-academie.html>).

Los centres regionaus de documentacion pedagogica (CRDP) que prepausan en linha lor catalòg d'albums, de manuaus pedagogics e documents variats (on podem trobar tanben espacis de mutualizacion). Ne citam tres :

- Lo de Bordèu e son Centre d'animacion pedagogica en occitan, lo CAP'ÒC (<http://crdp.ac-bordeaux.fr/capoc/>)
- Lo de Tolosa (<http://www.cndp.fr/crdp-toulouse/>)
- Lo de Montpelhièr (<http://www.crdp-montpellier.fr/produits/languesvivantes/occitan.htm>) e sa revista pedagogica *Lenga e país d'oc*.

Universitats que presentan sits interessants dab testimònis, presentacion deus cursus e ressorsas en linha, etc. :

- L'Universitat de Montpelhièr presenta son ensenhament (<http://www.univ-montp3.fr/occitan/>).
- Ensenhament de l'occitan a l'Universitat de Tolosa (<http://w3.letmod.univ-tlse2.fr/occitan/>).
- L'ensenhament a l'Universitat de la Sorbona, lo CEROC (<http://www.paris-sorbonne.fr/le-ceroc>).
- L'ensenhament de l'occitan a l'Universitat de Lhèida (<http://www.catedra-destudisoccitans.udl.cat>).

Per acabar citarèi dus sítis associatius en ligason dab l'ensenhament de l'occitan, que horneishen informacions e ressorsas.

- La FELCO que defen l'ensenhament de l'occitan (<http://www.felco-creo.org>).
- L'AIEO, Associacion Internacionau d'Estudis Occitans, qu'amassa cercaires e universitaris que desvolopan recèrcas sus la lenga e la cultura occitanas (<http://aieo.org>).

De segur existeishen tanben blògs en òc que ne presentaram pas aquí, e sítis en francés on se pòden trobar articles e ressorsas sus l'occitan.

5. Dispositius numerics

Com utilizar aqueras tecnologies per ne har atrunas a l'encòp creativas, a còps collectivas ? Nos prepausam de balhar quauques pistas per desvolopar las cinc competéncias determinadas dens l'Encastre europèu comun de referéncia per las lengas (CECRL en francés: *Cadre européen commun de référence pour les langues*).

- En compreson orau, permeten dens aqueth cas d'expausar mei a la lenga, de desvolopar l'escota, de har un tribalh fonologic e prosodic prigond. Las atrunas individuas aufreishen aus estudiants la possibilitat d'escotar a lor ritme un document sonòr, donc de mièlher discriminar (los fonèmas), de mièlher segmentar e de progressar.
- Per la compreson escriuta, la varietat deus documents escriuts balhan pro de possibilitats dab exercicis taus com las « webquest », on los estudiants deven comblar un deficit d'informacion dab ua navegacion sus l'Internet o sus un sit preseleccionat.
- Per la produccion orau e l'interaccion, las atrunas que permeten de s'enregistrar son subre aparelhs com los MP3, i-Pods, ordenadors... Contràriament a un tribalh de grop on tots los escolans ne produseishen pas frases e devís (pr'mor de tipas de personalitas, deu nombre, etc.), dab aquò cada escolan parla, s'enregistra e donc se tòrna escotar e s'autocorregís. La produccion orau es mièlher avalorada, hòrt d'exercicis se pòden har : se presentar, presentar la metèo, discutir d'un tèma causit dab un aute escolan, jogar scenetas, etc. Pòden harcontres per videoconferéncia dab d'autas classas d'occitan, participar a un escambi escolar virtuu a la debuta puish vertadèir, har participar escolans malauts aluenhats de la classa.
- Per çò qu'es de la produccion escriuta, aqueras atrunas pòden desvolopar formas de creativitat. I a atrunas collaborativas com los Wiki, experiéncias d'escritura a mei d'ua man, creacion de blògs de classa, la version informatica deu jornau de classa (com lo de C . Freinet), etc. I avó experiéncias per inventar tèxtes, contar la vita d'un barri, on ua classa creava ua familha, un

ostau o un personatge, qu'acaban per se crotzar, dens ua amira cooperativa (e que pòt dens quauques cas aluenhar de l'isolament generaument atribuit ad aqueras atrunas). Los talhèrs medialenga : dab un tablèu interactiu, ordenadors e i-Pods en dividir los escolans en grop e en prepausar per cada utís exercicis progressius adaptats a cada grop, balhan la possibilitat de har ua pedagogia diferenciada e de remediar aus trabucs encontrats peus escolans. Enfin, aqueras atrunas desvolopan l'autonomia deus escolans e lor motivacion, element important de l'aprendissatge.

Dens un aute estudi peu projècte *Include* muisharèi com lengas de migrants utilizan los TICE per demorar en contacte dab lor lenga e per organizar ua transmission aus joens dab dus exemples concrets :

- Dens un medish lòc, regularament un ensenhere utiliza cors organizats en linha peu govèrn grèc per assegurar la transmission linguistica e culturau aus joens grècs de la diaspora.
- Estudis estòn menats tanben seus emigrats ongreses aus Estats Units (Szecsi e Szilagyi 2014). Las familias assajan de practicar la lenga mes sembla pro complicat e utilizan ressorsas en linha per desvolopar la coneishença linguistica deus mainatges. Es dens aqueth cas un biais de demorar en contacte dab la cultura d'origina, quan la lenga familiau n'es pas ensenhada briga dens lo mitan escolar deus mainatges. Sembla qu'ajuda tanben a normalizar la relacion a la lenga que n'es pas mei sonque la lenga deus pairs o de la familha.

Conclusion

Enfin, per acabar, es important tanben de guardar ua amira distanciada de cap a l'ensenhament dab las navèras tecnologias. L'utilizacion deus TICE es interessanta mes demanda ua formacion e ua distanciacion, seré contraproductiu de deishar l'escolan sol dab la maquina.

Atau com ac soslinhan pedagògs e scientifics, e mei precisament B. Cyrulnik (Meirieu 2014 : 128), las teorias de l'estacament considèran la tendéncia a establir ligams afectius estreits com ua condicion, un element essenciau a la subrevita de l'èster uman.

Dens quauque aprendissatge que sia, la relacion es determinanta, los TICE pòden enriquesir un ensenhament mes ne pòden pas remplaçar la preséncia umana deu professor. Los purmèirs retorns seus cors en linha, shens nat contacte, shens nada classa en presénciau, son sovent pro negatius (com per exemple a l'Universitat de Bordèu, on S. Roussel miè un enquèsta de satisfaccion dab estudiants que seguivan un ensenhament linguistic sonque en linha ; Roussel 2015). Atau com ditz Philippe Meirieu (2012 : 8) :

Et parions que le numérique pourrait devenir, de l'école primaire à l'université, un formidable moyen d'exercer l'intelligence pédagogique. Parions que les professeurs pourraient, plutôt que d'osciller entre le culte du totem et le rejet du tabou, en faire, non seulement un outil de travail, mais un véritable objet de travail.

Bibliografia

ALÉN-GARABATO, Carmen ; BOYER Henri (dir.) (2007) : *Les Langues de France au XXIe siècle. Vitalités sociolinguistiques et dynamiques culturelles*. París : L'Harmattan.

BOYER, Henri ; GARDY, Philippe (coord.) (2001) : *Dix siècles d'usages et d'images de l'occitan : des troubadours à l'Internet*. París : L'Harmattan.

CHÂTEAUREYNAUD, Marie-Anne (2014) : « New technologies and minority languages Learning. How to use interactive technological tools to develop occitan language ». In : COLLECTIU : *INTED2014 Proceedings. 8th International Technology, Education and Development Conference (Valencia, Spain. 10-12 March, 2014)*. València : IATED, p. 7624-7629. Publicacion electronica. Disponibla sus : <http://library.iated.org/view/CHATEAU-REYNAUD2014NEW>.

COLLECTIU (2011) : *La protección de las lenguas minoritarias en Europa. Hacia una nueva década*. Vitoria : Eusko Jaurlaritzaren Argitalpen Zerbitzu Nagusia.

COMISSION EUROPÈA [COMISSION EUROPÉENNE] (2007-2009) : *Étude sur l'impact des technologies de l'information et de la communication (TIC) et des nouveaux médias sur l'apprentissage des langues. Rapport final*. Publicacion electronica. Disponibla sus : http://www.education.gouv.fr/archives/2012/refondonslecole/wp-content/uploads/2012/07/etude_sur_l_impact_des_tic_et_des_nouveaux_medias_sur_l_apprentissage_des_langues_2009.pdf

FISHMAN Joshua (ed.) (2001) : *Can threatened languages be saved ?* Clevedon : Multilingual Matters.

GRINEVALD, Colette (2012): « Parler sa langue maternelle n'est pas un handicap ». Entretien. *UNESCO Education*. Publicacion electronica. Disponibla sus: http://www.unesco.org/new/fr/education/themes/strengthening-education-systems/languages-in-education/single-view/news/colette_grinevald_speaking_your_mother_tongue_is_not_a/

MAS, Jordi (2003) : « El software libre y las lenguas minoritarias: una oportunidad impagable ». *Digithum. Revista digital d'humanitats*, 5. Publicacion electronica. Disponibla sus : <http://www.uoc.edu/humfil/articles/esp/mas0303/mas0303.html>

MEIRIEU, Philippe (2012) : *La Pédagogie et le Numérique : des outils pour trancher ?* Publicacion electronica, 9 p. Disponibla sus : http://www.meirieu.com/ARTICLES/pedagogie_numerique.pdf

MEIRIEU, Philippe (2014) : *Manifeste. Le Plaisir d'apprendre*. París : Autrement. Collection Manifeste.

MERLET, Sylvie (2005) : *Intégration cognitive et technologies d'apprentissage. Rapòrt de fin de recèrca de l'ACI cognitive*. Peitius : CNRS ; Université de Poitiers. Disponible sus : <https://hal.archives-ouvertes.fr/hal-00003728>

ROBBES, Bruno (2009) : *La Pédagogie différenciée : historique, problématique, cadre conceptuel et méthodologie de mise en œuvre*. Publicacion electronica, 34 p.

Disponibla sus : http://www.meirieu.com/ECHANGES/bruno_robbes_pedagogie_differenciee.pdf

ROUSSEL, Stéphanie (2015) : « Quand l'institution prescrit "l'innovation" : bilan et perspectives d'un cours de langues en ligne en licence d'économie ». *Recherche et pratiques pédagogiques en langues de spécialité*, XXXIV (2). Publicacion electronica. Disponibla sus : <http://apliut.revues.org/5177>

ROUSSEL, Stéphanie ; RIEUSSEC, Angelika ; NESPOULOUS, Jean-Luc ; TRICOT, André (2008) : « Baladeurs MP3 en classe d'allemand. L'effet de l'autorégulation matérielle de l'écoute sur la compréhension auditive en langue seconde ». *Alsic*, XI (2). Publicacion electronica. Disponibla sus : <https://alsic.revues.org/413>

SABLONNIERE, Bernard (2013) : « *Le Cerveau : les clés de son développement et de sa longévité*. Paris : Éditions Jean-Claude Gawsewitch.

SAUZET, Patrick (2013) : « Écart entre compétence et pratique ». In : KREMnitz, Georg (dir.) : *Histoire sociale des langues de France*. Roazhon : Presses universitaires de Rennes, p. 87-95.

SZECSI, Tunde ; SZILAGYI, Janka (2014) : « Heritage Language Literacy Practices through Media Technologies in Hungarian-American Families ». In : COLLECTIU : *INTED2014 Proceedings. 8th International Technology, Education and Development Conference (Valencia, Spain. 10-12 march 2014)*. València : IATED, p. 5685. Disponible sus : <http://library.iated.org/view/SZECSI2014HER>

VERNY, Marie-Jeanne (2012) : *Fiches pédagogiques ressources pour l'enseignement de l'occitan*. Publicacion electronica. Disponibla sus : <http://www.vousnousils.fr/fiche-pedagogique/fiche-pedagogique-ressources-pour-lenseignement-de-loccitan>

L'occitan dins lo plurilinguisme romanic. 15 ans d'escambis escolars catalan-occitan ; Tremp – Sant Africa

Patric COFIN
Universitat de Montpelhièr 3 – Pau Valèri

---

1. Presentacion

En 1998 los ensenhaires d'occitan de la ciutat escolara Joan Jaurés de Sant Africa, un dels dos primièrs sít ont se botèt en plaça l'ensenhament public bilingue occitan-francés, prenguèron contacte a través de l'acadèmia de Tolosa amb la Generalitat de Catalonha amb lo projècte de cercar un establiment correspondent catalan e metre en relacion duradissa d'escolans d'occitan francofòns amb d'escolans catalans. Aquò's l'IES de Tremp, dins lo Palhars Jusan, que foguèt interessat per la proposicion e respondèt.

Quand recebèrem, a la fin de 2013, l'apèl a comunicacions del congrès de l'AIEO a Lhèida, nos semblèt pertinent de prepausar als nòtres partenaris trempolins de presentar una comunicacion sus aquesta experiéncia. Disi nosautres perque soi pas sol dins aqueste projècte. Del costat de Tremp lo projècte foguèt portat per la professora de francés Anna Tomàs, acompanhada per la professora de catalan Blanca Capdevila e lo professor de castelhan, Manel Riu. Del costat santafrean èrem los dos professors d'occitan (Geneviève Cofin, que participèt a l'elaboracion de la comunicacion, e ieu).

Grandmercegi lo comitat d'organizacion d'aver permés aital la presentacion d'un testimoniatge d'actors de l'ensenhament en Catalonha e Occitània.

2. Genèsi e modalitats de l'escambi

2.1. Los objectius respectius

La situacion iniciala es de cercar dins la creacion, en 1989 a Sant Africa, d'un dels dos primièrs sít bilingues publics occitans. Dins tota fasa educativa l'objectiu es a l'encòp d'afavorir per l'escolan l'estima de se, la fisança dins el e son identitat, e de metre tanben en situacion de descobèrta e de respècte de l'alteritat. Per l'occitan dins nòstre cas precís, es tre lo primari una ambiciosa pedagogia de projècte (en l'abséncia tant de material pedagogic coma d'acompanhament exterior) menada per un mèstre exemplar que federèt aqueste ensenhament bilingue. A l'escòla mairala e primària, s'agís subretot de metre l'escolan en situacion de descobèrta e d'identificacion amb lo local, lo mitan pròche.

En 1995 los primièrs escolans bilingues arribèron al collègi en classa de seisena e se pausèt a nosautres la question de la contunhacion de l'escòla e de la mesa en plaça al collègi d'una pedagogia de projècte adaptada totjorn en l'absència d'acompanhament institucional especific (aquò s'entend dins lo sens d'absència de material pedagogic, d'absència de projèctes academics pròpris e d'absència de finançament especific).

L'obligacion de capitar quicòm d'adaptat als escolans es fonamental en Occitània per l'ensenhament bilingue, perque los grops d'escolans bilingues se constituïsson en mairala o a la debuta del primari e demòran aital sens integrar de novèls escolans mas amb possibilitat d'abandon a quin moment que siá. Calíá evitar lo lassitge e la partença d'escolans per assegurar tanben la continuitat de la primièra experiéncia bilingua. Bastiguèrem amb l'occitan de projèctes de dobertura adaptats a cada nivèl del collègi : expression teatrala, descobèrta del mitan regional, percors romaníc.

Nos caliá tanben evitar la guetoïzacion d'aqueste grop bilingue ; tanben integrèrem dins los projèctes, amb los bilingues, los escolans d'occitan d'LV (lenga viva) 2 e 3 de las autras classas. Se pausèt alara a nosautres, amb la fin del cicle del collègi, la question de la dobertura als autres e al mond amb l'occitan, qu'es una fasa de construccion personala indispensable per cada adolescent e qu'es tanben necita collectivamente per la reconeissença de la legitimitat de sa quita lenga. Mas s'òm agacha la situacion de l'occitan, se veï plan sa situacion d'insularitat de fach, dins un espaci enrodat d'autras lengas amb gaire de pòlis occitanas transfrontalièras : totes los occitans pòdon pas escambiar amb la Val d'Aran, las Valadas o La Gàrdia !

Caliá cercar una altra via e sul pic, de las nòstras experiéncias personalas, avèm pensat al catalan. Es aquí qu'interven la descobèrta qu'aviam fach de l'intercompreson romanica amb la publicacion dins la revista *Lenga e país d'òc* de las reflexions del professor Tilbert Dídac Stegmann (1991), de l'Universitat de Francfòrt, relativas al catalan e fondadas sus son metòde d'aprendissatge simultanèu de lengas aparentadas EuroCom. Per resumir a la lèsta, s'agís d'activar amb lo mens d'esfòrces possibles las coneissenças qu'òm ten per dintrar una lenga nòva. Lo professor Stegmann nòta que la dificultat mai fòrta es l'aprendissatge de la segonda lenga. En seguida l'aprendissatge es d'aitant mai aisit qu'òm se tròba dins una meteissa familha de lengas - lengas romanicas per nòstre prepaus. Remarca enfin que lo catalan es una lenga fòrça panromanica, aisida per dintrar dins las autras lengas romanicas. Aqueste article èra seguit d'un autre article de Josep Maria Artigal (1991), revirat en francés per Andrieu Clamenç (Clément 1991), qu'analísava las condicions d'utilizacion d'una lenga qu'òm coneis pas encara : « la nòva lenga s'utiliza s'òm vòl e s'òm pòt ».

Aviam aquí l'encastre teoríc qu'afortissiá las nòstras conviccions non formalizadas. Un escolan bilingue de dobla lenga mairala (francés e occitan, o de lenga mairala francesa e de lenga segonda occitana residuala o aquesida) podíá dintrar, comprene e benlèu comunicar dins una tresena lenga romanica. Aquesta conviccion èra assolidada per de referents europèus incontestables.

Avèm donc definit nòstre objectiu d'escambi a partir de la realitat dels nòstres escolans e de lor environament e de nòstras espèras educativas en 4 punts :

- Metre en relacion d'escolans d'occitan bilingues o pas, que son francofòns e que la màger part estudian lo castelhan coma LV2, amb un espaci bilingue de lenga catalana dominant per sensibilizar los uns e los autres al plurilinguisme romaníc.

- Los escolans ciblats son d'adolescents de la fin del collègi (classe de tresena) e de la debuta del licèu (classe de segonda).
- Metre en plaça un escambi duradís.
- Cercar un partenari dins un luòc d'escambi comparable a Sant Africa : vilòta de 8000 abitants, enclavada o aluenhada de grands centres urbans, de mitan rural (aquò per defugir las distorsions socialas e culturalas entre metropòlis e mitan rural qu'òm sabí per experiéncia que patissiá per foncionar).

A partir d'aqueste quadre, una demanda de cèrca d'establiment d'afraïrament foguèt transmesa pel camin ierarquic al rectorat de l'acadèmia de Tolosa, que lo mandèt als servicis educatius de la Generalitat de Catalonha, que n'assegurèt la difusion a sos establiments d'ensenhament segondari. Foguèt l'IES de Tremp, dins lo Palhars Jusan, que respondèt en decembre de 1998 amb l'intencion de venir quitament sul pic. I aguèt de segur del costat catalan la curiositat d'aquestes « franceses » singulars, occitans, que butèt l'idèa d'afortir al defòra l'imatge de la catalanitat. Mas subretot i aguèt lo fach qu'èran demandaires d'escambis amb l'exterior e en cèrca d'un afraïrament duradís aprèp d'experiéncias sens seguida.

La demanda a Tremp vení de professors de francés que vesían l'utilitat dels escambis transfrontalièrs. En meteis temps, vesían puntar las menaças sus lor ensenhament e la necessitat d'afortir aqueste ensenhament concurrenciat per la temptacion de l'utilitarisme de l'anglés (qu'anava lèu venir LV1 obligatòria unica). Decidiguèrem doncas de bastir un escambi amb quatre lengas, las lengas dels territòris : catalan e occitan e las LV2 d'aprendissatge, francés e castelhan.

L'afraïrament foguèt validat e registrat per las acadèmias (la Generalitat de Catalonha e l'acadèmia de Tolosa, que l'omologuèt lo 24 de març de 1999). Un afraïrament occitanocatalan podí doncas foncionar del meteis biais coma per tot escambi de lenga nacionala estrangiera.

2.2. Foncionament dels escambis

2.2.1. Del pes administratiu a la reconeissença

De frens venguèron assajar de redusir l'objectiu inicial, especialament lo pes de las rigiditats administrativas e de las representacions culturalas exagonalas abans qu'un biais d'oficialitat de reconeissença institucionala s'installèsse. Sens dintrar dins lo detalh de l'organizacion practica, vòli mencionar dos exemples que meton en evidéncia lo refús de reconeissença o la manca de legitimitat de l'occitan, e mòstran plan l'estatut de la lenga segon qu'òm es d'un band o de l'autre dels Pirenèus.

La primièra dificultat evidentada dins aquestes projèctes s'òm vòl aver un projècte dobèrt a totes, n'es lo finançament. Las doas esquipas de l'afraïrament an doncas decidit en 2001 de montar un projècte comun amb demanda de borsa europèa Lingua dins lo programa Socrates entitolat « Occitan-catalan, doas lengas sòrres ». Son de projèctes pesucs en tèrmes de montatge administratiu e financièr, de contengut e de rendut compte pedagogic. A Tremp lo montatge administratiu e financièr foguèt acompanyat per l'esquipa administrativa, e lo projècte bastit obtenguèt plan lèu son finançament. Per Sant Africa son los professors d'occitan que montèron tot lo projècte que lo correspondent francés Socrates refusèt al títol del fach qu'occitan e catalan èran pas de lengas vivas estrangieras elegiblas al finançament europèu. Un refús per

nosautres auriá implicat una anulacion pels nòstres partenaris. La situacion foguèt desblocada quand acceptèrem de cambiar lo títol e de suprimir totas las mencions al catalan e a l'occitan, que venguèt - obligatòriament en francés - « Sud de la France - Nord de l'Espagne : deux regions sœurs ». A partir d'aquí sovent, òm o veirà, los projèctes foguèron establits amb l'objectiu d'eficacitat economica perque çò important èra de far de tal biais que lo prètz per las familhas foguèsse redusit al mai e que las questions financièras foguèsson pas una empacha per elas.

La segonda dificultat es intèrna a l'establiment francés, es la de la legitimitat de l'occitan e de sa reconeissença. Concurrència mal viscuda per certans professors de lenga, e especialament de castelhan - dich en França *d'espanhòl*. Aqueste afairament los a butat positivament a bastir e desvolopar lors pròpris projèctes. Mas aperabans avèm degut patir diferentas iniciativas. Quand los escolans partissián a Tresp, mentre que nosautres limitàvem lo trabalh en occitan, recebián un long questionari de far en castelhan. Coma regularament los escolans amb lors correspondents anavan a Barcelona, se montèt un viatge castelhan a Barcelona - « en Espanha » - per las classas « d'espanhòl de quatrena ». Cal ajustar que coma per d'unes aqueste afairament èra pas legitim, los escolans devián a Tresp aprestar las evaluacions o examens blancs programats sovent la setmana seguent lo periòde d'escambi.

La situacion foguèt plan diferenta a Tresp e Sant Africa. A Sant Africa l'escambi demorèt jos la sola responsabilitat dels dos professors d'occitan, ajudats pels sols professors solidaris de l'occitan. Pauc a pauc las causas venguèron mai toleradas e mai se l'establiment marcava son pauc d'interès a través de l'abséncia dels provisors, lo servici minimal en matèria de sosten logistic. Los parents d'escolans que los enfants participavan a d'autres escambis trobèron que l'escambi amb los catalans èra lo melhor capitat, amb de relacions prigondas amb los escolans e los parents catalans. La collectivitat (comuna e intercomunalitat), especialament amb lo conse Alain Fauconnier dobèrt per son experiéncia politica, butèt a d'escambis amb Catalonha e desvolopèt rescontres e relacions amb los elegits de Tresp.

A Tresp l'esquipo educativa se recampèt mai a l'entorn de l'escambi. De segur, Anna Tomàs coordinava l'ensemble dels escambis internacionals de l'establiment e aquò pesèt positivament. Mas cal ça que la notar la preséncia e l'engatjament sitematic del provisor, e dels autres professors segon los besonhs de l'escambi (son en tot sèt professors de disciplinas diferentas que participèron a l'acompanhament a Sant Africa).

2.2.2. Foncionament dels escambis

Lo principi retengut es la mesa en plaça d'un escambi duradís pels escolans amb d'activitats pròprias sus tres annadas. L'escambi a pas un caractèr obligatòri : es la motivacion que prima mai que mai, doncas l'enveja de participar e l'acceptacion de s'investir dins d'activitats complementàrias. La primièra accion es la mesa en plaça de correspondéncias en classa de quatrena o segonda ESO. S'agís al primièr trimèstre escolar d'una correspondéncia-letra e ficha ont cada escolan se presenta personalament. Es seguit al tresen trimèstre d'un dorsièr tematic realizat per cada escolan a son iniciativa sus una tematica que li agrada. A partir d'aquí se multiplican los escambis pels diferents mèdias electronics o malhums socials.

L'annada seguenta, son las recepcions d'escolans dins la familha correspondent a Tresp e Sant Africa. Los escolans ciblat son los de tresena ESO

e quatrena ESO a Tremp, amb lo correspondent a Sant Africa de classa de tresena e classa de segonda. Los escolans pòdon participar las doas annadas pro que servèsson lor causida de contunhar de far al licèu de francés a Tremp e d'occitan a Sant Africa, que l'objectiu es tanben en intèrne d'assegurar la transicion de cicles (collègi - licèu). De mai, al marge, certans escolans an pogut participar tres còps : per L'IES Tremp son certans escolans amb la causida de francés LV1 en primièra annada de bachelierat, e per Sant Africa son d'escolans engatjats dins l'accion occitana.

Abans l'escambi se fa una preparacion linguistica a partir de documents de comunicacion correnta simples aprestats per las doas esquipas. La durada d'aquestes escambis pròpriament dites per de rasons practicas de gestion del temps foguèt estabilizada a dètj jorns. Son sompartits dins lo temps de l'annada escolara : al primièr trimèstre (octòbre o novembre) los escolans santafricans van a Tremp e los escolans de Tremp venon en retorn a Sant Africa a la debuta del tresen trimèstre (en general en abril). Aquò daissa un temps de comunicacion entre los periòdes de recepcion e tanben un temps de preparacion e realizacion de produccions comunas quand son demandadas. Lo fach d'aver dos grops d'atge, e doncas d'aver d'escolans qu'an agut un primièr acuelh dins cada ciutat, es un element de seguretat pels novèls e de responsabilizacion pels ancians, que devon prene en carga l'acompanhament - mena de tutorat - dels novèls.

Son en tot 15 annadas d'escambis e d'afraïrament complidas per cada sit dempuèi l'annada escolara 1998-1999, marcada per la primièra recepcion d'escolans de Tremp a Sant Africa, fins a l'annada escolara 2012-2013.

Los escambis son establits sul principi dels afraïraments entre dos escolans. Segon las annadas, de 40 a 80 escolans anuals an participat. Sus las quinze annadas dempuèi l'annada escolara 1998-1999 a l'annada escolara 2012-13, es un total de 810 joves catalans e occitans qu'an participat a las recepcions e als acuelhs dins de familhas correspondentas, siá una mejana annuala de 54 escolans amb un nivèl bas d'un quarantenat la primièra annada, e de puntas a 86 escolans en 2006-2007 e 2010-2011. De mai, per de rasons diversas, d'escolans an sonque participat a las activitats dins las fasas d'acuelh e venon encara afortir aquestas chifras.

Cal ajustar que segon las annadas lo nombre d'escolans candidats foguèt pus redusit a Tremp o Sant Africa, mas dins la màger part dels cases, quitament cada còp, se poguèt solucionar amb la proposicion facha per una meteissa familha d'acuelh multiple. A Sant Africa, per s'aparar d'aquesta risca sus la non-adequacion del nombre de participants, mas subretot per motivar los escolans, foguèt decidit d'establir una mena de classament fondat sus de critèris objectius e positius d'investiment e non pas de qualitat escolara. A Tremp aquò foguèt soscat aquestas darrièras annadas mas pas mes en plaça.

Enfin, l'organizacion de cada annada venenta es bastida pels ensenhaires dels dos sits en foncion del calendèr d'establiment conegut per la dintrada e dels projectes pedagogics d'oportunitat que pòdon afortir lo programa dels escambis.

3. Organizacion e descobèrta linguistica

3.1. Los programas

L'objectiu dels programas meses en plaça per las doas partidas es de balhar un imatge global de l'activitat dels òmes dins caduna de las ciutats e de son territòri. Aquestes

programas son establits de tal biais qu'un tèma transversal pòsca èsser declinat tant a Trepmp coma a Sant Africa. Demest aquestes tèmas transversals, d'unes son istorics, d'autres economics, maites culturals o ligats a las practicas quotidianas o tradicionals. Cada còp se va far la cèrca d'una mesa en relacion o en parallèl a Trepmp e Sant Africa. Aquí qualques exemples :

- D'un band creacion de l'idroelectricitat en Palhars (Cabdella-Estany Gento), de l'autre la meteissa activitat en Sud-Avairon (Lo Poget, Lo Truèlh, Henri Michel).
- D'un band l'art romanic catalan amb la Vall de Boí, de l'autre l'art romanic occitan amb Concas.
- L'Any *Dalí* e lo surrealisme ; Toulouse-Lautrec al musèu d'Albi.
- L'agropastoralisme e las formatjariás artesanals de Palhars ; l'elevatge de fedas e la produccion de rocafòrt.

I a tanben, o avèm evocat, de projectes d'oportunitat amb de faches culturals particulars organizats dins l'un o l'autre espaci :

- Presentacion del filme *El misteri del Nil* a l'Imax del Port Vell, e participacion a la jornada de rescontres liceans d'occitan de Miègjorn-Pirenèus.
- Espectacle teatral a Trepmp, spectacle del comedian-contaire Ives Durand.
- Tolosa vista per l'escrivan Alem Surre-Garcia.
- Mòstra occitana *Los Noms del paísatge*.

Sens dintrar dins los detalhs dels programas establits, las causidas son fachas de tal biais qu'un escolan que participariá sonque una annada a l'escambi pòsca descobrir l'essencial de la realitat de l'autre ; per contra, son tanben bastits de tal biais que i aja pas repeticion de descobèrtas e rescontres sus doas annadas seguentas. Sus cadun dels periòdes alternatius d'escambi, doas dimenjadas son servadas per la vida amb la familha d'acuèlh. Las autras jornadas son sompartidas entre trabalh en comun amb las lengas d'escambi, e descobèrtas (del mitan, descobèrta o rescontre cultural, descobèrta e rescontre economic...). Aital es organizada una alternància annadièra que presenta d'elements pròpris a cada espaci e d'activitats especificas a cadun dins l'idèa d'aver un panèl complet de descobèrtas sus 2 ans.

La descobèrta del territòri passa per las decobèrtas seguentas :

- D'una de las metropòlis o vilas regionalas centralas (Lhèida, Barcelona e Tarragona) a partir de Trepmp, Tolosa, Montpelhièr o Besièrs, e Albi a partir de Sant Africa.
- Los sits istorics : sits templiers a Sant Africa, sit de Mur e Montanyana a Trepmp.
- La marca istorica dels òmes sus cada territòri : ostal de la memòria a Sant Africa, musèu del cuèr o de la terralha romana a Milhau, musèu Fenaille de Rodés (estatuas-menirs) ; a Trepmp, Museu de les Cièncias Naturals ; d'Isona, Museu dels Raiers ; Centre d'Interpretació del Montsec, de Ribagòrça.

La descobèrta de las activitats es la d'activitats practicadas e presentadas dins cada sit :

- Las danças tradicionals occitanas e sardanas, o cançon occitana e teatre en catalan, cada còp amb l'acompanhament dels grops e talhièrs de practica locals.
- Activitats esportivas : patinatge, centre equèstre, canoa, espeleologia.

Al nivèl economic i a las causas que se pòdon pas contornejar, descobèrtas en alternància cada dos ans :

- A Tremp lo mercat del diluns, la reconquista de l'activitat viticòla (visita de cavas), l'artisanat agroalimentari.
- A Sant Africa lo rocafòrt, amb alternància de productors (Papillon o Société).

La màger part de las visitas o dels rescontres son organizats en catalan a Tremp e en occitan a Sant Africa.

3.2. Las practicas de las lengas en situacion de comunicacion correnta

Los programas intègran cada còp de practica de lenga de comunicacion correnta amb activacion de l'intercompreneson romanica (son totes d'escolans que mestrejan doas lengas, n'an una d'aprendissatge e una en descobèrta). La primièra mesa en contacte de lenga es l'acuèlh d'establiment amb la mesa en plaça dels afrairaments. Coma lo primièr acuèlh se fa a Tremp, es lo catalan qu'es lenga de recepcion. Puèi seguís la presa de contacte amb lo correspondent e sa familha, ont van viure la dimenjada. La situacion es parièra per l'acuèlh a Sant Africa, amb la diferéncia que los joves se coneisson ja, an viscut dètz jorns ensemble e an comunicat.

Cada còp, dempuèi la debuta de l'afrairament, la demanda dels ensenhaires a las familhas èra que comunicuèsson amb lor lenga costumièra en fasent un esfòrc per parlar en catalan a Tremp e en occitan quand se podia a Sant Africa. Cal notar que lo mai sovent las familhas catalanas parlavan en castelhan amb lo pensament que seriá mai aisit pel jove correspondent de los comprene, çò qu'assajavan tanben de far las familhas francesas. Calguèt d'annadas de quichadas per far comprene que çò important èra de se presentar dins sa realitat objectiva de comunicacion e d'us de las lengas (siá catalana, siá castelhana, siá francesa, siá occitana residuala) e que l'adaptabilitat èra possible e mai desirabla. L'emplec d'una altra lenga devia intervenir coma esplech d'ajuda.

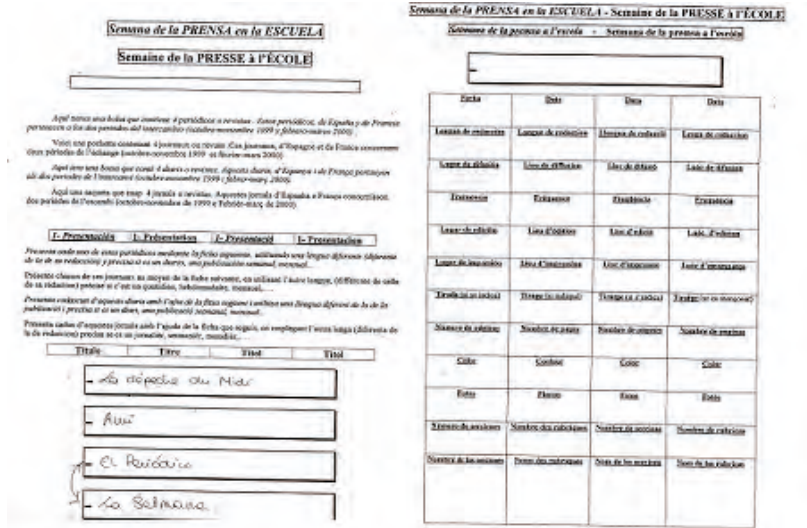
Aquestas dimenjadas non formals son los temps pus fòrts de mesa en contacte linguistic. Son los primièrs contactes amb l'alteritat ligats a la vida quotidiana, que siá vida e organizacion de l'ostal e de la familha, repaisses e alimentacion, activats dels joves entre eles fòra preséncia d'adultes. Es aquí que se met en plaça l'element fonamental de la relacion linguistica e de l'afrairament.

Es essencialment a aqueste nivèl que las equipas pedagogicas balharàn de moduls d'evaluacion leugièrs de far pels escolans en catalan e occitan : percepcion e recepcion dels lésers de la joinesa, dels oraris, del biais de manjar, d'ocupar l'ostal, l'espaci urban... I a aquí, de fach, una dobla evaluacion : de la relacion amb lo correspondent e de la percepcion de l'alteritat.

Aprèp la dimenjada, diferentas activitats son organizadas lo diluns per la mesa en descobèrta del mitan e de sa lenga. Pòdon èsser d'activitats portadas pels escolans coma un jòc de pista o alara una visita de la vila en catalan a Tremp, en occitan a Sant Africa. A Tremp es una alternància entre la descobèrta del centre urban e la descobèrta del mercat, amb una recèrca de far dins las lengas de l'escambi. A Sant Africa es la descobèrta de la vila o de l'especificitat de la cultura occitana. D'activitats comunas que son un trabalh de far amb los correspondents dins la lenga de l'autre, catalan o occitan, completan aqueste apròchi ; pòdon tanben èsser d'activitats amb las quatre lengas romanicas. Pòdon èsser de jòcs de ròtle, d'activitats coma un taltier de dessens de comentar, de documents d'analisar, de contes de comprene e tornar formular, de questionaris a partir de documents o monuments... Cada còp un grop d'escolans deu comprene e restituir la lenga de l'autre amb son ajuda eventuala. En quinze annadas totes los camps del quotidian son estats cobèrts.

Aquí simplement qualques exemples de trabalh ordinaris que tornèrem prene dos còps a l'escasença dels escambis :

- A Tresp l'esplecha del conte de la *Ventafocs (La Cendroseta)* en occitan. L'activitat i es de legir e comprene lo conte dins la lenga de l'autre (occitan e catalan) e de trobar e classificar un lexic pròche.
- A Sant Africa la coincidència de l'acuèlh en meteis temps que la jornada de la « premsa a l'escòla » foguèt l'escasença d'un trabalh d'analisi de quotidians e setmaniers puèi restitution per cada grop afrairat.

3.3. La lenga en situacion culturala. Las realizacions comunas plurilinguas

Cada còp qu'es estat possible, siá gràcias a d'oportunitats de finançament, siá gràcias a d'oportunitats relacionals, los escolans an aprofecat d'experiéncias qu'an afortit lo nivèl de relacion, personala o linguistica. Son de moments fòrts qu'an marcats los escolans.

Foguèron d'escambis e viatges culturals particulars, coma la participacion dels escolans de Tresp al percors romanic de la classas d'occitan de Sant Africa per l'an 2000, ont visquèron pendent dos jorns amb d'escolans d'occitan. En parallèl, los escolans de Sant Africa faguèron una descobèrta aprigondida amb los escolans de tresena ESO de Tresp de la Barcelona modernista.

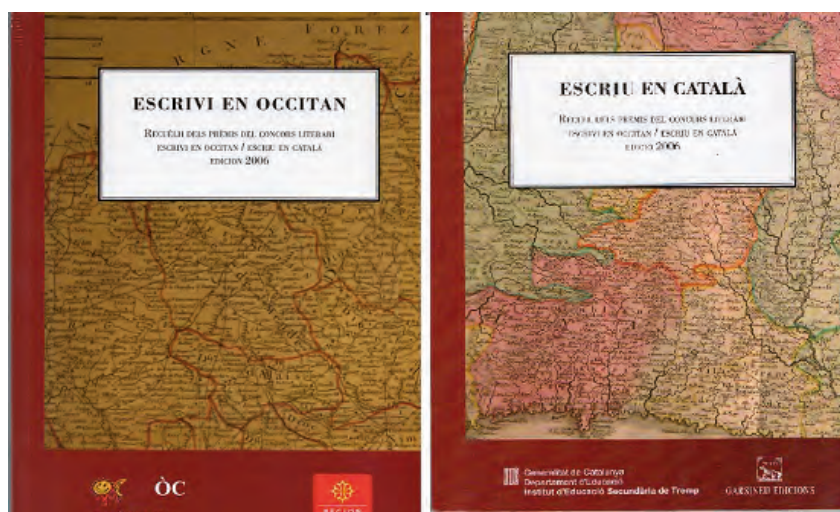

Foguèt tanben lo rescontre d'actors culturals importants dins de moments d'exception. L'ensemble dels escolans passèron a Tresp tota una vesprada consagrada al conte pireneic amb l'escrivan catalan Pep Coll, mentre que l'escrivan occitan Ives Roqueta lor prepausèt a Sant Africa una vesprada sus las ligasons occitanocatalanas e las influéncias catalanas sus l'occitanisme modèrne (Nòva cançon occitana, Nòva poesia...).

En defòra dels trabalhs d'evaluacion ja evocats, los escolans de cada grop deguèron complir de produccions pròprias, siá en comun siá individualas, dins de camps d'activitat plan diferents :

- Ràdio. Los escolans de Tresp descobriguèron la ràdio locala, que se metèt a disposicion per registrar de sequéncias de grop amb de grups d'escolans dels dos suts e realizar una jornada de difusion.
- Concors d'escritura. Es aquí una realizacion comuna mas que se fondèt sus de produccions individualas de classa, seguidas d'una classificacion per cada lenga sus cada sit abans realizacion comuna d'un obratge editat a Tresp per l'ostal d'edicion Garsineu (Collectiu 2006) e utilizacion dins las activitats comunas l'annada seguenta.

- Realizacion d'un blòg. S'agís aquí d'un trabalh pròpri als escolans de Tresp que devián, amb l'ajuda de lor correspondent, alimentar cada jorn un blòg especific a l'escambi occitanocatalan pendent lor acuelh a Sant Africa, ont cada catalan aviá una pagina d'emplenar segon una consigna personala.
- Realizacion d'un libret de convèrsa occitan-catalan. Aquò's a l'opausat un trabalh pròpri als escolans de Sant Africa que devián, amb l'ajuda de lor correspondent, cercar e prepausar d'elements de lexic e convèrsa sul modèl d'un pichòt libret realizat pel festenal occitan Estivada de Rodés.

3.4. Percepcion del catalan e percepcion de l'occitan. Las percepcions recipròcas e la reconeissença del plurilinguisme romanic coma realitat

Çò que s'establiguèt sul pic foguèt la suspresa e lo plaser dels escolans occitans que descobrissián, a mesura dels jorns que passavan, que comprenián de mai en mai lo catalan. Vesián qu'a la fin, èran capables de sègre una visita, una conferéncia en catalan e de comprene tot. Foguèt parièr pels joves catalans rapòrt a l'occitan. Totes prenián consciéncia de la proximitat de las lors lengas.

I aguèt pas evidentament passatge a una lenga de conceptualizacion, mas i aguèt dobertura o aprigondiment de las capacitats de conceptualizacion dins sa quita lenga : a l'escasença de las emissions de ràdio, dins la realizacion de blògs, de las interaccions pendent los rescontres d'escrivans. Aquò's un element important de l'estructuracion de la pensada per un adolescent al moment del passatge del collègi al licèu, sovent fondador de la capitada venenta de l'adulte naissent. Desvoloparai pas mai aqueste prepaus e prepausi de clavar en mòda de bilanç.

Per clavar

Lo primièr bilanç es la satisfaccion de las equipas d'aver, en 15 ans, complit un escambi duradís e mes en relacion positiva 810 escolans dins los escambis, mas almens mai del doble dins las relacions establidas pendent las visitas. Aquesta satisfaccion es mai que mai dins la percepcion positiva de l'alteritat pels escolans. De segur, es mai positiu pels escolans occitans reconeissents de la generositat de las familhas catalanas mas tanben admiratiu de la seguretat e de la fisança catalana. I tròban tanben seguretat e fisança e estima de se. Pels escolans catalans es una mena de reconeissença de lor catalanitat amb la possibilitat d'èsser aculhits al defòra amb una identitat de catalan, e donc tanben marca de fisança.

Diferents nivèls d'esperlongament se son meses en plaça pendent e al cap de 15 ans :

- Es evidentament la seguida de las relacions individualas dels ancians escolans e de las familhas que contunhan de se recebre dins aqueste espaci transfrontalièr pròche.
- Aquò's tanben la causida de nombroses escolans de l'escambi de seguir d'estudis universitaris, almens dins l'encastre Erasmus. En Catalonha (Barcelona, Girona) pels occitans, a Tolosa pels catalans.
- Aquò's la mesa en plaça d'escambis entre las doas comunitats : escambis d'associacions culturalas de las doas ciutats (grops musicals, corals, escambis de mòstras), acuelh d'elegits sus de tematicas precisas.
- En 2014, lançament de presas de contactes e d'estudis a través del Pargue natural regional dels Grands Causses e del GAL Ceder, e de las comunas de Tremp e Sant Africa per la realizacion d'un projècte de cooperacion economica e de desvolopament.

Bibliografia

ARTIGAL, Josep Maria (1991) : « Quelques considérations sur l'acquisition d'une nouvelle langue ». *Lenga e país d'òc*, 23, p. 27-44.

ASSOCIACION Cap l'Òc (2012) : *Viure en Occitània : libret trilingüe occitan, catalan, francés*. Sant Africa. 24 p.

CELLIER-GELLY, Micheline ; TORREILLES, Claire ; VERNY, Marie-Jeanne (2004) : *Entre deux langues : bilinguisme et autobiographie*. París : ADAPT.

- CLÉMENT, André [CLAMENÇ, Andrieu] (1991) : « Positions de J.-M. Artigal pour la didactique d'une langue minorée ». *Lenga e país d'òc*, 21, p. 10-17.
- CICHON, Peter (1994) : « Bilinguisme français / langue régionale : pratiques actuelles et projets ». In : COLLECTIU : *Langues et régions en Europe. Actes des 3es rencontres nationales de la FLAREP*. Albi : Centre culturel de l'Albigeois ; CREO ; CDDP du Tarn, p. 73-79.
- COLLECTIU (1986) : *Enseigner les langues dévalorisées : motivations, jeux, didactiques*. Numéro especial de la revista *Practicás*, 56, 149 p.
- COLLECTIU (2006) : *Escrivi en occitan. Escriu en català*. Tremp : Garsineu ; IES Tremp ; Associacion Cap l'Òc.
- DALGALIAN, Gilbert (2007) : *Reconstruire l'éducation ou le désir d'apprendre*. Nantes : Éditions du Temps.
- GLISSANT, Édouard (1994) : « Cultures en relation ». In : COLLECTIU : *Les Régions et l'Europe des langues. 8e colloque de la FLAREP (Montpellier, 22-23 octobre 1994)*. Montpelhièr : CREO ; FELCO, p. 77-89.
- HAGÈGE, Claude (1994) : « Contribution des langues régionales à la constitution d'un plurilinguisme européen et à l'apprentissage d'autres langues ». In : COLLECTIU : *Les Régions et l'Europe des langues. 8e colloque de la FLAREP (Montpellier, 22-23 octobre 1994)*. Montpelhièr : CREO ; FELCO, p. 49-58.
- JORNET, José (1999) : *Agermanament i Euroregió. Jumelage et Eurorégion. Afrairament e Euroregion*. Tolosa : Loubatières.
- LAGARDE, Christian (2008) : *Identité, langue et nation : qu'est-ce qui se joue avec les langues ?* Canet de Rosselhon : Trabucaire.
- ROMERO-GALERA Sílvia (2008) : « Les nouveaux dispositifs d'enseignement des langues. L'évaluation certificative : usages et application du CECRL en catalan et aranais ». In : VERNY, Marie-Jeanne (ed.) : *Las Lengas regionalas a l'escòla publica, passapòrt per una societat plurilingua. Actes du 22e colloque de la FLAREP (25-26 octobre 2008, Saint-Affrique / Mende)*. Tolosa ; Montpelhièr : CREO ; FELCO, p. 125-143.
- STEGMANN, Tilbert Dídac (1991) : « El català com a base per a una planificació plurilingüe europea : l'aprenentatge simultani de llengües emparentades ». *Lenga e país d'òc*, 23, p. 23-26.

Elements d'analisi dels ligams entre la lenga e la cultura dins una classa cooperativa Calandreta¹

Xavi FERRÉ
Professor de las escòlas Calandreta
Aprene, Besièrs

---

1. Introduccion

Soi regent dins una classa Calandreta de CP-CE1-CE2 a Besièrs. Lo tèma de mon intervencion concernís qualques aspèctes del ligam entre lenga e cultura occitana. Aquò, dins una classa cooperativa institucionala, e dins lo contèxte d'un ensenhament immersiu aboriv. Ensajarai d'illustrar cossí, dins lor dimension d'educacion sociala e politica, las tecnicas Freinet e la pedagogia institucionala participan al fondament e a l'estructuracion del concèpte de lenga-cultura occitana.

2. L'immersion linguistica aboriva

Una lenga parla de la natura, de las gents, de las relacions umanas, de las emocions e dels sentiments. Cada lenga o fa amb son engh, amb son accent. L'occitan nasquèt al cap de l'Empèri roman d'occident e donèt al mond la granda civilizacion dels trobadors. D'aquel periòde, ereitam de nocions clau coma amor, prètz, paratge, larguesa e mesura. Son d'amiras qu'assajam de s'i fisar coma a un asuèlh. Lo trobar teissia de musica e de mots : de cançons. Cantam encara. La literatura occitana, maldespèch trabucs e auvaris, long dels sègles, a portat frucha e s'es mantenguda. Legissèm encara de literatura occitana, la d'uèi tant coma la d'ièr. Quitament la dança. Dançam encara.

Pasmens, dins la societat que costegi, valent a dire en Bas Lengadòc mai que mai, la situacion de l'occitan me pareis paradoxala. M'avisi que las manifestacions culturalas son de mai en mai presentas e son pas rars los luòcs de tota mena que son estampilhats occitans, signe que lo « temps de la vergonha » es passat. Vesèm espelir de seradas grand public que la dimension artistica i pren sovent lo pas sus la dimension culturala. De mai en mai, los artistas jògan o cantan en occitan mas entre doas cançons e sustot quand davalan de l'empont, parlan pas pus la lenga. Aital, tre que se quita la scèna, tròp sovent l'occitan desapareis, signe qu'es pas pus utilizat socialament pel

---

¹ Aquesta comunicacion s'apièja sus mon memòri de Màster 2 MEF EBJ (Ferré 2012).

public larg. Òm parla de la lenga mas òm la parla pas. Una distància s'installa entre çò que fa veire l'expression culturala e çò que constatam cap a la realitat de la produccion linguistica. Aquesta dicotomia tend a embarrar la cultura occitana dins una mena de folclòre². Al mièlhs, ven espectaculara tre qu'es desconnectada de l'usatge social de sa lenga. Ça que la, me sembla que sèm dins un moment clau ont la lenga deu far lo ligam amb la cultura occitana d'uèi e la de deman. La cultura occitana pòt pas èsser sens sa lenga. E la lenga viurà se pòrta una cultura especifica e atrasenta.

A Calandreta, l'occitan es la lenga ensenhada e ensenhaira. Mas sa realitat sociala fa qu'es ensenhat coma una lenga « estrangiera ». Aital, l'immersion aboriva, a contrapè, ven garentir un input optimal, tre que pren la totalitat de las oras de l'annada escolara per la lenga cibla. Aquò's la condicion necessària per installar un bilinguisme tan galhard coma possible, un nivèl de competència pro bèl dins dels mainatges. Pasmens, dins la societat e sovent dins los grands, la lenga pòrta encara las escarraunhadas del passat. Cal restablir l'imatge de l'occitan al prèp dels mainatges per fin que se pòscan projectar coma subjèctes e doncas coma actors de la lenga-cultura occitana. Mas ja, que la lenga siá la que senhoreja a l'escòla es un pas important fach cap a la dignitat.

E mai l'escòla, la mairala especialament, beneficia d'una cèrta neutralitat en tèrmes de representacions dels mainatges. Aquí tot es possible e tot es a bastir.

3. La lenga invisibla del mitan

A la Calandreta Los Falabreguièrs ont trabalhí, passada la pòrta d'intrada, quelques escalièrs desembocan sus la cort de l'escòla. Tòria, l'ajuda mairala de servici de matin aculhís l'enfant e son parent per un « Adieu ! » ritual e cantorlejaire. Res d'extraordinari aquí dedins. Una cortesiá de circumstància, solide. Mas sustot la marca del passatge simbolic entre l'endefòra francés e l'endedins occitan. Après lo temps d'acuèlh dins la cort de l'escòla ont se costejan los mainatges de mairala e los de primària, quelques moments de vida, de jòcs improvisats o d'escambis de tota mena an ja endralhat tot lo pichon mond dins l'anar de la jornada d'escòla. Son nòu oras. Melodia de CM1 fa tindar la campana. Aquò's son mestièr. Li foguèt atribuit al conselh. O ten plan coma cal, tenguda qu'es ela meteissa, pel ròtle que n'es investida e l'estatut que li es conferit. Los mainatges de ma classa se recampan en bas dels escalièrs qu'accedisson al primièr estatge. Iman, jaune en comportament, es « cap de fila ». Aquò's son mestièr. Preni suènh de saludar la classa recaptada en rengueta. Puèi, « Vai-i Iman ! ». Monta doncas, seguida pels companhs, ordonats. Precisi çà que la qu'aquò's pas una actitud mainatgenca naturala de s'ordonar aital, mas puslèu la consequéncia de quelques règlas de vida adoptadas en conselh de classa : « Corrissèm pas dins los escalièrs e doblam pas ». Aital, abans la quita intrada en classa, los mestièrs e las règlas de vida estructuran lo collectiu, la lenga occitana en tela de fons. Quand intram en classa, aquò's lo moment dels mestièrs marcat dins l'emplec del temps. Aquí, cadun es afairat a una tasca donada. Alia, que se tracha de verificar que los mestièrs se fagan plan, s'afana a rapelar a l'òrdre certans companhs, en general los mai pichons en comportament : « Jeff, l'estampariá ! Nabil, lo

---

² Dins nòstras representacions, opusam folclòre, material calhat a un moment donat per la foncionalitat qu'èra de far veire, e tradicion, que se viu dins sa foncionalitat sociala.

geoplan ! Ròsa-Anna, los fichièrs ! Ambra, los peisses !... ». 5 minutas pas mai. 5 minutas que fan ressondir la lenga dins la classa. A flor e mesura, d'unes espèran ja al canton que lo dejunar comence : de pomas. Un còp totes recampats, Jeff fa lo servici amb un platèu. Qualques charradissas animan aqueste moment que se vòl convivial. Lo francés ça que la demòra la lenga naturala dels escambis entre los mainatges. Profièchi d'aquel moment per reglar certanas causas e contunhar de far rajar la lenga : fichas d'empegar, trabalh de pagar, una question a tal un, una remarca a tal autre... 5 minutas pas mai. Demandi l'escota. Passi la paraula a Camillo que s'ocupa de notar las preséncias : « Untal ? » « Adieu, present » ; « Untal ? » , « Buonghjornu, quì ! » ; « Untal ? » « Bon dia ! »... L'emplec del francés es pas enebit. Arriba de temps en temps mas aquò's fòrça rar. Coma se los mainatges, aquí en cicle 2, avián daissada la lenga de l'ostal a l'ostal. Coma s'avián sentit d'espereles l'implicit de l'enjòc. Passam puèi a la data e a la metèo. Los responsables prenon la paraula e s'encadenan dins l'exercici de lor mestier. Tot se fa en occitan. Clavam amb lo mestier d'Eya, que completa lo relevat de temperatura empegat a la paret, puèi presentí lo debanament de la jornada. « De questions o remarcas ? ». An totjorn quicòm a dire o a trobar a dire... en occitan. Aquí, tot de long dels rituals del matin, los calandrons emplegan la lenga d'un biais spontanèu. A 9h20, cadun tòrna a son burèu, dins sa còla, puèi passam en calcul. Aquí coma per totes las autras disciplinas, la lenga dels aprendissatges es l'occitan. Ven puèi un autre temps d'agropament al canton. Lo moment s'i prèsta que la jornada a pena començada es mai favorable a la presa de paraula. Lo diluns es lo jorn del *qué de nòu ?*, lo dimars lo del *conselh*, lo dijòus fasèm la *presentacion de causas* e lo divendres son las *questions a la classa*.

4. La lenga qu'aculhís

Lo *qué de nòu ?* es lo primièr temps e luòc institucionalizat de paraula de la setmana. Lo diluns de matin doncas, l'enfant pòt, s'o vòl, contar quicòm al grop (çò que faguèt lo temps de la dimenjada per exemple, cossí o visquèt, una nòva qu'ausiguèt...). Lo *qué de nòu ?* crèa un ligam amb l'endefòra. Es una reünion per dire. A l'encòp, çò ditz René Laffitte dins *l'Essai de pédagogie institutionnelle* (Laffitte 2005), « une fonction de libération et d'entraînement à la parole ». Los autres reagisson perque escotan. Mas lo *qué de nòu ?* a tanben una foncion d'entraînement a l'escota de l'autre. Es lo luòc ont òm s'ensaja a rescontrar l'autre, l'enfant, jos l'escolan. Aquí, es pas una obligacion de parlar occitan. Mas m'avisi qu'en fin de mairala totes emplegan la lenga per racontar o questionar. La qualitat de la lenga es pas çò visat en prioritat. Repreni pas las errors. O fan pas nimai los enfants entre eles. La sola correccion que fau es una correccion doça quand preni la paraula per demandar de precisions per exemple. D'après Felip Hammel (2010 : 173) :

la reformulacion interrogativa autoriza la mesa en jòc de formas mai corrèctas. Acompanham aital, e sens blocatge, l'optimizacion dels enonciats. Aquò autreja un estatut de dignitat a la lenga cibla : la plaça coma lenga d'ensenhament ! L'instituis implicitament a egalitat de dignitat amb las lengas d'escòlas. Li conferís *ipso facto* la validacion sociala, e aquò compta fòrça pel debanament condrech de l'acquisicion naturala.

Per çò que concernís la *presentacion de causas*, tot objècte portat del mitan familial fins a la classa passa pel crivèl de l'institucion. « Escoti lo que parla. Me trufi pas ». Un Pokemon de supermercat presentat a la classa e depausat sus la taula

d'exposicion vendrà, lo temps de son sejoen en classa, un Pokemon occitan. Aital vendrà enriquir lo patrimòni cultural de la classa.

Aqueste vai-e-ven amb l'endefòra se trabalha tanben pel biais de las *questions a la classa*. Los calandrons an una bóstia de questions a lor disposicion, a partir de la quala podèm organizar un escambi, una discussion. Exemple de questions a la classa : « Perqué la pèira volcanica a de traucs ? », « D'ont ven lo plastic ? », « Cossí se fan las estelas ? »... Las cresenças, las conviccions individualas son acaradas a las dels autres, sens intervencion, plan sovent pesuga e inutila, de l'adulte. Aquò's un luòc ont l'enfant va exprimir sas representacions pròpias e poder avançar dins son questionament. Aquel moment, en complement amb los autres, porgís tanben un interès bèl en tèrmes de còrpus lexical per dire lo mond. Pierre-Johan Laffitte (2010 : 279) ditz :

L'occitan est la langue qui accueille, qui écoute : celle qui fait entrer l'enfant dans « les lieux communs » du groupe à travers les « mots » des autres qui écoutent et interprètent. Pareille langue ne s'impose pas au sujet, mais se propose de l'écouter...

5. Institucionalizar l'occitan

Demest los autres luòcs que fan viure la lenga dins la classa, volriái parlar en particular del moment qu'apelam *ajudas*. Es una mena de mercat de las coneissenças ont cadun pòt demandar o prepausar d'ajuda cap a tala o tala tasca o competéncia. Començam per fargar lo menut collectivament al tablèu. La varietat dels domenis d'aprendissatge concernits e lo gra d'adaptacion als besonhs de cadun fan tota la riquesa d'aquel moment. Per exemple : « Demandi ajuda per aprene a far los correjons, per far tala ficha de lectura o de numeracion, per recaptar mon burèu... » ; o ben : « Pòdi ajudar a legir las frasas clau, a aprene los jorns de la setmana, a comptar fins a 10 en arab, a dessenhari un dinosaure, a aprene los païses de la mapamond... ». En tèrmes de practica de la lenga, aquel moment representa una configuracion plan diferenta de la del recampament al canton ont, coma o ai ja mencionat, lo fach de la preséncia de l'adulte indusís l'emplec de l'occitan. Aquí, los mainatges se trapan entre eles, per pichòtas còlas, dins una situacion d'aprendissatge donada. Aquí lo francés es utilizat en general, mas l'occitan es emplegat a cada còp que lo sicut de l'ajuda utiliza los supòrts e las aisinas d'aprendissatge de la classa, los afichatges especialament. Obsèrvi tanben que lo « ponch lenga » del *conselh* (que ne parlarai totara) fa son efiech. Acabam totjorn per un bilanç de las botigas que permet de metre en comun las capitadas e las dificultats rescontradas. Aquò's l'escasença tanben de notar que tala còla a capitat a parlar occitan, o pas. Lo moment *ajudas* es l'escasença per ieu d'avalorar de contunh lo rapòrt de cadun a la lenga per poder tot còp regular.

Vesèm aquí que parlar occitan es pas una evidéncia, mai que mai fòra la preséncia de l'adulte. Solide l'occitan es la lenga de las institucions mas es tanben a institucionalizar. Questionar l'emplec de l'occitan, aquò's l'institucionalizar, valent a dire, d'après Pèire-Johann Laffitte, metre a una plaça simbolica aquesta lenga, dins un lengatge que la renda articulabla, per la dobrir a la possibilitat d'« èsser parlada », per fin de ne negociar lo sens e la valor. Aital, a partir del cicle 2, la question de l'emplec de la lenga es mesa sistematicament a l'òrdre del jorn del *conselh* e de l'*acamp dels caps de còla*. Los enfants i pòdon exprimir lors dificultats o lors capitadas, relevar que tal coesquièr parla sovent occitan per exemple, çò que li val en general una felicitacion.

Tot aquò's de l'òrdre de l'incitacion doça. Ne parlam regularament e simplament. La tòca essent de cobastir una conscientizacion cap a l'emplec de las lengas.

Dins aquesta mira, d'autres aisinas coma las cenchas de colors de competéncias an una foncion d'incitacion. Per exemple, dins la cenchas de lengas (que poncha las competéncias en occitan e en francés), la practica de l'occitan compta dins la gradacion de las exigéncias per ben capitar las colors. Aquò va de « Emplegui de mots clau dins las doas lengas, coma "canton", "fichièr", "talièr" » per la cenchas blanca a « Passi d'una lenga a l'autra en tot respectar sa particularitat » per la cenchas blava. Çò meteís per la cenchas de comportament que menciona dins sos itèms : « Parli al *conselh* » al nivèl jaune, « Presidissi lo *conselh* » al verd clar, e « Soi portaire de la lenga dins l'escòla » al nivèl marron. Puèi aquò's pas escrich dins lo libròt de las cenchas mas es sovent remembrat, de la part dels quites calandrons, qu'un « grand » es qualqu'un que parla occitan, e mai amb los pichons de la mairala, perque a comprés qu'èra important per eles de veire los grands coma de modèls, portar e mestrejear aquesta lenga. Pasmens, aquò's l'etica del sistèma de las cenchas : cadun avança a son ritme³. Pierre-Johan Laffitte (2010 : 279) ditz :

On n'oblige pas les enfants à parler occitan : par contre, la voie (et la voix) du pouvoir dans la classe passe par l'occitan, et il leur faut accepter la loi s'ils veulent en être les sujets : c'est là « le piège symbolique dont on ressort grandi », dont parlait souvent le fondateur de la pédagogie institutionnelle.

6. L'occitan dins la classa : un embrion de cultura

A Calandreta, mercé l'immersion, l'occitan ten lo ròtle de lenga de comunicacion e d'escambi. Es lo vector natural d'una forma embrionària de cultura que grelha e se farga pauc a cha pauc a partir de las experiéncias e de las situacions de la vida vidanta. Es important qu'aquesta microcultura siá en ligam dirècte amb la cultura del defòra, valent a dire la cultura occitana al sens larg.

Aital, en fin de matinada, nos recampam per cantar un quinzenat de minutas abans miègjorn. La tradicion del cant es una part bèla de la cultura occitana. Es tanben lo biais de nos dire adieu lo temps del repais e de partejar un darrièr moment dins una forma d'expression linguistica que sòuda lo grop. Aquò's dins la meteissa mira que de ser, après los *mestièrs*, la jornada s'acaba al canton per un *cossí va ?* cortet, ont cadun, segon un còde determinat, exprimís son sentiment sus la jornada abans de quitar la classa, totjorn en occitan. Solelh, man dobèrta : « Va plan » ; auratge, man tancada : « Va pas plan » ; nivol, man mièja dobèrta : « Va pas tròp plan ».

Passarai pas tot en revista aici que lo temps me mancaríá. Ça que la, vòli metre endavant lo ròtle important d'autres institucions que participan a l'anar-tornar entre la classa e l'endefòra. S'agís del *tèxte liure*, de la *causida* e de la *mesa al ponch de tèxte*, en ligam amb la produccion del jornal de classa. Aquò's Freinet qu'inventèt lo *tèxte liure* en 1924 : escritura liura e personala de l'escolan, relat d'un eveniment viscut o imaginari, d'un sòmi... Aquí lo calandron se posiciona coma autor en lenga occitana e creador de cultura. La *causida de tèxte* permetrà a la classa de s'apoderar aquela paraula

---

³ « Trouver le rythme de chacun et le respecter. Le rythme, bien sûr, ce n'est pas la cadence » (Oury 1986).

singulara que vendrà noïr la cultura de la classa, e mai la de l'endefòra que lo jornal es tirat en 50 exemplars.

7. Las fèstas coma ligam cultural entre l'escòla, la familha e la societat

Las fèstas que pontuan l'annada apareisson coma paradigmas del ligam entre lo dedins e lo defòra de la classa e de l'escòla. Las vendémias, la castanhada, Nadalet, Carnaval, la passejada, la Fèsta de l'estiu, la Fèsta de la musica, la Fèsta d'òc e lo vilatge occitan pendent la Fèria de Besièrs. Aqueles ligams son necessaris per « far cultura ». Los associatius de l'escòla participan a metre en òbra l'ensems d'aquelas manifestacions culturalas. De longa, la classa e l'escòla demòran lo referencial cultural. Per exemple, lo Nadal de l'escòla reviscòla la tradicion de la soca, sens refusar ça que la la representacion classica de Nadal. Carnaval es el tanben un temps fòrt de lenga e cultura. Ne respectam los còdes ancians coma lo jutjament, la causida del tèma, la cremada, la musica e las danças. Totas aquelas fèstas son tant d'ocasions de festejar la cultura occitana dins e fòra l'escòla. E los mainatges i son, a viure aqueles moments amb intensitat. I serián del meteis vam per festejar Halloween ! Mas aici invòcan lor cultura de classa, la que los representa coma « acteurs sociaux engagés dans une dynamique collective sur laquelle ils ont prise et sur laquelle ils se reconnaissent le droit d'intervenir » (Zarate 2009 : 62). Mentre qu'ailà son los pedons d'una mòda. S'apropriar e far seu lo patrimòni cultural occitan per apiejar la creacion. En dintrar a l'escòla en dignitat, en dire lo mond d'uèi e pas solament lo d'ièr, la lenga se ten d'encaminada. E la cultura nòstra, al costejar las culturas d'uèi, se ten de cambiada ela tanben. Fins ont anaràn los cambiaments ? Cossí fasèm per traire sempre l'anar de las practicas culturalas a contraronfle ?

Conclusion

La cultura occitana, coma tota altra d'alhors, es tot çò que nos amassa a l'entorn de valors comunas, dins las qualas nos reconeissèm, almens en partida, coma subjèctes. Remembri que, en parlant dels òmes e femnas-pèira, Pierre Soulages escriguèt endacòm (Soulages 2002) que la vida d'una òbra es facha per los que la veson. Per quales seriá facha la vida d'una cultura ?

Dins la classa, a través d'un lengatge, d'una istòria, de costumas, de luòcs (d'unes sacralizats), d'objèctes (d'unes totemizats), aquò's plan d'una vertadièra cultura que s'agís (Laffitte 2005 : 164). L'occitan es la lenga dels escambis. La lenga del poder, de l'aprene e del grandir, la del lengatge dins sa dimension culturala e prigondament umana. Las tecnicas Freinet, l'organizacion cooperativa, las institucions, permeton un vai-e-ven entre cadun e lo grop per la reciprocitat dels escambis materials, afectius e verbals. Aquela cultura de classa entreten de rapòrts amb lo defòra, e la cultura dominanta, mas tanben amb la cultura occitana.

L'escomesa demòra de reviscolar e de sonhar aqueste imatge de l'occitan que los mainatges se van bastir a flor e mesura del cursus escolar. A través d'ela, aquò's lor identitat e lor dignitat que se trabalha. Parli d'escomesa perque aquò basta pas de decretar que cal parlar occitan dins una Calandreta o dins tot autre luòc per assoldar

un rapòrt positiu de se a la lenga-cultura dins lo tèrme long, d'aitant mai quand la lenga desapareis del collègi e del licèu.

Bibliografia

FERRÉ, Xavi (2012) : Familhas de lengas : *l'occitan, piejadís institucional de l'esvelh al multilingüisme*. Perpignan : Universitat de Perpinyà *Via Domicia* ; ISLRF. Memòri per l'obtencion del gra de Màster 2. Disponible sus : <http://aprene.org/node/2624>

HAMMEL, Felip (2010) : « Lo pentagòn de l'immersion ». In : CONFEDERACION occitana de las escòlas laïcas Calandreta : *Calandreta, trenta ans de creacions pedagogicas*. Montpelhièr : La Poesia, p. 170-175.

LAFFITTE, Pierre-Johan (2010) : « L'occitan, une institution dans la classe coopérative ». In : CONFEDERACION occitana de las escòlas laïcas Calandreta : *Calandreta, trenta ans de creacions pedagogicas*. Montpelhièr : La Poesia, p. 272-284.

LAFFITTE, René (2005) : *Essai de pédagogie institutionnelle : l'école, un lieu de recours possible pour l'enfant et ses parents*. Nîmes : Champ social éditions.

OURY, Jean (1986) : « A propos de Miloud ». In : POCHE, Catherine ; OURY Fernand ; OURY Jean : « *L'année dernière, j'étais mort...* » signé Miloud. Vigneux : Matrice, p. 163-192.

SOULAGES, Pierre (2002) : *Statues-menhir : des énigmes de pierre venues du fond des âges*. Rodés : Éditions du Rouerge. Extrach en linha : <http://www.pierre-soulages.com/pages/psecrits/statuesmenhirs.html>

ZARATE, Geneviève (2009) : « Contrepoint ». In : ZARATE, Geneviève ; LÉVY, Danielle ; KRAMSCH, Claire : *Précis du plurilinguisme et du pluriculturalisme*. Paris : Éditions des archives contemporaines, p. 59-62.

Las condicions d'una immersion dins la cultura occitana a l'escòla

Felip JOULIÉ
Aprene, Besièrs

---

1. Presentacion

Començarai mon prepaus per las causas primièras a Calandreta, lor fondament e las problematicas novèlas qu'i nos devèm acarar a l'ora d'ara, dins la formacion iniciala e continua dels mèstres, per viure una immersion dins la cultura occitana a l'escòla.

2. Los davanciers prenguèron a lor compte l'Avèm decidit d'aver rason de Rotland Pecot (1969)

Davant la constatacion de la rompedura de la transmission familiara de la lenga, la sola solucion de transmission èra de far escòla. Mas pas cossí que siá. Aquela transmission es estada pensada coma una taula que lo centre n'es l'enfant, una taula dels quatre pès que se tornan trapar dins la Carta de las Calandretas¹ :

- L'immersion dins la lenga.
- La presa en consideracion de cada enfant coma « subjècte » en utilizar la pedagogia activa eissida de Freinet e la pedagogia institucionala.
- Los parents e regents associats per far escòla.
- L'immersion dins la cultura occitana en èsser un actor de la vida culturala del parçan.

Aqueste projècte es un projècte de societat, es pas embarrat dins l'escòla. L'immersion dins la lenga occitana foguèt la causida primièra del movement Calandreta. La causida se revelèt pertinenta car aqueste principi, utilizar la lenga coma « bona per o far tot » (Petit 2005) permet de tornar activar lo procediment d'aprendissatge natural de las lengas e de lo rendre disponible aprèp onze ans.

Es lo professor Petit, companhon de rota de Calandreta de 1996 a 2002, qu'intervenguèt dins la formacion iniciala dels mèstres e nos balhèt d'espleches teorics e didactics per comprene e far una immersion linguistica eficaça, una immersion primaiga :

---

¹ Veire la Carta de las Calandretas, disponibla sus : <http://calandreta.org/Charte-des-Calandretas.html>

1. *Nestwärme* o « la calor del nis ».
2. Intensitat del banh linguistic.
3. Lenga « bona per o far tot ».
4. Principi de Grammont-Ronjat (un luòc, una lenga ; una persona, una lenga).
5. Incitacion a la produccion (amb la socializacion, per balhar sens als aprendissatges).
6. L'aprendissatge de l'escritura-lectura en lenga 2.
7. L'importància del *rote learning* (l'aprendissatge de còr).

Una de las caracteristicas mai importantas de l'immersion linguistica es que s'adreça a totes, l'Homo sapiens essent un Homo loquens, l'acquisicion naturala de las lengas se pòt far quinas que sián las dotacions intellectualas dels mainatges. Es un factor « d'egalitat de las *astradas* » o « egalitat de las escasenças » que de balhar un bilinguisme primaïc a totes los enfants.

Lo don de las lengas s'aqesis, nos disiá lo professor Petit. L'acquisicion de la lenga oral per aquelas estrategias naturalas es totalament independenta del quocient intellectual (QI). Es l'ensenhament tradicional de las lengas vivas qu'es selectiu, discriminant e fòrtament correlat amb lo QI, del fach de son apròchi frontal e non instrumental, formal e deductiu (Petit 2000).

E mai dins una situacion d'andicap, lo bilinguisme s'adreça a totes. Lo vegèri foncionar tal coma un catalisador d'estima de se amb FG, un enfant autista que seguèt son escolaritat a Calandreta de la pichòta seccion a la fin del collègi. Per còp d'astre, contunhèt sos estudis al licèu agricòla còsta l'escòla Calandreta de la Garriga a Ginjac, ont trabalhè. Amb una còla de collègas venguèron presentar lor projècte, que desiravan de realizar amb la classa qu'aviái en responsabilitat. Èran un desenat d'estudiants e dos d'entre eles presentavan lo trabalh, davant los autres mai discrets. Al cap d'un moment, pausèri la problematica de la lenga, que dins nòstre establiment immersiu es centrala. E aquí tot capvirèt. FG, fins ara discret al pus mai, s'esclairèt d'un sorire e prenguèt la paraula en occitan (venguèt lo sol interlocutor del demai de l'entretèn). Lo demai del grop boca dobèrta lo gaitavan, admiratiu. Quicòm aviá cambiat dins l'agach que podían portar a lor collèga. En sortir, ausiguèri : « Mais t'es bilingue ? C'est génial, ça ! ». La seguida del projècte contunhèt a metre FG enabans, sas competéncias linguisticas reconegudas li permetèron d'aver una posicion centrada dins lo partiment de competéncias disciplinàrias (de sciéncias naturalas e de desenvolopament durable).

3. Çò que participam inconscientament a reproduir... o la plaça de l'inconscient dins l'aprendissatge

A partir de 2004, organizèri, dins l'encastre de la formacion continua dels regents de Calandreta, una formacion *Egalitat de las astradas* pels regents. Dominique Sinner² acompanhèt lo nòstre trabalh de recèrca. Una de las formas de discriminacion es estada particularament trabalhada en foncion de las preocupacions nòstras.

---

² Dominique Sinner es especialista dels procèsses de cambiament, particularament dins lo quadre del desenvolopament de projèctes (individuals e collectius) e dels aprendissatges en l'adulte (coneissenças, competéncias e sabers; dimensions cognitivas, afectivas e simbolicas). Formada en Canadà e en Euròpa, dempuèi 1998 dirigís un gabinet de formacion e de conselh qu'ela a creat, especializat dins l'art de

Mai d'un estagiari avián en cap de filhas, bonas escolanas, qu'al licèu, malgrat una mejana mai qu'onorabla en matematicas, se disián « nullas » dins aquela matèria. Aital, vist que las nòtas explicavan pas aquela pensada, sèm anats vèser dins los manuals se i podiam pas trapar d'elements de responsa. Estudièrem sistematicament totas las iconografias de manuals de matematicas de la mairala cap al collègi. Entre diferentas remarques que notèrem ne gardi tres :

- La primièra, que las representacions femeninas èran plan mens nombrosas que las masculinas e aquò d'aitant mai que lo public èra mai grand.
- La segonda que los personatges simbolicas èran totes d'òmes blancs e occidentals.
- La tresena que mai d'una associacion nos daissèron somiaires : dins una sesilha de mesura, per comparar de talhas se trapavan associats una filha, una catarineta, un bactèri e un virus...

Concluguèrem aquel estudi en pausant l'ipotèsi que l'iconografia e segurament lo biais de pausar las situacions d'aprendissatge dins los manuals de matematicas podián transmetre de messatges e, per lor repeticion, trabalhar a bastir, d'un biais inconscient, « d'evidéncias » a contrari de la realitat : las matematicas son pas fachas per las filhas, nimai pels païses del Sud, etc. Presentèrem aquel trabalh al congrès de las Calandretas de Nimes en 2006.

L'annada seguenta endralhèrem un trabalh en formacion per cicle a la mesa en plaça de bancas de donadas, entre autres, de personas simbolicas femeninas, eissidas de païses non occidentals. Regularament, interrògui per demandar çò que cambièt dins los comportaments dels collègas regents. Mai que mai çò que cambièt es lo questionament: que participi a reproduir ? Ont embarri los enfants ? Cossí cambiar e dobrir los mainatges a d'autres possibles ?

Aquela experiéncia m'afortiguèt dins la pensada que los aprendissatges non conscients son mai qu'importants dins la bastison del saber pels mainatges. Felip Hammel exprimís a aquel prepaus tres causas fondamentalas dins lo libre dels 30 ans de Calandreta. « Demercé l'ajuda de Boris Burle en 2000 e 2001, se sarrèrem mai de las trobadas de las sciéncias cognitives » : l'òme « es lo sol animal que son programa genetic pren tant de temps per s'acabar aprèp la naissença. Çò qu'explicariá la part bèla del mitan pels aprendissatges » ; « [C]ontrastivitat entre l'escòla e l'entorn social, e aprendissatges non conscients son los dos concèptes claus d'aquela revolucion per las practicas de classa en immersion ». Enfin, Felip Hammel prepausa « a Calandreta, escòla occitana de venir de mai en mai una escòla conscienta dels aprendissatges non conscients ! » (Hammel 2010 : 181-182, 187).

4. L'immersion linguistica faguèt sas pròvas. Que n'es de l'immersion dins la cultura occitana ?

L'UNESCO precisa que dins son sens mai larg, la cultura pòt uèi èsser considerada coma l'ensemble dels traches distintius, espirituals e materials, intellectuals e afectius

---

l'acompanhament als canviaments. Interven dins de mitans socioprofessionals plan diferents e collabòra amb plusors universitats francesas tant coma amb diferents païses dins l'encastre de programas europèus.

que caracterizan una societat o un grop social. Englòba, en mai de las arts, las letras e las sciéncias, los biaisses de viure, los dreches fundamentals de l'èsser uman, los sistèmas de valors, las tradicions e las cresenças³. Es doncas pas pensable de redusir a de « moments » didactics precises l'immersion dins la cultura que, tala coma la lenga, pertòca totes los domenis disciplinaris, e mai la vida tota a l'escòla – l'escòla essent lo luòc de l'occitan (lenga e cultura) coma l'endefòra es lo luòc del francés. Una dralha de recèrca a l'establiment Aprene es de balhar al regent de lenga – autres còps regent de francés – una foncion encara mai larga de « regent de lenga e de cultura ». Auriá coma mission suplementària d'ajudar los mainatges a destriar dins çò que vivon a l'endefòra çò que se pòt dire de cultura francesa o çò qu'es d'autras culturas.

D'un biais mai pragmatic, la cultura es, segon lo sociològ quebequés Guy Rocher,

un ensemble lié de manières de penser, de sentir et d'agir plus ou moins formalisées qui, étant apprises et partagées par une pluralité de personnes, servent, d'une manière à la fois objective et symbolique, à constituer ces personnes en une collectivité particulière et distincte.

Es tanben l'ensemble « des productions matérielles ou immatérielles acquises en société » (Rocher 1969 : 88). Aquela definicion demanda, bèl primièr, de definir una didactica contrastiva de l'istòria per Calandreta que las culturas occitanas e francesas son mai que mai ligadas (Joulié 2013). S'agís, tre la mairala, de far de la classa un mitan ric e portaire de sens, de situacions pensadas ont l'enfant, per immersion, se ganharà una colleccion d'imatges, de sons, de viscuts... coma tant de referéncias que li serviràn mai tard a far d'istòria. Moniot (1993 : 41-42) afortís :

La méthode que l'enseignement peut donner, c'est une méthode pour le commerce du passé, une méthode d'appropriation et d'usage des connaissances historiques. Car les ressorts de la pensée historique, eux, sont accessibles à tous, pour autant qu'on s'emploie à les cultiver – selon l'âge bien sûr, et sur un mode très pratique

5. Los obstacles generals a l'aprendissatge de l'istòria escolara

Marc Loison (2007 : 3) en partir d'una enquèsta de regents de cicle 1, 2 e 3, identifiquèt los obstacles a l'aprendissatge de l'istòria, e doncas a la possibilitat de continuitat dels aprendissatges entre « Découverte du monde. Le temps qui passe » (cicle 1 e 2) e l'istòria (cicle 3) tal coma o preconizan los programmas de 2002 e 2007. La dificultat d'utilizar lo patrimòni es mai que mai ligada a una manca de mestratge d'aquel apròchi pels regents e de rasons materialas (temps, argent e disponibilitat de sítis). Correspond a la responsa dels regents de Calandreta.

De fach, es important de partir del saber dels enfants, e de lor permetre de descobrir d'aspèctes de cada periòde istoric. Cal doncas que los regents assabenten lor

---

³ UNESCO (1982 : 1) : « dans son sens le plus large, la culture peut aujourd'hui être considérée comme l'ensemble des traits distinctifs, spirituels et matériels, intellectuels et affectifs, qui caractérisent une société ou un groupe social. Elle englobe, outre les arts, les lettres et les sciences, les modes de vie, les droits fondamentaux de l'être humain, les systèmes de valeurs, les traditions et les croyances ».

collèga de çò que faguèron los enfants dins l'annada e se metre d'acòrdi sus lo biais de se despartir l'estudi dels periòdes istorics. Loison (2007 : 11) fa doas proposicions dont la de menar a

une acquisition progressive des notions, concepts et éléments méthodologiques aussi bien propres à chaque séquence que transversaux. Les grandes périodes sont ainsi abordées chaque année du cycle par l'étude de thèmes différents. Cette manière de programmer l'enseignement de l'histoire peut être particulièrement intéressante à condition que la chronologie soit sans cesse rappelée par un travail sur la frise.

Per la dificultat de bastir una intelligéncia del temps istoric al cicle 3, qu'es un obstacle ligat a l'iniciacion a las formas de rasonament que menan a l'elaboracion del raconte de l'istorian, cal que los mainatges sortiscan del temps viscut, que sàpian que la compreneson d'un raconte istoric s'arrèsta pas a la compreneson textuala, que fagan la diferéncia entre una cresença e un fach istoric.

6. Las dificultats per bastir una istòria occitana

L'istòria d'Occitània metèt de temps a aver de referéncias scientificas fisablas⁴. Ne demòra pasmens qu'a mai se de trabalhs universitaris importants se trachan ara de l'istòria del Miègjorn de França, son gaireben totes en francés. Calandreta demandèt doncas a Robèrt Lafont de presentar als regents de Calandreta un resumit de l'istòria d'Occitània dins las perspectives de ne far una aisina per se sasir mièlhs dels enjòcs de l'Euròpa e del mond de deman. Èra important d'aver aquela aisina en occitan, entre autres pr'amor qu'avèm sovent de desbastir un imatge de non-scientificitat dels escriches que se trachan d'occitan en occitan (quand las causas venon seriosas, cal passar al francés). L'enquèsta que menèri al prèp de regents de Calandreta (Joulié 2013 : annèxe 2) me susprenguèt, la granda majoritat dison l'aver legit. Seria interessant de saber cossí l'utilizan per lor trabalh en classa.

Henri Moniot (1993 : 157) fa la distincion entre « savoir de l'histoire » (« un patrimoine, un inventaire, une conformité, une révérence, un bon goût établi, une érudition ») e « apprendre en histoire » : aver « un répertoire disponible et son usage, la maîtrise de son jeu, la capacité à l'habiter et l'apprécier à frais nouveaux, l'exercice d'un jugement, d'un plaisir ou d'un accomplissement ». Per el (Moniot 1993 : 40),

la culture, c'est l'usage pratique bien intériorisé d'un répertoire et de ses modes d'emploi, dans des situations et des besoins toujours renouvelés. Savoir en jouer, donc le plus personnellement possible, dans des situations réelles, c'est cela que les élèves ont besoin d'apprendre

Pensi que lo trabalh en transversalitat e las aisinas de las TFPI (tecnicas Freinet e pedagogia institucionala) pòdon permetre als mainatges de s'o ganhar. Anam véser primièr lo trabalh en transversalitat que se pòt far dins las classas.

---

⁴ Veire mai que mai los articles de Cholvy (1978) e Martel (2007).

7. Un projècte transversal global

La transversalitat es explicitament recomandada dins los programas de 2002 (Ministère 2002 : 65) :

Appuyés sur une première découverte du document en histoire, sur la lecture des cartes et des paysages en géographie, ils élargissent la curiosité des élèves et leur offrent des connaissances qui pourront être réinvesties utilement en littérature, en sciences expérimentales ou en éducation artistique.

Los de 2007 puèi 2008 ne tornan pas parlar d'un biais explicit mas desvolopan l'istòria de las arts e sas relacions amb las autras disciplinas. Prepausi pasmens d'anar mai luènh dins la transversalitat en integrar, cada an, dins las programacions de literatura, sciéncias experimentales, educacion artistica e mai educacion fisica e esportiva la bastison d'una cultura istorica (Joulié 2013 : 54-60).

8. Concretament vòl dire que, cada periòde de l'an, òm ilustra un periòde istoric e las diferentas disciplinas van desvolopar, d'un biais decontextualizat, d'unes faches e/o nocions istorics⁵

Aital bastissi una programacion annuala de sesilhas per cada matèria (literatura, sciéncias experimentales, educacion artistica, musicala, espòrt, istòria e geografia), que deu permetre als mainatges de se bastir progressivament un ret de referéncias disponiblas important. Lo regent acompanha los mainatges dins lors questionaments per que fagan de ligams, per que tescan lors nocions istoricas. Los mainatges vivon de situacions ont se pausan la question de la multiplicitat de possibles pels òmes d'un temps. Per comparason entre lor viscut en espòrt de corsa longa e de lucha grècoromana, un enfant de CE2 faguèt la remarca : « Perqué an cambiat de biais de viure ? Ieu aimi córrer e pas me batre, estimi mai lo biais de viure de la Preïstòria ».

Per exemple, lo periòde 1 de l'annada, per illustrar la Preïstòria amb los mainatges, seguèrem una sequéncia sus las sciéncias del fuòc (mestritge atestat en Erau, fa 450 000 ans) e sus las arts visualas en far de gravadura sus cera, inspiradas de las gravaduras de las caunas de l'Aldena a Sesseràs (Erau), sus l'atletisme en espòrt (correguèrem coma los òmes del Paleolitic o devián far per seguir la feruna), sus la musica en se metre en situacion e en utilizar de cants del mond, sus la literatura amb la lectura d'extraches de romans istorics (Rosny 1994) e sus l'escritura de tèxte liure « istoricament situats⁶ ».

9. Favorizar los aprendissatges non conscients

Dins la mesa en plaça de las activitats quotidianas, ensagi de metre un encastre ric que favoriza los aprendissatges non conscients a l'entorn del periòde que sèm a estudiar.

---

⁵ Veire Joulié (2013 : annèxe 4) : « Un exemple de programacion : "L'istòria tot lo manne de l'an" ».

⁶ Veire Joulié (2013 : annèxe 18).

Me figuri que fonciona per la mesa en plaça per l'interiorizacion del repertòri que ne parla Moniot (1993 : 40).

Per exemple, visualament, las produccions plasticas ligadas a l'istòria prenon una plaça bèla, coma l'iconografia que representa aquel periòde istoric. Plaçam « amb ceremònia » las datas de començança e de fin del periòde en debuta de periòde, meti en fons d'ecran e en estalviador d'ecran de l'ordenador de la classa d'illustracions de l'epòca estudiada, d'unas representan d'òbras estudiadas las annadas d'abans...

Auditivament, meti en fons musical pendent las activitats artisticas o lo trabalh de talhièrs de musicas marcadas istoricament per illustrar lo periòde. Son de musicas sovent ja estudiadas pels mai grands dels mainatges.

Cinestesicament, daissi a disposicion dels enfants sus la taula d'exposicion d'espleches, d'objèctes, de traças, ligats als periòdes istorics trabalhats. Los enfants los pòdon aital tocar, sentir, dessenhari, presentar. Son d'objèctes lo mai sovent eissits de vesitas anterioras.

Cada còp que las situacions de classa o permeton, e que sabi çò que visquèron los enfants, meti en plaça una « reactivacion del capital istoric » - tal coma o preconizan Loison e Jovenet (1991 : 26-31) de la mairala a l'escòla elementària - qu'an los mainatges gràcias a lor contacte viscut amb lo patrimonni. Pensi que lor permet de conscientizar una part d'aqueles aprendissatges inconscients. Aquò demanda de conéisser lo « passat viscut » dels mainatges. Aquò vòl dire de far passar una « memòria de la classa » d'una annada a l'autra, d'un regent a l'autre e/o d'aver de classas multinivèls amb de regents que demòran.

Citi tanben l'ajuda portada per las situacions matematicas, la bastison d'una « cultura musicala » tre la mairala, la causida « patrimoniala » de las òbras, la ligason possibla amb lo projècte *Familhas de lengas*⁷...

10. Cossí intervenon las aisinas tecnicas Freinet e pedagogia institucionala ?

La pedagogia institucionala repausa sus tres pilars que podèm resumir en materialisme escolar (que los pensaires ne son Marx, Makarenko e Freinet), lo grop (qu'a sas logicas pròprias, definidas en particular per Bion 2002) e l'inconscient (Freud mas tanben Lacan que nos menan a ne téner compte).

Vau pas presentar tornarmai en detalh las institucions de la pedagogia institucionala qu'agisson dins la bastison de la cultura occitana dels mainatges (presentacions de musicas, de libres o d'objèctes, boita de questions, taula d'exposicion, sortidas-enquèstas, classas-descobèrtas, conselh-aisina de regulacion e de mesa en camin, jornal, exposicions, filmes e emissions de ràdio...). Vos remandi a las intervencions a aqueste collòqui de mos collègas de l'establiment Aprene. Simplement vòli dire tota l'importància que representan dins lo fach de considerar los aprendissatges dins la dimension de « subjècte » dels calandrons. Permeton l'*interitat*, es a dire la relacion prigonda, originala e continua entre l'identitat e l'alteritat (Demorgon 2014).

---

⁷ Veire Baccou (2009) o Ferré (2012) per anar mai luènh

11. N'arribi a la problematica de la formacion iniciala dels regents

Ièr « l'immersion culturala » èra familiala, e los primièrs regents de las escòlas immersivas o portavan. Coma o ditz Demorgon, es precisament pr'amor que l'actor uman intègra en el un ret de condicions politicas, economicas, familialas, que las conduchas culturalas son resistentas. De fach, son pas juxtapausadas las unas a las autras, constituïsson un ret de solidaritats complèxas que s'engendran dins un espaci-temps societal⁸. Comprenèm que lo ret de la cultura demòra mai longtemps que non pas la lenga sola. Pasmens, ara, l'aculturacion locala, la devèm en partida a la proporcion importanta de nòuvenguts immigrants de regions non occitanas o d'occitans aculturats familialament que lor cultura resistiguèt pas a la mutacion del mitan rural a ciutadan (en vint ans lo nombre d'entrepresas agricòlas a baissat de mai de la mitat⁹), mas tanben a l'evolucion del biais de transmetre qu'es pas pus la familha mas la television (en 2001 l'INSEE disiá que los enfants passavan mai de temps davant la television qu'a l'escòla¹⁰) e l'escòla que transmet pas la cultura occitana.

Aquela situacion nos mena a constatar que los *calandrins* (ensenhaires en formacion a Aprene) recrutats per far de regents an pas o gaireben pas de cultura occitana. Aquò fa que ven una condicion *sine qua non* de pensar la mesa en plaça d'aquela immersion culturala en apièja a l'immersion linguistica que lor prepausam. L'immersion linguistica tardiva fonciona, l'ai viscuda en Aprene 1. Mai que de balhar la lenga, fa viure una situacion d'aprendissatge que reproduissèm puèi dins las classas. Sens aquò, jamai me seriái pas imaginat qu'èra possible. Per la cultura fasèm l'ipotèsi que fonciona d'un biais meteís e metèm en plaça de situacions diversificadas per implicar los calandrins dins la bastison de lor cultura occitana dins de situacions que poirà transpausar dins las classas. Dins aquela dralha avèm fach çò que seguís :

- Avèm iniciat, qualques annadas fa, de sesilhas de jòcs tradicionals occitans coma lo jòc de bala al tambornet pendent los estagis de formacion. Manquèri pas de remarcar dins las vesitas d'escòlas la multiplicacion de tambornets.
- Avèm realizat de sortidas dins de luòcs cargats d'istòria ont los calandrins fan de rescontres que lor fan viure aquelas sortidas, d'emocions ligadas a la vesita d'un luòc istoric...
- Ongan experimentam lo rescontre e la coformacion entre calandrins en Aprene 1 e un ret de paísans RACINE, que permet als calandrins de renosar amb lo mitan rural mas tanben amb una cultura que lor es venguda estrangiera.

---

⁸ Demorgon (2014 : 126) : « une résultante aussi simple que la conduite culturelle de communication peut dépendre d'un véritable réseau de conditions politiques, économiques, familiales. C'est d'ailleurs précisément parce que l'acteur humain intègre en lui un tel réseau que les conduites culturelles sont résistantes. En effet, elles ne sont pas juxtaposées les unes aux autres, elles constituent un réseau de solidarités complexes qui s'engendre dans un espace-temps sociétal ».

⁹ Veire lo sit de l'INSEE, *Exploitations agricoles* : http://www.insee.fr/fr/themes/document.asp?ref_id=T13F172

¹⁰ Veire lo sit de l'*Observatoire des médias* : <http://www.observatoiredesmedias.com/wp-content/uploads/2013/11/Dur%C3%A9e-d%C3%A9coute-quotidienne-de-la-t%C3%A9l%C3%A9vision-selon-l%E2%80%99%C3%A2ge.png>

12. Un dispositiu original de formacion continua en autoformacion, coformacion e ecoformacion

L'estudi de Crahay *et alii* (2010) nos apren que per far evoluir las cresenças e coneissenças dels regents es interessant que la còla pedagogica tota siá implicada dins lo cambiament. Tota la recèrca qu'acabi de ne parlar, menada cooperativament dintre l'establiment Aprene desempuèi las annadas 2000, menèt lo movement Calandreta a prepausar als establiments (al darrièr congrès de Calandreta, « Per cultura avançar », a Mejanas e lo Clap dins Gard) un encastre institucionalizat per l'aprendissatge de l'istòria-cultura long de l'escolaritat que siá un projècte que l'escòla tota pòrte¹¹ :

1. Los regents en còla fan annualament una programacion « istòria-cultura » que supausa, cada an, de cobrir l'ensemble dels periòdes istorics. En fin de cada periòde, cada classa presenta sas descobèrtas amb las autras classas.
2. Los enfants an un « quasèrn (classadors e clau USB) d'istòria-cultura » ont recampan cada an lors « experiéncias » viscudas per illustrar cada periòde (produccions individualas, collectivas, sortida...).
3. Los animators pòdon prepausar d'activitats ligadas al periòde en question.
4. Los parents son convidats a cobastir lo « referencial » local de ressorsas amb los regents e los autres salariats.
5. Los establiments produsisson per cada an o cada congrès un esplech en occitan que met en relèu un luòc, una caracteristica del parçan (filme, libret, presentacion de monuments...).
6. Prepausam de finalizar d'aisinas en occitan qu'illustran de punts precises de l'istòria locala.

Se demandèt la creacion d'un espaci cooperatiu en collaboracion amb Aprene, per metre en forma una estructura tipe de fichas que cada regent poguèsse completar (benlèu en partir del modèl balhat pel còrpus de fichas eissit del trabalh de la còla de formacion istòria d'Aprene de 2002-2005).

En conclusion

Avèm un encastre - l'immersion dins la lenga, dins la cultura -, d'obstacles per la mesa en òbra tant intèrnes coma societals, de dralhas d'avenir. Per la lenga son utilizacion sociala es a morir, las expressions culturalas en ret mai espés resistisson mas son menaçadas. Nos obliga de conscientizar çò inconscient, de « questionar las evidéncias », es un astre. L'astre d'aprene una lenga desprovesida de la vergonha, religada al mond, l'astre de participar a una cultura viscuda en tota consciéncia, l'astre en parlar local de parlar mond.

Aprenguèrem de las nòstras classas : nos balhèron per una part bèla los espleches qu'utilizam en formacion iniciala e continua. Soi optimista per l'orientacion que prenon las causas e vos balhi rendètz-vos dins los congrèsses venents per seguir l'anar d'aqueste trabalh.

---

¹¹ Extrach de la proposicion del talhièr 5 validat per l'amassada generala de la confederacion de las Calandretas.

Bibliografia

- BACCOU, Patrici (2009) : *Presentacion del programa Familhas de lengas*. Montpelhièr : Institut Latinitas. Disponible sus : <http://aprene.org/node/29>
- BION, Wilfred Ruprecht (2002) : *Recherches sur les petits groupes*. París : Presses universitaires de France.
- CHOLVY, Gérard (1978) : « Histoires contemporaines en pays d'Oc ». *Annales : économies, sociétés, civilisations*, vol. 33, 4, p. 863 879 .
- CONFEDERACION occitana de las escòlas laïcas Calandreta (2010) : *Calandreta, trenta ans de creacions pedagogicas*. Montpelhièr : La Poesia.
- CRAHAY, Marcel *et alii* (2010) : « Fonctions, structuration et évolution des croyances (et connaissances) des enseignants ». *Revue française de pédagogie*, 172, p. 85-129. Disponible sus : <https://rfp.revues.org/2296>
- DEMORGON, Jacques (2014) : « La pédagogie des langues-cultures comme science et comme art ; Homo sapiens, faber, loquens, ludens : l'intérité humaine ». *Voix Plurielles*, vol. 11, 1, p. 112-131.
- FERRÉ, Xavi (2012) : *Familhas de lengas : l'occitan, piejadís institucional de l'esvelh al multilingüisme*. Perpignan : Universitat de Perpinyà *Via Domícia* ; ISLRF. Memòri per l'obtencion del gra de Màster 2. Disponible sus : <http://aprene.org/node/2624>
- HAMMEL, Felip (2010) : « L'immersion, ont n'es la revolucion ? ». In : CONFEDERACION occitana de las escòlas laïcas Calandreta (2010) : *Calandreta, trenta ans de creacions pedagogicas*. Montpelhièr : La Poesia, p. 180-202.
- JOULIÉ, Felip (2013) : *La Creacion d'un esplech d'aprendissatge de l'istòria dins l'encastre d'una didactica de l'istòria a Calandreta*. Perpignan : Universitat de Perpinyà *Via Domícia* ; ISLRF. Memòri de Màster 2 MEF EBJ.
- LOISON, Marc ; JOVENET, Guy (1991) : *Du passé proche à l'histoire : cycle des approfondissements*. Lilla : CRDP Nord-Pas-de-Calais.
- LOISON, Marc (2007) : « La place des expériences de terrain dans l'identification des obstacles à la structure du temps et à l'enseignement de l'histoire à l'école primaire ». In : INSTITUT français de l'Éducation : *Colloque international de didactique HGEC (17 et 18 mars 2011, INRP, Lyon)*. Lion : ECEHG, 12 p. Publicacion en linha. Disponible sus : http://ecehg.ens-lyon.fr/ECEHG/colloquehgec/journees-d-etude-didactique-2007/jed2007_pdf/marc_loison_jed_2007.pdf
- MARTEL, Philippe (2007) : « Histoires d'Occitanie ». *Revue d'Alsace*, 133, p. 217 243.
- MINISTÈRE de l'Éducation nationale ; MINISTÈRE de la Recherche (2002) : *Bulletin officiel du ministère de l'Éducation nationale et du ministère de la Recherche. Horaires et programmes d'enseignement de l'école primaire*. Fòra sèria 1 (14 de febrìer de 2002). Disponible sus : <http://www.education.gouv.fr/bo/2002/hs1/default.htm>

- MONIOT, Henri (1993) : *Didactique de l'histoire*. París : Nathan.
- PECOT, Rotland (1969) : *Avèm decidit d'aver rason*. Ardoana : 4 Vertats.
- PETIT, Jean (2000) : *Le Don des langues s'acquiert*. Tèxte de la conferéncia organizada per l'establiment Aprene dins l'anfiteatre del centre Du Guesclin a Besièrs, annèxe de l'Universitat Pau Valèri de Montpelhièr. Document inedit. Veire l'adreïça <http://www.calandreta.org/Le-don-des-langues-s-acquiert.html>
- PETIT, Jean (2005) : *L'Immersion, une revolution*. Colmar : Jerome Do Bentzinger.
- ROCHER, Guy (1969) : *Introduction à la sociologie générale*. Vol. 1: *L'Action sociale*. Montréal : HMH.
- ROSNY, J.-H. [BOEX, Joseph-Henri-Honoré] (1994) : *La Guerre du feu : roman des âges farouches*. París : Nathan. Primièra edicion 1909.
- UNESCO (1982) : *Déclaration de Mexico sur les politiques culturelles, Conférence mondiale sur les politiques culturelles (Mexico City, 26 juillet - 6 août 1982)*. Publicacion en linha. Disponibla sus : http://portal.unesco.org/culture/fr/files/12762/11295422481mexico_fr.pdf/mexico_fr.pdf

Parlar l'invisible. Immersion dins una classa cooperativa institucionala bilingua: elements d'apropriacion d'una lenga e d'una cultura *minorizadas*

Corinne LHÉRITIER
Calandreta Aimat Serre, Nimes
Aprene, Besièrs

---

1. Presentacion

Dins l'encastre d'un collòqui sus las *minoritats invisiblas*, nos questionèrem sus l'occitan, en tot saupre que lo considerar coma *invisible* èra prene la risca de provocar lo debat, tant es verai que las accions se multiplican per lo far veire (e ausir) en plaça publica. Ensajar de prene la mesura de la distància entre la volontat de se mostrar o la tenacitat per se far ausir dels uns, e l'embornament o la sorditat dels autres ten de l'escomesa, o mai: de l'impossible.

Pasmens, nos sembla de biais de nos clinar sus la situacion de joves locutors dins l'encastre particular d'una classa bilingua occitan-francés, dins una escòla Calandreta ont l'ensenhament se fa en immersion, en occitan, amb una causida pedagogica particulara e revendicada, la de las tecnicas Freinet e de la pedagogia institucionala. Per far cortet, aquela pedagogia s'ancora dins la classa cooperativa mesa en plaça per Célestin Freinet -jornal, correspondéncia, recèrcas, etc.- e desvolopa d'institucions, en particular de moments e de luòcs de paraula, que van permetre d'organizar lo trabalh cooperatiu a mai las condicions d'aquel trabalh (Freinet 1964; Oury e Vasquez 1981; Laffitte 1985).

Quina(s) representacion(s) aqueles enfants an d'aquesta lenga qu'an pas, o pas encara, causida e cossí marcan son apertenéncia a la *comunautat occitana*? Cossí ven visibla la lenga per eles, cossí ven legibla? Cossí la se fan sieuna? Quin sens balhan a l'usatge de l'occitan?

Abordèri aquelas questions en m'interessar als primièrs mots occitans de mos escolans pichons¹ tant coma al discors manifest de sos parents o d'escolans mai bèls. Subjècte e implicada, que soi regenta de la classa d'aquí, pretendi pas a un estudi exhaustiu: al contrari, aqueste apròchi empiric prepausa puslèu de dobrir lo questionament e d'apelar de ressons a l'entorn de la question d'apertenéncia a a una comunautat linguistica per una lenga *minorizada*. Quand sa reconeissença per las

---

¹ Enfants de 3 et 4 ans en pichòta e mejana seccion de mairala. Marqui las occurréncias occitanas dins son parlar espontaneu. Adonc se tracta pas aquí d'un inventari exhaustiu mas de la transcripcion de las produccions mai significativas.

autoritats es en fracàs, quand son raionament es degalhat pels poders publics, que demòra per la far viure e la transmetre? Quina(s) estrategia(s) se pòdon pensar e metre en òbra? E quin sens pren tot aquò per l'avenir?

En parallèl, menèri una discussion a prepaus de l'occitan dins cada classa de l'escòla ont soi regenta e los escolans del cors mejan respondèron a un questionari escrich.

Per çò qu'es dels parents, foguèron questionats sus las rasons de sa causida de nòstra escòla, son rapòrt a l'occitan e la presentacion que ne faguèron a son enfant. Per estalviar una *reconstruccion* tròp granda sus aqueste punt, limitèri la distribucion del questionari als parents que lors enfants dintrèron a l'escòla ongan o l'an passat.²

Vist lo nombre pichon de personas questionadas (trenta), causiguèri de questions dobèrtas: permeton pas lo tractament estatistic de las responsas mas èra pas la tòca cercada. En revenge, las causidas revendicadas me semblèron interessantas tant coma los biaisses de comunicar: aquel discors revèrta sovent çò esperat en responsa a sa causida. Liura tant los imatges e las representacions que se fan de la Calandreta -dins totas sas dimensions: pedagogica, occitana, bilingua, culturala, associativa- coma las rasons explicitas de sos procediments.

En los questionar, me voliái far una idèa de las representacions induchas o projectadas qu'aurián los enfants qu'arriban dins las classas. Voliái tanben assajar de veire se lo biais qu'an los parents de parlar (de) l'occitan auriá una incidéncia sul biais dels enfants de se l'apropriar o pas. Aital, aqueste questionari es un element d'esclairatge mas pas objècte d'estudi de per el. Adonc, coma desiri puslèu de favorizar lo raconte de la classa, detalharai pas aici las responsas recebudas, se pòdon consultar sus <http://www.aprene.org>

2. Las responsas

Per resumir, aquestas responsas confirman que la màger part dels parents coneisson l'escòla pel boca-en-aurelha e que la causida es mai pedagogica que linguistica. Las tecnicas Freinet e la pedagogia institucionala son mai o mens conegudas, mas los parents evòcan tanben la talha de l'escòla e l'implicacion associativa. Enfin lo bilinguisme compta de còps dins la causida, mas pas sovent per l'occitan (question 2).

Un fum estiman, e de còps deploran, qu'es pauc present o pas pro, relegat dins qualques expressions, de còps familialas, o dins d'amagatalhs. D'unes estiman qu'aquelas expressions, justament, lo rendon mai visible. Quatre personas nuançan sa responsa en dire que nòstra escòla li tornariá una visibilitat, quitament se Khaled, 5 ans, afortís que «l'occitan es al bot, es al bot del *monde*» e se Lea, 9 ans, pensa que «l'occitan es una sòrta de lenga mòrta, coma lo latin, mas un pauc mens».

Adonc, es pas la practica de l'occitan, nimai son espandiment que determinan la causida dels parents. Una mamà ditz quitament s'èsser pas jamai pausada la question! Pasmens, e es fin finala çò mai estonant, un tèrç de las personas questionadas testimònian d'un vertadier rapòrt, puslèu positiu, sovent afectiu, de còps intim, a l'occitan (question 6).

---

² Escolans dintrats en 2013 o 2014, la màger part en mairala.

Enfin, tres parents dison aver «pas cap de rapòrt» a l'occitan e tres autres –sonque tres– evòcan l'escòla: quand se parla d'invisibilitat... ont ne sèm per l'escòla? L'occitan i es tament evident que fa pas mestier de ne parlar o quicòm empacha de lo veire?

A l'ostal, l'occitan se limita, al mièlhs, «a qualques cançons o expressions» e los escolans de CM semblan de confirmar que l'*occitanizacion* familiara es ligada a la frequentacion de l'escòla: libres, dictionaris o CD son aquesits en cors d'escolaritat. I auria adonc una mena d'oposicion entre l'invisibilitat sociologica de l'occitan e una cèrta preséncia, un imaginari sens substrat material. Lo moment del rescontre amb l'escòla seria *lo bon moment*: aquel que l'occitan va venir visible, mai que mai mercé al *calandron* (escolan de Calandreta) qu'aurà de far lo ligam. En creire los escolans de CM, aquel ligam demòra estrech: qualques mots e de poesias. D'unes dison «ensajar d'ajudar los parents», d'autres parlan de «jogar a parlar occitan», mentre que d'autres encara estiman qu'es «tròp complicat», e las vertadièras conversacions demòran minoritàrias.

Aquela *abséncia visible* la retrobam dins çò dich als enfants abans lor primièra dintrada: una sola familha parla de «la langue de la grand-mère [du] papa». Pels autres, es la lenga de l'escòla, e quitament la dels adultes de l'escòla: sols *los bèls* son de còps mencionats coma locutors potencials.

Generalament valorizat, l'occitan es presentat coma *un mai*, qu'a la fisança dels parents. Se mòstran encoratjants e sembla que los enfants arriban avertits e rassegurats, çò qu'empacha pas los parents de lor demandar se comprenon çò que ditz la regenta. Çò qu'empacha pas tanpauc Louise de se laguiar un pauc mentre qu'arriba dins l'annada començada: «Mais, moi, je suis française?»; e d'èsser rassegurada, justament, quand apren que sos rèiregrands parlavan occitan!

D'unes evòcan quitament pas l'occitan, subretot los fraires e sòrres pichons, coma s'«anava solet». Una mamà revendica aquela actitud: «J'ai préféré qu'il teste l'immersion de lui-même, sans théoriser».

Recentament, dins l'encastre de son memòri de Màster 2, Annie Fraisse (2012) questionava e nuancava una evidéncia: la d'un ligam dirècte entre l'implicacion dels parents fàcia a la lenga de l'escòla e las competéncias dels escolans. Aquela ipotèsi se verifica sovent, mas pas totjorn: Annie Fraisse balha l'exemple d'un escolan *menaire* per l'occitan dins la classa mentre que sa familha i es pas engatjada, e mentre qu'un autre enfant, de familha militanta qu'aficha son apertenéncia occitana dempuèi de generacions, se mòstra inibit a mai de còps en refús de l'occitan. E mai foguèsson dos exemples extrèms, aquela realitat existís e d'autres collègas la confirman. La prene en compte significa pas qu'ajam pas de crear ensems, ensenhaires e familhas, las condicions mai favorablas e de téisser las possibilitats per cadun de dintrar dins aquela esfèra e de se l'apropriar; mas aquel trabalh soslinha que per una actitud de l'entornament familiar donada, correspond pas brica una responsa *tipe* del comportament de l'enfant cap a l'occitan (nimai cap a quina lenga que siá). Sèm mai que mai en preséncia de subjèctes, e de rescontres subjectius!

Un trabalh en cors, menat per d'autres collègas (Bras, Sudrat e Vernières 2013), confòrta aquesta afirmacion en questionar una altra *evidéncia*. An pas pretension d'invalidar los trabalhs de linguistas reconeguts suls benefaches de l'immersion aboriva, mas aquela recèrca mòstra mantuna situacion ont los enfants aquesisson de competéncias de tria en un temps mai que cortet, foguèsson pas en immersion abans uèch ans.

Aquí tanben es una question de subjectivitat: en delà de las capacitats d'adaptacion del cervèl, las representacions ligadas a la lenga d'aquesir e a sos locutors en preséncia, las identificacions possiblas, los desirs d'apertenéncia a una comunautat d'individús... son tant d'enjòcs ont lo subjècte s'exprimís.

Es una de las rasons de nòstra causida d'una pedagogia de la paraula, una pedagogia del subjècte dins sa singularitat. L'enfant es pas sonque un escolan, encara mens un *aprenent*. Aquela disseccion val benlèu dins los laboratòris scientifics, o dins de *purs luòcs d'aprendissatges*, mas la refusam dins las nòstras classas que desiram coma de luòcs de vida reala e complèxa: mitan de lengatge, es a dire de cultura e d'organizacion simbolica, e pas sonque luòc d'aprendissatges mai o mens amolonats segon las mòdas ministerialas e sens téner compte dels *ritmes fins* de cadun.

Dins aquel encastre, l'occitan es una de las dimensions de la complexitat del subjècte uman, subjècte de cultura e de lenga. Aital, voldriái partejar qualques escambis a prepaus de l'occitan, dins la classa de CE1/CE2.

Elliot: Es una lenga.

Wadi: Per ieu, [...] es pas que una lenga mas es *aussi* importanta *per de que* coma aquò òm sap parlar dins una altra lenga.

Gael: Tanben l'occitan es pas sonque una lenga mas me fa plaser, es polida. Om pòt parlar altra part qu'a la Calandreta. A Narbona per exemple o *ailleurs*.

Alba: Representa una lenga mas *aussi* quicòm d'*inconnu*. Abans d'arribar aviái ja rescontrat de *monde* que parla occitan.

Sara: Per exemple soi anada en Espanha e [...] i a de mots que semblan lo catalan [...] disi un mot en occitan [a mon toton] e el me ditz en catalan.

[...]

Nina: Ieu lo parli en Avairon [...] pendent las vacanças.

Diane: Per ieu, l'occitan es important quand serai granda se vou dins diferents païses, aimi aprene la lenga, poirai parlar la lenga dins un autre país.

Elliot: En Occitània, mon paire a dich a una dòna que parlavi occitan e la dòna m'a parlat occitan.

[...]

Diane: *La França e l'Occitània es melanjat!*

Wadi: L'occitan, coma país, existís pas. I a plen de lengas mescladas en França. I a de mots occitans qu'òm trapa dins las lengas *romanas*.

Gael: Ieu [...] soi anada al musèu del *foie gras* [...]. Amb lo qu'aviái fabricat lo musèu avèm parlat un pauc francés e un pauc occitan.

Marius: Amb mon paire parli occitan. De còps parlam francés.

Nòu escolans de mai dison parlar occitan amb de pròches.

Wadi: Ma maire es interessada per l'occitan, *du coup* li aprengi dels noms *des fois*.

Ont se parla, ont parlatz occitan?

Marius: En Lengadòc!

Wadi: Al bar Lo *Délice*, i a una persona que s'apèla Agnès, ditz de mots en occitan.

Léo: A la Calandreta!

[...]

Maud: A la debuta *ça m'a fait* un pauc *bizarre*.

Elliot: Quand èri pichòt compreniái pas çò que disián. Me semblava una lenga d'extraterrestres.

Wadi: Quand las gents parlavan en occitan trapavi un pauc *bizarre*. Un còp qu'ai ben escotat, ai entendut un mot qu'aviái ja entendut e ai decidit de me metre a parlar occitan.

Clara: *Pour parler occitan j'ai écouté les autres pour savoir*. Au début èra un pauc dificil.

Betty: Parli occitan. *Quand j'étais petite* compreniái pas. Ai començat de parlar occitan après.

Gael: Ieu, quand soi arribada a l'escòla, quand ai entendut l'occitan, me soi dich qu'èra una polida lenga e èri contenta de la parlar.

Nina: Ieu quand soi arribada a l'escòla me fasiá pas *bizarre* mas me fasiá l'impression qu'èra normal *per de que* l'aviái ja entendut.

Marius: Mon paire m'a après a aprene l'occitan. Abans aimavi pas tròp, mas après ai adorat l'occitan.

[...]

Pierre: Ieu trapi qu'es invisible, *pas beaucoup* de mond lo parla.

Elias: Ieu es parièr, coneissi pas tròp de mond que parla en occitan.

Marius: Es pas invisible *per de que* l'occitan s'es batut, an fach una manifestacion per gardar l'occitan, alara tròbi qu'es pas invisible.

Sara: Ieu trapi qu'es pas invisible, i a plen d'escòlas en occitan [...], i a de gents que parlan e i a de Calandretas.

[...]

Sara: Es pas un problèma. De còps de companhs me dison ont es mon escòla e expliqui la lenga per que comprenan.

Alba: Ieu trapi tanben qu'es pas embestiant: òm poirà l'aprene a nòstres enfants.

Sara: Ieu quand parli amb mas *copinas*, per exemple se parli amb Nina que me ditz quicòm, parlam francés, mas al *conselh* o al *qué de nòu?*, o als moments de classa, parlam en occitan.

Alba: Ensagi de parlar occitan o almens de dire de mots que coneissi e aprengi d'autres mots.

Wadi: Per ieu quand sèm dins la classa es un pauc forçadament que parlam occitan, es normal.

Betty: Òm es pas obligats. A l'escòla parli totjorn occitan.

Diane: Es dificil de parlar occitan *per de que* va tròp *vite* de còps, mas ensagi de dire tot en occitan.

Tant coma aqueles escolans de CE, los del CM considèran l'occitan coma lenga. Apondon sovent un qualificatiu afectiu e mantun argumentan a prepaus de son utilitat, mai que mai per aprengre d'autres lengas. Sa preséncia en defòra de l'escòla es pas sentida del meteís biais per totes, mas se mòstran puslèu contents de la conéisser e de la parlar. A l'escòla, es pas forçadament *naturala* entre eles, mas o ven dins la classa, mai que mai al *qué de nòu?* o al *conselh*, moments de paraula particulars. Lo primièr permet de contar tot çò qu'òm vòl partejar amb la classa: e mai d'un biais que sembla anodin (una sortida a la mar o la lista del dejunar), es totjorn lo subjècte qu'arriba aquí e lo moment demanda una atencion bèla. Lo *conselh*, el, permet de gerir lo trabalh cooperatiu e las condicions d'aqueste trabalh: la paraula es d'un autre biais. Las règlas son comunas, afichadas e dichas en occitan: *nos trufam pas, escotam lo que parla, respectam la paraula...* Son sovent los *mèstres mots* (*Balhi la paraula a / Qual a una question...*) qu'estructuran las presas de paraula, que son los primièrs investits e que permeton de s'escampar. Es sovent al *conselh* que los mai bèls començan de fargar de frases vertadièras e que l'occitan ven lenga d'argumentacion. Pel *qué de nòu* –que demòra *qué de nòu?* e ven pas jamai *quoi de neuf?*– aquò demanda mai de temps.

3. Una jornada dins la classa de mairala

Vos convidi ara a seguir una jornada dins ma classa de mairala, en nos interessar a las produccions de lengatge dels escolans.³

Pendent lo temps de l'acuèlh del matin, s'ausís parlar francés, occitan e de còps castelhan, lenga mairala d'unes escolans. Cadun pausa sos afars, aficha sa carta-fotografia de preséncia, puèi s'installa al canton. Es tanben l'ora dels mestiers: los enfants dison pas sovent *métiers*. La classa se debana en immersion, l'ajuda mairala e ieu parlam occitan de longa. Sovent, per respondre o perlongar la discussion, tornam formular en occitan çò que los enfants dison en francés.

Carla aficha la data: «C'est *aquel* le jour? -Òc, sèm diluns... diluns 9 de setembre». Puèi compti los presents, e los escolans *m'ajudan*: comptam sovent, la comptina dels nombres es ben coneguda e fa partida dels primièrs mots occitans. Se i a d'absents, Chloé n'aficha la fotografia e indica lo nombre: «Uèi, i a tres absents». D'aquel temps, Samuel e Manon preparan amb l'ajuda mairala la lista *dels que manjan a la cantina* e que legiràn puèi.

La comptina, *Pocet*, permet de nos dire bonjorn: tan corteta siá, demòra un ritual important. De còps es un *baston de paraula* que circula. Avèm fargada una colleccion de *bonjorns* dins diferentas lengas, afichats e illustrats dels drapèus del país correspondent. Lo que ten lo baston saluda dins la lenga de sa causida, li respondèm en resson, puèi lo baston passa al vesin. Los enfants causisson tant lo bonjorn qu'an portat a la classa coma lo d'un collèga, e los que nòstres visitaires nos ofriguèron an un brave succès. D'unes s'especializan dins un bonjorn, d'autres cèrcan la diversitat.

Tot çò que se debana dins aquel moment, tant a prepaus del lengatge coma per la dintrada dins l'escrich, meritariá un developament mai bèl, mas soslinharai sonque dos punts:

- *Adieu-siatz*, en occitan, es regularament causit e los enfants l'utilizan endacòm mai, en arribar a l'escòla per exemple, mai sovent qu'abans. Solide, mantun factor son en jòc dins l'apropriacion e la circulacion d'aquel *adieu-siatz*, mas se pòdon formular doas ipotèsis complementàrias: d'una part la pluralitat butariá a se causir una referéncia; d'un autre latz, descomplexariá lo *parlar-una-autra-lenga*.
- D'unes dels escolans ispanofòns semblavan de còps de montar una mena de barradissa entre los luòcs de sas diferentas lengas: aquela polifonia dels bonjorns sembla de lor permetre de partejar sa particularitat. Aital, Lola a fin finala presentat de libres en castelhan e demandat a sa maire de l'escriure dins son quasèrn viatjaire.

Aquel quasèrn viatjaire fai ligam entre classa e ostal. Rend compte, en occitan, de las activitats de classa e, la dimenjada, pòt èsser completat en familha. La màger part dels parents i escrivon en francés. De còps, qualques mots d'occitan s'engulhan, a l'iniciativa dels parents o jos dictada de l'enfant: la data, *adieu-siatz*... Lo diluns, los enfants lo pòdon presentar.

---

³ Aqueles elements de lengatge foguèron pas reculhits totes la meteissa jornada, mas seguir la cronologia d'una jornada de classa presenta l'avantatge de los poder contextualizar, en defugir la separacion de la presentacion de las aisinas de classa de l'enonciat de çò que s'i ditz.

Après las presentacions, abans de se metre al trabalh en còla, ausissèm sovent: «Elle est où ma còla?⁴ On fait quoi avec ma còla?». En fin de trabalh, Lisa demanda: «Je peux recaptar ça?»; mas Laura s'escriba: «Attends, j'ai pas *acabat!*»; puèi, pauc après: «Ça y est, j'ai *acabat!*»

Un matin, Sofian aprofiecha lo cambiament de plaça per me dire: «Tu sais Corinne, moi je parle anglais! Et toi aussi tu parles anglais! –A bon? –Ben oui, parce que à l'école on parle anglais! –Me sembla que parlam puslèu occitan, non?». Sofian soritz e Iris apond: «À ma maison, on m'a parlé de toi et ici c'est pas pareil qu'à la maison. Et aussi à la maison ma porte est grise!». Solide, en pichòta seccion, la diferéncia entre *francés-de-l'ostal* e *occitan-de-l'escòla* pòt èsser de meteissa farina que la diferéncia de color de las pòrtas! Per çò qu'es d'estampilhar *anglés* aquela *autra lenga*, lo fenomèn es pas rar e l'experiéncia partejada per mantun. Se quelques lengas semblan invisiblas o s'ausisson pas gaire, la predominància de l'anglés sembla de far ecran e d'aver un expandiment tal qu'un enfanton confrontat a una autre lenga que la sieuna pensa que pòt pas èsser quicòm mai que l'anglés.

Al moment del gostar, rajan mantun «es ora de gostar». En debuta d'annada s'ausisson pas gaire de mercejaments. Del còp, quand Laura ditz *mercé* o fau remarcar a la cantonada. Sul pic, Sofian demanda sa part amb un *sioplèt* (*se vos plai*): en apondre l'occitan a la cortesiá, pensa benlèu d'èsser servit mai rapidament?

Dos jorns après la dintrada, Romain, tot novèl escolan de pichòta seccion, la boca plena, demanda se pòt aver un autre fruch. «Ne poiràs aver un quand auràs acabat aqueste. –Ah! Quand j'aurai fini je pourrais en avoir un!». Malgrat mas annadas de mestier e la pensada que lo contèxt s'i prèsta ben, ne soi pasmens estonada. Aquò me rementa una autre escolana, en debuta d'annada tanben, que li demandèri «Pòdes anar alucar, *sioplèt?*»: s'èra levada, aviá traversada la classa, puèi, la man sus l'interruptor, m'aviá questionada: «Tu m'as demandé d'allumer, hein?». Dins aqueles moments, tot lo camin entre la compreson immediata, contextuala, e lo rasonament puèi l'assimilacion sembla palpable, gaireben visible!

Aquò dich, tre l'endemana, Romain mòstra que compren plan çò que se ditz, e mai siá fòra contèxt. Coma me vei afarassada amb las fichas de ligason, me demanda: «Maîtresse, vous faites quoi? –Recapti de papièrs. Son las entresenhas dels parents, los numèros de telefòn. Aital, s'avèm besonh, podèm telefonar als parents. –Ah! On peut téléphoner à mes parents pour dire que je suis bien, à l'école?».

A mai la gimnastica es l'escasença de dintrar dins l'occitan. Abans de començar, los compti per m'assegurar de la preséncia de totes e avèm sovent d'escotar l'un o l'autre far la pròva de son saber: «Et moi, je sais compter, *un, dos, tres...*»; puèi son los «Je l'ai *atrapat*», «Regarde comme je l'ai *mandat loin*» e autres «J'ai *capitat!*» que permeton pauc a cha pauc de passar dels mots o de las frasas fabricadas a l'occitan.

A l'ora de la dormida, Mehdi a besonh d'ajuda per desnosar sos correjons e para lo pè. «Pòdes dire *ajuda-me, sioplèt!* –*Juda-me, sioplet!*... Hey! C'est comme *Pocet!*», e ditz la comptina. « Òc, es en occitan! –À ma maison je parle pas occitan! –A? E de qué parlas alara? –Des fois je parle occitan!».

Fa mestier de rassegurar Iris: «On va à la *dormida* et après c'est l'heure des parents, hein?». La *sieste* es pas un mot especific de l'escòla, mas la *dormida*, qu'es

---

⁴ Dins la classa cooperativa (tecnicas Freinet e pedagogia institucionala) trabalham sovent en còlas. Cf. Freinet (1964), Laffitte (1985), Oury e Vasquez (1981) e Robin e Association VPI (2011).

a l'encòp lo temps e lo luòc, es ben a l'escòla que la fan, sens los parents! Fanny, que carreja las peluchas, o explica justament a Arthur: «Je les apporte à la *dormida*. C'est la sieste, mais à l'école on dit comme ça!».

Soi a contar en occitan una istòria escricha e coneguda dels enfants en francés que Gabriel m'arrèsta: «C'est pas *petit ours*! –As rason, es pas *pichòt ors*, es *pichòt mostre*. –Non, c'est *petit monstre*! –Òc, en francés es *petit monstre* e en occitan es *pichòt mostre*». Lo poce dins la boca sembla de m'autorizar a perseguir. Quand legissi «Anem, montam!», ausissi Fanny dire «Montam en classa!», coma s'aqueles mots formavan una seguida logica per ela. Coma las comptinas, las istòrias legidas e contadas permeton l'imitacion e l'apropriacion.

Aquò se confirma un pauc mai tard, del temps de la lectura d'una istòria d'elefant que capita pas a bufar de candelas: «[...] i arriba pas». En resson, ausissi: «Alara, es fòrça en colèra». Es pas brica dins l'istòria, mas l'encadenament *i arriba pas / alara es fòrça en colèra* es un quasi-automatisme que nos ven de la comptina *Pocet e lo lop*.

Es çò que Pierre-Johan Laffitte (2011) nomma *luòc comun*, una aisina de lengatge que cadun se pòt apoderar e utilizar en tota tranquillitat. M'autorizi aici a far una comparason que pòt semblar ardidada. Çò que se debana aquí, al quotidian, es de meteissa farina que çò que ne testimònia Jean-Léo Léonard dins sas òbras a prepaus de talhièrs d'escritura en Mexic (Léonard 2013): a partir d'un teissum simple, mas subretot pas simplista, los escolans teisson un saber solide que s'enriquirà per la practica.

En fin de jornada, certans escolans presentan lors progrèsses e lors capitadas. Sabon mai que ben precisar quand l'occitan dintra en jòc, per comptar per exemple: «Sabi comptar fins a cinc en occitan!». E Iris, per sa primièra presentacion de progrèsses, me demanda tot simplament d'escriure «J'apprends l'occitan!», pròva se fasiá mestier qu'aquestes enfants son a de bon subjèctes de lors aprendissatges.

Per acabar la jornada, fasèm un *cossí vas?*⁵ Tre la premièra annada, es un florilègi de *solelh*, *nívol* o *auratge*, de *vau pas plan* o de *soi content*. Coma pel *qué de nòu?*, aqueste nom, *cossí vas?*, passa pas jamai al francés dins lo parlar dels escolans.

L'occitan a l'escòla es tanben la lenga dels tèxtes liures, dels tèxtes estampats, de las letras reçaupudas e mandadas als correspondents... Es la lenga per o dire tot, e per o far tot.

Sembla adonc natural que siá amb los mots de la classa, o per la classa, que los escolans joves se l'apròprian pauc a cha pauc. Res d'estonant quand tornam pensar a l'abséncia de lenga a l'ostal.⁶ Tre los primièrs jorns de classa destrian sens lagui l'una e l'autra e los luòcs de caduna. Quand Carla ditz «Je parle français avec Natan mais des fois on dit *cat*», ditz pas altra causa! De còps, los escolans dison aital de mots en occitan per respondre a la question «cossí se parla a l'escòla?». Arriba tanben qu'aqueles mots sián completament inventats, coma quand Julie nos ditz «Moi, je sais dire des mots en occitan, je dis [lejdelejde]». En mairala, lo mot *lenga* es pauc utilizat e mai los enfants saupèsson respondre a una question tala coma «Quina(s) lenga(s) parlas?», mas tre la granda seccion e fins al CM2, son unanims: l'occitan es una lenga! La nocion de territòri es de còps fosca mas s'afina en se far bèl. En revenge, l'occitan es fòrça d'ora associat a las colors roge e jaune e a la crotz sul drapèu.

⁵ Institucion de la classa TFPI que permet, entre autres, de gardar pas quicòm sul còr al moment de quitar la classa. Cf. Laffitte e Groupe VPI (2006), Imbert (1999).

⁶ Abséncia segon los dires dels parents.

Se poiriá alara pensar que i auriá aquí quicòm d'artificial, de fabricat: seriá desconéisser la classa cooperativa, luòc de vida e de construccion de la persona, coma subjècte, e pas sonque coma escolan. Òm s'avisa subretot qu'aqueles mots, qu'ajudan a estructurar lo lengatge, fargan de sens per qual los emplega. A dicha qu'òm fa d'escota e d'ensages, cadun tròba e farga, a l'encòp, de claus que li permeton de prene *sa part del tresaur*. L'immersion es pas brica un banh passiu –es pas una trempa: intrinsècament ligada aici a la classa cooperativa, permet l'apropriacion reala dels mots per dire e per se dire. Dobris segur al palpejament, als ensages, a la creacion...

Romain es ara en mejana seccion. Coma es a jogar amb un companh, l'ausissi dire «C'est dégueulasse!». La regenta que soi se pòt pas empachar de remarcar: «Ben alara, Romain, se ditz pas aquò!»; e Romain se repren: «Heu... Es *degolàs!*».

Conclusion

Fin finala, qu'avèm vist aquí? Las primièras espelidas de l'occitan. Çò que se veï o que se fa veire, çò que pareis, çò que se farga, tal coma un *amolonament primitiu* de pichòts atòms d'occitan, al biais d'una montjòia: alara, aquò ven visible als uèlhs del subjècte de la lenga. Dapasset, l'occitan pren cara, pren còs. O vesèm, una de las primièras estapas consistís pas tant en *parlar occitan* qu'en *èsser parlat occitan*, valent a dire èsser aculhit dins e per un luòc ont la reconeissença se ditz mercé a l'occitan. Puèi, pauc a cha pauc, lo fach de dire, de conéisser e reconéisser, pren d'aquel luòc simbolic qu'es la classa, la lenga que i rend possible los aprendissatges e lo fach de grandir. Avèm aquí un reversament dins lo rapòrt escolar de l'occitan e de l'enfant: s'agís pas mai d'un objècte que s'apren, mas d'un subjècte qu'aganta una aisina e la se fai a la man.

Apren a veire l'occitan quand l'occitan l'ajuda a veire lo mond.

Bibliografia

BRAS, Myriam; SUDRAT, Eric; VERNIÈRES, Marie-Pierre (2013): «L'immersion en occitan dans les écoles Calandretas: analyse de quelques situations d'immersion *non précoce*». In: ISLRF: *Immersion, pédagogie et nouvelles technologies. Colloque de l'Institut supérieur des langues de la République française (5, 6 et 7 avril 2013, La Grande Motte)*. Publicacion en linha. Disponibla sus : <https://hal.archives-ouvertes.fr/hal-00986543/>

FRAISSE, Annie (2012): *Mitan familial e aprendissatge de la lenga occitana. Importància de l'implicacion dels parents dins la produccion activa de la lenga occitana pels enfants de mairala dins las escòlas immersivas Calandretas*. Perpignan : Universitat de Perpinyà *Via Domícia* ; ISLRF. Memòri de Màster 2 MEF EBJ. Disponible sus: http://obres.casa-paisos-catalans.eu/ensenyament/annie_fraisse/ref_fraisse_2014.pdf

FREINET, Célestin (1964): *Les Techniques Freinet de l'école moderne*. París: Colin-Bourrelrier.

IMBERT, Francis (1999): *Vocabulaire pour la pédagogie institutionnelle*. Nimes: Champ social.

LAFFITTE, Pierre-Johan (2011): *Lecture de la monographie de Françoise Théron Quoi de Neuf? avec les petites sections*. Cors dins lo quadre del Màster MEF EBI, en cors de publicacion.

LAFFITTE, René (1985): *Une journée dans la classe coopérative*. París: Syros.

LAFFITTE, René; GROUPE VPI [Vers la pédagogie institutionnelle] (2006): *Essais de pédagogie institutionnelle*. Nimes: Champ social.

LÉONARD, Jean-Léo (2013): «Techniques d'immersion en contexte de bilinguisme inévitabile: tequio pedagógico au Mexique». In: ISLRF: *Immersion, pédagogie et nouvelles technologies. Colloque de l'Institut supérieur des langues de la République française (5, 6 et 7 avril 2013, La Grande Motte)*. Publicacion en linha. Disponibla sus : <https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-01119936>

OURY, Fernand; VASQUEZ, Aïda (1981): *De la classe coopérative à la pédagogie institutionnelle*. París: Maspero. Quatrema edicion.

ROBIN, Isabelle; ASSOCIATION VPI [Vers la pédagogie institutionnelle] (2011): *La Pédagogie institutionnelle en maternelle*. Nimes: Champ social.

Literatura medievala

L'Italia dei Trovatori: per un nuovo repertorio delle poesie occitane relative alla storia d'Italia¹

Francesco Saverio ANNUNZIATA
Università di Napoli Federico II

Paolo DI LUCA
Università di Napoli Federico II

Marco GRIMALDI
Sapienza - Università di Roma

1. Presentazione del progetto di ricerca

L'Italia dei Trovatori (IdT) è un progetto di ricerca finanziato dal Ministero dell'Istruzione, dell'Università e della Ricerca italiano (MIUR)²: iniziato ufficialmente nel marzo 2014, avrà una durata triennale (2014-2017); sarà realizzato da un'équipe di filologi e storici afferente a due università italiane, la Federico II di Napoli e la Sapienza di Roma³, che si avvarrà anche della collaborazione esterna di altri studiosi i cui interessi di ricerca rientrano nel tema del progetto.

Come esplicita il sottotitolo, il progetto ambisce alla realizzazione di un nuovo repertorio informatizzato delle poesie occitane relative alla storia d'Italia. È noto che la lirica occitana, al di là della sua importanza letteraria, riveste anche un interesse storico fondamentale, perché i trovatori, avendo vissuto in prima persona alcune delle fasi salienti della storia italiana dal XII al XIV secolo, si sono fatti interpreti nelle loro liriche di molti avvenimenti e fenomeni socio-culturali che hanno caratterizzato quest'epoca. L'insieme di tali testimonianze costituisce, dunque, una fonte storiografica di primaria importanza, che si vorrebbe rendere accessibile alla comunità scientifica, da un lato realizzando nuove e più affidabili edizioni critiche dei testi coinvolti, dall'altro offrendo un commento storico rinnovato nei metodi e nei sistemi.

Questo importante complesso di fonti letterarie venne pubblicato per la prima volta nel 1931 da Vincenzo De Bartholomaeis col titolo *Poesie provenzali storiche*

---

¹ Il paragrafo 1 è stato scritto da Paolo Di Luca, il 2 da Marco Grimaldi, il 3 da Francesco Saverio Annunziata.

² Il finanziamento è stato ottenuto nell'ambito del programma FIRB, Futuro in Ricerca 2013. Nella sua fase di concezione, il progetto ha anche beneficiato di una borsa di studio dell'Université Paul Valéry di Montpellier.

³ Fanno parte dell'unità di ricerca dell'Università di Napoli Federico II Paolo Di Luca (coordinatore nazionale e responsabile di unità), Francesco Saverio Annunziata, Alessandro Bampa, Costanzo Di Girolamo, Luca Gatti, Francesca Sanguineti, Oriana Scarpati. Compongono l'unità di ricerca della Sapienza - Università di Roma Marco Grimaldi (responsabile di unità), Stefano Asperti, Giorgio Barachini, Giuliano Milani, Antonio Montefusco, Anna Radaelli.

relative all'Italia nella collana «Fonti della Storia d'Italia» (De Bartholomaeis 1931). Si tratta di un'opera meritoria e per certi aspetti insuperata, ma che pure oggi mostra qualche limite. Trattandosi di un'antologia, De Bartholomaeis utilizzò le edizioni allora esistenti, verosimilmente realizzate seguendo principi disparati, e solo in alcuni casi allestì nuovi testi critici. A causa di una simile impostazione editoriale, poco spazio è dedicato alla storia della tradizione per ogni singolo componimento, così come alla discussione testuale preposta alla *constitutio textus*. Da un punto di vista esegetico, inoltre, va evidenziato che il commento, pur essendo sempre molto accurato, si fonda sulle fonti e sulla storiografia disponibili all'epoca, che oggi risultano inevitabilmente superate.

Sarebbe riduttivo, tuttavia, affermare che l'obiettivo del progetto di ricerca sia la mera sostituzione dell'edizione De Bartholomaeis con una più adeguata agli standard filologici moderni o più aggiornata da un punto di vista bibliografico. È innegabile che dal 1931 ad oggi lo stato degli studi storici e filologici è radicalmente mutato: sono cambiate le metodologie ecdotiche, tanto per i testi letterari quanto per i documenti storici, e si sono trasformate le categorie interpretative sia della critica letteraria sia della storiografia medievale. Non si possono ignorare le recenti iniziative scientifiche di ambito occitano che hanno felicemente reinterpretato il rapporto tra poesia ed evento, sia rianalizzando i contesti storici e letterari, sia avviando la pubblicazione di *corpora* di testi relativi ad alcuni ambiti geopolitici: si dovrà quindi tenere opportunamente conto dei numerosi studi specifici e delle imprese editoriali che negli ultimi anni hanno avuto per oggetto l'Italia settentrionale nel suo complesso (Bertolucci Pizzorusso 2003), più in particolare il Veneto (Lachin 2008)⁴, la Marca Trevigiana⁵, la Liguria e il Piemonte (Bampa, 2014) e nello specifico gli Este (Bettini-Biagini 1981), i Malaspina (Caïti-Russo 2005), il Monferrato (Fuksas 2007), nonché le corti di Carlo d'Angiò (Asperti 1995). Il quadro generale degli studi è mutato anche per quanto riguarda il panorama complessivo della poesia trobadorica: e si dovrà per questo interagire con i recenti progetti dedicati in ambito internazionale alla Corona d'Aragona⁶ e alle crociate⁷. Tutte queste iniziative da un lato confermano la rinnovata attenzione per le poesie storiche dei trovatori e dall'altro impongono al gruppo di ricerca un confronto serrato con una imponente bibliografia storica e letteraria.

Lo scopo precipuo del progetto è sperimentare, anche sulla scia delle iniziative appena menzionate, un approccio multidisciplinare per la realizzazione del repertorio, instaurando una proficua dialettica fra storici e filologi. Troppo spesso, infatti, gli studi storici sembrano non utilizzare pienamente le edizioni critiche moderne di

---

⁴ Basti qui citare Lachin (2008), ultima in ordine cronologico di una lunga serie di iniziative che hanno interessato questa particolare regione e il saldo rapporto che la lega ai trovatori.

⁵ Cfr. in generale Meneghetti e Zambon (1991) e in particolare, più di recente, Bortolami (2000) e Barbieri (2004).

⁶ La ricezione trobadorica presso la Corona d'Aragona è oggetto del progetto di ricerca internazionale attivo presso l'Universitat de Barcelona e coordinato da Anna Alberni e Fabio Zinelli, *The Last Song of the Troubadours: Linguistic Codification and Construction of a Literary Canon in the Crown of Aragon (14th-15th centuries)*, <http://icalia.es/troubadours/en/>.

⁷ I componimenti oitanici e occitanici relativi alle crociate sono oggetto del progetto di ricerca internazionale diretto da Linda Paterson presso l'University of Warwick, *Lyric Responses to the Crusades in Medieval France and Occitania*, <http://www2.warwick.ac.uk/fac/arts/french/research/crusades>.

testi letterari o, più in generale, le più recenti acquisizioni in ambito filologico. La ricerca filologica e storico-letteraria, dal canto suo, non sempre tiene nel debito conto i risultati della storiografia corrente, basandosi talvolta esclusivamente su una bibliografia datata. Proprio allo scopo di superare questa mancanza di dialogo fra le due discipline, al progetto lavoreranno sia filologi sia storici secondo le modalità che verranno illustrate di seguito.

Un'ulteriore novità è la scelta di pubblicare il nuovo repertorio su una piattaforma informatica; esso sarà ospitato nel *Rialto*, biblioteca digitale dedicata alla letteratura occitana e divenuta nel corso degli anni un imprescindibile punto di riferimento per gli studi di settore⁸. La scelta di tale mezzo informatico comporta enormi vantaggi, che vanno al di là della maggiore facilità di pubblicazione e fruizione dei contenuti del repertorio. Sarà possibile, ad esempio, pubblicare il corpus gradualmente, man mano che i singoli componimenti saranno editi e commentati, rendendo così subito disponibili i primi risultati della ricerca. Inoltre, lo stesso corpus assumerà una natura aperta: in ogni momento sarà possibile aggiungere testi originariamente esclusi o rendere conto di nuove acquisizioni bibliografiche. Infine, il repertorio potrà essere collegato in via interattiva con le risorse messe a disposizione da altri *databases* digitali, come la *BEdT* - Bibliografia Elettronica dei Trovatori⁹ o *Reti Medievali* - Iniziative online per gli studi medievalistici¹⁰, o dallo stesso *Rialto*, come il già citato corpus di poesie occitane relative alle crociate¹¹, facilitando così eventuali percorsi di approfondimento critico.

Sono tre le fasi in cui si articolerà la realizzazione del repertorio: allestimento del corpus, edizione critica e stesura del commento storico, redazione di un'introduzione generale. Rispetto alla prima fase, non ci si limiterà a riproporre la silloge di testi pubblicata da De Bartholomeis o ad applicare i criteri di selezione da lui impiegati: l'intera produzione lirica dei trovatori sarà censita nella sua integralità a partire dalle moderne e aggiornate bibliografie online, da integrare, laddove necessario, con i principali repertori a stampa. La selezione verrà condotta incrociando criteri storiografici e letterari. Nello specifico si includeranno nel repertorio: a) testi che contengono riferimenti espliciti o impliciti a eventi, persone e luoghi riferibili all'Italia; b) testi riferibili a entità politiche, come l'Impero, localizzabili in Italia benché di più ampia estensione; c) testi che, pur non contenendo allusioni dirette alla storia d'Italia, risultano comunque riconducibili, sulla base di considerazioni storico-letterarie, al contesto italiano. I testi saranno sistematizzati criticamente allo scopo di discernere quelli di più chiara ed evidente utilità ai fini del lavoro dello storico dai restanti, che pur mantengono un loro specifico interesse letterario.

Le edizioni saranno realizzate in conformità ai moderni standard dell'ecdotica occitana: per ogni componimento edito si realizzerà una nota filologica che dia conto dei risultati della *recensio*, un apparato critico includente tutte le varianti sostanziali, una traduzione in prosa in italiano, un'analisi musicologica della melodia (se conservata),

---

⁸ Coordinato da Costanzo Di Girolamo, il *Rialto* (Repertorio informatizzato dell'antica letteratura trobadorica e occitana, <http://www.rialto.unina.it>) è stato avviato nel dicembre 2001 presso l'Università di Napoli Federico II. Per una sintesi della sua storia e un bilancio delle sue attività editoriali, si rinvia a Di Girolamo e Scarpati (in corso di stampa).

⁹ *BEdT*: Bibliografia Elettronica dei Trovatori, a cura di Stefano Asperti, <http://www.bedt.it>.

¹⁰ *Reti Medievali*: Iniziative online per gli studi medievalistici, <http://www.rm.unina.it>

¹¹ <http://www.rialto.unina.it/autori/Crusades.htm>

un commento storico. Per il lavoro di edizione l'équipe si riserva, come già precisato, di chiedere la collaborazione esterna di filologi che hanno già pubblicato, o sono in procinto di farlo, singoli testi o *corpora* monografici di determinati trovatori presenti anche nella raccolta *IdT*. Anche per la stesura del commento ci si avvarrà dell'ausilio di alcuni storici del Medioevo, il cui compito consisterà nel monitorare e sottoporre a revisione bibliografica l'esegesi dei componimenti. Il commento fornirà tutte le informazioni utili all'inquadramento del testo e alla sua comprensione, valorizzerà la *varia lectio* laddove questa offra informazioni di interesse storico, appronterà per ogni punto critico un'adeguata discussione e un'analisi dettagliata della bibliografia pregressa.

Quando i singoli componimenti saranno giudicati pronti per la pubblicazione, verranno caricati sul *Rialto*. Per ognuno di essi si realizzerà una pagina contenente il testo e l'apparato critico, la traduzione, il commento storico; nel caso in cui si conservi la melodia, sarà possibile integrare alla pagina anche l'esecuzione cantata. All'interno del *Rialto*, il repertorio manterrà una sua riconoscibilità e autonomia: sarà previsto un percorso tematico che condurrà l'utente che lo desidera direttamente al corpus delle poesie storiche, come già accade per altri gruppi di testi connotati per genere o contenuto (ad esempio le *malas cansos* e i componimenti relativi alle crociate). Non si trascurerà, tuttavia, di attivare i consueti collegamenti ipertestuali alle sezioni d'autore tipiche della struttura del *Rialto*: in tal modo sarà garantita la coesione del corpus *IdT* al resto della biblioteca digitale, permettendo di interrogare i contenuti ivi pubblicati secondo diversi parametri di ricerca.

Infine, verrà redatta un'introduzione generale nella quale si farà un bilancio del corpus sia da un punto di vista sia storico, sia letterario: in particolare, si fornirà un inquadramento generale in chiave storiografica degli eventi/fenomeni principali cui i trovatori fanno riferimento nelle loro liriche, ma non verranno trascurate questioni ben note, e tuttavia meritevoli di approfondimento, come la presenza dei trovatori in Italia, il mecenatismo, la circolazione e la ricezione dei testimoni manoscritti in determinati ambiti geopolitici, le forme e la destinazione della poesia di ispirazione storico-sociale.

2. Primi problemi di selezione, ordinamento e datazione del corpus

Il primo passo del progetto è lo studio e la delimitazione del corpus. Il punto di partenza è stato ovviamente il corpus di De Bartholomaeis, che necessitava tuttavia di una attenta revisione. Dopo alcuni sondaggi preliminari, si può però affermare che il nuovo corpus non sarà rivoluzionato. Come vedremo nel paragrafo successivo, nel caso dei testi relativi a Federico II, per i quali il lavoro è in una fase più avanzata avendo ricevuto più di recente attenzioni dalla critica con un importante contributo di Walter Meliga (2005), non sono moltissimi i testi che vanno aggiunti alle *Poesie provenzali storiche*. Si dovrà tenere ovviamente conto dei molti contributi recenti secondo i quali alcuni componimenti andrebbero ascritti a determinati ambiti geografici italiani: si pensi ad esempio alle varie puntualizzazioni di Gerardo Larghi sui rapporti tra Peire de la Mula e il Monferrato (Larghi 2011). La selezione di De Bartholomaeis è quindi ancora molto solida e anzi dovrà in alcuni casi essere ridotta. Riteniamo peraltro di dover seguire alcuni dei criteri di esclusione che furono già di De Bartholomaeis: in

primo luogo, non pensiamo di dover inserire i testi dei trovatori italiani solo in quanto italiani laddove non presentino anche un interesse storico precipuo¹².

I limiti cronologici del corpus dipenderanno ovviamente dalle scelte di inclusione o di esclusione. Saremmo ad esempio propensi a escludere il poemetto noto come *Chastel d'Amors*, che sembra essere un testo di inizio Trecento e che non ha tuttavia quasi nessun interesse storico (se non il fatto di essere presumibilmente opera di un poeta italiano; ma la questione è molto dubbia) (Grimaldi 2012: 63-68). Diverso il caso del celebre *planh* in morte di Roberto II d'Angiò, la cui importanza storico-culturale è innegabile e la cui inclusione sposterebbe i nostri limiti cronologici in pieno Trecento (Pellegrini 1934). Il componimento tuttavia va probabilmente escluso come è escluso normalmente dai moderni repertori della poesia trobadorica. In entrambi i casi si tratta però di testi che meriterebbero cure e approfondimenti ulteriori, magari in parallelo con questo progetto di ricerca. Guardando invece all'indietro, i limiti sono comunque abbastanza incerti. Il corpus di De Bartholomaeis si apriva con *Chantarai d'aquestz trobadors* di Peire d'Alvernhe in ragione del riferimento al «vecchietto lombardo». Senza entrare nel merito della datazione del sirventese né su quella dell'identità del «lombardo», ci pare certo che il testo vada comunque incluso anche nel nuovo corpus. Il problema più spinoso riguarda però tutti i testi (non pochi nel corpus di De Bartholomaeis e sicuramente quelli il cui numero potrebbe essere sensibilmente ampliato) che possono rientrare nella definizione di «poesie relative alla storia d'Italia» solo in ragione della presenza in *tornada* di un destinatario (o il più delle volte di una destinataria) identificabile con un personaggio «italiano» (o piuttosto «lombardo»). De Bartholomaeis in questi casi pubblicava di norma solo la prima strofa e il passo contenente il riferimento «italiano». Evidentemente in un corpus digitale non avrebbe molto senso inserire testi frammentari. Ma si dovrà studiare comunque una modalità di edizione specifica per questo tipo di testi. Ad esempio: presentazione generale, testo integrale e commento specifico solo per i passi per così dire «sensibili», con il rimando all'edizione commentata di riferimento per una chiosa più approfondita.

L'edizione in rete risolve uno dei problemi editoriali di De Bartholomaeis. Come si sa, la raccolta delle *Poesie provenzali storiche* era ordinata cronologicamente. Ora, com'è altrettanto noto, sono molti i testi di datazione incerta; a volte per pochi anni o decenni, ma talvolta la differenza di datazione è notevole. Sia consentito un solo esempio che ci riguarda molto da vicino: il famoso sirventese di Peire de la Caravana, *D'un sirventes faire*, tradizionalmente collocato negli anni '90 del XII secolo o persino negli anni '50, è ritenuto opera del «primo trovatore italiano». Di recente si è ipotizzata una datazione agli anni '20 del Duecento; la proposta è stata tempestivamente accolta e arricchita di nuovi elementi da Saverio Guida ed è stata recepita nel recentissimo e utile *Dizionario Biografico dei Trovatori* (Guida 2013, Guida e Larghi 2013: 385-386). Se per il nostro nuovo corpus fossimo costretti ad adottare una scansione cronologica, sarebbe forte la tentazione di spostare il sirventese nel mezzo delle lotte tra Federico II e i comuni lombardi. Tuttavia, in tal modo si rischierebbe di attribuire un peso eccessivo a quella che è solo una delle ipotesi di datazione possibili. Dato che il nuovo corpus sarà accolto su *Rialto*, la modalità di fruizione primaria sarà tramite il numero del repertorio di Pillet-Carstens. Il lettore non avrà dinanzi a sé un ordinamento

---

¹² Per un quadro di sintesi si veda ora Capusso e Moretti (2016). Sui rapporti fra i trovatori e la poesia politica italiana, cfr. invece Grimaldi (2016).

cronologico prestabilito: nel caso del citato *D'un sirventes faire* sarà quindi nostra cura esporre e discutere tutte le varie ipotesi di datazione dando ovviamente la nostra motivata preferenza per l'una o per l'altra.

Diverso potrebbe essere il discorso per l'eventuale (ma auspicabile) edizione cartacea del corpus. La soluzione più semplice e metodologicamente più neutra sarebbe quella di seguire anche in questo caso la numerazione *BdT*, come è stato fatto ad esempio per l'edizione a stampa delle tenzoni curata da Paterson e altri. Ma non escludiamo a priori altre soluzioni.

Indipendentemente dalle scelte editoriali e indipendentemente dalle eventuali aggiunte o esclusioni che opereremo sul corpus, dal punto di vista storico le poesie dei trovatori relative alla storia d'Italia sembrerebbero dividersi in tre grandi segmenti storico-tematici. Il più importante e il più precisamente definito è quello che contiene i componimenti relativi a Federico II e agli ultimi Svevi (dei quali ci occupiamo nel par. 3). Gli altri due segmenti si identificano per così dire per differenza rispetto a Federico II. È possibile quindi delimitare una sezione che va collocata grossomodo «prima» di Federico II, nella quale troviamo vari gruppi di testi relativi soprattutto alle più importanti corti dell'Italia settentrionale (Malaspina, Monferrato, Este) o ad alcune città come Genova o Pisa, all'interno della quale vi sono tuttavia numerosi intrecci cronologici con i componimenti federiciani. La terza sezione è invece quella dei testi «dopo» Federico II, che raggruppa le poesie relative al periodo del Grande Interregno e alle lotte italiane tra Svevi e Angioini e tutta una serie di componimenti che riguardano invece ancora alcune corti, alcuni particolari personaggi (come il Giudice di Gallura o il patriarca di Aquileia Gregorio di Montelongo).

3. *Lo pros empeaire: Federico II e i trovatori*

Nella canzone *Freit ni ven no-m posc destreigner* (*BdT* 133, 4), composta nel 1220 in vista dell'incoronazione imperiale di Federico II, Elias Cairel lamenta i propri disinganni d'amore e il disinganno procurato dal novello imperatore che, pur mostratosi in passato generoso verso i suoi alleati e verso i poeti, non è più disposto a sostenere alla sua corte i poeti provenzali (Lachin 2004: 325). I versi del trovatore possono efficacemente riassumere il rapporto tra i verseggiatori in lingua d'oc e lo Svevo. István Frank (1955: 64), riferendosi agli stessi versi, ha felicemente chiosato che *Fre-de-rics*, «freno o guida dei potenti», così giocavano col nome dell'imperatore i trovatori, ha rifiutato ai poeti in lingua d'oc i favori che re Federico aveva concesso ai Siciliani¹³.

La distanza tra i trovatori e Federico II è ormai stata assunta a dato di fatto dagli studiosi. Negli anni in cui nasceva il primo movimento poetico in una lingua italiana, ben pochi componimenti (quattro o cinque) sono forse stati ispirati dalla presenza dell'imperatore e, molto probabilmente, nemmeno questi furono necessariamente composti alla sua corte¹⁴. Nonostante questo rapporto contraddittorio e nonostante le

---

¹³ Sull'*interpretatio nominis* di Federico II nei trovatori si veda anche Peron (2006).

¹⁴ Sulle relazioni tra Federico II e i trovatori si vedano le considerazioni argomentate dapprima in De Bartholomaeis (1911-1912d), poi riprese in De Bartholomaeis (1931); in anni più recenti Roncaglia (1982: 124) e Antonelli (1979, 2008). Sulle ipotesi circa i componimenti ispirati dalla presenza dell'imperatore si veda invece De Bartholomaeis (1911-1912c: 95).

speranze presto deluse dei trovatori, si può osservare come i componimenti relativi allo Svevo si dispongano abbastanza uniformemente in un periodo molto lungo della vita di Federico.

I testi possono essere ordinati infatti in un arco temporale che va dal 1213, anno della partenza di Federico, re di Sicilia, per la Germania, fino alla morte dell'imperatore, avvenuta nel 1250. I componimenti, come già fatto da Vincenzo De Bartholomaeis nelle sue *Osservazioni sulle poesie provenzali relative a Federico II* del 1912, possono essere riuniti in vari gruppi. In anni più recenti, Walter Meliga, nel suo contributo *Trovatori provenzali per l'Enciclopedia fridericiana*, con qualche aggiustamento nel numero e nella datazione dei pezzi, ha sostanzialmente confermato i gruppi proposti ormai cent'anni fa da De Bartholomaeis (1911-1912d)¹⁵. I gruppi individuati da Meliga, che fungeranno da punto di partenza per le nostre ricerche, sono funzionali non solo all'analisi puntuale dei riferimenti storici contenuti nei vari testi ma anche allo studio dei rapporti mutevoli tra i trovatori e Federico II.

Federico entra nei testi dei poeti in lingua d'oc a partire dal 1213 e dal suo viaggio verso la Germania. In questa fase i trovatori si rivolgono a lui, nuovo re di Sicilia, soprattutto con l'invito a far pace col rivale imperiale Ottone IV di Brunswick e dedicarsi alla crociata in Terrasanta.

Quello dell'incoronazione imperiale sarà il periodo delle acclamazioni, degli elogi e degli inviti a premiare i sostenitori dell'Italia settentrionale ma anche quello dell'illusione. Nonostante gli accorati appelli, su tutti la *Metgia* di Aimeric de Peguilhan (De Bartholomaeis 1911-1912a) o il *Conselh* di Falquet de Romans (De Bartholomaeis 1911-1912b), l'imperatore terrà chiuse le porte della sua corte ai trovatori.

Ma sarebbe sbagliato sostenere, come pure qualcuno ha cercato di fare (cfr. Frank 1955: 64), che i trovatori si dimentichino o quasi dell'imperatore o che si rivolgano a lui soltanto in riferimento alla spedizione in Terrasanta. Certo l'invito a prestare soccorso ai luoghi sacri sarà onnipresente negli appelli dei trovatori, sia prima che dopo la vittoriosa crociata dello Svevo, reso d'attualità di volta in volta dagli eventi storici che produssero vivaci reazioni nell'opinione pubblica come la caduta di Damietta del 1221 o le alterne vicende del regno di Gerusalemme dopo la crociata di Federico¹⁶. Ma al centro dell'attenzione dei trovatori ci saranno anche le lotte tra l'imperatore e i comuni lombardi, dal 1226 alla morte dello Svevo, e lo conflitto tra i due massimi poteri universali, il Papato e l'Impero, che porterà a una disposizione quasi polare in seguito alla prima scomunica dell'imperatore e fino allo conflitto durissimo con Innocenzo IV.

Negli anni in cui i poeti in lingua d'oc, giullari e professionisti del verso spinti da necessità di sostentamento in una terra diversa e in continuo rivolgimento, sperimentavano nuove forme di partecipazione alla vita pubblica, gli eventi centrali della realtà politica non potevano che penetrare in maniera totalizzante nelle loro composizioni. A testimoniare l'attenzione dei trovatori per l'operato dell'imperatore è la composizione stessa del corpus che possiamo definire «federiciano». Esso consta in gran parte di sirventesi e canzoni di crociata e, oltre ad alcuni esempi di *sirventes-cansos*, vede le poche canzoni presenti sviluppare spesso temi estranei all'amore. Un esempio

---

¹⁵ Cfr. Meliga 2005.

¹⁶ Secondo il recente censimento del progetto internazionale *Lyric Responses to the Crusades in Medieval France and Occitania* ben venti testi occitani, tra canzoni di crociata e sirventesi che alludono alla crociata, contengono un riferimento all'imperatore.

illuminante della viva partecipazione agli eventi italiani segnati dall'azione di Federico II ci è offerto dall'opera di Guilhem Figueira, trovatore provenzale attivo per molti anni nell'Italia settentrionale e forse unico ad aver varcato i confini del *regnum* siciliano. Grazie al suo ciclo di sirventesi, il più celebre dei quali resta quello contro Roma, è possibile infatti seguire con precisione la condotta politica dell'imperatore in Italia, nella sua lotta contro i comuni lombardi e la Chiesa, nonché le mutevoli reazioni dell'opinione pubblica filoimperiale¹⁷.

Accanto agli eventi italiani, non va ovviamente tralasciato il ruolo di Federico II come signore feudale dei vasti possedimenti provenzali del regno di Arles. Allo Svevo i trovatori rimasti nel *Midi* si appelleranno, invano, nel corso degli eventi della lunghissima crociata contro gli albigesi. Proprio in riferimento all'importante ruolo politico nell'Arelat, oltre che agli scontri con la Lega lombarda e il Papato, possiamo forse aggiungere, ma l'ipotesi è ancora al vaglio, dei nuovi testi al corpus stabilito dalle più recenti ricerche¹⁸.

In conclusione, il vivo interesse che questi componimenti mantengono è dovuto proprio al loro valore di testimonianza, di fonte storiografica. Attraverso il canto dei trovatori è possibile tracciare con soddisfacente precisione il percorso delle vicende politiche che ebbero Federico II come protagonista e le loro ripercussioni negli ambienti signorili dell'Italia settentrionale e, in qualche caso, anche del sud della Francia.

Bibliografia

ANNUNZIATA, Francesco Saverio (2013): «Tomier e Palaizi, *Si co-l flacs molins torneia* (BdT 442.2)». *Lecturae Tropatorum*, 6, 23 p.

ANTONELLI, Roberto (1979): «Politica e volgare: Guglielmo IX, Enrico II, Federico II». In: ANTONELLI Roberto: *Seminario Romano*. Roma: Bulzoni Editore, p. 7-109.

ANTONELLI, Roberto (2008): «Introduzione». In: ANTONELLI Roberto (a cura di): *I Poeti della Scuola Siciliana*, 3 vol. Vol. 1: *Giacomo da Lentini*. Milano: Mondadori.

ASPERTI, Stefano (1995): *Carlo I d'Angiò e i trovatori. Componenti provenzali e angioine nella tradizione manoscritta della lirica trobadorica*. Ravenna: Longo.

BAMPA, Alessandro (2014): «I trovatori in Liguria e Piemonte». In MENGALDO, Pier Vincenzo; RENZI, Lorenzo; COVINO, Sandra (ed.): *Lingue testi culture. L'eredità di Folena vent'anni dopo. Atti del XL Convegno Interuniversitario (Bressanone, 12-15 luglio, 2012)*. Padova: Esedra, p. 313-330.

---

¹⁷ Per delle considerazioni generali sui temi religiosi, morali e politici nell'opera di Guilhem Figueira si veda Peron (1985: 284-299, in particolar modo).

¹⁸ Unico testo che al momento si può più sicuramente aggiungere all'elenco fornito in Meliga (2005) è il sirventese *Si co-l flacs molins torneia* (BdT 442, 2), per la cui discussione mi permetto di rinviare al mio studio (Annunziata 2013).

- BARBIERI, Alvaro (2004): «La lirica trobadorica nella Marca veronese-trevigiana e l'affresco cortese di Bassano». In: *La pittura nel Veneto. Le origini*. Milano: Mondadori, p. 327-42.
- BERTOLUCCI PIZZORUSSO, Valeria (2003): «Nouvelle géographie de la lyrique occitane entre XIIe et XIIIe siècle. L'Italie nord-occidentale». In: CASTANO, Rossana; GUIDA, Saverio; LATELLA, Fortunata (ed.): *Scène, évolution, sort de la langue e de la littérature d'oc. Actes du septième Congrès international de l'Association Internationale d'Études Occitanes (Reggio Calabria-Messina, 7-13 juillet 2002)*. Vol. 2. Roma: Viella, p. 1313-1322.
- BETTINI BIAGINI, Giuliana (1981): *La poesia provenzale alla corte estense: posizioni vecchie e nuove della critica e testi*. Pisa: ETS.
- BOLOGNA, Corrado (1999): «Politica e poesia in volgare nell'Italia del Duecento». In: *Storiografia e poesia nella cultura medioevale. Atti del Colloquio (Roma, 21-23 febbraio 1990)*. Roma: Istituto storico italiano per il Medio Evo, p. 263-284.
- BORTOLAMI, Sante (2000): «“Los barons ab cui el estava”. Feudalità e politica nella Marca Trevigiana ai tempi di Sordello». *Cultura Neolatina*, 60, p. 1-43.
- CAÏTI-RUSSO, Gilda (2005): *Les Troubadours et la cour des Malaspina*. Montpellier: Centre d'Études Occitanes.
- CAPUSSO, Maria Grazia; MORETTI, Frey (2016): «Pour une bibliographie des troubadours d'Italie». *RLaR*, 120, p. 17-38.
- DE BARTHOLOMAEIS, Vincenzo (1911-1912a): «La *Metgia* di Aimeric de Peguilhan». *Memorie della R. Accademia delle Scienze dell'Istituto di Bologna, classe di scienze morali, sez. Stor.-Filos.*, 6, p. 69-80.
- DE BARTHOLOMAEIS, Vincenzo (1911-1912b): «Il conselh di Falquet de Romans a Federico II imperatore». *Memorie della R. Accademia delle Scienze dell'Istituto di Bologna, classe di scienze morali, sez. Stor.-Filos.*, 6, p. 81-88.
- DE BARTHOLOMAEIS, Vincenzo (1911-1912c): «La canzone *Fregz ni neus* di Elia Cairel». *Memorie della R. Accademia delle Scienze dell'Istituto di Bologna, classe di scienze morali, sez. Stor.-Filos.*, 6, p. 89-95.
- DE BARTHOLOMAEIS, Vincenzo (1911-1912d): «Osservazioni sulle poesie provenzali relative a Federico II». *Memorie della R. Accademia delle Scienze dell'Istituto di Bologna, classe di scienze morali, sez. Stor.-Filos.*, 6, p. 97-124.
- DE BARTHOLOMAEIS, Vincenzo (1931): *Poesie provenzali storiche relative all'Italia*. 2 vol. Roma: Istituto storico Italiano per il Medio Evo.
- DI GIROLAMO, Costanzo; SCARPATI, Oriana (2015): «Le projet *Rialto* et l'édition des textes occitans médiévaux». In : TROTTER, David (ed.): *Manuel de la philologie de l'édition*. Berlino: De Gruyter, p. 177-193.

- FUKSAS, Anatole Pierre (2007): «Toponomastica del Monferrato nella lirica trobadorica». In: BARILLARI, Sonia (a cura di): *Dalla Provenza al Monferrato. Percorsi medievali di testi e musiche*. Alessandria: Edizioni dell'Orso, p. 77-85.
- GRIMALDI, Marco (2012): *Allegoria in versi. Un'idea della poesia dei trovatori*. Bologna: il Mulino.
- GRIMALDI, Marco (2013): «Il sirventese di Peire de la Caravana (BdT 334.1)». *Cultura Neolatina*, 73, p. 25-72.
- GRIMALDI, Marco (2016): «La poésie politique des troubadours en Italie». *RLaR*, 120, p. 67-83.
- GUIDA, Saverio (2013): «Ancora sul sirventese di Peire de la Caravana». *Cultura Neolatina*, 73, p. 73-99.
- GUIDA, Saverio; LARGHI, Gerardo (2013): *Dizionario Biografico dei Trovatori*. Modena: Mucchi Editore.
- LACHIN, Giosuè (2004): *Il trovatore Elias Cairel*. Modena: Mucchi Editore.
- LACHIN, Giosuè (a cura di) (2008): *I Trovatori nel Veneto e a Venezia. Atti del Convegno internazionale (Venezia, 28-31 ottobre 2004)*. Padova: Antenore.
- LACHIN, Gerardo (2011): «Occitanica italica: Peire de la Mula de Saint-Gilles». In RIEGER, Angelica (ed.): *L'Occitanie invitée de l'Euregio: Liège 1981-Aix-la-Chapelle 2008. Bilan et perspectives. Actes du IXe Congrès international de l'Association Internationale d'Études Occitanes (Aix-la-Chapelle, 24-31 août 2008)*. Aquisgrana: Shaker, p. 449-60.
- FRANK, István (1955): «Poésie romane et Minnesang autour de Frédéric II: essai sur le début de l'école sicilienne». *Bollettino del Centro di Studi Filologici e Linguistici Siciliani*, 3, p. 51-83.
- MELIGA, Walter (2005): «Trovatori Provenzali». In: *Federico II. Enciclopedia fridericiana*. 2 vol. Vol. II. Roma: Istituto della Enciclopedia Italiana, p. 854-867.
- MENEGHETTI, Maria Luisa (1999): «Federico II e la poesia trobadorica alla luce di un nuovo reperto iconografico». In: FONSECA Cosimo Damiano; CROTTI Renata (a cura di): *Federico II e la civiltà comunale dell'Italia del Nord. Atti del convegno internazionale promosso in occasione dell'VIII centenario della nascita di Federico II di Svevia (Pavia, Aula Foscoliana dell'Università - Rivellino, Castello Visconteo, 13-15 ottobre 1994)*. Roma: Edizioni De Luca, p. 507-519.
- MENEGHETTI, Maria Luisa ; ZAMBON, Francesco (a cura di) (1991): *Il Medioevo nella marca. Trovatori, giullari, letterati a Treviso nei secoli XIII e XIV. Atti del convegno Treviso, 28-29 settembre 1190*. Treviso: Edizioni Premio Comisso.
- PELLEGRINI, Silvio (1934): *Il «Pianto» anonimo provenzale per Roberto d'Angiò*. Torino: Chiantore.

PERON, Gianfelice (1985): «Temi e motivi politico-religiosi della poesia trobadorica in Italia nella prima metà del Duecento». In: *Storia e cultura a Padova nell'età di sant'Antonio. Convegno internazionale di studi (Padova-Monselice, 1-4 ottobre 1981)*. Padova: Istituto per la Storia Ecclesiastica Padovana, p. 255-299.

PERON, Gianfelice (2006): «Il nome di Federico. Retorica e politica nella poesia trobadorica del Duecento». In: BELTRAMI Pietro G.; CAPUSSO Maria Grazia; CIGNI Fabrizio (a cura di): *Studi di Filologia Romanza offerti a Valeria Bertolucci Pizzorusso*. Vol. 2. Pisa: Pacini Editore, p. 1235-1252.

RONCAGLIA, Aurelio (1982): «Le corti medievali». In: ASOR ROSA Alberto (dir.): *Letteratura italiana*. Vol. 1: *Il letterato e le istituzioni*. Torino: Einaudi, p. 33-147.

Les *rims derivatius* des troubadours : approche typologique

Dominique BILLY

---

1. Une variété de rimes grammaticales

Le *rim derivatiu* est une catégorie de *rims dictionals* (Anglade 1919, II : 112), c'est-à-dire articulés sur une figure de mots. C'est un cas particulier de rimes grammaticales. Contrairement aux rimes dérivées par préfixation (*compaingna/s'acompaingna* Uc S-Circ 457,38 ; *estraire/atraire/retraire* etc. Gl St-Did 234,16), il ne s'agit pas d'une figure intrarimique, mais d'une figure extrarimique ou interrimitive. Extrarimique, lorsqu'aucun des membres n'a de répondant rimique dans le couplet (Marc 293,14 ; Rb Aur 389,26), voire même dans la pièce entière (Aim Bel 9,5) ; interrimitive, lorsque l'un des membres ou les deux a/ont un répondant rimique dans le couplet (Aim Peg 10,47 *coblas singulars* ; El Fons 134,2 mots-refrains) ou du moins dans la pièce (Marc 293,14 ; Gr Born 242,9) ou naturellement dans les deux (Bn Vent 70,9 *coblas doblas*).

Une *canço* d'Aimeric de Pegulhan (10,25) dont voici le premier couplet illustre les deux procédés en les combinant, la rime dérivée portant sur les vers 1-4, les *rims derivatius* sur les couples de vers enchâssés 1/8, 2/7, 3/6 et 4/5, ce qui a pour conséquence de constituer un reflet inverse de la rime dérivée au niveau des vers 5-8¹ :

En Amor trob alques en qe·m refraing,
c'al meins d'Amor mals o bes no·m sofraing,
ni eu per mal no·m loing d'Amor ni·m fraing ;
on plus m'auci plus vas Amor m'afraing.
Mas non conosc c'Amors vas mi s'afraigna,
ni eu non ai d'Amor poder qe·m fraigna.
Res no·m sofraing, sol c'Amors no·m sofraigna,
car ses Amor non sai en qe·m refraigna.

Autre différence, la première variété de rimes grammaticales peut impliquer aussi bien plusieurs vers comme on peut l'observer ici, que deux (Gr Riq 248,52) ; la seconde variété est fondamentalement binaire. On trouve une troisième variété

---

¹ Éd. Shepard et Chambers (1950 : n° 25). La mauvaise imitation de Guilhem Anelier (204,4) ne respecte plus ce compas très strict.

chez Raimon de Cornet, avec une application du polyptote qui joue sur la variation flexionnelle d'un verbe, autour des quatre flexions vocaliques atones *a/e/i/o* : *se conorta/que-m conorte/se conorto/que-m conorti* (Billy 1989 : 175-176). Cette dernière variété se définit par conséquent par son caractère paradigmatique, contrairement au *rim derivatiu* qui peut par contre l'être de façon occasionnelle (*s'enansa/m'enans* Marc 293,14). Cette articulation de la figure autour des mêmes matériaux lexicaux confère aux rimes grammaticales un rôle très particulier dans la construction du sens de la chanson, comme l'a bien noté Sarah Kay (1989) à propos de la deuxième variété.

Dans la poésie des troubadours, en dehors d'emplois accidentels ou cantonnés dans un couplet, le *rim derivatiu* constitue une figure métrique réglée par un *compas* particulier qui en commande la disposition dans la strophe, et donc le retour de couplet en couplet, au même titre que la disposition des mètres ou des rimes². C'est donc aussi en tant que *rim ordinal*, statut que les *Leys d'amors* ne leur reconnaît pas explicitement, que la figure du *rim derivatiu* nous intéresse.

I. Frank a dressé une liste de 45 pièces à rimes grammaticales systématiques relevant en fait de l'une ou l'autre des deux premières variétés, incluant donc Gl S-Did 234,16 et Cerv 434a,61 qui présentent des rimes dérivées (par préfixation). A. Ferrari a ajouté à cette liste trois (ou quatre) pièces³, auxquelles il faut ajouter les *descorts* Gl Aug 205,5 et Cerv 434a,49 (qui présente une distribution capricieuse des *rims derivatius*), ainsi que Gr Riq 248,72 et P Brem 330,22. On pourrait ajouter des cas de rimes dérivées (par préfixation) auxquelles se mêlent des rimes homonymes (Gr Riq 248,52) ou des cas de distribution localisée mais régulière dans un unique couplet (le quatrième d'Uc S-Circ 457,38).

L'analyse que nous avons donnée de la figure en 2011 était provisoire ; l'étude détaillée du corpus nous permettra d'apporter de nombreux compléments, voire quelques corrections. Nous n'aborderons pas l'utilisation des *rims derivatius* du point de vue architectural, pas plus que nous ne nous intéresserons à leur dimension rhétorique et sémantique (Kay 1989), nous cantonnant ici aux seules techniques mises en œuvre dans la construction de la figure.

2. La définition des *Leys d'amors*

Voici la définition qu'en donne la version courte en prose des *Leys d'amors* qui est la plus complète et la moins ambiguë :

Derivatiu es can le motz finals del bordo se pren e-s dishen d'un autre mot final per creyshemen.

Comme exemple d'ajout d'une lettre ou d'une syllabe, le traité donne des combinaisons du type *mort/morta, atur/s'atura, las/enlassa* ; pour plusieurs syllabes, il donne uniquement *umil/umilitat*, où la correspondance morphophonologique des deux membres est rompue, la section rimante portant une fois sur le radical (-*il*), l'autre fois sur le suffixe (-*at*). Ce dernier cas qui oppose un suffixe oxyton à une flexion-zéro

² Il y a quelques irrégularités de distribution (Pau Mars 319,4) voire des lacunes (Gr Esp 244,14 ; Rost Merg 428,1).

³ Frank (1953-1957, I : 61-62); Ferrari (1991 : 191 : Gl Biars 211,1, Rm Mir 406,3 + 16a, El Cair 133,13 et 14).

semble une projection purement théorique : cet artifice rhétorique qui relève de la figure étymologique ne se rencontre en effet dans la poésie des troubadours que de façon accidentelle, sans fonction structurante, comme dans le premier couplet d'*Ab joi mou lo vers e-l comens* de Bernart de Ventadour (PC 70,1) où l'on trouve *comens*, *comensamens* et *comensansa* à la fin des vers 1, 4 et 5. Le traité distingue deux premières manières appelées selon certains *derivativa* (type *atur/s'atura*) et *maridada* (type *umil/umilitat*), où les membres constitutifs de la figure « *significo quays una cauza* ». Dans la seconde, l'auteur évoque ensuite trois cas particuliers : 1° le recours à la figure de l'*æquivocatio* : « *quan autres rims havem derivatius significans diversas causas, coma quaysh, quaysha ; fron, fronda ; ros plenissonan, rossa ; mar, Maria ; ver, verdeja ; mur, murmura* » ; 2° le recours asymétrique à la dérivation préfixale dont il est précisé qu'il ne rend pas vicieux ce type général de rimes (les exemples sont restreints à la première manière) : « *Adjectios aytals rims no red vicios, coma port, aporta ; long, alonga [...]* » ; 3° le recours à l'antonymie par le procédé appelé *compozitio*, avec le seul préfixe *des-* (*las/dessassa* etc.) : « *es compozitios que fa vici, si doncx no-s fazia scienmen e per dreg compas* ». L'auteur reconnaît enfin une troisième manière, dite *entretacha* qui se fait « *per outra maniera de vocables* », sur lequel nous reviendrons dans la dernière partie.

3. Nature de l'élément différenciateur

La figure repose sur une recherche inverse à celle des rimes proprement dites : dans ces dernières, ce qu'on recherche est l'identité phonique des terminaisons à partir de la dernière voyelle tonique du vers et la différenciation des signifiants, ce qui interdit la rime identique, à moins d'en régler la distribution selon un *compas* particulier, comme dans la chanson de l'*amor de lonh* de Jaufré Rudel ; dans le *rim derivatiu*, ce qu'on recherche est au contraire l'identité au moins partielle des signifiants et une certaine diversité phonique des terminaisons, comme il ressort de la définition que Di Girolamo (1979 : 44-45) en a donnée, fondée sur la forme prototypique de la figure, qui consiste « *nell'alternanza sistematica di voci che presentano identico morfema lessicale e differente morfema grammaticale (normalmente : Ø ~ diverso da Ø), in modo tale che uscite maschili si avvicendino a uscite femminili : vermelh :: vermelha [...]* ».

Les éléments différenciateurs impliqués sont de nature extramétrique : on ne trouve jamais sollicitées des flexions toniques tels que *-am* ou *-atz*. Il s'agit généralement de flexions à caractère syllabique, qu'elles soient purement vocaliques (1°-3°) ou composites (6°-7°), mais il peut s'agir d'anciens morphèmes grammaticaux lexicalisés (4°), voire d'un phonème d'appui (5°) :

- 1°) A nominal marquant le féminin : cet élément peut naturellement illustrer la déclinaison de l'adjectif ou du participe (*braus/brava, nut/desnuda, cortes/corteza* Aim Bel 9,5), voire celle du nom au genre motivé (*clerc/clerca* Gav 174,7 ; *bederesc/bederesca* Rb Aur 389,22) ou non (*batalha/batalh* 'battant de cloche' ; *trebalha/trebalh* qui ont les mêmes acceptions en langue, Gav 174,8 ; *carc/carca*, qui sont homonymes, 174,7).
- 2°) A verbal : cet élément marque la conjugaison du verbe (*estima* [Ind. prés. 3e]/*estim* [Ind. prés. 1er] Rm Mir 406,16a).
- 3°) E verbal : *mey dezir/dezire* [Ind. pr. 1er pers.] (El Barj 132,7).
- 4°) A d'origines diverses et discutées : *broalha/brolh, folha/folh* (Bn Vent 70,7), *senec/Seneca* (Gav 174,8).

5°) E d'appui : *oire, yure, laire* (Rb Aur 389,22) ; e du suffixe nominal *-aire* (*cantaire*), adjectival *-ire* (*servire*).

6°) ER, marque d'infinitif : *poing/poigner* ou *paiser/pais* (Aim Peg 10,47).

7°) RE, marque d'infinitif : *apercebre/apercep* (*ibidem*), *pren/prendre* (Gl Biars 211,1), *traï/maltraire* (Gl Aug 205,5).

Les désinences verbales atones *i, o, as, es* pourraient tout aussi bien se présenter ; leur absence est à mettre en liaison avec leur rareté à la rime, voire leur absence, dans la poésie lyrique qui nous intéresse plus spécialement ici.

Le seul morphème asyllabique fourni par la morphologie peut également servir à la formation de *rims derivatius* : S nominal du cas sujet singulier ; S marque du pluriel (*joi/jois, tertre/tertres* PC 389,16) ; éventuellement S verbal de 2e pers. du présent (*s'esjau/t'esjaus*, Cerv 434a,22), analogique de 1re pers. du présent (*no-m gars/ss'en gara* Gav 174,5), ou de 1re ou 3e pers. du parfait (1re : *retraia/retrais* ; 3e : *atras/atraia* Beatr Dia 46,1). On ne rencontre qu'une fois l'S adverbial (*mais/m'aia* Beatr Dia 46,1) et l'S lexical (*pau* ['paon']/*repaus* Cerv 434a,22), mais il s'agit de *rims derivatius* équivoqués.

Dans la plupart des cas, les couples sont fondés sur une opposition entre morphème-zéro et morphème sensible : lorsque l'élément différenciateur a le caractère syllabique, on obtient des paires hétérotones (*sospir/sospira*), ce qui est le cas de très loin le plus fréquent, le plus souvent avec *a* ; lorsqu'il est sigmatique, on obtient des paires homotones, comme chez Raimbaut d'Aurenga, oxytones (*joi/jois*) ou paroxytones (*tertre/tertres*).

Certains *rims derivatius* sont toutefois fondés sur l'opposition entre deux morphèmes sensibles : lorsque les deux ont le caractère syllabique, on obtient des paires paroxytones (A~E : *trenca/trenque*) ; lorsque l'un a ce caractère et l'autre non, on obtient des paires hétérotones, ce qui est relativement plus fréquent (S~A : *gais/gaia, avutz/avuda*), cas du reste illustré parmi les exemples des *Leys* (*capdels/capdela*). La question se pose alors de savoir si l'objectif du troubadour est bien d'opposer *s* à *a*, ou si l'*s* n'a pas un caractère parasitaire dans ce qui ressortirait alors du prototype : il nous semble que *sospirs/sospira* renvoie ainsi davantage au type canonique *sospir/sospira* qu'au type *sospire/sospira*. L'utilisation très spécialisée de ce dernier type qu'on ne trouve que chez Raimbaut d'Aurenga (389,16 et 22) tend à le démontrer, alors que le type *sospirs/sospira* se trouve, toujours mêlé au prototype *sospir/sospira*, chez des troubadours aussi divers qu'Azalais de Porcairagues, Gavaudan, Guiraut de Calanson, Guiraut Riquier, Marcabru, Peire Bremon Ricas Novas, Raimon Bistortz et Uc de Muret.

4. Alternances morpho-phonologiques

Lorsque l'élément différenciateur est de nature syllabique, la construction des formes fléchies s'accompagne dans certains cas d'une altération du radical, plus proche de l'étymon, les formes nues (non fléchies) ayant pu voir l'amuïssement de la consonne devenue finale (1°-5°) tandis que les formes fléchies ont pu connaître une altération phémique, basée sur le voisement (6°-9°) ou la vélarisation (10°) :

1°) D ~ Ø : *coman/comanda* (Aim Peg 10,25) ; *fazenda/fazen* (Gr Cal 243,4) ; *blonda/blon* (Jo Est 266,5) ; *prendre/pren* (Gl Biars 211,1) ;

2°) J ~ Ø : *aleuja/leu* (Gr Esp 244,15) ;

3°) N ~ Ø : *plana/pla* (Gl S-Did 234,5) ; *mati/matina* (Gr Gausm 190,1) ; *enpreizona/preizo* (Bn Vent 70,9) ;

- 4°) T ~ Ø : *chan/chanta* (Rost Merg 428,1) ; *gen/genta* (Gl Aug 205,5) ;
 5°) Z ~ Ø : *m'esjau/m'esjauza* (Gr Esp 244,15) ;
 6°) B ~ P : *apercebre/apercep* (Aim Peg 10,47) ;
 7°) D ~ T : *chazida/chazit* (Jo Est 266,5) ; *vencuda/vencut* (Gc Faid 167,64) ;
remazutz/remazuda (Gr Cal 243,4) ;
 8°) G ~ C : *prenga/prenc* (P Blai 328,1) ; *m'a[d]erc/aderga* (Rb Aur 389,22) ; *si-m*
desloc/s'en desloga (Gr Esp 244,14) ; *gorc/engorga* (Gav 174,7) ;
 9°) Z ~ S : *cortes/corteza* (Aim Bel 9,5) ;
 10°) U ~ V : *braus/brava* (Aim Bel 9,5) ; *viva/viu* (Gc Faid 167,64).

L'alternance CH ~ G (*facha/fag*, Jo Est 266,5) est purement graphique. On observera un cas de dérivation parallèle dans *gens* (s. ou adv.)/*agensa* (El Fons 134,2), le verbe étant dérivé de la base du comparatif *gensor*, le nom et l'adverbe, du positif *gen*. Uc S-Circ réduit délibérément le voisement dans *gab*, *venir a cab*, *mescab* (s.), en rime avec *se gaba*, *acaba*, *mescaba*, parallèlement à *silaba/silab* (457,27).

5. Morphologie de la base lexicale

La catégorie grammaticale de la base est indifférente : si l'on peut rencontrer deux substantifs (*broilha/broilh* Bn Vent 70,9 ; *capdelha/capdelh* Fq Lun 154,6 ; *silaba/silab* Uc S-Circ 457,27), voire deux noms propres (*Domerc/Domerga* Rb Aur 389,22), deux formes adjectivales (*prima/prim* Rb Aur 389,26) ou deux participes (*remazutz/remazuda*, Gr Cal 243,4), deux formes verbales (*s'enansa/m'enans* Marc 293,14), ou même deux allomorphes, ce qui rapproche alors la figure de la rime identique (*carc/carca* Gav 174,7 ; *far/faire*, *atrar/atraire* P Mil 349,5 ; *dire/dir* Cerv 434a,49)⁴, on peut également voir combiner nom commun et nom propre (*castelh/Castelha* Fq Lun 154,6 ; *Grima/grim*), adjectif substantivé et nom propre (*senec/Seneca* Gav 174,8), adjectif et substantif (*lati e grec/clergua greca* Gav 174,8 ; *dona senhoriva/d'onrat senhoriu* Gr Esp 244,15), adjectif épithète ou attribut et adjectif en fonction adverbiale (*plana/de pla* Gl S-Did 234,5) ou substantivé (*la bela/bel* Gr Cal 243,4), adjectif et verbe (*enversa/enverse* Rb Aur 389,16 ; *segur/asegura* Dde Prad 124,7) ou verbe et substantif (*qi-n grondilha/mon grondilh* Rb Aur 389,26), etc. Il en va de même avec la flexion sigmatique, puisqu'on peut rencontrer la combinaison substantif/participe (*una ferma clau/s'estavan claus*) ou substantif/verbe (*sos laus/prec e lau* (Cerv 434a,22), aux côtés de la flexion d'un adjectif (*suzaus/suzau*) ou d'un verbe (*s'esjau/t'esjaus*).

Le *rim derivatiu* autorise naturellement des rimes paradigmatiques articulées sur la déclinaison d'un même nom (*bederesc/bederesca* Rb Aur 389,22), d'un même adjectif (*belha/belh* Fq Lun 154,6) ou participe, ou de la conjugaison d'un verbe à un même temps (*tir/tira* Dde Prad 124,7), mais ceci n'est en rien une obligation intrinsèque à la figure qui ne relève pas directement du polyptote.

⁴ Il y a vraisemblablement une différence de sens entre les membres constitutifs de *sim/cima* (Rm Mir 406,16a) ou *silaba/silab* (Uc S-Circ 457,27), comme il y en a entre *folh* et *folha* ou *mati* et *matina* (Gr Gausm 190,1). Dans *albspina/albespi* (190,1), la forme féminine fait l'objet d'un emploi épithète (*la flors albspina*, comme *la calenda maya*).

L'usage accepte sans aucune restriction la dérivation préfixale ou la composition, comme le reconnaissent explicitement les *Leys*, et comme en témoignent dès le début des exemples tels que *vesc/envesca*, *s'enguasalh/guasalha*, *fizansa/afizans* (Marc 293,14), *caire/s'escaira*, *yure/eniura*, *fraire/s'afraira* (Rb Aur 389,22), *enpreizona/preizo*, *perdo/reperdona*, *jeona/dejeo*, *se mira/remir* (Bn Vent 70,9), etc. La *compozitio* que condamne les *Leys* et qui n'est jamais qu'un cas particulier de préfixation y est également parfaitement acceptée : *descresc/cresca*, *entrebresca/desentrebresc* (Marc 293,14) ; *autrei/desautreya*, *crei/descreya* (Bn Vent 70,7) ; Aimeric de Belenoi combine indifféremment *nut* ou *desnut* avec *nuda* ou *desnuda* dans ses *rims derivatius*-refrains. Toutefois, l'utilisation des flexions verbales *-er* ou *-re* oriente la préférence vers l'appariement de formes verbales. Les suffixes spécifiques impliquent l'identité catégorielle des deux membres, comme ceux du participe : *chazida/chazit* (Jo Est 266,5), *vist/vista* (Gl Biars 211,1).

La composition (au sens moderne) est également possible : *malha/capmalh* (Gav 174,8), *traï/maltraire* (Gl Aug 205,5), *s'aclina/capcli* (Gl St-Did 234,5), *trefeuill/fueilla* (Gr Cal 243,4), *blanc-vaire/picvaira* (Rb Aur 389,22).

L'utilisation conjointe de certains procédés a pu favoriser des rimes catégorielles, comme cela ressort dans la chanson de la *flors enversa* où l'emploi de la figure ressortit nettement de la technique du mot-refrain qui suppose cette identité, avec le choix de substantifs et d'un verbe (*trençar*), mais *enversa* (a.)/*enverse* (v.) contredit cette hypothèse⁵. Le recours conjoint à la rime dérivée et à la figure étymologique ou à l'équivoque est par contre nettement plus contraignant, comme on peut le constater chez Aimeric de Pegulhan (voir § 1) ou Rostanh de Mergas qui associe en binômes des *rims derivatius* alternés, telles les séquences *chan*, *m'eschan*, *chanta*, *s'eschanta* ou *veray*, *ver ai*, *veraya*, *ver aia* (428,1).

6. Des *rims derivatius* contrefaits

6.1. Dans la plupart des cas, l'accent tombe sur le radical, en général sur la racine (*esquiva/esquiu* Gc Faid 167,64), le cas échéant sur le suffixe commun (*pessiva/pessiu*, *ibidem*), mais un examen plus attentif met en évidence toutes sortes de *rims derivatius* ne répondant pas aux critères que nous avons énumérés jusqu'à présent. Ces configurations simulent le plus souvent aussi parfaitement que possible la forme des *rims derivatius* légitimes. On distinguera deux grandes classes, selon que le radical occupe les mêmes positions métriques relatives ou non dans le vers.

6.1.1. Disposition symétrique :

- 1°) chaque forme présente un suffixe – lexical ou grammatical – spécifique, leur homophonie partielle renvoyant à un modèle morphologiquement dérivable :
- IR (inf.) vs IRE (a.) : *jauzir/jauzire* (a.) (Bn Vent 70,9) renvoie au type illustré par *dezir* (s.)/*dezire* (Ind. prés. 1re) (El Barj 132,7) ;

⁵ Aimeric de Belenoi alterne semblablement *desnuda* (Ind. pr. 3e) avec *nuda* (épithète ou attribut) et *ferm* avec *aferm* parmi ses mots-refrains.

- IR (inf.) vs IR-a (Cond. II)⁶ : *sofrir, sofrira* (Cond. II 1re) (Dde Prad 124,7) renvoie inévitablement au type représenté aussi bien par *desir* (s.)/*desira* que *vir* (Ind. prés. 1re]/*vira* (Ind. prés. 3e) (même pièce) ;
- R (inf.) vs RE (inf.)⁷ : *dir/dire* (El Barj 132,7) ;
- 2°) chaque forme présente un suffixe spécifique, et l'ajout d'un s de flexion à la forme oxytone permet d'obtenir une combinaison rappelant un modèle morphologiquement dérivable ; c'est le cas avec la marque du participe présent et le suffixe nominal correspondant :
  - AN-s vs ANSA : *semblansa/semblans* (Marc 293,14) renvoie inévitablement au type *balansa* (s.)/*balans* (s.) (*ibidem*) ;
  - EN-s vs ENSA : *entendens/entendensa* (El Fons 134,2), renvoie inévitablement au type *comens/comensa* (El Fons 134,2) ;
- 3°) la formation est moins satisfaisante, mais elle s'inscrit, plus ou moins artificiellement, dans la typologie des altérations morphophonologiques décrites au § 4, points 1°-5° (*coman/comanda* etc.) ; on retrouve ici les marques du participe présent, mais sans flexion, et les suffixes nominaux correspondants :
  - AN vs ANSA : *merman/mermanssa* (El Cair 133,13) ;
  - EN vs ENSA : *conoissen/conoissensa* (Beatr Dia 46,1) ;
- 4°) chez Peire Milon (349,5) l'approximation affecte la syllabe tonique dans le type *chantar/chantaire* (s.) qui met en œuvre le suffixe de l'infinitif AR et le suffixe nominal AIRE ; on la retrouve dans *far/faire* qui joue par contre sur l'allomorphie de l'infinitif (cp. *dir/dire supra*) ;
- 5°) on peut relever chez Guiraut d'Españha deux cas de formation plus irrégulières où la forme paroxytone n'est pas dérivable de l'oxytone, avec l'alternance de deux suffixes (celui de l'infinitif et celui du participe) qui ont du moins la voyelle thématique en commun (243,4) :
  - AR vs AD-a : *colgar/colgada* ;
  - IR vs ID-a : *servir/sobreservida*.

6.1.2. Disposition dissymétrique :

Contrairement à la plupart des exemples fondés sur une semblable dissymétrie illustrant la *maniera entretracha* des *Leys*, (*trobAIREs/atroba* ; cf. § 8), les cas ici recensés présentent tous la recherche d'une convergence phonique à travers laquelle se manifeste clairement leur subordination au principe flexionnel qui demeure le modèle de référence, au travers de combinaisons qui en maintiennent plus ou moins bien l'illusion :

- 1°) chaque forme présente un suffixe spécifique n'occupant pas le même nombre de positions métriques, mais dont la terminaison permet de renvoyer artificiellement à un modèle morphologiquement dérivable. Le radical occupe alors des positions métriques différentes⁸. Le seul cas que

⁶ Comme on le sait, le conditionnel est construit sur l'infinitif.

⁷ Comme on le sait, le conditionnel est construit sur l'infinitif.

⁸ Il figurera en petites majuscules.

nous ayons observé met en jeu des suffixes hétérotones de deux syllabes chacun, avec l'alternance IMEN ~ ENSA (Beatr Dia 46,1 : 31-32)⁹ :

prec li que m'aia crezenssa,
ni hom no·l puosca far crezen
q'ieu fassa vas lui FAILLimen,
sol non trob en lui FAILLensa.

2°) seule l'un des membres présente un suffixe, l'autre se terminant d'une façon qui permet d'évoquer une formation légitime ou plus ou moins assimilable de sorte que l'homophonie de la syllabe tonique est ici encore respectée :

- AMEN vs a atone, base lexicale en *-en* : *ESMENDamen/s'ESMENDa* (Rost Merg 428,1) [la formation régulière serait *esmen/esmenda*]
- AR (inf.) vs a atone, base lexicale en *-ar* : *GARar/esGARa, d'ARar/ARa* [de *arar*] et *VARar/VARa* (Gav 174,8).
- ENSA vs Ø, base lexicale en *-en* : *s'ENTEN/ENTENDensa* (Beatr Dia 46,1) [la formation régulière serait *s'enten/entenda* ; comparer aussi avec *entenden/entendensa*].

6.2. On rencontre également des *rims derivatius* qui ne sont en fait que des rimes identiques travesties chez Folquet de Lunel qui cultive le procédé en expérimentant une grande variété de formes, toutes plus artificielles les unes que les autres, dans la chanson pieuse *Tant fin'amors totas horas m'afila*¹⁰. Le verbe *aver* lui fournit fréquemment le substitut de flexion dont il a besoin : *las mil/d'ans mil a, safil a/safil, humil a/humil, senhoril/senhoril ha, vil/per vil ha, maestril ha/maestril*. C'est l'adverbe *ja* qui fournit la syllabe posttonique dans une *dansa* de Guiraut d'Esanha (244,15), seul autre troubadour à recourir – une seule fois – à ce genre d'artifices ; v. 10-13¹¹ :

Las! Ben pauc vos greuia !
Pero, si·us fos greu,
no foratz (per Dieu, ia !),
don', a pert' ab Dieu, [...]

Folquet en vient parfois à compromettre l'équilibre métrique des vers, avec la segmentation du mot *amor*, dont la prétonique fournit la voyelle posttonique nécessaire au membre paroxyton de la figure (v. 9-12) :

Si quon virtut natural el safil a,
l'orient a·i plus qu'en autre safil,
val mai midons qu'autra dompn' a gentil a-
mor ben amar a fin aman gentil ; [...]

Il joue également avec les pronoms conjoints postposés au verbe, sous forme entière ou réduite (v. 41-44) :

⁹ Éd. Rieger (1991 : 585). Comparer avec le plus acceptable *faillen/faillensa*.

¹⁰ Nous nous appuyons ici sur l'édition d'Oroz (1972 : 144).

¹¹ Éd. Radaelli (2004 : 95).

Coms de Rodes, senher, quar ab gentil
pretz mantenetz valor, e de gentil a-
mor ben amatz ma gensor, don porti-l
lauzor de vos, e luenh e pres porti la.

Aux vers 13-14, c'est avec l'article que la voyelle initiale d'*amor* fournit la syllabe posttonique (*rim trencat*), faisant cette fois pendant à l'article masculin traité en enclise, sur la base de la même forme verbale, *senti* (v. 13-16)

e dic vos be qu'anc, depus qu'ieu senti-l
fin pretz de lieys e dins mon cor senti l'a-
mor qu'ieu li port, no fi cauza sotil
si quon denant : tant me desasotila.

On peut même trouver un *rim trencat* plus surprenant, où le changement de vers sépare les deux segments constitutifs de l'article défini féminin singulier (v. 29-32) :

per qu'a mestiers qu'om tan ferm l'aperfil
que sia fortz plus qu'otra s'aperfila,
si que tostemps sia durable : si l-
a vol hom far per s'amor, ses tot si l'ha.

6.3. On rencontre enfin dans le *sirventes* d'Uc de Muret (455,1 : 21-22) un phénomène d'une toute autre nature mais également fondé sur une rime identique, la forme oxytone étant obtenue par apocope¹² :

et hom que sos amicx gavanh'
e-ls enemicx non gavanha,
ges avol cor no-l sofranh,
mas sens par que-l sofranha.

7. Équivoques

Comme toujours chez les troubadours, la tentation de l'équivoque a pu donner lieu à des formations inhabituelles, où il s'agit davantage d'une figure dans la figure, que d'irrégularités proprement dites. Nous avons déjà vu (§ 2) que les *Leys* prennent cette possibilité en compte. Le traité considère qu'il s'agit de formes spécifiques pouvant se présenter accidentellement, et dont la légitimité repose sur une recherche délibérée : « e mesclar aquestz am los autres, si donx no-s fazia per compas, vicis est » (Anglade 1919, II : 113). Quelques troubadours les mêlent en effet occasionnellement aux formes canoniques, Guiraut d'Esanha plus librement, et Folquet de Lunel en use de façon nettement recherchée dans le chant religieux déjà cité.

Il convient de distinguer deux grandes classes d'équivoques, certaines combinaisons préservant l'identité du radical, parmi lesquelles on distinguera différentes variétés. L'équivoque peut enrichir simplement la figure en alignant forme simple et forme préfixée : *la fin/l'afina* (Gr Gausm 190,1) ; *entalec/en taleca* (Gav 174,8) ; *acaba/a cab* (Uc S-Circ 457,27) ; de façon plus approximative dans *esquila/ses*

---

¹² Éd. Appel (1892 : 311).

quil (Rm Mir 406,16a). Dans tous ces cas, le fondement étymologique de la figure se trouve préservé. Il en est de même dans les cas suivants, où le troubadour fait cette fois porter l'équivoque sur un suffixe : *auteza/aut es*, *largueza/largu' es*, *beleza/bel' es* (Gr Esp 244,1), *cor veray/cor ver aia* (Rost Merg 428,1). Dans le cas suivant, la flexion *a* se trouve remplacée par la 3e pers. du singulier de *aver* : *a far ha/afars*, *afars/qu'a far ha* (Gr Riq 248,72). Dans *malmeza/mal m'es* (Gr Esp 244,1), l'équivoque porte sur la racine principale du composé.

L'autre classe de *rims derivatius equivocs* se caractérise par le recours à la paronomase pure et simple, sans racine commune, avec un seul mot de part et d'autre ou plusieurs : *auzelh/auzelha* 'oreille' (Grim Gausm 190,1), *laire* (s.)/*laira* (v.) (Rb Aur 389,22), *fin or/un' hora*, *men* [de *mentir*]/*menda* (s.) (Rost Merg 428,1), *n'aus* [de *auzar*]/*l'au* [de *auzir*] (Cerv 434a,22) ; avec une fausse dérivation : *s'entressima/no-s tressim*¹³ (Gav 174,8), *vei/enveia* (Grim Gausm 190,1), *s vanta/avanta* (au sens de 'avantager'), *for* (s.)/*trasfora*, *m'afor/fora* (prép.) (Rost Merg 428,1), *pau* ['paon']/*repaus* (434a,22). Plusieurs mots sont impliqués dans au moins l'un des membres, sans lien étymologique, dans les *coblas capfinidas* du *descort* de Guilhem Augier (*lai/l'aia* PC 205,5), et dans diverses pièces : *mais/m'aia* (Beatr Dia 46,1), peut-être *capil/pila*¹⁴ (Fq Lun 154,7) ; *amec* [de *amar*]/*a meca* (Gav 174,8) ; *am ara/amars* (Gr Riq 248,72) ; *say/s'aya* (Rost Merg 428,1). On la relève aussi sous des formes inclusives : *ri/volria* (PC 205,5), *guiren/renda* (s.) (Rost Merg 428,1), *senes crim/escrima* (v.) (Rm Mir 406,16a). Folquet de Lunel joue là encore avec les frontières métriques (v. 37-40) :

Aitals suy ieu estatz ; mas aqui vil,
Que vi mon dan e que de midons vi la
fina valor ; mi pres Deus lum c'apil
obrar d'obra que del ioy d'amor pila.

Rostanh de Merguas semble plus spécialement jouer de ce genre d'équivoques, dans un texte au demeurant d'interprétation difficile, voire incertaine, mais il recourt également à des combinaisons où seul l'appui de la rime établit un vague lien avec les *rims derivatius*¹⁵ : *acor/socora*, *sor/sazora* (?), *thezor/s'ora*, *Nicanor/onora*, *ses enian/la ganta* (pour *la janta*), *enian* (pour normatif *engan*)/*aspreyanta*, etc. À ce jeu, il en vient même à négliger le *rim derivatiu* potentiel que lui fournit l'évocation générique d'un couple de cigognes (428,1)¹⁶ :

Tan l'am ses enian
qu'ieu no vuelh qu'enian
son marit, cum fes la ganta
lo iant, s'om tot l'aspreyanta.

¹³ Voir la discussion de Guida (1979 : 381).

¹⁴ Voir Oroz (1972 : 152-153), qui traduit *pila* par 'nazca' sans justification.

¹⁵ Voir à ce sujet les notes d'Appel (1892 : 301-305).

¹⁶ Éd. Appel (1892 : 303).

8. Constructions atypiques

Comme nous l'avons vu au § 2, les *Leys* reconnaissent, sous le nom de *maniera entretracha*, la possibilité de formations dans lesquelles la syllabe tonique des deux membres n'entre plus en résonance lorsqu'ils signalent : « *Alcuna vets se fan rim derivatiu per altra maniera de vocables* » (Anglade 1919, II : 154), bien qu'ils y mêlent le type nettement plus régulier *capdels/capdela* qui semble comme égaré. Les autres exemples opposent en effet tous une forme suffixée (et fléchie d'un *s*), à une forme non suffixée (généralement fléchie), avec un radical hétérophone qui ne peut assurer le reflet phonique requis par la figure :

- AIRE-*s* vs *a*, base lexicale en *-ob*, *-en* (*trobAIREs/atroba*, *ordenAYREs/adordena*)

- AN-*s* vs *a*, base lexicale en *-eg*, *-am*, *-ich*, *-ostr* etc. (*pregANS/prega*, *amANS/ama*, *profichANS/aproficha*, *mostrANS/demostra* etc.)

- ENS vs Ø, base lexicale en *-eg*, *-i(z)* (*legENS/lieg*, *regENS/reg*, *rizENS/ri*)

Le premier cas (*capdels/capdela*) semble ainsi se distinguer plus précisément de la *maniera derivativa* (cp. *capdel/capdela*) ; le second (*trobayres/atroba*), de la *maniera maridada* (cp. *trobAYRE/atroba*).

Ce genre de situations est de fait exceptionnel, chez le seul Aimeric de Belenoi, avec *cor/coratge* et *ferm/fermansa* (9,5), où au radical nu (non fléchi) se trouve opposée une forme dotée d'un suffixe paroxyton, respectant du moins ainsi l'hétérotonie du prototype : il y a par conséquent bien dans les *rims derivatius* une recherche de convergence phonique qui peut aller jusqu'à supplanter l'exigence morphologique du prototype opposant une forme nue à une forme fléchie d'un même radical (comme du type secondaire opposant deux formes diversement fléchies d'un même radical). Gavaudan contourne la difficulté dans les vers suivants où il rejette à l'intérieur du vers le membre défectueux du point de vue de la rime, avec un substitut illusoire en fin de vers (174,8 : 27-28)¹⁷ :

Et elha ve l'emplecar :

de l'emplecha vil fa cara ; [...].

Conclusion

La possibilité de recourir à la dérivation préfixale, largement mise en œuvre par les troubadours, ou à la composition, rend difficile une description simple et satisfaisante de la figure qui peut se définir comme la variation flexionnelle d'une base lexicale nue, simple ou complexe, non catégorisée, ou d'un complexe non catégorisé constitué d'un radical et d'un éventuel suffixe, en tête duquel peut s'adjoindre librement un préfixe (*creg-ut/en-crecg-ud-a* P Brem R N 330,19) ou un autre radical (*blanc-vair e/pic-vair-a* Rb Aur 389,22). Ressortissant de l'actualisation des formes linguistiques, la variation (flexion sensible ou flexion-zéro) s'accompagne nécessairement de la catégorisation différenciée ou non des deux membres de la figure, selon que le radical appartient ou non en langue à une classe grammaticale déterminée.

---

¹⁷ Éd. Guida (1979 : 370).

Références

- ANGLADE, Joseph (1919-1920) : *Las Leys d'Amors*. 4 vol. Toulouse : Privat.
- APPEL, Carl (1892) : *Provenzalische Inedita aus pariser Handschriften*. Leipzig : Reisland.
- BILLY, Dominique (1989) : *L'Architecture lyrique médiévale. Analyse morphologique et modélisation des structures interstrophiques dans la poésie lyrique des troubadours et des trouvères*. Montpellier : Section française de l'AIEO.
- BILLY, Dominique (2011) : « La tradition des rimes grammaticales chez les poètes catalans aux XIVe et XVe siècles ». In: RIEGER, Angelica (éd.): *L'Occitanie invitée de l'Euregio. Actes du IXe Congrès international de l'Association Internationale d'Études Occitanes (Aix-la-Chapelle, 24-31 août 2008)*. Vol. 1. Aix-la-Chapelle : Shaker Verlag, p. 305-318.
- CHAMBERS, Frank M. (1985) : *An introduction to Old Provençal Versification*. Philadelphie : American Philosophical Society.
- DI GIROLAMO, Costanzo (1979) : *Elementi di versificazione provenzale*. Naples : Liguori.
- FERRARI, Anna (1991) : « Rima derivativa e critica testuale : Grimoart Gausmar, *Lanquan lo temps renovelha* (BdT 190, 1) ». *Cultura Neolatina*, 51, p. 121-206.
- FRANK, István (1953-1957) : *Répertoire métrique de la poésie des troubadours*. 2 vol. Paris : Champion.
- GUIDA, Saverio (1979) : *Il trovatore Gavaudan*. Modène : Mucchi.
- KAY, Sarah (1989) : « Derivation, Derived Rhyme and the Trobairitz ». In : PADEN, William D. (éd.) : *The Voice of the Trobairitz*. Philadelphie : University of Pennsylvania Press, p. 157-182.
- LACHIN, Giosuè (2007) : « Le coblas capfinidas dei trovatori ». In : *Studi in onore di Pier Vincenzo Mengaldo per i suoi settant'anni*. Florence : SISMELE; Edizioni del Galluzzo, p. 59-122.
- OROZ-ARIZCUREN, Francisco J. (1972) : *La lírica religiosa en la literatura provenzal antigua*. Pampelune : Diputación Foral de Navarra.
- RADAELLI, Anna (2004) : « *Dansas* » provenzali del XIII secolo. Florence : Alinea.
- RIEGER, Angelica (1991) : *Trobairitz. Der Beitrag der Frau in der altokzitanischen höfischen Lyrik*. Tübingen : Niemeyer.
- SHEPARD, William P. ; CHAMBERS, Frank M. (1950) : *The Poems of Aimeric de Peguilhan*. Evanston, Illinois : Northwestern University Press.

Personificazione, metafora e prosopopea nella lirica trobadorica

Enza CALIÒ
Università degli studi di Messina

La tendenza all'astrazione e il ricorso a un linguaggio altamente simbolico sono due elementi che caratterizzano la letteratura medievale in genere e quella trobadorica in specie. In quest'ultima lo scarto linguistico che intercorre tra la parola d'uso comune e il significato soggettivo, o per meglio dire figurato, che le viene attribuito nel contesto in cui è inserita è assai elevato dato il carattere concettuale della produzione lirica occitana¹, ove non contano i fatti e le situazioni contingenti da cui la *canso* scaturisce ma l'idea della *fin'amor* che si vuol veicolare. Ed è in funzione di essa che il poeta crea immagini e paesaggi per il suo pubblico, inventa scenari, plasma sagome rarefatte e fittizie di donne che perdono corporeità, mentre attribuisce fisicità e potenza fattiva a entità che da inanimate diventano animate. Il potere demiurgico della parola raggiunge in tal modo livelli massimi all'interno della creazione poetica e questa scaturisce dal sagace impiego della grammatica e della retorica che consentono di legare insieme le parole nella maniera più confacente al significato che devono assumere all'interno del testo e all'effetto estetico che devono produrre.

La grammatica permette, infatti, la trasformazione del lemma da nome comune astratto a nome proprio; la retorica fa sì che esso si personifichi e diventi a tutti gli effetti persona fisica. Tuttavia, sebbene sia facilmente individuabile l'identità dell'*abstractum agens* (sia che coinvolga elementi della natura, toponimi o Amore e l'universo opposizionale dei Vizi e delle Virtù) è, talora, difficile districarsi nella *silva portentosa* di figure retoriche che si affastellano nei testi lirici occitani e, in particolare, risulta ostico stabilire quando si può parlare semplicemente di personificazione e quando, invece, bisogna parlare più propriamente di pseudo-personificazione o personificazione-metafora e quando si è in presenza di una prosopopea. Ciò accade perché spesso le figure retoriche nascono l'una dall'altra e s'intersecano tra loro fino a confondersi in un unico amalgama: così come dalla metafora si generano altri tropi quali la sine-ddoche, la metonimia e l'allegoria, allo stesso modo dalla personificazione deriva in

---

¹ Marc-René Jung scriveva a proposito del poema allegorico occitano: «Le conceptualisme de la poésie lyrique des troubadours est à l'origine d'un style nominal qui atteint, tôt déjà, un haut degré d'abstraction» (Jung 1971: 122).

maniera diretta la prosopopea. È come se nel vasto reticolo retorico esistessero dei punti di congiunzione, ove i tropi tendono a mescolarsi.

Per stabilire le relazioni di separazione e di connessione tra le figure retoriche che ruotano attorno all'*abstractum agens* è essenziale tener conto della funzione logico-grammaticale che esso svolge all'interno del testo poetico perché sulla sua base si regge l'impalcatura retorica del testo.

La personificazione investe, infatti, in un primo grado il nome che, essendosi trasformato da comune in proprio, non viene più accompagnato dall'articolo e può servire all'interno della proposizione o da soggetto del predicato nominale o da complemento; tuttavia, esso manifesta a pieno il nuovo stato di essere semi-umanizzato quando si trasforma in un sostantivo che agisce (attante) o subisce un'azione proprio come una persona fisica.

Nella lirica provenzale la forma più antica e la più diffusa di personificazione è quella semplice ove l'essere personificato funge da referente del discorso: il trovatore (o *Midons* o l'essere animato chiunque egli sia) mantiene la funzione di soggetto e parla dell'identità personificata (*Amor, Joy...*) o si rivolge ad essa che è compresente sulla scena e talvolta coadiuvante; essa occupa quindi, da un punto di vista grammaticale, il posto o del caso diretto o di quello obliquo, secondo la funzione logico-grammaticale che riveste, come si vede dagli esempi riportati:

e tot qan es a leial Pretz plasen
e tot qan taign a Joi e a Joven
(Aimeric de Belenoi, *Aissi co.l que s'en cuja fugir*, v. 18-20)

Quar no sap, a ma semblansa,
domna miels Amor lauzar
(Aimeric de Peguilhan, *Ades vol de l'aondansa*, v. 9-11)

Tuttavia, anche quando l'*abstractum agens* non è il soggetto della frase, esso assume un ruolo cardine all'interno del verso svolgendo la funzione di elemento catalizzatore del discorso poetico e riuscendo a dominare il testo; infatti, non abbandona quasi mai completamente la composizione, ma la pervade interamente, pur alternandosi talvolta con il suo corrispettivo non personificato. Negli stichi di Guilhem de Saint Leidier si veda come il motivo del canto (il verbo *chantar* è diversamente coniugato in sequenze poliptotiche) si leghi e s'intersechi costantemente con *Amor* presente sia come sostantivo (soggetto astratto personificato) che come verbo in figura etimologica:

Ben chantera si m'estes ben d'Amor
pois aissi chan, desamatz, finamen,
que so dizon tuich li bon trobador:
ben chanta mieills cui Amors ten gauzen.
Mas cill no-m vol qu'ieu mais desir amar
ni non am cellas c'amariant me,
q'ieu sui tant fis e trob tant d'avol fe
q'ie-n pert Amor e per Amor chantar.
(Guilhem de Saint Leidier, *Ben chantera si m'estes ben d'Amor*, v. 1-8)

L'essere personificato, inoltre, non ha mai il pieno statuto di persona fisica, poiché esso è posto su un piano superiore rispetto agli altri esseri animati. Una conferma di ciò si può avere dal frequente ricorso all'invocazione di *Amor*, o di una qualsiasi delle virtù cortesi, proprio come avveniva con le Muse ispiratrici del canto

nell'antica poesia greca e latina. Essa si realizza quando il caso obliquo, nel quale si trova l'essere personificato, svolge grammaticalmente la funzione del vocativo e si trasforma, da un punto di vista retorico, in una vera e propria apostrofe dell'entità astratta. In tal caso l'essere inanimato non è né *loquens* né *agens*, ma si presenta come un'entità cui il poeta si rivolge quasi per chiedere aiuto e protezione e in virtù di ciò il discorso poetico acquista maggiore veemenza e solennità; il poeta, infatti, non dialoga con l'*abstractum agens*, ma lo rende suo ascoltatore ideale per legittimare il suo canto rendendolo testimone della genuinità delle sue affermazioni.

Si tratta di una tecnica ampiamente utilizzata dai trovatori; in particolare, l'invocazione di *Amor* trova largo impiego a partire da Bernart de Ventadorn:

Fin'Amor, ab vos m'aparelh
(Bernart de Ventadorn, *Ara no vei luzir soleill*, v. 49)

e si estende anche agli altri esseri personificati, come si vede nel seguente esempio:

lo Rey, qui-us genç' e-us flora
preyatz, *Pretz*, que-us do aut cor,
e *Valor*, marit, c'ora
(Cerveri de Girona, *En may, can per la calor*, v. 86-88)

Man mano che l'ideologia della *fin'amor* si evolve nel tempo, man mano che il discorso poetico si concentra sul problema del decadimento sociale e, quindi, i vizi e le virtù inscenano, nei testi poetici in cui sono rappresentati una sorta di battaglia, paragonabile alla *Psicomachia* di Prudenzio, e man mano che la figura stessa di *Amor* si complica sempre più tanto da diventare essa stessa una divinità bifronte – talvolta benevola e talvolta malevola – le facoltà dell'essere personificato si ampliano tanto che i soggetti personificati diventano dei veri e propri attanti che agiscono sulla scena quali persone fisiche, pur rimanendo prigionieri dell'idea di cui sono portatori, col risultato di enfatizzare qualunque azione da essi svolta.

Ciò posto, l'*abstractum agens* grammaticalmente assolve la funzione di soggetto del predicato verbale che da esso dipende, mentre da un punto di vista retorico si può ancora parlare semplicemente di personificazione purché l'azione che esso compie sia compatibile con il significato del termine considerato nel suo valore originario e, quindi, quale essere inanimato, o comunque sia realmente concepibile:

quar ges no-m poiria plazer,
qu'anc pueys *qu'Amor la-m mes el cor*
no la trays nul pessars a l'or
(Aimeric de Belenoi, *No.m laissa ni.m vol retener*, v. 34-36)

a·N Sobira, mon segnor,
cui *Pretç pren per validor*.
N'Agout aus eslire
(Gaucelm Faidit, *D'un dous bel plazer*, v. 101-103)

Il livello di astrazione del lemma personificato si enfatizza quando, al contrario, esso si trova in unione con un nome o con un verbo che sia incompatibile con esso implicando non solo un cambiamento di stato da essere inanimato ad animato e da nome comune a proprio, ma anche uno spostamento di significato attraverso un procedimento di sostituzione semantica, ove l'espressione letterale viene percepita con un significato diverso e allusivo.

La figura retorica che implica tale *translatio* è la metafora; quando la personificazione è, talvolta, combinata con essa dà vita a locuzioni assai ricche e colorite che ampliano il significato e la forza espressiva dell'uno (*l'abstractum agens*) e dell'altro termine (il lemma metaforico).

Per comprendere tale fenomeno non bisogna dimenticare che Aristotele ammetteva le seguenti quattro tipologie di metafora:

1. dal genere alla specie;
2. dalla specie al genere;
3. dalla specie alla specie;
4. l'analogia A:B = C:D;

e ancora Isidoro, che fu un punto di riferimento per tutto il Medioevo, utilizza la seguente classificazione (*Etym.* I, 37, 2-5):

1. *ab animalis ad inanimale*;
2. *ab inanimale ad animale*;
3. *ab animalis ad animale*;
4. *ab inanimale ad inanimale*.

Secondo la riclassificazione operata da Lausberg, le prime due tipologie di entrambe le partizioni – quella aristotelica e quella isidoriana – sono convenzionalmente intese quali sineddoche, la categoria aristotelica definita *dalla specie alla specie* e quella isidoriana *ab inanimale ad inanimale* rientrano nella personificazione, mentre la vera essenza della metafora si coglie nella quarta tipologia poiché si basa sul confronto, o meglio sul rapporto analogico, che si stabilisce generalmente tra due esseri animati. Da qui la definizione della metafora (*translatio*) come sostituzione (*immutatio*) di un *verbum proprium* (ad es. *guerriero*) con una parola il cui significato inteso proprio è in rapporto di somiglianza (*similitudo*) con il significato *proprie* della parola sostituita (ad es. *leone*). Come si vede nel seguente esempio:

Amors qu'es *frugz* de la vera semensa
(Aimeric de Peguilhan, *Anc mais de join ni de chan*, v. 45)

il paragone che s'instaura tra *Amor* (nome astratto) e *frugz* (nome concreto) non può non stabilire una relazione metaforica tra il primo e il secondo termine tanto più che *Amor*, una volta personificato, assume nel contesto letterario in cui è inserito le caratteristiche di una persona fisica.

Del resto, la copula è considerata da molti studiosi, basti pensare a Brooke-Rose e Ricoeur, il cuore stesso della metafora. Così è tipico trovare associati i lemmi personificati con i seguenti nomi concreti e inanimati, impiegati con valore metaforico, presi per lo più dalla natura o dai simboli del potere feudale o dal lessico militare: *flor, fruit, ram, sem, semenza, cim, raditz, lutz, corona, lansa, tendilh, verga*. Bisogna osservare che i medesimi vocaboli con gli stessi valori sono spesso adoperati in riferimento alla donna, ciò comprova il fatto che gli esseri personificati sono considerati dai trovatori nel contesto letterario in cui sono inseriti come persone fisiche e per lo più sono soggetti femminili; per cui parole di uso comune impiegate in maniera traslata in unione con essi sono delle metafore ed è come se si creasse una vera e propria sovrapposizione tra i due soggetti.

Tuttavia, non è soltanto attraverso la copula che l'essere personificato viene unito ad un lemma metaforico, infatti, un caso particolare si ha quando il nome astratto presente al caso obliquo svolge la funzione dell'antico genitivo in riferimento ad un nome comune concreto impiegato in chiave metaforica, ossia quando un essere

inanimato viene combinato con un oggetto concreto dando vita a espressioni letterarie assai caratteristiche, le cosiddette «pseudo-personificazioni» che Bloomfield definisce «simple animated metaphors»:

es de Joi cim' e racina
(Marcabru, *Per savi.l tenc ses doptansa*, v. 32)

Autra vetz fui en la preizon d'Amor
(Aimeric de Peguilhan, *Atressi.m pren com fai al jogador*, v. 9)

un castel fort e avinen,
q'es flors de joi e de joven
(Daude de Pradas, *Pos amors vol e comanda*, v. 39-40)

e pus ilh a de pretz la senhoria,
e de beutat part totas las plazens
(Bertran d'Alamano, *Ja de chantar nul temps no serai mutz*, v. 5-6)

E midonz de Proenza, car a de pretz la flor
(Bertran d'Alamano, *Mout m'es greu d'en Sordel, car les faillitz sos sens*, v. 12)

Un altro modo attraverso cui la personificazione si unisce alla metafora è tramite il predicato verbale. Si è visto, infatti, che l'essere personificato può diventare anche attante, ossia può agire sulla scena a tutti gli effetti come una persona fisica; tuttavia quando un nome viene combinato con un predicato incompatibile e non realisticamente realizzabile si ha la cosiddetta personificazione-metafora. La costruzione della frase si focalizza sull'unione tra il nome dell'essere personificato e il verbo che, da un punto di vista semantico, risulta essere inconciliabile con il significato del nome, ma tale unione genera un cambiamento di significato del verbo in questione tanto da fargli acquisire un valore figurato per cui esso finisce coll'indicare una condizione o una facoltà propria del nuovo stato acquisito dall'*abstractum agens*.

La personificazione consente, quindi, di ampliare lo scarto tra il piano del significato e quello del significante del nome cui è applicata unendo le proprietà dell'essere animato con quelle dell'essere inanimato ma, nello stesso tempo, l'*abstractum agens* è limitato nel suo agire dal concetto di cui è portatore.

qu'er no-i chant' auzels ni piolla,
m'enseign' Amors qu'eu fassa donc
tal chan qui n'er segons ni terz
(Arnaut Daniel, *En breu brizara.l temps braus*, v. 5-7)

estau jauzen, c'Amors e Jois me guida
lo cor en joi, que aillors non trastorna.
(Arnaut Daniel, *Lanquan vei foill' e flor e frug*, v. 41-42)

L'essere guida, la capacità educativa, il dare gioia o il far soffrire sono attività che ben si confanno ad *Amor* e agli altri esseri personificati attinenti alla sua sfera, anzi sono delle attitudini tipiche di essi, per cui in tali casi non si ha incompatibilità tra il sostantivo e il predicato verbale e, da un punto di vista retorico, si ha la personificazione del soggetto agente.

Diverso è il seguente caso poiché il verbo è incompatibile con il nome cui si riferisce:

Vostra beltat blasmatz car m'abelli;
apres blasmatz *Amor car m'enardi*.
E s'ieu i fatz nescies ni follor

(Aimeric de Peguilhan, *Amors, a vos meteissa.m clam de vos*, v. 29-31)

Amor infiamma l'innamorato solo metaforicamente parlando; in tal modo, è il verbo spesso a rivelare la presenza della personificazione-metafora, sia che abbia la funzione di predicato nominale sia che assolva quella di predicato verbale, e tale unione vivifica il significato stesso della metafora influenzando il soggetto stesso da cui essa dipende (in tal caso l'essere personificato); le metafore verbali, infatti, differiscono da quelle nominali perché non sostituiscono un'azione, ma cambiano il significato dei nomi connessi al verbo poiché quando si dice ad es. *Amor m'enardi* è come se si trattasse l'essere inanimato come animato.

Il trovatore Peire d'Alvernhe nell'annunciare la morte, in chiaro senso traslato, del *Pretz* crea una circonlocuzione alquanto singolare, il cui valore espressivo è accentuato dalla doppia metafora che si riferisce al soggetto personificato:

Cobeeza a mort *Pretz vert*,
q'enseign' als baros d'escrima.

(Peire d'Alvernhe, *Abans que.l blanc poi sion vert*, v. 50-51)

Dall'esempio riportato risulta chiaro che il medesimo procedimento di sostituzione semantica che avviene tramite il verbo, si realizza anche attraverso gli aggettivi e gli avverbi, poiché questi cambiano i connotati dell'*abstractum agens* e lo oggettivano, configurandolo fisicamente. Ciò non accade, invece, nel caso in cui si stabilisce una relazione tra l'essere inanimato e il nome comune concreto tramite la copula (come si è visto nel caso *Amors qu'es frugz de la vera semensa*), poiché in tal caso la metafora stabilisce semplicemente un rapporto analogico tra i due lemmi senza realizzare una reale trasmutazione, si è, infatti, in presenza di una metafora-similitudine poiché si realizza semplicemente un processo di «riduzione concettuale» attraverso la soppressione del correlativo comparativo «come».

I verbi metaforici che sovente animano i nomi astratti possono comprendersi nelle seguenti categorie:

1. Lessico feudale: *autrejar, gazardonar, servir*.
2. Lessico militare: *asalhir, batre, guerrejar, nafrar, rompre, franher, conquerer, contendre, prendre, retener, sobrar, venser*.
3. Lessico botanico: *florir, granar, reverdir*.
4. Semantica della luce: *alumnar, resplandir, esclarir*.
5. Semantica del fuoco: *abrandar, ardre, encendre, enardir, fondre, recalivar*.
6. Il nutrimento: *apaisar, noirir, paiser*.
7. Il potere: *destrenher, renhar*.
8. La prigionia: *aliamar, aturar, encadenar, enliamar, lasar, liar*.
9. La morte: *aucire, morir*.

Essi appartengono in maniera evidente ad aree semantiche differenti e sono tra loro assai contrastanti poiché taluni hanno un valore positivo, altri negativo.

È ovvio che alle Virtù personificate competono (nella loro forma attiva) verbi di valore positivo quali quelli attinenti al lessico botanico o alla semantica della luce, mentre ai Vizi quelli di valore negativo; tuttavia essi rientrano tutti tra le attitudini

tipiche di *Amor*². Non c'è da stupirsi se ad *Amor* si riferiscano verbi antitetici come *florir* e *aucir*, poiché la natura bipolare dell'amor cortese comporta una sorta di complementarità tra il «monde du joi et de la douleur» (Bec 1971: 109). Tali verbi metaforici, inoltre, non si riferiscono mai né all'*aman* (se non nella loro forma passiva e quindi come soggetto che subisce l'azione) né al *lauzengier*, né a nessun altro essere vivente presente nelle liriche occitane se non alla donna e con lei all'*abstractum agens*.

Per tali ragioni si potrebbe concludere che la donna è assimilata per potenza ai soggetti personificati, che nel loro agire acquisiscono un potere quasi sovranaturale tanto difficile da esprimere a parole che è necessario il ricorso a verbi di uso traslato che lo concretizzano nella mente degli astanti poiché, come asseriva Bally (1975: 21), «la plus grande imperfection dont souffre notre esprit est l'incapacité d'abstraire absolument, c'est-à-dire de dégager un concept, de concevoir une idée en dehors de tout contact avec la réalité concrète», per cui esseri e idee astratti vengono vivificati e concretizzati sia ricorrendo alla personificazione che alla metafora. Quest'ultima in particolare crea da una parte un rapporto di somiglianza tra un concetto noto e uno meno noto che difficilmente si potrebbe esprimere se non stabilendo un contatto con la realtà, ma dall'altra parte espande il significato proprio di un vocabolo creando uno scarto linguistico tra il piano del significato e quello del significante che trasforma il lemma metaforico in segno. L'aggrovigliarsi dei lemmi metaforici e il frequente scambio tra il piano astratto e concreto può espandere a tal punto il procedimento di astrazione simbolica del testo da dar vita alla cosiddetta personificazione-allegoria.

L'essere personificato appare, dunque, come un essere *omnipotens* che si è sostanziato, è divenuto *agens* ed è anche *loquens*; tale facoltà comporta un'ulteriore distinzione in seno ai tropi derivanti dalla personificazione dell'*abstractum agens*, poiché – come insegna anche Dante (*Convivio*, III, IX, 2) – in presenza di un dialogo tra cosa animata e cosa inanimata non si parla più di semplice personificazione ma di prosopopea. A tal proposito è fondamentale il saggio di Marco Berisso (1991), che, riportando a partire da Quintiliano le diverse definizioni del tropo in questione, dimostra che «si ha prosopopea solo in presenza di un *sermo*, di un discorso parlato» (Berisso 1991: 129); essa serve infatti ad attribuire una voce a persona che *non habet naturam loquendi* ed è applicata in contesti caricati emotivamente. Se la personificazione, dunque, rende animati gli esseri inanimati, la prosopopea, secondo quanto riferito da Goffredo di Vinosalvo, rende parlanti le *res non loquentes*, con la funzione di enfatizzare il discorso e conferirgli valore di sentenza che è il prodotto «of extreme internal passion in a speaker» (Paxson 1994: 27).

---

² A tal proposito è interessante lo studio dell'evoluzione dell'immagine di *Amor* tracciata da Roy Hagman attraverso l'analisi diacronica dei verbi che ad essa si riferiscono: «The actions predicated of *amors* differ so much from generation to generation that we must see it as an evolving, rather than a static, concept. The *amors* of Generation 1 is a relatively powerless and unaggressive being that causes much suffering among those it chooses, but is capricious and deceitful. The *amors* of Generation 2, on the other hand, is a very aggressive and increasingly powerful being that causes more joy than suffering, and is relatively honest. The *amors* of Generation 3 is at the peak of its power, though less aggressive and capricious. The *amors* of Generation 4 regains the aggression and power of Generation 2, and reaches its cognitive peak, and is more stable than any other period. In Generation 5, *amors* is afflicted by desire, suffering, and instability, has a tendency to be judged, is somewhat less intelligent, and much less likely to engage in conquest. In Generation 6 *amors* recovers many of the traits of Generation 3, is as powerful as ever and less prone to error, but also less likely to cause joy than in any other period» (Hagman 2009: 91).

Dai seguenti esempi si può vedere che *Amor* è solito parlare anche nei testi occitani:

qu'Amors me ditz, quant ieu m'en vuelh estraire,
que manhtas vetz puej'om de bas afaire
e conquer mais que dregz no cossentria.

(Arnaut de Maroill, *Aissi com cel tem qu'amors l'aucia*, v. 26-28)

Amors me ditz que bon esper
puesc leu ab fin ioy avenir.
E sens ditz me: "Fols, vols t'auzir,
que preyar tostemps mal parer."
Amors me ditz qu'ieu sia fis amaire
e sens ditz me: "Fols yest, e si t'entens!"

(Elias de Barjols, *Pos la bela que.m fai doler*, v. 11-16)

Come rileva Paxson (1994: 27), la prosopopea non va confusa tuttavia né con l'apostrofe né con il dialogismo che rientrano nella *sermocinatio*. A tal proposito si può vedere come il trovatore Bertolome Zorzi in *L'autrier quant mos cors sentia* realizza un vero e proprio dialogo a tre voci dove l'amante, la donna amata e *Amor* si confrontano e amore è il tema di tutta la conversazione e inoltre i tre oratori *Amor*, *amairitz* e *amanz* sono tra loro legati dal poliptoto, per cui *Amor* domina tutto il canto sia a livello tematico che retorico:

Mas quan cel que-s complanhia
faig avia sa clamor,
respondia·lh *votz d'Amor*:
"Amanz, qui·m fai jutjairitz
au jutjar segon qu'i ditz,
[...]

Don *l'amairitz* s'escondia:
"*Amors*, trop fai gran follor
qui descon sa dezonor;
[...]

E pois *l'amanz* s'escondia
dizen: "Amors, janglador
solon virar joi en plor
entre·ls flacs amanz voutitz,
[...]

E *l'amairitz* redisia:
"*Amors*, pauc a de valor
lo dregz d'aquest amador,
[...]

E *l'amanz* apres disia:
"*Amor*, totz hom qu'an honor
deu dir ver a son senhor

(Bertolome Zorzi, *L'autrier, quan mos cors sentia*, v. 20-99)

L'assolutezza della sentenza dettata da *Amor* è poi sottolineata costantemente dai trovatori tanto che è più volte dichiarato e ribadito che non la si può contraddire:

Per c'om *non deu ad Amor contradir*

(Aimeric de Peguilhan, *Cel qu'irais ni guerrej' ab amor*, v. 23)

mas ieu non puesc ad Amor contradire
(Aimeric de Peguilhan, *De fin'amors comenson mas chanson*, v. 29)

Anc vas Amor no-m poc res contradire
(Arnaut de Maroill, *Anc vas amor no.s poc res contradire*, v. 1)

In presenza di un essere personificato è bene, dunque, evitare l'errore di incorrere genericamente nell'impiego del termine «prosopopea», ogni qual volta esso sia un essere agente, né è possibile parlare solo di personificazione non appena si è di fronte a soggetti personificati perché, come si è visto, bisogna tener conto dei rapporti che nascono dall'impiego congiunto della personificazione e della metafora. In una tale ricchezza e raffinatezza retorica quale quella che anima l'arte del *trobar* non bisogna stupirsi del fatto che le figure retoriche si affastellino e s'intersechino tra loro sfociando in giochi di parole estremi e assai coloriti.

Bibliografia

- BALLY, Charles (1975): «Le langage figuré». In: SOZZI, Lionello (a cura di): *Metafora e simbolo*. Torino: Giappichelli, p. 19-36.
- BEC, Pierre (1971): «L'antithèse poétique chez Bernard de Ventadour». In CLUZEL, Irénée; PIROT, François (ed.): *Mélanges de philologie romane dédiés à la mémoire de Jean Boutière (1899-1967)*. Vol. 1. Liegi: Soled, p. 107-137.
- BERISSO, Marco (1991): «Per una definizione di prosopopea: Dante, *Convivio* III, IX, 2». *Lingua e stile*, 21/1, p. 121-132.
- BLOOMFIELD, M. W. (1958): «Symbolism in Medieval Literature». *Modern Philology*, 56/2, p. 73-81.
- BLOOMFIELD, M. W. (1963): «A Grammatical Approach to Personification Allegory». *Modern Philology*, 60/3, p. 161-171.
- BLOOMFIELD, M. W. (1972): «Allegory as Interpretation». *New Literary History*, 3, p. 301-317.
- BLOOMFIELD, M. W. (1980): «Personification-Metaphors». *The Chaucer Review*, 14, p. 287-297.
- BLOOMFIELD, M. W. (ed.) (1981): *Allegory, Myth and Symbol*. Cambridge, Mass.; Londra: Harvard University Press.
- BROOKE-ROSE, Christine (1965): *A Grammar of Metaphor*. Londra: Secker and Warburg.
- GUIETTE, Robert (1954): «Symbolisme et "Senefiance" au Moyen-Âge». *Cahiers de l'Association Internationale des Études Françaises*, 6, p. 107-122.
- HAGMAN, Roy (2009): «The Personified Love of the Troubadours: a Quantitative-Historical Semantics». *LACUSforum*, 34, p. 83-92.

- JEANROY, Alfred (1934): *La Poésie lyrique des troubadours*. 2 vol. Tolosa; Parigi: Privat.
- JUNG, Marc-René (1971): *Études sur le poème allégorique en France au Moyen Âge*. Berna: Éditions Francke Berne.
- LAUSBERG, Heinrich (1960): *Elemente der literarischen Rhetorik*. Monaco di Baviera: Max Hueber Verlag. Trad. it. *Elementi di retorica*. Bologna: il Mulino, 1969.
- LEWIS, C. S. (1936): *The Allegory of Love: A Study in Medieval Tradition*. Oxford: Clarendon Press.
- MORIER, Henri (1981 [1961]): *Dictionnaire de poétique et de rhétorique*. Parigi: Presses universitaires de France.
- MORTARA GARAVELLI, Bice (1988): *Manuale di retorica*. Milano: Bompiani.
- MOULIS, M. (1991): «Sang du cœur qui monte as yeulx fait larmes». Un cœur centre de transmutation». In: *Le «Cuer» au Moyen Âge (Réalité et Senefiance)*. Aix-en-Provence: Presses universitaires de Provence, p. 225-241.
- PAXSON, James J. (1994): *The Poetics of Personification*. Cambridge: CUP.
- RICOEUR, Paul (1975): *La Métaphore vive*. Parigi: Éditions du Seuil. Trad. it. *La metafora viva*. Milano: Jaca Book, 1976.
- SPAMPINATO BERETTA, Margherita (1991): «Il percorso occhi-cuore nei trovatori provenzali e nei rimatori siciliani». *Messana*, n.s., 8, p. 187-221.

Un problema di critica testuale nel *Versus Sancte Marie* limosino (BnF, lat. 1139, c. 49r-50r)

Francesco CARAPEZZA
Università di Palermo

---

1. Stato dell'arte e storia editoriale

Alla conclamata importanza storica e linguistica dei quattro testi religiosi in volgare occitanico contenuti nella sezione più antica del tropario-versario di San Marziale di Limoges (Parigi, BnF, lat. 1139, c. 32-118, databile su base paleografica al secolo XI *exeunte*)¹, che li pone tradizionalmente nel canone dei testi romanzati delle origini², non fa ad oggi riscontro – fatta eccezione per il più rilevante di essi, ovvero il dramma liturgico bilingue dello *Sponsus* edito da d'A. S. Avalle in collaborazione col musicologo R. Monterosso nel 1965 – una adeguata messa a punto sul versante della critica testuale.

Com'è noto, dopo i fondativi studi metrici di H. Spanke (1930) integrati dal repertorio metrico della «sezione antica» del lat. 1139 a cura di G. De Alessi (1971), si sono avuti su questo manoscritto contributi specifici per quanto riguarda gli aspetti codicologici e la storia esterna³; esso è stato inoltre oggetto di studi musicologici più ampi, sulla «scuola» di San Marziale e sul repertorio dei cd. *versaria* aquitani, che illuminano sulla storia e sull'evoluzione di questa vasta produzione poetico-musicale extraliturgica anche in riferimento al contenuto del nostro codice⁴, che per l'eccezionale e sporadica presenza di testi in volgare si segnala come «uno degli incunaboli più importanti della poesia romanza» (Avallè 1993: 10). A dispetto di ciò, come dicevamo, la definizione testuale e il commento filologico dei tre componimenti redatti parzialmente o totalmente in volgare limosino che precedono lo *Sponsus* (c. 53r-55v) non può dirsi soddisfacente a vario titolo. Essi sono, nell'ordine, (1) la «lassa» in sei decasillabi monorimi che costituisce un tropo del *Tu autem* (*incipit: Be deu hoi*

---

¹ Più precisamente agli anni 1096-99 secondo un argomento di critica interna avanzato da Chailley (1960: 111), e accolto da Avallè (1965: 11). Il ms. è quindi escluso dal recente catalogo di Careri, Ruby e Short (2011: XXIII) in quanto «datable par la critique de la fin du XIe siècle».

² Cfr. almeno Delbouille (1972: 570-572, 616 [n° 35 e n° 40], 618-620 [n° 50], 621-622 [n° 60]); Frank e Hartmann (1997: n° 2060); Asperti (2006: 219-221, 232-234).

³ De Poerck (1969a e 1969b), Grier (1990), Brunel-Lobrichon (2003).

⁴ Chailley (1960 [ma 1954]), Grier (1994), Carlson (2000 e 2003), Switten (2007).

mais finir nostra razos, a c. 44r), (2) il cd. Cantico dell'Annunciazione latino farcito di strofe in volgare (*incipit: In hoc anni circulo*, alle c. 48r-49r) e (3) il *Versus Sancte Marie* (*incipit: O Maria, Deu maire*, alle c. 49r-50r) di dodici strofe tutte in volgare che costituiscono insieme una sorta di dittico innodico di argomento mariano in apertura della seconda unità di copia della sezione antica del codice.

La storia editoriale di questi testi ha inizio in epoca pre-scientifica, quando essi furono segnalati per la prima volta dall'abate J. Lebeuf in un *mémoire* dell'Académie royale des Inscriptions et Belles-Lettres⁵, e quindi pubblicati nelle antologie degli eruditi F.-J.-M. Raynouard (1817: 134-138: testi 1 e 2 con traduzione francese in calce), H. P. de Rochemont (1819: xx-xxij), É. Du Méril (1854: 334-337: testi 3 e 2), nonché in uno studio di paleografia musicale dell'abate F. Raillard (s.d.: testi 1 e 3), dove non mancano, specialmente negli ultimi tre casi, vistosi errori di lettura o di separazione delle parole. La loro prima edizione scientifica si deve a un P. Meyer appena ventenne, non ancora diplomato all'École des chartes, che fornì nel 1860 un testo filologicamente controllato delle tre «pièces tirées du ms. latin 1139» (annotando elementi paleografici, problemi di lettura e d'interpretazione) di séguito a quello di un'altra poesia religiosa in volgare occitano databile al sec. XII, *Eu aor Damrideu* (Bibliothèque impériale, suppl. lat. 1743, ora BnF, lat. 11312, c. 122v-124r), allora inedita e oggetto principale del contributo⁶.

Dal testo critico del giovane Meyer prenderà le mosse molti decenni più tardi il filologo belga L.-P. Thomas (1880-1948) per procurare l'edizione dei «trois poèmes limousins et farcis» di séguito a quella dello *Sponsus*, pubblicata postuma nel 1951, che Avalle giudicherà in un primo momento «ottima», salvo poi criticarla sia per l'improbabile localizzazione normanna dell'originale dello *Sponsus* che per gli interventi strutturali e correttori arbitrari apportati al testo del dramma liturgico⁷. Per quanto riguarda gli altri testi in volgare, che servivano a Thomas per sostanziare l'analisi linguistica dello *Sponsus*⁸, si può dire che l'esercizio di critica testuale, che pure rettifica in alcuni punti il testo di Meyer, non sia stato condotto in maniera esauriente e rigorosa: per il tropo del *Tu autem* (I) si propone ad es. lo spostamento indebito del terzo verso in coda, mentre nei *versus* mariani persistono almeno due errori di lettura: *m'otrei* per *m'autrei* (*In hoc*, II, v. 63), *o cel* per *e cel* (*O Maria*, III, v. 24)⁹; l'esile apparato di *notes critiques* (Thomas 1951: 236-242) rileva soprattutto problemi

---

⁵ Citato da Meyer (1860: 483): «Acad. des Inscr., XVII, 717»; si tratta possibilmente del tomo XVII (1752) dell'*Histoire de l'Académie royale des Inscriptions et Belles-lettres, avec les Mémoires de littérature tirés des registres de cette académie*, che non sono riuscito a reperire.

⁶ Si vedano in proposito l'edizione De Poerck (1957) e il recente contributo di Meneghetti (2007).

⁷ Cfr. Avalle (1993 [ed. originale 1961]: 10); Avalle (1965: 27-45 [«La lingua»] e 49-68 [«Criteri dell'edizione»]).

⁸ Thomas (1951: 23): «Toutefois, en raison de l'ancienneté de cette publication [scil. Meyer 1860] et de l'absence d'une étude suffisamment explicite de la langue et des origines de ces poèmes, nous avons pensé qu'il serait d'une réelle utilité de les rééditer ici, où ils offrent un précieux appui à la compréhension du *Sponsus*, en les accompagnant d'un commentaire linguistique».

⁹ Per l'edizione di *In hoc* e di *O Maria* Thomas non tenne conto della *Chrestomathie* di Bartsch e Koschwitz (1904: col. 19-22), e nemmeno fece in tempo a servirsi dell'ancora utile «ricollazione» del testo di *In hoc* con apparato di note procurata da A. Roncaglia all'interno del suo saggio sullo *zagial* (1949: 69-71).

paleografici e linguistici, mentre gli interventi al testo e le soluzioni interpretative sono discutibili in molti casi¹⁰.

La situazione non è migliorata dall'«édition et traduction de deux poèmes à la Vierge» (testi 2 e 3) posta in appendice a un contributo di G. Brunel-Lobrichon (2003) che verte essenzialmente sulla storia esterna del codice di San Marziale: il testo critico dei due *versus* mariani, entrato nel *database* della *COM* in quanto recenziere, è presentato senz'alcuna informazione sui criteri adottati e senza un commento puntuale; per *O Maria*, in particolare, non si dà conto dei luoghi in cui il testo ha subito correzioni (25 *l'en* per *la-n*, 38 *en* per *e*, 43 *en* per *eu = en lo*) o in cui si discosta dalle precedenti edizioni (ad es. 30 *avera: aner'a* Thomas, *an'er a* Meyer), e si normalizzano forme che servivano a Thomas per localizzare la *scripta* (38 *crot > cros*, 41 *aut > au[s]*).

Allo stato attuale si può dire che delle poesie religiose in volgare limosino del lat. 1139, che si collocano storicamente *a latere* della primissima scuola trobadorica (nel 1096 Guglielmo IX ha venticinque anni ed è duca da un decennio) e costituiscono perciò un momento cruciale della cultura letteraria provenzale, non esiste un testo critico unitario e affidabile e, cosa ancor più grave, non esiste un commento filologico adeguato che renda fra l'altro conto delle questioni poste dai modelli innodici del dittico mariano, ovvero rispettivamente *In hoc anni circulo* (che ha una tradizione a sé, senza farcitura in volgare) e soprattutto *Ave maris stella*, segnalato a suo tempo come modello musicale del *Versus Sancte Marie* dal Raillard (s.d: 141) e quindi da A. Gastoué (1924: 34-36) e da F. Ludwig (1924: 142), uno dei padri fondatori della musicologia medievale: esso è perciò ben noto ai musicologi medievisti, ma generalmente poco sfruttato dai filologi romanzisti¹¹.

2. Sul modello innodico del *Versus Sancte Marie*

Prima di entrare nel merito del problema testuale che ci interessa, occorre fare alcune precisazioni sul rapporto fra *O Maria* e il suo modello innodico latino, che si configura come una sorta di ipotesto del *versus* in volgare. Il modello musicale non fu indicato nel ms. probabilmente perché non ce n'era bisogno: si tratta della melodia del primo tono su *Ave maris stella*, uno degli inni più celebri del Medioevo, diffuso fin dal decimo secolo «negli ambienti monastici fra Monte Cassino, San Gallo, e Limoges» (Lausberg 1976: 20). L'intonazione, «aux contours nets, de facture simple et ferme, élégante et émouvante» (Switten 1992: 691), è strutturalmente bipartita e presenta caratteristici salti di quinta sui toni fondamentali (*re-la*, in apertura; *la-re*, nel secondo verso e alla cadenza del terzo) entro un ambito di nona (dal *do* grave al *re* acuto); essa conosce delle variazioni soprattutto cadenzali e interne nella tradizione manoscritta, ma è stabile in apertura e in chiusura. Nella notazione continua sulle dodici strofe del *versus*

---

¹⁰ In favore di Thomas va ricordato che egli, formatosi a Liegi con M. Wilmotte e docente di Filologia romanza all'Université Libre de Bruxelles dal 1920, fu essenzialmente un ispanista modernista con interessi specifici ma marginali sul teatro medievale: *cfr.* <http://www.arlfb.be/composition/membres/thomas.html>.

¹¹ Si vedano in part. Gennrich (1929: 267-268); Chailley (1960: 345); Stäblein (1958-1961); Switten (1992); mentre la scheda relativa al *Versus Sancte Marie* del *Grundriss* (= Delbouille [1972: 616, n° 40]) indica erroneamente: «mélodie inconnue».

limosino, che rappresenta probabilmente l'attestazione più antica della melodia, si osservano interessanti «*kleine Abweichungen*» (Spanke 1930: 296) o «*variations de détail*» (Switten 1992: 685) nella conduzione della linea melodica in attacco o in chiusura di frase – in part. frase A¹ delle strofe VI, VII e X; frase A² delle strofe (I), III, VIII, XI e XII; frase B² delle strofe II, IX, X e (XII) – che si possono qualificare come calcolate varianti esecutive, solo in parte imputabili all'adattamento sillabico nei versi con uscita femminile (strofe I [rima a], X e XI [rima b]).

Oltre a replicare gli elementi ritmici e strutturali dell'inno (6^(?)) A¹a A²a | B¹b B²b, con netta bipartizione della strofa segnalata nel ms. da un'iniziale maiuscola e toccata di rosso per ogni distico di esassillabi), il «tropo di complemento» (Chailley 1960: § VII) coinvolge altri aspetti del testo latino, configurandosi come una glossa narrativo-didattica, con significativo ampliamento del numero delle strofe (dodici appunto, contro le sette del modello). La richiesta d'intercessione alla madre di Dio (*Dei mater 2 > Deu maire 1*) presente nell'inno eulogico (strofa IV: «*sumat per te precem / qui pro nobis natus / tulit esse tuus*»), è sussunta nelle prime due strofe – una sorta di prologo – del *contrafactum* volgare¹², il quale articola nelle nove strofe successive il racconto del peccato originale redento dal figlio di Maria¹³: un assunto dottrinale contenuto embrionalmente nella seconda strofa dell'inno, su cui torneremo in séguito. Il discorso del *versus* limosino si dispiega, terso e informale¹⁴, sfruttando connessioni logiche (*Car...* [strofa IV], *Mas...* [VIII]) ed espedienti retorici – come l'anafora sul nome di Eva a inizio strofa III, V e VI, o il parallelismo fra VI e VII strofa, «...e cel que la creet. // E c'el no la n crees...» – che legano le numerose strofe e rafforzano la coesione dell'insieme. Potenzialmente significativa è pure la ripresa di elementi testuali della strofa VI dell'inno, ovvero la penultima prima della dossologia finale (strofa VII), nelle due ultime strofe del *versus* – «*Vitam praesta puram / iter para tutum*» > «*Vida qui mort aucis / nos donet paradis*» (v. 45-46); «*ut videntes Jesum / semper collaetemur*» > «*qu'eu poi de Galilea / viu lo verem angera*» (v. 43-44) – secondo modalità imitative già osservate in altri repertori (per es. nelle traduzioni di testi trobadorici da parte dei poeti federiciani) che presuppongono la memorizzazione del modello da parte di chi compone il derivato testuale.

Il procedimento di trasporre e sviluppare spunti narrativi offerti da un canto eulogico latino entro un calco metrico e musicale in volgare dal carattere didascalico, con conseguente «abbassamento» dello stile in funzione divulgativa, è del resto una

---

¹² La solidarietà logico-sintattica delle prime due strofe del *versus* è resa sul piano musicale dalla ripetizione della frase B variata sul testo della seconda strofa (I: AB, II: B'B'), talché si potrebbe parlare di una «doppia strofa» introduttiva: cfr. Spanke (1930: 296): «Str. II hat (durch Versehen?) den Bau $\gamma\delta\gamma\delta$ »; Chailley (1960: 272, n° 19): «(str. 2 = cd² cd²)»; Haines (2010: 221): «All strophes follow an AB form except for the second (BB)». Il sospetto di un errore di copia da parte di Spanke è fugato dal riscontro dello stesso fenomeno ad es. nella tradizione dell'Epistola latina di Santo Stefano farcita con tropo antico-francese (sec. XII), laddove il ms. Limoges, Bibliothèque municipale, 2, c. 29r-33r, presenta per le prime due strofe uno schema musicale AB-B'B', mentre gli altri tre mss. riprendono regolarmente la melodia sulla seconda strofa (AB-AB): cfr. da ultimo Haines (2010: 109 e 259).

¹³ Lo stesso argomento è svolto, su un registro poetico più elevato ma con significative aderenze tematiche, in *Prima mundi seducta sobole*, tropo di sostituzione del *Benedicamus* copiato alle c. 58v-59r (quaderno III): «*Uxor seva decepit hominem / fraude, sed fraus per sanctam virginem / est adempta*» (str. V, v. 13-15).

¹⁴ Secondo Delbouille (1972: 572), lo stile del *versus* è di «une simplicité qui confine avec la pauvreté»; mentre Brunel-Lobrichon (2003: 408), parla di «registre affectif».

fenomenologia ben nota nel reparto dei testi romanzi delle origini: si pensi ad esempio al rapporto tra la Sequenza di sant'Eulalia in volgare oitanico e il suo modello latino, ora illustrato in maniera sintetica da S. Asperti (2006: 176-178).

3. Difficoltà interpretativa della strofa III

La strofa III del *Versus Sancte Marie* presenta una difficoltà interpretativa che è stata affrontata o aggirata in vari modi da chi ha edito o tradotto il testo, da Thomas in poi. Ecco la strofa in questione nell'edizione Thomas (1951: 199, che procede da Meyer 1860: 496):

Eva creét serpen, un agel resplanden;   9   10
Per so nos en vai gen: Deus n'es om veramen.   11   12

Nelle *notes critiques*, Thomas si astiene cautamente dal commentare il v. 10, che sembra equiparare il serpente del peccato originale a «un angelo splendente», mentre spiega il verso successivo nel seguente modo: «*Per so nos en vai gen*, c'est-à-dire “pour cela (de ce côté-là), cela va bien pour nous”. On s'attendrait au contraire. Mais le ton de ces petites pièces est badin d'un bout à l'autre. L'auteur veut dire que, si c'est la femme qui a cru le serpent, ce n'est pas du tout regrettable. Il s'explique dans le vers suivant: “Dieu est vraiment un homme”» (Thomas 1951: 239). Come si vede, egli rileva l'incongruenza logica del v. 11 rispetto a ciò che lo precede (Eva ha creduto al serpente... e per questo a noi va bene), ma la spiega col «tono scherzoso» dei testi in volgare del ms., confondendo lo stile colloquiale e le formule idiomatiche usate nelle prime due strofe della farcitura di *In hoc* con una poco probabile intenzione giocosa dell'intera struttura poetica¹⁵. Inoltre, il pronome avverbiale in proclisi del v. 12 (*n'es*) viene spiegato, un po' forzosamente, come prolettico di *om* (Thomas 1951: 239, nota al v. 12: «[en] renforce préventivement *om* en l'annonçant»), giacché sarebbe illogico far derivare l'incarnazione di Cristo direttamente dal peccato originale.

Anche M. Switten (1992: 668), parafrasando la strofa in questione, mostra qualche perplessità nella decifrazione del serpente-angelo: «*O Maria* présente une image paradoxale d'Ève. Ève est d'abord celle qui se trompe sur la nature du serpent: elle le croit, voyant en lui un *angel resplanden*, expression qui fait penser à l'ange Gabriel apparu à Marie. Mais cette erreur se révèle finalement salutaire, car la naissance du Christ en est le résultat». In effetti questo presunto errore di Eva, che avrebbe scambiato il serpente per un angelo, non è attestato nel racconto della Genesi o nella tradizione cristiana e sarebbe arduo riferirne l'invenzione all'autore del *vers*. L'interpretazione della studiosa dovrebbe presupporre poi una funzione del verbo *creire* ('Eva credette [che] il serpente [fosse] un angelo')¹⁶ che non è accettabile in provenzale come in francese antico, dove *creire* con oggetto diretto può significare solo '(an) jem. glauben, für wahr halten' (*TL*, II: col. 1074, r. 30; *cfr.* anche Jensen (1994: § 425); bisogna dunque intendere necessariamente: 'Eva prestò fede al serpente...').

¹⁵ *Cfr.* Thomas (1951: 236-237, note ai versi 14 e 15). L'interpretazione in chiave giocosa di questi versi non è attendibile: essa dipende in parte da una lettura sbagliata del ms. (*no-l* per *lo-l* 14 e *nen* per *n'em* 15), facilitata in questo punto dall'evanescenza dell'inchiostro. Si veda ora la traduzione in Asperti (2006: 233).

¹⁶ Così aveva forse inteso anche Raynouard (1817: 135): «Eve crut le serpent / Un ange resplendissant».

L'intelligenza del passo e dell'intera strofa non è evidente nemmeno presso Brunel-Lobrichon (2003: 414), che ne dà una traduzione francese lineare. Per aggirare il problema dell'incoerenza logico-sintattica fra primo e secondo distico già rilevato da Thomas, l'editrice collega, tramite la punteggiatura, il secondo distico al primo verso della strofa successiva e ne isola di conseguenza il secondo verso: «Eva creet serpen / un agel resplanden; / Per so nos en vai gen: / Deus n'es om veramen // Car de femna nasquet. / Deus la femna salvet / E pre quo nasquet hom / Que garit en fos hom»¹⁷. Questa soluzione è indebita perché viene a scardinare non solo l'impianto metrico-formale del componimento ma anche quello retorico della strofa IV, dove si costituisce un ricercato parallelismo fra primo e secondo distico, segnalato a suo tempo da Thomas¹⁸ e ora evidenziato dalla traduzione di Asperti (2006: 233: «Poiché da donna nacque, / Dio salvò la donna / e per ciò si fece uomo, / affinché l'uomo ne fosse salvato»). La traduzione di Brunel-Lobrichon evita inoltre di esplicitare la relazione fra angelo e serpente ai v. 9-10.

Un più coerente tentativo di traduzione lineare della strofa III si trova nel manuale appena citato di Asperti (2006: 233), dove il testo originale è in questo caso identico a quello dell'edizione Thomas salvo che per la soppressione della virgola dopo *serpen* e la correzione in *angel* della forma inconsueta *agel*, di cui diremo fra breve. Questa la sua traduzione: «Eva prestò fede a un serpente, / l'Angelo luminoso; / [solo] per questo ne siamo salvati, / [che] Dio s'è fatto uomo vero». A prescindere dalla scelta degli articoli, indefinito per «serpente» (non presente nel testo) e definito per «angelo» (ma *un angel* nel testo), e dall'iniziale maiuscola («l'Angelo») che forse sottace un'interpretazione puntuale (anche Asperti pensa a Lucifero come farà W. D. Paden, vd. *infra*), è chiaro che *angel* viene qui inteso come apposizione di *serpen*: «Eva prestò fede a un serpente [che era in realtà] l'Angelo luminoso». A differenza di Thomas, Asperti risolve poi il problema di consequenzialità logica intendendo *Per so* v. 11 come prolettico del successivo v. 12, a costo però di una non lieve forzatura alla lettera del testo, per cui si rende necessario integrare l'avv. «[solo]» a inizio verso e interpretare la locuzione «nos en vai gen», lett. 'a noi va bene (per questo)', come 'ne siamo salvati'¹⁹. Alla stregua di Thomas, Asperti si astiene inoltre dal tradurre l'avv. pron. del v. 12 («Deus n'es om veramen»: 'Dieu est vraiment un homme' = 'Dio s'è fatto uomo vero'), che dovrebbe invece conservare il suo valore pronominale e riferirsi a qualcosa che è stato detto prima nel testo.

La più recente traduzione del *Versus Sancte Marie* è quella offerta nella forbita antologia trobadorica dei coniugi Paden, che optano per una parafrasi alquanto libera del v. 11 volta ad aggirare la faglia semantica della strofa: «Eve obeyed a serpent, / A

---

¹⁷ Traduzione: «Ève mit sa foi dans le serpent / un ange resplendissant. / C'est pourquoi cela va bien pour nous / Dieu en est vraiment homme // puisqu'il naquit d'une femme. / Dieu sauva la femme. / Ainsi il naquit homme / pour que l'homme en soit guéri».

¹⁸ Thomas (1951: 239, nota ai v. 13-16): «Ces quatre vers enferment deux notions théologiques présentées sous l'aspect des similitudes chères au Moyen Âge: Dieu sauvant la femme par la femme (Ève par la vierge) et l'homme par l'homme (Adam par le Christ ou second Adam)».

¹⁹ Contro questa possibilità depone il luogo parallelo della strofa IX (non tradotta nel manuale di Asperti), v. 35-36, «Adam no creet Deu: / a tot nos en vai greu»: 'Adamo non prestò fede a Dio: a tutti noi va male per questo'.

resplendent angel; / Through her felicitous fall / God became man»²⁰. Richiamandosi evidentemente al motivo agostiniano della *felix culpa* («attraverso la sua [di Eva] caduta propizia»), essi non traducono di fatto «Per so nos en vai gen» ma creano un ponte logico, che manca nel testo, fra la rappresentazione del peccato originale e l'assunto dell'incarnazione di Cristo contenuto nell'ultimo verso²¹. Un rimando implicito al tema della *felix culpa* in questo punto del testo sarebbe però in contraddizione con le successive strofe V-IX, ovvero col nucleo centrale del componimento, dove vengono evocate le conseguenze nefaste del peccato originale attraverso stilemi paralleli a quello della strofa III (str. V: «Eva, moler Adam, / quar creet lo Setam / nos mes en tal afan / per qu'avem set e fam»; str. IX: «Adam meniet lo fruit / per que fom tuit perdut; / Adam no creet Deu: / a tot nos en vai greu»). I Paden hanno tuttavia il merito di aver preso per primi posizione riguardo l'enigma del serpente che è pure un angelo; nella nota al v. 10 si legge: «The hymn depicts the serpent as Lucifer (the 'Light-Bringer') in disguise»²². A questo proposito va ricordato che il *serpen* del v. 10 è equiparato a Satana all'interno dello stesso *vers* (v. 18) e che nella tradizione cristiana è attestata, come esempio dell'astuzia del demonio, la capacità di Satana di trasformarsi in «angelo di luce» a partire almeno da san Paolo, Seconda Lettera ai Corinzi, 11, 14: «Et non mirum, ipse enim Satanias transfiguratur se in angelum lucis». Va osservato d'altro canto che la natura angelica di Satana o Lucifero non è mai espressa in riferimento al peccato originale nelle sue molteplici rappresentazioni letterarie medievali, e ciò trova riscontro nell'iconografia del serpente edenico, che in età romanico-gotica (secc. XI-XIII) non possiede mai attributi antropomorfi, come accadrà invece a partire dal sec. XIV. Nel testo che ci riguarda, tale inconsueta e ipercolta rappresentazione della doppia natura di Satana come serpente e al contempo angelo risulterebbe quanto meno sospetta perché criptica nell'espressione («Eva prestò fede al serpente, un angelo splendente»), non strettamente funzionale allo svolgimento del tema della Redenzione, e insomma incoerente rispetto all'impianto narrativo-didascalico e allo stile divulgativo della glossa in volgare. L'idea interpretativa dei Paden, senz'altro brillante e da tenere in considerazione anche per la sua «difficoltà», non aiuta però a risolvere il problema logico-sintattico della strofa.

4. Un problema di *scripta* e un'ipotesi di restauro

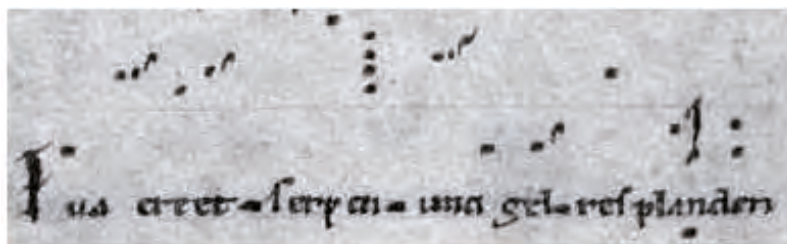
Abbiamo fin qui dato per scontato che il testo fissato da Meyer e quindi da Thomas per la strofa III del *Versus Sancte Marie* sia sicuro. In realtà, il ms. presenta al principio del v. 10 una particolarità che va discussa e che potrebbe indirizzare verso un'ipotesi di errore. Ecco la riproduzione fotografica del distico 9-10 seguita da una trascrizione diplomatica dell'intera strofa:

---

²⁰ Paden e Freeman Paden (2007: 18, n° 3).

²¹ Di un «commentaire du *felix culpa* de saint Augustin» a proposito del *Versus Sancte Marie* parlava già Salvat (1957: 615).

²² Il prof. W. D. Paden, che ringrazio, mi ha assicurato che si tratta di un'interpretazione di prima mano, e non (com'era lecito sospettare) derivata da bibliografia secondaria sul *Versus Sancte Marie*.

Eua creet serpen una gel resplanden
p(er) sonos enuai gen deus nes om ueramen p(er) su E-

La scrittura «una gel», con netta separazione dei segmenti grafici, pone simultaneamente due quesiti, uno relativo appunto alla catena grafica, l'altro alla forma del nome. Nelle porzioni in volgare del ms. lat. 1139 si osserva che la segmentazione grafica avviene per lo più all'interno di forme verbali²³, mentre è rarissima all'interno di sostantivi. Questo dato, di per sé poco perspicuo, si congiunge nel caso in esame alla forma *agel* (ANGELUM), isolata a fronte di due occorrenze con la nasale, *angels* (*In hoc* 37 e 69, nella catena grafica risp. «langels» e «L angels»), cui si può accostare la forma inconsueta *angera* (HANC·HORAM) in rima al v. 44 del *Versus*. Già Meyer ipotizzava per *agel* un tratto fonetico dialettale²⁴; mentre Thomas (1951: 99), rilevando l'incoerenza grafica *angels/agel* all'interno di una *scripta* estremamente coesa, la giustificava come una «différence [...] purement orthographique» e adduceva come unico altro esempio di semplificazione del nesso -NG- la forma *loiamen* (LONGA·MENTE) di *Sponsus* 82 (= 68 nell'ed. Avalle), per cui Avalle (1965: 76, n. 67) avverte opportunamente che «si può restare in dubbio se si tratti di grafia per *loniamen*, *lonhamen* [cioè che <i> rappresenta qui la nasale palatale], oppure di vera e propria semplificazione del nesso come avviene per lo più nei dialetti del Sud-Ovest»²⁵. In effetti, mentre la semplificazione dei nessi interni -NV-, -NS-, -NF- che si riscontra nelle porzioni in volgare dello *Sponsus* (*covent* 67, *cosel* 69 e *coseler* 70, *efern* 87) trova un'esatta corrispondenza sul piano fonetico nella denasalizzazione dei nessi con spirante labiale o dentale in limosino antico²⁶, un'eventuale evoluzione -NG- + E > *ɲ* o *nj*, attestata in limosino moderno (tipo PLANGERE > *plânei* o *planje*)²⁷, non basterebbe a spiegare *agel*, dal momento che nella *scripta* del copista si ha costantemente <ni> (*laideniet*, *manies* e *meniet*) o tutt'al più <i> (*loiamen*). La giustificazione grafico-fonetica della forma isolata *agel* risulta dunque compromessa e la scrittura «una gel» al posto di *un angel* andrà considerata di per sé problematica.

²³ Nel solo *Versus Sancte Marie*: «tor nat», «cre et», «qua uem», «lideue det», «nolancre es», «man ies», «re sors», «cum tet».

²⁴ Meyer (1860: 496, n. 1): «Je crois qu'il faut lire *agel* d'*angelus*; la nasale est tombée, comme cela arrive fréquemment dans les dialectes du Limousin et de l'Auvergne».

²⁵ Vale la pena di rilevare che fra i numerosi esempi di caduta della nasale in testi sud-occidentali citati da Cloetta (1893: 203-204 [§ 24]), su cui si basava Avalle, nessuno è assimilabile per contesto fonetico al caso presunto di ANGELUM > *agel*.

²⁶ Cfr. Chabaneau (1876: 102-103).

²⁷ Cfr. Chabaneau (1876: 69).

La competenza linguistica dello scriba e la distanza presumibilmente assai ravvicinata fra la produzione del testo e il momento della copia²⁸ non devono far perdere di vista la possibilità che egli potesse incorrere in errori di trascrizione: nei tre testi «limosini» sono stati finora rilevati soltanto un caso d'ipermetria facilmente sanabile e un sospetto di errore paleografico (entrambi in *In hoc*)²⁹ mentre scorsi di penna ed altri errori meccanici si addensano comprensibilmente nelle porzioni in volgare dello *Sponsus*, per il quale si suppone un originale pittavino³⁰. Tenuto conto della situazione testuale e del contesto manoscritto, credo che un'ipotesi di errore di copia all'interno del *Versus Sancte Marie* può essere avanzata con la dovuta cautela, soprattutto se la sua eziologia è sufficientemente chiara e la congettura è supportata da dati testuali pertinenti.

L'ipotesi è che il copista abbia avuto sott'occhio un esemplare, caratterizzato dalla scrittura continua di ciascun distico, dove si leggeva:

E v a c r e e t s e r p e n t u ã g e l r e s p l a n d e n ,

col *titulus* sulla *a-* di *agel* leggermente spostato a sinistra. Durante il processo di copia egli avrebbe scambiato la *t-* iniziale del pron. sogg. *tu* per una *-t* finale di *serpen*, forse consueta nel modello, ma che omette di trascrivere per coerenza col proprio sistema grafico³¹, e avrebbe quindi sciolto il *titulus* a metà strada fra *-u* e *a-* con «una», forse riconoscendovi un articolo e staccandolo perciò da «gel». Dunque: da «serpentuãgel» (= *serpen tu angel*) a «serpen una gel». Questa ipotesi, che rende conto della scrittura aberrante «una gel» a partire da un banale fraintendimento paleografico³², risolverebbe il problema interpretativo della strofa III, che ora leggeremo, nel suo contesto:

---

²⁸ Thomas (1951: 93-94): «Au contraire du *Sponsus*, les trois poèmes limousins du même manuscrit présentent une parfaite unité de langue. Aucune opposition n'y sépare les rimes du reste de l'œuvre. [...] En dépit de quelques inconséquences purement orthographiques (telles que 12 *car* ~ 18 *quar*), la phonétique et la morphologie s'y présentent avec une très grande cohésion et sont rendues par des moyens susceptibles d'exprimer les nuances de la prononciation dans les diverses combinaisons syntactiques. Ici, il n'y a pas de refonte et l'auteur, qui se confond peut-être - et je dirai même probablement - avec le scribe, emploie un parler homogène bien localisé».

²⁹ *In hoc* 66 «si cum tu o dit o crei» (+1: sulla seconda *o* è ripetuto il neuma della sillaba precedente; cfr. 62 «si cum tu o dit o crei»), lasciato a testo da Thomas ma corretto in «si cum tu dit o crei eu» da Bartsch e Koschwitz (1904: col. 20), in «si cum tu o dit, cre eu» da Roncaglia (1949: 70); *In hoc* 71 «erumbut» (?), forse da *ereubut* (inf. *erebre* < ERIPÈRE): cfr. Thomas (1951: 238, nota al v. 71); Bartsch e Koschwitz, e Roncaglia correggono a testo.

³⁰ Ad es. *Sponsus* 12 «aisex» (= *ais&*) corretto in *eiset* 'uscite' da A valle; 21 *batut* (ripetuto dal v. prec.) corr. in *pendut*; 22 *Deu monumen* (per anticipazione dell'iniziale rubricata del v. 32, dov'è assente) da *eu* (= *el* prep.) *m*.; 25 «eu tra | mes aici» (-1) corr. in *eu* (= *el* pron.) *m'a trames aici*; 85 «chaitiuns» da *chaitiuas*. Cfr. A valle (1965: 59-67 [«Errori del testo in lingua volgare»]) e la prima fascia dell'apparato relativo alle porzioni in volgare.

³¹ Una possibile traccia della conservazione di *-t* etimologica nell'esemplare si riscontra nei rimanti di *In hoc*, str. XII: *enten* : *piamen* : *talent*.

³² Un incidente simile è postulato da Segre (1971: 16) per spiegare la lezione «frein s(un)t» di O al v. 91 della *Chanson de Roland* («Li freins unt d'or, les seles d'argent mises»): «Col semplice slittamento della *s* (paleograficamente facile il passaggio *freins unt* > *frein sunt*) [...] si ricostituisce l'unità sintattica del verso, nettamente *difficilior* dato l'iperbato *unt... mises*».

I	O Maria, Deu maire, Deu t'es e fils e paire; domna, preia per nos to fil lo glorios.	1	2	3	4
II	E lo pair' aissamen preia per tota ien; e c'el no nos socor tornat nos es a plor.	5	6	7	8
III	Eva creet serpen, [t]u angel resplanden; per so nos en vai gen: Deus n'es om veramen.	9	10	11	12
IV	Car de femna nasquet Deus la femna salvet, e pre quo nasquet hom que garit en fos hom.	13	14	15	16

10 una gel (*un agel* M Th BL) 11 p(er) su E-

Ovvero: «Eva credette al serpente, tu (*scil.* Maria) all'angelo splendente; per ciò a noi va bene: Dio s'è fatto uomo vero per questo (che tu hai creduto all'angelo)».

5. Contesti

Tenendo a mente l'insegnamento di un famoso saggio di Roncaglia (1961), dove si ricorre a una nozione ampia di «contesto» al fine di risolvere una serie di problemi interpretativi per i quali non è possibile o non è sufficiente il ricorso alla tradizione manoscritta³³, procederemo ora a valutare la «tenuta» della nostra congettura alla luce di elementi, appunto, contestuali.

Cominciamo dal contesto immediato. Oltre a soddisfare la coerenza interna della strofa III, l'esplicitazione dell'opposizione tipologica (Eva sta a Maria come il serpente-Satana sta all'angelo Gabriele) in questo punto del testo è funzionale all'economia stilistica e narrativa del componimento: essa si fonda infatti sul motivo del *creire*, che puntella l'intera struttura narrativa (v. 17-18: «Eva, moler Adam, quar creet lo Setam»; v. 24-25: «...e cel que la creet. // E c'el no la:n crees...»; v. 35: «Adam no creet Deu»), e si riflette nell'impianto del primo distico della strofa successiva, «Car de femna nasquet / Deus la femna salvet» (v. 13-14), dove la prima *femna* è Maria mentre la seconda rimanda al peccato commesso da Eva. La congettura è poi avallata dalla seconda strofa del modello innodico *Ave maris stella*, dove la tipologia patristica «Maria nova Eva» è enucleata attraverso il motivo topico dell'inversione del nome di Eva nel saluto dell'angelo a Maria: «Sumens illud Ave / Gabrielis ore, / funda nos in

³³ Roncaglia (1961: 46-47): «Il termine "contesto" va inteso, innanzitutto, nella sua accezione più immediata e ovvia. Ogni anello della catena espressiva deve essere valutato in funzione degli altri anelli cui si salda; ogni parola, ogni frase, s'integra con le parole e le frasi che la precedono e la seguono nella continuità fantastica e logica del discorso. Eppure, nulla più temerario di presumere che un'interpretazione postulata, addirittura dettata esplicitamente, dal contesto immediato, debba perciò stesso imporsi con immediatezza ai lettori e sia al riparo dal rischio di andare smarrita. [...] Incongruenze, pur facilmente riconoscibili, sfuggono facilmente ai critici più allenati e si perpetuano, per inerzia, nei testi più letti»; p. 55: «A rigore, costituisce contesto tutta la tradizione letteraria e linguistica in cui il testo s'inserisce: costituiscono contesto le fonti contenutistiche e i modelli stilistici; costituisce contesto la topica tradizionale»; p. 59-60: «La distrazione non sempre ha una logica; la composizione sì; e dunque per la critica testuale considerazioni di coerenza interna, pertinenti insomma all'interpretazione (logica e stilistica), debbono avere la precedenza su considerazioni di probabilità diplomatica, vale a dire meccanica».

pace / mutans nomen Evae»³⁴; mentre nella farcitura in volgare di *In hoc anni circulo*, probabilmente prodotta dal medesimo autore del *Versus*, alla risposta di Maria a Gabriele imbastita sul motivo del *creire*³⁵ fanno seguito i versi di commento «L'angels es deu cel vengut / e la dompna l'a creut» (str. XVIII, v. 69-70), che inducono a pensare che anche l'*angel resplanden* del *Versus* si riferisca a quello dell'Annunciazione.

Ma il dato più interessante si ricava da quello che Roncaglia chiama contesto remoto, ovvero «tutta la tradizione letteraria e linguistica in cui il testo s'inserisce», e in particolare le «fonti contenutistiche», i «modelli stilistici», la «topica tradizionale». In questo caso ci viene in soccorso la cd. *antifena* ('preghiera cantata', secondo la rubrica del canzoniere C) del trovatore genovese Lanfranco Cigala, *En chantar d'aquest segle fals* (BdT 282, 2), una canzone mariana intessuta di motivi innodici databile intorno al 1240, dove l'opposizione figurale Eva-Maria costituisce il tema della quinta strofa (v. 45-55)³⁶:

Ev' autreiet, quar li fon bel,
al diable bauzia,
e vos a l'angel Gabriel
la vera profecia.
Eva ac nom l'enemia;
el contradig, segon l'escrig,
ditz hom Ave Maria.
Tot so qu'Eva desvia,
maire de Dieu, Ave torn' en la via.

[Eva accordò, perché le piacque, al diavolo un inganno, mentre voi (accordaste) all'angelo Gabriele la vera profezia. Eva ebbe nome la nemica; all'incontrario, secondo la Scrittura, si dice «Ave Maria». Tutto quello che Eva fa deviare, o madre di Dio, l'«Ave» riporta alla retta via.]

Come si vede, il parallelo tipologico che si accampa nella fronte della strofa è perfettamente sovrapponibile ai v. 9-10 del *Versus* restaurati, col pronome soggetto e l'ellissi del verbo nella seconda proposizione; mentre nella sirma è sviluppato il tema tradizionale dell'inversione di Eva in «Ave» che s'incontra nel modello innodico latino.

Si è a questo punto indotti a pensare che l'espressione della tipologia secondo uno schema del tipo «Eva credette al serpente (Satana): Maria credette all'angelo (Gabriele)» sia anch'essa tradizionale e soggiacente ad entrambi i componimenti in volgare. In effetti tale espressione è presente nella tradizione patristica latina, a cominciare da Tertulliano, *De carne Christi*, 17: «Crediderat Eva serpenti: credidit Maria Gabrieli. Quod illa credendo deliquit, haec credendo delevit» (PL, 2: 781B); quindi sant'Agostino, *De peccatorum meritis et remissione*, I, 28, 56: «...ac sic omnes filios

---

³⁴ A questo proposito va ricordato che Switten (1992: 687), si stupiva del fatto che «la transformation d'«Ave» en «Eva» n'est pas explicitée dans le *versus*», e ipotizzava che essa fosse suggerita dalla musica.

³⁵ «Tu es mesatjes al rei, / si cum tu o dit o crei» (v. 61-62); «si cum tu o dit, cre eu» (v. 66).

³⁶ Uso ancora l'ed. Branciforti (1954: XXX, 240-241), interpretando i due quadrisillabi 50-51 come un ottosillabo con rima interna e il quadrisillabo fisso *maire de Dieu* seguito da un esassillabo femminile come un decasillabo conclusivo (per i possibili modelli metrici del testo si veda Asperti 1991: 28-34). In Perugi (1999: 33-40), che studia la canzone di Lanfranco come antecedente di *Vergine bella* del Petrarca (Rvf 366), si trova una sinossi delle redazioni IKa' e C con relativa discussione ecdotica.

mulieris, quae serpenti credit, ut libidine corrumpetur, non liberari a corpore mortis huius nisi per filium Virginis, quae angelo credit, ut sine libidine fetaretur» (PL, 44: 141); *Sermo CXIX. In Natali Domini*, III, 3: «Circumdat Maria virum angelo fidem dando; quia Eva perdidit virum serpenti consentiendo»³⁷. Da qui procedono, sempre in ambito omiletico, Fulgenzio di Ruspe (?): «Et quoniam diabolus per serpentem Evae locutus, per Evae aures mundo intulit mortem; Deus per angelum ad Mariam pertulit verbum, et cunctis saeculis vitam effudit»³⁸; e Beda: «Quia ergo mors intravit per feminam, apte redit et vita per feminam. Illa [scil. Eva] a diabolo seducta per serpentem, viro gustum necis obtulit; haec [scil. Maria] a Deo edocta per angelum, mundo auctorem salutis edidit»³⁹. Quest'ultimo luogo di Beda mostra un'aderenza significativa col rapporto appena osservato fra i distici iniziali delle strofe III e IV del *Versus* (ovvero: «Quia ergo mors intravit per feminam, apte redit et vita per feminam» > «Car de femna nasquet / Deus la femna salvet» [13-14]; «Illa a diabolo seducta per serpentem... haec a Deo edocta per angelum» > «Eva creet serpen, / [t]u angel resplanden» [9-10]), tanto da qualificarsi come sua possibile fonte e allo stesso tempo come chiave di volta per la dimostrazione dell'errore.

Il riscontro trobadorico da un lato e i luoghi patristici dall'altro permettono insomma di «triangolare» l'ipotesi di restauro proposta per il v. 10 del *Versus Sancte Marie* limosino, inserendolo nell'alveo della sua tradizione letteraria. Se, poi, in un'auspicabile edizione critica l'emendamento verrà introdotto a testo oppure discusso in apparato è questione di filosofia ecdotica che dovrà affrontare il futuro editore⁴⁰.

Bibliografia

ASPERTI, Stefano (1991): «Contrafacta provenzali di modelli francesi». *Messana*, n.s., 8, p. 5-49.

ASPERTI, Stefano (2006): *Origini romanze*. Roma: Viella.

AVALLE, d'Arco Silvio (1965): *Sponsus. Dramma delle vergini prudenti e delle vergini stolte*. Testo letterario a cura di d'A. S. A., testo musicale a cura di R. Monterosso. Milano; Napoli: Ricciardi.

AVALLE, d'Arco Silvio (1993): *I manoscritti della letteratura in lingua d'oc*, nuova ed. a cura di L. Leonardi. Ed. originale: *La letteratura medievale in lingua d'oc nella sua tradizione manoscritta*. Torino: Einaudi, 1961.

---

³⁷ Il luogo è citato almeno da Fulberto di Chartres (ca. 960-1028), *Sermones ad populum. Sermo IX. De Annuntiatione dominica* (PL, 141: 338A), e da Zaccaria Crisopolitano (ca. 1150), *De concordia evangelistarum* (PL, 186: 56C).

³⁸ *Sermo XXXVI. De laudibus Mariae ex partu Salvatoris* (PL, 65: 899A).

³⁹ *Homilia prima. In festo Annuntiationis beatae Mariae* (PL, 94: 9B).

⁴⁰ La discussione del presente intervento al congresso di Lleida è stata animata, e la proposta di emendamento non ha convinto tutti. Ringrazio in particolare Stefano Asperti, Gérard Gouiran, Gerardo Larghi e Linda Paterson, i cui suggerimenti mi hanno permesso di raccogliere nuovi elementi di riflessione.

- BARTSCH, Karl; KOSCHWITZ, Eduard (1904): *Chrestomathie provençale (X^e-XVe siècles)*. Sixième édition entièrement refondue par E. K. Marburg; Elwert.
- BRANCIFORTI, Francesco (1954): *Il canzoniere di Lanfranco Cigala*. Prefazione di M. Casella. Firenze: Olschki.
- BRUNEL-LOBRICHON, Geneviève (2003): «Le manuscrit du *Sponsus* et ses poésies bilingues. Édition et traduction de deux poèmes à la Vierge (XIe siècle)». In: *La Tradition vive. Mélanges d'histoire des textes en l'honneur de Louis Holz*. Parigi; Turnhout: Brepols, p. 401-415.
- CARERI, Maria; RUBY, Christine; SHORT, Ian (2011): *Livres et écritures en français et en occitan au XIIe siècle*. Roma: Viella.
- CARLSON, Rachel Golden (2000): *Devotion to the Virgin Mary in Twelfth-Century Aquitanian 'Versus'*. Ph.D. dissertation. Chapel Hill: University of North Carolina.
- CARLSON, Rachel Golden (2003): «Striking Ornaments: Complexities of Sense and Song in Aquitanian *Versus*». *Music & Letters*, 84, p. 527-556.
- CHABANEAU, Camille (1876): *Grammaire limousine. Phonétique - Parties du discours*. Parigi: Maisonneuve.
- CHAILLEY, Jacques (1960): *L'École musicale de Saint Martial de Limoges jusqu'à la fin du XIe siècle*. Parigi: Les livres essentiels.
- CLOETTA, Wilhelm (1893): «Le Mystère de l'Époux». *Romania*, 22, p. 177-229.
- DE ALESSI, Giorgio (1971): *Repertorio metrico del ms. Paris, B.N., lat. 1139 (sezione antica)*. Torino: Giappichelli.
- DELBOUILLE, Maurice (1972): «Les plus anciens textes et la formation des langues littéraires», «Documentations: les plus anciens textes romans». In: JAUSS, Hans R.; KÖHLER, Erich (ed.): *Grundriss der romanischen Literaturen des Mittelalters*. Vol I. *Généralités*. Heidelberg: Winter, p. 559-584, 605-622.
- DE POERCK, Guy (1957): «Un poème religieux quercinois du XIIe siècle: *Eu aor Damrideu*». In: *Mélanges de linguistique et de littérature romanes à la mémoire d'István Frank*. Saarbrücken: Universität des Saarlandes, p. 512-545.
- DE POERCK, Guy (1969a): «Le ms. Paris, B.N., lat. 1139. Étude codicologique d'un recueil factice de pièces paraliturgiques (XIe-XIIIe siècle)». *Scriptorium*, 23, p. 298-312.
- DE POERCK, Guy (1969b): «Le ms. B.N. lat. 1139, ses *versus* et ses dramatisations (*Sponsus* etc.)». *Travaux de Linguistique et de Littérature*, 7, p. 219-236.
- DU MÉRIL, Édélestand (1854): *Poésies inédites du Moyen Âge précédées d'une histoire de la fable ésoopique*. Parigi: Franck.
- FRANK, Barbara; HARTMANN, Jörg (1997): *Inventaire systématique des premiers documents des langues romanes*. Tubinga: Narr.

- GASTOUÉ, Amédée (1924): *Le Cantique populaire en France*. Lione: Janin.
- GENNRICH, Friedrich (1929): «Internationale mittelalterliche Melodien». *Zeitschrift für Musikwissenschaft*, 11, p. 259-296.
- GRIER, James (1990): «Some Codicological Observations on the Aquitanian Versaria». *Musica Disciplina*, 44, p. 5-56.
- GRIER, James (1994): «A New Voice in the Monastery: Tropes and Versus from Eleventh- and Twelfth-Century Aquitaine». *Speculum*, 69, p. 1023-1069.
- HAINES, John (2010): *Medieval Song in Romance Languages*. Cambridge: CUP.
- JENSEN, Frede (1994): *Syntaxe de l'ancien occitan*. Tubinga: Niemeyer.
- LAUSBERG, Heinrich (1967): *Der Hymnus «Ave Maris Stella»*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- LUDWIG, Friedrich (1924): «Die geistliche nichtliturgische/weltliche einstimmige und die mehrstimmige Musik des Mittelalters bis zum Anfang des 15. Jahrhunderts». In: ADLER, Guido (ed.): *Handbuch der Musikgeschichte*. Francoforte sul Meno: Frankfurter Verlags-Antstalt, p. 127-250.
- MENEGHETTI, Maria Luisa (2007): «Aldric, Marcabru e il poemetto *Eu aor Damrideu*». In: PERON, G. (a cura di): «*L'ornato parlare*». *Studi di filologia e letterature romanze per Furio Brugnolo*. Padova: Esedra, p. 3-19.
- MEYER, Paul (1860): «Anciennes poésies religieuses en langue d'oc». *Bibliothèque de l'École des Chartes*, a. XXI, t. I, 5e série, p. 481-497.
- PADEN, William D.; FREEMAN PADEN, Frances (2007): *Troubadour Poems from the South of France*. Translated by W. D. P. and F. F. P. Cambridge: Brewer.
- PERUGI, Maurizio (1999): «Numerologia mariana in due antecedenti del Petrarca: il canzoniere di Guiraut Riquier e la canzone a Maria di Lanfranco Cigala». *Anticomoderno*, 4, p. 25-43.
- RAILLARD, F. (s.d.): *Explication des neumes ou anciens signes de notation musicale pour servir à la restauration complète du chant grégorien*. Parigi: Repos.
- RAYNOUARD, François-Just-Marie (1817): *Choix des poésies originales des troubadours*. Vol. II. Parigi: Firmin-Didot.
- ROCHEGUDE, Henri-Pascal de (1819): *Le Parnasse occitanien ou Choix des poésies originales des troubadours, tirées des manuscrits nationaux*. Tolosa: Bénichet cadet.
- RONCAGLIA, Aurelio (1949): «*Laisat estar lo gazel*. Contributo alla discussione sui rapporti fra lo *zagial* e la ritmica romanza». *Cultura Neolatina*, 9, p. 67-99.

- RONCAGLIA, Aurelio (1961): «Valore e giuoco dell'interpretazione nella critica testuale». In: *Studi e problemi di critica testuale. Convegno di studi di filologia italiana nel centenario della Commissione per i testi di lingua (Bologna, 7-9 aprile 1960)*. Bologna: Commissione per i testi di lingua, p. 45-62.
- SALVAT, Jean (1957): «La sainte Vierge dans la littérature occitane du Moyen Âge». In: *Mélanges de linguistique et de littérature romanes à la mémoire d'István Frank*. Saarbrücken: Universität des Saarlandes, p. 614-656.
- SEGRE, Cesare (1971): *La Chanson de Roland*. Edizione critica a cura di C. S. Milano; Napoli: Ricciardi.
- SPANKE, Hans (1930): «St. Martial-Studien. Ein Beitrag zur frühromanischen Metrik». *Zeitschrift für französische Sprache und Literatur*, 54, p. 282-317.
- STÄBLEIN, Bruno (1958-61): «Eine Hymnusmelodie als Vorlage einer Provenzalischer Alba». In: *Miscelánea en homenaje a Monseñor Higinio Anglés*. Vol. II. Barcellona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, p. 889-894.
- SWITTEN, Margareth L. (1992): «Modèle et variations: Saint-Martial de Limoges et les troubadours». In: GOUIRAN, Gérard (ed.): *Contacts de langues, de civilisations et d'intertextualité. Actes du IIIe Congrès international de l'Association Internationale d'Études Occitanes (Montpellier, 20-26 septembre [recte août] 1990)*. Vol. II. Montpellier: Université de Montpellier, p. 679-696.
- SWITTEN, Margareth L. (2007): «Versus and Troubadours around 1100: A Comparative Study of Refrain Technique in the 'New Song'». *Plainsong and Medieval Music*, 16, p. 91-143.
- THOMAS, Lucien-Paul (1951): *Le «Sponsus» (Mystère des vierges sages et des vierges folles), suivi de trois poèmes limousins et farcis du même manuscrit*. Étude critique, textes, musique, notes et glossaire. Parigi: Presses universitaires de France.

Rythme et prosodie dans les chansons de troubadours : « des temps nouveaux : de nouvelles perspectives »

Christelle CHAILLOU-AMADIEU
Collège de France

Le rapport entre du rythme et prosodie dans les chansons des troubadours est une question encore débattue. Depuis plus d'un siècle, philologues et musicologues se sont attachés à résoudre cette énigme, mais le plus souvent chacun de leur côté. Si l'on s'accorde généralement à voir dans le texte la trame rythmique de la mélodie, seul un travail commun est en mesure de donner des réponses fiables à l'interprétation musicale (Chaillou-Amadiou et Floquet [à paraître]). Une multitude d'ensembles de musique médiévale choisissent d'interpréter la lyrique en langue d'oc. Cet intérêt s'accompagne toutefois de grandes divergences dans l'interprétation, laquelle est motivée la plupart du temps par une conception particulière de la tradition. Malgré cet enthousiasme, la conquête du public tarde à se faire. On pourrait d'ailleurs se demander si les réponses insatisfaisantes des chercheurs à propos du rythme détiennent une part de responsabilité dans la reconstitution actuelle des chansons.

Parmi les pistes évoquées dans nos recherches, celle de la cohérence entre motifs musicaux et modules rythmiques, comme l'a suggéré Elizabeth Aubrey (1996 : 254-255), constitue selon nous un moyen de reconstituer la structure rythmique des chansons. Après avoir rappelé brièvement les diverses théories concernant le rythme dans les chansons de troubadours¹, une analyse de la prosodie et des motifs musicaux permettra de proposer une hypothèse de transcription du rythme mélodique de la chanson de Guilhem Magret *BdT* 223, 1 : *L'aigue puge contremont*. L'objectif de cette transcription est de donner des orientations pour la reconstitution sonore du répertoire.

Le caractère énigmatique de la notation musicale des chansonniers et le décalage entre les débuts de la tradition et la consignation écrite constituent deux questions épineuses auxquelles bon nombre de spécialistes se sont confrontés dès la naissance de nos disciplines. Si la période de consignation des chansonniers coïncide avec l'apparition du système de notation du rythme², ces recueils s'imposent comme

---

¹ Pour une étude plus approfondie de la question, voir la première partie de l'article de Chaillou-Amadiou et Floquet (à paraître).

² On compte six modes rythmiques qui combinent la longue et la brève. Par exemple, le premier mode alterne une longue et une brève ou le deuxième, une brève et une longue.

des supports de réception d'une tradition musicale la plupart du temps antérieure³. Le système de notation semble peu aguerris aux monodies en langue d'oc sans que nous sachions si elle leur est adaptée ou si nous ne pouvons pas encore en saisir le sens. Plusieurs hypothèses peuvent être évoquées. L'écriture musicale de l'époque était encore loin de la précision de celle de la Renaissance où la complexité rythmique pouvait aisément être notée. Ensuite, on peut soutenir l'idée que le chansonnier se distinguait de la partition dans le sens où l'interprète s'en servait seulement comme un aide-mémoire. Ainsi, l'écriture musicale sommaire impliquerait une certaine évidence des structures rythmiques pour le lecteur. La notation carrée a tout d'abord été mise au point pour écrire la polyphonie au cours du XIIe siècle, ce qui laisse supposer que l'écriture musicale n'était pas encore adaptée à la transcription des chants monodiques en langue vernaculaire. Elle le deviendra, de fait, avec la naissance du métier de compositeur à la fin du Moyen Âge. La variété rythmique que l'on trouve à la Renaissance aurait pu être déjà présente à cette époque sans que l'on ait les outils pour l'indiquer précisément⁴.

Les travaux sur le rythme sont intimement liés à la manière dont on perçoit les sources. L'édition des mélodies des troubadours reflète ainsi diverses théories qui tentent de répondre aux incomplétudes des manuscrits. Certains considèrent la tradition comme proche ou non de la musique liturgique, ou l'assimilent en tout ou partie à d'autres répertoires, tels celui du motet, ou aux corpus populaires. Comparer et assimiler les répertoires est en quelque sorte ce qui relie les diverses théories. Par exemple, au milieu du XIXe siècle, François-Joseph Fétis (1784-1871) souhaitait que l'on interprète les chansons des troubadours comme la musique populaire (Fétis 1869-1876). Edmond de Coussemaker (1805-1876) nuance quelque peu cette idée, mais détache clairement la tradition du plain-chant et la voit comme proche de la musique tonale (Coussemaker 1852 : 97). Antonio Restori (1860-1928) appréhende les ligatures comme des ornements rapides à l'image de ce qui pouvait être fait dans la tradition populaire (Restori 1895). Plus tard, Pierre Aubry affirme que « les chansons de troubadours et de trouvères sont bien mesurées » et « qu'elles sont mesurées sur les mêmes principes que les motets du XIIIe siècle » (Aubry 1909 : 192). Dans les années 30, Ugo Sesini y voit quant à lui une influence très nette du chant grégorien.

Si l'on adopte la position d'Aubry, laquelle consiste en l'application des modes rythmiques aux chansons de troubadours⁵, on fixe artificiellement le rythme à partir des premières ligatures. L'exemple 1 montre une transcription modale par Pierre Aubry de la pastourelle de Marcabru, *L'autrier jost'una sebissa* (BdT 293, 30). Le musicologue opte pour le deuxième mode, le mode iambique (brève/longue). Au vue de cette édition, plusieurs problèmes se posent. Le plus important relève de toute évidence de la prosodie. La mesure à 3/4 est constituée de deux syllabes, la première étant accentuée (temps fort) contrairement à la deuxième (temps faible). Ainsi le vers de 7' syllabes se découpe en quatre sections. Même si le tempo est indiqué comme « vif » par Aubry, il n'empêche que visuellement la découpe engendre un tempo lent

---

³ Sur la réception dans les chansonniers musicaux voir Chaillou-Amadiou (2015).

⁴ Soulignons d'ailleurs qu'au fil du temps, la notation musicale se fera de plus en plus précise avec des partitions de plus en plus annotées par les compositeurs.

⁵ Pour une présentation des modes rythmiques voir Ferrand (1999).

et une lourdeur, jouant sur le débit des paroles. Des temps forts sont parfois placés sur des syllabes atones, ce qui empêche la pleine compréhension du texte, devenant ainsi secondaire vis-à-vis de la mélodie. Le travail métrique impose aussi une certaine hiérarchie : la strophe, le vers, l'hémistiche, les accents internes. Or, l'accent à la rime devient ici aussi important que celui à la césure ou encore interne aux hémistiches. Aubry avait-il pensé à une éventuelle mise en application sonore de sa théorie ?

Exemple 1 : Pierre Aubry (éd.), *BdT* 293, 30⁶

Vif.

L'autrier jost'u - na se - bis - sa Tro - bey
 pas - to - ra mes - tis - sa, De joi e de sen mas -
 - sis - sa, Si cum fil - ha de vi - la - na; Cap'e
 go - nel' e pe - lis - sa Vest'e ca - mi - za tres -
 - lis - sa, Soutlars e caus - sas de la - na.

Peu après Aubry, certains choisissent de retirer toutes indications rythmiques ou le suggèrent, ce qui suppose, pour l'interprète, d'effectuer une reconstitution quasi-complète. Dans sa seconde édition des chansons de Bernart de Ventadorn de 1934, Carl Appel (1915) avait déjà proposé une transcription musicale sans rythme, mais accompagnée d'un schéma métrique aidant à la scansion du texte (voir exemples 2a et 2b). Ugo Sesini (1942) suit cette orientation d'Appel et conteste vivement les théories de Coussemaker. Pour lui, la tradition se détache nettement de la musique populaire, idée qu'il qualifie de « fantasma » (Sesini 1942 : 97), et il n'y a aucune preuve de l'emploi des modes rythmiques (Sesini 1942 : 34). Sesini n'assimile pas non plus les traditions d'oc et d'oïl (contrairement à Aubry) car il envisage une influence mensurale dans la lyrique des trouvères. La théorie mensurale a encore des adeptes après les travaux de Sesini. Par exemple, les travaux monumentaux de Friedrich Gennrich (1958-1965) montrent, de toute évidence, une orientation mesurée des mélodies. Dans les années 70, H. van der Werf (1972, 1984) reprend les orientations de Sesini et d'Appel, mais sans les schémas métriques (voir exemple 3).

⁶ Voir Aubry (1909 : 79).

Exemple 2a : Carl Appel (éd.)⁷, *BdT* 70, 39

R 57^d **)

Cant l'er-ba fresq' e'l fue-lha par E'l fuelhs'es-pan-dis pel ver - ian

E'l ro-ssi-nhol au-tet e clar Au-ssa sa votz en-dreg son chan

ioi ay de luy e ioi ay de la flor Ioi ai de mi e de mi-dons ma-ior

^{*)}

De to-tas partz soi de ioi claus e senh Mas ih es iois que totz los au-tres vens.

Exemple 2b : Carl Appel (éd.)⁸, *BdT* 70, 39

<p>Can l'erba fresch'e-lh folha par e la flors boton'el verjan, e-l rossinhols autet e clar leva sa votz e mou so chan,</p> <p>5 joi ai de lui, e joi ai de la flor, e joi de me, e de midons major; daus totas partz sui de joi claus e sens, mas sel es jois que totz autres jois vens.</p>	
---	--

Avec Hendrik van der Werf, l'habitude devient celle d'une transcription musicale sans indication rythmique. Elizabeth Aubrey (1996) opte pour cette solution, comme la quasi-totalité des musicologues actuels. De nos jours, les chercheurs ont renoncé à la théorie modale, mais elle est encore en usage chez certains musiciens. La théorie de Sesini est la plus souvent privilégiée, avec celle de la musique populaire (par exemple Robert Lug) dont on peine à se détacher pour des raisons que nous ne pourrions développer ici.

⁷ Appel (1915 : 37-38).

⁸ Appel (1915 : 37-38).

Exemple 3 : H. van der Werf⁹, *L'aigue puge contremont* (BdT 223, 1)

La présentation de l'édition musicale influence considérablement l'interprétation. La disposition en vers incite par exemple à considérer le vers comme l'unité de découpe de la strophe. Dans le système d'H. van der Werf, la disposition régulière de chaque syllabe sous-entend une durée équivalente. Même si ce n'était pas l'intention première de l'éditeur, ces modalités éditoriales engendreront par dérive la théorie isochrone selon laquelle chaque syllabe du vers aurait une durée équivalente. De toute évidence, l'image influence la manière dont on conçoit le système. Le manuscrit ne constitue pas non plus un meilleur support ; il n'est que copie ou arrangement visuel d'un son pour lequel la notation est encore fluctuante ou peu adaptée. Le support éditorial soulève des difficultés et devrait de toutes manières incorporer une analyse

⁹ Voir Werf (1984 : 157).

musico-poétique, laquelle permettrait de mettre en relation la hauteur des sons avec leur organisation (la prosodie ou le rythme).

Une musique sans rythme n'existe pas. Aussi, comme l'a souligné Aubrey (1996 : 250), on ne peut pas mémoriser une mélodie sans rythme tout comme un poème sans structure métrique stable. C'est donc sur cette constatation que notre travail repose : trouver une structure rythmique sans pour cela appliquer un système comme on a pu le faire pour les modes rythmiques ou avec la déclamation dite « libre ». Nous admettons une grande diversité rythmique pour les mélodies, qui peuvent être, selon nous, déclamées, mesurées, avec une pulsation fixe selon un système assez souple supposant parfois des changements de mesures au sein d'une même mélodie, voire entre les différentes strophes, ou encore modales pour d'autres. Il est probable que certaines pièces devaient être aussi dansées, imposant de fait des séquences rythmiques sans qu'elles soient pour autant métronomiques¹⁰.

La notation musicale employée à l'époque de la consignation n'aurait pas pu rendre compte de cette grande variété rythmique. Le système de notation n'était pas encore totalement établi et la nature même de la langue d'oc impose une distance avec le chant grégorien. Le travail de reconstitution a pris comme point départ les sept principes suivants :

1. Considérer la diversité des schémas métriques et prosodiques.
2. Lier rythme et prosodie. La musique doit faire ressortir la hiérarchie des accents (rime, césure, accents internes). Le texte doit être intégralement compréhensible et la musique est employée pour en soutenir les exigences.
3. Ne pas assimiler un répertoire à un autre (musique liturgique, populaire, polyphonique). Même si une imprégnation de la musique liturgique est évidente, l'emploi d'une autre langue suggère aussi une spécificité. De la même manière, les troubadours reprennent les principes de la glose latine, mais on ne peut pour autant assimiler le répertoire à la poésie latine. Une influence ne signifie pas pour autant une assimilation des répertoires.
4. Mettre en parallèle les modules rythmiques et les motifs musicaux. Le travail d'architecture musicale, même dans les mélodies dites de « formes libre » impose, avec la répétition des motifs et la disposition des cadences, la récurrence de modules rythmiques en corrélation avec les répétitions musicales. Les appuis modaux (les notes pivots des modes musicaux) seraient en relation avec des modules rythmiques.
5. La chanson doit être mémorisable. En cela, la mémoire s'exerce avant tout avec le rythme et il nous faut donc chercher une organisation interne des modules rythmiques.
6. Un temps fort ne fait pas pour autant l'objet d'une valeur plus longue. Les schémas d'Appel pour Bernart de Ventadorn s'avèrent utiles, mais nous pouvons nous poser la question de l'obligation d'alterner les brèves et les longues comme on pourrait le faire en latin.
7. Un temps fort doit être placé à la césure ou à la rime et non sur des syllabes atones. Toutefois, nous pouvons considérer l'exception dans le cas d'un schéma prosodique stable si cela ne nuit pas à la compréhension du texte.

---

¹⁰ Soulignons d'ailleurs que le métronome n'est inventé qu'à la fin du XVIIIe siècle.

Prenons comme exemple le *sirventes* de Guilhem Magret, *L'aigue puge contremont* (BdT 223, 2). La seule version musicale se trouve dans le chansonnier W, 201v et ne comporte qu'une seule strophe¹¹. Le texte donné est celui du manuscrit (voir exemple 5). La forme musicale est traditionnellement admise comme « libre avec répétition ». L'objectif est ici de proposer quelques réponses à l'interprétation du rythme ; la transcription proposée n'est en aucun cas destinée à fixer des modalités éditoriales. Il ne s'agit que d'une proposition destinée à l'interprétation et qui s'avère donc expérimentale. Avec l'exemple 4 et le tableau 1 ci-dessous, nous voyons que la mélodie présente une organisation élaborée ; elle est divisée en deux sections de 6 et 5 vers :

- la première section se divise en deux phrases de trois vers chacune appuyées par une cadence fermée sur *do* (CF);
- la seconde de deux et trois vers chacune appuyées par deux cadences fermées sur *do* (CF).

Les deux phrases de la première partie s'articulent chacune en deux demi-phrases ; la première suit les deux premiers vers et se termine par une cadence ouverte (CO) la deuxième ne comporte qu'un vers. On remarque aussi que la syntaxe de la strophe rejoint l'organisation musicale, tout comme le schéma métrique. La conjonction de coordination *et*, surlignée en gris dans le tableau ci-dessous, permet une articulation entre les phrases, les demi-phrases ou les deux sections. La demi-phrase B s'instaure comme une formule cadentielle.

Tableau 1

Partie I	Phrase 1	Demi-phrase A	L'aigue puge contremont	a	7	
			al fum al niule et al vent	b	7	CO
		Demi-phrase B	<i>et</i> quant est aut et descent	b	7	CF
	Phrase 2	Demi-phrase C	<i>et</i> sachent tuit cil del mont	a	7	CF
			qu'ensement puge valors	c	7	CO
		Demi-phrase B'	ab ben fas et ab ennor	c	7	CF
Partie II	Phrase 3	Demi-phrase D	<i>et</i> quant est aut descendrie	d	7'	CO
		Demi-phrase E	s'on ben mon la soustenie	d	7'	CF
	Phrase 4	Demi-phrase C'	<i>et</i> degrem esser enuious	e	8	
			del markeis et des altres prous	e	8	CO
		Demi-phrase B''	<i>et</i> des onras ric fas k'ill fen.	f	8	CF

L'organisation des motifs musicaux coïncide avec celle de la strophe. Comme nous pouvons le voir à travers l'exemple 4, deux motifs mélodiques composent ce premier vers : le premier intègre la tierce *si-ré* (syllabes 1 à 4 : *do ré do si*) avec un appui sur la finale et le second la tierce *fa-ré* (syllabes 5 à 7 : *fa mi mi-ré*). Les deux motifs sont séparés par le saut de quinte *si-fa* entre les syllabes 4 et 5. Le motif 2 est traité comme une cellule cadentielle, tandis que le premier est principalement représenté entre les vers.

¹¹ Voir le manuscrit numérisé en ligne sur Gallica, <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b84192440>, page consultée le 17 octobre 2014.

Exemple 4 :

Motif 1	5te ascendante	Motif 2
---------	----------------	---------

1. L'ai gue pu - ge con - tre - mont

Exemple 5 :

7 a A		
	1. L'ai gue pu - ge con - tre - mont	
7 b B		CO
	2. al fum, al niule et al vent	
7 a A1		CF
	3. et quant est aut et de - scent	
7 b C		
	4. et sa - chent tuit cil del mont	
7 c C1		CO
	5. qu'en - se - ment pu - ge va - lors	
7 c A1		CF
	6. ab ben fas et ab en - nor	
7' d B1		CO
	7. et quant est aut de - scen - dri - e	
7' d C2		CF
	8. s'on ben mon la sous - te - ni - e	
8 e C3		
	9. et de - grem es - ser e - nu - ious	
8 e C4		CO
	10. del mar - keis et des al - tres prous	
8 f A2		CF
	11. et des on - ras ric fas k'il fen.	

La place occupée par le premier motif, au début de la strophe puis à la rime et juste après celle-ci, permet de poser l'hypothèse que la rime occupe le début de la séquence rythmique à partir de la fin du vers 1 (voir exemple 6). Le début de la strophe est à part : la première syllabe est accentuée et fait entendre pour la seule et unique fois sur la première syllabe la finale du mode. Tous les autres vers pourraient ainsi commencer en anacrouse.

Exemple 6

Si nous voulons proposer une solution pour le rythme de la chanson, il faut tenir compte de cette métrique irrégulière et des changements prosodiques au sein des vers. Ainsi nous admettons des groupes de vers organisés en fonction des cadences et les pauses seront faites en ce sens. Après avoir délimité les répétitions musicales et l'architecture strophique, se pose ensuite la question de la division binaire ou ternaire du temps, tout comme celle de la mesure. Doit-on aussi considérer la rime comme le premier élément d'une séquence rythmique ? Dans cette hypothèse, il nous faut donc veiller à ce que des temps forts viennent soutenir la prosodie du texte. Il s'avère dans ce cas précis qu'une délimitation binaire du temps rend plausible bon nombre de récurrences musicales. Ensuite, les accents internes des vers peuvent nous indiquer la quantité de temps par séquence. Cependant, il nous faut admettre un dysfonctionnement dans certains vers et dans ces cas isolés, lorsque la répétition musicale est bien présente, nous suggérons une inversion des accents.

Le tableau 2 met en exergue la prosodie de la strophe. Le chiffre 1 signale l'accent. On remarque ainsi la régularité des vers 2 à 5 qui commencent tous par une syllabe atone. Un autre élément vient appuyer la présence de séquences rythmiques dans cette chanson : les décalages des répétitions musicales en fonction des changements prosodiques. Comme nous le voyons sur l'exemple 6, le motif 2 du vers 3 est repris à partir de la syllabe 4 au lieu de la syllabe 5 pour le vers 1. Or, si l'on considère le début de la séquence à la rime, l'équilibre est conservé et le décalage fait état d'un souci de concordance entre les répétitions musicales et de la prosodie (voir exemple 6). Les vers 5 et 6 sont toutefois problématiques (passages indiqués en gras sur le tableau). La mélodie du début du vers 5 est semblable à celle du début du vers 4. Nous supposons que la répétition musicale prend le pas sur les besoins prosodiques. Ainsi, nous émettons l'hypothèse d'un changement d'accent sur ce passage. Le cas est similaire pour la fin du vers 6 (en gras sur le tableau). La mélodie est une répétition exacte du vers 7, ce qui laisse penser aussi que la prosodie est secondaire vis-à-vis de la répétition mélodique. Le cas du vers 1 est différent. Il contient l'invention musicale, celle qui est exploitée tout au long de la chanson sous des formes plus ou moins variées. La strophe commencerait par un temps fort contrairement aux autres vers de la première partie, tous en anacrouse. Le décalage engendre une différence dans la deuxième partie du vers. Toutefois, nous pouvons envisager l'hypothèse de l'allongement d'une syllabe à la fin du vers 1. Le temps fort est placé à la rime avec deux autres repos, plus légers, reflétant la prosodie du vers.

Dans cette hypothèse, la structure générale de chaque séquence, correspondant à un vers, serait brève (12), brève (12) et longue (123), caractéristique du 5e mode rythmique, dit anapestique. Cependant, les modes rythmiques n'évoquent qu'une division ternaire du temps et la deuxième brève serait dans ce cas plus longue que la première (croche/noire/noire pointée). Pour faire entendre les répétitions musicales et avoir un débit de paroles pas trop lent, la division binaire du temps semble la plus intéressante, donnant la séquence générale noire/noire/blanche, laquelle commencerait à la rime sauf pour le premier vers. Dans cette hypothèse, le vers 1 comporterait un temps supplémentaire pour compenser la syllabe manquante. Nous l'avons placée

dans la seconde partie du vers. De cette séquence composée de deux brèves égales et d'une longue égale aux deux brèves, nous proposons, pour la première section strophique, le rythme inscrit sur l'exemple 7.

Tableau 2

	S. 1	S. 2	S. 3	S. 4	S. 5	S. 6	S. 7	S. 8
V. 1	1	2	1	2	1	2	1	
V. 2	2	1	2	1	2	3	1	
V. 3	2	1	2	1	2	3	1	
V. 4	2	1	2	1	2	3	1	
V. 5	2	3	1	1	2	3	1	
V. 6	2	1	2	3	1	2	1	
V. 7	2	1	2	1	2	3	1	2
V. 8	1	2	1	2	1	2	1	2
V. 9	3	4	1	2	1	2	3	1
V. 10	2	3	1	2	3	1	2	1
V. 11	2	3	1	2	1	2	3	1

La seconde partie de la strophe présente un changement métrique avec une syllabe supplémentaire par vers. Même si la dernière syllabe est atone pour les vers 7, 8 et 9, une mélodie est pourtant indiquée : elle est donc comptée d'un point de vue musical. Ce changement métrique pourrait indiquer un changement de rythme, sans que pour le moment nous ne puissions offrir une solution satisfaisante pour l'interprétation.

Depuis les débuts des études sur la question, la problématique du rythme n'a pu être résolue faute d'une coordination entre philologues et musicologues et de la dissension entre musicologues et musiciens. Chacun de leur côté, ils ont tenté de résoudre cette énigme sans pour cela profiter de l'ultra-spécialisation des uns et des autres. La principale préoccupation des premières études sur le chant dit « grégorien » était la pratique contrairement à celles sur la lyrique courtoise. Pour ce répertoire, l'édition est de H. van der Werf constitue un support d'étude incontournable, mais est très éloignée des besoins des musiciens. Elle devrait aussi contenir, par exemple, des études prosodiques et des analyses musicales.

La proposition rythmique de *L'aigue puge contremont* (BdT 223, 2) est née d'une collaboration entre chercheurs et musiciens avec comme principe de base la mise en abîme du texte et non la volonté de l'assimiler à un autre répertoire¹². Sur une telle question, on ne peut donc se passer de l'expérimentation sonore. Les résultats donnés ici sont destinés à une chanson en particulier ; chaque pièce doit faire l'objet d'une analyse pointue de la forme strophique (sections, phrases) et des éléments internes (courbe musicale, prosodie, ligatures). La chanson étudiée ne comportait qu'une seule strophe. L'idée est donc de poursuivre ces investigations dans des pièces avec plusieurs strophes (rappelons que la mélodie n'est donnée que pour la première strophe sauf rares exceptions) afin de voir comment les contours mélodiques peuvent être arrangés en fonction des changements prosodiques.

¹² Federico Saviotti, Marco Grimaldi et moi-même avons travaillé en commun avec l'ensemble Céladon pour la mise en œuvre de l'album *Nuits occitanes*, Ricercar, 2013.

Exemple 7 : Proposition de séquences rythmiques de la première partie strophique

1. La gue pu ge con-tre - mont 2. al fim al nialé et al vent 3. et quant est aus et die - scent 4. et su-chent tuit cil del mont 5. qu'en-se-ment pu - ge va - kers 6. ab ben fas et ab en - nor

Travaux cités

APPEL, Carl (éd.) (1915) : *Bernart von Ventadorn. Seine Lieder*. Halle : Niemeyer.

AUBREY, Elizabeth (1996) : *The Music of the Troubadours*. Bloomington ; Indianapolis : Indiana University Press.

AUBRY, Pierre (1909) : *Trouvères et troubadours*. Paris : F. Alcan.

CHAILLOU-AMADIEU, Christelle (à paraître) : « La réception musicale dans les chansonniers de troubadours (1230-1350) ». In : FASSEUR, V. (dir.) : *La Réception des troubadours au Moyen Âge*. Turnhout : Brepols.

CHAILLOU-AMADIEU, Christelle ; FLOQUET Oreste (à paraître) : « Musique mesurée ou non mesurée ? Étude sur le rythme dans les monodies des troubadours ». In : *Texte et musique au Moyen Âge, échanges interdisciplinaires autour des processus de création*. Poitiers : CESC.M.

FÉTIS, François-Joseph (1869-1876) : *Histoire générale de la musique depuis les temps les plus anciens jusqu'à nos jours*. 5 vol. Paris : Firmin-Didot.

GENNRICH, Friedrich (1958-1965) : *Der musikalische Nachlass der Troubadours. Kritische Ausgabe der Melodien*. 3 vol. Francfort-sur-le-Main : Langen.

FERRAND, Françoise (dir.) (1999) : *Guide de la musique du Moyen Âge*. Paris : Fayard.

RESTORI, Antonio (1895) : « Per la storia musicale dei trovatori provenzali : appunti e note ». *Rivista Musicale Italiana*, 2 , p. 1-22.

SESINI, Ugo (1942) : « Le melodie trobadoriche nel canzoniere provenzale della Biblioteca ambrosiana (R. 71 sup.) ». *Studi Medievali*, XII/1-2, p. 1-189.

WERF, Hendrik van der (1972) : *The Chansons of the Troubadours and Trouvères : A Study of the Melodies and their Relation to the Poems*. Utrecht : A. Oosthoek's.

WERF, Hendrik van der (1984) : *The Extant Troubadour Melodies*. Rochester ; New York : H. van der Werf.

La letteratura didattico-religiosa tra Occitania e Catalogna: nuove prospettive sui contesti traduttivi dell'*Evangelium Nicodemi*

Alessio COLLURA
Università degli Studi di Trento
Université de Montpellier 3 - Paul Valéry

In occasione del Congresso AIEO di Torino risalente a più di 25 anni fa, Stefano Cingolani presentava una comunicazione dal titolo *Sulla letteratura religiosa in lingua d'oc fra XI e XII secolo* (Cingolani 1993). Le riflessioni illustrate in quella sede sono state poi riprese e sviluppate in un articolo pubblicato nel *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona* del 1993-1994, intitolato *La letteratura religiosa in Occitania e Catalogna fra XI e XII secolo* (Cingolani 1993-1994). Quest'ultimo contributo costituisce di fatto la base della presente comunicazione.

L'obiettivo di Cingolani (1993-1994: 37) era quello di «fornire un quadro d'insieme quanto più ampio e dialettico dei problemi che riguardano la letteratura religiosa in Occitania e Catalogna fra i secoli XI e XIII, sperando che sia di stimolo a nuove e più complete indagini»; un quadro che, in ogni caso, «vale più come ipotesi di lavoro che come dato certo» (Cingolani 1993-1994: 49). E conclude, «la mia speranza è che il tema [...] stimoli negli studiosi l'attenzione che merita e si possa giungere in un futuro non troppo lontano a conoscere meglio questo aspetto della storia intellettuale europea. Forse non attraente per eccellenza di valori letterari, ma certo importantissimo perché parte fondamentale della struttura culturale di base e della vita religiosa del Medioevo» (*ivi*).

Nel suo contributo Cingolani provvede a illustrare il profilo storico-culturale soggiacente all'emergere (e ai primissimi sviluppi) della letteratura religiosa delle Origini, tra i secoli XI e XII (con incursioni nel XIII secolo), facendo particolare riferimento alle aree occitana e catalana, messe in naturale relazione con la prima area romanica d'avanguardia, il nord oitanico. A tal proposito risultava «stimolante» la prospettiva di indagine di Avallè, «fondata sull'analisi della tradizione manoscritta e della circolazione dei testi», in grado di restituire al *Midi* «una più precisa e caratterizzata autonomia» (Cingolani 1993-1994: 38-39); dunque ponendo l'area oitanica e l'area occitana in un rapporto di scambio piuttosto che di dipendenza. Eppure, con Cingolani, non è possibile condividere la sopravvalutazione di Avallè della coerenza culturale della letteratura meridionale: è impossibile pensare per i secoli precedenti il XII e prima del definitivo affermarsi delle letterature in volgare, a un «commercio letterario

abbastanza esteso», a una «società culturale romanza»¹. Sebbene è indubbio che vi sia stata una circolazione di testi volgari tra XI e XII secolo, l'idea di «coerenza culturale» prospettata da Avalor può infatti applicarsi solamente al pieno XIII secolo, quando è possibile «ravvisare una cosciente e coerente politica culturale monastica intesa come insegnamento e divulgazione del sapere tramite la produzione e la diffusione di testi in volgare per gli *illitterati*, tanto laici quanto monaci» (Cingolani 1993-1994: 41). Ed è proprio in quest'ottica, in una sorta di prosecuzione del lavoro intrapreso da Cingolani, che si inserisce questo contributo. In particolare, l'intervento avrà come oggetto alcuni esempi letterari dei secoli XIII e XIV accomunati da una doppia tradizione testimoniale, sia occitana che catalana, in dialogo stretto e continuo. Del resto, questa continuità (oltre che contiguità), risalente già al XII secolo, se non all'XI, è stata ben rilevata e studiata per i nostri secoli, XIII e XIV, da Stefano Asperti (1985), da Lola Badia (1989) e dallo stesso Cingolani (1990) – per citare gli esempi bibliografici più interessanti, che costituiscono ancora oggi dei punti di partenza imprescindibili per chi intenda cimentarsi nello studio della letteratura religiosa tra Occitania e Catalogna.

L'analisi del successo medievale e romanzo dell'*Evangelium Nicodemi* (da qui in avanti *EN*)² si offre bene come esempio per la nostra disquisizione, inserendosi in una casistica entro cui si potrebbero annoverare opere come la *Vida* (o *Pacion*) *de santa Marguarita*, la *Vida de Maria Madalena*, il *Breviari d'amor* di Matfre Ermengaud, la *Doctrina pueril* di Ramon Llull, la *Legenda aurea* occitano-catalana, la *Passion* catalano-occitana, o ancora le traduzioni occitane e catalane della *Vindicta Salvatoris* (o *Distruzione di Gerusalemme*). In effetti, l'*EN* risulta utile per capire le modalità evolutive dei rapporti tra letteratura occitana e catalana sullo sfondo dei testi di natura religiosa. Non a caso nella *Postilla* al suo articolo del '94, Cingolani scrive di essere venuto a conoscenza solo a stampa inoltrata dei lavori di Josep Izquierdo, uno dei quali consacrato proprio alla tradizione dell'*EN*, e afferma: «la coincidenza di alcune tematiche fa sì che, avendoli conosciuti prima questo mio lavoro sarebbe stato migliore» (Cingolani 1993-1994: 50). Ora, nonostante l'appunto di Cingolani, risulta interessante che nessuno abbia ripreso in mano la questione, per approfondirla o definirla con maggiori particolari testuali, codicologici o bibliografici: così, è da qui che parte il mio contributo, che si offre quindi come spunto, come *quaestio* aperta, come prima occasione d'indagine per gettare ulteriore luce sull'argomento e per rimettere nuovamente al centro dell'attenzione un testo purtroppo in parte trascurato entro gli studi romanzi, e in particolar modo occitani e catalani.

Alla fine secolo, Suchier (1883) e Rohde (1883) avevano già messo in luce il legame tra la ricezione occitana e catalana dell'apocrifo nicodemiano. Poi, Izquierdo è tornato sull'argomento in due riprese, nel 1994 e nel 1997 (Izquierdo 1994, 1997). Di fatto questi due articoli costituiscono un primo tentativo di sistematizzare la tradizione manoscritta delle traduzioni dell'*EN* entro quel *continuum* geografico e culturale

---

¹ Avalor (1961), poi Avalor (1993: 5, 16), da cui si cita.

² Che l'*EN* abbia avuto diffusione europea per tutti i secoli del Medioevo lo dimostra la complessa tradizione manoscritta dell'apocrifo che conta più di 436 manoscritti conosciuti (cfr. Izquierdo 1993; e per la fortuna «volgare», Izquierdo 1997). I manoscritti dell'*EN* conservano versioni classificabili entro tre tipologie principali (redazioni *EN/A*, *EN/B* e *EN/C*); esistono poi realtà testuali contaminate, alcune delle quali stanno alla base di successivi volgarizzamenti romanzi e non: cfr. Izquierdo (1997: 43-101).

costituito dalle terre a cavallo dei Pirenei e a lungo accomunate non solo da una medesima realtà politico-territoriale ma anche da un comune spirito culturale e religioso. Non è un caso se Izquierdo decide di affrontare il suo studio giustapponendo i prodotti occitani e i prodotti catalani derivanti dall'*Evangelium Nicodemi*, dimostrandone una continuità di base. I testi implicati nell'analisi sono quattro: due in versi (*Sens e razos d'una escriptura* e *E la mira car tot era ensems*) e due in prosa (*Lo Gènesi* e *Gamaliel*).

Sens e razos d'una escriptura (d'ora in avanti *Sens e razos*) è il primo esempio di traduzione occitana dell'*EN*. Si tratta di un poema di 2794 versi in *couplets d'octosyllabes* dove l'autore traduce i 27 capitoli di *EN/B* anticipati dal cosiddetto «primo prologo» (tipico di *EN/B*). Dopo una traduzione abbastanza fedele di *EN/B*, il racconto prosegue con la storia degli apostoli e dei discepoli inviati nel mondo a predicare la «buona novella»; segue un *excursus* sulle tribolazioni dell'umanità, il racconto dell'Anticristo e infine la storia dei Quindici segni del Giudizio che fornisce una breve visione di quest'ultimo. Il testo è trasmesso interamente dal ms. fr. 1745 (P) e parzialmente dal ms. Harley 7403 (L). A questi due mss. principali bisogna aggiungere, come esempio di tradizione indiretta, il ms. catalano 451 della Biblioteca de Catalunya (C) (XV sec.) che trasmette ai f. 73v-88v un poema, *Barons scoltats un patit*, di cui 812 versi corrispondenti alle ultime sezioni di *Sens e razos*, secondo una lezione affine al ms. parigino P. La parte implicata nella tradizione indiretta è dunque quel tutt'uno apocalittico costituito dalla storia dell'Anticristo e da quella dei Quindici segni del Giudizio. Il dato è senz'altro interessante dal punto di vista ricezionale poiché dimostra la centralità del tema escatologico tra Occitana e Catalogna nel passaggio dal XIII al XIV secolo. Inoltre, a livello intratestuale, bisogna evidenziare la presenza di alcune leggende apocriefe parallele che presentano un connubio particolare con l'*EN*, sia a livello di tradizione testuale dell'apocrifo sia a livello di ricezione: in effetti, queste leggende dimostrano l'afferenza a un sentire culturale condiviso. In *Sens e razos* si trovano, ad esempio, la *Leggenda dei trenta denari* e la *Leggenda del legno della croce*. Risulta d'altronde significativo che queste due leggende trovino spazio anche nel volgarizzamento catalano in versi di *EN*, *E la mira car tot era ensems*, così come negli stessi manoscritti miscelanei che tramandano versioni o redazioni dell'apocrifo nicodemiano. Ad esempio, nel ms. L di *Sens e razos*, il testo immediatamente successivo al Vangelo occitano di Nicodemo non è altro che la traduzione occitana del *Post peccatum Adae*, ovvero la *Leggenda del legno della croce*.

Vediamo da vicino i testi contenuti nei due *codices*. Cominciamo con L, che a livello codicologico si mostra più omogeneo. In questa miscellanea di natura didattico-moralizzante e dal soggetto religioso-edificante si trovano:

- *Sens e razos d'una escriptura* (f. 1r-35v);
- La *Leggenda della croce*, la traduzione occitana del *Post peccatum Adae* (f. 36v-48v);
- La traduzione occitana dell'*Epistola ad Alexandrum de dieta servanda* (f. 49r-62v);
- Il *Pentimento del peccatore* in occitano (f. 63r-109v);
- Il *Doctrinal* de Raimon de Castelnou (f. 111r-133v).

L'ascendenza francescana delle opere è evidente: ciascuna di esse partecipa a suo modo al clima culturale e religioso maturato nel Midi nel tardo XIII secolo. L'*Epistola ad Alexandrum* solleva forse dei problemi, ma anche in questo caso, con un minimo di riflessione, è possibile ricollegare questo testo ben noto al *milieu* francescano, non

perché ne costituisca l'ambiente d'origine ma perché esso fu senza dubbio uno degli ambienti di ricezione e di fruizione del testo pseudo-aristotelico³.

Volgendo lo sguardo verso P, le conclusioni non sono affatto differenti e aiutano a convalidare la mia ipotesi. Il *codex* parigino è strutturato come segue:

- indice dei f. 1-55 (f. 1v);
- redazione A del *Libre de vicis et de vertutz*, vers. occ. della *Somme le Roi* (f. 25-105v);
- *Sens e razos d'una escriptura*, ovvero il volgarizzamento o₁ dell'*EN* (f. 106a-125b); |
- *Sept gaugz de li mayre de Dieu*, vers. occ. delle *Sept Joies de la Vierge* di Gui Folcueis (f. 125c-127c);
- vers. occ. delle *Sept Joies de la Vierge* anonime (f. 127d-130a);
- estratto del *Breviari d'Amor* di Matfre Ermengau (f. 130b-134d);
- *Arlabecca* (f. 135c-136b);
- *Pistola a sa seror* di Matfre Ermengau (f. 136c-137b);
- *Passio de nostra dona sancta Maria* (f. 137c-144a);
- *Confessio*, vers. occ. di una formula di confessione latina (f. 144b-147a16);
- vers. occ. delle indicazioni latine sulle tredici messe principali dell'anno liturgico (f. 147a18-c4);
- indicazioni occ. dei giorni propizi al salasso (f. 147c5-d15);
- calendario occ. (f. 148a-150d);
- presagi occ. desunti dalla lettera domenicale e dall'età della luna (f. 151a1-152a31);
- indicazioni occ. sui giorni pericolosi secondo il ciclo lunare, l'influenza della costellazione del mondo, le ore propizie e pericolose, i giorni funesti (f. 152a32-153a12);
- redazione II della vers. occ. B dell'*Enfant sage* (f. 153a14-156b24);
- inno occ. alla Vergine *Flors de Paradis* (*BdT* 461, 123) (f. 156b26-157b19);
- *alba* religiosa occ. *Esperansa de totz fermes esperans* di Guilhem d'Autpol (*BdT* 206, 1) (f. 157b21-d26); |
- *Vida de sant Alexi*, vers. occ. della *Vie de saint Alexis* (f. 158r-166r); ||
- redazione P² della versione II dei *Vangeli occitani dell'infanzia di Gesù* (f. 170r-181v);
- salmo latino 108 e parafrasi occ. (f. 182r-185r)⁴.

Anche in questo caso, i testi contenuti nella miscellanea giocano da tessere per la ricostruzione del nostro mosaico. Chiaramente, opere come *Le sette gioie della Vergine*, la *Passione di Maria*, l'estratto del *Breviari*, la *Confessione*, ben si collocano entro la prospettiva qui offerta. Allo stesso modo, i brani medico-astronomici richiamano ugualmente la cultura francescana⁵. Inoltre, l'*Enfant sage*, le indicazioni dei giorni per

---

³ Ciò è comprovato dalla cultura medico-scientifica dei francescani del *Midi*, in particolare quelli gravitanti attorno alla scuola di Montpellier. Cfr. *Atti Spoleto* (2012: 3-18 e 49-139).

⁴ Per una descrizione codicologica dettagliata di P, rinvio a Giannini e Gasperoni (2006: 68-77).

⁵ Non bisogna dimenticare, inoltre, la forte vena antiggiudaica che emerge dal nostro volgarizzamento. Una polemica esemplata soprattutto da un ricco vocabolario volto a stigmatizzare e criticare, per mezzo

il salasso, l'inno *Flors de Paradis* et le stesse *Gioie della Vergine* permettono di rintracciare dei parallelismi con la «sezione religiosa» del canzoniere occitano R: tolosano e probabilmente appartenente allo stesso giro di anni (1292-1326) del ms. P⁶.

Sul versante poetico catalano si annovera *E la mira car tot era ensems*, un poema che rientra nel genere delle Passioni in versi e che infarcisce la storia-base dei vangeli con elementi leggendari – tornano, ad esempio, la *Leggenda del legno della croce* e la *Leggenda dei trenta denari* – e temi apocrifi tratti proprio dall'*EN*. L'opera è conservata in un unico codice, purtroppo acefalo e anepigrafo, il ms. 1029 della Biblioteca de la Universitat de Barcelona, della metà del sec. XIV⁷. Nonostante l'incompletezza del testo sopravvissuto, «the poem is an interesting, perhaps even original example of a Passion narrative in verse, for it interpolates, in a unique way, the tale of Antichrist into a translation of the *Descensus* with feature of *EN C*» (Izquierdo 1997: 146). La particolarità di *E la mira* consiste proprio nell'uso di una pluralità di fonti che l'autore decide di unire e commistionare: l'Anonimo sembra spinto dalla volontà di collazionare in un'opera organica le più importanti e diffuse leggende apocrife circolanti tra XIII e XIV secolo. *EN* viene quindi sfruttato come base per il racconto su Giuseppe d'Arimatea e per la descrizione del *Descensus*: ciò non stupisce se si pensa che proprio queste due sezioni sono responsabili del grande successo dell'apocrifo; importante, poi, è anche la traduzione del capitolo 28 tipico di *EN/C*. Infine, come l'occitano *Sens e razos*, *E la mira* include il racconto sull'Anticristo (inframmezzato nello stesso *Descensus*) e si conclude con una sezione consacrata ai Quindici segni del Giudizio ispirata a varie fonti, tra cui si annoverano la *Legenda aurea* e il *dit* dei *Quinze signes* apposto al *Jeu d'Adam*. Data la sua collocazione cronologica, credo che il poema catalano si presti bene a essere analizzato entro una prospettiva storico-culturale come esempio tra gli altri comprovanti la persistenza in Catalogna di forme narrative in versi di modello gallo-romanzo.

I due esempi prosastici occitano-catalani ove si ravvisa l'uso di *EN* come fonte-modello sono entrambi ascrivibili al XIV secolo. Nonostante il chiaro ritardo meridionale (nell'area oitanica *EN* in prosa si sviluppa già nella seconda metà del XIII secolo), i testi che andremo ad analizzare ci permettono di constatare come nel XIV secolo la persistenza di forme narrative in versi nell'area occitano-catalana viene gradualmente meno di fronte all'importanza dei testi didattico-religiosi in prosa.

Lo Gènesi è un testo in prosa che vanta un'ampia tradizione plurilingue: si tratta di una cronaca universale che va dalla Creazione fino al regno di Costantino. Conservata globalmente in dodici manoscritti (otto in catalano, tre in occitano e

---

di appellativi e aggettivi, i *juzieus*. Anche tale polemica fa sistema con i dati fin qui raccolti e trova una certa legittimità nell'operato degli Spirituali linguadociani, coinvolti fin dal XIII secolo nella creazione di una sorta di «stereotipo antigudaico» e in una vera opera di evangelizzazione degli ebrei miscredenti: proprio dalla metà del secolo in avanti si realizzò il desiderio di una predicazione rivolta agli ebrei.

⁶ Cfr. Zufferey (1994: 13). Addirittura, la coloritura «orientale» di tale sezione sembra rinviare all'area dell'Aude, più vicina ai luoghi di confezionamento di P e all'asse di predicazione di Pietro di Giovanni Olivi. Un altro elemento interessante è la presenza nel canzoniere R di tratti comuni al ms. 9 della Biblioteca di Chiesa Nuova (Assisi) che rappresenta una delle sillogi più interessanti di produzione spirituale. Cfr. anche Zufferey (1987: 130).

⁷ Per una descrizione sommaria del ms., si veda Miquel Rosell (1961). Del testo di *E la mira car tot era ensems* esiste una trascrizione superficiale: cfr. Moliné i Brasés (1909-1910).

uno in italiano), l'opera dimostra vitalità e successo tra XIV e XV secolo⁸. I codici catalani conosciuti da Suchier sono: Parigi, BnF, ms. esp. 205 (del 1400 ca.); Firenze, Biblioteca Laurenziana, ms. Rediano 149 (sec. XV); Parigi, BnF, ms. esp. 46 (sec. XV ex); Barcellona, ACA, *Codicum fragmenta* 5 (frammento di un *folio*, sec. XIV ex); e Parigi, BnF, ms. esp. 541 (del 1451 ca.). Quest'ultimo codice è quello utilizzato dal primo editore dell'opera catalana, Miquel Victorià Amer, nel XIX secolo (Amer 1873). L'analisi di *Lo Gènesi* in rapporto con l'*Evangelium Nicodemi* ha permesso di evidenziare le sequenze narrative in cui la cronaca catalana si indebita con l'apocrifo. La prima riguarda il Processo di Gesù: nella sezione intitolata «Com los juheus crucificaren Jhesucrist» il racconto segue da vicino l'*EN/A*, da cui mutua il contenuto dei capitoli 1, 2.5, 6, 7 e 9. La seconda sequenza, che riguarda gli avvenimenti successivi alla Resurrezione, si trova nel passo intitolato «De l'escrit de Nichodemus» e segue i cap. 12-27 di *EN/B*⁹. Dalle informazioni desumibili dai mss. che tramandano l'opera, direi che *Lo Gènesi* potrebbe risalire verosimilmente al ventennio 1310-1330. Il dato più interessante, però, è costituito dall'individuazione della lingua originaria del testo. Si è tradizionalmente condivisa l'idea di un'origine catalana di *Lo Gènesi* – teoria suffragata essenzialmente dal numero maggiore di mss. catalani –, ma non è da sottovalutare l'ipotesi di Philippe Bui (2011b) che allude a un'eventuale origine occitana, apprezzabile – a mio avviso – se si pensa all'altezza cronologica in cui è stata confezionata l'opera.

Il secondo testo in prosa, il *Gamaliel*, deriva dalla confluenza di varie tradizioni che associano Nicodemo con Gamaliele (nipote e zio) e dall'interazione di queste leggende con i contenuti dell'*EN*. Il *Gamaliel* – certamente della seconda metà del XIV secolo – ha riscosso un enorme successo in Francia, Occitania e nel regno d'Aragona, tanto da sopravvivere in 14 codici francesi, 3 occitani e 2 catalani; senza contare che l'opera è stata stampata più volte tra XV e XVI secolo e che è stata tradotta dal catalano al castigliano e al latino da Juan de Molina negli anni '20 del XVI secolo¹⁰. È importante sottolineare la sicura dipendenza del *Gamaliel* dal poema occitano *Sens e razos d'una escriptura* (Izquierdo 1997: 161-163). Le testimonianze del *Gamaliel*, oltre a servire

---

⁸ Josep Izquierdo scrive: «I have located over fifty references to it in late medieval inventories of manuscripts; one of the oldest copies belonged in 1331 to Joan de Mitjavila, a merchant of València» (Izquierdo 1997: 154). In effetti, ai mss. catalani censiti da Suchier bisogna aggiungere: Lleida, Arxiu Capitular, RC 0025 (J); Sevilla, Biblioteca Capitular y Colombina, ms. 5-5-26 (K); e Gand, Bibliothèque universitaire, BHSL. HS.3284 (L). I mss. occitani implicati nella conservazione dell'opera sono: Parigi, Bibliothèque Sainte-Geneviève, ms. 24 (sec. XIV ex., siglato A); Parigi, BnF, ms. fr. 6261 (sec. XV in., siglato D); Parigi, BnF, n. a. fr. 4131 (sec. XV, siglato G). La versione occitana del testo è edita da Suchier (1883: 398-461), che evidenzia oltretutto una relazione tra la traduzione dei capitoli di *EN/B* di *Lo Gènesi* e i vv. 965-2144 di *Sens e razos d'una escriptura* (cfr. Suchier 1883: 495-496). Attualmente Philippe Bui, *docteur e professeur certifié* all'Université de Pau et des Pays de l'Adour, sta lavorando alla realizzazione di una nuova edizione «sinottica» del testo sulla base dei mss. D e G: si veda Bui (2011a). Il codice italiano è Firenze, Biblioteca Riccardiana, ms. 1362 (1444 ca.), descritto e in parte edito da Suchier (1883: 497-498 e 573-588).

⁹ Cfr. Izquierdo (1997: 155): «Each of these two adapted sequences appears to be based on a different version of the Latin *EN*, the first on version A, and the second on B».

¹⁰ Per i codici francesi, cfr. Ford (1973: 27) e O'Gorman (1997: 111). I mss. occitani sono: Parigi, BnF, ms. fr. 1919 (sec. XV, siglato A); Parigi, BnF, ms. fr. 24945 (sec. XV, siglato B); e Rodez, Bibliothèque municipale, ms. 60 (sec. XV, siglato C). I codici catalani sono: Città del Vaticano, BAV, ms. Reg. 2056 (1454 ca.); e Barcellona, Biblioteca de Catalunya, ms. 325 (sec. XVII). La versione francese si trova nella dissertazione inedita di Le Merrer (1968). Quanto alle versioni catalana e occitana, esse sono leggibili rispettivamente in Armengol Valenzuela (1905) e in Hershon e Ricketts (2007).

come prova del processo progressivo di sostituzione linguistica avvenuta nel *Midi* tra XIV e XV secolo – con il passaggio nell’uso scritto dall’occitano al potenziamento del francese –, fornisce anche un ottimo esempio di quell’ibridismo culturale che contraddistingue le regioni occitana e subpireneica¹¹. Nonostante il ristretto numero di manoscritti catalani implicati nella conservazione dell’opera, il suo successo tra contea barcellonese e regno aragonese è comunque dimostrato «by numerous references to *Gamaliel* in medieval inventories of manuscripts, which clearly show that the text was well known in Catalonia» (Izquierdo 1997: 160, n. 83).

Venendo incontro all’appassionata richiesta di Cingolani, con questo breve *excursus* ho voluto fornire qualche elemento in più sulla tradizione didattico-religiosa occitana e catalana, ancora oggi ai margini dalla storiografia letteraria più classica, nonostante sia innegabile l’importanza e la centralità della cultura religiosa nell’ambito variegato del Medioevo romanzo. Non solo: credo che sia importante riaggiornare i termini della questione letteraria del Medioevo religioso partendo dai testi, certo, ma soprattutto dai manoscritti, in grado di fornire importanti elementi sui *milieux* di realizzazione delle opere e sui contesti d’uso e consumo delle stesse. Nel caso specifico, non bisognerà quindi ripercorrere gli sviluppi delle letterature occitana e catalana, senz’altro in filo diretto per gran parte del Basso Medioevo; o quantomeno non solamente. L’ottica che andrebbe adottata è piuttosto quella di una filologia materiale al servizio della storia della letteratura. Una codicologia intesa nella sua accezione più ampia, come studio del *codex* in rapporto alle tradizioni in cui esso risulta inserito, attraverso le sue implicazioni storico-letterarie. Dunque, uno studio sul libro manoscritto come prodotto culturale, come espressione di una mentalità e testimone di un comune sentire religioso.

Bibliografia

AMER, Miquel Victorià (1873): *Compendi historial de la Bíblia que ab lo títol de «Genesi de Scriptura» trelladà del provençal a la llengua catalana mossen Guillem Serra en l’any M. CCCC. LI*. Barcellona: Biblioteca Catalana.

ARMENGOL VALENZUELA, Pedro (1905): *Obras de S. Pedro Pascual, Mártir, obispo de Jaén y religioso de la Merced, I. Nueve leyendas o contemplaciones, el Libro de Gamaliel, la Destrucció de Jerusalem*. Roma: Cuggiani.

ASPERTI, Stefano (1985): «*Flamenca* e dintorni. Considerazioni sui rapporti fra Occitania e Catalogna nel XIV secolo». *Cultura Neolatina*, 45, p. 50-103.

Atti Spoleto (2012): *I Francescani e le scienze. Atti del XXXIX Convegno internazionale (Assisi, 6-8 ottobre 2011)*. Spoleto: CISAM.

---

¹¹ L’argomento si lega a quello più vasto delle relazioni tra Occitania e Catalogna nel Medioevo, indagato in modo approfondito da Asperti (1985) e Badia (1989). Per quanto riguarda la letteratura religiosa, cfr. anche Cingolani (1993, 1993-1994). Sul *Gamaliel* e le sue implicazioni linguistiche tra Occitania e Francia medievali, cfr. Lansard (2009, 2011).

- AVALLE, D'Arco Silvio (1961): *La letteratura medievale in lingua d'oc nella sua tradizione manoscritta*. Torino: Einaudi.
- AVALLE, D'Arco Silvio (1993): *I manoscritti della letteratura in lingua d'oc*. Torino: Einaudi.
- BADIA, Lola (1989): «L'aportació de Ramon Llull a la literatura en llengua d'oc: per un replantejament de les relacions Occitània-Catalunya a la baixa edad mitjana». In: BADIA I MARGARIT, Antoni M.; CAMPRUBÍ, Michel (ed.): *Actes del Vuitè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (Tolosa de Llenguadoc, 12-17 de setembre 1988)*. Vol. II. Barcellona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 261-295.
- BIU, Philippe (2011a): *La Chronique universelle de la Création jusqu'à Constantin: un corpus occitan et catalan au XIVe siècle*. 2 vol. Vol. I. *Étude de l'œuvre et édition critique du ms. D*. Vol. II. *Édition critique du ms. G*. Thèse pour le Doctorat. Pau: Université de Pau et des Pays d'Adour.
- BIU, Philippe (2011b): «Les Récits d'histoire sainte en béarnais: quand l'Aquitaine a rendez-vous avec l'histoire universelle». In: CASANOVA, Jean-Yves; FASSEUR, Valérie (dir.): *L'Aquitaine des littératures médiévales (XIe-XIIIe siècles)*. Parigi: PUPS, p. 123-132.
- CINGOLANI, Stefano (1990): «La *Vida de Sant Alexis* catalana. Noves rimades didattico-religiose fra Catalogna e Occitania». *Studi catalani e provenzali*, 88, p. 79-112.
- CINGOLANI, Stefano (1993): «Sulla letteratura religiosa in lingua d'oc fra XI e XII secolo». In: GASCA QUEIRAZZA, Giuliano (ed.): *Atti del II Congresso internazionale dell'Association Internationalle d'Études Occitanes (Torino 1987)*. Vol. I. Torino: Università di Torino, p. 91-99.
- CINGOLANI, Stefano (1993-1994): «La letteratura religiosa in Occitania e Catalogna fra XI e XIII secolo». *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 44, p. 37-55.
- FORD, Alvin (1973): *L'Évangile de Nicodème. Les Versions courtes en ancien français et en prose*. Ginevra: Droz.
- GIANNINI, Gabriele; GASPERONI, Marianne (2006): *Vangeli occitani dell'infanzia di Gesù. Edizione critica delle versioni I e II*. Bologna: Pàtron.
- HERSHON, Cyril P.; RICKETTS, Peter T. (2007): «La tradition occitane de l'Évangile de Gamaliel, éditions et commentaires». *La France Latine. Revue d'Études d'Oc*, 144, p. 132-327.
- IZQUIERDO, Josep (1994): «“Emperò piadosament se creu per los feels”: la tradició occitano-catalana medieval de l'apòcrif *Evangelium Nicodemi*». In: BADIA, Lola; SOLER, Albert (ed.): *Intel·lectuals i escriptors a la baixa edat mitjana*. Barcellona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 17-48.
- IZQUIERDO, Josep (1997): «The Gospel of Nicodemus in Medieval Catalan and Occitan Literatures». In: IZYDORCZYK, Zbigniew (ed.): *The Medieval Gospel of Nicodemus. Texts, Intertexts, and Contexts in Western Europe*. Tempe, Az.: ACMRS, p. 133-164.

- IZYDORCZYK, Zbigniew (1993): *Manuscripts of the Evangelium Nicodemi. A Census*. Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies.
- IZYDORCZYK, Zbigniew (1997): *The Medieval Gospel of Nicodemus. Texts, Intertexts, and Contexts in Western Europe*. Tempe, Az.: ACMRS.
- LANSARD, Lydie (2009): «Adapter l'Évangile de Nicodème au XIVe siècle. Tisser et métisser l'Évangile de Gamaliel et la Vengeance Nostre Seigneur». In: FÜG-PIERREVILLE, Corinne (ed.): *Éditer, traduire ou adapter les textes médiévaux. Actes du Colloque international (Lyon, 11-12 décembre 2008)*. Parigi: Publication du CEDIC, p. 249-270.
- LANSARD, Lydie (2011): *De Nicodème à Gamaliel. Les Réécritures de l'Évangile de Nicodème dans la littérature narrative médiévale (XIIe-XVIe). Étude et éditions*. Thèse pour le Doctorat. Parigi: Université de Paris III – Sorbonne Nouvelle.
- LE MERRER, Madeleine (1968): *Édition de la version en prose de l'Évangile de Nicodème d'après cinq manuscrits du XIVe et XVe siècles*. Mémoire de maîtrise. Caen: Université de Caen (dissertazione inedita).
- MIQUEL ROSELL, Francesc X. (1961): *Inventario general de manuscritos de la Biblioteca Universitaria de Barcelona*. 3 vol. Madrid: Servicio de Publicaciones de la Junta Técnica.
- MOLINÉ I BRASÉS, Ernesto (1909-1910): «Passió, mort, resurrecció y aparicions de N. S. Jesucrist». *Estudis Universitaris Catalans*, 3, p. 65-74, 155-159, 260-264, 344-351, 459-463, 542-546; 4, p. 99-109, 499-508.
- O'GORMAN, Richard (1997): «The Gospel of Nicodemus in the Vernacular Literature of Medieval France». In: IZYDORCZYK, Zbigniew (ed.): *The Medieval Gospel of Nicodemus. Texts, Intertexts, and Contexts in Western Europe*. Tempe, Az.: ACMRS, p. 103-131.
- ROHDE, Paul (1883): «Die Quellen der romanischen Weltchronik». In: SUCHIER, Hermann (ed.): *Denkmäler provenzalischer Literatur und Sprache*. Halle: Niemeyer, p. 589-638.
- SUCHIER, Hermann (1883): *Denkmäler provenzalischer Literatur und Sprache*. Halle: Niemeyer.
- ZUFFEREY, François (1987): *Recherches linguistiques sur les chansonniers provençaux*. Ginevra: Droz.
- ZUFFEREY, François (1994): «La partie non-lyrique du Chansonnier d'Urfé». *RLaR*, 98, p. 1-29.

Il trovatore al Bois de Boulogne: la fortuna ottocentesca di Arnaut Catalan

Luca GATTI
Sapienza - Università di Roma

---

1. Premessa

Il trovatore provenzale Arnaut Catalan non ha certo goduto di una fortuna critica eccezionale: la poca fama concessagli deriva tuttalpiù dallo studio di alcuni componimenti di particolare interesse¹. La definizione di «trovatore minore» non è del tutto impropria², e credo altresì che in questo senso la mancanza di una *vida* abbia influito sfavorevolmente sulla sua sfortuna ecdotica e interpretativa. Ai nostri fini ci basti ricordare come Arnaut Catalan fosse attivo nella prima metà del XIII secolo e avesse legami soprattutto con la corte di Provenza al tempo di Raimondo Berengario V, almeno in seguito al matrimonio con Beatrice di Savoia (1220-1245), la quale è ricordata dal trovatore in varie canzoni amorose. Con Raimondo Berengario compose inoltre una tenzone di carattere osceno, il cui intreccio si dipana sullo sfondo delle crociate; la medesima tematica verrà ripresa successivamente in veste bilingue, provenzale e galego-portoghese, anche alla corte dell'infante Alfonso X (quindi prima del 1252).

In questa sede vorrei trattare della fioritura di una leggenda risalente al XIX secolo che, stando ai riscontri editoriali, ebbe notevole fortuna fin dalla sua prima comparsa e la cui tradizione, con inevitabili varianti formali e solo in parte sostanziali, non può dirsi ancora esaurita. Si narra infatti di come Arnaut Catalan, trovatore proveniente della corte di Raimondo Berengario, cadesse vittima di un agguato nei pressi del Bois de Boulogne: l'increscioso misfatto è ricordato da un monumento ancora oggi visibile, la *Croix Catelan*, e una targhetta turistica non manca di rammentare l'aneddoto.

---

¹ Non posso fare altro che indicare la bibliografia essenziale. Ad oggi l'edizione critica di riferimento rimane quella di Blasi (1937). Per un profilo sintetico e aggiornato del trovatore rimando a Guida e Larghi (2013: 56-57). Di rilevante interesse sono gli studi di Canettieri (1992) nonché Canettieri e Pulsoni (2003).

² A tale riguardo penso alla riflessione di Guida (2002: 18): «È reale il rischio che trovatori 'depressi', sprovvisti di richiami e attrattive per i disseppellitori-conservatori-restauratori-interpreti di costruzioni letterarie vecchie di otto/novecento anni, già affiochiti dal lungo silenzio, perdano del tutto la parola e la visibilità, svaniscano come aeroliti che non si sa da dove si siano staccati e che, dopo breve baluginamento, si smarriscono nel cosmo senza che alcuno si curi della loro estinzione».

La questione è stata perlopiù ignorata, anche per una ferma stroncatura del primo editore, Blasi (1937: VII), il quale liquidò la faccenda (o meglio, ciò che conosceva di essa) con le seguenti parole: «Non è il caso di occuparsi di un romanzo su un trovatore, al quale, non si sa il perché, è dato il nome di Arnaud Catalan». Del romanzo poco o nulla si parlò in seguito; destino analogo toccò, del resto, alla sua autrice. Per addentrarci nella disamina della questione vorrei, a questo punto, riprendere il filo della narrazione interrotta dal Blasi.

2. Genesi della leggenda

2.1. Il romanzo di Mme C. de Moizé: *Arnaud Catelan ou le Troubadour provençal au bois de Boulogne au XIIIe siècle*³

L'autrice del romanzo di cui parlava Blasi è completamente sconosciuta alla critica e le scarse informazioni di cui disponiamo sono purtroppo ricavabili solo dai frontespizi dei suoi romanzi pubblicati. In particolare, dall'autrice in questione sappiamo che, in precedenza, già aveva pubblicato: *Stéphanie (Roman de lettres)*, *La Dame de charité*, *Nouvelles* (2 vol.), *Eugénie de Montreuil*, *Un Voyage aux eaux*, *Le Jardinier de Versailles*, *Les Enfants de la montagne*, *Regina, ou Une chanoinesse*, *La Vocation irrésistible*. Non conosciamo neppure il nome di battesimo (o pseudonimo), non trovandosi mai citato per esteso.

Il protagonista è un trovatore provenzale di nome Arnaud Catelan (Moizé 1860). Le vicende del romanzo prendono spunto da una passeggiata nel Bois de Boulogne, e più precisamente nel Pré Catelan.

Passons, en nous en allant, devant la pyramide du troubadour provençal [Arnaud Catelan] que, dans le quatorzième siècle, Béatrix de Savoie, comtesse de Provence, envoya au roi Philippe le Bel, qui habitait alors le château de Passy (Moizé 1860: 12).

L'autrice afferma di essersi recata in Provenza al fine di poter scrivere la storia di Arnaud Catelan, aiutata da «un aimable homme, habitant la Provence de père en fils depuis des siècles, et possédant une bibliothèque immense» (Moizé 1860: 20). Nonostante si conosca già la storia di tanti altri trovatori, quella di Arnaud, «ce jeune homme, qui sut avec tant de philosophie, de courage et de talent, supporter les diverses vicissitudes de la fortune» (Moizé 1860: 21-22), è tanto più interessante e toccante.

Un anacronismo è però fin da subito palese, risultando difficile conciliare il periodo storico di Beatrice di Provenza, nata nel 1206 e deceduta nel 1266, con quello di Filippo il Bello, re di Francia dal 1285 al 1314⁴. D'altra parte, la vita del trovatore, così come raccontata dall'autrice, non sembra più veritiera:

---

³ Occorre forse fornire qualche precisazione sulla veste linguistica dell'antroponimo. *Arnaud* è con ogni probabilità francesizzazione dell'occitanico *Arnaut*, anche se la grafia non stupirebbe affatto in provenzale. La variazione fra *Catalan* e *Catelan*, invece, è forse è legata indissolubilmente a un antroponimo oppure a un toponimo di riferimento, ma su questo vedi *infra*.

⁴ Fatto però conosciuto anche dall'autrice: «Philippe le Bel a régné depuis 1285 jusqu'en 1314» (Moizé 1860: 194).

La naissance d'Arnaud Catelan est voilée de mystère. Il fut confié comme page à Béatrix, comtesse de Provence, à l'âge de quatorze ans, par un chevalier croisé, qui paraissait avoir pour lui la plus tendre affection; il devait le reprendre à son retour de la guerre des Sarrasins, mais il ne revint jamais, et jamais le nom de ce chevalier n'a été prononcé (Moizé 1860: 22-23).

Relativamente alle propensioni personali si dirà:

Le jeune Catelan était doué d'un naturel charmant; il jouait admirablement du luth et possédait une voix délicieuse; il avait le don de la poésie, qui dans ce siècle était vivement appréciée et même cultivée par toutes les personnes d'une classe élevée; son éducation et ses études avaient été très-soignées par son protecteur, qui parlait plusieurs langues (Moizé 1860: 23).

Il tratto del plurilinguismo e i vari riferimenti alle crociate, di natura evidentemente poligenetica, saranno maggiormente sviluppati in seguito:

La facilité d'Arnaud Catelan à parler plusieurs langues lui fournit des moyens d'existence honorables, et son talent charme toutes les personnes qui l'entourent. Les troubadours étaient les artistes de cette époque: il se trouva sur une embarcation montée par des chevaliers qui revenaient de la Terre sainte, et qui étaient heureux de revoir leur patrie et leur famille (Moizé 1860: 43-44).

La narrazione è spesso interrotta da *excursus* di dubbia veridicità storica, sempre velati di tenere fantasie amorose. A tratti risulta francamente inesatta, contraddittoria e inconcludente. Da ultimo ricordo la presenza di farciture poetiche disseminate all'interno dell'opera. Arnaud imbraccia il suo liuto e comincia a cantare liriche dal tono sentimentale, ovviamente in francese ottocentesco. Ecco i versi iniziali di *Souvenir de Provence*:

Tourment de la pensée,
Douloureux souvenir,
De mon âme oppressée
Ne puis-je te bannir?
Mais ton miroir fidèle
Me poursuit en tous lieux,
Et partout me rappelle
Les plus cruels adieux⁵.

(*Souvenir de Provence*, v. 1-8).

Il romanzo contiene però un dato importante, raccontato nella parte finale⁶. Beatrice di Savoia avrebbe mandato al re di Francia Filippo il Bello il suo migliore poeta, al fine di allietarlo: Arnaud Catelan. Arnaud si reca quindi presso il castello di Passy, residenza del re, con un contenitore ricco di diamanti e profumi. Per fare ciò deve attraversare il Bois de Boulogne, all'epoca dei fatti luogo malsicuro e infestato da malfattori (Moizé 1860: 168). La scorta reale non riesce a intercettarlo: Catelan è ucciso da alcuni briganti. Sul luogo della morte del trovatore Filippo fa innalzare un obelisco

---

⁵ Moizé (1860: 103-104).

⁶ Tralascio completamente i particolari dell'intreccio derivanti dalle inserzioni nel romanzo di personaggi storici o ritenuti tali, in quanto non pertinenti all'analisi della leggenda di cui qui si tratta. Questa caratteristica è, del resto, pienamente funzionale all'*amplificatio* e alla dilatazione narrativa dell'autrice.

commemorativo⁷, dopo aver punito il colpevole, che in questo caso si scoprirà essere il capo stesso della scorta che doveva attendere Arnaud, il quale l'aveva derubato del contenitore per appropriarsi delle ricchezze in esso custodite (Moizé 1860: 174-176).

Il Blasi ignorava però come la leggenda non fosse frutto della fantasia dell'autrice -pur coadiuvata da un'interpretazione delle vicende storiche alquanto libera-, ma risalisse a fonti anteriori.

2.2. Le Cronache di Quillet⁸

Diversamente da Mme C. de Moizé, per Pierre-Nicolas Quillet possiamo, per buona sorte, fornire almeno un profilo biografico sintetico (Tabariès de Grandsaignes 1907: 70). Nato a Parigi nel 1760 e morto a Passy nel 1837, entrò nell'*Administration de la Guerre*, dove divenne sotto-intendente. Il suo testo più importante, che lascia chiaramente trasparire la sua formazione militare, tratta della legislazione relativa alla gestione delle truppe (Quillet 1808). Membro di diverse società scientifiche e letterarie, dedicò gli ultimi anni della sua vita a scrivere la storia di Passy, di cui divenne anche vicesindaco. Il suo stile lascia sovente spazio al sentimentalismo, al gusto per gli aneddoti e agli sviluppi fantasiosi.

Nelle sue *Chroniques de Passy et de ses environs*, al paragrafo intitolato *Pyramide ou Croix de Catalans - Le Troubadour* (Quillet 1836: 184-190), si dice:

Il y a plusieurs versions sur l'origine de cette croix. Si celle que nous allons raconter n'est pas la plus vraie, c'est au moins la plus vraisemblable (Quillet 1836: 184).

Il preambolo ci ricorda come esistessero più versioni della leggenda⁹, anche se, non essendo citata alcuna fonte, siamo portati a non credere alla storicità del racconto che segue, anche per il tono sfumato di patetismo:

C'était au temps de Philippe-le-Bel, roi de France; au temps des pasteureaux, des jongleurs, des martyrs d'amour; au temps où les routes étaient encombrées de vagabonds revenant de la Palestine, et dépouillant le voyageur isolé et sans défense; au temps enfin des troubadours, des trovères, des chantères et ménestrels, parcourant les châteaux, soit pour y pourter des nouvelles des Croisés, soit pour y chanter et raconter leurs exploits (Quillet 1836: 184).

Non mi pare il caso di riportare la narrazione integrale, essendo questa del tutto sovrapponibile a quella di Mme C. de Moizé. Le uniche discrepanze degne di interesse sono alcuni dettagli relativi al vetusto monumento che, denominato *Croix de Catalans* nella versione di Quillet, rifletteva in tal modo l'incertezza sull'antroponimo del trovatore, chiamato «Catelan ou Catalans (Arnauld)»:

Cette pyramide, qui maintenant est minée par le temps et ne présente plus qu'une masse assez informe, était, en effet, surmontée d'une croix. Sur l'une des faces latérales étaient gravées les armes de Provence, et sur l'autre celles de Monaco, maison dont était issu Catalans (Quillet 1836: 188).

---

⁷ «Philippe le Bel ordonna d'élever, au lieu même où l'assassinat avait été commis et où fut enterré le corps d'Arnaud Catelan, une pyramide qui consacrerait la mémoire de ce drame mystérieux» (Moizé 1860: 181).

⁸ Quillet (1836).

⁹ Ma su questo vedi *infra*.

Quillet riferisce inoltre dell'esistenza di iscrizioni laterali, un tempo leggibili (Quillet 1836: 188-189):

Base Ovest	Base Est
Hic jacet	Hoc monumentum
Flos vatum	ad memoriam aeternam
Seculi ejus honor	Arnoldi Catalantis,
Sub cautorum ejus periculi,	Luctu perditus
Pugionem lapsus	Philippus IV
Arnoldus Catalans	Gratia Dei
Anno Domini MCCCXII	Franc. Et Nav. Rex
Sta viator,	Consecravit
Et ora Deum	MCCCXII
Ut det ei	
Requiem.	

Dobbiamo credere che il passo costituisca il punto zero della leggenda e che con ogni probabilità sia un'invenzione di Quillet, dal momento che un romanzo più antico di cui tratterò ora, il *Lyonnel*, non ne parla affatto; d'altra parte, la *Croix de Catelan* era ben presente da almeno un secolo nelle carte topografiche¹⁰.

2.3. *Lyonnel ou la Provence au Treizième Siècle*¹¹

«Au XIXe siècle, les romantiques ne pouvaient manquer de ressusciter les troubadours dans leurs évocations du Moyen Âge provençal» (Aurell 1989: 98). Con le parole di Aurell mi accingo ad affrontare un testo fondamentale, espressione a tutto tondo degli ideali artistici dell'epoca: il *Lyonnel*, romanzo storico in tre tomi.

J'achevois, il y a peu d'années, de parcourir la Provence dans presque toute son étendue: j'étois accompagné de deux amis, curieux, ainsi que moi, de connaître cette intéressante partie de la France, et d'y recueillir des traditions négligées sur ses événements politiques, sur ses hommes célèbres, et sur ses anciens monuments; notre projet avoit été, surtout, de visiter les ruines dont elle est parsemée, et de dessiner en même temps les sites pittoresques qui s'y présentent à chaque pas (Villeneuve-Bargemont 1824, I: 1-2).

Le pulsioni romantiche sono patenti, come si vede, fin dalla prima introduzione. Una volta arrivati a Montjeu, villaggio vicino a Sault, in una chiesa si nota con curiosità la presenza di un manoscritto, di cui il curato dirà: «De même que tous les lettrés du village, j'ignore absolument ce qu'il contient, et nous avons renoncé à le savoir. On l'a laissé sur ce pupitre comme ornement» (Villeneuve-Bargemont 1824, I: 10). Il contenuto è però presto svelato, almeno preliminarmente:

Le curé m'ayant permis de le parcourir, quel fut mon étonnement en découvrant que ce manuscrit, mêlé de catalan, d'italien et de vieux français, renfermoit une espèce de chronique provençale, dont l'écriture paroissoit ne pas remonter au-delà du XIVe siècle (Villeneuve-Bargemont 1824, I:10).

---

¹⁰ Vedi ad esempio Fer (1717), dove la croce è indicata con l'appellativo *de Catelan*.

¹¹ Villeneuve-Bargemont (1824).

Dunque l'autore non farà altro che ripubblicare la cronaca provenzale, come si leggerà nelle pagine finali, posti dinnanzi a una lacuna inevitabile:

Ici, le manuscrit de Sault est devenu à peu près indéchiffrable; nous avons à peine pu retracer quelques notes d'un espèce de journal qui sembloit terminer la vielle chronique, et que nous laissons dans son ancien et naïf langage (Villeneuve-Bargemont 1824, III: 317).

Le peripezie di Lyonnell, inframezzate da numerose note erudite, sono narrate con leggerezza di spirito. Ne deriva una piacevole lettura, anche per la precisione dei riferimenti bibliografici e per la varietà delle materie trattate: è, a tutti gli effetti, una *summa* dello spirito della Provenza del XIII secolo vista con gli occhi di un romanziere ottocentesco. Rinveniamo notizie su famosi trovieri (Villeneuve-Bargemont 1824, I: 106-107) e molto più spesso su trovatori, anche con rielaborazioni della materia, come magistralmente testimoniato dal romanzo relativo a *Jaufred Rudel* (Villeneuve-Bargemont 1824, I: 110-112), estrema propaggine della celeberrima *vida*, che mi piace riportare in questo breve stralcio:

Ores, un soir adviennent en la cour,
Moult pélerins d'une rive africaine;
Ils vantent tous, sans cesse, chaque jour,
De Tripoli la jeune souveraine...
C'est Mélisende... Onc ne fut rien de tel...
Les écoutoit avidement Rudel.
(*Jaufred Rudel. Romance*, v. 19-24).

Si parla anche di Beatrice di Savoia (Villeneuve-Bargemont 1824, II: 115), ma nel novero dei trovatori che la celebrarono manca proprio Arnaut Catalan che, a dire il vero, non è citato in alcun modo nel romanzo. Questa assenza è molto significativa, prodigandosi l'autore in riferimenti a trovatori minori o minimi. In quest'ottica si coglie forse l'idea compositiva di Mme C. de Moizé, la quale conosceva per certo il *Lyonnel*, come prova la poesia precedentemente citata, *Souvenir de Provence*, plagio spudorato (eccezion fatta per il titolo) di *Le Départ*¹². Essendo venuta a sapere della leggenda di Catalan (o Catalans) dalla narrazione di Quillet o da altri testi che la riprendevano (vedi *infra*), la scrittrice potrebbe avere deciso di colmare idealmente la lacuna narrativa dello sventurato trovatore.

2.4. La ricezione di Fournier¹³

Fournier, d'altra generazione rispetto a Quillet, nacque nel 1819 e morì nel 1880. Fu letterato, autore drammatico, bibliotecario, amante del pensiero critico relativo alle ricostruzioni antiche (Tabariès de Grandsaignes 1907: 70). Nel suo libro dedicato agli enigmi delle strade parigine (*Énigmes des rues de Paris*), il giudizio relativo alla ricostruzione della vicenda di Catalan, così come narrata da Quillet, è fortemente negativo. Ecco la sua sintesi:

---

¹² Villeneuve-Bargemont (1824, II: 339). La struttura dei due romanzi, a prosimetro, è un ulteriore indizio d'influenza.

¹³ Fournier (1860: 313-325).

On vous a parlé d'un troubadour, nommé Catelan ou Catalan, qui revenant d'Espagne ou de Provence, je ne sais trop au juste, aurait été tué par des voleurs, dans le bois de Boulogne, tout près du lieu où fut élevée la croix de pierre dont on voit encore un tronçon. Il n'avait, dit-on, sur lui que des fioles pleines de liqueurs rares et quelques plantes parfumées. Ç'aurait donc été un crime tout gratuit, dont le nom d'une allée voisine, le *Chemin des voleurs*, et une longue inscription en mauvais latin auraient consacré le souvenir sinistre. Telle est, en peu de mots, la légende (Fournier 1860: 314).

Egli cerca infatti di ricostruire il senso della leggenda basandosi sulle continuità nella toponomastica¹⁴:

Au XVIIe siècle, le bois de Boulogne était, depuis longtemps déjà, un domaine royal, entouré de longues allées ayant toutes leur nom comme les rues de Paris. Aux carrefours, que formaient ces avenues, s'élevaient des croix, qu'on désignait aussi chacune par un nom particulier, dû tantôt à quelque capitaine des chasses, tantôt à quelque propriétaire d'un domaine voisin (Fournier 1860: 315).

Inizia quindi a intuirsi la genesi della leggenda. Essa potrebbe dunque essere stata creata a posteriori sul toponimo, con sovrapposizione di Catelan (*Pré Catelan*, dalla *Croix Catelan* già *Croix de Catelan* o *Catalans*) al *cognomen* di un trovatore provenzale (Arnaut Catalan, giustappunto). Infatti, guardando al piano originario del Bois (Fer 1717), vediamo come il monumento non fosse un'eccezione, dal momento che sorgevano parimenti varie croci nelle intersezioni fra le vie: *Croix de Beauvais*, *Croix de Saint-Ange*, *Croix de Marcilly*, *Croix de Laleu*. Fournier (1860: 316) conclude dicendo che la nostra *Croix* «n'était pas une exception dans le bois, et que le nom qu'elle portait pouvait bien lui venir, non de quelque malheureux tué sur ce terrain, mais tout bonnement d'un propriétaire, ou d'un capitaine des chasses. C'est ce qui restait à trouver».

In seguito vengono proposte due ipotesi «plausibili» sull'origine del vero Catelan. La prima, secentesca, propone di sovrapporlo a un certo Théophile Catelan, figlio di François Catelan o Catalan, «capitaine des chasses du bois de Boulogne» (Fournier 1860: 319-320); la seconda, di ricondurre la vicenda all'assassinio di un botanico, Pierre Belon, avvenuto nel 1564: in questo caso la sovrapposizione sarebbe avvenuta non sull'antroponimo ma sulla tematica affine dei profumi (Fournier 1860: 321-323). Inutile ribadire come queste due ipotesi non siano per nulla soddisfacenti e come, paradossalmente, un'analisi della *Croix Catelan* ci porti a non rigettare a priori la tesi di Quillet. Se, oggi, i segni del tempo e dell'incuria hanno cancellato completamente ogni possibile iscrizione, d'altra parte una faccia dell'obelisco ancora porta le tracce di uno scudo ovale di chiara matrice italiana (Tabariès de Grandsaignes 1907: 72); ma che si possa legare in tal modo Beatrice di Savoia alla sventura di Arnaut pare, tutto sommato, alquanto improbabile.

---

¹⁴ Non si dimentichi che lo stesso toponimo del *Chemin des voleurs* potrebbe avere suggerito uno snodo dell'intreccio narrativo.

3. Sviluppo diacronico: varianti redazionali e collettori

Giunti a questo punto, e avendo sviscerato almeno gli snodi fondamentali della nascita della leggenda, propongo di volgere lo sguardo allo sviluppo diacronico della stessa, riconducendo le varianti redazionali a due archetipi, che chiameremo «versione A» e «versione B»¹⁵.

Versione A

Arnaud Catelan, trovatore della Provenza di Raimondo Berengario, è mandato da Beatrice di Savoia presso la corte di Filippo il Bello, il quale desiderava circondarsi di poeti. Il capitano della scorta, oppure alcuni briganti, credendo che Arnaud possedesse ricchezze nel cofanetto che portava con sé, lo uccidono per appropriarsi del contenuto. Il re punirà in seguito i colpevoli.

Versione B

Arnaud Catelan avrebbe seguito in Francia Margherita di Provenza, figlia di Raimondo Berengario e Beatrice di Savoia, e ne diviene amante. La regina chiede al trovatore di cogliere dei fiori che possano evocare il profumo della Provenza. Scoperto il tradimento, il re Filippo il Bello fa uccidere il trovatore presso il Bois de Boulogne. Margherita di Provenza è però sposa di Luigi IX.

In parallelo all'analisi delle varianti redazionali, lo sviluppo diacronico può altresì essere letto alla luce di due grandi collettori: l'inserimento in contesti storici o la rielaborazione in testi con velleità letterarie.

3.1. Linea storico-aneddotica

La leggenda viene accolta in storie di Parigi, con particolare riferimento a enigmi di alcuni luoghi degni di interesse, oppure nelle narrazioni di aneddoti per guide turistiche. La bibliografia di quella che io definisco «linea storico-aneddotica» è molto vasta, sia a livello geografico, transcendendo il contesto transalpino, sia a livello cronologico (essendo attiva anche al giorno d'oggi)¹⁶.

Pure in questo contesto, che per definizione dovrebbe tutelare la sostanza storica con una verifica delle fonti, la leggenda tende a subire variazioni. Il nome del trovatore diventa *Guilhem Catelan* in una monografia del 1930 (Quinel e Montgon 1930), ripresa poi in un articolo apparso sul quotidiano *Le Parisien* nel 1998 (Bollene 1998). In questo caso si sono aggiunti alcuni particolari: il misfatto sarebbe avvenuto la notte di Natale 1294, e l'inserzione di Giovanna di Navarra al fianco di Filippo il Bello parrebbe un tentativo di correzione dell'anacronismo della «versione B».

---

¹⁵ Non mi è possibile, dato il numero dei riferimenti bibliografici, ricondurre tutte le attestazioni all'una o all'altra versione.

¹⁶ Mi è purtroppo impossibile elencare tutti i contributi. Bastino a titolo esemplificativo Gourdon (1854: 113), Achard (1867: 1229) e Grenet (1869: 36-37). Di notevole interesse, ai fini di un'analisi su più ampio raggio geografico, la ripresa della leggenda in una rivista polacca, *Biblioteka Warszawska*, nell'anno 1856 a p. 579, e nella rivista diretta da Charles Dickens *Household Words* (n. XVI, del 27.07.1857), nell'articolo «Boulogne Wood», p. 89-93, a p. 92.

3.2. Linea letteraria

La leggenda si rinviene in tre composizioni in versi, due in provenzale e una in francese. L'avvio è dato da Frédéric Mistral, con la poesia *Catelan lou troubaire*, inclusa nell'opera *Lis isclo d'or* del 1875:

Quand la bello Margarido
Fiho dóu grand Berenguié,
Pèr l'amour a fa flourido,
L'amour vèn e la marido
Au rèi Louis que la seguié:
Lou rèi Louis, à touto brido,
Vers Paris l'enmeno lèu
A-diéu-sias nostre soulèu!

I' a 'n troubaire, dis l'istòri,
Catelan èro suon noum,
Que n'en perd lou dourmitòri,
E'n matin, dóu languitòri,
Coume un fòu part d'Avignoun,
Emé soun lahut d'evòri
E la cigalo au capèu,
Preste à faire d'estampèu¹⁷.

(*Catelan lou troubaire*, v. 1-16)

Mistral riplasma le due versioni («versione A» e «versione B»), donandoci paradossalmente il testo più verosimile dal punto di vista storico. Il poeta, infatti, si rende conto di come la «versione B» fosse storicamente assurda e perciò la confronta con ciò che già sapeva di Margherita di Provenza dal *Lyonnel* (Caluwé 1974: 183). Anche in questo caso, e già a queste altezze cronologiche, si può vedere come il gioco di richiami e riplasmismi delle fonti fosse fenomeno comune e pervasivo.

Un continuatore della scuola mistraliana, Maurise Faure¹⁸, elargisce la versione più breve della leggenda, conchiudendola in un sonetto. Il debito verso il maestro Mistral è esibito in *exergo*, con la citazione dei primi tre versi della poesia precedente. Ecco il testo integrale di *À Margarido de Prouvènço*, testo contenuto nella raccolta *Nèblo e soulèu* (sezione *Li Despatriado*):

Maridado à-n'un rèi qu'avié pas toun amour,
T'aurié mies agrada que courouno reialo
La garlando, qu'alín un galant troubadour,
Fòu de tu, te trenavo en terro prouvençalo,

O blanco Margarido, e pouètico flour,
Palido à l'èr mau-san de la grand capitalo,
Perdequé toun iue triste es-ti nega de plour
Quand boufo, en gingoulant, l'auro d'ivèr que jalo?

---

¹⁷ Mistral (1966, II: 20-25).

¹⁸ Per un profilo dell'autore vedi Julian e Fontan (1920-1924, II: 193-205).

Te remèmbres, segur, lou jour de brefounié
Ounte toun paure ami Catelan que venié
T'adurre li parfum suau de la Prouvènço,

Dins lou bos de Boulougno, esgourja traitamen,
Mouriguè, murmurant toun noum, -dous pensamen,-
E te trauco lou cor aquelo souvenènço¹⁹.

Il poemetto *Absent de Paris* di Louis Aragon, compreso nella silloge *En français dans le texte* (1943), rielabora la leggenda sullo sfondo di altri avvenimenti storici o di scene bibliche (Aragon 2007, I: 879-889).

Il meurt d'avoir vanté ces parfums qu'il apporte
Celui dont le fantôme erre au fond de la nuit
Et Philippe-le-Bel regarde avec ennui
Arnauld de Catelan tué par son escorte

Comme elle va pleurer Madame de Savoie
Odorant messenger qui venait de Provence
J'avais tremblé pour toi comme si par avance
Je savais que jamais je n'entendrais ta voix²⁰.

(*Absent de Paris*, I, v. 13-20)

La consapevolezza storica tocca un momento di lirismo irripetibile, sublimando il tempo trascorso nell'effluvio delle magnolie:

Ce n'est pas qu'un chanteur que Paris oublia
Des drames plus récents l'embaument d'autre essence
Ces morts-là voyez-vous ressemblent aux naissances
Et parfument la nuit d'autres magnolias²¹.

(*Absent de Paris*, I, v. 37-40)

Chiude la fortuna letteraria una «meteora cinematografica», la pellicola *La Véridique et douloureuse histoire de Catelan le ménestrel*, film muto di Michel Carré del 1910.

4. Conclusione provvisoria

Mi è difficile sintetizzare un percorso unitario, che tenga conto di tutte le variazioni, anche minime, della leggendaria morte di Arnaut Catalan al Bois de Boulogne, la quale risulta redazionalmente (almeno) bipartita già dalle sue prime attestazioni scritte. La separazione di una linea storico-aneddotica da una linea più propriamente letteraria è forse utile almeno per distinguere le rielaborazioni destinate al vasto pubblico (non interessato a fonti storiche precise e attendibili) dalle riscritture letterarie, dotate di altro valore e finalità.

---

¹⁹ Faure (1928): mi sono avvalso del testo messo a disposizione dal sito www.cioldoc.com (*Centre International de l'Écrit en Langue d'Oc*).

²⁰ Aragon (2007, I: 880).

²¹ Aragon (2007, I: 880).

Alcuni testi storici sembrerebbero supportare la realtà della vicenda, anche se l'assenza di fonti gioca a sfavore di una possibile considerazione in sede di ricostruzione effettuale:

En mai 1526, Marguerite d'Angoulême, la future Marguerite de Navarre, vint à Boulogne pour une messe en mémoire du troubadour Catelan (Penel Beaufin 1904-1905, I: 119).

On appelle *croix Catelan* la pyramide élevée, avec une croix qui n'existe plus, à la mémoire d'*Arnaud de Catelan, Catalan*, dit *Tremelotta*, troubadour du XIIIe s. attaché à la cour de Béatrice, Béatrix de Savoie, assassiné en cet endroit par les gens du roi venus à sa rencontre pour le conduire à Passy à la cour de Philippe le Bel: les meurtriers se seraient perdus par les parfums volés à Catalan et auraient été punis de mort (des auteurs ont nié l'assassinat). Près de la croix Catelan, Marguerite d'Angoulême dirigea un tournoi littéraire en 1526 (Penel Beaufin 1904-1905, II: 23-24)²².

«Au commencement était la route. En tout pays, dans tous les temps, les hommes ont peuplé de légendes les routes vénérables» (Bédier 1926-1929, III: 367). Se da un lato l'intrico di sentieri del Bois de Boulogne, come un *diabolus tentator*, indurrebbe forse a credere alle sue parole nei secoli tradite, dall'altro è necessario riaffermare la non veridicità della leggenda. Credo che essa rifletta, seppure in parte, la parabola della poesia trobadorica, poesia feconda e girovaga, che tanto diede alla poesia catalana, italiana, galega e francese; e penso infine al «breve baluginamento» (Guida 2002: 18) di Arnaut Catalan come simbolo di questa straordinaria e pur varia unità.

Bibliografia

ACHARD, Amédée (1867): «Le bois de Boulogne, les Champs-Élysées, le bois et le chateau de Vincennes». In: *Paris guide par les principaux écrivains et artistes de la France. Deuxième partie. La vie*. Parigi: Lacroix; Verboeckhoven et Ce, p. 1228-1265.

ARAGON, Loius (2007): *Œuvres poétiques complètes*. Parigi: Gallimard.

AURELL, Martin (1989): *La Vielle et l'épée. Troubadours et politique en Provence au XIIIe siècle*. Parigi: Aubier.

BÉDIER, Joseph (1926-1929): *Les Légendes épiques. Recherches sur la formation des Chansons de Gestes*. Parigi: Champion.

BLASI, Ferruccio (1937): *Le Poesie del trovatore Arnaut Catalan*. Firenze: Olschki.

BOLLENE, Isabelle (1998): «L'histoire du Pré-Catelan». *Le Parisien* (19 août 1998, consultabile on-line).

---

²² Il passo in questione contiene altresì un suadente appiglio all'ipotesi di Crescimbeni (1730, II: 170), poi confutata in Blasi (1937: vii), che identifica Arnaut Catalan con l'oscuro «En Tremoleta:l Catalans» citato dal Monaco di Montaudon nella sua satira contro i trovatori, *Pos Peire d'Alvergn'a chantat* (BdT 305, 16).

- CALUWÉ, Jacques (1974): *Le Moyen âge littéraire occitan dans l'œuvre de Frédéric Mistral. Utilisation éthique et esthétique*. Parigi: Nizet.
- CANETTI, Paolo (1992): «Na Joana e la sezione dei “descortz” nel canzoniere provenzale N». *Cultura Neolatina*, 52, p. 139-65.
- CANETTI, Paolo; PULSONI, Carlo (2003): «Per uno studio storico-geografico e tipologico dell'imitazione metrica nella lirica galego-portoghese». In: BILLY, Dominique; CANETTI, Paolo; PULSONI, Carlo; ROSSELL, Antoni (ed.): *La lirica galego-portoghese. Saggi di metrica e musica comparata*. Roma: Carocci, p. 113-165.
- CRESCIMBENI, Giovanni Mario (1730): *Dell'istoria della volgar poesia*. Venezia: Baseggio.
- FAURE, Maurise (1928): *Nèblo e soulèu. Recuei de pouèsio prouvençalo*. [Avignone]: Carbonnel.
- FER, Nicolas de (1717): [*La banlieue de Paris*]. Parigi: Starckman (cartografia).
- FOURNIER, Édouard (1860): *Énigmes des rues de Parigi*. Parigi: Dentu.
- GOURDON, Édouard (1854): *Le Bois de Boulogne*. Parigi: Charpentier.
- GRENET, Jean (1869): *Boulogne. Son histoire et ses institutions, église, mairie, écoles, bibliobliothèque, société de secours mutuels, crèche, etc. Billancourt*. Parigi: Schiller.
- GUIDA, Saverio (2002): *Trovatori minori*. Modena: Mucchi.
- GUIDA, Saverio; LARGHI Gerardo (2013): *Dizionario Biografico dei Trovatori*. Modena: Mucchi.
- JULIAN, Charles-Pierre; FONTAN, Pierre (1920-1924): *Anthologie du Félibrige Provençal (1850 à nos jours). Poésie*. Parigi: Delagrave.
- MISTRAL, Frédéric (1966): *Œuvres poétiques complètes*, directeur d'édition P. Rollet. [S. l.]: Berenguié.
- MOIZÉ, Mme C. de (1860): *Arnaud Catelan ou le Troubadour provençal au bois de Boulogne au XIIIe siècle*. Parigi: Aymot.
- PENEL BEAUFIN, Arthur Louis (1904-1905): *Histoire complète et inédite, religieuse, politique, sociale et descriptive de Boulogne-Billancourt. Depuis les origines jusqu'à nos jours, d'après les documents authentiques, avec renseignements biographiques et autres; listes des curés, maires, notaires, abbesses, etc.; résumé des monuments, sociétés, œuvres; table chronologique, calendrier républicain, table générale des personnes et des choses, etc. Histoire politique et sociale des deux sections*. Boulogne-sur-Seine: Doizelet.
- QUILLET, Pierre-Nicolas (1808): *État actuel de la législation sur l'administration des troupes. Troisième édition revue, corrigée et considérablement augmentée*. Parigi: Magimel.

QUILLET, Pierre-Nicolas (1836): *Chroniques de Passy et de ses environs, ou recherches historiques, statistiques et littéraires sur Passy, le Bois de Boulogne et les alentours; ce qui comprend Auteuil, Boulogne, Long-Champ, Bagatelle, Madrid, Neuilly, Sablonville, Clichy, les Batignolles-Monceaux, Montmartre, Saint-Ouen, Saint-Denis, etc.* Parigi: Delaunay.

QUINEL, Charles; MONTGON, Adhémar de (1930): *Contes et légendes de Paris et de Montmartre.* Parigi: Nathan.

TABARIÈS DE GRANDSAIGNES, Édouard de (1907): «Édouard Fournier, Quillet et le Troubadour Catelan». *Bulletin de la Société historique d'Auteuil et de Passy*, 61, p. 70-72.

VILLENEUVE-BARGEMONT, Louis François de (1824). *Lyonnel ou la Provence au Treizième Siècle. Roman Historique.* Parigi: Blaise.

Guillem de Berguedà: de la cançó satírica al sirventès

In memoriam prof. Martí de Riquer

Isabel GRIFOLL
Universitat de Lleida

La poesia de Guillem de Berguedà planta arrels en els esdeveniments contemporanis. És «lírica d'actualitat». Martí de Riquer l'enquadra en els conflictes feudals del darrer terç del segle XII a Catalunya.¹ Aquest teló de fons explica, en darrera instància, la veu mordaç i aspra, còmica i/o irònica, però sempre insultant i menyspreativa, del trobador. Poesia «d'odi i d'escarn», i poesia «personal», atès que els enemics i rivals (Pere de Berga, Ponç de Mataplana, etc.) són sempre l'objectiu de la seva llengua viperina.

El propòsit de la present comunicació no és, en cap cas, posar en dubte aquesta valoració global, sinó tan sols explorar-ne alguns aspectes per obtenir una visió més matisada que, *a posteriori*, redundi en una millor comprensió de l'abast cultural i polític del fenomen trobadoresc a Catalunya.

Des d'una òptica catalana preval l'avaluació que fa de la poesia trobadoresca un instrument reial de penetració política a Provença (pel mecenatge, per la propaganda). Estimació que, sense ser errada, no és prou dúctil per adaptar-se a la complexitat del fenomen i, encara menys, perquè Provença no fou l'interès únic o el problema principal de la política catalana. L'expansió en terres occitanes fou un afer patrimonial i familiar dels comtes de Barcelona, *apanage* sovint dels seus fadrísters.

Des d'aquesta inquietud, Guillem de Berguedà proporciona una bona pedrera de dades per revisar la qüestió.

Atesa l'amplitud de la matèria, però la brevetat d'exposició, em centro en un aspecte: el *sirventes* de Guillem de Berguedà. Els vectors. 1) Evolució en la tècnica denigratòria. 2) Punt d'inflexió o recanvi vers 1185. 3) Detonant: la imitació del model de Bertran de Born. La conseqüència: un llenguatge que transcendeix les motivacions

---

* Aquesta contribució s'integra en el projecte d'investigació HAR 2012-31484 del MEC, i forma part, al seu torn, d'un estudi més ampli sobre la poesia trobadoresca en el regnat d'Alfons I de Catalunya-Aragó. És també, i sobretot, un reconeixement al mestratge del prof. Martí de Riquer, que, en aquest camp d'investigació, com en tants d'altres, n'assentà les bases documentals, crítiques i interpretatives.

¹ Les citacions de les poesies de Guillem de Berguedà corresponen a l'edició Riquer (1971). L'edició Riquer (1996), resumida en la part històrica, conté matisos interpretatius i aportacions noves en l'anotació dels textos, que també he tingut presents.

personals en benefici dels interessos del grup de barons. L'elevació d'un registre poètic que és disrupció del llenguatge polític posat en circulació per la cancelleria reial contemporània.

1. La poesia de Guillem de Berguedà dels anys setanta

A la dècada dels setanta (i primers anys vuitanta) van situats els cicles poètics contra Pere de Berga, Ramon Folc de Cardona, Arnau de Preixens (bisbe d'Urgell) i Ponç de Mataplana.² Guillem de Berguedà elabora caricatures grotesques, deformació de les qualitats físiques i morals dels enemics. Les notícies, que no testimonis, d'humorades de joglars, *gabs*, poesia atemporal de maldiença i escarn que, anys a venir, deixarà empremta en les *cantigas d'escarnho e de maldizer* ibèriques, assenten un pòsit sobre el qual inscriure la producció d'aquests anys.³

Rerefons popularitzant a banda, Guillem elabora atacs punyents *ad personam*, en què s'endevinen les formes *ad vituperium* estipulades per la tradició retòrica.⁴ El trobador és personal i innovador, cert, (les *dentz de boial*, les *bragues de cordvès*, etc.), car el públic ha de poder identificar tant els trets realistes del personatge insultat com l'exageració retòrica, distància en què es genera la comicitat i el blasme.

El model compositiu deriva, en última instància, de la tradició satírica antiga (i també biblicopatrística): Ovidi, Horaci o Juvenal. Els motius de l'*obscena pecunia*, la *luxuria* i el seu catàleg de perversions (contra Arnau de Preixens, bisbe d'Urgell), l'adulteri (les banyes al marit) com a subversió del sistema establert (contra Pere de Berga), etc., són elements comuns de la sàtira que, al capdavant, és paròdia de la poesia eroticoelegíaca.

Els intermediaris per a la derivació d'aquesta tècnica escolar en la poesia de Guillem (laica i en llengua vulgar) s'han de cercar. Primer. En alguns trobadors precedents, que Guillem sembla conèixer: Marcabré, mestre en la sàtira de costums, en l'òrbita de la tradició pessimista antiga. Segon. En la tradició escolar i poètica llatina de Catalunya. Impossible de desplegar-ne ara el dossier, recordo tan sols que, en l'inventari de la biblioteca del monestir de Santa Maria de Ripoll, elaborat a la mort

---

² Segons la cronologia establerta per Riquer (1971 i 1996), Guillem de Berguedà componia, entre 1170-1175, *Eu non cuidava chantar* (BdT 210, 11) (I), *Trop ai estat sotz coa de mouton* (BdT 210, 19) (II), *Ar el mes que la neu e-l frei* (BdT 210, 2) [*Can l'ivern ni la neu ni-l frey* (Versió Sg)] (III), *Joglars, no-t desconortz* (BdT 210, 12) (IV), *Cantarey mentre m'estau* (BdT 210, 8a) (V), *Chansson ai comensada* (BdT 210, 7) (VI), *Un sirventes vuoill nou far en rim'estraigna* (BdT 210, 21) (VII), *Mal o fe lo bisbe d'Urgel* (BdT 210, 15) (VIII), *Ben fo ver q'en Berguedan* (BdT 210, 4) (IX) i *Cansoneta leu e plana* (BdT 210, 8) (X) el 1172. De l'inici de la dècada dels vuitanta (vers 1182) serien *Talans m'es pres d'En Marques* (BdT 210, 18) (XI) i *Amics Marques, enqera non a gaire* (BdT 210, 1) (XII).

³ Alguns historiadors com Guillem de Malmesbury (*Gesta regum Anglorum*) o Orderic Vital (*Historia Ecclesiastica*) recullen anècdotes o notícies sobre l'existència d'aquest filó, Bezzola (1944-1963, II/2: 420-421). Sobre el *gab*, Grigsby (2000), i sobre algunes connexions entre les *cantigas d'escarnho* i la poesia trobadoresca, els treballs de Beltran (2007 i 2011).

⁴ *Ad Herennium*, III, VI-VIII. Sobre la tradició satírica a la poesia trobadoresca, Léglu (1997, 1999, 2000).

de l'abat Oliba (1046), són presents els principals autors i obres del currículum del *Trivium* (Virgili, Ovidi, Juvenal, Ciceró, Macrobi, Seduli, Terenci, Donat, Priscia).⁵

De Ripoll prové també el còdex dels *Carmina Riuipullensia*, col·lecció important de lírica mediollatina, així com també una mostra notable de poesia encomiàstica (i de detracció).⁶

El registre, adés còmic adés mordaç, de Guillem de Berguedà, no exclou la finalitat, diguem-ne ideològica, de la invectiva. Els atacs al bisbe d'Urgell (cobdiciós, eunuc, sodomita, etc.) s'han de contextualitzar en l'avenç de la reforma gregoriana a Catalunya. Els dirigits contra Pere de Berga, Ramon Folc de Cardona o Ponç de Mataplana, més enllà de les rivalitats territorials inherents al veïnatge, apunten a les conseqüències de la transformació de l'antiga Pau i Treva diocesana en un instrument de l'administració reial, segons els estatuts de Fondarella (1173-1178).⁷

Guillem de Berguedà anomena *cantar* o *cantaret* les poesies d'aquest període. El terme *sirventes* no apareix fins a *Un sirventes vuoill nou far en rim'estraigna* (BdT 210, 21), i en els dels anys vuitanta, *Talans m'es pres d'En Marques* (XI, versos 53 i 61), *Amics Marques, enqera non a gaire* (XII, v. 41), per esdevenir usual als anys noranta. La constatació és únicament significativa, ara i aquí, per a la cronologia interna del trobador (sense ànim de reobrir el debat sobre l'origen, l'etimologia o el significat del terme). No obstant això, és interessant de notar que l'estructura mètrica de *Chansson ai comensada* (BdT 210, 7) és similar a la d'*Una ren us dirai En Serra* (BdT 294, 2), de Marcoat, un dels primers trobadors a emprar el terme *sirventes*. Val a dir que és difícil precisar qui imita qui. La biografia i l'obra de Marcoat ofereix escassos aferradors. Riccardo Viel (2011: 16), apostant per una suggeriment de Meneghetti, ha advocat darrerament per localitzar-lo (amb Alegret) a la zona pirinenca del comtat de Pallars. Els indicis no són provatoris (Larghi 2012), tanmateix mereixen ser revisats i tinguts en compte sobretot per establir les àrees d'expansió de la poesia trobadoresca a Catalunya.

Guillem de Berguedà revifa tonades populars.⁸ Alguns esquemes mètrics ho suggereixen, així com també el refrany de *Cansoneta leu e plana* («A marquès, marquès, marquès / d'engan etz farsitz e ples»), per la forma balada,⁹ per la repetició de

---

⁵ Per als *auctores* i el *Trivium* presents a Ripoll, Beer (1907-1908), Ibarburu i Alcoy (1987), i Zimmermann (2003, I: 467-472, 573-575), entre altres. Per a la canònica catedralícia de Vic, Junyent (1963), Gros i Pujol (1992 i 2004), i també Zimmermann (2003). Vegeu, també, Nicolau d'Olwer (1928).

⁶ Moralejo (1986) i Nicolau d'Olwer (1915-1920).

⁷ Edició Gonzalvo i Bou (1994: 76-84); i vegeu Bisson (1977 i 1984).

⁸ No és estrany que tres textos de Guillem de Berguedà (BdT 210, 8; 210, 8a; 210,7) encapçalin el *Corpus d'antiga poesia popular* (Romeu 2000: núms. 1, 2, 3).

⁹ Entenc la forma *balada* com una «estructura estròfica caracteritzada per la presència de refrany, sempre el mateix, al final de la cobla» (Romeu 2000: 15 i 30). Per a aquest estudiós, la forma més arcaica seria religiosa, segons la mostra conservada al *Llibre vermell* de Montserrat, manuscrit miscel·lani copiat a les darreries del segle XIV (Romeu 2000: 74-76, núm. 55), peça pluriestròfica, força deteriorada, en què el refrany terminal és un text llatí, «conservant així el record primigeni de la balada llatínolítúrgica» (Romeu 2000: 30). Vegeu, tanmateix, la balada de temàtica amorosa, procedent d'Olot, Arxiu notarial, notaria de Besalú, ms. 90, f. 1, de mitjan segle XIV (Romeu 2000: 67, núm. 40). Una sola cobla conservada d'esquema a⁷ b⁷ a⁷ b⁷ B⁸ B⁷.

paraules i per l'accentuació dels versos del refrany;¹⁰ o el *liridunvau*, que «xanton macips de Pau», de *Cantarey mentre m'estau*, refrany-bagatel·la, documentat a la poesia tradicional catalana (com el *lireta-liró* del Romanç de la presó de Lleida).¹¹ Ara bé, l'ús d'aquestes formes metricomelòdiques no respon a una voluntat de restringir la difusió de la poesia en un radi d'acció limitat; ans al contrari, la fagocitació d'un vehicle musical conegut és garantia d'expansió. «Chansson ai comensada / que sera loing cantada / en est son vieil antic / que fetz N'Ot de Moncada / anz que peira pausada / fos el clochier de Vic», VI, v. 1-6).¹² S'adapta aquest *son so vieill antic*, de marcabruniana memòria («Lo vers comenssa / a son so vieill antic», *BdT* 293, 32; i també al debat amb Uc Catola *BdT* 293, 6 = 451, 1; vers 4), perquè l'«antic», sinònim de «conegut», assegura que la composició serà *loing cantada*. El rossellonès Berenguer de Palol, de qui hem conservat la notació musical, també sembla inspirar-se, a judici d'experts musicòlegs, en tonades populars (Anglès 1935: 378-383).

2. De Guillem de Berguedà a Bertran de Born

El 3 de març de 1175, Guillem de Berguedà assassina, a Colltort, el vescomte Ramon Folc de Cardona. Els anys següents, 1175-1182, el nom del trobador desapareix de la documentació catalana. A l'edició de 1971, Martí de Riquer, davant el silenci dels arxius, postulà una vida fugitiva i amagada del trobador, de resultes del magnicidi, que l'hauria dut, entre altres indrets, a fer estada al Llemosí prop de Bertran de Born. A l'edició de 1996, Riquer elideix aquesta hipòtesi i fixa tan sols l'any 1184 com a data probable de relació entre tots dos.¹³

---

¹⁰ Amb tres accents que recauen en les síl·labes tercera, cinquena i setena «un mòdul rítmic que trobem força emprat encara en refranys procedents de la nostra lírica folklòrica amb els corresponents ictus musicals» (Romeu 2000: 42).

¹¹ Guillem de Berguedà al·ludeix a un *chantaret* que canten *macips de Pau*, el jovent de Pau d'Empordà (Alt Empordà). Hi empra el recurs del refrany-bagatel·la (successions de mots sense sentit, molt corrents en la cançó de dansa): *liridunvau*, v. 8; *liridunvar*, v. 17; *liridunver*, v. 26; *liridonvon*, v. 35; *liridunvaix*, v. 44. El mecanisme es conserva viu en el folklore actual (Romeu 1974: 50-72).

¹² Ja anotà Riquer que «ser más viejo que el campanario de Vich» debía ser una expresió popular ponderativa de antigüedad» (Riquer 1971, II: 73, nota 5-6). Quant a l'existència d'un Ot de Montcada trobador, d'obra no pervinguda, Riquer en contempla la possibilitat (1971, I: 212, nota 10), però és més al·lusiú anys més tard (1996: 141, nota 4), probablement perquè únicament testimonia el personatge l'any 1117 (*CDIACA*, IX: 373), la qual cosa el faria gairebé (i inversemblantment) un contemporani de Guilhem de Peitieu. Tanmateix, Ot de Montcada, l'únic que porta aquest nom en el llinatge entre 1000-1230 (Shideler 1987 [1983]: 216) es pot resseguir entre 1090-1167. És el fill segon de Guillem Ramon (I) (ca. 1045-1120), senescal del comte de Barcelona, i germà del també senescal Guillem Ramon (II) (ca. 1090-1173). La família tingué bona part del seu domini en castells d'Osona i de la ciutat de Vic. Ot de Montcada i el seu germà serviren activament Ramon Berenguer IV en accions contra els sarraïns: al setge d'Almeria (1146), a l'atac a la ciutadella de Tortosa (1148), en la llarga ofensiva de l'estiu de 1149 contra Lleida i Fraga (Shideler 1987 [1983]: 75-76, 102, 106 nota 51). Aquesta cronologia avala un Ot de Montcada (trobador hipotètic) contemporani si fa no fa de Guillem de Berguedà, a tot estirar de la generació anterior. Per altra part, el campanar (*clochier*) de la catedral de Vic trigà anys a alçar-se i acabar-se (Barral Altet 2002 [1994]: 210). L'expressió és ponderació d'antiguitat i durada (*anz que peira pausada*), de presència en la memòria. La melodia és antiga i coneguda.

¹³ En aquest arc cronològic (1175-1182), Guillem de Berguedà, presumiblement fugitiu de la justícia (més aviat obligat a exiliar-se), es podria haver refugiat prop d'Arnau de Castellbò, hauria fet estada a Castella

Certament, no hi ha cap indicati que permeti localitzar Guillem al Llemosí els anys setanta. En canvi, n'hi ha per al període 1183-1186. Bertran de Born se serveix de l'esquema mètric, les rimes i estilemes d'*Eu non cuidava chantar* (BdT 210, 11), datada els anys 1170-1176 (Riquer 1971, I: 48-49) a *Seigner En coms a blasmar* (BdT 80, 30), datada el juny de 1183 (Gouiran 1987: 261). Hi ha també els dos sirventesos de Bertran de Born contra el rei d'Aragó, *Pois lo gens terminis floritz* (BdT 80, 32) i *Cant vei pels vergiers desplegar* (BdT 80, 35), datats a la primavera de 1184, conseqüència del setge a què les tropes d'Alfons I sotmeteren el castell d'Autafòrt, que capitulà l'1/6 de juliol de 1183. Guillem de Berguedà no és necessàriament l'informant de les maledicències contra Alfons I. (Cal donar fe als testimonis dels joglars i dels nobles navarresos que esmenta Bertran de Born). Tanmateix, la tècnica denigratòria de Bertran palesa la influència de la de Guillem. La coneixença personal, en canvi, s'afirma en l'anècdota, versemblantment certa, del comiat de tots dos en un pont, de la darrera cobla de *Qan la novella flors par el vergan* (BdT 80, 34) («A mon fraire en ren gratz e merces / De Berguedan, del fin joi que m'enques, / Que tot mon cor en tornet gauzion, / Qan nos partim amdui el cap del pon», ed. Gouiran 1987: 292 [21, v. 45-48]). L'ús de l'apel·latiu *Frayre*, avaluat ja per Stroński (1968 [1910]: 31*) com un senyal poètic del trobador, reafirmat per la presència del topònim *Berguedan* (v. 46), present també en algunes composicions de Peire Vidal d'aquests anys (*Ges pel temps fer e brau*, BdT 364, 24; i 364, 40 i 47), avala una companyonia poètica. Reblat el clau amb l'esment, a la mateixa cobla de *Qan la novella flors*, a Ramon Galceran de Pinós, personatge de l'entorn reial, perfectament documentat a la cancelleria catalana, que Guillem anomena «mainader reial» (BdT 210, 18; ed. Riquer 1971, II: 108 [XI, v. 45]), el qual sembla que també es dedicà a l'activitat poètica, si donem fe a Ramon Vidal de Besalú.¹⁴ Per altra part, Bertran adreça la composició, en una de les dues tornades, conservada als manuscrits C, T y y (*Fram. Rom.*),¹⁵ a Galceran i Ramon d'Urtx a Catalunya, on de ben segur que

---

i Lleó de pelegrinatge a Sant Jaume de Compostel·la (d'expiació?), i hauria estat al Llemosí prop de Bertran de Born (Riquer 1971, I: 16-32 i *passim*); però cf. Riquer (1996: 73-74).

¹⁴ Ramon Vidal de Besalú, *Abril issia*, v. 798-799 (ed. Field 1989-1991, I: 200). De fet, la primera notícia sobre una hipotètica activitat poètica de Ramon Galceran de Pinós es llegeix ja als versos de Bertran de Born: «Sirventes, vai a-N Raimon Gausseran, / Lai a Pinos, q'en ma rason l'espel / Car tant aut son siei dich e siei deman / De lieis que ten Cabrieira e fon d'Urgel» (BdT 80, 34; ed. Gouiran 1987: 292 [21, v. 41-44]). Així, si més no, crec que es poden interpretar els *siei dich e siei deman* a Marquesa de Cabrera i d'Urgell, muller de Ponç III de Cabrera i filla del comte Ermengol VII d'Urgell, dama, al voltant de la qual, ens consta certa activitat poètica. Els versos, per altra banda, seran glossats pel redactor de la *razo* de la composició (BdT 80, 34), transmesa pels manuscrits FIK, així: «E cant el ac fait son sirventes, el lo mandet a-N Raimon Jauzeran, qu'era del comtat d'Urgel, seigner de Pinos, valens hom e larcs e cortes e gentils e non era nulls hom en Cataloigna que valgues lui per la persona, et entendia se en Na Marquesa, qu'era filla del comte d'Urgel e moiller d'En Giraut de Cabreira, qu'era lo plus rics hom e-l plus gentils de Cataloigna, trait lo comte d'Urgel, son seignor». El trobador Bertran d'Alamanon mantindrà relació amb el llinatge Pinós.

¹⁵ Els manuscrits ADIK i F conserven únicament la segona tornada, C i y les copien totes dues, T únicament transmet la primera (la dels germans d'Urtx) i M no en conserva cap. Les dues tornades es poden llegir en les edicions d'Stimming, Thomas, Appel o Paden, Jr., Sankovitch i Stäblein, que s'inclinen per C com a manuscrit base de llurs edicions. L'edició de Gouiran, que millora en tants aspectes les precedents, adopta A com a manuscrit base i, doncs, no edita la primera tornada, que, això no obstant, reapareix a l'aparat de variants. La presència de més d'una tornada és un fenomen freqüent a la tradició trobadoresca. Una mateixa composició podia ser transmesa a persones o indrets distints, ja fos simultàniament o en moments diferents. El trobador podia fins i tot reelaborar-la o retocar-la per tal d'adaptar-la a circumstàncies personals o historicopolítiques diverses. Bertran de Born és un cas

va arribar —em permeto apuntar—, car encara la imita el poeta valencià Jordi de Sant Jordi a començament segle XV.¹⁶

Qan la novella flors, composta probablement la primavera de 1186, segons la datació més tardana de les proposades (Clédat 1879; Thomas 1888: 56; Gouiran 1987: 286),¹⁷ ens porta a un context d'intercanvi poètic entre distints trobadors, del qual m'és impossible donar compte ara i aquí, i on caldria incloure també textos com *Aronmeta, de ton chantar m'azir* de Guillem de Berguedà (*BdT* 210, 2a) o *Drogoman, senher, s'ieu aques bon destrier* de Peire Vidal (*BdT* 364, 18). Aquest context se suporta en dades històriques precises: l'entrevista d'Alfons I amb el comte Ricard, duc d'Aquitània, del 14 d'abril de 1185 a Najac, a Roergue, en què es pacta una nova aliança aquitanocatalana contra Tolosa. Alfons I no acabarà implicant-s'hi obertament, però les seves tropes prestaran suport al príncep anglès pel flanc sud, en la invasió del Carcí i de la presa de les viles de Moissac i Càors i de disset castells (1186/1187).¹⁸

M'interessa subratllar que Guillem de Berguedà forma part del seguici d'Alfons I durant aquests anys, com testimonia la presència de la seva signatura al costat de la del monarca en distints documents (Arle de Provença, març de 1184;¹⁹ Lleida, abril de 1185)²⁰; també en la donació a l'orde del Temple del juny de 1186.²¹ Que en *Un sirventes ai en cor a bastir* (*BdT* 210, 20), datat l'abril de 1190, digui que «cinc anz aura a la calenda maia / que m'agra e'l reis que ten Bordels e Blaià» (v. 21-22), no palesa l'exili de la cort reial, sinó el servei al príncep aquità a través del servei al rei d'Aragó. Sospito que l'assassinat de Ramon Folc de Cardona es purgà amb presó provisional primer (hi ha testimonis poètics) i, definitivament, amb la cancel·lació del vescomtat de Berguedà, la titularitat del qual Guillem, fill primogènit, no heretarà mai, ni tan sols s'hi al·ludeix a les disposicions testamentàries del pare (mort el 1183), si bé en rebrà les terres. La *curia regis* alfonsina era implacable en la seva política d'annexions, i així aplicava la justícia. El Guillem de Berguedà, mainader reial en aquests anys vuitanta, se n'allunyarà als anys noranta i posarà la seva veu poètica al servei de la revolta vescomtal, que té el seu clímax els anys 1191-1192.

---

paradigmàtic al respecte. Moltes de les seves composicions presenten més d'una adreça o tornada (*BdT* 80, 11; 80, 33; 80, 13; 80, 37; etc.). Val la pena de recordar que Papiol, joglar de Bertran de Born, que figura en una vintena de tornades, com a nom o com adreça, en especial en les poesies datables entre 1182 i 1194, podria ser nadiu de la vila catalana de Papiol (actual comarca del Baix Llobregat), com ja insinua Riquer (1971, I: 151). Va difondre les composicions del trobador llemosí a Catalunya?

¹⁶ La metàfora bèl·lica desplegada per Bertran de Born a *Qan la novella flors*, en especial a la cobla IV, deixa empremta al poema de Jordi de Sant Jordi, *Lo setge d'amor* («Ajustat vey d'amor tot lo poder»), edició Riquer i Badia (1984: 108-112 [III]); i Fratta (2005: 67-68 [III]).

¹⁷ Stimming (1879: 28-29) la situa la primavera de 1184, poc després dels furibunds sirventesos contra el rei d'Aragó; també Kastner (1932-1937: XXXII, 1937: 173). Paden, Sankovitch, Stäblein (1986) la reculen a finals d'estiu de 1183.

¹⁸ Sobre l'entrevista a Najac, a Roergue, Benito Monclús (dins Ferrer i Malloll; Riu i Riu 2009: 91-92). El tractat de pau i aliança de Najac a Sánchez Casabón (1995: 539-541 [doc. 406]); Ferrer i Malloll; Riu i Riu (2009: 417-418 [doc. 121]). A tenir present la revisió del document (Benjamin 1988) que data l'entrevista el 1186.

¹⁹ Archives de l'Hôtel de Ville d'Arles, AA14, *Livre noir*, f. 105v-106r. Martí de Riquer incorporava la notícia a la fitxa tècnica de Guillem de Berguedà a Riquer (1975, I: 519).

²⁰ ACA, perg. Alfons I, núm. 386; Riquer (1971, I: 278).

²¹ ACA, perg. Alfons I, núm. 420; Riquer (1971, I: 278).

3. De Bertran de Born a Guillem de Berguedà

L'originalitat de Bertran de Born és haver estat —en paraules d'Stefano Asperti— «il 'cantori delle armi' in forme liriche cortesi di derivazione amorosa» (Asperti 2004: 478), la qual cosa comporta, per una banda, la creació de la «forma sirventès», *contrafacta* (melòdica i mètrica) d'una cançó preexistent (contemporània), tret distintiu que serà reconegut en els tractats poètics posteriors (de les *Razos de trobar* a les *Leys d'amors*); i per l'altra, la derivació del llenguatge amorós de la cançó, en sentit ampli (temes, motius, estilemes, etc.), cap a la «lírca d'actualitat».

Ja a *Sirventes ab rason bona* (BdT 210, 17a), arran de l'afer del castell del Brull,²² Guillem ataca la «poestatz» (v. 21) (la sobirania) del rei, anomenat irònicament «rei de Barcelona» (v. 7), no de Catalunya, com era ja habitual a la cancelleria catalana pel cap baix des del 1173, data d'annexió del comtat del Rosselló i data en què es fixen els límits territorials de Catalunya sota la sobirana del rei d'Aragó (*Salses usque Dertusam et Ilerdis cum finibus suis*). Guillem vilipendia el rei per la aplicació nefasta de la justícia («qi en sa terra laissa far honta ni tort», v. 21-22). La justícia com a instrument que legitima la pau pública és un dels principals atributs de l'autoritat reial, i una de les principals reformes del regnat d'Alfons I (només cal recordar els canvis i imposicions en el càrrec de veguer). L'alternativa de Guillem a la *pax* del rei és una proclama de guerra «qom cel qui clama Guizort» (v. 24), que ens porta als sirventesos de Bertran de Born, com *Non puosc mudar mon chantar non esparga* (BdT 80, 29; v. 17-18), en què el llemosí critica la debilitat de Felip August, temorós i incapaç de recuperar Gisors (a Normandia), ocupat per Ricard Cor de Lleó.²³ La *imbecillitas regis* d'Alfons es contrapunta, com feia Bertran, amb un llarg catàleg d'herois èpics (Beuvon d'Antona, Gui de Nanteuil o Aimeric de Narbona).²⁴

A *Be-m volria q'om saupes dir* (BdT 210, 4a) (1192), exalta els valors de la guerra i l'estètica de la batalla (el color, el so, el ritme), en la línia de *Be-m platz lo gais temps de pascor* (BdT 80, 8a). Hi convoca els principals llinatges baronials del país (Castellbò, Lluçà, Oluja, Pinós o el comte Ponç Hug III d'Empúries), hi esmenta llurs dominis, arenga al combat amb els crits de guerra i les ensenyes heràldiques dels llinatges respectius, organitza les esquadres i hi divisa les armes. Exaltació de la *proesa* i del *jovent*, sens dubte, però sobretot apropiació dels valors cavallerescos de la batalla, que, al darrer terç del segle XII, forjaven també l'imaginari del poder, el poder del rei (a

---

²² El sirventès fou compost entre 1187 i 1190, més probablement cap a aquest darrer any. La contextualització de l'episodi a Riquer (1971, I: 128-131); Shideler (1987 [1983]: 124-125). Text a Riquer (1971, II: 174-180 [XX]). Guillem de Berguedà deriva un conflicte que enfrontà la branca del llinatge Montcada (els *dapifers*) amb els vescomtes de Cardona cap a una crítica al rei d'Aragó.

²³ També a *Al nou doutz termini blanc* (BdT 80, 2; v. 38-39) i *Volontiers fera sirventes* (BdT 80, 45; v. 41-44). Aquests sirventesos (i BdT 80, 29) han estat datats entre 1187-1190.

²⁴ «E se-l reis... / ...d'En Guilliem si dona / paor, ni unta l'acoill, / ben temsera Buf d'Antona / o-l pros Guion de l'Antoill, / o N'Aimeric de Narbona, / a cui Charles det capdoil» (v. 11-20). BdT 210, 17a, v. 57-60 i BdT 210, 20, v. 41, contenen una endreça a *Trista*, sota la qual es podria reconèixer Bertran de Born (Riquer 1971, I: 160-162).

recordar: els símbols i els emblemes dels segells reials,²⁵ i, no cal dir, les *Gesta comitum Barchinonensium*).²⁶

Guillem de Berguedà se n'ensenyoreix, però els desplaça al passat, en l'època de bonança daurada de Ramon Berenguer IV, pare d'Alfons, temps de conquestes en terres almohades, en l'espai que esdevindrà la Catalunya Nova (Virgili 2001). El comte de Barcelona, cabdill per excel·lència de la *largueza*, conduïa els barons a les guerres d'expansió, i donava i repartia entre els vassalls el botí arrabassat als musulmans. Temps mític de l'expansió (el de Ramon Berenguer III i Ramon Berenguer IV), discurs polític oficial de les *Gesta comitum Barchinonensium*, elevat, al seu torn, en un doble moviment d'allunyament dels vincles francs (la França capeta) i l'antiga *Hispania visigoda*. Guillem de Berguedà blasma Alfons I per una pràctica de guerra que no es regeix per aquests principis, sinó que és moguda des de l'*avareza* i l'*escarsedat* del rei, que malda únicament per augmentar el patrimoni personal. Alhora, contraposa les màquines de guerra (fonèvols) i els arquers reials a la cavalleria dels revoltats («Reis, si fos vius lo pros coms, vostre paire, / non feira pas, per mil marcs de deniers, / ... far fondejar ni traire / aissi cum faitz vos e vostres archiers», v. 9-12).

És durant el setge al castell de Montessor (primavera 1192) per les tropes reials que Guillem compon *Reis, s'anc nuill temps foz francs ni larcs donaire* (BdT 210, 17), una mena de sermó paròdic contra el monarca. Alfons I ha abandonat la *fin'amor* i s'ha avingut al manament del *Decàleg* (no desitjar la muller d'altri), subvertint dos pilars bàsics de la cortesia: la *largueza* i el *domneis*. Ha festejat les dames únicament per interès econòmic i, doncs, les ha empès a envilir-se.²⁷ El trobador capgira el debat sobre l'amor/poder que Alfons I havia mantingut amb Giraut de Bornelh a *Be me plairia, senh'en reis* (BdT 23, 1a = 242, 22),²⁸ que tindria continuïtat amb Raimbaut d'Aurenga,

---

²⁵ El segell de Ramon Berenguer IV és de tipus eqüestre (símbol de la funció comtal): cavaller sobre un cavall alforrat al galop, vestit amb la lloriga, cobert amb l'elm, sostenint la llança amb penó amb la mà dreta i l'escut amb els quatre pals amb la dreta, tant a l'anvers (*Raimvundus Berengarii Comes Barchinonensis*) com al revers (*Et Princeps Regni Aragonensis*). Alfons I manté el segell del seu pare durant la minoria d'edat. En ser entronitzat com a rei d'Aragó a la majoria d'edat, confecciona una nova matriu sigil·logràfica. L'anvers serà de tipus majestàtic (funció reial del poder): monarca en majestat assegut i coronat, però al revers manté la representació cavalleresca, el segell eqüestre de Ramon Berenguer IV. Sagarra (1916-1932); Riquer (1983, I: 112-116; II, 421-426 [imatges]); Aurell (1998 [1995]: 359-368).

²⁶ Edició a Cingolani (2012). Per a un ajustament de l'arc cronològic de la versió primitiva (1180-1184) i el probable comissionament reial (Cingolani 2012: 75-87); i vegeu Cingolani 2006.

²⁷ «Reis, s'anc nuill temps foz francs ni larcs donaire / ni encobitz per las autrui moillers, / penedensatz vos en cum hom pechaire, / qu'eras lor etz enemics e gerriers; / e parec ben ogan al primier cors / que vos vim far a las primieiras flors, / per que dompna, s'oïmais vos a bon cor, de vostr'aver vol creïsser son tresor» (v. 1-8), ed. Riquer (1971, II: 202 [XXIII]).

²⁸ Edició Kolsen (1910-1935, I: 378 [59]); i Sharman (1989: 389 [LVIII]). El tema del *partimen* és si les dames han d'atorgar l'amor als homes rics i poderosos pel mer fet de ser-ho, sense que obtinguin blasme per aquest fet, ergo, si l'amor el merita el poder i la riquesa o la noblesa de cor. La prepotència del poderós (*sobranser*, v. 23), que utilitza l'estatus i la força per aconseguir el plaer (*jauzimen*, v. 24), empeny les dames a envilir-se perquè els fa atorgar l'amor a contracor. El rei nega que sigui un *sobranser* i defensa un estrany equilibri entre poder i noblesa de cor. Guillem de Berguedà, des del blasme (o la realitat) mostra que encobria la «metàfora feudal» (Erich Köhler) de l'ètica cortesa de la *fin'amor*.

Azalais de Porcairaigues, Dalfin d'Alvernha o Perdigon.²⁹ Guillem de Berguedà deriva el llenguatge de la *fin'amor* cap als abusos de la *potestas* reial.

Fixem-nos, tan sols, en els dos *exempla* compelsitius de la poesia, que funcionen com a arguments de l'argumentació.

El cas de Sibília de Castellgalí («cui vos ametz et ill vos fetz amors»), que respon a un fet perfectament documentat al *Liber feudorum maior* (LFM: núm. 199). El 18 de desembre de 1178, Sibília havia venut el castell de Castellgalí, al comtat de Manresa (Bages), al rei Alfons I i a la seva muller Sança de Castella, sota probable pressió del monarca. L'acte de venda consuetudinari, per bé que transacció fraudulenta, sens dubte, es trasllada al registre de la *fin'amor*. El rei s'ha comportat com un *fals'amant*, «plus durs... que frusca q'eis del tor» (noti's els matisos obscens de la cornada).³⁰

L'altre exemple és similar. Afecta la comtessa de Besiers («a cui tolguetz, qan vos det sas amors / doas ciutatz e cent chastels ab tors: / de tot en tot era de perdre l'or», v. 21-23). Azalais de Tolosa, filla de Ramon V de Tolosa i de la seva primera muller Constança de França, contragué matrimoni (1171) amb Roger II Trencavell. Arran de les insídies del comte de Tolosa, per una banda, i de les amenaces papals de l'altra, conseqüència de les proclames contra l'heretgia del Tercer Concili del Laterà (1179), Roger II Trencavell, en cerca de protecció, jurà homenatge a Alfons I el 2 de novembre de 1179, i li infeudà tot el que llavors posseïa, les ciutats de Carcassona i Besiers, les *doas ciutatz* al·ludides, i totes les altres terres a l'Albigès, al Rasés, al Termenès, al Lauraguès, al Menerbès, amb infinitats de castells (*cent chastels ab tors*).³¹ No obstant això, la *ira regis* envers aquest tradicional aliat de Barcelona que, els darrers anys, havia passat a Tolosa, fou implacable. La humiliació al vassall es reconeix perfectament en els documents del *Liber feudorum maior* que s'hi refereixen (LFM: núms. 854-861). També Ponç de la Guàrdia a *Tan soi apessatz* (BdT 377, 6)³² i, indirectament, una *razo* d'una cançó d'Arnaut de Maruelh se'n faran ressò.³³

Guillem de Berguedà proclamava la legitimitat de la revolta vescomtal contra un monarca que havia derivat els antics pactes per la possessió de la terra (els *Usatges*) i la *pax* pública diocesana en instrument de l'administració reial, i ho havia fet també, i sobretot, elevant un discurs (abast polític de la nova cultura escrita), que es fixava al

---

²⁹ Azalais de Porcairaigues, *Ar em al freg temps vengut* (BdT 43, 1); Raimbaut d'Aurenga, *A mon vers dirai chansso* (BdT 389, 7); Dalfin d'Alvernha i Perdigon, *Perdigons, ses vassalatge* (BdT 119, 6 = 370, 11). Sobre el darrer *partimen*, Fèvre (2008).

³⁰ «Na Sibiuda trai per un dels auctors, / cui vos ametz et ill vos fetz amors, / que, si non ment En Raimon de Timor, / plus durs l'era que frusca q'eis del tor» (v. 13-16). Un *Raimundi de Timor* signa com a testimoni a la carta de venda del castell de Castellgalí (LFM, núm. 199). Per a la interpretació del mot *frusca*, en el sentit d'«escomesa, trompada» i, doncs, «cornada», referit al *tor*, vegeu la nota de Riquer a l'edició (1971: 203-204, nota 16).

³¹ Ventura (1961: 196-200); Abadal (1964: 305-306); Benito (dins Ferrer i Mallo; Riu i Riu 2009: 82-86; i corpus documental núms. 102-110).

³² «Mas molt soi iratz / e marritz d'un plai / en que nos, de sai, / avem pres gran dan / en la comtessa prezan, / dona de Burlatz, / que perdem, so m'es parven, / si Dieus encar no la-ns ren» (v. 41-48), ed. Frank (1949: 300 [V]).

³³ «Molt li volia gran be Arnautz az ela (*la comtessa de Burlatz*) e moltas bonas chansos en fes de leis e molt la preguet ab gran temensa, et ella volia gran ben a lui. E-l reis N'Anfos, qu'entendia en la comtessa, s'aperseup quez ela volia ben az Arnaut de Marueil, e si-n fo fort gelos e dolens... Si la ocaizonet d'Arnaut, e dis li tant e tant li fes dire, qu'ela donet comjat az Arnaut e-ill castigua que mais no-ill fos denan, ni mais no fezes chansos d'ela...», Boutière; Schutz; Cluzel (1964: 36).

Liber feudorum maior i a les *Gesta comitum Barchinonensium*, però també assimilant els principis de la cortesia i de la *fin'amor* per promocionar, a través de l'ètica del servei que hi està vinculada, funcionaris de segona fila, els agents de control al territori.

Guillem de Berguedà, a través de Bertran de Born, mostra el curcircuit a un sistema polític i cultural que els comtes de Barcelona i reis d'Aragó monumentalitzaven contemporàniament en l'espai de la cancelleria.

Bibliografia

ABADAL I DE VINYALS, Ramon (1964): «À propos de la "domination" de la maison comtale de Barcelone sur le Midi français». *Annales du Midi*, 76, p. 315-345.

ACA = Barcelona: Arxiu de la Corona d'Aragó.

ANGLÈS, Higiní (1935): *La música a Catalunya fins al segle XIII*. Barcelona: IEC; Biblioteca de Catalunya.

AURELL, Martin (1995 [1998]): *Les Noces du comte. Mariage et pouvoir en Catalogne (785-1213)*. París: Publications de la Sorbonne. Trad. cat. (1998): *Les noces del comte. Matrimoni i poder a Catalunya (785-1213)*. Barcelona: Omega.

ASPERTI, Stefano (2004): «L'heredità lírica di Bertran de Born». *Cultura Neolatina*, LXIV, p. 475-525.

BARRAL I ALTET, Xavier (2002 [1994]): *Les catedrals de Catalunya*. Fotografies de Jordi Gumí. Pòrtic de Narcís Jubany. Barcelona: Edícola-62.

BEER, Rudolf (1907-1908 [1909-1910]): *Die Handschriften des Klosters Santa Maria de Ripoll*. Viena. Trad. cat. (1909-1910): «Los manuscrits del Monastir de Santa Maria de Ripoll». *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, V, p. 137-170, 230-278, 299-320, 328-365, 492-520.

BELTRAN, Vicenç (2007): «Poética del sirventés y modelos de escritura». In: CASTANO, Rossana; LATELLA, Fortunata; SORRENTI, Tania (ed.): *Comunicazione e propaganda nei secoli XII e XIII. Atti del convegno internazionale (Messina, 24-26 maggio 2007)*. Roma: Viella, p. 21-29.

BELTRAN, Vicenç (2011): *La creación de una lengua poética. Los trovadores entre oralidad y escritura*. Alessandria: Edizioni dell'Orso.

BENJAMIN, Richard (1988): «A Forty Years War: Toulouse and the Plantagenets, 1156-96». *Historical Research: Bulletin of the Institute of Historical Research*, 61, p. 270-285.

BEZZOLA, Reto R. (1944-1963): *Les Origines et la formation de la littérature courtoise en Occident (500-1200)*. 3 vol. Vol. I: *La Tradition impériale de la fin de l'Antiquité au XIe siècle*. Vol. II: *La Société féodale et la transformation de la littérature de cour*. Vol. III: *La Société courtoise: littérature de cour et littérature courtoise*. París: Honoré Champion.

- BISSON, Thomas N. (1977): «The Organized Peace in Southern France and Catalonia ca. 1140–ca. 1233». *The American Historical Review*, 82/2, p. 290-311.
- BISSON, Thomas N. (1984): «L'essor de la Catalogne: identité, pouvoir et idéologie dans une société du XIIe siècle». *Annales ESC*, 39, p. 454-479.
- BOUTIÈRE, Jean; SCHUTZ, A. H.; CLUZEL, I. M. (ed.) (1964): *Biographies des Troubadours. Textes provençaux des XIIIe et XIVe siècles*. Paris: A. G. Nizet.
- CDIACA (1847-1910): *Colección de documentos inéditos del Archivo de la Corona de Aragón*. 41 vol. Barcelona: Imprenta del Archivo.
- CINGOLANI, Stefano M. (2006): «“Seguir les vestigies dels antecessors”. Llinatge, reialesa i historiografia a Catalunya des de Ramon Berenguer IV a Pere II (1131-1285)». *Anuario de Estudios Medievales*, 36/1, p. 201-240.
- CINGOLANI, Stefano M. (ed.) (2012): *Les «Gesta Comitum Barchinonensium» (versió primitiva), la «Brevis Historia» i altres textos de Ripoll*. València: Publicacions de la Universitat de València.
- CLÉDAT, Léon (1879): *Du rôle historique de Bertran de Born (1175–1200)*. Paris: Ernest Thorin, éditeur.
- FERRER I MALLOL, M. Teresa; RIU I RIU, Manuel (dir.) (2009): *Tractats i negociacions diplomàtiques de Catalunya i de la Corona catalanoaragonesa a l'edat mitjana*. Vol. I. 1: *Tractats i negociacions diplomàtiques amb Occitània, França i els estats italians 1067–1213*. Barcelona: IEC.
- FÈVRE, Mavis (2008): «Un nouveau regard sur le partimen entre Dalfi et Perdigon, *Perdigons ses vassalatge* (PC 119, 6 = 370, 11)». *RLaR*, 112/1, p. 73-90.
- FIELD, Hugh (ed.) (1989-1991): *Ramon Vidal de Besalú. Obra poètica*. 2 vol. Barcelona: Curial.
- FRANK, István (ed.) (1949): «Pons de la Guardia, troubadour catalan du XIIe siècle». *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, XII, p. 229-327.
- FRATTA, Aniello (ed.) (2005): *Jordi de Sant Jordi. Poesies*. Barcelona: Barcino.
- GONZALBO I BOU, Gener (ed.) (1994): *Les Constitucions de Pau i Treva de Catalunya (segles XI-XIII)*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia.
- GOUIRAN, Gérard (ed.) (1987): *Le Seigneur-troubadour d'Hautefort. L'œuvre de Bertran de Born*. Seconde édition condensée. Ais de Provença: Université de Provence.
- GRIBSBY, John L. (2000): *The «Gab» as Latent Genre in Medieval French Literature: Drinking and Boasting in the Middle Ages*. Cambridge, Mass.: Medieval Academy of America.
- GROS I PUJOL, Miquel dels Sants (1992): «Els textos d'ensenyament en l'escola catedralí-

- cia de Vic al segle XI». In: *Symposium internacional sobre els orígens de Catalunya (segles VIII-XI)*. Barcelona: Reial Acadèmia de Bones Lletres, p. 19-26.
- GROS I PUJOL, Miquel dels Sants (2004): «Els fons d'autors grecollatins de l'Arxiu-Biblioteca Episcopal de Vic». In: USOBIAGA, Begoña; QUETGLAS, Pere J. (ed.): *Ciència, didàctica i funció social dels estudis clàssics*. Barcelona: Secció Catalana de la SEEC, p. 47-56.
- IBARBURU, M. Eugènia; ALCOY, Rosa (1987): «L'escriptori de Santa Maria de Ripoll i els seus manuscrits». In: *Catalunya romànica*. Vol. X. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, p. 276-334.
- JUNYENT, Eduard (1963): «La Biblioteca de la canònica de Vich en los siglos X i XI». *Gesammelte Aufsätze zur Kulturgeschichte Spaniens*, XI, p. 136-145.
- KASTNER, L. E (1932-1937): «Notes on the Poems of Bertran de Born». *Modern Language Review*, XXVII, p. 398-419; XXVIII, p. 37-49; XXIX, p. 142-149; XXXI, p. 20-33; XXXII, p. 169-221.
- KOLSEN, Adolf (ed.) (1910-1935): *Sämtliche Lieder des Troubadors Giraut de Bornelh. Mit übersetzung, Kommentar und Glossar*. 2 vol. Halle: Niemeyer.
- LFM = MIQUEL ROSELL, Francisco (ed.) (1945-1946): *Liber Feudorum Maior. Cartulario real que se conserva en el Archivo de la Corona de Aragón*. 2 vol. Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
- LARGUI, Gerardo (2012): «Per l'edizione critica dei trovatori minori guasconi: critica di un'edizione». *Cultura Neolatina*, LXXII/3-4, p. 353-381.
- LÉGLU, Catherine (1997): «Defamation in the Troubadour Sirventes: Legislation and Lyric Poetry». *Medium Aevum*, LXVI, p. 28-41.
- LÉGLU, Catherine (1999): «Moral and Satirical Poetry». In: GAUNT, Simon; KAY, Sarah (ed.): *The Troubadours: An Introduction*. Cambridge: CUP, p. 47-65.
- LÉGLU, Catherine (2000): *Between Sequence and «Sirventes»: Aspects of Parody in the Troubadour Lyric*. Oxford: Legenda; University of Oxford.
- MORALEJO, José-Luis (ed.) (1986): *Cancionero de Ripoll (Anónimo)*. Barcelona: Bosch.
- NICOLAU D'OLWER, Lluís (1915-1920): «L'escola poètica de Ripoll en els segles X-XIII». *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, VI, p. 3-84.
- NICOLAU D'OLWER, Lluís (1928): «Un glossaire de Virgile et de Juvénal». *Bulletin du Cange*, 4, p. 137-152.
- PADEN, William D., Jr.; SANKOVITCH, Tilde; STÄBLEIN, Patricia H. (ed.) (1986): *The Poems of the Troubadour Bertran de Born*. Berkeley; Los Angeles; Londres: University of California Press.

- RIQUER, Martín de (ed.) (1971): *Guillem de Berguedà*. 2 vol. Vol. I: *Estudio histórico, literario y lingüístico*. Vol. II: *Edición crítica, traducción, notas y glosario*. Abadia de Poblet (Tarragona): Imprenta Monástica.
- RIQUER, Martín de (1975): *Los trovadores. Historia literaria y textos*. 3 vol. Barcelona: Planeta.
- RIQUER, Martí de (1987): *Heràldica catalana des de l'any 1150 al 1550*. 2 vol. Barcelona: Edicions dels Quaderns Crema.
- RIQUER, Martí de (ed.) (1996): *Les poesies del trobador Guillem de Berguedà*. Barcelona: Quaderns Crema.
- RIQUER, Martí de; BADIA, Lola (ed.) (1984): *Les poesies de Jordi de Sant Jordi. Cavaller valencià del segle XV*. València: Tres i Quatre.
- ROMEU I FIGUERAS, Josep (1974): «A la tonada de la Guilindó». *Naturalesa i fortuna d'un refrany-bagatel·la*. In: ROMEU I FIGUERAS, Josep: *Poesia popular i literatura*. Barcelona: Curial, p. 13-72.
- ROMEU I FIGUERAS, Josep (ed.) (2000): *Corpus d'antiga poesia popular*. Barcelona: Editorial Barcino; Fundació Jaume I.
- SAGARRA I DE SISCAR, Ferran de (1916-1932): *Sigil·lografia catalana. Inventari, descripció i estudi dels segells catalans*. 5 vol. Barcelona: Estampa d'Henrich.
- SÁNCHEZ CASABÓN, Ana Isabel (1995): *Alfonso II, Rey de Aragón, Conde de Barcelona y Marqués de Provenza. Documentos (1162 - 1196)*. Saragossa: Institución Fernando el Católico.
- SHARMAN, Ruth Verity (ed.) (1989): *The «Cansos» and «Sirventes» of the Troubadour Giraut de Borneil: A Critical Edition*. Cambridge: CUP.
- SHIDELER, John C. (1983 [1987]): *A Medieval Catalan Noble Family: The Montcadas, 1000-1230*. Los Angeles, CA: University of California Press, 1983. Trad. cat. (1987): *Els Montcada. Una família de nobles catalans a l'edat mitjana (1000-1230)*. Barcelona: Edicions 62.
- STIMMING, Albert (ed.) (1879): *Bertran de Born. Sein Leben und seine Werke*. Halle: Niemeyer.
- STRONSKI, Stanisław (ed.) (1968 [1910]): *Le Troubadour Folquet de Marseille*. Ginebra: Slatkine Reprints [Cracòvia: 1910].
- THOMAS, Antoine (ed.) (1888): *Poésies complètes de Bertran de Born*. Tolosa de Llenguadoc: Imprimerie et Librairie Édouard Privat.
- VENTURA, Jordi (1961): *Alfons el Cast, el primer comte-rei*. Barcelona: Editorial Aedos.
- VIEL, Riccardo (2011): *Troubadours mineurs gascons du XIIe siècle*. París: Honoré Champion.

VIRGILI COLET, Antoni (2001): *Ad detrimentum Yspanie. La conquesta de Tur̄ūša i la formació de la societa feudal (1148-1200)*. Bellaterra (Barcelona); València: Universitat Autònoma de Barcelona, Servei de Publicacions; Universitat de València.

ZIMMERMANN, Michel (2003): *Écrire et lire en Catalogne (IXe-XIIe siècle)*. 2 vol. Madrid: Casa de Velázquez.

Per il disvelamento del *senhal Ric de joi* in Gaucelm Faidit

Saverio GUIDA
Università di Messina

Qualche anni fa si è tenuta a Uzerche, con iniziativa quanto mai opportuna e meritoria, una *trobada* (Goustine 2011) finalizzata a richiamare l'attenzione sulla figura e sull'opera di Gaucelm Faidit, poeta occitano nativo, secondo la tradizione, di quella località, il quale, sebbene abbia lasciato un corpus lirico tra i più larghi, poliedrici e rilevanti a noi pervenuti, ha patito da parte della critica otto e novecentesca dedita allo studio della letteratura provenzale una generalizzata e grave incuria che ha cagionato la mancanza a tutt'oggi di un'edizione filologicamente corretta e affidabile del suo legato, rimasto anche per questo privo di quel lavoro di decifrazione e chiarificazione dei tanti punti oscuri e astrusi che ancora lo costellano.

Vero è che tre lustri orsono W. Meliga (2001), consapevole dei limiti e dei difetti delle edizioni esistenti dell'opera di Gaucelm Faidit, ha promesso in occasione del sesto congresso dell'AIEO una collazione completa della tradizione manoscritta e una rivisitazione critica del canzoniere del trovatore, e che negli ultimi tempi R. Lug (2011, 2012) ha aperto un cantiere per la verifica e l'interconnessione dei dati storici disponibili con l'intento di giungere ad una ricostruzione attendibile dei frangenti, delle stazioni, dei percorsi, degli stimoli e delle occasioni che marcarono l'attività del Nostro, ma è mia convinzione che per vincere le resistenze dei testi scampati a secolari intemperie, per ottenere un soddisfacente restauro che colmi e faccia sparire gli strappi prodottisi nella tela di connessione alla realtà circostante degli organismi superstiti, per restituire loro piena potenzialità comunicativa, non bastino gli sforzi, pur generosi e tenaci, di singoli studiosi, ma si rendano necessarie investigazioni plurime, imprese coordinate e convergenti, atte a scardinare le ingenite chiusure dei congegni sopravanzati, a facilitarne il processo di penetrazione e ricezione, a tracciare mappe esplicative accettabili. Proprio per questo ho pensato di prestare il mio contributo per lo scioglimento degli ossidi che in parte opacizzano i componimenti di colui che a detta dell'antico biografo fu «mes en aver et en rauba et en gran pretz» (Boutière e Schutz 1964: 167) dal marchese Bonifacio di Monferrato. Ed il campo di applicazione eletto è stato quello delle «finzioni» denominative, dei *senhals*, dei nomignoli giocosamente adoperati dal trovatore limosino per designare i destinatari delle sue elaborazioni in rima e musica.

Nella produzione poetica di Gaucelm Faidit che ha resistito ai morsi del tempo si contano più di venti *senhals*, di maschere onomastiche, dietro cui si celano

altrettanti personaggi che hanno pesato sulla stesura e la trasposizione «teatrale» dei pezzi a noi arrivati; tra loro solo pochi, però, beneficiano di un ravvisamento storico sicuro. L'antico redattore della *razo* accompagnante le canzoni *Molt m'enojet* e *Chant e deport* pensò bene di togliere il *velamen* che circondava la figura di alcuni protagonisti delle intramature rimiche del trovatore informando che: «Gaucelms Faiditz si appellava *Bels-Doutz-Maracdes-Fis* N'Ugo lo Brun, lo conte de la Marcha, et appellava *Saintongier* Em Peire de Malamortz, et *Sobregai* lo vescomte de Comborn, et *Bels-Espers* Na Jordana d'Ebreun, et *Lignaire* En Raimon d'Agot» (Boutière e Schutz 1964: 188). Per via deduttiva si è poi ottenuta l'identificazione di *Gardacors* con Isabella d'Angoulême, sposa dal 1200 di Giovanni Senzaterra, di *Mieills de Ben* con Guischara de Beljoc, viscontessa di Comborn, di *Mon (Bel) Thesaur*, cui Gaucelm rivolge le sue lodi per ben sei volte, con un marchese di Monferrato, da ravvisare secondo alcuni studiosi in Bonifacio I, secondo altri in Guglielmo VI.

Più della metà, quindi, dei *senhals* impiegati dal trovatore rimane inesplicita e avvolta in una densa cortina nebbiosa; è compito non più differibile squarciare tale patina e tentare di restituire precisi connotati umani e letterari a tanti ispiratori e destinatari dei componimenti di Gaucelm, perché è consaputo quanto sia importante per determinare il senso, lo statuto e il valore di un testo accertare l'identità di chi ne ha in qualche modo favorito la composizione o la recita e scoprire la rete di relazioni e di interferenze sottesa al messaggio veicolato.

Rispondendo all'appello lanciato da L. Borghi Cedrini (2000) e E. Vallet (2003) per l'allestimento di un repertorio dei *senhals* utilizzati nella poesia trobadorica e rinviando ad un futuro non lontano ulteriori cure delucidative sul canzoniere di Gaucelm Faidit, ho pensato di inaugurare in questa sede un laboratorio di captazione, osservazione e penetrazione dei segnali emessi dall'ingegnoso poeta limosino, partendo dall'esame di uno pseudonimo che ricorre tre volte nei suoi superstiti elaborati rimici: *Ric de joi*.

Conviene preliminarmente ricordare che nei secoli XII e XIII era l'orizzonte d'attesa dei fruitori primi che determinava quel che si scriveva o diceva, che la lirica era soprattutto «rappresentazione» e non si indirizzava a un destinatario indeterminato, ma ad un uditorio preciso e reale in grado di percepire atteggiamenti e qualità (fisiche, morali o psicologiche) dei personaggi portati sulla scena anche se designati con termini «altri» rispetto al consueto, che il modo di esprimersi dei trovatori rispondeva ad un bisogno costante d'evadere dal letterale, di dissimulare il concreto mettendo continuamente in campo le risorse illusive/elusive, di divertire facendo frequente ricorso al magazzino dei costumi e delle maschere, alla *mimesis*, ad un sistema semiotico apprezzato e condiviso dagli appassionati di intrattenimenti mondano-letterari, detentori della stessa enciclopedia empirica degli autori-performatori e di quelle chiavi di riferimento e decodifica precluse agli impossibilitati a sintonizzarsi su onde comunicative identiche a quelle propagantesi nei ristretti, ma integrati, «spazi reticolari»¹ cortesi. Il piacere, d'altronde, che il canto procurava era di un confronto tra esperti, di un coinvolgimento in un processo ideologico-culturale vasto ed articolato in cui spiccavano le competenze che oggi si definirebbero mediatiche, locutive, giocose, musicali, retoriche, eutrapeliche. Da qui la necessità di riscoprire il punto di vista secondo il quale la canzone trobadorica era stata creata e divulgata, di venire a capo

---

¹ Riprendo di proposito il felice sintagma adottato da Hutchinson (2007).

della «funzione-destinatario»², cioè del rapporto intercorrente fra artisti estensori dei versi e dedicatari (non sempre apertamente dichiarati) di questi, in breve di rendersi compiutamente conto di vicende (spesso trascurate) e snodi (non di rado negletti) di un enunciato poetico tutt'altro che ingenuo e per nulla disinteressato.

E merita altresì d'essere tenuto presente in premessa che la sede canonica dell'inserimento del *senhal* nell'architettura della canzone trobadorica (e specialmente delle testure del Faidit) si rivela la *tornada*, giusta la tendenza a mettere in risalto la persona che si voleva celebrare collocando l'elogio-dedica «nella posizione “forte” dell'epilogo» (Vallet 2003: 160), nell'invio, che, come si sa, costituiva il luogo deputato di conclusione dello svolgimento discorsivo del componimento e di irruzione del «mondo reale nella *fictio* poetica» (Vallet 2010: 139). Il canto dei trovatori era l'espressione artistica di una società i cui membri si mostravano legati fra loro da valori, modi comportamentali e segni allusivi o denotativi condivisi, da buona conoscenza della nomenclatura che contava e della pratica ludica di modificare, deformare, camuffare gli appellativi di riconoscimento degli esponenti maschili o femminili cui si voleva far cenno e che venivano spesso portati alla ribalta mediante nomi nuovi, «corrispettivi» onomastici inventati sul momento o già in uso, epiteti, «distintivi» di comodo, simboli verbali racchiudenti il più delle volte nella loro sostanza materica e noumenica la chiave esplicativa delle situazioni o delle *virtutes* che si volevano adombrare.

Dopo questi prolegomeni torna utile rileggere in sequenza i passi in cui Gaucelm Faidit fa riferimento a *Ric de joi*³, tenendo a mente che i *loci* che interessano si rinvengono tutti incastonati nella strofa finale dei singoli componimenti:

A Ma Capa man
en ma chanso chantan
ma benanansa gran!
E lay, en Lombardia,
guar Dieus de falhir
Ric de joy e s'aimia,
Tant quant ieu dezir
(PC 167, 55, v. 79-85)

Mon vers volrai qe si'auzitz
per mon Bel Thesaur, part Clavais,
qu'il es de pretz clartats e rais;
et an, qand er de lui partitz,
a 'N Ric de joi a presenssa
dir q'En Sobeirans d'Argenssa
e ma dompna m'a fait de lai venir;
car, si per els non fos, er, ses faillir,
for'ieu Lombartz de sen e de valenssa!
(PC 167, 54, v. 46-54)

---

² Su cui ha richiamato molto bene l'attenzione Giunta (2007).

³ Mi avvalgo, qui e più avanti, pur con le riserve cui si è fatto sopra cenno, del testo base curato da Mouzat (1965).

Ma gaia chanso
vueilh q'en des ochaizo
a 'N Ric de joi part Blaia,
q'es gabatz per bo,
q'ieu n'ai lonja sazo
estat senes razo

(PC 167, 18, v. 73-78)

È da notare anzitutto che la persona evocata col *senhal Ric de joi* nella prima delle tornate trascritte nel regesto appena prodotto si rivela al di là d'ogni dubbio di genere maschile e avente abituale dimora in *Lombardia* (da intendere secondo le concezioni geografiche del tempo come l'intera regione padana estesa dalle Alpi al mar Adriatico, da Susa a Comacchio), lontano dal posto in cui il trovatore verosimilmente soggiornava al momento della compilazione del suo pezzo lirico (l'avverbio *lay* del v. 82 rende incontestabile la cosa). L'indicazione ricavata in maniera così spedita è confermata e garantita nella sua sostanza comunicativa da quanto si scopre nel secondo brano stichico riportato: il *vers* è offerto all'ascolto di *mon Bel Thesaur*, omologabile – come si è visto – al marchese di Monferrato, risiedente oltre Chivasso, nella terra piemontese cioè percorsa dal Po e in effetti per buona parte posseduta dalla dinastia aleramica, e susseguentemente di un signore (lo prova la particella onorifica *En* premissa al sintagma pseudonimico impiegato) che doveva con tutt'evidenza trovarsi in una località non troppo distante dal domicilio del primo destinatario ed essere a questi legato da rapporti di cordialità e dimestichezza⁴, tanto da costituire congiuntamente richiamo forte e allettante per il trovatore limosino.

Qualche tentativo è stato invero effettuato per togliere la maschera al signore designato col nomignolo *Ric de joi* e restituirgli corretti lineamenti personali, storici e culturali, ma è mancata a mio avviso la tenacia nell'affrontare in maniera approfondita e risolutiva il problema. Non ci sarebbe voluto molto ad accorgersi che in coincidenza temporale con l'attività di Gaucelm Faidit viveva, prevalentemente in Valsesia e nel Novarese, il discendente di una famiglia comitale che nel corso dell'XI e del XII secolo si era affermata come una delle *comprimores Lombardie*, quella dei Biandrate, che possedeva villaggi, castelli, fortilizi, terreni agricoli e alpeggi in una miriade di località ricadenti nel Milanese, nel Vercellese, nel Varesotto, nell'Eporediese, nel Monferrato, nel Chierese, nei dintorni del lago Maggiore e del Ticino, nell'Ossola, nel Canavese, nell'Astigiano, nella Lomellina, nel Pavese, nel Novarese, nel Lodigiano, fino al Piacentino da una parte, al Monte Rosa e alla Svizzera dall'altra⁵.

Nell'epoca della massima fioritura del feudalesimo i Biandrate seppero cogliere ogni occasione per espandere le loro proprietà e rafforzare il proprio dominio politico-economico; non è qui il caso di tracciare una storia della schiatta gentilizia, né di delineare una minuta successione genealogica; basti ricordare in una rapida rassegna

---

⁴ Se così non fosse stato è inammissibile che Gaucelm li avesse associati e relati nell'omaggio e nel rimpianto. Dalle due deposizioni rimiche è lecito altresì arguire che Gaucelm si fosse in precedenza già recato nell'Italia del nord-ovest, possedesse una discreta conoscenza della topografia e della toponomastica piemontese, avesse un'antecedente esperienza dell'ospitalità largita dai due gentiluomini carnevalescamente menzionati e conservasse di loro un positivo e non remoto ricordo.

⁵ Particolareggiate informazioni sui diritti giurisdizionali, sulle proprietà prediali e sulle entrate dei Biandrate in De Gingis-La-Sarraz (1849), Raggi (1933), Cognasso (1968), Virgili (1974), Andenna (1982, 1996), Deambrogio (1982), Rizzi (1996).

dei più illustri personaggi del casato che Alberto di Biandrate fu uno dei capi della cosiddetta crociata lombarda del 1101, la prima partita dall'Italia sotto la spinta della notizia della presa di Gerusalemme; che la di lui moglie, rimasta vedova intorno al 1114, partecipò coi Milanesi all'assedio di Como del 1119 tenendo in braccio il figlio, ancora in tenera età, Guido; che questi si distinse in maniera speciale per abilità diplomatica e militare, facendo assurgere il lignaggio ai massimi fastigi e allargandone a dismisura il patrimonio: verso il 1133, secondo il Raggi (1933: 34), sposò la sorella del marchese Guglielmo di Monferrato legando con vincoli parentali due delle più potenti dinastie dell'Italia settentrionale e stringendo ulteriormente le relazioni con la corte di Lotario III e di Corrado III di Svevia (a sua volta cognato del marchese di Monferrato), assiduamente frequentata col ricavo di importanti profitti dominicali che aumentarono vieppiù dopo che Guido intervenne al fianco di Corrado e di Guglielmo di Monferrato alla seconda crociata, vero trampolino di lancio del conte subalpino che, morto l'imperatore tedesco, fu tra i primi ad accorrere nel 1152 all'incoronazione del nuovo sovrano Federico I, del quale divenne subito collaboratore *dilectus* e dal quale ricevette per i servizi resi non solo conferma, ma ampliamento dello *ius proprietarium* su tutti i beni feudali e allodiali della famiglia. Più volte, a cominciare dalla prima discesa del Barbarossa in Italia, Guido di Biandrate ospitò nei suoi castelli (ove si solevano tenere banchetti sontuosi allietati da musicisti e giullari e ove si esibiva, a dimostrazione di benessere e opulenza, uno sfarzo degno di una corte reale) lo Staufen e radicalizzatosi lo scontro tra l'autorità imperiale e i comuni lombardi il Nostro assunse, grazie al suo rapporto con Federico (del quale non perdeva occasione di dichiararsi e mostrarsi vassallo), un importante ruolo di mediatore e paciere che gli valse nuovi onori e guadagni. Alla sua morte, avvenuta nel marzo 1167, i figli Uberto, Guglielmo, Lanfranco, Rainerio e Ottone, eredi in regime consortile, proseguirono la politica di devozione all'Impero, tradizionale nella *domus* subalpina, ma non ebbero l'abilità, il vigore e l'influenza del genitore e non furono in grado di fronteggiare il risentimento e l'ostilità dei comuni aderenti alla Lega, che nel marzo 1168 riuscirono ad espugnare e distruggere il castello di Biandrate *in despectum et odium Friderici imperatoris* che vi aveva soggiornato fino a qualche settimana prima.

Da quel momento cominciò la parabola discendente della famiglia, le cui fortune andarono via via impallidendo sotto i colpi incalzanti degli organismi cittadini e a causa delle numerosissime divisioni, per eredità, dell'asse patrimoniale. I Biandrate riuscirono comunque a restare in sella per un'altra settantina d'anni e cercarono di compensare i rovesci subiti in patria lanciandosi nelle avventure transmarine, assecondando una vocazione ben attecchita nella stirpe e diffusa tra i grandi feudatari della *Lombardia* in reazione «all'inarrestabile crescita di quel potere comunale che inesorabilmente stava alterando i vecchi rapporti sociali» (Haberstumpf 1995: 164). Tale linea fu proseguita dal principale beneficiario del legato di Guido, il conte Uberto, che dopo aver cercato invano di resistere alle città su cui il padre era riuscito ad imporsi ed essere stato costretto a giurare il cittadinanzaico e ad accettare le dure condizioni dettate dagli aborriti comuni lombardo-piemontesi non trovò di meglio che seguire il Barbarossa alla terza crociata, perdendovi però la vita al pari del suo attempato sovrano e lasciando quattro figli non ancora maggiorenni, Uberto, Ottone, Goffredo e Gozio, che crebbero sotto la tutela dello zio Rainerio. Il primogenito, Uberto, raggiunta la maggiore età poco dopo il 1193, pensò bene di appoggiarsi al più autorevole e rispettato cugino Bonifacio I di Monferrato, che aveva accolto proprio quell'anno per successione il titolo marchesale.

Già l'11 febbraio 1197 Uberto di Biandrate risulta accanto al marchese di Monferrato alla stipula di un accordo tra questi ed il comune di Asti, avvenuta ad Alba⁶; nell'ottobre 1198 aderì, insieme col fratello Goffredo, all'alleanza voluta da Bonifacio con Ivrea contro Vercelli⁷ e quando nel marzo 1199 il marchese aleramico fu costretto ad accettare una tregua il giovane *comes Blandratensis* presenziò alla stesura della convenzione. Nel 1201, poi, lo si sa, Bonifacio I fu eletto capo della quarta crociata e l'anno successivo si imbarcò da Venezia accompagnato dall'inseparabile cugino, che prima di partire lasciò al fratello Goffredo la tutela dei figli ancora minorenni e l'amministrazione dei beni comuni⁸.

I due signori piemontesi sembrarono sulle prime coronare, con la conquista e il sacco di Costantinopoli, le rispettive aspirazioni di successo e d'arricchimento e sebbene l'aristocratico monferrino vedesse frustrata la propria ambizione d'insediarsi sul trono imperiale pure ottenne la soddisfazione d'essere riconosciuto titolare del regno di Tessaglia, che cercò d'ingrandire a nord e ad ovest a spese delle popolazioni balcaniche. L'improvvisa scomparsa di Bonifacio I, il 4 settembre 1207, in un'imboscata dei Bulgari, per un verso concluse la stagione di gloria della dinastia aleramica, per l'altro fece salire alla ribalta della scena internazionale il conte di Biandrate che in virtù dei notori legami parentali e della stima goduta tra i feudatari italiani venne nominato reggente per conto di Demetrio, figlio di Bonifacio e di Margherita d'Ungheria, che aveva appena due anni. Il bailo però nutriva il progetto di porre alla testa del reame da poco costituito (e che intendeva sganciare dalla sovranità dell'imperatore costantinopolitano) il primogenito del defunto marchese-monarca, Guglielmo, rimasto nel Monferrato e tuttavia riluttante ad invischiarsi nei maneggi politici d'Oriente. Nell'intimo Uberto sperava di mantenere a lungo nelle sue mani il *dominatus* balcanico e conseguentemente avversò in tutti i modi i tentativi della vedova di Bonifacio di far valere i diritti del suo bambino. I piani del conte lombardo si scontrarono con gli intendimenti del neoimperatore Enrico di Hainaut che voleva ristabilire la propria autorità nelle regioni balcaniche e pretendeva l'omaggio a lui dovuto come maestà suprema; complesse trattative diplomatiche si alternarono a scaramucce militari per quasi due anni, finché nel giugno 1209 il Biandrate rinunciò ai suoi sogni di affrancamento, abdicò alla sua condizione di reggente (Demetrio era stato già incoronato re nel mese di gennaio) e giurò obbedienza all'imperatore. Persa la riguardevole posizione sino ad allora detenuta, caduto in discredito, impossibilitato a realizzare i suoi progetti, Uberto decise però d'abbandonare la Grecia e di far ritorno in Italia, ove lo si scopre presente ad una transazione conclusa a Lodi, *in palatio episcopali*, il 4 gennaio 1212. Il Nostro non era tuttavia persona rassegnata a chinare la testa e disposta a condurre vita ritirata e appiattita sul fondo della scena: guardandosi attorno intuì che il giovane Federico II, nipote dell'imperatore Barbarossa che tanto

---

⁶ Cfr. il *Codex Astensis qui de Malabayla communiter nuncupatur* (Sella 1887, I: 124).

⁷ Per la segnalazione del documento, come di quello appresso ricordato, vd. Boesch Gaiano (1968, X: 280) s. v. *Biandrate, Uberto di*.

⁸ Tra i quattro fratelli Uberto, Ottone, Goffredo e Gozio insorsero discordie al momento della divisione dei possedimenti paterni e si ebbe una spaccatura familiare che vide Goffredo e Uberto schierati da una parte, Ottone e Gozio (spalleggiati dallo zio Raineiro) coalizzati dall'altra, con l'effetto di un ulteriore indebolimento del ceppo dinastico dinanzi alle pretese e alle sfide dei comuni limitrofi (in prima fila di Novara e di Vercelli).

aveva contribuito all'accrescimento della fortuna dei Biandrate, sarebbe riuscito a prevalere su Ottone IV nella lotta per l'investitura imperiale e di conseguenza si affrettò a schierarsi con lo svevo e a prestargli sostegno. Nel marzo 1214 lo si scova al suo seguito in Germania e presente nella qualità di testimone alla stesura di un diploma rilasciato a Gielenhusen. L'attaccamento a Federico II andò avanti per anni, rafforzato dalla chiamata in territorio teutonico del fratello Goffredo che per l'interesse della famiglia si pose pure al servizio dello Staufen. Nell'autunno 1220 i due tra loro legatissimi germani di Biandrate accompagnarono Federico II a Roma e assistettero alla sua solenne incoronazione per mano del pontefice; subito dopo lo seguirono nel regno di Sicilia, ma mentre Goffredo si fermò al fianco del neoimperatore (che nel 1221 lo nominò conte di Romagna) Uberto decise di giocare nuovamente la carta del successo in Levante, rispondendo all'appello di aiuto dei figli di Bonifacio di Monferrato, Demetrio, sempre più traballante sul suo trono di Tessaglia, e Guglielmo, che sembrava finalmente deciso ad accorrere in Grecia e a ristabilire l'autorità e la preminenza della dinastia aleramica. Uberto si impegnò attivamente nella difesa di Salonicco nel 1224, ma l'improvvisa morte di Guglielmo di Monferrato nel settembre 1225 per avvelenamento o per infezione dissenterica contratta nella penisola balcanica fece svanire i progetti revanscisti del conte di Biandrate, che fu costretto dagli eventi a tornare mestamente in Italia⁹, ad abbandonare una volta per tutte le illusioni di grossi profitti in Oriente coltivate dal suo casato per oltre un secolo, a darsi concreta cura del recupero dei diritti giurisdizionali e dell'influenza che le realtà comunali avevano rosicchiato nel corso dei decenni passati. Contro il progressivo disgregarsi del patrimonio familiare ed il lento, benché ormai irreversibile, tracollo della potenza dei Biandrate, Uberto appare nei documenti pervenuti impegnato dal 1228 fino al compiersi dei suoi giorni e al passaggio ad altra vita, avvenuto in data imprecisata, ma certamente prima del 31 luglio 1237, allorché i figli, intervenendo quali suoi eredi, conclusero un accordo con i signori di Gozzano.

Dai cenni biografici ora prodotti emerge in maniera incontrovertibile che il conte di Biandrate si mosse per quasi tutta la sua esistenza in ambienti di *internationalisme vécu*, in una humus impregnata di esperienze e fermenti multiculturali e multilinguistici, tra persone fornite di un buon grado di alfabetizzazione e tuffate in una fitta rete di relazioni.

Sostenitore e interprete di un ethos in cui talento diplomatico, destrezza guerriera e virtù cortesi si armonizzassero era stato Bonifacio I di Monferrato, sensibile come pochi altri ai valori della cultura e della letteratura, convinto dell'utilità del sostegno ideologico che poteva procurare la poesia in un contesto di festività collettiva e perciò generoso mecenate nei confronti di quanti direttamente o indirettamente avevano contribuito all'affermazione dei suoi ambiziosi disegni.

Non diverse furono le concezioni, le idee-quadro, le abitudini comportamentali all'interno di una cornice quasi sempre dorata e ovattata del suo parente e per oltre dieci anni fidato *companho* Uberto di Biandrate. Che pure questi fosse un intenditore

---

⁹ Secondo alcuni studiosi (che non citano però le fonti) agli inizi del 1216 Uberto di Biandrate avrebbe fatto ritorno in Grecia e ripreso gli intrighi per insediare sul trono di Tessaglia Guglielmo di Monferrato (da sempre suo beniamino) e procurare la morte per avvelenamento dell'imperatore di Costantinopoli, avvenuta in effetti l'11 giugno 1216. Mancano tuttavia prove a fondamento di tali illazioni, avanzate per primo da Hopf (1877), mentre è documentata la presenza del conte in Piemonte nell'ottobre 1217 in occasione della vendita al Comune di Alba del suo castello di Santo Stefano di Astisio.

di poesia e di musica e non disdegnasse rifugiarsi di tanto in tanto in una sfera artata, illusoria, per certi aspetti utopica, si inferisce facilmente dallo scambio di cobbole tra Falquet de Romans e Nicolet de Turin, avvenuto con tutta probabilità nel quarto lustro del '200, nel quale il locutore in seconda battuta informa d'essersi allontanato dai Borgognoni per seguire «lo comte valen / Godofre, de cui sui servire, / e.l pro comt'Ubert eissamen / c'avia de vezer talen»¹⁰, è inequivocabilmente suggerito dal *partimen* proposto nello stesso torno di anni da Guilhem de la Tor ad un *Seigneur n'Imbertz* nel quale la critica ha quasi unanimemente riconosciuto¹¹ il nostro feudatario, banditore nei suoi versi dell'ideologia equestre dell'amore, ed è ancora confermato dal dialogo rimico intercorso tra un *Coms de Blandra* (ragionevolmente omologato ad Uberto) e il già visto attorno a lui orbitante Falquet de Romans¹².

Verso un tale gentiluomo, calato in tutte le espressioni della vita associata, a capo di una *domus* ove era notoriamente apprezzato e remunerato il piacere che procurava il canto, ben inserito nelle corti più fastose e autorevoli del suo tempo, non refrattario a cimentarsi per gioco nell'arte rimica, pare naturale che Gaucelm Faidit abbia provato simpatia e interessata ammirazione e lanciato segnali di ossequio e di sostegno nel consorzio baronale dell'epoca. Il trovatore limosino visitò a più riprese le principali corti del Piemonte e se è vero che almeno fino ai primi anni del '200 oggetto preminente dei suoi omaggi e dei suoi incensamenti fu il marchese Bonifacio, pure bussò nei decenni successivi alla porta di altre dimore aristocratiche della regione (anzitutto a quella di Guglielmo VI di Monferrato) ben disposte alla ricezione di una poesia maturata in un'area politica, culturale e linguistica non molto diversa né lontana da quella cisalpina.

Le aule signorili dislocate da questa e dall'altra parte delle Alpi costituivano in realtà all'alba del XIII secolo un unico palcoscenico, caratterizzato da identiche esperienze, convenzioni, interferenze, da un paritetico intrico di disegni, istanze, iniziative, passioni, erano laboratori di immagini, idee, simboli e procedimenti espressivi complementari e integrati in cui agivano intelligenze in grado di aggregare gli appartenenti alla casta degli *optimates* e all'*ordo militum*. In tali ambienti, come ha osservato W. Meliga, la distanza fra produttori e destinatari di congegni letterari era piuttosto ridotta, l'*audience* dello spettacolo lirico era spesso «molto ristretta, limitata ai *familiares* e agli ospiti più assidui o noti della corte, gli unici in grado di decifrare le allusioni a persone, luoghi o avvenimenti che troviamo all'interno di certi componimenti» (Meliga 2003: 99), si istituiva insomma una sorta di complicità e solidarietà fra cantori e pubblico chiamato a partecipare emotivamente alla *performance*. Si spiega così come in un *milieu* quasi esoterico di privilegiati riuscisse facile e divertente sostituire la denominazione vera di una persona con una voce

---

¹⁰ Sono i versi 17-20 del testo critico procurato da Arveiller e Gouiran (1987: 130).

¹¹ In proposito vd. Negri (2006: 51-60) e Harvey e Paterson (2010: 638-645).

¹² Testo critico con note in Arveiller e Gouiran (1987: 135-142). Mette conto rilevare che la *scientia litterarum* e la perizia nella *conversatio*, nell'*ars eloquentiae* facevano in un certo senso parte del bagaglio ereditario dei componenti del lignaggio dei Biandrate; ad esempio, Guido, l'esponente più autorevole della famiglia nel XII secolo, risulta nelle cronache dell'epoca descritto come « miles mire litteratus; ad persuadendum idoneus; mirabiliter loquax; vir prudens, dicendi peritus »; capace con la sua facondia di dominare le assemblee pubbliche e di conquistarsi il favore di quanti l'ascoltavano (in proposito: Andenna 1996: 72-73, 84).

ludicamente rimpiazzante la stessa, con un appellativo vicario, con una rielaborazione linguistica e letteraria alternativa, con un soprannome *fictum* indicativo, emblematico, sinteticamente designante chi ne era investito. In una cerchia molto coesa, all'interno della quale tutti si conoscevano più o meno bene e provavano gusto a sciogliere enigmi, a inventare e togliere maschere, i *senhals* si presentavano come nomi allegorici, *signa* condivisi e condivisibili di qualità fisiche o spirituali o caratteriali avvertite come distintive dell'individuo che ne era profilato portatore. Mentre sembrava occultare, *in actu* il *senhal* svolgeva funzione opposta, serviva per un uditorio consapevole dell'«opacità» e dell'«alterità» della letteratura, da contrassegno, simbolo, vessillo, insegna, indice di come qualcuno era percepito e, in fondo, finiva col diventare, come ha messo in evidenza J. Cerdà Subirachs (2007), strumento di pubblicità, di *réclame* delle prerogative, delle capacità, delle virtù attribuite all'oggetto raffigurato con un nomignolo fantasioso, ma senz'altro «parlante» e sicuramente rappresentativo per i frequentatori delle aule signorili.

In particolare, la locuzione sintagmatica *Ric de joi*, marcata, secondo Vallet (2003: 159), «da una singolare connotazione "italiana", o meglio "lombarda"», aveva una risonanza chiaramente positiva ed encomiastica: l'aggettivo *ric* non aveva perso l'accezione primigenia, di ascendenza germanica, di 'ricco, elevato di rango' (impregnata di sensi feudali evocanti la superiorità sociale connessa al potere materiale e alle ricchezze accumulate), ma si era caricato di una sovrapposizione ideologica divenuta col passare del tempo preminente sull'originario valore sociopolitico, assumendo di conseguenza nel vocabolario cortese *senefiance* più etica che economico-classista, configurando il «ricco moralmente», la persona «provvista di pregio»¹³.

Altrettanto, e ancor più, variegato il semantismo del sostantivo *joi*, i cui elementi consustanziali riposavano sui valori sociali considerati basilari per l'uomo cortese, in primo luogo *pretz*, *honor*, *ardimen*, *largueza*, *sen*, *deport*. Il *joi* costituiva uno dei requisiti essenziali, delle forze motrici della vita di corte, richiamava alla mente un ideale di piacevolezza ardentemente desiderato, evocava disposizioni interiori reputate appannaggio delle persone «ben nate», esprimeva «a permanent and stable quality of soul» (Denomy 1951: 208), compendia le condizioni ritenute sintomatiche dell'eccellenza, era emblema di nobiltà e di gradevolezza, rappresentava «le commencement et la fin de toutes les vertus», come ha scritto R. Nelli (1963: 172) appoggiandosi alla dichiarazione di Arnaut de Mareuil, contemporaneo di Gaucelm Faidit, convinto che da esso «mou cortesi'e mesura, / e cors d'amar et esfortz de servir, / e chausimenz, sabers e conoisenza, / e gens parlars et avinens respos, / e tuich bon aip, per qu'om es gais e pros». La combinazione lessicale *ric de joi* corrispondeva perciò, in ultima analisi, a «ricco di cortesia, di gaiezza ed elevatezza d'animo», «provvisto di pregio, garbo, vivacità, ricchezza, generosità». Chi possedeva tali doti non poteva non brillare nel firmamento gentilizio, non richiamare l'attenzione e non meritare l'apprezzamento dei dispensatori per mestiere di divertimento e giocondità.

Nei primi decenni del '200, nell'area occidentale della *Lombardia*, il lignaggio dei Biandrate appariva indubbiamente come uno dei più prestigiosi e dinamici, vantava giurisdizioni e possedimenti lungo le principali vie d'accesso alla Francia (ed è nota l'importanza nel Medioevo dei centri siti a margine dei tracciati stradali), esercitava il suo potere e la sua influenza su luoghi non secondari di addensamento

---

¹³ Per l'ampia gamma di significati del qualificativo nella lingua dei trovatori, vd. Piccininni (1977).

antropico, risultava legato da vincoli di sangue, di interesse e di antica alleanza sul più vasto scacchiere italiano ed euromediterraneo al casato marchionale di Monferrato.

Si è autorizzati a supporre che un grande viaggiatore quale fu Gaucelm Faidit, che fece dell'itineranza e del pendolarismo una pratica di vita, che ebbe buona conoscenza della regione corrispondente all'odierno Piemonte, non abbia tralasciato di stabilire convenienti contatti con il facoltoso ed accreditato parente, nonché intimo sodale, dei suoi patroni e sovventori monferrini, il giovane conte Uberto di Biandrate, in rapida ascesa dinastica e politica, ed abbia anzi pensato di sperimentarne l'ospitalità, di ingraziarselo e di ricevere adeguato *gazardon* veicolandone un'immagine favorevole.

Un indizio non trascurabile dell'esistenza di un rapporto di dimestichezza e di positiva considerazione delle capacità del trovatore limosino alla corte dei Biandrate è, a mio parere, ravvisabile nel fatto che il sopra ricordato scambio di cobbole tra Falquet de Romans e Nicolet de Turin nel quale sono citati il conte Goffredo ed il conte Uberto ricalchi integralmente lo schema metrico e rimico della canzone *Coras qe.m des benanansa* di Gaucelm Faidit, in probabile segno di rispetto e di omaggio verso un artista che tutto lascia credere ben noto ed apprezzato nei castelli lombardo-piemontesi di proprietà dei Biandrate.

Quelle fin qui formulate, per quanto suggestive, rimangono però, obiettivamente, solo delle ipotesi; a dar loro corroborazione provvedono, a mio avviso, i versi finali della canzone PC 167, 18 indirizzata a *'N Ric de joi part Blaia* (vd. l'ultima estrapolazione riportata nel regesto precedentemente fornito).

La critica specializzata¹⁴ ha mostrato invero imbarazzo ed esitazione nell'identificare la località evocata dal trovatore limosino e non ha saputo, in fondo, far di meglio che reiterare la congettura del Mouzat, il quale, dopo aver rigettato l'opinione del Kolsen (1916-1919: 166-169) secondo cui nel toponimo andrebbe ravvisato il piccolo villaggio di Blaia nel Tarn, a quattro chilometri a sud-ovest di Carmaux¹⁵ ed aver scartato pure la possibilità di un'allusione all'omonima città della Gironda, ha avanzato la proposta di considerare *Blaia* voce deformata per esigenze di rima di un appellativo geografico italiano, probabilmente di Biella (Mouzat 1965: 514).

A me riesce intollerabile il tentativo (così frequente) di spiegare parole o locuzioni che a volte tornano oscure nei testi trobadorici con presunte sviste o errori degli amanuensi, o, peggio, con deviazioni e alterazioni rispetto alle forme linguistiche normali compiute dagli autori stessi per necessità metriche e rimiche. Buon senso vuole che ci si attenga, finché è consentito, alle deposizioni dei manoscritti e al dettato presente nelle sequenze poetiche pervenute, che si alzino le antenne e si sfrutti al massimo il patrimonio conoscitivo disponibile, che si adottino strategie investigative commisurate ai singoli problemi, con fiducia nell'eventualità che *aliquid suboleat*¹⁶.

Ebbene, se si scruta diligentemente l'orizzonte mentale e geognostico che è lecito ammettere posseduto e padroneggiato da un trovatore giramondo come Gaucelm Faidit, arrivato per sua stessa dichiarazione in Ungheria e devotamente postosi al seguito del marchese di Monferrato nell'impresa d'oltremare, non si impiega

---

¹⁴ Cfr. in particolare Wiacek (1968: 86) e Chambers (1971: 79).

¹⁵ A giudizio dell'editore francese è «impossible que Gaucelm parle de ce village peu important, à l'écart de toutes les routes qu'a suivies le troubadour» (Mouzat 1965: 513).

¹⁶ Con la sua solita schiettezza Zufferey (1999: 328) ha scritto: «si le philologues n'obtiennent pas toujours de bonnes réponses, c'est parce qu'ils posent mal les questions».

molto ad accorgersi che proprio alla fine del XII secolo e agli inizi del XIII era salita alla ribalta politica, diplomatica, militare, economica, europea la regione balcanica. In questa Bonifacio I si era ritagliato un regno, di Tessalonica, dopo la forzata rinuncia all'Impero e aveva richiamato amici, collaboratori, seguaci, tra i quali va sicuramente annoverato Gaucelm.

Negli anni immediatamente successivi alla presa di Costantinopoli i principi latini della penisola balcanica dovettero ripetutamente fronteggiare le insidie e le scorribande dei gruppi etnici locali, da tempo riluttanti a riconoscere l'autorità imperiale e più volte vittoriosi sulle soldatesche contro di loro mandate dai Comneni e dagli Angeli. Tra le genti più indomite si segnalavano i Valacchi, che occupavano in prevalenza il territorio tra il Danubio e le Alpi Transilvaniche, ma erano sparsi anche in Bulgaria, Acaia, Albania, Attica, Epiro, Etolia, Macedonia e, soprattutto, Tessaglia.

Nel 1186, guidati dai due fratelli Pietro e Asen, i Valacchi si ribellarono contro l'imperatore bizantino Isacco e misero a ferro e fuoco la penisola balcanica con saccheggi e sanguinose campagne belliche che si protrassero per più di otto anni e diedero luogo ad un'effettiva anche se non ufficiale indipendenza del territorio da loro occupato ed origine a quello che gli storici sogliono definire il secondo impero bulgaro¹⁷.

A Pietro ed Asen, assassinati dai loro boiardi, successe il fratello Ioannitsa che decise di staccarsi dalla Chiesa greca e di allacciare rapporti con quella romana, avviando già nel 1199 scambi epistolari col pontefice Innocenzo III che portarono nel novembre 1204 alla solenne incoronazione, a Tirnovo, di Ioannitsa come «re di tutta la Bulgaria e Valacchia» per mano del cardinale legato Leo. Si aprì una nuova fase nella storia dei Valacchi che videro il loro regno riconosciuto e protetto dalla Chiesa romana, alla stessa stregua dell'Impero latino che si era da poco insediato a Costantinopoli.

Il primo e, a quanto fino ad oggi si sa, l'unico trovatore provenzale ad aver fatto riferimento ai Valacchi risulta essere stato Raimbaut de Vaqueiras, che nel sirventese *Conseil don a l'emperador* e nella canzone-sirventese *No m'agrad'ivers ni pascors* menziona i *Blacs* come terribili avversari di Baldovino di Fiandra e di Bonifacio di Monferrato¹⁸.

In antico slavo il termine storico per designare i Valacchi era *Vlach*, ma ricordando che nell'antica lingua d'oc – non diversamente da quanto si registra nel latino medievale e negli altri idiomi romanzi – frequente era il passaggio di *v* a *b*, non sorprende che Raimbaut, così come i contemporanei scrittori oitanici Goffredo di Villehardouin ed Enrico di Valenciennes e sull'esempio altresì dei professionisti della penna greci, abbia sostituito la fricativa labiodentale *v* con la labiale *b*.

Il territorio in cui abitavano i Valacchi era denominato nella loro parlata *Vlahia* o *Valahia*; è vero che sia nello slavo sia nel proto-rumeno la *h* si pronunciava aspirata e che la rappresentazione grafica di questa consonante stava ad indicare il suono espresso in latino e nelle altre lingue romanze con la velare *c*, ma è pur accertato che nel latino volgare e nelle loquenze che ne costituiscono l'evoluzione nelle varie parti della Romania la *h* in posizione interna manifestò di buon'ora la tendenza a scomparire e che tale fenomeno, ampiamente documentato nelle iscrizioni e nelle più antiche

---

¹⁷ Al riguardo si raccomanda Wolff (1949).

¹⁸ Sull'argomento vd. il recente intervento di Vatteroni (2013), con appropriati rimandi bibliografici.

deposizioni vernacolari rimaste, si generalizzò tanto da portare all'eliminazione nelle scritture della lettera alfabetica priva di suono proprio, con conseguente caducazione a livello fonetico dell'effetto acustico ad essa connesso.

L'invio di PC 167, 18, all'aristocratico *Ric de joi*, con puntualizzazione che trovavasi *part Blaia*, cioè oltre la Valacchia, si configura non solo ammissibile e consentano da parte di un verseggiatore che conosceva bene questa regione e la popolazione che l'abitava, ma depone a favore di un'omologazione di *Ric de joi* col conte Uberto di Biandrate, giacché in effetti tra i *companhon* di Bonifacio I proprio lui si distinse per propensione al radicamento delle dinastie «lombarde» nella penisola balcanica e si fermò in loco per supportare militarmente e diplomaticamente il blasonato congiunto anche successivamente al 1204, a testimonianza di uno speciale rapporto di devozione e attaccamento alla casa monferrina. Se poi, come ipotizzato da R. Lug, dietro il *senhal mon Thesaur* impiegato da Gaucelm Faidit è da ravvisare Guglielmo VI saremmo autorizzati a datare il testo a dopo il 1207, probabilmente agli anni in cui Uberto svolse le mansioni di reggente in Tessaglia, quando il trovatore limosino era da poco rientrato in terra occitanica. Un'importante conferma in tal senso viene dai vv. 13-14 della stessa lirica, ove il trovatore confessa francamente alla donna amata: «pois tant be.m vai / qe partitz sui de *lai*». La particella avverbiale *lai* (= laggiù) non lascia dubbi circa la sua significanza: nel vocabolario e nell'*imagerie* dei trovatori e del loro pubblico era diventata formulare e quasi «tecnica» per designare da sola, senza l'aggiunta di altri elementi di specificazione, i lontani paesi oltremare posti più in basso, a sud o sud-est dell'ambito geo-politico-culturale occitano, verso i quali erano diretti i viaggi compiuti *in servitio Dei*.

Conviene però tornare un istante sul toponimo *Blaia* incontrato nella *tornada* di *De faire chanso*; ho infatti l'impressione che non si tratti della sua unica occorrenza nel canzoniere del trovatore limosino. Nella lirica segnata col n° 33 nell'edizione Mouzat e avente per oggetto l'exomologesi delle prime gioie d'amore concesse da *Bon Esper* si legge un'esortazione rivolta da Gaucelm alla sua stessa canzone, vale a dire a chi avrebbe dovuto recitarla, a non tardare a presentarsi all'amico-protettore *Plus Avinen*, nemmeno se qualcuno avesse pensato di dare in regalo *Blaia*¹⁹. L'editore francese ha commentato: «*Blaia* est ici sans nul doute la célèbre petite ville de Blaye sur la Gironde, et qui est pour lui une possession enviable» (Mouzat 1965 : 277). L'opinione è stata condivisa senza esitazione da W.M. Wiacek (1968: 86) e con qualche riserva da F.M. Chambers (1971: 79). Io oso dissentire *in primis* perché *Blaia* nel Medioevo non aveva fama di luogo particolarmente ricco, tale da rappresentare un richiamo ammaliante e irresistibile, e poi perché è risaputo che i trovatori avevano l'abitudine, nelle loro frequentissime espressioni iperboliche e nelle pietre di paragone addotte per dare enfasi ai loro enunciati, di alludere non a località note e precise, ma favolose e avvolte in un'aura incognita che consentisse le più ardite attribuzioni e il balenio delle più straordinarie proprietà. A mio avviso la Valacchia, spazio geografico pochissimo o per niente conosciuto dal pubblico delle aule signorili del XII-XIII secolo, si prestava bene come «fondo» sul quale proiettare le più varie ed esagerate qualità incantatorie, anche se mancava per esse qualsiasi fondamento storico e riscontro concreto. Piuttosto che al modesto centro abitato girondino è secondo me possibile che Gaucelm Faidit abbia

---

¹⁹ Per comodità riporto di seguito i versi 68-72 della canzone: «E tu, chanssos, vai t'en, / e, per ren qu'om t'atraia, / no.t tarzes nien / tro mon Plus Avinen, / neis qui.t donava Blaia!» (Mouzat 1965: 276).

voluto, per porgere un'idea della forza d'attrazione/deviazione che poteva essere esercitata sul latore del suo artefatto, fare riferimento alla lontana e misteriosa regione confinante col territorio dominato dalla mitica per la sua opulenza e il suo sfarzo Costantinopoli, di cui aveva avuto personale contezza ma che era fuori del raggio geognostico della maggior parte della sua utenza e sembrava quindi confacevole alla fantasiosa e allettante evocazione di uno splendore, di una magnificenza, di un lusso non inferiori a quelli che vantava la capitale dell'impero bizantino, poco importando in un contesto letterario se le supposte prerogative rispondevano o meno alla realtà effettuale.

Un indiretto e finora non contemplato avallo delle ipotesi prospettate in merito alla pronunzia e alla grafia adottate per designare in antico occitano la Valacchia e all'ingresso nell'immaginario trobadorico di quest'area della penisola balcanica di recente assurta a notorietà e sulla quale si era però poco informati e che pertanto era passibile di additamenti, menzioni e adombramenti con tratti e colori completamente travisati e chimerici, viene, a mio parere, da un passo lirico di Aimeric de Belenoi su cui finora non ci si è fermati a sufficienza e che torna utile riportare nella sua interezza: «Si per amic / mi tengues la plus gaya / fag m'agra ric / mielhs que qui.m dones Blaya»²⁰.

Non c'è dubbio che anche in quest'occorrenza il sostantivo *Blaya* abbia valore simbolico e sia impiegato per accennare ad un'entità particolarmente preziosa e in grado di rendere la vita florida e confortevole, ad un tesoro smisurato e strabocchevole: costituenti qualitativi che poco o punto si riscontravano nel centro abitato, appena superiore ad un villaggio, posto tra Bordeaux e Saintes, e che invece potevano essere ascritti ad un paese immaginato e poeticamente « rappresentato » straordinariamente dovizioso quale la Valacchia surrettiziamente²¹ celebrata dai reduci della quarta crociata e da quanti avevano interesse a convogliare milizie scelte verso la penisola balcanica a sostegno dei tentativi di espansione coloniale ivi portati avanti da illustri casati nobiliari gallo-italici.

Al riguardo merita d'essere rilevato che il discordo di Aimeric de Belenoi ora preso in considerazione risente pesantemente sul piano strutturale e formale dell'influsso delle due canzoni di Gaucelm Faidit in cui è fatto riferimento a *Blaia* e che in particolare la quinta strofa (quella per l'appunto in cui si trova la citazione di *Blaia*) del medesimo *descort* risulta riprendere pari pari sette su dieci rimanti con terminazione in *-aia* dalle due ricordate testure del verseggiatore limosino²². E poiché, giusta la conclusione di A. Poli (1997: 152), il pezzo lirico venne con molta probabilità intramato tra il 1206 ed il 1211, riesce lineare pensare che l'idea di alludere a *Blaia* quale esempio di inestimabile, sbalorditivo e non sorpassabile cumulo di ricchezze possedute sia stata dal trovatore guascone (che non pare essersi mai recato in Oriente, anche se compose una canzone di crociata, *Consiros, com partitz d'amor*) derivata, così come le altre parole-nozioni incastonate nel testo, dai due componimenti di Gaucelm messi a profitto e che quindi la sua pietra di paragone sia stata profferta non

---

²⁰ Sono i versi 71-74 del discordo *S'a midons plazia*, per il quale vd. l'edizione critica curata da Poli (1997: 159-165), cui si è di recente aggiunta quella di Rea (2012).

²¹ E non diversamente da quanto si trova negli *excitatoria* ecclesiastici e laici spronanti alla liberazione dei *loca martyrii* decantati come estremamente accoglienti e ubertosi.

²² Lo ha ben messo in evidenza Poli (1997: 164-165).

per esperienza diretta, bensì per sentito dire, sulla base della ripetuta testimonianza dell'autorevole e di poco più anziano²³ compagno d'arte che aveva soggiornato nella penisola balcanica e ne era tornato con impressioni e racconti mirabolanti.

Quello dell'ascendente esercitato da Gaucelm Faidit sui trovatori contemporanei è capitolo ancora tutto da scrivere e che sono persuaso riserverà risultati inaspettati e impensati; in questa sede, ove ho già abbondantemente superato ogni limite di tempo, di spazio e di sopportazione, mi limito ad accennare velocemente ai nessi di natura formale che legano sul piano sequenziale, stichico, rimico, lessicale, alcuni pezzi del trovatore limosino a importanti *figmenta* di Aimeric de Peguilhan, di Elias Cairel, di Guilhem Figueira²⁴, e che lasciano intravedere una rete inimmaginata di conoscenze, contatti, scambi, dipendenze tanto ravvicinate che remote fra i rappresentanti più significativi della galassia artistica, ma anche intellettuale, mondano-culturale e mecenatesca, attiva e prospera tra la fine del XII e gli inizi del XIII secolo. Una cosa è certa: non si può dar conto esatto e attendibile della produzione poetica e del contesto socio-letterario dell'epoca ora delineata, della trama, delle vicende e degli snodi del movimento artistico-intellettuale innescato dalla confraternita trobadorica, italotropa e non, senza assegnare giusto posto alla copiosa, complessa e poliedrica opera di Gaucelm Faidit.

Bibliografia

ANDENNA, Giancarlo (1982): *Andar per castelli. Da Novara tutto intorno*. Torino: Milvia.

ANDENNA, Giancarlo (1996): «I conti di Biandrate e le città della Lombardia occidentale (secoli XI e XII)». In: *Formazione e strutture dei ceti dominanti nel Medioevo: marchesi, conti e visconti nel Regno italico. Atti del secondo convegno di Pisa, 3-4 dicembre 1993*. Vol. 2. Roma: Istituto Storico Italiano per il Medio Evo, p. 57-84.

---

²³ Sul *floruit* di Gaucelm Faidit i pareri sono contrastanti: si va dall'opinione di J. Mouzat, per il quale il trovatore sarebbe nato poco prima del 1150 e avrebbe cominciato la sua carriera di intrattenitore qualche anno avanti il 1170 per concluderla agli inizi del '200, alla convinzione di R. Lug, secondo cui l'attività del Nostro si sarebbe esplicita all'incirca tra il 1190 e il 1240. Io credo che aggancio fermo e affidabile per fissare nel tempo l'arco esistenziale di Gaucelm sia la giocosa e caricaturale rassegna dei poeti contemporanei che intorno al 1192-93 effettuò il Monge de Montaudon in *Pos Peire d'Alvermh'a chantat*. Al quinto posto nella galleria letteraria si trova proprio Gaucelm Faidit, corbellato perché da poco era diventato, da drudo, marito di una compagna d'arte. Tenendo conto da un lato che per essere incluso nella satira burlesca all'altezza cronologica sopra indicata il trovatore limosino doveva aver già dato prove concrete del suo talento, dall'altro che solo di recente aveva contratto matrimonio, «accidente» che a quei tempi soleva avvenire in età relativamente giovane, non è forse temerario e infondato supporre che la sua venuta al mondo debba farsi risalire approssimativamente alla metà della settima decade del XII secolo, qualche lustro quindi prima di quella di Aimeric de Belenoi, il cui percorso esistenziale si sarebbe svolto, secondo l'ultimo editore della sua opera, tra il 1165 ed il 1242 almeno, ma che sembra più giusto far cominciare più tardi, assegnando la composizione della canzone di crociata *Consiros, com partitz d'amor* anziché al 1187, come proposto da Poli, al lasso di tempo compreso tra il 1208 ed il 1210, come suggerito da R. Lug in una comunicazione privata che sta per essere resa di pubblico dominio. Quanto al punto di arrivo dell'*iter* terreno di Gaucelm Faidit non si rivela più accettabile quello, al principio del XIII secolo, intravisto dal Mouzat, e non ci sono elementi ostativi all'allungamento, ventilato dallo studioso tedesco, fino alla metà della quarta decade della medesima centuria.

²⁴ Perspicace ed opportuna segnalazione in Lachin (2004: 425-426, 437).

- ARVEILLER, Raymond; GOUIRAN, Gérard (1987): *L'Œuvre poétique de Falquet de Romans*. Aix-en-Provence : C.U.E.R.M.A.
- BOESCH GAIANO, Sofia (1968). [s. v.] «Biandrate, Uberto di». In: *Dizionario Biografico degli Italiani*. Vol. X. Roma: Istituto dell'Enciclopedia Italiana, p. 280.
- Borghi Cedrini, Luciana (2000): «L'enigma degli pseudonimi nel débat tra Raimbaut d'Aurenga, Bernart de Ventadorn e Chrétien de Troyes». In: FLORIS, Ubaldo; VIRDIS, Maurizio (ed.): *Il segreto. Atti del Convegno di Studi (Cagliari, 1-4 aprile 1998)*. Roma: Bulzoni.
- BOUTIÈRE, Jean; SCHUTZ, A. H. (1964): *Biographies des Troubadours*. Parigi: A. G. Nizet. Seconda edizione.
- CERDÀ SUBIRACHS, Jordi (2007). «La ocultación como propaganda». In: CASTANO, Rossana; LATELLA, Fortunata; SORRENTI, Tania (a cura di): *Comunicazione e propaganda nei secoli XII e XIII. Atti del convegno internazionale (Messina, 24-26 maggio 2007)*. Roma: Viella, p. 187-197.
- CHAMBERS, Frank M. (1971): *Proper Names in the Lyrics of the Troubadours*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press.
- COGNASSO, Francesco (1968): *Il Piemonte nell'età sveva*. Torino: Deputazione Subalpina di Storia Patria.
- DE GINGIS-LA-SARRAZ, F. (1849): «Documents pour servir à l'histoire des comtes de Biandrate». *Memorie dell'Accademia delle Scienze di Torino*, s. II, IX-X, p. 123-187.
- DEAMBROGIO, Giovanni (1982): *Il territorio di Biandrate nel secolo XIII*. Novara: Coop. Art. Tipolitografica Excelsior.
- DENOMY, Alexandre J. (1951): «Jois among the Early Troubadours: Its Meaning and Possible Source». *Mediaeval Studies*, XIII, p. 177-217.
- GIUNTA, Claudio (2007): «Sulla ricezione e sull'interpretazione della poesia delle origini». In: CASTANO, Rossana; LATELLA, Fortunata; SORRENTI, Tania (a cura di): *Comunicazione e propaganda nei secoli XII e XIII. Atti del convegno internazionale (Messina, 24-26 maggio 2007)*. Roma: Viella, p. 31-48.
- GOUSTINE, Luc de (2011): *Gaucelm Faidit, amours, voyages et débats*. Moustier Ventadour: Carrefour Ventadour (= Cahiers de Carrefour Ventadour).
- HABERSTUMPF, Walter (1995): *Dinastie europee nel Mediterraneo orientale*. Torino: Scriptorium.
- HARVEY, Ruth; PATERSON, Linda (2010): *The Troubadour «tensos» and «partimens»*. Cambridge: D. S. Brewer.
- HOPF, Karl (1877): *Bonifaz von Monferrat der Eroberer von Konstantinopel und der Trobador Rambaut von Vaqueiras*. Berlino: C. Habel.

- HUTCHINSON, Patrick (2007): «Peire Vidal, géographe amoureux et/ou producteur d'espaces de propagande politique». In: CASTANO, Rossana; LATELLA, Fortunata; SORRENTI, Tania (a cura di): *Comunicazione e propaganda nei secoli XII e XIII. Atti del convegno internazionale (Messina, 24-26 maggio 2007)*. Roma: Viella, p. 369-395.
- KOLSEN, Adolf (1916-1919): *Dichtungen der Trobadors*. Halle: Niemeyer.
- LACHIN, Giosuè (2004): *Il trovatore Elias Cairel*. Modena: Mucchi.
- LUG, Robert (2011): «Gaucelm Faidit et Maria de Ventadorn, vivaient-ils encore en 1235?». In: GOUSTINE, Luc de: *Gaucelm Faidit, amours, voyages et débats*. Moustier Ventadour: Carrefour Ventadour (= Cahiers de Carrefour Ventadour).
- LUG, Robert (2012) : «Politique et littérature à Metz autour de la guerre des amis (1231-1234). Le témoignage du Chansonnier de Saint-Germain-des-Prés». In: CHAZAN, Mireille; REGALADO, Nancy F. (ed.): *Lettres, musique et société en Lorraine médiévale. Autour du «Tournoi de Chauvency»*. Actes. Ginevra: Droz, p. 451-486.
- MELIGA, Walter (2001) : «Une nouvelle édition du troubadour Gaucelm Faidit». In: KREM-NITZ, Georg et alii (ed.): *Le Rayonnement de la civilisation occitane à l'aube d'un nouveau millénaire. Actes du 6e Congrès international de l'Association Internationale d'Études Occitanes (12-19 septembre 1999)*. Vienna: Edition Praesens, p. 236-243.
- MELIGA, Walter (2003): «Il pubblico dei testi cortesi». In: BOITANI, Piero; MANCINI, Mario; VARVARO, Alberto: *Lo spazio letterario del Medioevo. 2. Il Medioevo volgare. III: La ricezione del testo*. Roma: Salerno.
- MOUZAT, Jean (1965): *Les Poèmes de Gaucelm Faidit, troubadour du XIIe siècle*. Parigi: A. G. Nizet.
- NEGRI, Antonella (2006): *Le liriche del trovatore Guilhem de la Tor*. Soveria Mannelli: Rubbettino.
- NELLI, René (1963) : *L'Érotique des troubadours*. Tolosa: Privat.
- PICCININNI, Vanda (1977): «Analisi semantica di antico-provenzale *ric/ricaut*». *Medioevo Romano*, 4, p. 272-293.
- POLI, Andrea (1997): *Aimeric de Belenoi. Le poesie*. Firenze: Positivamail Editore.
- RAGGI, A. (1933): *I conti di Biandrate*. Novara: Cattaneo Editore.
- REA, Roberto (2012): «Il descort di Aimeric de Belenoi, *S'a midons plazia (BdT 9, 20)*». *Critica del testo*, 15/2, p. 9-38.
- RIZZI, E. (1996): «Dalla piana novarese agli alpeggi del Monte Rosa. Luoghi e vicende dei conti di Biandrate». *Bollettino storico per la provincia di Novara*, 87, p. 325-336.
- SELLA, Quintino (a cura di) (1887). *Codex Astensis qui de Malabayla communiter nuncupatur*. Roma: Tipografia Salviucci.

- VALLET, Edoardo (2003): «*Il senhal* nella lirica trobadorica (con alcune note su *Bel/Bon Esper* in Gaucelm Faidit)». *Rivista di Studi Testuali*, 5, p. 111-167.
- VALLET, Edoardo (2010): «*A Narbona*». *Studio sulle tornadas trobadoriche*. Alessandria: Edizioni dell'Orso.
- VATTERONI, Sergio (2013): «*Blacs e Drogoiz*. Valaques et Sklavènes dans un poème de Raimbaut de Vaqueiras». *Romania*, 131, p. 467-473.
- VIRGILI, Maria Giovanna (1974): «I possessi dei conti di Biandrate nei secoli XI-XIV». *Bollettino Storico-Bibliografico Subalpino*, LXXII, p. 633-685.
- WIACEK, Wilhelmina M. (1968): *Lexique des noms géographiques et ethniques dans les poésies des troubadours des XIIe et XIIIe siècles*. Parigi: A. G. Nizet.
- WOLFF, R. L. (1949): «The "Second Bulgarian Empire". Its Origin and History to 1204». *Speculum*, 21, p. 167-206.
- ZUFFEREY, François (1999): «Tenzons réelles et tenzons fictives au sein de la littérature provençale». In: PEDRONI, Matteo; STÄUBLE, Antonio (a cura di): *Il genere «tenzone» nelle letterature romanze delle Origini*. Ravenna: Longo Editore, p. 315-328.

Ancora sul *Mon Esteve* di *BdT* 183,11

Gerardo LARGHI
Università di Messina

Tra i tanti compiti che attendono i provenzalisti, il più intrigante, perché potenzialmente gravido di più felici conseguenze, è forse quello di far piena luce sull'ambiente dei *companhos* di Guglielmo IX d'Aquitania, di gettare cioè uno sguardo su quel circolo di amici e vassalli che assistettero e incoraggiarono i primi vagiti della lirica in volgare. La bisogna è facilitata dall'abbondanza di documentazione storica di cui disponiamo, a partire dalla ricca serie di atti emessi dalla cancelleria comitale e dai non rari rogiti nei quali compare il nome del proto-trovatore, i quali fanno da controcanto agli sporadici casi di poesie guglielmine che contengono citazioni di personaggi storicamente collocabili. Tra quest'ultime spicca comunque *Pos vezem de novel florir* (*BdT* 183, 11), la lirica conservata in tre testimoni e la cui autorialità è contesa tra Guglielmo stesso e Bertran de Pessars, ma che è ormai unanimemente assegnata al conte-duca¹. Nella *tornada* compare un *Mon Esteve* che taluni esegeti considerano un *senhal* (così, sia pure dubitativamente, Nicolò Pasero nell'*index* dei nomi della sua edizione)², e tal'altri l'appellativo di un inidentificato personaggio. I soli che, a nostra conoscenza, abbiano avanzato proposte identificative sono stati Walter Meliga (2001: 219-220; 2011: 48-49), che ha collegato il contenuto delle due *tornadas* e ha ipotizzato di riconoscere in *Esteve* il conte narbonese Amalrico I, e alcuni anni or sono Maria Luisa Meneghetti (2005: 461-469), la quale, notando che il nome *Esteve* era diffuso nella famiglia dei conti di Blois, che Adele di Blois, moglie del signore francese, fu un'appassionata cultrice di poesia, e che Enrico di Blois aveva partecipato, al fianco di Guglielmo IX, alla Prima crociata, collegò i fatti e, inquadrando la stesura del componimento in data anteriore al 1101, propose di ravvisare nell'aristocratico oitanico il destinatario dei versi³. L'ipotesi ha, tra gli altri, il pregio di additare nel pubblico dei *fideles* una delle chiavi per raggiungere il cuore ideologico di un componimento il cui messaggio appare tutto sommato ancora abbastanza enigmatico. Ma c'è da chiedersi di quale uditorio si

---

¹ Pasero (1973: 196-198). I tre manoscritti sono CEa¹.

² Pasero (1973: all'indice s. v.)

³ Come la studiosa ha verificato, il conte in numerose carte è denominato *Stephanus* (vd. ad esempio quella edita da Marchegay 1879: 28-29).

parli: quello, come ha visto la studiosa, generico degli *aizis* o quello specificamente *ligérien*, o, meglio, adelino, di *aizi*?

Qui vorremmo riprendere l'analisi dell'intero testo per provare a rispondere al quesito.

Il contesto poetico è ben noto: l'artista si rivolge direttamente ai suoi ascoltatori/accompagnatori per i quali espone le «regole cortesi da osservare, pena l'insuccesso, l'esclusione dalla cerchia dei Fedeli d'Amore» (Pasero 1973: 189). La compagnia cui Guglielmo s'indirizza doveva dunque aver già condiviso temi, esperienze, linguaggio, in una parola quella grammatica di base, quel «vocabolario familiare»⁴, rappresentato dalla dottrina con cui l'autore impastava i suoi versi: non è oggettivamente persuasivo che destinatario degli stichi fosse invece qualcuno che non avesse già posseduto la materia. La struttura stessa, d'altronde, assimila *BdT* 183, 11 ad un proclama, un'ordinanza nei confronti del pubblico che si interpella. È quasi inutile, infatti, ricordare che nelle poesie il luogo in cui i termini compaiono non è mai irrilevante, in particolare se si tratta dell'*incipit* o dell'*explicit*. Non può perciò essere casuale che così come sovente i rogiti notarili e gli atti comitali si aprono con un'indicazione cronologica relativa al momento della dettatura, e così come altrettanto sovente il luogo della sottoscrizione delle carte e l'elenco dei *testes* che garantivano dell'intesa raggiunta si rinvencono negli escatocolli delle *chartes*, allo stesso modo un'avvertenza temporale (*Pos vezem de novel florir* prima che un omaggio ai *débuts printaniers* mediolatini è un'informazione relativa ad una precisa stagione dell'anno) apre il componimento, mentre lo concludono le citazioni di Narbona (luogo da cui Guglielmo è assente) e di un teste/ambasciatore *Esteve* (chiamato manifestamente ad essere «garante»: si noti che è l'intera impalcatura dei vv. 43-50 a poggiare sulla reiterazione di *guirens*, un lemma del cui pregnante valore giuridico non è lecito dubitare). Ai nostri occhi la disposizione seguita da Guglielmo è così puntuale da rendere la poesia strutturalmente simmetrica agli atti notarili e dunque da assimilare il testo ad un «dettato» comitale⁵ e nel contempo potrebbe anche attare a spiegare la doppia *tornada* di chiusura. Le due *finidas*, in altri termini, non sarebbero, come pure ipotizzato, frutto di una doppia redazione del testo, ma avrebbero il compito di certificare all'uditorio il volere dell'autore⁶: e laddove il codice C, pur uscito da uno *scriptorium* narbonese, ha omesso proprio la strofa nella quale si evocerebbe la città linguadociana, è significativo che i versi che contengono l'invio a *Esteve* siano invece conservati in tutti i testimoni⁷.

Ne congetturiamo (sulla base di quanto il trovatore stesso proclama e del collegamento operato dalla Meneghetti), che attraverso *Pos vezem* il duca abbia inteso

---

⁴ Non a caso il testo si caratterizza anche per presenza insistita del lessico della comunicazione: «d'amor no dei dire» (v. 7), «maintas vetz que.l cor me ditz: "tot es niens"» (v. 17-18), «s gart en cort de parlar / vilanamens» (v. 35-36), «que.ls motz son faitz tug per egau» (v. 29). Beltrami (1990: 42), ha rilevato l'importanza del tema della corte in questo *vers*, mentre molti critici, sulla scorta di Rajna (1928: 358-359) e Lejeune (1956: 107-108), hanno ritenuto che Guglielmo stesse parlando ad un gruppo di cultori della poesia risiedenti a Narbona.

⁵ Sono debitore per tale suggerimento a Sébastien Abel Laurent, il quale su questo tema ha in preparazione un contributo e che ringrazio per avermi fatto parte delle sue riflessioni.

⁶ Tutti i più recenti editori hanno ritenuto che entrambe le strofe conclusive siano frutto dell'ingegno poetico di Guglielmo. Non vi sono ragioni per negare ciò.

⁷ I manoscritti che conservano il testo presentano tra loro notevoli divergenze e ciò rende ancora più complessa l'indagine. Si intende tornare su questo specifico problema ecdotico in un prossimo studio.

ordinare ai componenti della sua *companhia* di essere *consens* verso *estranhs* e *vezis*, ovvero di portare *obediensa* a *maintas gens*, evitando comportamenti inadeguati alla *cort*. Essi, che erano coloro ai quali si rivolgeva direttamente, avrebbero certo saputo intendere il significato ultimo del *vers* e la riflessione intorno ad *amor*.

Il problema dal nostro punto di vista però è proprio qui: non rischia cioè di essere antistorico ipotizzare che già a questa altezza cronologica, all'inizio del cammino della poesia occitanica volgare, alcuni versi contengano, sia pure *in nuce*, temi che in realtà saranno sviluppati dalla riflessione poetica solo più avanti nel tempo? La stessa Maria Luisa Meneghetti (2005: 461), conscia del pericolo, dopo aver individuato negli stichi del duca-conte «une série de thématiques (l'amour vu comme service, la nécessité pour l'amant de respecter certaines règles de comportement, l'inaccessibilité de la dame)» ha aggiunto che tali direttive erano però «peut-être encore inusitées au moment de sa composition» per quanto «avec les poètes de la génération qui a suivi celle du duc d'Aquitaine, deviendraient des expressions essentielles de l'idéologie des troubadours».

Tutti gli studiosi che si sono chinati su quest'affascinante testo ne hanno, infatti, ampiamente evidenziato il *côté* «cortese». Eppure, tale esegesi si regge soltanto proiettando a ritroso su *BdT* 183, 11 le ombre di quel che la poesia trobadorica sarebbe divenuta: il glossario utilizzato da Guglielmo, infatti, di per sé non ha nulla di specificamente amoroso, né a questo scopo è sufficiente invocare la presenza del lemma *amor*, il quale, da parte sua, non ha alcuna esclusiva pregnanza sentimentale.

Sicché se l'interpretazione «erotica» di questo *vers* non si può escludere, se non altro appunto assumendo la prospettiva di quel che la poesia occitanica medievale era destinata a divenire, varrà però la pena di accostare a tale lettura anche altre chiavi esplicative inserendo così il testo entro una dimensione polisemica. Ormai sappiamo bene, infatti, come il pensiero dell'età di mezzo, e quello del XII secolo in particolare, costruisse letture multiformi di un medesimo oggetto storico.

Prendiamo, ad esempio, la parola *amor*: essa non fu utilizzata solo nel suo valore psicologico-cortese, per designare di un sentimento intimo e personale, ma indicò anche il patto, l'accordo palese, l'intesa che obbligava i contraenti a sottostare ad alcune norme, a legarsi con vincoli, per lo più privati ma che avevano un evidente riflesso sulla dimensione pubblica. Essa dunque designò tanto il sentimento personale che l'amicizia o, infine, i legami sociali che univano d'omini e vassalli.

Altrettanto si dica, ad esempio, in merito alla coppia *obediens/obediensa*: pur citati una volta sola, infatti, esse sono voci chiave per cogliere l'atteggiamento che il (o i) destinatari dei versi devono tenere e hanno chiaramente valore feudale, pur non mancando di tingersi di accezioni religiose⁸.

Allargando poi lo sguardo all'intero testo, è evidente come *BdT* 183, 11 sia costruita su un ampio reticolo di termini tratti dal vocabolario feudale. Il poeta non si limita a incentrare sulla subordinazione la via per *amor* ma declina tale segnale: a suo giudizio, in effetti, la sottomissione si realizza solo se il soggetto agente è *aclis/consens als estranhs et al vezis*, nonché *obediens* verso *sels d'aicels aizis*. Colui che vuole *amor* deve essere in grado di *far faitz avinens* e di evitare di *parlar vilanamens*. In tale prospettiva la soggezione è sì la chiave per raggiungere *amor* ma per conquistarla si

---

⁸ Roncaglia (1964: 599-600, n. 6 per i v. 31-32) rinvia ad una fonte ovidiana. Si tenga anche conto del parere di Pasero (1973: 194, n. 11).

devono mettere in pratica condotte che il poeta compendia nella coppia *aclis/obediens* (che evidenzia l'obbligo di dipendenza), e nel dittico «far faitz avinens/se gard[ar] de parlar vilanamens», che invece presuppone il controllo dell'agire e del colloquiare. Come noto nella realtà coeva l'insieme di queste caratteristiche corrispondeva a precisi vincoli sinallagmatici: tutte queste qualità rivestivano, infatti, una dimensione politica e sociale e non erano, come si potrebbe erroneamente ritenere, semplici attributi legati al comportamento individuale, atteggiamenti privati la cui applicazione avrebbe trasformato un gruppo di selvaggi guerrieri in una compagnia dotata di usi e costumi meno rustici e, invece, più educati.

Il dittico «faitz avinens/se *gard[ar]* de parlar vilanamens» aveva, ad esempio, il suo perfetto corrispettivo in quei doveri di fornire *auxilium - consilium* che rappresentavano gli impegni «positivi» cui il vassallo doveva sottomettersi per essere ritenuto degno del *beneficium*⁹, cioè della ricompensa rappresentata dal feudo, che poteva essere un bene mobile o immobile e di natura diversa (fiscale, militare, amministrativa, ecc.), ma che poteva anche, più semplicemente, corrispondere ad una entrata nella rete familiare del signore, della cui *fide* poteva essere considerato degno.

Non paia incongruo l'accostamento tra generiche formule liriche e un vocabolario tecnico come quello legale, e feudale in particolare: le affermazioni di Guglielmo, infatti, dovevano risuonare costantemente nelle orecchie del pubblico che assisteva agli spettacoli trobadorici, come dimostrano *ad abundantiam* i documenti storici¹⁰. A puro titolo esemplificativo si ricordi che l'espressione *auxilium et consilium* che riecheggia nei versi del proto-trovatore, si trova nel testamento di Raimon Trencavel laddove, tra le prescrizioni che esso contiene relative agli obblighi cui deve sottoporsi il feudatario per mantenere i diritti sul *castrum* di Jeannes (Tarn), il riferimento all'omaggio e al giuramento sono sintetizzati nella formula «far segis et valenssa lialments de plag et de guerra» (De Vic e Vaissète 1872-1892, VIII: col. 266). La medesima idea fu espressa nel 1179 in un documento siglato da Raimondo V di Tolosa e da alcuni signori del *nîmois* che riprendendo il loro *castrum* in feudo dal conte linguadociano promisero «fidelitatem jurare et hominium facere et vos et successores vestros in guerris et in placitis fideliter omni fraude remota de ipsis castellis, ad comonicionem vestram quam nobis feceritis per vos vel per legatos vestros, adjuvare et specialiter contra ipsum vicecomitem Nemausensem» (Débax 2006). Quanto ad *amor*, con connotazione equivalente lo si rinviene nel giuramento del 1176 pronunciato davanti al conte di Foix: «e chel l'asjutoris que nos te fariam, serian fait per t'amor no per destreid de las fortesas cobrar»¹¹.

---

⁹ Un tale complesso è ben condensato dalla più antica *forma fidelitatis*, la quale riassume i doveri del vassallo verso il suo signore in una formula ben nota ai medievalisti: «Qui domino suo fidelitatem jurat, ista sex in memoria semper habere debet: incolume, tutum, honestum, utile, facile, possibile [...]». Accanto a questi obblighi «negativi» ve ne erano però altri due «positivi»: «non enim sufficit abstinere a malo, nisi fiat quod bonum est. Restat ergo ut in eisdem sex supradictis consilium et auxilium domino suo praestet si beneficio dignus videri velit et salvus esse de fidelitate quam juravit». Su queste affermazioni si vedano Poly e Bournazel (1980: 147 sgg.), e soprattutto Ganshof (1982: 135: «Sed non ideo casamentum meretur; non enim sufficit abstinere a malo, nisi fiat quod bonum est»).

¹⁰ Tanto che esse, dall'epistola di Fulberto del 1020 nella quale la si rinviene per la prima volta, furono poi incorporate nei *Libri Feudorum* grazie ai quali il loro successo, già imponente, si moltiplicò in tutto l'Occidente.

¹¹ Cfr. Débax (2003: 126-127 e n. 152) da cui traiamo la citazione.

Altra coppia di termini chiave in *BdT* 183, 11 è quella formata da *aizimens* e *aizis*, tradotti dall'ultimo editore italiano del canzoniere guglielmino rispettivamente con «regole» e con «cerchia». Anni or sono Roger Dragonetti in un suo ricco contributo sul valore semantico di *aizi/aizimens* aveva rilevato che il significato originario di questi lemmi era 'diritto d'uso, pertinenza, spazi comuni, possedimenti', cioè che essi designarono anzitutto uno spazio, fisico o morale, nel quale ognuno trovasse la propria dimensione. L'interpretazione erotica del testo ha perciò obbligato i commentatori a qualche acrobazia verbale per giustificare l'invito ad applicare tale norma ad *estranhs* e *vezis*: perché un uomo per essere davvero compiacente verso Amore dovrebbe obbedire ai vicini ed ai lontani? L'aporia potrebbe essere risolta ricorrendo alla classica affermazione secondo cui la *fin'amor* richiede all'amante una totale devozione verso la donna e in effetti Dragonetti (1964: 140), che ben vide la difficoltà, seguito da Pasero e da altri, giustificò tale dichiarazione sostenendo che «Amour est [...] posé comme un ordre secret qui règle le monde. Or cet ordre est de telle nature, qu'il exige qu'on soit consens et obediens à tous les sujets d'Amour qu'il soient éloignés (*estranhs*) ou voisins (*vezis*)».

Vezis, però, può avere anche un altro valore, il quale a nostro giudizio maggiormente si attaglia al passo in questione. *Vicini/proceres*, infatti, non erano solo genericamente i vicini in senso locativo, ma tutti coloro che appartenevano ad una precisa cerchia sociale, che erano cioè parte integrante del tramaglio di relazioni nel quale ogni aristocratico (ma meglio sarebbe dire, ogni uomo del Medioevo), considerava naturale vivere e crescere. Non si deve, infatti, mai dimenticare che l'uomo dell'età di mezzo si pensava sempre come parte di un *réseau*, e che affidava a tale insieme non solo il suo benessere ma la sua stessa vita. Ai *proceres*, ad esempio, erano commesse importanti funzioni mediatricie, erano loro che si attivavano per dirimere attraverso concordati extragiudiziari la gran parte delle contese che si generavano. I vicini erano anzitutto i membri della *masnada* del signore (Meliga 2001: 219). Quanto agli *estranhs*, il lemma non designa solo i non-vicini ma anche coloro che, originariamente estranei al sistema, sarebbero entrati a farne parte¹²: anche a loro si doveva obbedienza, cioè l'atto di *fide* verso il signore. *Vezis* ed *estranhs* possono dunque designare, in tale prospettiva, tutti coloro che appartenevano alla rete feudale del conte-duca aquitano. A questo punto, dunque, l'espressione guglielmina *en cort* che si rinviene al v. 35 andrà intesa nel senso più pieno del termine: si tratta proprio della corte del signore pittavino e nei suoi versi il poeta enuncia esplicitamente alcune delle regole di comportamento che ogni buon feudatario dovrebbe/deve assumere.

Se si accogliesse la nostra congettura, potremmo allora formulare l'ipotesi che il valore che nel testo guglielmino «informa» di sé l'*amor* sia la *fidelitas*, in altri termini che uno dei temi di *BdT* 183, 11 sia la relazione tra un *om* e il suo *senhor*. Il canto del poeta oltre che (o prima che?) una riflessione sull'amore genericamente inteso, potrebbe perciò rappresentare un'analisi della natura del rapporto tra il signore e i propri *companhon* e in esso il lirico parrebbe aver fatto discendere l'*amor* dal legame tra il feudatario e i vassalli, dalla *coniunctio* tra i loro destini: in questi versi Guglielmo

---

¹² Nella carta rilasciata ad Olliergues nel 1252, ad esempio, si legge: «E si oms estranhs venia estar em oms apelats de servitut, e non es segut dyns un an e un jorn, des aqui en lay pot remanir en la vila cum autres francs oms, e non es tenguts a respondre, mas a l'usatge» (ed. Boudet 1914: 120). Qualunque *estranh* poteva essere per la comunità un *vezis*.

potrebbe dunque aver raccolto alcune considerazioni sull'*amicitia* (sinonimo, nel vocabolario sociale feudale, di *amor*), cioè su quel complesso di atteggiamenti, norme e comportamenti che regolavano i rapporti pubblici e privati. L'*obediensa* guglielmina rientrerebbe dunque pienamente (giusta la riflessione roncagliana sul punto) nella sua dimensione universale, e l'*amor* da lui cantato in *BdT* 183, 11 avrebbe il compito di regolare le dinamiche interpersonali.

Ovviamente di per sé una simile impalcatura ideologica non smentisce l'immedesimazione tra il *Mon Esteve* guglielmino e il conte di Blois *cognomine Esteve* (Meneghetti 2005: 191). Tanto più che i versi indirizzati da Baldrico di Bourgueil ad Adele di Blois ed opportunamente segnalati dalla Meneghetti, dimostrano inequivocabilmente che l'aristocratica corte oitanica sapeva gustare dei piaceri della letteratura, che la nobildonna normanna era oggetto di adulazioni letterarie, e che sarebbe ben stata in grado di apprezzare il contenuto «cortese» della lirica del signore aquitano. Ma come visto, in nessun punto i versi trobadorici parlano con assoluta evidenza del sentimento amoroso, e tanto meno di esso quale affetto personale, mentre la riflessione dell'artista pittavino sembra concentrarsi precipuamente sulla dimensione feudale della vita. Una tendenza che ci pare poco acconcia agli interessi di una nobildonna come Adele, o alla quale lei meno si sarebbe accomodata; pare poi altrettanto arduo ammettere che il conte-duca avrebbe discorso di simile argomento, ed utilizzando analoghe espressioni, con il conte Enrico di Blois. Tanto più che ad oggi non conosciamo con precisione la natura degli eventuali rapporti che costui avrebbe intrattenuto con il signore aquitano.

Per contro chi certamente poteva apprezzare un simile ragionamento erano i membri stessi della compagnia, della *cort* come Guglielmo afferma, che lo seguiva in ogni dove, che ne scrutavano la vita quotidiana, assistendolo nelle decisioni, consigliandolo nelle difficoltà: in altri termini a noi sembra che *Esteve* sia più facilmente individuabile tra coloro che formavano il pubblico più immediato cui erano indirizzati i testi lirici, quella arena che assisteva alle esibizioni artistiche alla corte del conte-duca. Essi, d'altronde, erano i personaggi più direttamente legati a lui da vincoli vassallatici e coloro per i quali *obediensa* e *amor* avevano un riflesso immediato nella vita quotidiana.

Gli scavi diplomatici e prosopografici hanno dunque consentito di riconoscere un soggetto che nei rogiti guglielmini occupa (costantemente) una posizione di rilievo, e le cui caratteristiche personali e sociali corrispondono al profilo di *Mon Esteve* fin qui disegnato. Esaminando le pergamene nelle quali figura il conte di Poitiers, è dato, infatti, di imbattersi in uno *Stephanus/Esteve* omonimo del destinatario della *tornada*, originario di Caumont (l'attuale Caumont-sur Garonne, nei pressi di Mas-d'Agenais, nell'attuale dipartimento del Lot-et-Garonne), dunque proveniente e residente dall'*Agenais*, grande feudatario e coevo del proto-trovatore.

*Stephanus de Calvo Monte*¹³, questo il suo nome, compare per la prima volta tra i sottoscrittori in una carta redatta tra 1079 e 1095, allorché Guglielmo conte di Poitiers concesse al cenobio de La Sauve-Majeure il diritto di bandire una fiera annuale per la festa dei santi Simone e Giuda¹⁴. Il Nostro dovette intrattenere intensi contatti con

---

¹³ Secondo Courcelles (1822-1833, VI: 118) la famiglia potrebbe essere stata originaria del Rouergue, ma la notizia deve trovare più solide conferme documentarie.

¹⁴ Higounet e Higounet Nadal (1996, I: c. 14).

gli ambienti monastici riformatori nelle Landes poiché, sempre nel medesimo arco di tempo, il suo *signum* figura tra quelli di quanti approvarono gli atti con cui Pietro, visconte di Gavaret fece dono, ancora in favore di La Sauve-Majeure, della fondazione religiosa che stava costruendo nel suo dominio, e i rogiti con cui Guglielmo duca d'Aquitania confermò tale donazione e accordò l'esenzione alla nuova comunità¹⁵. I rapporti di Stefano con Pietro di Gavaret non furono affatto episodici, se è vero che, nel medesimo periodo cronologico, lo stesso *Stephanus* de Caumont fu anche tra i fideiussori di un'altra erogazione del visconte ai monaci¹⁶.

Più tarda invece è la partecipazione dell'aristocratico guascone all'intesa, databile tra 1107 e 1118, tra La Sauve-Majeure e i monaci di Saint-Séver in merito ad un luogo, di nome Monheurt, che era stato in precedenza donato al *beato Gerardo* da *vir quidam illustris nomine Stephanus de Calvo Monte*¹⁷.

Nel 1111 Raimondo di Bouglon¹⁸ e suo fratello Stefano di Caumont, qualificati entrambi come *vicini proceres*, parteciparono ad una delimitazione di territori tra le diocesi di Bazas e di Agen, nei dintorni di Casteljaloux (Piganeau 1874: 25).

Alcuni anni più tardi, per la precisione nell'agosto 1115, Stefano di Caumont figurò nel ristretto gruppo di *consiliatores, adiutores et firmatores* di Guglielmo IX, di sua moglie e del figlio, che assisterono alla loro donazione in favore della abazia di Lézat di una località sita di fronte al castello Narbonese. Nella carta si assicura che nessuna violenza potrà essere fatta a coloro che vi risiederanno, che gli abitanti di Tolosa continueranno a pagare i servizi e il censo secondo costume e che gli estranei non subiranno vessazioni:

Divina declarante Scriptura pro certo scitis amantissimi decere Dominum de nostra honorare substancia, ut illius congruis diviciis in celis ditari mereamur cum sanctis. Ego vero, Guillelmus, comes urbis Tholose simulque princeps Pictavensis provincie, cognoscens in sanctis suis Deum esse mirabilem, et quoniam qui illos honorat Deum honorare creditur, volo, meditor et cupio quendam fidelem suum, videlicet sanctissimum confessorem Antonium, de meis substanciis meisque honorare helemosinis, ut ejus precibus in celis merear a Christo honorari et magnificari. Volente igitur ac largiente cunctipotente, ego Guillelmus, comes, et uxor mea et filius meus, nomine Guillelmus, in Christi honore et in cunctorum nostrorum criminum remissione, honorabili sanctissimoque confessori Antonio et Oddoni abbati et monachis Lesati damus et firmamus jure perpetuo illam plateam et totum illum locum qui videtur esse ante portam castri Narbonensis, sicut melius tenemus vel dare possumus; tali convenientia, ut super ipsos qui ex alienis regionibus ad eundem locum causa manendi devenerint seu habitaverint ullus princeps vel ullus vicarius seu aliquis ex nostra

---

¹⁵ Higounet e Higounet Nadal (1996, 1: c. 846).

¹⁶ Higounet e Higounet Nadal (1996, 1: c. 853).

¹⁷ Higounet e Higounet Nadal (1996, 1: c. 716); Pone, Cabanot (2010: c. 81). Il medesimo documento è stato parafrasato da Du Buisson (1876, I: 187-188). A proposito di Gerardo di Corbie, eremita e fondatore di case religiose tra cui appunto La Sauve-Majeure, si vedano Cirot de la Ville (1868); Oury (1980); Traissace, Drouyn (1997).

¹⁸ Il castello di Bouglon, nella parte meridionale della diocesi di Bazas, situato su una collina che domina la riva sinistra dell'Avanche, è menzionato solo dopo il 1237, ma alcuni documenti e l'esistenza di personaggi che traggono il loro nome dal toponimo, indicano che la costruzione del *castrum* risale almeno all'inizio del XII secolo: nel 1154 Amanieu di Bouglon porta il titolo di *dominus*, allora riservato ai soli castellani (cfr. Grellet-Balgueri 1864: c. n. 77).

familia principatum vel dominationem seu justicias non requirant, set secure et libere sanctissimo serviant confessori Antonio atque ejusdem loci dominis. Si qui vero ex civibus atque urbanis ad istum transvolaverint locum inibi ut habitent, volumus atque precipimus ut illud fidele servicium atque illud censum, quod illorum predecessores nostris curaverunt legaliter persolvere antecessoribus, fideliter nobis persolvendo inpendant, hoc primitus remoto, quod nulli homini, dum intra ipsum locum fuerit, aliquam vim non inferamus, fide et reverentia beatissimi Christi confessoris Antonii, cujus sanctitas et invocatio inibi habetur. Quicumque vero inprobo ausu instigante nefando spiritu hoc violare presumpserit, memoria ejus parsque ipsius deleatur de terra viventium et cum Datan et Abiran in inferno dampnetur nostrumque regimonium diutius stabilietur ac inter sanctos pars nostra constituatur. Consiliatores, auxiliatores et firmatores istius rei sunt isti, in primis, Emelius, urbis Tholose episcopus, dehinc Guilbertus de Laurag, atque Jordanus de Viridofolio et Guillelmus Unaldi de Lantar ac Stephanus de Calmont et Guillelmus monachus de Magrinio atque Guillelmus sacrista qui hoc donum acceperunt aliique quamplures qui ibi in presentia aderant. Facta carta ista in mense augusto, sub die feria .Va., regnante Leodovico rege, anno ab Incarnatione Domini .Mo.Co.XVo., inditione .VIIIa., epacta .XX.IIIa. Arnaldus, monachus, scripsit. Hoc totum factum est cum consilio Arnaldo Raimundo, preposito, et Miro et Bertrando de Bellopodio et Emelio Ato, archidiacono¹⁹.

Il cartulario della *Silva Majoris* conserva inoltre traccia dell'accordo che intervenne, in una data purtroppo non definibile allo stato attuale delle nostre conoscenze, tra i cavalieri Guglielmo di Curbian e Arnaldo Raimondo di Huneth, e La Sauve-Majeure a proposito della donazione, *partibus igitur Agennicis*, ad opera di *Stephanus de Calmont, vir quidam nobilis*, del luogo *qui dicitur Manu Fortis*: i due reclamanti affermavano tale luogo essergli stato *ablatus* con la forza mentre essi ritenevano di avervi diritto, e per recuperare il quale minacciavano i monaci²⁰.

Oltre a queste vicende di ordine privato, altri documenti relativi alla vita di Stefano ne rivelano inequivocabilmente l'ascesa nella considerazione del duca-conte. Tra 1121 e 1126, infatti, *Stephanus de Caumont*, accanto al quale figura di nuovo suo fratello *Raimundus de Boglon*, partecipò all'assemblea dei *barones e principes* giurando di rispettare la carta di esenzione che gli era stata letta e che era stata confermata da Guglielmo IX:

In tempore Gaufridi II abbatis congregata multitudine baronum ac principum, in die sanctae solemnis Paschae, fuit recitata in communi audientia scriptura de salvitate, quomodo eam confirmaverat Guillelmus Aquitaniae dux et Pictavensis comes cum baronis illis temporis. Lecta vero carta in processione, praesentes barones ac principes, quidquid antecessores firmiter stabilierant, laudaverunt, et ratum permanere in perpetuum decreverunt. Et ut hoc inviolabiliter observarent, secundum tenorem praescriptae paginae, super IV Evangelia jure jurando firmaverunt, praesente abbate Sylvae Majoris praedicto, cum monachis suis. Juravit hoc Guillelmus Amanevi, vicecomes de Bezaumes, et Elyas Talayrand, cum fratre suo, et Raymondus vicecomes de Torena, et Amanevus de Le Bred, filius Bernardi-Ezii, et Arnaldus de Bouvilla, et Petrus de Gontaldo, et Arnaldus de Monte-Incensi, et Amanevus de Brefferri [149], et Stephanus de Caumont, et Raymondus de Boglon frater ejus, Raymondus de Gensac, et Pontius de Pomeirs, Willelmus Siguini d'Escozan, et Guillelmus Siguini de

---

¹⁹ Ourliac, Magnou (1984, 2: 212-213, c. 1343).

²⁰ Higounet, Higounet Nadal (1996, 1: 717).

Rions, Walterius de Fossato, Amanevus etiam frater W. Siguini de Rions, et Vivianus, consanguineus eorum, Bertramnus de Montpezat, Armannus frater ejus, Arnaldus-Guillelmus de Ferrera, Amanevus et Isambardus frater ejus, Constantinus de Benalgias, et Raymondus filius ejus, Petrus de Mota, et Pontius frater ejus, et Raymondus de Genizac, et Raymondus Gombaldi de Vairas, Gauscelinus de Lignano, et Raymondus frater ejus, et Bertrandus de St. Donez, Helyas de Mota, et Amanevus filius ejus, et Tiro de Varez. Non multo post, Willelmus comes, filius supradicti ducis Aquitaniae, qui etiam apud Sanctum Jacobum obiit, II° anno post mortem patris sui, Sylvam venit, et in praesentia Arnaldi Burdegalensis archiepiscopi, et Aldeberti Agennensis episcopi, et Gaufridi Basatensis episcopi, quod pater jure jurando firmaverat, conventu in Albis residente, in solemnitate paschali, tota baronum praesente curia, tenendum perpetuo stabilivit; et ne quisquam huic tam validae affirmationi auderet contradicere, illudque quod fecerat, ut firmius teneretur, hoc signum + confirmationis in carta de Salvitate, manu sua conscripsit, aliudque Geraldo comiti de Armaniac facere mandavit²¹.

Infine, è presumibile che intorno al 1126 Esteve abbia svolto la funzione di legato ducale nelle plaghe guasconi: in quell'occasione, infatti, in un rogito steso a Saint-Séver fece dono (a nome del suo signore) alla cattedrale di Santa Maria di Baiona e al vescovo *Raimundo de Martres* di tutto quel che il proto-trovatore possedeva, con i relativi diritti, sulla metà della città di Bayonne. Nell'elenco dei testi *Stephanus de Caumont* figura al primo posto, segno inconfondibile di rispetto e di onorabilità sociale, e lo seguono «Ugo Tibol, Gaufridus de Rochafort, Aimar de Archiag, Bardon de Cunnag, Gaston de Bearn, W. R. De Genzag, Robert, vicecomes de Tartas, Petrus de Mugorn, Lobet, vicecomes de Mareme, W. De Sancto Martino, B. De Baiona»²². Come detto, è improbabile che il conte fosse presente alla cerimonia: la carta non fornisce indicazioni a tale proposito ma proprio l'assenza di ogni informazione suggerisce che l'aristocratico aquitano avesse delegato la sua rappresentanza ad altri e che la formula conclusiva «quanto meo supra memoratum episcopum et ecclesiam de Baiona investio et proprio sigillo confirmo et corroboro» alluda alla presentazione da parte dell'ambasciatore di alcuni oggetti simbolici (il sigillo e il guanto) segni della autorità delegata dal donatore a *Stephanus* e da costui esibiti come prova del proprio *status*. Tutto induce a ritenere che l'incaricato dal duca-conte fosse proprio *Stephanus di Caumont*. Non possiamo invece determinare con certezza assoluta se sia davvero lui l'omonimo *Stephanus de Caumont* per la cui anima sono sollecitate le preghiere nell'obituario della abbazia di Sauve-Majeure alla data del VI° *Kalendas maii* essendosi però distinto per la sua generosità nei confronti del cenobio e non avendo potuto individuare traccia di omonimi, è credibile che la notizia sia riferibile proprio al *companh* di Guglielmo IX²³. Si deve inoltre notare, a conferma dell'ininterrotta fedeltà dei Caumont alla dinastia pittavina, che *Esteve* intervenne anche alla rogazione di un atto stilato intorno al 1128 concernente la conferma da parte di Guglielmo X di diritti

---

²¹ Higounet, Higounet Nadal (1996, I: 42).

²² Mouron (2001: 80, atto, n. 20).

²³ Cfr. Lemaître e Favier (2009: 89). Secondo Courcelles (1822-1833, VI: 118), all'inizio del XII secolo Esteve e il fratello Raimondo avrebbero donato a Gerardo di Salles i terreni su cui fondare l'abbazia di Gondon nell'Agenais, e per conferma rinvia alla *Gallia Christiana* (II: 951). In realtà negli atti lì citati non vi è alcuna conferma di quanto affermato dal genealogista.

del monastero di Saint Jean de Sorde²⁴, e tra 1130 e 1137 (o secondo altri tra 1140 e 1145), con il quale il *filius magni Guillelmi* diede a Saint-Sever la decima su due nasse site nello stagno *landais* di Mimizan²⁵.

Alcuni anni or sono, in un libro particolarmente bello e interessante, Frédéric Boutouille (2007: 85), nel descrivere «l'entourage ducal» quale appare «dans les listes de témoins ou dans les intervenants agissants avec les ducs», e nel registrare il fatto che «les textes hiérarchisent quelquefois les laïcs fréquentant le duc» come è il caso di quando «Guilhem IX confirma la sauveté de La Sauve-majeure, entre 1087 et 1090» e «le scribe releva d'abord les chatelains (*principes castella tenentes*), puis les nobles et les chevaliers (*nobiles ipsius regionis et milites*)», distinse i *companh* di Guglielmo IX in tre gruppi: un primo composto da ufficiali ducali, signori locali e *milites* del Bordelais; un secondo formato dai grandi signori regionali (visconti e castellani), un terzo dai signori extra-regione e che attestano la maggiore influenza ducale. Lo storico transalpino inserì Stefano di Caumont nel terzo gruppo in quanto esterno alla regione *bordelaise* e di provenienza *agenaise*²⁶.

In realtà un esame delle fonti consente di sfumare, senza smentirla del tutto, una simile affermazione. Così nella pergamena di donazione a La Sauve-Majeure redatta tra 1079 e 1095, la più antica attestazione peraltro della presenza di Stefano nel gruppo dei *companh* di Guglielmo, il nome del castellano *agenais* fa seguito a quello di Guglielmo Amanievo [di Benauges], ma precede quello di Bosone di Montrembrandt. Lo stesso si può dire rispetto alla carta con cui, nel 1121-1126 tali esenzioni furono confermate: il nome del Nostro segue, tra gli altri, quelli di Guglielmo Amanievo di Bezaumes (nel Lot-et-Garonne), di Raimondo visconte di Turenna, di Arnaldo di Bovilar, ma precede quelli di Raimondo di Gensac, Gualtiero di Fossat. In altri termini possiamo dire che se anche Stefano non accompagnò costantemente il conte, e un simile comportamento non sorprende certo da parte della nobiltà extra-aquitana, le carte ci convincono che egli seppe lentamente farsi strada all'interno del gruppo di «amici» del signore pittavino. Non è escluso che il rapporto del Nostro con l'ambiente pittavino sia andato rafforzandosi nel tempo anche grazie ad una accorta politica matrimoniale: lo suggerisce il fatto che da un certo momento in poi Stefano sia affiancato dal germano Raimondo (per certo il secondogenito: era Stefano che aveva ereditato i domini paterni), il quale aveva tratto il patronimico dal *castrum* di Bouglon quasi certamente entrato nella rete «familiare» dei Caumont per devoluzione dal ramo femminile²⁷. Nei più antichi documenti Stefano poi figura nei primi posti tra i testimoni (ma mai nei primissimi), e non pare ancora godere di una particolare attenzione: gli estensori dei rogiti non lo qualificano mai come *adiutor* o *consiliator* del conte. Questa situazione muta a partire dal 1115 allorché in occasione della

---

²⁴ Raymond (1873: 5-6, c. 6).

²⁵ Pone e Cabanot (2010: 330-332, c. 90).

²⁶ Boutouille (2007), individua in Guglielmo VIII, il padre del trovatore, il conte che emanò la carta: l'epoca, particolarmente ampia entro cui potrebbe essere stato rogitato il documento non esclude simile ipotesi, ma la presenza di Stefano, attestato solo nell'*entourage* del trovatore aquitano, sembra far propendere per una datazione oltre il 1086: così per esempio avviene in occasione della fondamentale donazione delle *Sauvetat* da parte di Guglielmo VIII del 1080 (Higounete e Higounet Nadal 1:13).

²⁷ Raimon figurò ancora in documenti del 1121 e 1126 tra i *barones* e *principes* (Higounete e Higounet Nadal 1996, I: 42).

elargizione a favore di Lézat, egli è espressamente inserito nel ristrettissimo gruppo di *consiliatores, adiutores et firmatores* assieme a *Guilabertus de Laurag, Jordanus de Viridofolio* e *Guillelmus Unaldi de Lantar*, vale a dire accanto ad esponenti della nobiltà tolosana (i Laurag ed i Lantar erano del Lauragais, come i Verfeuil i quali erano possidenti di terre *ultra Garumnam*)²⁸.

E' lecito a questo punto rifocalizzare i rapporti tra il duca-conte e questi feudatari e chiederci se davvero Guglielmo potrebbe essersi rivolto a loro come a un gruppo particolarmente significativo al quale bisognava rammentare le norme che regolavano la convivenza civile nella corte aquitana. L'ipotesi a nostro parere è del tutto credibile. L'influenza del conte-duca sulle plaghe tolosane, infatti, fu rilevante almeno fino al 1123, e lo stesso può dirsi per quel che concerne i rapporti dei Caumont con alcune grandi istituzioni di quella regione (Taylor 2005: 146). In altri termini i Caumont parrebbero aver svolto una funzione diplomatica e di collegamento tra il duca e una parte della aristocrazia tolosana: in questa prospettiva è ancor più significativo che proprio in un testo intriso di allusioni ai doveri feudali, il trovatore sia ricorso all'affettuoso aggettivo possessivo *Mon* per designare Esteve.

Si pone ora il problema relativo alla datazione del *vers*.

I commentatori moderni hanno finora collegato la dichiarata impossibilità di Guglielmo a partire verso il Languedoc con la sua perdita del dominio sul *comitatus* tolosano situando questa perdita dopo il 1113. Si tenga però conto che se individuassimo nella citazione di Narbona un'allusione alla scomparsa di ogni diritto sulle terre linguadociane e che al conte-duca erano arrivate attraverso il suo matrimonio, allora dovremmo assumere proprio il 1123 quale il limite *ante quem* per la stesura di *BdT* 183, 11: nel 1113, infatti, Tolosa fu abbandonata solo formalmente ma Guglielmo continuò ad accampare diritti su di essa. Proprio l'atto del 1115 relativo alla donazione in favore di Lézat di un bene sito dinnanzi a *Castel Narbones* tolosano, comprova, infatti, come l'interesse del conte-duca verso la città adagiata sulle rive della Garonna sia rimasto a lungo immutato. Anzi, proprio tale rogito induce a sospettare che *BdT* 183, 11 possa essere stata stesa intorno al 1115, e che a Stefano sia stato affidato il compito di latore degli stichi fino a Tolosa.

In conclusione: attivo nell'ambiente aristocratico guascone, Stefano di Caumont figurò in documenti redatti in Languedoc, Aquitania, Agenais e nell'area guascona-pirenaica, fu in contatto con esponenti religiosi destinatari di donazioni da parte del duca-conte, a lui il signore di Poitiers affidò delicati compiti di rappresentanza politica ed amministrativa, e la sua famiglia rimase nel *réseau* feudale lungo tutta la vita di Guglielmo. Il quale in nessun momento della sua vita abbandonò le pretese su Agen e, ancora nel 1122, confermò alcuni diritti di La Chaize-Dieu sul *comitatus agennensis*; né quella situazione mutò dopo la privazione, nel 1123, di tutti i suoi diritti sulla capitale del Languedoc (Taylor 1999: 60; 2005). L'aristocratico *agenais* fece dunque parte a pieno titolo di quella masnada di compagni che accompagnò il signore aquitano lungo il suo peregrinare, fu un suo consigliere, ebbe con lui un rapporto feudalmente definito

---

²⁸ La presenza di Esteve in questo gruppo di aristocratici potrebbe ingenerare dubbi sull'identità del signore di Caumont. Non si dimentichi, infatti, che esisteva un *castrum* di Caumont anche nella Guascogna tolosana, costruito su un allodio donato da Odon di Lomagne a Moissac nell'XI sec. Ma da nessuna parte si dice che esso sia mai stato dominato da una famiglia con esponenti appellati Esteve e soprattutto la prima attestazione del *castrum* risale al 1271.

ed una simile pluralità di elementi induce a farci ritenere che quel *Mon Esteve* cui il trovatore si rivolse in *Pos vezem de novel florir* (BdT 183, 11) sia da immedesimare con *Stephanus de Calvo Monte*, e che la poesia non canti (sol)tanto il sentimento erotico ma intenda (anche) essere una educazione alla socialità.

Bibliografia

- BELTRAMI, Pietro G. (1990): «Ancora su Guglielmo IX e i trovatori antichi». *Messana. Rassegna di studi filologici linguistici e storici*, n. s., 4, p. 5-45.
- BOUDET, Marcellin (1914): *Chartes de Franchises de Basse-Auvergne XIII-XVe siècles*. Clermont-Ferrand: Imprimerie Générale.
- BOUTOULLE, Frédéric (2007): *Le Duc et la société. Pouvoirs et groupes sociaux dans la Gascogne bordelaise au XIIe siècle, 1075-1199*. Bordeaux: Ausonius Éditions.
- CIROT DE LA VILLE, Jean-Pierre-Albert (1868): *Histoire de saint Gérard, fondateur et abbé de La Grande-Sauve*. Bordeaux: Imprimerie de la Guyenne.
- COURCELLES, Jean Baptiste Pierre Jullien (1822-1833): *Histoire généalogique et héraldique des pairs de France, des grands*. Parigi: Bertrand Arthur, Treuttel et Wurtz.
- DÉBAX, Hélène (2006): «Le conseil dans les cours seigneuriales du Languedoc et de la Catalogne (XIe-XIIe siècles)». In: http://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-00498212_v1/.
- DÉBAX, Hélène (2003): *La Féodalité languedocienne. Serments, hommages et fiefs dans le Languedoc des Trencavel*. Tolosa: Presses universitaires de France.
- DE VIC, Claude; VAISSÈTE, Joseph (1872-1892): *Histoire générale de Languedoc: avec des notes et les pièces justificatives*. Parigi; Tolosa: E. Privat.
- DU BUISSON, Pierre Daniel (1876): *Historiae monasterii S. Severi libri X. Vicojulii ad Aturem*: L. Dehez.
- DRAGONETTI, Roger (1964): «“Aizi” et “aizimen” chez les plus anciens troubadours». In: TYSSENS, Madeleine; RENSON, Jean; HORRENT, Jules (ed.): *Mélanges de linguistique romane et de philologie médiévale offerts à M. Maurice Delbouille*. Gembloux: Duculot.
- GANSHOF, François-Louis (1982): «*Qu'est-ce que la féodalité*». Parigi: Taillandier.
- GRELLET-BALGUERIE, Charles (1864): «Cartulaire du prieuré conventuel de Saint-Pierre de la Réole en Bazadais, Gironde: du IXe au XIIe siècle». *Archives Historiques de la Gironde*, 5, p. 99-186.
- HIGOUNET, Charles; HIGOUNET NADAL, Arlette (1996): *Grand Cartulaire de la Sauve Majeure*. Bordeaux: Fédération historique du Sud-Ouest.

- LEMAÎTRE, Jean-Loup; FAVIER, Jean (2009): *Le Nécrologe de l'abbaye de La Sauve-Majeure*. Parigi: de Boccard.
- LEJEUNE, Rita (1956): «Formules féodales et style amoureux chez Guillaume IX d'Aquitaine». In: *Atti del VIII congresso internazionale di studi romanzi. Firenze, 3-8 aprile 1956*. Firenze: Sansoni, p. 227-248. Riedito in LEJEUNE, Rita (1979): *Littérature et société occitane au moyen-âge*. Liegi: Marche Romane, p. 103-120.
- MARCHEGAY, Paul (1879): *Le Prieuré bénédictin de Saint-Gondon sur Loire, 866-1172*. Les Roches-Baritaud: [s. n.].
- MELIGA, Walter (2001): «L'Aquitània trobadorica». In: BOITANI, Piero; MANCINI, Mario; VARVARO, Alberto (ed.): *Lo spazio letterario del Medioevo. 2. Il Medioevo volgare*. Vol. I. *La produzione del testo*. Roma: Salerno editrice, p. 201-251.
- MELIGA, Walter (2011): «L'Aquitaine des premiers troubadours. Géographie et histoire des origines troubadouresques». In: CASANOVA, Jean-Yves; FASSEUR, Valérie (dir.): *L'Aquitaine des littératures médiévales (XIe-XIIIe siècle)*. Parigi: PUPS.
- MENEGHETTI, Maria Luisa (2005): «“Mon Esteve”: à propos du destinataire de Guillaume IX d'Aquitaine dans “Pos vezem de novelh florir”». In: BILLY, Dominique; BUCKLEY, Ann (ed.): *Études de langue et de littérature médiévales offertes à Peter T. Ricketts à l'occasion de son 70ème anniversaire*. Turnhout: Brepols.
- MOURON, Colette (2001): *Le Liber Aureus du Chapitre de la Cathédral de Bayonne*. Parigi: Éditions des Écrivains.
- OURLIAC, Paul; MAGNOU, Anne-Marie (1984): *Cartulaire de l'abbaye de Lézat*. Parigi: CHTS.
- OURY, Guy-Marie (1980): «Gérard de Corbie avant son arrivée à la Sauve-Majeure». *Revue Bénédictine Maredsous*, 90, p. 306-314.
- PASERO, Nicola (1973): *Guglielmo IX. Poesie, edizione critica*. Modena: Mucchi.
- PIGANEAU, Émilien (1874): *Chronicon Vazatense*. *Archives Historiques de la Gironde*, 15, p. 1-66.
- POLY, Jean-Pierre; BOURNAZEL, Éric (1982): *La Mutation féodale, X^e-XIIe siècles*. Parigi: Presses universitaires de France.
- PON, Georges; CABANOT, Jean (2010): *Chartes et documents hagiographiques de l'abbaye de Saint-Sever (Landes): 988-1359*. Dax: Comité d'études sur l'histoire et l'art de la Gascogne.
- RAJNA, Pio (1928): «Guglielmo conte di Poitiers trovatore bifronte». In: *Mélanges de linguistique et de littérature offerts à M. Alfred Jeanroy par ses élèves et ses amis*. Parigi: Droz, p. 349-60.
- RAYMOND, Paul (1873): *Cartulaire de l'abbaye de Saint Jean de Sorde*. Parigi; Pau: Dumoulin; Ribaut.

RONCAGLIA, Aurelio (1964): «*Obediens*». In: *Mélanges de linguistique romane et de philologie médiévale offert à M. Maurice Delbouille*. Vol. 2. Gembloux: Duculot, p. 597-614.

TRAISSAC, Elisabeth; DROUYN, Léo (1997): *La Vie de Saint Gérard de Corbie, fondateur de l'abbaye de la Sauve-Majeure en Entre-Deux-Mers*. Branne: Comité de liaison Entre-Deux-Mers; Association historique des pays de Branne.

TAYLOR, Claire (1999): *Dualist Heresy in Aquitaine and the Agenais, c. 1000 - c. 1249*. Nottingham: University of Nottingham. Dissertatim for the Degree of Doctor of Philosophy.

TAYLOR, Claire (2005): *Heresy in Medieval France: Dualism in Aquitaine and the Agenais, 1000-1249*. Woodbridge: Boydell & Brewer.

Jacques Ier d'Aragon et les deux grands romans occitans du XIIIe siècle (*Jaufre* et *Flamenca*): une métamorphose ?

Roberta MANETTI
Università del Piemonte Orientale

Le *Roman de Flamenca* est le titre que François Raynouard donna au plus beau parmi les textes narratifs écrits en ancien occitan. Le seul manuscrit, par ailleurs lacunaire, qui nous en transmet le texte, contient 8.101 octosyllabes, mais on peut supposer, en s'appuyant sur la composition des cahiers, qu'à l'origine les vers étaient environ 10.000. Il s'agirait donc de la même taille, à peu près, que *Jaufre*, l'autre grand roman occitan du XIIIe siècle. Le *Roman de Flamenca* est d'ailleurs très proche de ce dernier¹.

Mieux que tout autre chercheur, c'est Lucia Lazzerini qui a reconnu, dans un livre publié récemment, combien ces deux textes visent finalement, au-delà de la lettre, un même but: « au-delà des apparences, *Jaufre* et *Flamenca* sont très similaires, porteurs d'une même vision et d'un même engagement politique » (Lazzerini 2014 : 191)².

Tout comme Lucia Lazzerini, j'ai moi-même reconnu, dans mon édition de *Flamenca*, la figure du roi Jacques Ier d'Aragon dans le héros du roman, Guilhem de Nevers.

Je vais essayer maintenant de compléter mon propos et de progresser encore quelque peu dans la voie de l'intelligence de ces deux romans ; il est possible en effet, me semble-t-il, d'avancer quelques autres suggestions concernant l'époque et le milieu de leur rédaction.

Je commencerai par un bref résumé des termes de la question.

Jaufre est un roman d'inspiration arthurienne, plein de prodiges, d'aventures et d'enchantements, loin du « réalisme gothique » qui caractérise l'histoire de Guilhem de Nevers et de *Flamenca* la mal-mariée.

Derrière le héros de *Jaufre* se cache la figure de Jacques Ier d'Aragon, qui joue dans ce roman le rôle d'un messie-libérateur du Pays d'Oc opprimé. Cette identifi-

---

¹ Les citations de *Flamenca* sont tirées de mon édition (Manetti 2008), celles de *Jaufre* de l'édition Lee (2006).

² Cf. aussi Lazzerini (2010 : 482-3) : « *Jaufre* compone con *Flamenca* uno splendido dittico. Ognuno dei due testi illumina l'altro, e alla fine gli anonimi autori rivelano, al di là delle diverse opzioni stilistico-narrative, un obiettivo molto simile, se non identico » et « In comune con *Flamenca* c'è sicuramente il palese (non tanto per noi, quanto per i fruitori coevi) riferimento alla realtà contemporanea, una vera e propria militanza politica mimetizzata » (Lazzerini 2010 : 486).

cation est désormais admise, surtout après l'édition et les études de Charmaine Lee, bien que les premiers éditeurs du texte n'aient pas décelé les liens du récit avec les événements historiques du XIIIe siècle. Ces premiers exégètes n'ont pas attribué leur juste valeur aux indices parsemés en ce sens dans les enluminures du manuscrit A, qui représentent Jaufre avec les couleurs de Jacques Ier. Dans la Catalogne du XIVe siècle, l'identification du roi d'Aragon dont parle le roman avec Jacques Ier le Conquérant, devait aller de soi. Il était évident qu'il ne s'agissait pas ni de son fils, ni de ses ancêtres.

C'est en effet à la cour du roi d'Aragon que l'auteur du roman déclare avoir écouté l'histoire de Jaufre (v. 56-62). Selon ses dires, le roi lui-même l'aurait prié de continuer à la mettre en rimes au moment où le poète avait manifesté l'intention d'interrompre son travail (v. 2623-2628). On reconnaît ici une allusion à l'un des modèles de cette histoire, *Le Chevalier de la Charrette* de Chrétien de Troyes.

Jaufre est un jeune chevalier qui accomplit un parcours d'initiation chevaleresque pareil à celui de Perceval. Le *Perceval* de Chrétien de Troyes est d'ailleurs un autre modèle reconnu du *Jaufre*.

Jaufre marche donc à la conquête de l'éblouissante Brunissen et de son royaume, en délivrant au passage le seigneur de la belle, Meliant de Mont Melior, de la persécution du méchant Taulat. Meliant est, par ailleurs, représenté comme une sorte de Christ souffrant (*Christus patiens*). De son côté, Jaufre est vu par le peuple délivré comme un véritable Messie. En effet, au moment où les sujets de Meliant apprennent que Jaufre a capturé Taulat, ils arrêtent de manifester leur douleur et l'honorent en jubilant comme s'ils voyaient Notre Seigneur en personne :

E-l dol que fasion, e-l crit
Es remansut, ez an bastit
Tal un gautz e tal alegrier
Per Jaufre, lo pro cavallier,
Con si vison Nostre Seignor :
Tant li servon e fan d'onor.

(v. 6715-6720)

Charmaine Lee et Lucia Lazzerini ont déjà relevé beaucoup de traits propres tant au monarque imaginaire évoqué par l'auteur de *Jaufre* qu'au héros de ce roman, qui semblent, les uns et les autres, faire allusion à la biographie et au caractère de Jacques Ier. Lucia Lazzerini en particulier a remarqué :

Derrière l'effigie « solaire » du héros se cache Jacques Ier d'Aragon (1208-1276, roi à partir de 1213) : le personnage en est le portrait parfait, si nous considérons le relief des traits messianiques dans la figure de ce souverain. Un livre récent et très bien documenté³ nous révèle que Jacques Ier avait lui-même une conception surnaturelle de son rôle : il se considérait comme l'homme de la providence, et dans cette perspective cultivait avec soin son mythe de *nou Messias*, encouragé en cela par le haut-clergé (Lazzerini 2014 : 191).

En passant, Lucia Lazzerini observe aussi que le roi et son double imaginaire partagent la première syllabe du prénom : Jaufre – Jaume. Un détail qui ne semble pas être le fruit du hasard.

---

³ Cingolani 2007.

Les allusions au roi sont très claires dans le récit. Jaufre est sorti vainqueur de beaucoup d'aventures, tandis qu'il poursuivait Taulat pour délivrer la belle Brunissen et ses terres. Dans cette série de victoires on peut entrevoir une représentation symbolique de la libération du Midi opprimé par les Français. De surcroît, au moment même où la mission du héros semble enfin achevée et qu'il va se marier avec sa bien-aimée, il est confronté à une autre péripétie : la fée du Gibel invoque son secours contre le démoniaque Felon d'Albarua. Dans le nom de ce nouvel adversaire, Lucia Lazzerini (2014 : 192) reconnaît à juste titre une pique contre le roi de France : ce félon, c'est-à-dire cruel traître, pourrait bien être le fils de Blanche de Castille, *alba* signifiant justement 'blanche', en latin. Jaufre sauve à deux reprises deux jeunes dames qui, toutes les deux, symbolisent le Midi opprimé par les Français. Ce dédoublement de l'action donne à penser. Nous y reviendrons d'ici peu.

Jacques Ier le Conquérant était donc, dans la réalité, ce roi-Messie dans lequel reposaient les espoirs des Occitans avant 1242. Malheureusement, à la fin de cette année ils commencèrent toutefois à comprendre combien le sort du Midi indifférait l'Aragonais, qui se garda bien d'intervenir dans la dernière tentative de révolte armée contre la couronne de France.

1242 est une année déterminante, aux environs de laquelle se situent peut-être ces deux grands romans occitans. Après 1242 et les défaites de Taillebourg et de Saintes, la perspective politique change et le mythe du jeune souverain aragonais est sérieusement ébranlé chez ces mêmes troubadours qui avaient souhaité son intervention. Ces derniers lui reprochent désormais sans ménagement sa paresse (Manetti 2008 : 28-29). Toutefois quelques voix continuent malgré tout de chanter ses louanges ; encore en 1265 Paulet de Marselha invoquait l'intervention en armes de l'*enfan d'Arago*, son fils, contre la France⁴.

La cour où l'auteur du *Jaufre* prétend avoir écouté l'histoire de son héros et où le roi l'aurait prié de poursuivre son entreprise poétique quand il voulait l'interrompre, est avec toute vraisemblance la cour de Montpellier. Jacques avait hérité la ville de sa mère, Marie de Montpellier, en 1219. C'est cette même cour que fréquentait probablement l'auteur (anonyme lui aussi) de *Flamenca*. Ce dernier ne nomme jamais le roi d'Aragon, mais il montre une remarquable familiarité avec le *sener d'Alga*, c'est-à-dire Arnaut de Rocafolh (Roquefeuil), qui, avec son frère, avait été désigné héritier de Montpellier par sa tante Marie dans le cas où elle n'aurait pas d'enfant.

L'enfant arriva finalement et ce fut justement Jacques Ier, dans l'entourage duquel les seigneurs d'Alga, passablement actifs sur le front toulousain pendant les premières phases de la croisade contre les Albigeois, occupèrent toujours une place distinguée. Le fils naturel d'Arnaut de Rocafolh, Guilhem, qui fut peut-être lui aussi une sorte de modèle du héros du *Roman de Flamenca*, était le bras droit de Jacques. Il se trouvait à ses côtés à la prise de Valencia, en 1238, et ensuite à celle de Murcia, deux étapes importantes de la *Reconquista*. En 1263 Jacques légítima et ennoblit son cousin

---

⁴ *L'autrier m'anav'ab cor pensiu* (BdT 319, 6 : 57-78) : « Senher, ara-m diguatz chantan / del gentil enfan d'Arago / si-us par que ja nuill temps deman / so que de son linhatge fo, / pos que ric, jove, fort e gran / lo troba hom, e bel e bo; / qu'ieu volria que ades / demostres son valen cor / als cobezes fals engres / ergolos, ab cui pretz mor / ... / tro qu'els agues mes en l'or / ... e'ls gites / de notre lenguatge for ». / "Toza, be-us puesc dir de l'enfan, / si Dieus salut e vida-ill do, / que ja per el patz non auran / li sieu enemic ni perdo; / e'l Proensal restauraran / per el lur barnatge, quar so / envejós de lui, e pres / lo tenon ades del cor », éd. Riquer (1996 : 106).

avec des lettres données à Lérída, après l'avoir chargé de missions importantes en Savoie et en France, entre autres la négociation du traité de Corbeil avec Louis IX en 1258 et la conclusion du mariage de Philippe le Hardi avec Isabelle d'Aragon en 1262. Il le nomma lieutenant, c'est à dire gouverneur, de Montpellier⁵ pendant plusieurs années : de 1252 à 1259 et puis encore de 1263 à 1267. Il devait y être déjà bien connu aux alentours de 1242.

Bref, si l'Anonyme de *Flamenca* était lié à la famille des Rocafolh, il était probablement aussi un habitué de la cour de Montpellier. Les deux grands romans occitans, *Jaufre* et *Flamenca*, sont donc issus du même milieu.

Ils ont été peut-être composés, sinon en même temps, du moins en des années très proches, et pas nécessairement d'un seul jet. Justement, le dédoublement de l'action de *Jaufre* peut suggérer que le texte, déjà achevé ou presque, ait été ensuite remanié.

Je crois avoir montré, tant dans mon édition de *Flamenca* que dans une étude précédente (Manetti 2007), que le tournoi final de ce roman est une parodie des événements de 1242, et qu'il met en scène nombre de personnages réels impliqués dans le mouvement anti-capétien de 1241-42. À mon avis, *Flamenca* a été terminé peu de temps après, avant que Louis IX, qui jusqu'à 1242 avait laissé la question du Midi sur les bras de sa mère, n'attaque, en 1243, le dernier rempart des hérétiques, le château de Montségur. Le 16 mars 1244 il y fit brûler plus de 200 personnes, peut-être 224. Un épisode choquant. Ce *Pratz dels crematz* resta imprimé dans la mémoire collective et changea radicalement l'image du roi de France dans le Midi.

Au début de *Flamenca*, dans l'épisode du mariage de l'héroïne que le calendrier intérieur au roman place vraisemblablement en 1232, un couple royal de France est

---

⁵ Je remercie chaleureusement Pierre-Joan Bernard, des Archives municipales de Montpellier, pour m'avoir communiqué le chapitre de la thèse de doctorat de Katsura (1995-1996 II), sur l'administration seigneuriale à Montpellier sous le règne de Jacques Ier, avec la chronologie des lieutenants du roi d'Aragon. Ce travail, inédit, est le seul qui traite vraiment de la question. Les visites de Jacques Ier à Montpellier sont bien décrites dans l'ouvrage de Baumel (1971 II). Je dois l'indication encore à Pierre-Joan Bernard. La connaissance de l'administration seigneuriale sous la domination aragonaise pâtit d'un sérieux déficit de sources. Pierre II d'Aragon a presque abandonné la ville aux consuls après 1207 ; Jacques Ier rétablit progressivement ses prérogatives lors de ses séjours répétés à Montpellier : de décembre 1236 à juin 1237 (il prête hommage à l'évêque de Maguelone et reprend la seigneurie) ; en 1239 (il soutient son lieutenant) ; d'avril à août 1241 (il s'allie avec Raimond VII de Toulouse et conclue une paix avec l'évêque de Maguelone) ; d'avril à juin 1243 (naît son fils cadet Jacques, futur roi de Majorque) ; d'octobre 1258 à avril 1259 ; en juin 1262 (avec le mariage de son héritier, l'infant Pierre III, avec Constance de Sicile). C'est le baile qui exerce le pouvoir au nom du seigneur-roi dans la ville, mais cette institution est étroitement liée à celle du consulat, donc elle échappe plus ou moins au contrôle du seigneur. C'est pourquoi Jacques Ier établit, à partir d'environ 1218, des fidèles dans la seigneurie avec le titre de lieutenants. Ces derniers ont surtout des fonctions de représentation, en faisant le lien entre le roi et ses vassaux. Ils habitent l'ancien palais seigneurial des Guilhem de Montpellier, reconstruit dans les années 1240. Aussi l'idée d'une vie de cour à Montpellier autour du lieutenant n'est pas inconcevable, même si l'on ne dispose d'aucune source pour l'étayer. Cette cour devait voir évoluer des seigneurs locaux ou les consuls de Montpellier. Bien sûr, on ne doit pas surestimer l'influence catalano-aragonaise à Montpellier, où le seul vrai catalan en poste fut Bernat de Castellbisbal, issu d'une famille noble barcelonaise proche des rois d'Aragon et lieutenant de 1241 à 1244 ; mais, justement, pendant ces années, qui coïncident à mon avis avec les probables années de composition ou d'achèvement de *Flamenca* et de *Jaufre*, on peut supposer une attention particulière pour la ville de la part du roi d'Aragon. H. Katsura remarque que c'est justement avec le choix de Guilhem de Rocafolh (ou Roquefeuil) que Jacques montre sa tendance à choisir son lieutenant parmi les nobles déjà enracinés dans la région, ce qui coïncide avec le rétablissement de son pouvoir. Le même Guilhem est toujours très lié à la famille comtale de Rodez, qui possède la baronnie de Roquefeuil.

représenté. Tout comme Lucia Lazzerini (2005 et 2014 : 187), je crois pouvoir identifier les deux personnages comme étant le jeune Louis, pas encore majeur, et sa mère. Dans le récit, l'hideuse reine injecte dans l'âme d'Archimbaut de Borbon le poison de la jalousie. L'auteur remarque plusieurs fois que non seulement elle se trompe, mais que, de surcroît, elle agit de mauvaise foi. La reine est le seul personnage véritablement méchant du roman. Le jeune roi ne sait pas trop comment se conduire à la cour, peut-être ; il s'abandonne à quelques intempérances de jeunesse et partage avec sa mère l'avarice que beaucoup de monde, à en croire les chroniqueurs, reprochait à la famille royale de France ; mais il n'est jamais vraiment présenté sous un mauvais jour, même pas à la fin du roman, quand il assiste, sans la reine, au tournoi de Bourbon. À mon avis, l'auteur a dû terminer son œuvre avant le printemps de 1244.

Au contraire, je crois que l'Anonyme du *Jaufre* pourrait avoir ajouté l'épisode de Felon d'Albarua et de la fada del Gibel peu de temps après le bûcher de Montségur, en se faisant ainsi l'écho de la nouvelle idée du roi de France répandue désormais dans le Midi : un « felon », justement, presque autant cruel que sa mère.

On pourrait objecter qu'au début du roman on fait allusion à la jeunesse du roi d'Aragon (« Anc en tan jove coronat / Non ac tan bona poestat », v. 79-80), ce qui semblerait contredire notre hypothèse d'identification. L'adjectif «jeune» ne fut, il est vrai, approprié pour Jacques que jusqu'aux années 1230 ; mais il lui fut néanmoins appliqué aussi dans les années suivantes. D'autre part Guilhem Anelier de Tolosa, en 1276, appelait *jove rei* son fils, âgé de 36 ans : le même âge de Jacques en 1244.

Cette année pourrait être d'ailleurs celle de l'achèvement du roman, qui aurait pu être commencé quelques années auparavant ; pas beaucoup, à mon avis.

Comme il n'y a pas de changement de style dans le *Jaufre* tel que nous le connaissons, le personnage non plus n'évolue pas. Il est toujours le même chevalier sans peur et sans reproche, toujours vainqueur grâce à sa force et à sa prouesse. L'auteur du *Jaufre* semble se placer dans le sillon de Guilhem de Montanhagol, là où germera plus tard la lyrique de Paulet de Marselha : contre l'opresseur français on ne voit pas d'autre moyen que les armes. Le personnage de Jaufre est la fidèle image de Jacques le Conquérant, qui aurait du déployer dans les territoires occitans la vaillance démontrée pendant la *Reconquista* d'Espagne.

Tel n'est pas le cas de l'anonyme auteur de *Flamenca*, roman qui, comme je viens de le dire, est aussi étroitement lié à la cour de Montpellier. Comme le champion du *Roman de Jaufre*, le héros de *Flamenca*, Guilhem, dissimule Jacques Ier, tout en faisant allusion en même temps au jeune Guilhem de Rocafolh (ou Roquefeuil), son réel double occitan. Du reste, Jacques d'Aragon était né justement à Montpellier, dernier héritier de la dynastie montpelliéraine des Guillaume. Le nom du héros était parfait pour évoquer celui du souverain aragonais⁶, libérateur potentiel de Flamenca-Occitanie et « neutralisateur » de l'*aversier* Archimbaut de Borbon, le succube francophile de Blanche de Castille.

J'ai remarqué ailleurs qu'Archimbaut le Grand, poursuivant la tradition de famille, était l'un des hommes les plus fidèles à la couronne de France. Il fut présent à tous les moments décisifs de la croisade de Louis VIII – il était même à son chevet

---

⁶ L'allusion à Jacques est peut-être doublée dans la victoire, au tournoi de Bourbon, de Guillaume de Montpellier, qui joute contre un chevalier beaucoup plus grand et puissant que lui (v. 7989-8000 : cf. Manetti 2007 : 463).

de mort – ainsi qu’aux batailles de Taillebourg et de Saintes. Il perdit la vie à cause de l’épidémie qui ravagea les troupes françaises pendant le retour. Il gouvernait une région qui, d’un point de vue linguistique, était occitane, mais il se sentait évidemment français : il symbolise donc clairement l’opresseur capétien.

Le personnage de Flamenca a beaucoup en commun avec la Brunissen de Jaufre, mais elle est plus spirituelle ; le héros Guilhem est, lui aussi, bien plus complexe que Jaufre. L’auteur du roman avait manifestement compris que la voie de la révolte armée était désormais impossible à envisager. Derrière le voile de l’allégorie propre au Moyen Âge, il suggère qu’en employant la ruse on puisse récupérer ce que l’opresseur a soustrait par la force.

Le héros de Flamenca est plus mûr, par rapport à Jaufre ; s’il y avait une progression à partir de ce dernier, on pourrait dire que la chrysalide est devenue un papillon multicolore. Toutefois cette métamorphose du héros et l’enrichissement de sa personnalité ne résolvent pas les problèmes posés par la chronologie relative des deux romans ; on pourrait quand même supposer, avec Lucia Lazzerini (2014 : 188), que *Flamenca* constitue une sorte de « leçon magistrale dans laquelle puisent d’autres habiles artisans du genre narratif comme l’auteur inconnu du *Jaufre* », peut-être.

Bien sûr, il n’était pas question de diminuer en quoi que ce soit la figure du roi-modèle : si dans *Jaufre* on exalte sa vaillance, dans *Flamenca* on le retrouve clerc et cavalier. Il incarne une parfaite *concordia oppositorum* savamment introduite dans l’onomastique aussi, comme l’a remarqué encore Lucia Lazzerini (2014 : 193) : en effet, Guillaume de Nevers était le nom d’un comte très pieux, contemporain de saint Bernard, mais également d’un ancien chanoine converti à l’hérésie cathare, auquel les chroniqueurs, tout en l’exécrant, reconnaissent une intelligence supérieure. Le prénom et le nom de famille reprennent d’ailleurs ceux des héros de deux romans que l’Anonyme a sans aucun doute connus : d’un côté le *Roman de la Rose* de Jean Renart, où apparaît un Guillaume de Dole, pro-empereur, de l’autre cette imitation qu’en est *Le Roman de la Violette* de Gerbert de Montreuil, où l’on trouve un Gérard de Nevers, nettement francophile.

Le message implicite de *Flamenca* est donc une invitation à adopter une stratégie souple : à l’époque où je suppose devoir placer la rédaction de *Flamenca* et de *Jaufre*, la ruse vaut mieux que l’attaque frontale ; un travail patient et souterrain, tel le tunnel creusé par Guilhem pour rencontrer Flamenca, vaut mieux qu’une sortie à découvert. Il ne faut jamais défier ouvertement l’arrogance des pouvoirs forts : il faut plutôt dissimuler, contourner les obstacles, agir en dessous de la surface. C’est ainsi seulement que les faibles peuvent l’emporter. Voilà le probable message chiffré du tournoi final de *Flamenca*. Ici, deux chevaliers méridionaux de petite taille dominent des adversaires à la prestance bien supérieure et le seul vrai gagnant, Guillaume de Nevers, est officiellement du côté d’Archimbaut de Bourbon, fidèle capétien, qu’il arrive à duper aisément. Pour battre l’arrogance des Français on ne doit plus compter sur la force ; il faut se battre de l’intérieur, se faire petits comme les deux chevaliers du Midi ; il faut s’infiltrer, s’insinuer, comme le fait le sagace Guilhem (Manetti 2007 : 465) dans ce roman qui mêle habilement des personnages bien reconnaissables et des figures fictives et où la réalité et la fantaisie sont ironiquement confondues.

Quelle que soit la chronologie relative des deux romans, *Flamenca* et *Jaufre*, une chose est certaine : l’auteur de *Flamenca* avait des vues bien plus avancées.

Bibliographie

- BAUMEL, Jean (1971) : *Montpellier. Histoire d'une seigneurie du Midi de la France*. 2 vol. Montpellier : Causse et Castelnaud.
- CINGOLANI, Stefano Maria (2007) : *Historia i mite d'un rei*. Barcelone : Edicions 62. Trad. esp. : *Historia y mito del rey Jaime I de Aragón*. Barcelone : Edhasa, 2008.
- KATSURA, Hideyuki (1995-1996) : *La Seigneurie de Montpellier aux XIIe et XIIIe siècles. Formation et mutation d'une seigneurie en Bas-Languedoc*. Thèse pour le doctorat. Toulouse: Université de Toulouse-Le Mirail.
- LAZZERINI, Lucia (2005) : « Une jalousie particulière: la "reina de Fransa" dans le *Roman de Flamenca* ». In : BILLY, Dominique ; BUCKLEY, Ann (éd.) : *Études de langue et de littérature médiévales offertes à Peter T. Ricketts à l'occasion de son 70ème anniversaire*. Turnhout : Brepols.
- LAZZERINI, Lucia (2010) : *Silva portentosa*. Modène : Mucchi.
- LAZZERINI, Lucia (2014) : *Les Troubadours et la Sagesse*. Moustier Ventadour : Carrefour Ventadour (« Cahiers de Carrefour Ventadour »). Nouvelle élaboration du premier chapitre de Lazzerini 2010.
- LEE, Charmaine (éd.) (2006) : *Jaufre*. Rome: Carocci.
- MANETTI, Roberta (2007) : « Satira e propaganda in *Flamenca* ? ». In : CASTANO, Rossana ; LATELLA, Fortunata ; SORRENTI, Tania (éd.) : *Comunicazione e propaganda nei secoli XII-XIII. Atti del convegno internazionale (Messina, 24-26 maggio 2007)*. Rome : Viella, p. 437-61.
- MANETTI, Roberta (2008) : *Flamenca. Romanzo occitano del XIII secolo*. Modène : Mucchi.
- RIQUER, Isabel de (éd.) (1996) : *Paulet de Marselha. Un provençal a la cort dels reis d'Aragó*. Barcelone : Columna Edicions.

Le mariage d'amour au temps des troubadours : témoignages visuels

William D. PADEN
Northwestern University

Nous possédons un certain nombre d'objets d'art qui témoignent d'une conception du mariage d'amour au Moyen Âge. Ces objets et cette conception peuvent donner de la lumière sur la vie affective dans le monde autour des troubadours, y compris le Midi, l'Italie du nord et la Catalogne, et nous guider vers une meilleure compréhension de l'amour chez ces poètes. Je propose de discuter cinq objets, trois en quelque détail et deux plus rapidement. Dans l'ordre chronologique, ce sont : (1) la Tapisserie de la Création au Trésor de la cathédrale de Gérone, datée vers 1100 ; (2) un coffret en émail champlevé produit à Limoges vers 1170, aujourd'hui au British Museum; (3) une fresque du XIIIe siècle à Bassano del Grappa, au nord de Venise; (4) deux chapiteaux au monastère de Santa Maria de l'Estany, du XIIIe siècle également; et enfin (5) un autre coffret de Limoges, celui-ci du début du XIVe siècle, qui se trouve au Musée du Louvre.

Deux mots avant de passer aux objets d'art. Quant au cadre de ce rapport, c'est un volet d'un travail de synthèse sur l'amour et le mariage au temps des troubadours. Mes points de départ et d'arrivée seront la poésie, dans laquelle je trouve peu d'évidence pour certaines idées courantes depuis longtemps. On dit que le troubadour chantait un amour pour l'épouse de son seigneur, épouse et seigneur qui se distinguent à mes yeux par leur absence quasi totale de cette poésie (sauf exception, bien entendu). On dit aussi que cet amour serait un « amour courtois », malgré la rareté extrême de l'expression *cortez'amor* chez les troubadours. En effet on l'y trouve une seule fois¹. Une autre expression est celle de *fin'amor*, plus commune certes puisqu'on la trouve quelque deux cents fois selon la *Concordance de l'occitan médiéval* (Ricketts 2005), mais c'est une expression parmi d'autres – *bon'amor*, *mal'amor*, etc. – qui ne s'emploie pas chez les poètes de manière fixe ou technique. Dans son *Breviari d'amor*, Matfre Ermengaud mentionne l'*amor fina* d'un père ou d'une mère pour ses enfants².

---

¹ « Cortez'amors », Peire d'Alvernhe 15, 58 (Fratta 1996 : 128). Ferrante (1980 : 688-689) cite aussi « the phrase "amor cortez" in the *Roman de Flamenca* », mais à tort, puisque le mot *cortez* (du masculin) ne modifie pas le mot *amor* (du féminin) : il s'agit d'un truand « que.s fenera d'amor cortez » (v. 1199), [« qui se feignerait courtois d'amour »], Manetti (2008 : 150).

² « No.ls ama d'amor fina / qui no.ls te en disciplina » (en parlant des petits), *Breviari*, v. 34578-34579 (Ricketts 1976, 5 : 329).

L'expression normale chez les troubadours est le seul substantif *amor*, qui revient quelque sept mille fois selon la *COM2*, et que je prends comme sujet de mon étude. En dépouillant l'amour d'attribut, soit *corteza*, soit *fin*, on gagne l'avantage (si j'ose dire) de mettre l'amour à nu ; on le dépouille d'un certain air d'abstraction qui nous encourage à considérer l'amour chez les troubadours comme une convention, un code, un jeu de société. Ma tentative sera de retrouver un amour historique que les troubadours auraient vécu. C'est Marc Bloch (1940, 2 : 41) qui remarquait, « nous ne connaissons l'amour courtois que par la littérature », c'est-à-dire que l'on ne trouve pas l'amour courtois dans l'histoire. À mes yeux c'est là un défaut sérieux dans cette construction critique. Ma démarche sera celle de chercher l'amour dans l'histoire afin de le relier à la poésie. L'amour dans l'histoire, je le trouve surtout par rapport au mariage. Aujourd'hui je vais chercher l'amour et le mariage dans l'histoire de l'art.

À commencer par une absence pendant mille ans. À ses débuts l'Église prêchait une religion à forte tendance ascétique qui trouvait peu à recommander dans la sexualité ou le mariage. Le mieux que saint Paul pouvait en dire, c'était qu'« il vaut mieux se marier que de brûler³ ». Saint Augustin rassurait les fidèles que s'ils gardaient la pudeur dans le *vinculum coniugale*, ils ne devaient pas craindre la damnation⁴. Ce n'était pas un hasard si, du Ve au Xe siècle, aucune scène de mariage réunissant deux personnes historiques n'est apparue dans l'art occidental (Frugoni 1977 : 950). Mais enfin on y est arrivé.

1. La Tapisserie de la Création à Gérone est contemporaine de Guillaume IX d'Aquitaine, le premier troubadour connu⁵. Dans cette illustration du Livre de la Genèse nous voyons au médaillon central Jésus avec son auréole croisée, en jeune homme imberbe. Il n'est pas ici le premier-né de la création, mais le créateur de toute chose⁶.

L'image du Fils en créateur prépare ce qui suit. Dans une section du registre circulaire qui l'entoure nous voyons Adam, à droite, en train de nommer les animaux, avec une inscription: *Adam non inveniebatur similem sibi* [Adam ne trouvait pas son semblable]. L'inscription diffère du texte de la Vulgate en ce que *similem* se trouve à l'accusatif, ce qui nous oblige de comprendre *inveniebatur* comme transitif ; *Adam* est donc au nominatif. Le texte reçu de saint Jérôme lit *similis* au nominatif qui qualifie *adiutor*, sujet du verbe; *Adam*, au datif, est le complément indirect⁷. Cette différence légère donne au premier père le rôle actif dans la tapisserie : si Adam ne trouvait pas son pareil c'est qu'il le cherchait, qu'il recherchait quelqu'un qui deviendrait sous

---

³ « Quod si non se continent, nubant. Melius est enim nubere, quam uri » (1 Corinthiens 7 : 9) ; traduction Louis Segond.

⁴ « In coniugali quippe vinculo si pudicitia conservatur, damnatio non timetur » : Augustin, *De bono viduitatis* 9.12 (dans Migne 1844-1864, 40 : 437).

⁵ Castiñeiras (2011). Voir: http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/e/ec/Tap%C3%ADs_de_la_Crea_ci%C3%ADs_restaurat._Anvers.jpg, consulté le 10 juillet 2014.

⁶ Colossiens 1 : 15-22 donne six descriptifs de l'identité de Jésus-Christ, premier-né (« primogenitus omnis creaturae », 15b) et créateur (« omnia per ipsum et in ipso creata sunt », 16). « By the end of the first century, Clement of Rome had repeatedly referred to the Father, Son and Holy Spirit, and linked the Father to creation, 1 Clement 19.2 stating: "Let us look steadfastly to the Father and Creator of the universe" » : Wikipedia, « God the Father », consulté le 9 juin 2014.

⁷ « Adam vero non inveniebatur adiutor similis eius » (Genèse 2 : 20).

peu son épouse⁸. Dans la section symétrique à gauche nous lisons : *Inmisit Dominus soporem in Adam et tulit unam de costis eius*. Nous assistons à la création d'Ève, réponse au besoin ressenti par Adam. Et la tapisserie ajoute une notation laconique : *lignum pomiferum*, l'arbre fruitier qui serait la scène de la Chute. Pour cette tapisserie Adam cherchait dans sa solitude celle qui deviendrait sa femme ; c'est un modèle du mariage par désir qui accorde la moindre attention possible au problème du péché. Ce n'est pas encore un mariage historique, mais c'est déjà un mariage souhaité par un homme qui se sent trop solitaire.

2. Le coffret de Limoges à Londres est contemporain de Bernart de Ventadour⁹. Les trois groupes de gens – un couple à gauche, un couple à droite, et l'homme au centre, sous la serrure – sont réunis par trois images d'un faucon qui lie le musicien et la danseuse, survole la serrure, et se perche sur la main de la dame à droite. Ces trois images de l'oiseau se distinguent par leur couleur : la première est en bleu marin tacheté de blanc, comme la robe de la danseuse et les chausses du musicien ; les deux autres images n'ont pas de couleur. Cette évolution correspond à la présence d'une petite tache rouge entourée de rayons jaunes, entre l'homme et la femme du second couple. C'est le soleil qui se lève, qui dissipe les ténèbres de la nuit précédente, évoquées par le bleu marin étoilé du couple et de l'oiseau à gauche. Le dessein représente l'aube, c'est-à-dire une *alba*, genre de la poésie des troubadours¹⁰. Les deux images de couples représentent un même couple, le soir précédent et le matin de l'aube. Le musicien et la danseuse deviennent les amants à droite, lui à genoux devant son amie qui le tient au cou par un lien, le *vinculum amoris*. Le faucon, qui se retrouve souvent dans la poésie, représente le désir amoureux du musicien pour la danseuse, ce même désir qui passe du soir au matin et qui vient se percher sur la main de l'amie, confiante maintenant qu'elle possède le désir de son amant. Le dessein roule de gauche à droite et revient sur la figure centrale du guetteur, armé de cette grande épée, de son cor et de la clé de la boîte, qui protège l'intimité des amants comme il défend la serrure.

La production de cet objet par un atelier à Limoges nous invite à le considérer dans le contexte d'émaux nombreux et presque tous à sujet et fonction religieux (Gauthier 1987). Comment le comprendre ? Faut-il supposer que l'*alba* des troubadours célèbre l'amour adultère, que cette amie est la femme d'un autre ? Dans le contexte de ce coffret et de la production d'émaux religieux qui l'entoure, l'idée me paraît franchement bizarre. Le coffret nous montre plutôt une histoire d'amour, la progression du soupirant qui devient amant, comme dans le thème des étapes de l'amour chez les troubadours (Akehurst 1973 et Ron Fernandez 2004). On peut soupçonner même que ces amoureux deviennent sous nos yeux des époux, que le *vinculum amoris* n'est autre qu'un *vinculum coniugale*, que la nuit d'amour implicite dans le dessein est la nuit de la consommation du mariage. Selon cette interprétation, le coffret serait peut-être un cadeau offert à la nouvelle mariée par son nouvel époux ; qui plus est, l'*alba* des troubadours serait capable de célébrer le mariage – tout comme l'*alba* dans *Roméo*

---

⁸ « Uxor » (Genèse 2 : 25, 3 : 8, 3 : 17, 3 : 20, 3 : 21, 4 : 1).

⁹ British Museum MLA 59, 1-10, 1. Schoeller (1981), Müller (1996 : 59-74), Camille (1998 : 10-14 [image p. 11], Glanz (2005 : 31-40).

¹⁰ Bien que les exemples qui nous restent datent presque tous du XIIIe siècle, et un seul, par Giraut de Bornelh, du XIIe siècle tardif ; Chaguinian (2008).

et *Juliette* de Shakespeare, qui se joue entre les deux amants le matin après leur mariage¹¹. Si l'on demande pourquoi insister sur le secret s'il s'agit d'un mariage et non d'une liaison illicite, c'est pour tirer un voile sur la sexualité, permise certes dans le mariage – obligée même – mais qui ferait rougir de pudeur la dame et surtout l'Église.

La seule faiblesse de cette interprétation me paraît qu'elle rend explicite ce qui se divine à juste titre, mais se divine seulement dans le dessein du coffret. Le dessein est plus discret. Le passage de l'amour au mariage, si nette à nos yeux de modernes, ne l'était pas au Moyen Âge. Malgré l'axiome souvent répété de nos jours que le mariage serait le rapport le plus important de la vie, à cette époque ce n'était pas forcément le cas. Si on pouvait poser la question à un médiéval, la réponse serait peut-être que son rapport le plus important était celui qui le liait à Dieu, ou à son seigneur terrestre, ou à sa famille ; quelques-uns répondraient comme Héloïse que son rapport avec son amant était plus important que son rapport avec son mari, les deux dans ce cas étant le même Abélard¹². Après les longs siècles où l'Église trouvait si peu à dire en faveur du mariage, au XIIe siècle Pierre Lombard écrivait que c'était l'échange des vœux qui le constituait, sans famille, sans témoins, sans église, sans prêtre. Gratien ajouta la consommation, nécessaire pour que le mariage soit valable, mais n'ajoutait pas l'église. Pendant le temps des troubadours ce n'était pas le prêtre qui mariait le couple, mais eux-mêmes ; l'Église offrait sa bénédiction mais n'exigeait pas qu'on la reçoive. Ce n'était qu'au XVIe siècle que le concile de Trente déclara qu'il fallait la présence d'un prêtre, qu'il fallait la publicité (des témoins), et que le mariage clandestin n'était plus un vrai mariage. Au temps des troubadours l'église montrait une ambivalence profonde au sujet du mariage en définissant les conditions de sa validité sans s'y projeter nécessairement elle-même¹³. C'était enfin le couple qui se constituait couple, comme nous voyons sur ce coffret.

3. Dans une maison à Bassano del Grappa, au nord de Venise, il y a une fresque qui représente à mes yeux un banquet de nocé¹⁴. Pour d'autres c'est une image de l'empereur Frédéric II, mais cette identification me paraît arbitraire¹⁵. À la table nous voyons

---

¹¹ *Romeo and Juliet* 5 : 3 : 1-64. « Love, lord, ay, husband, friend » (*Juliet*, 5 : 3 : 43). Voir aussi Boccace, *Décameron*, Jour 5, contes 4 et 6 : surpris ensemble à l'aube, les amants se marient après des péripéties diverses.

¹² « Et si uxoris nomen sanctius ac validius videtur, dulcius mihi semper exstitit amicae vocabulum aut, si non indigneris, concubinae vel scorti » (Muckle 1953 : 71). [« The name of wife may have the advantages / of sanctity and safety, but to me / the sweeter name will always be lover / or, if your dignity can bear it, / concubine or whore » (Leviatan 2007 : 55)].

¹³ À la différence des temps modernes, le mariage n'était pas obligatoirement une affaire de l'Église ni de la publicité sociale. Il ne deviendrait que plus tard une affaire de l'état, qui s'y est mêlé à Genève sous Calvin, en Angleterre au XVIIIe siècle. Le mariage pouvait bien être une affaire de famille – les familles arrangeaient souvent le mariage, et le douaire y était essentiel aux yeux de beaucoup. Mais la famille n'était pas nécessaire aux yeux de l'Église ; ni est-ce que la famille figurait souvent dans l'iconographie du mariage, qui se réduisait au minimum nécessaire de la jonction des mains. Sur tout ceci, Gaudemet (1987).

¹⁴ <http://www.flickr.com/photos/65107691@N00/2566241254/sizes/o/>, consulté le 10 juillet 2014.

¹⁵ L'identification avec Frédéric II fut proposée en 1994 par Meneghetti (2000 : 514) et Avagnina (2000 : 534). Pace (1995) la rejeta en remarquant parmi d'autres raisons que l'homme couronné ne ressemble pas à Frédéric II selon d'autres images. Barbieri (2004 : 337) trouve le propos douteux. La date de la fresque serait 1230-1250 pour Avagnina (2000 : 529), plutôt 1250-1260 pour Pace (1995 : 107).

l'époux qui se penche vers la nouvelle mariée en lui tendant un bouquet de fleurs, expression de son amour conjugal. À côté un musicien en costume mi-partie joue de la vielle tandis qu'un témoin, peut-être un notaire, se croise les bras en regardant la fête. L'époux et l'épouse sont couronnés, selon une coutume connue depuis le Cantique des Cantiques, attestée au IXe siècle par le pape Nicolas I et ensuite par un dessein sur un contrat de mariage à Bari et par l'évangéliste d'Henri le Lion, qui illustre son mariage en 1188 en nous montrant la main de Dieu qui couronne chacun des conjoints¹⁶.

4. Au monastère de Santa Maria de l'Estany deux chapiteaux démontrent l'évolution rapide de l'église par rapport au mariage¹⁷. L'un de ces chapiteaux présente deux images alignées : celle d'une jeune femme assise qui peigne sa chevelure abondante, et à côté l'image d'un couple d'amants sur le point de se donner un baiser. Un autre chapiteau, proche voisin du premier, montre sur une face l'iconographie traditionnelle du mariage : un couple se tient debout en se joignant les mains. Sur la face suivante nous voyons un couple qui rappelle le coffret de Londres : un musicien joue de la vielle et une femme – couronnée – danse en jouant de castagnettes. Malheureusement l'ordre originel des chapiteaux est inconnu puisqu'au XVe siècle un tremblement de terre les a éparpillés tous par terre, et on les a restaurés depuis dans un ordre qui n'est pas fiable. Néanmoins on peut conjecturer une suite narrative : la jeune dame se fait belle, rencontre son amant, se marie à lui et danse à son banquet de noces. Si dans la Tapisserie de la Création c'est forcément Adam qu'on voit avant la création d'Ève, et si on y comprend que dans sa solitude il souhaitait trouver une compagne, à Santa Maria de l'Estany c'est la jeune femme qui introduit la série des images, c'est elle qui aurait désiré l'union qui se produit. En supposant que la belle au peigne devient la mariée, on explique sa présence sur le premier chapiteau, autrement difficile à comprendre ; c'est que le programme du cloître devait illustrer le mariage, sujet d'actualité dans le discours ecclésiastique de l'époque.

5. Le Musée du Louvre possède un autre coffret de Limoges, celui-ci du début du XIVe siècle¹⁸. Il s'agit d'un coffret de mariage¹⁹. Le couvercle montre un dessein où on voit deux couples, comme sur le coffret à Londres (Rupin 1890 : 572-573). À gauche un jeune homme lève la main comme s'il parlait, et sa compagne lui offre un anneau ; à droite le jeune homme tient un faucon sur sa main droite et repose son bras gauche familièrement sur l'épaule de la jeune femme qui, elle, lève la main gauche comme

---

¹⁶ Cantique des Cantiques 3 : 11 (« Videte... regem Salomonem in diademate quo coronavit eum mater sua »), 4:8 (« Veni de Libano, sponsa... coronaberis »). Nicolas I : « De ecclesia egressi coronas in capitibus gestant » (Migne 1844-1864, 119 : 980). Dessein au dos d'un contrat de mariage, 1028, aux Archives de la cathédrale de Bari (Avery 1936, II : planche CCIa; texte chez Nitti di Vito (1900 : 36-38). Klemm (1988 : Tafel 34, fol. 171 v).

¹⁷ Pladevall et Vigué (1978 : 302, 331-332).

¹⁸ Musée du Louvre, inventaire n° MRR 81. Rupin (1890, 2 : 574), Gauthier (1950 : 159 et planche 60).

¹⁹ Il est orné par de multiples blasons de la France et de l'Angleterre qui ont produit diverses hypothèses : le coffret aurait été produit pour un mariage royal qu'on n'a pas les moyens d'identifier ; ou bien, vu certaines variations héraldiques difficiles à expliquer, il a été produit pour une clientèle bourgeoise qui s'engouait du monde chevaleresque ; on peut en ajouter encore une autre, que le coffret devait contenir le contrat de mariage, et les blasons indiquent l'éminence des témoins.

si elle parlait maintenant. Il s'agit d'un échange de vœux : l'homme parle en premier, comme c'était rituel lors des vœux de noces, et la femme en seconde.

Sur le rebord du couvercle on lit des mots qui commencent sur le côté gauche, continuent sur le devant (au-dessus de la serrure), et se terminent sur le côté droit. Cette inscription forme le quatrain suivant:

*Dosse dame, je vos aym lealmant,
por Dié vos pri que ne m'o-/-bblie mia ;
vetsi mon cors a vos comandemant,
sans mau-/-vesté e sans nulle folia.*

C'est-à-dire : « Douce dame, je vous aime loyalement ; pour Dieu je vous prie, ne m'oubliez pas ; voici mon corps à votre commandement, sans mauvaise foi et sans aucune folie ». En présentant son corps, celui qui parle suit l'avis de saint Paul qui écrivait que dans le mariage on n'est plus maître de son corps parce que chaque membre du couple donne son corps à l'autre²⁰. Ce qui saute aux yeux, c'est la deuxième rime en *mia* et *folia*, toutes les deux des formes qui, avec leur terminaison en *-a* finale atone, ne sont pas du tout françaises mais occitanes. On pourrait ajouter d'autres critiques sur le français des mots *obblie* (qui devrait sonner *obliez*), *vetsi* (pour *vez ci*), *vos* (pour *vostre*, ou bien lire *vos comandemants* en faussant la rime). Le quatrain est une tentative d'écrire du français de la part d'un occitanophone, sans doute d'un limousin.

Ou plutôt une tentative de traduire en français des bribes de la langue des troubadours. En effet, chaque vers du quatrain correspond à une phrase du lyrisme occitan. Ainsi le premier vers revient chez Guiraut de Calanson :

*Dompna bel' e plazens, tan vos am leialmens*²¹.

Le deuxième vers se retrouve dans une *alba* attribuée à Gaucelm Faidit ou à Bertran d'Alamanon:

*Per Dieu, no m'oblidetz mia*²².

Le troisième, chez Matfre Ermengaud dans son *Breviari d'amor*, qu'il a commencé à écrire en 1288 :

*Ve.us m'al vostre comandamen*²³.

Le quatrième aussi chez Matfre :

*ses malvestat e ses folor*²⁴.

---

²⁰ « Mulier sui corporis potestatem non habet sed vir similiter autem et vir sui corporis potestatem non habet sed mulier » (1 Corinthiens 7 : 4). [« La femme n'a pas autorité sur son propre corps, mais c'est le mari ; et pareillement, le mari n'a pas autorité sur son propre corps, mais c'est la femme » (Louis Segond)].

²¹ Guiraut de Calanson, PC 243, 7 v. 9 (Ernst 1930, 2 : 307-309).

²² Gaucelm Faidit, PC 76, 23 v. 30 (Mouzat 1965 : 555-556).

²³ *Breviari* v. 31784 (Ricketts 1976, 5 : 218).

²⁴ *Breviari* v. 33370 et 33898 (Ricketts 1976, 5 : 282 et 304).

Et chez Peirol parmi d'autres, à la rime :

[...] ses folia²⁵.

Le quatrain représente une langue intermédiaire, la tentative d'un occitan appreni en français de satisfaire à un client du Nord²⁶. Cet acte de transmission interculturelle implique un avis sur la poésie des troubadours, trouvée convenable pour orner un coffret de mariage.

6.1. De mes recherches jusqu'ici émergent deux modèles médiévaux du mariage qui comportent des implications pour la poésie des troubadours. Le premier de ces modèles, plus distant en apparence que l'autre, fut proposé en passant par saint Augustin dans ses *Confessions*, où il explique pourquoi on observe un délai entre deux moments du processus du mariage : entre les épousailles, où un homme et une femme promettent de se marier au futur, et les noces, où ils se marient effectivement au présent. C'est que le délai attise le désir : « La coutume [*écrit Augustin*] veut que l'on diffère de livrer une fiancée, de peur que l'époux ne dédaigne la main que ses soupirs n'auraient pas longtemps attendue²⁷ ». Ce fiancé qui soupire de désir pour le mariage différé, n'aurait-il pas soupiré une chanson d'amour ? La phrase résonnait au temps des troubadours, puisque Gratien la cite dans son *Decretum*²⁸.

6.2. Un modèle complémentaire fut émis par Matfre Ermengaud dans le *Breviari*, où il déclara que l'amour des troubadours mène souvent au mariage.

Per est' amor hom eichamen
ve a matremoni soven [...];
aquest' amors non es res als
mas afectios natural
de se carnalmen ajustar
per la natura cosservar [...]
per so li fizel amador
que d'est' amor volon uzar
lialmen e ses malestar
veno soven a complimen
d'aquel dezirier lialmen,
matremoni fazen ab lor
cui deziron d'aquest' amor²⁹.

[Par cet amour on vient souvent au mariage [...]; cet amour n'est autre que le désir naturel de se réunir charnellement afin de continuer la nature [...]. Pour cette raison

---

²⁵ Peirol, PC 366, 9 v. 30 (Aston 1953 : 132). Raimbaut d'Aurenga, PC 389, 11 v. 48 (Pattison 1952 : 167-168). Cerveri de Girona, PC 434a, 17 v. 88 et 434a,62, v. 25 (Riquer 1947 : 21-24, 115-116).

²⁶ À la différence de la forme prise par la poésie occitane transmise dans des manuscrits français, où la terminaison en *-a* occitane devient normalement *-e* (Raupach et Raupach 1979); et de la transmission de poésies françaises dans des manuscrits occitans (Rosenberg 1998).

²⁷ « Ne vilem habeat maritus datam, quam non suspiraverit sponsus dilatam », *Confessions* 8.3.7 ; trad. Moreau (2013 : 115).

²⁸ *Decretum* 27.2.39 (Friedberg 1879-1881, 1 : 1074).

²⁹ *Breviari* v. 32645-32669 (Ricketts 1976, 5 : 255-256).

les amants fidèles qui veulent faire l'expérience de cet amour loyalement et sans malhonnêteté en viennent souvent à la réalisation de ce désir loyalement, en épousant celles qu'ils désirent de cet amour.]

Le mot « loyalement », répété par Matfre, revient dans le quatrain du coffret inspiré en partie par le *Breviari*. Pour Matfre l'amour chez les troubadours et le mariage, loin d'être contraires l'un à l'autre, se rangent dans une continuité, le premier pouvant mener naturellement au second.

7. Dans les sphères de l'Église, de la domesticité, et de la vie intime nous avons considéré des traces variées du mariage d'amour³⁰. Il existait donc. C'était un idéal sans doute (comme de nos jours), mais un idéal adopté par l'Église qui théorisait le mariage et qui exigeait que le mariage comporte l'*affectio conjugalis*. Chaque conjoint devait à l'autre son amour et son désir. L'image du faucon qui vole vers la dame aimée, sur le coffret de Londres comme dans la poésie, réunit l'expression artistique, poétique et historique. Ainsi compris, l'amour des troubadours redevient un amour vécu.

Ouvrages cités

AKEHURST, F. R. P. (1973) : « Les étapes de l'amour chez Bernart de Ventadour ». *Cahiers de Civilisation Médiévale*, 16, p. 133-147.

ALCOUFFE, Daniel (1993) : *Les Objets d'art : Moyen Âge et Renaissance : Guide de visiteur*. Paris : Réunion des musées nationaux.

ASTON, S. C. (1953) : *Peirol, Troubadour of Auvergne*. Cambridge : CUP.

AVAGNINA, Maria Elisa (2000) : « Bassano, Ezzelino e Federico: il misterioso affresco "cortese" di casa Finco ». In: FONSECA, Cosimo Damiano ; CROTTI, Renata (a cura di) : *Federico II e la civiltà comunale nell'Italia del Nord : Atti del Convegno (Pavia, 13-15 ottobre 1994)*. Rome : De Luca, p. 525-547.

AVERY, Myrtila (1936) : *The Exultet Rolls of South Italy*. Princeton : Princeton University Press.

BARBIERI, Alvaro (2004) : « La lirica trobadorica nella Marca veronese-trevigiana e l'affresco cortese di Bassano ». In: FLORES D'ARCAIS, F. (éd.) : *La Pittura nel Veneto. Le origini*. Milan : Electa, p. 327-342.

BLOCH, Marc (1940) : *La Société féodale. Les Classes et le gouvernement des hommes*. Paris : Albin Michel.

BOEHM, Barbara Drake (1995) : « Au cœur de l'univers courtois et chevaleresque : Les œuvres profanes ». *Dossier de l'art*, 26 H, p. 44-51.

³⁰ On pourrait ajouter d'autres objets qui proviennent des mêmes contextes: d'une église, la jonction des mains à Civaux; d'une maison, un parédal à Montpellier; du monde intime, le coffret de Vannes.

- CAMILLE, Michael (1998) : *The Medieval Art of Love : Objects and Subjects of Desire*. New York : Abrams.
- CASTIÑEIRAS, Manuel (2011) : *El tapís de la creació*. Gérone : Catedral de Girona.
- CHAGUINIAN, Christophe (2008) : *Les «Albas» occitanes. Étude et édition*. Paris : Champion.
- CHERRY, J. (1991) : « Heraldry as Decoration in the Thirteenth Century ». In: ORMROD, W. M. (éd.) : *England in the Thirteenth Century : Proceedings of the 1989 Harlaxton Symposium*. Stamford : Paul Watkins, p. 123-134.
- ERNST, W. (1930) : « Die Lieder des provenzalischen Trobadors Guiraut von Calanso ». *Romanische Forschungen*, 44, p. 255-406.
- FERRANTE, Joan M. (1980) : « Cortes'Amor in Medieval Texts ». *Speculum*, 55/4, p. 686-695.
- FRATTA, Aniello (1996) : *Peire d'Alvernhe. Poesie*. Rome : Vecchiarelli.
- FRIEDBERG, Emil (1879-1881) : *Corpus Iuris Canonici*. 2 vol. Leipzig : Tauchnitz.
- FRUGONI, Chiara (1977) : « Iconografia del matrimonio e della coppia nel Medioevo ». In: *Il Matrimonio nella società altomedievale : 22-28 aprile 1986*. 2 vol. Spolète : Centro italiano di studi sull'Alto Medioevo, p. 901-966.
- GAUDEMET, Jean (1987) : *Le Mariage en Occident. Les Mœurs et le droit*. Paris : Cerf.
- GAUTHIER, Marie-Madeleine (1950) : *Émaux limousins champlevés des XIIe, XIIIe et XIVe siècles*. Paris : G. Le Prat.
- GAUTHIER, Marie-Madeleine (1987) [avec la contribution documentaire de FRANÇOIS, Geneviève] : *Émaux méridionaux: catalogue international de l'œuvre de Limoges*. Vol. I : *L'Époque romane*. Paris : Éditions du Centre National de la Recherche Scientifique.
- GLANZ, Katharina A. (2005) : « *De arte honeste amandi* » : *Studien zur Ikonographie der höfischen Liebe*. Francfort-sur-le-Main : Lang.
- KLEMM, Elisabeth (1988) : *Das Evangeliar Heinrichs des Löwen*. Francfort-sur-le-Main : Insel.
- LEVITAN, William (2007) : *Abelard and Heloise : The Letters and Other Writings*. Indianapolis : Hackett.
- MANETTI, Roberta (2008) : *Flamenca. Romanzo occitano del XIII secolo*. Modène : Mucchi.
- MENEGHETTI, M. L. (2000) : « Federico II e la poesia trobadorica alla luce di un nuovo reperto iconografico ». In : FONSECA, Cosimo Damiano ; CROTTI, Renata (a cura di) : *Federico II e la civiltà comunale nell'Italia del Nord. Atti del Convegno (Pavia, 13-15 ottobre 1994)*. Rome : De Luca, p. 507-23.
- MIGNE, Jacques-Paul (1844-1864) : *Patrologia Latina*. Paris : Migne.

- MOREAU, Louis Ignace (trad.) (2013 [1864]) : *Les Confessions de saint Augustin, évêque d'Hippone*. Québec : Samizdat.
- MOUZAT, Jean (1965) : *Les Poèmes de Gaucelm Faidit, troubadour du douzième siècle*. Paris : Nizet.
- MUCKLE, J. T. (1953) : « The Personal Letters between Abelard and Heloise ». *Mediaeval Studies*, 15, p. 47-94.
- MÜLLER, Markus (1996) : *Minnebilder: Französische Minnedarstellungen des 13. und 14. Jahrhunderts*. Cologne ; Vienne : Weimar ; Böhlau.
- NITTI DI VITO, Francesco (1900) : *Codice diplomatico barese. Vol. 4 : Le pergamene di S. Nicola di Bari : Periodo Greco (939-1071)*. Bari ; Trani : Cav. Vecchi.
- PACE, Valentino (1995) : « Pittura e miniatura sveva da Federico II a Corradino : storia e mito ». In : *Federico II e l'Italia : percorsi, luoghi, segni e strumenti*. Rome : De Luca, Editalia, p. 103-110.
- PATTISON, Walter T. (1952) : *The Life and Works of the Troubadour Raimbaut d'Orange*. Minneapolis : University of Minnesota Press.
- PLADEVALL, Antoni ; VIGUÉ, Jordi (1978) : *El monestir romànic de Santa Maria de l'Estany*. Barcelone : Artestudi.
- RAUPACH, Manfred ; RAUPACH, Margaret (1979) : *Französische Trobadorlyrik*. Tübingen : Niemeyer.
- RICKETTS, Peter T. (1976-2004) : *Le Breviari d'amor de Matfre Ermengaud*. 4 vol. Leyde : Brill.
- RICKETTS, Peter T. (2005) : *Concordance de l'occitan médiéval (COM2). Les Troubadours. Les Textes narratifs en vers*. Turnhout : Brepols.
- RIQUER, Martín de (1947) : *Cerverí de Girona. Obras completas*. Barcelone : Instituto Español de Estudios Mediterráneos.
- RON FERNANDEZ, Xabier (2004) : « Les degrés du service amoureux existent-ils dans la lyrique occitane ? Vision et révisions sur un lieu commun de la lyrique des troubadours ». *RLaR*, 108, p. 189-242.
- ROSENBERG, Samuel (1998) : « French Songs in Occitan Chansonniers : An Introductory Report ». *Tenso*, 13/2, p. 18-32.
- RUPIN, Ernest (1890) : *L'Œuvre de Limoges. Les Monuments*. Paris : Picard.
- SCHOELLER, Ghislaine (1981) : *Érotique au moyen âge 1150-1200. Étude du coffret 1859, 1-10, 1 à sujets courtois conservé au British Museum, Londres*. Mémoire de Maîtrise d'Art et d'Archéologie, Université de Paris IV-Sorbonne.

Canes virumque cano : Blandin de Cornoalha

Wendy PFEFFER
University of Louisville

Le but de cet article est de considérer les chiens dans le roman occitan *Blandin de Cornoalha*, afin de mieux cerner leur rôle dans le récit, de considérer ce que cet aspect peut nous renseigner au sujet de la maîtrise de l'auteur, et de suggérer le milieu dans lequel a été composé le récit¹.

D'abord l'histoire. L'auteur anonyme commence le roman de *Blandin de Cornoalha* en annonçant qu'il nous racontera une histoire d'amour, de chevalerie et d'amitié. L'histoire elle-même a été décrite comme un roman, mais elle ne suit que peu les normes de ce genre – l'histoire est relativement courte par rapport aux romans occitans, seulement quelques 2.400 vers – et peut mieux être décrite comme un *dictat* (Jiménez Mola 2000). Alors que dans d'autres romans, les chevaliers qui cherchent l'aventure sont malheureux parce que l'aventure est censée leur arriver, Blandin et son copain Guilhot Ardit n'ont pas de telles difficultés (Busby 1992 : 5). Les deux chevaliers partent et chevauchent pendant six mois sans que rien ne leur arrive. Tout d'un coup, ils rencontrent un chien qui les conduit à une grotte. Blandin suit le chien dans la grotte tandis que Guilhot les attend à l'extérieur. La grotte se révèle être un tunnel, à la sortie duquel Blandin trouve un géant qu'il vainc et tue. Accompagné de deux dames, le héros retrouve son ami Guilhot ; Blandin insiste à chercher encore l'aventure.

A la tombée de nuit, ils trouvent un château anciennement la possession des deux dames. Il a été pris, cependant, par le frère du premier géant (en effet, la famille des géants est assez grande). Blandin promet de reprendre le château afin de le rendre aux deux dames et à leur famille. Guilhot avance en premier et est capturé. Blandin suit son compagnon. La bataille est féroce mais Blandin réussit à tuer plusieurs géants et à libérer Guilhot. Le château gagné, les hommes et les femmes approchent afin que les dames puissent trouver leurs parents que les géants avaient emprisonnés. Bien que la famille prie Blandin et Guilhot de rester, ils insistent à s'en aller.

En route, ils entendent un oiseau dont le chant est remarquablement explicite. Il leur dit d'avancer jusqu'à une zone déserte où ils trouveront un beau pin. L'un continuera à droite, l'autre à gauche (v. 550-558). Dans un développement de l'intrigue

---

¹ Nous tenons à remercier Danielle Day des améliorations qu'elle a apportées à ce travail.

qui nous rappelle les aventures de Lancelot, Blandin prend la route étroite, moins fréquentée, alors que Guilhot prend la route plus large, entendu plus facile. Guilhot est, cependant, facilement distrait, il s'arrête pour prendre un repas avant de rencontrer un Chevalier noir qui garde un étang. Guilhot tue ce chevalier et jette le corps dans l'étang, pensant à sauver le cadavre des chiens ou des bêtes sauvages qui pourraient le dépecer.

Par hasard, en route vers d'autres aventures, Guilhot rencontre le frère du Chevalier noir, qu'il vainc et laisse pour mort. Ensuite, il rencontre un groupe de vingt-trois chevaliers qu'il combat. Mais Guilhot ne peut vaincre en solitaire cette bande – tous, des parents du Chevalier noir – ils le capturent et l'amènent à leur château où il est emprisonné.

Maintenant, on retourne à Blandin, qui a suivi la route étroite où il rencontre une jeune femme qui propose de partager sa nourriture avec lui. Pendant que Blandin fait une sieste, la dame prend son cheval, lui laissant le sien. Blandin saute sur le cheval de la dame et continue son chemin, jusqu'à ce qu'il rencontre un écuyer du nom de Poitevin (Peytavin). Celui-ci lui raconte ses propres aventures qui touchent à une princesse enchantée, gardée par dix chevaliers. L'ancien maître de Poitevin avait tenté de vaincre ces chevaliers, mais y a perdu la vie. L'écuyer est prêt à s'allier avec Blandin et se joint avec lui.

Blandin parvient à vaincre quelques-uns des dix chevaliers ; il entre dans le château qu'ils ont essayé de protéger et jette les défenseurs restants dans le donjon. Blandin rencontre un jeune homme qui lui explique que son propre père avait jeté un sort sur sa fille (c'est-à-dire la sœur du jeune homme), de telle sorte qu'elle ne puisse se réveiller qu'au moment où un chevalier accomplira des exploits spécifiques. Cette princesse enchantée pourrait bien être le premier exemple de l'histoire de la Belle au bois dormant (Zago : 1979).

Pour éveiller la princesse, notre chevalier doit trouver et capturer un autour blanc. L'oiseau peut être capturé seulement après qu'un serpent, un dragon et un Sarrasin, trois « bêtes », ont été tués. Tout cela pour sauver la princesse endormie. Blandin surmonte ces défis, prend le faucon blanc, et retrouve le châtelain. Avec le faucon blanc, le jeune homme réussit à réveiller sa sœur, Brianda, qui remercie Blandin en lui offrant son château, ses richesses et elle-même. Blandin n'accepte que son amour.

Après un mois en cette compagnie agréable, Blandin se souvient de Guilhot et veut le chercher, d'autant plus qu'ils s'étaient convenus de se rencontrer près du pin, après un délai de six mois. Blandin arrive à l'heure prévue ; quand Guilhot n'apparaît pas, le héros se rend compte que son ami a subi une mésaventure. Il chevauche jusqu'à ce qu'il trouve un ermite qui met Blandin à jour des aventures de Guilhot. Blandin arrive au château où Guilhot est prisonnier et combat le châtelain-ci afin de libérer son ami.

Libéré, Guilhot accompagne Blandin au château de Brianda. Après avoir passé une bonne nuit, Blandin suggère à Guilhot que le moment est venu pour terminer leurs aventures, surtout puisque Blandin a trouvé son épouse. Le héros propose que Guilhot épouse la sœur de Brianda, une union à laquelle toutes les parties concernées sont d'accord. Le récit se termine par un double mariage et la prière du narrateur que Dieu accorde le bonheur à tous.

Parlons maintenant des chiens. Le héros, Blandin de Cornoalha, n'est pas accompagné de chiens, ni de chasse ni de compagnie, ce qui peut nous surprendre. En

effet, il voyage avec peu de bagages et se soucie peu de ses affaires. Considérons le moment où une dame lui vole son cheval : il accepte le sien en contrepartie et continue son chemin sans arrière pensée. Les dames de l'histoire n'ont pas de chiens de compagnie non plus, il nous semble.

Mais il y a un chien qui joue un rôle signifiant. Que savons-nous de cet animal ? L'auteur l'appelle un *brachet*, un type particulier de chien de chasse. Ce brachet (et l'auteur insiste sur cette désignation, v. 39, 44, 51) marque le début des aventures des héros. D'abord, le chien a trouvé les hommes et les accompagne, « e va amb els per lo sendier » (v. 42). Les hommes reconnaissent le merveilleux dans l'apparition du chien :

Adonc els se merevilheron
quant lo brachet achi troberon
e disseron la un al autre :
« Aysso es avantura sen falta ! ».
(v. 43-46)

[Ils se sont émerveillés quand ils ont trouvé le brachet dans ce lieu et se sont dits
« Ceci est une aventure, sans doute ! »]

Ceci dit, le chien agit comme un chien, courant et menant les chevaliers en avant :

Adonc lo brachet, tot corren,
s'en va entrar per un torrent,
e aqui trobet una cava
che dedins terra s'en intrava,
e met se dins lo cap primier
che depuys hom no'l poc vezer.
(v. 51-56)

[Alors, le brachet, courant, entre dans un torrent et trouve une grotte dans la terre ; il y entre la tête en premier et personne n'a pu plus le voir.]

A la sortie de cette grotte vont commencer les activités chevaleresques de Blandin et Guilhot Ardit. En revanche, Blandin ne semble pas reconnaître les caractéristiques de l'animal, qu'il appelle simplement un chien (*can*, v. 62). Le brachet lui-même ne semble être ni magique ni merveilleux ; il ne parle ni n'aboie² mais agit comme un chien, le nez au sol, suivant une odeur³.

Nous ne suivons pas l'avis de Margaret Burrell (1974 : 46) qui a écrit, « The dog in the *Blandin* is clearly sent to guide the hero to the aid of his besieged mistresses ». Que le brachet soit un guide pour le héros est indiscutable, mais qui l'a envoyé ? Personne de notre connaissance. Burrell (1974 : 47) continue, « A dog as a messenger is then a common-place of romance, and there is strong evidence to suggest overtones of the Otherworld ». Qu'un chien soit un messenger dans les romans courtois est aussi hors question⁴, mais dans ces cas, le messenger est le plus souvent un animal de compagnie ;

---

² Comparons ce chien aux oiseaux. Ceux qui sont visibles sont silencieux ; ceux que l'on ne voit pas parlent et chantent, voir Pfeffer (2014).

³ Le brachet ou braque est reconnu par « son odorat très fin destiné... à débusquer le gibier dans les terroirs difficiles » (Bord et Mugg 2008 : 230 ; voir aussi Bugnion 2005 : 23, 66).

⁴ Nous y reviendrons.

nous ne voyons pas ce brachet comme un messager. Quant aux éléments du monde merveilleux, il est certain que le chien pousse les chevaliers vers l'aventure, mais il ne nous est pas évident que ce chien est merveilleux en soi, sauf que son apparition émerveille les héros.

Les chiens paraissent plus loin dans le roman quand un géant menace Blandin de ses chiens de chasse. L'ennemi est explicite :

Per sert, jou te trayray los feges,

.....

e te faray mangar a cans,

a mos mastins et a mos alans.

(v. 697-700)

[Certainement, je te trairai le foie ... et te ferai manger à [mes] chiens, à mes mâtins et à mes alans.]

Dans ce cas, l'interlocuteur connaît ses animaux de chasse ; il les appelle de leurs noms spécifiques, *mâtins* et *alans*. Selon un auteur médiéval,

Mastins est une nature de chienz que chascun en a veü. Les mastins ont office et est leur nature de garder les bestiaillz et l'ostel de leur seigneur, et est bonne nature de chienz, quar ilz deffendent et gardent a leur pouoir tout quant qui est de leur seigneur, mais vileins chienz et de vileine taille sont.

(Gaston Phebus 1971 : 137)

[Le mâtin est une espèce de chien telle que chacun en a vu. Les mâtins ont pour office et pour instinct de garder les bestiaux et l'hôtel de leur maître, et c'est une bonne manière de chiens, car ils défendent et gardent de tout leur pouvoir ce qui appartient à leur maître ; mais ils sont vilains et de vilaine taille.]

(Gaston Phebus 1986 : 89)

De même, *alan* « désigne un chien de chasse utilisé surtout contre les ours, les sangliers et les loups » (Gaston Phebus 1986 : 73, note). Bugnion (2005 : 114) note que ce type de chien « doit mettre la dent [au gibier]. Et sans lâcher prise, car “un alan, de par sa nature, tient plus fort par sa morsure que trois lévriers” » (citant Gaston Phebus 1971 : 126). Donc la menace de ces deux chiens est réelle. Cependant, Blandin n'est pas effrayé et vainc le chevalier sans se soucier de l'assistance canine.

Le premier chien chez *Blandin* conduit les chevaliers vers l'aventure et peut bien être le seul chien dans la littérature médiévale à agir de cette façon (Lacy 2013). En plus, il y a très peu de chiens dans la littérature lyrique et narrative occitane. Selon la *Concordance de l'occitan médiéval (COM)*, l'animal domestique est remarquablement peu présent. On y trouve des chiens comme éléments de torture – tel est le cas dans la *Vie de sainte Marguerite* où des chiens méchants, *de mal talent*, entourent la sainte Marguerite (éd. Jeanroy 1899 : v. 217-227) ; ces chiens accompagnent des lions (v. 227) et font partie du supplice de la sainte⁵. Dans le même registre sont les chiens de la *Vie de saint Honorat* ; on menace de sortir le cœur du saint vivant et de l'offrir aux chiens

---

⁵ « Ar vol Olimbre dessengar, / e las penas fa peyorar : / cans fe venir de mal talent, / qui l'esquissen a son veent. / Margarida pres a levar / los huyls al cel, a Deu pregar ; / ditç : “ Moltç cans m'an environada / de totas partç e acercada : / mas, seyner Deus, com o poç far, / per ta merce vien m'ajudar : / garda-m dels cans e dels leons ».

à manger (éd. Ricketts et Hershon 2007 : v. 9311, « e-ll donarem manjar als cans »).

Un autre emploi littéraire des chiens est comme une insulte – on observe ce *topos* dans la lyrique et dans la littérature narrative. Par exemple, Peire de la Caravana compare les Allemands à des chiens enragés : « Lairan, quant s'asembla, / cum cans enrabiaz » (PC 334, 1, v. 43-44). Un meilleur exemple se trouve dans le *Roman d'Arles*, où nous trouvons ces mots :

Quant o auri lo coms, mot fort en fon iratz,
va dire a Tibaut : « Malvais can renegat,
non a baron en Fransa, si fos tant avantat. »
(Éd. Haupt 2003 : v. 1042-44)

Ou encore dans la même œuvre, « Quant o auri Vezian, ad Alimon a dig : / “Malvais can, non ti blande tu ne nengun Sararin” » (éd. Haupt 2003 : v. 1198-1199). Carrément, « mauvais chien » ou « chien enragé » sont des insultes employées couramment. Dans le même genre se trouve l'insulte chez *Girart de Roussillon*, « cors de mastin » (éd. Combarieu et Gouiran 1993 : v. 2677).

Mais un chien qui joue un rôle actif dans l'histoire ? L'emploi du chien comme acteur dans *Blandin de Cornoalha* est unique dans la littérature occitane médiévale, et, joint à l'emploi d'un vocabulaire technique, signale, peut-être, que notre auteur avait des connaissances cynégétiques et canines plus profondes que celles de ses confrères.

Parmi les questions associées à ce roman sont celles de l'auteur et de son milieu. Nous aimerions bien lier *Blandin* à l'entourage de la cour de Gaston Febus⁶ pour pouvoir dire que l'auteur a composé le roman dans un milieu courtois où une certaine connaissance de chiens de chasse était assez généralisée. Gaston Febus était renommé non seulement pour sa meute de chiens dressés mais aussi pour ses qualités de chasseur. Il a écrit le *Livre de la chasse* (cité ci-dessus) et sa connaissance du sujet était incontestée dans toute l'Europe à la fin du Moyen Âge. Il en était fier, se vantant de ses compétences quand il pouvait. En d'autres romans courtois, nous trouvons des chiens mentionnés ou dressés comme animaux de compagnie (Husdent chez Tristan ; Cabal chez le roi Arthur, le chien qui figure dans la *Chastelaine de Vergi*), et nous savons que les héros et les héroïnes des romans chassent avec des chiens. Dans *Blandin*, Blandin et Guilhot voient un chien sur la route⁷ et s'en étonnent (v. 45) – nous imaginons que Gaston Febus ne laissait pas courir ses chiens en liberté ou seuls⁸. Sa cour pouvait bien être un milieu où les chiens étaient peut-être plus importants que les gens. Armand Strubel (2011 : 83) dit, « le livre de Febus est un véritable panégyrique »

---

⁶ Nous utilisons l'orthographe employée par Gaston lui-même au lieu de l'orthographe classique, « Phebus ».

⁷ Le chien errant a dû être une réalité médiévale (Martínez Araque : 2010) mais ne nous concerne pas ici.

⁸ Les conseils de Febus en ce qui concernent les chenils précisent que les chiens doivent avoir une certaine liberté (Gaston Phebus 1971 : 140) : « Le chenil ... doit avoir une porte devant et autre derrière. Et doit avoir derrière un biau prael ... Et doit estre la porte derrière touz jours ouverte, affin que les chienz puissent aler dehors esbatre vers le prael quant leur plaira, quar trop fet bien a chienz quant ilz puent aler dedanz et dehors la ou leur plaist, et plus tart en sont roigneux » ; « Le chenil ... doit avoir une porte devant et une autre derrière, et par derrière un beau pré .... Et la porte de derrière doit être toujours ouverte, afin que les chiens puissent aller dehors s'ébattre dans le pré quand il leur plaira, car cela fait du bien aux chiens d'entrer et sortir comme il leur plaît, sinon, par la suite, ils deviennent rogneux » (Gaston Phebus 1986 : 90-91). En plus, Flocel Sabaté a trouvé dans des documents catalans ([ACA] Arxiu de la Corona d'Aragó, Cancelleria, reg. 1738, f. 84 r, 87 r-v) un témoignage remarquable au

de l'animal⁹ ; Marie-Hélène Tesnière cite Febus qui a employé ces mots pour parler des chiens : « la plus noble beste et plus raisonnable que Diex fist onques », dit-il (Tesnière 2011 : 110). Febus dit encore :

Et, par ma foy, je parle a mes chienz tout ainsi que je feroye a un homme, en disant, « Va avant ! » ou « Va arriere ! » ou « Vien la ou je suy ! » ou fere tieu chose et tout quant que je vueill qu'ilz fascent. Et ilz m'entendent et font ce que je leur di mieulx que homme qui soit en mon ostel.

(Cité par Tesnière 2011 : 111 ; Gaston Phebus 1971 : 217)

[Et par ma foi, je parle à mes chiens comme je ferais à un homme, en leur disant : « Va avant ! » ou : « Arrière ! » ou : « Viens là où je suis ! » ou : « Fais telle chose ! » Et ils m'entendent et font ce que je leur dis mieux qu'aucun de mes serviteurs.]

(Gaston Phebus 1986 : 131-32)

Dans ce cadre, un brachet comme acteur dans l'intrigue pourrait porter une signification particulière. En plus, dans notre roman, les héros sont assez incultes en ce qui concerne les chiens ; ce sont leurs ennemis qui savent de quoi ils parlent.

Nous ne pensons pas que Gaston ait subventionné l'auteur anonyme. Nous proposons que le roman de *Blandin de Cornoalha* a été composé en l'honneur du fils de Gaston Febus, aussi nommé Gaston, au moment de son mariage avec Béatrice d'Armagnac, vers 1379. Selon tous ceux qui ont étudié cette famille noble, il n'y avait pas d'amour entre le père et le fils, pour des raisons que nous ne saurons jamais – le père n'a même pas assisté aux noces fêtant ce mariage qu'il avait soigneusement organisé ! Si l'auteur était un familier de Gaston le jeune, Gaston Febus, grand chasseur, très connaisseur en ce qui concerne la vénerie, était disponible pour devenir un objet de critique de l'auteur. Nous proposons alors, qu'un modèle pour tous les mauvais personnages dans l'histoire, qu'ils soient chevaliers ou géants, était Gaston Febus-même. Nous comprenons mieux alors pourquoi un chevalier menace Blandin de ses mâtins.

---

sujet d'un chien qui a échappé à un nouveau maître pour rentrer, seul, chez l'ancien, qui était boucher. Selon le témoin, « sallió de lla posada e havemos havido certificación de personas que venian de Cervera e Lérida e aquellas personas que'l dito can tenía el camino de Lérida e tememos que sea ido a Çaragosa e tornada a casa del carnicero » (Sabaté 2013 : 626). Nous remercions le professeur Sabaté de nous avoir partagé ses recherches.

⁹ Selon Febus, « Chien est loyal a son seigneur et de bonne amour et de vraie. Chien est de bon entendement et a grant conoissance et grant judgement. Chien a force et bonté. Chien a sagesce et est beste veritable. Chien a grant mémoire. Chien a grant sentement. Chien a grant diligence et grant puissance. Chien a grant vaillance et grant subtilité. Chien a grant legeresce et grant apercevançe. Chien est bien a commandement, quar il aprendra tout ainsi que un homme tout quant que on li enseignera. Touz esbatemenz sont en chien. Tant sont bons chiens que a poines est il homme qui ne en vueille avoir ou pour un mestier ou pour autre. Chiens sont hardiz, quar un chien osera bien deffenfre l'ostel de son maistre et gardera son bestiaill et tout ce qui sera dou sien, et s'en exposera a mort » (Gaston Phebus 1971 : 109-10) ; « Le chien est fidèle à son maître et de bon amour et de vrai. Le chien est de bon entendement et a grande connoissance et grand judgement ; le chien a force et bonté ; le chien a sagesse, et c'est bête sincère ; le chien a grande mémoire ; le chien a grand sentiment ; le chien a grande diligence et grande puissance ; le chien a grande vaillance et grande subtilité ; le chien a grand légèreté et la vue perçante ; le chien est bien obéissant, car il apprendra, comme un homme, tout ce qu'on lui enseignera. Les chiens procurent tous les plaisirs ; il sont si bons qu'il n'y a guère d'homme qui n'en vueille avoir pour un office ou pour un autre. Les chiens sont hardis, car un chien osera bien défendre l'hôtel de son maître et gardera son bétail et tous ses biens, et pour cela s'exposera à la mort » (Gaston Phebus 1986 : 73).

Une autre référence canine dans *Blandin* est moins directe. Le héros ne jure que par saint Christophe (v. 1500). Cette invocation ne serait pas exceptionnelle, sauf que ce soit la seule référence à ce saint dans l'ensemble du corpus de la *Concordance de l'occitan médiéval* (COM2). Nous considérons Christophe comme le saint patron des voyageurs, le saint à invoquer avant de se diriger vers une prochaine aventure, mais il n'était pas un saint que les auteurs occitans médiévaux ont mentionné dans leurs œuvres. Cependant, saint Christophe est remarquable en ce qui concerne les intérêts canins de Gaston Febus, car il existe une tradition du saint Christophe avec une tête de chien ; il est cynocéphale (Schmitt 1979 : 204-10). Febus pouvait-il connaître et apprécier cette référence ? Nous n'osons dire.

Pour conclure..., d'après cette analyse, nous ne connaissons pas mieux qui a composé *Blandin de Cornoalha* et notre hypothèse d'une composition dans les parages de la cour de Gaston Febus reste une hypothèse. Mais l'emploi des chiens dans le roman – comme acteur et comme référence – mérite notre considération et peut nous diriger dans des directions de recherche utiles à éclaircir les questions qui continuent à entourer le roman de *Blandin de Cornoalha*.

Ouvrages utilisés

ARTHUR, Ross (trad.) (1988) : *Blandin de Cornoalha e Guilhot de Miramar : A Generic Medieval Adventure Romance*. Toronto : Alektryaina Press.

ASPERTI, Stefano (1986) : « Bacinetti e berroviere : problemi di lessico e di datazione nel *Blandin de Cornoalha* ». In : ALVAR, Carlos ; BADIA, Lola ; CÁTEDRA, Pedro ; VALL-CORBA PLANA, Jaume (éd.) : *Studia in honorem prof. M. de Riquer*. Vol. 1. Barcelone : Quaderns Crema, p. 11-35.

BORD, Lucine-Jean ; MUGG, Jean-Pierre (2008) : *La Chasse au Moyen Âge, Occident latin, VIe-XVe siècle*. [Paris] : Compagnie des éditions de la Lesse, éditions du Gerfaut.

BUGNION, Jacques (2005) : *Les Chasses médiévales : le brachet, le lévrier, l'épagneul, leur nomenclature, leur métier, leur typologie*. Gollion : Infolio éditions.

BURRELL, Margaret (1974) : « A Critical Edition of the Provençal Romance *Blandin de Cornouailles* ». Ph.D. Dissertation. Toronto : University of Toronto.

BURRELL, Margaret (2013, 22 mai) : Courriels à Pfeffer.

BUSBY, Keith (1992) : « *Blandin de Cornoalha* and Romance Tradition ». *Tenso*, 8/1, p. 1-25.

CALUWÉ, Jacques de (1978) : « Le Roman de *Blandin de Cornouailles* et de *Guillot Ardit de Miramar* : une parodie de roman arthurien ? ». *Cultura Neolatina*, 38, p. 55-66.

COM = RICKETTS, Peter T. (dir.) (2001-2005) : *Concordance de l'occitan médiéval* (COM), 2 CD-ROM. Turnhout : Brepols.

COMBARIÉU, Micheline de ; GOUIRAN, Gérard (éd.) (1993) : *La Chanson de Girart de Rousillon*. Paris : Librairie Générale Française (Lettres Gothiques).

- GALANO, Sabrina (2003) : « Il *Blandin de Cornoalha* : riflessioni sulla lingua ». In : BOTTALICO, Michele ; CHIALANT, Maria Teresa (éd.) : *Studi di letteratura*. Naples : Scientifiche italiane, p. 201-224.
- GALANO, Sabrina (éd.) (2004) : *Blandin di Cornovaglia*. Alessandria : Edizioni dell'Orso, 2004.
- GASTON PHEBUS (1971) : *Livre de chasse*. Éd. Gunnar TILANDER. Karlshamn : E.G. Johanssons (Cynegetica, 18).
- GASTON PHEBUS (1986) : *Le Livre de la chasse*. Texte intégral. Éd. Marcel THOMAS ; trad. Robert et André BOSSUAT. Vesoul : Philippe Lebaud ; Éditions du Félin.
- HAUPT, Hans-Christian (éd.) (2003) : *Le «Roman d'Arles» dans la copie de Bertran Boysset (Manuscrit Aix-en-Provence, Musée Paul Arbaud, M.O.63), études et édition*. Tübingen ; Bâle : A. Francke Verlag (Romanica Helvetica, 121).
- JEANROY, A. (éd.) (1899) : « Vie provençale de sainte Marguerite d'après les manuscrits de Toulouse et de Madrid ». *Annales du Midi*, 11, p. 5-55.
- JIMÉNEZ MOLA, Zulema (2000) : « Un género para "Un bel dictat" : *Blandin de Cornualles* ». In : FREIXAS, Margarita ; IRISO, Silvia (éd.) : *Actas del VIII Congreso internacional de la Asociación de literatura medieval (Santander, 22-26 septiembre de 1999, Palacio de La Magdalena, Universidad Internacional Menéndez Pelayo)*. Vol. 2. Santander : Consejería de Cultura del Gobierno de Cantabria, p. 1031-1038.
- LACY, Norris (2003) : « Halfway to Quixote : Humor in *Blandin de Cornoalha* ». In : BRAET, Herman ; LATRÉ, Guido ; VERBEKE, Werner (éd.) : *Risus mediaevalis : Laughter in Medieval Literature and Art*. Louvain : Leuven University Press, p. 173-180.
- LACY, Norris (2013, 24 juin) : « Looking for Dogs in Medieval Romance ». Courriel à Pfeffer.
- MARTÍNEZ ARAQUE, Ivan. « De gossos i gats ». <http://harcajvm.blogspot.com.es/201/10/de-gossos-i-gats.html>. Consulté le 25 juillet 2014.
- PACHECO, Arsenio (1977) : « El *Blandin de Cornualla* ». In : GULSOY, Joseph ; SOLA-SOLÉ, Josep M. (éd.) : *Catalan Studies / Estudis sobre el català. Volume in Memory of Josephine De Boer*. Barcelone : Borràs Edicions, p. 149-161.
- PAILHES, Claudine (2007) : *Gaston Fébus. Le Prince et le diable*. Paris : Perrin.
- PFEFFER, Wendy (1985) : *The Change of Philomel : The Nightingale in Medieval Literature*. New York : Peter Lang.
- PFEFFER, Wendy (2014). « The Birds and Bees and *Blandin de Cornoalha* ». Communication lors du colloque *(Un)Expected Animals in (Un)Expected Places in the Middle Ages and Early Modern Period, Third International Meeting of the Medieval Animal Data Network, 6 mai, 2014, Louisville, Kentucky*.
- PEIRE DE CARAVANA (1915) : In BERTONI, G. (éd.) : *I Trovatori d'Italia, biografie, testi, traduzione, note*. Modène : Orlandini.

- RICKETTS, Peter T. ; HERSHON, Cyril (éd.) (2007) : *La Vida de sant Honorat, poème provençal de Raimond Feraud*. Turnhout : Brepols. Éd. Ingegård Suwe, 1943.
- SABATÉ, Flocel (2013) : « Gran, Merlí, Amadís, Faisà i altres cans ». In : MUTGÉ, Josefina ; SALICRÚ, Roser ; VELA, Carles (éd.) : *La Corona catalanoaragonesa, l'Islam i el món Mediterrani. Estudis d'història medieval en homenatge a la doctora Maria Teresa Ferrer i Malloll*. Barcelone : Consejo Superior de Investigaciones Científicas, p. 617-626.
- SCHMITT, Jean-Claude (1979) : *Le Saint Lévrier. Guinefort, guérisseur d'enfants depuis le XIIIe siècle*. Paris : Flammarion.
- STRUBEL, Armand (2011) : « Symbolique et poétique de la chasse ». In : *Gaston Febus : Prince soleil 1331-1391. Catalogue de l'exposition, Musée de Cluny 30 novembre 2011-5 mars 2012*. Paris : Réunion des musées nationaux-Grand Palais ; Bibliothèque nationale de France, p. 68-85.
- TESNIÈRE, Marie-Hélène (2011) : « Le Livre de la chasse ». In : *Gaston Febus : Prince soleil 1331-1391. Catalogue de l'exposition, Musée de Cluny 30 novembre 2011-5 mars 2012*. Paris : Réunion des musées nationaux-Grand Palais ; Bibliothèque nationale de France, p. 86-112.
- ZAGO, Esther (1979) : « Some Medieval Versions of Sleeping Beauty : Variations on a Theme ». *Studi Francesi*, 23, p. 417-31.

Contre la désérotisation de la *fin'amor* – plaidoyer pour une nouvelle approche interdisciplinaire. L'érotique nocturne des troubadours

Angelica RIEGER
Études Interculturelles Romanes – RWTH Aachen

Résumé

Au XXIe siècle, la séparation de deux discours scientifiques parallèles est à l'origine d'une désérotisation progressive de la poésie des troubadours : le premier, celui de la recherche en philologie occitane, se concentre sur les textes transmis et continue à soigner les éditions scientifiques, l'étude des manuscrits, etc., sans prendre part au second, celui des successeurs de l'école lacanienne, qui poursuivent la réflexion sur l'amour dans la tradition de leurs débuts, avec le corpus, les textes et les traductions connus.

L'étude de la poésie des troubadours et de son concept-clé, la *fin'amor*, est très tôt passée des mains des philologues aux mains des philosophes et, de là, à celles des psychologues et des psychanalystes. Tous ces chercheurs ont travaillé sur la base du corpus des troubadours, tel que les anthologies sélectives (sélection idéologique : romantique, nationaliste, médiévisite) des premiers philologues de l'occitan le transmettent. Ces florilèges réunissent toujours les mêmes textes, en négligeant soigneusement tout texte contraire à leur idée de la courtoisie, et surtout, à leur morale pudibonde d'intellectuels du XIXe siècle. Ainsi, consciemment ou inconsciemment, ils ont définitivement canalisé la réception des troubadours pendant plus d'un siècle. Depuis les années 70 du siècle dernier, le discours de l'école lacanienne s'est développé essentiellement sur la base des travaux de René Nelli, eux-mêmes basés sur ceux de Denis de Rougemont, tous deux s'appuyant sur un corpus partiel et partial tel que les anthologies du XIXe siècle le présentaient.

Il est temps que les deux camps reprennent le corpus intégral, tel qu'il est réuni p. ex. par Peter Ricketts dans la *COM*, pour le soumettre, d'un commun effort, à un réexamen complet. De ce retour aux textes, il en résultera une nouvelle lecture des troubadours qui mènera à une nouvelle appréciation des conceptions amoureuses – au pluriel – qu'ils développent dans leur poésie. Une partie des préjugés établis d'un côté et de l'autre, comme l'idée de l'absence de sensualité et de sexualité, notamment du rapport sexuel, dans la poésie troubadouresque, ne survivront pas à ce réexamen.

En guise de réouverture du débat, je commencerai mon plaidoyer pour une nouvelle approche interdisciplinaire et contre la désérotisation progressive de la *fin'amor* par une brève chronologie de l'évolution des lectures troubadouresques

binaires opposant deux discours scientifiques distincts et formulerai trois hypothèses de travail respectives. Ensuite, j'esquisserai une typologie de l'imaginaire nocturne des troubadours sur la base du corpus complet des textes transmis, suivie d'une étude exemplaire des « nuits des *tenso*s érotiques » et du « songe érotique ».

1. Petite chronologie des lectures troubadouresques

Nous savons tous qu'aux XVIIIe et XIXe siècles, au moment du développement de la philologie comme discipline scientifique, la littérature en ancien occitan a joué un rôle primordial pour des chercheurs comme François-Juste-Marie Raynouard ou Friedrich Diez, pour ne nommer que les plus influents. Leur façon d'approcher les textes était profondément marquée par la morale bourgeoise de l'époque et les contraignait à y jeter un regard sélectif. En plus, leur perspective d'approche était ancrée dans un romantisme teinté de la nostalgie des racines de l'identité culturelle de leurs civilisations et conditionnait un certain regard sur le Moyen Âge qu'il est possible de retracer jusque dans le médiévalisme actuel. En France, la recherche de cette identité culturelle englobait, dans une optique centraliste, les cultures d'oc et d'oïl dans un même débat¹ : ceci explique l'idée d'une conception amoureuse homogène développée sur la base d'une sélection partielle des sources admises dans le corpus de recherche non seulement en France, mais aussi en Europe et en Occident.

La différenciation entre la *fin'amor* des troubadours et l'amour courtois et les concepts divergents de courtoisie qui les régissaient ne s'est opérée que dans la deuxième moitié du XXe siècle, si bien que Denis de Rougemont, en 1939, pouvait tranquillement intituler son œuvre *L'Amour et l'Occident*, dont l'impact durera longtemps encore après la parution de l'édition définitive en 1972. Avec Denis de Rougemont, nous franchissons un cap important dans l'histoire de l'étude des conceptions amoureuses des troubadours, car il était philosophe, et le débat sur l'amour en Occident passera désormais irréversiblement des mains des philologues à celles des philosophes. Notons qu'avec lui, le débat franchit aussi la frontière suisse et que ce fait ne sera pas sans importance pour la tradition philosophique qui s'établira dans les réflexions sur les conceptions amoureuses de la civilisation d'oc et qui sera marquée jusqu'à nos jours par la véritable école suisse fondée par Jacques Lacan.

À partir de la deuxième moitié du XXe siècle, deux discours parallèles et divergents opposeront désormais philosophes et philologues. Ces derniers opéreront la différenciation entre le Nord et le Sud, entre la culture d'oïl et sa conception de l'amour courtois et la culture d'oc, avec la *fin'amor* comme concept-clé de la poésie des troubadours. Parallèlement, du côté des philosophes, les réflexions sur la conception amoureuse des troubadours initiées par Denis de Rougemont dans la perspective d'une culture occidentale globale se poursuivent.

Néanmoins, la séparation nette entre les deux disciplines ne sera que pour plus tard, car, à sa suite, René Nelli, en tant que philosophe et écrivain, puisera dans une solide culture de philologue et d'occitaniste. Docteur ès lettres, professeur de lettres et de philosophie au lycée de Carcassonne, puis d'ethnographie méridionale à la Faculté des lettres de l'Université de Toulouse, poète essayiste, hermétiste et théori-

---

¹ Voir l'unanimité des vues des contributeurs à Kirsch (2008).

cien de l'*asag* troubadouresque, René Nelli est surtout connu pour ses travaux sur la culture occitane et sur le catharisme ; mais l'ouvrage qui influencera désormais pratiquement tout discours philosophique sur la *fin'amor* est son *Érotique des troubadours*, paru en 1963.

Jacques Lacan s'inspirera, dans le cadre de ses réflexions sur des conceptions philosophiques concernant l'amour, le désir humain comme désir du désir et en continuation de ses expériences au séminaire d'Alexandre Kojève dans les années 30, de Denis de Rougemont et de René Nelli pour se pencher sur la poésie troubadouresque comme objet d'étude². Jacques Lacan est psychanalyste ; il n'est pas philologue. Avec lui, ce que l'on pourrait appeler le « philosophical turn » dans la recherche sur les conceptions amoureuses des troubadours est définitivement accompli.

Dans son Séminaire de recherche du 20 janvier 1960, Jacques Lacan se réfère explicitement à *L'Amour et l'Occident* de Denis de Rougemont, et plus tard à René Nelli, pour soulever la question des rapports entre l'hérésie cathare et l'apparition de l'amour courtois. Il faut constater que, dès ce début, il n'y a – comme chez les premiers philologues médiévistes – aucune séparation entre les conceptions d'oc et d'oïl, entre la littérature d'oc, les troubadours ou *Flamenca*, et la littérature d'oïl, les trouvères et le roman courtois, entre *fin'amor* et amour courtois. Jacques Lacan s'est vite attiré le reproche de manquer de respect pour la langue de ses sources et notamment l'occitan ; sa pensée a polarisé la critique qui a été partagée entre le rejet de sa désinvolture, l'ignorance démonstrative de la part de la plupart des philologues occitanistes et l'admiration de sa nouveauté par ses successeurs, avant tout Roger Dragonetti et ses disciples, comme par exemple Alexandre Leupin³.

En 1982, lors de la publication de son *Gai savoir dans la rhétorique courtoise. Flamenca et Joufroï de Poitiers*, Roger Dragonetti a eu le malheur d'y déclarer sa libération des « censures philologiques »⁴. Cette déclaration, vécue comme un « affront » par la majorité des philologues occitanistes, a immédiatement été interprétée comme une tentative de voiler son manque de connaissances linguistiques et a donné lieu à la « Dragonettirade » et « gasconnade » sur la fameuse chanson de l'alouette de Bernart de Ventadorn de Pierre Bec en 1986. Le chercheur, philologue occitaniste pur et dur, et poète gascon admiré, voire vénéré par plusieurs générations de philologues occitans,

---

² Voir surtout Roland (s. d.) et l'étude de Labbie (2006), en particulier le chapitre 3 : « Dialectics, Courtly Love, and the Trinity » (p. 107-145). Les références concernent le *Seminar VII, The Ethics of Psychoanalysis* (« Courtly Love as Anamorphosis ») de Lacan (Labbie 2006 : 130).

³ Disciple de Roger Dragonetti, Alexandre Leupin ne s'est pas spécialisé dans la poésie des troubadours (voir <http://www.alexandreleupin.com/> s. d.) mais a participé, avec des réflexions sur « L'expérience mentale », à la journée d'études « Terriblement médiéval ». *Troubadoure und Psychoanalyse*, organisée par Bernhard Teuber à Munich au ZMR – Zentrum für Mittelalter- und Renaissancestudien, LMU, 11.05.2012 (voir *infra*).

⁴ Voir Dufournet (2000 : 207) qui résume la conception de Dragonetti de la manière suivante : « Roger Dragonetti nous a constamment mis en garde, et de plus en plus, contre les censures d'un certain positivisme fondé principalement sur le critère décisif du référent historico-biographique accessible au savoir, au contrôle, à l'orthodoxie d'une lecture à sens unique. Il faut, au contraire, s'engager, sans exclure la rigueur d'une stricte philologie, dans l'étude d'un art du langage dont les ambiguïtés, qu'on le veuille ou non, sont consubstantielles à la littérature et nous contraignent à renoncer à l'image rassurante du fait objectif et univoque ».

s'est fait le porte-parole de ceux-ci dans un article intitulé « Du son poétique médiéval à la lettre du pseudo-exégète ». Il l'introduit par cette déclaration programmatique :

Cet article est une critique assez acerbe d'une certaine approche, toute récente, de la poésie du Moyen Âge (en l'occurrence celle des troubadours), approche qui, se fondant prétendument sur la « lettre » médiévale et une certaine érotisation de la « langue » (sans que ces concepts de lettre et langue ne soient jamais clairement définis), se livre à une lecture psychanalytique qui ne tient aucun compte, ni de la spécificité linguistique réelle des textes, ni du contexte socio-culturel, ni de l'*intentio auctoris* : d'où des interprétations et des « lectures » dont l'impressionnisme, faisant fi de toute « censure philologique » peut conduire parfois à un véritable débridement verbal n'ayant plus aucun rapport avec le texte qui lui sert de support (Bec 1986 : 243).

Ses réflexions amènent Pierre Bec aux conclusions suivantes :

1. Privilégier la lettre pour la lettre (graphème) en jouant gratuitement avec elle, au détriment des structures linguistiques et du son, poétiquement valorisé, qu'elle supporte, c'est [...] un véritable non-sens poétologique dans une poésie orale-musicale comme la *canso* troubadouresque [...]. Aborder cette lyrique, essentiellement conçue pour être chantée devant un public, avec la seule motivation de fantasmes oculaires projetés sur la « lettre » et comme crible linguistique apparent le seul français médiéval, voire celui du XXe s., constitue une négation absolue du texte dans la poéticité même. La conséquence en est un métalangage atextuel qui compense son absence de conceptualisation par un pur délire verbal, littéralement illimité, véritable défi au sens, et qui tue le poème en croyant l'aider à vivre (Bec 1986 : 254 s.).
2. Je crois qu'il n'est déjà pas si mal d'essayer de voir, par la conjonction d'approches différenciées, éventuellement psychanalytiques ou iconographiques, ce qu'il y a effectivement dans un poème médiéval, avant de tenter d'en extorquer, selon des méthodes artificielles et douteuses, ce qu'il n'y a vraisemblablement pas. Contentons-nous du dit, à défaut d'un éventuel non-dit caché comme par miracle derrière les fluctuations de la « lettre » : ce non-dit qui n'est d'ailleurs, finalement, que le dit du seul exégète. Les « censures philologiques » ont au moins pour elles de favoriser une vertu essentiellement troubadouresque : je veux parler de la *mesura*. Et si l'exégète a vraiment quelque chose à dire que le poète n'aurait pas dit, qu'il écrive lui-même un poème ! (Bec 1986 : 255).

Ces déclarations catégoriques sont restées pratiquement incontestées jusqu'à nos jours. Nous assistons donc, au début du XXIe siècle, à deux discours scientifiques sur un même sujet, absolument indépendants l'un de l'autre, qui affrontent deux camps séparés et qui souvent s'ignorent mutuellement :

1. La recherche philologique occitaniste se concentre sur les textes transmis et s'efforce de soigner le corpus complet de la poésie troubadouresque (éditions scientifiques, étude des manuscrits, etc.).
2. Les successeurs de l'école lacanienne poursuivent leurs réflexions sur l'amour dans la tradition de ses débuts, avec le corpus limité, les textes et les traductions connus.

La première trêve dans ce combat opposant lacaniens et philologues occitanistes a eu lieu le 11 mai 2012 à l'Université de Munich grâce à Bernhard Teuber et

son équipe, qui les ont réunis pour la journée d'étude déjà évoquée autour du thème « Troubadours et psychanalyse »⁵ et où j'ai présenté les trois thèses suivantes :

1. L'étude de la poésie des troubadours et de son concept-clé, la *fin'amor*, est passée très tôt des mains des philologues aux mains des philosophes et, de là, aux mains des psychologues et psychanalystes. Tous ces chercheurs, y compris Jacques Lacan, ont travaillé sur la base du corpus des troubadours tel que les anthologies sélectives (sélection idéologique : romantique, nationaliste, médiévale) des premiers philologues le transmettent.

Ces florilèges réunissent toujours la même poignée de textes, comme p. ex. un choix de chansons du soi-disant premier troubadour, *lo coms de Peitieu*, Guillaume IX, les quelques chansons célébrant l'« amour de loin » de Jaufre Rudel et la sempiternelle chanson de l'alouette de Bernart de Ventadorn, en négligeant soigneusement – sur les quelques 2.000 poésies conservées – tout texte contraire à leur idée de la courtoisie et surtout à leur morale d'intellectuels bourgeois du XIXe siècle. Ainsi ont-ils, consciemment ou inconsciemment, définitivement canalisé la réception des troubadours pendant plus d'un siècle.

Il en résulte une image partielle et partiale de la poésie troubadouresque. Il faut, par conséquent, retourner, après plus d'un siècle, à la lecture du corpus complet des poésies des troubadours sur la base des nouvelles éditions des philologues occitanistes (souvent d'origine italienne) et prendre en considération le corpus complet des troubadours tel qu'il est réuni et mis à la disposition de tous par Peter T. Ricketts dans sa monumentale *Concordance de l'occitan médiéval (COM)*, disponible depuis 2001.

2. Le discours de l'école lacanienne s'est développé pendant la deuxième moitié du XXe siècle, ou plus exactement depuis les années 70 du siècle dernier, essentiellement à la suite de la filiation décrite et qui passe des travaux de René Nelli, basés, eux, sur ceux de Denis de Rougemont, basés tous les deux sur un corpus partiel tel que les anthologies du XIXe siècle le présentaient.

N'étant pas philologues, les adeptes de l'école lacanienne dépendaient en outre, dans la plupart des cas, des traductions établies en même temps que les anthologies et les premières éditions des grands troubadours pendant le dernier tiers du XIXe et le premier tiers du XXe siècle. Ces traductions reflètent – plus que l'esprit de la poésie troubadouresque – l'esprit pudibond de cette époque déjà évoqué ci-dessus.

Ceci est un fait. Ceci n'est pas une critique, car ils ne sont pas philologues. Sur la base des connaissances et possibilités scientifiques de leur époque, les thèses de Lacan et de ses successeurs sont fondées, mais elles ont besoin d'être revues à la lumière de l'état actuel de la recherche en occitan. D'autre part, les philologues occitanistes ignorent, parfois délibérément, les réflexions des psychanalystes ou bien les rejettent d'emblée. De toute façon, il est difficile pour eux de les juger à leur juste valeur, c'est ainsi

---

⁵ « Terriblement médiéval ». *Troubadoure und Psychoanalyse*, voir *supra*, avec Gaia Gubbini, Alexandre Leupin, Angelica Rieger, Bernhard Teuber et Cornelia Wild. Malheureusement les résultats de la rencontre n'ont pas été publiés.

qu'ils se bornent parfois à les considérer uniquement du point de vue littéraire et linguistique qui est le leur, c'est-à-dire à leur reprocher leur manque de connaissance aussi bien de la poésie troubadouresque que de l'ancien occitan.

Ceci est un fait. Ceci n'est pas une critique non plus, car ils ne sont pas psychanalystes.

Les successeurs de l'école lacanienne et les philologues occitanistes peuvent et doivent, par conséquent, reprendre ce corpus complet établi entre temps par la recherche occitane internationale pour le soumettre, d'un commun effort, à un réexamen complet.

3. De ce retour aux textes et de leur réexamen résultera une nouvelle lecture des troubadours – nécessairement interdisciplinaire – qui mènera à une nouvelle appréciation des conceptions amoureuses – au pluriel – développées dans leur poésie.

Une partie des préjugés établis d'un côté et de l'autre ne survivront probablement pas à ce réexamen, comme p. ex. :

- l'idée de la *domna* mariée, épouse du seigneur du troubadour ou, plus précisément, de l'impossibilité de rapport dû à un obstacle extralittéraire de ce type, ou
- l'idée de l'absence de sensualité et de sexualité, notamment du rapport sexuel, dans la poésie troubadouresque, idée sur laquelle je reviendrai tout de suite dans mon étude de cas exemplaire.

Ceci m'amène à une première conclusion anticipée : après ce réexamen, il faudra peut-être abandonner l'une ou l'autre idée reçue sur la conception de l'amour chez les troubadours, mais, en échange, le fait de réunir ces deux camps séparés formés par les philologues et les psychanalystes en un commun effort interdisciplinaire nous servira sans doute à enrichir notre connaissance de la poésie troubadouresque et de la *fin'amor* qu'elle chante.

2. Entre rêve et cauchemar, ciel et enfer : l'imaginaire nocturne des troubadours

Pour concrétiser cette idée, je vous propose que nous nous penchions ensemble brièvement sur deux études de cas exemplaires. Dans le cadre d'une étude de la « nuit des troubadours » pour le *Dictionnaire de la nuit*, édité par Alain Montandon, j'ai établi un corpus complet des poèmes à thématique nocturne transmis et une typologie de l'imaginaire nocturne des troubadours que ce dernier révèle : les lieux érotiques nocturnes par excellence, comme la nuit de printemps « en plein air » peuplée de rossignols ; l'espace clos des fantasmes nocturnes comme la chambre et le lit ; la beauté resplendissante de la dame dévêtue ; les tortures nocturnes de Dame Amour ; et les insomnies et nuits blanches des amoureux⁶. L'imagerie nocturne générique s'y divise en trois catégories principales. J'ai choisi d'illustrer par quelques exemples les deux dernières :

---

⁶ Les deux études de cas suivantes se basent essentiellement sur Rieger (2013), où l'on trouvera d'autres exemples.

- (1) L'éloge de la nuit dans l'*alba*.
- (2) Les nuits des *tensos* érotiques.
- (3) Le songe érotique.

2.1. Les nuits des *tensos* érotiques

La *tenso* – ainsi que ses variantes, le jeu de rôles dans le *partimen* ou l'échange de *coblas* – se prête à la discussion, parfois ludique, comique ou satirique, de questions de casuistique aussi bien amoureuses qu'érotiques particulièrement épineuses où la nuit est le lieu privilégié de la rencontre érotique. L'imagination des interlocuteurs n'y connaît pas de limites en ce qui concerne l'ébauche des scénarios nocturnes où l'amant a le choix entre deux options diamétralement opposées.

Le scénario nocturne dans la douzaine de débats conservés de ce type y est invariablement le même : un couple d'amoureux a l'occasion de passer une nuit ensemble ; c'est à la dame d'imposer les règles du jeu et à l'amant de les respecter ou non. Un des interlocuteurs prend le parti de la courtoisie et du respect inconditionnel de la dame que celle-ci requiert, l'autre, celui de profiter de l'occasion selon la devise *carpe diem*. Étant donné que les positions sont inconciliables, les adversaires font en général appel à un – ou une – arbitre qui doit trancher des questions du type : faut-il préférer une nuit avec sa dame à toute autre chose (PC 129, 3)⁷ ? Et, dans l'esprit de l'*alba* inversée : vaut-il mieux l'aimer un jour d'été ou bien une nuit d'hiver (PC 194, 18) ? Vaut-il mieux voir sa dame nue la nuit en secret ou bien vêtue le jour en public (PC 240, 6a) ? Ou encore : vaut-il mieux voir sa dame vêtue à la lumière du jour ou bien la tenir nue entre ses bras toutes les nuits dans l'obscurité et sans la voir (PC 436, 2) ? Lequel de ces deux chevaliers est le plus courtois ? Celui qui court au secours de voyageurs égarés dans la nuit ou celui qui poursuit son chemin en direction de son rendez-vous nocturne, afin de ne pas se faire attendre par sa dame (PC 282, 14) ? Et, puisqu'il s'agit ici d'une controverse présentée par un couple et que la voix féminine – qui plaide d'ailleurs le cas de celui qui ne la ferait pas attendre – n'est donc pas absente du débat, il faut bien sûr aussi discuter s'il est de mise qu'une dame demande à son ami de coucher une nuit avec elle (PC 194, 17). Mis à part ces cas concrets, il y a aussi quelques questions plus générales : pourquoi renoncer à la joie durable de la *fin'amor* pour une seule nuit d'amour (PC 201, 4b) ? Et, pour terminer, nous arrivons à la question des questions, celle qui oppose le *fin'aman* qui, même au lit, ne cesserait pour rien au monde d'obéir à sa dame, aussi absurdes ses volontés soient-elles, à celui qui, dans cette situation, ne reculerait même pas devant un viol : vaut-il mieux respecter les volontés de sa dame lors d'une rencontre nocturne ou bien passer outre (PC 10, 37; 194, 18a et 197, 1b) ?

Cette constellation – et c'est un des plus beaux exemples du processus de la désérotisation de la poésie troubadouresque décrite ci-dessus – a donné lieu à la théorie de l'*assag* de René Nelli, fondée sur les exemples moins « indécents » de ce type, et est passée de son *Érotique des troubadours* (1962 : 38-39) directement dans le répertoire de la psychocritique et critique psychanalytique où – bien que controversée par les philologues occitanistes – elle s'est établie en vérité suprême.

---

⁷ Toutes les références aux poèmes des troubadours seront citées selon leur référence dans Pillet et Carstens (1933) et toutes les citations sont extraites, si ce n'est pas indiqué autrement, de la *COM*.

Un cavaler conosc qe l'altrer vi una domna bel'e precios'a fi, e plac li ben, qan lo mantel l'obri e vi son cors, sa cara e sa cri, e songet la la noit, can el dormi. E dirai vos com del somni gari? Ab un'altra q'estava pres de si.	Je connais un chevalier qui a vu il y a quelque temps une dame réellement belle et précieuse, et elle lui plaisait bien, lorsqu'il a ouvert son manteau et a vu son corps, son visage et sa crinière, et il rêvait d'elle la nuit, quand il dormait. Et voulez vous savoir comment il guérit de ce songe ? Avec une autre qui était près de lui
---	---

(PC 461, 245, v. 1-7)

La longue liste des variantes du songe érotique ne serait pas complète sans passer à l'acte, comme dans cet exemple de Raimon Jordan, qui frôle le blasphème :

E s'ie·us en dic mon conort, no m'o tenguatx ad erguelh, que tant la am e la vuelh que s'era cochatz de mort non querri'a Dieu tan fort que lai sus em paradis m'aculhis, quon que·m des lezer d'una nueg ab lieis jazer.	Et si je vous en dis mon plaisir ne me prenez pas pour orgueilleux, car je l'aime et la veux tant que si j'étais près de la mort je ne demanderai pas si fort à Dieu de m'accueillir là-haut au paradis que j'aurais envie de coucher une nuit avec elle.
Si cum ieu dic ver. mi don Dieus de lieis poder.	Si comme je dis la vérité, Je veux que Dieu me donne du pouvoir sur elle

(PC 404, 4, v. 46-56)

3. Plaidoyer final pour une approche interdisciplinaire

Ces exemples ne peuvent faire briller que quelques-unes des multiples facettes que la poésie troubadouresque cache aux lecteurs des premiers florilèges, mais elles suffisent à mettre en évidence le fait que la reconsidération du corpus transmis dans sa totalité par la communauté scientifique qui s'en occupe est un *must*.

Nous avons vu que la désérotisation galopante de la poésie troubadouresque ne résistera pas à un réexamen et il est clair qu'il faudra, après cette excursion dans l'univers nocturne des troubadours, reprendre son éclairage d'un commun effort interdisciplinaire, car – aussi banales que ces conclusions puissent paraître – il est indéniable que les troubadours ont un inconscient, il est indéniable que cet inconscient transparaît dans leur poésie, il est indéniable que cet inconscient peut être analysé par la psychanalyse, il est indéniable que cette analyse psychanalytique ne saurait être menée à bien par les seuls philologues et sans faire appel à la psychanalyse, il est indispensable qu'à cette fin cette psychanalyse prenne connaissance des textes, il est indispensable que cette psychanalyse, basée sur la conception d'un inconscient dépendant de la langue, ait une connaissance profonde de la langue des troubadours, et il est indispensable que cette analyse psychanalytique s'appuie sur la philologie occitane moderne. Il est indéniable que Jacques Lacan lui a tendu la main en son temps. Peu après, les portes se sont refermées. Et c'est un desideratum de les rouvrir pour arriver d'un commun accord à combattre – sur la base de l'ensemble du corpus – la désérotisation de la poésie des troubadours.

Cependant, le caractère érotique et ludique à la fois de la *tenso* de casuistique érotique apparaît clairement dans l'exemple suivant, où le troubadour Peirol demande à son interlocuteur :

Gaucelm, diguatz m'al vostre sen
qals drutz ha mais de son plazer –
cel c'ab sa bona dona jai
tot'una nueit e non lo fai,
ho cel qui ve a parlamen
e no a lezer gaire
mas quant d'una vetz faire
e aqui meteis torna s'en.

(PC 366, 7, v. 1-8)

Gaucelm, dites-moi : Selon vous,
quel amant jouit davantage de son plaisir :
Celui qui est couché avec sa bonne dame
toute une nuit sans lui faire l'amour,
ou bien celui qui ne s'intéresse guère
aux paroles et à la joie d'être ensemble,
sinon à passer à l'acte tout de suite
pour repartir de suite.

Gaucelm avance timidement l'opinion que « sel, c'una nueit hi pot jazer, / deu ben aver dos tans de jai / que sel qu'o fai e pueis s'en vai » (v. 11-12), mais Peirol ne se laisse pas convaincre : ce serait l'enfer pour celui « que trastot'una nueit i jai/ de lonc cella que plus li plai/ e non pot aver son talen/ ni sa voluntat faire » (v. 19-21).

Or, la *tenso* érotique nous permet de découvrir une des faces voilées de la nuit des troubadours que nous retrouverons, sublimée en fantasme ou en rêve, dans leurs chansons d'amour qui déploient un imaginaire nocturne à la fois apparenté et plus complexe.

2.2. Le songe érotique

Genre poétique à part dans l'adaptation stricte du terme, le songe érotique a également sa place dans la *canço*. C'est le lieu érotique où le service amoureux est enfin récompensé : les services du *fin'aman*, à genoux devant sa dame adorée, sont accueillis favorablement par celle-ci. L'amant peut voir sa dame, et, enhardi, la caresser, l'embrasser sur la bouche, la coucher dans son lit ou bien se coucher avec elle dans le sien. La fonction du songe érotique dans la poésie troubadouresque est donc claire : créer un lieu érotique triplement protégé – par la nuit, l'espace clos et la virtualité – où la rencontre devient possible. Et le procédé est simple : créer un univers poétique où celle-ci et ses différentes étapes peuvent être nommées et décrites sans se heurter aux normes et tabous de la réalité. Tous les degrés du rapprochement entre la dame lointaine et hautaine de jour y sont évoqués dans un cadre nocturne : l'amant invoque sa présence et formule des désirs progressifs d'intimité qu'il n'oserait jamais dire de jour.

Tenir la dame aimée – et elle uniquement – dans ses bras dans son lit, c'est l'un des désirs les plus chers du rêveur dépeint, par exemple, par Arnaut de Mareuil : « qu'ie-us am tant e-us desire, / mais m'en val us oratz / la nuoich, quan sui colgatz, / qu'ie-us tengues e mos bratz, / que d'autr'esser jauzire » (PC 30, 21, v. 51-55). Cette protestation, aussi bizarre puisse-t-elle paraître, semble pourtant justifiée, car nous avons déjà vu des amants malheureux se consoler avec un autre ou une autre, et ce scénario se reproduit dans cette *cobla* anonyme :

Références bibliographiques

BEC, Pierre (1986) : « Du son poétique médiéval à la lettre du pseudo-exégète ». *Cahiers de Civilisation Médiévale*, 29/3, p. 243-255.

COM = RICKETTS, Peter T. (dir.) (2001) : *Concordance de l'occitan médiéval*. 2 CD-ROM. Turnhout : Brepols.

DIEZ, Friedrich (1882) : *Leben und Werke der Troubadours. Ein Beitrag zur näheren Kenntnis des Mittelalters*. Deuxième édition. Leipzig : Barth. Réimprimé : Hildesheim : Olms, 1965.

DIEZ, Friedrich (1883) : *Die Poesie der Troubadours, nach gedruckten und handschriftlichen Werken derselben dargestellt. 2. vermehrte Auflage von Karl Bartsch*. Leipzig : Barth. Deuxième édition. Réimprimé : Hildesheim : Olms, 1966. Trad. fr. *La Poésie des troubadours* : Paris ; Lille : J. Labitte, 1845. Réimprimé : Genève ; Marseille : Laffitte Reprints, 1975.

DRAGONETTI, Roger (1982) : *Le Gai savoir dans la rhétorique courtoise. Flamenca et Joufroi de Poitiers*. Paris : Seuil.

DUFOURNET, Jean (2001) : « Roger Dragonetti (9 novembre 1915 – 23 octobre 2000) ». *Le Moyen Âge*, 107/1, p. 199-208.

KIRSCH, Fritz Peter (éd) (2008) : *Oc et Oil. Complémentarité et antagonisme de deux histoires littéraires de France. Études de littérature française et occitane présentées dans le cadre du 5e congrès de l'Association des Francoromanistes des pays de langue allemande (Halle an der Saale, Université Martin Luther, 26-29 septembre 2005)*, Toulouse: Section française de l'AIEO.

LABBIE, Erin Felicia (2006) : *Lacan's Medievalism*. Minneapolis ; Londres : University of Minnesota Press.

LEUPIN, Alexandre (s. d.) : « AlexandreLeupin.com ». In : <http://www.alexandreleupin.com/> (date de la dernière consultation : 2014/09/22).

NELLI, René (1974 [1963]) : *L'Érotique des troubadours*. 2 vol. Deuxième édition. Paris : 10/18.

MONTANDON, Alain (éd.) (2013) : *Dictionnaire littéraire de la nuit*. 2 vol. Paris : Honoré Champion (Dictionnaires et références, 24).

PC = PILLET, Alfred ; CARSTENS, Henry (1933) : *Bibliographie der Troubadours*. Halle : Niemeyer.

RAYNOUARD, François-Juste-Marie (1816-21). *Choix des poésies originales des Troubadours*. 6 vol. Paris : Fermin Didot.

RIEGER, Angelica (2013) : « Troubadours ». In : MONTANDON (2013). Vol. 2, p. 1439-1455.

ROLAND, Bernard (s. d.) : « Notes d'exposé. L'amour courtois dans *Le Séminaire de Lacan* ». In : http://atelierlorient.viabloga.com/files/l_amourcourtois_dans_les_seminaires_de_Lacan.pdf (date de la dernière consultation : 2014/09/22).

ROUGEMONT, Denis de (1972 [1939]) : *L'Amour et l'Occident*. Paris : Union Générale d'Éditions.

Deux traductions occitanes du XVe siècle (*Dits des philosophes, Livre de bonnes mœurs*)

Paolo RINOLDI
Université de Parme

Lors d'une visite aux Archives nationales de France, je suis tombé sur une série de fragments de manuscrits littéraires, qui furent envoyés à la capitale des Archives de toute la France surtout à partir des années 30, suite à une politique de centralisation. Quelques-uns furent rendus au dépôt d'origine, la plupart sont encore à Paris, sans que les archives périphériques gardent toujours mémoire de l'envoi : par conséquent ces fragments latins, français, occitans (et aussi grecs et hébreux), tous ou presque décrits et édités entre XIXe et XXe siècle (du moins en ce qui concerne les gallo-romans), sont aujourd'hui considérés perdus (sauf exceptions).

Parmi ces fragments, que je vais étudier prochainement, je distingue un petit groupe occitan, qui comprend :

1. Raimon Vidal, *So fo e.l temps* (édité par Alart 1873) ;
2. Matfre Ermengaut, *Breviari d'Amor* (édition partielle par Thomas 1893, complétée par Cézard 1974, qui signale la cote actuelle) ;
3. Les cahiers d'un manuscrit en prose du XVe siècle, qui font l'objet de cette contribution.

En 1939 et en 1954 Clovis Brunel publiait l'édition de deux traités appartenant au vaste ensemble des textes édifiants du XVe siècle, qui venaient d'être retrouvés en forme fragmentaire aux Archives départementales du Gard et qui furent aussitôt signalés par l'archiviste Marcel Guron¹. La publication, en quelque sorte provisoire et dépourvue d'images, est restée cantonnée dans les plis de la bibliographie. Les feuillets sont rognés et en partie à jamais gâtés, les cahiers qui les renfermaient tôt ensevelis aux Archives nationales : les textes, marginaux, tardifs, peu appétissants, en résultent automatiquement presque oubliés.

Je vais donner une fiche descriptive complète dans un article de présentation de tous les fragments occitans, mais je rappelle rapidement ici les données les plus importantes:

---

¹ « Il [M. Guron] a retiré des couvertures de certains registres de notaires d'Anduze et Lézan pour les années 1542 et 1583, pressés ensemble jusqu'à former du carton, des restes d'un livre écrit sur papier du format in-quarto. L'écriture est du XVe siècle; la langue, celle de la Provence » (Brunel 1954 : 5).

Paris, Archives nationales de France, AB/XIX/1730, fonds Gard (Fig. 1)
Fragment en papier, in quarto, mm. 210 x 145 ca. (les marges sont très abîmées), en mauvais état.

Filigranes: « papiers d'Italie employés au XVe s. » (Brunel 1954 : 310).

Trois cahiers d'un seul ms. : I (12 fol. : numérotation ancienne XIII-XXIV), II (10 : LXXXVI-LXXXV²), III (probablement 12, avec un feuillet double perdu: LXXXVI-CV). Réclames à XXIVv. (*coffi las ge(n)s*). La numérotation ancienne témoigne les lacunes et donne une idée, partielle soit-elle, de l'étendue du manuscrit.

Écriture à pleine page (158 x 110 mm. ca.), 30-33 lignes ; une seule main, XVe s.

Initiales de chapitre rouges, 2 ur ; initiales de paragraphe touchées en rouge.

Contenu:

a) Traduction du *Livre des bonnes mœurs* de Jacques Legrand (premier cahier).

b) Traduction des *Dits des philosophes* de Guillaume de Tignonville (deuxième et troisième cahiers), que Brunel appelle *Los dichs dels philosophes*.

Comme je viens de le dire, les deux textes ont été publiés par Brunel³ (avec la provenance ancienne⁴). Une nouvelle édition ainsi qu'une description linguistique complète seraient peut-être souhaitables⁵ car l'érudit avoue que « pour un texte dont le détail n'a pas d'importance capitale, nous reproduisons seulement les passages lisibles dans leur totalité, sans nous attarder à sauver, dans les parties presque entièrement illisibles, quelques mots isolés ou des membres de phrases » (Brunel 1939: 316, n. 1): il donne donc le texte de chaque page à partir de la première ligne complètement lisible, de sorte que les points de suspension qui parsèment son édition correspondent parfois à des trous ou tâches, parfois à des passages partiellement illisibles (*lignes effacées, illisibles, indistinctes, incomplètement lisibles*) ou à des morceaux incomplets que Brunel tout simplement laisse de côté.

Venons-nous à une présentation rapide des textes: « Sont transmis deux groupes de cahiers. Si, dans le second (fol. LXXXVI-CV), nous avons reconnu une traduction des *Dits des philosophes* de Guillaume de Tignonville, nous n'avons pas réussi à identifier le premier (fol. XIII-XXIV). Le temps est venu de transmettre la recherche à la science d'autrui » (Brunel 1954 : 5).

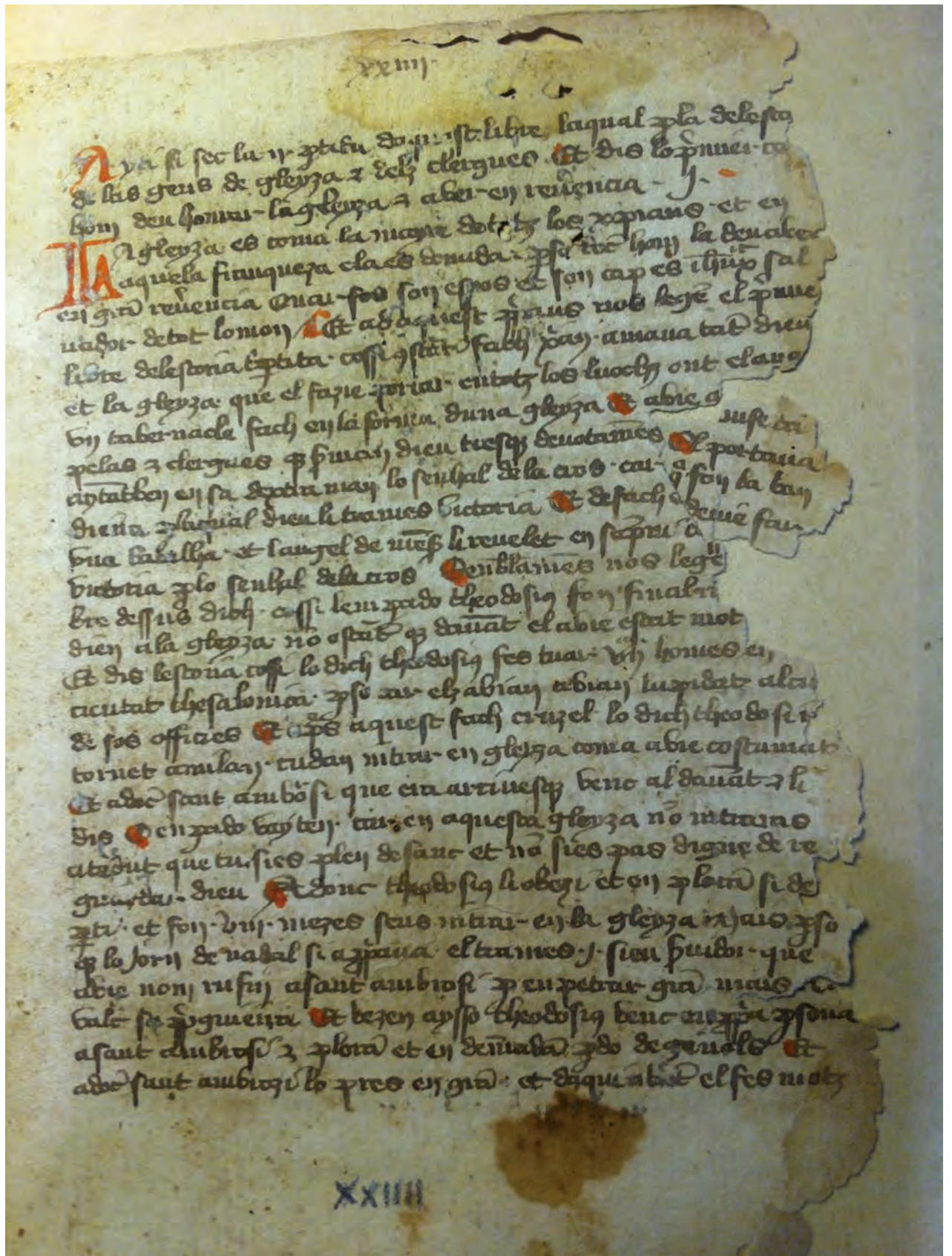
² « Les deux feuillets LXXXX et LXXXXI qui étaient à l'intérieur du cahier sont restés attachés au verso du premier feuillet de parchemin qui constitue la couverture du registre, Archives du Gard II E¹⁰ 116. Ils sont illisibles en majeure partie » (Brunel 1939 : 318). De LXXXVIr et LXXXVv on lit quelques bout de phrase, car on a collé au-dessus une page d'un ms. latin (Brunel commence son éd. au verso de LXXXVI et s'arrête au recto de LXXXV).

³ Ils sont absents de la liste de Ricketts et Vatteroni (2011), qui enregistre aussi des textes en train d'être réédités.

⁴ Cf. dans Arlima http://www.arlima.net/ad/dichs_dels_philosophes.html : « Archives départementales de Nîmes ? »

⁵ On remarquera quelques petites coquilles et peu de fautes de lecture: par exemple, *li houria* pour *luxuria* (Brunel 1954 : 7, fol. XIIIr), *la ira* pour *l'arca* (Brunel 1954 : 8, fol. XIIIr), *son* pour *fon* (Brunel 1954 : 11, fol. XVIr) *ieu ti illuminarai de feu gran* pour *dieu ti illuminara de sa gratia* (Brunel 1954 : 14, fol. XVIIv), *mon estat* pour *m'o a ostar* (Brunel 1954 : 20, fol. XXIIIr), *el* pour *es* (Brunel 1954 : 21, fol. XXIIIv), *sadalar* pour *sadolar* (*ibidem*).

Fig. 1: Paris, Archives nationales de France, site Pierrefitte-sur-Seine, AB/XIX/1730, fonds Gard, fol. XXIIIr.

Peu de mots sur l'œuvre de Tignonville, traduction à son tour du *Dicta* (ou *Liber philosophorum moralium antiquorum*)⁶, très répandue (fin du XIVe siècle), dont il existent plusieurs manuscrits, éditions anciennes et traductions⁷.

Le deuxième texte a reçu par Brunel la intitulation peu heureuse d'« abrégé de théologie », alors qu'il est en vérité un traité de morale et d'édification chrétienne où la théologie ne joue pratiquement aucun rôle, « destiné aux personnes du siècle, comme le montrent des invectives à l'adresse des intempérants (fol. XIII^{II}), des nobles qui déshonorent les filles (XV^b) et des hôtes des lieux de débauche (XVI). Le corps du traité n'en est pas moins de caractère savant. Il semble une mosaïque de citations empruntées aux écrivains païens ou chrétiens. La composition doit dater du XIIIe siècle, car, parmi les œuvres alléguées, la plus récente est la *Poetria nova* de Geoffroi de Vinsauf, écrite entre 1199 et 1202 » (Brunel 1954 : 6). On verra que le jugement sur la nature de l'ouvrage est juste, alors que la datation proposée est fautive, car l'allégation de la *Poetria* donne un *terminus post quem* et rien d'autre.

Brunel songeait à raison à une autre traduction du français, tant pour la proximité au traité tiré de Tignonville que pour la présence de quelques mots français⁸, mais les recherches pour dénicher la source ont été pénibles, surtout au début quand j'ai travaillé au niveau textuel, car le manque du début empêche la confrontation la plus simple dans les catalogues d'*incipit* : après de nombreuses vérifications sans succès, noyé dans le *mare magnum* de textes souvent inédits ou mal édités (surtout ceux du Moyen Âge central ou tardif) et face à la possibilité d'une source partielle ou plurielle, ou bien d'une source déjà compilatoire, je suis revenu aux manuscrits et, grâce aux possibilités offertes par Jonas, j'ai fait des sondages dans les témoins des *Dits* français de Tignonville⁹, dans l'espoir que le vulgarisateur occitan eût travaillé à partir des textes d'un seul manuscrit. En effet, deux de manuscrits français (Paris, BnF, Fondation Smith Lesouëf, 73 et Paris, BnF, fr. 24296, ce dernier numérisé sur *Gallica*) font suivre à l'ouvrage de Tignonville le *Livre des bonnes mœurs* de Jacques Legrand, qui s'est avéré être la source du deuxième texte occitan.

Legrand fût un moine augustinien, vécu entre la moitié du XIVe siècle et 1415 *ca.*, très connu pour son engagement politique pour le parti Armagnac pendant les sombres années de Charles VI et pour ses ouvrages, qui datent de la fin du XIVe et du début du XVe siècle, latins (parmi lesquels le *Sophilogium*, compilation dédiée à l'évêque d'Auxerre, qui connut un succès considérable¹⁰) et vulgaires (l'*Archiloge Sophie* et notre *Livre*, qui constituent la traduction-adaptation de deux parties du

---

⁶ Le texte latin est édité par Franceschini (1931-32), édition qu'on peut consulter et télécharger au site <http://alim.dfl.univr.it>, mais cf. l'étude de Billanovich (1993).

⁷ Bibliographie dans Arlima : http://www.arlima.net/eh/guillaume_de_tignonville.html.

⁸ Cf. Brunel (1954 : 6), mais l'*hapax* allégué *houria* (picard, 'débauche') du fol. XIII^{II}r est un fantôme, cf. n. 5 ci-dessus.

⁹ IRHT, Section romane, notice de « Dits moraux des philosophes, Guillaume de Tignonville » dans la base Jonas-IRHT/CNRS (permalink : <http://jonas.irht.cnrs.fr/oeuvre/4028>). Les notices des manuscrits ne sont pas encore complètes, mais elles donnent néanmoins un grand nombre d'informations.

¹⁰ Beltran (1974) ; Hasenohr-Sève (1998 : 449, 458).

*Sophilogium*¹¹). Les deux textes ont subi des retouches au moment de la traduction, qui en font deux ouvrages autonomes qui visent un public et un milieu laïque et non religieux¹².

Le *Livre* a connu deux rédactions, la première non dédicacée (1404 ca.), la deuxième dédicacée (4 mars 1410) et est beaucoup plus répandu que l'*Archiloge*, un véritable *best seller*, vu le nombre de manuscrit (plus de soixante-dix¹³), des éditions françaises du XVe et XVIe siècles¹⁴ et des traductions (en anglais, en moyen allemand et une retraduction latine¹⁵, auxquelles il faut ajouter l'occitane). La facture des manuscrits et la présence de nombreuses éditions laisse entrevoir une pénétration dans plusieurs couches sociales, et probablement un usage différencié (miroir de princes, manuel de vices et vertus, florilège d'auteurs):

It is clear, however, that throughout the fifteenth century this text was widely disseminated through various layers of society. Browsing through the surviving manuscript copies (and catalogue entries on them) shows that the text is not only preserved in many libraries of princes and noblemen and noblewomen, but also in collections of clergymen and of members of the urban elites. The *Livre de bonnes meurs* is at the same time part of the pious texts in the vernacular that flourished in the fifteenth century, but also of a new intellectual current that has often been called proto-humanist. Thus we find this text in various environments at the same time. The wide dissemination of this text is indicative of its universal appeal (Wijsman 2011 : 5).

Il s'agit d'un livre d'instruction chrétienne qui couple une partie sur les péchés et les vertus et une autre sur les « états du monde »¹⁶. Le morceau occitan survécu comprend la *Summa vitiorum et virtutum*¹⁷ abondamment farcie, je dirais

---

¹¹ « Legrand avait adapté en français les parties plus faciles (...) d'un texte latin proche du *Sophilogium* (avant 1400) et laissé pour une meilleure occasion celles, autrement compliquées, du milieu, consacrées aux sciences » (Beltran 1986 : 12). Le *Livre*, en particulier, est l'adaptation de la fin de la deuxième et de la troisième partie du *Sophilogium*. Pour la complexe histoire rédactionnelle de ces textes, cf. Beltran (1986 : 11-14).

¹² Pour la vie de Legrand, on se reportera encore à Beltran (1974) [et à Lefèvre 1992], et pour les techniques de traduction à Le Brun (1993) ; pour une analyse du contenu philosophique du *Sophilogium*, cf. Beltran (1989).

¹³ Cf. la liste de Beltran (1986 : 290-295), les précisions de Wijsman (2011 : 4, notes 13 et 14) et ajouter Lanoë (1998 : 489). Cf. aussi la notice de « Livre des bonnes meurs (1e rédaction) » dans la base Jonas-IRHT/CNRS (permalink: <http://jonas.irht.cnrs.fr/oeuvre/4888>) et dans Arlima http://www.arlima.net/il/jacques_le_grand.html.

¹⁴ Beltran (1986 : 296), Wijsman (2011 : 4, note 15).

¹⁵ Beltran (1986 : 295-296) ; Wijsman (2011 : 5). Cf. Vernet (1989 et sa bibliographie).

¹⁶ L'édition du *Livre* est celle de Beltran (1986 : 323-341, correspondant au morceau occitan), ou l'on trouvera les autres renseignements bibliographiques (sur les limites de cette édition, qui se base sur le seul ms. Paris, BnF, fr. 1023, cf. Straub [1997 : 164-165, n. 8]). Je remarque que parfois la comparaison avec le texte occitan peut rectifier l'édition du texte français : par exemple, au début du chapitre sur la Bénévolence (Beltran 1986 : 329), « Entre tous les pechiéz le moins excusable c'est envie, pource qu'elle n'a point de cause de sa malice... », *cause* est à corriger en *excuse/excusation*, conformément au texte occitan (*dezençusa*, Brunel 1954 : 12) et à la suite du chapitre (« Par quoi il appert que envie est un pechié tres malicieux, veu qu'il n'a point d'excusation, comme est de sus dit »).

¹⁷ Le texte contient les chapitres *Glotonie* (fin) / *Abstinenciam*, *Castetat* / *Luxuria*, *Benvolensa* / *Enveya*, *Diligencia* / *Pereza*, *Liberalitat* / *Avaricia* ; un chapitre sur l'*Estat de pauretat* ; un chapitre qui commence

même étouffée, d'*exempla* qui illustrent les vertus et les péchés sans aucun cadre théologique (hormis quelques mots d'introduction) ; les *exempla* sont morcelés sous forme de liste abrégée et se partagent presque également entre sources chrétiennes (ajoutées au moment de la traduction) et classiques/philosophiques¹⁸ (ce qui serre les liens avec les *Dicta* de Tignonville). Le texte, découpage d'un ensemble plus vaste¹⁹ (une des rédactions du *Sophilogium*), s'inspire largement des *Summae* beaucoup plus anciennes²⁰ (toujours à l'honneur dans la littérature pieuse française de la fin du Moyen Âge) et s'inscrit assez bien, à l'unisson avec les soucis d'un Gerson²¹, dans un panorama assez riche où foisonnent les textes qui résultent de l'essor de la dévotion privée²² (à côté de l'hagiographie, des traités rapides et sans prétention théologiques, des opuscules à finalité pratique ou pastorale destinés à la *laie gent*) et ceux de contenu didactique/exemplaire: un réseau qui reste encore à bien étudier pour ce qui est de l'influence entre Legrand et ses amis/collègues (Christine de Pisan, Gerson, Ferron, Jean de Montreuil).

Le texte occitan, lui, rentre aussi bien dans le cadre de la littérature occitane du XVe siècle : un siècle peu aimé et peu étudié²³, marqué par la vogue du français²⁴, qui fut choisi même par des auteurs occitans. On pourrait dire que notre traduction cherche, bien que tardivement et partiellement, à combler une lacune : « [Dans le Midi] L'enseignement religieux – doctrinal, moral, sacramental, etc. paraît être resté le domaine privilégié de l'oral, beaucoup plus que dans la France du Nord. Les seules sommes de vie chrétienne qu'ait connues le Midi sont les trois traductions de la *Somme le roi*, éventuellement interpolés d'extraits de la *Doctrina pueril* de Raymond Lulle (cinq manuscrits du XIVe siècle), dont la portée dépasse de loin celle d'un manuel élémentaire. Et si ce greffon du Nord a pris sur la terre méridionale, il n'a donné

---

par les mots: « Ayci si sec la .ii^a. partida d'aquest libre la qual parla de l'esta[t] de las gens de Gleyza et delz clergues. Et dis lo primier co[n] hom deu honrar la Gleyza et aver en reverencia » (Brunel 1954 : 21).

¹⁸ Le texte français permet d'identifier les auteurs que Brunel n'avait pas reconnu dans l'Index des « Autorités invoquées » (Brunel 1954 : 22-23) : *Clarence* est une faute pour *Terence*, *Helmocade* cache *Hélinand* (de *Froidmont*), *Terquilian* est une des variantes de *Tertullien*.

¹⁹ Ce processus de simplification/sélection, traduction de morceaux choisis ou traduction partielle n'est pas sans rappeler ce qu'arrive au niveau de *compilatio* des manuscrits.

²⁰ Surtout Vincent de Beauvais et Jean de Galles, cf. Beltran (1983) et Beltran (1986 : 15) ; en général pour les traités sur vices et vertus, cf. Newhauser (1993). Legrand est « un trait d'union entre le siècle de Thomas d'Aquin et celui de Montaigne » selon Gilbert d'Ouy (Préface à Beltran 1986 : 8).

²¹ Cf. Hasenohr (1994).

²² « Si le XIIIe siècle fut le siècle de la spéculation théologique et de la prédication, le XV fut bien celui de la morale et de la pastorale aux "simple gens" » (Hasenohr 1989b : 265). Cf. aussi l'anthologie de Duval (2007).

²³ L'occitan du XVe siècle se trouve souvent coincé entre les siècles médiévaux et la Renaissance du XVIe siècle (cf. par exemple le court chapitre « Auteurs médiévaux tardifs » dans Pfeffer et Talyor (2011 : 375-380) et Casanova (2012 : 11-15).

²⁴ Attestée par quelques traductions (par exemple celle de *L'Arbre des batailles* de Bouvet ou de quelques morceaux de la Bible d'Acre, cf. Millet et Hanly 1996 et Harris 2005) et par quelques exemples de mélange entres textes oitaniques et occitans - ou occitans traduits du français – surtout à partir du XIVe siècle (je songe par exemple, parmi les textes édifiants, à l'Egerton 945 de la British Library, cf. Hasenohr 2000 et 2002).

naissance à aucun rejeton du cru. Ni traité limité à telle ou telle partie de la doctrine chrétienne – *Pater, Credo*, commandements, confessions..., nous venons de le voir ; ni traité structuré des vices et des vertus, ni ample synthèse traditionnelle ordonnée au progrès de la vie morale, ce qu'est en réalité la *Somme le roi* » (Hasenohr 1988a : 35). Si les manuscrits du texte français apparaissent dans tous les milieux²⁵, le manuscrit occitan peut être rapproché en gros à un bon nombre de manuscrits édifiants du bas Moyen Âge à l'usage des laïcs ou béguins (légendes pieuses, vies de saints, petits textes simplifiés, etc.) ou bien aux manuscrits qui s'adressent à un large public²⁶ : de format petit, en parchemin (ensuite en papier), écrits à pleine page en écriture (plus ou moins) cursive, sans décoration sauf pour les rubriques ou les lettres initiales en rouge. Pour nous borner aux manuscrits occitans du XVe siècle en papier et à pleine page disponibles sur *Gallica*, on verra avec profit les manuscrits Paris, BnF, fr. 1852, 2177, 2426, 19960²⁷.

Comme échantillon des deux textes j'ai choisi le début du chapitre sur la luxure (Fig. 2).

Comment luxure fait moult de maux avenir
(Beltran 1986 : 327-328)²⁸

Cossi luxuria fay veni motz malz. xiiii.
(Brunel 1954 : 10-12)

Par luxure aviennent moult de maux, car luxure est enemye de toutes vertus et de tout bien. Et pource dit Boesse en son tiers *livre de consolacion* que celui est eureux qui vit sanz luxure: car luxure est maladie soeve, et met l'omme a mort sanz ce qu'il s'en apperçoive, comme tesmoigne Valere en son .IX. *livre*. Lequel Valere en son .IIII. *livre* recita comment Sophodes en sa vieillesse respondi a un qui lui demandoit se il estoit point luxurieux : « Je te pri, dit il, parle moi d'autre chose : car il m'est avis que j'ai eu grant victoire quant j'ai peu par vieillesse luxure eschever ». Car par luxure tout maux aviennent, et creature tous biens entroublie. Helas qui fu cause de la destruction du peuple || fol. 26 || de Sichem nemais la violacion de Dyne la fille Jacob, laquelle vout aler veoir les dances ou elle fu ravie, comme il

Luxuria es enemia a tota vertut et a tot ben. Et per so dis Boeci en son ters libre de Consolacion que aquel es a bon ayze que vieu sen luxuria, car luxuria es malautie perilhoza e met l'ome a mort, que non s'en aviza, coma dis Valeri en son .ix. libre, lo qual Valeri en son .IIII. [iii, 2] libre ressita cossi Socphodes en sa vilhessa respondet a un que li demandava si el era ponch luxurios, el respondet: «Ieu ti pregue que tu me parles d'autra cauza, car lo m'es avist que ieu ai agut gran victoria cant ieu l'ay poguda laissar per vilhessa, car per luxuria totz malz avenon». Helas! que fon cauza de la destruction del pobol de Sichen si non... violacion primieira filha de Jacob, la qual voc anar (fol. XVI) vezer las dansas, et aqui ela fon preza, coma apar el libre de Genesis el .xxiiii. [corr. xxxiiii] capitol? Nos legem aytant ben

²⁵ Beltran (1986 : 290-295) et ci-dessus.

²⁶ Bibliographie dans Hasenohr (1988a) et (pour l'Ashburnham 105 de la Laurentienne) Hasenohr (2005). Pour les manuscrits d'Assise et Todi du milieu de Jean-Pierre Olieu, cf. Montefusco (2012).

²⁷ Camps (2010 : 62-63, 45, 54-55, 34-35 ; pour le 1852, cf. aussi www.rialto.unina.it/prorel/ConfessionSalut/confession-salut.htm).

²⁸ Dans l'absence d'une véritable édition critique et d'études sur l'ensemble de la tradition du *Livre*, il est impossible de spéculer sur la famille de manuscrits utilisée par le traducteur. Tout ce que je peux dire pour l'instant est que les textes du fr. 1023 de la BnF de Paris, base de l'édition Beltran (1986), et du fr. 24296 toujours de la BnF (consultable sur *Gallica* et qui contient aussi les *Dits* de Tignonville) sont assez proches et que le texte occitan, très fidèle, montre parfois de traces de liberté ou – mieux – d'une source quelque peu différente : par exemple, à la fin du passage cité (« fu tres desplaisant aux anciens » / « es mot desplazen a Dieu »), la variante « fut desplaisant a Dieu » se trouve dans le ms. Pal. 106 de la Bib. Palatine de Parme (fol. 21v).

appert ou .XXIII. chapitre du *livre de Genesis* ? Nous lisons aussi comment plus de .XL. mille personnes furent tuéz pour cause de la luxure commise et faite en la femme du levite, comme il appert ou .XX. chapitre du *livre des Juges*. Et Amon pour sa luxure fu tuéz de Absalon son frere pour ce qu'il avoit violee Thamar, sa suer, comme il appert ou second *livre des Rois* ou .XI. chapitre. David pour sa luxure tua le mari Bersabee, comme il appert ou second *livre des Rois*. Abner par sa luxure cognut charnelement les concubines son pere Isbozeth, mais un pou après ilz furent tous deux tuéz, comme il appert ou .II. *livre des Rois* III et IIII chapitres.

Qui fu cause du deluge nemais luxure ? Qui fu cause de la destruction de Sodome et Gomorre nemais luxure, comme il appert ou *livre de Genesis* ? Qui fist a tort emprisonner Joseph nemais la luxure de sa maistresse ? Si est donc sage qui ce pechié eschieve et qui ne tient compte des femmes ensuivre quant est pour tel affaire. Et pour ce donc, qui veult chastement vivre, il doit eschever et fouir les compaignies de femmes, et considerer que par femmes furent deceuz le sage Salemon, le fort Sanson, le grant Olofernes, le prophete David, le philosophe Aristote, le poete Virgile et plusieurs autres sages. Et par ce ne vueil mye les femes plus que les homes blamer, mais je vueil dire que qui veul estre chaste il doit fouir la compaignie des femmes, car a pechier nature est incline et de legier accort. Pour laquele eschever nous enseigne Fulgence ou second *livre des ses Mitologies* en disant que luxure est un pechié moult lait et sur tous deshonneste, et mal avenant a creature qui veult avoir || fol. 26v || honeur. Et de fait Cipion, le noble chevalier, haÿ tant ce pechié qu'il defendi en son paÿs bordiaux et touz lieux deshonneste. Mais pitié est que tout le monde est plain de lieux ordenéz a tel usage et joennes et vieulx le plus communement se sont donnéz a luxure ; mais ilz devroient considerer ce que dit Ovide en son .VI. *livre Methamorphoseos*, le quel dit que luxure fait l'omme ardoir en soi meismes. Et le Versifieur dit que amour de femme affoiblie le corps, apetece richesses, fait

coma moltes, so es a sabe plus de .v^m., foron tuatz per cauza de luxuria comessa en la femena del levite, coma apar el .xx. capitol de libre delz Juges. Et Amon fon tuat per sa luxuria per Absalon son frayre per son car el avie violat sa sorre Chamar, coma apar el .II. libre delz Reis en lo .xi. [corr. xiii] capitol. Abner per sa luxuria conoc las concubinas de son payre Ysbozeth, mais un pauc après foron totz dos tuats, coma apar el .II. libre delz Reys el .xiii. [corr. iii] capitol. Que son²⁹ causas del diluvi si non luxuria? Que son³⁰ cauza de la destruction de Gomora et Sodoma si non luxuria, coma apar el libre de Genesis? Qui fes metre Joseph en prison si non luxuria, a tort, de sa maistra? Et per so aquel que layssa aquest peccat es savi et que non ten conte de seguir femena cant per aquel fach. Et per so qui vol vieure castamen el deu layssar companhie de femenas et considerer que per femena fon deceput lo savi Salomo, lo fort Sanson, lo gran Holofernes, lo propheta David, lo phizolophe Aristotil, lo Virgili poeta et motz autres savis. Et per so ieu non vuelh pas las femenas plus blaymar que los homes, mais per so ieu vole dire que, qui vol esse cast, el deu esquivar la companhie de las femenas, car natura es enclinada a peccar et de leugie consent. Per la quala cauza esquivar nos ensenha Fulgenci el .II. libre [II, 1] de sas *Mitologies*, en dizen que luxuria es un peccat mot lag et sobre tot dezonest et mal avenen a creatura que vol aver honor. Et de fach, lo noble cavaliere Scipion ayret tant aquest peccat que el defendet en son pais bordels et totz luocz dezonestz, mais a la jornada d'uey, es gran pietat, car tot lo mon es huey plen d'aquelz luochz dezonestz, et joves et viels comunaumens si son donatz a luxuria, mais elz deurian considerer so que dis Ovide en son .vi. libre de *Metamorphozeos*, lo qual dis que luxuria fay l'ome ... en se mezeis. Et lo Versicayre dis que amour de femenas afeblis lo cors et merma las riquezas e lo fay esco... et en la fin, fay l'ome anyantir. Et sant Jerome en son libre *Contra Juvinian* [I, 28] dis que amour de femenas fay oblidar razo et... (*verso*) tornar et enpacha bon concelh ne non layssa

²⁹ Corr. *fon*.

³⁰ Corr. *fon*.

l'omme bel sales devenir et en la fin l'omme de tout aneantir. Et saint Jeroisme en son *livre contre Jovinian* dit que amour de femme fait oublier raison et tout sot devenir ; empesche bon conseil, ne laisse estudier, fait l'omme follement soucier ; par tele amour l'omme tout s'entreoublie, et a la fin het son corps et sa vie. Et Senecque en ses *declamacions* ou premier livre dit que c'est dure mort celle que luxure procure, car luxure fait perdre temps et honneur et tous biens. Et pour ce disoit Senecque en sa .XXIII. *epistre a Lucille* : « Garde toi bien que luxure ne soit en toi, car l'omme luxurieux est comme la chose qui est du tout perdue ». Et de fait anciennement les luxurieux estoient grandement puniz, car comme recite Valere en son .VI. *livre*, l'omme qui jadis meffaisoit son mariage devoit perdre les yeulx. Et selon l'ancienne loi la femme devoit estre lapidee. Par quoi il appert que ce pechié fu tres desplaisant aux anciens, car il fait venir moult de maulx, comme il est dessus dit.

studiar et fay l'ome suptamens scomoure. Per tal cauza l'ome si torba et a la fin aïra son cors et sa vida. Et Seneca en sas *Declinacions* [*corr. Declamacions*], el premier libre, dis que mala es la mort que luxuria procura, car luxuria fay perdre tems et honor et totz bens. Et per so Seneca en sa .xxiii. Pistola a *Luxidi* dizie: «Garda que luxuria non aie en tu, car l'ome luxurios es coma la cauza que es de tot perduda», et de fach, los luxuriozes eron molt grandamens punitz, car, coma recita Valeri en son .vi. libre [*corr. IV, vi, 3*], home que trencava son mariage devie perdre los huels, et segon lo Testamen Vielh la femena devie esser lapidada. Per que lo apar donc que aquest peccat es mot desplazen a Dieu, car el fay veni motz de malz, coma es dich dessus.

Fig. 2: Paris, Archives nationales de France, site Pierrefitte-sur-Seine, AB/XIX/1730, fonds Gard, fol. XVv. (début du chapitre sur la Luxure).

li remes sa rezeuon & ber rames lo my cèla q el ses conua
lou a lial cauaher. **E**ztat de puis aquela om el ac tot Jom
la gra del moy a detoz cauahes / mais los nobles q son mais
no son pas asso los qualz ciden a ber sach j gra balencie cat
eh un de honorez. **S**ilz mais uno jugame aq es una laia
et vil cauaher. **E**l no deure souu de traire lo mirall, de tota
tastetot: de la qual recote balen en son my libre cassi tou qui filz
de tar qui loigolles la ps pfora a apl sa falsa voluntat: la
quala luaria l'endema a pelz ses amich. et en recoteu la
vilame q li son facta d'auat eh si tuet. **E** p'raion d'asse
tar qui p' sa seuhone. Et adoe cesson los reys a roma au
los romas d'icid q eh no adias mestra. **D**ital senhr que
fozes talz otages. **D**eu es ber q daquet part son soue en cau
za rofiens a rofiaras: los qualz elas qualas si estadiou
cassi els p'p'riau sui-tacta. que los amies fasson coma q
fay o coma eh fact lo t'ps p'p'at. losqua a las qualz rea
blon alas femenas delz cantonq res: de las qualz recante
valen el libre de su. **D**ich toma elas p'giteion e xarus que
tus bolgues don que danou. **P**lat alie p'riezels que
finim la deusa. **E**las si fazian fortas de las endria
et par g'atu. **A**l part d' luy. **M**ais p'po car elas si falluon
alus entacion elas si p'edion coma d'espadas. **E** en iute
aq es lo celan que tar ad cotalas gens. **C**ossi luy par ben
motz malz rom. **M**
Met atot ben. **E** p'po des loca en suider
libre de p'lacion: que aquel e a bon ayze que bien sey laia
car luy es malicie p'lyga. **M**et lonne q' rot que non
sey abiza. **C**oma dis. **V**alen en son yo. **L**ibre. **L** mal balen
en son my libre resita cassi sap'at e sa vilgessa respodz
abiz q li demadua si el era p'noh. **L**yours. **E**l respodz seu
ta p'que q' tume plus d'auat causa: or lo mes abyt q' seu
agut gra victoria cat su p'p'it luyssu. **L**ay p'aguda
p' vilgessa car p' luy botz malz abe rom. **E** las
son cauza de la defuricion. **E** p'bol de p'icten si non
violacion. **E** d'na a filz de Jacob. la qual bo auar

Bibliographie

- ALART, Bernard (1873) : « Un fragment de poésie provençale du XIIIe siècle ». *RLaR*, 4, p. 228-239.
- BELTRAN, Evencio (1974) : « Jacques Legrand, O.E.S.A. Sa vie et son œuvre ». *Augustiniana*, 24, p. 132-160 et 387-414 .
- BELTRAN, Evencio (1983) : « Christine de Pizan, Jacques Legrand et le *Communiloquium* de Jean de Galles ». *Romania*, 104, p. 208-228.
- BELTRAN, Evencio (1986) : Jacques Legrand. *Archiloge Sophie. Livre de bonnes mœurs*. Édition critique avec introduction, notes et index par E. B. Paris : Champion.
- BELTRAN, Evencio (1989) : *L'Idéal de sagesse d'après Jacques Legrand*. Paris : Études Augustiniennes.
- BILLANOVICH, Giuseppe (1993) : « Il *Liber de dictis Philosophorum antiquorum* ». In : AMBROSIONI, Annamaria ; FERRARI, Mirella ; LEONARDI, Claudio et alii (ed.) : *Medioevo e latinità. In memoria di Ezio Franceschini*. Milan : Vita e Pensiero, p. 93-110 (ensuite dans BILLANOVICH, Giuseppe (2004) : *Itinera. Vicende di libri e di testi*. Vol. 2. Rome : Edizioni di Storia e Letteratura, p. 261-279).
- BRUNEL, Clovis (1939) : « Une traduction provençale des *Dits des philosophes* de Guillaume de Tignonville ». *Bibliothèque de l'École des chartes*, 100, p. 309-328.
- BRUNEL, Clovis (1954) : « Fragment d'un abrégé de théologie en ancien provençal ». *Bibliothèque de l'École des chartes*, 112, p. 5-23.
- CAMPS, Jean-Baptiste (2010) : *Les Manuscrits occitans à la Bibliothèque nationale de France* (Mémoire d'études, janvier 2010, à l'adresse <http://www.enssib.fr/bibliotheque-numerique/document-48444>).
- CASANOVA, Jean-Yves (2012) : *Historiographie et littérature au XVIe siècle en Provence. L'œuvre de Jean de Nostredame*. Turnhout : Brepols.
- CÉZARD, Pierre (1974) : « Le fragment de la Haute-Vienne du *Breviari d'Amor* ». *Romania*, 95, p. 560-562.
- DUVAL, Frédéric (2007) : *Lectures françaises de la fin du Moyen Âge. Petite anthologie commentée de succès littéraires*. Genève: Droz.
- EDER, Robert (1915) : « Tignonvilliana inedita ». *Romanische Forschungen*, 33, p. 851-1020.
- FRANCESCHINI, Ezio (1931-1932) : « Il *Liber philosophorum moralium antiquorum*. Testo critico ». *Atti del Reale Istituto veneto di scienze, lettere ed arti*, 91, p. 393-597.
- HARRIS, Marvyn Roy (2005) : « The Occitan Story of Susanna (Ms. BnF, fr. 2426) ». In : BILLY, Dominique ; BUCKLEY, Anne (éd.) : *Études de langue et de littérature médiévale offertes à Peter T. Ricketts*. Turnhout: Brepols, p. 153-161.

- HASENOHR, Geneviève (1988a) : « Le Christianisme méridional au miroir de sa littérature (XIII-XIV siècles) ». *Heresis*, 11, p. 29-40.
- HASENOHR, Geneviève (1988b) : « La littérature religieuse ». In : *La littérature française aux XIVe et XVe siècles. Grundriss der romanischen Literaturen des Mittelalters*. Heidelberg : Carl Winter, p. 266-305.
- HASENOHR, Geneviève (1989a) : *L'Essor des bibliothèques privées aux XIVe et XVe siècles*. In : VERNET, André (éd.) : *Histoire des Bibliothèques françaises*. Vol I. *Les Bibliothèques médiévales du VIe siècle à 1530*. Paris : Promodis ; Éditions du Cercle de la Librairie, p. 215-263.
- HASENOHR, Geneviève (1989b) : « Place et rôle des traductions dans la pastorale française du XVe siècle ». In : CONTAMINE, Geneviève (éd.) : *Traductions et traducteurs au Moyen Âge*. Paris: CNRS, p. 265-275.
- HASENOHR, Geneviève (1994) : « Religious reading amongst the laity in France in the fifteenth century ». In : BILLER, Peter ; HUDSON, Anne (éd.) : *Heresy and Literacy, 1000-1530*. Cambridge : CUP, p. 205-221.
- HASENOHR, Geneviève (2000) : « Un Donat de dévotion en langue d'oc du XIIIe siècle: le *Liber divini amoris* ». In : HASENOHR, Geneviève ; MONFRIN, Jacques (éd.) : *Église et culture en France méridionale*. Toulouse : Privat (Cahiers de Fanjeaux, 35), p. 219-243.
- HASENOHR, Geneviève (2002) : « Quelques opuscules spirituels du XIIIe siècle en langue d'oc (ms. Egerton 945) ». In : LECOINTE, Jean ; MAGNIEN, Catherine ; PANTIN, Isabelle ; THOMINE, Marie-Claire (éd.) : *Devis d'amitié. Mélanges en l'honneur de Nicole Cazauran*. Paris : Champion, p. 493-509.
- HASENOHR, Geneviève (2005) : « Une passion provençale inédite du XIVe siècle ». In : AURELL, Martin ; BRENON, Anne ; DIEULAFAIT, Christine (éd.) : *Les Cathares devant l'histoire. Mélanges offerts à Jean Duvernoy*. Cahors : L'Hydre, p. 207-231.
- HASENOHR, Geneviève ; CHAGNY-SÈVE, Anne-Marie (1998) : « En Auvergne au XVe siècle : le chanoine Roger Benoiton et ses livres ». In : NEBBIAI-DALLA GUARDIA, Donatella ; GENEST, Jean-François (éd.) : *Du copiste au collectionneur. Mélanges d'histoire des textes et des bibliothèques en l'honneur d'André Vernet*. Turnhout : Brepols, p. 421-466.
- LANOË, Guy, « La bibliothèque des Chalon à Nozeroy (1463-1686) ». In : NEBBIAI-DALLA GUARDIA, Donatella ; GENEST, Jean-François (éd.) : *Du copiste au collectionneur. Mélanges d'histoire des textes et des bibliothèques en l'honneur d'André Vernet*. Turnhout : Brepols, p. 467-494.
- LE BRUN, Claire (1993) : « Traduire le "moult prouffitabile" : Jacques Legrand (vers 1400) et la traduction pédagogique ». In : *TTR : traduction, terminologie, rédaction*, 6, p. 27-60 (<http://id.erudit.org/iderudit/037137ar>).
- LEFÈVRE, Sylvie (1992) : « Jacques Legrand ». In : BOSSUAT, Robert ; PICHARD, Louis ; RAYNAUD DE LAGE, Guy : *Dictionnaire des lettres françaises. Le Moyen Âge*. Nouvelle

édition entièrement revue et mise à jour sous la direction de Geneviève HASENOHR et Michel ZINK. Paris : La Pochothèque, p. 733-734.

MILLET, Hélène ; HANLY, Michael (1996) : « Les batailles d'Honorat Bouvet. Essai de biographie ». *Romania*, 114, p. 135-181.

MONTEFUSCO, Antonio (2012) : « Contestazione e pietà. Per una stratigrafia di un monumento della diaspora beghina (Assisi, Chiesa Nuova, 9) ». *Revue d'Histoire des Textes*, n.s., 7, p. 251-328.

NEUHAUSER, Richard (1993) : *The Treatise on Vices and Virtues in Latin and the Vernacular*. Turnhout : Brepols.

PFEFFER, Wendy ; TAYLOR, Robert (2011) : *Bibliographie de la littérature occitane : trente années d'études (1977-2007)*. Turnhout : Brepols.

RICKETTS, Peter ; VATTERONI, Sergio (2011) : « Ce qui reste d'inédit de l'ancienne prose occitane ». In : RIEGER, Angelica (éd.) : *L'Occitanie invitée de l'Euregio. Actes du IXe Congrès international de l'Association Internationale d'Études Occitanes* (Aix-la-Chapelle, 24-31 août 2008). Aix-la-Chapelle : Shaker, p. 471-486.

STRAUB, Richard E. F. (1997) : « Les manuscrits du *Livre de bonnes meurs* conservés à la Biblioteca Apostolica Vaticana ». In : THIRY, Claude (éd.) : « *A l'heure encore de mon écrire* ». *Aspects de la littérature de Bourgogne sous Philippe le Bon et Charles le Téméraire. Les Lettres Romanes*, numéro hors série, p. 163-181.

THOMAS, Antoine (1893) : « Note sur un fragment du *Breviari d'Amor* ». *Annales du Midi*, 5, p. 494-498.

VERNET, André (1989) : « Traductions latines d'œuvres en langues vernaculaires au Moyen Âge ». In : CONTAMINE, Geneviève (éd.) : *Traduction et traducteurs au Moyen Âge*. Paris : Éditions du CNRS, p. 225-241.

WIJSMAN, Hanno (2011) : « Good Morals for a Couple at the Burgundian Court : Contents and Context of Harley 1310, *Le Livre des bonnes meurs* of Jacques Legrand ». *The Electronic British Library Journal*, s.n., p. 1-25 (<http://www.bl.uk/eblj/2011articles/article6.html>).

Jaufre Rudel entre mouvance et téléphone arabe : « un texte en train de se faire » se défait, de Nostredame à Mrs. Thrale (1575-1801)

Roy ROSENSTEIN
L'American University of Paris

---

1. Introduction : mouvance et déchéance

Aux beaux jours du structuralisme et du post-structuralisme, la mouvance faisait voyager le texte médiéval, qui se forme et se reforme ou se déforme à l'infini après une première création (Zumthor 1972 et 1992, Pickens 1977 et 1978, Rosenstein 1989 et 2010). Si les positivistes du XIXe siècle estimaient rétablir le texte auctorial, unique et définitif, à la fin du XXe la critique préférait viser une cible mouvante, « le texte en train de se faire », comme disait Paul Zumthor, qui définissait ainsi la mouvance. Cette variance, qu'elle soit novatrice et créatrice ou normative et réductrice, est cumulative. Selon le modèle génétique du *Stammbaum*, le rejeton ne tombe pas bien loin de son géniteur, comme le veut le proverbe. Une fois que le gland aura pris racine, il donnera vie à une nouvelle refonte qui éloigne le texte d'encore un pas et d'une génération. Avec la mort de l'Auteur, la mouvance a concrétisé cette création (procréation ? re-création ?) qui « cent fois sur le métier » remet l'ouvrage de toute une équipe, un comité de rédaction qui œuvre à la queue leu leu. Le texte appartient ainsi à tous ceux qui le transmettent en le modifiant.

Cette progression ne contribue pas forcément à un progrès sémantique ou un raffinement affectif. Bien au contraire, elle peut mener à la désagrégation des éléments constitutifs du sens. Par incompréhension ou négligence, des passages, voire l'ensemble risque de devenir obscurs. On peut suivre cette chute libre vers le non-sens non seulement dans l'opacité croissante des versions successives mais dans les traductions qui sont de plus en plus indispensables pour la bonne compréhension d'un original hermétique ou qui l'est devenu. Cette dégradation se poursuit jusqu'au jour où le texte devient impénétrable et l'expérience interprétative qu'est la traduction finira par connaître une autre vie, parallèle et indépendante. La traduction, au départ destinée à expliquer un texte étranger de plus en plus fermé, sera alors libre de présenter autant de fantaisies que son texte de base. À l'image du texte médiéval, sa traduction sera victime de la mouvance.

La démonstration se fera à partir de Jaufre Rudel. Du XVIe siècle finissant aux aurores du XIXe, seize vers de *Lancan li jorn* se défont de leur charge sémantique pour devenir incompréhensibles.

2. L'imprimerie ne marque pas la fin de la mouvance

Avec l'imprimerie nous passons des versions manuscrites, toutes différentes, à un texte qui se veut unique. La typographie fixée garantit en principe cette uniformité. Finie la mouvance ? Neil Harris de l'Université d'Udine a démontré qu'aux XVe et XVIe siècles, en cours de production il arrivait aux maisons d'édition de substituer une page corrigée à celle qui avait servi aux premiers exemplaires. Dans le cas de Jean de Nostredame, les quelques exemplaires que j'ai consultés (François Pic en a vu plus de deux cents) semblent identiques. Mais aucune version recopiée ou dérivée du texte de Nostredame ne sera exempt de modifications. Ces seize vers vont souffrir des retouches tout comme un manuscrit médiéval retranscrit dans un *scriptorium*. Les éditeurs-copistes ne faisaient pas de copier-coller. Ce n'est pas parce qu'il est imprimé qu'un texte se stabilise. La dévastation semée par la négligence des modernes, médiévistes ou pas, va dépasser de loin celle qui a été attribuée aux médiévaux, occitans ou pas (Rosenstein 1989).

À partir de Nostredame, Jaufrè Rudel ou ses éditeurs au sens très large commencent à jouer au téléphone arabe (*to play telephone* en américain, *Chinese whispers* en anglais). Jaufrè Rudel pratique le *trobar plan, clar*, adjectifs qui sont attestés chez lui, même si la portée de son vocabulaire simple, *paubres motz*, nous échappe quelquefois. Mais lorsque les non-spécialistes s'en mêlent, le passage le plus limpide risque de devenir trouble (cf. Lafont 1953 : 163).

3. Nostredame, amélioré par Crescimbeni

La première version imprimée est très partielle, réduite à quatre quatrains :

Irat & dolent m'en partray
S'yeu non vey est'amour deluench.
E non say qu'ouras la veyray,
Car son trop nostras terras luench.
Dieu qui fes tout quant van, e vay,
E form'aquest'Amour luench,
My don poder al cor, car hay
Esper, vezer l'Amour de luench.
Segnour, tenés my per veray
L'Amour qu'ay vers ella de luench.
Car per un ben que m'en esbay,
Hay mille mals, tant soy de luench.
Ia d'autr'Amours non iauziray
S'yeu non iau dest'Amour de luench,
Qu'na plus bella non en say
En luec que sia, ny pres, ny luench.

Crescimbeni a été le premier à le reprendre :

Irat, & dolent m'en partray
S'yeu non vey est'amour deluench
E non say qu'ouras la veyray
Car son trop nostras terras luench.
Dieu que fes tout quant ven e vay

E forma quest'Amour luench
My don poder al cor, car hay
Esper, vezer l'Amour deluench.
Segnour, tenes mi per veray
L'Amour qu'ay vers ella de luench
Car per un ben que m'en esbay
Hai mille mals, tant soy de luench.
Ja d'autr'Amours non iauziray
S'yeu non jau dest'amour de luench,
Qu'na plus bella non en say
En luec que sia, ny pres, ny luench
(D'après Vincenti 1963 : 91)

Dès le premier vers, les variations prennent place avec une virgule intempestive qui divise sans raison le binôme *Irat, & dolent*. Pourtant Crescimbeni fait preuve d'une bonne compréhension, meilleure que celle de Nostredame (*ven e vay, ja, jau*).

Ces deux textes connaîtront une large diffusion, surtout le second. Au départ nous savons qui « a fait appel » à chacun. Certains citent leur source et reprennent des fautes communes.

4. Un nostradamiste : Thomas Warton traduit sans reproduire le texte

Warton en 1774 cite Nostredame nommément et donne l'incipit sans virgule (*Yrat et dolent m'en partray, &c*). Sa version anglaise « I should depart pensive » doit beaucoup à *etc.* (cf. discussion dans Rosenstein 2014). *Etc.* semble indiquer ici le texte avec traduction publiée par Rymer en 1693, qui a donné à Warton son *Yrat* avec *y* par une faute de lecture du *I* majuscule imprimé chez Rymer.

5. À partir de Crescimbeni, Rymer donne un bon texte et une excellente traduction

Ce dernier était la source non seulement de Warton mais de la chanson de Burns : Rymer est donc le chaînon manquant évoqué à Béziers (Camprubi 2012, Rosenstein 2014) et que j'ai retrouvé grâce à Wendy Pfeffer :

Yrat, & dolent m'en partray
s'yeu non vey est' amour de luench.
e non say qu' ouras la veyray,
car son trop nostras terras luench.
Dieu que fes tout quant veu, e vay :
e form' á quest' amour de luench,
my don poder al cor, car hay
esper vezer l'amour de luench.
Segnour, tenes my per veray,
l' amour qu' ay vers ella de luench.
car per un ben que m'en eschai
ha mille mals tant soy de luench.
Ja d'autre amour non jauziray

s'yeu nen jau dest' amour de luench.
 q'una plus bella non en sa
 en luec que sia, ny pres, ny luench.

Il introduit quelques améliorations au texte en séparant le mot-refrain *luench* de sa particule *de*, contrairement à Nostredame et Crescimbeni. Il rétablit *m'en eschai*, de source inconnue, pour le *m'en esbay* de Nostredame et Crescimbeni, qui plus tard deviendra *m'en estay* pour Cary et *my oril verog* pour Mme Thrale. Rymer préfère espacer sa version, preuve de son attention au texte et non de son attachement à sa source : *est' amour*. À la deuxième strophe, Rymer donne un résultat plus espacé mais de moindre valeur : il recoupe *forma quest'Amour* (version plus italienne de Crescimbeni par rapport à l'occitan *form'aquest'Amour* de Nostredame) en *form' á quest'Amour*, qui n'est ni l'un ni l'autre (version plus française avec son *á* avec un accent, mais aigu).

6. Cary, Anglais, italianiste, italianise plus que l'Italien occitaniste Crescimbeni

Si Warton ne donne que sa traduction anglaise et l'incipit de l'occitan, en partant sans doute de Nostredame qu'il cite et de Rymer qu'il ne cite pas nommément, Cary traducteur de Dante donne seulement l'occitan un tantinet italianisé, qu'il cite sans traduction.

Irat, & dolent me partray
 S' yeu non vey est' amour deluench,
 E non say qu'oura la veyray,
 Car son trop nostras terras luench.
 Dieu, que fes tout quant ven e vay,
 E forma quest' Amour luench,
 My don poder al cor, car hay
 Esper veder l'amour de luench.
 Segnour, tenes mi per veray
 L'Amour, qu'ay vers ella de luench ;
 Car un ben, que m'en estay,
 Hai mille mals ; tant soy de luench.
 In d'autr'amours non jauziray,
 S'ye non jaie dest'amour de luench.
 Qu' na plus bella non en say
 En luce, que sia ny pres ny luench.

Cary a supprimé le *-s* adverbial de *ouras* sur le modèle d'italien *ora*. En outre, il corrige *vezer*, du plus pur occitan, en *veder* plus italien, et plus grave, prend *luec*, variante diphtonguée de *loc*, pour une métathèse de *luce* italien. Il lui aurait suffi de regarder un peu plus loin le mot-refrain *luenh* pour comprendre la diphtongaison.

7. Sismondi, Français italianiste, gallicise Crescimbeni/Cary

Irat et dolent m'en partray
S'ieu non vey cet amour de luench,
Et non say qu' oura la veray
Car sont trop noutras terras luench.
Dieu que fez tout quant van e vay
Et forma aquest amour luench
My don poder al cor car hay
Esper vezer l'amour de luench.
Segnour, tenes my pour veray
L'amour qu'ay vers ella de luench
Car pour un ben que m'en esbay
Hay mille mals, tant soy de luench.
Ja d'autr'amour non jauzirai
S'ieu non jau dest' amour de luench
Qu'una plus bella non en say
En luez que sia ny prez ni luench.

Sismondi penche du côté de Cary car, Français italianiste, Sismondi reprend *oura*. Mais non sans une série de changements, non pas pour rapprocher le texte de l'italien comme Cary mais sur le modèle du français, la première langue de Sismondi. Il revisite *est' amour* en *cet amour* et ajoute deux *pour* à la troisième strophe. Pourquoi *nostras terras* devient-il *noutras terras* incompréhensible (« dans d'autres terres » ?).

8. Thrале/Piozzi décroche le téléphone arabe à l'autre bout de la ligne

C'est la première version du XIXe siècle, donc même pas une décennie entière après Cary en 1793 et une petite décennie avant les éditions de Rochegude et Raynouard, qui verront le jour vers 1816, soit à peine trois années après Sismondi. Mme Thrале cite les seize vers, sur le point de devenir totalement incompréhensibles. Elle ne donne pas sa source, n'attribue pas la chanson à un poète, ne nous renseigne pas sur la langue d'origine et ne commente pas le texte. En prenant son inspiration dans de mystérieux intermédiaires, elle nous livre une version pleine de fautes et de corrections mal venues :

Irat et dolent piez en partray
S'yeu nonvey est amour luench,
E non say q'ouoras la veyray,
Carson nostras turras luench.
Dieu que fez tou, quant ven e vray,
El forma est amour luench,
My don poder al cor que hay,
Esper vezer amour du luench.
Segnour tener mes perils vray,
L'amour qu'ay vers alla de luench,
Car per un ben my oril verog
Hai mils mals tant soy de luench.
Ja d'otr' amour non j'auzivray,

S'wray je veu le amour de luench,
Qui nay plu bella brileray
En luec que sia près ni luench.

Même le découpage des mots pose problème (*nonvey*, Carson), à l'inverse de Rymer qui avait œuvré à bien séparer les mots rentrés les uns dans les autres. Après moult interventions depuis Nostredame, en passant par Crescimbeni le plus souvent pour commencer, ceux qui reprennent le texte de départ jouent maintenant au téléphone arabe. Plutôt que d'avancer dans la recherche des sources manuscrites comme le feront bientôt Raynouard et Rochemont au même siècle naissant, plutôt que de revenir en arrière pour remonter aux premières publications de Nostredame et Crescimbeni comme ses prédécesseurs, Mme Thrale a encore revu à sa manière quelque version intermédiaire, inconnue ou inventée, certainement non sans ajouter du sien. Se fonde-t-elle sur les écrits de Jaufré Rudel lorsqu'elle remplace *nostras terras* par *nostras turras* ? C'est tout comme si elle se souvenait de la plainte du même poète dans une autre chanson d'amour de loin : « Lonh es lo castelhs e la tors / on elha jay e sos maritz ». Voilà une lecture plutôt suggestive, mais il n'en est rien car Mme Thrale n'a pas pu connaître l'autre chanson, encore inédite de son vivant. C'est probablement là une trouvaille fortuite, et la seule, ou même une faute encore heureuse, mais qui de toute manière dénature cette chanson où il est question non pas de châteaux voisins mais de terres lointaines.

Comment passer de *Irat et dolent m'en partray* (encore dans Sismondi, par exemple) à *Irat et dolenz piez en partray* (lecture unique donnée par Mme Thrale) ? Le pèlerin de loin avait-il mal aux pieds ? Cette lecture pour le moins originale est confirmée pour ainsi dire par sa traduction à côté : « How will these vagrant feet be worne... ». Elle n'est pas toujours maladroite dans son « imitation », mais celle-ci est pratiquement sans rapport avec le texte de Jaufré Rudel, retouché même peut-être pour se conformer à sa traduction. Je donne ici la traduction entière pour montrer combien cette imitation est *luench* de l'original, sauf dans la mesure où celui-ci semble avoir été refait sur le modèle de sa version poétique à elle. À défaut d'être en mesure de comprendre un original maintenant corrompu de fond en comble, Mme Thrale a préféré le transformer pour faire écho à sa création :

How will these vagrant feet be worne,
That seek so wide from home to stray,
Ere by their force I can be borne
To find my love so far away.
How often will my panting heart,
Request from heav'n a smiling ray
Of hope, which heav'n can best impart,
To cheer me while so far away.
How will these eyes before whose sight
Dangers their various forms display,
Bear with th' excess of beauty bright,
Beaming from hers so far away.
Unrivall'd excellence! To shine,
Be yours thro' many a distant day,
To follow and adore be mine,
Till found my love so far away.

9. Où mène la mouvance en définitive ?

Voilà où mène la mouvance : on est loin de la « Unrivall'd excellence! ». Ne reste que le mot-refrain, qui ne revient maintenant qu'une fois par strophe, à sa fin. Les platitudes de ces vers par rapport à Rymer et Burns et même Warton signifient une méconnaissance totale de Jaufre Rudel. Aurait-elle osé retoucher l'occitan, ou le peu qui en reste, en fonction de son propre poème, inspiré vaguement par un occitan qu'elle n'a pas hésité à corriger pour refléter son « imitation » à elle ? Aucune trace de « pied » dans les versions intermédiaires que j'ai retrouvées. À défaut de connaître et de comprendre la *canso*, en bien triste état après tant de passeurs, n'a-t-elle pas renouvelé un poème qui ne correspond plus très bien à Jaufre Rudel pour mieux attester sa propre vision de son poème à elle ? La traduction est faite pour accompagner une version du texte de Jaufre Rudel retouchée pour mieux se conformer au poème de Mme Thrale : source et traduction, modèle et reconstitution, cause et effet sont inversés dans leurs rôles. L'original de Rudel n'est qu'un miroir fêlé de la création de Thrale ; la dite imitation qui est cette dernière n'est plus du tout un reflet de son texte à lui, sauf dans la mesure où celui-ci, lorsque des termes jusqu'alors attestés nulle part sont rajoutés (*piez, brileray*), a été mis en conformité avec l'imitation. L'original est devenu la traduction car la version de Thrale, vaguement inspirée de Jaufre Rudel, est le point de départ d'une nouvelle version rétrospective du troubadour dans une langue romane non identifiée. Les libertés que la mouvance a prises avec le malheureux Jaufre Rudel ont finalement fait de sa chanson un texte impénétrable car remoulé à volonté pour suivre et non plus féconder l'inspiration des poètes comme Mme Thrale mais appuyer l'idée qu'ils se faisaient de Jaufre Rudel. Nous sommes passés à des retouches au texte de base pour lui imposer un nouveau sens. Que reste-t-il des amours de Jaufre Rudel ? Ce troubadour, qui a formulé et exprimé les *topoi* qui allaient définir la poésie des générations de troubadours à venir, est devenu un piètre témoin des envolées poétiques d'une moderne à l'aube du XIXe siècle, précisément au moment où l'on était sur le point de publier des textes philologiquement établis, respectueux des originaux médiévaux, éventuellement avec des traductions convenables et fidèles, comme faire se doit - ou devrait.

10. À l'aube du XIXe siècle, deux tendances contraires s'esquissent

D'un côté, Goethe signale à Diez les premiers pas de Raynouard vers une science linguistique et littéraire ; de l'autre, Mme Thrale réécrit un texte médiéval occitan après des siècles de mouvance comme un écho de sa propre inspiration dans une langue romane inédite. Que dire de son *my oril verog*, pire que le casse-tête *noigandres* qui troublait les nuits d'Emil Levy. Que serait devenu le pauvre Rudel après Thrale si la première génération de romanistes n'était intervenue ? Entre le texte fragmentaire de Nostredame, cruellement mutilé une dernière fois par Mme Thrale, et le texte solidement établi par Rochegude et Raynouard d'après les manuscrits, il y a peu d'années mais un écart grand comme le monde. Au moment où ce texte témoin succombe définitivement aux fantaisies de Thrale qui couronnaient cinq siècles et demi de regrettable mouvance, dont les deux derniers s'appuyaient sur la version partielle et trafiquée de Nostredame, une *canso* exemplaire va renaître intacte des manuscrits où elle dormait et qui l'avaient préservée de la mouvance. C'est cette

mouvance qu'un de nos collègues a qualifiée de pire désastre à être jamais tombé sur les études médiévales (Calin : dans Rosenstein 2010 : 1546).

Mme Jameson (1794-1860) a noté la prolifération dans toutes les langues modernes de l'Europe des versions de ces vers de Jaufré Rudel qui remontent à Nostredame. Pour elle la meilleure serait celle, française, de Sismondi, elle-même traduite en anglais, mais moins bien, par Thomas Roscoe. À l'autre extrême, elle signale la périphrase de Mme Thrale qu'elle dit discrètement être « dans un esprit tellement éloigné de l'antique simplicité de l'original » (« in a spirit so different from the antique simplicity of the original »), avant de donner sa propre version, qui ne manque pas de saveur... et de libertés aussi, mais peu par rapport à la version excentrique de la Thrale :

Grieved and troubled shall I die
If I meet not my love afar;
Alas! I know not that I e'er
Shall see her - for she dwells afar.
O God! that didst all things create,
And formed my sweet love now afar;
Strengthen my heart, that I may hope
To behold her face who is afar.
O Lord! believe how very true
Is my love for her, alas! Afar,
Tho' for each joy a thousand pains
I bear, because I am so far.

Voilà avec Jameson une traduction basée sur un texte fiable. Thrale a été, semble-t-il, la dernière à donner un texte corrompu, puis retouché pour l'occasion, pour accompagner son imitation de Jaufré Rudel. On se demande si elle n'aurait pas mieux fait de mettre sa version à gauche et celle de Jaufré Rudel à droite : en effet, qui traduit qui ? Le texte de Rymer était précisément bilingue car l'occitan était estimé difficilement compréhensible sans traduction. Avec Mme Thrale, le texte n'est donné que pour se faire une idée de ce que l'original occitan aurait été, si Mme Thrale avait pu réécrire la chanson de Jaufré Rudel un peu dans sa langue à lui mais avant tout avec une inspiration entièrement personnelle.

Alors que les textes commencent à se stabiliser, les traductions libres comme celle de Mme Thrale gagneront toujours du terrain dans les goûts du public, publiées séparément car sans l'original qui ne joue plus qu'un rôle de vague inspiration. Les originaux reverront bientôt le jour, mais à part, sous la plume de savants qui n'y verront dans certains cas extrêmes, jusqu'à Jeanroy compris, qu'un travail intellectuel sec et presque antipoétique. Les traducteurs au contraire ne seront plus au service des poètes médiévaux et ils s'en séparent désormais pour emprunter un chemin tout autre. Il y aura donc des textes critiques d'un côté, parfois avec des traductions plates, prosaïques de la part de l'éditeur universitaire, puis de l'autre côté des versions poétiques, sans les textes qui auraient trahi fâcheusement les trahisons des traducteurs. Au lecteur donc de choisir son orientation, vers le poète médiéval ou vers le poète moderne.

À la fin du XIXe siècle, Edmond Rostand suivra la légende selon Nostredame, d'où la présence anachronique de Bertrand d'Alamanon à côté de Jaufré Rudel. Mais pas de textes, ni Nostredame ni Raynouard, pas plus que les traductions, comme Sismondi. Au contraire, il se permettra d'écrire lui-même des mièvreries pour les mettre dans la bouche de son Jaufré Rudel dans *La Princesse lointaine*. Thrale et

la mouvance avec lui ont ouvert la voie en rendant les vrais textes de Jaufre Rudel parfaitement superflus. *Grosso modo*, textes et traductions ne feront plus la paire avant de se rejoindre dans les éditions bilingues surtout du XXe siècle, soit savantes et universitaires (notamment chez Niemeyer et Cie.), soit populaires et destinées au grand public (dernièrement la nouvelle Collection Troubadours chez Fédérop qui en est à son cinquième titre).

Jusqu'à la deuxième décennie du XIXe siècle, il y a donc eu des textes de plus en plus corrompus, seuls ou accompagnés de traductions, jusqu'au jour où, dans les versions publiées, à force de cumuler des lectures maladroites dans les textes ou créatrices dans les traductions, textes et traductions se sont éloignés les uns des autres. Le texte primaire est devenu secondaire, la supposée traduction ne sera plus qu'une imitation (selon le terme de Thrale), d'ailleurs très libre. Et l'original sera lui aussi comme un reflet bien imparfait de son imitation. Censés être le point de départ, les pauvres mots du pauvre Jaufre Rudel sont au contraire retouchés maintenant à l'image de ce qui avait été en principe sa traduction pour mieux correspondre à l'idée que la poétesse moderne a voulu se faire de son prédécesseur médiéval. Il y a eu mouvance non seulement dans les textes mais dans les rapports qu'entretiennent avec eux ceux qui les publient et les traduisent. Car Rudel finit par imiter Thrale et non plus l'inverse. Le nom de Rudel n'est même pas cité, comme dans le cas d'un traducteur anonyme. Seule reste la Thrale. Dès lors, toutes les libertés lui sont permises, non seulement dans l'imitation de l'occitan mais dans la reconception de la *canço* pour mieux justifier la version qu'elle en aura tirée. Jaufre Rudel devient un *retrofit*, au profit de la poétesse qui prend les devants pour suivre son inspiration personnelle.

11. La mouvance toujours, côté texte et traduction

Après avoir été victime de la mouvance qui italianisait puis gallicisait son occitan (Cary, Sismondi) Jaufre Rudel a finalement souffert de se voir retouché pour être mis en conformité avec une langue plus étrangère encore à la sienne, l'anglais de Mme Thrale. Devenu incompréhensible dans les autres langues plus ou moins romanes qu'on lui attribuait, il s'est trouvé à la merci des coups de poètes qui ont imposé non seulement leur langue mais leur vision de sa chanson, quitte à trafiquer son texte pour en faire non pas le modèle de la version contemporaine mais le souffre-douleur de mutilations d'une poétesse. Tentant de justifier les envolées poétiques sans fondement, celle-ci n'hésite pas à trahir son exemple en le martyrisant doublement, en le réécrivant deux fois, d'abord en le réinventant dans une imitation à elle, puis en le relookant dans sa *canço* à lui.

Ainsi la mouvance se serait-elle déplacée du texte ancien à la version moderne. Sorti des gonds d'un modèle qui l'orientait et la dirigeait, la nouvelle version avance sans contraintes sémantiques et en toute liberté poétique, au point de refaire son lointain modèle comme une imitation de son imitation. Que reste-t-il de Jaufre Rudel si non seulement la traduction peut refaire son sens mais la traductrice peut retoucher l'original ? Nous avons ici un exemple du soi-disant traducteur qui remplace le tout-puissant poète et qui refait le texte pour mieux confirmer sa version indépendante. Celle qui devait se limiter au rôle de traductrice devient l'interprète seulement de ses propres notions qu'elle impose à Jaufre Rudel. Elle est doublement poète car non contente de composer son poème à elle, elle a réécrit celui de Jaufre Rudel, débouté de son rôle de créateur et

d'inspireur. Voilà où mène la mouvance à grande échelle, sur le plan international, au-delà du domaine occitan : si le grand auteur est mort, c'est bien le modeste imitateur qui l'a tué, en lui coupant d'abord la langue, puis le sens. Jouer au téléphone arabe, c'est la mort du petit poète qui pour Mme Thrale n'a plus de nom ni d'identité.

12. État actuel : les traductions dites poétiques depuis Thrale

Si Jaufre Rudel a bien souffert ainsi, il souffre encore de nos jours avec les versions très libres que l'on rattache à son nom : « May-time: the blossom days / Grow long » (Massey 1986 : 21). Celles d'Alan Massey en 1986 ne peuvent être identifiées que par leurs titres comme étant des traductions faites à partir de Jaufre Rudel, car autrement on ne devinerait jamais leurs origines lointaines dans les chansons de notre troubadour. Nous sommes à un pas des pastiches modernes avec leurs mises à jour anachroniques. L'une de ces versions bien contemporaines, par une doctorante médiéviste, sexologue et stripteaseuse de surcroît, sous le nom de plume Dame Isobel Wren remet la pendule à l'heure pour marquer bientôt le millénaire qui s'est écoulé entre nous et le pauvre troubadour du XIIe siècle sans doute bien dépassé par les événements. Ce pastiche, traduit de l'américain, commence ainsi : « Lorsque les jours sont longs en juin... ». De mai nous sommes passés en juin et du XIIe au XXIe siècle. Tant pis pour « Lancan li jorn son lonc en mai » de notre cher troubadour, tant pis pour lui et peut-être pour nous aussi.

Ouvrages cités

BURNS, Robert (1796) : « Sae far Awa ». In : JOHNSON, James (éd.) : *The Scots Musical Museum*, vol. 5. Édimbourg : Johnson. Réimpression : 1991. Intr. de Donald A. Low. Portland : Amadeus, p. 461.

CAMPRUBÍ, Michel (2013) : « Conferència de Roy Rosenstein (American University of Paris) als Dimècres de Mirail (25 de gener 2012) ». *Estudis Romànics*, 35, p. 667-668.

CARY, R.P. Henry Francis (1793) : « Remarks on the Writing of Some Provençal Poets ». *The Gentleman's Magazine*, p. 912-913.

JAMESON, Mrs. Anna (1829) : *The Loves of the Poets*. Londres : Colburn. Réédité par la suite sous le titre *Memoirs of the Loves of the Poets*.

JAUFRE RUDEL (2011) : *Chansons pour un amour lointain*. Présentation de Roy Rosenstein, adaptation d'Yves Leclair. Gardonne : Fédérop.

LA CURNE DE SAINTE-PALAYE, Jean-Baptiste (1774) : *Histoire littéraire des troubadours*. Paris : Durand.

LA CURNE DE SAINTE-PALAYE, Jean-Baptiste (1779) : *The Literary History of the Troubadours*. Londres : Cadell.

LAFONT, Robert (1953) : « Pour lire les troubadours ». *Cahiers du Sud*, p. 163-194.

- MASSEY, Alan (1986) : *The Fire Garden : A Selection of Poems and Translations*. Londres : Agenda.
- NOSTREDAME, Jean de (1575) : « Irat et dolent m'en partray », dans *Les Vies des plus célèbres et anciens poètes provençaux...* Lyon : Marsilii. Réimpression. Hildesheim : Olms, 1971, p. 25.
- PIC, François (1998) : « Contribution bibliographique à l'étude de la postérité des troubadours : *Les Vies des plus célèbres et anciens poètes provençaux...* ». In : TOUBER, Anton (éd.) : *Le Rayonnement des troubadours*. Amsterdam : Rodopi, p. 185-199.
- PICKENS, Rupert T. (1977) : « Jaufré Rudel et la poétique de la mouvance ». *Cahiers de Civilisation Médiévale*, 20, p. 323-337.
- PICKENS, Rupert T. (1978) : *The Songs of Jaufré Rudel*. Toronto : Pontifical Institute of Medieval Studies.
- ROSENSTEIN, Roy (1988) : « Translating the Troubadours ». *Yearbook of Comparative and General Literature*, 37, p. 69-78.
- ROSENSTEIN, Roy (1989) : « Mouvance and the Editor as Scribe : *Trascrittore Traditore?* ». *Romanic Review*, 80, p. 157-171.
- ROSENSTEIN, Roy (1995) : « Translation ». In : AKEHURST, F.R.P. ; DAVIS, Judith M. (éd.) : *A Handbook of the Troubadours*. Berkeley : University of California Press, p. 334-348.
- ROSENSTEIN, Roy (2010) : « Mouvance ». In : CLASSEN, Albrecht (éd.) : *Handbook of Medieval Studies*. Berlin ; New York : De Gruyter, p. 1538-1547.
- ROSENSTEIN, Roy (2014) : « Quand Robert Burns chante Jaufré Rudel ». In : ALÉN-GARABATO, Carmen ; TORREILLES, Claire ; VERNY, Marie-Jeanne (éd.) : *Los que fan viure et treslusir l'occitan. Actes du Xe congrès de l'AIEO (Béziers, 12-19 juin 2011)*. Limoges : Lambert-Lucas, p. 705-715.
- RYMER, Thomas (1693) : « Yrat, & dolent m'en partray ». In : *A Short View of Tragedy*. Londres : Baldwin. Réimpression. New York : Kelley, 1970, p.71.
- SISMONDI, Jean Charles Léonard Simonde de (1813) : *De la littérature du Midi de l'Europe*. Paris : Treuttel.
- SISMONDI, Jean Charles Léonard Simonde de (1823) : *Historical View of the Literature of the South of Europe*. Trad. Thomas Roscoe. Londres : Colburne. Éditions suivantes dans la collection Bohn.
- THRALE, Mrs.] Piozzi, Hester Lynch (1801) : *Retrospection: or A Review of the most Striking and Important Events, Characters, Situations, and Their Consequences*. Londres : Stockdale.
- VINCENTI, Eleonora (1963) : *Bibliografia antica dei trovatori*. Milan : Ricciardi.

WARTON, Thomas (1774). « I should depart pensive ». In : *History of English Poetry*. Vol. 1. Londres : Dodsley, p. 118.

ZUMTHOR, Paul (1972) : *Essai de poétique médiévale*. Paris : Seuil.

ZUMTHOR, Paul (1992) : *Towards a Medieval Poetics*. Trad. ang. Minneapolis : University of Minnesota Press.

L'amour en Occitanie et en Espagne à la lumière des traités d'amour en arabe, latin et roman

Arie SCHIPPERS
Universiteit van Amsterdam

Parmi les traités d'amour du Moyen Âge en Occitanie et en Espagne médiévale arabe et chrétienne, trois ont eu une influence particulière : le traité *Tawq al-Hamamah* (*Collier de la colombe*) par Ibn Hazm (994-1064), le traité *De amore* (*De l'amour*) d'André le Chapelain (Andreas Capellanus ; ca. 1185), traduit en catalan au XIVe siècle, et le *Llibre d'amic e amat* (*Livre de l'ami et de l'aimé*) de Raymond Lulle (1233-1316).

En catalan, latin et arabe, divers types et catégories d'amour ont été décrits. Citons l'amour idéalisé et platonique et, surtout chez les Arabes, les amours passionnés et douloureux d'origine bédouine de la tribu des Udhrites, mais également l'amour à empreinte religieuse ou mystique comme le livre de Raymond Lulle, ou bien l'amour scabreux des poètes bacchiques, qui n'aiment que la débauche. Le *Llibre d'amic e amat* (*Livre de l'ami et de l'aimé*) de Raymond Lulle est un titre qui reflète beaucoup d'œuvres arabes, avec des titres comme *Kitâb al-muhibb wa-l-mahbûb*. Il est intéressant de comparer ces traités médiévaux au livre de l'écrivain français Stendhal intitulé *De l'amour*, rédigé en 1822, qui mentionne quelques amours célèbres du monde arabe classique, ainsi que l'amour Udhrite et le livre *De amore* d'André le Chapelain. Dans le temps et l'espace restreints de cette contribution, je me limiterai d'abord aux livres de Raymond Lulle et Ibn Hazm. Ibn Hazm est l'auteur du plus célèbre ouvrage arabo-andalous sur l'amour. Le livre de Raymond Lulle, qui nous est parvenu en catalan, est peut-être traduit de l'arabe, langue que Raymond Lulle maîtrisait.

Raymond Lulle [Ramon Llull] (1232-1316) fut une des plus grandes personnalités catalanes, comme l'atteste l'article de Gregory B. Stone dans *The Literature of Al-Andalus*, rédigé par Menocal et d'autres (2000 : 345-357). Raymond Lulle a écrit en plusieurs langues, en particulier le latin, le catalan et l'arabe. Il peut être considéré comme le lien entre les littératures arabe et romane dans la mesure où il fut né en Majorque seulement trois ans après que Jacques Ier d'Aragon avait repris l'île aux Arabes, qui y avaient été les maîtres durant trois cent ans. À cette époque, la majorité de la population était musulmane. La diversité culturelle dont il fut témoin en son temps est l'élément principal de son œuvre. Il préférait que tous les peuples puissent s'unir et former un seul peuple parce qu'il y avait un seul Dieu, Père et Créateur. À l'âge de quatre-vingt ans, il écrivit à Frédéric III de Sicile, dans son *Liber de participatione christianorum et saracenorum*, que les chrétiens bien éduqués qui s'entendaient bien avec la langue arabe, devaient se rendre à Tunis pour y montrer leur foi, que les musulmans bien éduqués devaient

se rendre au royaume de Sicile pour discuter de leur foi avec des sages chrétiens et musulmans et qu'ils ne devaient pas se détruire les uns les autres.

Son traité *Llibre d'amic e amat* (*Livre de l'ami et de l'aimé*) est une œuvre mystique qui consiste en 366 versets écrits en prose lyrique sur la relation d'un être humain – l'aimant – avec Dieu ou Christ, l'aimé. Le livre du savant espagnol Álvaro Galmés de Fuentes (1924-2003) évoquait l'influence arabe sur le *Llibre d'amic e amat* de Raymond Lulle (Galmés 1999).

Son introduction (Galmés 1999 : 9-29) aborde le personnage de Raymond Lulle et sa signification culturelle dans le monde arabe et propose une évaluation de la science arabe dans l'Europe médiévale, source du *novell saber* (« nouveau savoir »). Ce chapitre évoque également quelques antécédents possibles de la pensée et des œuvres de Lulle. Galmés s'intéresse notamment à la signification, la structure et la date de composition du *Llibre d'amic e amat* (Galmés 1999 : 30-32), aborde la tradition arabe qui a influencé le livre et cherche à expliquer l'origine du soufisme (le mysticisme islamique et arabe) et ses réalités socioculturelles (Galmés 1999 : 33-42).

Dans le chapitre « Métaphysique de l'amour divin », il évoque l'idée de Raymond Lulle selon laquelle l'état mystique atteint par l'intelligence demande la volonté de l'amant et son abandon. Il y a là un parallèle avec les soufis, qui prétendent que le bonheur ne s'acquiert pas par l'étude mais par l'abandon total (Galmés 1999 : 43-94). La mémoire est exprimée par le mot arabe *dhikr* ('souvenir', 'mémoire'), qui est aussi la mention du nom de Dieu. Quant à l'identité de l'aimant et de l'aimé : l'aimant est un miroir de l'aimé et vice versa. Notons également le paradoxe de l'amour : l'amour donne la mort et la vie. Ce martyre de l'amour est exprimé comme suit par l'auteur arabe Ibn Dawud al-Isfahani (868-909) : « Celui qui aime, reste chaste, sait comment on se tait de son amour, et meurt ». L'homme aspire à Dieu non pas par les menaces de l'enfer ou les promesses du ciel, mais par son amour de Dieu. Ce principe fut plus ou moins développé par Raymond Lulle et le poète arabe Ibn 'Arabi (1165-1240). Celui-ci disait dans un poème : « Les délices du ciel sont égaux aux tourments de ton enfer : l'amour que tu as en moi ne diminue pas avec la punition et n'augmente pas avec la récompense : tout ce que tu préfères en moi, je l'aimerai et préférerai, seulement cela ». L'assimilation entre l'amour et l'action d'aimer de l'aimant et de l'aimé, qui se rencontrent dans l'aimé, se retrouve chez le poète arabe Ibn 'Arabi ainsi que dans l'œuvre de Raymond Lulle : « Amor, amar, amic, e amat se convenen tan fortment en l'amat, que una actualitat són en essencia ». [« Amour, aimer, aimant et aimé, ils se rencontrent de si près dans l'aimé qu'ils sont une actualité dans l'essence »]. D'autres thèmes de l'amour mystique évoqués dans ce chapitre sont la mélancolie amoureuse, la prière sans plainte, le fait d'être habillé de vêtements chétifs, l'aimé représenté dans les choses visibles, les mers de l'amour, la folie de l'amour et la science infuse et le savoir de l'aimé.

On peut comparer le code poétique amoureux de l'amour courtois arabe avec la mystique lullienne, qui contient des éléments importants de la théorie de l'amour, comme l'obédience et le service amoureux, la souffrance délicate, l'amour sans récompense, la mort d'amour, le secret d'amour, la communication avec des signes, le fait de tomber amoureux par l'ouï-dire, les thèmes de l'*albada* (la chanson de l'aube), l'évocation du printemps et la manifestation brûlante des souffrances de l'amour (Galmés 1999 : 95-150).

Raymond Lulle vécut dans l'île de Majorque, profondément influencée par les idées musulmanes et, par sa situation dans la Méditerranée, en contact continu avec les divers centres culturels.

Quant à Ibn Hazm, auteur important sur l'amour dans l'Espagne musulmane de l'XIe, il était le fils d'un haut fonctionnaire et très proche des sphères du pouvoir arabo-islamique à Cordoue (Adang 2013). Il connut les troubles et les guerres civiles et les vicissitudes dues aux factions hostiles (parti andalou, Berbères et Esclavons). Son père était ministre d'al-Mansûr Ibn Abî 'Âmir. Fortuné, Ibn Hazm fut éduqué par des *jawârî* (filles) et des gouvernantes de son père. Lui-même était ministre de son ami le calife 'Abd al-Rahmân V et fut emprisonné après le renversement de ce dernier. Libéré, il se consacra aux études juridiques islamiques ainsi qu'à l'étude d'autres religions. Son ouvrage littéraire le plus célèbre, *Tawq al-Hamāmah (Collier de la colombe)* (Ibn Hazm 1959), fut rédigé à Xàtiva (*Shātibah* en arabe) vers 1027 et porte sur l'amour et les amants. Ce livre reprend les idées courantes de la littérature arabe sur l'amour et le comportement des amants. On peut y trouver toutes sortes de traditions et d'idées sur l'amour, dont celle de l'idéalisation « platonique », qu'on peut faire remonter aux héros de la tribu bédouine de Udhra, qui soulignent la relation de l'amour et la mort « parce qu'ils meurent quand ils aiment ». Il évoque les différentes situations de l'amour. L'importance du livre d'Ibn Hazm réside dans sa classification des différentes situations de l'amour, que l'on retrouve dans les titres des chapitres de son livre. Ceux-ci s'élèvent au nombre de trente-et-un, parmi lesquels figurent « sur la quiddité de l'amour », « les caractéristiques de l'amour », « l'amour dans le sommeil », « l'amour par une description, par oui-dire », « celui qui s'éprit seulement par un regard », « celui qui aime seulement après une longue durée », « celui qui aime seulement une qualité en n'acceptant nulle autre » et « celui qui tombe amoureux par un signe des yeux », « par correspondance » ou bien « par un messenger ».

Suivent des chapitres sur des sujets comme la dissimulation du secret d'amour, la divulgation du secret, les raisons de la découverte, le chapitre de l'obéissance, la désobéissance, le censeur et le blâmeur, celui qui aide ses amis, le gardien, le dénonciateur, le rendez-vous, l'abandon, le divorce et la séparation, l'accomplissement et la loyauté, la trahison, la séparation, le contentement, la langueur, la consolation, la louange, la rébellion et la désobéissance et le mérite de la chasteté.

Comme en témoignage en particulier le dernier chapitre, Ibn Hazm est un homme religieux. Comme tant d'autres Arabes, il n'aime pas la pédérastie et l'homosexualité. Il n'est pas non plus un grand buveur de vin comme Abû Nuwâs (768-814) ou Ibn Quzmân (1087-1160), d'autres poètes arabes qui avaient également des affaires amoureuses. Quant à son attitude envers l'homosexualité, elle s'apparente à celle des chrétiens, mais l'idéalisation de la femme, comme Béatrice chez Dante et Laura chez Pétrarque, est absente dans les chapitres d'Ibn Hazm.

La valeur du livre sur l'amour et les amants d'Ibn Hazm réside surtout dans le tableau schématique qu'il donne de l'amour, ses causes, ses effets, ses influences et ses protagonistes. Un autre aspect important de ce livre est représenté par les *akhbâr*, les anecdotes ou histoires qu'Ibn Hazm raconte au sujet de sa propre vie et des autres protagonistes de l'amour, se référant à ses propres amours, mais également à sa situation personnelle ou à celle de son père pendant les troubles des Berbères à Cordoue.

Dans le présent cadre, je voudrais évoquer deux histoires de femme dans la vie d'Ibn Hazm. Ces histoires donnent également une idée de la vie de cour à cette époque (Abu-Rub 1990 : 69-79).

Ibn Hazm connut vraisemblablement ses premiers élans amoureux pour les femmes à la cour de son père (Ibn Hazm 1959 : 109). Il mentionne ce premier amour trois fois dans trois passages différents. Voici le premier passage du triptyque :

Voici une histoire qui m'est arrivée : dans ma jeunesse, je m'étais lié d'affection avec une jeune esclave qui avait grandi dans notre maison. Elle avait alors seize ans. Elle était parfaite par la beauté du visage, par son intelligence, sa chasteté, sa pureté, sa modestie et sa douceur. Elle était très sérieuse, pleine de retenue, profondément sympathique, très pudique, irréprochable, parlant peu ; son regard était modeste, elle était très prudente, sans défauts, pleine de gravité ; elle était charmante quand elle se détournait, gardait naturellement son quant-à-soi, était agréable à voir quand elle s'éloignait ; elle était pesante quand elle s'asseyait, pleine de dignité et délicieuse dans sa manière de montrer sa froideur. On n'osait point aspirer à faire sa conquête, les convoitises ne s'arrêtaient point sur elle et les espérances ne trouvaient point place auprès d'elle. Ainsi son visage attirait tous les cœurs mais son comportement chassait ceux qui l'approchaient. Ses refus et sa froideur lui donnaient un charme que d'autres n'acquièrent pas en se montrant accessibles et prodigues de leurs faveurs. Elle paraissait vouée au sérieux dans son comportement. Elle n'aimait pas le plaisir et pourtant, elle jouait admirablement du luth. J'eus du penchant pour elle et l'aimai d'un amour extrême et intense. Pendant deux ans environ, je fis tout pour qu'elle me dit un mot de consentement et pour entendre de sa bouche une parole qui sortit de la banalité des propos qu'on entend partout. Mais mes efforts furent totalement vains [...].

Pendant une fête où les femmes regardaient un spectacle, il tâcha de se rapprocher d'elle (Ibn Hazm 1959 : 110) :

[...] je me rappelle que je recherchais l'ouverture où elle se tenait, pour jouir de sa présence, et que je m'efforçais de m'approcher d'elle. Mais à peine me voyait-elle dans son voisinage qu'elle quittait l'ouverture où elle était pour aller vers une autre avec des mouvements pleins de grâce. Moi, je cherchais alors à la rejoindre, mais elle reprenait son manège et quittait cette ouverture pour une autre. Or elle savait fort bien que j'étais épris d'elle, mais aucune des autres femmes ne s'était aperçue de ce qu'il y avait entre nous parce qu'elles étaient trop nombreuses et qu'elles se déplaçaient toutes d'une ouverture à l'autre pour contempler chaque fois un aspect nouveau du paysage.

Ibn Hazm était donc amoureux de cette jeune femme et cherchait à s'approcher d'elle. Elle était consciente qu'il s'était épris d'elle, mais elle joua l'indifférence et s'écarta même de lui. Le poète semble comprendre cette attitude fugitive, le caractère craintif et pudique de la jeune fille. Il traduit ces sentiments dans ce distique (Ibn Hazm 1959 : 110) :

Ne la blâme point de se montrer farouche et d'interdire qu'on l'approche :
vous ne pouvez le lui reprocher.

Il revit cette femme après quelques années, à l'occasion d'une réunion funèbre après le décès de son père le vizir en l'an 1011. Il décrit alors sa nostalgie (Ibn Hazm 1959 : 111) en ces termes :

Sa vue réveilla ma passion depuis longtemps ensevelie, raviva mes ardeurs assoupies et me rappela une époque lointaine, un amour ancien, un temps révolu, une période effacée, des mois écoulés, des souvenirs usés par la vétusté, des périodes tombées dans le néant, des foudres enfuis et des traces évanouies. Elle renouvela mes chagrins et raviva mes soucis. De plus, j'étais, ce jour-là, accablé et affligé par différentes autres raisons. Pourtant je n'avais pas oublié, mais ma douleur ne fit qu'augmenter, ma flamme s'embrasa, mon chagrin s'intensifia, mon regret redoubla, mon chagrin jusque-là caché chercha à se faire jour et y parvint. Alors je fis une poésie dont je citerai ces vers :

Il [*mon deuil*] pleure un mort qui a disparu entouré d'honneurs,
alors que le vivant [*le poète lui-même*] mérite davantage les larmes abondantes.
Ô chose étonnante ! Il déplore la mort d'un être qui n'est plus
mais il n'a pas un regret pour celui qui est tué iniquement [*le poète lui-même par son
amour-passion*].

Ibn Hazm (1959 : 112) a également décrit la troisième fois qu'il a rencontré cette femme. Il ne la reconnut presque plus tant elle avait vieilli et avait perdu toute sa splendeur d'autrefois. Je trouve ce passage intéressant parce que l'idéalisation de la femme, présente chez Dante et Pétrarque, y est absente. Il n'y a aucun lien avec les cieux, aucune influence des sphères célestes. L'écrivain reste dans son expérience sublunaire.

Ibn Hazm vécut une deuxième expérience amoureuse avec une autre femme nommée Nu'm. Il lui porta également un amour profond et sincère, mais qui ne dura guère longtemps, car la mort mit fin à leur relation et les sépara à jamais (Ibn Hazm 1959 : 91) :

[...] j'étais extrêmement épris, passionnément amoureux d'une jeune esclave qui m'appartenait jadis et qui avait nom Nu'm. On ne pouvait rien rêver de plus désirable. Au physique comme au moral elle était parfaite. Elle s'entendait au mieux avec moi. C'était moi qui avais eu sa virginité et nous nous aimions autant l'un que l'autre. Or le sort me la ravit, le temps me l'arracha et elle appartenait à la terre et aux pierres tombales. Quand elle mourut, j'avais moins de vingt ans et elle était moins âgée encore. Durant sept mois après sa mort, je n'ai pas ôté mes vêtements et les larmes n'ont point tari de mes yeux pourtant si avares de pleurs. Malgré cela, je le jure, je n'en suis pas encore consolé. Si une rançon était possible, je la rachèterais avec toute ma fortune héritée et personnellement acquise. Oui, je ferais bien vite et bien volontiers le sacrifice d'un de mes membres les plus chers. Je n'ai jamais goûté le vrai bonheur après elle ; je ne l'ai jamais oubliée ; je ne me suis jamais plu dans l'intimité d'une autre. Mon amour pour elle avait effacé toutes mes précédentes amours et rendu sacrilège toutes les suivantes.

Ce récit est important dans la mesure où il éclaire la vie privée du poète, la nature de son amour et son attitude à l'égard de l'aimée. Ibn Hazm ne mentionne le nom des femmes qu'après leur mort. Lorsque la femme vivait encore, il prenait garde que le secret ne soit dévoilé et ne cause des problèmes aux femmes qui pouvaient être mariées et mères. Ibn Hazm aima passionnément cette femme et souffrit beaucoup après sa mort. En signe de deuil et de chagrin, il ne se dévêtit pas pendant sept mois. Il ne l'oublia pas, puisqu'il rédigea le passage ci-dessous vers 1027, soit vingt ans après son décès (Ibn Hazm 1959 : 91) :

Parfaitement éduquée, brillante comme le soleil qui apparaît ;
toutes les autres femmes ne sont, auprès d'elle, que des étoiles.
Son amour a fait voler mon cœur hors de ma poitrine (tel un oiseau)
qui, après s'être posé, voltige de-ci de là.

Mais ces vers sont très conventionnels et ne nous apportent rien de précis. Ibn Hazm composa encore des élégies en l'honneur de la même aimée. Il la voyait également en rêve bien après sa mort (Ibn Hazm 1959 : 97-98) :

L'image de Nu'm a visité ma couche après que je m'étais endormi,
alors que la nuit régnait et étendait son ombre.
Je savais qu'elle résidait sous la terre
et elle est venue tout comme j'y étais accoutumé autrefois.

Et nous sommes redevenus comme nous étions, et notre temps, lui aussi, est revenu, tel que nous le connaissions jadis. Un bienfait réitéré ne vaut-il pas mieux qu'un unique bienfait ?

Dans la poésie arabe, l'amant qui habite loin de l'aimée voit souvent en rêve le rapprochement. Ibn Hazm (1959 : 97) explique ce phénomène en ces termes :

Cela n'arrive que chez les personnes que le souvenir de l'aimée ne quitte jamais, qui restent inébranlables dans la foi jurée et qui ne cessent de penser à leur amour. Alors, quand leurs yeux s'endorment, quand s'apaise l'agitation du corps, la vision de rêve se glisse dans la nuit.

Ibn Hazm vécut donc ces deux expériences d'amour tristes. La première s'était conclue par la séparation et l'échec. La deuxième s'acheva par la mort, la séparation définitive. Dans son livre, il ne parle pas seulement de ses propres amours mais également des amours d'autres personnes et de la théorie de l'amour en général, de la même façon que Raymond Lulle s'était intéressé à l'amour mystique. Nous avons vu les catégories d'amour dans les ouvrages d'Ibn Hazm et Raymond Lulle. Ces classifications sont quelquefois identiques, comme le secret d'amour, le fait de tomber amoureux par l'ouï-dire, l'évocation de la nature, les souffrances de l'amour. Les histoires d'amour dans les deux traités sont différentes les unes des autres parce que, dans la mystique, l'aimant désire l'union avec Dieu, tandis que dans les amours terrestres comme ceux d'Ibn Hazm, seule l'union avec des femmes est désirée.

Bien que l'approche de l'amour soit très différente chez les deux auteurs, nous trouvons dans leurs ouvrages une même tentative de classifier les idées de l'amour, qui sont empruntées à la littérature arabe. Ils ont tous deux une manière bien à eux d'évoquer leurs histoires d'amour, soit d'une façon lourde et très religieuse, inspirée par la mystique, soit d'une façon plus terrestre, tirée des expériences d'amour de la vie quotidienne.

Pendant plus d'un siècle, ces idées et classifications ont influencé le climat littéraire dans la culture arabe, hébraïque et romane en Espagne et au Portugal.

Bibliographie

ABU-RUB, Mohammed (1990) : *La Poésie galante andalouse au XIe siècle. Typologie*. Paris : Éditions Asfar.

ADANG, Camilla ; FIERRO, Maribel ; SCHMIDTKE, Sabine (2013) : *Ibn Ḥazm of Cordoba : The Life and Works of a Controversial Thinker*. Leyde ; Boston : Brill.

ADANG, Camilla (1994) : *Islam frente a judaísmo. La polémica de Ibn Hazm de Córdoba*. [Cordoue] ; Madrid : Diputación Provincial de Córdoba ; Aben Ezra.

CAPELLANUS, Andreas (1930) : *Andrae Capellani... De amore libri tres. Text llatí amb la traducció catalana del segle XIV*. Introducció i notes per Amadeu PAGÈS. Castellon de la Plana : Sociedad Castellonense de Cultura.

COLOMINAS APARICIO, Mònica (2010-2011) : « 'Umar ibn Abī Rabī'a and Ṭurayyā in *Rawḍat al-qulūb wa-nuzhat al-muḥibb wa-al-maḥbūb* ». In : VAN GELDER, Geert Jan (éd.) : *Arabic Poetry : Studies and Perspectives of Research*. Rome : Istituto per l'Oriente C. A. Nalino (= *Quaderni di Studi Arabi*, n. s., 5-6), p. 187-198.

- GALMÉS DE FUENTES, Álvaro (1999) : *Ramón Llull y la tradición árabe. Amor divino y amor cortés en el « Llibre d'amic e amat »*. Barcelone : Quaderns Crema.
- GIFFEN, Lois Anita (1971) : *Theorie of Profane Love among the Arabs*. New York : New York University Press.
- GIFFEN, Lois A. (1992) : « Ibn Ḥazm and the *Ṭawq al-Hamāma* ». In : JAYYUSI, Salma Khadra (éd.) : *The Legacy of Muslim Spain*. Leyde ; Boston : Brill, p. 420-442.
- IBN HAZM, Abū Muḥammad 'Alī ibn Aḥmad ibn Sa'īd (1959) : *Ṭawq al-Ḥamāmah fi-l-Ulfah wal-Ullāf*. AL SAYRAFI, Hasan Kamil ; AL -ABYARI, Ibrahim (éd.) : Misr [= Le Caire] : Al-maktabah al-tijariyyah al-kubra.
- JAYYUSI, Salma Khadra (1992) : *The Legacy of Muslim Spain*. Leyde ; Boston : Brill.
- LJAMAI, Abdelilah (2003) : *Ibn Ḥazm et la polémique islamo-chrétienne dans l'histoire de l'islam*. Leyde ; Boston : Brill.
- LLULL, Ramón (1950) : *Libro de amigo y amado. El Desconsuelo [Llibre d'amic e amat. Lo desconhort]*. Prólogo, texto y traducción por Martín de Riquer. Barcelone ; Madrid ; Lisbonne : Juan Flors.
- LLULL, Ramon (2012 [1995]) : *Llibre d'amic e amat*. A cura d'Albert Soler i Llopert. Barcelone : Editorial Barcino.
- MENOCAL, María Rosa ; SCHEINDLIN, Raymond P. ; SELLS, Michael (éd.) (2000) : *The Literature of Al-Andalus [= The Cambridge History of Arabic Literature, IX]*. Cambridge : CUP.
- NELLI, René (1963) : *L'Érotique des troubadours*. Toulouse : Édouard Privat.
- NYKL, Aloïs Richard (1946) : *Hispano-Arabic Poetry and Its Relations With the Old Provençal Troubadours*. Baltimore : J.H. Furst Co.
- NYKL, Aloïs Richard (2005) : *La Poésie hispano-arabe et les premiers troubadours d'Aquitaine*. Moustier Ventadour : Carrefour Ventadour.
- POTTHAST, Daniel (2013) : *Christen und Muslime im Andalus : Andalusische Christen und ihre Literatur nach religionspolemischen Texten des zehnten bis zwölften Jahrhunderts*. Wiesbaden : Otto Harrassowitz Verlag.
- RIQUER, Martí de (1964) : *Història de la literatura catalana*. Vol. I . Barcelone : Ariel.
- STENDHAL [= BEYLE, Henri] (1965) : *De l'amour*. Paris: Garnier-Flammarion.
- SCHIPPERS, Arie (2014): « Medieval languages and literatures in Italy and Spain. Functions and interactions in a multilingual society and the role of Hebrew and Jewish literatures ». In : WEISS, Hillel ; KATSMAN, Roman ; KOTLERMAN, Ber (éd.) : *Around the Point : Studies in Jewish Literature and Culture*. Newcastle on Tyne : Cambridge Scholars Publishing, p. 16-37.

SCHIPPERS, Arie (2014) : « Hispania, Italia and Occitania : Latin and the Vernaculars, Bilingualism or Multilingualism ? ». In : BLOEMENDAL, Jan (éd.) : *Bilingual Europe*. Leyde ; Boston : Brill, p. 15-29.

« Bela domna ab fresca color » : misogynie occitane dans le *Secret des Secrets*

Naohiko SETO
Université de Waseda à Tokyo

---

1. *Secret des Secrets*

Comme on le sait bien, le *Secret des Secrets*, une sorte de miroir des princes, remontant sans doute au *Kitâb Sirr al-‘asrâr*, un *speculum principis* islamique du IXe siècle, a bénéficié d'une popularité considérable en Occident au Moyen Âge. Il a la forme d'une lettre adressée par Aristote à Alexandre le Grand au moment de la conquête de la Perse. Le philosophe grec ne donne pas seulement des conseils sur la manière de gouverner, mais aussi diverses informations sur des sujets pseudo-scientifiques, ce qui fait de l'ouvrage une sorte d'encyclopédie accompagnée de chapitres d'astrologie, de physiognomonie, d'alchimie et de médecine magique¹.

Cette œuvre mal ordonnée, n'ayant jamais cessé de varier, paraît avoir été divisée dès le texte arabe en rédactions courte et longue. La traduction latine presque intégrale du texte arabe long, c'est-à-dire, de la version plus étendue, a été exécutée par Philippe de Tripoli (Philippus Tripolitanus) dans la première moitié du XIIIe siècle (« tradition Est »). Elle est la source principale de nombreuses traductions en langues vernaculaires, tandis que la première, rédaction courte, avait engendré au XIIe siècle la *Diététique* ou *Epistola Aristotelis ad Alexandrum* par la main de Johannes Hispalensis (alias Jean de Séville, ou Johan de Toledo) (« tradition Ouest »). Si ce *Secret des Secrets* s'est répandu à peine traduit, c'était, à n'en pas douter, en raison de son caractère demi savant. La version abrégée du *Secret des Secrets* est consacrée à l'hygiène ou à la diététique, les autres parties ayant été abandonnées : sans doute va-t-elle servir de modèle pour les enseignements ultérieurs de ce genre², jusqu'à Eustache Deschamps.

Elle compte plus de 150 témoins. Selon Charles B. Schmitt et Dilwyn Knox, qui ont fourni une liste des manuscrits préparés avant 1500 et attribués au Pseudo Aristote,

---

¹ Le *Secret des Secrets* n'est pas une encyclopédie en ceci que sa structure n'englobe pas les thèmes majeurs du «savoir» : ils sont certes évoqués, mais pas développés, selon Denis Lorée (1998 : 171).

² J'ai suivi en gros les recherches suivantes : Ryan et Schmitt (1982) [surtout «Conclusion» de Marie Thérèse d'Alverny, p. 132-140] ; Schmitt et Knox (1985 : 54-76) ; Langlois (1927 : 71-81) ; Zamuner (2004 : 217-219) ; Zamuner (2007 : 165-168) ; Fery-Hue (1982 : 1366-1370).

le nombre des témoins, comme pour la version longue³ (plus de 350⁴), dépasse encore la supposition traditionnellement avancée. Elle comporte en général les chapitres 29-49 de la traduction de Philippe de Tripoli (de l'édition offerte par Reinhold Möller), partie intitulée *Epistola ad Alexandrum de dieta servanda* ou bien *Epistola Aristotelis de regimine sanitatis*.

2. Textes occitans : surprise

La version occitane de la *Diététique*, conservée en deux rédactions en vers avec deux fragments (en somme 4 manuscrits ; Ilaria Zamuner qui recense d'une manière exhaustive les manuscrits romans de la tradition du *Secretum secretorum*, signale encore deux fragments en prose) a été éditée, autant que je sache, par deux savants : d'abord, par Hermann Suchier (1883, 1894² ; base: Londres, British Museum, Harley 7403, fol. 49r - 62v [Brunel 21] : Suchier a complété la première édition en y ajoutant l'édition diplomatique des trois autres manuscrits) et puis, par Yole Ruggieri (1930 : base : Vatican, Barberini, lat. 311 [anc. X. 129], fol. 19ra - 22va), qui relève les « molte inesattezze » des leçons transcrites par Suchier. Dans cette dernière version, le narrateur « je » enseigne à Alexandre *la nobla art de medicina* (v. 6 de Suchier²) tirée du livre d'Hippocrate et de Galien. Pour le public, ce narrateur s'identifie évidemment à Aristote, bien qu'il s'agisse d'un pur anachronisme : Galien était un médecin grec du 129 au 200 après J.-C. De fait, la source latine de ces rédactions occitanes, qui n'est qu'une épître d'Aristote à Alexandre, ne mentionne ni Hippocrate ni Galien.

En parcourant, dans cette version occitane fournie par Suchier, les recommandations spécifiques sur la diététique qu'on doit pratiquer en chaque saison, je ne peux que m'étonner d'un conseil extraordinaire, voire insolite, donné pour l'hiver :

Après ven hyvern ab lo freig,	(295)
que moutas res ten en destreig.	
Adonchas deu hom pron manjar	305
[...]	
e beu bons vins et bons pigmens	315
per contrastar als elemens,	
<i>e rescon sotz ton cobertor</i>	
<i>bela domna ab fresca color,</i>	(310)
<i>e non poinhes d'austra mesina</i>	
<i>adoncs que non i a tan fina⁵.</i>	320

Les quatre derniers vers : « et couche sous ta couverture / une belle dame ayant un teint frais, / et ne recours pas aux autres remèdes / étant donné qu'il n'y en a pas tant fine » m'ont surpris, ou plutôt déconcerté, au point que je n'en ai pas cru mes yeux.

³ Schmitt et Knox (1985 : 56) précisent que les deux versions comptent plus de 600 manuscrits et que la complexité de la tradition ne permet pas toujours de les distinguer.

⁴ Cf. Fery-Hue (1982 : 1367).

⁵ Suchier (1894 : 180-182) et cf. Suchier (1883 : 208-209). Ayant ajouté des signes diacritiques, j'ai modifié la ponctuation au v. 320 (*adoncs*) ; l'indication des vers mise en parenthèses est celle de l'édition 1883. Il s'agit d'un ms. appartenant au groupe P₁ de Zamuner.

Dans une autre rédaction, dont le texte est proposé par Ruggieri, la partie correspondante à ces vers est la suivante :

E haies sots ton cubertor
Bella dopn'ab frescha color
E no curs d'altra medecina 284
Car al mon no n'a tant fina⁶.

Les deux autres fragments n'ont pas recueilli cette partie. Le fond est identique, à cela près que le vers 284 de Ruggieri: « et ne t'occupe pas d'autre *medecine* » (femme médecin ? cf. FEW, VI/1 : 601: *medicene* 'femme exerçant la profession de médecin' (1534, Rab, 1569) remplace *e non poinhes d'auotra mesina* du vers 319 de Suchier², leçon *difficilior* : 2 sg. du subjonctif-optatif de *ponhar* 'tâcher, s'efforcer, prendre de la peine' : PSW, VI : 451: 'streben, sich bemühen': *ponhar a, de* (seuls nos vers cités), en mit folgdm. Substntiv ; FEW, IX : 513b) : verbe *ponhar* changé en *curar* ('prendre soin, se soucier de'; *curs* = *curtz*, subj.-optatif, 2 sg.) et cas régime substantif *mesina* 'médecine, remède' (FEW, VI/1 : 598-599), mot plus concret substitué à *medecina*, terme plus abstrait (d'ailleurs, le sens du tandem *mesina/medecina* paraît être confondu : *medecina (medicina)* 'médicament', cf. FEW, VI/1 : 599 *medicina* sg. 'médecine, remède ; art de la médecine' (14 jh., Rn [4, 172] : Pans[ier III : 110 b : *medecina* (1366), *medicina* (1350) 'médecine'], DAOA : 748: *medicina, medecina* 'médicament' (deux citations du XVe siècle). Du moins, la signification générale du texte de Ruggieri paraît plus claire (*lectio facilior*). Cette « médecine » ou « médicament » ou « femme médecin », aussi étrange soit-elle, concerne un traitement baptisé « le remède du roi David » par Charles-Victor Langlois (1927 : 94, n. 1).

Mais d'abord, examinons les parties concernant les autres saisons. La partie d'hygiène commence par le soin de la santé au printemps: « Primaveira es plus tempratz, / e adoncs es grans sanitatz (260) / de mecinar o de *sancnar* / o de *belhas domnas baisar*, / o de manjar condutz tempratz / que ajan bonas qualitatz ». En été : « Adonchas no's deu hom sagnar / *ni ab las donas deportar*, / *mais ab tot lo meins que poira* ; / car qui o fai dan i aura. (280) / E deu s'om atressi gardar / en aquel temps de trob manjar ». En automne : « Adonchas deu hom esquivar / cauls e totz liüms per manjar, / mais mezinaz e purgament / donan adoncs gran leujament, (300) / e adonchas *val mais amors / qu'en estieu cant fai grans calors* ».

On relate ainsi presque « honnêtement » pour chaque saison la manière de baiser avec les dames. Cependant à y regarder de près, le conseil pour l'hiver est un peu différent : il ne s'agit pas du baiser, mais d'une chaleur naturelle. En d'autres termes, c'est un « médicament » de se réchauffer le corps au moyen de belles dames. Il faut introduire sous la couverture une dame « avec une couleur fraîche », cela veut dire, une dame ou fille peu âgée : discrimination sexuelle, voire même distinction d'âge on ne peut plus choquante. Mais c'est pour cela qu'il s'agit d'un secret des secrets. Selon le *Premier livre des Rois*, chapitre 1 (versets 1-4) de l'Ancien Testament, le roi David, vers la fin de sa vie, ne parvient pas à se réchauffer à cause de la vieillesse. Certes, les vieillards, atteignant l'âge d'hiver de leur vie, ont besoin de se chauffer. Les vassaux lui conseillent de dormir avec une jeune fille qui s'appelle Abishag la Shunamite (Sunamite), originaire de Shunem. De fait, les électuaires chauds de ce genre lui font

---

⁶ Ruggieri (1930 : v. 282-285 [fol. 21va] : 214-215).

du bien. Ce remède s'intitule donc « shunam(m)itisme ». Il n'y avait pas eu de rapport sexuel (*Rex vero non cognovit eam*), aussi l'impuissance et la vieillesse du roi David étaient devenues évidentes aux yeux de tous.

Les deux fragments du texte occitan conservés à Bâle et à Séville, signalés par Zamuner en tant que P₂⁸, (2003 : 746 ; 2005 : 2, 116) ne paraissent pas avoir recueilli cette partie. Zamuner assure que la vulgarisation des quatre manuscrits en vers (P₁) tend à amplifier l'original latin, alors que celle des deux fragments (P₂) préfèrent en fournir seulement les points saillants⁷.

3. Texte latin de Jean de Séville

Mais, de quelle façon l'« original » de ces textes occitans, version latine courte et limitée à la diététique, a-t-elle décrit dans la partie correspondant au conseil sur l'hiver ? À l'heure actuelle, on considère que l'auteur de ce texte, Jean de Séville, était un clerc mozarabe et qu'ayant séjourné à Luna, il a traduit en latin le texte arabe vers 1135-1153⁸.

C'était en 1883 que Hermann Suchier a édité cette épître en latin en appendice du texte occitan à l'intérieur de *Denkmähler Provenzalischer Literatur und Sprache*, dont le tome 1 seul a paru. Cette édition recense 9 manuscrits de l'épître parmi la cent cinquantaine qui existent. Elle se fonde sur Londres, British Library, Burney 360 (fol. 49 (47) vb-54 (52) va), collationnant aussi une traduction latine d'Alessandro Achillini (médecin et juriste bolonais), publiée à Bologne en 1501.

Or, un autre témoin en existe aussi dans une Dissertation de Johannes Brinkmann parue en 1914 pour obtenir le doctorat de médecine (base : Munich, Bayerische Staatsbibliothek, Clm. 4622, fol. 47v – 50 ; XIIe ou XIIIe siècle). Aucune édition intégrale n'en est encore parue. En 1982, Marie-Thérèse d'Alverny a signalé un témoin meilleur et antérieur à la base de Suchier : ms. Advocates 18. 6. 11, National Library of Scotland (Édimbourg)¹⁰. Lucilla Spetia a établi en 1994 une édition d'un fragment nouvellement trouvé à Zagreb (Biblioteca Metropolitana di Zagabria, MR 92, fol. 55v – 56r), confectionné au dernier quart du XIIIe siècle à Padova¹¹.

Revenons au texte établi par Suchier. Jean de Séville y affirme qu'il a librement traduit en latin le texte arabe traduit du grec. Ensuite vient l'épître d'Aristote à Alexandre sur l'hygiène. Le Stagirite indique qu'il faut pratiquer la diététique d'une manière spécifique à chaque saison, y compris l'acte sexuel exprimé par le terme *Venus*.

Au printemps, humide et doux, on a besoin de prendre tels ou tels aliments. Après ces indications, on voit : « Nullum enim, tempus eo melius vel utilius ad minucionem et proficit in eo usus Veneris et motus corporis et solucio ventris et usus balnei ac sudoris et pocionis specierum ad digerendum, id est prugatoria accipienda

---

⁷ On peut le constater sur le fragment de Bâle édité par Wackernagel (1845 : 16-17).

⁸ Conclusion de Marie-Thérèse d'Alverny, dans Ryan et Schmitt (1982 : 136).

⁹ Schmitt et Knox (1985 : 66).

¹⁰ «Elle [une copie ancienne de la section médicale du *Secretum*, extraite de la 'rédaction courte'] permettra de donner une édition satisfaisante du texte, ainsi que de la préface du traducteur» (Ryan et Schmitt 1982 : 135 ; cf. Schmitt et Knox 1985) : 61).

¹¹ Cf. Zamuner (2003 : 743, surtout, n. 20).

sunt; » (l. 102-106 ; Brinkmann l. 37-141 ; Spetia l. 81-84). En été, il fait chaud et sec ; « Et Venus exerceatur in parte, et abstine a minucione nisi necessitas coëgerit » (l. 117-118)¹². En automne, comme il fait frais et sec, la bille noire (*colera nigra*) augmente. Le philosophe rappelle qu'il faut faire attention aux aliments, en ajoutant: « atque abstineatur ab omni quod generat coleram nigram, et *motus corporis atque usus Veneris magis stet quam in estate*. Balneum et purugatoria si necesse sit usitentur » (l. 124-127 ; Brinkmann : l. 156-159; Spetia l. 99-102). Ensuite vient l'hiver. Comme il fait froid et humide, il faut changer de mode de vie. Après des indications sur les aliments, suivent les lignes suivantes : « Abstineatur a solucione ventris ac minucione sanguinis, nisi magna necessitas coëgerit. Ficus quoque et nuces et vinum rubeum et optimum sumantur et electuaria calisa. Tunc oportet temperari aërem, id est calefacere se, et precedat confricacio corporis cum unguentis calidis. *Nec impedit hoc tempore exercicium Veneris et motus corporis*, quod digestio fit valida, nec habundancia cibi utaris, ne digestio debilitetur » (l. 132-138)¹³.

Il est à remarquer qu'en hiver, au contraire des versions occitanes, le texte latin, tout en recommandant certes de pratiquer Venus, ne mentionne pas le remède du roi David.

4. Texte latin de Philippe de Tripoli

La version longue, traduite en latin par Philippe de Tripoli dans la première moitié du XIIIe siècle, compte plus de 350 manuscrits. C'était cette version que Roger Bacon et Albert le Grand ont consultée. Vers 1257-1269, Roger Bacon en a proposé un texte bien ordonné avec des gloses, en le divisant en quatre livres. A la différence de la version courte fournie par Jean de Séville, limitée à la partie d'hygiène, elle contient les 76 chapitres¹⁴. En 1920, ayant pris comme base le manuscrit Oxford, Bodleian Library, Tanner 116 (fol. 26v -130v), Robert Steele a édité une édition glosée par Roger Bacon, équipée des résumés en anglais en marge des pages¹⁵. En 1963, Reinhold Möller a donné une édition fondamentale avec, mise en regard, la traduction moyen haut allemande exécutée par Hiltgart von Hürnheim. La partie latine est fondée sur un manuscrit du XIVe siècle: Preussische Staatsbibliothek Berlin (aujourd'hui Stiftung Preussischer Kulturbesitz), Depot der Staatsbibliothek, Tübingen, cod. lat. 70. Ce manuscrit, de provenance anglaise, a été choisi en fonction de son rapport étroit avec la traduction allemande. Möller y récupère les parties lacunaires (comblées en recourant à l'édition

---

¹² Variantes : *Venus parce exerceatur* [« Venus doit s'exercer un petit peu »] (éd. Brinkmann, l. 149-151) ; *Et Venus exerceatur parce* (éd. Spetia, l. 94-95).

¹³ Variantes : *Nec impedit hoc in tempore usus Veneris et motus corporis* (éd. Brinkmann, l.163-169) ; *parcatur Veneri et motu corporis* (éd. Spetia, l. 107-110) ; *Nec impedit in hoc tempore motus corporis nec habundancia cibi eo quod digestia sita valida* (BL, Harley 978) ; *Neque ventris neque cibi habundantia utaris ne digestio debilitetur* (Alessandro Achillini).

¹⁴ Voir la présentation minutieuse de Monfrin (1982 : 74-76).

¹⁵ Il existe en outre Willy Hermeneau (1922) : *Französische Bearbeitungen des "Secretum Secretorum" und ihr Verhältnis zu der lateinsichen Übersetzung des Philippus Tripolitanus*, Ph. D. diss., Universität Göttingen, selon Hackett (1997 : 391-392). Je ne pouvais pas y référer (ni Monfrin ni Zamuner n'ont pas mentionnée cette thèse).

Alessandro Achillini) et quelques importantes variantes de l'édition de Steele mises dans l'apparat critique.

Dans le texte de Möller (1963 : 68) j'ai trouvé la trace du shunamitisme à l'intérieur de la partie sur l'hygiène de la journée. Il s'agit du chapitre 32 : « Si ergo sentis dolorem in stomacho et in ventre, tunc medicina est tibi ponere *aliquid calefactivum* ».

L'apparat de Möller nous informe que le manuscrit C, soit l'édition de Bonn préparée en 1501 par Alessandro Achillini, au lieu de *aliquid calefactivum*, présente une variante intéressante: *super ventrem camisam calidam ponderosam aut amplecti puellam calida speciosam* (traduction : « sur le ventre [il faut poser] une étoffe chaude et épaisse ou bien embrasser une belle jeune fille chaude »). L'édition de Bonn est basée sur un manuscrit du milieu du XIIIe siècle (Zamuner 2005 : 422 ; Grignaschi 1980 : 64). Voici la partie correspondante dans le texte de Steele (préparé par Roger Bacon, livre II, chap. 6) : « Si igitur sentis dolorem in stomacho et in ventre vel gravitatem tunc medicina necessaria tibi est *amplecti puellam calidam et speciosam*, aut ponere super ventrem camisiam calidam ponderosam » (Steele 1920 : 73). On assiste ainsi à une indication du même genre, mais plus détaillée et plus attentionnée. Je traduis le dernier passage : « donc, si tu te sens une douleur à l'estomac ou le ventre lourd, le traitement nécessaire pour toi est d'embrasser une belle jeune fille chaude ou de te poser sur le ventre une étoffe chaude et épaisse ». De fait, Friedrich Wurms, ayant dressé la liste de près de 300 manuscrits des versions latines, en a rapporté 26 qui contiennent ce motif parmi les 45 qu'il a recensés directement¹⁶.

Jacques Monfrin estime que, dans les règles d'hygiène générale correspondant au livre II de Roger Bacon (éd. Steele, II : 1-30 : chap. 27-58 de Möller), surtout dans les chapitres 29-43, on a incorporé et amplifié quelques parties tirées de la version courte de Jean de Séville (Monfrin 1982 : 75). Il ajoute que la description des saisons (chap. 36-40 ; Steele, II : 10-13) est propre à Philippe de Tripoli. Et pourtant, cette partie est presque un décalque de Jean de Séville (sur le printemps [chap. 37], il se trouve quelques omissions).

Les textes de Philippe de Tripoli et de Jean de Séville paraissent en effet contaminés. Même parmi les manuscrits de Jean, malgré l'écart du temps, se présentent des lignes tirées du texte de Philippe (cf. Spetia 1994 : 416). En tout état de cause, le nombre considérable des témoins ne permet pas de distinguer la partie originale et les emprunts. La partie correspondante du *Poridat de las poridades*, version espagnole traduite directement de l'arabe (sans l'intermédiaire des traductions latines), datée du début du XIIIe siècle, recueille aussi ce conseil offert par Philippe de Tripoli¹⁷. Mario Grignaschi (1980 : 16), un chercheur qui s'occupe du rapport entre l'original arabe et les versions latines, a assuré que Philippe, ayant trouvé l'original arabe près d'Antioche, l'avait traduit en latin dans le Midi de la France. Tenant compte du caractère du latin employé, il le considère comme un clerc originaire du Midi dont la langue maternelle serait le français. Cette affirmation ne peut pas s'accepter sans investigation approfondie, paraît-il.

Enfin, j'examinerai quelques versions en ancien français traduites de la tradition longue. Sur ces textes, on peut se référer à la mise au point très exacte de

---

¹⁶ Wurms (1970 : 122-126) [cf. Hermenau, c.-r. de Steele, in *ZrP*, 45, 1925 : 378].

¹⁷ Kasten (1957 : 14, 70-72 [chap.7]) ; cf. Bizzarri (2010 : 97-164).

Jacques Monfrin en 1982. Une version anglo-normande (BnF, fr. 25407), considérée comme la plus ancienne, offerte par la main de Pierre d'Abernun († 1293), a fait l'objet en 1944 d'une édition due à Oliver Beckerlegge. Les passages astrologiques et philosophiques ayant été supprimés, ce remaniement réduit le texte à un traité de morale et d'hygiène (Beckerlegge 1944 : xxxvii-xxix). Dans ce traité, il n'y a aucune trace du shunamitisme.

Un autre remaniement est plus intéressant à bien des égards : il est l'œuvre de Jofroi de Waterford et Servais Copale qui écrivaient à la fin du XIIIe siècle (BnF, fr. 1822). Supprimant aussi quelques parties de l'original latin, ce produit de la collaboration d'un dominicain et de son assistant modifie profondément l'organisation originelle. On peut y distinguer trois parties : la formation morale du prince, son hygiène physique et la composition de son entourage (Fery-Hue 1982 : 1368). Ayant examiné les sources de cette traduction, Monfrin (1964 : 509, n. 1) a affirmé, dans un article publié en 1964, avoir terminé l'édition du texte. Et pourtant, l'édition annoncée n'a jamais paru. On recourt donc à l'analyse, d'ailleurs assez édifiante et très commode, donnée en 1927 par Langlois.

Dans ce texte, pour compléter la partie relative à l'hygiène, les auteurs ont puisé dans l'abondante littérature latine des *Régimes*. Monfrin (1982 : 79) a relevé qu'ils ont modifié par exemple les dates du début et de la fin des saisons. Ils ont certes traduit les passages établissant une comparaison entre la vie des femmes et les quatre saisons, signe apparent du mépris des femmes, déjà apparu dans le texte latin de Philippe de Tripoli. Par exemple, en parlant de l'hiver, l'auteur décrit ainsi : « le monde est alors comme une vieille toute démolie d'âge et de travail, toute nue, dépouillée de beauté, de force et de vertu », tandis que l'été ressemble à une épouse « parcrue de cors, parfaite de eage, en plainne vertu de naturel chalour ». Et pourtant on ne trouve pas de phrases concernant le remède du roi David. Langlois a certifié que Jofroi et Servais ont laissé de côté cette recette figurant dans l'hygiène de la journée¹⁸.

La traduction anglo-normande qualifiée de « la meilleure », et « une des plus anciennes et la plus fidèle » par Langlois (BnF, fr. 571) n'est pas encore éditée¹⁹. Or, j'ai trouvé, à l'intérieur des œuvres d'Eustache Deschamps, un conseil très intéressant sur la diététique, écrit en rimes plates de 226 vers, similaire à celui de la version courte de Jean de Séville. Il s'agit « d'un notable enseignement pour continuer santé en corps d'omme » qui commence par « Pour vostre santé maintenir, / Veuillez ceste regle tenir ». Comme l'indique la rubrique de cette pièce, ce genre d'hygiène était « notable » depuis longtemps. Le narrateur, qui ne s'identifie plus à Aristote, conseille aux auditeurs de mener une vie conforme à *vostre nature* (v. 34 ; cf. v. 44, 169, 173), énumérant les aliments propres à la nature (v. 56)²⁰.

---

¹⁸ Langlois (1927 : 94). Il y a ajouté : « Tous les autres traducteurs en langue d'oïl n'ont pas eu la même discrétion. Roger Bacon a été, au contraire, si frappé de ce passage qu'il en parle à plusieurs reprises, notamment dans son livre sur la Vieillesse ». Et pourtant les versions dites *vulgates* au XVe siècle témoignent de ce motif, cf. Monfrin 1982 : 92-93, 112 ; critères de Friedrich Wurms (1970).

¹⁹ Langlois (1927 : 76) [Mais le site Gallica, BnF, nous permet de le lire].

²⁰ Ce *notable enseignement* est recueilli par Raynaud (1893 : 8, 339-346, n° MCCCCXCVI). La diététique de Eustache Deschamps transparait dans n° MCCCCXVII (*Lettres sur l'estat d'avocacion* ; Raynaud 1893 : 8, 54-58), n° MCCCCCLII (*Balade contre epidimie* ; Raynaud 1893 ; 8, 139-140) ; n° DCCVIII (*Virelay* [conseils contre l'épidémie] ; Raynaud 1878-1903 : 4, 169-170) ; n° MCLXII (*Balade sur l'épidémie* ; Raynaud 1878-1903, 6 : 100-101).

Gaston Raynaud (1903 : 11, 294-296) a signalé que Deschamps n'avait pas la sévérité de Jean de Meun contre la médecine traditionnelle consistant à « saigner, ventouser²¹ et purger », en soulignant qu'il aimait plutôt à formuler toujours les mêmes maximes, des préceptes vétustes d'hygiène : prendre de l'exercice, bien se couvrir et bien se chauffer en hiver et, en été, se vêtir peu et se rafraîchir avec de l'eau de rose. En été, Deschamps ordonne de se garder spécialement de « faire l'œuvre naturele, / trop souvent, car elle est mortele » (v. 95-96). L'acte amoureux est donc bien mentionné, mais, concernant l'hiver, il n'y a aucune *Bela domna a frescha color*.

5. Misogynie médiévale

Même dans le texte de la tradition longue, on peut relever une trace de misogynie : la version établie par Roger Bacon que j'ai déjà signalée.

Or, la mentalité antiféministe se trahit aussi dans le motif fameux de la « Giftmädchen » (pucelle venimeuse). Aristote appelle l'attention d'Alexandre sur la belle fille venimeuse élevée dès son enfance au venin des serpents et dont la nature a été transformée en serpent. En jouant de ses charmes, elle aurait servi d'arme ultime pour assassiner le roi Alexandre. Dans un certain sens, ce motif, absent de la tradition courte, se rapporte au même contexte qu'à la *bela domna ab frecha color*, car les femmes sont traitées comme un instrument, soit comme le remède soit comme moyen d'assassinat. Ce genre de misogynie évoque une culture proprement monastique.

Comme on l'a vu dans plusieurs versions tant latines que vernaculaires, on peut donc finalement remarquer les points suivants sur notre motif :

1. À part les diététiques rimées en occitan et les versions *vulgates* françaises, les rédactions vernaculaires paraissent avoir supprimé le motif choquant, présent dans quelques rédactions latines, du traitement par le moyen de la *bela domna*.
2. Dans la tradition longue (de Philippe de Tripoli), quelques manuscrits latins ont mis la *bela domna* dans la diététique propre à la journée, tandis que les deux témoins occitans, appartenant à la rédaction courte (de Jean de Séville), l'ont incorporée à l'intérieur de la partie destinée à l'hygiène en hiver.
3. Dans les premiers, la *bela domna* joue un rôle d'aide à la digestion après le repas (lorsqu'on a l'estomac lourd), alors que dans les seconds, elle est un « remède » au même niveau que les aliments réchauffant.
4. Même dans les seconds, les textes latins ont mis en parallèle l'*exercitium Veneris* et le *motus corporis*, mais les rédactions occitanes ne mentionnent aucun mouvement de corps (qui éveille l'appétit), suggérant que la *bela donna* sert de médicament « fin » (pur ou précieux ?). L'atmosphère imprévue et mystérieuse s'accroît d'autant plus qu'on n'explique pas la raison précise de l'efficacité du remède.
5. Dans la littérature du langue d'oïl apparaîtra au XVe siècle une contrepartie de la *bela domna ab frecha color* : « la belle dame sans merci » représentée spécifiquement par Alain Chartier.

---

²¹ TL 11 : 201-201: 'schröpfen, Schröpfenköpfe an-, aufsetzen (*ventoser*)'.

6. Cette diététique quasi médicale destinée sans doute à un public demi-savant, rappelle, sur la théorie de la chaleur naturelle du corps, une pièce étrange du troubadour Ozil de Cadartz (PC 314, 1 : *Assatz es dregz, pos jois no`m pot venr*)²², en ce sens qu'y est évoquée la « chaleur naturelle » des femmes dont le degré varie en fonction de la journée (matin, midi, soir, nuit) et des âges (jeune fille, femme de trente ans, vieille), et que le même style de conseil est adopté par le narrateur, soit pour le remède du corps soit pour la « drague ».
7. Une des versions occitanes (ms. Vatican, Barberini 311 éditée par Ruggieri) est une œuvre dont la particularité linguistique fait penser à la région occitane limitrophe de la Catalogne (Ruggieri 1930 : 203). Y avait-il dans la Catalogne un public demi-savant qui favorisait ce genre d'atmosphère ? Ilaria Zamuner (2003 : 759, n. 85) suggère en particulier un rôle important joué par le domaine catalan dans la vulgarisation des textes scientifiques et médicaux. Cependant, la rédaction catalane dérivée de la version latine courte, *Libre de Saviesa* (Madrid, Biblioteca nacional, 921, fol. 31va-43va), ne présente pas la figure de la *Bela domna*, tant qu'on la recherche dans l'appendice ajoutée à l'édition de Kasten²³.

Bibliographie

- BABBI, Anna Maria (1984) : « Il testo franco-italiano degli "amaestramens" di Aristotele a Alessandro (Parigi, B.N., ms. 821 del fondo francese) ». *Quaderni di lingue e letterature dell'Università di Verona*, 9, p. 201-269.
- BECKERLEGGE, Oliver A. (1944) : *Le Secrè de Secrez by Piere d'Abernun of Fetcham from the Unique Manuscript B.N.f. fr. 25407*. Oxford : Blackwell.
- BIZZARRI, Hugo O. (2010) : *Secreto de los Secretos – Poridat de las Poridades : versiones castellanas del Pseudo-Aristóteles «Secretum Secretorum»*. Valencia : Universitat de València.
- BRINKMANN, Johannes (1914) : « *Die apokryphen Gesundheitsregeln des Aristoteles für Alexander den Großen in der Übersetzung des Johann von Toledo* ». Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde [...] der Universität Leipzig, p. 39-46.
- FERY-HUE, Françoise (1984) : *Dictionnaire des Lettres Françaises, le Moyen Âge*. Deuxième édition. Paris : Fayard, p. 1366-1370 [article : *Secret des Secrets*].
- GRIGNASCHI, Mario (1980) : « La diffusion du *Secretum secretorum* (*Sirr-al-'asrâr*) dans l'Europe occidentale ». *Archives d'Histoire Doctrinale et Littéraire du Moyen Âge*, 47, p. 7-70.

---

²² Cf. Guida (2002 : 23-79), Seto (2003).

²³ Kasten (1957 : 80-93). Il appartient à la tradition Ct₁ de Zamuner : cf. Zamuner (2003 : 759, n. 85 ; 2005 : 112 ; 2006 : 238, n. 11).

- GUIDA, Saverio (2002) : *Trovatori minori*. Modène : Mucchi.
- HACKETT, Jeremiah (1997) : *Roger Bacon and the Sciences : Commemorative Essays*. Leyde : Brill
- KASTEN, Lloyd August (1951-52) : « *Poridat de las Poridades: A Spanish Form of the Western Text of the Secretum secretorum* ». *Romance Philology*, 5, p. 180-190.
- KASTEN, Lloyd August (1957) : *Seudo Aristoteles, Poridat de las Poridades*. Madrid : Talleres de Silverio Aguirre.
- LANGLOIS, Charles-Victor (1927) : *La Vie en France au Moyen Âge du XIIe au milieu du XIVe siècle*. Vol. 3. *La Connaissance de la nature et du monde, d'après des écrits français à l'usage des laïcs*, 2e éd. Paris : Hachette, p. 71-121.
- LORÉE Denis (1998) : « Le statut du *Secret des Secrets* dans la diffusion encyclopédique du Moyen Âge ». In : *Discours et savoirs: encyclopédies médiévales*. [Rennes] : Presses universitaires de Rennes (*Cahiers Diderot*, 10), p. 151-171.
- MANZALOU, Mahmoud (1961) : « *The Secreta secretorum*. The Medieval European Version of *Kitâb Sirr-al-Asrâr* ». *Bulletin of the Faculty of Arts, Alexandria University*, 15, p. 83-107.
- MANZALOU, Mahmoud (1974) : « The Pseudo-Aristotelian *Kitâb Sirr al-Asrâr*, Facts and Problems ». *Oriens*, 23-24, p. 147-257.
- MÖLLER, Reinhold (1963) : *Hiltgart von Hürnheim, Mittelhochdeutsche Prosaübersetzung des "Secretum secretorum"*. Berlin : Akademie-Verlag.
- MONFRIN, Jacques (1982) : « La place du *Secret des secrets* dans la littérature française médiévale ». In : Ryan, W. F. ; SCHMITT, Charles B. (éd.) : *Pseudo-Aristotle...*, p. 73-113.
- MONFRIN, Jacques (1947) : « Le *Secret des Secrets* : recherches sur les traductions françaises suivies du texte de Jofroi de Waterford et Servais Copale ». *École nationale des chartes. Positions des thèses soutenues par les élèves de la promotion de 1947*. Paris : p. 93-99.
- MONFRIN, Jacques (1964) : « Sur les sources du *Secret des Secrets* de Jofroi de Waterford et Servais Copale ». In : *Mélanges de linguistique romane et de philologie médiévale offerts à M. Maurice Delbouille*. Gembloux : Duculot, p. 509-530.
- RAYNAUD, Gaston ; QEUX DE SAINT-HILAIRE, le Marquis de (1878-1903) : *Œuvres complètes de Eustache Deschamps, publiées d'après le manuscrit de la Bibliothèque nationale*. 11 vol. Paris : Firmin Didot (SATF) [t. 8 : 1893].
- RUGGIERI, Yole (1930) : « La "Dietetica" provenzale del ms. Vat. Barb. 311 ». *Atti della reale Accademia delle Scienze di Torino*, 65, p. 203-219.
- RYAN, William Francis ; SCHMITT, Charles B. (1982) : *Pseudo-Aristotle, The « Secret of Secrets », Sources and Influences*. Londres : The Warburg Institute ; University of London.

- SCHMITT, Charles B. ; KNOX, Dilwyn (1985) : *Pseudo-Aristoteles Latinus : A Guide to Latin Works falsely attributed to Aristotle before 1500*. Londres : The Warburg Institute ; University of London.
- SETO, Naohiko (2003) : « Ozil de Cadartz : une parodie des “arts d’aimer” ? ». In : CASTANO, Rossana ; GUIDA, Saverio ; LATELLA, Fortunata (ed.) : *Scène, évolution, sort de la langue et de la littérature d’oc. Actes du septième Congrès international de l’Association Internationale d’Études Occitanes (Reggio Calabria – Messina, 7-13 juillet 2012)*. Rome: Viella, p. 661-674.
- SPETIA, Lucilla (1994) : « Un nuovo frammento dell’*Epistola Aristotelis ad Alexandrum* ». *Studi Medievali*, serie terza, 35, p. 405-434.
- STEELE, Robert (1920) : *Opera hactenus inedita Rogeri Baconi*. Fasc. V. *Secretum Secretorum*. Oxford : Typographeo Clarendoniano, p. 1-172, 176-266, 287, 313.
- SUCHIER, Hermann (1883) : *Denkmäler provenzalischer Literatur und Sprache, zum ersten Male*. Halle : Max Nimeyer, p. 201-213, 473-480, 529-532.
- SUCHIER, Hermann (1894) : « Provenzalische Diätetik auf Grund neuen Materials ». In : *Festschriften der vier Fakultäten zum Zweihundertjährigen Jubiläum der vereinigten Friedrichs-Universität*. Halle ; Wittenberg : Philosophische Fakultät, p. 163-186.
- WACKERNAGEL, Wilhelm (1845) : « Provenzalische Diätetik ». *Zeitschrift für deutsches Altertum*, 5, p. 16-17.
- WURMS, Friedrich (1970) : *Studien zu den deutschen und lateinischen Prosafassungen des pseudo aristotelischen „Secretum Secretorum“*. Dissertation. Universität Hamburg.
- ZAMUNER, Ilaria (2003) : « Per l’edizione critica dei volgarizzamenti provenzali dell’*Epistola ad Alexandrum de dieta servanda* ». In : CASTANO, Rossana ; GUIDA, Saverio ; LATELLA, Fortunata (éd.) : *Scène, évolution, sort de la langue et de la littérature d’oc. Actes du septième Congrès international de l’Association Internationale d’Études Occitanes (Reggio Calabria-Messina, 7-13, juillet 2002)*. Rome : Viella, p. 739-759.
- ZAMUNER, Ilaria (2004) : « Il ms. Barb. Lat. 311 e la trasmissione dei *regimina sanitatis* (XIII-XV sec.) ». *Cultura Neolatina*, 64, p. 207-250.
- ZAMUNER, Ilaria (2005) : « La tradizione romanza del *Secretum secretorum* pseudo-aristotelico. Regesto delle versione e dei manoscritti ». *Studi Medievali*, 46, p. 31-116.
- ZAMUNER, Ilaria (2006) : « Il volgarizzamento catalano Ct3 del *Secretum secretorum* ps.-aristotelico e il codice 1474 della Biblioteca Nacional di Madrid ». *Quaderni di lingue e letterature dell’Università di Verona*, 31, p. 237-245.
- ZAMUNER, Ilaria (2007) : « Les versions françaises de l’*Epistola ad Alexandrum de dieta servanda: mise au point* ». In : GALDERISI, Claudio ; PIGNATELLI, Cinzia (ed.) : *La Traduction vers le moyen français. Actes du IIe congrès de l’AIEMF, Poitiers, 27-29 avril 2006*. Turnhout : Brepols ; CIESCM, p. 165-184.

Els trobadors de Pere el Gran¹

Mariona VIÑOLAS
Institut de Llengua i Cultura Catalanes – Universitat de Girona

---

La figura de Pere el Gran (rei d'Aragó entre 1276 i 1285) s'associa, tot i la brevetat del regnat, amb esdeveniments cabdals per a la història catalana. Recordem, per exemple, la seva línia d'actuació política arran del casament amb Constança de Sicília, que el va perfilar com a cabdill gibel·lí, amb les Vespres sicilianes com a colofó, i des d'un punt de vista cultural, la vinculació de prop de vint anys amb Cerverí de Girona, el trobador amb més obra conservada, amb cent vint peces, majoritàriament dedicada a Pere, des del seu infantat fins al seu regnat. Tot i aquests elements ben coneguts, però, els estudiosos no han parat gaire atenció al mecenatge trobadoresc de Pere, possiblement perquè la periodització històrica dels regnats ha afavorit que no es tingués en compte que l'infant Pere ja era actiu políticament des de finals de la dècada de 1250, és a dir, en ple regnat del seu pare, Jaume I el Conqueridor. Paradoxalment, s'ha fet més atenció a la relació dels trobadors amb Jaume I, que, en alguns casos, respon als intents infructuosos de fer-lo particip de la política antifrancesa de la noblesa occitana i, en d'altres, es tracta en realitat de trobadors propers al seu fill.² Per exemple, en el seu fonamental estudi dels trobadors a la península Ibèrica, Manuel Milà i Fontanals (1966) només dedicà a Pere tres pàgines. Cal destacar, en canvi, els treballs de Martí de Riquer sobre l'obra poètica conservada de Pere el Gran (1951) i el seu paper d'incitador dels sirventesos en favor de l'alliberament d'Enric de Castella (1973), així com les aportacions dels historiadors Joaquim Miret i Sans (1908) i, sobretot, Ferran Soldevila (1995) a la documentació i el rerefons polític i cultural d'aquest període.

Stefano Asperti (1999), en esbossar un panorama complet de la lírica trobadoresca a la Corona d'Aragó, va assenyalar que l'infantat de Pere representava un punt d'inflexió en la relació amb els trobadors, que es detecta per un increment en l'activitat al seu entorn. Miriam Cabré (sobretot 1999 i 2011a) també s'ha ocupat

---

¹ Aquest treball s'inscriu dins el projecte de recerca finançat pel MCyT *Corpus digital de textos catalanes medievals: Eiximenis y cancioneros III* (FFI2011-27844-C03-02) de l'Institut de Llengua i Cultura Catalanes (Universitat de Girona). L'estudi s'inscriu i s'ha dut a terme, també, a l'empara de la beca FIDGR (2012-2015) de contractació de personal investigador novell de la Generalitat de Catalunya i és part d'una tesi en curs d'elaboració.

² Vegeu Cabré (2011b) per a una valoració dels trobadors al regnat de Jaume I.

d'aquest període, especialment per estudiar els estímuls de l'obra de Cerverí, i ha ofert un quadre general de l'entorn cultural de Pere. Faltava encara, tot i això, establir una visió de conjunt detallada de tota la lírica vinculada amb Pere. El propòsit d'aquest treball és, doncs, mirar d'identificar les obres poètiques que es produeixen en l'entorn directe de Pere el Gran i, per tant, de moment exclourem de l'anàlisi els poemes que, en parlin favorablement o de manera crítica i encara que estiguin produïts en una cronologia que s'adapta a l'infantat o el regnat de Pere, no sembla probable que s'hagin compost directament a la seva cort o al seu entorn. Així mateix, també, hem exclòs de manera provisional de l'estudi l'obra de Cerverí, la qual, pel seu volum, podria actuar com a factor de distorsió respecte de la resta de la producció coetània.

1. Fonts disponibles

Un cop establerts els límits dins els quals analitzarem l'entorn líric de Pere el Gran, ens hem de centrar en les fonts de què disposem: la documentació d'arxiu i les composicions que, de forma més o menys concloent, ens remeten a un vincle amb Pere II.

Sens dubte, el punt de partida per estudiar els trobadors vinculats amb Pere el Gran són els llibres de comptes de la Cancelleria reial, conservats a l'Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), i que van donar a conèixer Miret (1908), Soldevila (1995), Riquer (1951) i recentment el projecte *The Last Song of the Troubadours*.³ Es tracta d'una font excepcionalment rica en el camp dels estudis trobadorescos, però, amb tot, cal tenir present que aquests documents no donen tota la informació que voldríem. D'una banda, en aquesta època no estan registrades sistemàticament totes les despeses;⁴ a més a més, la identificació dels noms documentats amb trobadors coneguts no deixa de ser una hipòtesi; de l'altra, hi manquen per norma els motius del pagament, i l'única indicació acostuma a ser el terme «joglar». Aquesta imprecisió terminològica, que tant lamentaven Cerverí i Guiraut Riquier a les seves obres,⁵ significa, doncs, que no podem assegurar que altres noms de joglars que apareixen als registres no es puguin correspondre també

---

³ Miret i Sans (1908) va donar a conèixer i va publicar el registre de 1268, amb les descobertes destacades de Cerverí de Girona i Paulet de Marsella. L'any 1950 Soldevila iniciava la seva monografia sobre Pere, que s'estendria fins l'any 1962. L'obra de Soldevila (1995) recupera les notícies de Miret, però de forma més detallada, aportant informació de les fonts primàries (registres concrets, folis...) i donant noms nous, com el de Bonifaci de Castellana. Al mateix temps que Soldevila, Riquer (1951) va recopilar dades extretes de registres sense reproduir els documents, sobretot centrant-se en les figures de Peironet i Peire Salvatge, però, també, en les ja esmentades de Folquet de Lunel, i els poc coneguts Guerau d'Espanya, Guillem de Montanhagol i Dalfinet. Tots aquests registres han estat llistats, amb un regest, a *The Last Song of the Troubadours*, i s'hi ha afegit algunes referències precises sobre els registres, no presents als autors ja esmentats. Per a aquest article n'hem fet una comprovació sobre els registres ja identificats.

⁴ L'any 1283 es produeix una reforma en la gestió de la Cancelleria reial seguint el model sicilià, la qual cosa comportarà una sistematització més o menys acurada de tota la documentació àulica. La situació que analitzem aquí, però, dista de comptar amb uns registres exhaustius. Vegeu Trenchs i Aragó (1983: 25).

⁵ De manera destacada, cal esmentar la *Supplicatio* que Guiraut Riquier va dirigir al rei Alfons X de Castella, en la qual el trobador distingeix de manera clara els orígens i les funcions dels trobadors i joglars. Posteriorment, compon la *Declaratio*, on es recuperen els mateixos conceptes. Vegeu Bertolucci (1966). Pel que fa a Cerverí de Girona, també es percep aquest sentiment d'injustícia envers la seva categoria personal i professional a la composició *Pistola* (PC 434a, 2), i a *Lo vers del saig e del joglar* (PC 434a, 57), que entenem, com diu Cabré (2011a: 90) com a «un escut contra qualsevol atac al seu estatus professional».

amb els de trobadors actius a la cort de Pere.⁶ Finalment, caldria fer un buidat més exhaustiu dels documents d'aquest període, que escapa als límits d'aquest treball, ja que només unes comprovacions puntuals ens han permès, com veurem, ampliar la llista de trobadors que podrien haver format part del seguici de Pere el Gran.

El 1258, un any després que fos nomenat procurador de Catalunya, es conserva el primer registre de l'infant Pere. La major part dels esments de noms que s'han identificat amb trobadors es concentren, però, als llibres de deu anys després. Els registres que més ens interessin són el 27, 29, 33, 34, 38, 40, 46, 60, 61 de l'Arxiu reial de la Corona d'Aragó.⁷

La data més reculada per a una proposta d'identificació d'un trobador en els llibres de comptes de l'infant Pere és de l'any 1261. Martí de Riquer (1951) va suggerir, amb molta cautela, que el Peironet que hi apareix esmentat podria ser l'autor homònim d'un debat conservat amb l'infant Pere (PC 367, 2). Amb una base més segura, en els llibres de comptes de 1262, apareixen pagaments a un tal «Paulet joglar», que Soldevila (1995: 72) va identificar amb Paulet de Marselha, i que reapareix diversos cops al seguici de l'infant Pere entre abril i maig de 1268 (r. 33, f. 36v). És pertinent recordar que el 1262 va ser l'any en què Pere es va casar amb Constança de Sicília, un matrimoni de gran repercussió política i cultural, com veurem en la lírica del seu entorn.

Soldevila (1995: 196) identificava també el nom de Bonifaci de Castellana en un registre del mes de febrer de 1265. Es tracta d'un cas una mica diferent, com evidencia la importància política d'aquest senyor occità, ja que no és trobador al servei de l'infant ni rep cap pagament per aquest servei, sinó que el document testimonia que Bonifaci i Pere són convidats a dinar l'un a casa de l'altre. Soldevila (1995: 210) contempla la possibilitat d'un segon àpat de Bonifaci amb l'infant Pere i el seu entorn més immediat. En aquest darrer cas, l'aparició del nom «Bonifay» no és concloent, però podria bé tractar-se del mateix personatge.

Gràcies a la inspecció personal d'aquests registres, hem pogut identificar també un altre trobador a la llista de trobadors presents al seguici de l'infant Pere: en unes quitacions de pagaments de 1267 hi hem detectat (registre 33 en diversos folis) un «Aimeric de Belnoi», que podria identificar-se amb el conegut trobador Aimeric de Belenoi. Tanmateix, no sembla probable.

En els comptes de 1268, a finals de novembre, l'infant Pere surt de Lleida cap a Tàrrrega i Cervera per reunir-se amb el seu pare, el Conqueridor, i entre els noms que consten al seu seguici s'hi han identificat altre cop Paulet de Marsella, acompanyat de Guerau d'Espanha, un Peironet i, un altre cop, Aimeric de Belenoi. En aquest mateix registre s'havia afirmat que hi apareixia Guillem de Montanhagol, però, com ha estudiat recentment Vicenç Beltran (en premsa), el document es refereix en realitat a un Guerau de Montanhagol.⁸

---

⁶ Vegeu els joglars recollits a Miret (1908 i 1909), Soldevila (1995), Riquer (1951) i a *The Last Song of the Troubadours*.

⁷ Detallo en el cos del treball els registres que contenen alguna proposta d'identificació amb trobadors coneguts. Tots estan classificats com a registres del regnat de Jaume I encara que continguin els comptes de la casa de l'infant Pere. Vegeu la nota 3.

⁸ Totes les identificacions d'aquest registre 33 són propostes de Riquer (1951), inclosa la de Guillem de Montanhagol al foli 37r. La grafia abreujada, però, no coincideix amb Guillem sinó amb el nom Guerau. Agraïm a Vicenç Beltran que ens hagi deixat consultar el seu treball (en premsa), on ofereix diverses

Finalment, quan l'any 1269 l'infant Pere va fer un viatge a Toledo per tal d'arribar a un acord amb el rei Alfons de Castella contra Carles d'Anjou, la documentació indica que l'acompanyaven un Folquet, que s'ha identificat amb el de Lunel, i un Dalfinet, a més d'un Cerverí joglar (és a dir, Cerverí de Girona).

A banda d'altres documents que fan referència a Cerverí, que ja hem dit que no tractariem, el 1280 apareix un «P. Salvatge» en referència als preparatius de la Corona davant de la imminent invasió francesa, que Riquer (1973) identifica versemblantment amb el trobador Peire Salvatge.⁹ Així doncs, s'ha proposat la identificació de deu trobadors amb els noms documentats al costat de l'infant Pere, comptant-hi Cerverí. Tinguem en compte, però, per posar en context aquestes dades, que, tot i que l'obra de Cerverí retrata la cort durant una vintena d'anys, aparentment sense discontinuïtat, el trobador només apareix esmentat, a banda del viatge a Toledo, en documents el novembre de 1267, i en cinc ocasions més, el 1273, 1276, 1278, 1279 i 1280. És a dir, això ja ens suggereix un vincle més llarg que els altres trobadors, però sense l'obra conservada mai no podríem imaginar-ne l'abast.¹⁰

Així doncs, de moment comptem amb deu trobadors dels quals la documentació indica un vincle amb Pere el Gran: Cerverí de Girona, Paulet de Marsella, Guerau d'Espanya, Folquet de Lunel, Dalfinet, Peironet, Peire Salvatge, Bonifaci de Castellana i el rei Pere. Vegeu totes les propostes detallades en el quadre següent, juntament amb altres identificacions que hem considerat insegures, marcades amb un asterisc.

Any	Reg.	Foli	Noms trobats	Identificació proposada	Font de la proposta d'identificació
1262	27	75v	Paulet	Paulet de Marsella	Soldevila (1995)
1265	29	62v, 65r, 66r	Bonifaci de Castellana	Bonifaci de Castellana	Soldevila (1995)
1265	29	123v	Bonifay	Bonifaci de Castellana?	Soldevila (1995)
1267	33	No identificat	Paulet joglar	Paulet de Marsella	Miret (1908)
1268	33	36v	Paulet joglar	Paulet de Marsella	Miret (1908)
1268	33	44v i 45r	Guerau d'Espanya	Guiraut d'Espanya	Riquer (1951)
1268	33	37r	*G[au] de Montanyagol ¹¹ *	*Guillem / Guerau de Montanhagol	Riquer (1951) i Beltran (en premsa)

possibles identificacions, i atesta que cap dels Montanhagol en els registres de Jaume I i l'infant Pere no duu el nom de Guillem, sinó Guerau o una simple inicial G. Tot i així, la raresa del nom fa que Beltran no descarti de manera totalment definitiva una possible identificació amb el trobador o amb un familiar. Pel que fa a la qüestió del vincle amb l'infant Pere, les dades literàries que li relacionen, tot i no ser abundants ni fàcils d'interpretar, podrien ser «coherents amb l'acollida que l'Infant donava als exiliats occitans», «si atenem el fet que ell mateix es manifesta ferotgement involucrat en els conflictes del comte de Tolosa, la imatge que en resulta és més la d'un *faidit* que la d'un poeta àulic tolosà» (Beltran: en premsa).

⁹ Martí de Riquer admetia (1951: 291) haver tingut temptacions d'identificar Peironet i Peire Salvatge amb el mateix personatge. Finalment, unes dades revelades per Miret i Sans (1909: 147-152) que presentaven Peire Salvatge al servei del rei Pere, però mai en concepte de joglar, van fer que Riquer cregués convenient diferenciar-los. Sobre el perfil de Pere Salvatge com a trobador, vegeu Cabré (2011a: 33).

¹⁰ Vegeu-ne el comentari a Cabré (2011a: 30-33), on es llisten també els treballs de Riquer que van fer conèixer aquesta documentació.

¹¹ Riquer (1951) ho transcriu com a *G^o Montanhagol* (Guillem de Montanhagol), i d'aquí s'origina la confusió amb el nom del trobador.

Any	Reg.	Foli	Noms trobats	Identificació proposada	Font de la proposta d'identificació
1268	33	57v	Peyronet juglar	Peironet	Riquer (1951)
1268	33	32r, 39v	Aimeric de Belnoi	Aimeric de Belenoi	Nova proposta
1269	34	57v-71r	Dalfinet, Folquet, Cerveri [o Serveri]	Dalfinet, Folquet de Lunel, Cerverí de Girona	Miret (1908) i Riquer (1951)
1280	46	28v	Petro, ioculatorinostro	Peire Salvatge ¹²	Riquer (1951)
1283	60	100	*Pedro juglar	*Peire Salvatge	Riquer (1951)
1283	61	117v	Pere Salvatge	Peire Salvatge	Riquer (1951)

L'altra font amb què comptem per mirar d'establir la presència de trobadors a l'entorn de l'infant Pere és l'anàlisi interna de les composicions. Recollim i comentem aquí les propostes de la crítica anterior, i incloem altres peces que creiem que es poden situar en aquest ambient. A partir de la bibliografia prèvia (partiem de 13 composicions), hi hem afegit 1 de més, com a proposta molt temptativa. Com hem esmentat, recollim en aquesta llista només les peces que ens sembla que presenten indicis clars d'haver estat compostes a l'entorn de Pere el Gran i n'excloem l'obra de Cerverí de Girona per la distorsió que el seu extern corpus líric exerciria sobre l'anàlisi.

Ordenades cronològicament, segons les propostes dels editors i en uns pocs casos segons les dades que oferim en aquest article, les peces que es poden relacionar amb l'entorn de Pere el Gran se situen en alguns dels moments més importants en la seva trajectòria política, tal com justificarem a l'apartat següent. Vegeu-ne la llista:

- Abril 1265-febrer 1266: *L'autrierm'anav'ab cor pensiu* (PC 319, 6), de Paulet de Marsella.
- Octubre 1268: el debat de l'infant Pere, *Can vey En Peyronet ploran* (PC 322b, 1) i Peironet, *Major pasor hagués l'altr'an* (PC 367, 2).
- 1269-1270 (1268?): *Ab marriment et ab mala sabensa* (PC 319, 1), de Paulet de Marsella.
- 1269-1272 (1272-1273?): *Al bo rei qu'es de pretz car* (PC 154, 1), de Folquet de Lunel.
- 1276: *Leu chansonetam'er a far* (PC 225, 6), de Guillem de Montanhagol
- 1276-78: *La valors es grans e l'onors* (PC 309, 001), *Reys rix romieus mas man milhors* (PC 309, 2), *Al bo seignor d'Arago* (PC 309, II), *Al noble rei aragonès* (PC 309, III) i *Si tot non es enquisitz* (PC 309, V), d'At de Mons.
- 1285: El debat *Seigner, reis qu'enamoratx par* (PC 357, 1), de Peire Salvatge, i *Peire Salvagg', en greu pesar* (PC 322b, 2), del rei Pere.
- 1285: *Valens seigner, reis dels Aragones* (PC 317, 1), de Paul Lanfranc de Pistoia.

¹² De Pere Salvatge hi ha altres notícies, ordres de pagament i concessions, que van des del 1283 fins 1287, però Riquer (1951) no n'especifica la referència.

2. Anàlisi del corpus

Comencem per constatar que no hi ha una correspondència exacta entre els trobadors que apareixen documentats al costat de Pere el Gran i aquells que componen poemes al seu entorn. Les dades fins ara desplegades ens mostren 12 trobadors amb probable relació amb l'entorn de Pere el Gran, dels quals 10 han aparegut en algun moment o altre en documentació de l'Arxiu de la Corona d'Aragó i 9 tenen obra que es pot relacionar amb l'infant.

Trobadors	Trobadors documentats	Trobadors amb obra
At de Mons		x
Bonifaci de Castellana	x	
Cerverí de Girona	x	x
Dalfinet	x	
Folquet de Lunel	x	x
Guillem de Montanhagol	x*	x*
Guiraut d'Espanya	x	
Paul Lanfranc de Pistoia		x
Paulet de Marsella	x	x
Peire Salvatge	x	x
Peironet	x	x
Pere II	x	x

Els primers indicis d'una activitat trobadoresca a l'entorn de Pere el Gran són l'aparició de joglars, entre els quals Riquer (1951) va destacar Peire per la coincidència amb el nom de l'interlocutor del debat poètic amb l'infant. Si descomptem aquesta identificació incerta, Paulet de Marselha és el primer trobador documentat, poc abans del casament de Pere i Constança de Sicília, i compta, a més, amb algunes peces on esmenta l'infant. La primera, datada per Isabel de Riquer (1979-1982) entre 1265 i 1266, és *L'autrier m'anav'ab cor pensiu* (PC 319, 6), una pastorel·la en la qual retreu a Carles d'Anjou que vulgui arrabassar el tron a Manfred, així com el despotisme amb què governa sobre els provençals. De forma antitètica, l'infant Pere és presentat com l'esperança d'aquest poble oprimat, i se li encomana la tasca de restaurador del comtat de Provença, mentre que el seu pare hi apareix com un rei poc preocupat per les qüestions del Migdia francès. Poc després, Paulet reapareix al costat de l'infant Pere el 1268 en els documents de la Cancelleria, en una relació de pagaments del seguici que acompanyava l'infant de València a Barcelona. En aquests anys, també se situa el seu poema *Ab marriment et ab mala sabensa* (PC 319, 1), última peça datable de Paulet, sobre la qual tornarem de seguida i que tracta de l'empresonament de l'infant Enric de Castella a mans de Carles d'Anjou, el 1268, després de la batalla de Tagliacozzo, un fet que sembla que va somoure la societat del moment.

Del 1268, segons proposta de Riquer (1951), és el debat de l'infant Pere i Peironet (*Can vey En Peyronet ploran*, PC 322b, 1; i *Major pasor hagués l'altr'an*, PC 367, 2). En aquesta època, un dels focus de conflicte més actius és la rebel·lió dels nobles contra la corona, tot i que l'infant no es convertirà en objectiu principal dels atacs de la noblesa fins més endavant. L'episodi que es descriu en aquesta peça, també segons Riquer, s'originà arran de la mort del comte Àlvar d'Urgell (el març de 1268) i de la divisió del seu llegat, així com del deute sufragat pel rei Jaume amb l'aspiració de

cobrar part de l'herència. Al conflicte, protagonitzat pels Foix, els Cardona i el rei, s'hi afegeix en última instància l'infant Pere, a petició del seu pare.¹³ Ara bé, la disputa per les terres urgellenques, tot i ser el centre de la composició, sembla quedar en segon pla per deixar en primer pla la cortesia de l'infant, que es preocupa per l'amor tant o més que per les qüestions bèl·liques. La intervenció de Peironet evidencia les qualitats de l'infant Pere com a gran senyor, valerós en el terreny de combat, però l'intercanvi acaba fent èmfasi en un retrat de Pere com a cavaller cortès, com addueix Cabré (2011a: 163). La rebel·lió de la noblesa i la cortesia de l'infant Pere són dos temes que reapareixen a la lírica de Cerverí, però no sembla que hagin deixat cap més rastre en la resta de producció conservada de l'entorn de Pere.

El tema antiangeví es reprèn, en canvi, en els poemes de trobadors documentats al seguici de l'infant Pere en aquests anys, sobretot aquells que l'acompanyen durant el viatge a Toledo per reunir-se amb Alfons X i establir un front comú contra Carles d'Anjou. És un dels motius recurrents en la lírica que compon Cerverí en aquest moment, però amb un caire força semblant reapareix en els poemes coetanis de Paulet de Marselha i Folquet de Lunel. Entre els fils conductors d'aquesta lírica política destaca la queixa per la situació d'Enric de Castella, com a excusa per censurar el seu carceller, tema central de tres peces dels trobadors esmentats: *Ab marriment et ab mala sabensa* (PC 319, 1), de Paulet de Marsella; *Al bo rei qu'es de pretz car* (PC 154, 1), de Folquet de Lunel; i també *Pus li rey laxon la ley* (PC 434a, 52) de Cerverí de Girona.¹⁴ Les tres són molt diferents, tant en l'aspecte formal com en l'enfocament, però hi podem detectar semblances que les agermanen i que suggereixen un origen a l'entorn de Pere. En primer lloc, els retrets a Castella, de vegades embolcallats de lloança al rei Alfons, ja que tant Paulet com Folquet presenten el rei castellà com un monarca de noblesa exemplar, assenyat i amb coratge, però, a mesura que avancen les composicions, les recriminacions es fan evidents:

Recrezensa faran e volpilhatge
tug l'espanhol, silh que son de paratge,
si-n breu de temps no fan tal vassallatge
don sion ric
e paupresilh que tenon pres N'Enric.
(PC 319, 1)

Isabel de Riquer (1979-1982: 188), que ja apunta la relació entre els sirventesos de Paulet, Folquet i Cerverí, data la peça de Paulet abans de la mort de Conradí, el 29 d'octubre de 1268, perquè no se'n fa ressò, és a dir en un moment proper a la documentació del trobador a l'entorn de l'infant Pere, cap al qual apunten també en certa manera l'esment a l'herència de Conradí i la demanda als senyors peninsulars. Que la lloança a Alfons no indica que els poemes fossin compostos al seu entorn, es

---

¹³ L'infant Pere es va mantenir en un segon pla durant bona part del conflicte, però al setembre de 1268 el rei Jaume va demanar ajut al seu fill, tal com prova el foli 103 del registre 32: «En aquest dia (5 setembre de 1268) anà el Senyor Infant, après dinar, al Senyor Rey a Barcelona a la Guerra d'Urgel» (Cluzel 1957-1958: 350) addueix aquest document com a prova que el poema se situa en aquesta data i amb el rerefons de la guerra d'Urgell. L'atestació del registre datat del mateix any que situava el trobador en l'entorn de l'infant Pere.

¹⁴ Vegeu Riquer (1973), Isabel de Riquer (1979-1982), Tavani (2004) i Cabré (2011a).

fa evident per la palesa manca de voluntat del rei castellà per dur a terme allò que els trobadors demanen, és a dir alliberar el seu germà.

Aquesta és una consideració a tenir en compte a l'hora d'interpretar el poema de Folquet de Lunel, datat per Giuseppe Tavani (2004: 8) a final de 1272 i començament de 1273, encara que la lloança a Alfons de Castella s'hi dilati al llarg de tota la composició. Com Paulet i Cerverí, també Folquet acaba formulant, a la sisena estrofa, la demanda d'alliberament del seu germà i, com Cerverí en el poema esmentat, compara els mèrits del rei castellà als del rei Jaume i als del seu fill, l'infant Pere. És precisament aquesta comparació, en què manifesta que la cort catalana no disposava dels mateixos recursos i poder que la castellana, que ha portat Tavani a situar aquest poema després de l'estada a l'entorn català:

Mais un rei no-ls ai contrapar
de largueza, s'agues tan bo
poder, cum elh a, de donar:
so es lo francx reis d'Arago,
qu'a tan son cor en valor, qu'elh faria
pauc tot lo mon, a complir lo talan
qu'a en donar; e dari'atretan
cum hom del mon don Peire, s'o avia.

(PC 154, 1)

Ara bé, Cabré argumenta que un passatge similar en el poema de Cerverí de Girona, un trobador vinculat de manera evident a la cort catalana, fa recaure la responsabilitat de resoldre aquesta situació en «reis més poderosos que inhibint-se'n es cobreixen de vergonya» (Cabré 2011a: 175-176). És un motiu que sens dubte s'origina a l'entorn de l'infant i que situa la lloança d'Alfons en una perspectiva clarament útil als interessos de Pere, tant en el cas de Cerverí com en el de Folquet. Per tant, bé podria ser que l'estada d'aquest darrer trobador en terres catalanes fos més llarga o que la composició del poema fos anterior.

Aquesta mena de lírica sembla que correspongui, doncs, amb els inicis de la política antiangevina de Pere i la seva progressiva consolidació com a cap gibel·lí. Bonifaci de Castellana, també esmentat a la documentació d'aquesta època, no es pot considerar pas un contacte poètic, i menys un trobador de Pere, però sí un testimoni coetani que l'ús de la lírica com a eina política era ben present a l'entorn de l'infant i que aquest havia iniciat els contactes amb el bàndol antiangeví.¹⁵ Tot i que cap de les seves tres peces conservades (datades entre 1254 i 1262) fa esment a l'infant Pere, sí que fan referència al seu pare, Jaume I, censurant-lo per permetre que Carles d'Anjou actuï impunement. L'atac al comte de Provença és un clar leitmotiv en les tres peces de Bonifaci, i Soldevila (1995: 210) creu que el trobador podria ser «una mena d'agent d'enllaç entre els enemics de Carles d'Anjou», la qual cosa justificaria tant la bravor de les seves paraules com les trobades amb l'infant Pere. Així doncs, tot i que no hi ha una connexió literària directa, l'obra de Bonifaci està en sintonia amb l'entorn més directe de l'infant Pere i amb els propòsits que hem atribuït a Paulet o Folquet.

Durant l'infantat de Pere també apareixen al seu costat Dalfinet i Guerau d'Espanha. Si el Dalfinet documentat és el trobador d'aquest nom, l'única peça

---

¹⁵ Sobre aquest aspecte, vegeu Wieruszowski (1971).

conservada no té relació aparent amb la Corona d'Aragó i, a més, la cronologia que va proposar Guida (1979) més aviat dificulta la identificació. D'altra banda, el nom poc comú convida a no excloure la identificació sense més dades. La seva condició de «trobador de Pere», doncs, presenta dubtes. Finalment, per a Guerau d'Espanha, Riquer (1951) proposa de manera molt dubitativa la identificació amb el cèlebre trobador de danses, potser pel fort caràcter angeví de l'obra conservada. En aquest cas, però, tant la xarxa de corts que freqüenten els trobadors vinculats a Pere com l'èxit de les danses a la cort catalana, datable precisament en aquesta època, suggereixen la possibilitat d'explorar-la en comptes de descartar-la d'entrada.

Després de l'accés al tron de Pere, trobem encara alguns poemes, de to força diferent, amb un marcat caire moral o pedagògic. El gruix d'aquesta producció correspon als poemes d'At de Mons, que Fabrizio Cigni (2012) va datar entre 1276 i 1285, ja que en totes les peces hi ha referències a Pere com a rei: *La valors es grans e l'onors* (PC 309, 1), *Reys rix romieus mas man milhors* (PC 309, 2), *Al bon rey senhor d'Arago* (PC 309, II), *Al noble rei aragones* (PC 309, III) i *Si tot non es enquisitz* (PC 309, V). La nostra proposta és reconduir-les vers l'any 1276, o poc més tard, i entendre-les com a lloances a un rei Pere que ha accedit al tron molt recentment. Val a dir que és un tema que Cabré (2011a: 295-96), i anteriorment Coromines (1988), havien detectat a l'obra de Cerverí.

Totes les peces d'At de Mons se situen en l'àmbit del regiment de prínceps, que la lírica contemporània de Cerverí també conrea abundantment, però més específicament hi detectem una sèrie de consells propis de l'inici d'un regnat. Les admonicions i bons desitjos, com veurem, orbiten a l'entorn de poder acabar allò que es comença, de no desviar-se del camí recte i de dedicar-se al servei de Déu. En totes aquestes composicions, el rei Pere és presentat com a exemple de virtuts i mèrit, però els bons desitjos de govern que acompanyen en alguns casos el retrat ideal fan sentit plenament com a rei novell, en un moment de canvi i d'inici. Comencem amb les formulacions més deixatades. En els versos que precedeixen l'endrea final al rei d'Aragó de la llarga exposició moral de *Si tot non es enquist*, el trobador resumeix les qualitats que cal adquirir per poder-les aplicar quan es presenta l'ocasió («car estiers hom no val / tan can n'aura poder»): podem interpretar que Pere finalment té poder per aplicar totes les seves virtuts, però no s'afirma de manera explícita. At comença *Al noble rei aragones* amb una llarga lloança del rei Pere i es clou amb una reflexió sobre la necessitat d'acabar bé allò que es comença: no ho aplica directament al rei, però sí que li recomana que es dediqui des d'aquell moment a servir Déu («vulhatz derenan espleitar / en la fe de Dieu enantir»). Vegem uns exemples més concrets, sintètics i recurrents (els hem marcat en negreta):

Merce clam a nostre senhor
Dieu Jesu Crist, per sa virtut,
senher, que tostemps vos aiut
ad acabar tot can vulhatz.
(PC 309, 2, v. 18-21)

Reys d'Arago, senher on pretz se mier,
Vos voletz be so que hom vos profier,
Doncx ja de **Dieu** que tant es grans e fortz
Servir no-s vir vostre valens esfortz.
(PC 309, 1, v.35-38)

Els motius són molt propers, doncs, a algunes de les fórmules emprades per Cerverí de Girona:

E·l rey Peyre ses tort a dreit regnar
e **començar e fenir** ses sen va.
(PC 434, 15)

Deus prech que·l rey Peyre **laix ben fenir,**
que començan lo vey gen enantir.
(PC 434a, 9)

No semblen, en conjunt, la mena de consells que es puguin plantejar en un moment més avançat del regnat, i menys amb aquesta persistència. Destaquem també la semblança en la formulació que, més enllà de l'ús de llocs comuns, indica una certa homogeneïtat en la producció poètica a l'entorn de Pere, atenta a les seves necessitats en cada etapa: és el mateix element que hem destacat en els poemes que exigien l'alliberació d'Enric de Castella.

Arribats a aquest punt, ens preguntem si també es podria situar aquí *Leu chansoneta m'er a far* (PC 225, 6), l'únic poema de Guilhem de Montanhagol que conté un aparent elogi de Jaume I:

Al valen rey que·s fa lauzar
d'Arago, chanso, te y ta via,
qu'elh es reys que sap ben regnar,
vas Dieu, sapcha·l reys gardar,
que Dieus e pretz son d'aitan par,
qu'ades los pert **qui·s ne desvia.**
(PC 225, 6)

Ricketts (1964: 82), seguint Coulet (1898), ja comentava la manca de referències internes per poder datar l'obra i proposava dubitativament de situar-la entre 1242 i 1250, en ple regnat de Jaume I. Amb tot, l'absència de lloances al Conqueridor en la resta de l'obra del trobador i la formulació de l'elogi reial, força en consonància amb les comentades anteriorment, fan que repensem, de manera molt hipotètica, aquesta proposta. La peça en qüestió podria ser un altre consell per al nou rei Pere, desitjant-li que no es desviï del bon camí, tal com li auguraven At de Mons i Cerverí. La coincidència textual amb el grup de poemes que hem comentat podria suggerir aquest context per al poema de Montanhagol, tot i la dificultat a conciliar la datació amb la resta de la seva obra i les incògnites que queden sobre la seva relació amb la Corona d'Aragó, tal com exposa Vicenç Beltran (en premsa).

En valorar en conjunt els trobadors documentats i les peces conservades veiem que el panorama confirma una represa del mecenatge trobadoresc en el moment en què Pere el Gran inicia una activitat pública política, sobretot internacional, després del matrimoni amb Constança de Sicília. Alhora, en superposar les dades documentals i literàries, el resultat convida a pensar que hi ha un gruix, potser important, de poesia perduda. D'altra banda, pel que fa a la part conservada, es poden discernir algunes tendències, si més no temàtiques, com hem vist. Els poemes que hem examinat fins ara reforcen, sens dubte, el punt d'inflexió que representa el pas de Pere el Gran d'infant a rei en la lírica del seu entorn, que Cabré (2011a) va fer evident per a l'obra de Cerverí. En primer lloc, a l'època d'infant, la poesia conservada que hem pogut identificar és íntegrament de caire polític amb un caràcter fortament antiangeví, amb

temes i motius recurrents, com hem il·lustrat a propòsit de l'empresonament d'Enric de Castella. En segon lloc, després de l'accés al tron, desapareix la poesia política i pren el seu lloc una lírica de caire pedagogicomoral amb temes de regiment de prínceps, com evidencia el corpus d'At de Mons, que hem pogut situar poc després de l'inici del regnat de Pere el Gran, ben en consonància amb el de Cerverí en aquesta època. I en totes dues èpoques, les obres conservades suggereixen un paper actiu de Pere com a mecenes, ja que la seva trajectòria política marca unes pautes en la lírica, a les quals ell mateix col·labora com a trobador.

L'excepció, és clar, és la lírica provocada pel conflicte bèl·lic amb la corona francesa, els últims exemples de lírica composta pels «trobadors de Pere», altre cop amb participació del monarca. En primer lloc, la preparació de la defensa davant la invasió francesa de 1285 emmarca un altre debat en una situació crítica, entre Peire Salvatge i el rei Pere el Gran (*Seigner, reis qu'enamorz par*, PC 357, 1; i *Peire Salvagg', en greu pesar*, PC 322b, 2). En aquest intercanvi, el rei evidencia el caràcter croat de l'enfrontament (la imatge dels penons amb la flor de lis és la imatge més evident), demana ajut a les terres en altres temps aliades i es lamenta de la usurpació de Carles de Valois (nebot seu, fill de Felip III i d'Isabel d'Aragó) en fer-se dir rei d'Aragó. Sobten, però, un altre cop, els darrers versos del rei, propis d'una requesta d'amor típica, on el rei es lamenta de no tenir l'amor de la seva dama, que li serviria de cuirassa. Peire Salvatge anima el rei que, enamorat, pot derrotar aquell exèrcit de flors blanques (seguint amb la imatgeria iniciada pel rei).

Finalment, hem de concloure amb *Valens seigner, reis dels Aragones* (PC 317, 1), de Paul Lanfranc de Pistoia. La peça, l'únic sonet en occità, destaca per ser també l'única del trobador italià escrita en occità i possiblement feta des de Catalunya mateix. La peça se situa en el període de la invasió francesa de Catalunya, però ja en el moment de la retirada de les tropes franceses amb el rei Pere encara viu. Kleinhenz (1971) va datar la composició de la peça el mes d'octubre de 1285, ja que les tropes es retiraven el 30 de setembre i el rei Pere moria la nit del 10 a l'11 de novembre. Aquesta és, doncs, la darrera composició coneguda de l'entorn del rei Pere, l'últim fruit de la seva activitat complementària com a trobador i mecenes.

Bibliografia

- ANGLADE, Joseph (1973): *Le Troubadour Guiraut Riquier. Étude sur la décadence de l'ancienne poésie provençale*. Ginebra: Slatkine Reprints.
- ASPERTI, Stefano (1999): «I trovatori e la corona d'Aragona». *Mot so raso*, 1, p. 12-31.
- BELTRAN, Vicenç (en premsa): «Guilhem de Montanhagol, faidit?»
- BERTOLUCCI, Valeria (1966): «La Supplica di Guiraut Riquier e la Risposta di Alfonso X di Castiglia». *Studi Mediolatini e Volgari*, 14, p. 10-135.
- BOUTIÈRE, Jean; SCHUTZ, Alexander H. (1964): *Biographies des troubadours. Textes-provençaux des XIIIe et XIVe siècles*. París: Nizet.
- CABRÉ, Miriam (1999): *Cerverí de Girona and his Poetic Traditions*. Londres: Tamesis.

- CABRÉ, Miriam (2011a): *Cerverí de Girona: un trobador al servei de Pere el Gran*. Barcelona; Palma de Mallorca: Universitat de Barcelona; Universitat de les Illes Balears.
- CABRÉ, Miriam (2011b): «Trobadors i cultura trobadoresca durant el regnat de Jaume I». In: FERRER MALLOL, M. Teresa (ed.): *Commemoració del VIII centenari del naixement de Jaume I*. Barcelona: IEC, p. 921-938.
- CIGNI, Fabrizio (2012): *Il trovatore n'At de Mons*. Pisa: Pacini Editore.
- CLUZEL, Irénée (1957-1958): «Princes et troubadours de la maison royale de Barcelone-Aragon». *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 27, p. 321-373.
- COROMINES, Joan (1988): *Cerverí de Girona. Lírica*. 2 vol. Barcelona: Curial.
- COULET, Jules (1898): *Le Troubadour Guilhem Montanhagol*. Tolosa de Llenguadoc: Privat.
- GEC (1970-1983) = *Gran Enciclopèdia Catalana*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- KLEINHENZ, Christopher (1971): «Esegesi del sonetto provenzale di Paolo Lanfranchi». *Studi e problemi di critica testuale*, 2, p. 29-39.
- The Last Song of the Troubadours: Linguistic Codification and Construction of a Literary Canon in the Crown of Aragon (14th-15th centuries)*: <http://icalia.es/troubadours/ca/diplomatari>.
- MILÀ I FONTANALS, Manuel (1966): *De los trovadores en España, Obras de Manuel Milà y Fontanals*. Vol. II. Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
- MIRET I SANS, Joaquim (1908): «Viatges de l'infant en Pere, fill de Jaume I». *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, 18, p. 171-185, 203-212.
- MIRET I SANS, Joaquim (1909): «Notes biogràfiques d'en Pere Salvatge y Fr. Romeu Sa Bruguera». In: *Congrés d'història de la Corona d'Aragó dedicat al rey en Jaume I y a la seva època*. Barcelona : Stampa d'en Francisco Altés, p. 147-152.
- RICKETTS, Peter T. (1964): *Les Poésies de Guilhem de Montanhagol, troubadour provençal du XIIIe siècle*. Toronto: Pontifical Institut of Medieval Studies.
- RIQUER, Isabel de (1979-1982): «Las poesías del trovador Paulet de Marselha». *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 38, p. 133-205.
- RIQUER, Martí (1975): *Los trovadores. Historia literaria y textos*. Barcelona: Planeta.
- RIQUER, Martí de (1951): «Un trovador valenciano: Pedro el Grande de Aragón». *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 1, p. 273-311.
- RIQUER, Martí de (1973): «Il significato politico del sirventese provenzale». In: BRANCA, Vittore (ed.): *Concetto, storia, miti e immagini del medio evo*. Florència: Sansoni, p. 287-309.

SOLDEVILA, Ferran (1995): *Pere el Gran*. Ed. M. Teresa Ferrer Malloll. Barcelona: IEC.

TAVANI, Giuseppe (2004): *Folquet de Lunel. Le poesie e il Romanzo della vita mondana*. Alessandria : Edizioni dell'Orso.

TRENCHS, Josep; ARAGÓ, Antonio M. (1983): *Las cancellerías de la Corona de Aragón y Mallorca desde Jaime I a la muerte de Juan II*. Saragossa: Cátedra Zurita.

WIERUSZOWSKI, Helène (1971): *Politics and Culture in Medieval Spain and Italy*. Roma: Edizioni di Storia e Letteratura.

Literatura modèrna e contemporanèa

Une défense des Juifs en provençal (XVIIIe siècle) ?

Jean-François COUROUAU
Université Toulouse – Jean Jaurès

---

1. Le corpus

Le *Poeme su l'obligation qu'aven ei Jusiou de nous avé fa counaisse lou Messié et per counsequent de lei pa mau tratta* se présente comme une suite manuscrite de 270 alexandrins écrits en occitan provençal. Il appartient à un ensemble plus vaste de textes qui ne semblent avoir été vus que par un seul chercheur, Hugues-Jean de Dianoux de La Perrotine (Lyon 1914-Fremantle, Australie, 2008). Ancien élève de l'École des chartes, archiviste, diplomate en Chine, au Moyen-Orient (Damas, Kaboul), en Afrique (Kenya, Guinée-Bissau, Cap-Vert) ou dans le Bassin méditerranéen (Chypre, Smyrne), diplômé de finnois et de hongrois¹, Hugues-Jean de Dianoux n'a pas cessé durant sa longue vie de s'intéresser à quantité de sujets. Parmi ceux-ci, la littérature en provençal occupe une part respectable dans une bibliographie absolument impressionnante². Dianoux a publié une première description de cet ensemble de textes provençaux en 1975 dans la *Revue des études juives*, article repris en 2002 dans un numéro de *La France latine* consacré à la « langue et littérature judéo-provençales ». Il semblerait qu'après avoir soutenu une thèse de l'École des chartes, en 1939, sur *Les Juifs d'Avignon et du Comtat Venaissin et leurs statuts*, il ait envisagé, à la fin de sa vie, de se lancer, encouragé par Charles Rostaing (1904-1999), dans une thèse de doctorat consacrée aux textes dont il va être question. Ceux-ci ont également été mentionnés, sur la base des indications fournies par Dianoux, par Carol Iancu, spécialiste du judaïsme du Midi de la France (Iancu 1995 : 147), ainsi que, furtivement, par Jean Eygun, dans son étude monumentale de la littérature religieuse de langue occitane entre 1600 et 1850 (Eygun 2002 : 296).

Quantitativement, le massif des textes constituant l'ensemble auquel appartient le *Poeme su l'obligation qu'aven ei Jusiou* est volumineux. Il est conservé pour la partie identifiée par Dianoux dans le fonds Coquebert de Montbret de la Bibliothèque municipale de Rouen (mss. 1666, 1667, 1668 et 1669). Successivement on trouve :

---

¹ Pour plus de détails, voir le site de l'Académie des sciences d'Outre-mer dont il était membre correspondant depuis 1963 et titulaire depuis 1999 : <http://www.academieoutremer.fr/academiciens>.

² Un aperçu, incomplet, se trouve sur le site IdRef de l'ABES : <http://www.idref.fr/026830922>.

1. *Pensade ou reflexion ou sujet de Jesu Christ contre lei Jusiou*, ms. 1666, 81 folios, texte divisé en 23 « reflexions » ;
2. *Poème su la vengude de Jesu Christ veritable Messie prouvade per l'escriture, et per la raisou en dialogue entre Jacob partisan de l'impoustur Sabatai Sevi et Mourdakai converti a la religiou Crestiane*, ms. 1667 premier cahier, 47 folios ;
3. *Poeme per desabuza lei Jusiou, su la fausse esperance qu'an de la vengude dou Messie glourieux et triomphant ; et surtout conquerant dei nation, vonte tirara son pople d'esclavitude, per lou faire habita din la terre proumise*, ms. 1667, deuxième cahier, 14 folios (numérotés 50r°-63v°) ;
4. *Chant. Trata su l'idolatrie que lei Jusiou attribuou ei Chrestian en tenen et hounouren lei image*, ms. 1667, troisième cahier, 7 folios (65r°-71v°) ;
5. *Poème su la haine et lei mau que lei Jusiou souhaitou ei Chrestian*, ms. 1667, quatrième cahier, 9 folios (75r°-83r°) ;
6. *Chant su lei souffrance et la mort de Jesu-Christ*, ms. 1668, 51 folios (2r°-52 v°) ;
7. *Chant su la Trinita et divinita dou Messiu*, ms. 1668, 7 folios (55r°-61 v°) ;
8. *Chant su la convenence des escriture emé Jesu Christ*, ms. 1668, 17 folios (64r°-80v°) ;
9. *Poème. Chant su l'ingratitude dei Jusiou a vioula la ley de Dieu, et a toujou idolatra, nonobstant lei miracle et lei benfa dou seignour, et qu'es impoussible que sa ley fugue la bonne, et que fugue lou pople de Dieu*, ms. 1668, 24 folios (83r°-106r°) ;
10. *Poeme per faire veire ei Jusiou que la terre proumese n'erou qu'une figure de la Jerusalem celestou*, ms. 1668, 8 folios (107r°-114v°) ;
11. *Histoiro de l'Impoustour Sabatai Sevi fau Messiou dei Jusiou³*, ms. 1668, 9 folios (116r°-124v) ;
12. *Poeme su la miserou dei Jusiou per Mourdakai converti a Jacob oubstina*, ms. 1668, 35 folios (128r°-162r°) ;
13. *Reflexion ou pensade ou sujet de Jesu Christ contre lei Jusiou*, ms. 1668, 34 folios (166 r°-199v°) ;
14. *Chant su lei michant et fau resounament que lei Jusiou fasien dou temps de Jesu Christ et que depuï aqueou temps jusqu'à aujourdhuy an toujou continua de mau parla et de mau pensa*, ms. 1668, 17 folios (202r°-218r°) ;
15. *Chant su la nullita et lei defaut que lia su la fausse condamnation et sentence pourtade contre J. C.*, ms. 1668, 6 folios (219 r°-224v°) ;
16. *Chant su lou segond avenament dou Messie que lei Jusiou esperon em'esclat*, ms. 1668, 6 folios (226r° à 231r°) ;
17. *Poeme su l'oubligation qu'aven ei Jusiou de nous avé fa couneisse lou Messie et per consequent de lei pa mau tratta*, ms. 1668, 7 folios (234r°-240r°), texte que nous étudions ici ;

---

³ Né à Smyrne, Sabbatai Tsevi (1626-1676) est à l'origine d'un mouvement messianique qui bénéficia d'un écho important dans les communautés juives de l'Empire ottoman et en Europe. Sa conversion à l'islam en 1666 est considérée par les prédicateurs chrétiens comme une défection importante et une preuve de l'inconsistance des croyances israélites. Au XVIIIe siècle, l'influence de Sabbatai Tsevi connaît un renouveau en Europe orientale grâce à la figure de Jacob Franck (1726-1791), messie autoproclamé, et, de façon plus durable, au hassidisme, fondé par Israël ben Eliezer (1698-1760).

18. *Chant touchant lei sacrifice*, ms. 1668, 5 folios (241r°-245r°) ;
19. *Poème su la vide de Jesu Christ per prouva ei Jusiou qu'ere impoussible que fuguesse un impoustur, hor d'aco Dieu ourié trompa les homes, et se sarié trompa eou même*, ms. 1668, 57 folios (247r°-303v°) ;
20. *Poeme sur la miserou dei Jusiou a l'experance de son Messiou*, ms. 1669, 27 folios (2r°-28v°).

À ces vingt textes, plus ou moins identifiés par Dianoux, il convient d'en ajouter un autre, de la même écriture que les manuscrits de Rouen, ignoré de Dianoux⁴, conservé à la Bibliothèque municipale d'Avignon :

21. *Poème su la verita de la Religiou Chrestianne contre les athées, les payens, lei Jusiou et contre les heretiques*, ms. 2714, 26 folios (50r°-75v°).

L'ensemble comprend 494 folios d'une écriture du XVIIIe siècle très lisible. Certains folios ont été pourvus de morceaux de pages repliés afin de noter des lignes supplémentaires. En se basant sur la moyenne retenue par Dianoux de 25 vers par page (988 pages), on peut estimer à un peu moins de 25 000 vers le total de vers compris dans ce corpus⁵. S'il est possible de rapporter ce produit à un seul et même auteur – ce que confirme, en excluant l'hypothèse d'un copiste, l'identité de l'écriture entre les 21 manuscrits –, on aurait donc affaire, sous bénéfice d'inventaire, au plus vaste ensemble poétique en occitan au XVIIIe siècle, loin devant les deux grands poèmes de Jean-Baptiste Fabre, *l'Odyssée en vers burlesques* (dans les 12 000 vers) et *l'Enéïda dé Çallanôva* (dans les 10 000).

L'homogénéité du corpus est évidente. Elle tient à des choix formels. Même si on observe que certains textes, huit au total, sont présentés comme des « chants » – pour lesquels aucun timbre n'est hélas ! indiqué –, ceux-ci sont composés en alexandrins, tout comme l'immense majorité des pièces, à l'exception de l'octosyllabe que l'on rencontre dans deux textes (n° 6 et 7). Plus encore, c'est la thématique générale qui assure la cohésion de l'ensemble. Comme l'indiquent les 21 titres, il s'agit de controverses menées par un catholique contre des Juifs au moyen d'un argumentaire reposant sur une base exclusivement religieuse. Aussi ces textes ont-ils été considérés par Dianoux, et à sa suite par Iancu et Eygun, comme des « poèmes de conversion », reliés à la présence des communautés juives d'Avignon et du Comtat Venaissin.

2. Les Juifs du Pape

De fait, on sait que les « Juifs du Pape », cantonnés dans les quatre localités d'Avignon, Carpentras, Cavaillon et l'Isle-sur-Sorgue, sont soumis, à l'époque moderne, à plusieurs mesures discriminatoires : le port d'un couvre-chef de couleur jaune (*lou capéou*), le confinement dans chaque localité dans une rue (*carrièro*) aux conditions d'hygiène insuffisantes et à la densité étouffante, gardée en permanence des deux côtés par un gardien payé par la communauté juive, l'interdiction de posséder des biens immobiliers

⁴ Mais texte connu par Viguier (1992 : 577-578) et Eygun (2002 : 296). Sur ces textes, voir aussi Couroau (2015 : 50-51).

⁵ Ce total est donc supérieur à l'estimation de 16 000 vers donnée par Dianoux qui n'a étonnamment pas tenu compte des textes n° 12 à 19 dans sa présentation et son décompte, ni du manuscrit d'Avignon qu'il ne connaissait pas.

en dehors de la *carrièro*, la liste serait bien longue des vexations, appliquées avec plus ou moins de zèle par les autorités civiles et religieuses, sans parler de la menace d'expulsion régulièrement brandie, voire mise à exécution (Iancu 1995 : 129-152). De ce point de vue, l'esprit des Lumières ne semble pas animer particulièrement les tenants de l'autorité. Même un prélat qu'on aurait pu penser acquis à une certaine tolérance, l'évêque de Carpentras (1735-1757) Malachie d'Inguimbert, se montre de la plus grande sévérité à l'égard des Juifs du Comtat. Parmi les obligations auxquelles est soumise la population de confession israélite, celle d'assister chaque semaine à un sermon l'appelant à la conversion, si elle ne paraît pas la pire, est symbolique de la pression qui règne sur la communauté juive. La mesure, présente depuis longtemps en fait sous la forme d'un sermon annuel, a été réactivée par le pape Grégoire XIII (1584). Tous les individus de plus de douze ans sont ainsi contraints, sous peine d'amende, à venir un samedi, un jour qui n'a pas été choisi au hasard, en présence du rabbin et des notables de la communauté, écouter un prêtre catholique les exhorter à reconnaître la supériorité de la religion chrétienne et à se convertir. Il n'est pas avéré que le procédé ait jamais porté le moindre fruit⁶.

Cet usage dit de la *predica coattiva* en italien (*praedicatio proactata* en latin, prédication contrainte) n'est pas uniforme dans l'ensemble des deux États pontificaux. Il n'est pas documenté pour les communautés de Cavaillon et de l'Isle-sur-Sorgue (Moulinas 1992 : 77). À Avignon, appliqué dès la parution de la bulle de Grégoire XIII, on n'y a plus recours une cinquantaine d'années plus tard que sous la forme d'un sermon annuel⁷. Au XVIIIe siècle, la pratique du sermon hebdomadaire ne subsiste donc en fait que dans la capitale du Comtat Venaissin, Carpentras, où la communauté juive représente dans les 900 personnes (chiffres de 1789, voir Iancu 1995 : 175).

3. Le Poème su l'obligation qu'aven ei Jusiou

La langue dans laquelle sont rédigés les 21 textes de ce corpus présente visiblement, au-delà de simples questions de graphie, quelques variantes, mais assurément, d'après les sondages que j'ai pu effectuer, une très grande unité. Si on observe la langue du seul *Poème su l'obligation qu'aven ei Jusiou*, on constate sa parfaite identité avec le parler de Carpentras. Pour s'en convaincre, il suffit de rapprocher ce texte de deux autres produits au XVIIIe siècle dans ce centre actif de création en langue occitane qu'est Carpentras (Courouau 2015 : 463). Prenons le poème de *La Pate enlevade* de l'avocat Dominique Brutinel imprimé en 1740 et *Lou Merca de Carpentra*, vaste poème du boutonier Jean-François Fiel, composé dans les premiers mois de 1789⁸. L'identité des formes est totale, tant au niveau de la morphologie verbale qu'à celui du lexique,

---

⁶ Les avis divergent sur ce point cependant entre Moulinas (1976 : 29) et Iancu (1995 : 52). Iancu (1995 : 147) rapporte le témoignage du marquis de Lainiel (1872) selon lequel des membres du public, pour ne pas entendre le prédicateur, se bouchaient les oreilles avec de la cire ou... croquaient des châtaignes. On ne sait quel crédit accorder à l'évocation, peut-être embellie, de cette forme de résistance passive.

⁷ Pour plus de détails, voir Priol (2013). Différents édits tentant de rétablir l'usage furent promulgués (1751, 1776) mais ils ne furent pas suivis d'effet, faute de prédicateurs.

⁸ Il existe plusieurs copies de ce texte. J'ai considéré celle du ms. 2714 de la BM d'Avignon, soit le même manuscrit où est conservé le texte 21, mais d'une tout autre écriture.

francismes compris, et de la phonologie. Les exceptions que je vois, conférables aux données de l'ALF (point 853, Courthézon), sont peu nombreuses :

	Poeme	Brutinel	Fiel	ALF
où	donté / vonté	vonte	monte	monte
avec	emé	ame	amé	ame
être IP 3	es	ei	ei	ei
il y a	nia ⁹	l'i a	l'ia	i a
qui ?	cau	quu	qu	quau

et je serais tenté de les croire peu significatives. Soit elles portent la marque des pérégrinations de l'auteur, soit elles sont senties par lui comme préférables aux formes locales, moins en phase avec la langue plus prestigieuse employée en Basse-Provence¹⁰. Sous ce rapport, aussi bien l'origine que la destination du *Poeme su l'oubliation qu'aven ei Jusiou* semblent renvoyer à Carpentras et, plus précisément, à sa *carrièro*.

L'orientation orale de ce texte ne fait aucune doute. Différents traits peuvent être mentionnés : la présence de questions auxquelles il est immédiatement répondu rappelle le procédé utilisé dans de nombreux catéchismes post-tridentins (ex. v. 20 : « et perque, parce que sia nostei fraire aina » [Et pourquoi ? parce que vous êtes nos frères aînés]) à côté de questions rhétoriques, marquées en toute rigueur par une intonation interrogative (v. 14, 60, 61). Les exclamations viennent rompre le discours (v. 34 : « ah que d'oubliation ne vous aven ti pa » [Ah ! que d'obligations n'avons-nous pas envers vous !], v. 128) qui accueille à l'occasion des marques de l'oralité (v. 124 : « eh ben fasé nou veire... » [eh bien, montrez-nous...], 63 *pecaire*). Les répétitions, loin de constituer une quelconque maladresse de la part de l'auteur, participent également d'une forme de communication basée sur l'audition. Ainsi le verbe *mautrata* ['maltraiter'] est-il plusieurs fois répété tout au long du poème (v. 2, 11, 14, 17, 48, 53, 61, 105, 255), mais tout particulièrement au début, lorsqu'il s'agit de poser le sujet. Enfin, deux marques manuscrites signalent l'ajout en fin de page de deux vers qui viennent s'intercaler dans le corps du texte. La première marque est située non pas à la fin du vers où devraient venir se placer les deux vers manquants, mais sous la fin du vers précédent (101). Le lecteur est donc prévenu qu'au vers suivant (102), il devra se reporter au bas de la page.

Le poème est également construit en forme de dialogue. Deux interlocuteurs se partagent la parole, encore que de façon fort inégale. Ces personnages semblent être récurrents dans les textes du corpus (cf. p. ex. texte n° 12). Tous les deux portent un nom juif : Jacob pour celui qui représente la communauté de confession israélite dont il est le rabbin (v. 267) et Mourdakai, forme provençale de Mardochee, pour le représentant de la doxa catholique¹¹. Dans le *Poeme*, comme dans les autres textes qui mettent en scène ces deux personnages, le juif converti Mourdakai tient largement

⁹ Mais on trouve *lia* dans le titre du texte 15, p. ex.

¹⁰ C'est probablement sur ces formes que se fonde Dianoux lorsqu'il croit déceler « des traits dialectaux qui feraient penser à la région de Marseille ou d'Aix, voire d'Arles plutôt qu'au Comtat Venaissin » (Dianoux 2002 : 101).

¹¹ Le nom de Mourdakai n'est pas rare dans la production d'Avignon et du Comtat en provençal. On pense au Mardoucai du *Sermoun de Mourdachai, rabin dei Jusiou d'Avignoun* signalé par Eygun (2002 : 296, n. 97), conservé à la BM d'Arles (ms. 124). En même temps, le prénom est courant dans

le devant de la scène. Ici, Jacob ne se fait entendre que le temps de prononcer six vers (169-174) qui n'ont pour autre objectif que de relancer le discours de Mourdacai, sans que ne soit exposée la moindre pensée propre au judaïsme. Cette disproportion entre les deux interlocuteurs ne remet pas en cause la destination orale du texte. L'intervention de Jacob participe des éléments, comme ceux relevés plus haut, qui viennent rompre la monotonie du texte oralisé.

La progression de celui-ci ne suit pas un plan linéaire et il est extrêmement difficile d'établir des divisions thématiques. Une première partie est identifiable où les arguments en faveur d'un respect des Juifs alternent avec leur condamnation pour des raisons religieuses. Cette alternance se fait dans un premier temps en faveur du respect mais au fur et à mesure qu'on avance dans le texte, la condamnation occupe de plus en plus d'espace :

1-4 respect ; 4-10 condamnation ; 11-14 respect ; 15-18 condamnation ; 19-21 respect ; 22-26 condamnation ; 26-36 respect ; 36-40 condamnation ; 41-48 respect ; 49-52 condamnation ; 53-54 respect ; 55-59 condamnation ; 60-73 respect ; 74-104 condamnation ; 105 respect ; 106-146 condamnation ; 147-155 respect.

À partir du vers 156 et jusqu'au premier hémistiche du vers 254, soit sur quasiment cent vers, le discours reste exclusivement centré sur le rejet de la religion israélite. La troisième partie, conclusive, reprend de façon entremêlée les deux axes principaux du discours, tout en accordant plus de place à la condamnation et à l'invitation à se convertir adressée au rabbin Jacob.

La prépondérance du discours polémique n'a rien de surprenant si on la rapporte, d'une part, à la teneur des autres textes composant le corpus et, d'autre part, de façon plus générale, à la doctrine de l'Église catholique à l'égard des Juifs. Les arguments égrenés ne font que reprendre un fonds peu original :

- les Juifs ont fait mourir le Christ (220 « an tya lou Christ soun propre fraire », 240, 245) ;
- ils ont été rejetés par Dieu (22) ;
- les malheurs du peuple juif ont été prédits par les prophètes (15).

Les Juifs doivent reconnaître la supériorité des Chrétiens :

eron nostei seignour, mai arou sian sei mestre
coume sei superiour devon nou recounestre¹² (51-52)

tandis qu'est refusée toute supériorité que s'accorderaient les Juifs (84-85 « la cause es ben segure / qu'avé pa mai d'esprit que les autrei nation »). Unanimement rejetés (82 « tout l'univers, és de noste cousta »), les Juifs n'ont jamais pu se prévaloir d'une nation (80 « gis de nation que son party prenguesse »). Un important passage est consacré à la disqualification des rabbins jugés incompetents et lâches :

---

la communauté. On connaît Mardochee Astruc (fin XVIIe), auteur de *pioutim*, poèmes en hébreu et provençal alternés ; Mardochee Venture, co-éditeur du *Recueil des chants liturgiques comtadins* (1765) ; Mardochee ben Jacob, poète comtadin du XVIIIe siècle (Iancu 1995 : 192), qui rassemble les deux noms des personnages du *Poème* présenté ici. Une intention ironique de la part de l'auteur n'est pas non plus à exclure, Mardochee étant associé dans le *Livre d'Esther* de la Bible hébraïque au salut du peuple juif. Je remercie Wendy Pfeffer de m'avoir rendu attentif à cette possible dimension ironique.

¹² « Ils [les Juifs] étaient nos seigneurs mais maintenant nous sommes leurs maîtres ; / Ils doivent nous reconnaître comme leurs supérieurs ».

et dei rabin nouveou n'en vesen ren sourti
nou donon ren de bon que l'aguen per escri
quand voulen disputa su la ley de moyse
cerquon que subterfuge ou ben que de remise¹³ (89-92)

Ce portrait à charge se complète de stigmatisations insultantes (168 « lei sot », 244 « lei Jusiou traite et perfide race »), mais celles-ci restent peu nombreuses. L'auteur préfère manier des comparaisons dépréciatives empruntées à la vie courante : les laquais qui ne consomment pas le repas de leurs maîtres (159-162) ou des chiens bernés par un cuisinier (163-165). Le recours aux Écritures, somme toute relativement peu exploité, sert également à justifier l'attaque : les Juifs sont rapprochés de Caïn (216, « vagabond et maudit per aqueou fraticide »), de Joseph vendu par ses frères (221-224) ou, mieux, d'Ésaü qui céda son droit d'aînesse (225-228).

On pourrait penser que, noyé au milieu de toutes ces récriminations, l'appel au respect des Juifs ne peut que passer inaperçu ou être relativisé. Ce n'est pas tout à fait le cas. La position de l'auteur est affirmée dès les premiers vers comme exempte d'hostilité envers la communauté en dehors des questions de théologie :

Comprene pa, Jacob, coum'es que lei Chrestian
pogon si mautrata lei Jusiou coume fan
yeou sieou d'un autre avis ; quand ben li sieou contrari
sieou pa son Ennemy ; si ben son adversari¹⁴ (1-4)

Les arguments en faveur du respect s'articulent autour de cinq points. Il y a d'abord le malheur qui frappe déjà le peuple juif (1°). Cette infortune est suffisamment grande pour ne pas en ajouter d'autres, d'autant que les Juifs finiront, par définition, en enfer :

mai per vou mautratta, lou poudrieou jamai faire
sia ben pron malhuroux ; car res non vous plan gaire
sia ben prou coume de chin dedin tout l'univer
perqué vou mautratta, devancea voste infer¹⁵ (11-14)

L'argument central (2°) repose sur l'obligation que les Chrétiens ont aux Juifs de leur avoir fait connaître le Christ. Même s'ils ne l'ont pas reconnu comme Messie, c'est de leur rang qu'il est issu. Les Juifs et les Chrétiens appartiennent donc à une même famille :

---

¹³ « Et des nouveaux rabbins nous ne voyons rien sortir ; / Ils ne donnent rien de bon que nous n'ayons dans nos écrits ; / Quand nous voulons discuter de la loi de Moïse, / Ils ne cherchent que des subterfuges ou des délais ».

¹⁴ « Je ne comprends pas, Jacob, comment il se fait que les Chrétiens / Puissent autant maltraiter les Juifs qu'ils le font ; / Moi, je ne suis d'un autre avis : même si je m'oppose à eux, / Je ne suis pas leur ennemi, mais plutôt leur adversaire ».

¹⁵ « Mais pour ce qui est de vous maltraiter, je ne pourrais jamais le faire ; / Vous êtes bien trop malheureux car personne ne vous plaint ; / Vous êtes bien comme des chiens dans tout ce monde ; / Pourquoi vous maltraiter, devancer votre enfer ? ».

Cependan em'aco lei Chrestian sont pa sage
de vou persecuta, de vou faire d'outrage
et perque, parce que sia nostei fraire aina¹⁶ (19-21)

Il ne faut donc pas rendre un mal pour un bien (41 « anssin sieou pa d'avis de rendre mau per ben »). Ne pas respecter les Juifs, les maltraiter constitue un péché mortel (3°)

ou contrari dourrian lei remercia pecaire
dou don que nous an fa, d'ailleur sont nostei fraire
pecquen mourtalamen, fasén ce que li fan¹⁷ (63-65)

défendu par le Christ (258 « Jesu Christ lou defend »). Les respecter va dans le sens des intérêts des Chrétiens (4°) puisque les Juifs, « errant et vagabond » (149), répandent, à leur corps défendant, le message chrétien et illustrent le principe de la grâce. Cet argument prend des allures de paradoxe, identifiant les Juifs à des prédicateurs chrétiens :

sont lei predicatour de noste religion
et leyssén subsista su terre aquelou race
monstron a l'univer aquelou ley de grace
et dison ei nation en pourten ses escrit
et cau sont lei Chrestian et son chef Jesu Christ
et per tout vonté van, li porton la lumiere¹⁸ (150-155)

Enfin (5°), les Juifs sont également des hommes et des enfants de Dieu :

Jesu Christ lou defend ; tant ben sia ses enfan
deven per vautre avé de douçour, de clemence
car sia dou creatour l'image et ressemblance¹⁹ (258-260)

L'ensemble des arguments évoqués ressortit à la sphère du religieux. Les mauvais traitements dont il est question ne font pas l'objet d'une description précise ; ils restent recouverts par la généralité du verbe *mautrata*. À un seul moment, cependant, l'auteur fait état de brimades physiques :

perque lei souffleta, lei douna su la gaute
perque lei mautratta ; n'es pa juste, Chrestian²⁰ (60-61)

On sait que la législation comtadine interdit ce type d'attaques ainsi que les insultes. Ces dispositions, toutefois, ne sont pas toujours respectées, notamment lorsque les membres de la communauté se rendent au sermon hebdomadaire (Barjavel 1859 :

---

¹⁶ « Cependant, malgré cela, les Chrétiens ne font pas preuve de sagesse / Quand ils vous persécutent et vous outragent / Et pourquoi ? parce que vous êtes nos frères aînés ».

¹⁷ « Au contraire, nous devrions les remercier, pardi ! / Du don qu'ils nous ont fait ; d'ailleurs ils sont nos frères : / nous péchons mortellement en leur faisant ce que nous leur faisons ».

¹⁸ « Ce sont les prédicateurs de notre religion / Laissons donc subsister sur terre cette race / Ils montrent à l'univers cette loi de la grâce / Et ils disent aux nations, en portant leurs écrits, / Qui sont les Chrétiens et qui est Jésus-Christ / Et partout où ils vont, ils leur portent la lumière ».

¹⁹ « Jésus-Christ le défend ; vous êtes aussi ses enfants ; / Nous devons avoir pour vous de la douceur, de la clémence / Car vous êtes l'image ressemblante du Créateur ».

²⁰ « Pourquoi les gifler ? Pourquoi leur frapper la joue ? / Pourquoi les maltraiter ? Ce n'est pas juste, Chrétien ».

XVII). Lorsque l'auteur, qui se situe dans son argumentation exclusivement sur un terrain religieux, aborde, même de façon vague, ces brimades, il place comme point de départ de sa prise de position les conditions de vie effectives des Juifs du Comtat. Cette position repose donc, à la base, sur l'observation d'une réalité qui n'est pas religieuse en soi. Il est intéressant de constater que parmi les reproches qui sont adressés aux nouveaux rabbins figure l'ignorance de la « philosophie » (96 « sçavon pa qu'es aco que la philosophie » [ils ne savent pas ce que c'est que la philosophie]). Même s'il ne quitte pas le domaine religieux, s'il maintient avec fermeté les éléments fondamentaux de la doctrine catholique, même si à aucun moment il ne remet en cause le statut discriminant des Juifs du Comtat, l'auteur ne semble pas totalement hermétique à un certain esprit des Lumières. C'est ainsi qu'il faut comprendre, je pense, comme portant la marque d'une prise de distance, l'évocation de la réaction particulièrement violente du chrétien quand il prend conscience de l'erreur dans laquelle se complait le peuple juif :

quand vesé lei Jusiou dins aqueles escriture
coum'an tratta son dieu sei prouphete et sei san
sia d'abord esmougu, voudria dessu lou cham
lei tuya, lapida, voudria lei mettre en poudre
voudria que lou seignour li mandesse la foudre
per les extermina dedin tout l'univer
que dieu les abymesse ou fin fond des infer²¹ (132-138)

Ce n'est pas sa propre réaction que décrit l'auteur mais celle d'un chrétien emporté par son zèle, le passage servant simplement à amener le cinquième argument en faveur du respect des Juifs. Aussi le caractère général de la dénonciation d'un mauvais traitement pourrait-il bien être interprété, au-delà du maintien de l'inflexible doctrine catholique, comme une forme d'engagement qui n'est pas ce qu'il y a de plus courant avant la Révolution.

4. L'auteur

Qui peut être l'auteur de ces poèmes ? Les connaissances que nous avons de la *predica coattiva* de Carpentras aux XVIIe et XVIIIe siècles présentent un certain nombre de lacunes. Le prédicateur le moins obscur est le dernier à avoir officié avant la suppression de l'usage en 1790. Connu en religion sous le nom de père Justin, Jean-François Boudin (1736-1811) est né à Montoux, tout près de Carpentras. Dans sa carrière ecclésiastique, il a exercé en différents lieux du Comtat et dans les diocèses voisins : enseignant au collège des capucins, l'ordre auquel il appartient, à Valréas, prédicateur à L'Isle-sur-Sorgue, à Velleron, à Saint-Victor, Lacoste et Gauzac dans le diocèse d'Uzès, à Corcone dans le diocèse de Nîmes, à Tulette, à Piolenc dans le diocèse d'Orange, à Vaison, la liste est longue de ses prédications²². En 1783, alors qu'il est maître des

---

²¹ « Quand vous voyez comment les Juifs dans ces écritures / Ont traité leur Dieu, leurs prophètes et leurs saints / Vous êtes d'abord émus, vous voudriez sur-le-champ / Les tuer, les lapider, vous voudriez les réduire en poudre, / Vous voudriez que le Seigneur leur envoie la foudre / Pour les exterminer dans tout l'univers, / Que Dieu les abîme au fond des enfers ».

²² Le père Justin a également voyagé jusqu'à Constantinople (Barjavel 1859 : XIX). L'auteur du corpus mentionne le Coran, mais de façon superficielle. La question reste à creuser.

novices et vicaire du couvent des capucins de Carpentras, l'évêque Joseph Boni le charge de la prédication hebdomadaire aux Juifs. La culture du père Justin est vaste, il s'intéresse à toutes sortes de sujets (mathématiques, géographie, histoire, épigraphie, numismatique, astronomie...). Il publie en 1782 une *Histoire des guerres excitées dans le Comté Venaissin & dans les environs par les calvinistes du seizième siècle*²³. D'après l'érudit Barjavel, qui a rencontré ses descendants et consulté ses manuscrits, à présent conservés à la Bibliothèque municipale d'Avignon²⁴, pour établir la notice biographique qu'il lui a consacrée (Barjavel 1859), le père Justin maîtrise non seulement le latin et l'italien, ce qui est à peu près normal pour un prêtre du Comtat, mais aussi l'hébreu. Toujours selon Barjavel, il aurait pratiqué, en guise de délassement, la poésie en provençal. Le texte conservé de dix-huit de ses sermons²⁵ est en français, mais on sait que des prêtres peuvent écrire un sermon en français et le prononcer en chaire en langue vernaculaire. Les anecdotes recueillies par Barjavel (1859 : XX, XXIII, XXVIII) les bons mots du père Justin, sont tous en provençal, langue de communication courante dans le Comtat. Voilà donc un profil qui correspondrait bien à celui de l'auteur de notre corpus s'il n'y avait deux obstacles. Le premier pourrait ne pas en être un. Dans le texte 1 du corpus, l'auteur déclare ne connaître ni le latin ni le grec ni l'hébreu²⁶. Il pourrait ne s'agir que d'une coquetterie destinée à capter la confiance de son auditoire mais le doute est levé quand on compare l'écriture du corpus qui nous intéresse avec le texte des dix-huit sermons qui nous ont été conservés du père Justin. On a bien affaire à deux écritures totalement différentes. Ajoutons que les références du père Justin semblent plus élaborées, la connaissance du Talmud à laquelle il consacre un traité²⁷, bien plus approfondie, que ce que laisse voir notre auteur anonyme.

Il faut donc remonter le temps. À la fin du XVIIe siècle, à partir de 1686, la prédication aux Juifs est assurée par l'abbé Jacques Penne, curé à Carpentras. On a de lui un témoignage amusant sur l'indiscipline de son public pendant le sermon (Moulinas 1992 : 77 ; Priol 2013). Penne a publié en 1699 un ouvrage qui aurait dû comporter en troisième partie quelques-uns de ses sermons (Secret 1967 : 429). Cette partie n'a jamais paru, mais de toute façon il me semble qu'il n'y a pas lieu de remonter si haut dans le temps : la référence à la « philosophie » renvoie, selon toute probabilité, plus à la seconde moitié du siècle qu'à la première. Le successeur de Penne, Alexis Valoris, est curé de Serres, juste à côté de Carpentras, docteur en théologie. Né à Méthamis, c'est un parent, peut-être le frère, d'un jésuite proche de Malachie d'Inguibert

---

²³ Carpentras, Quenin, réédité par Barjavel en 1859 avec une notice très détaillée sur le père Justin. Contrairement à ce qu'affirme Dianoux, le père Justin n'est pas l'auteur du *Discours adressé aux Juifs et utile aux Chrétiens pour les confirmer dans leur foi* (Lyon, Vve Barret, 1788) puisque celui-ci est l'œuvre du père Archange (Michel Desgranges, Lyon 1734-1822), capucin comme le père Justin.

²⁴ *Œuvres du R. P. Justin*, BM d'Avignon, mss. 1523-1528, 6 vol.

²⁵ BM d'Avignon, ms. 1525 (t. III des *Œuvres*). On trouve en ligne, transcrit par Jean Priol (2013), le texte du premier sermon (1783) : <http://heg-fr.academia.edu/JeanPriol>.

²⁶ *Pensade ou reflexion ou sujet de Jesu Christ contre lei Jusiou*, BM de Rouen, ms. 1666, f° 2 : « sen saupre ni l'hebreu, lou grec ni lou latin ». De fait, l'auteur du corpus ne multiplie pas les références. Le texte 20 est le seul à comporter des annotations marginales renvoyant à la Bible. Dans le texte 1, il annonce dès le v. 5 qu'il procèdera « sen avé recour a la sancte escriture ». Ceci étant, assez rapidement, les renvois aux textes chrétiens apparaissent dans son texte. La question demanderait un examen approfondi.

²⁷ *La Notion du Talmud*, à la suite des sermons aux Juifs (t. III, f° 79sqq).

(Barjavel 1841, II : 470). Il n'a que peu de chances *a priori* de correspondre au profil recherché si on retient de ses publications son *Mémoire théologique et politique sur la liberté de commerce qu'on propose de donner aux Juifs, aussi ample que celle qui est accordée aux Chrétiens, contre les intentions des papes, nos souverains, manifestées dans plusieurs de leurs bulles*, publié vers 1724²⁸ dans lesquelles il se fait le défenseur de toutes les mesures répressives contre les Juifs. Cette position s'accorde plutôt mal avec le souhait que l'on respecte les Juifs. Après lui, on connaît le nom de l'abbé Duplessis dont les historiens (Priol 2013) ont surtout retenu la demande qu'il fait : que les honoraires perçus pour son sermon, payés par la communauté juive, passent de 45 à 200 livres. On sait qu'il est en place en 1735 et en 1769, soit une assez longue période qui comprend l'épiscopat du très peu philosémitte Inguibert.

Plusieurs hypothèses sont possibles à partir d'une double certitude : les textes du corpus carpentrassien sont destinés à l'oralisation et le public visé est constitué par la communauté juive. Si on retient ensuite comme cadre le seul prévu par les régulations religieuses et civiles qui est celui du sermon hebdomadaire, il paraît difficile de choisir entre les prédicateurs connus du XVIIIe siècle : Penne est trop ancien, Valoris trop anti-juif, Duplessis sans doute trop lié à Inguibert, Boudin-Justin a une écriture différente. Ces noms cachent peut-être d'autres auteurs possibles. Entre les prédicateurs identifiés, d'autres ont peut-être officié qui auraient parfaitement pu donner à leur intervention une forme inaccoutumée, le sermon en vers provençaux. Lorsque l'évêque Boni nomme le père Justin, il cherche en fait à rénover une pratique qui semble avoir régulièrement eu du mal à se stabiliser. Il est alors question que le sermon hebdomadaire remplace des « conférences » (Barjavel 1859 : XIV). Celles-ci avaient été instituées dès la première année de l'épiscopat d'Inguibert, en 1735 (Moulinas 1981 : 375). Les membres de l'assistance étaient autorisés à émettre des objections, mais à condition de les formuler « avec modestie », debout, le chapeau bas et de ne pas interrompre la réponse du prédicateur (Duplessis). Faut-il imaginer que c'est dans le cadre de ces conférences qu'ont pu être prononcés ces poèmes en vers provençaux ? Durant l'exercice de Duplessis, ou après lui, avant que ne soit nommé le père Justin, auteur de sermons plus conformes aux instructions pontificales²⁹ ? Ou faut-il aussi – dernière hypothèse, sans doute moins probable – imaginer une initiative personnelle ? On connaît le cas, au XVIIe siècle, du chanoine Paul d'Andrée qui allait jusqu'à haranguer les Juifs de Carpentras dans leur synagogue en plein sabbat³⁰. On pourrait alors penser aux auteurs de ces textes satiriques, généralement de théâtre, mais aussi de noëls ou de prose parodique, ayant les Juifs pour cible, comme l'une des rares œuvres qui ne soit pas anonyme, *Le Testament de Fourfouye Juif de Carpentras* (1774), un certain Fabry et un certain Guyard³¹. En même temps, il est un peu difficile d'imaginer que l'austère prédicateur anonyme que nous recherchons se confonde avec ceux de textes satiriques dont la finalité est clairement comique.

---

²⁸ BM d'Avignon, ms. 2928/38.

²⁹ Les manuscrits du corpus ne sont pas datés mais certains folios, repris de feuilles de compte ou de reconnaissances de dettes, comportent une date : 1741 (après le f° 17 du ms. 1666) et 1707 (f° 63v°).

³⁰ Le fait est rappelé par Jean Priol (2013) à partir de *La vie du vénérable serviteur de Dieu, Messire Paul d'Andrée, Chanoine de Carpentras & Fondateur du Monastère de la Visitation de la même ville*, de l'abbé de Monty (Avignon, Guichard, 1783).

³¹ Sur ces textes, voir Iancu (1995 : 148 [noëls] et 182-183 [théâtre]) et Eygun (2002 : 290-298).

En attendant de nouvelles recherches, on peut s'en tenir à la sage conclusion d'Hugues-Jean de Dianoux : l'auteur est un ecclésiastique qui, malgré ses dénégations, connaît bien la théologie catholique... à défaut d'être un familier de la théologie israélite. Au vu de ce *Poeme su l'obligation qu'aven ei Jusiou*, il ne saurait être question de voir en lui un esprit profondément progressiste, défenseur de l'émancipation comme le sera le provençal Mirabeau en 1787, ou quelques années plus tard, pour des raisons dont les arrière-pensées sont aussi d'ordre religieux, l'abbé Grégoire. L'auteur parle de là où il est, en représentant de la plus stricte doctrine catholique. Il se contente simplement – mais ce n'est pas rien – de demander à ses coreligionnaires auxquels il semble également s'adresser³² un peu plus d'humanité dans leurs rapports avec les Juifs. Même si on ne peut, bien sûr, exclure de sa part une manœuvre destinée à s'assurer la bienveillance du public juif, il reste que ses mots sont porteurs d'un certain esprit de tolérance.

Reste également, au-delà de ce seul texte, un corpus considérable pour lequel la présente étude consacrée à une portion infime de la masse qui le compose ne représente qu'une porte d'entrée dont il faut espérer qu'elle sera à l'avenir davantage ouverte.

Bibliographie

ALF = GILLIÉRON, Jules ; EDMONT, Edmont (1902-1910) : *Atlas linguistique de la France*. 9 vol. Paris : Monoré Champion.

BARJAVEL, Casimir-François-Henri (1841) : *Dictionnaire historique, biographique et bibliographique du département de Vaucluse*. 2 vol. Carpentras : Devillario.

BARJAVEL, Casimir-François-Henri (1859) : « Notice sur la vie et les écrits du père Justin ». In : JUSTIN, Le Père [BOUDIN, Jean-François] : *Histoire des guerres excitées dans le Comté Venaissin & dans les environs par les calvinistes du seizième siècle*. Carpentras : Devillario, p. V-XXXVI.

COUROUAU, Jean-François (dir.) (2015) : *La Langue partagée : écrits et paroles d'oc. 1700-1789*. Genève : Droz.

DIANOUX, Hugues-Jean de (1975/2002) : « Poèmes de conversion en provençal. Présentation et position de thèse ». *Archives juives*, 11/4 (1975), p. 59-60 et *La France latine*, 134 (2002), p. 99-102.

EYGUN, Jean (2002) : *Au risque de Babel. Le texte religieux occitan de 1600 à 1850*. Bordeaux: Association d'étude du texte occitan. Préface de Régis Bertrand.

---

³² Les Chrétiens assistent parfois aux prédications aux Juifs (Moulinas 1996 : 73). Sur les relations entre les deux communautés, marquées à la fois par une grande proximité et une hostilité épisodique, voir Moulinas (1986). Au moment de la Révolution, face à Avignon, plus progressiste et favorable aux idées nouvelles dont celles liées à l'émancipation des Juifs, Carpentras fera figure de citadelle du conservatisme (Moulinas 1986 : 203-204).

- IANCU, Danièle ; IANCU, Carol (1995) : *Les Juifs du Midi. Une histoire millénaire*. Avignon : A. Barthélemy.
- MOULINAS, René (1976) : « Conversion et baptême chez les Juifs d'Avignon et du Comtat aux XVIIe et XVIIIe siècles ». *Archives Juives*, 12/2 (1976), p. 19-29.
- MOULINAS, René (1981) : *Les Juifs du Pape en France. Les communautés d'Avignon et du Comtat Venaissin aux XVIIe et XVIIIe siècle*. Toulouse : Privat. Seconde édition 1992 : *Les Juifs du Pape*. Paris : Albin Michel.
- MOULINAS, René (1986) : « Les relations entre Juifs et Chrétiens dans les États français du Saint-Siège aux XVIIe et XVIIIe siècle ». In : IANCU, Carol (éd.) : *Armand Lunel et les Juifs du Midi*. Montpellier : Université Paul Valéry, p. 195-205.
- MOULINAS, René (1996) : « Conversions et entreprises de conversion chez les Juifs d'Avignon et du Comtat Venaissin au temps des carrières (XVIIe et XVIIIe siècles) ». *Dimensioni e problemi della ricerca storica*, 2, p. 71-77.
- PRIOL, Jean (2013) : « Predica coattiva ». Publication en ligne. Disponible sur: http://www.academia.edu/1741972/Predica_coattiva.
- SECRET, François (1967) : « Note sur les hébraïsants Chrétiens et les Juifs en France ». *Revue des études juives*, CXXVI, p. 417-433.
- VIGUIER, Marie-Claire (1989) : « Le Sermon des Juifs à Carpentras. Carnaval ou Pourim ? ». *Annales du Midi*, 101/187, p. 235-259.
- VIGUIER, Marie-Claire (1992) : « Les Juifs dans le texte occitan : autour de la reine Esther ». In : GOUIRAN, Gérard (éd.) : *Contacts de langues, de civilisations et intertextualité : IIIe Congrès de l'Association Internationale d'Études Occitanes (Montpellier, 20-26 septembre 1990)*. Vol. 2. Montpellier : Université de Montpellier, p. 529-582.

De Mistral, *Mirèio*, II, a Verdaguer, *La Pomerola*, III, etc.¹

Fai que posque avera la branco dis aucèu!
(Mistral, *Mirèio*, I, v. 35)

Des d'ací no s'ovira. No el veus tu des d'ací dalt?
(Verdaguer, *Records d'infantesa*)²

Josep Maria DOMINGO
Universitat de Lleida

---

1. Objecte

La meva intenció, ara, és de reprendre un tema vell a través d'un pretext nou. El tema vell (que, certament, de vegades tendim a negligir) és el del valor seminal de Mistral en la literatura del vuit-cents català i de la llarga durada de la seva irradiació. Vull recordar-los a propòsit d'un text que els fa novament, i suggestivament, evidents, el poema llarg *La Pomerola. Primavera*, de Verdaguer, l'edició crítica del qual, a cura de Ricard Torrents i M. Àngels Verdaguer, hem pogut veure, fa pocs mesos, incorporada al projecte en curs de l'*Obra completa* del poeta que patrocina des de fa anys la Societat Verdaguer (Verdaguer 2013). No m'estaré de dir que la tinc, aquesta edició, per una acció destacada dintre de l'univers dels estudis literaris vuitcentistes tant per la qualitat de la feina dels qui n'han tingut cura com per l'interès literari d'un poema la naturalesa del qual permet de considerar *tot* Verdaguer, de prendre'l tot sencer en una colpidora reflexió sobre la seva vocació i aventura de poeta. Considerar aquest pretext nou, *La Pomerola*, per al tema vell de la irradiació catalana de Mistral té a veure, goso pensar, amb aquella invitació que Ramon Aramon feia en un seu cèlebre treball, fa anys, a salvar la «curiositat purament anecdòtica» i el pintoresquisme en l'estudi dels contactes literaris catalanooccitans del vuit-cents.³

---

¹ El present treball és realitzat en el marc del projecte FFI2012-31489 finançat pel Ministerio de Economía y Competitividad i de les activitats del Grup d'Estudi sobre la Literatura del Vuit-cents (2014 SGR 19 de l'AGAUR) (<http://www.geliv.udl.cat/>). Agraïxo a Ramon Pinyol i a M. Àngels Verdaguer la lectura d'aquest treball i les observacions que hi han volgut fer.

² Verdaguer (2003 : 1359, § X). Remeto, en el cos del present treball, als quatre volums de Verdaguer (2003-2006) amb la sigla *TO*.

³ Aramon i Serra (1997 [1961]: 619). Una darrera exploració de l'ascendent mistralià sobre Verdaguer a Alegret (2009).

2. Verdaguer, *La Pomerola*

Tal com ho indiquen els curadors Torrents i Verdaguer, *La Pomerola* no és pas «una peça més de farciment» dins el corpus verdaguerià, sinó «un dels títols majors de la darrera època del poeta».⁴ Es tractava d'un text no gens contingut (ans amb aire pròpiament de desfogada confessió) que vehiculava el relat i el *pathos* desolats de l'experiència personal del darrer Verdaguer però que alhora servia a una reflexió sobre la creació poètica. I tot plegat es feia pivotar a l'entorn de l'arbre, la pomera (la *pomerola*) sobre la qual focalitzava l'atenció el títol del poema.

La Pomerola narra com el poeta, identificat, a la manera renaixencista, com a «trobador» (I, 2), a la fi del seu itinerari vital torna a l'escena de la seva joventut perduda («una gentil masia»; I, 3) i rememora l'esclat del seu joiós naixement com a poeta en contrast amb el seu present de vellesa, pobresa, cansament, solitud i estranyament –en contrast amb la seva experiència, en fi, no només de clausura, sinó de ruïna i mort. Una experiència que veu colpidorament representada en l'arbre, la pomera del títol, enfilat al si esponerós del qual l'autor, a la primavera de la seva vida, havia fet descoberta de la poesia i de la seva condició de poeta (III), però que ara, aterrat (l'arbre) per la força d'una tempesta (I, 85-86), n'ha estat feta llenya i només en resten els «quatre tions» (I, 87) que cremen a la llar.

3. Ascendir

Com sabem, els records d'infantesa de Verdaguer (per usar l'etiqueta dels seus darrers editors)⁵ reiteren aquest episodi d'ell mateix jove, o adolescent, enfilat dalt d'un arbre i, ja més enllà del clos matern i domèstic, lliurat a l'experiència iniciàtica d'obertura i descobriment del món –lliurat al goig alhora de sentir-se en disposició de projectar-s'hi, d'afirmar-s'hi, i de poder-ne fruit l'esplendidesa. A *El niu de cadernerres* (TO, I: 1336) escriu:

Que bé s'està, que de bon prendre la fresca fa, a dintre les branques del cirer, al suau buf de la marinada que el fa anar d'ací i d'allà com un bressol de flors i fulles gronxat per àngels invisibles! Oh, si no tinguéssim mares que ens plorarien i germanetes que no poríem veure, vos diria:
–Quedem's-hi per a sempre.

A la narració *Somnis de poeta*, ara tot recordant-se «entre les brostes d'una pomera florida» (TO, I: 1339), confessa (TO, I: 1340):

Bé n'era, jo, de feliç: que n'estava de bé jo, allavors, en aquell trono digne de poeta enamorat de la naturalesa!

O a *Capvespre de fogueres*: és de dalt estant d'un om agitat per una tramuntanada violenta que el jove poeta passa un vespre (diu) (TO, I: 1342)

per a mi el més gran, lo més sublime, fins ara de la vida. I com ell, el cor m'ho diu, no en veuré d'altre tan hermós.

---

⁴ R. Torrents i M. À. Verdaguer, *Introducció*, in Verdaguer (2013: 17).

⁵ Isidor Cònsul i Joaquim Molas, in Verdaguer (2003-2006, I).

I, en fi, a manera de corol·lari previsible, d'il·lació «natural» d'aquest ordre d'experiències d'èxtasi i meravella, confosa amb el naixement a la vida adulta és la seva mateixa naixença com a poeta que Verdagner inscriu en aquest episodi iniciàtic primaveral –car, en efecte, maig és afer de les muses (Ovidi, *Fastos*, V). Ho indiquen així les proses *Somnis de poeta* (TO, I: 1359-1340) i *Capvespre de fogueres* (TO, I: 1341-1342), ja al·ludides, o el poema «Rossinyolet dels boscos» (TO, IV: 863-865) –en el cas de *Capvespre de fogueres*, recordem-ho, amb indicis eloqüents de la centralitat i la transcendència en l'obra verdagneriana de l'aventura ascensional: els «sublimes ensomnis» que el poeta experimenta en veure's «arravatat pels aires i des del carro d'una fada veure passar monts i planures, mars immensos i illes de verdor», en sentir «per un camí d'estels, pujar-me'n a la glòria», etc.: Josep M. de Casacuberta ja va cridar l'atenció sobre aquestes formulacions primeres de la «idea poètica» que prendria forma definitiva en el *Canigó*.⁶ I també semblantment és indicat a *La Pomerola*, aquest poema en què Verdagner feia balanç de la seva carrera i reprenia la imatge de si mateix embolcallat en la copa esplèndida de la pomera primaveral: «Oh tu que naixes, poeta, amunt amunt!» (III: 147, v. 88).

4. Mistral, *Mirèio*

Ho he dit abans: no faig sinó recordatori del profund ascendent mistralià en Verdagner. Que resulta tan determinant en els textos verdagnerians de joventut que és a través de Mistral que, amb tota obvietat, Verdagner formalitza tant el seu relat personal com, en reprendre'l per fer-ne un balanç de maduresa, a *La Pomerola*, una extrema i desolada reflexió sobre la poesia i la condició de poeta.

Al cant II de *Mirèio* un altre jove, Vicent, s'ha enfilat dalt d'un arbre (una morera, primaveral com la pomera verdagneriana) i hi viurà també, en el clos acollidor del seu brancatge, un episodi per a ell transcendental: en la irrupció del seu «primo dolce affanno», hi viurà la descoberta del seu «paradís» particular («Veig en tu mon paradís tot net!», diu Vicent a Mireia, V: 93): hi farà la descoberta de l'amor i hi iniciarà l'aprenentatge dolorós de la vida.

Diria que no em cal estendre'm a notar la centralitat d'aquest episodi de *Mirèio*, sobre la qual simptomàticament han incidit els il·lustradors de l'obra, com Enric Serra [imatge 1] o Eugène Burnand [imatge 2], en edicions de circulació profusa.⁷ Una centralitat de la qual són també eloqüents, d'altra banda, peces escrites molt evidentment a l'ombra de *Mirèio*, seguint-ne un evident impacte admiratiu, com els *Amors d'en Jordi i na Guideta*, del mateix Verdagner (redacció de 1862-1863, edició de 1924), on el protagonista és en un «saule» que s'enfila (TO, II: 1044); o *La masia dels amors*, de F. P. Briz (1866), en què «Lo vailet enfilat a dalt d'un arbre [un àlber] descobreix a Maria un gros secret» (V, sumari), secret que al seu torn conté la narració d'una anterior grimpada del vailet a un «gros om», «entre el brancatge» del qual li són revelades coses sensacionals (V; Briz 1877: 66).

---

⁶ Verdagner (1958 : 191, n. 25). Es tracta de passatges que Casacuberta considera «sens dubte» variants textuals de *Capvespre de fogueres*. S'hi havia referit a Casacuberta (1953: 6).

⁷ Mistral (1882, 1884); les il·lustracions de Burnand són reproduïdes a Mistral (1904).

Imatge 1

Imatge 2

5. Perfer-se

El sentit d'aquesta imatge ascensional no ofereix dubtes (els estudis clàssics de Bachelard i Durand sobre l'*imaginaire* ajudant-hi): es tracta d'una marca iniciàtica característica, d'un «símbol verticalitzant» (diu Durand) d'aquells que «par excellence» constitueixen «des métaphores axiomatiques», la mena de metàfores que «plus que toutes autres “engagent”, dit Bachelard, le psychisme tout entier» (Durand 1969 : 138). Una marca «axiomàtica» en el flux indistint, quotidià, dels treballs i els dies, la fita d'un episodi personalment transcendent, la metàfora d'afirmació, de pronunciament personal a què recorre, per exemple, Chateaubriand a les *Mémoires d'outre-tombe* (*apud* Bachelard 1984: 98):

J'avais établi un siège, comme un nid, dans un de ces saules: là, isolé entre le ciel et la terre, je passais des heures avec les fauvettes.

O, abans, Jean Paul Richter en un passatge de la novel·la seva *Titan* (1800-1803; *apud* Bachelard 1985: 240) –un passatge sobre el qual, certament, caldria aturar-se a efectes comparatístics: Albano, el protagonista,

Souvent, au mois de mai, il avait pris pour asile la cime d'un immense pommier dont les branches étaient disposées comme un cabinet de verdure; il aimait à se sentir bercé, tantôt mollement, tantôt par saccades violentes. Par moment, la cime élevée qu'il occupait, frappée d'un tourbillon de vent, caressait l'herbe fraîche de la prairie, puis, se relevant avec force, reprenait sa place dans les nues. Cet arbre lui semblait de la vie éternelle; ses racines touchaient aux régions infernales; sa tête superbe interrogeait les cieux, et lui, l'innocent Albano, seul dans ce kiosque aérien, habitant d'un monde fantastique créé par la baguette de son imagination, obéissait nonchalamment à la tempête qui poussait le toit de son palais du jour dans la nuit et de la nuit dans le jour.

Tornem al nostre objecte: elevar-se com a metàfora que compromet (que es projecta en) «le psychisme tout entier». En efecte, enfilats dalt de la morera Vicent i Mirèia són compromesos imperiosament per l'amor que els ha pres, com el *trobador* de Verdaguer enfilat dalt de la pomera, o el jove del cirer, o de l'om, en el clos amniòtic,

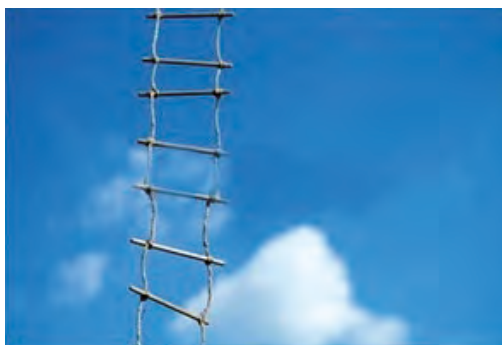

pròpiament *sagrat* (Durand 1969: 281), del brancatge descobreix el centre d'intimitat en el qual (diu el poema «Les tres volades»)⁸ se sent «unes ales nàixer» i, en efecte, emprèn el vol: el centre d'intimitat a partir del qual perferà la seva aventura vital –és a dir, la seva vocació de poeta i l'obra que en resulta. Com, semblantment, el narrador de *Mirèio* (Mistral mateix) descobrirà l'afany d'atènyer, de l'arbre, la branca inaccessible de l'excel·lència del *cant*: «la branco dis aucèu» (I, 35). Són, doncs, moments liminars. Per al particular de Verdaguer, per a aquest moment verticalitzant i ascencional de *La Pomerola*, també tenim, ara, val a dir, imatges *ad hoc*: l'escala cap al cel amb què era anunciada la dramaturgia de Pep Paré sobre el poema estrenada aquest 2014 [imatge 3] o l'escala *en el cel* de què se servia el blog de Ricard Torrents en tractar-ne [imatge 4].⁹

Imatge 3

Imatge 4

6. Caure

A *La Pomerola*, mitjançant la imatge de l'ascens, Verdaguer escruta el seu origen des de la maduresa vital. Coetàniament, amb intenció i condició biogràfica semblants, Mistral prepara els seus *Memòri e raconte*. Un i altre procedeixen a vincular el discurs sobre l'obra personal amb el discurs del lloc d'infantesa, que és ahora el lloc camperol de la llengua i de la poesia –el lloc «onde se gardan as palabras, onde habitan os símbolos». Escriu Mistral (1906: 186):

Lou Mas dóu Juge, d'aquéu téms, èro, ma fisto, un couvadou de pouèsio clarinello, biblico e idilenco. N'èro-ti pas vivènt, cantant à moun entour; aquéu pouèmo de Prouvènço, emé soun founs d'azur e soun encadramen d'Aupiho, que i'avié que de sourti pèr n'èstre tout esbrihauda!

Aquest paisatge dels orígens de *Memòri e raconte* (ho recorda Jean-Yves Casanova 2004: 36) no era sinó el paisatge de *Mirèio*: és als respectius llocs primordials, originals, doncs, que Verdaguer i Mistral tanquen el cercle que havia començat de ser traçat amb el goig d'aquell ascens (a l'arbre) que preludiva l'impuls del vol creatiu.

Un i altre hi tornen, a aquests llocs primordials, davant la percepció d'un final d'aquell seu vol. El cicle es tancava semblantment, en efecte: segons anotava Durand, *imagineu*, desitgem elevar-nos, però indefectiblement no *coneixem* sinó la *caiguda* del temps viscut (Durand 1969: 123). Premonitòriament, caldrà dir (premonició d'una

⁸ Inclòs a *Idil·lis i cants místics* (1879; TO, III: 48).

⁹ <http://rtbe.blogspot.com.es/2014/02/climax-escala.html>, anotació de 10-II-2014.

futura expulsió del paradís), de l'arbre de l'impuls juvenil hom en queia. En queia Vicent (en una escena que novament han marcat els il·lustradors [imatge 5]) com en queia el jove Verdaguer dels *Records d'infantesa* (en la narració *Capvespre de fogueres*; *TO*, I: 1342) i també l'aspirant a trobador de *La Pomerola*. I és així, caigut, que el «pobre trobador» de *La Pomerola* (I, 2), «Vell i cansat» (I, 1), torna a casa seva «en hivern cru i gelat» (I, 22) i constata no només l'estranyament seu respecte del món a què pensava pertànyer, sinó la simple dissipació d'un projecte vital: la pomera que el significava ha estat tallada i feta lenya –llenya que, en cruel sarcasme, crema a la mateixa llar a l'escalf de la qual havia crescut el poeta. No té res més, aleshores, en aquest *hivern* seu, que els records «de la llarga història» seva (I, 111). L'hivern, anotava Bachelard, és l'estació més vella, l'estació que activa els records, que ens retorna a un llarg passat –«Elle renvoie à un long passé» (Bachelard 1984 : 53). La «llarga història» que exposa el vell trobador és la d'un *idil·li* (*sic*) que es tanca (V) i la del colpidor comiat personal que se'n segueix (VI), convertides una i altra en aquest poema, *La Pomerola*, restat ocult i de què no tenim a hores d'ara la certesa que estigui tancat. O que, si més no pel fet que Verdaguer no el va dur a la impremta, no podem deixar de veure'l com a subjecte d'un *procés* (uso l'expressió dels curadors Torrents i Verdaguer, in Verdaguer 2013: 18) inacabat, d'un *procés* en qualsevol cas dubitatiu –i, no cal dir, agònic.

Imatge 5

Ja ho he indicat: Mistral i Verdaguer tancaven semblantment els respectius relats de la seva vocació de poetes. Era també a l'època de *La Pomerola* que Mistral treballava en el seu últim gran poema, *Lou Pouèmo dóu Rose* (1897), un text que, amb «une aigreur qui n'a rien de Mistral», segons observava Mallarmé,¹⁰ semblava indicar tant un final de l'aventura literària de Mistral com les dimensions de l'ambició que aquesta aventura havia mobilitzat. Una ambició ara definitivament desnonada: amb el teló de fons del gran riu (del gran riu de la vida) que s'escola, ample, tranquil, impassible, permanent, el *Pouèmo* es resolia amb la imatge final d'uns barquers que

---

¹⁰ S. Mallarmé, carta a Mistral de 1897, *apud* Casanova (2004: 101 n.).

han d'acomiar-se «dóu mestié» i de «la bello vido», i que, perduda la barca, avancen seguint la riba «sènso mai dire» (XII, CXIV).

7. Dilucidar

El «sènso mai dire» radical i conclusiu dels barquers de Mistral té a veure amb els recurrents comiats verdaguerians a la poesia: el de *Lo cornamusaire*, o el de «Vora la mar», o el de *La Pomerola*, en què el trobador protagonista se sap destralejat ell mateix com l'arbre que havia servit de «santuari» (VI, 21) a les seves «il·lusions primeres» (VI, 15). Una intensa consciència de final conduïa a un exercici descarnat d'autoreferencialitat: Adorno i després Said (com a escoliasta seu) anomenaren aquest registre «estil tardà» (Adorno 2008 [1937]: 15-18; Said 2009): una *manera* característica induïda per la consciència de final irreparable –una *manera* amb enunciats i marques eloqüents de final, de mort, de passat rememorat, de present assetjat, de «paisatges fracturats» (és expressió d'Adorno), de dimensió tràgica, en definitiva. Allò que és tardà, apuntava Said, «dilucida i dramatitza», «ens dificulta que seguim amb falses il·lusions». Quant a l'estat de les il·lusions de Verdaguer i a la dramatització de les seves circumstàncies, podem recordar un passatge publicístic que li és atribuïble:

Lo sigle XIX se'n va a la posta amb tot son reguitzell d'errors, injustícies e iniquitats. Si poguéssim sospesar una a una totes les obres que se li deuen, bones i dolentes, sens dubte trobaríem que aquestes pesen més. La civilització, lo avenç material, ha anat seguit d'una degeneració moral.¹¹

En fi, les fantasies d'elevació i de revelació personal amb què s'encetaven els universos literaris de Mistral i Verdaguer duïen també a un final rememoratiu plantejat semblantment com un tancament de cicle. Duïen a una maduresa reflexiva sobre la pròpia obra que no podia deixar d'identificar en la infantesa, en la primera edat inquieta de qui s'enfila a un arbre, una instància constitutiva del poeta que serien ni de reconèixer els vincles ineludibles entre l'obra i la terra i la seva gent –dit amb mots que Jean-Yves Casanova aplica a Mistral, eren obres els orígens de les quals «ne semblent pas existir hors de la terre et des hommes» (Casanova 2004: 12).

8. Finals

Es tractava d'un itinerari semblant, com dic, malgrat les experiències vitals tan diferents, també en el seu final. La fi de la trajectòria personal que els poetes Mistral i Verdaguer perceben, cap a la segona meitat dels anys 90, és exposada en uns termes compartits i, signe dels temps (d'uns temps que ja no eren els seus), amb unes mateixes pulsions autoreferencials plenes de marques d'una mateixa reflexió sobre la poesia. Una reflexió que tenia a veure, per dir-ho formulàriament, amb l'evidència que «tout existe pour aboutir à la mort». Els barquers del Roine renuncien a la paraula talment el trobador de *La Pomerola* (atès que «solament [li] resta lo cel blau»; VI, 18), s'acomia

---

¹¹ La Redacció, «Fi de sigle», *Lo Pensament Català*, any I, núm. 35 (30-XII-1900) (apud Pinyol i Torrents 1992: 145). Verdaguer ocupava la direcció de *Lo Pensament Català*.

de tot el mundà, també de la seva condició (i de la seva vanitat) de poeta. I, així, penja, abandona, el llaüt, l'instrument del seu cant, el lliura a la «Creu Santa» que ha volgut servir: esdevindrà un llaüt eòlic que reverteix, simptomàticament, la imatge d'aquella arpa eòlica de Coleridge que mostrava el goig de la plenitud vital («O! the one life within us and abroad, / Wich meets all motion and becomes its soul, / A light in sound, a sound-like power in lighth, / Rhythm in all though, and joyance every where»): aquest llaüt del trobador de *La Pomerola* només el farà sonar el vent: mostra una naturalesa que s'imposa, finalment, aliena a les vel·leitats i a les vanitats dels humans. Només el farà sonar el vent perquè l'ha abandonat algú que claudica davant de tanta adversitat. És una claudicació que serveix de testimoni d'una *modernitat* irreversible que han imposat experiències de fractura, voràgine, desintegració, contradicció i dolor. En efecte, experiències modernes: dit amb el títol de Marshall Berman, tot allò que s'havia pensat sòlid ara, finalment, s'esvaïa en l'aire.

Bibliografia citada

- ADORNO, Theodor W. (2008 [1937]): «El estilo tardío de Beethoven». *Escritos musicales IV. Obra completa*, 17. Madrid: Akal, p. 15-18. Ed. de R. Tiedemann *et alii*; trad. d'A. Gómez Scheenkloth i A. Brotons Muñoz.
- ALEGRET, Joan (2009): «De *Mireia* i *Calendau* a *L'Atlàntida* i *Canigó*: influència de Mistral a Verdaguer». In: CAMPS, Christian (ed.): *Les relacions catalano-occitanes al llindar del segle XXI*. Péronnas: Association française des catalanistes; Éditions de la Tour Gile, p. 465-473. També in PELADAN, Jòrdi (ed.) (2010): *Actes de l'Université occitane d'Été 2007 et 2008*. Nîmes: MARPOC; IEO Gard, p. 99-110.
- ARAMON I SERRA, Ramon (1997 [1961]): «*Mirèio* a Catalunya». *Estudis de llengua i literatura*. Barcelona: IEC, p. 617-648. Ed. de J. Carbonell.
- BACHELARD, Gaston (1984): *La Poétique de l'espace*, París: Presses universitaires de France.
- BACHELARD, Gaston (1985): *L'Air et les Songes. Essai sur l'imagination du mouvement*. París: Lib. José Corti.
- BRIZ, Francesc P. (1877): *La masia dels amors, poema popular*. Barcelona: Joan Roca y Bros. Tercera ed.
- CASACUBERTA, Josep M. (1953): *Excursions i sojorns de Jacint Verdaguer a les contrades pirinenques*. Barcelona: Barcino.
- CASANOVA, Jean-Yves (2004): *Frédéric Mistral: l'enfant, la mort et les rêves. Aspects de l'œuvre littéraire mistralienne*. Canet de Rosselló: Trabucaire.
- DURAND, Gilbert (1969): *Les Structures anthropologiques de l'imaginaire. Introduction à l'archétypologie générale*. París: Dunod.

- MISTRAL, Federico (1882): *Mireya. Poema provençal*. Barcelona: Biblioteca "Arte y Letras". Trad. esp. de C. Barallat y Falguera; il. E. Serra; fotograbados de Goupil y al zinc de Verdaguer.
- MISTRAL, Frédéric (1884): *Mireille*. París: Hachette. Trad. française de l'auteur; il. E. Burnand.
- MISTRAL, Federico (1904): *Mireya. Poema provençal, puesto en prosa por C. Barallat y Falguera*. Barcelona: Montaner y Simón. Il. E. Burnand.
- MISTRAL, Frederi (1906): *Moun espelido: memòri e raconte*. París: Plon-Nourrit et Cie.
- PINYOL I TORRENTS, Ramon (1992): «Les revistes literàries dirigides per Verdaguer. Una aproximació». In: *Anuari Verdaguer 1991*. Vic; Barcelona: Eumo Editorial; Ajuntament de Barcelona, p. 107-146.
- SAID, Edward W. (2009): *Sobre el estilo tardío. Música y literatura a contracorriente*. Barcelona: Debate. Trad. de R. Falcó Miramontes.
- VERDAGUER, Jacint (1958): *Escrits inèdits de Jacint Verdaguer*. Vol. 1. Barcelona: Barcino. Ed. de J. M. de Casacuberta.
- VERDAGUER, Jacint (2003): «Records d'infantesa». *Prosa*. Barcelona: Proa, p. 1321-1365. Ed. de J. Molas i I. Cònsul (*Totes les obres*, vol. 1).
- VERDAGUER, Jacint (2003-2006): *Totes les obres*. 4 vols. Barcelona: Proa [TO].
- VERDAGUER, Jacint (2013): *La Pomerola. Primavera*. Folgueroles: Verdaguer Edicions; Societat Verdaguer. Ed. de R. Torrents i M. À. Verdaguer (*Obra completa*, vol. 30).

Una princessa occitana en Catalonha

Jaume FIGUERAS I TRULL

Joan THOMÀS
ESPE, Universitat Tolosa – Joan Jaurés

---

1. Introduccion

La nòstra comunicacion a per objectiu de contribuir a l'istòria de las relacions occitanocatalanas d'una part, e de l'autra de portar pèira a l'istòria de la literatura occitana. Los dos domenis seràn, per aquel mitan de sègle XX, plan ligats.

Totòm coneis los ligams estreches entre las doas nacions dempuèi l'Edat Mejana e tornarem pas sus aquesta istòria compartida (remandam als trabalhs de Oriol Pi de Cabanyes [1977], Pere Grau [1998] e Georg Kremnitz [2014]) mas mostrarem cossí la collaboracion intellectuála e politica dels dos païses a menat a un desenvolopament de las letras occitanas.

Un moment fòrt important per aquelas relacions es l'exili catalan del temps de la dictatura de Primo de Rivera. En 1923, los exiliats son aculhits a Marselha, Montpelhièr e Tolosa principalament (aviàn pas drech de demorar en Rosselhon). Aital, trobam a Tolosa Antoni Rovira i Virgili, Lluís Nicolau d'Olwer, Francesc Macià e tantes maites. Mas cal notar que ja lo movement catalan, la Lliga Regionalista, amb Joan Estelrich e Francesc Cambó, èran en relacion amb Pèire Roqueta, Pèire Azema, Jòrgi Reboul e Ismaèl Girard dempuèi 1919. Las relacions e los escambis intellectuáls occitanocatalans son, al temps de l'exili, ja plan sarrats e aprèstan d'escambis mai importants encara que seràn al temps de la Republica. Es d'aquel temps, 1924, que data la creacion de la revista *Oc*. Los paires ne son Camil Soula e Ismaèl Girard que tot bèl just ajudavan los exiliats e s'entrachavan de las relacions amb los socialistas franceses. La revista *Oc* manifèsta son sosten total a Francesc Macià. Al meteis temps, Pèire Roqueta dobrís la *Revue de Catalogne*. Sonque cinc numèros pareisseràn d'una granda riquesa e d'una granda qualitat editoriala. Son pagats als dos tèrces per Francesc Cambó.

D'aquel temps un actor indefugible visita Tolosa : Josep Carbonell i Gener ; es el que buta a la creacion d'un numèro especial de *L'Amic de les Arts* tot consacrat a la cultura occitana, en genièr de 1927. Cal dire que la cultura occitana es plan presenta dins la premsa catalana, que siá *L'Amic de les Arts*, *La Publicitat* o encara *La Veu de Catalunya*, que legisson dempuèi de longa tanben d'occitans o d'occitanistas que siá Loís Alibèrt o Juli Ronjat – per dire de citar dos costats diferents del polièdre renaissentista – e fan rampèl de la vida culturala occitana. En 1928 se bastís l'Oficina

de Relacions Meridionals qu'a un objectiu a l'encòp cultural e politic. L'ORM cerca de difusar la cultura catalana fòra de las raras de son territòri e, per aquò far, vòl estructurar las relacions entre Catalonha e Occitània. La Generalitat de Catalonha butarà dins aquel sens.

2. L'Oficina de Relacions Meridionals

Entrevista de Josep Carbonell i Gener per Oriol Pi de Cabanyes (1977 : 21) :

Dit així, cruament, es tractava de crear un coixí a la part meridional a fi de preservar-nos de tota ingerència forastera... Pensa que tots els mals han vingut de França... Els d'aquí en són una imitació... Entén-me, era fer política de grans ambicions... Home, la cosa és clara : dividir l'enemic... El catalanisme havia començat d'una manera i s'havia anat enxiquint : calia trobar per a Catalunya un camp d'expansió cultural i econòmica, sí.

Aquel ORM a una dobla motivacion :

- Contribuir al desenvolupament de la lenga e de la cultura occitanas. Las intencions del Carbonell sus aquel punt son claras e sens cap d'ambigüitat. Es amb una granda sinceritat que sempre defend la promocion d'una renaissença occitanista. Es òme de cultura abans d'aver una posicion politica ; sas letras amb Alibèrt o pròvan clarament. Una renaissença literària desembocariá, de tot biais, coma o faguèt la Renaissença catalana, sus un occitanisme politic.
- Formar un espaci tampon, una comunautat culturala e politica per far front a la pression centralista e jacobina de Madrid e de París. « Amb l'obra occitanista es tractava de crear un coixí per a Catalunya » (Panyella 1979 : 216).

A partir d'aquí, se fa d'escambis, s'ajuda a la creacion de la Societat d'Estudis Occitans (SEO), que serà una pèça estrategica per l'ORM, se fa de conferéncias a Barcelona dins l'encastre de l'universitat, se participa al centenari de la naissença de Mistral e al centenari de Tortolon, mas subretot se met en plaça al torn de la SEO una programacion importanta de publicacions e de concorses literaris.

2.1. Los concorses

Los concorses son reglamentats per Alibèrt amb lo quite Carbonell. La revista *Oc* n'es un supòrt per la publicitat que ne fa. Cal escriure dins un dels parlars occitans e utilizar la grafia de la SEO. Lo concors se presenta en tres categorias :

- Lo prèmi Vidal per las òbras literàrias en pròsa (romans, novèlas, teatre).
- Lo prèmi Vaisseta pels estudis istorics sul passat nacional d'Occitània.
- Lo prèmi Josèp Anglada pels estudis de filologia.

Cada premiat recep 2000 francs e un viatge pels Païses Catalans d'una valor de 1000 francs. Tot aquò es pagat per la Generalitat e dos mecènas, sénher Patxot e segurament Cambó.

L'activitat de l'ORM s'arrestarà amb la dictatura e precisament amb la dintrada de las tropas franquistas dins Barcelona daissant tot un ram d'òbras a complir. Carbonell s'exília a l'ostal de Loís Alibèrt e caldrà esperar la donacion d'archius als Arxius Històrics de Sitges per prene consciéncia qu'aviam perdut una princessa.

2.2. La princessa

Als concorses ja èran estats premiats e premsats a Barcelona, a la Casa de Caritat :

- 1932 : *Los Sants Evangelis de Nostre Sénher Jesus Crist*, per Juli Cubainas.
- 1935 : *Gramatica occitana segón los parlars lengadocians* de Loís Alibèrt.
- 1936 : *La Legenda d'Esclarmonda* de Valèri Bernard.

Ça que la, d'autres trabalhs son estats premiats mas pas editats :

- *Emprestí de consolidacion per lo seti d'Auriol e Rocavaira*, d'Antòni Conio.
- *Contribucion al glossari de la lenga d'Auvernha*, de I. Levadoux.
- *Istòria, costumás e melodias de la Val d'Ossau*, de P. Badiolle.
- *Lo Tresaur dóu Trievas*, de Henri Terras.

Del temps de la dictatura de Franco, lo burèu de Carbonell, a la Via Laietana, passèt per carrièra. E cal esperar las annadas 70 per véser los papièrs recuperats dins la carrièra Laietana arribar a Sitges. D'autres libres e documents de Carbonell, que los teniá dins son ostal de Sitges, desapareguèron, que son ostal demorèt dobèrt aprèp sa mòrt. Ça que la, los Arxius de Sitges nos an servats d'òbras previstas per l'estampaire e anonciadas dins la cobèrta de la *Gramatica* d'Alibèrt. Ailàs, i a una granda diferéncia entre çò qu'èra anonciat per la parucion e que doncas èra ja en camin de publicacion e çò que nos demòra a l'estat de manuscrits. Mas aquela lista anonciada e que ne trobam traça dins los papièrs de Carbonell es la pròva evidentada d'un vam literari e linguistic dels mai importants dins aquela pontannada de las annadas 1930 a 1939.

Èra prevista la publicacion de :

- *Geografia dels païses catalans e occitans* de Pau Vila, formant dos volums de la colleccion pedagogica Ramon Vidal de Besalú.
- *Libre de natura*, de Max Roqueta.
- *Au cantar di dogas*, de Pau Eyssavèl.
- *La Fabrica*, d'Andrieu-Jacme Boussac.
- *Lo Massapan de cade* de Pau Eyssavèl ; la pagina 140 pòrta la taula dels racontes : « Lo pintor di catacombas », « La vida veraia de Sant Marrò », « Lo miracle », « Megollo-Lercaro », « Princessa e trobador », « La mort de Duranti », « Gloriana », « Lo gros sopar », « Nadau nou ». Los racontes tenon doncas 140 fuèlhs escriches sonque al rècto. Certans vèrses pòrtan de poèmas totes barrats d'una crotz al gredon qu'avèm pas encara confrontats amb lo demai de l'òbra poetica d'Eyssavèl.
- *L'Eretère*, pèça en tres actes, en gascon. Tencha violeta, a la pluma, 70 paginas sonque al rècto.

Concors literari de la SEO 1934 :

- *L'Adopcion de Loís d'Anjou / per la Reina Joana*. Estudi istoric manuscrit (que ne coneissèm la man) de 115 fuèlhs de 21 x 27 centimètres sonque al rècto.
- *Lo Lonh del riu*. « Pastoralá lemozina ». Mecanoscrit negre 27 x 21 centimètres, dètz e sèt paginas, rècto sol, anonim, normalizat. Pèça de teatre en lemosin.
- *Davans lous landiès*. Recuèlh de contes : 1934. Mecanoscrit, 27 x 21 centimètres, tencha violeta, cinquanta quatre paginas, una de cobèrta. En naut, a esquèrra e de galís « Jeux Floraux »/OC.
- *Lo Satiricon*, traduccion occitana per Pau Eyssavèl. Mecanoscrit de cent cinquanta paginas de 27 x 21 centimètres, puèi manuscrit de la pagina 151 a 236. Las paginas 3 a 8 pòrtan l'introduccion. Las paginas 235 e 236 la taula.

Las nòtas de fin de pagina son totas manuscritas. Aquelas nòtas nombrosas testimònian d'una granda coneissença de l'Antiquitat e de la lectura dels autors latins.

- Teocrit [« Teoucrit »], *Lis Idille*. « Traducioun provençal de Pau Eyssavel. Taulo ensinharello dis *Idille* » (seguisson los 33 títols). Vint e nau paginas d'introduccion. La traduccion de sonque quatre *Idille* sus 33 paginas. Una notícia sus Teocrit que ten una pagina. Lo manuscrit sembla prèst per un editor. Mas per quina colleccion, vist qu'es en grafia mistralenca ? Ça que la, i a una pagina de garda e l'introduccion es signada de Pau Eyssavel, « Aussero, lou bèu jour de Candelouso de 1933 ».

Lo Gai Saber, dins son numèro 127 de març de 1935, nos apren (p. 120) que venon de recebre los fuèlhs de cinc volums que son per paréisser mercés a la SEO. La gramatica d'Alibèrt dins la « Colleccion pedagogica », los evangèls en gascon revirats per Laffargue e los actes dels apòstols revirats per Cubainas dins la « Colleccion cristiana » ; *L'Esclarmonda* de Valèri Bernard dins la « Colleccion renaissença » e los idillis revirats per Eyssavel dins la « Colleccion classica ». L'anóncia es seguida d'un comunicat :

En J. V. Foix, que presentaba aquela seria de volums dins *La Publicitat* del 12 de febrèr 1935, escribia : « Aquests cinc volums de llibres occitans d'aparició imminent han estat adaptats à [sic] l'occità unificat. Vol dir això que no solament els parlars llengadocians han fet la prova : l'han feta també, i hi han reexit, el provençal i el gascò... [sic] Com a Catalunya, els occitans estabèixen ja llurs clàssics grecs i llatins, llurs clàssics cristians i llurs tria d'autors moderns.

De mai, una letra de J. Lesaffre, en francés, del 12/07/1932 e adreçada a Carbonell, nos apren que las traduccions son en cors : Camprós revira Platon, Barta revira Lucrècia, Donnadiu revira Rabelais e Max Roqueta revira Dante, e qualqu'un que ne sabèm pas lo nom revira Lope de Vega.

Ailàs, avèm pas cap de traça d'aqueles trabalhs de revirada, sabèm pas se son estat realizats o pas. Mas avèm a Sitges una font impressionanta, ça que la, d'òbras classicas o modèrnas que pensam de ne far l'edicion.

Enfin avèm un roman : *Li Revòus : roman de mors marsilhesas*.

3. Lo manuscrit *Li Revòus*

Avèm aquí un manuscrit en tencha negra, sus de fuèlhs dobles en quasèrn de 19,6 x 29,8 centimètres, format per 34 quaternets de 20 paginas cadun, ligats a la ficèla. Donc, son en tot 348 paginas, devesidas en dètz e nòu capítols, çò que fa un tèxt long e pro espés. Lo títol, a la primièra pagina, n'es *Li Revòus*, e lo jostítol *Roman de mors marsilhesas*. Totun, las sèt darrièras paginas, entitoladas « Per prendre congiet », fan pas partida de la ficcion : son puslèu de consideracions personalas de l'autor sus çò que s'es dich de far, al moment d'entreprene lo roman.

Causa curiosa : un dels fuèlhs, qu'es pas estat religat, presenta en filigrana la marca de l'estampaire, qu'es *l'imprimerie municipale* - es a dire : l'estampariá de la comuna. Per quant a la lenga, es de provençal maritim normalizat. Mas i a encara una letra sens signar que l'autor manda de sa man - qu'es pas la del roman - a la jurada, en grafia mistralenca, ont nòstre òme balha d'entresenhas preciosas sus sa persona.

3.1. Cossí aquel tèxt arribèt a Sitges ?

Es clar qu'aquel roman foguèt mandat en Catalonha per participar al concors literari Pèire Vidal, convocat per l'Oficina de Relacions Meridionals, que Josep Carbonell n'èra la cavilha obrièra, en 1933. Aital, sabèm per la correspondéncia de Carbonell amb Alibèrt que lo roman foguèt rebut a la fin del mes de genièr de 1933 (letra n° 177 ; Alquézar i Montañés 1992 : 438). E lo 23 de mai de 1934 (letra n° 180 ; Alquézar i Montañés 1992 : 445), dins una novèla letra, trapam *Li Revòus* dins la lista dels obratges presentats al concors, demest d'autres. *Esclarmonda*, de Valèri Bernard, serà fin finala lo tèxt premiat e estampat en 1936, dins la colleccion *Renaissença d'escrivans occitans moderns*, jol títol *La Legenda d'Esclarmonda*.

3.2. De qué nos apren, la letra que l'autor mandèt a la jurada?

Mercés a aquela letra, aprenèm que l'autor es « toulounen de neissènço », que passèt sa jovença en país gavòt – « estajan de la gavoutino en sa jouventu » – e qu'es ara « cieutadin de Marsiho », vila ont demòra dempuèi 1887. L'autor conta tanben que d'en primièr s'acostumèt a la vièlha grafia dels trobaires, mas que puèi empleguèt la grafia de Mistral « per far obro terradourenco ». Aital, collaborèt ocasionalament a de publicacions coma *Lou Tron de l'èr* e a *L'Aiòli*. Mas ara « s'escuso prochi de la Jurado, se l'es estat manifestament impossible d'encapar pèr la proumiéro fès que v'assajo, li mutaciens apourtado i dialeités pèr la novo escolo occitana enouçado pèr la Rèvisto Oc ». Donc, es lo moment de grandmercejar « lou boèn compan » que l'a butat e encoratjat a se metre « a bèl esprèssi » a l'òbra, e que l'a copiada tota e mesa en grafia classica.

En mai d'aquò, l'autor reconeis qu'aviá bravament paur que la jurada foguèsse espantada de sa marrida letra e qu'aguèsse de mal per comprene un original tot encombrat d'apondons e d'embrolhs...

Aürosament, quand li mandèrem fotografiada una d'aquelas paginas del roman copiadas en grafia modèrna, Glaudi Barsòtti reconeguèt sul pic la man d'Antòni Conio.

3.3. Lo contengut

Digam, per far cort, que *Li Revòus* conta las luchas sindicalas que se debanèron al pòrt de Marselha a la començança del sègle XX, entre 1901 e 1903, d'en primièr menadas pels pòrtafaisces e los *dockers*, puèi pels marins e d'autres mestièrs del pòrt.

Sèm al moment qu'òm comença de se batre per la jornada de uèch oras. Sembla clar, donc, que çò que l'autor vòl es contar pel menut cossí aquelas luchas, que mai d'un còp capitèron ben, foguèron plan menadas : cossí se gardèt l'unitat sindicala, cossí se debanavan los acamps a la borsa del trabalh, cossí a la comuna los obrièrs avián d'amics e mai i aviá demest los patrons d'òmes senats, etc.

La cronica vira a l'entorn de qualques personatges, que son :

- L'avocat Josèp Gondard, que causis de defendre los caumaires encausats.
- Son paire e son oncle, Pèire Gondard e Jan Perus, dos pichòts propietaris rurals.
- Dos dels cosins de Josèp Gondard, l'avocat, que son Maime e Mïeta.
- E dos dels menaires de la cauma, que son Tiran – un *docker* – e Serveli – un marin còrs.

Aquò dich, lo roman es dividit en tres partidas.

Dins la primièra, l'autor conta l'istòria de Pèire Gondard e de Jan Perus, dos *gavoèts* qu'arriban a Marselha aperiç en 1850, e que capitàn a se maridar amb doas sòrres d'una familha, los Giraud, que son sortits d'Aubanha. Aquelas doas sòrres son Norina e Ròsa. Puèi, los dos *gavoèts* cromparàn doas bòrias : *La Crotz* e *Virasolèu*. Fins aquí, lo roman tira del costat de l'ideologia del terraire. Aquela presentacion se clava sus un dinnar de familha, jos la trelha, coma se deu.

Mas al segond e al tresen capítol, vaquí que l'ainat de Pèire Gondard, que s'apèla Josèp e qu'a fach sos estudis de drech, ten per las idèas nòvas, per la revolucion, son paire n'es tot espantat. E per un autre dels enfants de Jan Perus, lo Maime, que trabalha al pòrt en cò d'un pòrtafais, es tot parièr. Josèp ensaja de far comprene a son paire cossí lo maquinisme a tot cambavirat, e cossí los obrièrs seràn forçats d'adralhar de novèls camins per se tirar de la misèria. Votar, donc, sufís pas. A son dire, « lo salariat es pas un òme libre », « la proprietat es lo laironici » e « la tèrra es a tots ! ». Mentre que lo paire, qu'es un republican de la soca vièlha, n'es tot escalustrat e crei pas que de manifestar e anar a la cauma adobe res.

Donc, avèm aquí de mond del terraire qu'auràn de mal per comprene cossí las causas van virar a la vila, dins las annadas que venon. En soma, la debuta del roman sembla fòrça aqueles filmes de cabanon e ribòta de las annadas 30, mas virada de cap a l'instruccion politica de la classa obrièra e dels pichons proprietaris, dins l'èime del Front popular.

Dins la segonda partida, l'accion es copada d'en primièr per un long expausat que Maime fa a son cosin Josèp sus l'istòria del pòrt de Marselha, en tot n'evocar los quartièrs, lo biais de trabalhar del temps dels batèus a vela, la creissença dels cais, fins a l'Estaca e lo maquinisme. Puèi, vendràn los acamps dels obrièrs per milierats a la borsa del trabalh e la bolegadissa sindicala, los parlaments de Tiran, la debuta de la cauma – quand los entrepreneires auràn pas pro de monde per garnir las còlas –, las primièras reguinhadadas, las discussions a la cambra del comèrci o als burèus de la Companhiá dels *docks*, las entrevistas entre lo conse socialista e lo prefècte, la campanha que certans jornals van menar contra lo comitat dels obrièrs, l'accion dels « jaunes » venguts de Seta o de mai luènh per esclapar la cauma, las bagarras e los còps de pistolet, las detencions e las sesilhas al tribunal. Mas aquí l'autor, que sa tòca èra de far conéisser cossí las causas se passèron del temps de sa jovença, s'oblida d'aqueles personatges qu'èran sul primièr reng a la primièra partida, e nòstres *gavoèts*, tot aital coma Maime, Mieta e mai Josèp, van tant val dire s'esvanir. Lo roman vira alara de la borieta als burèus, als cafès e per las carrièras del Pòrt Vièlh. Aürosament, los obrièrs acusats sens pròvas d'aver tirat suls « jaunes » son condemnats pas qu'a un mes de preson, e los mèstres – mas pas totes – balhan finalament als obrièrs los sièis francs per jorn que demandavan – qu'es çò que se passèt en 1901. Los caumaires an tengut sèt setmanas, los socialistas que son a la comuna an sostengut sa causa, en votar de subvencions per la « sopa familhala », e la populacion e lo pichòt comèrci an finalament comprés lo bon sens de las demandas sindicalas. Tot, donc, es anat pel melhor...

Mas, una annada après, vaquí qu'un novèl personatge fa sa dintrada : lo còrs Emili Serveli, un marin, qu'es de segur lo rebat de Rivelli, personatge istoric. Aquel Serveli s'es ligat d'amistat amb Maime e es el qu'expausarà a nòstre avocat la situacion pro malaisida dels mestiers de la mar, e cossí aquel mond an de mal per se sindicar. Donc, se'n mancarà pas de gaire per que tot torne començar : la decision dels marins, que demandan las uèch oras e lo melhorament de lors condicions de trabalh,

de far pas que mièja jornada e d'abandonar los bateus, la solidaritat dels *dockers* e los pòrtafais, las manifestacions per carrièras, cada ser, e la demanda que fan los armadors al ministre de mandar de militars a Marselha. Mas ara, passats tres meses, los caumaires seràn forçats de tornar al trabalh, que las familhas seràn al limit. E lo roman s'acabarà sus las paraulas del coratjós Serveli, que demanda als obrièrs de daissar pas tombar lo sindicat e de lo far viure, dins l'espèr que l'avenir serà melhor.

3.4. La lenga e l'estil

Per çò qu'es de l'expression, cal dire que la lenga de *Li Revòus* es una lenga druda e granada, chucosa, d'una granda riquesa, e que l'autor espròva de segur un verai plaser a se'n servir – tot aital coma lo legeire a se daissar enrebalar per ela. Pr'amor qu'avèm aquí la quita lenga de Gelú e de Bertas, la lenga de *Lou Sant-Janen*, de *Lou Tron de l'èr* e de *La Sartan*, la lenga de *La Pauriho* e de *Bagatóni*.

E pensi pas tan solament al tresaur de biaisses de dire e d'expressions popularas, que lo tèxt n'es claufit, mas al gaubi qu'a l'autor a mestrejar la sintaxi, l'anar de la frasa e a las descripcions de mantun personatge, que son presas al viu, coma aquela de Tiran al moment que va parlar, a la borsa del trabalh, al capítol IV de la segonda partida (« A la borsa dau trabalh ») :

Tiran s'era auborat ; era en bras de camisa ; sa facha rufa e bronzada, si bras poderoses, nervilhoses, susarents, son pitre pelos, sa talhola roja sostenent si braias de tela grisa, si soliers que li semelas n'eràn plenas de tachas, tot en eu disià, afortissià lo trabalhador qu'a pas pòu de l'obra que li presentan, quanta que siegue, mai que ten, mai que vòu estre pagat de ço que ganha, es à dire que son trabalh li done de pan per sa frema e si nistons.

L'ome pauset sa casqueta davant eu, sus la taula, s'apielet sus d'aicesta, s'escuret la gargata e, plan, comencet de parlar :

– Cambaradas, faguet, mi conissets pron per saupre que sieu pas aicit per contar de colhonadas, ni faire d'estampeu, ni per empachar lo trabalh dis autras corporacions. Sieu aicit per parlar, aut e foert, afin que tots lis interessats entendan : Conso, Prefet, Gover, bord que noestres mestres fan aqueles qu'ausan ren.

O aquela outra d'un vièlh pòrtafais que pòt pas demorar suau, a entendre Tiran, e que se lèva per parlar e afortir çò que lo menaire ven de dire:

En d'aqueu moment de sa dicha, l'orator siguet copat vivament per un vielh ome i bras cordurats de cretas, ambe de nervis coma de massetas de tamborins, d'ussas espessas e grisas sus d'un front depremit, de peus rars sus una testa calossuda e que trantalhava ; era tament espotit que podià gaire si tenir drech, au pont que dos colegas degueran l'ajudar à montar sus lo banc.

– Avets reson, diguet lo vielh, d'afortir que trabalhham trop e que siam pas pron pagats. Alucats-mi, colegas, ai pas encara seissanta ans, sieu un enfant de bot de barra, que l'era, eu tant ben. Ai dos enfants, un de trenta-cinq ans, l'autre de trenta, que son pòrtafais coma ieu, ai tres felens que va son pèr. Eh ben ! ai jamai agut vint francs davant ieu. Ma maire e ma frema son moertas à l'espitau. Mon paire siguet plus favorisat. Un ser que passava sus lo poent d'un bateu amarrat en Riba-Nova, e qu'avià aduch d'oli de grana d'Àfrica, resquilhet davans lo paneu qu'aviàn pas ben serrat, lo paneu faguet bassa-cuela e mon paire tombet dins la cala e si rompet la barra dau coele, aguet pas besonh de medecin. Ara, poedi plus trabalhar ; sieu pas malaut per estre pres à l'espitau... Que vou faire ?... Pardincha ! crebarai quauque matin au ped d'un buta-roda e, amb acot, bela finida !... Mai s'avieu ganhat un pauc mai e trabalhhat un pauc mens

n'en serieu pas reduch à la misèria e à la caritat... Que n'en dias, colegas ?... Avets pas besonh de respoendre, compreni ço que n'en pensats. E ara, vai, parla tu, brave Tiran.

Mas, malaürosament, sèm forçats de reconéisser que lo roman n'es pas un, al just, e que tot sovent la narracion s'escantis per daissar sa plaça a la dissertacion, a l'economia sociala e a l'ideologia. Aital, es clar que l'autor ten pas tant a l'istòria e a sos personatges coma a lors idèas, e que quand lo moment arriba de se rasonar, oblida tot çò d'autre, e mai lo quite Josèp Gondard que s'avalís. L'autor passa a costat de personatges femenins pro interessants, coma Mieta o Roselina, que son tombadas amorosas de l'avocat e de Serveli, respectivament, mas ne sauprem pas mai. Es çò que se passa, tanben, amb Tiran, lo menaire de la primièra cauma, que daissa sa plaça a Serveli, l'italian, que tot comptat n'es lo rebat.

3.5. L'encastre literari

Per quant a la significacion de *Li Revòus* dins son encastre literari, es evident qu'avèm pas afar a *Germinal*, e que l'anonym es pas Zola – tant se'n manca – mas rèsta que d'aver un roman a las annadas 30 que pòrta sus la bolegadissa sociala dins una vila coma Marselha, aquò's quicòm. Pr'amor que d'aquel moment, e mai se de mond coma d'Arbaud o Valèri Bernard ja avián fach de contribucions de tria a la pròsa occitana, coma *La Bèstio dóu Vacarés* o *Bagatòuni*, e se lo nombre de narrators en Provença començava de créisser, amb Màrius Jouveau, Francés Jouve, Josèp Borrily o Maria Antonieta Boyer, qu'enregavan de novèls camins que anavan al delà de la « pròsa d'armanac », de romans socials n'i aviá pas gaires, per pas dire cap.

Aital, se de romans istorics n'avèm un bon pro, per las annadas 20 e 30, coma *La Rèino Sabo*, *Pignard lou mounedié* o *Lou Secret de Casau* e de sovenirs d'enfança coma *A l'escolo dóu mas* e mai de novèlas que son de caps d'òbra dins son genre, coma *Sant Crebàssi*, *La Caraco*, *La Feruno* o lo quite *Libre de natura* que Max Roqueta i trabalhava, d'obratges socials n'avèm pas que dos o tres, dempuèi *Nouvè Grané de Gelú*, o *Bagatòuni* e *Li Boumian* de Valèri Bernard, sus la virada del sègle. Mas es verai que se'n manca pas gaire per *La Fabrica* de Boussac, que foguèt tanben mandada en Catalonha a prepaus del prèmi Pèire Vidal.

Donc, es evident qu'un roman coma *Li Revòus*, dins son originalitat, foguèt un enjòc dels gròsses, per son autor, e que s'amerita d'èstre cent còps conegut.

3.6. E per l'autor, de qué ne vira?

E arribam al darrièr punt, qu'es lo de l'identitat de l'autor. Aquí nos cal dire que, per ara, avèm pas capitat a destoscar qual foguèt, aquel brave òme. D'en primièr sosquèrem a d'escrivans marselheses coma Modeste Touar, tolonenc, que signava sas òbras amb l'escaisnom de *Batisto Artou*, mas aquel òme se moriguèt en 1908, plan d'annadas abans la redaccion de *Li Revòus*.

Puèi, furnèrem dins lo libre de Josèphin Isoard que pòrta suls escrivans de Marselha, publicat per *L'Astrado* en 1971, e tornèrem passar las collaboracions de Glaudi Barsòtti al jornal *La Marseillaise*, que se pòdon consultar dins lo web de *Mesclum*. E, aquí, comencèrem a trapar de mond coma Aleissandre Reymond, qu'aviá evocat aquelas caumas d'aperaquí 1900 dins *La Sartan*, e tombèrem sus Loís Roux, que poiriá èstre l'òme que cercam.

Nascut a Marselha en 1873, mas de familha païsana, l'enfança de Loís Roux se passèt en país gavòt (*estajan de la gavoutino...*), e foguèt pas qu'a dètz e uèch ans, en 1891, que s'installèt definitivament a la Ciutat Focèa, ont venguèt avocat. Foguèt alara que Lazarina de Manòsca li faguèt conéisser los trobaires e lo Felibritge, e lo faguèt dintrar dins *La Sartan* de Pascau Cròs, abans de venir collaborador de *L'Aiòli*, ont publiquèt d'articles entre 1895 e 1897.

E mai se publiquèt pas cap de volum, Roux foguèt un poèta requist, que Mistral saludèt, e balhèt de centenats de charradissas pendent las annadas 20 e 30, que tot sovent portavan sus la question sociala, e mai se carguèt de las emissions radiofonicas en provençal a Marselha. E, çò qu'es tras qu'important, foguèt adjonch a la comuna de Marselha del temps de Flaissières, lo conse socialista que portèt ajuda als caumaires. Se cal rapelar que l'autor nos apren qu'es estat testimòni de tot aquò que conta per de rasons professionalas, e qu'avèm dins lo roman mai d'una reünion a la comuna e de sesilhas al tribunal – e mai un adjonch i naseja. Mai encara, a las darrièras paginas del roman, l'anonim afortís que :

Lis omes qu'avem mes en scena, devan pas estre pres per de retrachs vertadiers. Degun li porriá donar un nom. Lo sujèt que parla representa ni un pòrta-fais, ni un navigaire, ni un entrepreneire vò un armejador, ni un avocat, ni un païsan, ni un jugi, ni un prefet vò un comessari. [...] Mai lis eveniments son arribats, son estat ço que diem ; avem fach espres de pas desinhar lis endrechs, ni d'escriure li noms dis omes que li viviàn en complissent son ròle. Es pas mens verai que li barofas, lis arrestacions, li jujaments, li parlaments e discorses, lis entrevistas, li discussions entre patrons e grevistas, son estats entenduts, pres sus lo vieu, coma se lo fotografe e lo fonografe aviàn poscut operar.

Es verai que Loís Roux es pas *toulounen de neissènço*, e que nòstre anonim aviá pas quitat Marselha dempuèi 1887, alara que Roux semblariá que s'i installèt en 1891. Mas se poiriá que sas originas familhalas nos menèssen del costat de Tolon, e qu'a catòrze ans l'aguèsson mes pensionat en vila... E aquela *coulabouracioun oucasiounalo* al *Tron de l'èr*, que se publiquèt fins a 1882, es pas impossible per qualqu'un que nasquèt en 1873.

A çò que Barsòtti conta d'Antòni Conio, tot jove aviá trabalhat al pòrt coma *docker*, vaquí que puèi dintrèt a la comuna, coma Loís Roux. E, a comptar de 1931, aquò's Conio qu'escriviá las parladadissas del conse. Mai encara, pr'amor que per las annadas 30 trapam de collaboracions de Roux a l'*Armana marsihés*, que Conio bailejava. Donc, avèm aquí dos òmes que se coneissián, afrairats per sa passion per la justícia e la lenga, que tenián pel socialisme e que trevavan los mitans culturals que van dels trobaires a l'occitanisme naissent, en tot passar pel Felibritge.

E mai encara avèm aquela filigrana de l'estampariá municipala, que remanda lo que copièt lo roman, e benlèu son autor, a la comuna, e una letra mandada per Roux a Josèp Salvat, qu'es al CIRDÒC, que sa letra sembla fòrça la de la letra a la jurada.

Enfin, aquí ne sèm...

Bibliografia

ALQUÉZAR I MONTAÑÉS, Manuel (1992) : *La correspondència entre Loïs Alibert i Josep Carbonell i Gener*. Barcelona : IEC.

GRAU, Pere (1998) : « El panoccitanisme dels anys trenta ». *El Contemporani*, 14, p. 29-35.

KREMnitz, Georg (2014) : « Ismaël Girard e Josep Carbonell i Gener : lo rescontre de doas renaissenças devers 1930 ». In : ALÉN-GARABATO, Carmen ; TORREILLES, Claire ; VERNY, Marie-Jeanne (ed.) : *Los que fan viure e tresluisir l'occitan. Actes du Xe congrès de l'AIEO (Béziers, 12-19 juin 2011)*. Lemòtges : Lambert-Lucas, p. 591-600.

PANYELLA, Vinyet (2000) : *Josep Carbonell i Gener*. Barcelona : Edicions 62.

PI DE CABANYES, Oriol (1977) : « Josep Carbonell, de l'avantguarda a la política d'expansió ». *Serra d'Or*, 212, p. 19-23.

Joan Bodon e Robèrt Lafont. L'eroïsme problematic¹

Joan-Claudi FORÊT
Universitat de Montpelhièr 3 – Pau Valèri

---

1. Presentacion

Los univèrses romanesques de Joan Bodon e Robèrt Lafont, las doas grandas figuras del roman occitan del XX^{en} sègle, pòdon paréisser completament desparièrs e o son de mantun biais. Pr'aquò, lèvan de questions semblablas qu'un estudi parallèl de las doas òbras pòt esclarir. Nos propausam aici de comparar lo personatge lafontian e lo personatge bodonenc a partir de l'intrada dels dos autors en literatura, en particular despuèi lor primièr roman respectiu. Pausar la question aital es postular qu'a cò de cada autor los protagonistas romanesques intran dins una meteissa espècia, qu'existís un *Homo bodoniensis* e un *Homo lafontianus*, qu'assajarem de definir. Aquò nos menarà a una reflexion sus l'eroïsme e son contrari, aquela famosa e neblosa nocion d'antieroïsme que passa per fondatritz del roman modèrne despuèi Dòn Quichòt.

2. Lafont, la guèrra e Larsinhac

2.1. Cronologia de « la guèrra de Lafont »

Podèm establir una cronologia aproximativa de las annadas de guèrra de Lafont (nascut, o rapelam, en 1923) :

- Junh de 1940 : Bachelierat a Nimes.
- De setembre de 1940 a junh de 1943 : Estudis de letras classicas a Montpelhièr.
- Acordalhas en setembre de 1942.
- Julhet de 1943 : Partença pels Talhièrs de joventut (*Chantiers de jeunesse*), d'en primièr dins lo massís Central, puèi à Lescar prèp de Pau.
- Mai de 1944 : Pendant un retorn de permission, es blocat en gara de Montrejau, los trens circulant pas pus. Torna alara a Nimes e se tròba de

---

¹ Teni a mercejar Michel Lafont per las entresenhas biograficas que me porgiguèt sus son paire, aital coma Maria-Joana Verny e Miquèl Pedussaud per lor sasida e estudi de las letras de Joan Bodon a Robèrt Lafont, correspondéncia preciosa per la coneissença dels dos escrivans.

fach en situacion quasi irregulara. Es aquí que se fa far de falses papièrs al nom de Laforgue.

- L'estiu de 1944 es probablement passat à Nimes. De Gaulle arriba a París, mesa en plaça del Govèrn provisòri (*Gouvernement provisoire*).
- Fin d'agost de 1944 : Nominacion de Paganelli, ancian inspector general de l'Educacion, al pòste de prefècte de Gard. Gleize, ancian inspector primari e amic de son futur sògre, es alara nomenat secretari general de la prefectura de Nimes, e Robèrt Lafont es son cap de gabinet a partir de setembre o octòbre.
- Demorarà a aquel pòste fins a febrèr de 1945, data ont es sonat pel servici militar.
- Febrièr-junh de 1945 : Servici militar, d'en primièr dins lo sud-oèst. Se vei plan lèu propausar de far l'escòla de Vincennes (escòla d'oficièr). Accèpta.
- Junh de 1945 : Dins l'euforia de la Liberacion, retròba sa nòvia a París, venguda presentar l'oral de l'agregacion. El passa amb succès l'oral del CAPES aital coma lo concors d'oficièr.
- Fin de 1945 : Maridatge e primièr pòste d'ensenhair a Seta.

Apertenent a la classa 23, Lafont foguèt pas sonat al STO (Servici del trabalh obligatòri), que concernissia pas que las classas 20, 21 e 22. Li foguèt donc esparnhat lo cas de consciéncia de las tres classas precedentas : partir en Alemanha o se far refractari. D'aquesta cronologia podèm conclure qu'intrèt pas tanpau dins la Resisténcia, contràriament a çò que s'es estat pogut escriure per confusion entre l'autor e sos personatges (Joan Larsinhac e Joan Ventenac). Lo quite Lafont faguèt pas jamai estat d'un tal engatjament.

Dins son prefaci a la reedicion de *La Grava sul camin* a las Edicions de Roergue en 1988 (prefaci essencial a la compreneson dels dos autors), contant son primièr rescontre amb Bodon en julhet de 51 a Tolosa (e non pas a Rodés, coma o ditz fautiblement) per un acamp de l'IEO, insistís sus la diferéncia de destinada que se joguèt a qualques mesas prèp. Cal citar lo paragraf (Lafont 1988 : 7) quasi *in extenso* :

Pasmens quand l'escrivan se mostrèt, après son libre e son ainada a la man, es pas de folklòre que foguèt question entre nosautres, mai de guèrra. Aviam un mot de passa, qu'establiissia la connivéncia : « De quina classa siás ? » E dins la connivéncia, aviam la costuma de trobar l'ascla que restabliissia l'incommunicabilitat. Per rason de quàuquei mes de mai o de mens, la destinada aviá fach la tria entre nosautres, en mandant leis uns faidits en Prússia, Silèsia, Austria ont devián remirar lo grand mortalatge sus la meteissa fàcia que leis Alemands, e en mantenent leis autres dins aqueu miegjorn de França qu'anava estre terra dei maquis, dei massacres darriers e de la desbranda de la Wehrmacht.

2.2. Cronologia de l'escritura de *Vida de Joan Larsinhac*

Dins lo meteis prefaci, Lafont situa l'escritura de son roman *Vida de Joan Larsinhac* en 1946, donc tre son retorn a la vida civila, pendent sa primièra annada d'ensenhament : « Clavave lo libre en 1946 que l'escriviáu... » (Lafont 1988 : 10).

Lo roman de Lafont pareis cinc ans aprèp son escritura, en 1951. Serà représ dins la colleccion *A Tots* en 1978. Notem que Larsinhac a dos ans de mai que son autor, e qu'es exactament de l'atge de Savinhac, lo personatge de Bodon.

3. Bodon, la guèrra e Savinhac

3.1. Cronologia de « la guèrra de Bodon »

La cronologia de la guèrra viscuda per Bodon (nascut en 1920) es pro coneguda dins sas grandas linhas. La rapelam brèvament per memòria dins un lagui de simetria, per fin d'establir las vidas parallèlas Bodon-Lafont :

- 1938-1939 : Bodon a l'Escòla normala de regents de Rodés.
- 1940 : Conselh de revision (visita medicala per decidir s'un jovent es apte a « far l'armada »). Estagis pedagogics a Rodés, Pau, Sant Andriu de Najac.
- 1941 : Primièr pòste de regent a Castanet sul planastèl del Segalar, puèi partença pels Talhièrs de joventut (*Chantiers de jeunesse*) a Andusa dins la Cevena gardonenca.
- 1942 : A son retorn dels Talhièrs, novèl pòste de regent a Durenca.
- Julhet de 1943 : Partença al Servici del trabalh obligatòri (STO) per Breslau (Wrocław) en Silèsia. Demorarà en Polonha quasi dos ans.
- Junh de 1945 : Liberat per l'Armada roja, torna en França. A la rintrada, retròba son pòste de Durenca, ont se marida en 1946.

3.2. Cronologia de l'escritura de *La Grava sul camin*

La letras de Bodon a Molin permeton d'establir una cronologia almens aproximativa de l'escritura de *La Grava sul camin*.

- Letra a Molin del 31-01-1947. Bodon escriu : « Ai començat una espècia de roman *Lo temps de l'escodre* mas me soi arrestat perque ai pas gaire lo temps e puèi es pas de sason amb tota aquela nèu ».
- Letra a Molin del 6-01-1948. Bodon fa la primièra mencion de *La Grava sul camin* e la darrièra del *Temps de l'escodre*, que desapareis dins las letras seguentas. « L'escodre » es lo títol del capítol III de la tresena part (« Al meuostal ») de *La Grava sul camin*. Benlèu Bodon pensava a un primièr roman d'abans la partença en Alemanha e a un segond d'aprèp lo retorn, dos projectes fonduts puèi en un sol : « Ieu, dempuèi l'an passat, ai començat d'escriure dos romans : *Lo temps de l'escodre* e *La grava sul camin*. N'ai escrich un quinzenat de capítols a cadun e puèi me soi arrestat ».
- Letra a Molin del 28-10-1948 : « Ara avètz paur que vire dins la politica. Mas sabi que se *La grava sul camin* pareis un jorn serà mal vista de pertot, compreni que jamai pareisserà pas ».
- Letra a Molin del 12-06-1949. La màger part del roman es acabada : « Ai arrestat lo roman *La grava sul camin* al darrièr capítol, mas lo pòdi pas tòrcer aquel darrièr capítol ».
- Estiu de 1951, a Tolosa : primièr rescontre Bodon-Lafont. Los dos òmes entamenan una correspondéncia que durarà fins a la mòrt de Bodon. Dins la letra del 26 de setembre, Lafont dona a Bodon l'adreça de Fèlix Castan, cap-redactor de la revista *Òc*, per que li mande de tèxtes.
- Genièr de 1952. La revista *Òc* publica lo primièr capítol de *La Grava sul camin*, « Waldenburg », dins son n° 5.
- Letra a Molin del 31-12-1952 : « Aqueste an soi fenhant coma tot. Me contenti de recopiar *La grava sul camin* que vòli acabar, mas quora ? Veirem ».

- Letra a Lafont del 18-05-1953 o 1954. Primèra mencion del roman dins la correspondéncia amb Lafont : « Veni d'acabar un libre pichon "La grava sul camin" que d'un biais vòl respondre al teu "Joan Larsinhac". Ça que la es un bocin tròp descosegut, lo meu libre, per valer lo tieu. Cresi que ambe aquel me farai estarrussar ».
- Letra a Combes de Patris de 1956 (Cantalausa 1975). Bodon declara aver représ *La Grava sul camin* jos l'influéncia del roman de Lafont e fixa a 1954 l'acabament del libre :

En 1946, j'avais écrit les trois premières parties de mon livre et je ne pensais pas le terminer. Puis, j'ai lu la *Vida de Joan de Larsinhac* de Robert Lafont... Robert Lafont a voulu lui aussi écrire une œuvre autobiographique, mais à la gloire de la Résistance. C'est pour répondre à ce livre que j'ai repris ma *Grava*. J'ai revu les premières parties et j'ai écrit la dernière en 1954. Le S.T.O. Henri Savignac est du même âge que le maquisard Jean Larsignac.

- Letra a Lafont del 1-04-1955² :

Veni de recebre un mot de Tolosa coma que as prepausat que la mia « Grava » paresquès coma Joan Larsinhac dins la colleccion « prosa ». Te disi tot lo meu grat e mai en principi es oc. Mas benlèu i a quicòm que va pas. Aquela grava es un libre un pauc especial fach de peças e de troces mal avariats, sens cap de plan, sens desnosament, tot aquò escrich per la pus gròssa part en 45-46 (avans los contes del meu ostal). Puèi, aquel libre que vendriá dins la colleccion après lo teu Larsinhac, es tant val dire e de mai d'un biais lo sens contra de Larsinhac. La sola causa es que aqueles dos libres son totes dos un testimoni sus la meteissa epoca.

- Letra a Lafont del 31-05-1955 : « Ai recebut lo manescrich corregit. E te disi tot lo meu grat per aquel trabalh que t'ai donat. Las correccions me convenon. [...] E la "grava" val mai que sia pas tròp compresa ».

Que retèner d'aquela correspondéncia ? Lafont escriu *Vida de Joan Larsinhac* en 1946, en meteis temps que Bodon comença *La Grava sul camin*. Lafont publica son libre en 1951, del temps que Bodon interromp dos còps son projècte, un primièr còp per escriure e publicar *Contes del meu ostal* (1951), un segond per *Contes dels Balssàs* (1953). Pr'aquò, lo libre es gaireben acabat en 1949, manca pas que lo darrièr capítol. Aprèp lor rescontre en 1951, Bodon legís lo *Larsinhac* e se met a corregir sa *Grava* per ne far una responsa al roman de Lafont, mai que mai a sas quatre darrièras paginas. Aprèp legir lo manuscrit de Bodon en 1955, Lafont, pres de repentir, comença un *Rudòlf* en francés, que devendrà *La Festa* trenta ans mai tard. Lo dialòg entre los dos òmes es epistolar, mas se fa tanben pel biais de lor primièr roman.

---

² Respectam la grafia de Bodon, tala coma es estada conservada pels editors de la correspondéncia Bodon-Lafont (M. Pedussaud e M.-J. Verny : Pedussaud 2013). Los editors de de la correspondéncia Bodon-Molin an causit, de lor costat, de normalizar la grafia de Bodon (Bodon 1986) : las citacions que fasèm d'aquela correspondéncia reprenon donc aquela version normalizada. Enfin lo prefaci de Lafont a la reedicion de *La Grava sul camin* (Lafont 1988) compòrta una reduccion del nombre d'accents grèus, grafia que Lafont experimentava a l'epòca e qu'avèm respectada.

4. Doas debutas de carrièra

L'intrada en literatura dels dos escrivans se fa en poesia. Bodon qu'a tres ans de mai es un pauc mai aborriu, qu'avèm gardat d'el quatre poèmas escriches a dètz-e-nòu ans, cinc a vint ans, nòu a vint-e-un, un a vint-e-dos e un a vint-e-tres ans. Quand partís en Alemanha, es ja l'autor d'un vintenat de poèmas almens, recampats puèi e publicats per Pèire Vernet en tiratge limitat. Aquel ensems possedís una remarcabla unitat de tèma, de forma e de ton, se metèm a despart lo *romance* de « La vielhòta » e lo poèma « Aquel jorn, sabi que vendrà ». Cada poèma se presenta coma una scèna de la vida rurala : velhada, fièira, vòta, vendémias, escodre, albèrga, errança dins lo país, mendicitat, cargament de fems, agonia. Lo subjècte lyric es la màger part del temps un païsan que ditz la duretad del trabalh jornadièr, las jòias efemèras de las fèstas, sa solesa e son tristum, la manca d'amic e de dròlla, l'embriaguesa coma refugi. Lo país es ambivalent, aimat fins a la dolor e detestat per sa misèria despietadosa e son embarrament mental. Lo ton es elegiac, melancolic fins al desespèr. Tot Bodon es en grelh dins aqueles poèmas, que son de scènas romanescas potencialas que los contes d'en primièr, puèi los romans, desvoloparàn. Poèmas e pròsa narrativa apertenon al meteís univèrs, sens altra trencadura que de genre. Tres de las quatre parts del primièr roman, *La Grava sul camin*, son un retorn dins l'univèrs dels tres ensems poetics precedents, retorn ja complit pels dos primièrs recuèlhs de contes pareguts en 1951 e 1953. Tot es en grelh dins un poèma coma « Misèra », escrich a vint ans (Bodon 2010 : 125) :

Dins una cort plena de fems
un dròlle cargava lo carri.

Lo primièr poèma publicat de Lafont s'entitola « Aigas-Mòrtas » e pareis dins ÒC en 1943. Serà représ en 1946 dins son primièr libre editat, lo recuèlh poetic *Paraulas au vielh silenci* (Lafont 1946), tretze poèmas escriches pendent las annadas de jovença e de guèrra, mas qu'i fan pas mai allusion que los primièrs poèmas de Bodon. Tretze poèmas discretament elegiacs evocant una natura mediterranèa banhada de solelh e de silenci, lancejanta de beutat, asclada d'una ànsia difusa. Lo segond libre editat serà lo roman de 1951, *Vida de Joan Larsinhac*. Se metèm las doas òbras en perspectiva, podèm supausar, ficcion coma una altra, qu'aqueles *Paraulas au vielh silenci* foguèron escrichas per Joan Larsinhac e que son l'expression de son « mal d'incarnacion » que ne parla Nelli citat pel quite Lafont dins son prefaci a *La Grava*. Aquela Arcadia pantaissada, « ailà vers lei pradas de la Gardonenca » (Lafont 1946 : 27) e « dins ton còr que se mòr » (Lafont 1946 : 13), es benlèu lo sòmi verenós ont s'abissa Larsinhac, qu'escrivi dins son diari, lo 14 d'abril de 1944 (Lafont 1951 : 68) : « De tot lo fum de mi cigarettas que monta drech dau cendrier, non sobrarà que fum », frasa que li fa resson lo poèma 3 de *Paraulas au vielh silenci* (Lafont 1946 : 11) :

Puèi se'n van silenciosas leis oras
detràs lo fum dei cigarettas
estrangieras coma ta vida
dins l'eternitat dei dimenges blaus.

L'amor e la Resisténcia sortirà Larsinhac de sa temptacion de somiar sa vida puslèu que de la viure, abans que la mòrt arrèste son vòl per totjorn. Lafont, coma son personatge, sortirà de son pantais e cabussarà dins l'accion. Coneissèm la seguida. Lo roman lafontian explorarà lo real e los genres, e la poesia temptarà de conciliar

còr e rason, sòmi e engatjament. Pasmens, lo raprochament del primièr recuèlh e del primièr roman, lo segond incluent retrospectivament lo primièr, pòt èsser una ficcion esclaranta. Larsinhac es l'autor vertadièr de *Paraulas au vielh silenci*.

5. Lafont : l'eròi talhat

A creire Lafont, la lectura de *La Grava sul camin* lo borrolèt prigondament. Lo roman remetiá en causa lo desnosament eroïc de Larsinhac, son simplisme aritmetic de venjança : « Es un mistèri per ges de legeires deis òbras occitanas, foguèt pas un secret entre nosautres, que son "tuar de Bòchas !" respond a mei quatre darrièri paginas, que pesan tan grèu » (Lafont 1988 : 10). « Bodon se pagava pas de mots e me tornava a la realitat d'una batesta sens mai d'onor e de puresa que ges d'autra : "Mas consí son venguts lo monde en França ?". Lo libre sieu me taravelava d'aitant mai que dempuèi 1951, dins l'espectacle deis atrocitats francesas en Argeria, a Madagascar, en Indòchina, es l'assegurança finala de mon Joan Larsinhac que m'era impossible de patir » (Lafont 1988 : 9). *La Grava sul camin* es al sens primièr un escrupul de consciéncia, una graveta dins la sabata, agrava un repentir ja començat o que comença benlèu en 1955 amb la lectura del manuscrit de Bodon : « Veniáu, dins l'estiu de 1955, d'escriure, sus la basa d'una istòria veraia, l'anti-Larsinhac, lo Rudòlf que me desliuresse (lo raconte era en francés ; amor d'aquò esperèt tot lo temps que ne faguesse l'argument de *La Festa*) » (Lafont 1988 : 9).

Larsinhac cargat de la reprobacion de Savinhac, lo perseguirà tota sa vida : « Clavave lo libre en 1946 que l'escriviáu, per que se poguesse perlongar de ren : "Darrier tu la pòrta se barra e se tornarà pas dubrir. Adieu". Aurai pas arrestar de la dubrir, e Larsinhac de longa me parla » (Lafont 1988 : 10).

A cada roman sieu, Lafont torna dobrir la pòrta. Podèm saique pas atribuir a la sola lectura del manuscrit de *La Grava sul camin* la causa d'aqueste gèst que repetirà tota sa vida. Mas cap de dobte sus l'importància essenciala que prenguèt aquela òbra dins la sieuna pròpria. Se *La Grava* es una responsa a *Larsinhac*, tota la narracion lafontiana a venir se fa, conscientament o non, jos l'agach de l'Enric Savinhac.

A partir d'aquí, l'òbra narrativa de Lafont se bastís sus doas postulacions opausadas : lo pivelament eroïc (causissèm voluntàriament un sintagma masculin) e la detestacion de l'eroïsme (sintagma femenin). Cada personatge es filh d'aquel rescontre impossible, d'aquela tension o d'aquela ascla, per reprene un tèrme lafontian.

Anecdòta significativa que Lafont aimava de contar. En agost de 1944, jove secretari de Gleize, lo cap de gabinet del prefècte de Gard, se vegèt fisar, lo temps d'una dimenjada, la responsabilitat interimària de la prefectura, en l'abséncia de sos dos superiors ierarquics. Dins aquela temporada trebola, aquò voliá dire drech de vida e de mòrt suls suspèctes de collaboracion. Lafont disiá son malaise e mai son espavent davant aquela poténcia de donar la mòrt. « Comprenguèri qu'èri pas fach pel poder ». Aquò devíá decidir, segon el, de sa vocacion de pedagòg.

La correccion se fa per l'escritura de *La Festa*, mai de trenta pus tard (1983-1984). Larsinhac ven Ventenac. Personatge emblematic, Joan Ventenac pòrta la culpabilitat sens remission del murtre de Rudòlf l'alemand, mas tanben, sens o saber, dels sèt murtres de son predecessor Larsinhac. Lo jove maquisard tira primièr sul soldat alemand qu'es exactament de son temps e qu'es josieu per subrepés, coma aprendrà mai tard. Lo resistent bascula dins lo camp dels borrèls. La victòria transforma los

crims en actes patriotics e los criminals en eròis. Aquò's justament çò que refusa Joan. Vòl pas èsser absolgut de son murtre, que jutja inexpiable. Respondrà desenant a totas las sonadas de l'eroïsme, en demissionant tre la victòria en vista. Lo fòra lei se vòl pas mudar en opressor. Vòl pas agravar lo crim comés coma liberator per una tirania exercida coma eròi. Rejonh l'idèa de Camus que la revolucion instituida renèga totjorn la revòlta que la portèt. Aquò's l'analisi que fa Danielle Julien del personatge dins sos *Études sur La Festa de Robert Lafont* (Julien 1996 : 93) :

Quand le hors-la-loi ou le terroriste a réussi à accorder son desir et celui de ses pairs à la loi, il devient un héros. Son destin en tant que héros est d'ailleurs de rejoindre rapidement la figure du Père Idéal : le héros est toujours mort et d'autres « terroristes » tenteront de détruire sa loi. [...] Terroriste comme tous les Maquisards, il [Jean] est à la Libération un des héros de la Résistance. S'il ne s'installe pas à cette place (il refuse un poste de responsable préfectoral), s'il continue à être un « terroriste », c'est probablement parce qu'il sait ce que l'ordre établi, quel qu'il soit, implique de mort, mais surtout parce que même si la Liberté est sauve, il n'a pas comblé le vide qui le fonde et qui s'articule autour du PAYS.

Joan Ventenac es un personatge paradoxal : narcissic, obsedit per l'imatge de se, estima mai de s'anientar que d'èsser estatuficat (Julien 1996 : 121) :

Car le hors-la-loi est profondément égotique, égocentrique ; il passe à l'acte et enfreint la Loi pour tenter de satisfaire son désir, il passe à l'acte comme aspiré par son désir. L'acte accompli, il ne lui reste que deux possibilités : ou devenir un héros ou s'anéantir.

Tala es la leiçon de Larsinhac corregit per Savinhac. L'eroïsme problematic trèva totas las narracions de Lafont, declinat de biaisses diverses. La figura mai frequenta es l'eròi tuat d'una causa perduda. La desfacha de sa causa esparnha a l'eròi mòrt l'estatua postuma qu'oprimirà los vius de son pes d'aram (l'estatua de Mistral en Arle, la de l'eròi de « la causa vencida », es una excepcion). La mòrt de l'eròi, quant a ela, fa passar de l'òrdre etic a l'òrdre estetic. Lo ben trionfa pas, mas se transforma en bèl, gràcias a l'operacion alquimica de la mòrt. *L'Eròi talhat* (2001) ne porgís una tripla illustracion a tres moments istorics de la primièra mitat del sègle XVII^{en}, amb los meteisses personatges segondaris. Part una : Juli Cesar Vanini (personatge real) es cremat en 1619 sus la plaça del Salin a Tolosa per ateïsme. Es una autoretrach de l'autor, que carga son personatge d'un fòrt investment narcissic. Vanini es un orator, un erudit e un pedagòg de tria, aimat coma un paire per sos discípols, remirat de sos pars. Sa fin atròça sul lenhièr fa tresluisir retrospectivament tota sa vida. Empacha pas que morís, a la letra, per res, pel nonrés, per proclamar una inexisténcia, l'abséncia de Dieu. Part doas : Alexandre es la victima de çò que Lafont apèla « l'innecessari », es a dire l'absurde arbitrari de l'azard. Es salvatjament assassinat per de sacamands, aprèp aver assistit impotent al viol de sa jove esposa sus la plaja de Palavàs ont venon de se banhar. Part tres : lo duc de Montmorenci es descapitat al Capitòli de Tolosa per s'èsser insurgit contra Richelieu. Personatge evanescent, en cròs, es evocat dins las letras dels autres personatges d'aquela tresena partida epistolara, sens jamai aparéisser de pèl e d'òsses.

Lo vuèg es constitutiu de l'eròi lafontian, a l'imatge del país inexistent de lor autor. Lafont va fins a teorizar sa concepcion de l'eroïsme vuèg dins son obratge *Le Chevalier et son Désir*, estudi de medievistica ont analisa l'eròi epic e lo subjècte lyric. Sa teoria s'aplica en fach a la màger part de sos protagonistas romanesques e reproduitz sa pròpria experiéncia familiara. Lafont, sos personatges e lo cavalièr medieval epic o cortés son las variants d'un meteis modèl abstrach (Lafont 1992 : 110-112) :

Manque capital dans la fable médiévale, l'épique et le romanesque : les héros sont sans mère... L'amour des chevaliers a ce vide à son origine historique et structurelle.

Élevé entre nourrice et servantes, le garçon de ce temps se trouve privé d'un recours fondamental de construction psychique... Structurellement nous atteignons par ce manque le lieu de fragilité de la personne masculine médiévale...

Le père lui aussi se dérobe. Il le fait dès l'enfance du fils. Le noble ne s'occupe pas de sa progéniture. Mais il lui est sans arrêt proposé en représentation. Par la fable, comme la mère.

Cette personne doit concevoir pour fonder sa différence sexuelle non l'absence de phallus instituant la femme par la mère, mais le manque de la mère abolissant la femme. Elle se trouve ainsi confrontée à l'inexplicabilité même du phallus, signifiant privé de négation, sexe sans altérité constitutive. Le chevalier devra vivre avec cette énigme, ce noyau évidé d'un être en conséquence abandonné au perpétuel déséquilibre. Cela se traduit par l'émotivité du guerrier le plus farouche. Le signe narratif en est la pâmouison si fréquente...

[Importància de l'oncle mairal] [C'est] un seigneur aîné et ami, mais le nom lui reste... Il donne l'épée, le phallus... Avec l'épée donnée [dans l'adobament] l'on devient chevalier, donc mâle institué dans une institution totalement maternante...

Ce qui complique tout dans l'expérience vécue, c'est la non-résolution en ce temps et dans ce cadre de la castration, phase constitutive de la construction du moi. La mère manquant à son éros et le père lui demeurant un signifiant érotique sans présence réelle, l'enfant, bien avant que la chevalerie ne secoure sa psyché, est promis à ne désirer que du vide...

Lafont nos liura aici un retrach robòt de sos eròis e un autoretrach. En l'absència de sos parents, foncionaris de longa en desplaçaments, foguèt abalit entre Nimes, Mossac e Cauvisson per sos grands mairals, que li donèron, non l'espasa, mas la lenga. Es benlèu aquela configuracion familiala que lo condemna a « pas desirar que de vuèg », coma l'enfant del *Cèrcadieu*, darrièr roman de Lafont (2007), que se met en quista d'una divinitat absenta. Aquel vuèg es un país inexistent, Occitània. La mai bèla descripcion nos en es donada dins un tròç de *La Festa 1 (Lo Cavalier de Març)*; Lafont 1983 : 447), quand lo Cavalier de Març, creacion fantasmatica d'Amielh, parla als joves al torn del fuòc.

Lo pas de ma bèstia m'a fach conéisser d'aquela maniera qu'avem un país tan grand coma nòstre desir, e vesetz, leis enfants, cau pas creire que lo desir de la terra s'agote amb lo vielhum, ges de desir s'agota jamai, son lei fòrças que s'abenan, amòr d'aquò vos parle anuech per vos dire de prene chivau e camin, ai pas capitat ieu d'arribar a ges de terme dau país nòstre, encara mens a lo ceclar d'una possession ferma de l'agachada...

Desir dobèrt sul vuèg, oncles o grands mairals compensant l'absència dels parents, dangièr de s'empeirar en oppressor, tals son los tres caractèrs de l'eròi lafontian. Lafont resòlv lo tresen en fasant generalament (mas pas totjorn) morir son personatge abans que vire mal, valent a dire abans que capite o trionfe dins son dessenh. L'eròi morís innocent a l'estat de borron. Quant als parents absents, la tièra es longa : Joan Larsinhac se refugia dins Tarn a cò d'un oncle, coma Joan Ventenac. Lo Pèire dels *Camins de la saba* es abalit per son grand, coma l'Amielh de *La Festa*. Patron Aubin de *La Reborsiera* es, el, abalit per tres oncles.

Patron Aubin, lo protagonista de *La Reborsiera* (1991), es l'avatar d'un tipe d'eròi popularizat per Joseph Conrad, lo Kurtz de *Heart of Darkness / Còr de tenèbras* (1899), que revèrta a son torn lo Daniel Dravot de *The Man who would be king / L'òme que volguèt èsser rei* de Rudyard Kipling (1888). Patron Aubin s'inscriu dins una longa

tradicion d'eròis conquistadors que davalan al fons de l'horror, al còr de las tenèbras, dins lo temps que remontan lo flume d'un territòri salvatge e primitiu, en Asia, Africa o America. Viatge iniciatic dins las prigondors de *terrae incognitae*, qu'aquel inconegut siá una region inexplorada, l'inscscient de l'explorator o la natura umana amb son potencial de barbariá. La fin es totjorn tragica, sovent non desprovesida de grandor.

Aquel patron Aubin, qu'es inspirat del conquistador real Cabeza de Vaca e que jòga los dos ròtles principals de *Heart of Darkness*, lo de Kurtz, barbar emperaire d'un infèrn natural, e lo de Charles Marlow, navigator remontant Còngo a sa cèrca, es una d'aquelas figuras d'aventurièrs bauges e suicidaris, d'aqueles perdents magnifics, coma lo cineasta John Huston los afecionava e coma Werner Herzog ne metèt en scèna dins *Aguirre, la colèra de Dieu*. Lo *pícaro* deseiretat de la debuta se muda en inventor genial, puèi en *conquistador* sagnós e sens pietat, animat d'un fe fanatica, perfiecha illustracion de l'eroïsme mostrós.

Lo *great loser* es saique la figura mai frequenta de l'eròi lafontian, projeccion narcissica de l'autor dins sa creatura. A la maniera del Guilhèm del *Pouèmo dóu Rose*, lo romancièr sembla que s'escriba : « Aussas li got à la causo vincudo ! ».

6. Bodon : lo sant sens Dieu

Per Lafont, l'eroïsme repausa sus una paradòxa : l'eròi que capita a venir eròi es pas pus un eròi. Podèm definir l'eroïsme segon un autre paradigma, tan paradoxal coma lo precedent. Lo podèm definir coma una nocion ambigua e mai contradictòria : l'eroïsme es l'espaci comprés entre dos pòls antagonistas, l'eroïsme egotista e l'eroïsme altruista. Lo primièr pòl es narcissic : a per motivacion una valorizacion del ieu. Lo segond refusa al contrari la reconeissença sociala e la satisfaccion narcissica. Lo cursor de l'eroïsme se desplaça long d'aquel espaci comprés entre dos extrèms, l'atlèta o lo sant.

Se presenta sovent los personatges de Bodon coma d'antieròis. Es vertat s'entendèm per aquel mot d'eròis privats dels atributs eroïcs tradicionals pròpris al pòl egotista : prestigi e prestància, coratge fisic, encarnacion sedusenta d'una causa, exemple positiu apte a provocar l'identificacion e a suscitar d'emuls. Pasmens, l'eròi bodonenc existís plan, pas solament al sens de protagonista. S'encarna dins un cas particular d'eroïsme, la santetat. Santetat paradoxala, es una santetat sens Dieu. Lo sant bodonenc (totes los protagonistas de Bodon) es una figura evangelica qu'anóncia pas cap de bona novèla, cap de redempcion, cap de vida eternala. Lo sant bodonenc complís l'ideal moral evangelic sens espèr de recompensa, jos un cèl vuèg de tot Dieu, de tota transcendéncia. Son abnegacion es absoluta. Relèga luènh darrièr el tot lo martirologi crestian, e mai lo quite Crist. Lo sant bodonenc pren l'Evangèli a sa pròpria trapèla e bat lo Filh de Dieu sus son terren privilegiat, qu'es moral. Aplica a la letra los precèptes del sermon sus la montanha, mas sens la mencion iniciala « aüroses », ni la recompensa promesa. Per reprene la formulacion de las beatituds donada dins *L'Evangèli de Bertomieu*, es per pas res que lo subjècte bodonenc es paure en esperit o caritadós, es de badas que plora e qu'a talent e set, que perdona e qu'a lo còr pur, que patís per rason de justícia e que se fa insolentar, persecutar e calomniar. Patís tot aquò sens espèr de retribucion. Fa çò que ges de sant faguèt pas jamai : subís la passion sens resurreccion, lo martiri sens salut, ni paradís ni vida eternala. Encarna lo concèpte de santetat a son ponch limit, fins a l'absurde. Es un sant atèu.

De las tres vertuts teologalas, lo sant bodonenc, incapable de fe e d'esperança, reten pas que la caritat. Se tracta pas d'una caritat activa, butada per un amor cremant o mistic de la creatura. Es una caritat per default, que se pòt definir per tres traches, l'umilitat, l'innocuitat e la passivitat. L'umilitat, valent a dire la totala abséncia de vanitat sociala o de complasença narcissica. Innocuitat puslèu qu'innocéncia, perque lo personatge bodonenc es un pecador de la carn flaca, un capon, un client de prostituidas. Innocuitat tanben, perque la caritat consistís mens a far lo ben qu'a far pas lo mal, caritat minimala d'un savi qu'a tirat la leiçon de l'Istòria e comprés qu'es tan dangierós de voler far lo ben d'autrú coma de li voler far de mal. Passivitat enfin, perque aquela caritat resulta pas d'un esfòrç, mas d'una flaquesa de la volontat. Lo sant bodonenc es fatalista, se remet a sa natura, sens se pagar de mots, banha dins un quietisme moral qu'exclutz pas l'inconfòrt, al contrari. Es menat per l'azard dels rescontres, per la volontat d'un pus fòrt, pel vent d'autan quand bufa, per la flaquesa de son temperament, per sa lassiera de la vida. Seguís lo principi de non-resisténcia al mal, non pas tal coma l'enoncièt Tolstoi a la fin de sa vida, mas a son biais, non-violent per default mai que per conviccion, non-violent coma la lèbre o l'anhèl, per determinisme biologic.

« Per tant que patiscatz, nòstre Sénher a mai patit » s'escriu lo pepin al primièr capítol del *Libre de Catòia* (Bodon 1966 : 7). « Nòstre Sénher a mai patit, aital cal dire » li fa resson lo narrador de *La Quimèra* quand assaja d'escandalhar la prigondor de sa misèria (Bodon 1974 : 11). L'escomesa de Bodon es precisament de far mentir aquela maxima, de propausar d'exemples d'umanitat ordinària que passan lo Crist per lors sofrenças e doncas per lor condicion tragica. Lo destin del Crist es pas tragic, puèi que s'acaba sus la redempcion. La derellicion absoluta de l'eròi bodonenc enauça sa grandor tragica al dessus del Crist.

Es dins un tèxt inacabat e lacunar, que son autor cresiá perdut, que cal saique cercar lo modèl mai ancian e mai emblematic de la santetat bodonenca, *L'Evangèli de Bertomieu*. Lo narrador s'i designa coma Suau. Es lo nom d'un personatge real, companhon roergat de Bodon dins la deportacion a Breslau, institutor del Segalar coma el e coma el poèta. Gabriel Suau (1922-1946), suls conselhs de Bodon, escriu d'Alemanha tres letras a Molin, dont doas acompanhadas d'un poèma. Aqueles dos poèmas son tant mai esmovents que lors vèrses de mirlitons patisson de la comparason amb los romances de Bodon. « Languissi mon país », per exemple, es mandat en meteis temps que « Lo vedèl » de Bodon. Se verifica un còp de mai que la sinceritat basta pas a far de bona poesia. Gabriel Suau moriguèt a 24 ans de las seguidas d'una operacion de l'apendiciti, un an aprèp son retorn, en plen vam felibrenc. D'aquel frairèt cabdèt tròp lèu partit, Bodon fa donc lo personatge central de *L'Evangèli de Bertomieu*. Lo tèxt es a l'imatge de son narrador, incomplet, trauca de vuèg, oblidat del quite Bodon. Suau (« lo doç »), del pus fons de sa misèria de deportat, veï aparéisser per el tot sol l'apòstol Bertomieu. Las aparicions se succedisson, Bertomieu li conta la vida del Crist a son biais, en quichant sus la misèria, la sieuna de Bertomieu e la del pòble ebrèu. Aital, en contraponch de la deportacion que conta Suau, se debana lo testimoniatge evangelic de Bertomieu. Lo messatge de Bertomieu es simple : per tant que patiscas en Alemanha, ieu Bertomieu ai mai patit. E mai daissa entendre qu'a mai patit que lo quite Crist. Bertomieu encarna lo pus fons de la misèria e de la derellicion. A perdut sos enfants, un mòrt a la mina, l'autre crucificat coma rebèl. Mas, çò pièger, traís sa paura femna en anant vendre un ase a la vila. Lo vend mal e degalha al bordèl son magre argent. Es alara que rescontra lo Crist : tornarà pas a son ostal. Marrida consciéncia de l'adultèri venal e de l'abandon de sa vièlha, misèria materiala, res es

pas esparnhat a Bertomieu quand se daissa anar a seguir lo « Mèstre ». Se tracta plan de « daissar anar ». S'abandona, coma totes los personatges de Bodon, seguís sa penda, coneis lo fons de l'umiliacion. « Sabi pas solament se lo mèstre me coneissiá » (Bodon 1988 : 224).

Estranha coïncidència : Bodon e Lafont escriguèron cadun de son costat un *Bertomieu*, sens conéisser lo de l'autre, ni quitament son existéncia. Sol Lafont aguèt coneissença, en 1988, de *L'Evangèli de Bertomieu* de Bodon, dos ans aprèp la parucion del sieu. Las doas òbras, de segur, an pas grand causa de comun, levat sus un ponch essencial : los dos Bertomieus son de martirs sens retribucion. Lo Bertomieu de Lafont pèrd la fe al moment de marchar al suplici (serà escorjat viu), compren que lo cèl es vuèg, que cap de Dieu recompensarà pas son horrible patiment e que sa sofrença serà vana.

Los personatges bodonencs se presentan coma un invariant, un element constant que torna espelir d'un roman a l'autre. E mai podèm dire qu'existís pas qu'un sol personatge bodonenc, que se manifestà dins d'epòcas, de mitans e d'atges diferents. Lo narrador anonim del *Libre dels grands jorns* es un felibre dins la fòrça o lo descreis de l'atge, mentre qu'Ambròsi Lorei de *La Santa Estèla del centenari* es un felibre novelari. Lo primièr es çò que seriá vengut lo segond s'aviá pas viscut son malencontre. L'autor plaça lo meteis personatge dins de situacions variablas.

Totes los libres de Bodon son comols de religion, traversats de tròces d'eloquència sacrada embeguda de poesia e d'emocion. Una religion es tres causas : una etica, una cultura e la fe dins de dògmas. A Bodon manca pas que la tresena causa, la fe. Assaja de complir l'etica de caritat fins al cap, a son biais qu'avèm vist : dins l'umilitat absoluta e la compassion sens postura. Se congosta de la cultura crestiana, de la poesia de sas pregàrias e de sos rites. Una languison dels temps de fe se'n desgatja, mas la fe demòra inaccessible. Robèrt Lafont, dins son prefaci (Lafont 1988 : 18), parla de « l'absurd crestian de la fe sens salut », de « nòstra comuna condicion de tropeu ». Demòra pas que la poesia d'un discors religiós bufèc, que servís de contraponch a totes los romans : los presics dels testimònis de Jeovà o del pepin de Catòia, los presics catolics o uganands de *La Quimèra*, acompanyats de pregàrias e de salmes.

Rejónher lo tropèl, se fondre dins l'anonimat de sa misèria, aquò's per Bodon lo biais melhor d'assumir son umanitat. La vida a pas d'autre sens qu'aquela preséncia al mièg dels òmes, que cada roman explòra a son biais. Los eròis de Bodon son mai sants que lo Crist, perque son pas qu'òmes e que la santetat se mesura a l'umanitat e l'umanitat al potencial de sofrença qu'òm reclaus. Es la rason perqué las creaturas que participan mai de l'umana condicion son las femnas, puèi que son mai victimas encara e qu'an una mai granda facultat de patiment. Los personatges mascles agachan amb una frustracion resignada aqueles exemples inaccessibles de santetat : las prostituidas de *La Grava sul camin* o del *Libre dels grands jorns* ; Cristiana, la promesa garrèla de Savinhac ; Joseta, l'amiga d'una nuèch d'Ambròsi Lorei dins *La Santa Estèla del centenari* ; Lilon de *La Quimèra*, que se sacrifica per Pèire Vaissier, mas tanben Dòria del « Castèl de raive » (*Contes del meu ostal*) o la maire del « Niu de las sèrps » (*Contes de Viaur*). Femnas inaccessiblas autrament que dins la prostitucion, femnas qu'òm pòt pas aimar qu'en las tuant, la sola solucion per un òme d'accedir a elas e a lor gra de santetat es de venir femna el meteis. Tal es benlèu lo sens del darrièr roman inacabat, *Las Domaisèlas*, que sos racontes de travestiment e de transsexualisme presentan aitant d'ascèsis per agandir enfin la femna e lo còr de l'uman, valent a dire lo salut, un salut sens endeman que la mòrt.

Cossí tòrcer lo còl a l'eroïsme sens i renonciar completament ? Los dos roman-cièrs màgers del XX^{en} sègle occitan temptan de resòlvre aquesta aporia que se pausa a eles fòrça lèu, dins lor jovença e lor experiéncia de la guèrra, e que determinarà tota lor òbra a venir, un « talhant » son eròi abans sa consacracion coma eròi, l'autre l'immèrgissent dins la pasta sofrenta de l'umanitat : l'eròi talhat o lo sant sens Dieu... Las doas òbras se respondon per delà lo temps e la mòrt. Aital legidas en parallèl, intran en ressonància e aumentan lor riquesa de sens e lor poder de suggestion, a l'imatge de l'amistat frairala que liguèt los dos òmes tot lo temps de lor vida.

Bibliografia

ANATOLE, Christian (ed.) (1987) : *Jean Boudou. Actes du Colloque de Naucelle (27, 28, 29 septembre 1985)*. Besièrs : CIDO.

BODON, Joan (1951) : *Contes del meu ostal*. Vilafranca de Roergue : Imprimerie Salingardes.

BODON, Joan (1953) : *Contes dels Balssàs*, amb version francesa de l'autor. Vilafranca de Roergue : Imprimerie Salingardes.

BODON, Joan (1956) : *La Grava sul camin*. Tolosa : IEO.

BODON, Joan (1960) : *La Santa Estèla del centenari*. Rodés : Subervie.

BODON, Joan (1964) : *Lo Libre dels grands jorns*. Tolosa : IEO.

BODON, Joan (1966) : *Lo Libre de Catòia*. Lavit de Lomanha : Lo Libre occitan. Citat d'aprèp sa reedicion dins la colleccion *A Tots*, 1978.

BODON, Joan (1974) : *La Quimèra*. Tolosa : IEO (*A Tots*).

BODON, Joan (1976) : *Las Domaisèlas*. Tolosa : IEO (*A Tots*).

BODON, Joan (1986) : *Letras de Joan Bodon a Enric Mouly*. Naucèla ; Enèrgas : Société des amis de Jean Boudou ; Vent Terral.

BODON, Joan (1988) : *La Grava sul camin. L'Evangèli de Bertomieu*. Rodés : Edicions de Roergue. Prefaci de Robèrt Lafont.

BODON, Joan (2010) : *Poèmas*. Puèglaurenç : IEO.

CANTALAUSA (1975) : *Joan Bodon. Documents*. Tolosa : CREO.

JULIEN, Danielle (1996) : *Études sur La Festa de Robert Lafont*. Montpelhièr : Universitat de Montpelhièr 3 - Pau Valèri. Tèsi inedita.

LAFONT, Robert (1946) : *Paraulas au vielh silenci*. Tolosa : SEO. Citat d'aprèp sa reedicion dins Lafont (2011).

LAFONT, Robert (1951) : *Vida de Joan Larsinhac*. Tolosa : IEO. Citat d'aprèp sa reedicion dins la colleccion *A Tots*, 1978.

- LAFONT, Robert (1965) : *Lei Camins de la saba*. Tolosa : IEO.
- LAFONT, Robert (1983) : *La Festa. Libre 1 : Lo Cavalier de Març*. Lion ; París : Fédérop ; Le Chemin Vert.
- LAFONT, Robert (1984) : *La Festa. Libre 2 : Lo Libre de Joan*. Lion ; París : Fédérop ; Le Chemin Vert.
- LAFONT, Robert (1986) : *Bertomieu*. Glèisa Nueva d'Issac : Fédérop.
- LAFONT, Robert (1988) : « Prefaci ». In : BODON, Joan : *La Grava sul camin. L'Evangèli de Bertomieu*. Rodés : Edicions de Roergue, p. 5-25.
- LAFONT, Robert (1989) : *La Reborsiera*. Glèisa Nueva d'Issac : Fédérop.
- LAFONT, Robert (1992) : *Le Chevalier et son Désir*. París : Kimé.
- LAFONT, Robert (1996) : *Insularas*. Tolosa : IEO (A Tots).
- LAFONT, Robert (2001) : *L'Eròl talhat*. Perpignan : Trabucaire.
- LAFONT, Robert (2007) : *Lo Cèrcadieu*. Pau : Reclams.
- LAFONT, Robert (2011) : *Poèmas 1943-1984*. Montpeirós : Jorn. Repren, entre autres recuèlhs, Lafont (1946).
- PEDUSSAUD, Miquèl (ed.) (2013) : *Edicion critica de la correspondéncia de Joan Bodon a Robèrt Lafont (1951-1974)*. Montpelhièr : Universitat de Montpelhièr 3 - Pau Valèri. Memòri de Màster 2 LLCER (especialitat occitan), jos la direccion de Maria-Joana Verny. Obratge en linha, disponible sus *Occitanica*, mediatèca enciclopedica : <http://occitanica.eu/omeka/viewer/show/11222#page/n0/mode/1up>

Lecture des *Quatre Sèt* (*Carré de sept*) de Charles Galtier

Rémy GASIGLIA
Université Nice Sophia Antipolis

Nous voudrions saluer la mémoire de l'écrivain et ethnologue provençal Charles Galtier, disparu il y a dix ans cette année, avec une lecture de la plus célèbre de ses pièces de théâtre, *Li Quatre Sèt*, « dramo en tres ate » ('Drame en trois actes'¹) écrite en 1945, prix Mistral 1946.

L'argument en est connu. Elo ('Elle') est avertie par un songe, puis par les cartes, que son mari, Nur, va mourir. Un jeune moissonneur le confirme, car il est le Destin. En effet, Nur tombe d'un arbre. Au début de l'acte II, il se trouve sur le seuil de l'autre monde. Il y découvre que les destinées sont inscrites sur un grand livre, que chaque vie correspond à un cierge qui s'éteint au moment du trépas, mais que le Destin offre au mourant de lui échapper lors d'une partie de poker en trois donnes. Nur joue et gagne la vie de ses voisins Marrit-Fèrri et Bessoun. Puis la sienne en échange de celle de sa femme : c'était l'enjeu d'une donne à laquelle il a refusé de participer, mais les cartes qu'il s'est laissé distribuer l'emportaient et le Destin intervertit les cierges des époux à l'insu de Nur. À l'acte III, celui-ci revient à lui dans son lit et révèle à sa femme ce qu'il sait. Quand arrive le Destin, Elo croit donc qu'il vient chercher Nur et, pour le sauver en échange de sa propre vie, joue au poker l'inversion de leurs cierges. Elle triche, gagne... et apprend horrifiée qu'elle a ainsi provoqué la mort de son mari.

Nous lirons d'abord ce « drame » comme une tragédie, car l'auteur y met en scène la liberté humaine aux prises avec les ruses du destin. Puis nous verrons qu'il s'agit plus précisément d'une tragédie philosophique, à replacer dans son contexte historique et littéraire. Nous en examinerons enfin la dimension symbolique originale.

1. Une tragédie

Parler de tragédie, c'est inévitablement penser à la dramaturgie classique française. Mais Boileau n'a laissé que de vagues traces dans *Li Quatre Sèt*. Galtier y introduit le poker des westerns et des films de gangsters américains dans le cadre du « théâtre

---

¹ Nous citons les traductions de Charles Galtier.

paysan » occitan (Alranq 1995 : 16), tout en pratiquant les allégories des moralités médiévales et des drames symbolistes. Restent l'unité de temps et les bienséances qui font par exemple que le public est informé de la chute de Nur grâce à la teichoscopie. L'on a en fait ici un fantastique nourri de symboles traditionnels. À la Bible, l'auteur emprunte le songe prémonitoire. À ses origines bohémiennes (cf. Galtier 1974), la cartomancie. Aux danses macabres, le faucheur. Au « mektoub » musulman, le motif du grand livre. Au conte populaire de *La Mort-parrain*, les cierges de vie².

Li Quatre Sèt sont une tragédie surtout par leur contenu et illustrent la définition d'Henri Gouhier : « toute tragédie se joue parmi des hommes libres ou qui se croient tels, même dans un monde que gouverne le destin » (Gouhier 1973 : 35). Le Destin prétend laisser de temps à autre une chance aux hommes : leur avenir serait écrit au crayon et repassé à l'encre après coup. De même, le poker déciderait de leur mort. Mais le Destin gagne toujours et les efforts humains ne font qu'assurer son triomphe.

La métaphore du poker est parlante. Ce jeu repose sur le bluff, c'est-à-dire le mensonge. Bluff inattendu, pour gagner, le Destin feint de perdre, puisqu'il se laisse battre par Elo pour s'emparer de Nur. Quant à la règle du jeu, Galtier semble l'avoir inventée, car ici la quinte floche majeure à la couleur ne l'emporte pas, elle est battue par le carré de sept. « Res i'es jamai segur d'agué gagna » ('Personne n'y est jamais certain d'avoir gagné' ; II, 1) en recevant la combinaison de cartes majeure, puisqu'elle peut être battue par cette main très inférieure. Cette règle fantaisiste métaphorise la vanité de l'espoir d'échapper au Destin. La liberté est une illusion, c'est ce que symbolise le carré de sept qui domine l'action et dont le sens en cartomancie est négatif. Lors de la réussite initiale, il annonce « [un] affaire [...] di mai grave » ('[une] affaire [...] très grave' ; I, 1) concernant Nur. Puis il permet aux époux de remporter chacun une partie dont les gains, s'annulant, provoquent la catastrophe. En outre, le Destin est déloyal. Nur ne veut pas jouer sa vie contre celle de sa femme, vu qu'elle a l'espérance de vie la plus longue (le cierge le plus long). Mais il gagne malgré lui et commet l'erreur de faire *a posteriori* une hypothèse : « S'aviéu agu lou long cire e ma

---

² Sur le conte de *La Mort-parrain* (332 dans la classification Aarne-Thompson) et son utilisation par un autre auteur occitan, l'abbé Fabre (*Histoïra de Jean l'an prés*, 1756, 1765), cf. Le Roy Ladurie (1981 : 183-508). *La Mort-parrain* appartient au groupe universel et immémorial des contes de la « mort trompée », qui a aussi inspiré *l'Alceste* d'Euripide (cf. Delcourt-Curvers, in Euripide 1962 : 55). Selon notre collègue Gérard Gouiran, que nous remercions, cette pièce figure dans l'hypotexte des *Quatre Sèt*, car Elo accepte de mourir à la place de son époux comme Alceste à la place du sien, Admète. Nous relevons d'autres similitudes. Le Destin, qui chez Galtier fait son « obro » ('travail') avec une montre et une faux, peut devoir quelque chose au personnage de Thanatos apparaissant à « l'heure fixée », « une épée à la main », pour remplir son « office » (Prologue). Les deux pièces contiennent la scène d'adieu du mourant à ses enfants (*Alceste*, IIe épisode / *Li Quatre Sèt*, III, 4). Le conseil d'Hercule (« vis le jour présent, le seul qui soit à toi. Inscris le reste au compte du destin », IVe épisode) peut annoncer le « carpe diem » de Nur, qui ne croit pas aux lignes de la main : « ai sèmpre pres la vido dóu bon coustat. [...] Ame mai me servi de mi man pèr culi ço qu'atrove en camin, liogo de ié demanda quent sara, deman, moun camin » ('j'ai toujours pris la vie du bon côté. [...] J'aime mieux m[e] servir [de mes mains] pour cueillir ce que je trouve en chemin, plutôt que de leur demander quel sera, demain, ce chemin') (I, 2). Mais pour le reste les deux textes sont très différents. Essentiellement, Admète a supplié ses proches de le remplacer et n'a trouvé que sa femme pour mourir à sa place, alors que Nur accepte sa propre fin et refuse l'offre de son épouse, qui se sacrifie malgré lui. Elo est en outre persuadée que Nur est plus utile qu'elle-même à leurs enfants, tandis qu'Alceste s'inquiète de l'avenir des siens et redoute qu'Admète ne leur donne une marâtre. Enfin, le provisoire retour à la vie de Nur, qui n'échappe pas à son destin, s'oppose évidemment à la résurrection d'Alceste, heureux dénouement de l'étrange tragédie d'Euripide.

femo lou court, auriéu poussu te demanda de li cambia de plaço » ('Si j'avais eu le long et ma femme le court, j'aurais pu te demander de les changer de place' ; II, 1). Quoiqu'il exclue cet enjeu, dès qu'il tourne le dos le Destin échange leurs cierges.

Ce qui montre que « la Fatalité, c'est le triomphe du langage » (Domenach 1973 : 33) : le Destin prend au mot, même quand il s'agit de paroles en l'air. Nur dit préférer que la mort le prenne par-derrière. Aussitôt, derrière lui, le moissonneur brandit sa faux. La pièce tout entière semble issue des « biais de parla » ('façon[s] de parler' ; II, 1). Le Destin définit ainsi sa propre personnification : « Parlas di couquinarié dóu Destin, coume di sourire de l'Amour o dóu tuclige de la Fortuno... Vesès, de nàutri tóuti fasès de gènt » ('Vous parlez des roueries du Destin, comme des sourires de l'Amour ou de l'aveuglement de la Fortune... de nous tous vous faites des êtres humains' ; II, 1). Pourquoi a-t-il l'apparence d'un moissonneur ? « Avès-ti jamais ausi dire : "La Mort vèn de sega 'quel ome" ? En fa, es pas la Mort, es iéu que tène la daïo » ("N'avez-vous jamais entendu dire : 'La mort vient de faucher cet homme' ? En réalité, ce n'est pas la Mort, c'est moi"). De même, quand Nur rallume le cierge d'un mourant, il constate en riant : « n'en vaqui un [...] que me dèu uno bello candèlo » ('en voilà un [...] qui me doit une fière chandelle'). En prononçant certains mots, Nur fait donc son propre destin. Selon Domenach, « cet Autre qui me domine est Moi-même, à un degré mal connu de moi ; le destin est liberté, et la liberté destin » (Domenach 1973 : 32). Acte III, scène 3, Nur, qui s'estime libre, finit par avouer que le Destin est la forme que prend sa propre absence de volonté, l'abdication de sa liberté :

n'en siéu à me demanda se, lou Destin, nous aurié pas faugu fini pèr l'enventa pèr ié douna à desembouia, en foro de nautre, d'ùni cabedèu trop coumplica pèr nòsti pichòti tèsto e nòsti pichoun cor d'ome... O, me sèmblo que soulet, lou Destin, a lou dre de cambia de plaço d'ùni cire. Nautre³...

Elo fait l'inverse. Elle qui croit au destin comprend que c'est un tricheur sadique : « vous amusas de nautre coume lou cat d'uno furo » ('vous jou[ez] avec nous comme le chat avec la souris' ; III, 5). Elle essaie pourtant de l'affronter. Mais ses tentatives échouent toutes. À l'acte I, pour empêcher le Destin de trouver Nur, elle envoie celui-ci cueillir du tilleul au lieu d'arracher des pommes de terre comme prévu. Or, sur le carnet du Destin il est écrit que Nur doit mourir en tombant d'un arbre ! Pour être à armes égales, lors de la partie de poker finale, elle triche, en vain. D'ailleurs, son adversaire n'est nullement surpris qu'elle veuille l'affronter et accepte qu'elle mette son propre cierge en jeu avec des mots - « Mai o », « Bèn entendu » ('Mais oui', 'Bien entendu') - qui montrent qu'il avait prévu cette pauvre ruse. Le sort est ironique, on le sait, voilà pourquoi le moissonneur se présente à Elo en riant. Mais la grandeur de cette femme est d'exercer sa liberté, de lutter contre le marionnettiste métaphysique et de se sentir responsable de ses actes, même à l'issue d'un combat perdu d'avance : « dequ'ai fa ? » s'exclame-t-elle ('qu'ai-je fait ?' ; I, 3 et 4). Elle est une véritable héroïne tragique, peut-être le personnage principal de la pièce.

Même conclusion si l'on suppose que le destin est en elle. La psychanalyse dirait peut-être que, paradoxalement, il est son désir refoulé... de se débarrasser de son

---

³ J'en viens à me demander si, le Destin, il ne nous aurait pas fallu finir par l'inventer pour lui donner à résoudre, en dehors de nous, certains problèmes trop compliqués pour nos petits cerveaux et nos petits cœurs d'hommes... Oui, je crois que seul le Destin a le droit de changer de place certains cierges... Nous-mêmes...

mari. Car tout part de son rêve dans lequel elle faisait une réussite annonçant la mort de Nur. Celui-ci lui arrachait ses cartes pour les déchirer. Elle le repoussait et il se blessait avec une faux, signe fatal. Les cartes de la réussite rêvée, qui réapparaissent dans la réussite vécue, représentent les personnages en une mise en abyme proleptique. Le roi de carreau est Nur, le valet de pique le Destin et le neuf de pique la Mort. Il y a encore la dame de pique, en qui Nur voit ironiquement une « femo treitesso que me vòu mau » ('femme perfide qui cherche à me nuire' ; I, 1). Or, elle représente Elo, comme le carré de sept qui annonce un entourage dangereux. Traditionnellement, les quatre sept annoncent aussi l'effondrement d'une association paraissant stable, c'est-à-dire, ici, le couple. Tout cela peut exprimer l'envie inconsciente d'Elo de voir mourir son mari et son sentiment de culpabilité, d'où la réaction prêtée à Nur dans le rêve de déchirer les cartes. Dans le réel, Elo prend des initiatives destinées à sauver Nur qui, comme des actes manqués, provoquent sa mort. Un mot d'esprit d'Elo, rapporté par Nur, est révélateur, comme tous les mots d'esprit : « Ve ! me fai, quand n'i'aura un de nàutri dous que sara mort, restarai plus eici... Vendrai lou mas e anarai viéure dins uno vilo... » ('Vois-tu, reprend-elle, lorsqu'il y en aura un de nous deux qui sera mort, je ne resterai plus ici... je vendrai la maison et j'irai habiter en ville...' ; I, 2). Notons que Galtier semble suggérer cette interprétation en indiquant dans sa traduction qu'Elo pousse « un cri étrange » quand Nur est menacé par la faux du moissonneur (I, 2), puis un « un appel étrange et farouche⁴ » quand il tombe de l'arbre (I, 3). De quelle culpabilité parle-t-il en se demandant à propos de sa propre pièce « si les desseins de cette Fatalité implacable [...] n'auraient pas été déjoués sans la tricherie dont la femme de Nheur s'est rendue coupable⁵ » (Galtier 1993 : 149) ? Culpabilité de se révolter contre le Destin, ou culpabilité secrète dont la précédente n'est que le masque ?

Cette question conduit à s'interroger sur la signification des *Quatre Sèt*.

2. Une tragédie philosophique

En effet, Nur doit être la victime parce que son nom est l'abréviation de Bonur ('Bonheur') et que « l'homme heureux est toujours coupable⁶ ». Nur se sent coupable en effet : « sabe pas trop coume faire pèr que me siegue perdouna aquéu... aquéu bonur » ('je ne sais trop comment faire pour me faire pardonner ce... ce bonheur' ; I, 2). Il se compare à Polycrate dont les dieux refusèrent l'anneau destiné à obtenir le pardon de sa richesse. Mais Galtier excluant toute transcendance, Nur est persuadé que « i'a rèn de redouta dóu cèu » ('il n'y a rien à redouter du ciel' ; I, 2). Dans ces conditions, son « malheur sans raison, la culpabilité sans crime » semble renvoyer à la thèse de Domenach (1973 : 30-31) :

---

⁴ Nous citons la version française, curieusement plus révélatrice que le texte provençal qui chaque fois indique seulement « un crid ferouge ».

⁵ Nur se nomme Nheur dans la version française. Galtier ajoute : « L'auteur n'a pas voulu répondre lui-même à cette question car il a toujours pensé que le rôle du poète n'est pas d'apporter une solution mais au contraire de poser les données du problème ».

⁶ Péguy, à propos d'*Œdipe-Roi*, « Les Suppliants parallèles » (1905), évoqué par Domenach (1973 : 23).

la « mort de Dieu », censée avoir entraîné la mort de la tragédie, [...] est au contraire impliquée dans la tragédie dont elle constitue le noyau originel, et dont elle ne cesse pas d'inspirer l'action.

Quoi qu'il en soit, en fait de « malheur sans raison » *Li Quatre Sèt* sont représentatifs de la pensée de leur époque. Après la Deuxième Guerre mondiale, où la mort a fauché aveuglément des millions de gens, le théâtre et le cinéma traitent de la vie, de la mort, de la liberté, du destin et représentent le passage de la vie à l'au-delà.

En 1946, Armand Salacrou, dans *Les Nuits de la colère*, montre des résistants tués en 1944 débattant de ce qui leur est arrivé. Il pose le problème de la nécessité, de la liberté, de l'absurde, de la responsabilité et de l'engagement. En 1947, dans *Les jeux sont faits*, film de Jean Delannoy dont Jean-Paul Sartre a écrit le scénario, des défunts sont autorisés à revenir sur terre par les bureaucrates de la mort qui possèdent, comme chez Galtier, un « énorme registre » où est consigné le sort de chacun (Sartre 1947 : 39). Mais les morts ne peuvent éviter de refaire les erreurs qui les ont conduits à leur perte. Pour Sartre, qui ne croit pas au destin, l'homme est libre mais n'ose exercer sa liberté parce qu'il est prisonnier des autres. Nur non plus ne sait pas exercer sa liberté... Créé en 1948, *L'État de siège* d'Albert Camus est certes une réflexion sur le totalitarisme que métaphorise une épidémie de peste, mais sa dramaturgie est la même que celle des *Quatre Sèt* : la Peste est un homme en uniforme et la Mort est sa secrétaire, qui raye les noms de ses victimes sur un carnet rappelant celui du moissonneur. « Je fais un métier ingrat », dit-elle (Camus 2013 : 754) ; « aquéu mestié fau que lou fague », se justifie le moissonneur ('ce métier, il faut que je le fasse' ; I, 3). Quant à l'intrigue, elle rappelle *Li Quatre Sèt* (et *l'Alceste* d'Euripide), le héros donnant sa vie en échange de celle de la femme qu'il aime. En 1950, dans *Orphée*, film de Jean Cocteau, on voit la bureaucratie de l'au-delà, les va-et-vient entre ici-bas et l'autre monde, et des motards qui remplacent le moissonneur comme agents de la Mort.

Li Quatre Sèt inaugurent cette série d'œuvres témoignant des mêmes préoccupations et pratiquant les mêmes procédés narratifs. Même s'ils n'ont sans doute pas servi de modèle (leur version française date de 1949), ils situent le théâtre d'oc à l'avant-garde des productions françaises de l'époque.

Sur le plan du contenu, Camus est l'auteur dont Galtier semble le plus proche. En disant « Ço qu'es terrible, veses, es de mourir avans d'agué coumpli soun pres-fa » ('Ce qui est atroce, vois-tu, c'est de mourir avant d'avoir accompli sa tâche' ; II, 1), Nur reprend une idée du *Mythe de Sisyphe* (1942), Sisyphe étant condamné au « supplice indicible où tout l'être s'emploie à ne rien achever⁷ » (Camus 2013 : 326). Découvrant le livre du Destin, Nur a une réaction – « Es-ti bèn la peno de naisse, de viéure ?... » ('Est-ce bien la peine de naître, de vivre ?...' ; II, 1) – qui rappelle le point de départ de l'essai : « Juger que la vie vaut ou ne vaut pas la peine d'être vécue, c'est répondre à la question fondamentale de la philosophie » (Camus 2013 : 255). Mais Elo ressemble plus que son mari à un personnage camusien. Elle est consciente de l'absurde : « E dequ'atrouvan au bout de la routo ?... La Mort !... Bello finido !... Ai ! la soulo pensado d'aquelo fin niaiso, implacablo, t'empouisouno la vido entiero » ('Et que trouvons-nous au bout de cette route ?... La Mort !... Une belle fin ! Ah ! la seule pensée de cette fin stupide, implacable, empoisonne la vie tout entière' ; III, 3). Elle répète ce que dit le

---

⁷ Sartre la reprend aussi dans *Les jeux sont faits* : « l'essentiel, c'est d'avoir fait ce qu'on avait à faire » (Sartre 1947 : 41).

personnage éponyme de *Caligula* (1944) : « une vérité toute simple et toute claire, un peu bête, mais difficile à découvrir et lourde à porter. [...] Les hommes meurent et ils ne sont pas heureux » (Camus 2013 : 350). Sans doute est-ce cette « angouisso » ('angoisse' ; III, 3) qui lui donne d'abord la pensée du suicide, quand elle répète « tène pas à la vido » ('je ne tiens pas à la vie' ; III, 3). Mais elle se révolte contre le Destin, envisage sa mort comme un sacrifice altruiste, non comme un suicide, et accomplit la phrase du *Mythe* : « Cette révolte n'est que l'assurance d'un destin écrasant, moins la résignation qui devrait l'accompagner » (Camus 2013 : 286). Elle met en œuvre une révolte dont Galtier a fait aussi le sujet d'une nouvelle de *L'Erbo de la routo*, « Lou Jo dis amelo » ('Le Jeu des amandes') :

La fèsto es-ti pas, mai que tout, uno revòuto de l'ome, un boubmimen contro tout ço que l'aclapo, lou coustren o l'esfraio... lis abitudo, la soucieta, lou destin ?... [...] l'on fai meme lou pan de nas au Destin⁸ (Galtier 1953 : 130).

En revanche, Nur renonce à se révolter. Il refuse d'essayer d'échapper à la mort et dit « Anen ! es fini... Aro li jo soun fa... » ('Allons, c'est fini, les jeux sont faits...' ; II, 1), reprenant une phrase du *Mythe* comme le fera Sartre pour intituler son scénario : « La mort est là comme seule réalité. Après elle, les jeux sont faits » (Camus 2013 : 287). Par sa révolte, Elo se rend supérieure à ce qui l'écrase. Sa conscience de la « bulo » ('supercherie' ; III, 5) du Destin est une victoire, comme celle de Sisyphe : « Il n'est pas de destin qui ne se surmonte par le mépris » (Camus 2013 : 326). Cependant, quand elle échoue, elle est le « simbèu de la destrecho umano » ('symbole de la détresse humaine' ; III, 5), alors qu'« il faut imaginer Sisyphe heureux » (Camus 2013 : 328). Quant à l'idée de Galtier de dissimuler la mort derrière un rideau en précisant que « res jamai poudra la vèire » ('personne jamais ne pourra la voir' ; II, 1), elle peut venir de la constatation du *Mythe* :

il n'y a pas d'expérience de la mort. Au sens propre, n'est expérimenté que ce qui a été vécu et rendu conscient. Ici, c'est tout juste s'il est possible de parler de l'expérience de la mort des autres. C'est un succédané, une vue de l'esprit et nous n'en sommes jamais très convaincus (Camus 2013 : 262).

Cette proximité relative avec Camus a peut-être pour conséquence la réflexivité des *Quatre Sèt*. Dans le chapitre du *Mythe de Sisyphe* intitulé « La Comédie », Camus considère le théâtre comme la meilleure métaphore de l'absurde, de l'absurdité des existences réelles vouées à sombrer dans le néant :

Ces vies merveilleuses, ces destins uniques et complets qui croissent et s'achèvent entre des murs et pour quelques heures, quel raccourci souhaiter qui soit plus révélateur ? Passé le plateau, Sigismond⁹ n'est plus rien. Deux heures après, on le voit qui dîne en ville (Camus 2013 : 301).

La pièce de Galtier semble illustrer cela avec la mise en abyme de l'énonciation dramatique. À l'incipit, Nur entre en scène quand Elo tire les cartes et l'appelle. Dès lors, il a un destin et un nom. Il peut commencer à exister en tant que personnage de théâtre. À l'explicit, Nur crie que la mort est « sèmpre darrié lou ridèu » ('toujours

---

⁸ La Fête n'est-elle pas, avant tout, une révolte de l'homme ?... Un sursaut contre tout ce qui l'accable, le contraint ou l'épouvante ? Les habitudes, la société, le sort ?... [...] on fait même la nique au Destin.

⁹ Personnage de *La vie est un songe* de Calderón.

derrière le rideau' ; III, 5). Il pense au rideau de fond de scène de l'acte II, qui cache la Mort. Mais ses derniers mots qui annoncent le triomphe de celle-ci, « Darrié lou ridèu ! », sont immédiatement suivis de la didascalie finale, « Lou ridèu calo » ('Le rideau tombe'), qui désigne le tissu séparant la scène de la salle et signale la fin de la représentation. La confusion entre les deux rideaux signifie que la fin de la pièce implique la mort du personnage dans tous les sens de l'expression, que le comédien va quitter son rôle et redevenir lui-même. Ajoutons que le Destin consulte sans cesse sa montre afin que tout se déroule conformément à ce qui figure sur son carnet. L'on est alors enclin à penser que le Destin est une figure du metteur en scène et que la Mort, qui l'a envoyé, représente l'auteur, invisible maître du jeu.

Cette pratique du théâtre très consciente d'elle-même amène à s'interroger sur l'univers de fiction donné à voir.

3. Une représentation originale de la psyché

Nur incarne un bonheur animal qui repose sur le refus de la pensée : « Pèr viéure, iéu, ve ! me fau pousqué pensa en rèn e rèn vèire¹⁰ » ('Pour pouvoir vivre, moi, vois-tu, il me faut ne penser à rien, ne rien voir' ; II, 1). C'est un effort volontaire, car il sait que l'humanité a perdu le bonheur de la non-pensée, « la bono vièio pas di bèsti, lou fla bonur di pèiro qu'antan avian » ('la bonne paix animale, l'inerte bonheur minéral de jadis' ; III, 4). Quand Nur a-t-il perdu son innocence/inconscience primitive ? Le jour où il a épousé Elo, si différente de lui qu'ils sont comme « lou jour e la niue » ('la nuit et le jour' ; II, 1). C'est ce jour-là que son cierge (qui jusqu'alors s'effritait sans flamme comme ceux des bêtes) a été allumé, avec la flamme que les hommes ont dérobée à l'éclair et qui prouve leur curiosité prométhéenne. Il appelle sa femme Elo pour ne pas prononcer son « noum talamen orre » ('nom si terrible' ; II, 1). Quel est ce nom ? Contrairement aux fausses pistes que Galtier ouvre en se demandant si Elo représente l'Angoisse, la Peur, la Détresse ou la Mort (Galtier 1993 : 148), il paraît clair que son nom est Conscience. Le mariage de Nur symbolise l'éveil de la conscience, le passage de *l'en-soi* au *pour-soi* sartrien¹¹, de la manière d'être des choses à la manière d'être des humains qui suscite l'angoisse existentielle d'Elo. « Iéu que siéu arrapado, de tout lou pes de moun angouisso, à-n-aquelo terro, à-n-aquelo vido », dit celle-ci ('Moi qui suis enracinée, par tout le poids de mon angoisse, à cette terre, à cette vie' ; III, 3). Voilà pourquoi depuis son mariage Nur partage les superstitions de son épouse, se rend compte qu'il est heureux et s'en sent coupable.

Mais quoiqu'il ait senti s'éveiller sa conscience, Nur cherche à la neutraliser. Il veut ignorer le *pour-autrui* sartrien : « I'a res que siegue mens curious que iéu... Jamai me siéu entreva de saupre lis afaire dis autre. Ai sèmpre pres lou tèms coume vèn e lis ome pèr ço que se volon douna l'er de parèisse » ('Il n'y a personne au monde de moins curieux que moi... Je ne me suis jamais mêlé des affaires des autres, moi. J'ai toujours pris le temps comme il vient et les hommes pour ce qu'ils veulent paraître...' ; I, 2). Sans surprise, on apprend que ses enfants allégorisent ce qui permet de fuir la réalité. Som,

---

¹⁰ Nur a déjà dit cela à deux reprises, sous des formes à peine différentes, en I, 2.

¹¹ *L'Être et le Néant* est paru en 1943.

Farfantello, Messorgo ('Sommeil', 'Illusion', 'Mensonge') sont les sœurs du Pichot Nur, le « Petit Bonheur » dont il faut se contenter. Bounta ('Bonté') est la plus chétive, sans doute parce qu'elle est altruiste et menace un égoïsme indispensable au bonheur.

L'on a ici une représentation de la psyché humaine. Nur est la partie la plus archaïque de l'être, un fonctionnement instinctif sans réflexion sur soi. En revanche, Elo représente le Moi conscient et raisonnant, indissolublement lié au précédent, d'où leur « mariage ».

D'autres personnages sont aussi des allégories anthropologiques. Nur a un ami nommé Bessoun ('Jumeau'), qui naturellement est son double. Tombé d'un arbre comme lui, il manque mourir au même moment que lui. Ces « jumeaux » sont cependant différents. Nur est inculte, ne comprend pas le Destin quand celui-ci cite *Le Politique* de Platon. Le peu qu'il sait, il le tient de Bessoun, dont le savoir est immense – « li saup tóuti, li conte de ma grand la borgno, éu ! » ('celui-là, il les sait tous, les contes de ma mère l'Oye' ; I, 2). Bessoun est la mémoire culturelle collective. Peut-être même faudrait-il parler d'inconscient collectif. Bessoun apprend à Nur l'histoire de Polycrate. Il lui rappelle le conte de Misèro¹², que la Mort vient prendre et qui se réfugie sur un poirier. Misèro n'accepte d'en descendre que contre un délai d'un jour. La Mort revient donc, lui montre son palais et les cierges de vie. Quand elle a le dos tourné, Misèro échange son cierge contre celui de sa femme, qui meurt. Il survit. Nur croit rêver ce qui lui arrive chez le Destin parce que Bessoun lui a raconté cela le matin même. Mais il se trompe. Bessoun a narré le conte parce que Nur doit mourir, comme un avertissement venu du tréfonds de l'être menacé. Nur ne le comprend pas et n'imité pas le modèle fourni par la sagesse populaire. Il tombe du tilleul, ce n'est pas lui qui change son cierge de place, c'est le Destin quand lui-même a le dos tourné. Nur meurt et illustre le caractère éphémère de l'individu, mais Bessoun ne meurt pas, car la mémoire collective dépasse les existences individuelles.

Troisième allégorie, Marrit-Fèrri. Doté d'une libido insatiable, « Sale-graine », le « Mauvais garnement », multiplie les enfants illégitimes. Un peu sorcier, il est inquiétant. Mais, bon bougre au fond, il risque sa vie pour cueillir la plante qui pourrait sauver Nur. Que représente-t-il, sinon l'inconscient individuel et ses pulsions, Éros, le principe de plaisir, dont l'« immortalité » symbolise la pérennité de l'espèce ?

En définitive, *Li Quatre Sèt* révèlent le talent de dramaturge de Galtier et participent brillamment à la littérature d'inspiration philosophique de l'après-guerre, à ce que nous appellerons la mouvance existentialiste (cf. Kirsch 2005). Par sa profondeur et le renouvellement dramaturgique qu'elle manifeste, la pièce constitue un excellent exemple de la capacité d'universalité et de modernité des lettres occitanes.

---

¹² Synthèse des contes AT 332 (*La Mort-parrain*) et 330 (*Le Bonhomme Misère*). *La Mort-parrain* s'achève « dans une cave [où] brûlent des millions de chandelles, cierges, bougies [...]. La Mort montre au héros sa propre lumière de vie, qui bien sûr est sur le point de s'éteindre ; et puis elle tord le cou au jeune homme » (Le Roy Ladurie 1981 : 186). En revanche, *Le Bonhomme Misère* raconte comment Misère vainc la Mort : quand elle vient le chercher, il la fait monter par la ruse sur un poirier dont elle ne peut descendre qu'en lui accordant l'immortalité. Au XVIe siècle, Giovanni Fortiguerra a réalisé la première synthèse littéraire des deux contes « qui survivra par ailleurs dans la tradition orale des pays latins » (Le Roy Ladurie 1981 : 424) avec des variantes, comme en témoigne le récit de Bessoun.

Bibliographie

ALRANQ, Claude (1995) : *Théâtre d'oc contemporain : les arts de jouer du Midi de la France*. Pézenas : Domens.

CAMUS, Albert (2013) : *Œuvres*. S. l. : Gallimard. Préface de Raphaël Enthoven.

DOMENACH, Jean-Marie (1973) : *Le Retour du tragique*. S. l. : Seuil.

EURIPIDE (1962), *Tragédies complètes, I*. S. l. : Gallimard. Texte présenté, traduit et annoté par Marie Delcourt-Curvers.

GALTIER, Charles (1953) : *L'Erbo de la routo / L'Herbe de la route : contes provençaux avec la traduction française en regard*. Aigues-Vives : Marsyas.

GALTIER, Charles (1973) : *Li Quatre Sèt, dramo en tres ate / Carré de sept, drame en trois actes*. Toulon : L'Astrado.

GALTIER, Charles (1974) : *La Dicho dóu caraco : pouèmo / La Chanson du bohémien : poèmes*. Toulon : L'Astrado.

GALTIER, Charles (1993) : « Prélude à Carré de sept... ». *L'Astrado*, 28, p. 147-149.

GOUHIER, Henri (1973) : *Le Théâtre et l'Existence*. Paris : Vrin.

KIRSCH, Fritz Peter (2005) : « Lafont et Sartre ». In : JULIEN, Danielle ; TORREILLES, Claire ; PIC, François (éd.) : *Robert Lafont : le roman de la langue. Actes du colloque de Nîmes (12 et 13 mai 2000) et Arles (14 mai 2000)*. Toulouse ; Bordeaux : Centre d'étude de la littérature occitane, p. 49-59.

LE ROY LADURIE, Emmanuel (1980) : *L'Argent, l'Amour et la Mort en pays d'oc*. Paris : Seuil.

SALACROU, Armand (1947) : *Théâtre, V*. S. l. : Gallimard.

SARTRE, Jean-Paul (1947) : *Les jeux sont faits*. Paris : Nagel.

SARTRE, Jean-Paul (1994) : *L'Être et le Néant*. S. l. : Gallimard.

Fablos, fablo, fablas, faulas... du XIXe siècle : traductions, imitations, transpositions, créations

Joëlle GINESTET
Université Toulouse – Jean Jaurès

Les fables en langue occitane du XIXe siècle sont un patrimoine de la littérature écrite et orale dont l'ample diffusion mérite des études approfondies : stratégies d'écriture des traducteurs et adaptateurs dont les reprises relèvent du pastiche ou de la parodie, objectifs des créateurs, caractéristiques majeures des satires des travers humains, fréquence des mises en scène de la puissance abusive, émergence éventuelle d'une vision originale de la vie, etc.

Comme en langue française ou dans les autres langues de France, des amoureux de la langue d'oc ont souhaité leur redonner un écho dans le monde de l'érudition, en traduisant celles du fabuliste français admiré, La Fontaine. D'autres, ne voyant dans leur patois qu'une expression locale révélatrice de l'âme d'une communauté populaire, l'ont imité ou adapté pour « dire » la société dans laquelle ils vivent ou pour mettre en scène les travers humains. Souvent membres ou proches de sociétés savantes et/ou du Félibrige, ces fabulistes de la langue non officielle ont perpétué ce très vieux genre en relisant également Ésope et Phèdre... ou ses successeurs, parmi lesquels, celui qu'ils ont préféré entre tous, Florian. Né dans le Gard et mort à Sceaux, il va devenir pour les félibres cigaliers, un des symboles de la possible renaissance de la langue provençale¹. Il a transcrit la chanson d'amour de la bergère pour son berger dans *Estelle* (1788) en provençal. Les strophes s'y achèvent par le même vers : « Ai son amour, el a ma fé » ('J'ai son amour, il a ma foi'). *Troubaires* du début du siècle, chansonniers, poètes patoisants ou félibres, ils appartiennent à des couches sociales diverses. Ils s'inspirent des maîtres de la fable et revisitent des auteurs latins, grecs ou français, des textes poétiques en langue d'oc du Moyen Âge réédités au début du siècle, des études philologiques qui permettent de découvrir progressivement l'histoire particulière de la langue d'oc, ou encore des contes, récits, proverbes que des érudits et les poètes diseurs tels que Jasmin ont remis au goût du jour.

---

¹ Un fragment de chanson en provençal dans le roman pastoral *Estelle* (1787), a amené les félibres à considérer Florian comme un précurseur de leur mouvement. Son buste a été retrouvé à Sceaux, en 1878, et a été par la suite à l'origine de fêtes annuelles.

1. Intérêt pour les fables et La Fontaine au XIXe siècle

Quelle que soit la langue de création ou de transposition, la « fable » comporte paradoxalement une morale pratique illustrant ou annonçant une anecdote irréaliste le plus souvent du temps où les bêtes parlaient. Les dictionnaires du XIXe siècle définissent doublement la fable. Le dictionnaire du pédagogue Chompré de 1727 réédité de nombreuses fois jusqu'au milieu du XIXe siècle renvoie aux divinités, mythes et allégories païennes (Chompré 1727 : 278) :

Fable : divinité allégorique, fille du Sommeil & de la Nuit, on dit qu'elle épousa le Mensonge, et qu'elle s'occupait continuellement à contrefaire l'histoire. On la représente avec un masque sur le visage, & magnifiquement habillée².

Et dans la seconde préface en vers du Livre I adressée au Dauphin, Jean de La Fontaine (1668 : II) rappelle :

Je chante les héros dont Ésope est le père,
Troupe de qui l'histoire, encor que mensongère,
Contient des vérités qui servent de leçons.
Tout parle en mon ouvrage, et même les poissons :
Ce qu'ils disent s'adresse à tous tant que nous sommes ;
Je me sers d'animaux pour instruire les hommes.

Et dans son recueil de 1792, Florian met en scène la Fable qui accueille la Vérité toute nue que les gens répugnent à voir sous son brillant manteau (Florian 1792 : 35-36). Elle est divertissante en raison de la brève mise en scène où les personnages dialoguent ou débattent tantôt avec esprit et sagesse et tantôt de façon mécanique et sottise. Ainsi, alors que le prudent renard avoue son ignorance, le loup fait étalage de son érudition et va lire le nom du cheval sous ses sabots (Bergeret 1816 : 90-91) :

Bay faigno lou renart que nou sap A ni B :	Le Renard va feindre qu'il ne sait A ni B.
Mous parens, disséc-el, quant you n'éri qu'un [drollo,	Mes parents, dit-il, quand je n'étais qu'un enfant, ne me mirent point à l'école ;
Ne me boutéren à l'escolo ;	Ils sont pauvres gens, ils n'ont qu'un trou pour [tout avoir.
Soun praubos gens é n'an qu'un trauc per tout [abé.	Le Loup, au contraire est un puits de savoir.
Lon Loup à l'incountraïro es un putch de sabé.	Son père, qui signait Messire,
Soun pay, que signabo <i>missiro</i> ,	A beaux deniers le fit instruire,
A bétis denéys lou fit instruire,	El il lit couramment. Le Loup, ainsi flatté,
E legis couramens. Lou Loup atao flatat,	S'avança ; mais sa vanité,
S'abancét ; mes sa banitat	De quatre dents de moins, fut sur l'heure [payée.
De quatre dens de mens fui à l'horo pagado.	

La confrontation rend le bref récit instructif dès qu'une réplique émerge pour illustrer ou véhiculer une morale explicite, à moins qu'elle ne fasse que la suggérer. L'anecdote renvoie aux archétypes des comportements humains que la langue occitane traduit, dans tous ses dialectes ou parlers, en graphie individuelle ou félibréenne : *enbejo*, *cupiditat*, *noubleso*, *maufisenço*, *poulitesso*... Les animaux incarnent ces défauts et qualités souvent présents dans le langage sous la forme d'expressions figées : *fnòt coma lo rainal*, *valent coma la formiga*, *far l'ase*, *èsser coma lo cat e lo rat*, *los*

² Nombreuses rééditions jusqu'au milieu du XIXe siècle du *Dictionnaire* de Chompré.

lops fan pas d'anhèls... Le fabuliste patoisant, le *troubaire* et le félibre travaillent dans le cadre d'une tradition où des textes modèles écrits dans d'autres langues, dont le français, peuvent être modifiés linguistiquement en fonction d'un contexte énonciatif particulier. Celui qui écrit ses fables, les dit parfois en public. De sa mise en scène et de ses dialogues, le lecteur ou l'auditeur attend une maîtrise parfaite de la langue, un respect des grands textes connus et s'il s'écarte de l'hypotexte, il doit faire preuve d'une très grande originalité. S'il traduit, comme le bordelais Bergeret ou le limousin Foucaud, les lecteurs exigent que la morale soit conforme à celle du fabuliste de référence, et s'il s'agit d'une imitation, d'une adaptation, d'une transposition, il faudra dans tous les cas qu'elle soit proche des proverbes qui font autorité. Et tous vont être confrontés aux problèmes que pose la transcription de cette langue.

Il ne s'agit pas de s'évader par la rêverie mais par le sourire tout en réfléchissant à partir d'une mise en scène généralement construite sur la figure de l'antithèse. Rousseau recommandait dans l'*Émile* (Rousseau 1762 : 86) de ne pas donner n'importe quelle fable aux enfants sous peine qu'ils n'imitent les scélérats plutôt que les honnêtes gens. Mais aux lendemains de la révolution, certains comme le citoyen Mongez de l'Institut National, ont édité des fables de La Fontaine à l'usage de la jeunesse. Dans son ouvrage (Mongez 1797), l'auteur a marqué plusieurs pièces d'une étoile : c'est à l'intention des maîtres d'école, de manière à ce qu'ils les fassent apprendre aux enfants. Au milieu du XIXe siècle, la fable a ainsi pris une place définitive dans la formation de la jeunesse. La loi Guizot de 1833 oblige les communes de plus de 500 habitants à ouvrir une école primaire pour garçons et elle est suivie par la loi Falloux de 1850 qui impose des écoles de filles : il faut favoriser l'alphabétisation du plus grand nombre d'enfants. En 1841, les fables de La Fontaine sont entrées dans les programmes du second degré, en 1843 Hetzel a créé la collection *Le Nouveau Magasin des enfants* avec des éditions de fables accompagnées d'illustrations de Bertall, de Tony Johannot, Meissomier, Gavarni... Enfin, en 1868, Hachette a lancé son attrayante édition des fables de La Fontaine illustrée par les gravures de Gustave Doré.

Au début du XIXe siècle, pourtant, quand émergeait le romantisme et se développait l'art du roman, la fable n'était plus, aux côtés de l'épopée, le grand genre marquant les origines de l'Histoire. Stendhal conseillait à sa sœur la lecture des fables de La Fontaine mais Honoré de Balzac qui, bien qu'en faillite, rééditait avec plusieurs associés ses *Œuvres complètes* (1826), regrettait que les fables eussent fait perdre son talent de poète au grand homme dans la notice qu'il lui consacrait (Balzac 1826 : VIII) :

La Fontaine s'était créé un factice univers comme une jeune imagination se crée une maîtresse, et il abandonnait rarement les êtres fantastiques dont il était entouré : aussi les contemporains nous l'ont-ils représenté « ayant un sourire niais, les yeux éteints, une habitude de corps, ignoble » ; indices frappants de cette profonde extase qui fit le bonheur de sa vie. Cependant le long usage de cette puissance concentrique de notre âme usa l'âme elle-même; et pendant les dernières années de sa vie, si sa raison ne fut pas altérée, il est constant que le poète avait disparu.

Lamartine, qui va s'enthousiasmer pour l'Homère provençal Mistral, ne supportait tout simplement pas les fables. Selon lui (Lamartine 1849 : 6), La Fontaine ne pouvait être qu'un aigri :

On me faisait bien apprendre aussi par cœur quelques fables de la Fontaine; mais ces vers boiteux, disloqués, inégaux, sans symétrie ni dans l'oreille ni sur la page, me rebutaient. Ces histoires d'animaux qui parlent, qui se font des leçons, qui se moquent les uns des autres, qui sont égoïstes, railleurs, sans amitié, plus méchants que nous, me

soulevaient le cœur. Les fables de La Fontaine sont plutôt la philosophie dure, froide et égoïste d'un vieillard, que la philosophie aimante, généreuse, naïve et bonne d'un enfant : c'est du fiel, ce n'est pas du lait pour les lèvres et pour les cœurs de cet âge.

Mais des fabulistes oubliés tels que Babrius (Daresté 1848 : 261-282) sont redécouverts qui permettent de renouer avec la tradition. On fait d'Ésope un personnage mythique, laid et bossu mais génial, et La Fontaine est présenté comme celui qui a régénéré la figure du fabuliste grec. Un peu après le milieu du siècle, le philosophe Hippolyte Taine publie son *La Fontaine et ses fables* (Taine 1861) qui connaîtra de nombreuses rééditions³. Il s'était fixé pour objectif d'analyser « la faculté poétique » et d'expliquer comment naissent les poètes. Lui aussi a donné un cliché du grand fabuliste français du XVIIe siècle : un représentant inégalé de l'esprit de la nation, un père, un familier. La Fontaine serait inconsciemment remonté aux sources de l'esprit gaulois de la France profonde où les hommes sont à l'image du paysage et du climat qui les ont modelés. C'était un homme heureux et enthousiaste, divers et léger, en un mot il était « bonhomme ». Il savait parfaitement marier la nature et la culture, s'intéressait au roi comme au paysan, n'imitait pas servilement mais prenait l'idée, corrigeait patiemment son style, ne déguisait pas de façon carnavalesque les animaux en hommes comme le faisait Grandville et n'arrangeait pas d'aimables bouquets de morales fades pour des demoiselles de cour comme l'avait fait Florian.

Du côté de l'érudition littéraire, en 1885, Sainte-Beuve a réhabilité le La Fontaine pour les enfants et, en raison de son « trésor de sagesse » reconnu par la postérité, en a fait l'Homère français (Sainte-Beuve 1885 : VI) :

Son originalité est toute dans *la manière*, et non dans *la matière*.

Dans les traductions et variantes en basque, en breton, en langue romane ou occitan, la mise en avant particulière de la figure du fabuliste français prime sur les travaux à partir de fables grecques et latines. Dans les compositions en langue occitane, on trouvera également quelques références à Fontenelle qui revient sur les origines du genre et a été réédité au XIXe siècle (Fontenelle 1825 : 296) :

Il y a eu de la philosophie même dans ces siècles grossiers, et elle a beaucoup servi à la naissance des fables.

Quelques fables traduites sont aussi un rappel de publications récentes de Krylov (1825), de Lokman (1846) proposé en français par Auguste Cherbonneau, ou encore de Lessing publié à Paris en 1770.

Cependant, le modèle demeure le plus souvent La Fontaine, qui représente un patrimoine où chacun peut puiser pour donner à lire ou entendre des conceptions du comportement humain fidèles aux siennes ou légèrement adaptées. On notera qu'il existe quelques contre-fables qui remettent en question la morale du modèle, mais ce sont les animaux qui servent de prétexte à la parodie du pouvoir quand il s'exerce dans les domaines linguistique, social, religieux ou politique.

---

³ Après sa thèse sur La Fontaine en 1853, quelques parutions sous forme d'articles en 1860, on compte, en 1924, 24 rééditions de sa réécriture et de sa refonte publiée pour la première fois en 1861.

2. Gustave Brunet (1807-1896) et Émile Ruben (1823-1871)

Qui s'intéresse aux fables en langue occitane se tourne vers les travaux d'Émile Ruben, originaire de Limoges, conservateur de la bibliothèque de cette ville de 1855 à 1871, secrétaire général de la Société archéologique et historique du Limousin de 1862 à 1871, rédacteur de l'*Almanach limousin* (1866-1871), administrateur du Musée céramique et de la Société des amis des arts de la ville. Après des études de droit, il manquait de moyens financiers et avait été forcé d'abandonner la profession d'avocat. En 1853, il est devenu directeur du service de la statistique et des archives municipales avant sa nomination à la bibliothèque de la ville. Après en avoir enrichi ses fonds, il l'a structurée et a rédigé le *Catalogue méthodique de la bibliothèque communale de la ville de Limoges* (1858-1863).

Il a eu des contacts avec le bibliographe Gustave Brunet, qui a édité le *Catounet gascon* de Guilhem Ader (1865), les *Proverbes basques et gascons recueillis par Voltaire* (1845) et était un spécialiste des supercheries littéraires. En familier et admirateur de La Fontaine et en lecteur des ouvrages de compilations et d'études des fabliaux dont celui de Robert, *Fables inédites des XIIe, XIIIe et XIVe siècles et fables de La Fontaine rapprochées de celles de tous les auteurs qui avaient avant lui traité les mêmes sujets* (1825), Émile Ruben a fait sien le souhait que Brunet avait exprimé dans une note de son *Recueil d'opuscules et de fragments en vers patois* édité à Paris (Brunet 1839 : 52, note 1) :

Je voudrais que l'on entreprit un La Fontaine où seraient mises en regard les fables dont il existe des traductions en languedocien, en gascon, en provençal, en limousin, etc.

La liste des traducteurs et imitateurs les plus réputés fournie par Ruben est une base indispensable pour un premier essai de constitution d'un corpus de fables en langue occitane. Si le XVIIIe siècle initie une dynamique au niveau de la traduction et de l'imitation des fables de La Fontaine, de Florian et de certains de leurs prédécesseurs, le XIXe siècle occitan foisonne de pièces de fabulistes se déclarant comme tels. Ils sont traducteurs, mais leurs fables sont le plus souvent imitées de... [« imitado(s) de... »], adaptées de... [« adaptado(s) de... »] ou transposées de... [« remudado(s) de... »]. Certains semblent avoir été des fabulistes occasionnels mais les fonds documentaires demandent à être soigneusement revisités car les documents sont encore très dispersés. Ruben cite environ 25 noms rattachés par lui aux villes de publications et aux différentes régions : Béarn et Gascogne, Languedoc, Provence et Comtat Venaissin, Auvergne, Limousin.

Outre les publications d'auteurs ou d'anthologies patoises ou poétiques, des fables publiées dans des journaux (*Le Carillon*, *L'Echo de la Corrèze*...) et des revues (*Revue de Gascogne*, *Revue des langues romanes*...), partiellement ou bien signalées dans les évocations des lectures publiques effectuées lors des rencontres de sociétés savantes (*Bulletin de la Société des études littéraires, scientifiques et artistiques du Lot*, *Mémoires de l'Académie royale des sciences, inscriptions et belles-lettres de Toulouse*...). En prenant plus ou moins de liberté avec leur auteur de référence, ces fabulistes se font remarquer par leur maîtrise du « patois », selon le terme majoritairement utilisé par les informateurs érudits ou journalistes. Les créations sont moins nombreuses même si elles contribuent tout particulièrement à faire du divertissement pour enseigner une activité littéraire remarquable du XIXe siècle occitan.

3. Des fabulistes occitans au XIXe siècle

Le fabuliste occitan qui fait son chemin de traducteur, d'imitateur, d'adaptateur dans la langue qu'on n'écrit pas et que peu lisent, a ce projet de divertir et de transmettre un message d'éternelle sagesse : *pas tròp voler, pas se montar tròp lo cap, trabalhar, trimar se cal, pas tròp far lo fièr...* Il s'agit, dans le travail qu'il s'est fixé, de trouver la meilleure périphrase, la meilleure rime, la meilleure formule, en un mot, de montrer sa virtuosité linguistique et son esprit d'à-propos. Les fables inspirées par les modèles vont souvent susciter le rire ou le sourire et se concluent par une morale tantôt énoncée par le fabuliste ou par un des protagonistes. Elle ira de soi à travers l'anecdote ou prendra parfois un caractère sentencieux. Ainsi, Barjomau (1864 : 485) termine la fable de « La Bouano Fedo » publiée dans un numéro du journal marseillais *Lou Cassaire* :

Vouu mies souffrir lou mau pu leou que de lou faire⁴.

Les courts récits du corpus examiné à ce jour sont presque essentiellement en vers et en très grande majorité animaliers. Mais il est possible de donner un cas d'inversion de ce dernier principe qui confirme la règle : il s'agit de la fable d'une vingtaine de pages manuscrite par Auguste Chastanet en 1896, illustrée par L. Daniel, *La Cigalo, la Fermi e lo Rei-Beneit*, que son auteur a destinée à Camille Chabaneau (Chastanet 1896). Les dessins montrent une jeune artiste d'abord transie de froid qui danse ensuite sur la place d'un village tandis que le texte raconte l'histoire de la cigale à qui la fourmi refuse un logis. Un roitelet la sauve en lui proposant un trou dans un arbre dont elle paiera le loyer en lui fournissant régulièrement ses compositions artistiques.

Le dernier quart du siècle se distingue plus particulièrement des autres productions du siècle du fait des liens qui se nouent avec le reste de l'Occitanie où sont créés les maintenances. Les fabulistes « patoisants » qui ne se sentent pas proches du Félibrige, peuvent enfin trouver leur place dans le champ littéraire félibréen. En 1882, à Albi, Mistral fait un geste vers eux en citant Alphonse Karr (Mistral 1906 : 40-43) :

On doit pouvoir sauver son pays même en patois.

Au fil du siècle, les fables se répartissent dans tout l'espace occitan mais on remarque une nette prédominance du domaine provençal où les fabulistes patoisants ont été stimulés par le mouvement félibréen, même si le noyau avignonnais du mouvement s'est peu préoccupé de ce genre, à l'exception de Roumanille :

---

⁴ 'Mieux vaut endurer le mal que le faire'.

Domaine gascon	Domaine nord-occitan
Jean-Baptiste Bergeret	Jean-Baptiste Bergeret
Auguste Cator	Eusèbe Bonbal
Césaire Daugé	Marcellin Cazes
Cyprien Despourrins	Auguste Chastenet
Abbé Fages	Jean Foucaud
Abbé Vincent Foix	Paul Raynal
Auguste Hatoulet	C.-A. Ravel
Pierre Hourcastrémé	François Richard
Jean Laborie	Hippolyte Roch
Nabaillet (Dt Dejeanne)	Joseph Roux
Jules Portes	Pierre Vixège [...]
Bernard Sarrieu	
Antony Tozy	
E. Vignancour [...]	

Domaine languedocien	Domaine provençal	
Léon Armand	César Agnelier	Auguste Gautier
Gabriel Azais	Léon Alègre	Charles Gros
Jacques Azais	F. Aubert	E. Imbert
Philippe-Émile Bassinne	Antoine-Joseph	Hippolyte Laidet
Abbé Baldit	Audouard	Hyacinthe Morel
Ernest Bayle	Louis d'Astros	Félix Peise
Jean Castela	Barjomau	Claude-Charles Pierquin de
Jean-Baptiste Delort	Antoine Bigot	Gembloux
Léonce Destremx	P. Bonnet	Joseph-Rosalinde
Pierre-Firmin Fau	Auguste Boudin	Ranher
Auguste Galtier	Marius Bourrelly	Camille Reybaud
Glas	Antoine-Blaise	Eusèbe Raymonenq
Abbé Hérétié	Crousillat	François Ricard
Joseph-Marc Limouzin	A. Couret	(Dt Roubaud)
Lamothe	Marius Decard	Joseph Roumanille
Lucien Mengaud	Joseph-Marius	Louis Roumieux
Achille Mir	Diouloufet	Marius Salles
Maxime Planude	L. Dupoun	Victor-Quintius Thouron
J.-A. Recluz	A. Dupuy	Jean-Gabriel Vigne [...]
J.-B. Rouquet	Jean-Henri Fabre	
André-Auguste Tandon	Jules Gal	
P. Vidal [...]	Étienne Garcin	

Tous les pôles de l'échiquier politique sont représentés, du plus royaliste (Roumanille), jusqu'au plus républicain (l'instituteur Glas) et on observe que les statuts sociaux sont également divers (artisan, bibliothécaire, prêtre, instituteur, médecin...).

4. De quelques particularités de la fable en langue occitane au XIXe siècle

Les publications de fables s'accompagnent assez régulièrement de préfaces qui mettent en avant et défendent la variété linguistique ou la graphie utilisée par l'auteur et la nature ou la réussite du travail de traduction ou d'imitation. Les prises de position sont soit du fabuliste lui-même, soit d'un membre de société savante ou d'un ami félibréen. À titre d'exemple, Émile Ruben citant dans son ouvrage, Jean-Baptiste Bergeret (1816 : 4) qui juge de la qualité des *Fables causides de La Fontaine en bers gascouns* publiées à Bayonne en 1776 :

Il me sembla remarquer que mon devancier (c'est mes devanciers qu'il faudrait dire selon moi), que mon devancier avait chaussé le bonhomme en trop lourds sabots.

Quoique en traduisant des fables en patois, il faille bien de rigueur leur donner *l'allure villageoise*, il importe aussi que cette allure ne paraisse pas trop rustre.

Les vers de La Fontaine n'ont pas le caractère sacré des extraits bibliques, mais pour beaucoup le potentiel du dialecte, de l'idiome, du patois doit être mis au service de sa pensée. C'est un des objectifs de Jules Portes de Nestier, en Bigorre, qui recherche la meilleure traduction, y compris au fil de l'anecdote, pour ne pas trahir ce qu'a proposé le maître comme pour « La Mort et le Bûcheron » (Portes 1857 : 159) :

Lou pè	Un pauvre Bûcheron tout couvert de ramée,
D'u boucassèt	Sous le faix du fagot aussi bien que des ans
Apeno se seguibo	Gémissant et courbé marchait à pas pesants,
Sa camo maladibo	Et tâchait de gagner sa chaumine enfumée...
Debat lou double pes deous bruchous è	(La Fontaine, Fable 16, Livre I)
[dous ans ;	
Cap a caso tabe marchabo a pàs pesants,	
Lou praoube home estaquid d'efforts è de	
[misèro.	

La mise en vers est délicate, les fabulistes sont souvent modestes quand ils évoquent leur travail, à l'image du limousin Foucaud, qui est plutôt un homme du XVIIIe siècle mais dont les fables sont parmi les premières à avoir été éditées de son vivant en 1809, puis en 1849 (Foucaud 1849 : IX) :

En vain on s'obstinera à me donner le nom de traducteur : on n'y sera jamais autorisé...
Je connais les obligations d'un traducteur, et je n'aurais pas manqué de les remplir si j'avais voulu faire une traduction.

Imitations, adaptations ou remudasons autorisent une plus grande liberté dans les choix lexicaux, syntaxiques et de versification et permettent éventuellement la manipulation de la morale, de la mise en scène et des protagonistes comme dans de nombreux cas chez Antoine Hippolyte Bigot (Nîmes) ou Laborie d'Agen (1836 : 3-4) mettant en scène la Cigale et la Fourmi :

La pu loungo xournado	La plus longue journée
N'a que sa matinado ;	N'a que sa matinée ;
Cado an n'a qu'un printens,	Chaque année n'a qu'un printemps,
La xouynesso qu'un tens,	La jeunesse qu'un temps,
De bien courto durado.	De bien courte durée.
Acos, à mon abis,	C'est, à mon avis,
Un lire que flouris	Un lys qui fleurit
Et qu'uno souleillado	Et qu'un coup de soleil
Lou mèmo xour fletris.	Le jour même fane.
Cal prené à la boulado	Il faut prendre à la volée
Aquel tens lèu falit.	Ce temps vite écoulé.
Aouzélet de passado,	Petit oiseau de passage,
A peine es espélit,	À peine est-il éclos,
Que fut à tiro-d'alo.	Qu'il fuit à tire d'aile.
Per lou mètre à proufit,	Pour le mettre à profit,
Escouten la froumit,	Écoutant la fourmi,
Sounxen à la cigalo,	Songeant à la cigale,
E del simple récit	Et du simple récit
De ço qu'an fèyt et dit	De ce qu'elles ont fait et dit
Tiren quaouquo moralo.	Tirons quelque morale.

Sans rimo ni razou,
 Dins la bèlo sazou,
 La cigalo cantâbo.
 Res plus nou l'occupâbo ;
 En may fazio calou,
 May se degouzillabo,
 Talomen qu'ensoudabo
 Las xens de sa cansou...

Sans rime ni raison,
 Dans la belle saison,
 La cigale chantait.
 Rien d'autre ne l'occupait ;
 Plus il faisait chaud,
 Plus elle s'égosillait,
 Si bien qu'elle assourdissait
 Les gens avec sa chanson⁵...

Dans la seconde moitié du XIXe siècle, le fabuliste qui s'approprie les fables existantes et procède à des expansions divertissantes des anecdotes peut le faire en chansonnier, mais peut aussi adopter l'attitude détachée d'un poète. En effet, comme le disait Taine (1861 : 328) quand il opposait la fable philosophique à la géniale fable poétique :

Que les auditeurs après notre petit drame, se fassent, s'ils le veulent, la leçon à eux-mêmes ; notre seul devoir est de leur en donner l'occasion.

Si c'est le statut et la reconnaissance en tant que fabuliste qui prime, celui qui assure le contact avec son lecteur ou son auditoire fait subir à la fable originelle de telles modifications que le texte servant de modèle devient à peine reconnaissable. Antoine Bigot (1907 : 76-78) fournit des exemples multiples de digressions parfois surprenantes par rapport aux fables sources. Son chêne a des accents très humains :

Tires d'aigo, quinsard ! Mai te plagne, crèis-
 [hou,
 Long coumo un jour sèns pan, fla coumo
 [l'amadou,
 Lou sourèl te rabino e la pluejo te bagno,
 La pus pichoto auro te lagno,
 Tout te sèmblo tempèsto e fas toujours lou
 [cro,
 Iéu rèn me gimblo pas, sièi ferme coumo un
 [ro,
 E quand l'auro, em'un brut de vièio pouso-
 [ranco,
 S'acoussou sus mi branco,
 Me quihe sus mi cambo, e tóuti si foutrau
 Me fan pas mai branla que l'alèn d'un
 [mouissau.

Le Chêne un jour dit au roseau :
 Vous avez bien sujet d'accuser la Nature ;
 Un Roitelet pour vous est un pesant
 [fardeau.
 Le moindre vent qui d'aventure
 Fait rider la face de l'eau,
 Vous oblige à baisser la tête :
 Cependant que mon front, au Caucase
 [pareil,
 Non content d'arrêter les rayons du soleil,
 Brave l'effort de la tempête.
 Tout vous est aquilon ; tout me semble
 [zéphyr.
 (La Fontaine, Fable 22, Livre I)

À la place de la morale implicite de La Fontaine, Bigot développe en une quinzaine de vers ce qu'il faut voir dans cette anecdote sur le temps qui change : *Voou maï courba lou fron qé sé roumpre li costo !* ('Il vaut mieux baisser le front que se briser les côtes').

La création de fables est aussi possible, comme « Le Givre et la Fleur », qui initie les fables bilingues de Louis Lacontre d'Argelès-Gazost, dont l'ouvrage a été publié à Pau en 1880 (Lacontre 1880 : 4) :

⁵ Trad. J. Ginestet.

Et lou yibre quoau-cop a coustat de la flou, Coum gn-aute flou tabé, sus l'arbe [pingourleye, Mes Diu goardé la flou qui las autz [debanteye, D'ounques pingourleya dap u tau [coupanhou.	Et le givre parfois à côté de la fleur, Comme la fleur aussi sur la tige scintille : Mais je plains du printemps la trop hâtive [fille, S'il lui faut scintiller avec ce visiteur.
---	--

La morale est édifiante : « En este praube terre, / L'accoustant chic ou hère, / Lou machant ey au bon, / Coum lou yibre a la flou » ('Sur cette terre, / De misère, / Au contact du méchant disparaît la pudeur, / Comme au contact du froid se flétrit une fleur').

Au-delà du classement thématique des fables, en guise de conclusion, ce sont de nouvelles questions qui émergent sur les grandes tendances des travaux de traductions, imitations ou adaptations à partir des modèles antiques, de La Fontaine, de Florian ou de quelques fabulistes européens : à quelle(s) tradition(s) textuelles de langue d'oc se rattache l'art de ces fabulistes ? Les diverses publications de fables et les divers auditoires plus ou moins locaux, ne fournissent-ils pas l'occasion de nuancer la perception de la langue au XIXe siècle ? Quelle parole les auteurs ou diseurs de cette période donnent-ils à entendre ? Dans ce champ d'investigation ne se détache-t-il pas des personnalités originales ? Les remarques et pistes ouvertes par Gustave Brunet et Émile Ruben et le corpus des fables en langue d'oc méritent indéniablement une attention particulière.

Bibliographie

1. Fabulistes du XIXe siècle

BARJOMAU (1864) : « La bouano fedo ». *Lou Cassaire*, 113 (28 février 1864), p. 484-485.

BERGERET, Jean-Baptiste (1816) : *Jean de La Fontaine (1621-1695). Fablos causidos de Jean la Fountaino, tremudados en berses gascons... per un Bourdelés, M. Bergeyret lou nebout - Fables choisies de Jean de La Fontaine, mises en vers gascons... par un Bordelais, M. Bergeret neveu*, A Paris, chez L.-G. Michaud, imprimeur d'au rey, é a Bourdeaus, chez la B.to Bergeyret, M. DCCC. XVI = A Paris, chez, L. G. Michaud, et à Bordeaux, chez Mme Vve Bergeret.

BIGOT, Antoine (1907) : *Œuvres Complètes*. Nîmes : Azémard Cousins.

CHASTENET, Auguste (1896) : *La Cigalo, la Fermi e lou Rei-Beneit, fablo*. 5 exemplaires illustrés par L. Daniel. Ms., Fonds patrimonial, Bibliothèque municipale de Toulouse (Res. B XIX 178).

FOUCAUD, Jean (1809) : *Quelques fables choisies de La Fontaine mises en vers patois limousin, dédiées à la Société d'agriculture, sciences et arts, établie à Limoges par J. Foucaud, ancien professeur de belles-lettres, avec le texte français à côté*. 2 vol. Limoges : J.-B. Bargeas.

FOUCAUD, Jean (1849) : *Œuvres complètes de J. Foucaud, F. Richard, etc. Nouvelle édition revue, corrigée, augmentée de pièces inédites e d'une notice sur le patois limousin. Première partie : J. Foucaud.* Limoges : Th. Marmignon et H. Ducourtieux.

FOUCAUD, Jean (1866) : *Poésies en patois limousin : édition philologique complètement refondue pour l'orthographe, augmentée d'une vie de Foucaud, d'une étude sur le patois du Haut-Limousin, d'un essai sur les fabulistes patois, d'une traduction littérale, de notes philologique et d'un glossaire / J. Foucaud / par Othon Péconnet / par Émile Ruben.* Paris : Didot frères, fils et Cie. CLXXII-251 p.

FOUCAUD, Jean (1895) : *Poésies en patois limousin avec une traduction littérale d'après l'édition philologique par Émile Ruben.* Limoges : Vve H. Ducourtieux. 5e édition. XL-188 p.

LABORIE, Courdougne (1836) : *La Cigalo et la Froumit..., fablo imitado de Lafountaino et en bers patois, per Laborio, courdougne, segundo editiou, rebisto et courrixado.* Agen [Axen] : P. Noubel.

LACONTRE, Louis [Louiset de Lacountre] (1880) : *Poésies béarnaises.* Pau : s. éd.

MISTRAL, Frédéric (1906) : « L'Estacamen au Terraire, Discours a la Santo Estello d'Albi (lo 24 de mai de 1882) ». *Discours e Dicho.* Avignon [Avignoun] : Secretariat Generau dou Flouregge – Librarié Roumanille.

2. Bibliographie secondaire : XVIIIe-XIXe siècles

BALZAC, Honoré de (1826) : « Notice sur la vie de La Fontaine ». In : *Œuvres de La Fontaine.* Paris : A. Sautelet et Cie. ou Baudouin frères, p. I-VIII.

BRUNET, Pierre-Gustave (1839) : *Recueil d'opuscules et de fragments en vers patois, extraits d'ouvrages devenus trop rares.* Paris : Gayet et Lebrun.

BRUNET, Pierre-Gustave (1840) : *Notices et extraits de quelques ouvrages écrits en patois du Midi de la France, variétés bibliographiques.* Paris : Leleux. X-188 p.

BRUNET, Pierre-Gustave (1862) : *Proverbes béarnais recueillis par Hatoulet et Picot, publiés par G. Brunet.* Paris : A. Franck.

BRUNET, Pierre-Gustave (1865) : *Lou Catounet gascon (1605)* édité par P.-G. Brunet. Bordeaux : Lafargue.

BRUNET, Pierre-Gustave (1875) : *Anciens proverbes basques et gascons recueillis par Voltaire et remis au jour par G. B.* Bayonne : Cazals.

CHOMPRÉ (1727) : *Dictionnaire abrégé de la fable, pour l'intelligence des poètes, des Tableaux, & des Statues, dont les sujets sont tirés de l'Histoire poétique.* Paris : Saillant et Nyon et Vve Desaint.

DARESTE, Rodolphe (1848) : « Études sur l'Antiquité : Babrius et la fable grecque ». *Revue des deux mondes*, XIV, p. 261-282.

- FLORIAN Jean-Pierre Claris de (1792) : *Fables de M. de Florian : de l'académie françoise, de celles de Madrid, Florence, etc.* Paris : Impr. de P. Didot l'aîné.
- FONTENELLE, Bernard Le Bovier de (1825) : « De l'origine des fables ». *Œuvres de Fontenelle*, IV. Paris : Salmon, Libraire-Éditeur ; Peytieux, Libraire, p. 294-310.
- KRYLOV, Ivan Andreïevitch (1825) : *Fables russes tirées du recueil de M. Kriloff et imitées en vers français et italiens par divers auteurs, précédées d'une introduction française de M. Lémontey et d'une préface italienne de M. Selfi, publiées par M. le comte Orloff.* Paris : Firmin Didot.
- LA FONTAINE, Jean de (1668) : « À Monseigneur le Dauphin ». *Fables choisies mises en vers par M. de La Fontaine.* Paris : Claude Barbin, p. II-V.
- LA FONTAINE, Jean de (1868) : *Fables de La Fontaine avec les dessins de Gustave Doré.* Paris : Hachette.
- LAMARTINE, Alphonse de (1849) : « Préface, 2 juillet 1849 ». *Méditations poétiques.* Paris : Firmin Didot, p. 6.
- LESSING, Gotthold-Ephraïm (1770) : *Fables allemandes et contes françois en vers, traduites par le chevalier Ducoudray, avec un essai sur la fable.* Paris : Sébastien Jorry.
- LOKMAN [Loqman, Lukman, Locman] (1846) : *Fables de Lokman expliquées d'après une méthode nouvelle [...] par Auguste Cherbonneau.* Paris ; Alger : Imprimerie Royale ; L. Hachette et Cie.
- MONGEZ, Antoine (1797) : *Fables de La Fontaine, avec des notes grammaticales, mythologiques, etc., par Mongez [la Vie de La Fontaine, par M. de Montenault et l'article intitulé « Fabuliste » composé par le chevalier de Jaucourt et tiré de l'Encyclopédie].* Paris : Agasse.
- PORTES (DE NESTIER), Jules (1857) : *Fablos caousidos de Lafountaino libromen traduitos en patouès Pyrénéen et enrichidos dous éléments de la Grammairo d'aquéro lengo per Jules Portes (de Nestier).* Bagnères-de-Bigorre : P. Plassot.
- ROBERT, A.-C.-M. (1825) : *Fables inédites des XIIe, XIIIe et XIVe siècles et fables de La Fontaine rapprochées de celles de tous les auteurs qui avaient avant lui traité les mêmes sujets.* Paris : Étienne Cubian.
- ROUSSEAU, Jean-Jacques (1762) : *Émile ou De l'éducation.* Amsterdam : Jean Néaulme.
- RUBEN, Jean-Baptiste-Émile (1857) : *Notice historique sur la bibliothèque communale de Limoges.* Limoges : Impr. Chapoulaud frères. 15 p.
- RUBEN, Jean-Baptiste-Émile (1858) : *Catalogue méthodique de la bibliothèque communale de la ville de Limoges : Histoire [avec supplément manuscrit].* Limoges : Impr. Chapoulaud frères. XIII-485 p.
- RUBEN, Jean-Baptiste-Émile (1860a) : « De quelques traductions et imitations patoises des fables de La Fontaine ». *Bulletin de la Société historique et archéologique du Limousin*, X, p. 161-245.

- RUBEN, Jean-Baptiste-Émile (1860b) : *Catalogue méthodique de la bibliothèque communale de la ville de Limoges : Polygraphie-Belles-Lettres [avec supplément manuscrit]*. Limoges : Impr. Chapoulaud frères. XIV-522 p.
- RUBEN, Jean-Baptiste-Émile (1861) : *De quelques imitations patoises des fables de La Fontaine*. Limoges : Impr. Chapoulaud frères. 85 p.
- RUBEN, Jean-Baptiste-Émile (1862) : « Limoges depuis cent ans ». *Almanach limousin*, p. 31-34.
- RUBEN, Jean-Baptiste-Émile (1862-1863) : « Les Roués, contes : Un service d'ami, Louise, Le Bouchon ». *Le Grelot*, 31-34 (02/11/1862-23/11/1862), p. 3-4 ; 41-44 (11/01/1863-11/02/1863), p. 3-4 ; 49-51 (08/03/1863-22/03/1863), p. 3-4.
- RUBEN, Jean-Baptiste-Émile (1863a) : *Catalogue méthodique de la bibliothèque communale de la ville de Limoges. Sciences et Arts*. Limoges : Impr. Chapoulaud frères. XXX-782 p.
- RUBEN, Jean-Baptiste-Émile (1863b) : *Extrait du catalogue de la bibliothèque communale de la ville de Limoges. Sciences-Arts : sciences médicales*. Limoges : Impr. Chapoulaud frères. 195 p.
- RUBEN, Jean-Baptiste-Émile (1863c) : « Limoges depuis cent ans ». *Almanach limousin*, p. 12-13.
- RUBEN, Jean-Baptiste-Émile (1864a) : *Ce que coûte une réputation*. Paris : Michel Lévy frères. II-287 p.
- RUBEN, Jean-Baptiste-Émile (1864b) : « Limoges depuis cent ans ». *Almanach limousin*, p. 97.
- RUBEN, Jean-Baptiste-Émile (1865) : « Incendie de Limoges ». *Almanach limousin*, p. 67-68.
- RUBEN, Jean-Baptiste-Émile (1867a) : « Patoiseries ». *Almanach limousin*, p. 92-99.
- RUBEN, Jean-Baptiste-Émile (1867b) : « Lou relai de la vilo-ô-bru ». *Almanach limousin*, p. 101.
- RUBEN, Jean-Baptiste-Émile (1867-1897) : *Registres consulaires de la ville de Limoges, publication commencée par M. Émile Ruben,... et continuée par M. Louis Guibert, Directeur artistique Émile Hervy*. 6 vol. Limoges : Chapoulard frères (vol. 3, p. 1592-1662, entièrement transcrit et annoté de la main de Ruben).
- RUBEN, Jean-Baptiste-Émile (1868a) : *Historiettes humoristiques*. Paris ; Limoges : De-gorce-Cadot ; Vve H. Ducourtieux. 267 p.
- RUBEN, Jean-Baptiste-Émile (1868b) : « Patoiseries ». *Almanach limousin*, p. 112.
- RUBEN, Jean-Baptiste-Émile (1869) : « Patoiseries ». *Almanach limousin*, p. 145-146.

RUBEN, Jean-Baptiste-Émile (1870-1919) : *Catalogue de la bibliothèque populaire de Limoges, directeurs de publication, Émile Ruben puis Paul Ducourtieux*. Limoges : Vve H. Ducourtieux.

RUBEN, Jean-Baptiste-Émile (1873) : *Annales manuscrites de Limoges dites manuscrit de 1638, publiées sous les hospices de la société archéologique et historique du Limousin, par Émile Ruben, Félix Achard, Paul Ducourtieux*. Limoges : Vve H. Ducourtieux.

SAINT-BEUVE, Charles-Augustin (1885) : « Notice ». In : *Fables de La Fontaine, gravures par T. Johannot*. Paris : Jouvot et Cie., p. I-XV.

TAINE, Hippolyte (1861) : *La Fontaine et ses fables*. Paris : Hachette.

3. Bibliographie secondaire : XXe et XXIe siècles

ARCOCHA-SCARCIA, Aurélie (2003) : « Manuscrits relatifs aux fables de La Fontaine et de Florian traduites et adaptées du français au basque labourdin par Martin Goyhetche (1791-1859) ». *Lapurdum*, 8, p. 25-83.

ACHARD, Félix (1872) : « Notice biographique [Émile Ruben] ». *Annales manuscrites de Limoges dites manuscrit de 1638, publiées sous les hospices de la société archéologique et historique du Limousin, par Émile Ruben, Félix Achard, Paul Ducourtieux*, p. V-X.

BIDEAUX, Michel ; BRUNON, Jean-Claude ; FRAGONARD, Marie-Madeleine ; PASCAL, Jean-Noël (1992) : *Fables et fabulistes*. Mont-de-Marsan : Éditions Interuniversitaires.

KELLER, Hans-Erich (1992) : « Recueil de poésies languedociennes tant anciennes que modernes en patois de Montpellier par François-Raymond Martin ». *RLaR*, 1, p. 161-187.

LE DOUJET, Daniel (2001) : « Combeau Yves Louis (1799-1870). Traducteur breton des fables de La Fontaine. Sa vie, son œuvre. Etude du manuscrit de la M. de Rennes ». Résumé en français de la thèse de Doctorat soutenue à l'Université de Rennes le 20 décembre 2001.

MARTEL, Philippe (2001) : « Le petit monde de l'édition en langue d'oc au temps des félibres (seconde moitié du XIXe siècle) ». *Bibliothèque de l'École des chartes*, 159, p. 153-170.

MARTIN, François-Raymond (1846) : *Histoira dé moun récul dé fablas ou Galimatias en rimas*. Toulouse : Labouïsse-Rochefort.

MONCELET, Christian (2007) : « Répétition et humour dans les Fables de La Fontaine ». *Études littéraires*, vol. 38, 2-3, p. 127-143.

PASCAL, Jean-Noël (1995) : *Les Successeurs de La Fontaine au siècle des lumières (1715-1815)*. New York : Peter Lang Publishing.

PASCAL, Jean-Noël (2009) : « Le Marseillais, le duc et le chevalier ». In : LATRY, Guy (éd.) : *La Voix occitane. Actes du VIIIe Congrès de l'Association Internationale d'Études occitanes (Bordeaux, 12-17 octobre 2005)*. Vol. 2. Bordeaux : Presses universitaires de Bordeaux, p. 1049-1060.

TORREILLES, Claire (1992) : « Le texte nîmois, de Louis Aubanel à Antoine Bigot ». In : GOUIRAN, Gérard (éd.) : *Contacts de langues, de civilisations et intertextualité : IIIe Congrès de l'Association Internationale d'Études Occitans (Montpellier, 20-26 septembre 1990)*. Vol. 2. Montpellier : Université de Montpellier, p. 553-567.

TORREILLES, Claire (1994) : « Poétique de la fable chez J.S. Pons et M. Rouquette ». In: GARDY, Philippe ; PIC, François (éd.) : *Actes du colloque Max Rouquette de Montpellier (8 octobre 1993)*. Montpellier : Section française de l'Association Internationale d'Études Occitanes, p. 38-46.

TORREILLES, Claire (2000) : « Fables occitanes, variations sur *Le loup et l'agneau* ». *Lenga e país d'òc*, 37, p. 74-85.

Elena, la soledat d'ua hemna o l'abséncia au mond...

[...] Et le Poète dit qu'aux rayons des étoiles
Tu viens chercher, la nuit, les fleurs que tu cueillis ;
Et qu'il a vu sur l'eau, couchée en ses longs voiles,
La blanche Ophélie flotter, comme un grand lys.
Ophélie, Arthur Rimbaud

Sèrgi JAVALOYÈS
Escrivan, cap-redactor de la revista Reclams.

---

1. Introduccion

En prumèras, que'vs volerem díser la nosta motivacion. Bèth temps a que temptèm d'escriver ua recension d'aqueth roman (que pareishó dens *La Setmana* en 2003), quan lo libe aqueste estó tornat editar en 2003 per las edicions Reclams e Fédérop (Manciet 2003a). Que'ns trompèm beròi e au delà. Non comprenom briga çò qui's jogava ací dehens.

Quasi dètz ans après que tornèm léger lo libe qui'ns semblè tostemps d'estar un cap d'òbra de Manciet qui n'estó pas, malaja, arreconeishut com calè per la critica occitana e francesa. E au par de çò qui podom léger e conéisher de l'òbra de l'autor de *L'Enterrament a Sabres*, que ns'i tornèm n'i a pas hèra. Aquò dit, çò qui ns'i possè qu'estó solide lo sovier de l'istòria de la gojata qui's neguè a l'estanh de la Dauna a Nai, en Bearn.

En efèit, Joana Paillassa, la dauna de Nai qui ns'arcuelhó pendent un an, quan arribèm d'Argeria ençà, que'ns contèi, a las prumerias de las annadas sheishanta, qu'ua gojata, Jana (com era) dont n'avem pas jamei coneishut lo nom, e's neguè volontàriament dens un estanh au ras deu cemitèri vielh de Nai, dit de l'Angladura.

Perqué ? Per'mor lo pair que l'avè forçada a maridà's dab un ric eretèr qui la hasó sofrir tanlèu las noças passadas, lo quite pire qu'èra estèrle quan la hilha ne n'èra pas assabentada. Solide, quan la hilha e se n'avisè qu'anè dinc a l'estanh deu cemitèri vielh tà negà's... Non sabom jamei se l'istòria aquesta èra vertadèra. Non cerquèm tanpauc.

Aquera istòria que la nse disè Janeta, bahida per'mor non volè que i anèssem ; qu'avè peur que i cadóssem. Longtemps, quan i pensàvam quan èram suu dromir, ua peur pregonda e shorda que'ns gahava beròi e ne nse podèm adromir.

2. Lo raconte

En prumèras, qu'avem a'vs tornar díser lo raconte d'*Elena*, lo roman brac o novèla grana de dètz capítols de Bernat Manciet. L'incipit que'ns muisha d'aviadas octobre, tempsada de totas las colors haubas, esblasidas, qui s'encamina de cap tà l'ivèrn capvath lo gran pinhadar landés on milierats depins e's pitan dens la lutz aflaquida de

l'abòr començant. Quan los cassos d'America e dessengan un paísatge ros, l'estiu aus arpunts qui'ns ditz ja l'ivèrn.

2.1. Qu'ei l'empont deu drama

Dens aqueth parçan, ua natura chic maserada peus òmis, tornat pensat per Bernat Manciet, lo paísatge son, lo qui eth e ved e dilhèu lo qui non veden los autes, ua hemna, Elena. Que sòrt d'estar operada deu vente, que'n sofreish. Que'ns menshidam de qu'ei malauta mes arren mei.

Que se'n torna tà casa, ua airau deu Haut Lana. L'òmi que la se torna dab l'auto e non trigarà pas a tornar partir tribalhar bèth luenh. On ? N'ac sabem pas. D'eth, Danièl, que'n sabem chic. Un òmi com los autes, e arren mei. Manciet, tanlèu aviat l'incipit (Manciet 2003a : 9), qu'escriu :

Lo bèth temps que durava, engüan. Era, que hadè durar. E, mei enlà ; era que se sentiva lunh de tot. Lunh d'ací, deu son còs.

En quauques mots, imatges, aulors e colors automnaus – ua sason a las acabalhas que hè responsa a ua hemna que'n seré bahida – que ns'amuishan ua hemna solèca. Ua hemna qui sofreish. Arren non sembla d'existir hòra d'Elena.

Tanlèu començant lo capítol II, l'òmi dab qui ei acasada qu'ei partit e un aute, un amant nueitiu – e seré Allan ? – dont non sabem pas arren, que surgeish : « Un deus amics, probable, deu son òmi, dens lo temps, mon Diu, ont èra gojata » (Manciet 2003a : 15).

Elena qu'arcuelh aqueth inconegut. Que'u dèisha entrar a casa, dens lo son mond ad era. Perqué ? Non sabem. Manciet (2003a : 15) que ns'ac ditz clar :

L'ostau avè pas mèi, dempuish la soa operacion, la fòrça de barrà'u, lo desser. Lo gent se'n vienè a la nueit, a bèths còps, e que la deishudava a penas.

Un amant dongas de la nueit, un amant acceptat per'mor Elena qu'ac a decidit ; un amant qui arriba quasiment a l'amagat e qui se'n va tot parièr com èra arribat. Un amant « qu'avè ua aulor de pan e de huec, e peu dehèt gran. Mèi sofle, mèi large que s'ac èra pas pensat era » (Manciet 2003a : 15).

L'òmi, Danièl, que torna au capítol III dab lo son frair, l'Elie, desmobilizat de la guèrra de Chad. Elena que'us arcuelh. Que sembla, en prumèras, d'estar ua monaca, conscienta de çò qui's jòga, enter l'òmi son e lo frair deu peu color de l'abòr. La hemna, ja, que ditz a Danièl (Manciet 2003a : 23):

– Sèi pas mei parlar, amic. Sèi pas mei parlar dab tu. E que lhevè los uelhs de cap a la frinèsta aubèrta. La nueit i flambava com lo hat.

2.2. Lo hat qu'ei anonciat

Lo capítol IV qu'ei lo deu basculament, lo drama que s'avia a d'escurs. L'autor que ns'a dit shens nat trebuc (Manciet 2003a : 28-29) :

Sentiva, darrèr l'esquia, pujar lo brum negue de Bordèu. Elena cadè doçament, son amna, ç'aurén dit. [...] Ua pluja de huelha la possè en avant, dens l'escur, e dens lo clar mòrt [...] Era húger. Tremblanta.

Lèu, Elie, qui ei sus vèder lo son amant navèth, que la cèrca e non la tròba. Era que's pèrd, que's vòu pèrder a de bonas. Devath lo pinhadar, Elie que l'apèra, en de batles. Elena ne'u hè pas responsa (Manciet 2003a : 28-29).

De darrèr los broishòcs, lo vedó passar, com la bèstia au caçaire. [...] E lo nom d'Elena, shens rebomb, dens lo hred, se n'anava lunh d'era. « [...] Se pèrder, se pèrder la soa amna doçament, de contunh [...] »

2.3. La fin anonciada

Elena, qu'ac cau tornar díser, qu'ei ua hemna solèca. Qu'ei, era tanben, com Danièl, partida aulhors, de cap a un mond aute on los òmis non pòden anar. Danièl que se'n torna per uas noças deu parçan on van los tres amassas : Elena, Danièl e Elie. La frasa prumèra deu capítol IX, qu'anóncia la fin de la joenessa d'Elena mes tanben de l'amor lor, deu coble lor. Pendent las noças, un aute òmi, Allan – adara plan nomat – qu'apareish, joen com l'Elie. Qu'entra o que torna entrar dens la soa vita. Danièl que se'n va, un còp de mei. Elena que's pensa l'aimar enqüèra. Totun, que se'n separa pòc a pòc : qu'atend lo dançaire... Non triga. Eth e Elie que son sus pelejà's mes fin finala Allan que'u se hè seguir, que se'n van, e que dèisha Elena, un còp de mei, soleta.

Allan qu'ei, un còp de mei, senhalat, mes l'anóncia aquesta qu'ei desparièra. Qu'ei Elena qui ditz lo son prenom, com lo son inconscient e parlèsse en plaça d'era. Elena que prèga Diu tà que non vienga e que l'apèra totun. Pr'aquò qu'arriba dab ua banda de gojatas e gojats. Ua hèsta que's hè lèu, « ua hèsta trista », c'escriu Manciet. Qu'ei enqüèra sola e trista, abandonada peu mond e per era medisha : « Qu'estó l'òra, Elena n'èra pas mei era, lucida » (Manciet 2003a : 68).

A la perfin, a l'esguit deu dia, Elena qu'entra dens l'aiga hreda de l'estanh, que's vòu negar e que's nega : « Anava, se negava de tot lo son còr » (Manciet 2003a : 69)

Allan que la se cèrca. Elena que l'enten a cridar capvath lo bòsc, mes era que s'en-honsa totun, a mei anar mei. Manciet qu'ac ditz clar : « Voló morir atau, los uelhs grans » (Manciet 2003a : 71).

Allan que la tròba enfin, ja negada. Que la tira de l'aiga hreda, de devath las brancas, mes qu'ei tròp tard ; que la pausa suu son lheit e que's hica au ras d'era. Dilhèu, èra l'òmi qui Elena aimava a de bonas. Qui ac saberé ?

3. Los mots tà díser l'istòria d'Elena

En prumèras, que'm pensi que n'ei pas un roman de factura tradicionau mes meilèu un poèma en pròsa. Açò que m'obliga a pensar la mea investigacion au par de tot çò qui neureish l'òbra poetica de Manciet. En segondas, non poish pas estauvià'm la question prumèra : perqué aver aperat aquera hemna Elena ? De segur, en plan conéisher la soa cultura classica, que'm pensi a l'*Iliada*, a l'Elena d'Esparta, raubada per Paris. Quan temptam de pausar lo calc de l'istòria d'Elena d'Esparta suu tèxte aqueste, tot que'm sembla troble. Elena n'ei pas raubada o lavetz que'n serà, a la perfin, per la mort. Perqué non ? L'article qui'u consacrè Jean Arrouye, « La guerre de Troie a bien eu lieu », que ditz entad aquò har (Arrouye 1996 : 93) :

L'identique relation actantielle des personnages, la vocation également tragique des deux œuvres et le fait qu'en littérature il n'est d'Hélène qui ne suscite le souvenir de

la première héroïne littéraire à porter ce nom, depuis lors indissolublement évocateur de beauté et de malheur, font qu'on est porté à supputer que si Bernard Manciet a ainsi construit son roman c'est pour activer une autre relation dialectique entre son texte et l'Iliade et suggérer ainsi que, comme dans cette œuvre, les aventures des héros singuliers sont emblématiques du destin de tout un peuple.

L'incipit que muisha, d'aviadas, qu'Elena ei miaçada. Per qué ? N'ac sabem pas, mes qu'ei aquera miaça, çò qui n'ei pas jamei dit, qui's pòrta lo recit dinc au cap. Lo paisatge deu raconte qu'ei l'abòr començant, octobre capvath las lanas de Gasconha ; tempsada de totas las colors haubas, ja esblasidas ; tempora qui s'encamina de cap tà l'ivèrn climatologic mes tanben l'ivèrn deus còs e de las amnas, dilhèu de l'univèrs dens lo quau e viu Elena. E seré vielh ? L'istòria aquesta que's devira capvath lo gran pinhadar landés, aperat suu lòc lo Haut Lana. País singular dont Julien Gracq parla dens *Lettrines 2* (Gracq 1998 : 27-28) :

Maintenant se fait entendre dans le paysage une note plus ample et plus grave, que l'oreille surprend déjà dans le nom de *Grandes Landes* par lequel on désigne le massif le plus épais et le plus compact, le recès central du labyrinthe, et vraiment le cœur de la forêt. Non pas tant une forêt que plutôt une province des arbres, ce que les Anglais appelleraient *woodland*.

País on los pins e hèn pòble ; on los cassos d'America e tremeishen au ventolet deus mistèris e deus secrets : ací, qu'avem lo parçan vertadèr deu drama per vièner ; tablèu impressionista qui ei lo reclam deu paisatge interior deu personatge centrau deu raconte. Que i vedem ua natura, beròi transformada per Manciet, com estosse un saunei confús e dilhèu un pantaish aviat tanlèu començat lo roman. País vielh qui se'n va a la bambòla quan los òmis qui i viven temptan, sovent en de batles, de's guardà'u atau en tot arrefusar l'avièner. Totun, que son daunejats per la natura, lo pinhadar, puishque qui i demoran e que'n viven enqüèra. Vertat qu'ei, lo Haut Lana, on s'està l'airau d'Elena, que viu enqüèra la soa vita anciana. Manciet que'ns muisha un tròç deu mond separat de la modernitat qui s'avia aulhors e qui entrarà, còp sec, après, dab las autos, la musica anglosaxona qui remplaça de tira la musica d'autes còps a las noças...

4. Prumèrs constats

Prumèr constat : aqueth coble n'a pas nat mainatge e, solide, aquera abséncia que pesa hèra suu raconte aqueste. Quin poderén projectà's dens l'avièner ? Dusau constat : Elena e Danièl non son pas de fresc maridats e acasats. Lo temps que s'ei escorrut e qu'a hèit la soa òbra. Tresau constat : Elena que sòrt d'estar operada. De qué ? Arren n'ei explicitament dit. Que'n sofreish e hèra. Que'ns menshidam de qu'estó gravament malauta. Qu'ei, ce'ns sembla, comdemnada. D'eth, Danièl, que sabem chic de causa. Qu'ei un òmi absent. Que tribalha a l'estrangèr¹ on se debana l'auta vita qui disen vertadèra. De tot biaish, los òmis de la Lana que son quasi absents e quan Manciet los hè entrar dens lo raconte que passan, que'n coneishem lo prenom, mes arren mei ; ompras o siloetas, tirat l'Elie dont sabem la color deu peu e Allan, solide. De mei, la hemna, shens atge, n'a pas nada amiga, nada companha, nada goja, personatge qui

---

¹ « Atenè lo son òmi, dont avè telegrafiat. Devè, a l'aerodròmi, logar ua autò » (Manciet 2003a : 21).

jòga un ròtle celat mes màger dens los romans precedents de Bernat Manciet. De recarga, on seré la mair, la sòr, la tanta, las cosias ? Ací, dens aqueth país, n'i a pas nada hemna. Com estosse sobte desapareishuda beròi la genta feminina de las Lanas de Gasconha e, mei que mei, de l'airau on viu Elena.

Atau aquera hemna, « hòra deu temps » e deu monde on tribalha l'òmi, qu'ei soleta, los sons amants e, a plaps, lo son òmi dab qui ei maridada. Per'mor a qui pòt parlar de la soa soledat, de la soa sofrença, de la soa condicion ? A Diu ? Eth tanben que sembla d'estar absent. Parlar a la seuva e aus sons arbos, pins e cassos, qui brondan de totas los arrueits deu monde sauvatge ? A las soas honts secretas, aus arrius inconeguts qui neureishen a d'escurs estanh on fenirà la soa vita ? Elena que parla au monde secret qui l'entorneja e eth, qui la coneish, que'u torna lo son messatge, que l'escota, que l'apèra tà la poder a la fin finala gahar-la...

Qu'avem vist mei haut com l'autor e'ns hè, en quauques mots, lo portrèit psicologic d'ua hemna qui s'aluenha beròi deu monde dens lo quau e viu. Sol, demora lo paísatge automnau de la Lanas qui hè responsa a la soa destressa. Que seré bahida lo son arreat e quitament la vision singulara de Manciet de cap a la hemna aquesta e a las hemnas.

Los imatges, las de l'abòr landés qui sembla d'estar arreat, las aulors de las heuguèras, deu sable on lo mond s'en-honsa shens ac voler, que'ns muishan ua hemna solèca e blaçada au sens pròpi e figurat ; ua hemna qui sofreish e qui accepta de sofrir. Elena que hè partida deu paísatge, com estosse un deus sons elements.

Au capítol II, Elena que dèisha Allan entrar dens lo son còs macat, çò qui deveré estar impossible o lavetz l'operacion deu vente qu'èra auta, mes ací tanpòc nat explic. Elena non sembla gaudir d'aquera relacion sexuau. De tota faïçon, Manciet ne'n parla pas e que dèisha, atau, lo mistèri installà's au mei har. La relacion fisica qu'Elena apèra qu'espudir l'amor. Elena que's vòu estrangèra a l'amor, quan seré dab l'òmi. Per contra, l'ostau son qu'ei obèrt a la lutz de l'abòr, lutz flaca qui anóncia la lutz escura de l'ivèrn ; qu'apèra la nueit e la soa companha, la lua, simbèu etèrne de la cara celada de la hemna, de l'*anima negativa* (Jung *et alii* 1964 : 177-188). En efèit, Jung qu'estudiè lo *Yi King* (Perrot 2003), lo libe des las transformacions, libe fondador deu taoïsme, tà poder hargar la soa teoria de la sincronicitat. La lua que i ei *yin* e lo só *yang*. Qu'ei passiva, receptiva. Qu'ei aiga au par deu só, qui ei huec solari, qu'ei hred.

Elena qu'ei l'amanta de la nueit, de la lutz negra e non deu dia (Manciet 2003a : 33) :

Lo son vènte, arreis, que vienè lucide, gròs, e clar, e se li explosè com un marteron gran. Aqueth aubejar, que divè estar la lua, aquò qu'èra a véder, e l'aigat que se n'omplí.

Com tostemps Manciet (2003a : 42) que ns'anóncia, au bèth miei deu raconte, çò qui non volem percéber o acceptar :

Quauquarren mormorava dens era, com ua dotz dens l'estanh. Aquò la nhacava en dehens, a l'endret de l'operacion.

La hont dont parla ací que s'escor dens lo son còs, ua hont qui la nhaca : e seré la malaudia, e seré quauquarren d'aute ? Aquera hont que cola dens l'estanh on, a la fin finala, Elena e's negarà.

Elie que vad lo son amant dusau. Elena que'n vaderé, entad eth, ua mair incestuosa. Dab eth, qu'ei gojata, hemna dab qui hè a l'amanta e dab qui jòga, com ua gata dab la pelòta de lan. Que hèn a l'estujòu : Elie que la cèrca enquèra e era de s'escóner tà que la tròbe totun. Un jòc d'adolescents – com Bernat e Denisa, Bernat e

lo maquinaire dens *Lo Gojat de noveme* (Manciet 1964) –, qui diserén amorós mes qui, fin finala, ne n'ei pas. Un jòc dab la vita, e tanben dab la mort, com enqüèra, dens *Lo Gojat de noveme*, dens la scèna deus posons.

E seré tà remplaçar Danièl qui n'aimaré pas mei ; e seré un desfís de cap a a la societat de l'epòca, la familha qui non l'a pas arreconeishuda com hemna qui n'avó pas mainatges ? Que dèisha, chic a chic, çò qui l'encadena. Qu'atend, per'mor las hemnas, en çò de Manciet, n'espèran pas, qu'atenden. Mes qué ? Lo mistèri enqüèra. La fin ? « Se'n podó pas de mei », ce ditz la prumèra frasa deu capítol VII (Manciet 2003a : 45).

E seré la malaudia qui l'arroganha, qui l'ablada o la lassèra hòrta d'ua vita ja tròp longa, tròp avejativa ? Quan seré languitòri, perqué e cambiaré d'amant ? Que poderé cambiar, partir, escapà's dab Elie o Allan e l'amant de la nueit ? N'aima pas Elie, lo son cunhat. Solide, que hè l'amor dab eth, lo gojat, mes las relacions soas que semblan d'estar solament sexuaus. Arren de segur. Lavetz e seré compensacion de çò qui's trobaré de manca. Mes qué ? Elena qu'ac sap e nosautes que cercam enqüèra çò qui gavida e trebola la soa vita amorosa caotica. Que son sols, cadun a la soa pagèra. Elena, nafrada, sacrificada, qu'accepta aquera soledat com ua destinada. Per çò qui ei d'Elie, lo son avièner n'ei pas briga clavat. La benalèja dab l'auto que n'ei la metafòra (Manciet 2003a : 49) :

L'Elena que hugè, mès los fares que l'atenèn a cada camin, ç'auren dit. Trauquè au dret dens ua sèga hauta, e paura, e las camas deus pins que s'alucavan, l'ua e l'auto après, com en ua hèsta. Sabè pas mei era ont anar har cap. Las autos èran pertot suu son camin. Tot lo país s'avitava pr'amor d'era. Lo motor s'estihava. Elena aubèrta per lo chirurgian. Las lampas de las operacions, en dessus. Lo motor que s'estancava, com lo pòls.

Ua frasa deu capítol VIII (Manciet 2003a : 51), ce'ns ditz un còp de mei l'aperet de la fin :

L'Elena s'èra negada dens l'escurèira atòna, dont trencava lo miralh, haut e gris. [...] Sabè que la lutz l'emposava.

Elena, hemna a mei anar sola, que camina hòra deu temps deus èstes, ja que tempta enqüèra de har rampèu ad aquera fatalitat. L'aiga, la hont soa e la hont acerà, dens lo pinhadar, que l'apèran au mei har, au pregond. Manciet (2003a : 53) qu'ac ditz clar :

Comprenó adara Elena que s'avè tot vist dinc alavetz dab lo còs, e aquest còs èra tombat òrb. Com si lo trum avè cobèrt tot d'un còp la lana e lo gòrre. Vedè pas mei lo joen bèu-frair, e l'avè totun aquí, mès desbrombat com. Sagè de l'aimar enqüèra, e hadó anar las perpèras, com per deishudà's de l'oblit.

Elena que's dèisha anar, que caderé. Qu'ei presoèra e que's nega ací tanben, a la fin deu capítol : « Se negava dens sa pelha » (Manciet 2003a : 55).

«Qu'èra la soa fin, a tots amassa, de sa joenessa» (Manciet 2003a : 57). Atau que s'avia lo capítol IX. Aqueth raconte d'ua mort desirada qu'anóncia mantuas morts : de segur, la despartida d'Elena, per'mor qu'ei sacrificada – pensam a l'exèrg de Jansenius – causada per Diu, dens la soa gràcia, tà juntà'u au son reiaume : la concretizacion de la predestinacion ; dilhèu ua senta qui seré prometuda a la mort tà salvar lo son pòble d'ua mort o d'un exili².

---

² « Jung disait toujours que ce sont les hommes qui croient à l'institution du mariage, pas les femmes. Les femmes doutent sans cesse du mariage parce qu'en réalité elles sont uniquement passionnées

Mort deu coble Danièl e Elena, las noças que'n son la metafòra ; mort tanben deu mond ancian qui s'i hè enqüèra mes qui ei totun aus arpunts ; la modernitat en gestacion qui honha ja : tèma costumèr dens l'òbra de Manciet ja dens *Lo Gojat de noveme* (Manciet 1964), lo mond vielh que's moreish e un aute que vad, dab los sons simptoms clars, repetits : los personatges que's velan la cara a continuar. Per'mor dens aqueste roman, de l'aviada enlà, tot qu'ei mistèri, questions shens responsas.

Las noças que son lo parat de véder Elena tornà's apressar de Danièl quan un aute òmi, un navèth, dont non coneishen pas enqüèra lo nom, apareish. Qu'ei eth qui bota lo huec, lo mond ancian com lo modèrne que's mesclan tà espià's lo dançaire (Manciet 2003a : 60-61) :

De la horra, un que sautè suu miei de la gran sala, e que se metó, solet, a har la dança en fàcia de l'Elie - qu'èra la mòda atau - d'abòrd de lunh avant, e chic a chic entad eth. Gran parièr, e autant joen. [...] L'Elena l'avè avisat, e s'eishentava, atuca. [...] Puish, lo son òmi estó, se'n rendó compte, partit.

« Qu'estó l'òra. L'Elena n'èra pas mei era, lucida », atau s'acaba lo capítol X (Manciet 2003a : 68) ; frasa braca e mots precis qui'ns disen çò qui serà lo començament deu capítol XI, lo darrèr : « Anava, se negava de tot lo son còr » (Manciet 2003a : 69).

Ad aqueste moment, Bernat Manciet que'ns conta, que diserí que ns'ensenha, l'acompliment deu destin d'Elena. Que minja aiga e l'aiga que la minja. N'ei pas mei sola, com d'autes còps, la mort que la sarra dens los sons braç. Elena que la coneish, que l'a ja entornejada, au parat de la soa operacion. N'a pas paur.

La hemna solèca, la hemna deus tres amants, la hemna qui cercava la mair qui non serà pas jamei, que va de cap a la destinada a qui s'acara. « Voló morir atau, los uelhs grans » (Manciet 2003a : 71) e la dolor vielha qui la maquè, quan seré òrra, que l'a desbrombada. « Lo jorn, a la fin. L'encarelhada eslenada » (Manciet 2003a : 71). Adara, Elena que se'n pòt anar e viver la soa mort causida quan Allan l'apèra vienut de la Mediterranèa ençà, que la tròba e la tira de l'estanh, que la pòrta dinc a l'ostau e la pausa, enfin, suu lheit : « Èra pas hreda enqüèra tota. Sonque las mans, e las camas » (Manciet 2003a : 73).

5. Elements d'analisi

5.1. Elena, hemna de la nueit escura, de la lua

« E que lhevè los uelhs de cap a la frinèsta aubèrta. La nueit i flambava com lo hat » (Manciet 2003a : 23). Qu'avem vist qu'a Elena que l'agrada la nueit e la soa « reina », la lua, arrebat hred deu só. Dens *L'Analyse des rêves* (Jung 2005, 2006), Jung que s'encuenta

---

par la relation, c'est ce qu'elles veulent. Mais un homme en a souvent une idée très sentimentale ; il ne s'entend pas bien du tout avec sa femme, mais c'est sa femme. J'ai pu observer cela dans des cas tragiques dans lesquels un homme a épousé une femme qui ne lui convient pas et tombe amoureux d'une autre qui lui correspond mieux. Mais il éprouve alors une réaction sentimentale du genre de celle-ci : "Ma femme est ma femme, je ne peux pas divorcer", et ceci même s'il n'y a pas d'enfants. [...] Les femmes sont plus aventureuses dans ce domaine. Elles peuvent aimer l'institution du mariage mais seulement si elles sont heureuses avec l'homme qui la partage avec elle. Si elles ne sont pas heureuses avec cet homme, elles commencent à voir rapidement des fantômes non conventionnels. Les femmes rejettent plus facilement les hommes les considérations liées à la personne » (Franz 2001 : 113).

deu simbolisme de la lua en estudiant lo cas d'ua de las soas pacientas qui arrefusava lo metòde qui'u prepausa Jung, esquarterat enter tendéncias contradictòrias, e en çò de qui simbèus lunaris an apareishut dens los sons sauneis. Que'ns ditz quin lo psicanalista e se'n ved dab lo tèma de la lua. La lua qu'encarna un costat escur de la nosta personalitat, qu'apareish la nueit, e que pòt estar sentida com dangerosa o, aumensh, com misteriosa. Jung disèva que la lua ei aquera lutz qui càmbia de contunh pendent la nueit, l'esfèra nueitiva de l'experiéncia umana. La lua navèra qu'apareish dens hèra de civilizacions, com un signe d'espèr, mentre qu'au contrari la lua vielha qu'invòca la mort, la degenerescéncia, lo desesper. Tau psiquisme arcaïc, lo dia, l'auga, qu'anóncia l'escadença d'ua escaduda dens las entpresas umanas, quan la nueit ei abitada peu mau. Dens hèra de religions primitives, que i ei un culte nueitiu au quau la magia apertien. La nueit que hè paur. Que hè aparéisher causas qui no's veden lo dia : esperits, broishs e broishas qui pòden gahar l'òmi esgarat qui no's tròba pas mei la lutz diària. Elena que seré era tanben esgarada, mes e seré gavidada per las fòrças nueitivas, l'ombra, l'escur ? N'ac sabem pas. Çò qui sabem qu'ei que s'i vòu estar e que la lutz deu dia que la hè huéger...

5.2. Lo suicidi d'Elena

La motivacion o las motivacions de lo o de la qui's tua que demora, maugrat los estudis sociologics, psicologics o psicanalitics, que son, uei lo dia, enquèra enigmaticas. Per contra, que's constatan que las hemnas ne's tuan pas com los òmis. De segur, un gran tribalh qu'estó miat dab los qui temptèn de tuà's e qui non s'i escadón pas, mes aquesta question (com ac ditz Albert Camus, dens l'incipit du *Mythe de Sisyphe*³ : « Il n'y a qu'un problème philosophique vraiment sérieux : c'est le suicide » ; Camus 1942 : 221) que demora shens nada responsa.

Dens la literatura, per venciva, com ac a escriut Claire Bouchet (2006), la persona qui's tua qu'ei l'actora d'ua intriga qui la possa a cométer l'acte. Alavetz, que'ns cau de segur meilèu estudiar lo mecanisme que lo tèxte e'ns muisha, de la soa plaça dens lo recit, mes tanben deu ròtle e de l'estatut deu personatge qui'u hè.

6. Mantuas questions qu'an d'estar pausadas ?

Quin lo suicidi ei botat en scèna ? Ei anonciat per l'intriga ? Quau ei l'actitud deu personatge de cap a la soa desaparicion ? Despuish, dens lo teatre classic europèu dinc au sègle XIX, la problematica deu suicidi qu'ei beròi ligada a la de la passion amorosa. Claire Bouchet (2006) que precisa qu'aquera façon de « problematizar » aqueth acte que permetó « à la narration de passer du discours *sur soi* au discours de *soi* ».

Prumèra façon, ligada a l'imatge de la hemna de mau maserar, l'invencion de l'isteria, hèra teatrau (véder las prumerias de la psiquiatria dab lo recit que'n hè Jung dens *Ma vie*, Jung 1967), qui'ns muisha la hemna suicidària com hòla : lo destoble de la soa amna (haut o baish la culpabilitat e la vergonha) que la mia de cap au destoble familhau e dilhèu public qui ei l'anticrampa de la holia e deu quite suicidi. Lo raconte

---

³ Que hè partida deu « Cycle de l'Absurde » dab *L'Étranger*, *Caligula* et *Le Malentendu*.

d'aquera holia que permet a l'escrivan de pausar lo problèma de l'irracionalitat deus èstes umans e mei que mei de las hemnas.

La segonda faïçon, qu'ei l'invencion, au sègle XVIII, de l'introspeccion, qui permet l'escritura d'investir lo maine quasiment inestabile deus estats e trobles de l'amna umana, tà arribar a la fin finala au batalís de l'eròia dab era, e sonque dab era. Hèras de parçans de l'amna, parçans deus navèths que la tematica deu suicidi feminin explòra.

Lo suicidi d'Elena, lo biaish de tuà's meilèu, que'ns bremba lo d'*Ofèlia*, lo personatge de *Hamlet* de Shakespeare. La motivacion d'*Ofèlia* e seré desparièra ? Ce nse sembla. Vertat qu'ei, Elena que's pensa d'anar de cap tà l'ineluctable per'mor l'amor qui la neuriva dinc adara, dinc a l'operacion qui l'empacha d'estar hemna-mair (ne n'ei pas jamei), n'i ei pas mei, per'mor çò qui's pensava, d'outes còps, poder portar-la dinc au cap d'ua vita dita « normau », n'existeish pas mei. L'òmi qu'ei beròi absent e quan arriba, Manciet que'u se desdèisha, que n'ei enqüèra quan seré au ras d'era.

Los òmis, mentavuts dens lo roman, qui poderén comptar dens la narracion, l'amant nueitiu (Allan, ja ?), Elie, lo capdèth, e, enfin, Allan, que son amants qui Elena a quitament causits e qui totun n'aima pas per'mor Elena que cèrca a través d'aqueras relacions amorosas multiplicadas auta causa, la soa tòca non la coneishem o lavetz que l'endevinam deu començament enlà, lo son suicidi.

De segur, Allan, l'òmi darrèr, qu'a dens la narracion un estatut particular, puish a que non la sauva mes que la tira de l'aiga - l'inconscient individau e collectiu - lo mond secret e escuranhós d'Elena mes tanben deus òmis tots.

D'outes suicidis feminins que'ns poderén perméter de comprèner lo gèste d'Elena. Prenem, un deus mei famós, lo suicidi de Virginia Woolf. En prumèras, l'analogia que'ns semblaré evident. Lo metòde qu'ei parièr : l'autora anglesa que plea las soas pòchas de pèiras e que's geta dens un arriu qui passa au ras de casa. Lo suicidi per negada qu'ei soventòtas feminin⁴.

Per contra, lo son acte que relhèva d'ua auta problematica puishque dens la letra qui deishè au son òmi qu'escriu :

I feel certain I am going mad again. [...] I begin to hear voices, and I can't concentrate. So I am doing what seems the best thing to do⁵.

Bèth temps après la soa despartida, estudis qu'estón miats de cap a la soa vita e la soa òbra per psiquiatres. Que'ns disen que l'autora que sofriva de « trobles bipolars » (que'us aperavan d'outes còps « psicòsi maniacodepressiva »). Elena e seré « bipolara » ? Non sabem pas enqüèra. Çò de solide, lo personatge, l'arquetipe feminin, com ac concebó Jung. Vertat qu'ei, Elena qu'ei ua vertadèra hemna e non pas ua invencion, un personatge virtau, a maugrat de la situacion quasiment irreau dens la quau e viu e moreish.

Tornem préner l'*Ofèlia* de Hamlet. Shakespeare que ns'i balha un exemple d'antagonisme enter la vita privada e la vita publica, dont ua hemna ei la victima.

---

⁴ Véder lo blòg *Noyade - Criminalistique & prevention* : <http://noyade-criminalistique.over-blog.com/article-les-noyades-d-origine-suicide-99533243.html>

⁵ Que soi adara segura de que vau vèder hòla. [...] Que comenci d'entèner votz e non poish pas concentrar. Alavetz, que hèi çò qui'm sembla d'estar çò de mièlher a har'. Véder <https://www.brainpickings.org/2014/03/28/virginia-woolf-suicide-letter/>

Hamlet e Ofèlia que's son prometuts l'un a l'autre. Que s'agradan e que s'aiman. Lo raconte non ditz que Ofèlia e serà tuada. Pr'aquò, Ofèlia non hè briga empach a la soa destinada.

Manciet, fin coneishedor de l'òbra de Shakespeare – qu'arrevirè *Pericles* (Manciet 2003b) –, que'ns renvia a Ofèlia, mes a ua Ofèlia qui seré non pas esquarterada enter la soa vita privada e la vita publica, mes qui seré hòrabandida de l'umanitat per'mor d'estar hemna desdeishada ; abandonada a las soas pulsions sexuaus e de mort, hemna qui non poderà pas amainadar. Hemna condemnada. Hemna, sustot, qui arrés non arreconeish com hemna. Hemna sacrificada.

Bibliografia

- ARROUYE, Jean (1996) : «La guerre de Troie a bien eu lieu». In : LATRY, Guy (ed.) : *Bernard Manciet : le feu est dans la langue. Actes du colloque de Bordeaux, 20 et 21 novembre 1992*. Bòrdas ; Bordèu : Centre d'étude de la littérature occitane ; William Blake, p. 93-100.
- BOUCHET, Claire (2006) : «Le Meurtre de soi : petite histoire du suicide féminin». *Cycnos*, vol. 23, 2. Publicacion en linha. Disponibla sus : <http://revel.unice.fr/cycnos/index.html?id=704>.
- CAMUS, Albert (1942) : *Le Mythe de Sishype*. París : Gallimard.
- FRANZ, Marie-Louise von (2001) : *La Princesse Chatte : un conte sur la rédemption du féminin*. París : Éditions La Fontaine de pierre.
- GRACQ, Julien (1998) : *Lettrines 2*. París : J. Corti. Setau edicion.
- JUNG, Carl G. et alii (1964) : *L'Homme et ses symboles*. París : Robert Laffont.
- JUNG, Carl G. (1967) : *Ma vie : souvenirs, rêves et pensées*. París : Gallimard.
- JUNG, Carl G. (2005) : *L'Analyse des rêves : notes du séminaire de 1928-1930*. Vol. 1. Saint-Kitts-et-Nevis : Albin Michel. Traduccion de l'anglés per Jean-Pierre Cahen.
- JUNG, Carl G. (2006) : *L'Analyse des rêves : notes du séminaire de 1928-1930*. Vol. 2. Saint-Kitts-et-Nevis : Albin Michel. Traduccion de l'anglés per Jean-Pierre Cahen.
- MANCIET, Bernat (1964) : *Lo Gojat de novémer* [sic]. Tolosa : IEO.
- MANCIET, Bernat (2003a) : *Elena*. Gleisa Nueva d'Isaac ; Pau : Reclams ; Fédérop. Navèra edicion. Trad. de l'occitan per Guy Latry.
- MANCIET, Bernard (trad.) (2003b) : *Périclès*. Bordèu : Mollat.
- PERROT, Étienne (ed., trad.) (2003) : *Yi King ou Livre des transformations*. París : Librairie de Médecis. Navèra edicion. Richard Wilhelm, version alemanda.

De *Mirèio* a *La masia dels amors*, de Francesc P. Briz*

Anna LLOVERA
Universitat de Lleida

---

1. Una qüestió d'idil·li rústic

Ricard Torrents afirmava, en un breu estudi de 2008, que «la dimensió narrativa no sols conforma el pensament i la literatura, sinó també la nostra identitat. No tenim identitat fins que algú no ens conta la nostra història. La nostra identitat és narrativa» (Torrents 2008: 30). La reflexió de Torrents fa memòria dels possibles vincles entre ficció narrativa i identitat, uns lligams que em semblen fonamentals en el procés de creació d'un relat capaç d'ubicar l'home en el món.

Aquesta narrativització es fa present en l'univers literari català de la segona meitat del segle XIX, quan irromp amb força un discurs que narra les virtuts i les bondats de la vida rural. També en altres literatures europees, especialment aquelles que són susceptibles de renàixer després de les revolucions social i industrial de la primera meitat de segle, adquireix una presència cada cop més sòlida aquest discurs idil·lic i bonhomí. No és tasca nostra d'entrar, ara, en discussions terminològiques al voltant de la definició de l'*idil·li* com a gènere literari, sinó veure de quina manera l'idil·li s'adreça, com evoca Jaume Pòrtulas resseguint les teories de F. Schiller, «al quadre de l'ideal realitzat d'una humanitat innocent, harmònica i feliç» (Pòrtulas 2010: 28). Els textos que es publiquen sota aquest paraigua –i que Enric Cassany ha batejat com literatura «costumista rural catalana» (Cassany 1992: 140)– són peces que aborden la qüestió de la ruralia des d'un punt de vista idealitzador i mitificador de la vida al camp i de l'agrupació familiar característica d'aquest: el familisme pairal. «[L]a chasteté des mœurs est une tradition sacrée dans certaines campagnes éloignées du mouvement corrompu des grandes villes», sentenciava George Sand el 1846 a *La Mare au diable* (Sand 1846: 103). Tretze anys més tard Frederic Mistral publicava *Mirèio* (1859) –el gran poema tel·lúric dels occitans⁻¹ i Francesc P. Briz ofería –amb el

---

* Aquest article és inscrit en el marc del projecte d'investigació *Renaixença i literatura, 1854-1898. Institució, representacions i identitat*, amb referència FII2012-31489, finançat pel Ministerio de Economía y Competitividad, i de les activitats del Grup d'Estudi sobre la Literatura del Vuit-cents (GELIV).

¹ J. M. Domingo remarca l'admiració que *Mirèio* despertà en Alphonse de Lamartine: a *Mirèio* «un pays est devenu un livre» (Domingo 1996: 146).

beneplàcit de l'escriptor mallanenc- *La masia dels amors* (1866) al cap de set anys, un poema sobre la descoberta dolorosa de l'amor.

2. *Mirèio* i la configuració d'un imaginari literari de rusticitat harmoniosa

Amb l'aparició, el 1859, de *Mirèio*, Frederic Mistral és saludat pel món literari parisenc amb el cèlebre «Tu Marcellus eris!» lamartinià, que més tard farà fortuna –talment es tractés d'una herència literària– en Verdaguer. Mistral acabava de presentar el poema nacional² dels felibres, aquell que respondria a les coordenades que el príncep poeta William Bonaparte-Wyse establiria el 1882 amb motiu dels Jocs Florals de Provença: el Felibritge, diu (Bonaparte-Wyse 1882: 225), és una

societat per l'adoració de lo bell, de lo bo, de lo verdader, baix la base de la família primordial, de les venerables tradicions, dels sentiments celestials, per medi de la dolça llengua materna, de les encarnacions harmonioses i artístiques que no són més que el ropatge de la idea central, la gesticulació visible d'una íntima i alta inspiració: "Felibrige" vol dir en sa integritat, retorn als antics elements naturals en malhora despreciats o esborrats.

Aquesta voluntat restauradora³ i harmonitzadora dels costums, les lleis i el comportament social Mistral la trasllada a la comunitat rural que habita el seu poema, una «gènt di mas» regida per un ordre familiar marcadament patriarcal⁴ que conviu en un *locus amoenus*. És així que s'entén el judici d'Émile Zola quan descriu *Mirèio* com «une sorte d'églouge de longue haleine» (Mistral 1867: II). No hem d'oblidar, però, que el paisatge adquireix a vegades un caràcter salvatge i fustigador, especialment aquell que roman allunyat del Mas dels Lledons: «*Inculturada* i secallosa, / la immensa Crau,

---

² En carta del mateix William Bonaparte-Wyse a Víctor Balaguer, l'anglès escriu a propòsit d'un poema que Mistral que havia recitat en una felibrejada: «C'est enivrante, et quelle mélodie! [...] Il y a aussi là-dedans un sentiment décentrali[s]ateur, un "langui" national de la première force, pour ne dire rien de ce soif quasi grec pour la Beauté comme le premier des principes dans ce bas monde. À mon avis, c'est un morceau émine[m]ment remarquable qui sort dans ce siècle des voix rauques et des propos [as]sourdissants comme une douce fontaine argentine» (Disponible en línia: Biblioteca Museu Víctor Balaguer, 14/1/1868; <http://www.victorbalaguer.cat/consultes/epist.htm>).

³ Llorenç Prats constata la simultaneïtat entre el procés de desaparició d'un món i la idealització de què és objecte en la literatura pairal (Prats 1988: 182-188). Uns mots de Frederic Mistral recolzen aquesta tesi: «Avui dia, que les màquines han envaït l'agricultura, el treball de la terra va perdent, cada vegada més, les seves colors idíl·liques, el seu caient d'art sagrat. [...] És el progrés, és el rastell terriblement fatal, contra el qual res no podem fer ni dir: fruit amarg de la ciència, de l'arbre de la ciència del bé i del mal!» (Mistral 1957: 853-854).

⁴ Reportem uns mots de les *Memòries* de Mistral: «E'm'acò iéu, dóu tèms que li clas alin sounavon, m'anère desgounfla dins lou champ, tout soulet. Car l'aubre de l'oustau èro toumba. Lou Mas dóu Juge, lou mas de moun enfanço, aro, coume s'avié perdu soun ombro auto, èro desoula e vaste. L'ancien de la famiho, Mèste Francés moun paire, èro esta lou darrié di patriarcho de Prouvènço, counservaire fidèu di tradicioun e di costume» (Mistral 1906: 288).

la Crau pedrosa»,⁵ exclama el poeta al cant VIII. Aquest caràcter agrest de la natura poc o gens humanitzada es fa present també en Mireia, àvida d'aventures «i una miqueta salvatgina», anota el narrador. Hom pot pensar que les teories rousseaunianes del bon salvatge resideixen al fons del poema. Vicent i Mireia «amb innocència mig salvatge, / feien d'amor l'aprenentatge...» (cant II), una experiència que els durà a la coneixença dolorosa del món: una imatge colpidora ho dibuixa: «l'Amor és segador també» (cant IX).

Proposo, tanmateix, de tornar una mica enrere i de quedar-nos amb el caràcter idíl·lic de la natura que envolta, únicament, el Mas dels Lledons. Servirà per veure com la mitificació que Mistral porta a terme afecta també el passat. Provença és presentada com un lloc mític i, per tant, indiscutible, com un univers en certa manera ahistòric. Cants, llegendes i relats expliquen històries fantàstiques del Migdia francès. Però tot queda aquí, en l'univers de la fantasia. En el poema no apareix pràcticament cap referència històrica a la conflictiva contemporaneïtat de la regió. Només al vell pastor li és permès d'evocar batalles pròpies d'aquella «generació austera, religiosa, humil, disciplinada, que pacientment havia passat la fam, les misèries, els horrors de la Revolució i fornit la França [d]els cors desinteressats per als seus grans holocausts i els cossos infatigables per als se[us] grans exèrcits» (Mistral 1957: 908-909). Hauríem de preguntar-nos, respecte d'aquesta evasió històrica del poema, si Mistral cedeix als tres imperatius que Paul Vernois fixa per als *romans rustiques*: «l'écrivain paysan évitera les évocations historiques, les polémiques religieuses ou philosophiques qui tendraient à égarer notre attention» (Garavini 1982: 86). Sembla que, almenys al primer, sí que hi cedeix. Només Josep Soler i Miquel li retreu el fet –tot felicitant-lo– de donar el caràcter d'història «a lo present i lo vivent», és a dir, de transformar la quotidianitat en «monument viu» (Soler 1897: 13).

Amb *Mirèio* s'enceta i alhora es consolida la *respelido*, un moviment de renaixença literària i cultural que trobarà un eco en la major part d'Europa, sobretot en aquells territoris nacionalment renaixents. Anne-Marie Thiesse ja ha avisat de la contradicció intrínseca del procés de construcció de la nació: «[il] semble *a priori* aller à rebours de toute prise en compte de la modernité, puisque son principe repose sur le primat d'une communauté a-temporelle dont toute la légitimité réside dans la préservation d'un héritage» (Thiesse 1999: 16). És en aquesta tradició heretada que es troben els valors que Mistral reivindica: una llengua capaç d'expressar un paisatge i un folklore singulars, un corpus simbòlic que identifiqui tot un poble (himne, gastronomia, vestimenta, etc.), i una comunitat que encarni una ètica i una moral d'ordre social, només possible enmig de la ruralia. Mistral (1957: 853) mateix ho explica així en les *Memòries*:

Sort que en aquell temps [de la revolució de 1848] s'il·luminava per a mi una altra clarendera: era la immensitat de la gran natura, era l'ordre, la pau de la vida rústica; era, com deien els poetes de Roma, el triomf de Ceres a l'hora de les messes.

---

⁵ Cito per la traducció de M.-A. Salvà (Mistral 2004). La cursiva és nostra. A propòsit d'aquest adjectiu, voldria plantejar una reflexió. Seria aplicable el debat natura/cultura a aquest poema? L'hauríem d'entendre com una extensió més de la dicotomia camp/ciutat? Fixem-nos que Mistral escriu: «*Acampestrido e secarouso, / L'inmènso Crau, la Crau peirouso*» (la cursiva torna a ser nostra).

3. L'aplicació d'aquest imaginari a *La masia dels amors*: un cas singular

Aquest mateix ideal de rusticitat harmoniosa és el que tenyeix el cor de *La masia dels amors*. Si fem l'esforç d'aplicar la idea d'una «comunitat cognoscible» (i manllevo mots de Raymond Williams 2001) al poema de Briz, ens adonarem que *La masia* també és un text inserit en aquesta tradició costumista i idíl·lica. A Francesc P. Briz li agradava de respondre, davant de les acusacions de plagi mistralià, que l'únic que compartien les dues obres era la temàtica: tracten «coses de pagès», deia. I em sembla que Briz tenia raó. Amb aquesta afirmació no descobreixo res de nou, sinó que poso el focus en una evidència que, malgrat tot, em sembla que cal explicar. I és que les dues obres comparteixen una mateixa tradició literària, per bé que es diferencien en diversos aspectes.⁶ Un dels més interessants és, sens dubte, el tractament de la història com a matèria novel·lable. Acabem de dir que *Mirèio* és un poema ahistòric perquè allunya la reflexió sobre la història –i la història mateixa– de la narració (amb l'excepció del vell pastor, encarnació, d'una banda, de la saviesa i rectitud moral atribuïda als vells –recordem que el cant VII porta precisament aquest nom–, i, de l'altra, del teixit bucòlic que resideix al fons d'aquesta literatura). Doncs bé, *La masia dels amors* actua de forma oposada. Hi succeeix allò que Magí Sunyer anunciava com a rar: l'empeltament de l'element pairal amb l'element històric (Sunyer 2011: 163-164). El mas representa un sistema de valors tradicional –curiosament governat per Antònia, mare de Maria. El pastor Anton (remarquem el paral·lelisme amb Antònia) és la figura que representa l'autoritat paterna, malgrat que davant la desesperació de Maria pel casament forçat amb Jaume, el narrador confessa que el «pobre vell tots sos recursos treia / per calmar-la, si bé ja coneixia / qu[e] ella havia raó»⁷ (cant III). En el poema aquest familisme pairal lleugerament atípic comparteix protagonisme amb el conflicte que allunya Carlos, el mariner enamorat de Maria, de Salou: la Guerra d'Àfrica (1860-1861). La presència de la història en el relat és encara augmentada amb la participació del pare de Carlos i el pastor de la masia de Salou en una altra guerra: en aquest cas la del Francès (1808-1814). Ramon Panyella associa l'aparició de conflictes bèl·lics coetanis a l'autor en *La masia* al «sentit heroic i patriòtic amb què la societat catalana va interpretar aquells fets» (Panyella 2013: 66). En efecte, com no podia ser d'altra manera, els catalans surten sempre victoriosos de totes les guerres, ja que «Catalans i valents, una mateixa / cosa vol dir», sentència el narrador del poema (cant VI). Però el preu de la glòria és alt: «La pàtria és mare / dels òrfans dels valents qu[e] en les llunyanes / terres per ella moren» (cant IV). No em puc estar d'esmentar aquí una font directa de les informacions històriques que Briz introdueix al text. Les notes que figuren en la versió castellana del poema (i en castellà) aporten una considerable quantitat d'explicacions sobre diferents aspectes que el lector d'aquesta llengua devia desconèixer. Allò que amb més detall es desgrana en nota (a banda dels apunts folklòrics, aspecte gens negligible si tenim present la tasca de recopilació folklòrica que Briz durà a terme justament a partir de 1866, any d'aparició del primer volum de

⁶ L'escrutini de les similituds i les diferències, especialment de genealogia literària, entre les dues obres ja ha estat realitzat per J. Massó i Ventós (1915), R. Aramon i Serra (1985) i, més recentment, R. Panyella (2013).

⁷ Cito per la primera edició del poema (Briz 1866).

les *Cançons de la terra*) fa referència a la Guerra d'Àfrica, i les obres de Víctor Balaguer són una pedrera declarada d'informació.⁸ Recuperem el vers que fa un moment verbalitzàvem: «La pàtria és mare / dels òrfans dels valents qu[e] en les llunyanes / terres per ella moren»; i ara comparem-lo amb aquests mots del relat «Un episodio de la Guerra de África», de Víctor Balaguer: «las expansiones de triunfo de la patria son los grandes, los espléndidos funerales de los soldados muertos en el campo de batalla» (Balaguer 1865: 806).

Davant de la presència significativa de la història en el poema ens hem de qüestionar si podríem llegir el text com una espècie de crònica. Hi ajuda el fet que la precisió de les dades inserides en les notes és excepcional. Ràpidament, però, la lectura del poema ens reafirma el caràcter ficcional del relat: Briz fa una operació compensatòria de la realitat que es fonamenta en la idealització i la mitificació del camp. S'insereix, des d'un vessant poètic, en la tradició literària catalana iniciada per Antoni de Bofarull consistent a fabricar un «historicisme sentimental identificador i que amb els anys va quallar en la vertebració ideològica del catalanisme polític», tal com explica Pere Anguera (1999: 14). Briz parteix del mite de l'arcàdia rural, o de «la terra alta» (com Magí Sunyer l'ha rebatejat), i en fa una interpretació local i particular. En *La masia dels amors* el motiu del *locus amoenus* experimenta –de forma més evident que a *Mirèio*– una transformació: «Salou la hermosa», explica el narrador al cant I, «jaguda està sus reverdenca plana» mentre pensa «en sa història venturosa». És aquí, justament, on hi ha el mas «que [e]n deien *dels amors*». «Quin mas! Quin mas més ric!», «mon pare, aquí a[m]b la mare mia / molts ratos festejant al clos passava / i tot era aquí pau, tot alegria», exclama Maria. És, aquest, el mateix mas que al cant V es presenta com «*dels dolors*» i que més endavant, al cant VIII, Maria abandona perquè «li feia pena». El paisatge conegut, el lloc de l'alegria, és ara un terror hostil a l'amor i a la felicitat: ha esdevingut, doncs, un *locus horribilis*.

Un paper similar de rebuig adquireixen Reus i Tarragona, vil·les que desencadenen, per diferents motius i malgrat el seu caràcter de ciutats «hermoses», sentiments de tristesa. Reus, on «La fumera / de sa fabricació tota pausada / s[']aixeca» (cant VII), és també el lloc on Maria es reclou, i Tarragona, antiga ciutat que «Avui respire / calmosament postrada i abatuda» (cant VII), és el cementiri de Jaume. Aquesta localització geogràfica volgudament tarragonina –no oblidem que Briz és nascut a Barcelona– segurament s'explica pels vincles familiars de l'escriptor amb Vilaseca, municipi al qual Salou pertanyia llavors (i fins a 1989) i poble on, com recorda Ramon Panyella, «potser va fer estades llargues durant els estius en la casa familiar paterna» (Panyella 2013: 22). Tanmateix, podríem plantejar-nos si Briz és conscient de la necessitat que Maurice Barrès anys més tard formularia en l'àmbit de la literatura francesa: la necessitat d'aportar, des de província al conjunt de la nació, «une nuance d'âme particulière» (Barrès 1899: 25). Per a Barrès, «Ces provinces, de qui les gens superficiels croient le génie éteint, fournissent encore les grandes lumières intérieures qui échauffent et qui animent la France» (Barrès 1899: 26). Aquesta idea és compartida per Jacint Verdaguer, que s'exclamava d'aquesta manera el 1902 en el

---

⁸ R. Panyella explica la condició de Víctor Balaguer com a «consejero y maestro» dels inicis literaris de Briz, una tasca que exerceix amb diligència almenys fins a 1866, moment de distanciament dels dos escriptors arran del protagonisme que Balaguer adquireix en les relacions catalanofelibrèscues de resultes de l'exili a Provença (Panyella 2013: 31-34, 103-113).

pròleg de «La vida al camp» (Verdaguer 1974: 1325-1326), un poemet bucolicopopular de Ramon Masifern:

Lo predicar lo retorn al camp, al terror nadiu i a la vida tranquil·la del mas als que il·lusionats se n'allunyen, és no solament una gran obra de caritat i de pietat cristianes, sinó també una obra de patriotisme. Sí: Catalunya guanyaria tant com la religió si fos possible aturar l'emigració de les muntanyes, i encara més si els rius de gent que vénen cap avall poguessen girar-se cap amunt. [...] Jo mateix me penedesc moltes vegades d'haver-ne baixat.

4. A tall de conclusió

Sigui com sigui, penso que l'operació de Briz és una mostra més de la sublimació de l'ànima catalana en la ruralia (Sunyer 2011: 165). Ja ho advertia George Sand, que atribuïa un caràcter únic al pagès, el del «seul historien qui nous reste des temps anté-historiques» (Sand 1888: IV-V). En la construcció d'aquest relat «obra de patriotisme» els escriptors n'esdevenen –juntament amb els historiadors– els principals artífexs. Ho recordaven els mots de Ricard Torrents a l'inici d'aquest article: l'home és un subjecte històric. Tant Mistral com Briz interpreten i narrativitzen la realitat i el món que els acull, i ho fan aplicant una mirada desconflictivitzadora al camp que ahora l'idealitza i el mitifica. L'escriptor provençal forneix, el 1859, un model que tot just llavors es despertava en les lletres catalanes. Agita un imaginari literari de deliberat aspecte antimodern que acabarà articulant-se en el discurs del catalanisme. És, per dir-ho breument, un relat dels orígens possible: una història que ubica l'home dins del món –un món d'ordre i de pau– i el dota d'identitat. I en aquesta operació, «le rêve de la vie champêtre» que descriu G. Sand –«idéal des villes et même celui des cours» (Sand 1889: V)– esdevé prolífic.

La consciència de desvetllament nacional basat en la pròpia història és del tot sòlida en la literatura catalana dels anys 60 del XIX, igual com ho és la urgència d'aconseguir una ferma adhesió al procés renaixent de construcció nacional.⁹ Si acceptem com a necessari un discurs legitimador que s'aboqui al passat per travar el present, hem de convenir, també, en la importància del procés de construcció d'aquest mateix relat. Un procés, tinguem-ho present, que imperiosament ha d'atendre la complexitat i la fragmentació de la realitat. O com a mínim ho hauria de fer. En un interessant article sobre els malentesos de la literatura «provincial» francesa, Fausta Garavini (1982: 87-89) planteja una qüestió que em sembla fonamental, sobretot en la comprensió de Mistral i els felibres. La de l'arraconament intencionat d'aquesta literatura regional –condemnada a raure únicament en una constel·lació idíl·lica i mitogràfica– per part d'uns escriptors parisencs gelosos de compartir amb les províncies el procés de construcció de la nació comuna. El que voldria plantejar com a debat futur és què succeeix en les lletres catalanes de mitjan segle XIX amb relació a aquest procés. Caldria qüestionar-nos si hi ha un espai reservat per als escriptors que treballen amb aquesta mateixa matèria –com Francesc P. Briz– i, si hi és, caldria estudiar-lo a fons per saber com es compon, com funciona i com és percebut.

---

⁹ Ve a compte de recordar uns mots d'A-M. Thiesse: «La nation naît d'un postulat et d'une invention. Mais elle ne vit que par l'adhésion collective à cette fiction» (Thiesse 1999: 14).

Referències bibliogràfiques

ANGUERA, Pere (1999): *Literatura, pàtria i societat: els intel·lectuals i la nació*. Vic: Eumo.

ARAMON I SERRA, Ramon (1985): *Frederic Mistral i la Renaixença catalana*. Barcelona: Rafael Dalmau.

BALAGUER, Víctor (1865): «Un episodio de la Guerra de África». *Cuentos de mi tierra*. Vol. 2. Barcelona: Impr. y Librería de Salvador Manero, p. 785-806.

BARRÈS, Maurice (1899): *La Terre et les Morts: sur quelles réalités fonder la conscience française. Troisième conférence*. París: La Patrie française.

[BONAPARTE-WYSE, William C.] (1882): «Discurs pronunciat en la vila comtal de Furcalquier ab motiu dels jochs florals de Provensa, per William C. Bonaparte Wyse, president de la festa». *La Renaixensa*, any 12, 28-30, p. 217-219, 225-229.

BRIZ, Francesch Pelay (1866): *La masia dels amors, poema popular, escrit en català*. Barcelona: Llibretería de Joan Roca y Bros.

CASSANY, Enric (1992): *El costumisme en la prosa catalana del segle XIX*. Barcelona: Curial.

DOMINGO, Josep M. (1996): *Josep Pin i Soler i la novel·la, 1869-1892. El cicle dels Garriga*. Tarragona: Curial; Publicacions de l'Abadia de Montserrat; Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV.

GARAVINI, Fausta (1982): «Province et rusticité: esquisse d'un malentendu». *Romantisme*, 35, p. 73-90.

MASSÓ I VENTÓS, Josep (1915): *Mireia en la lírica catalana*. Barcelona: Tipografia L'Avenç.

MISTRAL, Frederi (1859): *Mirèio: pouèmo provençau*. Avinyó: J. Roumanille.

MISTRAL, Frederi (1867): *Calendau: pouèmo nouvèu en douge cant. Avec traduction française en regard, et portrait de l'auteur. Dessiné par Hébert, gravé sur acier par Gaillard*. Avinyó: J. Roumanille.

MISTRAL, Frederi (1906): *Moun espelido: memòri e raconte*. París: Plon-Nourrit et Cie.

MISTRAL, Frederic (1957): *Obres completes*. Barcelona: Editorial Selecta.

MISTRAL, Frederic (2004): *Mireia*. Barcelona: Quaderns Crema. Traducció en vers de Maria-Antònia Salvà, ed. de Lluïsa Julià.

PANYELLA, Ramon (2013): *Francesc Pelai Briz: entre la literatura i l'activisme patriòtic*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

PÒRTULAS, Jaume (2010): «Els malentesos de l'idil·li». In: AVIÑOÀ, Xosé et alii: *L'idil·li als segles XIX i XX. Literatura, música i arts plàstiques*. Santa Coloma de Queralt: Obrador Edèndum; Publicacions URV, p. 13-34.

- PRATS, Llorenç (1988): *El mite de la tradició popular. Els orígens de l'interès per la cultura tradicional a la Catalunya del segle XIX*. Barcelona: Edicions 62.
- SAND, George (1846): *La Mare au diable*. París: Desessart Éditeur.
- SAND, George (1888): «Avant-propos». *Légendes rustiques. Fanchette*. París: Calmann Levy, p. III-IX.
- SAND, George (1889): «Notice». *La Mare au diable; édition enrichie de dix-sept illustrations composées et gravées à l'eau-forte par Edmond Rudaux*. París: Maison Quantin, p. V-VII.
- SOLER Y MIQUEL, Josep (1897): «Mistral y el seu ultim poema». In: MISTRAL, Frederic: *Lo poema del Rose*. Barcelona: L'Avenç, p. 5-24.
- SUNYER, Magí (2011): «El mite de la terra alta». *Caplletra. Revista Internacional de Filologia*, 50, p. 159-180.
- THIESSE, Anne-Marie (1999): *La Création des identités nationales. Europe XVIIIe-XXe siècle*. París: Seuil.
- TORRENTS, Ricard (2008): «Pensament, literatura i narrativitat». In: BUSQUETS, Lluís; SERRA, Blanca (ed.): *Narracions i pedagogia. Seminari de tardor organitzat per la Societat Catalana de Pedagogia amb la col·laboració de la Societat Catalana de Llengua i Literatura (Barcelona, 24 i 25 de novembre de 2006)*. Barcelona: IEC, p. 23-32.
- VERDAGUER, Jacint (1974): «Pròleg al poemeta bucòlic-popular "La vida al camp", de Ramon Masifern. Segona edició. Barcelona, F. Giró, 1902». *Obres Completes*. Vol. 1. Barcelona: Editorial Selecta, p. 1325-1326.
- WILLIAMS, Raymond (2001): *El campo y la ciudad*. Buenos Aires; Barcelona; Ciutat de Mèxic: Paidós. Traducció d'Alcira Bixio.

Las escritoras del renacimiento literario occitano del siglo XIX: *recobrança de poetessas per una memòria collectiva*

Anna MELLADO GARCÍA
Universidad de Murcia

---

1. Condiciones de publicación de textos escritos por mujeres en Francia durante el período revolucionario

El período revolucionario permitió la difusión y publicación de textos propagandísticos escritos por mujeres. Cuando se consideró que sus reivindicaciones podían poner en peligro el orden establecido, su libertad de expresión fue duramente reprimida. Los salones literarios fueron clausurados, se prohibió a la mujer asociarse y participar en actos públicos, siendo excluida del pleno derecho a la ciudadanía.

En el ámbito lingüístico, a finales del siglo XVIII el abate Grégoire, delegado de la Convención Nacional, inicia una política de aniquilación de las lenguas de Francia con el fin de favorecer la unidad nacional. Pero a pesar esta represiva política emprendida en 1793, el pueblo seguirá hablando en su *patois* o lengua. De hecho, en ocasiones se recurre a la lengua local para comunicar con las masas. En cuanto a la mujer se la hace intervenir en el discurso social en la misma medida que el *patois*: cuando conviene para fines exclusivamente políticos.

En líneas generales la Revolución se hace en francés pero según René Merle (1990: 46) durante el período jacobino el texto dialectal se retoma con carácter sociológico, representando la palabra de los más humildes. La voz de las mujeres será utilizada en ocasiones para exaltar al pueblo. En el sureste de Francia, Ménilgrand pone en boca de mujeres poemas y textos en *patois* de Grenoble que constituyen alusiones al Concordato de 1802 o al emperador Napoleón. Está publicado en 1805 y se titula *Lo Chapitro brouilla, dialogue entre deu comare*. Otra muestra es el supuesto discurso de las mujeres de Pommiers publicado por Nicolet en 1792 en *Le Journal patriotique de Grenoble*. En ambos casos la voz de la mujer se utiliza como recurso lingüístico para esconderse tras la sátira política o suscitar debates sociales.

En relación a la producción femenina occitana del período revolucionario, según Carmen Alén-Garabato (1999) se conservan textos redactados en distintas variantes lingüísticas, monologados o dialogados, todos ellos favorables a la Revolución. Fechados en 1789, los textos *Douléenços de las fennos de Toulouso, as Estats gènerals y Douléenços de las fillos de serbice de la billo de Toulouso* son testimonios versificados de situaciones históricas reales de la condición femenina por la que las mujeres trabajadoras malviven con un salario insuficiente, sufren la violencia masculina en el

trabajo y en el hogar y reivindican medidas sociopolíticas humanizadoras para salir de la miseria y de la esclavitud sexual.

En 1792 Pierre Bernadau transcribió el texto gascón *Discours des dames regratières de Bordeaux, à MM. les quatre-vingt-dix électeurs des communes de ladite ville, par elles prononcé dans l'Assemblée, le 6 août 1789*. De nuevo la crudeza de las condiciones sociolaborales de las mujeres es el centro del discurso femenino en occitano.

En un texto dialogado impreso en Toulouse hacia 1791, *Madoumaiselo Linas*, su autora, expone sus argumentos a favor de la Constitución civil de los clérigos y elogia la importancia del Club en su obra *Dialogo d'uno jardiniero de St.Estiené, dambé uno deboto de la mêmo parochio, légit à la séenço publiquo des amis de la Counstitutiuou*. Este texto está claramente dirigido al colectivo femenino y posee una función pedagógica.

2. Primera mitad del siglo XIX. Las reivindicaciones feministas

Durante la mitad primera del siglo XIX la filosofía romántica desarrollará la idea de fragilidad y debilidad femenina, adjudicándole un rol social a la mujer que la relegará al confinamiento en el hogar. En 1804 el código napoleónico someterá las mujeres a la autoridad patriarcal o marital, invalidándola como sujeto jurídico. La mujer es excluida de la educación por lo que los escritos femeninos provendrán exclusivamente de las clases acomodadas, sobre todo en forma de correspondencia o de diarios personales. Las publicaciones de las mujeres, sentidas como intento de emancipación producen un rechazo social masivo. Para publicar, la mayor parte de las escritoras tendrán que recurrir como George Sand a un pseudónimo masculino.

A partir de 1830 las mujeres se irán sumando al incipiente movimiento feminista y manifestarán sus opiniones por medio del género periodístico. En 1848 las acciones reivindicativas del colectivo feministas procurarán a las mujeres el acceso a la educación y la progresiva obtención de derechos civiles y jurídicos.

En cuanto a la producción escrita de las mujeres publicada en occitano, un silencio casi total reinará durante la primera mitad del siglo XIX. La situación es similar al resto de Francia: entre 1735 y 1825 solo 105 escritoras han publicado en francés, según el censo de Trousson (citado en Mollier 2006: 321). Pero en el caso del ámbito lingüístico occitano se añade la doble dificultad de publicar en una lengua mal percibida socialmente, sinónimo de incultura. La diversidad lingüística existente hasta entonces en Francia, confrontada a la supremacía de la lengua francesa, verá seriamente amenazada su supervivencia. A falta de instrucción, las mujeres de las clases populares seguirán transmitiendo de forma oral el patrimonio literario y cultural.

3. Los primeros intentos de reagrupación de escritores occitanos. La tímida participación de las escritoras occitanas

A mediados del siglo XIX se ha producido un cambio de orientación psicológica en relación a la percepción social de la lengua. A pesar de la lucha emprendida por el Estado francés para demostrar que el *patois* es sinónimo de incultura, en la confluencia de los

movimientos republicanos y las primeras manifestaciones autónomas de sectores populares, se abre el debate sobre el respeto de la diversidad sociocultural del pueblo meridional. Se relanza en Provenza la escritura de una prosa política en la lengua del pueblo.

En 1842 Désanat lanza *Lou Bouil-abaïssso*, un periódico íntegramente versificado en provenzal en el que publican sus primeros versos Roumanille y Mistral. Esta publicación representa el primer intento de agrupación de escritores occitanos. En 1844 se publican los primeros versos escritos por una mujer en *Lou Bouil-abaïssso*. Son anónimos, solo sabemos de su autora que es una institutriz marsellesa que se lamenta de ser una desconocida a pesar de escribir versos. *Lou Bouil-abaïssso* tuvo sesenta poetas colaboradores fijos, de los cuales una sola colaboradora: la tolosana Leonido Constans.

Dos años después de la fundación de *Lou Bouil-abaïssso* se inicia un renacimiento literario provenzal fomentado por dos corrientes divergentes, la una funcional y psicológica, que pretende comunicar con el pueblo y rehabilitar su dignidad elevando su lengua, abanderada por el *Athénée ouvrier de Marseille* y la otra, estética, que desea reanudar una brillante literatura trovadoresca, alentada por el *Athénée de Provence*. El realismo estético de los denominados poetas obreros supuso una aportación inestimable a la renovación lingüística occitana, fomentando entre el público popular la práctica de su lengua materna. Si bien el círculo de los llamados poetas obreros solo logró realizar algunas publicaciones a causa de las difíciles condiciones sociales y económicas, la difusión de la renovación literaria y lingüística en occitano se debe a círculos burgueses que animaron numerosas publicaciones y tuvieron un cierto eco gracias a sus relaciones con los círculos parisinos.

La participación de la mujer en estos primeros intentos de agrupación es desde luego tímida. La inaccesibilidad a la instrucción necesaria para la adquisición de conocimientos humanísticos o de versificación poética y la dificultad añadida para publicar no favorecen tampoco su promoción. Los datos sobre la participación femenina son escasísimos. Apenas sí se tienen noticias de una poetisa muy popular del *Athénée ouvrier de Marseille* llamada Césarie Bontoux. Por lo que Leonido Constans constituye la escritora más destacable de las primeras reagrupaciones literarias en provenzal.

4. Las *Troubarello*, escritoras precursoras del Felibrige

En 1852 y 1853 Jean-Baptiste Gaut y Roumanille organizan sendos Congresos de Trovadores reagrupando poetas occitanos. Es importante reseñar la participación femenina, admitida por primera vez en un acto público promotor de las letras occitanas. Tres *troubarello*, como las denominó Frederic Mistral (1906: 200), aportaron su contribución poética a estos congresos: Leonido Constans, Rèino Gardo y Ourtènsi Rolland.

Leonido Constans ya gozaba del respeto de los escritores meridionales desde su colaboración en *Lou Bouil-abaïssso*. La temática principal de sus poemas es la condena del progreso y el ensalzamiento de una Provenza regionalista anclada en el pasado. Es importante destacar que Leonido Constans transmite ya un sentimiento de unidad occitana estableciendo una delimitación territorial del ámbito lingüístico. Roumanille la invitará a participar en la obra colectiva *Li Prouvençalo* y con motivo de la celebración del bicentenario de Saboly, la autora figurará junto a escritores reconocidos en el homenaje literario. En ambas publicaciones, que suman más de 60

autores, Leonido Constans es la única poetisa. El respeto que el joven Mistral le profesa a la autora le lleva a dedicarle unos versos durante el primer Congreso de Trovadores.

La historia de Rèino Gardo, humilde costurera invitada al *Roumavagi* de 1853, va unida al nombre de Lamartine, quien la encumbró por sus versos en francés dentro del movimiento de poetas obreros meridionales. No habiendo perdido el gusto por su lengua natal la escritora envió sus versos a Pierre Bellot, solicitándole una revisión de la grafía, pero este le replicó que no desperdiciara su talento escribiendo en provenzal. Rèino Gardo seguirá publicando en francés novelas y poesías y será premiada con el premio Monthyon. En 1864 se reeditan sus *Nouvelles poésies* incluyendo sus versos provenzales.

En 1853 Roumanille procura la participación de Ourtènsi Rolland en el *Roumavagi dei Troubaires*. Es una joven escritora que ya ha publicado en francés y es conocida en los círculos teatrales de Aix-en-Provence. Según Roumanille, es invitada para aportar una original nota de color al círculo literario masculino. «On en écrivait», precisa Roumanille (citado en Jouveau 2000: 47), lo que desde luego ocurrió. Presionada por el entorno conservador provenzal, Ourtènsi Rolland se instaló en París donde desarrolló su carrera de periodista con éxito y recibió el premio nacional Monthyon por sus obras. En 1882 publicó una obra de calidad en provenzal conforme a la grafía mistraliana: *Reinié de Lar. Lou Viscomte de Beziès*. Su contribución al renacimiento literario provenzal es altruista, ya que la edición lleva la anotación siguiente: «S'atrovo pas dins lou coumerço: se douno» (Rolland 1882: 2).

Estas tres autoras meridionales representan las primeras escritoras que participaron en el renacimiento de las letras occitanas y por ello deben ser reconocidas como precursoras del Felibrige.

5. Difusión de la figura de la *felibresso*. Las dinamizadoras del Felibrige

En 1854 se produce un acontecimiento literario que marcará la escritura en lengua de Oc: la constitución del Felibrige. Hasta 1859 no se publicarán en el *Armana provençau* los versos de una mujer, Marie Madeleine Azalaïs Martin, la *felibresso dôu Caulon*.

Las *felibresso*, nuevo término acuñado por el círculo de Font-Ségugne para designar a las poetisas de lengua provenzal, retomarán los tópicos desarrollados por las trobairitz, pero los despojarán de toda sensualidad, adecuándolos a la moral burguesa y al misticismo católico de la segunda mitad del siglo XIX.

Los poetas del Felibrige difundirán sus actividades literarias en un marco de símbolos y rituales. La revitalización de las legendarias Cortes de amor de la tradición trovadoresca constituirá un aporte fundamental para el entorno femenino meridional. Se estimulará la participación literaria de las mujeres, pero solo las cercanas al círculo de Aviñón. Publican de forma diseminada algún poema de modesta calidad literaria y participan en muchos eventos grandilocuentes. Constituyen un elenco femenino cuya principal función es dinamizar socialmente el círculo del Felibrige. Citemos de paso a Rose-Anaïs Gras, la esposa de Roumanille, Delphine Ribière, la de Roumieux, y la propia esposa de Mistral, Marie Rivière.

A partir de 1876 la figura femenina será refinada para consagrar a la mujer durante la celebración de las reuniones septenarias del Felibrige. Se crea la distinción de reina del Felibrige, remanente del ideario monárquico de ciertos sectores burgueses.

Desde 1904 la puesta en escena femenina incluirá a las adolescentes, que desfilarán ataviadas como Mirèio ante los hombres notables en la folklórica *Festo vierginenco*.

Los primeros hombres del Felibrige diseñarán una nueva identidad femenina provenzalista que difunden por medio de sus personajes literarios. El modelo es esencialmente burgués y católico, la dama es dulce y sumisa y se idealiza su belleza con tópicos de la tradición mariana. Confinada en el *mas*, dedicada a procrear, la existencia de la mujer provenzal transcurre en la contemplación de una vida de interior. La expresión poética de las *felibresso*, promocionadas por la Escuela de Aviñón, reflejará como un espejo la nueva identidad diseñada para las mujeres provenzales.

La participación pública de las mujeres burguesas está absolutamente controlada por los hombres del Felibrige. Antounieto de Beu-Càire, conocida como *felibresso de l'Eurre* es el mejor ejemplo de instrumentalización. Mencionada en las antologías literarias como la *felibresso* emblemática del renacimiento provenzal, es una leyenda forjada por Mistral y Roumieux. Fallecida prematuramente en 1865, Roumieux y Mistral se encargarán de gestar la obra póstuma de Antounieto: *Li Belugo d'Auntounieto de Bèu-caire, emé la courouno trenado pèr li Felibre*. La obra tuvo una limitada difusión, pero Mistral y Roumieux crearon el primer mito literario femenino del Felibrige, conmemorando la joven recurrentemente y convirtiéndola en la referencia de la siguiente generación de escritores.

6. La segunda generación de *felibresso*: Leountino Goirand

El relevo generacional de la *felibresso* Antounieto de Bèu-Caire fue tomado por otro descubrimiento de Roumieux. Se trata de Leountino Goirand, hija del felibre republicano Jean-Pierre Goirand y prima de Maurice Faure. Roumieux encumbra en 1876 a la poetisa de Alès, convirtiéndola en la estrella del Felibrige bajo el pseudónimo de la *felibresso de Areno*.

Leountino Goirand participó muy activamente en las revistas de difusión del Felibrige y en sus actividades sociales, como la *Felibrejado d'Areno* o la fastuosa visita a la tumba de Florian en Sceaux. Publicó varios de sus poemas en la *Revue des langues romanes*, mantuvo una importante correspondencia con varios felibres como Louis Roumieux, Baptiste Bonnet o Maurice Faure. El renombre de la poetisa se extendió por Languedoc y Provenza y también en París.

Los temas de la poesía de Leountino son la naturaleza, la vida de las mujeres y los tópicos de la tradición trovadoresca. Con el tiempo su escritura evolucionará, la versificación será más elaborada y el tono se volverá más sobrio. Si bien Leountino es locutora de *raïol*, variante lingüística de transición entre el languedociano y el provenzal, escribirá en provenzal y con la grafía de la Escuela de Aviñón.

Tras su matrimonio su figura pública se difuminó, como ocurrió con la *felibresso dóu Caulon*. En 1882 los hermanos Aubanel editaron una compilación de toda su producción poética *Li Risent de l'Alzoun: pouesio prouvençalo de la felibresso d'Areno*.

7. Na Dulciorella, la *felibressa roge* y libertaria

En 1876 se manifiesta en el seno del Felibrige un importante movimiento republicano y progresista insuflado por los acontecimientos políticos nacionales de la época. Loís-Xavier de Ricard, impulsor del republicanismo anticlerical en Languedoc, se sumará al movimiento literario del Felibrige.

La poetisa inspiradora y consejera de este movimiento de orden libertario y panlatinista es Lydie Wilson, conocida como *Na Dulciorella*. Su nombre está estrechamente ligado al de su esposo, Loís-Xavier de Ricard, ambos importantes animadores del Parnasianismo en París. Instalados desde 1874 en las cercanías de Montpellier, se interesan por la herencia cultural languedociana y la lengua occitana.

En 1875 el matrimonio De Ricard, portavoz de las reivindicaciones meridionales en París, funda la revista *La Cigale* junto con Maurice Faure. Desde 1876 Lydie participará activamente hasta su muerte en la reorganización del movimiento del Felibrige *Roge* junto a de Ricard y August Forès, publicando sus poesías y gestionando las publicaciones *La Lausetto* y *L'Alliance latine*. La repercusión de estas publicaciones fue importante, marcando un nuevo rumbo en el mundo literario occitano. El influjo de Forès fue decisivo en el devenir poético de *Na Dulciorella*, primera *felibressa* que adoptó un sistema gráfico etimológico que serviría más tarde de referente a Perbosc y Estieu para establecer la grafía de la *Escòla occitana*.

En 1878 *Na Dulciorella* presentó un soneto que fue coronado en las *Fêtes Latines* de Montpellier, en las que poetas de siete estados latinos fueron invitados a participar. Su poesía es muy distinta a la del resto de las *felibresso*. Heredera del parnasianismo, la serena luminosidad meridional presente en sus poemas se identifica con la clarividencia de un nuevo orden social. Admiradora del *trobar clus*, será necesario descifrar el mensaje sociopolítico libertario y pacifista que la autora desvela en sus poemas. Es una poetisa innovadora que se inspira de otros modelos como la tradición artúrica, Shelley o Robert Burns.

En 1879 Forès presenta su dimisión al Felibrige de la Escuela de Aviñón y se produce así una escisión definitiva del movimiento languedociano. En 1880 fallece prematuramente Lydie Wilson de Ricard. Su marido compiló la mayor parte de sus escritos en 1881 bajo el título *Aux bords du Lez*.

Para *Na Dulciorella* el arte, la justicia y la equidad fueron los pilares de su actividad intelectual y política. Para Félix Gras (citado en Mellado 2008: 64) fue la *felibressa* más importante del movimiento renacentista occitano por su excelencia poética y su compromiso. Es sin duda la escritora más progresista del Felibrige.

8. Bremoundo de Tarascoun, la escritora representante del Felibrige Latino

Tras la organización de la Maintenance del Languedoc en 1877 se produce una escisión del Felibrige promovida por Louis-Alphonse Roque-Ferrier. El enfrentamiento está relacionado con la cuestión gráfica y con la pretensión del grupo languedociano de abrir la participación a cualquier sector social. El Felibrige Latino comenzó su actividad oficial en 1891, así como la publicación de la revista *L'Iou de Pascas*. Una asidua colaboradora de la misma es la provenzal Bremoundo de Tarascoun, pseudónimo de Aleissandrino Bremoundo. Casada con el felibre Joseph Gautier, fundador de la revista

francoprovenzal *La Cornemuse*, publicará en ella sus versos junto a otros poetas. Fue premiada en los Juegos Florales del Felibrige en 1879 y promocionada en los de Montpellier de 1883.

Dos son los centros principales de atención de la poetisa en sus primeras poesías: la naturaleza y el patrimonio medieval, emblema de un pasado glorioso. Más adelante su poesía se volverá muy intimista, cuestionando las ilusiones femeninas, criticando amargamente la decepción y la opresión de la mujer casada. *Velo Blanco* (1887) constituye el punto de partida de la expresión del hartazgo de la condición femenina en la escritura poética de la autora.

Proclamada reina del Felibrige y *mèstre en gai-sabé* en 1885, renueva su promoción en el Felibrige mistraliano que carecía de poetisa activa. Mistral prologa soberbiamente en 1891 *Brut de canèu*, elegía sobre las musas provenzales. Aleissandrino fallece en 1898, antes de los 40 años de edad. En 1908 se recopila su producción poética bajo el título *Lou Debanaire flouri*. Existe otra obra inédita de la autora, un drama en cinco actos, *Anen aganta la luno*.

9. Lazarino de Manosco, la *felibresso* del pueblo

En 1886 la dureza de la condición femenina se hace más visible y surge una corriente reivindicativa que denuncia la situación discriminatoria de la mujer casada. En 1893 se vota una ley que permite a la mujer separada de hecho de disponer de su persona y de su salario. El restablecimiento definitivo del divorcio se efectuará en 1894. De estas leyes se beneficiará la representante femenina que participó con sus escritos al movimiento literario provenzal, Lazarine Nègre, conocida como *Lazarino de Manosco*. Mujer del pueblo con rudimentos de instrucción religiosa, emancipada tras su divorcio, mantendrá una importante actividad de promoción del Felibrige tanto en Manosque como en Marsella, donde regenta un comercio.

Li Remembranço (1903) es su obra póstuma, un recopilatorio de su producción poética, de relatos en prosa y de artículos publicados en varios periódicos del sureste francés, además de la correspondencia que mantuvo con numerosos felibres, sobre todo con Mistral y Pau Arenó.

Lazarino participa activamente en el entorno de la felibrenca *Escolo de la mar*. A petición de Mistral, le envía sus escritos para su publicación en el *Armana prouvençau*. Los temas de su poesía son la dureza de las condiciones de la vida de las mujeres y la soledad.

Gran lectora de George Sand, escribe numerosos relatos, cuentos populares y artículos que constituyen un testimonio realista de la clase popular del último tercio del siglo XIX. Sus personajes populares marseleses se revelan vivaces, pícaros y a veces canallescos. La lengua que utiliza es el provenzal de Marsella aunque en los textos sobre Manosque el dialecto se reajusta. Su grafía es mistraliana aunque a veces vacilante.

Lazarino es una activa escritora que publica también en el entorno socialista de *La Sartan* y *La Cornemuse* y su casa constituye un lugar de encuentro de escritores noveles que introduce en el Felibrige. Participa en varios homenajes literarios como la *Santo-Estello* de Baus en 1882, las *Fêtes lamartiniennes* de Mâcon en 1891 o la preparación del homenaje a Pau Arenó en París en 1897. En 1892 Mistral la reconoce oficialmente como *felibresso manteneiris*.

Portavoz del pueblo llano, esta *felibresso* republicana fue siempre muy crítica, aun profesando una gran admiración por el maestro Mistral y un ferviente compromiso con el Felibrige.

10. Filadelfo de Yerdo o la memoria de Gascuña

En 1892 Amouretti y Maurras leyeron en el círculo felibre de París su *Déclaration des Félibres fédéralistes*. Maurras se escinde del Felibrige fundando en 1893 la *Escolo felibrenco de Paris*, que nutriría la militancia nacionalista y antisemita de *L'Action française*.

La aquitana Olympe Claude Duclos, conocida como Filadelfo de Yerdo o «la fée de Bigorre» por su lugar de nacimiento, fue aclamada en 1893 por la Escuela de Aviñón como la heredera de Esclarmonde en la *Santo Estello* de Carcassone.

Desde sus primeras obras, *Pousos perdudos, soubenirs, impressious* (1892) y *Brumos d'autouno, pouésios bigourdanos. Plagns, sounyes, regrets* (1893), muestra su apego a la tradición rural y gran melancolía por los gloriosos tiempos del reinado de Enrique IV de Navarra. Liderará una lucha autonomista con la pretensión de hacer renacer en Aquitania un ideal de reconquista para recuperar los privilegios del Antiguo Régimen. Se suscribirá al ideario y a la acción política de Charles Maurras. Ovacionada por todo el territorio occitano por sus fervientes arengas reaccionarias, la poetisa y Maurras se retroalimentarán con apoyos promocionales mutuos.

En 1895 publica en edición bilingüe *Cantos d'azur*, su obra más intimista y menos comprometida políticamente. Poetisa renombrada, nominada *mèstre en gai-sabé* en 1899, excelente versificadora, dominadora de la lengua y de la grafía mistraliana, colecciona importantes publicaciones y reconocimientos literarios. *Alter ego* de Mistral en la febril promoción del regionalismo folklórico, Filadelfo le acompaña por toda la Provenza, estrecha sus lazos con el maestro e influirá en sus decisiones.

La autora nunca abandonará su lucha política ultraconservadora ni sus increpaciones corrosivas para exhortar al pueblo gascón a rebelarse. Son los temas de los escritos poéticos de *Cantos d'eisil* (1902) y de *Cantos en dò* (1909). En 1930 publica *Eds Crids*, un sirventés en gascón, el único escrito por una mujer desde Gormonda de Montpellier. Abandonando sorprendentemente la grafía mistraliana, ofrece también la particularidad de ser su primer texto redactado con la grafía de la *Escòla occitana*.

La fuerte personalidad de la autora, sus arengas y su implicación en la conservación del regionalismo dejaron desde luego una fuerte huella que aún perdura en Aquitania y también en Provenza.

11. Marguerite Genès, escritora coorganizadora del Felibrige lemosino

En Limousin el felibrismo también tuvo representación con *L'Escola lemozina*, fundada en 1893 por Joseph Roux. Una de sus más estrechas colaboradoras, Marguerite Genès, es una persona clave en la organización del Felibrige en Limousin. Marsellesa de nacimiento, desarrolla en Limousin su actividad profesional como docente. Es una escritora culta que cuenta con una producción de textos poéticos como *Lou Filibrige dous auzeus* (1892), *Lou Parpahol, la Cigala e lou Grilh* (1898) o *Josep Rous: planh* (1905)

y de textos teatrales como los escritos con Eugène Bombal, *Lous Francimans* (1924) y con Mathylde Peyre, *Leis d'amor* (1944).

Asidua colaboradora de la revista *Lemouzi*, coronada reina del Felibrige en 1893, primera escritora laureada en los primeros Juegos Florales del Felibrige lemosino, fue nominada *mèstre en gai-sabé* en 1895. También ha escrito cuentos y relatos en lemosino, estudios de lingüística occitana, estudios regionalistas y un diccionario de francés-lemosino realizado en colaboración con Marguerite Priolo, escritora lemosina y también reina del Felibrige.

Entre 1910 y 1913 Genès fue nombrada vicepresidenta de la Sociedad del Felibrige lemosino. Como podemos comprobar, en los albores del siglo XX el Felibrige se abrirá bastante más a la participación de las mujeres.

Recobrança de poetessas per una memòria colectiva

A finales del siglo XIX las condiciones de publicación de los textos escritos por mujeres en occitano variarán poco, ya que se difundirán fundamentalmente textos de autoras de clase acomodada. En caso contrario, el apoyo y la difusión son prácticamente nulos. Solo Languedoc abrirá sus publicaciones a la expresión poética de hombres y mujeres independientemente de su origen o condición social. En Provenza publicarán las autoras promocionadas por el Felibrige y aisladamente algunas mujeres afines a otros círculos sociales y literarios poco simpatizantes del Felibrige como las poetisas del entorno de *La Sartan*.

A pesar de todo, el número de escritoras en occitano aumentará considerablemente a finales del siglo XIX. Las autoras se atreverán con distintos estilos de escritura y diversidad de géneros literarios.

La lista de escritoras que se ha presentado no es exhaustiva: numerosas mujeres aportarán su grano de arena al renacimiento de las letras occitanas. Sus producciones se hallan diseminadas en publicaciones de sociedades científicas en su mayor parte. Sería muy interesante ampliar esta línea de investigación, recopilando los textos de las mujeres del XIX e inicios del XX para su análisis, con la finalidad de recobrar la memoria escrita de estas autoras e integrarlas definitivamente en una historia literaria completa del renacimiento de las letras occitanas.

Bibliografía

ALÉN-GARABATO, M. Carmen (1999): *Quand le « patois » était politiquement utile: l'usage propagandiste de l'imprimé occitan à Toulouse durant la période révolutionnaire*. París: L'Harmattan.

BLIN-MIOCH, Rose (2013): *Lettres de la Félibresse rouge Lydie Wilson de Ricard (1850-1880)*. Montpellier: Presses universitaires de la Méditerranée.

BOYER, Henri; FOURNIER, Georges; GARDY, Philippe; MARTEL, Philippe; MERLE, René; PIC, François (1989): *Le Texte occitan de la période révolutionnaire (1788-1800)*. Montpellier : Section française de l'Association Internationale d'Études Occitanes.

- DÉSANAT, Joseph (1844): *Lou Bouil-abaïsso: journaou populari en vers prouvençaous*. Marsella: Mossy. Recuperado de: <http://gallica.bnf.fr>
- FRÉDÉRIC, Claire (1986): *Une femme émancipée au XIXe siècle: Lazarine de Manosque*. Mane: Les Alpes de lumière.
- GALLI-DUPIS, Florence (2009): «Marguerite Genès (1868-1955) et les félibres de son temps». *Garae ethnopôle*. Publicación electrónica. Disponible en: <http://www.garae.fr/spip.php?article315>
- JOUVEAU, Marie-Thérèse (1997): *Correspondance Roumanille-Gaut: letro reculido pèr Mario-Terèso Jouveau*. Berre-l'Étang: CIEL d'Òc. Publicación electrónica. Disponible en: <http://www.cieldoc.com/libre/integral/libr0047.pdf>
- LEFÈVRE, Edmond (1904): *L'Année félibréenne: premier supplément du catalogue félibréen et de la bibliographie mistralienne 1*. Marsella: Paul Ruat.
- MELLADO GARCÍA, Anna (2008): «Las escritoras del renacimiento literario occitano del siglo XIX». *Tonos digital. Revista electrónica de estudios filológicos*, 15. Publicación electrónica. Disponible en: <http://www.tonosdigital.com/ojs/index.php/tonos/article/view/206/166>
- MERLE, René (1990): *Une mort qui n'en finit pas? L'écriture en idiome natal de la fin de l'Ancien Régime à la naissance du Félibrige*. Nîmes: MARPOC.
- MISTRAL, Frederi (1906): *Moun espelido: memòri e raconte*. París: Plon-Nourrit et Cie.
- MOLLIER, Jean-Yves (2006): «Les femmes auteurs et leurs éditeurs au XIXe siècle: un long combat pour la reconnaissance de leurs droits d'écrivains». *Revue historique*, 638 (2006/2), p. 313-333.
- ROLLAND, Ourtènsi (1882): *Reinie de Lar. Lou Viscomte de Beziès*. Aix en Provenza: Imprimerie Pust Fiou.

Un beatnik de Nice

Olivier PASQUETTI
Université Nice Sophia Antipolis
École Doctorale LASH
Centre transdisciplinaire d'épistémologie de la littérature
et des arts vivants

---

1. Introduction

Il flotte du côté de Nice un air d'anticonformisme. Voilà que le poète le plus prolifique de cette contrée au cours de ces cinquante dernières années se terre mais ne se tait pas. Fort de ses trois recueils publiés rien que sur les six dernières années, auxquels s'ajoute une nouvelle production en voie d'édition, Joan-Luc Sauvaigo, artiste atypique aux multiples moyens d'expression, n'a pas épousé le silence. Il ne se tait pas mais se terre. Entendons bien que son enterrement n'a rien d'un renoncement. Hors des sentiers battus, loin d'un classicisme qu'il évite, par une attitude de rebelle sans cause mais sachant pertinemment et précisément les contours de sa lutte, il creuse à la poésie occitane un monde souterrain. Un monde recomposé et réinventé, façon rêves babyloniens de Richard Brautigan, un monde décoré d'images exclusives et fidèle à la « vision nouvelle » du poète, de ce poète de Nice dans lequel, par une créativité époustouflante, l'œuvre plonge. Afin de creuser, on hésiterait sur le moyen qu'il met en œuvre. Tantôt avec une force rimbaldienne, d'autres fois avec des procédés pasoliniens mais souvent armé du rêve, il habille sa poésie d'une profondeur onirique où descendent avec elle et en elle la dérision ainsi que le refus de la norme. C'est justement cette opposition à la généralité, qui s'illustre par la mise en contradiction de celle-ci, qui irrigue la verve de Sauvaigo. Une volonté et un désir de purifier la vie jaillissent de ses textes. Évitions l'erreur que nous avons pu commettre – il y a quelques temps de cela – en le qualifiant de poète niçois. Non, Joan-Luc Sauvaigo n'est pas niçois mais il est incontestablement de Nice. De Bellanda plutôt, c'est-à-dire de cette terre primitive, de ses territoires francs, dénudés de tout peuplement ou du moins, de toute société hiérarchisée et organisée féodalement. La vision que Jack Kerouac a des rochers de Big Sur est identique à celle que l'artiste de Nice a de la Colline du Château. C'est dans cette vision que se construit la nuance entre l'attachement à une terre et le refus de l'enfermement identitaire. Sauvaigo est « un chien perdu sans collier » pour reprendre le titre de son premier texte datant de 1965 et resté inédit. Il erre sur les chemins de l'utopie et sa plume fait de lui un beatnik garibaldien. Un vagabond dépourvu de destination. Faire des va-et-vient incessants entre New York et San Francisco ou entre le Vieux-Nice et le quartier Saint-Barthélémy, quelle est la différence si le moyen de locomotion est le même ? Dans le n° 8 de la revue *La*

Ratapinhata en date du printemps 1979, Sauvaigo écrit dans une éphéméride pour l'année 1967 « siam toi encaminats sus la rota » (Sauvaigo 1979). L'idée de cette communication est d'accompagner le long de cette route ce voyageur sans ticket.

2. Forme et rythme

2.1. Rythme musical : jeu de mots, jeu de sons

Au cours de nos précédents travaux de recherche, nous mettions en évidence l'aspect novateur pour la littérature occitane de la forme des textes chez Sauvaigo. Nous affirmions alors que cette forme alliait la prose en vers libre à l'écriture automatique conçue en un seul jet tout en passant par le maniement du calligramme. Nous proposons désormais le jeu de mots et le jeu de sons comme nouveauté marquante de cette écriture. Des mots et des sons qui rythment le texte. Un système d'assonances insistantes allié à des répétitions syllabiques fait que son œuvre tend à devenir une écriture sonore. Ainsi, le jeu peut se concevoir simplement comme au travers de ces sept exemples choisis parmi d'autres :

que trissan l'esperit / que trissan l'esper¹
(qui broient l'esprit / qui broient l'espoir)

conoissi plus Occitània-papier, la pàtria-preissa, compreissa²
(je ne connais plus l'Occitanie-papier, la patrie-presse, compresse)

en li fàbricas fan fabrècolas / en lu burèus si van faire burrar³
(dans les usines, ils vont travailler / dans les bureaux, ils vont se faire beurrer)

Mas l'alquimia dau Vèrbo m'a reduch a Nissa la Bissa⁴
(Mais l'alchimie du Verbe m'a ramené à Nice la Couleuvre)

les toxicos, c'est aussi l'Occitanie⁵

lo pichin curat incurable que si faia sonar Benet⁶
(le petit curé incurable qui se faisait appeler Benoît)

Un còp èra un cònte de fadas per fadats enfantats⁷
(Il était une fois un conte de fées pour fadats, retombés en enfance)

---

¹ « Siáu cu cerca d'anar mai luen que lo simple mot per significar » (Sauvaigo 1972 : 22).

² « Lo quartier Nòrd » (Sauvaigo 2007 : 91).

³ « Jim & Jànluç fan un film » (Sauvaigo 2007 : 179).

⁴ « Trissum dau passat » (Sauvaigo 2007 : 189).

⁵ « Lo quartier Nòrd » (Sauvaigo 2007 : 95).

⁶ « La saëta dau Manai » (Sauvaigo à paraître : 2).

⁷ « La saëta dau Manai » (Sauvaigo à paraître : 8).

Parfois, ce travail sur le son importe davantage que la thématique et nous assistons à des tirades qui relèvent totalement de la musique dans un style proche du hip-hop, mouvement underground :

Primo l'i es lo màger qu'es bèu coma un sòmi d'estiu : Pantais. L'i a finda Pantaiada e Pantaiage, sensa denembrar Panto, lo mendre, sempre a pantaiar, a pantaiejar, a pantejar coma un pantejaire, un pantaiare pantaiós [...] e son puslèu fantasc, fantasiós, fantaumiers e tanben fantasticiers ; an jugat per Walt Disney e de còps que i a cavaucan pèr la Fantasià bèrbera, emb Fantasio, lo caganicho e Fantomàs, lo misteriós. Fantàstico, non ! Aquelu si trovan sovent a fantasiar, a fantaumejar, a fantonejar fantasticament, perduts en la sieu fantasiada, en lo sieu fantasma, en la sieu fantascaria, qué fantaumèsc, en la sieu fantaumia, pèjor, en la sieu fantaumaria, mas que dii, en la sieu fantasmagoria !

De qué laisser un fantassin francés pantois, non⁸ ?!

(D'abord l'aîné qui est beau comme un songe d'été : Pantais. Il y a aussi Pantaillade et Pantaillage, sans oublier Pantin, le cadet, toujours en train de rêver, de rêvasser, de faire la pantomime, comme un pantomimier, un rêveur rêvassant [...] et ils sont plutôt fantasques, fantaisistes, fantomatiques et aussi fantasticiens ; ils ont joué pour Walt Disney et parfois chevauchent pour la Fantasia berbère avec Fantasio, le gamin, et Fantômas, le mystérieux. Fantastique, non ! Ceux-là se retrouvent souvent à fantasier, à folâtrer, à fantôner fantastiquement, perdus dans leur fantaisie, dans leur fantasme, dans leur fantasquerie, quel enfantillage, dans leur fantômie, pire, dans leur fantômerie, mais que dis-je, dans leur fantasmagorie !

De quoi laisser un fantassin français pantois, non ?!)

La décomposition du mot, de son radical, de ses homonymes et de ses ressemblances s'instaure comme un exercice littéraire dans lequel l'auteur tisse littéralement les mots entre eux et les porte jusqu'à leur usure maximale :

ren non creisse, ai pas la man, ai pal li mans, aïe, pal allemand, ai pallit, limant, ai'n pale amant (pas mau lo pale amant ! Lo pal amant dau panaman dau Panama⁹ !)

(Rien ne pousse, je n'ai pas la main, je n'ai pas les mains, j'ai de pâles mains, aïe, pal allemand ! j'ai pali, limant, j'ai un pâle amant [pas mal le pâle amant ! le pal amant à l'essuie-mains du Panama !])

De par ce jeu rythmique et cette utilisation ludique des mots, Sauvaigo enlève tout complexe à l'écriture et s'arme d'une aisance verbale au point d'inventer certaines notions. Le jeu littéraire devient alors un jeu musical. La musique est d'ailleurs omniprésente dans son œuvre. La naissance du rock-and-roll a profondément marqué cet auteur atypique et il nous confiait à ce propos au cours d'un entretien que, selon lui, « toute écriture doit être guidée par la musique¹⁰ ». Bien plus que sur la forme, le sujet et la passions musicales s'imposent comme des thèmes sous-jacents à son œuvre. Ainsi, à titre d'exemple, afin de redynamiser un festival du jazz de Nice manifestement obsolète aux yeux de l'auteur, il imagine l'apparition de Dizzy Gillespie sur une scène des Arènes de Cimiez devenue trop terne à son goût :

---

⁸ « Fantomas dau Sorgent » (Sauvaigo 2011 : 12).

⁹ « La saëta dau Manai » (Sauvaigo à paraître : 7).

¹⁰ Entretien du 22/04/2010 avec Joan-Luc Sauvaigo.

Aüra s'enaussa lo bòdo assetat davant de n'autres. L'avii pilhat pèr un gladiator nùmide. E sùbito si gonflan li gautas mòstruosament. Aqueu de gladiator ! Si gonflan si que, sus lo còp l'i capissi un còrno de cen que si dabana davant. Cau dire que emb aquel'erba fina que mi fuma lo suc, eu, de darrièr mi sembla un balon ! Mas qué balon ! Sembla puslèu un babiàs, quora gonfla lo goître coma en la faula ; e dau temps que gonfla lo còl tot e la còta tanben, ti monta un son, una nòta tenguda dei aguts, un' caua dau diaul, da ti far petar lu tímpanos, da ti degalhar toi lu bruts satélites bruts de la rementa stratosfèrica, daubòn. Siáu segur que l'an audida en Coliseo a Roma, e finda a Babilònia ! E puèi, lo mirmillon nùmide, sempre bofant en la sieu "trombineta", auçat franc au mitan dei màrtires dau Presepi, si revira e flan, menchon ! Qué l'espavent ! Es eu aquí, l'àngel bofarèu dau be-bop, the fabulous Sbrindolin, lo Dizzie Gillespy, en pròpi¹¹ !

(Désormais, le mec assis devant nous se lève. Je l'avais pris pour un gladiateur numide. Et de suite ses joues enflent monstrueusement. Celui-là de gladiateur ! Elles gonflent tellement que, sur le coup, je ne comprends plus rien à ce qui se passe devant. Il faut dire qu'avec cette herbe fine qui m'enfume l'esprit, lui, de dos ressemble à un ballon ! Mais quel ballon ! Il ressemble plutôt à un gros crapaud, quand il gonfle le goître comme dans la fable, et alors que le cou gonfle et la côte aussi, un son monte, une note tenue dans les aigües, une chose du diable, à te crever les tympans, à t'abîmer tous les mauvais satellites de la poubelle stratosphérique, vraiment. Je suis sûr qu'ils l'ont entendue au Colisée à Rome et aussi à Babylone. Et puis, le mirmillon numide, soufflant toujours dans sa « trompette », debout des martyrs de la Crèche, se retourne et vlan, pauvre ! Quelle surprise ! C'est lui ici, « l'ange souffleur » du be-bop, the fabulous Sbrindolin, Dizzy Gillespie en personne !)

Ce procédé descriptif du joueur de jazz et plus précisément de bop ou de be-bop dans une œuvre littéraire n'est pas sans nous rappeler les descriptions passionnelles et passionnées que Jack Kerouac (2003 : 253-254) intégrait à loisir dans ses romans :

Dans le fonds de la boîte, dans un corridor obscur, au-delà du marécage des waters, une masse d'hommes et de femmes, debout contre le mur, buvaient du vin-spodioidi et crachaient aux étoiles. Le saxo en chapeau était en train de souffler à l'apogée d'une improvisation merveilleusement réussie une suite en crescendo et decrescendo qui allait du « I-ah ! » à un « I-di-li-ah ! » encore plus délirant, et qui cuivrait sur le roulement fracassant des tambours aux cicatrices de mégots, que matraquait une grande brute de nègre à cou de taureau qui se foutait de tout sauf de corriger ses caisses d'explosifs, boum, le cliquetis-ti-vlan, boum. Un tumulte de notes et le saxo piqua le *it* et tout le monde comprit qu'il le tenait [...]. Ils étaient tous en train d'exciter le saxo à tenir le *it* et à le garder avec des cris et des yeux furibonds et, accroupi, il se relevait et de nouveau fléchissait les cuisses avec son instrument, bouclant la boucle d'un cri limpide au-dessus de la mêlée. [...]. Le pianiste se contentait de pilonner les touches de ses doigts écartelés, plaquant des accords, par intervalle, quand le saxo reprenait son souffle avant d'éclater à nouveau. [...]. Le saxo sauta en bas de l'estrade et se posta au milieu de la foule, soufflant à tous vents ; son chapeau tombait sur ses yeux ; quelqu'un le remit en place pour lui. Il retint son souffle et frappa du pied et souffla un chant rauque, mugissant, puis reprit sa respiration et leva l'instrument et souffla l'aigu, immense, qui déchira l'air.

Cette musique jouée dans les bas fonds de la nuit apparaît tout autant chez Sauvaigo et contribue à l'élaboration de l'univers underground :

---

¹¹ « La tina de li fadas » (Sauvaigo 2011 : 15-16).

Clarence Pinetop Smith, l'as dau boogie-woogie de la Primièra Guèrra Mondiala, que pianejava eròicament emb ai sieu dets enfreiolits en un canton sensa lum de la sala dau bilhard¹²...

(Clarence Pinetop Smith, l'as du boogie-woogie de la Grande Guerre, qui pianotait héroïquement de ses doigts gourds dans un coin peu éclairé de la salle de billard...)

Cette référence intertextuelle suggère la conception que Kerouac avait de la prose : « Tout ce que je veux, c'est que vous regardiez ces deux exemples de ma théorie de la littérature, de la prose plutôt, j'ai inventé une nouvelle prose, la prose moderne, comme du jazz, rapide à couper le souffle, avec des flux spontanés et non révisés¹³ ».

La description du souffle du jazzman commune à ces deux textes n'est pas anodine quant à leur place dans leurs œuvres respectives.

2.2. Sensation, sensibilité de l'auteur, écriture d'un jet, d'un souffle

L'encre, par la fluidité de son débit se veut l'égale du souffle. Un souffle unique par lequel le fil perçu au plus profond de la pensée déroule et se matérialise dans l'œuvre. Un monologue ininterrompu dessine la forme des textes. Une illustration de l'écriture de la pensée en temps réel repose sur l'intégration dans l'œuvre de citations d'autres auteurs. Parmi ces auteurs, Bob Dylan occupe une place honorable (Sauvaigo 1974a : 51) :

coma cada matin que volèm pus esperar, mas que revén en mai aigre, tòrc, brut, coma cada matin de tròp : / « one too many mornings »

(comme chaque matin que l'on n'a plus envie d'attendre, mais qui revient quand même, triste, fade et bête, comme chaque matin de trop : / « one too many mornings »)

Par ce procédé caractéristique du « clochard céleste », Sauvaigo invite Chuck Berry et contribue à faire de Nice la première place mondiale du rock :

Vorries torna mai rescontrar Lucia, coma d'un temps. Tornar mai lo scenari dau bus stop, sweet little sixteen, l'image d'una cançon a manco sigue la cançon d'un image¹⁴

(Tu voudrais rencontrer Lucia à nouveau, comme avant. A nouveau tourner la scène du bus-stop, sweet little sixteen, l'image d'une chanson à moins que ce ne soit la chanson d'une image)

Outre Bob Dylan et Chuck Berry, il faut préciser que les références et allusions à des auteurs de jazz ou à des chanteurs de rock dans l'œuvre de Sauvaigo sont nombreuses. C'est ainsi que Dizzy Gillespie, les Beatles, Jimmy Hendrix ou Woody Guthrie et Joe Hill pour le folk accompagnent entre autres tout autant le poète de Nice sur sa route. Là aussi, ce n'est pas sans nous rappeler l'abondante énumération des auteurs de jazz et plus précisément des représentants de la période be-bop comme Miles Davis ou Thelénious Monk dans l'œuvre de Jack Kerouac. Le jazz est à Kerouac ce que le rock est à Sauvaigo. Ceci nous amène à la transdisciplinarité entre les arts et plus précisément entre l'écriture et la musique. Cette promiscuité des arts fut au fil de l'histoire l'une des marques essentielles des mouvements artistiques contestataires. Alain Dister, auteur de la *Beat Generation : la révolution hallucinée*, précise que « Les

---

¹² « Image n°19 », commentaire voix off (Sauvaigo 2007 : 175).

¹³ Lettre de Jack Kerouac à Alfred Kazin, 27 octobre 1954 (Kerouac 2003 : 521).

¹⁴ « Lucia » (Sauvaigo 1984 : 61).

Beats ne se définissent pas comme des écrivains, des poètes ou des peintres, mais comme des esprits libres ayant tous les droits. Surtout celui d'une existence multiple, avec ses apparentes contradictions. Dans la sphère beat, on peut être à la fois peintre, photographe et écrivain » (Dister 1997 : 50). Cette définition est applicable à Joan-Luc Sauvaigo, lui qui a produit une vingtaine de recueils poétiques, une bande dessinée, une quinzaine de CD, plusieurs chansonniers et surtout une œuvre iconographique énorme centrée sur l'aquarelle et qui reste pour l'essentiel inédite.

3. Une poésie underground pour une existence marginale

Sauvaigo est beat. L'auteur se présente lui-même comme un beatnik. Nous fournissons ici deux extraits parmi d'autres où il assume et revendique la terminologie :

Fogueriam beats, pròpi, mercé¹⁵...
(Nous avons connu la béatitude, vraiment, merci...)

N'es a bòrdo dau Ramòna qu'ai descubert Jack Kerouac / En la claresa dau Drac / Mas l'alquimia dau Vèrbo m'a reduch a Nissa la Bissa / Dont ti regarjon manco, lu vendadors de pizza / E v'autres toi lu Mercants, lu Doctors / Lu Prèires faus / Perqué anerii vi garçar fòra dau Temple / Au nom de cu ? / '*Am just passin' through*' / E non es lo mieu temple daubòn... / Aquí, siám lu darriers / Mas pèr lo mond siám de milhons de... barronnaires sensa bilhets... / Trafegants d'images / De quècos / Aquelu non vòlon figurar sus li vòstris tauletas estrechi / S'ai escrich gaire, es perqué... encausa dei trains que bolegavan / O finda que li consèrvas si manjan sempre geladi / O qué l'i a jamai de pan embé lo *Camembert* en lo lièch / *Beatnik attitude*¹⁶ ?

(C'est à bord du *Ramona* que j'ai découvert Jack Kerouac / Dans la clarté du Dragon / Mais l'alchimie du verbe m'a ramené à Nice la couleuvre / Où les vendeurs de pizza ne te calculent même pas / Et vous autres les Marchands, les Médecins / Les faux prêtres / Pourquoi irais-je vous chasser du Temple... / Au nom de qui ? / '*Am just passin' through*' / Et ce n'est pas vraiment mon temple... / Ici, nous sommes les derniers / Mais dans le monde nous sommes des millions de... vagabonds sans billets... / Trafiquants d'image / Des durs / Ceux-là ne veulent pas émarger à vos tablettes étriquées / Si j'ai peu écrit, c'est parce que... à cause des trains qui bougent / Ou aussi parce que on mange les conserves toujours froides / Ou parce qu'il n'y a jamais de pain avec le *Camembert* dans le lit / *Beatnik attitude* ?)

3.1. « La brua » : définition

Être beat, c'est avant tout se situer en marge de la société. La lecture de l'œuvre de Sauvaigo nous plonge sans cesse dans ce monde de la marginalité. Au fil de l'œuvre, une définition de la marginalité de l'auteur ainsi que du monde qui l'entoure nous est fournie. Une autodéfinition de son existence marginale, précisons que « la brua¹⁷ » est

---

¹⁵ « L'istòria dau pòble Bagienni » (Sauvaigo 2007 : 89).

¹⁶ « Trissum dau passat » (Sauvaigo 2007 : 189).

¹⁷ « La limite » en français. Précisons que c'est aussi le titre d'un recueil publié par Joan-Luc Sauvaigo en 1984.

pour Sauvaigo un concept qui relève de l'existential, se construit sous sa plume au point d'en devenir une revendication. Le « rital périphérique qui voulait être noir¹⁸ » affirme ainsi un constat revendicatif ou une revendication constatée :

Aquela idea d'aproximacion rajonhe aquel autre sentiment de si sentir sempre e en tot au límiti, sus l'òrle, sus lo fiu tra exclusion e isolament¹⁹

(Cette idée d'approximation rejoint cet autre sentiment de se sentir toujours et partout à la limite, au bord, sur le fil, entre exclusion et isolement)

Cette douce marginalité s'associe à l'idée de limite et de déséquilibre. Malgré le succès, Jack Kerouac était également habité par cette idée qui consiste à se chercher ainsi qu'à chercher où l'on se situe. Dans le dernier écrit de sa vie (Kerouac 1969), l'auteur américain introduit ses propos ainsi :

À quoi suis-je en train de penser ? J'essaie de comprendre où je me situe entre les politiciens établis et les radicaux, les flics et les voyous, les inspecteurs des impôts et les vandales. Je ne suis pas un Exempté de l'Impôt, pas un Hippie-Yippie – je dois être un Bippie-au-Centre.

Ce code du déséquilibre place Sauvaigo hors du temps :

M'estaïi sus l'òrle dau camin, un pauc en defòra dau temps, coma sus la polsoa brua d'una jòstria fina²⁰

(Je me trouvais sur le bord du chemin, un peu en dehors du temps, comme sur la touche poussiéreuse d'une forte partie)

Cette définition de la marginalité engendre un autre concept propre à l'auteur, celui de la contradiction, concept cher à tous Niçois sous l'appellation de « bastian countrari » :

aqù bensaï la diversitat emb ai Occitans veros : un macaròni desviat en un capítolo d'una istòria de França que non es pròpi sieua²¹

(voilà la différence avec les vrais Occitans : un macaroni égaré dans un chapitre d'une histoire de France qui n'est pas vraiment la sienne)

3.2. « La brua » : illustration

Au-delà de cette définition revendicative, la marginalité apparaît dans l'œuvre sous certains motifs. C'est ainsi que des récits de personnages hors-la-loi sont mis en scène :

L. avia vinta-cinc ans quora pertuèt la pança mòla de l'infirmier psiquiàtrico d'una serenglada enverinada – que l'i èra promessa. Furbo, d'una ària de ne'n capir un còrno, aqueu canhàs de flic s'estramassèt²²

(L. avait vingt-cinq ans lorsqu'il enfonça la seringue de poison qu'on lui destinait, dans le ventre mou de l'infirmier psychiatrique. D'une mauvaise foi évidente, ce fourbe chien de garde s'écroula)

---

¹⁸ « Coma acabar un compendi » (Sauvaigo 2007 : 229).

¹⁹ « Mòde d'emplèc » (Sauvaigo 2007 : 5-7).

²⁰ « Image n°10 », commentaire voix off (Sauvaigo 2007 : 173).

²¹ « L'istòria dau pòble Bagienni » (Sauvaigo 2007 : 87).

²² « L'istòria dau pòble Bagienni » (Sauvaigo 2007 : 83).

La fin de cet extrait, qui relève certes de la dérision, n'en fait pas moins l'apologie de ce mode de vie. Se met alors en place le thème de l'antihéros, voire du picaresque. À titre d'autre exemple, nous citerons le début d'une chanson qui d'entrée situe l'action dans ce monde de voyous :

Quora an tirat en Pelegrini / Encausa d'una mita / N'an arestat très de l'As de Pica /
Degun dei très n'a parlat / En galèra an mandat Noré / En junh dau mile-nòu-cent-vint²³
(Lorsqu'ils ont tiré à la place Pellegrini / A cause d'une fille / On en a arrêté trois de la
bande l'As de Pique / Aucun des trois n'a parlé / Au bain ils ont envoyé Nouré / En
juin de 1920)

Dans cette société underground, l'inactivité, l'oisiveté et le chômage sont des thèmes qui contribuent à alimenter le sentiment de marginalité. Dans le haïku qui suit, l'auteur se présente comme chômeur :

Carlo Felice manda de coadas / sus la puòrta dau Frigidaire vuei : / Mestre desmplegat
/ Zen es lo can²⁴
(Carlo Felice envoie des coups de queue / sur la porte du Frigidaire vide : / Maître au
chômage / Zen est le chien)

Cette inactivité s'accompagne de récits atypiques dont l'œuvre regorge et où dérision et symbolisme se mêlent à une touche burlesque :

D'un temps fa m'estai en una maion encalada d'una vila denembrada. L'i èra un cat
en aquela maion, que li dián Pipo Franco e que rebombava de cada caire coma una
bala de cauchoc. L'i èra tanben un passeron qu'avia ren de nom e que sublava basta
li primièri mesuras de la *Coupo Santo*. Toi lu près-disnars la mieu amiga Carolina mi
venia veire, faia lo tè e aborrava la cachimba. Toi lu près-disnars beviavam, fuavam,
fumavam e faïavam l'amor escotant li cançons de Charles Trenet. E pi un jorn lo
passeron a assassinat lo cat e lo s'es manjat. Carolina l'ai venduda a Tangier e ieu, mi
siáu esrich a l'A.N.P.E.²⁵

(Il fut un temps, j'habitais dans une maison écroulée d'une ville oubliée. Il y avait un
chat dans cette maison qu'on appelait Pipo Franco et qui rebondissait en tous sens
comme une balle de caoutchouc. Il y avait aussi un oiseau qui n'avait pas de nom et
qui sifflait juste les premières mesures de la *Coupo Santo*. Tous les après-midis, ma
copine Caroline venait me voir, elle faisait le thé et bourrait la pipe. Tous les après-
midis nous buvions, nous fusions, nous fumions et nous faisons l'amour en écoutant
les chansons de Charles Trenet. Et puis un jour l'oiseau a assassiné le chat et se l'est
bouffé. Caroline, je l'ai vendue à Tanger et moi, je me suis inscrit à l'A.N.P.E.)

Lorsque l'auteur sort de son inactivité, les récits de ses actions ne sont guère plus encourageants et la narration s'assimile alors à une écriture de l'échec assumé.

Toti li mieu astúcias faían chic, toti [...] Fa ja quauqui témporas que planti de pofs²⁶
(Tous mes tours foiraient, tous [...] Ça fait un paquet de temps que je me plante)

La marginalité se conçoit dans l'œuvre en partie par des motifs relevant de l'illégalité. Et c'est bien la présence du thème de la drogue qui place sans cesse un peu

---

²³ « La balada de Felis Galean e de Noré Ciais » (Sauvaigo 1985 : 73).

²⁴ « Haïkaï de Carlo Felice » (Sauvaigo 1993 : 51).

²⁵ « Ai en ment una nuèchola » (Sauvaigo 2007 : 181).

²⁶ « Image n°7 », commentaire voix off, *Lo Cat, lu Piratas e lo Mago* (Sauvaigo 1990 : 171).

plus l'auteur en marge de la société. Nous proposons comme dernière illustration un extrait qui, outre la présence de la drogue, rappelle un éventail de thèmes beats tels l'amitié, la spiritualité, la vie en communauté, le vagabondage. Il s'agit là d'un extrait de « Balicò Blues », titre qui renvoie indéniablement à tous les *blues* écrits par Kerouac comme *Mexico City Blues*.

Venes emé ieu, sabi una puada fins au cièl. Monsur B.B.B e lo gabian dion qu'es ora de se'n anar. L'i anam toi ! serem lu pioniers de la sobrevivença. Se'n baton pròpi la vilhusa d'aquela angústia dau jorn que se'n parte : siám n'autres que sagnam. Sai, qu'avèm d'amics alhà. Son toi ben largs e lòngs. Mas perqué non dies ren mai ?
Lo mercant a finit d'agostar tot. N'as de *Zig-Zag* au manco ? Lo Zeppelin n'aspera. / Où, Balicò ! Perqué 'stas mut ? / Barronaire sensa camin / Où, Balicò ! Perqué 'stas mut ? / A l'ocasion *triperem* toi ensems. [...] / A l'ocasion, ensems tuberem... li mauvas²⁷...
(Viens avec moi, je connais une rampe jusqu'au ciel. Monsieur B.B.B et le goéland disent qu'il est temps de partir. On y va tous ! Nous serons les pionniers de la survie. Ils s'en foutent pas mal de cette angoisse du jour qui disparaît : c'est nous qui saignons. Tu sais qu'on a des amis là-bas. Ils sont tous défoncés. Mais pourquoi ne dis-tu rien ?
Le marchand a épuisé son stock. T'as du papier *Zig-Zag* au moins ? Le Zeppelin nous attend. / Hé, Balico ! Pourquoi restes-tu silencieux ? / Vagabond sans chemin / Hé, Balico ! Pourquoi restes-tu silencieux ? / À l'occasion on voyagera tous ensemble. [...] / À l'occasion ensemble, fumerons-nous... les pissenlits par la racine...)

Ce que Kerouac appelait dans ses romans le thé à fumer n'est qu'une passerelle que nous proposons ici entre le « beatnik perdu de la nissarditude » et la création des années cinquante. Le travail de recherche que nous sommes en train d'effectuer dans le cadre d'une thèse mettra en évidence d'autres analogies entre Nice et le Nouveau Continent. Sur la forme, l'utilisation de l'anaphore espacée mais régulière, le tutoiement et l'interpellation du lecteur ainsi que le recours à l'obscénité voire à la scatologie seront entre autres abordés. Mais c'est ce qui constitue l'essence de ces auteurs, leur benzédrine, de la vie en communauté à la poésie de l'urbain en passant par la route et le train sans oublier la vision nouvelle et le rêve qui mettra en relief que derrière les Alpes du Sud s'entrevoient déjà les Rocheuses.

Bibliographie sommaire

DISTER, Alain (1997) : *La Beat Generation : la révolution hallucinée*. Paris : Gallimard.

KEROUAC, Jack (1969) : « After Me, The Deluge ». *Chicago Tribune Magazine*, 28 septembre (123d year, n° 271), p. 20.

KEROUAC, Jack (2003) : *Sur la route et autres romans*. Paris : Gallimard.

SAUVAIGO, Joan-Luc (1972) : *Seba*. Toulouse : IEO.

SAUVAIGO, Joan-Luc (1974a) : *Mon fiu, es un bèu jorn pèr morir*. Paris : P.-J. Oswald.

---

²⁷ « Balicò Blues » (Sauvaigo 2007 : 107-109).

- SAUVAIGO, Joan-Luc (1974b) : *La remirabla vida de Gracchus Ontario dau temps que Berta Filava... aüra debana !* Nice : CNEO.
- SAUVAIGO, Joan-Luc (1976) : *Quièta còla e cia*. Montpellier : Obradors.
- SAUVAIGO, Joan-Luc (1979) : « 100 anadas e subla de solituda : efimeridas paraléli ». *Ratapinhata nòva*, 8 (printemps), p. 14.
- SAUVAIGO, Joan-Luc (1984) : *Sus la brua*. Nice : Segurans.
- SAUVAIGO, Joan-Luc (1985) : *D'una làupia*. Nice : Segurans.
- SAUVAIGO, Jean-Luc (1990) : *Lo Cat, lu Piratas e lo Mago. Bilingue*. Nice : Segurans.
- SAUVAIGO, Joan-Luc (1993) : *Un sera fodrat de verd'espera*. Nice : Z'édicions.
- SAUVAIGO, Joan-Luc (1995) : *Barbets*. Nice : Segurans.
- SAUVAIGO, Joan-Luc (1997) : *Lalin*. Nice : Z'édicions.
- SAUVAIGO, Joan-Luc (2001) : *L'Òr d'en Mascoïnat*. Nice : Serre.
- SAUVAIGO, Joan-Luc (2007) : *Compendi derisòri dau desidèri*. Montpeyroux : Jorn.
- SAUVAIGO, Joan-Luc (2011) : *Faulas de Nissa*. Nice : Segurans.
- SAUVAIGO, Joan-Luc (2013) : *Paraulas, au soum de la lenga*. Nice : Segurans.
- SAUVAIGO, Joan-Luc (à paraître) : *Crònicas sotrani*. Nice : Segurans.

Parle d'un país mòrt...

La langue et le pays dans l'œuvre poétique de Marcelle Delpastre.

Nadège SAINT-MARTIN
Université de Montpellier 3 – Paul Valéry

---

1. Introduction

À l'évocation du nom de Marcelle Delpastre, tout amateur de poésie occitane songe immédiatement au Limousin. Le Limousin et ses arbres, ses sources, ses collines... sans oublier sa langue, qui imprègnent si fortement l'œuvre du poète.

Cette terre et sa langue sont une des clés de construction de l'univers poétique de Marcelle Delpastre et le présent article se donne pour tâche d'examiner la vision que cette dernière en propose à travers ses poèmes, elle qui se clame « poeta d'aqueu país, d'aquela lenga » (« La Flor dins quela viá » ; Delpastre 1997-1998, V : 11).

Marcelle Delpastre est bilingue depuis l'enfance¹ et, bien que reconnue essentiellement pour son œuvre en limousin, ce n'est que tardivement, à près de quarante ans, que sa plume rencontre la voie de l'occitan. Son œuvre en français est alors déjà bien avancée et compte entre autres des ballades, des nouvelles et diverses pièces qui annoncent les futurs psaumes. Sans le discours de Jean Mouzat² lors d'une réunion de la revue félibréenne *Lemouzi*, qui lui a révélé toute la richesse et le potentiel créateur de la langue limousine, Marcelle Delpastre aurait-elle jamais composé un seul poème dans cette langue³ ? Quoi qu'il en soit, lorsqu'elle parle de « sa langue » dans ses textes, c'est bien du limousin dont il s'agit.

Quant à son pays, c'est le Limousin certes, ou du moins la partie qu'elle connaissait et parcourait. Mais derrière le terme de « pays » ne se cache pas une simple

---

¹ Même si le limousin est la langue qu'elle a choisie, Marcelle Delpastre ne la place pas en concurrence avec le français. Elle se considère comme ayant deux langues maternelles, le français par son père et le limousin par sa mère et le reste de la famille.

² Jean Mouzat (1905-1986) : poète limousin (*Diu metge, Color del temps...*) et médiéviste (il a édité les œuvres des Gaucelm Faidit et Arnaud de Tintinhac).

³ Cet épisode est relaté dans le volume de mémoires *Le Jeu de patience* : « Jean Mouzat parlait lentement, posément, le mégot collé négligemment à la lèvre, en un limousin qui me parut être celui de Tulle, quoique peut-être un peu littéraire, dont pas un mot ne vous échappait. [...] J'étais émerveillée, moi, que l'on pût parler si clairement, si longtemps, dans une langue aussi décriée que la nôtre, pour exprimer tant de choses plus passionnantes les unes que les autres » (Delpastre 1998 : 55).

notion territoriale. Le pays renvoie également chez elle au peuple qui l'habite. Sa dimension humaine importe autant que sa géographie. Le pays est donc un raccourci pour évoquer un territoire et la civilisation qui lui est rattachée, soit la civilisation paysanne traditionnelle, telle qu'a pu la connaître l'auteur pendant son enfance. La richesse du terme « pays » chez Delpastre est bien résumée dans un verset du psaume « La terre », paru dans le recueil *L'Araignée et la Rose* (Delpastre 2002a) :

Nous qui t'avons porté l'amour des millénaires, et qui t'avons tissé ce doux visage humain, d'arbres à fruits, de champs et de chaumières.

Nous évoquons la langue et le pays conjointement, comme si l'association allait de soi, pourrait-on penser. C'est en quelque sorte le cas. Étant partis en premier lieu dans l'optique de travailler sur la vision de la langue, nous nous sommes rapidement aperçus que les mentions de cette dernière n'étaient pas dominantes dans l'œuvre poétique et que, de plus, elles étaient systématiquement associées à des considérations sur l'état du pays. À tel point que l'auteur semble se détourner de la question purement linguistique pour s'intéresser plus largement à la civilisation qui lui est associée. La langue est prise en compte en tant qu'élément civilisationnel. Un élément capital, certes, mais subordonné à la culture qui le porte. Ceci explique que par la suite, les références à la mort du pays seront majoritaires ; mais elles feront toujours implicitement écho au déclin de la langue, la déchéance de l'un entraînant la déperdition de l'autre.

2. Une vision de la situation fortement pessimiste

Si le poète affiche la ferme volonté de faire œuvre en limousin et de chanter le Limousin, il n'en est pas moins lucide sur la situation de sa langue et de la civilisation paysanne traditionnelle, toutes deux à leur agonie.

À l'époque où elle commence à écrire en occitan, cette langue, que Marcelle Delpastre a pu entendre depuis son plus jeune âge, perd chaque jour un peu plus de terrain et n'est pas loin de disparaître, faute de transmission. Quant à son monde, la société de paysans qui l'a vue naître et dans laquelle elle a pu évoluer, son sort n'est pas plus enviable. Les avancées du monde moderne précipitent son déclin et nombreuses sont les maisons à se fermer définitivement dans le village. C'est à un monde en pleine mutation qu'est confronté le poète, un monde où ses repères s'effacent inexorablement.

C'est donc un ton fortement pessimiste qui domine sa poésie et qui s'exprime notamment à travers un champ lexical de la mort omniprésent lorsqu'il est question de la langue ou du pays. Les premiers lecteurs de Marcelle Delpastre peuvent d'ailleurs s'en rendre compte dès 1974 et la parution du recueil des *Saumes pagans*. Ce dernier débute par une série de poèmes dédiés au pays, parmi lesquels le texte au titre révélateur – « Lo país mòrt » – et au contenu non moins significatif, ainsi que le laisse entendre le verset suivant (Delpastre 1999 : 21) :

Parle d'un país mòrt que ne sap pas si viu d'enguera
(Je parle d'un pays mort qui ne sait pas s'il vit encore)

Ce ton pessimiste n'est pas l'apanage du seul recueil *Saumes pagans* ; en témoigne ce passage, tiré du psaume « La flor dins quela viá », que l'on retrouve dans le cinquième volume du recueil *Paraulas per questa terra* (Delpastre 1997-1998, V : 11) :

Per te cridar, país de mòrts, ai de la votz !
(Pour te crier, pays de morts, j'ai de la voix !)

La thématique de la mort de la langue et du pays s'incarne par ailleurs à travers plusieurs motifs qui se font écho d'un poème à l'autre et traversent ainsi toute l'œuvre poétique. Ce procédé, courant chez l'auteur, n'est pas une particularité de la thématique étudiée. L'écriture de Marcelle Delpastre peut être qualifiée de répétitive. Des images, des expressions, des tournures... reviennent de manière plus ou moins régulière sous sa plume. Mais ces retours fréquents n'ont rien de stérile en cela qu'ils orientent le discours du poète vers de nouvelles directions. C'est de la reprise que naît la nouveauté. De ce fait, la répétition est un véritable moteur de création et d'évolution de l'œuvre. Si ce sont les mêmes images qui reviennent, elles se transforment et révèlent le cheminement du poète à travers son œuvre.

Nous allons donc survoler rapidement les principaux motifs rattachés à la thématique de la mort du pays et de la langue.

3. Les motifs liés à la thématique

3.1. Le motif de la maison en ruine

Ce motif est peut-être celui qui incarne avec le plus de force la disparition de la société paysanne. La maison est le lieu de la vie par excellence. Elle réunit les êtres et abrite la communauté. Elle symbolise l'installation de l'homme dans son pays. Avec l'évolution du monde de l'auteur elle devient une enveloppe vide et froide, sans âme et bientôt sans corps. Le psaume « La maison », tiré du troisième volume de *Paraulas per questa terra* (Delpastre 1997-1998, III : 139), présente une occurrence du motif :

Lo vent n'a portat la chaminada, e la charpenta aus quatre vents, e lo mur coma un fum de palha
(Le vent a emporté la cheminée, et la charpente aux quatre vents, e le mur comme une poussière de paille)

La cheminée est évoquée la première car c'est un élément doté d'une forte charge symbolique chez Marcelle Delpastre. Il est ici question de la cheminée qui coiffe le toit de la maison, mais dans les textes de l'auteur celle-ci doit plutôt être pensée comme un symbole du foyer intérieur, l'âtre. Il est l'élément essentiel de la maisonnée car c'est autour de lui qu'est organisée la vie, que ce soit pour se chauffer, pour cuire les aliments ou pour se réunir lors des veillées. L'âtre va bien au-delà d'une simple fonction utilitaire, il soude la communauté tout en lui permettant de vivre. Lorsqu'il disparaît, la maison perd sa fonction essentielle et sa raison d'être.

L'image de la maison détruite se rencontre également dans le texte « Lo chamin », qui se trouve au début du second volume du recueil *Paraulas per questa terra* (Delpastre 1997-1998, II : 32),

Demòras pas quí. La chaminada, lo vent que la n'empòrta la tornara pas.
Ni lo tect, ni lo teule ; e l'ardesa, onte la trobar !
(Ne reste pas ici. La cheminée, le vent qui l'a emportée ne la ramènera pas.
Ni le toit, ni la tuile ; l'ardoise, où la retrouver !)

ainsi que dans le poème « L'aubre vielh », extrait quant à lui du recueil *Saumes pagans* (Delpastre 1999 : 27) :

la maison esventrada que fai veire sa chaminada e sas tripas au vent, la cholor de son fems
(la maison éventrée qui fait voir sa cheminée et ses tripes au vent, la chaleur de son fumier)

Hormis pour la dernière citation, qui a sa particularité, les deux précédentes se rejoignent en cela qu'elles associent la ruine de la maison au vent. Cette association est caractéristique du motif et revient fréquemment. Le vent, présenté sous un jour sombre, semble être le seul responsable de l'anéantissement du pays. Il peut même sembler animé d'une volonté féroce de destruction, ainsi que le sous-entend le parallèle avec l'homme en colère, développé dans le psaume « La tempesta » :

Quo es 'laidonc que lo vent se levet. Se levet, 'n òme esmaliciat.
Se levet dins sa granda colera.
Bufet lo tect coma 'na palha, faguet tombar la chaminada
e d'una alenada lo mur.
(C'est alors que le vent se leva. Il se leva comme un homme en colère.
Il se leva dans sa grande colère.
Souffla le toit comme une paille, renversa la cheminée,
le mur tout d'une haleine.)

Le vent qui ne semble pas souffler innocemment est pourtant un faux coupable dans le cas présent. S'il peut détruire la cheminée et emporter le toit, c'est que plus aucun homme n'est là pour soutenir la maison. Le vent ne fait qu'accentuer l'avancée du désert dans le pays et c'est à ce nouvel élément, le désert, que nous allons à présent nous intéresser.

3.2. Le motif du désert

Marcelle Delpastre assimile l'abandon du monde rural à l'arrivée du désert. Quelques poèmes font mention de cet état de fait, mais il est vrai que les allusions sont plus nombreuses et d'autant plus développées dans ses textes en prose, les mémoires ou les chroniques. Seulement, à la lecture de ces textes en prose, on se rend compte que, même s'il n'est pas nommé directement dans les poèmes, le spectre du désert est toujours présent en arrière-fonds dès qu'est effleuré le sujet de la mort du pays. Parmi les évocations explicites, peuvent être mentionnés le texte « Lo poeta », tiré du dernier volume du recueil *Paraulas per questa terra* (Delpastre 1997-1998, V : 103),

Mas qu'avetz cerchat ? Un paisan ?
N'i a be quauqu'un beleu d'enguera, emperaquí, dins lo desert,
que fai barba a la romejada e coma pòt para las serps.
(Mais qu'avez-vous cherché ? Un paysan ?
Il y en a bien un, peut-être encore, par ici, dans le désert,
Qui tient tête au roncier et comme il peut se garde des serpents.)

ou encore le psaume « Les arbres » publié quant à lui dans le recueil *L'Araignée et la Rose* (Delpastre 2002a : 73) :

Et moi ? Dans ce désert qui cache l'horizon, entre le ciel et la poussière, et le roc arraché des sombres profondeurs.

Ces extraits peuvent être rapprochés d'un passage du quatrième tome des mémoires de l'auteur, *Le Jeu de patience* (Delpastre 1998 : 382), où le désert se présente comme une réalité dynamique qui engloutit peu à peu le monde de l'auteur :

Mais qui ne voyait pas vers nous descendre le désert ? Il venait du Plateau, c'est là-haut que j'avais reconnu ses ravages, il n'y avait pas dix ans. Il venait du Plateau comme ce vent qui passe aux abords de la Buffatière, se coule par le col du Pissechien, et s'il vient à croiser quelque vent dominant hurle sur la vallée comme un troupeau sauvage. Que dis-je ! Le désert pénétrait partout maintenant, au cœur des maisons, des villages, des murs.

Lorsqu'il est question de la mort du pays, tôt ou tard surgit la figure de l'étranger, ce personnage au portrait assez noir à qui l'auteur impute la responsabilité de la déchéance de son monde. C'est donc vers ce personnage capital de la thématique de la mort du pays que nous allons à présent nous tourner.

4. L'étranger

La figure de l'étranger se manifeste fréquemment dans les textes qui ont trait à la mort du pays. Mais que sait-on de lui, au juste ?

Pas grand-chose à première vue. Il est toujours nommé par le terme générique « l'étranger » ou par un pronom personnel. Il ne bénéficie pas d'un portrait ou d'une présentation détaillée. Il est systématiquement présenté à travers ses agissements et c'est par eux que le lecteur apprend à le connaître. Le seul élément que l'on peut avancer est que le personnage de l'étranger est inspiré de celui que Marcelle Delpastre nomme « le Voisin » dans ses mémoires. À la fin des années soixante, un nouvel habitant arrive au hameau de Germont. Il a racheté plusieurs propriétés et se trouve ainsi « Voisin » des Delpastre. Rapidement, les relations avec l'auteur et sa famille vont virer à l'orage : le Voisin, poussé par son seul profit, n'hésite pas à s'approprier des terres ne lui appartenant pas ou à détruire le travail des autres. À partir de cette expérience, Marcelle Delpastre bâtit la figure de l'étranger, une sorte de stéréotype de tous les Voisins que l'on peut croiser.

4.1. L'auteur de la mort du pays

Le portrait de l'étranger ébauché au fil des textes n'a rien de flatteur. Présenté notamment par le biais de la métaphore du loup ou de la bête sauvage, l'auteur l'accuse clairement d'œuvrer dans le but de précipiter la chute de son monde. Le poème « L'estrangier », qui fait partie du recueil *Paraulas per questa terra* (Delpastre 1997-1998, I : 61), est en ce sens significatif :

Mas l'estrangier sa dent es lonja, e son arpia prima, e ço que vei son uelh, chau que son ventre z'engòle.

(Mais l'étranger a la dent longue, sa griffe est acérée ; ce que son oeil voit, il faut que son ventre l'engoule.)

La métaphore filée de la bête sauvage assimile l'étranger à un prédateur prêt à fondre sur le pays. Cette idée est appuyée par les descriptions des assauts que l'étranger livre au pays. Ainsi, dans le même poème, le verset suivant confirme cette idée :

Lai a minjat lo plais, lai a semnat la gòrça. A desraijat lo bòsc. L'aubre l'a fach poirir.

(Il a détruit la haie, il a semé le fourré en place. Il a arraché le bois. L'arbre, il l'a laissé pourrir.)

La quatrième pièce des *Saumes pagans*, « Lo país mòrt » (Delpastre 1999 : 21), vient soutenir ces constatations, en mettant en scène un étranger aveuglé par son intérêt personnel et qui n'a aucun scrupule à détruire l'œuvre des devanciers, pourtant dotés d'une aura si particulière chez Marcelle Delpastre :

L'estrangier a portat sos pès dins los chamins sacrats per los pas daus ancians.
L'estrangier esbòlha la maison. L'estrangier desraija lo plais.
Onte los vielhs se son aimats, l'estrangier permena sa glòria. Dins las combas se crida
de las paraulas que degun ne sap.
(L'étranger a porté ses pieds dans les chemins sacrés par les pas des anciens. L'étranger
démolit la maison. L'étranger arrache la haie.
Là où les vieux se sont aimés, l'étranger expose sa gloire. Dans les combes il se crie des
paroles que personne ne sait.)

L'action dévastatrice de l'étranger n'a d'égale que sa présence invasive. Il s'approprie chaque parcelle du pays de l'auteur. Tel un être doué d'ubiquité, il semble habiter le moindre recoin du territoire. Sa forte présence textuelle dans certains textes reflète cette omniprésence envahissante. Il en va ainsi dans le poème « L'étranger », paru dans le recueil *L'Araignée et la Rose* (Delpastre 2002a : 201), et marqué par la récurrence du pronom « il », qui revient plus de trente fois en l'espace de treize versets, dont par exemple :

Il s'éveille. Il s'étire. Il attend qu'on apporte le beurre et le vin. On le sert. Il déjeune.

Face à ce « il » invasif, le pronom « on » dans lequel s'inclut le poète est assez présent au début du poème, mais il tend à s'effacer au fil du texte, devant céder la place à l'étranger.

Une idée analogue se rencontre dans le texte « L'estrangier », déjà mentionné précédemment, où les nombreuses répétitions du groupe « l'estrangier » accompagnent les images de l'installation :

L'estrangier es vengut chas nos. L'estrangier lai a fach son cròs. L'estrangier lai a fach
sa plaça.
(L'étranger est venu chez nous. L'étranger y a fait son trou. L'étranger y a fait sa place.)

Mais l'accusation du poète se durcit lorsque l'action de l'étranger est assimilée à un meurtre.

4.2. Le meurtre du pays

Les charges contre l'étranger s'alourdissent lorsque la brutalité de ses agissements est associée à la notion de meurtre. L'action du personnage se trouve hissée au rang de crime et le poète ne mâche pas ses mots. Outre le champ lexical de la violence associé à l'étranger et qui se manifeste par exemple dans le poème « L'aubre vielh », le cinquième des *Saumes pagans* (Delpastre 1999 : 27) :

Dempuei que lo tuavan, queu país
(Depuis qu'on le tuait, ce pays)

De denaut se son levats contra se. De per costat lo butissian.
(D'en haut ils se sont levés contre lui. De côté ils le poussaient.)

L'idée du meurtre est traduite par le champ lexical du corps associé au pays et à la maison, et qui présente ces derniers comme des cadavres. Toujours dans le même psaume, nous pouvons citer les extraits :

Li an dubrit las venas, que ne'n sagna de tant de secles
(Ils lui ouvraient les veines, il en saigne depuis tant de siècles)

Queu país que laissavan per mòrt, la vespa e las moschas dessus, las romecs e l'ajauc coma 'na gala dins sa peu,
la maison esventrada que fai veire sa chaminada e sas tripas au vent, la cholor de son fems - non !
(Ce pays qu'on laissait pour mort, la guêpe et les mouches dessus, les ronces et l'ajonc comme une gale dans sa peau,
la maison éventrée qui fait voir sa cheminée et ses tripes au vent, la chaleur de son fumier - non !)

Après le passage de l'étranger, le pays ressemble à un être martyrisé.

L'idée du meurtre du pays prend corps avec une force toute particulière dans les images de l'arbre-martyre. L'arbre est le symbole du Limousin, c'est d'ailleurs ce que laissent entendre plusieurs titres de poèmes de Marcelle Delpastre (« Lo país de l'aubre », *Saumes pagans* ; « Pays d'arbres », *Le Chasseur d'ombres...*). Lorsque l'étranger lève la main contre l'arbre, c'est à l'âme du pays qu'il nuit.

Tout comme le pays, l'arbre souffre, dans sa chair pourrait-on dire, lorsque l'étranger s'en prend à lui. Son abattage prend les traits des meurtres les plus sanglants. C'est ce qu'exprime efficacement le psaume « Les arbres coupés », dans le recueil *Le Chasseur d'ombres* (Delpastre 2002b : 219) :

On entend le frelon ronflant des tronçonneuses, l'arbre tombe en hurlant un seul cri, comme un homme égorgé qui se noie de sang.

La violence de la comparaison avec l'homme assassiné, accentuée par le rejet à la ligne, fait de l'arbre la victime innocente de l'étranger. Ce que confirme au demeurant le psaume « Le cri », tiré quant à lui du recueil *L'Araignée et la Rose* (Delpastre 2002a : 83), à travers les versets :

Comme autrefois ils saccageaient la ville, ils brûlent enfin la forêt. L'âpre fumée monte du sol et des racines.

Comme autrefois ils tuaient nos frères, ils tuent l'ombre aujourd'hui.

Par deux fois, le sort réservé à la forêt est rapproché de tueries passées dont la simple mention semble être un argument de poids. Massacre végétal et massacre humain renvoient au même drame.

Pour conclure ce rapide tour d'horizon de la figure de l'étranger, on peut affirmer qu'il est l'exact contraire du paysan, du vrai paysan du monde de Marcelle Delpastre, celui que l'on peut suivre dans le poème « Sega de segre per un paisan » et qui se caractérise avant tout, aux yeux de l'auteur, par la notion d'*apertenéncia*, ainsi que c'est expliqué dans son livre de mémoires *Le Jeu de patience* (Delpastre 1998 : 186) :

Apertenencia, un mot qui existe dans le vocabulaire limousin à son sens le plus fort et le plus philosophiquement littéral : votre appartenance fait partie de vous, et vous faites partie de votre appartenance. C'est un sentiment puissant, qui lie étroitement le paysan avec sa terre. Pas avec la terre. Pas avec les hectares, les étendues, les surfaces, les comptes et les calculs. Non. Petite ou grande, avec cette parcelle-là, et cette autre, qui sont votre sang comme vos pères et vos enfants, vos bras, vos jambes et votre

corps [...] un attachement viscéral. [...] On pourrait en parler comme d'une fonction, corporelle et spirituelle.

5. La langue, un dernier espoir ?

5.1. La langue comme un rempart

Malgré la situation désastreuse de sa civilisation, le poète semble par moments reprendre espoir, grâce au dernier atout dont peut bénéficier le pays à son sens, sa langue.

Le lien entre le pays et la langue limousine est très étroit. Chez Delpastre, le pays n'a qu'une seule langue, sa langue, souvent qualifiée de langue maternelle, ainsi que le révèle le troisième texte de *Saumes pagans*, « Queu país » (Delpastre 1999 : 13) :

ai parlat a queu país dins sa lenga mairala.
(j'ai parlé à ce pays dans sa langue maternelle.)

Cette idée est relayée par plusieurs autres textes, notamment le poème suivant, issu du même recueil, « Lo país mòrt » (Delpastre 1999 : 21) :

Te chantarai dins la paraula d'un enfant, dins la lenga mairala.
(Je te chanterai dans la parole d'un enfant, dans la langue mère.)

Tour à tour traduite par les expressions « langue maternelle » ou « langue mère », la notion de « lenga mairala » est cruciale et dénote un lien filial entre le pays et son parler. Et le poète compte sur cette langue première, la langue originelle, pour faire obstacle à la ruine qui menace son monde. Sous sa plume, la langue semble être le dernier rempart qui peut protéger toute une civilisation. C'est ce qui ressort assez nettement à la lecture du psaume « L'aubre vielh », dans le recueil *Saumes pagans*, ainsi que le suggère la fin du texte (Delpastre 1999 : 27) :

Per lo tuar, queu país, tant que parla sa lenga en flors de l'aubre vielh,
non n'es pas naissut lo chaçador.
(Pour le tuer, ce pays, tant qu'il parle sa langue en fleurs de l'arbre vieux,
non il n'est pas né le chasseur.)

L'image de la langue « en fleurs de l'arbre vieux » renvoie à une métaphore, filée tout au long du texte : celle de l'arbre apparemment mort qui renaît, symbole ici d'un renouveau du pays fortement espéré, quoique assez improbable :

L'aubre vielh, que diriatz que jamai lai tornarà montar la saba, tament la ruscha es crebada, la raïç curada de vermes que tomba en pouvera per lo mitan, jamai, vengut l'estiu, n'aviá balhat tant de fuelhas, ni de flors tan perfumadas, e nos en sovendrem de sa frucha mai de son ombra.
(L'arbre vieux, tel qu'on dirait que jamais n'y remontera la sève, tant l'écorce semble morte, la racine mangée de vers, et qui tombe en poussière par le milieu, jamais, venu l'été, il n'avait donné tant de feuilles, ni des fleurs si parfumées, et nous nous en souviendrons, de ses fruits et de son ombre.)

L'idée est chère à Marcelle Delpastre qui la met de nouveau à contribution dans un autre texte du recueil, « Lo país mòrt ».

Les évocations de la langue sont assez clairsemées dans l'œuvre poétique, il faut bien le reconnaître. Le compte des poèmes qui la mentionnent, directement du

moins, serait vite achevé. Seulement, cette faible représentation ne saurait minimiser l'importance du parler natal. Même si elle est peu évoquée, la langue est un élément clé de la situation du pays, pour ne pas dire le seul espoir (bien faible, nous insistons, Marcelle Delpastre ne se berce pas d'illusion) permis. C'est que la langue incarne la mentalité d'un peuple et est garante de l'expression de son identité. En un mot, on peut dire que la langue est l'âme du pays. Et tant qu'elle est parlée, le pays ne peut être tenu pour totalement mort.

Cette importance accordée à la langue peut encore être rapprochée d'une notion incontournable de l'univers poétique de l'auteur, à savoir le lien qui est établi entre la vie et la voix. Chez Marcelle Delpastre, la voix est une des caractéristiques majeures du vivant (à l'image du poète qui ne cesse de clamer son existence à travers son chant). L'être en vie est celui qui s'exprime, qui fait entendre sa présence au monde. Au contraire, les morts sont souvent présentés comme privés de la parole. Ils sont ceux qui ont perdu le privilège de la voix. Le motif est déjà développé dans une ballade⁴, « Les morts de l'île heureuse » (Delpastre 2001 : 99). En témoignent ces deux extraits :

Les morts de l'île heureuse n'ont plus de voix.

Les morts de l'île heureuse se taisent.

Le troisième des *Saumes pagans*, « Queu país » (Delpastre 1999 : 13), ne fait que confirmer la chose :

Que queu país duerm mielhs que los pus ancians mòrts, dempuei que duermon jos l'argiu e la grava ;

dempuei que n'an pus d'aurelhas e que n'an pus de lenga.

(Ce pays dort mieux que les plus anciens morts, depuis qu'ils dorment sous l'argile et le gravier ;

depuis qu'ils n'ont plus d'oreilles et qu'ils n'ont plus de langue.)

Face à ce lien tissé entre la vie et la voix, on comprend mieux la haute valeur attribuée à la langue.

Mais, au vu de ces divers éléments, apparaît également le rôle clé qu'a à jouer le poète, lui qui se présente comme le dernier représentant de sa civilisation et donc le dernier dépositaire de sa langue.

5.2. La voix du poète

Chez Marcelle Delpastre, le poète est un des maillons essentiels qui assure la survie de son pays. Si l'on considère ce qui a été dit précédemment au sujet de la voix et de la langue, il en apparaît même comme la pièce maîtresse. Il est celui qui chante la langue et qui la fait retentir. Son chant se dresse tel une preuve irréfutable de la vie du pays et de son âme. Tant que le poète fait vivre la langue, alors, indéniablement, le pays fait entendre sa voix dans le concert du monde et échappe au mutisme qui mine les morts.

De plus, nous avons affaire à un poète qui est totalement au fait de son importance et de sa fonction. C'est en pleine conscience qu'il prend en charge la destinée de son pays à travers sa voix. C'est un poète investi d'une mission et qui

---

⁴ L'écriture des ballades est antérieure aux psaumes.

l'accepte, voire qui la revendique. Non seulement il emploie la langue du pays, mais il se fait aussi le porte-parole de son monde. Dans le psaume « Lo país mòrt », nous pouvons relever la phrase :

Serai la votz d'aqueu país.
(Je serai la voix de ce pays.)

Il engage sa voix mais également son être tout entier au service de son monde. Malgré l'enthousiasme et la ferveur que le poète peut mettre à la tâche, il ne faudrait pas croire que, pour Marcelle Delpastre, la partie est gagnée. Certes le poète prend son rôle à cœur et se dédie corps et âme à son entreprise. Mais il n'est pas dupe pour autant et est toujours aussi pessimiste quant au sort de sa langue et de son pays. À ses yeux, tous ses efforts ne sont que de peu d'effet au regard de la situation. Tout en chantant la vie de son pays, il n'en aperçoit pas moins le spectre de la mort se rapprocher inexorablement. Les élans d'espoir, brefs et très ponctuels, sont vite rattrapés par la réalité de la situation.

Tout d'abord, le poète ne cesse de se mettre en scène sous les traits du dernier. Il est le dernier membre d'une civilisation disparue : le dernier locuteur, le dernier détenteur de tout un savoir et une mémoire qui disparaîtront avec lui. Ce motif est récurrent dans sa poésie. Il apparaît tel un être hors du temps, surgi d'un monde disparu. Encore une fois, c'est l'image de la mort qui est convoquée. Le poète se présente tel le dernier vivant au milieu d'un monde mort et peuplé de morts. Le psaume « La flor dins quela viá » (Delpastre 1997-1998, V : 11) expose clairement sa situation, comme le suggère le verset :

Donc sui poeta d'aqueu país, d'aquela lenga - un país mòrt, 'na lenga mòrta. As mas de veire.
(Donc je suis poète de ce pays, de cette langue - un pays mort, une langue morte. Suffit de voir !)

Et que dire de la ballade mentionnée précédemment, « Les morts de l'île heureuse » (Delpastre 2001 : 99), où la figure du poète émerge sous les traits du mort chantant ?

Et voici que le mort de l'île heureuse se lève et il chante.

S'il est le dernier à parler sa langue, on peut s'interroger sur la réception qu'il espère pour son œuvre. Pour qui écrit-il s'il se pense le dernier à même de pouvoir comprendre ce qu'il énonce ?

D'autre part, tout en chantant son pays, le poète dénonce l'artifice de son chant, qui passe outre la situation réelle. Toujours dans le psaume « La flor dins quela viá », on peut noter les versets :

E ieu chante, pertant. [...]
Un país viu, 'na lenga fòrta. Coma si de res n'era.
(Moi je chante, pourtant. [...])
Un pays vivant, une langue forte. Comme si de rien n'était.)

« Coma si de res n'era », l'aveu est clair. Peu importe la réalité qui l'entoure, le poète chante le pays qu'il a connu et qu'il a aimé. Il reconstruit son monde disparu et lui offre une nouvelle vie.

Entre les premiers textes publiés dès 1974 dans le recueil *Saumes pagans*, par lesquels le lecteur plongeait dans un monde à bout de souffle, et les derniers psaumes

dédiés au pays écrits à la fin des années quatre-vingt, le ton de l'auteur ne varie guère : il est le poète d'un monde à bout de souffle. Même si quelques lueurs d'espoir quant à une possible renaissance peuvent jaillir par moments, elles sont vite étouffées par le poids écrasant de la réalité. Le poète chante, il célèbre son monde et le fait vivre, mais étant le dernier à mener le combat, le pays qu'il a connu semble devoir s'éteindre avec lui.

Queu país et quela lenga, ainsi que les appelle si souvent Marcelle Delpastre, sont rejetés chaque jour davantage de la société dans laquelle ils s'épanouissaient. Tant et si bien que l'univers poétique de l'auteur semble être le dernier endroit où ils peuvent encore prétendre à l'existence. La poésie apparaît donc comme leur dernier refuge face à la disparition qui les menace. La seule réalité à laquelle ils peuvent désormais aspirer est une réalité de mots.

Bibliographie

DELPASTRE, Marcelle (1997-1998) : *Paraulas per questa terra*. 5 vol. Meuzac : Lo Chamin de Sent Jaume.

DELPASTRE, Marcelle (1998) : *Le Jeu de patience*. Paris : Payot.

DELPASTRE, Marcelle (1999) : *Saumes pagans*. Meuzac : Lo Chamin de Sent Jaume. Première édition 1974, Marsac-sur-l'Isle : IEO-Novelum.

DELPASTRE, Marcelle (2001) : *Ballades*. Bassac : Plein-Chant.

DELPASTRE, Marcelle (2002a) : *L'Araignée et la Rose*. Meuzac : Lo Chamin de Sent Jaume.

DELPASTRE, Marcelle (2002b) : *Le Chasseur d'ombres*. Meuzac : Lo Chamin de Sent Jaume.

DELPASTRE, Marcelle (2013) : *Petites chroniques de Germont*. Meuzac : Lo Chamin de Sent Jaume.

El nucli de Mataró: els orígens de la recepció de *Mirèio* i del Felibritge

Jaume VELLVEHÍ I ALTIMIRA
Grup d'Història del Casal. Mataró

---

1. Presentació

Els orígens de la recepció de *Mirèio* i la difusió del Felibritge a Catalunya són prou coneguts d'ençà dels treballs del doctor Ramon Aramon i Serra (1961, 1997). Més modernament, però, els treballs d'Empar Balanzà (1987, 1989), que han incidit en les relacions epistolars i, en els últims anys, les aportacions fetes per Ramon Panyella (2008) i per Jaume Figueras (2012), han permès aprofundir en les relacions primerenques d'un costat i l'altre dels Pirineus. Per la nostra part, l'estudi de la figura de Terenci Thos i Codina (Vellvehí 2003) i la troballa del manuscrit original de la traducció inacabada de *Mirèio* al català dels germans Thos i Codina (Vellvehí 2009, 2010), ens han permès situar un nucli d'intel·lectuals mataronins en els estadis inicials de la recepció de l'obra de Frederic Mistral.

L'activisme d'aquest nucli mataroní té el seu fonament en la relació entre els germans Terenci i Silví Thos i Codina, Marcel de Palau i Català, el figuerenc Damas Calvet i de Budallès i, sense una implicació directa, el també empordanès Albert de Quintana i Combis. Una relació que generarà un conjunt d'iniciatives encaminades a difondre l'obra mistralenca i el Felibritge a Catalunya i que tindrà com a màxim exponent la traducció interrompuda de *Mirèio*, coincident en el temps amb la de Francesc Pelai Briz.

2. El nucli de Mataró

El nucli de Mataró el constitueixen un grup de quatre amics, joves lletraferits, nascuts entre 1835 i 1843: els mataronins Marcel de Palau i Català,¹ Terenci² i Silví³ Thos i Codina i el figuerenc Damas Calvet i de Budallès.⁴ Al seu entorn, però no formant pas del col·lectiu, coincidiren i s'hi relacionarien Melcior de Palau i Català,⁵ germà de Marcel, i Albert de Quintana i Combis, també empordanès però uns anys més gran que ells. Aquest col·lectiu, en el seu sentit més ampli, tindria el seu espai de relació i cohesió personal en l'Ateneu Mataronès, una entitat fundada el 1854 per la classe benestant mataronina de tendència liberal-conservadora. L'entitat va esdevenir un model i un referent rupturista amb el de les entitats precedents com el Casino Mataronès o la Societat Apolo, fundades cap al 1849, amb un marcat caràcter conservador, exclusiu i recreatiu, amb gens d'interès per l'activitat cultural.

Els joves d'aquest grup van trobar en l'Ateneu Mataronès un espai on abocar les seves inquietuds culturals, fruit de les noves necessitats intel·lectuals i de lleure de les noves classes emergents en aquesta societat canviant de mitjan segle XIX. L'Ateneu els ofería una sala de lectura i, sobretot, els brindaria la possibilitat de participar en les sessions literàries i acadèmiques, ja sigui pronunciant conferències, com feren Marcel de Palau el 1861 o Albert de Quintana el 1856, o recitant composicions poètiques com també ho féu sovint Terenci Thos. I, finalment, la possibilitat de col·laborar en el seu portaveu, la *Revista mataronesa*, que en la seva segona etapa tingué Terenci Thos com a redactor i responsable del seu gran pes cultural.

Una altra de les qüestions que potser ens cal veure inicialment, és la vinculació dels dos empordanesos amb Mataró.

Albert de Quintana es casà amb la mataronina Pompeia Serra el 1853. L'any següent va escriure el poema *Maria, pobre mare*, amb què guanyà un certamen literari a Mataró, que fou publicat el 1856 a *El Conseller* i que més tard seria recollit a *Los*

---

¹ Marcel de Palau i Català (1835-1866), advocat. Exercí a Madrid, on ja consta que era el 1859 quan escriví el poema *En el album de una distinguida poetisa*. El 1863 figura en l'entorn madrileny de Laureà Figuerola i aquell mateix any s'estableix al Perú. Va morir prematurament el 1866 viatjant per Amèrica del Sud. Literàriament és un autor en llengua castellana que conreà poesia, novel·la i alguna obra de teatre com ara *Clotilde*. També es té notícia d'un poema extens en català dedicat al príncep de Viana.

² Terenci Thos i Codina (1841-1903), advocat. Publicà la seva obra més coneguda, *Lo llibre de l'infantesa, rondallari català*, el 1866. Figura habitual als Jocs Florals barcelonins, obtingué el títol de mestre en gai saber el 1887. Exercí d'advocat a Barcelona, on fou redactor de política espanyola al *Diario de Barcelona* entre 1864 i 1867. Diputat provincial pel partit conservador de Manuel Duran i Bas el 1877.

³ Silví Thos i Codina (1843-1911), enginyer de mines. Col·laborà al *Diario de Barcelona* amb articles de divulgació científica. Fou president de l'Acadèmia de Ciències Naturals i Arts de Barcelona el 1895. Va guanyar la Flor Natural als Jocs Florals de Barcelona de 1860 i participà en diversos certàmens literaris.

⁴ Damas Calvet i de Budallès (1836-1891), enginyer industrial. Ja apareix a *Los trovadors nous* i va guanyar l'englantina als Jocs Florals de 1859. Autor també de textos teatrals, la seva obra poètica més coneguda fou *Mallorca cristiana*, publicada entre 1886 i 1887. Mestre en gai saber el 1878.

⁵ Melcior de Palau i Català (1842-1910), enginyer de camins i llicenciat en dret. Publicà obres de caràcter tècnic i el 1866 el recull poètic en castellà *Cantares*, que va iniciar la seva trajectòria de prestigi literari. El 1885 fou nomenat membre corresponsal de la Real Academia de la Lengua Española. La seva obra literària és en llengua castellana per bé que el 1906 reuní l'escadussera producció en català en el recull *Poesies catalanes*.

trobadors nous. El 1855, en fundar-se el Col·legi Valldemia⁶ a Mataró, en fou professor. Fins als anys seixanta, la vinculació amb la ciutat fou estreta malgrat l'alternança residencial entre Mataró i Torroella de Montgrí, la seva vila natal. Després d'enviudar i esposar-se novament, ara amb Oriola Pompeia Serra, la seva cunyada, les estades a la ciutat s'espaiaren per raó de la seva activitat professional. El 1859 el *Cantor del Ter* va publicar a la impremta de Josep Abadal de Mataró *La conquesta de Mallorca per D. Jaume l'Conquistador*, un exemplar de la qual, conservat a la Biblioteca Popular de la Fundació Iluro⁷ de Mataró, porta una dedicatòria autògrafa que diu precisament «Al Ateneo mataronés, lo autor», en una clara mostra de la relació amb l'entitat. Durant aquests anys mataronins, Quintana va ser-ne soci amb una gran implicació: el 1856 fou l'artífex de la primera vetllada literària en llengua catalana on «leyó una oda lemosina».⁸ Aquell mateix any era el responsable de l'Acadèmia de l'Ateneu i hi va pronunciar diverses conferències.

Malgrat la diferència ideològica amb el nucli estricte del grup, Quintana era liberal i va participar en la Revolució de 1868. Tot i que els joves del grup eren conservadors o liberal-conservadors, degueren coincidir i relacionar-se en el marc de l'Ateneu. De fet, tenim documentada la relació personal en les dedicatòries autògrafes en publicacions de l'empordanès adreçades a Terenci Thos. Ho veiem en un exemplar de la *Cansó del comte d'Urgell en Jaume lo desdixat*, que havia merescut l'englantina als Jocs Florals de 1870, on llegim: «Al llorejat poeta catalá Dn. Terenci Thos y Codina en penyora de bona amistat. Lo autor».

Si bé desconeixem els motius vitals estrictes de la vinculació de Damas Calvet i de Budallès amb Mataró, sí que sabem que els vincles eren prou sòlids en l'amistat amb els germans Thos i Palau. La primera constància d'aquesta relació la tenim a la darrerria de la dècada dels cinquanta. D'una banda amb Terenci Thos a través de la dedicatòria que li féu de l'imprès de la composició amb què Calvet obsequià el duc de Montpensier en la seva visita a La España Industrial l'any 1857, on treballava com a dibuixant, i que li meresqué una pensió d'estudis a Madrid. La dedicatòria diu: «A mi querido amigo D. Terencio Thos y Codina». D'una altra, a través d'una segona dedicatòria, en aquest cas a Marcel de Palau, feta a través del seu germà, Josep, en un exemplar de *¡Són ells! Desembarch dels almugávers en Orient*, composició amb què guanyà l'englantina als Jocs Florals de 1859. Sembla que Marcel de Palau hauria fet alguns comentaris literaris al figuerenc: «Sr. D. José Palau. Al hermano D. Marcelo, a

---

⁶ El Col·legi Valldemia, inicialment Col·legi Catalunya, fou fundat el 1855 per l'escolapi Ermengol Coll de Valldemia i va esdevenir un model elitista i de prestigi. Va acollir figures destacades i de renom entre el professorat, per exemple al metge olotí Pau Estorch i Siqués, *Lo tamboriner del Fluvià*, que, com Quintana, va publicar a la impremta Abadal de Mataró un recull poètic el 1856, *Poesies. Quart y últim repich*.

⁷ La Biblioteca Popular de la Fundació Iluro (= BPF) és la continuadora de l'antiga Biblioteca de la Caixa d'Estalvis Laietana, entitat financera actualment desapareguda, que conservava bona part dels fons del segle XIX procedents de la biblioteca de l'Ateneu Mataronès i de donacions de prohoms de l'època. Totes les publicacions amb dedicatòries autògrafes que esmentem formen part d'aquest fons.

⁸ *Revista Mataronesa* (= RM), 10, 9 de març de 1856. Dolors Vilamitjana (2002), que ha biografat l'empordanès, relaciona la producció literària de Quintana mentre recull el poema *A mon amich D. Jaume Isern y son fill Carlos, cegos de naixement*, que no pot datar però que situa entorn del 1859. Aquest poema fou llegit juntament amb una glossa sobre els dos personatges en una vetllada a l'Ateneu el març de 1856, tal com ens manifesta el cronista del periòdic: «Con prosa poética podemos decir que cantó las glorias catalanas y una particular mataronesa como es contar en su seno la especialidad de D. Jaime Isern y su hijo D. Carlos; y leyó una oda lemosina dedicada a ámbos objetos tan queridos como maravillosos».

cuyos consejos debo quizás el éxito de mi poesía» (Martí 1991: 96). Finalment, Calvet féu publicar en el periòdic *El Ampurdanés* composicions dels altres amics mataronins: de Silví Thos en publicà la cançó *Adéu!* i de Melcior de Palau el poema *El ciprés*, dedicat «A mi amigo Dámaso Calvet».⁹

Com Quintana o com els mataronins, era soci de l'Ateneu Mataronès i col·laborà en la *Revista Mataronesa*, on publicà textos diversos (Vellvehí 2009), entre ells una composició dedicada a *Las noyas de Mataró*,¹⁰ potser el motiu últim dels vincles mataronins de Calvet.

Finalment, entre 1858 i 1863 Damas Calvet, els germans Thos i els germans Palau van coincidir a Madrid, on feien estades més o menys continuades per motius professionals els uns i formatius els més joves. A més, encara que no en tenim constància expressa, aquests anys també haurien pogut coincidir-hi amb Celestí Barallat. A excepció de Marcel de Palau, tots ells col·laborarien, amb més o menys freqüència, en la publicació madrilenya *El Museo Universal*.

3. *Mirèio* i Mistral: la primera «campanya catalanesca»

Utilitzem volgudament l'expressió *campanya* perquè, com veurem, sembla raonable considerar les accions d'aquest grup com una veritable campanya de difusió de la figura i l'obra mistralenca a Catalunya. De fet, el mateix Calvet, en una dedicatòria en un exemplar de *Vidriums* (Calvet 1880) diu: «A mon coral y antich amich, y company de las primeras campanyas catalanescas en Terenci Thos y Codina. D. Calvet». I, vint anys enrere, desconeixem cap altra possible primera «campanya catalanesca» que els hagués pogut fer coincidir i deixar empremta en el record que no fos la de *Mirèio*.

Però què és el que empenyia els mataronins a conèixer de primera mà i divulgar *Mirèio: pouèmo provençau*?

El grup de Mataró, que foren dels que assistiren a la primera festa dels Jocs Florals el 1859, van tenir-hi la primera notícia de la publicació de *Mirèio* i del desvetllament literari i cultural que s'estava produint a Provença. A més, aquells primers Jocs restaurats els van deixar una empremta extraordinària, com reconeixen en textos posteriors. I si bé desconeixem la seva via d'accés al text de *Mirèio* amb anterioritat a l'estiu de 1861, la seva lectura també els devia impressionar.

El programa mistralenc de recuperació de la llengua i la literatura per fer renéixer *lou sentimen de raço* prestigiant el provençal, és el mateix que els renaixentistes catalans s'estaven proposant per a la llengua i la literatura catalana, però no l'acabarien de trobar per al català fins a l'eclosió de Jacint Verdaguer a partir dels Jocs de 1865. Era inevitable, doncs, que aquells joves mataronins lletraferits trobessin en Mistral, *Mirèio* i el Felibritge un referent on emmirallar-se.

Entrant ja en el desenvolupament de l'acció del grup, després de tenir notícia de *Mirèio* el 1859, ja fos durant les estades a Madrid o en les trobades a l'Ateneu Mataronès, es degueren plantejar, no tant com una acció seriosa i programada sinó

---

⁹ *El Ampurdanés* (= EA), 27, 2 de febrer de 1862; i 111, 22 de febrer de 1863. El periòdic tenia Damas Calvet entre els seus col·laboradors fundacionals.

¹⁰ Aquest poema, amb el títol *A mas amigas de Mataró*, datat a París el 1862, fou publicat a *El Ampurdanés* el 9 de novembre d'aquell mateix any.

senzillament per confluència d'interessos i neguits intel·lectuals, conèixer i divulgar *Mirèio*.

Als Jocs de 1861 Terenci Thos va guanyar un accèssit amb la balada *Lasseta de mi!*, que duia per lema els versos de la invocació de Crist de *Mirèio*. És la primera constatació que ja disposaven del volum del poema èpic. Quinze dies després Damas Calvet, que inicia el seu viatge a França, fa estada a Tarascó i coneix Mistral, Romanilha, Aubanèu... i queda absolutament entusiasmat. Una setmana després, el 28 de maig, Calvet escriu una carta a Mistral des d'Alès (Boutière 1970: 306, 309) on li diu que compta poder disposar de la traducció de *Magali* que ha fet estant a Madrid amb dos amics i que un d'ells està traduint *Mirèio* al català. Calvet no diu els noms d'aquests dos amics però sí que comenta que un d'ells ha estat premiat en els darrers Jocs i que li trametrà la versió de *Magali* conjuntament amb el poema premiat. Igualment li enviarà «ce que son ami a fait en castillan» (Boutière 1970: 306) i, encara que no en dóna el nom, com veurem, ha de ser Marcel de Palau. Aquells dos amics, com diu Jaume Figueras (2012: 124),¹¹ eren sens dubte els germans Thos i Codina, atès que en una carta posterior que envia a Mistral des de Metz,¹² hi adjunta el *Magali* dels Thos. En aquesta lletra l'informa també que es publicarà a Barcelona a *El Eco de Euterpe*. A més, li comunica que està traduint *Lou Bon Viage* i que escriu un article per al *Diario de Barcelona*. El seu interès és donar a conèixer els felibres a Catalunya (Boutière 1970: 310).

Després d'aquest contacte i de la coneixença de Calvet amb els felibres, les accions es precipiten. A finals de mes, el 27 de juny, *El Eco de Euterpe* publica la versió de *Magali* signada per Silví Thos i Codina, datada precisament a Madrid el 24 de febrer de 1861.¹³ Un mes després, el 29 de juliol, Calvet publica el seu conegut article al *Diario de Barcelona*.¹⁴ Encara no una setmana després, Marcel de Palau publica quatre articles consecutius al mateix diari, titulats *Mireio. Poema provenzal*.¹⁵ És una crítica literària, força interessant, amb nombrosos fragments traduïts al castellà i comentats pel mataroní. L'interès de Palau era

que ahora le tributemos un recuerdo [a Mistral] de admiración en estas líneas escritas principalmente para recomendar su lectura: pues si bello parecerá á los ojos menos inteligentes el poema titulado *Mireio*, doble valor recibirá a los de Cataluña por referirse á su antigua hermana la Provenza, y por ser hijo de un pasado casi común.

Entre els fragments traduïts hi ha la versió castellana íntegra de *Magali*. Si bé sembla que Palau –com ell mateix reconeix– havia accedit a *Mirèio* feia relativament poc, és evident que ell era l'amic que traduïa *Mirèio* al castellà que Calvet comunicava a Mistral a finals de maig. En aquest moment, per al mallanès, els referents per al seu poema en català i en castellà eren els mataronins. Francesc Pelai Briz encara no se li ha donat a conèixer i la seva traducció no començarà a publicar-se fins al

---

¹¹ He de fer constar el meu agraïment al professor Jaume Figueras per les informacions facilitades, ja fa uns anys, que m'han permès acabar de concretar l'activitat d'aquest col·lectiu mataroní.

¹² Carta de l'1 de juny comentada parcialment per Boutière (1970: 309-310).

¹³ En totes les ocasions que s'ha publicat aquesta versió sempre ha anat signada per Silví Thos i Codina i un dels manuscrits conservats també porta aquesta signatura i la mateixa datació a Madrid (Vellvehí 2003: 37-38)

¹⁴ *Diario de Barcelona* (= DB), 210, 29 de juliol de 1861.

¹⁵ DB, 218, 220, 222 i 232, dels dies 6, 8, 10 i 21 d'agost de 1861.

setembre d'aquell any 1861 a *La Corona*. Tampoc Celestí Barallat, que no en començarà la publicació en castellà al periòdic *La Correspondencia de Espanya* fins al 1863, per bé que tant Briz com Barallat en aquells moments ja han iniciat les seves respectives traduccions.

Si bé és a partir d'aquest moment que l'interès per Mistral i el Felibritge es desferma i esdevé una veritable passió, l'acció dels mataronins no s'atura. Així, simultàniament a l'aparició dels articles de Palau, Calvet publica la seva traducció de *Magali* en el número fundacional del periòdic *El Ampurdanés*. De fet, el periòdic serà una bona plataforma per als interessos del grup i seguirà publicant traduccions de Mistral i dels felibres. El mateix setembre, mentre Calvet novament viatjava per França, li publica la traducció de *Lou Tregen* amb una introducció que diu «A mon amic Teodoro Aubanèu, autor de *La miougrano entroduberto*», i uns dies després la seva versió del poema *Li Crecho* de Josèp Romanilha, que titula *L'àngel del bressol*. A finals d'any encara li publicà el poema *Lletra a la Immaculada Concepció*, que encapçala amb un tercet de Mistral

Escoundés li rai
De vòsti courouno
Ou iéu mourirai¹⁶

Els amics de Mataró tingueren coneixement de primera mà de l'oda *I troubaire catalan*, la salutació que Mistral va escriure al juliol, poc després de la visita de Calvet, i a qui de fet dedica. El gener de 1862 Terenci Thos va escriure un article a la *Revista de Catalunya* (Thos 1862) al final del qual delatava un error en una citació de Mistral en aquella oda: «Eixas paraulas han sigut atribuidas equivocadament al mateix Capmany per algunas, y entre ells per lo illustre poeta Federich Mistral en sa bella poesia dedicada: *Y troubaire catalan*»; i saluda els «poétas de Provensa, que per boca de son Homero'ns saludaren, y á qui enviém una apretada de mans en senyal de amistansa» tot esperant «que sian élls, qui per lo mes de Maig vingan á veurnos». *I troubaire* fou traduïda per Damas Calvet i fou llegida als Jocs d'aquell any.

Alhora, l'activitat seguia al periòdic de Figueres que publicà les traduccions de Calvet de *Lou 9 Termidor* d'Aubanèu i *Blanqueta* d'Ansèlm Matieu. El gener de 1863 es rebia a la redacció del periòdic un exemplar de *l'Armana provençau* tramès per Calvet des de França i *El Ampurdanés* publicava la salutació del seu compatriota *Als poetas de Provença*.¹⁷

L'Armana provençau s'havia fet ressò de la rebuda d'*I troubaire catalan* i de la salutació tramesa per Romanilha als Jocs Florals de Barcelona de l'any anterior i explicava la salutació que llavors feien arribar els catalans als provençals (Mathiéu 1863 : 11):

li plus famous letru de Catalougno, don Víctor Balaguer, Don Manuel Milà, Don Silvino Thos, Don Terenci Thos, Don José Coll, Don Francesch Pelayo Briz, tradusèire de *Mirèio* en catalan, don Celestin Barallat, tradusèire de *Mirèio* en espagnòu, Don Marcel de Palau Català, etc., nous an manda si libre e si sarramen de man

¹⁶ EA, 1, 11 d'agost 1861; 7, 22 de setembre de 1861; 8, 29 de setembre de 1861; i 19, 8 de desembre de 1861.

¹⁷ EA, 28, 9 de febrer de 1862; 68, 25 de setembre de 1862; i 100, 15 de gener de 1863.

Tot seguit reproduïa el poema en resposta de Damas Calvet, *Als poetas de Provença*. Veiem d'aquesta manera com el nucli de Mataró és reconegut entre els fèlibres al costat dels principals prohoms de la Renaixença, no com a traductor de l'obra mistraliana –que, ara sí, ja són Briz i Barallat–, sinó com aquell grup de joves que van obrir les portes de Catalunya al Felibritge.

4. Mirèio i després de Mirèio

Terenci Thos va iniciar la seva traducció entre finals de 1860 i principis de 1861, al mateix temps que ho feien Briz en català i Barallat en castellà. Thos no va concloure la seva. Se n'ha conservat un manuscrit en l'arxiu familiar Thos-Messeguer i per al text i els detalls d'aquesta versió remetem a l'edició que en el seu moment ja en vam fer (Vellvehí 2010). En realitat es tracta d'un esborrany, d'un primer estadi en la traducció que no supera el quart cant, ja sigui perquè fou el punt on s'aturà o perquè no ens n'ha arribat res més. Aquest manuscrit és el testimoni del que hauria estat la gran aportació de la *campanya*, que quedà però en un intent de traducció per la dificultat que li suposava a Thos –com ja van explicar els seus coetanis–, per les obligacions professionals o perquè, simplement, el mataroní va perdre la cursa amb Briz i desistí.

El grup de Mataró, progressivament, va anar diluint-se per les respectives trajectòries personals. Marcel de Palau marxà a l'Amèrica del Sud el 1863, on va morir tres anys després. Silví Thos entrà al Cos d'Enginyers estatal i desplaçà la seva activitat arreu de l'Estat. Damas Calvet se centrà en la seva activitat professional. De fet, sembla que establí una empresa a Barcelona (Domènech 2011: 446). Terenci Thos deixà la primera línia de l'activitat intel·lectual en els cercles barcelonins a partir de 1867, quan traslladà la seva residència i s'establí definitivament a Mataró, on va exercir d'advocat.

D'altra banda, a partir del 1868 les relacions amb Mistral i els felibres tindran altres protagonistes que substituiran els promotors d'aquesta primera embranzida. Serà el moment de Víctor Balaguer i Albert de Quintana, cosa que també suposarà un relleu ideològic més proper al pensament mistralià.

Amb tot, els integrants del grup mataroní mai van deixar de banda les seves relacions personals ni, per descomptat, la seva activitat literària, ja sigui amb la participació constant a la cita anual dels Jocs o escrivint a la premsa. I sempre van conservar un record de Mistral. Terenci Thos farà publicar a la *Revista mataronesa* la versió de Calvet de *Lou Bon Viage* i *Lou 9 Termidor*.¹⁸ Alhora, Calvet publicarà la traducció de *Lo Bon Viage* a la revista figuerenca *El Hogar*¹⁹ i escriurà una ressenya amb motiu de la publicació de la *Mireia* de Celestí Barallat a *El Ampurdanés*.²⁰

Però el 1878, allunyat ja de la primera línia en la relació amb els provençals, Calvet escriu a Mistral per declinar la invitació –proposada per Quintana– de formar part del *majoralat* català del Felibritge en desacord amb la consideració del català com a dialecte occità (Boutière 1970: 315-316). Malgrat aquest trencament, Calvet no

---

¹⁸ *RM*, 9, 9 de febrer de 1865; i 20, 30 d'abril de 1865.

¹⁹ *El Hogar*, 2, 16 de setembre de 1866.

²⁰ *EA*, 11, 9 de novembre de 1868.

renunciarà a l'antiga admiració pel Felibritge i poc després publicarà *Vidrim*s (Calvet 1880) amb les seves versions d'Aubanèu, Romanilha i Mistral.²¹

D'altra banda, no hem pogut contrastar la possible coneixença personal de Thos amb Mistral o els felibres, per bé que s'intueix algun viatge a Tolosa abans de 1864, però d'una manera o altra hi degué mantenir relació. En aquest sentit, és força significatiu que l'exemplar de l'*Armana provençau* de 1863 que hi havia en la seva biblioteca dugui una dedicatòria de Romanilha.

És probable que Terenci Thos participés en les Festes Llatines de Montpeller de 1875, ja que s'ha conservat un opuscle amb el brindis fet pel felibre Victor Lieutaud en el sopar ofert als participants amb una dedicatòria autògrafa al mataroní que diu: «A l'autour dou llibre de la infantesa Sr. Thos oumenatge de l'autor. M. Lieutaud».²² També és possible que assistís a les del 1878, ja que entre la seva correspondència s'ha conservat un programa-invitiació adreçat personalment i tramès per la Société des Langues Romanes.

El record de Mistral i del Felibritge seguia present en el mataroní força anys després. En el discurs presidencial que féu en el certamen literari d'Arenys de Mar del 1889 il·lustrà el tram final del seu parlament amb els darrers i més famosos versos de *I troubaire catalan* (Thos i Codina 1892: 384):

– que la lengua no té ossos, més en trenca de molt grossos- tal com vint y cinch anys enrera deya En Mistral als trobadors catalans:

Car, de mourre-bourdoun qu'un poble tombe esclau,

Se tèn sa lengo, tèn sa clau

Que di cadeno lou deliéuro

I tant és així que el mateix any va instaurar a Mataró unes vetllades literariomusicals amb el nom de *Felibrejades*, on es pronunciaven discursos, es recitaven poemes i s'interpretaven obres musicals i cants corals. Encara el 1895, quan Terenci Thos funda i dirigeix el suplement *Fulla catalanista* del *Diario de Mataró y Comarca* –el primer periòdic mataroní exclusivament en català–, segueix amatent a les darreres novetats referents a Mistral.

Conclusions

A principis dels anys seixanta del segle XIX, un grup de joves lletraferits –Damas Calvet, els germans Thos i Codina i Marcel de Palau– es proposen divulgar *Mirèio*, Frederic Mistral i el Felibritge. I des de Madrid –on resideixen temporalment– i Mataró –a redós de l'Ateneu Mataronès– portaran a terme un seguit d'accions que podem considerar com una veritable campanya de difusió. Traduiran textos al català i al castellà, en faran ressenyes i crítiques o en donaran notícies, i tot en un espai temporal molt curt. Des d'aquell moment s'iniciaran les relacions entre els escriptors catalans i occitans.

El seu projecte més ambiciós, la traducció de *Mirèio*, va quedar interromput. El manuscrit de la traducció inacabada de Terenci Thos és el testimoni més rellevant de

---

²¹ Les traduccions foren publicades a *Vidrim*s, editat primer com a suplement de *Lo Gay Saber* i novament el 1880, llavors ja com a llibre.

²² Lieutaud (1875), a *BPFI*.

la recepció del Felibritge des de Mataró. Malauradament, els mataronins no van saber aprofitar i assimilar aquests coneixements privilegiats i introduir-los en la seva obra.

La traducció mataronina és el fruit frustrat d'un nucli literari que contribuï en primera línia a la recepció del moviment felibrenc a Catalunya. Però les grans expectatives del grup als anys seixanta no van complir-se. Per la trajectòria vital dels seus components i perquè les relacions tindran altres protagonistes. Amb tot, l'empremta i el record del moviment provençal es mantindrà viva en el seguiment que en podia fer Terenci Thos des de les pàgines de la *Fulla catalanista*, però sobretot en el model de vetllades literàries que organitzaria el germà gran dels Thos a partir dels anys noranta i que portarien el nom de *Felibrejades*, en recordança de les festes literàries provençals.

Bibliografia

ARAMON I SERRA, Ramon (1961): «Mirèio a Catalunya». In: COL·LECTIU: *Actes et mémoires du IIe Congrès international de langue et littérature du Midi de la France (Aix, 2-8 septembre 1958)*. Aix de Provença: Centre d'études provençales de la Faculté des Lettres d'Aix, p. 281-310.

ARAMON I SERRA, Ramon (1997): *Estudis de llengua i literatura*. Barcelona: IEC.

BALANZÀ, Empar (1987): «F. Mistral i els escriptors de llengua catalana». *Estudis de Llengua i Literatura catalanes*, 15, p. 141-152.

BALANZÀ, Empar (1989): «Relacions entre escriptors occitans rodanians i escriptors dels Països Catalans (1860-1900)». In: BADIA I MARGARIT, Antoni M.; CAMPRUBÍ, Michel (ed.): *Actes del Vuitè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (Tolosa de Llenguadoc, 12-17 de setembre de 1988)*. Vol. I. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 365-386.

BOUTIÈRE, Jean (ed.) (1970): *Frederic Mistral. Lis Isclo d'Or*. París: Didier, p. 305-330.

CALVET, Damas (1880): *Vidrim. Colecció de poesías catalanas*. Barcelona: Tip. Espanyola.

DOMÈNECH MONTADA, Guerau (2011): «Breu notícia sobre Damas Calvet de Bodallés». *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 42, p. 433-447.

FIGUERAS I TRULL, Jaume (2012): «Mirèio à las aubetas, Mireia entre dues llums». In: COL·LECTIU: *Mirèio et autour de Mirèio de Frédéric Mistral. Actes du Colloque international de Marseille 2009*. Avinyó: Li Nouvello de Prouvènço, p. 115-153.

LIEUTAUD, Victor (1875): *Brinde pourta dins lou banquet oufert i felibre pèr la vilo de Mount-pelié lou 31 de mars 1875*. Montpellier [Mount-Pelié]: Esquicharié Ricatèu Hamelin e la Compagno. 8 p.

MARTÍ I COLL, Antoni (1991): «Una sessió literària a l'Ateneu: Mataró 1861». In: COL·LECTIU: *VII Sessió d'Estudis Mataronins*. Mataró: Museu Arxiu de Santa Maria de Mataró, p. 95-109.

MATHIÉU, Ansèume [MATIEU, Ansèlm] (1863): «Crounico felibrenco». *Armana prouvençau pèr lou bèl an de Diéu 1863*, p. 11.

PANYELLA I FERRERES, Ramon (2008): *Francesc Pelai Briz (1839-1889): entre la literatura i l'activisme patriòtic*. Barcelona: Departament de Filologia Catalana de la Universitat Autònoma de Barcelona. Tesi en línia: <http://hdl.handle.net/10803/4848>

THOS I CODINA, Terenci (1862): «Restauració dels Jochs Florals de Barcelona». *Revista de Cataluà*, 1, p. 254-262.

THOS I CODINA, Terenci (1892): «Regionalisme literari. Parlament presidencial del certámen d'Arenys de Mar de 1889». *Revista Catalana*, any II (febrer 1892), p. 384.

VELLVEHÍ I ALTIMIRA, Jaume (2003): *Terenci Thos i Codina (Mataró, 1841-1903). Un home de la Renaixença*. Mataró: Caixa d'Estalvis Laietana.

VELLVEHÍ I ALTIMIRA, Jaume (2009): «Mataró en els orígens de la recepció del Felibritge: manuscrit d'una traducció inacabada de Mirèio». *Anuari Verdaguer*, 17, p. 479-494.

VELLVEHÍ I ALTIMIRA, Jaume (2010): «La Mirèio de Frederic Mistral traduïda pels germans Thos i Codina». In: COL·LECTIU: *XXVI Sessió d'Estudis Mataronins*. Mataró: Museu-Arxiu de Santa Maria de Mataró, p.159-180.

VILAMITJANA I CARANDELL, Dolors (2002): «Albert de Quintana i Combis, entre la poesia i la política». *Papers del Montgrí*, 20, p. 11-78. En línia: <http://www.raco.cat/index.php/PapersMontgri/article/view/184484>

Tornar legir *Vido d'enfant* de Batista Bonnet (1894)

Maria-Joana VERNY
Universitat de Montpelhièr 3 – Pau Valèri, RedÒc-LLACS

---

1. Presentacion

Dètz ans abans la publicacion de *Memòri e raconte* de Mistral, seissanta ans après aquela de *Mous soubenis* de Jansemin, Batista Bonnet nos porgís amb *Vido d'enfant* (Bonnet 1894 [1984]) una de las primièras òbras autobiograficas occitanas en pròsa. Primièra d'una trilogia que se completa de *Varlet de mas* (Bonnet 1898 [1986]) e de *Lou Baile Anfous Daudet* (Bonnet s. d. [1911]¹), *Vido d'enfant* es lo recit de l'enfança de Bonnet, escaisnommat *Brisquimi* (« Brisquimi »), compausat de dètz e uèch capítols de longor inegala.

Felip Martel (2005), après lo numèro especial « Un Gorki provençal » de *La France latine*² e la biografia de Bernard Giély (2001)³, a escrich sus l'òbra de Bonnet son article « Les jeux de l'amour et de la mémoire ». Aquel estudi – principalament consacrat al segond volum, *Varlet de mas* – analisa lo contèxte de fabricacion e de recepcion de l'òbra, entre publicacion fragmentària, mai que mai dins *L'Aiòli*, saludada per Mistral, e rejoncha en volum, jos la direccion de Daudet⁴, que n'assegurèt una revirada fòrt marrida :

sans le patronage de Mistral et plus encore celui de Daudet, Bonnet ne serait rien, ou plus exactement, ses proses n'auraient jamais dépassé le cercle des lecteurs des petits bulletins félibréens de Paris. Mais si ces deux maîtres l'ont lu, et l'ont jugé digne de leur protection, c'est peut-être au nom de leurs propres principes plus qu'au nom des siens.

Martel analisa la lectura ideologica que faguèt Daudet de l'òbra dins un prefaci ont se legís a l'encòp « réminiscences personnelles », remembre de la lectura lamar-

---

¹ La data es mencionada a la fin del tèxte: « Bellegarde (septembre 1911) ».

² Numèro 66-67, 1976.

³ Aquel libre es tanben preciós per la bibliografia rica-rica que conten.

⁴ La colaboracion entre Daudet e Bonnet per aquela edicion en volum es contada dins la primièra partida del tresen volum, *Lou Baile Anfous Daudet*. Caldrà un jorn tornar sul ton d'aquel volum, tan diferent dels dos primièrs coma n'es lo contengut, e que nos gèina son excès d'obsequiositat al regard de Daudet.

tiniana de la *Mirèio* de Mistral, relegacion de l'emplec de l'occitan dins la boca dels païsans, que Bonnet ne seriá l'exemple e lectura moralizanta de l'òbra que seriá, segon Daudet, a l'opausat de tota revendicacion sociala.

De qué n'es, al just, de la realitat de l'òbra ? Nos sembla que, coma tota òbra granda, s'amerita mai d'un estudi. S'amerita subretot, amb l'esclairatge contextual donat per Martel e Giély, de far l'objècte d'un trabalh d'analisi literària.

Bonnet fai pròva d'un bèl mestritge de la lenga, mestritge tant lexical coma sintaxic. L'aparéncia de natural dins la transcripcion dels remembres aital donada ne rend la lectura agradiva e fai nàisser l'emocion.

Pasmens, aquela impression d'espontaneïtat es en realitat deguda a un trabalh d'escritura e de composicion tot en finesa que nos prepausam d'estudiar a través de l'encastre espaciotemporal dessenhât, lo sistèma dels personatges, e l'equilibri trobat entre l'intimitat del raconte e lo testimòni societal, e tanben entre volontat realista e temptacion epica.

2. L'encastre espaciotemporal

2.1. La temporalitat

2.1.1. Entre lo temps del viure e lo temps del dire

Vido d'enfant partís de las originas familialas del narrador (sos rèires) e ne conta l'enfança, brutalament copada per la mòrt de la maire, que lo constrenh a venir adulte abans l'ora. D'aquí la correspondéncia entre lo primièr capítol, « L'oustau », e l'avantdarrièr, « Partènço de l'oustau », que permet al narrador de boclar la bocla. Pasmens, es l'avantdarrièr, justament... e lo darrièr capítol presenta una rompedura amb l'ensemble de l'òbra : l'oustau n'es pas mai lo « nougau », es la jaça de Bronzet que ne ten lo centre ; e l'ostalada, lo cercle de familha inicial, es remplaçat per un autre cercle, aquel de la chorma dels trabalhaires de la *jasso*. La figura del paire, Salumé, es remplaçada per una altra cara patriarcala, aquela del vièlh baile-pastre Botinhan (« Boutignan »), amb sa complexitat (coma o mòstra la part I del capítol e la scèna dramaticament fòrta entre Brisquimí e lo baile-pastre a prepaus de la lectura e de l'instruccion).

A primièra vista, *Vido d'enfant* seguís donc un debanament linear puèi que comença per una mesa en scèna de « l'oustau », dins la quala es evocada l'ostalada, enfants e parents, e mai l'ascendéncia d'aquestes (Bonnet 1894 [1984] : 40),

Moun paire èro d'Arle e sa poulido Berteto, que fuguè ma maire, èro sourtido di braio de moun grand, lou vièi Jean Bertet.

Nascu dins lou pichot vilage de Gravesoun, moun grand, quand venguè la Revoulu-cioun fuguè óubliga de veni s'escoundre, à causo de sis oupinioun poulitico, dins lou galant país de Bello-Gardo, ounte seguère mes au mounde, au plus pichot mes de l'andado de 18...

e nos mena a la « Partènço de l'oustau ».

Camin fasent pasmens, aquela linearitat globala es trencada.

O es primièr, tot de long de l'òbra, per d'anars e venirs frequents entre lo temps contat – lo temps de l'enfança – e lo temps ont s'escriu lo recit – lo temps de l'atge madur del narrador. Aquel efiech de dobla agachada, que superpausa una dobla temporali-

tat, caracteristic de l'escritura autobiografica, es recurrent mai que mai dins las debutas o las fins de capítol, aital de las primièras linhas de l'òbra (Bonnet 1894 [1984] : 40) :

Aro que me fau vièi, aro que li péu blanc m'agarisson, aro que 'mé lis an, li passioucn s'amourtiisson, emé quete plesi prene l'endraiado de ma vidasso esbarbelado, tantost d'aquí, tantost d'ilai, au mié di plour, au mié di rire !

O d'aqueste extrach del segond capítol (Bonnet 1894 [1984] : 82) :

De Paris, revese, emé lis iue de moun amo, lis esquino giblado de tóuti aquéli glenai-re [...]. Lis entènde parla, lis entènde canta, lis entènde rire ; la coulour de sis abihage me revèn : li capèu, li braio, li coutihoun, li capelino que pourtavon luson, danson encaro devans ma visto.

O encara d'aquela debuta del capítol « Lou chivalet » (Bonnet 1894 [1984] : 224) :

D'aquéu tèms i'avié ni lumiero eleitrico e ni telefoune, mai li petard e lis estoupin rounflavon n'en vos aqui n'en.

Aquel biais de far, s'es pas original, que siá la consequéncia d'un trabalh formal fach en tota consciéncia, o que siá lo simple rebat del foncionament del remembre, permet a l'escrivere d'efièches estetics ben capitats. Lo doble agach que se legís tot còp dona de prigondor al punt de vista e d'espessor a la perspectiva. Sèm a l'encòp amb lo pichòt Brisquimí, entre sas reaccions d'enfant jogaire e somiaire confrontat a la realitat d'una condicion sociala dura, e amb un Batista Bonnet alunhat dins l'espaci e lo temps, que pòrta sus aquela enfança un agach d'atendrimet.

Nostalgiá que se pòt explicar tanben per la realitat biografica : la vida de Bonnet a París foguèt pas un camin de ròsas se ne cresèm lo tresen volum e la biografia de Giély. Pendent d'annadas, Bonnet deguèt profechar de l'ajuda caritabla de Daudet.

2.1.2. La mòrt de la maire, un ais fondador de la cronologia del raconte

Se la mòrt de la maire arriba tard dins l'economia del raconte, es pasmens un capítol essencial, e pas solament del punt de vista de la transcripcion realista de l'eveniment. Rai, aquela mòrt en un element fòrt de la bastison del contèxte social e psicologic de l'òbra. Marca lo passatge prematur de Brisquimí a l'atge d'òme. Es tanben lo signe de las condicions de vida precàrias de la familha qu'empachan lo recors a la medecina...

Mas d'un punt de vista literari, es plan mai qu'aquò. Lo recit d'aquela mòrt dona al raconte una coloracion melodramatica dins lo ton del temps : la mòrt prematura d'un èsser jove, la pèrda d'una maire aimaira, suscitan atendrimet e pietat. Aquò es preparat tot de long del raconte de tal biais que lo capítol « Ma pauro maire » apareis coma un pivot. Bonnet semena tot de long dels capítols precedents de signes premonitòris, e aquò tre lo segond capítol, « Li dounado », amb la « coumplanchó⁵ » que la maire canta a sos enfants per los encoratjar al trabalh, complancha que conta... la mòrt d'una maire e que fai nàisser los plors del pichòt Jaque que crei d'i veire un rapòrt a la realitat...

D'autres signes son semenats dins lo raconte, mai que mai dins lo capítol « La bugado », capítol aürós de complicitat entre los enfants e la maire que l'agach del

---

⁵ Remarcar qu'aquel episòdi es presentat coma recurrent : « E ma maire, sènso se mai faire prega, entamenavo de preferènci aquesto ».

narrator i es centrat sus aquesta e retrai los moments de tristum que venon rompre sa jòia costumiera (Bonnet 1894 [1984] : 286) :

Ma maire nous espinchavo uno passado pièi s'aubouravo emé la bouco riserello, bessai pèr la retrasenço que ié miravian de soun enfànci, gagnavo l'espandidou, espoussavo, viravo soun linge ; l'ausian parla souleto. Dequé disié ? Sa voues avié d'esclat de joio brisado qu'embé sis aubouramen de bras dintre li petamen dóu linge, semblavo, quand lou respandissié, traire de fernissènts à-Diéu sias dins l'aire, i bèllis ouro de sa primo jouvènço.

Mas son los racontes en forma de parabòla qu'afecciona lo mai Bonnet. E n'avèm tres, ligats a la mòrt de la maire, entre lo capítol « La bugado » e lo capítol « Ma pauro maire », totes tres marcats per una tonalitat patetica :

- Aquel de l'aucèla mòrta, dins lo capítol « Ma pauro maire », que comença aital (Bonnet 1894 [1984] : 318-320) :

Tout d'uno, ma maire s'arrèsto, trai un crid, fai lou signe de la crous, pièi nous sono. Venès vèire, queto terriblo causo ! Li daiaire avien sega la tèsto d'uno terrido au nis, e lis aucèu, tóuti nus, se poutirant d'en dessouto lou cadabre de sa maire, aloungavon si couletoun, en badant si bè jaune. Dempieù dous jour que la terrido èro morto, un mouloun de bestiuletto l'avien agarrido. Fasié mau de vèire tout aquéu fournigamen d'alo e de piauto, à l'entour d'aquélis afama de vido : Pauri pichot ! faguè que dire ma maire touto entristesido. Pièi : à Brisquimi, croso un trau dins la terro e i'acaten la mesquinoto ; sus-tout touqués pas à si pichot. Lou paire lis arresco, mai, se li toucavias, lis abandonarié. Regardère ma maire. Lis aucèu soun ansin, moun drole. Ço disènt, si grand bèus iue m'agouloupèron. Auriéu belèu desoubliada 'quelo istòri se, pus tard, dins uno situacioun autramen doulourouso, m'èro pas estado ramentado.

- Aquel de la margarideta que clau lo capítol, margarideto arrancada de la riba per los enfants que bastisson un « bastardèu » per arrestar l'aiga de la robina (Bonnet 1894 [1984] : 292) :

Ço disènt vai à-n-un rode de la ribo que lis aigo avien souscava, n'en fai toumba uno bello girbo touto enmargaiado de flour. Dins lou mitan subre-tout se i'arremarcavo uno poulido margarideto frescament espandido sus soun long pecoul. Noun sai perqué, à la visto d'aquelo margarido moun cor se sarrè.

- Dequé regardes, Brisquimi ? me diguèron mi fraire.

Ié respoudeguère pas ; seguissiéu la margarideto ; vouliéu pas la perdre d'ament ; me redreissave de mai en mai sus lis artèu, retenènt moun alen. La seguiguère ainsin dins lis esclarjòu d'oumbro e de soulèu ; dins li balans dóu courrènt la vesiéu s'apichouni ; dins lou liuen adeja sa courolo m'escapavo ; apercebiéu plus que li cimèu de si fueio blanquinello que plan-planeto, pau d'à-cha pau, en gansouiado douço, s'esvaliguèron dins li miraiamen fòu dis aigo ; pièi... plus rèn !

Coumo vai qu'acò me faguè tant de peno ? Quau saup ? L'enfànci es devinarello. Aviéu sai-que coumprés qu'aquelo margarideto èro la miroundello, lou simbèu de ma vido à veni, derrancado de sa ribo nadalo e se perfourçant, de longo, de l'entourna.

E mai se la fin del capítol « La bugado » interprèta la parabòla coma la figuracion de l'exili de Brisquimi, nos podèm pas empachar de la religar a la novèla parabòla que dobrís lo capítol « Ma pauro maire » (Bonnet 1894 [1984] : 316) :

Un jour que la flatavon sus la frescour de si gauto :

- Es vrai, faguè, me porte coume uno margarido de luserno.

Coumpreniéu pas alor ço que ma maire voulié dire pèr aqui, e l'ai coumprés dempièi : la luserno es un pasturau premieren, adounc li margarido que ié crèisson demest, buton pus vite, pus poulido e pus fresco que lis outro, amor que la daio lis espèro de bono. Ma maire avié dounc la pressentido de sa mort ?

De la margarideta a la margarida, lo camin metaforic es de bon dessenh... E mai se la lectura suggerida per lo narrator ne fasiá lo simbòl de dos eveniments desseparats.

Darrièra parabòla dins lo capítol « Ma pauro maire », aquel del parpalhon blanc (Bonnet 1894 [1984] : 340-341) :

Au moumen que nous boujavo à bèure, un d'aquéli grand parpaioun blanc que s'espacejon dins l'aire au tèms di meissoun venguè se pausa sus l'uno di cambo de moun paire e ié bufeta dis alo.

Quand partiguè ié viroulè à l'entour de la tèsto, s'arrestè sus la garlando de son capèu ; voulastrejè sus soun espalo ; i'afLOURÈ la caro ; pièi coume se voulié nous faire sis à-diéusias, en tóuti, nous enroudelè quatre o cinq fes, e lèu s'avaliguè de nosto visto.

Perqué moun paire, en fasènt semblant de rèn, à dos o tros represso se fretè lis iue emé soun moucadou ?

Preses a l'oralitat populara coma inventats per Bonnet, los imatges, jos de formas retoricas variadas, contribuïsson a la valor literària del raconte e lo ret d'aqueles imatges trenan dintre aqueste la coeréncia prigonda de *Vido d'enfant*. I auríá una reflexion de menar sus aquela coeréncia e sus lo trabalh de bastison del libre entre la publicacion en fulheton e la novèla arquitectura bastida, conscientament, dins l'edicion en volum.

2.1.3. D'autres estòrsas a la linearitat : temptacion epica ?

Certanas rompeduras per rapòrt a la linearitat del raconte se fan pel biais de narracions segondàrias coma aquela de Salumé, lo paire de Brisquimí, dins lo capítol « Lou pont de la Roubineto » (Bonnet 1894 [1984] : 101-121). Salumé prepausa a son dròlle de l'acompanhar a Arle e, camin fasent, dins una analèpsi, li conta son rescontre amb sa « poulido Berteto », la maire de Brisquimí.

Un capítol pasmens es singular, es « La serp di Maire di Font », curiosament intercalat entre dos tablèus d'interès etnografic « Lou chivalet – Souveni dóu Carnaval » e « Lis òulivarello ». Dins aquela scèna, aital situada dins lo temps (Bonnet 1894 [1984] : 236) :

Ere encaro dins li drapet, que moun paire e ma maire, pèr me pas leïssa faire mi badado soulet dins l'oustau, me pourtavon em' éli. Em' acò, dins lou tèms que passavon à picouna li pòrri e li cebo, iéu barrave lis iue, e, de touto sa batudo, fasiéu qu'uno courdelado

Lo paire e la maire de Brisquimí, que son a trabalhar pel campèstre, an laissat lo pichòt emmalhotat en riba de camp e s'avisan subran qu'una sèrp giganta es a lo far racar per ne tetar lo lach que s'escapa.

Primièra singularitat : lo raconte, ont Bonnet repren una cresença populara, escafa l'anomalia que consistís pel narrator a contar una scèna que se'n podíá pas remembrar, essent encara dins lo brèç quand se passèt. Cap d'allusion a un recit entendut... D'autra part, dins la bastison temporal de l'òbra, aquela scèna, que supausa un retorn enrèire important, es aquí plaçada sens que res prepare dins la narracion aquel retorn enrèire e l'articule amb lo contèxt... L'ipotèsi que fasèm per

explicar aquelas anomalies narratives es la de l'insercion dins lo raconte d'un recit epic coma n'i aurà maites dins *Varlet de mas*, ont los personatges seràn dos o tres còps confrontats als elements naturals (auratge : « la tounado » ; aigat del riu : « la travessado dóu Rose » ; ataca d'insèctes : « li cabrians »). La talha de la sèrp, lo recit de sa batèsta amb Salumé, tenon evidentament mai de l'eroïzacion d'un personatge – lo paire en l'ocurréncia – que de la volontat de realisme.

2.1.4. Entre viscut linear e tablèus de genre

Globalament, los capítols de *Vido d'enfant* son de tròces causits de la vida d'aqueste. Una part conta d'episòdis isolats que marcan la vida del narrator e de son mond. D'autres se plaçan dins la tradicion antica dels « trabalhs e dels jorns » que dempuèi Esiòde, fa flòri dins los recits autobiografics.

Bonnet consacra aital una part de son òbra a de prètzfaches agricòlas o de l'ostal, per exemple « Li dounado », « Li poudo », « Lis óulivarello », « La bugado », « Li vendémio ». D'autres capítols son consacrats a de fèstas o eveniments rituals : « La vèio de Nouvè », « Lou chivalet – Souveni dóu Carnaval ». Aqueles capítols son marcats per l'imperfach iteratiu. Contenon pas cap de balisa temporal.

L'alternància entre aqueles dos tipes de recit es aital analisada per Felip Martel (2005 : 383-384) :

Il y a [...] plusieurs couches dans le texte, ce qui renvoie peut-être au fait qu'au départ, le projet de Bonnet n'était pas de donner un récit suivi de son enfance, mais de fournir, à la demande [...] de courts tableaux, et de brèves anecdotes, conçues pour satisfaire la nostalgie du pays natal aussi bien de l'auteur que de ses lecteurs – les félibres parisiens par exemple. On distingue donc d'abord des textes de nature descriptive, presque ethnographique [...] une sorte de suite de tableaux sur les travaux et les jours en terre d'Argence. La dimension autobiographique peut se mêler à ces descriptions mais ce n'est pas systématique. Lorsque le « je » du narrateur apparaît, c'est quand il est mêlé de façon directe et spécifique à l'une ou l'autre des activités qu'il décrit. [...] Le tout placé par l'embellissement de la mémoire sous le signe du tableau idyllique d'une famille unie autour de deux parents exemplaires, unis eux-mêmes par un amour dont le père, à travers les mots de son fils, raconte lui-même les débuts.

Pasmens, e mai dins los qualques capítols que lo « ieu » n'es absent coma protagonista explicit, l'insercion d'aqueles tablèus etnografics es facha d'un biais plan coherent, puèi qu'es plaçada al mitan del viscut de la familha de Brisquimí. Arriba tanben que lo « ieu » del narrator dobrisca aqueles capítols, coma dins « Lis óulivarello » per exemple (Bonnet 1894 [1984] : 250) :

E, perdinche ! li couneissès autant bèn que iéu ; lis avès visto, lou matin, de bon ouro, escarrabihado coume de lende, coufado à l'aucèu ; lis avès visto emé si panié barradis au bras parti de la Plaço di Quatre Lioun, pèr ana s'esparpaia coume de vòu de caio dins lis óuliveto.

De còps, son de noms de luòcs o de personas, o d'objèctes particulars que fondon la coeréncia del volum coma, dins « Li poudo », lo famós « saquet » del paire de Brisquimí que donarà lo títol del capítol seguent e qu'èra ja present dins lo primièr capítol.

2.2. Los espacis dins *Vido d'enfant*

Coma la temporalitat, l'espaci de *Vido d'enfant* respond d'en primièr a una tension entre lo luòc d'origina (Bèlagarda) e lo luòc d'escritura (París), discretament evocat, mai que mai dins los dos primièrs capítols, coma tantes anars e venirs mentals dins l'espaci, « de moun país en Paris », coma o ditz lo primièr paragraf de l'òbra.

L'espaci s'organiza tanben pel biais dels cercles concentrics, de l'*oustau/nisau* que dobrís lo raconte a l'ample del còsmos. Mantun capítol nos fai aital passar de l'intimitat de l'ostal e de la carrièra a la vila de Bèlagarda, puèi al campèstre environant.

Es aital pel segond capítol, « Li dounado », que comença un ser dins una carrièra de Bèlagarda, repren lo matin per una caminada dempuèi l'ostal de Brisquimí, a través de tota la vilòta, per arribar a la tèrra « donada ».

A partir d'aqueles espacis descobèrts, l'uèlh o l'imaginacion del narrador se'n van sovent al luènh (Bonnet 1894 [1984] : 62) :

Badave e, dins mi badamen, regardave de tóuti mis iue, dins la granda espoumpido dóu jour que s'algavo, Broussan emé sa Costo aboussassido, si través de vigno, oundrado de lèio de bèus óulivié que, dins lou clar, s'enfugissien en mounto-davalou douço, de-vers Sant-Gile. Regardave lou mas de Loubo, que s'enaussavo sus soun cos e, de seguido en seguido, ansin que dins un pantai, après avé rasa, de visto, li cabano de Briquet, m'abandonave vesiadamen dins l'emplanuro dóu campèstre emblura.

Lo caractèr somjarèl de l'enfant se manifèsta encara dins aquel extrach del capítol « Ma barioto » ont l'ample del ritme acompanha l'ample cosmic de l'espaci (Bonnet 1894 [1984] : 96) :

Que de fes ai óubrida moun alencado rabinado e moun cruvèu de cebo à l'oustau, pèr segre li nivoulas blanc que davalavon, en se trepant, darrié lis un lis autre, coume d'escapa de galèro, devers la mar ! Que de passado me siéu vist penti à remira lou cèu, lou soulèu, li nivo, li vòu d'estournèu que mountavon en ribambello, li canard que jougavon dins lis aire en fasènt lou V, lis auco qu'engaugnavon li verdau en retrasènt lou trihau, lis agraió que batien lou rampèu dins li semenat de l'Erbo-Molo, li gabian que taboussavon di palun de Broussan, en s'enant dins l'espaci, tout acò grand, tout acò bèu, trespasant, à cop d'alo, de coulour, de lus e de vido, la como dis aubre, pèr ana s'esbéure apereilamont, dins lou liuen immense d'azur, emé lou brut dóu mistrau, que me carrejavo lou rire clarinèu di gavelarello, dins l'entre-mesclè de la coumando di coutrejaire, di galejado di poudaire, di pet di cop de fusiéu di cassaire, segui di long japamen di chin !

La descripcion de l'espaci es sovent dinamica, o avèm vist pel segond capítol ont traversam Bèlagarda amb la maire e los enfants. O vesèm tanben dins lo primièr capítol ont lo narrador nos convida a nos aprochar de l'ostal, vist d'abòrd del defòra, puèi a i dintrar amb el : « Chut! la porto s'abadarno, leissas que rintre... ». E quand lo narrador es immobil, son agach se liura a un panoramic que li permet de sasir o de devinar çò que l'environa. Aquel biais de pintar l'espaci – prigondor de l'agach, varietat de las perspectives d'observacion – presèrva *Vido d'enfant* de l'estequiment que caracteriza, de còps, lo raconte autobiografic.

3. Lo sistèma dels personatges : entre fidelitat al real e ficcion poetica

3.1. De « L'oustau » a « La jasso », un mond coerent

Se tot l'obratge es centrat sul narrador, s'es a través de son agach doble que seguissèm lo raconte, d'autres personatges l'acompanhan tanben coma o sintetiza lo tablèu seguent ont avèm ensajat de los classar segon lor plaça dins cada capítol :

- « L'oustau » : paire
- « Li dounado » : maire + enfants + societat
- « Sian proupietàri » : paire
- « Ma barioto » : Brisquimí
- « Lou pont de la Roubineto » : paire
- « La vèio de Nouvè » : paire, maire, enfants e grands
- « Li poudo » : paire (suggerit) + societat
- « Lou saquet de moun paire » : paire + maire
- « Moun bon jour » : familha tota
- « Lou chivalet » : societat
- « La serp di Maire di Font » : paire + maire
- « Lis óulivarello » : societat
- « Bono annado » : societat + Brisquimí
- « La bugado » : maire + enfants
- « Li vendémio » : societat
- « Ma pauro maire » : maire + paire + enfants
- « Partènço de l'oustau » : Brisquimí + Catarinet / figura de maire
- « La jasso de Brounzet » : Brisquimí + Botinhan / figura de paire

Lo paire o la maire son torn a torn lo centre dels dos primièrs capítols. Après la mòrt de la maire, Catarinet ne pren simbolicament la plaça dins l'avantdarrièr capítol, mentre que Botinhan encarnarà la figura del paire dins lo darrièr capítol.

Es sovent la fratria – Claudi, Jaque e Catarinet – qu'acompanha Brisquimí. De notar aquí un escart del recit per rapòrt a la biografia de Bonnet tala coma l'a establida Bernard Giély. Los parents de Batista Bonnet aguèron cinc enfants : un primièr, Josèp, mòrt jove-jove, que n'es pas question dins lo raconte ; puèi Catarina, Batista-Brisquimí, Jaque e Claudi. Causa estonanta, dins lo capítol 1, es question d'« uno nisado de sèt enfant », sèt enfants que cercarem de badas dins la seguida del raconte. Cossí explicar aquela estòrsa amb lo pacte autobiografic⁶, si que non per un jòc literari, aquí tanben ? Lo capítol 1 s'acaba amb un recit dins lo recit, aquel del paire que conta a sos vesins, en dintrar del trabalh, lo conte d'un « paure pacan coume nàutri [que] fasié aperabas, dins li terro, de trau d'amourié, e i'anavo tant qu'avié de couide ». E, segon lo biais del conte, son sèt enfants qu'a lo paire del recit encastrat, doble del paire del recit principal. Aital pren lo pas, aquí tanben, la ficcion literària sus la vida viscuda.

---

⁶ Noción manlevada, de segur, a Philippe Lejeune.

3.2. Del « ieu » a las molonadas

Se la subjectivitat del narrator es quasi totjorn lo fil director que mena lo raconte, es tanben lo centre a l'entorn del qual se bastisson diferents nivèls d'organizacion sociala.

Lo cercle de familha se pòt agrandir als grands (coma dins lo capítol « La vèio de Nouvè ») fins a l'ensemble de la societat de Bèlagarda. L'òbra conten quantitat de tablèus de grops particularament ben capitats, coma aqueste dins « Li dounado » (Bonnet 1894 [1984] : 58) :

Sus la plaço di Quatre-Lioun, souto lis acacia, li gavot, li choustre, li raiòu, li bico, li piemountès, dins sis àbi de cadis, quau asseta, quau estira de soun long sus li meraieto, esperavon emé lou jour que li pelot venguèsson li louga. Dóu coustat de la posto, de la carriero de la glèiso de Sant-Jan-de-Jerusalem, coume de tóuti li travèso que vènon dóu Castèu pèr destrauca dins la grand carriero, de marmaiado d'enfant davalavon, accompagna de si maire, s'acaminavon coume nàutri de-vers la dounado de Broussan tant renoumado ; n'i'avié davans, n'i'avié darrié, e n'en davalavo encaro, e lou camin de Sant-Gile, souto lis esclargido que fasié l'aubo, negrejavo de tèsto ; l'aurias pres pèr un long carrièroun de fournigo s'adraiand em'entanche d'à travès uno terrado de civado. L'avié 'qui la grand Bessouno, Nanoun de Macàco, la Casso-Aucello, la grand Michello, li fiho de la Tambourdiero, li Blanchoun, li Pourtau, li Couloun de Troumpeto, li Pimpan, li Jaume, li Pountet, li Comte, li Chauvet, li Gimèu, li Vanvan, li Luteaud... Enfin tóuti li paure e li mié-paure dóu païs s'adusien i dounado d'aquéu grand Broussan.

Dins aqueles tablèus, Bonnet alternava successions d'instantanèus pintoresques ont los noms e los escaisses jògan un ròtle dels importants, e imatges de folas dins lo biais de la temptacion epica que s'entrevei de còps dins l'òbra (Bonnet 1894 [1984] : 56) :

Dins tout lou travessa que fasian de Bello-Gardo, rescountravian de chourmo de daiaire, de colo de segaire, de bando de rastelarello, de liguairis, de levaire, d'amoulounaire, qu'emé si paquet au còu, si panié barradis au bras, si daio, sis enchaple, si rastèu, si fourco sus l'espalo, partien avans l'aubo ; lis ome en parlant de si travai, li femo en charrant de si recate, li jouve, li jouvènto, li chatouno e li gaburle en risènt, en cantant de cansoun provençal, s'enanavon eilalin i Cènt-Saumado, eilabas au Patioun, eilavau à la Mirano ! Partien, au mié d'aquelo enchusclanto calamo que variaio dins li niuechado d'estiéu, dins un mescladis de parfum de fen toumba, de lusèrno coupado, au mitan di plourun di restouble e di souspir que la niue barbelanto de caresso laisso escapa souto li poutoun renadiéu dóu jour, soun inmourtau calignaire ! S'enanavon, e si paraulo e si rire e si cansoun vounvounejavon dins l'espaci emé joio, e me requenquihavon, e me rendien que mai alègre.

Dins un biais d'escriure costumièr a Bonnet, l'enumeracion dels grops de trabalhaïres, renduda per la regularitat ritmica (ritme ternari : « de chourmo de daiaire, de colo de segaire, de bando de rastelarello » o « eilalin i Cènt-Saumado, eilabas au Patioun, eilavau à la Mirano » ; ritme binari : « de liguairis, de liguairis »...), precedís un long periòde liric ont la vision cosmica alarga encara la perspectiva, dins un tablèu acompanhat per la sinfonia de las paraulas, dels rires e de las cançons.

Felip Martel (2005) a plan mostrat cossí se reconeissiá dins *Varlet de mas* los remembres de las lecturas de Bonnet (Gelú e Mistral mai que mai). De segur, se « Li meissoun » èran estadas publicadas al moment que s'escrivián « Li dounado », auriam pogut veire un resson del poèma de Mistral dins lo segond capítol de *Vido d'enfant*. Rai... Es segur que lo remembre del cant IX de *Mirèio* deviá trevar Bonnet e mai la dimension epica que li dona explicitament Mistral.

3.3. De la dimension morala a la dimension sociala

La dimension morala es presenta mai d'un còp dins *Vido d'enfant*. Los retraches del paire e de la maire, mai que mai, an valor exemplara. Catarinet tanben es l'exemple de l'ainada, rasonabla, generosa, ja femneta dins son biais e sas ocupacions. Aital, l'imatge qu'es donat del fogal es un imatge arquetipal, paire sevèr e just, maire doça e de l'autoritat naturala.

L'educacion donada als enfants es evidentament un modèl e Brisquimí, coma l'ainat dels dròlles, seguís aquela cadena morala per son biais de far que lo presenta en exemple, per correspondre a la ierarquia establida dintre la fratria (ierarquia d'atge e de sèxe). Dins lo meteís biais, i a lo retrach del baile-pastre Botinhan, outra figura de paire.

Mas la dimension sociala es pas absenta de l'òbra, pas mai que ne son absentas las opinions republicanas de Bonnet. L'article de Felip Martel revèla tota la subtilitat del tractament social dins *Varlet de mas* que resulta tant de l'agach e del punt de vista del quite narrator coma de la causida (sosentenduda) de Daudet, reviraire e mentor en edicion.

Lo capítol sus las *donadas* (nom donat al glenatge) es un d'aqueles que descriu amb mai de precision las diferentas jaças socialas, e mai dintre la paurilha :

- Los trabalhares qu'an un mestier precis, que sas activitats precisas son entièradas.
- Los paures rapugaires, sovent femnas e enfants.
- Los trabalhares a la jornada qu'espèran qu'un mèstre los vòlga plan logar, que venon de zònas geograficas montanhòlas, deseiretadas.

Un autre capítol d'aquela mena es lo de la jaça de Bronzet, amb la ierarquia dels trabalhares, mai tanben son rapòrt a l'instruccion, plan mostrat, amb una emocion de las grandas, pel baile-pastre.

Aquí ont las opinions de Bonnet apareisson del biais mai radical, es dins l'implicit d'aquel passatge tirat del capítol « Li vendémio », discretament inserit al mitan de las galejadas e autras caponadas (Bonnet 1894 [1984] : 306-308) :

De vièi à péu blanc fasien l'istòri dóu terraire [...]. Ero si rèire que i'avien après tout acò, si rèire n'i'avien bèn après d'autro. Lou segnour de l'encountrado en passant à pourtado dóu mas que s'aubouravo eiladin, pèr faire vèire sa puissanço e sa bello adrecharié is àutri segnour que l'acoumpagnavon dins sa partido de casso, emb' un cop de fusiéu, aquí, pan ! Coume se fai à-n-un pijoun pautu, vous davalè de la cimo di téule un paure massoun que ié travaïavo ! Uno outro fes lou meme segnour faguè metre à nus e envisca de mèu un pastre que faguè pièi estaca e devouri pèr li bestiàri eilai au founs dóu vaure de Malaigo... E tout acò perqué ? Lou pastre avié 'no poulido chato que lou segnour envejavo d'embruti e, coume lou pastre (lis un dison qu'èro un aujòu de Naneto), s'encaravo à ié pas liéura sa fiho, lou segnour, aproufichant de sa soubeiraneta, faguè peri lou paire pèr miés pousqué mastrouia lou cors pur de l'enfant ! Ansin, d'uno resoun à l'autro, aquéli barbo-blanc, ignourènt de tout ço que nous an carreja li libre, sènso lou saupre nous trasien lis estiganço e counsequènci fatalo de la grand Revoulucioun franceso e nous encarnavon dins l'esperit l'amour dóu païs nadalen, lou menesprès de l'injustiço e l'entousiasme de la liberta.

4. Marcas d'oralitat

4.1. Cançons

Camin fasent, Bonnet farcís son raconte de microtèxtes eissits de la cultura orala. Abilament inserits dins l'intriga, fan de Bonnet, coma de Mistral, un etnograf de talent. Avèm evocada la cançon inserida dins lo segond capítol. Mas n'i a fòrça maitas⁷, aital dins

- « Lou pont de la Roubineto », 112.
- « La vèio de Nouvè » ; 122 : cançon-comptina del papet ; 132 : diverses cantics de Nadal, en tròces, francés o occitan.
- « Lis óulivarello », 254.
- « Li vendémio », 310, cançon atribuida al trobare Francés Biesse ; outra cançon, 312-314.
- « La partènço de l'oustau », 356 : cançon en francés (dos vèrses).
- « La jaço de Brounzet » : 392, 404, 406, 414.

4.2. Contes e apològs

N'avèm ja evocats quelques unes, camin fasent, dins çò que precedís. Aqueles recits encastrats, sovent pròches de l'*ekphrasis*, son pas totjorn unicament d'ornaments o l'evocacion de practicas de sociabilitat coma l'enumeracion de contes dins lo darrièr capítol « La jaço de Brounzet » (Bonnet 1894 [1984] : 376), dont lo plan conegut « Jan de l'ourso » o d'autres que son eròi s'apèla Jan (« Jan-de-la-Vaco », « Jan-cerco-pòu »). An sovent una foncion dins l'economia de la narracion, coma lo conte del paire dins lo capítol 1, o aquel contat per la maire dins « La bugado » (Bonnet 1894 [1984] : 280). Cada còp es a una mesa en abís de l'istòria dels personatges principals qu'assistissèm.

4.3. Provèrbis o formulas ritualas, onomatopèias

D'un biais diferent, los unes – provèrbis e formulas ritualas – e las autras – onomatopèias –, son semenats tot del long del raconte e participan a la creacion de l'impression de vivacitat que i sentissèm.

Bonnet tròba lo biais d'imitar lo bruch de la bariòta, « si galant chirivuit » (Bonnet 1894 [1984] : 92), lo cant dels aucèls (102), aquel del gal (138). Dins lo capítol « Li poudo » (148), lo rampèl dels rafis es entre l'onomatopèia e la comptina :

Tout d'un tèms, d'eilamoun e d'amoundaut, dóu coustat de Carlot e de Valescuro, lou cournut, di ràfi se fai entendre :

Tou-rou-tou-tou, capèu de paio,
Tou-rou-tou-tou, capèu pouchut,
Anas-vous en faire ripaio,
Béure e manja coume de gus !
Tou-rou-tou-tou, capèu de paio !
Tou-rou-tou-tou, capèu pouchut.

---

⁷ E benlèu que n'i aviá encara mai dins lo fulheton paregut dins *L'Aiòli*, coma o a mostrat Martel a prepaus de *Varlet de mas*. Aquí tanben nos podèm pas empachar de pensar a las cançons inseridas dins la *Mirèio* de Mistral.

Cinc capítols son particularament rics d'aquela literatura orala que se manifèsta jos la forma de formulas ritualizadas, sovent ligadas a de rites : « La vèio de Nouvè » evòca la costuma del cachafuòc (126) e las formulas que l'acompanhan, puèi (134) es presentat lo « quatérno » (aujòl del lòto) e sas formulas d'anóncia. Lo capítol « Bono annado » repren (258) las formulas de desir acostumadas. Lo capítol « Lou chivalet – Souveni dóu Carnaval » repren (228) l'escambi ritualizat entre lo portaire del chivalet e lo mond del vilatge.

Lo capítol « Li poudo » es dobèrt per un provèrbi en epigrafi (138) – coma lo capítol « Bono annado » (256) – e ne conten un segond (260) e mai dona (144-146) una sèria de devinhòlas integradas dins lo raconte puèi qu'es un dels biaisses trobats per los podaires per oblidar lo freg. Dos provèrbis tanben dins « La bugado » (264 e 272).

Aquela abondància de formulas tradicionalas es perfiechament integrada dins l'economia del raconte. Jamai dona pas l'impression d'un didactisme pesuc. Al contrari, participa de l'impression de natural creada per l'autor e mai la servís puèi qu'es un element de bastison de la societat de Bèlagarda que lo raconte de Brisquimi debana jos l'uèlh del legeire.

Conclusion

Aquel agach sintetic sus *Vido d'enfant* aviá la modèsta pretencion de suscitar de lecturas novèlas sus un tèxt – de tèxtes s'i apondèm los autres volums e mai los capítols editats solament en revista – pas pro coneguts. Dins los multiples recits de vidas que ne compta tantes la literatura occitana e que son estats recensats per Felip Gardy fins a la data de 2002, l'òbra de Bonnet se destria per una escritura trabalhada, tant dins lo detalh de las frasas, sa ritmica, mai que mai, coma dins l'arquitectura de cada capítol per arribar a l'arquitectura generala del volum. L'impression primièra de natural, de bastison d'un raconte al fil de la vida del narrador, es en realitat deguda a un trabalh de composicion e d'escritura sabent que fai la coeréncia de l'òbra delai son caractèr compost (entre confession intima e recit etnografic, entre melodrama e moments d'epopèia...).

Bibliografia

1. L'òbra de Bonnet

BONNET, Batisto (1894) : *Vido d'enfant*. París: Dentu. Reedicion 1984, Rafèla: Marcel Petit culture provençale et méridionale.

BONNET, Batisto (1898) : *Varlet de mas; le valet de ferme*. París: Dentu. Trad. Alphonse Daudet, prefaci de Léon Daudet. Reedicion 1986, Rafèla: Marcel Petit culture provençale et méridionale.

BONNET, Batisto (s. d. [1911]) : *Un paysan du Midi. Le « Baile » Alphonse Daudet. Souvenirs*. París: Flammarion [La data es mencionada a la fin del tèxt: « Bellegarde (septembre 1911) »]. Trad. Joseph Loubet].

2. Bibliografia segondària

COLLECTIU (1976) : «Un Gorki provençal : Baptiste Bonnet». *La France latine*, 66-67.

COLLECTIU (2005) : «De Jasmin à Mistral : écritures autobiographiques occitanes». *RLaR*, CIX-2.

COUROUAU, Jean-François (dir.) : *L'Autobiographie et les Langues de France*. Carcassona : Garae-Hésiode, p. 11-50.

GARDY, Philippe (2010) : « Écritures de soi et fondation linguistique et littéraire. Quelques réflexions sur l'écriture autobiographique occitane au XXe siècle ». In : COUROUAU, Jean-François (dir.) : *L'Autobiographie et les Langues de France*. Carcassona : Garae-Hésiode, p. 11-50.

GIÉLY, Bernard (2001) : *Dins li piado d'un pacan : Batisto Bonnet*. Ais de Provença : Prouvènço d'aro.

MARTEL, Philippe (2005) : « Les jeux de l'amour et de la mémoire : l'autobiographie de Batisto Bonnet ». *RLaR*, CIX-2, p. 363-388.

Istòria, cultura, musicologia e civilizacion

Traças dels Alans en Occitània e Catalonha

Laurent ALIBERT
Universitat de Montpelhièr 3 – Pau Valèri

---

1. Presentacion

Dins aquesta comunicacion, ensajarai a l'encòp de mostrar la preséncia de traças del passatge dels Alans dins qualques zònas mens conegudas que çò que pòt èsser, per exemple, lo nòrd de Leir, e tanben de nuançar los excèsses d'ipotèsis toponimicas temeràrias (que son legion, o cal ben dire, dins lo pichon mond dels amadors de toponimia tant coma d'etimologia). S'agís pas de far de castèls dins l'aire ni de tombar dins l'ipercritica que nèga tota possibilitat d'ipotèsis. O veirem : los dos espacis que nos prepausam d'estudiar per i confirmar o infirmar las ipotèsis de toponimia alana son plan desparièrs. L'un a de bonas rasons d'assegurar una preséncia alana sensibla mentre que l'autre, al contrari, a gaireben pas qu'una ipotèsi d'eventualament sostenibla, e mai una d'infirmanda. L'arqueologia afortís aquela lectura dissimetrica de la preséncia alana en Occitània e Catalonha malgrat lo pilhatge d'Espanha tant coma de las Gàllias pels Alans, respectivament en 407-409 per las Gàllias e 409-410 per Espanha.

2. Qual son los Alans ?

Los Alans constituïsson un pòble iranofòn de las estèpas tant coma los Scitas abans eles e coma los Sarmatas, amb los quals la distincion culturala e politica es pas aisida. Los Alans correspondon per certans cercaires a un esperlongament de la cultura sarmata, per d'autres son de pòbles distints - çò qu'es segur es que son religats per una lenga plan pròcha, del ramèl nòrd-èst-iranian (o iranian nòrd-oriental), al qual se restaca tanben la lenga dels Scitas¹.

---

¹ D'aprèp totes los cercaires iranistas que trabalhèron sus aquelas questions, i a pas cap de dobe que l'alan siá una lenga del ramèl nòrd-oriental o scitic. Veire, per exemple Miller (1881), Benveniste (1959), Dumézil (1930 ; 1968 ; 1978), Christol (1989), Arys-Djanaïéva (2004), Kambolov (2006). Kuznetzov e Lebedynsky (2013 : 31) precisan que « l'origine des Alains est l'une des questions qui ont le plus agité, ces derniers temps, les spécialistes de ce peuple. On note la faveur dont jouit l'idée d'une origine centre-

Los Alans demorèron coma pòble dins las estèpas del sud de Russia e dins lo Caucàs cap al sègle XV, ont foguèron chaplats per Tamburlan e fugigèron cap al còr de la cadena de Caucàs (ont avián ja semenat de fogals de poblament) per formar l'etnogenèsi del pòble ossèt². Abans aquò, de l'Antiquitat cap al sègle XV, l'Alania caucasenca foguèt un reialme poderós sul plan militar que juguèt un ròtle important dins la geopolitica de la region, entre Bizanci, l'Empèri khazar, al nòrd e l'oèst e amb los reialmes pèrsas e georgians sul flanc meridional. Los sègles X-XII constituïsson lo periòde de glòria. Se tornam montar a la fin de l'Antiquitat, una desfacha militara jòga un ròtle dins l'istòria dels Alans, la de la batèsta màger contra los Uns en 370. Una partida importanta de la poblacion alana, en partida caçada pels Uns, en partida religada a eles, pren lo camin de l'oèst e jòga en Euròpa un ròtle – a l'encòp segondari e màger – dins lo periòde qu'avèm costuma de nomenar « las grandas invasions³ ».

2. Cronologia e viatges

A la fin d'aqueste article, jonhi una pichòta lista de datas importantas per comprene la cronologia e los viatges dels Alans en Euròpa occidentala (cf. annèxe). Sufís d'un agach rapid per veire que los luòcs ont los Alans son demorats almens un pauc coma entitat politica son pas gaire nombroses : podèm denombrar la region d'Orleans e subretot l'Àfrica del Nòrd, e a un gras mendre la peninsula Iberica.

3. Sarmatas dins l'Empèri roman

La preséncia sarmata en Euròpa es ja plan clara abans las Invasions en çò que lo vesinatge de l'Empèri roman – amb lo qual fan de guèrras per mai o mens cinc sègles – mena dintrar divèrses grops sarmatas coma mercenaris o non dins l'Empèri. Es per exemple lo cas en Grand Bretanha, ont los Sarmatas foguèron enviats en nombre (8000) prèp de la muralha d'Adrian per protegir las frontièras de l'Empèri o de la dintrada de qualques 300 000 Sarmatas danubians dins l'Empèri aprèp una guèrra civila sarmata. Las coneissenças sus la preséncia e lo ròtle dels Alanosarmatas dins Roma e dins las

---

asiatique, alors que le rôle du substrat sarmate était précédemment considéré comme essentiel ». Per Agustí Alemany (1994 : 264), « si tenemos en cuenta la clasificación lingüística del oseta, habrían hablado una lengua irania nororiental. Y si establecemos una relación de continuidad desde sus orígenes hasta hoy, y damos convencionalmente a todos los estadios de esta lengua el nombre de oseta, podemos distinguir entre un antiguo oseta, equivalente al escito-sármata, un oseta medio, la lengua de los alanos, y un oseta moderno, el oseta actual propiamente dicho ». Per Gilbert Lazard (2007 : 70-71) : « Ces Scythes ou Sakas on les connaît pendant plusieurs siècles, puis, par des sources un peu plus tardives, datés des environs de l'ère chrétienne, on voit apparaître un autre nom, celui de Sarmate, qui désigne un autre groupement de tribus appartenant au même ensemble de peuples. Et parmi les Sarmates, il y a un peuple, connu par diverses sources également, qui est désigné comme le peuple des Alains ».

² Veire Christol (1989) o Kuznetsov (2010). O encara Kuznetsov e Lebedynsky (2013 : 237-253). L'article sintetic mai important sus aquel subjècte es Lebedynsky (2010-2011).

³ Veire Bachrach (1973) e Sanakoiev (1993).

invasions se son plan melhoradas aquestes darrièrs desenats d'annadas coma o nòta I. Lebedynsky⁴.

4. Los Alans en Occitània

4.1. L'arqueologia

La traça mai incontestabla dels Alans en Gàllia meridionala es lo parelh de lamas amb òsca (fotografia çai jos) descobèrtas a Santa Liurada (Òlt e Garona) dins las annadas 1970 e publicadas fa sonque qualques annadas. Cal notar las cluscas deformadas del cementèri de Benaset a Molandier (Aude), consideradas coma visigòtas, mas que poirián, segon mai d'un cercaire, evocar una compausanta alana a cò dels Visigòts d'Aquitània.

Fotografia. I. Lebedynsky⁵

Cal abandonar, per contra, lo pretendut *estil aquitan* de B. Bachrach, l'autor del libre màger *A History of the Alans in the West* (Bachrach 1973). S'agís mai que mai d'una explicacion de l'estil animalier sul material trobat dins las tombas aquitanianas de l'epòca de las Invasions per l'art animalier sarmatoalan. Es una idèa sostenguda a causa de la preséncia de motius ornamentals comparables. L'art ornamental ossèt tradicional, tant coma l'art dit *de Kuban* (cultura caucasenca prescritica o mesclada amb los Scitas segon los diferents especialistas) fa tanben resson a aquel art, mas

---

⁴ « Au cours des dernières décennies les archéologues sont devenus beaucoup plus prudents sur ces questions au point parfois de douter de la possibilité même de telles identifications. Cette attitude était motivée non seulement par la prise de conscience du caractère composite de beaucoup de peuples et cultures de l'époque des "Grandes Invasions", mais aussi par la mise en cause des interprétations traditionnelles, de l'impact, voire de la réalité humaine, de ces dernières. Du coup les éléments sarmato-alains disparaissaient dans des catégories plus vagues de traditions ou vestiges "orientaux" ou "danubiens". Il nous semble aujourd'hui que les réserves et les précautions nécessaires n'excluent pas des tentatives d'attribution ethnoculturelle précise, d'autant que les connaissances sur les Sarmato-alains n'ont cessé de progresser grâce aux recherches effectuées en Europe orientale et centrale. Les termes de comparaisons sont à la fois plus nombreux et plus fiables qu'il ya cent ou même cinquante ans » (Lebedynsky 2011a : 9).

⁵ D'après l'autor, I. Lebedynsky li a personalament acordat lo drech d'utilizar aquela fòto (nòta dels editors).

la cultura ornamental e l'art animalier de las culturas de las estèpas e de Caucàs se limitan pas a las poblacions iranofònas. Pòbles turcs e germanics n'an tanben agut e los escambis d'influéncias son plan complexès per los desnosar.

Segon Iaroslav Lebedynsky (2011a : 15), lo sit de la necropòli de Benaset (Aude), e mai s'es pas necessàriament alana, mòstra dins sas descobèrtas de traches que pòdon èsser d'influéncias alanas. La DRAC de Lengadòc-Rosselhon, dins lo bilanç scientific de 2005 del Servici regional de l'arqueologia, s'accontenta de parlar d'un grop de tombas « peut-être d'origine burgonde⁶ ».

Dins las tombas d'aquel sit se trapa de deformacions cranianas. Es una tradicion plan esandida en cò dels Alans. Evidentament, i a un ligam possible entre la deformacion craniana antica dels Alans et la deformacion dicha tolosana conservada cap a l'època modèrna dins lo Sud-Oèst (cap al sègle XIX), mas la continuitat es pas estada demostrada. Se tròban d'exemples de deformacion craniana a cò dels Alans dins las 18 tombas sarmatoalanas descobèrtas dins la necropòli d'Obernai en Alsàcia en estiu de 2013⁷. La deformacion craniana es una practica que se trapa a cò dels Alans de Caucàs tant coma en cò d'aqueles d'Euròpa de l'oèst (Kuznetzov e Lebedynsky 2013 : 114). Lo ligam amb la deformacion tolosana poirà segurament pas jamai èsser demostrat, subretot per çò que d'autres pòbles de las invasions barbaras l'an practicat, e mai se sembla pas que foguèsse dins de proporcions comparablas als Alans,

Es a ma coneissença tot çò qu'avèm al nivèl arqueologic. Las traças arqueologicas son plan mai nombrosas en Gàllia del Nòrd-Èst.

4.2. La toponimia

La toponimia es segurament lo domeni ont cal prene las mai grandas precaucions. Parlarem puslèu de toponimias possiblas que non pas seguras e metrem en relèu tanben las interpretacions excessivas. Atal, cal saber d'en primièr que los toponims mai probables se son formats a partir de l'etnonim sol o amb l'apondon d'una indicacion francesa (del tipe *Allainville*). Los noms que serián fargats sus d'expressions de dos tèrmes alans son possibles mas lo mai sovent aventurosas. Lo pus credible es **Alan-gaw* (« clan, establiment d'Alans » ; cf. ossèt *qæw* « vilatge ») per explicar se *Langeais* ven ben d'*Alangaviense vici* (per çò qu'avèm tanben la forma latina *Alingaviense*

---

⁶ « La nécropole mérovingienne de Bénazet, partiellement détruite par l'exploitation d'une gravière, a fait l'objet d'une fouille de sauvetage ponctuelle en 1971-72. En 2001, une évaluation a permis d'envisager une fouille extensive de la partie restante. Une première campagne a été menée en 2003. À l'issue de la deuxième opération, environ 1000 m² ont été intégralement fouillés, et 204 sépultures étudiées, ce qui correspond à un peu plus de la moitié du gisement estimé à environ 350 tombes. L'évolution topographique de la nécropole ainsi que sa chronologie sont désormais mieux perçus. Les hypothèses sur l'origine exogène des populations inhumées, dans le contexte de la conquête franque du Toulousain, semblent aussi se confirmer, ainsi que, dans une certaine mesure, le caractère militaire de ce peuplement situé sur le front de l'expansion du pouvoir mérovingien face à la Septimanie wisigothique. La mise en évidence d'une phase d'inhumation en cercueil monoxyle (pour la première fois bien éclairée par la fouille dans cette région), sans mobilier, et qui regroupe la totalité des crânes déformés, incite à considérer ce groupe de tombes, peut-être d'origine burgonde, comme étant le noyau initial de la nécropole dans la première moitié du VIe [sic] siècle » (DRAC Languedoc-Roussillon 2005 : 54-55).

⁷ Cal notar en passar que s'agís d'una descobèrta extraordinària que contribuirà segurament a reviscolar l'interès e las coneissenças suls Alans en Euròpa.

d'atestada que convendriá pas⁸). En defòra d'aquel exemple, que se poiriá considerar⁹, l'explicacion per d'expressions alanas demòra pasmens lo pus sovent plan dobtosa¹⁰.

Sul plan toponimic, es en Aude que se trapa los toponims mai convenceires : *Alanha*, *Lanet* e l'ancian *Alencianus* prèp de Narbona. Son de còps considerats coma de traças d'Alans demorats en Gàllia miègjornala aprèp las invasions de 407-409. S'agís pasmens d'una implantacion pontuala, pas brica comparabla a la del reialme d'Orleans (Kuznetzov e Lebedynsky 2013 : 114-120).

La proximitat identitària dels pòbles alans e sarmatas, plan assegurada en Euròpa orientala, se tòrna trapar en Gàllia tanben amb las proximitats geograficas dels etnotoponims dins lo nòrd de França. Existís pasmens un cas tanben dins lo departament de Tarn en Occitània. Ernèst Negre nòta sul punt dels noms de pòbles representats dins la toponimia tarnesa (Nègre 1972 : 40-41) :

§ 77. L'établissement de colonies étrangères à partir du Ve siècle est marqué par quelques noms de peuples barbares donnés par les populations romanes : *Villegoudou*, faubourg de Castres (*VillaGodor*, 1176 [...]) est *villa gothorum « ferme des Gots ». *Vialegoudou* (Val-dériès) [byaraudu:] est exactement le même nom composé. *Goudou*, nom disparu vers la Tronque (Castelnau de Lévis) (*gleisa de Godor*, 1260 [...]) [...] *Alos* (*Alans*, Xe siècle [...]; *Alas* 1259 [...]; *Alanis*, 1382 [...]) signifie « Les Alains ». Tout près de là, *Sarmases* (Souels) (*Sarmadas*, 921 [...]; *Sarmasis*, 1219 [...]) est (*terras*) *Sarmatias, « terre des Sarmates ». Par opposition, un village voisin sans doute resté à la population romaine, est appelé *Roumanou* (Cestayrols) (*cellam Romanorum*, 1150 [...]) « monastère des Romains ».

Pasmens, de falsas etimologias se trapan tanben dins Tarn. Atal, lo Sant Alan de La Vaur (*Alanus de Rupe*) que dona son nom a la catedrala de la vila, sembla d'èsser un personatge mai que mai mitic. Se l'agiografia es un domeni generalament ja pro mitificat, es mai dificil pel cas de Sant Alan que per d'autres - per pas dire impossible - de tornar trapar lo personatge istoric a l'origina del sant. De tot biais, considerat coma avent viscut al sègle VII, seriá d'un temps ont las implantacions alanas deguèron gaireben segurament èsser ja assimiladas dins las poblacions localas.

Lo Sant Alan de La Vaur, e mai mitic, pòrta pasmens un nom qu'es possiblament l'etnonim alan. Atal, del costat dels noms de personatge, V. A. Kuznetzov e I. Lebedynsky (2013 : 116-117) nòtan encara :

En dehors du cas d'Alanus, des anthroponymes alains ont pu survivre un temps à l'assimilation linguistique des Alains eux-mêmes (B. Bachrach, 1973, avec références). Le cas le plus probant est celui de Goar. On connaît un Goaric ou Goeric, *vir illustris* au service du roi wisigoth Alaric II, assassiné après 507 par le successeur de ce dernier, et surtout saint Goar (v. 585-6 juillet 649), né en Aquitaine et qui vécut en ermite sur le

---

⁸ Es çò que considèra, per exemple, G. Lazard (2007 : 71) : « C'est également des Alains que garde le souvenir le nom de Langeais, qui est étymologiquement un mot composé signifiant "le pays des Alains" ».

⁹ E d'aquel d'un riu en Soïssa (Kuznetzov e Lebedynsky 2013 : 116) : « Les toponymes prétendument basés sur des noms propres ou des substantifs alains sont encore plus douteux. L'exemple le plus intéressant est celui de la London, rivière du canton de Genève appelée en 1377 *Aqua de Aladons* (*Alan-dân > *Alandon "rivière des Alains", cf. ossète *don* "eau, cours d'eau" ?) ».

¹⁰ Cf. Kuznetzov e Lebedynsky (2013 : 116) : « Ces étymologies sont, est-il besoin de le dire, contestées par de nombreux toponymistes, tout comme celles, encore plus improbables qui veulent faire dériver les noms de différents villages français de ceux de chefs alains. On retiendra toutefois *Gohier* (Maine-et-Loire) et *Gohory* (Eure-et-Loir), dont les formes anciennes et la localisation permettent d'imaginer un rapport avec l'anthroponyme *Go[h]Jar* ».

Rhin où les localités de Saint Goar et Saint Goarshausen rappellent son souvenir. Un Goeric fut comte d'Albi en 627, puis évêque de Metz en 629 ou 630. Il est d'ailleurs curieux que tous ces personnages soient originaires de Gaule méridionale. Les autres exemples cités par Bachrach sont peu convaincants.

5. Los Alans en Espanha e Catalonha

D'après la crónica de l'evêque Idaci¹¹, los Alans, amb los pòbles vandals e suèus-quades, passèron los Pirenèus entre setembre e octòbre de 409 amb la complicitat dels *Honoriani*, que gardavan los còls. De quin còl, de quin pas, es question aquí ? Totes los testimoniats istorics concòrdan per dire que s'agís del litoral atlantic.

Dins aquel temps de trebols, i aguèt de divisions de las grandas e mai de conflictes dins las autoritats romanas que las aprofèchèron los tres pòbles del « consòrci barbar » (« consortium barbare »), per tornar prene l'expression de V. A. Kuznetzov e I. Lebedynsky (2013 : 119). Gerontius, general en Espanha de Constantin III (usurpaire) se revoltèt, çò que lo menèt a la mòrt, que, per consequéncia, daissèt un vuèg del poder en Espanha. Lo pilhatge d'Espanha foguèt menat pel « consòrci barbar » tant coma lo de Gàllia (pilhatge que durèt gaireben tres ans). Agustí Alemany, de l'Universitat autonòma de Barcelona, cita un manuscrit medieval, lo *Codex Matritensis*, que nòta ben que i aguèt dos reis alans en Espanha : « Ex Alanis fuere in Hyspania reges II » (Alemany 2000 : 121).

Semblariá que dins lo rapòrt de fòrça de l'associacion militara dels tres pòbles, los Alans foguèron d'en primièr senhorejaires. Es almens çò que ne ditz Idaci¹². L'obtencion de las tèrras lusitanianas e de la província cartaginesa¹³, que lor donava accès a l'encòp a la mar Mediterranèa e a l'ocean Atlantic, afortís l'idèa d'un poder alan fòrt a l'interior del consòrci.

L'explicacion de « Catalonyia » per **Gothalania*, sostenguda per V. Abaiev e H. W. Bailey (1985) aguèt un brave succès¹⁴. E mai s'es minoritària, demòra ara seguida per qualques cercaires. Pasmens, l'etimologia celtica **Catalauni* (que designa d'en primièr un pòble de la Gàllia Belgica¹⁵) seriá mai probabla per mantuna rason, mas ela tanben truca per l'abséncia totala de citacion de sorsas istoricas per èsser afortida.

---

¹¹ « Alani, et Wandali, et Suevi Hispanias ingressi aera CCCCXLVII, alii quarto kalendas, alii tertio idus Octobris memorant die, tertia feria, Honorio VIII et Theodosio Arcadii filio III consulibus ». *Romanorum XL, ARCADIUS et HONORIUS Theodosii filii defuncto patre regnant annis XXX*, paragraf XV, en linha : http://remacle.org/bloodwolf/historiens/hydace/chronique.htm#_ftnref57

¹² *Ibidem*, paragraf XXIV : « Alani qui Wandalis et Suevis potentabantur ».

¹³ *Ibidem*, paragraf XVII : « Subversis memorata plagarum grassatione Hispaniae provinciis, barbari ad pacem ineundam, Domino miserante conversi, sorte ad inhabitandum sibi provinciarum dividunt regiones. Gallaeciam Wandali occupant et Suevi, sitam in extremitate Oceani maris occidua. Alani Lusitaniam et Carthaginensem provincias, et Wandali cognomine Silingi Baeticam sortiuntur. Hispani per civitates et castella residui a plagis, barbarorum per provincias dominantium se subjiunt servituti ».

¹⁴ « Another settlement is indicated by the name of the Spanish province Catalonia, which is but a slight deformation of Goth-Alania, "province of the Goths and Alans" » (Abaiev e Bailey 1985).

¹⁵ *Cf.*, per exemple, Gaffiot (1934 : 274).

1. D'en primèr, l'associacion entre Gòts e Alans, plan assegurada per la documentacion dins diverses luòcs (a l'entorn del flume Dòn/Tanais e en Crimèa en particular), pòt pas téner dins la peninsula Iberica, ont justament son opausats. En efiech, encara segon Idaci, sembla qu'es lo chaple dels Vandals Silings e dels Alans que los acompanhavan que marca lo punt de cambiament de rapòrt de fòrça dins lo consòrci. Los Alans dominaires i perdèron un fum d'òmes e lor rei Addac, e amb la destruccion del poder real se metèron jos la proteccion dels Vandals de Gonderic (Vandals Asdings). Es amb aqueles Vandals que passèron en Africa e que partagèron d'ara enlái un rei comun jos l'expression « rex Vandalorum et Alanorum ». Es mai que mai improbable qu'un nom de luòc foguèsse fargat sus los de pòbles en conflicte puslèu qu'en associacion¹⁶ !
2. Existisson pas, a ma coneissença, de traças arqueologicas alanas en Catalonha, a la diferéncia de la província cartaginesa e de Lusitània. Dins la primièra d'aquelas regions foguèt trobat un colar d'aur dins lo quartièr d'El Albaicín a Granada, comparable a un tresaur descobèrt a Tanais (embocadura del flume Dòn, mar d'Azov). En Lusitània, la descobèrta es mai importanta encara : s'agís de la tomba del guerrièr de Beja (dins lo Portugal actual), qu'es estada atribuïda de còps als Vandals, mas que correspondriá plan mai a una origina alana a causa de son emplaçament dins lo territòri alani e de sas analogias amb mantuna tomba sarmatoalana d'autres fogals de poblacion, en particular las armas descobèrtas a Pannonhalma (Ongria¹⁷) e Kholm (Abcazia¹⁸).
3. La toponimia alana, rica dins lo nòrd de Gàllia e non negligibla dins las zònas protooccitanas del sud de Gàllia es mens segura e mens marcada en Espanha (Kuznetzov e Lebedynsky 2013 : 115). *Alange, Alanis, Alano* pòdon far perpensar a las implantacions alanas del sègle V, pasmens se tròban pas en Catalonha, mas - e aquò's fin finala pro logic - dins las regions del reialme alani entre Lusitània e la província cartaginesa. Lo toponim *Alós* (present dins Tarn coma o avèm ja vist) se tròba en Catalonha, mas la quasi-asserurança de l'origina alana del toponim tarnés (venent de formas ancianas *Alanis, Alanus*) es pas partejada pels vilatges catalans *Alós d'Isil* e *Alòs de Balaguer* formats sus de racinas bascas (lo sufix basco *-os* es plan corrent dins los Pirenèus e a l'entorn, mentre que lo grop *al-*, basco tanben, significa « pastoral »¹⁹). *Els Alamús*, a costat de Lhèida, seriá

---

¹⁶ Cf. la cronica d'Idaci, paragraf XXII (Olymp. CCXCIX).

¹⁷ Veire Lebedynsky (2008 : 104), d'aprèp Tomka (1986).

¹⁸ Chapka-Verine Kohlm. Veire Lebedynsky (2008 : 118), d'aprèp Voronov e Shenkao (1982).

¹⁹ Veire çò que ne ditz Xavier Terrado (Coromines 1989-1997, II : 165) : « La necessitat de la denominació *Alós d'Isil* enfront *Alòs de Balaguer* només es justifica si pensem que els qui varen fer els primers nomenclatòrs eren gent poc atenta a la pronunciació dels noms de lloc. Però ningú nascut a la Vall d'Àneu pronunciarà mai *Alós* amb *o* oberta i a la zona del Mejà mai oïrem *Alòs* pronunciat amb *o* tancada ». D'autres autors se contentan de notar *Alòs* (de Balaguer) coma d'origina incertana e benlèu preromana (« potser preromà » ; Moran, Batlle e Rabella 2002 : 26).

el un toponim d'origina araba o germanica degut al periòde del reialme arab de Lhèida²⁰.

Levat de trobar un luòc qu'auriái oblidat en Catalonha e ont l'origina toponimica alana seriá afortida, aquò fa pas una implantacion alana comparabla a la region de Leir-Orleans nimai a la d'Aude o de Tarn.

4. Enfin, e es benlèu çò mai important, l'evolucion fonetica de l'ipotèsi celtica de *Catalauni sembla mai conveceira²¹, mas demòra tanben problematica per çò qu'es pas estada senhalada per cap de tèxte contemporanèu istoric.

Conclusion

En conclusion, avèm pogut notar una preséncia mai incontestabla dels Alans en Gàllia meridionala que non pas en Catalonha, e encara mai incontestabla dins lo nòrd-oèst de Gàllia. Aquò s'afortís a la lutz de la durada de preséncia : quaranta annadas de reialme alan a Orleans e a l'entorn de Leir son ja dos còps mai longas que la preséncia alana dins la peninsula Iberica tota, e quatre còps mai long que lo reialme lusitanian-cartaginés, çò qu'explica en partida aquela manca de traças concretas. A la diferéncia dels Alans de la peninsula Iberica, es benlèu pas un azard se la controvèrsia sul prenom *Alan* (origina celtica o iraniana) se religa abans tot a una geografia « orleanoarmoricana » ont l'expansion en nombre d'Alans sedentarizats fuguèt sufisenta per una assimilacion progressiva dins la poblacion, mentre que los Alans de la peninsula Iberica foguèron en partida chaplats pels Visigòts, e en partida s'amassèron amb los Vandals e formèron una entitat politica que prenguèt lo camin d'Africa ont demorèron plan mai longtemps : de 429 cap a 535, siá mai de cent ans. Los vint ans son pas estats pro per marcar vertadièrament Lusitània e la província cartaginesa, cossí n'auriá pogut n'èsser diferent amb Catalonha ont demorèron pas ?

D'un biais mai brutal, podèm concludre que nòstras regions son pas estadas gaire marcadadas per la preséncia alana : rara en Occitània, ven gaireben una fantauma en Catalonha e se recampa a l'entorn de la teoria tròp polida de la *Gothalania de V. Abaiev e H. Bailey (1985).

---

²⁰ « Jo mateix, sense precisar [...] i *AlcM* [Alcover e Moll], ja diguérem que venia d'un NP germànic, però les formes amb què el precisa, no corresponen a l'ètimon exacte. Aquest era certament un compost en -MÒD o -MÒDIS del germ. comú [...]. D'altra banda en aquest no seria ADAL- el primer component sinó ALA-, o sigui ALAMÒDIS del qual dóna Gamillscheg [...] diversos testimonis occitans » (Coromines, 1989-1997, II : 55). S'agís d'un « petit lloc d'origen islàmic » d'aprèp la *Gran enciclopèdia catalana* (en linha : <http://www.enciclopedia.cat/EC-GEC-0001571.xml>).

²¹ Ipotèsi que se religa al nom de la tribu *Catalaunos* (l'actual Chalons de Champanha, a passat temps Chalons de Marna; en francés *Châlons-en-Champagne* e *Châlons-sur-Marne*) e a la batèsta dels camps catalaunics entre l'Empèri roman aurelian e lo gallés Tetricus en 274. Sus aquesta batèsta, veire Lebedynsky (2011b), que la màger part del libre i es consagrada.

Referéncias

- АБАЕВ, Vasily [АБАИЕВ, Vasili]; BAILEY, Harold W. (1985) : « Alans » . In : COLLECTIU : *Encyclopædia Iranica*, I : 8. Nòva York : Columbia's Center for Iranian Studies, p. 801-803. En linha : <http://www.iranicaonline.org/articles/alans-an-ancient-iranian-tribe-of-the-northern-scythian-saka-sarmatian-massagete-group-known-to-classical-writers-from>
- ALEMANY, Agustí (1994) : « La lengua de los alanos : problemática general ». In : SOCIEDAD Española de Estudios Clásicos : *Actas del VIII Congreso de Estudios Clásicos (Madrid, 23-28 de septiembre de 1991)*. Vol. I. Madrid : Ediciones Clásicas, p. 29-36. Représ dins *Nartamongæ*, IV (1-2), p. 264-272.
- ALEMANY, Agustí (2000) : *Sources on the Alans. A critical compilation*. Lèida : Brill.
- ARYS-DJANAÏÉVA, Lora (2004) : *Parlons ossète*. París : L'Harmattan.
- BACHRACH, Bernard S. (1973) : *A History of the Alans in the West*. Minneapolis : University of Minnesota Press.
- BENVENISTE, Émile (1959) : *Études sur la langue ossète*. París : Klincksieck.
- CHRISTOL, Alain (1989) : *Des Scythes aux Ossètes*. Mont-Saint-Aignan : UA 390 ; Rouenlac.
- COROMINES, Joan (1989-1997) : *Onomasticon Cataloniae*. 8 vol. Barcelona : Curial ; La Caixa.
- DRAC Languedoc-Roussillon. Service Régional de l'Archéologie (2005) : *Bilan scientifique 2005*. En linha : <http://www.culturecommunication.gouv.fr/Regions/Drac-Languedoc-Roussillon-Midi-Pyrenees/Ressources-documentaires/Publications/Bilan-scientifique-regional-BSR>
- DUMÉZIL, Georges (1930) : *Légendes sur les Nartes*. París : Honoré Champion.
- DUMÉZIL, Georges (1968) : *Mythe et épopée*. París : Gallimard.
- DUMÉZIL, Georges (1978) : *Romans de Scythie et d'alentour*. París : Payot.
- FLEURIOT, Léon (1980) : *Les Origines de la Bretagne*. París : Payot.
- GAFFIOT, Félix (1934) : *Dictionnaire latin-français*. París : Hachette.
- KAMBOLOV, Tamerlan Tajmurazovich (2006) : *Oчерк istorii osetinskogo âzyka [Очерк истории осетинского языка]*. Vladikavkaz : Izd-vo Ir.
- KUZNETZOV, Vladimir (2010) : *Puteshestvie v drevnii Iriston [Путешествие в древний Иристон]*. Piatigorsk : Sneg.
- KOUZNETZOV, Vladimir [KUZNETZOV, Vladimir]; LEBEDYNSKY, Iaroslav (2013) : *Les Alains : cavaliers des steppes, seigneurs du Caucase*. París : Errance. Tresena edicion.

- LAZARD, Gilbert (2007) : « L'ossète, langue iranienne du Caucase ». *Nartamongæ*, IV-2, p. 66-73. Article ja paregut dins *D'Ossétie et d'alentour*, 1 (abril de 1996).
- LEBEDYNSKY, Iaroslav (2008) : *De l'épée scythe au sabre mongol*. París : Errance.
- LEBEDYNSKY, Iaroslav (2010-2011) : « Des Alains aux Ossètes. Entre science et mythes, les querelles d'héritage culturel au Caucase du Nord ». *D'Ossétie et d'alentour*, 24, p. 12-24.
- LEBEDYNSKY, Iaroslav (2011a) : *Sur les traces des Alains et des Sarmates en Gaule : du Caucase à la Gaule (IVe-Ve siècle)*. París : L'Harmattan.
- LEBEDYNSKY, Iaroslav (2011b) : *La Campagne d'Attila en Gaule*. Clarmont-Ferrand : Lemme.
- LEBEDYNSKY, Iaroslav (2012) : *Sur les traces des Alains et Sarmates en Gaule*. París : L'Harmattan.
- MILLER, Vsevolod Fiodorovich (1881-1882) : *Osetinskie étúdy* [Осетинские этюды]. 2 vol. Moscòu : s. n.
- MORAN, Josep ; BATLLE, Mar ; RABELLA, Joan Anton (2002) : *Topònims catalans : etimologia i pronúncia*. Barcelona : Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- NÈGRE, Ernest [NÈGRE, Ernèst] (1972) : *Les Noms de lieux du Tarn*. París : D'Artrey. Tre-sena edicion.
- SANAQOIEV, Murat Petrovich (1993) : *Khrestomatiia po istorii osetinskogo naroda* [Хрестоматия по истории осетинского народа]. Vol. I. Tskhinval : Iryston.
- ТОМКА, Péter (1986) : « Der hunnische Fürstenfund von Pannonhalma ». *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae*, 38, p. 423-488.
- VORONOV, Iurii Nikolaievich ; SHENKAO, Nikolai Konstantinovich (1982) : « Vooruzheniie voivov Abkhazii IV-VII vv. » [Вооружение воивов Абхазии IV-VII вв]. In : AMBROZ, Anatolii Konstantinovich ; ERDELYI, István (ed.) : *Drevnosti epokhi velikogo pereseleniia narodov V-VIII vv* [Древности эпохи великого переселения народов, V-VIII вв]. Moscòu : Izd-vo Nauka.

Annèxes

1. Debat sus l'origina del nom *Alan*

Es impossible de pas notar l'abséncia d'influéncia lexicala de la lenga alana sus las lengas romanicas, contràriament al francic e a divèrsas lengas germanicas dintradas dins l'espaci romanic, elas tanben amb las grandas invasions. La sola subrevivéncia d'un tèrme alan que se pòsca argumentar d'un biais seriós es la del nom pròpri e etnonim que donèt lo francés *Alain*. De segur, coma se sap, aquel nom es tanben revendicat coma d'origina bretona (Fleuriot [1980 : 204] lo compara al breton *alan*, 'rainal', e al vièlh galés *alan* per 'cèrvi'), e en França es generalament interpretat coma

tipicament celtic. Pasmens, cal rapelar qu'es un nom que dintra en usatge - o qu'es pres en compte dins las sorsas - a l'endeman de las Invasions, a partir del sègle VI. Sas primièras atestacions son evidentament en latin e, malgrat tot, cal explicar aquela omonimia entre lo nom « Alanus » e l'etnonim « Alanus ». Lo nom es atestat en Gàllia a partir del sègle VI (Alanus, evesque de la vila del Mans) e es particularament popular en Bretanha armoricana. De bon notar, G. Lobineau, en 1707 (*apud* Bachrach 1973 : 107) escriu que *allan* seriá un tèrme breton que d'aquel temps significariá « estrangier ». S'un tal mot a existit en breton, poiriá fòrt plan venir del nom dels Alans del reialme d'Orleans, pòble a l'encòp estrangier e vesin pels estatjants de la Bretanha armoricana.

2. Donadas cronologicas d'aprèp Kuznetzov e Lebedynsky (2013) e lo cercle de recèrca *Gallia-Sarmatia* dirigit per Iaroslav Lebedynsky

370-375. Irrupcion dels Uns en Euròpa, fugida d'una partida dels Alans cap a l'oèst.

Davalada de 376. Los Gòts e Alans fugitius passan Danubi.

31 de decembre de 406. Los Alans, Vandals e Quades passan Ren.

407-409. Invasion de las Gàllias.

Setembre-octòbre de 409. Dintrada en Espanha dels Alans, Vandals e Quades.

411. Lo cap alan Goar e lo rei dels Burgondis Gondicari proclaman Jovin emperaire a Maiança.

411-416. Reialme alan en Lusitània e la província cartaginesa.

414. D'Alans de l'armada del rei visigòt Ataülf passan dins lo camp roman e defendon e salvan la vila de Vasats en Aquitània.

418. Los Alans d'Espanha vençuts pels Visigòts se vassalizan als Vandals.

429-435. Conquista de l'Africa del Nòrd pels Vandals e Alans.

440-442. Installacion d'Alans dins la region de Valéncia.

442 ? Installacion al nòrd de Leir dels Alans d'Eochar o Goar.

442. Expulsion dels propietaris romans.

451. Invasion unica en Gàllia. Lo rei alan Sangiban, suspectat de traïson al moment del sètge d'Orleans, s'opausa als Uns als Camps Catalaunics.

452. Batèstas entre Alans e Visigòts en Gàllia ?

3. Toponimia²²

3.1. Possibla etimologia alana

AUDE

- Oc. **Alanha**, fr. **Alaigne** (*Alaniano* 1129, *Castrum de Alagnano* 1252, *Alanhan* 1257).

- En latin **Alancianus**, vilatge perdut prèp de Narbona (*Alancianus* 857, *Alancienus* 1157, *Alaussanum* 1360, *stagnum de Alaussano*, *Alausa*, *Alensan* 1317-1639).

---

²² Cf. las recèrcas del cercle *Gallia-Sarmatia* raportadas dins la revista *D'Ossétie et d'alentour* (1996-2011), Kuznetzov e Lebedynsky (2013) e Lebedynsky (2011a).

- En francés **Lanet** (*Alane, Villa de Alianto* 951, *Alenatum* 1320, *Alhanetum* 1331, *Ailhanet* 1409 ; un riu *Alianos* existís a proximitat).
- En francés **Moulin de Lange**, non localizat (*Molendinum de Alanha* 1279).

DROMA

- En francés **Alanson** / **Alençonne**, castèl a Taulinhan (lo meteis que *Alansonum*, 1298, *Alansone* 1355, *Capoella de Alensone* 1499, *Alansone* 1509 ?).
- En francés **Allan** (*Alon* 1138), ara vilatge abandonat de **Vieil-Allan**.

NAUTA GARONA

- En francés **Alan**.

NAUTS PIRENÈUS

- En francés **Brèche d'Allanz**, non localizat.

PUÈI DOMAT

- En francés **Allagnat**.

TARN

- Oc. **Alans**, fr. **Alos** (*Alanis* 962, *Alanus*, *Alas* sègles XI-XIII).

3.2. Etimologia alana probablament falsa

CANTAL

- Oc. **Alancha**, fr. **Allanche** (*Elenchae* 804, *Alancha* 1332) e riu (en francés) *l'Allanche* ; l'etimologia **Alanica* [villa] es pauc probabla.

DORDONHA

- Oc. **Alas**, fr. **Alles** (*Alas* 1218, *Alani* 1363, *Alas* 1516), pauc probable : la forma *Alani* es pas la mai anciana ; notar dins lo meteis departament (en francés) **Allas-les-Mines** (**Alàs de Berbiguièras**).

TARN

- **Sant Alan** de La Vaur.

CATALONHA²³

- L'explicacion de **Catalonha** per **Gothalania*.
- **Alós d'Isil** : basa *al-* + sufixe *-os*.
- **Alòs de Balaguer**.
- **Els Alamús** (arab o germanic).

---

²³ Apondons personals a la lista de Lebedynsky.

Apologia der aranés. Istoriografia d'un dialècte occitan

Claudi AVENTIN-BÒYA
Institut d'Estudis Aranesi. Seccion d'Istòria

---

1. Presentacion

Sembla que vinguis de la Vall d'Aran, que's didie pejorativaments, enquia mejans deth passat sègle, as distrèts que non entenien o sabien sus un ahèr. Aquera formula catalana reflectís era desconeishença d'un pòble damb ua cultura e ua lengua desseparades des sòns vesins palharesi e ribagorçans catalans e aragonesi.

Que sajam de desnidar toti es viatgèrs que cauciguèren tèrra aranesa que, per obligacion (foncionaris, militars...) o per plaser (scientifics, prumèri toristes, etc.), agueren era vision e detalh d'entretenguer-se a escriuer ua memòria, un arrepòrt, un article o un estudi sus era vida vidanta e era lengua des aranesi. D'ençà deth sègle XVI, qu'auem trapat testimoniats manuscrits d'aqueri gascons des Pirenèus centraus, qu'ena epòca medievau ja deishèren constància dera sua termièra naturau, pera geografia, pera istòria e pera lengua, respècte as pòbles deth sud, enlà des Pirenèus: «non erant de Ispanie [sic]».¹

Aqueth isolament secular da pè a uns relats pleï d'etiquetatges e errors que s'anarà copiant ath long des obratges e darrères guides, enquiara dubertura deth país aranés a mejan deth sègle XX, e qu'encara aué s'escote enes mèdias catalans e castelhans, a on se pòt constatar fòrça desconeishença sus era realitat lingüistica d'Aran: *patois o patés*, barreja de lengües, *catalan mau parlat*, *lengadocian*, *dialècte deth catalan*, *deth francés* o *deth galèc*!

Vos proposam un repertòri de citacions de lèu cinc cents ans (enquias prumeries deth sègle XX) des referències ad aquera realitat lingüistica aranesa, e sustot ara impression que provoquèc er occitan dera Val d'Aran en toti aqueri viatgèrs.

---

¹ Aquera qu'ei era arresponsa qu'es aranesi dèren ar evesque de Comenge de cap ara fin deth sègle XIII. Veir, per exemple, Gómez Ferrer (2008: 133).

2. Cronologia

Que vam a començar en 1584 damb un manuscrit, en bona part inedit: era prumèra memòria coneguda sus eth país, prumèra referéncia que'n poiriem díder etnolingüística. E barraram aguest ahèr en tot arribar a 1932, que Coromines publicuèc un conegut article en *La Publicitat* (Coromines 1932), un an dempús dera publicacion dera sua tèsi (Coromines 1931) e sèt ans mès tard deth sòn prumèr article científic sus er aranés (Coromines 1925). A partir d'aqueth temps de preguèrra, podem díder qu'es autors seriosi trabalhen damb es materiaus *corominians*.

Des ans trenta deth sègle XX as nòsti dies qu'auem un recuelh apologetic tanben interessant, mès per manca d'espaci que i calerà consagrar ua segona part.

2.1. Sègle XVI

Tiburcio Spanochi (o *Spanocchi*), que siguec er autor dera memòria qu'auem ja citat. En tot èster engenhaire reiau, que hec dues vesites ath país (1584 e 1594; segons era correspondéncia sauvada e consultada *in situ* en Simancas). Malerosaments, aquera memòria ei sonque un arrepòrt generau que non s'entreten enes ahèrs culturaus o patrimoniaus en aqueri tempsi de guèrra e arrenfortiment dera termièra pirenenca. Qu'ei eth temps des guèrres de religion franceses e dera crotzada felipista contra es protestants.

1584: «Tienen también los Araneses el pecho francés y casi todo su trato» (Spanochi 1584)

2.2. Sègle XVIII

Tres foncionaris reiaus mès mos balhen es prumèras descripcions puraments lingüístiques, gràcies a un governador d'Aran, pendent es quinze ans que seguissen ara sua memòria -José Urdin- e sustot ath vesitador reiau Zamora damb es sòns mès que complets interrogatòris e qüestionaris pendent dues estades araneses en dus ans correlatius, 1788 e 1789. Era darrèra trobalha, editada peth prumèr viatge sies ans endarrèr, qu'ei un naturalista galèc, Cornide Saavedra, un gran ilustrat que mos balhe ua grana descripcion sancera de tota era cadia pirenenca, damb ua mapa e tot, ara fin d'aqueth sègle.

1770: «[...] en Aragon, adonde acuden en mayor numero, por la inclinacion que tienen los naturales de este Valle á aprender el Castellano» (Urdin 1770: 60).

1788: «Nota: La lengua de este Valle es un patués, y a mi juicio el originario es el que se habla en Viella y su Terzón, pues los de la parte de arriba del Valle, con el trato con los catalanes, le han pegado algunas palabras de esta lengua; y los de la parte baja han tomado de la francesa algunas otras» (Zamora 1773: 198).

1789: «y en lengua gascona [...], que es la que más se usaba en dicho valle; aunque aora [sic] se halla muy misturada con la catalana» (Zamora 1789; Sanllehy 2014: 234).

1794: «La lengua vulgar del valle de Arán es una mezcla de gascón y catalán, pero los más de los vecinos entienden la castellana en que se procura instruir a los naturales en las escuelas de primeras letras» (Cornide Saavedra 2008: 112).

1794: «muchas palabras de la lengua usada hasta el día por los habitantes del vall [sic] de Arán, que encerrados en estos montes, han conservado muchas voces de la lengua primitiva de sus antepasados, que por ellos parece haber sido la vascongada, y aun acaso lo sería toda ella, a no haberse dejado llevar por la suavidad de la lemosina, que es la usada entre los pueblos que le rodean» (Cornide Saavedra 2008: 137).

2.3. Sègle XIX

Es pèrles mès polides e es enormitats mès gròsses que les trapam ath long d'aguest sègle de viatgèrs, ilustradi, scintifics e militars. En mon militar i é eth prumèr testimoniatge peninsular que mos aufrís ua imatge fòrça arrasonabla dera lengua des aranesi. Eth segon qu'ei un engenhaire de mines (Jordá), damb un polit manuscrit encara inedit, que trapèrem un lustre endarrèr. Es auti que son mèsalèu excursionistes de centres com eth Centre Excursionista de Catalunya o viatgèrs ara arrecèrca de materiaus entàs sues publicacions franceses.

1838: «El privilegiado valle de Arán [...], propiamente no pertenece a España, porque los araneses no quieren ser ni aragoneses ni catalanes, con quienes nada tienen de común, ni siquiera la lengua; hablan un dialecto del latín que sólo se usa en este valle» (Lichnowsky 1942: 306).

1873: «Los habitantes de este país, hablan habitualmente el aranés, que es un dialecto parecido al Patois dejenarado; pero comprenden, hablándolo la mayoría, el catalán, castellano y sobre todo el francés» (Jordá 1873: 13).

1878: «[...] y los jóvenes en estado de merecer se manifiestan honestamente, no faltando á veces los sencillos cantos del país, como aquel que dice; “Aquellas montañas que tan altas son...” hermoso recuerdo, espejo fiel de sanas costumbres, canciones que no transcribimos, porque no poseemos á perfeccion [sic] el dialecto aranés, bastante difícil por cierto para los castellanos ó hijos de regiones donde se habla la lengua de Castilla y Leon [sic]» (Márquez Pérez de Aguiar 1878: 108).

1879: «Le dur catalan est la langue aristocratique du pays; le peuple parle un langage composé du patois du midi de la France et de quelques mots catalans; les lettrés seuls se servent, dans les grandes circonstances, de la belle langue de la Castille» (Taripé 1879: 18).

1879: «Les Aranais parlent une espèce de patois languedocien» (Vivien de Saint-Martin 1879: 185).

1881: «Lo catalá que no conegui lo llenguatge aranés y que'l senti parlar per primera vegada, tindrà molta dificultat en enténdrel. [...] Per lo demés, los aranesos generalment comprénen lo francés, ja que la França es una nació fronterissa ab la que ténen facilitat en comunicars'hi; lo Castellá, per quant es una llengua que se'ls ha imposat oficialment, y lo catalá, perque la Vall forma part de Catalunya» (Bofill 1883: 69).

1886: «El dialecto aranés, dijimos que no ofrece ningún interés, por no tener literatura ni historia [...]. Catalán es el aranés, por su físico y por su lenguaje [...], es Francia la que ha corrompido el catalán del valle hasta el punto de producir una variedad en el catalán ininteligible, cuando no se ha estudiado en el lenguaje hablado [...], pues es el gascón quien ha desnaturalizado el catalán de los araneses [...], pues como los araneses hablan el catalán y el castellano, y los de Viella bastante el francés, no hablan

el aranés sino entre ellos, pues les da vergüenza hacerlo por creer que su lengua es un chapurreo que sólo se presta á ridiculizarles [...], la lengua francesa penetra en el valle alto del gascón con toda facilidad. Esta invasión del francés acabará por arrancar todo el valle de Arán á España y á Cataluña» (Sanpere y Miquel 1886: 376-379).

1886-1887 (?): «Par leur idiome, qui est dérivé du patois languedocien» (Collectiu 1886-1902, XXXI, tòmè III: 538).

2.4. Sègle XX

Qu'arribè çò de madeish qu'en sègle precedent, mès damb es prumèrs testimoniats e trabalhs hèti per aranesi (Arrú, Condò). Es catalans e francesi s'apròpen ara realitat deth país damb es prumèrs estudis lingüistics de rigor, enquiara arribada de Coromines enes ans vint, tara arremassada des materiaus dera sua tèsi.

1907: «No tiene conexión, el habla de los araneses, con la lengua vasca, y sí mucho con nuestra ibérica catalana y sus afines del Mediodía de Francia. Su cualidad de territorio intermedio ha motivado la existencia de voces toponímicas influidas por el vasco» (Carreras y Candi 1940, IV: 114)

1906: «L'aranés, en conversa ab el foraster, li parla perfectament el català, si aquest es son llenguatge, o bé en francés, si aquell es d'aquella nació, y domina també'l castellà, ab accent molt mellor que'l dels demés catalans. Es, doncs, curiós aquest fet, o sia la facilitat políglota que presenta'l natural d'aquest país. [/] Més en sa conversa familiar ab sos paisans manté aquesta ab la parla propia del país, que presenta diferències molt marcades ab el català, si bé no deixa de veure-s sa mateixa procedencia, formant abdós part de la gran familia provençal. [/] Si s'apliquen els caràcters distintius que fan ressaltar la diferenciació dels diversos dialectes gascons, y se comparen aquells ab el llenguatge aranés, no deixa de veure-s tot seguit la seva analogía y fins la seva identitat. [...] D'aquestes consideracions pot deduir-se que l'aranès, per les seves concordàncies, presenta una completa identitat ab la llengua gascona, y pot molt bé considerar-se com un dialecte d'ella derivat, y que pel vehinat de territori ha d'incloure-s en el dialecte que's parla en l'antic comtat de Comminges. Aquest llenguatge resta en sa completa puresa en el baix Aran, y influençat en el mig y alt Aran, sobre tot en el darrer (Salardú, Tredós, Bajergue, etcétera), per sa major proximitat a la provincia de Lleida» (Soler i Santaló 1998: 52-53).

1906: «[...] se'n riu, perque diu ell que l'aranès és tan embuiat que no es pot escriure. Com veu que escrivim les paraules que mos diu, no se'n pot avenir, i mos pren la llibreta per veure amb quines lletres escrivim. No ho acaba de creure que allò sien paraules araneses escrites» (Alcover 1983: 64; vesita a Montgarri).

1908: «Les Aranais comprennent plus ou moins les trois langues littéraires avoisinantes. Ils apprennent le castillan à l'école, par l'administration et les relations officielles; le français par le commerce avec la Gascogne. Le catalan, qui se rapproche le plus de leur patois, s'étend toujours davantage dans la conversation des personnes instruites. Tandis que, il y a à peu près une generation, on prêchait régulièrement en aranais, on le fait principalement aujourd'hui en catalan. L'autorité ecclésiastique est l'évêque d'Urgel, et le catalanisme commence à s'établir aussi dans cette région. La résistance du dialecte regional est d'autant plus faible que la dépopulation est relativement forte. [...] Il est impossible de prévoir sous quelle influence succombera cet idiome qui dépérit aux confins de trois civilisations si différentes au point de vue économique» (Schädel 1908: 156).

1910: «Le parler aranais se rattache directement au dialecte gascon, un des plus intéressants de la langue d'Oc. [...] on peut considérer l'aranais comme appartenant au sousdialecte gascon montagnard» (Belloc 1910: 46); «malgré plusieurs siècles d'occupation étrangère, les indigènes ont su conserver leur dialecte originel, c'est à dire le parler gascon» (Belloc 1910: 50).

1911: «[...] ses habitants sont Gascons de race et de langue, encore aujourd'hui, malgré quelque influence catalane vers Viella et Salardu. [...] Les Aranais désignent du reste couramment leur pays à l'aide d'un nom commun pris au français, et répété par les Luchonnais: ils disent "Era Balèa", c'est à dire tout simplement "La Vallée"» (Escarra e Sarrieu 1911: 194).

1913: «dans le patois d'Ariège, qui se parle surtout en Aran» (Beraldi 1913: 65).

1913: «Su lenguaje no es el euskaro, pero tiene muchas palabras de éste y en la toponimia del valle, abundan extraordinariamente» (Vilar Ferrán 1913: 84); «El aranés es polígota; tiene gran facilidad para asimilarse una lengua, especialmente si ésta es de origen latino. Cuando habla con un francés lo hace en correcto francés; domina el idioma de Cervantes y lo habla perfectamente cuando se comunica con una persona castellana o andaluza, y habla el catalán, mucho mejor que no lo hacen los de las comarcas vecinas. Además usa en sus relaciones con sus paisanos y familia una lengua propia, el aranés: lenguaje que tiene algunas analogías con el catalán, pues es como éste, de origen provenzal. [/] En realidad, el lenguaje aranés, es el gascón, con el que no sólo tiene analogías sino que es idéntico, en particular con el que se habla en el antiguo condado de Cominges, que es un dialecto de la lengua gascona. El aranés se habla puro en los pueblos de la parte baja del Valle o influenciado por el catalán en la parte media y en la alta» (Vilar Ferrán 1913: 89).

1913: «[...] s'ha desbrembat, pes auturs en general, era presencia de'r aranés [...] veirats, tabé, era franca curdialitat è extraordinaria relaciún qu'existís entre et noste parlà è's principals lengües Europèes; [...] ademès de parlà er aranés, parlen tabé, currectament, et català, et castellà, è multi d'eri, et francés, lu que, per û'aute custat, prove ben clarament, que nu èm ta pègui cum se pensen es que nu mus cunexen» (Arrú 1913: 6).

1913: «[...] ha viscut durant força anys menyspreuada pels catalans com una llengua poch menys que selvatge y propia sols per a parlar amb les feres [...]. En els jochs florals de Barcelona, [...] no hi ha tingut jamay cabuda la parla aranesa [...]. [/] No saben la dolcesa que té la nostra llengua, emperò ja la saben més enllà del Pirineu que l'han estudiada i la conreuen com planta manyaga del jardí de les literatures del Mig-dia. Aquesta llengua, que era la dels trovadors, era entesa i parlada desde Murcia fins a Niça, desde Barcelona fins a Burdeus [...]. [/] És molt de doldre, senyors, però es evident i positiu; els catalans no'ns conten en el concert de les llengües diverses que integren la llengua catalana [...]. [/] No poden desairar-la la llengua aranesa els catalans, puig a l'enllà de nostra terra és amanyagada com fada preciosa dels Pirineus a qui'ls de la plana anyoren com a filla ausenta [...]. [/] I vosaltres, catalans, [...] admeteu esta llengua entre els vostres conreus literaris, no tingueu por de que us diguin si baixeu de la Vall d'Aran» (Sandaràn 1913: 7-8).

1913: «Una publicació catalana ilustradíssima, [...] se meravella de que l'arreconada llengua aranesa pugua esdevenir instrument de cultura. [/] ¡En quin temps hem arribat, senyors, [...] res sàpiguen de la seva parla rica i floreixent! [/] An aquets catalans [...] caldria fer-los-hi entendre que la Vall d'Aràn no és un país isolat del món

ni'l séu llenguatge és un llenguatge rústec i sense cultura, com ells se creuen en sa ignorancia. [/] Respecte'l séu llenguatge, [...] se quedaríen meravellats si vegessen que en lloc d'ésser el dialecte rústec de mitja dotzena de pobles isolats del món, és un ric i pintoresc idioma parlat per més de cinc milions d'habitants [...]. [/] L'idioma aranès no és més que una modalitat, i de les més riques, de la llengua gascona que's parla en 8 ó 9 departaments francesos [...]. [/] ¡Ja veyeu doncs si n'hi ha de gent que parla l'aranès amb més o menys variants, pero formant un conjunt d'una mateixa llengua!» (Aladern 1913: 30-31).

1914: «[...] lingüísticament considerat l'aranès no té de moment per al català altra importància que la de qualsevol dialecte provençal» (Condò 1914: 1).

1918: «en quant al llenguatge, confesso que no vaig poguer entendre'ls de una sola paraula» (Aragonés 1918: 230).

1920: «se hi veu encara un segell propi y diferencial de tot altre poble català, com nos ho demostra lo fet de mantenir ab tota sa puresa la seva parla, que si bé té punts de contacte ab la francesa y catalana, ni ab l'una ni ab l'altra se la pot confondre, per més que les dues sían compreses per molts aranesos, igualment que lo patuès de les properes valls franceses y lo castellà per ésser idioma oficial» (Rocafort 1920: 890).

1921(?): «Es un dialecto gascón del país, muy semejante al que se hablaba en el antiguo condado de Cominges, que presenta muchas analogías con el catalán. En sus conversaciones con el forastero, el aranés habla perfectamente el castellano, con mejor acento que el resto de los catalanes, habla el francés con los de aquella nación y el catalán con los de este principado» (Collectiu 1921[?]: 1200).

1922: «El lenguaje aranés es dialecto derivado del gascón, que se habló en el antiguo condado de Comminges [sic], singularmente en el bajo Arán» (Dantín Cereceda 1922 : 182).

1931: «Nadie que tenga una idea de conjunto, aun poco completa, del catalán y sus variedades, podrá tomar el lenguaje del Valle por una de ellas [...]. [/] Los araneses tienen clara conciencia de esta situación aparte y, lejos de avergonzarse de su habla, se alaban de poseer un lenguaje propio y exclusivo sin relación alguna con los idiomas vecinos [...]. [/] El Valle de Arán nos ofrece por tanto el caso único de un dialecto provenzal entregado a sí mismo, sin la poderosa influencia procedente del Norte, que perturbó la evolución de los demás» (Coromines 1931: VII-VIII).

1931: «El lenguaje comúnmente empleado por los naturales del Valle de Arán es un especial dialecto originario del catalán, en el que se han introducido modismos y vocablos que, junto a la supresión de voces fuertes, conduce a una pronunciación del lenguaje que produce un sonido dulce y simpático. Hablan también generalmente el catalán, castellano -que pronuncian mejor que en otras comarcas- y francés, con marcado dejo de influencia meridional» (Collectiu 1931: 81-82).

1932: «a Vilamòs vaig trobar darrerament una família on, per poder entendre'ns bé, vaig haver de fer la meua enquesta lingüística en francès» (Coromines 1932).

Referéncias

- ALADERN, Josep (1913): «Una petita idea de la Vall d'Aràn». In: SANDARÀN BACARÍA, Jùseph: *La Vall d'Aràn i els Catalans*. Barcelona: Tallers d'Arts Gràfiques Henrich i Comp., p. 30-32.
- ALCOVER, Antoni M. (1983): *Dietari de l'excursió filològica 1906*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- ARAGONÉS, Jacinto (1918): «Excursió a través dels Pireneus catalans i aragonesos». *Butlletí del Centre Excursionista Barcelonès*, 31 (gener), p. 198-238.
- ARRÚ LAGER, Jùseph (1913): «Pròleg». In: SANDARÀN BACARÍA, Jùseph: *La Vall d'Aràn i els Catalans*. Barcelona: Tallers d'Arts Gràfiques Henrich i Comp., p. 5-6.
- BELLOC, Émile (1910): «Dialecte et toponymie du Val d'Aran et des pays voisins». *Bulletin de l'Association française pour l'avancement des sciences*, 39, IV, p. 46, 50.
- BERALDI, Henri (1913): «Les tours d'horizon pyrénéens de Schrader». *Bulletin pyrénéen*, 117, p. 65-66.
- BOFILL, Arthur (1883): «Excursió als Pirineus Centrals». *Anuari de l'Associació d'Excursions Catalana 1882*, p. 69. Eth madeish tèxte, sense signatura, se tròbe en: REIG Y VILARDELL, Joseph (1890): *Colecció de Monografias de Catalunya*. Vol. I. Barcelona: Estampa de Ramon Molinas, p. 144-145.
- CARRERAS Y CANDI, Francisco (1940): *Cataluña ilustrada*. 5 vol. Barcelona: A. Martín. Qu'includís eth tèxte «Provincia de Lérida. Valle de Arán», p. 113-120, que pòt èster datat en prumèr decenni deth sègle XX.
- COLLECTIU (1886-1902): *La Grande Encyclopédie*. 31 vol. París: H. Lamirault et Cie.
- COLLECTIU (1921[?]): *Enciclopedia Universal Ilustrada Europeo-Americana*. Vol. V. Barcelona: José Espasa e Hijos.
- COLLECTIU (1931): *Lérida-Huesca y el Pirineo Central*. Barcelona: Ediciones Gráficas.
- CONDÓ, J. [CONDÒ, Jusèp] (1914): «Vocabulari aranès». *BDC*, 3, p. 1-27.
- CORNIDE SAAVEDRA, José (2008): *Descripción física, civil y militar de los montes Pirineos (1794)*. Tremp: Garsineu Edicions; Ecomuseu de les Valls d'Àneu; Hospital de Benasque. Edicion de Juan José Nieto Callén e José Maria Sánchez Molledo.
- COROMINES, Joan (1925): «Etimologies araneses». *BDC*, 13, p. 1-27.
- COROMINAS, Juan [COROMINES, Joan] (1931): *Vocabulario aranés*. Barcelona: Imprenta de la Casa de Caridad.
- COROMINES, Joan (1932): «La situació lingüística de la Vall d'Aràn». *La Publicitat*, 16/06/1932, p. 3.

- DANTÍN CERECEDA, Juan (1922): *Ensayo acerca de las Regiones Naturales de España*. Vol. I. Madrid: Cosano.
- ESCARRA, Jean; SARRIEU, Bernard (1911): «Légende de la Blottière et Roussel». *Bulletin pyrénéen*, 103, p. 194-205.
- GÓMEZ FERRER, Mari Pau (2008): «Era Val d'Aran e es sòns privilègis». *Ibix*, 5, p. 127-243. Disponible sus: <http://www.raco.cat/index.php/annalsCER/article/viewFile/225081/306295>
- JORDÀ, Raimundo (1873): *Memoria descriptiva del valle de Arán*. Barcelona: Reial Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona. Manuscrit inedit. Publicacion en cors.
- LICHNOWSKY, Félix (1942): *Recuerdos de la Guerra Carlista (1837-1839)*. Madrid: Espasa-Calpe.
- MÁRQUEZ PÉREZ DE AGUIAR, Manuel (1878): *Memoria acerca del Valle de Arán*. Girona: Puigblanquer.
- ROCAFORT, Ceferí (1920): «Provincia de Lleida-Viella» (vol. II). In: CARRERAS I CANDI, Francesc (dir.): *Geografía General de Catalunya*. 3 vol. Barcelona: A. Martín.
- SANDARÀN BACARÍA, Jùseph (1913): *La Vall d'Aràn i els Catalans*. Barcelona: Tallers d'Arts Gràfiques Henrich i Comp.
- SANLLEHY, M. Àngels (2014): *Es responses dera Val d'Aran as qüestionaris de Francisco de Zamora*. Tremp: Garsineu Edicions.
- SANPERE Y MIQUEL, Salvador (1886): «Sobre el dialecto aranés». *Revista de Ciencias Históricas*, IV, p. 376-379. Eth madeish tèxte se tròbe en: PLEYÁN DE PORTA, José (1889): *Diccionario Geográfico, Estadístico, Etimológico, Histórico, Artístico, Biográfico, Industrial y Mercantil, etc. de la Provincia de Lérida*. Lhèida: Casa Provincial de la Misericordia, p. 145-146.
- SCHÄDEL, Bernard (1908): «La frontière entre le gascon et le catalan». *Romania*, 37, p. 140-156.
- SOLER I SANTALÓ, Juli (1998): *La Vall d'Aran (1906)*. Tremp: Garsineu Edicions.
- SPANOCHI, Tiburcio (1584): *Memorial de las cosas de la vall de Aran y Castillo de Castell Leon*. Archivo General de Simancas, ms. 169, fol. 81.
- TARIPÉ, Raymond de (1879): *Le Moine Santa-Maria: épisode de la guerre civile au Val d'Aran (Espagne)*. Tolosa: Vital Lib.-Éd.
- URDIN, Joseph (1770): «Descripcion fisica y geografica del Valle de Arán en el Principado de Cataluña». *Correo General de España*, 32, p. 51-63.
- VILAR FERRÁN, Joaquín (1913): *Topografía médica de la villa de Viella y general del Valle de Arán*. Reial Acadèmia de Medicina de Barcelona. Manuscrit inedit. Còpia en Hons Calzado de Les.

VIVIEN DE SAINT-MARTIN, Louis (1879): *Nouveau dictionnaire de géographie universelle*.
Vol. I. Paris: Librairie Hachette et Cie.

ZAMORA, Francisco de (1789): *Relación histórica de Bosost*. Biblioteca Palacio Real de
Madrid, ms. 2435, fol. 290. Còpia deposada en Hons Calzado de Les.

ZAMORA, Francisco de (1973): *Diario de los viajes hechos en Cataluña*. Barcelona: Curial.
Edicion de Ramon Boixareu.

Una altra polifonia. Provença, sègles XVII e XVIII¹

Xavier BACH
Lincoln College & Research Centre for Romance Linguistics,
University of Oxford

Pierre-Joan BERNARD
Archius municipals de Montpelhièr

1. Introduccion: lo cant polifonic, un cant de tradicion?

Dempuèi lo començament de las annadas 2000, la polifonia sembla d'èsser la modalitat pus estimada pel mond de la reapropriacion del cant de tradicion oral en occitan. Dins las pontannadas que precediguèron las novèlas practicas de cant tradicional que los grops naissents cercavan de recrear, aqueles grops se concentrèron sus una recèrca recurrenta d'autenticitat, de rufe quasi («siam joves e cantem vièlh»), en se basant essencialament sul collectatge de musica e de cant, e sus un trabalh important d'organologia. L'autra maniera que se dessenhèt èra la reïnterpretacion d'aquelas cançons jos l'influéncia del fòlc american, amb l'ajuston de la guitarra e de biaisses novèls d'ornar, abans l'electrizacion que comencèt a la fin de las annadas 1970 (Mazerolle 2008: 177-214). Las duas venas se contunhan ara, mas dempuèi un pauc mai de dètz ans, lo mond vòlon cantar en grop, mas pas en corala: d'aquí probable lo succès del cant polifonic, accentuat per de reïnterpretacions e de (re)creacions de tradicions, en particular en Provença, amb de grops coma *Gacha Empega* o *Lo Còr de la Plana* e lors diversas declinasons. Lo succès public del cant còrs benlèu i foguèt pas per res, encara que lo tipe de cant e lo contengut dels tèxtes foguèsse pro desaparier.

Pr'aquò, la practica del cant polifonic dich *tradicional* es atestada pas que dins de zònas plan estrechas (Vesúbia, Bearn, Bigòrra e Esperasan). Las primièras atestacions de la practica d'un cant polifonic de tradicion oral son fachas pas qu'al sègle XIX, principalament dins de descripcions donadas per de viatjaires forestièrs al grand moment de creis del pireneïsme, e concernís pas que Bearn e Bigòrra (Castéret 2013: 161-194). Aquò dich, las polifonias d'espersé son notadas (o registradas) pas que pro tard dins lo sègle XX, al moment que son tanben senhaladas d'autres practicas polifonicas en occitan dins lo rèirepaís de Niça, que la val de Vesúbia i practica una polifonia pus pròcha del còr de voses egalas (Castellon 1992), e benlèu dins la nauta val

---

¹ Mercejam aici Édith Deyris per son avejaire sus Levens; Joan-Francés Courouau e Louise Esher per lors comentaris sus una version precedenta d'aqueste trabalh; Pierre-Emmanuel Biot de la bibliotèca municipal de Versalhas, e l'audiéncia de l'XI^{en} Congrès de l'AIEO. Las pèças segur son nòstras.

d'Aude, al vilatge d'Esperasan. Totas aquelas practicas que començan al còr d'òmes a la glèisa, e las paucas atestacions de polifonia notadas i son totjorn sul latin de la messa (Castéret 2013: 232-238). A la perfin, las notacions precisas que n'avèm son totas aprèp la Segonda Guèrra mondiala, que los folcloristas e los collectors del sègle XIX nòtan pas que las melodias e los tèxtes, qualque còp un accompagnement de piano que lo crèan, aquò's tot (Castéret 2013: 221-222).

Dins las sorsas de cançons bearnesas de la fin del sègle XVIII, cap de cançon es pas notada en polifonia: la monodia sola regna, comprés per las raras cançons de Despourens (La Borde 1780, II: 152-156), mas a costat d'aquò, sembla que siá en Provença qu'un autre tipe de polifonia se practique, coma o pròva la cançon provençala *a douas vouas* dins lo meteís obratge (La Borde 1780, II: 160). Aquela cançon se fa lo resson d'un còrpus de polifonias de doas o tres voses atestat en Provença a l'articulacion dels sègles XVII e XVIII. De polifonias que semblan pas brica ni las polifonias atestadas oralament, ni la florida de cançons gasconejantas de quatre partidas compausadas a París a la fin del sègle XVI (His 1990), amb de compositors coma Teyssier, Lejeune o Maletty. De polifonias sabentas, donc, mas fachas en Provença e en provençal.

2. Presentacion del còrpus e de las sorsas

Lo còrpus es essencialament conservat dins de manuscrits. Se'n son conservadas uèch pèças de tres voses e sèt pèças de doas voses. Lo còrpus n'es pas espés, mas n'i a pro per assegurar d'una cèrta florida polifonica occitana a aquela epòca.

2.1. Pèças de tres voses

2.1.1. Las cançons del recuèlh Deslauriers

Lo manuscrit Deslauriers (ms. *D*) es un dels recuèlhs pus importants per nòstra coneissença de la musica meridionala del sègle XVII, en particular pel repertòri religiós (Duron 2002). La màger part de las pèças son anonimas e contenen mai que mai de musica sacrada, amb de motets, de messas e diversas pèças dels compositors narboneses coma Moulinié e Bouzignac, que fan un ensemble amb d'òbras de Carissimi, Boësset, Pechon, Méilton e Dumont. S'es mostrat recentament que lo manuscrit foguèt copiat a Mèus per André Pechon de 1632 a 1682 segon las partidas (Bennett 2005: 336). La partida que nos interèssa compren los fòlios 230 a 239, recampats a la tota fin del manuscrit, dins un ensemble qu'a despart d'aquò contenen doas peçòtas, una en latin de Carissimi, e l'autra a la tota fin qu'es una cançon en francés de Bouzignac, e que seriá estat copiat en 1682 (Bennett 2005: 336). Es la sola partida que contenga de musica profana. Per malastre, lo papièr n'èra pus ample que los autres fulhets, e lo naut de las paginas foguèt raunhat quora religat, e atal faguèt pèdre la primièra linha de cada pagina.

Contenen doncas sièis pèças en occitan de 3 voses als fol. 231-238, totas dins un parlar provençal (Escarpit 2012), que d'unas pòrtan un nom de compositor qu'encara avèm pas pogut identificar:

Fòlio	Títol	Incipit	Autor	Claus
231 r/v	-	Vou li donnar dau plesir	-	ut2, ut3, ut4
231v-233r	Lou Couroux deis bugadières	Tiro ti d'aqui vieillo san dan	-	ut2, ut3, fa3
233r-234v	La Debaucho	De vin de vin courage compagnons	Emerye	ut2, ut3, fa3
234v-235v	La Gueusaille	Tres, tres fentous, tres bouones gens	-	ut2, ut3, ut4
235v-237r	Les Pledegeaires	Que paraudes pouden fourni	Emerye	ut2, ut3, fa3
237r-238r	Serenado d'un amourous	Enfin apres qu'es proumenat traite borni	Desportat	ut2, ut3, ut4

2.1.2. Lo trio d'un Levens

Un manuscrit anonim copiat a Montpelhièr long de las annadas 1740 (ms. *W*; cf. Bach & Bernard 2011: 954) contení a l'origina tres pèças de tres voses, que sola la tresena nos es pervenguda: lo trio *Nicoulau pisse alley et dis que plau*, atribuit a un cèrt Levens. La pèça es en provençal, notada amb de claus de ut3, ut4 e fa4, sus un tèxte popular que pertanh a la tradicion carnavalesca.² La pèça sembla d'aver clarament un estil religiós per la musica, que podriá permetre de l'atribuir a un dels nombroses Levens atestats coma mèstres de capèla dins lo sud de França al començament del sègle XVIII (Deyris, p. c.). Una atribucion al marselhés Charles Levens (1689-1764), que son filh – tanben compositor, e que reprenguèt sa carga de mèstre de capèla a Tolosa – s'apelava Nicolas, seriá pus riscosa.

2.1.3. Peirou rout

La darrièra pèça de tres voses la cresiam perduda, es atestada dins *W* coma *Rascle chemineye, Peyrou rout*. Se'n tròba una version completa amb lo títol *Trio provençeau*, religada a la fin d'un recuèlh copiat devèrs 1786 per François-Michel de Leon (1727-1800), colleccionaire marselhés (ms. *S*). La comparason amb las autras particions del recuèlh indica una man comuna se lo format o es pas, e i es notada amb de claus de ut3, ut4 e fa4. Tres obrièrs i lançan de crits de carrièra, un sabonier, un pairolier e un *ramoneur*. La votz del pairolier s'atròba tanben copiada dins un manuscrit de la fin del sègle XVII (ms. *C*), que i foguèt benlèu copiat per servir al cantaire d'aquela votz,³ mas subretot permet de datar aquela pèça de la segonda mitat del sègle XVII.

Una altra pèça de tres voses, perduda, es atestada dins de sorsas similars: lo trio *Nautres sian tres gaillards oubrier* dubrissiá lo ms. *W*. Es probable aquel que foguèt cantat en Avinhon en 1661 ([s. n.] 1661: 11-12): *Par vn excellent Triot composé sur le sujet du Balet en langage du pays, & en forme de Dialogue entre de bas artisans, on passa de la seconde partie à la troisième...* Aqueste còp, los artisans son un maçon,

² Aquel tèxte l'avèm collectat mai d'un còp a Pesenàs, dins los monts de La Cauna e la plana de Lautrèc: un còp es lo curat de Castèlnau, un còp Enric IV, un còp Nicolau que pissa al lièch, mas rai.

³ Sembla de mal cantar aquela votz sola. D'autres exemples, quitament imprimits, s'atròban als sègles XVI e XVII amb de voses separadas: o pròvan las sèrias de recuèlhs pareguts a cò de Le Roy & Ballard, en 4 volums amb un volum per cada votz: *superius*, *bassus*, tenor, contratenor.

un sartre e un carpentier, que lor ròtle èra tengut dins lo *Ballet* per de joves de la noblesa comtadina (BM d'Avinhon, ms. 2954 fol. 235).

2.2. Pèças de doas voses

2.2.1. Una cançon de naissença de Sr. Michel de Marselha

Una cançon de doas voses imprimida dins lo *Mercurie galant* en 1682 nos dona la sola òbra coneguda de Michel, mèstre de capèla de la Major de Marselha, compausada al moment de son *Te Deum* per la naissença del dalfin Loís, duc de Borgonha, felen de Loís XIV. Lo 29 d'agost de 1682, a la clavadura de tres jorns de fèsta en onor d'aquela naissença,

On rentra dans l'Eglise, où fut chanté un *Te Deum* à trois Chœurs de Musique, de la composition de Mr Michel, un des plus excellens Maîtres de Chapelle qu'ait jamais eus la Provence; & mesme quelques Chansons Provençales sur l'accouchement de Madame la Dauphine, ne furent pas trouvées indignes de suivre le *Te Deum* (*Mercurie Galant*, setembre de 1682, 2: 299)

Je vous manday la derniere fois en vous parlant de Marseille, que pour une plus grande marque de joye, la Musique chanta une Chanson Provençale dans l'Eglise Major, après que le *Te Deum* eut esté chanté. Je viens de la recevoir notée, & je vous l'envoye. Les Trompetes y tinrent leur partie (*Mercurie Galant*, octòbre de 1682, 2: 59)

Aquela cançon foguèt represa amb tres autras cançons provençalas per un Bernard, de *la Musique du Roi*, dins un *Divertissement pour Monseigneur le Duc de Bourgogne* (Bernard 1683) amb de paraulas adaptadas: «Pren toun tambour, Charlo, ven eme joü / per divertir l'Heroïno / Dauphino / qu'a fach un beou fiou». Una segonda edicion (Bernard 1685) conten d'apondons, amb uèch cançons en occitan que son apondudas a las primièras quatre.⁴

Aquela cançon de circumstància a un tèxte pròche d'un nadalet, e atal foguèt interpretada quora reimprimida dins lo *Mercurie de France* de decembre de 1740: «Voici un ancien Noel en Langue Provençale, que nous tirons de l'oubli à l'occasion des Fêtes de Noel, dont la musique nous a parû très-ingénieuse» (*Mercurie de France*, decembre de 1740: 2719). La reimpression de 1740 repren lo tèxte e la particion de 1682 sens cambiaments notables, a despart de l'atribucion novèla pel temps de Calendas puslèu que per la naissença d'un dalfin (*dauphin*).

---

⁴ Las autras cançons d'aquelas doas publicacions presentan de caracteristicas comunas pel tèxte, estant que la musica i es pas notada. En particular, la màger part fan un usatge pro larg d'onomatopèias que fan referéncia al son dels instruments de musica. La primièra d'aquelas cançons es per exemple la primièra atestacion coneguda de la cançon de Nadal coneguda coma *Nadal tindaire*, que rapèla plan aquestas caracteristicas: «Mon Diou ley bellos chamados / Quaques matin an dounat / Sus doüos trompettos dourados / Au grand Prince nouveou nat, / L'un fazié tararo taralanla / Faliron ton ton, / Et pui l'autre li respon / Ta ra ro ta ra lanla faliron tonton, / Sias lou ben vengut pichot Poupon».

Particion 1. *You ay mon fifre* version de 1682

You ay mon fifre

Mercur Galant, Octobre 1682

Michel

The musical score is written in 3/4 time and consists of five systems of two staves each (treble and bass). The lyrics are in Occitan and are aligned with the notes. The first system starts with a treble clef and a key signature of one sharp (F#). The lyrics for the first system are: "You ay mon fi - frè pren ton tam - bou - rin a - nen jou - gua l'ou ba - do a l'a - cou". The second system continues with: "- cha - do qu'a fach lou d'Au phin quand ly se - ren vey - ssi cou - mo fau fai - ré". The third system has: "pa - rra - pa - ta - pan pa - rra - pa - ta - pan pa - rra - pa - ta - pan li - ret - to a - fai - ré pa - rra - pa - ta - pan pa - rra - pa - ta - pan li - re - to li - re - to a -". The fourth system has: "- quo pou pas man qua de res - jou y la may - ré pa - rra - pa - ta - pan pa - rra - pa - ta - pan - quo pou pas man qua de re - jou y la may - ré pa - rra - pa - ta - pan pa rra pa ta - pan li -". The fifth system concludes with: "pa - rra - pa - ta - pan li - ret - to a - quo pou pas man qua de res - jou y l'Enfant - ret - to li - ret - to a - quo pou pas man qua de res - jou y l'Enfant".

Una altra version s'atròba dins lo manuscrit *W* amb lo títol *Duo provençal*, mas aquí la linha de bassa es un pauc diferenta dins la primièra partida de tres tempses:

Particion 2. *You n'ay mon pifre* version del ms. *W*

The image shows a musical score for a song in 3/4 time. It consists of two systems of music. Each system has a vocal line (treble clef) and a bass line (bass clef). The lyrics are written below the notes. The first system has the following lyrics:
 Vocal: You nay mon pi - fre prein ton ta - bou - ry a n'en giou
 Bass: You n'ay mon pi - fre prein ton ta - bou - ry a nen giou
 The second system has the following lyrics:
 Vocal: - ga Fau - ba - do a la Cou - cha - do quo fa lou d'au - phi
 Bass: - ga lau - da - do a la cou - cha - do quo fa lou d'au - phi

La version de *W* ven probable d'una altra tradicion manuscrita, amb una transmission desseparada de la particion qu'a pas res a véser amb las publicacions parisencas dels divèrses *Mercur*.

Dins lo manuscrit *W* se tròba tanben una altra cançon que foguèt escricha sus l'aire del *Duo provençal*, que n'es probable una parodia, que n'atèsta lo succès; e vaicí son tèxte, comparat al tèxte de la cançon originala:

Original (<i>W</i> , 46-48)	Parodia (<i>W</i> , 50-52)
You n'ay mon pifre Prein ton taboury a n'en giouga l'aubado a la couchado quo fa lou d'auphi quandy seren aysso coumo cau fayré para pa ta pan pan para pata pan pan para pata pan Lyretto a quo pot pas manqua de rejoüi la mayre para pa ta pan pan para pata pan pan para pata pan Lyretto a quo pot pas manqua de rejoüi Lefan	Ma bello majré my fay playdeja may vaudrié may per sous miliou affajrés de mi laissa esta. Se noun lou fay vejcy coumo cau fayré para pa ta pan pan para pata pan pan para pata pan Lyretto ly cau fayre mangeâ jusques uno brouquetto para pa ta pan pan para pata pan pan para pata pan Lyretto ly cau fayre mangeâ tout ce que diantre* aura

*Lo dessús a *diantre* quand la bassa canta *diable*.

2.2.2. Qualques duos copiats a Montpelhièr

Qualques autras pèças de doas voses s'atròban dins tres manuscrits, *W*, *G* e *A₂* (cf. p.810-808), que foguèron copiats a Montpelhièr.

Dins *W*, lo primièr duo copiat es entitolat *Duo provençal*: aquí un duo per beure e per manjar, notat sòl2 e fa4. L'òme i reclama per beure de vin de Crau e vòl beure coma un trauc: «Donno ma beuré, ay set despachouté matras, porjo me lou gros poutaras, vol avala duno tyrado mon gausie n'en pau pus tu me fas trop paty s'agis pas gargameu de me dire plety» (*W*, 36-38). Aquel duo se retròba tanben dins *G*, II, n° 16 p. 10, e èra atestat dins *G^b* 24.

Las darrièras tres pèças conservadas pòdon pas que dificilament se dire provençalas; sèm puslèu pel tèxte en Bas Lengadòc, del costat de Montpelhièr, que las cançons i circulan aisidament amb Provença. La primièra, entitolada *Duo* (*W*, 40-46), pren la votz d'una filha tròp aimada abans que se maride e que son fringaire l'a daissada: «Laissa me ses pas mon affajré, que nous servis de nous ajma, avés beau me chery, poudés pas mespousa, sarivabé un malheur, que farié ioü peccairé». La segonda pèça, qu'es lo 4^{en} duo de *W Quinte avantage dins lou bouscage a lou rossignol* (tanben dins *G*, II, n° 9 p. 8; *G^b* 6; *G^d* 1). Lo tèxte, francament erotic, compara los avantatges del rossinhòl, qu'el, dins los bòsques «ses en sa parive se divertis e baise come un fol», al contrari de l'amant que sa Liseta s'i refusa. Enfin, lo tresen es tanben un duo per beure e per manjar, unicament atestat dins *A*, 56-57: «Montas Madaleno, montas vitamen, nostro pance es pleno, venés promptamen».

3. Un estil comun

Malgrat l'ample de temps important e la diversitat de las sorsas, mostram qu'aquelas cançons, ineditas, presentan una granda parentat d'estil e d'origina. Totas son provençalas, almens d'origina, e se pòt situar l'epòca de lor composicion entre la fin del sègle XVII e la debuta del sègle XVIII. Utilizan de figuras similars coma l'emplec d'onomatopèias, la repeticion de mots corts, de tèxtes diferents per cada votz. Quitament dins la notacion, de similaritats entre manuscrits se pòdon veire (claus utilizadas, abreviacion d'una partida del tèxte). Un cèrt nombre de tematicas son tanben comunas, en particular lo rapòrt als pichons mestièrs.

3.1. Onomatopèias

Un dels elements màgers d'aquelas polifonias es l'usatge recurrent d'onomatopèias. Totas las pèças las utilizan amplament, cotria amb las repeticions de monosillabs: aquò's «pif, paf, flif, flaf» dins *Lou Couroux deis bugadièras*, «glou glou» dins *La Debauchò*, «tintiri tiri tiro tringuo tringoutrin» dins la *Serenado d'un amoureux*, «Parrapatapan, parrapatapan liretto» dins lo duo *You ay mon fifre*, «Pati pata» dins lo *Caquetar deis bugadièras*.

Sovent, aquelas onomatopèias an quicòm a véser amb lo tambor o los autres instruments de musica que son evocats dins lo tèxte, las trompetas en particular, o amb d'autres elements (l'aiga e la pluèja, la carrièra e sos crits, etc). Dins la *Serenado d'un amoureux*, s'agís d'un efièch quasi pornografic, amb la repeticion de «Tintiri tiri tiro tringuo tringoutrin», e los dobles senses sus *tirar* e *tringar*.

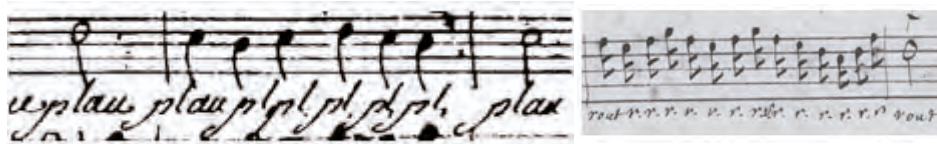
3.2. Repeticions monosilabicas

Las repeticions de monosillabs van en parelh amb las onomatopèias, que las completan e i fan resson. D'unes an comparat aquel biais amb las cançons polifonicas de Clément Janequin (1485-1558), parlant d'arcaïsme musical (Escarpit 2012), mas lo fach que siá compausat en tres partidas puslèu qu'en quatre parla en desfavor d'un arcaïsme. Sembla ben que siá una particularitat provençal, e mai benlèu una particularitat dels musiciens del sud de França. Se tròba per exemple dins las doas cançons en occitan

copiadas per Jean-Baptiste Vallière, organista de Sant Trefume d'Arle devèrs 1770.⁵ Dins las polifonias, i trobam de repeticions de mots o de sillabas, coma «Plau, plau, plau, plau plau, o li suso, suso, suso» dins lo trio *Nicolau pisse alley*, o dins lo trio del ms. S lo pairolèr repetís «peyrou rout, rout rout rout rout».

Aquí un procediment que se retròba sovent dins la musica religiosa d'un compositor religiós originari del sud de França e amplament representat dins lo manuscrit Deslauriers, Guillaume Bouzignac (1587-1643). Una de las caracteristicas de son estil ven de las «multiples répétitions de fragments de texte, souvent un seul mot, ou deux ou trois syllabes en contre chant, alternant avec l'ensemble», segond G. Roberts Kolb (1993: 6), coma dins son *Ecce homo*. Aquel tipe de repeticions se retròba tanben dins d'unes dels grands motets de Joseph Cassanea de Mondonville (1711-1772), en particular al començament del motet *In exitu Israel*, que la sillaba *a* i es repetida a plaser.

Los manuscrits utilizan tanben un sistèma similar d'abreviacion d'aquelas repeticions, que sián d'onomatopèias o de sillabas repetidas. Per exemple, dins *W e S*, lo biais d'abreujar *plau* o *rout* es identic, coma se vei dins los dos imatges çai jos:

Dins *D*, en revenge, las abreviacions, se n'i a tanben, son presentadas diferentament, pel senhal %:

3.3. Tematicas

Las tematicas d'aquelas cançons son plan originalas e càmbian del subjècte corredís, es a dire l'amor dins l'estil galant. L'ambient n'es pas brica pastoral, mas puslèu urban. Aquí se parla del pòble e dels defauts dels òmes e de las femnas. Vertat, lo pichon pòble ocupa una plaça fòrça importanta aquí dedins: de guses, de trabalhaires, d'obrièrs. Dins una cançon en particular, s'ausisson de crits de carrièra que se mesclan per figurar lo rambalh de la vila: «au bouën saboun de Touloun, peirou rout que voudra adouba peirou rout, rasclo chaminéyo» (ms. S), e dins una altra son las bugadièras que fan çaganh.

Lo vin, qu'es una tematica correnta de la cançon, i es tractat atanben, d'un biais non pas baquic per celebrar lo vin, mas per representar l'embriaguesa, coma dins *La Debauch* o *Donno ma beure*.

Las querèlas, a través de la tematica dels procèsses e dels plaidejaires, quitament la violéncia, i son descricas. Dins *Lou Couroux deis bugadièras*, las femnas

⁵ BM d'Arle ms. 431. Dins aquelas cançons, «lou cor fai piou piou piou» per exemple (p. 144).

se baton e juran a nauta votz (*masco, sourciero, macarello*), mentre que lo duo *Laïssa mé* es lo planh d'una femna batuda. Al nivèl mai bas, se tòca çò escatologic amb lo trio *Nicolau pisse alley*.

Doncas, son essencialament de tematicas bassas dins lo registre dels genres dels sègles XVII e XVIII. Aquelas paraulas gròssas, lordas, son vestidas d'una musica fòrça complèxa e bèla. Aquí tota la paradòxa d'aquelas cançons.

3.4. *Vox insana in corpore sancto*

Lo vestit musical d'aquelas polifonias sembla ben mai la musica religiosa dels compositors del sud de França que la musica dicha tradicionala o populara, mas los tèxtes e los tèmas son al contra. I representan de pichons mestiers, mas ne venon pas. En Avinhon per exemple, los ròtles de mestierals dins lo *Ballet* de 1661 èran tenguts per d'actors que totes èran sortits de la noblesa locala ([s. n.] 1661). Se reprenon de motius populars, aquò's a títol d'evocacion, mas per ne far una pèça de musica sabenta que sona religiosa, e qu'a quicòm de véser amb los grands motets del temps. Probable que las *cantatilhas* que sabèm que Morel –canonge de Montpelhièr– compausèt, devián del meteis biais semblar de composicions religiosas amb un tèxte popular en lenga d'òc.

4. Conclusion

La polifonia tradicionala es pas atestada que recentament, mas i aguèt una vertadièra tradicion de musica polifonica, sabenta a complèxa, que se montèt en Provença al sègle XVII, amb de caractèrs pròpris, tant per las tematicas del tèxte coma per l'escart entre un vestit musical que repren las tecnicas del motet polifonic or pluritextual de la glèisa, e de tèxtes que s'inscrivon dins la tradicion borlesca e de carivari. Contràriament a las polifonias del sègle XVI, aquí es pas una fabricacion parisenca sus de tèxtes en occitan portats a la cort pels *gascons* d'Enric IV. Çò pus estranh, aquò's que los caractèrs pròpris d'aquelas polifonias al nivèl musical (la sincòpa, los tèxtes multiples, las repeticions de monosillabs, etc.) se retròban dins una partida de las polifonias neotradicionalas que se cantan ara en Provença, sens que cap de ligam istoric las unisca.

Referéncias

1. Manuscrits

- A₂ Avinhon, Bibliotèca municipala, ms. 1252, *Chansons patoises nottéés*.
- C Carpentràs, Bibliotèca Inguimbertine, ms. 2434
- D París, BnF, Rés. Vma ms. 571 *Recueil Deslauriers*
- G Montpelhièr, Archius departamentals d'Erau, 1J55, Louis-Augustin Gache, *Chansons languedociennes*.
- G^b Manuscrit perdut, sorsa *b* del manuscrit *G*.
- G^d Manuscrit perdut, sorsa *d* del manuscrit *G*.
- S Besièrs, CIRDÒC, ms. 1164 *Recueil de Vers Provençaux*.
- W París, BnF, fonds Weckerlin D 140, *Airs provençaux*.

2. Sorsas imprimidas

BERNARD (1683): *Divertissement pour Monseigneur le Duc de Bourgogne*. París: Christophe Ballard.

BERNARD (1685): *Divertissement François, Italien & Provençal pour Monseigneur le Duc de Bourgogne*. Versalhas: François Muguet.

LA BORDE, Jean-Benjamin de (1780): *Essai sur la musique ancienne et moderne*. 4 vol. París: s. n.

[s. n.] (1661): *Le Triomphe de la Paix. Balet dansé a Avignon, au Mois de Fevrier de l'Année 1661. En presence de Monseigneur Gaspard de Lascaris, Des Comtes de Vintimille, Abbé de S. Pons, &c.* Avinon: Georges Bramereau.

3. Estudis

BACH, Xavier; BERNARD, Pierre-Joan (2011): «Le Corpus des chansons occitanes profanes antérieures à la Révolution». In: RIEGER, Angelica (ed.): *L'Occitanie invitée de l'Euregio. Actes du IXe Congrès international de l'Association Internationale d'Études Occitanes (Aix-la-Chapelle, 24-31 août 2008)*. Vol. II. Aquisgran: Shaker Verlag, p. 953-964.

BENNETT, Peter (2005): «Antoine Boësset's Sacred Music for the Royal Abbey of Montmartre: Newly Identified Polyphony and Plain-Chant Musical from the “Deslauriers” Manuscript (F-Pn Vma ms. rés.571)». *Revue de musicologie*, 91, p. 321-367.

CASTELLON, Zéphirin (1992): *Zéphirin Castellon, Siblar e cantar en Vesubia*. Gentilly; Riam: Silex.

CASTÉRET, Jean-Jacques (2013): *La Polyphonie dans les Pyrénées gasconnes: tradition, évolution, résilience*. París: L'Harmattan.

DURON, Jean (2002): «“Recueil Deslauriers” F-Pn-Rés Vma ms. 571: description générale». *Cahiers Philidor*, 10, 25 p. Publicacion electronica. Disponibla sus: <http://philidor.cmbv.fr/Publications/Periodiques-et-editions-en-ligne/Cahiers-PHILIDOR/Catalogues-PHILIDOR>

ESCARPIT, David (2012): «“Le pu naut escalou de la perfecciu”: les poètes occitans et l'air de cour (1600-1660)». *Littératures*, 67, p. 155-171. Disponible sus: <http://litteratures.revues.org/249>

HIS, Isabelle (1990): «Trois chansons gasconnes du XVIe siècle». *RLaR*, 94, 277-297.

KOLB, George Roberts (1993): Libret del disc de Les Arts florissants *Guillaume Bouzignac: Motets; Te Deum*. Arle: Harmonia Mundi HMC 901471.

MAZEROLLE, Valérie (2008): *La Chanson occitane, 1965-1997*. Bordèu: Presses universitaires de Bordeaux.

Maria Girard (1872-1960) : una reina del feminisme revendicat dins *Féminisme et tradition*

Rose BLIN-MIOCH
Cercaira estacada al RedÒc-LLACS,
Universitat de Montpelhièr 3 – Pau Valèri

---

1. Presentacion

Trobèri lo tèxt *Féminisme et tradition* a París, qu'èra servat a la bibliotèca que pòrta lo nom de la feminista Marguerite Durand fa quatre ans e l'aviái mes de costat. Dins nòstre temps, son títol m'aviái paregut una mena d'oximòr. Aviái ja crosada sa signatària, qu'es Maria Girard que foguèt la tresena reina del Felibritge. Entretemps, en 2011, pareissiá una dobla biografia, *Marie et Joachim Gasquet : deux écrivains de Provence à l'épreuve du temps*, que las autoras ne son dòna Guyot-De Lombardon e dòna Jouannaud-Besson (Guyot-De Lombardon e Jouannaud-Besson 2011), e en 2012 un comentari de Marc Décimo per la revista *Acta Fabula* sus aquel libre (Décimo 2012).

En primièr, remarcam que lo tèxt *Féminisme et tradition* ten en aquesta annada 2014 de tres actualitats : la del congrès, la de la guèrra de 1914-1918 e la dels 70 ans del drech de vòte de las femnas en França. Abans d'o estudiar, anam veire qui èra Maria Girard-Gasquet, son autora. Farai puèi un ponch sul feminisme, sos rapòrts amb lo Felibritge al sègle XIX, la situacion de Maria Girard-Gasquet d'aquel temps, fin finala l'originalitat d'aqueste tèxt comparat a d'arguments de feministas, en particular los d'Hubertine Auclert.

2. Maria, una reina del Felibritge

2.1. Tresena reina

Tresena reina del Felibritge, Maria Girard èra alara encara *la Girardeta*, es a dire la filha de Màrius Girard, lo felibre amic de Mistral e lo mai vesin de Malhana. Qui èra aquela reina que se maridèt puèi amb lo poèta Joachim Gasquet ? A mon vejaire es pas de bon respondre.

Rescontrèri ja Maria Girard mercé a mas recèrcas basadas sul genre, la construccion sociala de l'inegalitat de sèxes segon la definicion de F. Thébaud (1998 : 114) :

Le genre est en quelque sorte le « sexe social » ou la différence des sexes construite socialement, ensemble dynamique de pratiques et de représentations, avec des

activités et des rôles assignés, des attributs psychologiques, un système de croyances. Le sexe est ainsi perçu comme un invariant tandis que le genre est variable dans le temps et l'espace.

Sos racontes d'enfança, *Une enfance provençale* e *Gai-Savoir*, publicats en 1926 e 1941, m'avián mesa sul camin de la somission a la critica per Maria Girard de la dominacion patriarcal. Pasmens lo fach que se calèsse dins la lenga de Mistral per publicar sonque en francés, me faguèt alara la retirar de ma causida.

Pr'aquò, aviái retenguts dins aquela autobiografia d'eveniments que poirían revelar son costat feminista que lo tèxt *Féminisme et tradition* benlèu confirmariá. Una cara de Maria Girard que sas biografas an, me sembla, minimizada.

2.2. La pichòta Maria

La pichòta Maria, que sonam aquí amb son pichòt nom provençal, èra demorada lo solet enfant dins la familha Girard. La chata foguèt educada a costat de las religiosas per son paire arquitècte e poèta, sa maire e la serviciala, e tanben dins un mitan d'amics de tria del felibre Màrius Girard : l'entomologista J.-E. Fabre, Mistral, Pau Arena, Aubanèu, Charlon Rieu...

Maria aviá d'uèlhs que traucan. Per pròva, mentre qu'aqueles dos remembres d'enfança que nos van mostrar la diferéncia de tractament dels sèxes remarcada per l'enfant e mai siá raportada per la femna qu'es devenguda :

- En primièr, l'excepcionalitat de sa maire que parlava pas provençal e trabalhava en defòra de l'ostal, amb la responsabilitat d'una pòsta e d'un vintenat de subordenats que son d'òmes.
- En segond, la siá dintrada, de Maria, coma primièra de son sèxe dins lo café de Malhana ont Mistral lor fa esperar la sortida de la serviciala de la messa mentre que las femnas venon pas al café (Gasquet 1941).

2.3. Lo feminisme a la debuta del sègle XX

Me'n vau pas tornar contar aici l'istòria del feminisme en França, tanpauc lo del drech de vòte que remonta a Olympe de Gouges e la primièra revolucion per seguir amb totas las autras e ben capitar fin finala en 1944, mercé a l'engatjament de las femnas dins la Resisténcia. Me'n vau sonque donar d'amiras que nos interèssan dins las regions occitanas e qu'interèssan lo Felibritge.

Evocarai lo discors de Mistral de Sant Romieg als felibres catalans amb « Ço que voulèn » (Mistral 1906) ; *Lou Pan dóu pecat* d'Aubanèu (Blin-Mioch 2014), pèça jogada a Montpelhièr e non pas a Avinhon dins lo temps de la discussion del retorn d'una lei sul divòrci ; lo feminisme revendicat de Loís-Xavier de Ricard e Lydie Wilson de Ricard (Blin-Mioch 2013), e enfin lo de Clovis Hugues que portèt la peticion reculhida a l'Exposicion universala de París en 1900 pel drech de vòte de las femnas « majeures, veuves ou divorcées » a l'Assemblada Nacionala (Huard 1991).

Totescàs abans 1914 cal notar un molon de conferéncias per obténer aquel drech : per exemple a Nimes, lo 2 de junh de 1911, « Melle M. Clément, professeur au Lycée de jeunes filles de Bordeaux » tracta d'aquela question e son discors serà tirat a despart coma lo de Maria Gasquet.

En abril de 1914, un referendum iniciat pel *Journal*¹, las organizacions sufragistas² e de personalitats coma Séverine³, jornalista parisenca, foguèt organizat. Demest las ciutats ont aquel vòte se faguèt, una tièra del Miègjorn : Bordèu, Vilanuèva d'Òlt, Agen, Montalban, Tolosa, Lescar, Pau, Auloron, Seta, Marselha, Privàs, Tolon, Niça, Dinha, Valença e Diá. Sul plan dels elegits, la mitat dels setze conselhs generals qu'an pres posicion pel vòte de las femnas son del Miègjorn (Huard 1991).

2.4. La situacion de Maria Girard a aquela epòca

Malgrat son educacion, fòra las dralhas comunas, la jove Maria Girard, a setze ans, a rebut la de las filhas d'aquel temps suls conselhs de Mistral. Lo mèstre de Malhana li aviá promés d'èsser reina de la Santa Estela dels Bauges, mas dins un temps de crisi del Felibritge tant auriá aimat que la reina foguèsse una « demoiselle de », e deu a l'insistència de Màrius André, lo premiat dels Jòcs Florals de 1892, qu'o foguèsse estada. Se maridèt amb Joachim Gasquet en genièr de 1896 a Sant Romieg de Provença, son maridatge foguèt lo de la Reina del Felibritge qu'un compte rendut n'es paregut dins lo jornal *L'Aiòli*⁴.

A la debuta de la guèrra en 1914, Maria visquèt amb Joachim dins un mitan d'intellectuals e de pintors, as Ais puèi a París, e entretemps faguèt de viatges en Euròpa e en Russia, e s'engatgèt coma infirmiera a Marselha.

Avèm lo testimoniatge de Camille Pollo-Marin, que sa maire èra la sòrre de Clovis Hugues e son marit, August Marin, lo fondador de l'*Armana marsihés*, que recampèt los escrivans occitans, republicans, socialistas e federalistas⁵. Camille contèt aprèp la mòrt de Maria en 1962 cossí li venguèt la vocacion de conferencièra abans la d'escrivana ; parlant dins una amassada de caritat pels soldats, los nhafrats e los malaüroses, ne diguèt : « Ce fut une conférencière sans égale, traitant de tous les sujets avec science, mémoire et émotion » (Marin 1963 : 17).

Contunhèt Maria Girard-Gasquet doncas amb de conferéncias per la Crotz Roja, mas faguèt pas qu'aquò e participèt al « Comité de Marseille pour le suffrage des femmes » que sa presidenta èra dòna E.-Marc Fraissinet. Una sòcia titulara, misè Rose Deborde, « étonnante et moderne directrice de collègue » (Guyot-De Lombardon e Jouannaud-Besson 2011 : 51), èra amiga amb Maria Gasquet. Trobam la marca de la conferéncia de Maria dins los comptes renduts de las amassadas generalas de l'« Entraide féminine » de Marselha. Dins lo d'abril de 1919, ont causiguèron d'aderir a l'« Union française pour le suffrage des femmes », saludan « Mmes Gasquet et Robert Crémieux pour deux captivantes causeries faites à nos Alliées » (Entraide féminine 1919). L'annada seguenta lo compte rendut de l'amassada soslinha que Maria n'a facha una dins lors membres sus Mistral (Entraide féminine 1921).

---

¹ G. Téry, son director, n'aviá donat l'idea.

² S'agís d'un plebiscit de femnas organizat en parallèl del primièr torn de las eleccions legislativas d'abril de 1914 sus l'iniciativa de sèt personalitats sufragistas.

³ Séverine, nascuda Caroline Rémy (1855-1929). Veire Couturiau (2001).

⁴ En fach tres numèros, d'aprèp Jouveau (1971 : 241).

⁵ D'aprèp Glaudi Barsotti, sul sit de Leis Amics de Mesclum : <http://www.amesclum.net/JBiblioteca.html>

Perseguiguèt amb aquelas conferéncias, nos ditz Camille Marin citant en 1929 « l'Université des Annales sur les poètes du soleil » e Lion, « La femme à travers les âges ». Las autoras de la dobla biografia citan tanben una facha a Lisieux que ne sabon pas la data exacta, mas que sembla de las annadas vint.

3. Lo tèxt de *Féminisme et tradition*

3.1. Origina del tèxt

Es segur un de sos primièrs tèxtes publicats s'es pas lo primièr. Son primièr libre, *Une fille de saint François*, o serà sonque en 1921.

Lo tirat a despart del quotidian *Le Petit Marseillais*, datat de 1919, es entitolat *Féminisme et tradition*, conférence faite pour la première fois à Marseille sous la présidence de Mme Marc Fraissinet le 13 Juin 1918 ». Una nòta a la primièra pagina indica :

Le comité de Marseille pour le suffrage des femmes tient à ce que le texte de cette conférence, qui paraît en pleine victoire mais fut écrit aux heures sombres de la guerre, soit publié sans modification. Ces pages demeureront un vivant témoignage de nos travaux du printemps 1918.

Aquela confèrènciá se passèt doncas del temps de la guèrra de 1914, la Primièra Guèrra mondiala, que sa debuta faguèt sos cent ans al mes d'agost de 2014. Aquela guèrra es un fracàs tant en 1917 coma en 1918⁶. Se nos referissèm a la biografia citada e al tèxt de Maria, lo rescontre entre l'autora e las « municionetas » se faguèt en julh de 1917⁷. Maria Girard-Gasquet s'asserenava sus las nautors d'Ieras. S'èran quitats amb lo Joachim.

Las femnas que trabalhan dins las fabricas de guèrra, las « municionetas » (Collectiu 2004 : 65), son, en 1917, 400 000, siá lo quart de la totalitat dels trabalhadors d'aquel sector. Fargan d'obuses, es lo cas dins lo tèxt a La Lònda dei Mauras, de las trabalhadoras del campèstre que la guèrra menèt a la fabrica. I demoraràn pas, que tre la fin de 1918, coma las autras tornaràn a l'ostal o a la mimòsa.

Enfin, quand lo tèxt foguèt estampat, la guèrra èra acabada, mas i aviá pas encara de drech de vòte per las femnas, mentre que Maria Girard-Gasquet aviá dich en 1918 a prepaus de las femnas de Cartage : « Et la Victoire vint, tout naturellement, tout glorieusement, comme viendra la nôtre » (Gasquet 1919 : 9).

3.2. Tradicion, istòria e feminisme

Tre l'introduccion de las vint-e-sèt paginas de sa conferéncia, Maria Girard se plaça en feminista (Gasquet 1919 : 1) :

---

⁶ Sul teatre de la guèrra, lo fracàs de l'ofensiva del *Chemin des Dames* a fach entre lo 16 d'abril e 9 de mai 187 000 tuats franceses e 167 000 alemands. A la fin de julh se fa la tresena batalha d'Ipres. A la prima de 1918 i aviá d'atacs aerians sus París e la tresena ofensiva dels alemands al *Chemin des Dames*. Èran « les heures sombres de la guerre ».

⁷ Tre novembre de 1916, sèt moviments sufragistas an tornat demandar « le droit de suffrage municipal dans son intégralité » (Huard 1991 : 223).

Avant de partir avec nous pour une longue randonnée à travers des siècles d'histoire, permettez-moi de vous conter d'abord comment je fus amenée à choisir, parmi tant d'aspects essentiels de la question féministe, le point de vue traditionnel et quelle préoccupation d'avenir m'a fait chercher des garanties dans le passé.

Cal dire que se per nosautres lo títol pòt paréisser un oximòr, la question se discutís a partir de la tradicion dempuèi de temps (lo sègle XVII, per exemple), tradicion compresa aquí coma istòria de la nacion, amb un cèrt parallèl amb la religion. Los antifeministas coma Théodore Joran e son *Suffrage des femmes* en 1913 o las feministas coma Hubertine Auclert amb *Le Vote des femmes* en 1908 i consacran mantuna pagina.

Trobam doncas dins lo tèxt de Maria Girard una tièra d'arguments ja emplegats per Hubertine Auclert, la fondadora en 1883 del *Suffrage des femmes*, coneguda per son intervencion dins lo primièr Congrès obrièr socialista de Marselha en 1879, ont faguèt figurar aqueste article 5 : « égalité civique et politique de la femme ». Notarem qu'Hubertine Auclert dins sos exemples ne dona mantun del Miègjorn, coma lo de Cornonterral, a costat de Montpelhièr, ont : « le 8 août 1334 l'établissement du consulat fut mis aux voix et sur 175 votants pour cet établissement, on trouve 37 noms de femmes » (Auclert 1908 : 72).

Maria Gasquet consacra las primièras sièis paginas a las ancianas civilizacions (« Egypte, Grèce, Rome ») abans de passar a l'Edat Mejana ; fa mòstra d'una grand conneissença de l'istòria, del feminisme ; cita Condorcet (Condorcet-O'Connor e Arago 1847-1849), ont « La constituante [...] nous assimilant aux mineurs, nous interdit par un décret du 28 juillet 1784 jusqu'au droit de nous réunir » ; e de las feministas se'n rapòrta a Marie Deresme, fondadora en 1869 de la « Société pour l'amélioration du sort de la femme et la revendication de ses droits ». Maria Girard evòca coma las e los autres feministas « les États généraux de Philippe le Bel à Notre Dame de Paris, les Trèves de Dieu, les paires, les mairesses les ambassadrices de France, le Pape Innocent IV ».

Amb aqueles exemples de vòte de las femnas, cal demostrar que las femnas an votat, es la novetat qu'arrèsta en particular las femnas del pòble. O ditz la conferencièra de Nimes en pausant la question a sa femna d'ostal, es la responsa de las « municionetas » que nos en parla Maria Girard. Pasmens, ni ela ni misè Clément tanpauc parlan pas del vòte qu'existís alara en França : lo vòte e l'eligibilitat de las femnas obrièras als prodòmes tre 1907.

3.3. Originalitat de Maria Girard

Sabèm pas – benlèu que se podriá trobar – la composicion del public de la conferéncia, borgeses de Marselha o gents de classas mescladas... Mas sabèm que la faguèt per las femnas del pòble, o ditz en s'adreçant a las « municionetas » (Gasquet 1919 : 4-5) :

Je vais encore mieux chercher dans les livres et je vous ferai savoir d'une manière sûre où et quand dans l'ancienne France, nous disions notre mot à la commune, à la fabrique, au conseil de paroisse, en compagnie de nos maris, de nos enfants, de nos pères.

Lo rescontre entre Maria e aquelas femnas es un vertadièr reportatge que pòrta d'informacions sus aquel temps : la transformacion d'obrièras del campèstre (de mimòsa) en obrièras d'usinas, de l'utilizacion del tren coma mejan de transport quotidian, lo passatge de la filosa al brocatge (Gasquet 1919 : 2) :

Un soir d'excursion, comme j'attendais sur un quai de halte le passage du train, je vis venir à moi à travers champs, une quinzaine de femmes qui s'apprêtaient évidemment à me rejoindre. Un peu surprise de voir des paysannes en habit de travail se mettre en route au crépuscule, j'interrogeais l'homme d'équipe.

– Où va donc tout ce monde ?

– Faire des obus à l'usine, me répondit-il. On en a bâti une monstre à la Londe. Ah, ça n'a pas traîné ! On a jeté le bois de mimosa par terre et six semaines après on travaillait !

– Mais où a-t-on trouvé des ouvrières ?

– Partout dans les fermes ! Le petit train du littoral les amène matin et soir. Celles-ci sont apparemment de l'équipe de nuit.

Comme elles passaient la barrière, il leur cria, vaguement galantin : « Bonsoir, les municionettes, vous bilez pas le train a 45 minutes de retard ».

45 minutes de retard c'était aussi 45 minutes de repos, mais comme dans cette gare composée d'un poteau et d'un buisson de roses, il n'y avait pas plus de banc que de salle d'attente, les femmes s'installèrent au bord du trottoir, les pieds calés contre le rail ; les plus vieilles tirèrent un tricot de leur poche, les plus jeunes un crochet et la causerie commença.

Mas met en debat tanben la contradiccion entre lo feminisme e la lucha de classas, i a aguda la Revolucion en Russia :

Je les regardais, ayant au cœur ce sentiment indéfinissable qui nous étreint toujours, nous bourgeoises devant la femme qui peine pour gagner son pain, sentiment complexe, un peu pénible, fait de beaucoup de respect et de tendresse mais que nous n'osons pas exprimer tant les rapports de la solidarité féminine sont obscurcis par la lutte des classes [...]. La dévorante égalité me labourait le cœur... [e encara] Je ne sais presque rien des questions ouvrières, rien que des chiffres que je n'ai pas vu vivre.

Totjorn nos podèm demandar se lo dialòg entre Maria e las « municionetas » existiguèt vertadièrament, mas, s'es l'autora que l'inventèt, a ja comprés la division sexuada del trabalh e de la paga. Fa dire a una vièlha en provençal a prepaus dels òmes :

A la fin de la journée, on les paye deux fois plus que nous. On a décidé une fois pour toutes que l'habileté (elle disait ces mots intraduisibles : lou biais, lou gäubi), vaut moins cher que la force, et je vous garantis que dans la vie d'usine on n'oublie pas de nous le faire savoir.

La lenga que Maria Girard aprenguèt amb lo pòble « dans les mas de la Provence Mistralienne » (Gasquet 1919 : 3), la torna dire dins una frasa que fa la transicion amb las recèrcas (Gasquet 1919 : 4) :

Aco es pas lou tout de s'en ana vouta ! Mai se crèses qu'es rèn per uno femo de faire ço que s'es jamai fa⁸ !

A costat d'aquesta lenga, lo provençal tornarà amb tres vèrses de Mistral tirats d'*I felibre catalan*. Remarcarem que lo provençal es pas revirat en francés, significa doncas que totòm lo compren.

---

⁸ Lo provençal es transcrich dins la grafia de Maria Gasquet.

3.4. Lo federalisme

3.4.1. Lo federalisme en tela de fons

Se cal remembrar qu'als Bauges en 1892 (Jouveau 1971), Màrius André, que causiguèt Maria per reina, profechèt de sa presa de paraula de premiat per far un escandal en sostenent la declaracion federalista dels joves. Cal apondre que lo paire de Maria èra republican e que los federalistas èran pas totes coma Maurràs, de drecha o de drecha extrèma. Maria, que signèt pas aquela declaracion pr'amor qu'èra una femna, doncas menora, èra pròcha d'aqueles joves. Los federalistas foguèron acusats de separatisme.

Aquela reflexion se vei dins son explica de la fin del drech de las femnas (Gasquet 1919 : 16) :

notre droit de suffrage reposait sur ce droit municipal que nous réclamons aujourd'hui [...] il sombra avec la navrante politique de Richelieu et de Louis XIV, faisant de la centralisation et du gaspillage à outrance [...] les fit trafiquer dans chaque ville et dans chaque village des libertés dont la longue suite des Capétiens et des Valois garda si grand souci et si grand respect.

Apondrà dins sa conclusion :

C'était avec raison que tant de siècle de vie municipale ont consacré chez nous l'équivalence des sexes devant la responsabilité du foyer.

Aquela analisi es pròpria de Maria Girard Gasquet, a mai se las Comunas de l'Edat Mejana servisson tanben dins l'argumentacion d'Hubertine Auclert. Notarem que lo tèxt es dich del temps de la guèrra e que Maria ten amb sos arguments un compés entre Nòrd e Sud de França, fasent fin finala de patriotisme francès a mai s'escriguèt : « Au XIVe siècle les femmes sont électeurs dans tout le Midi de la France » (Gasquet 1919 : 12).

3.4.2. Mistral : I felibre catalan

Los vèrses de Mistral eissits d'*I felibre catalan*, que tracta de l'istòria dels occitans e catalans, son de 1860, periòde federalista del Mèstre :

Alor avian de conse e de gran ciéutadin
Que quand sentien lou dre dedins
Sabien leissa lou rèi deforo

Dubrisson sus l'origina del balotatge, lo vòte as Ais pel conse amb de bòlas, balòtas en provençal (Gasquet 1919 : 13) :

C'est de là qu'est venu le mot ballottage, *Baloto*, en provençal [...]. C'est par les grains et les boulettes que furent élus hommes et femmes aux Etats généraux de Philippe le Bel, ces États généraux que Michelet appelle « l'ère nationale de la France, son acte de naissance »

Ais es pas lo solet luòc ont un vòte parièr se faguèt e Paul Viollet, un istorian citat per Maria Girard, dona d'exemples (Montpelhièr, Nimes, Someire) ont las bòlas son en usatge per la causida dels conses.

3.5. Un programa de melhoraça de la vida

La conferéncia s'acaba sus un vertadièr programa de melhoraça de la vida de cada jorn de totas e totes, la guèrra acabada e lo drech de vòte obtengut per totas las femnas (Gasquet 1919 : 22-23) :

N'oubliez pas, Messieurs, que nous ne sommes ni vos idoles, ni vos servantes, mais que nous sommes demeurées ces compagnes attentives, travailleuses, adroites, qui vous ont aidé jadis à bâtir l'exemplaire cité française [...].

Travaillons tous et toutes ensemble, et je ne dis pas, et je ne dis pas Messieurs amenez-nous vers l'avenir meilleur, c'est que déjà nous connaissons la route, car nous aussi filles de France [...]

Mas en 1919 lo Senat bloquèt lo drech de vòte de las femnas, que l'obtinguèron sonque en 1944 e per decret-lei.

Conclusion

Marc Décimo, linguista e istorian de l'art, entitolava son article sus la biografia dels Gasquet : « Joachim Gasquet n'est-il que l'ami de Cézanne & Marie Gasquet l'épouse de Joachim ? » (Décimo 2012). Amb *Féminisme et tradition*, pensam d'aver mostrat que, dins lo periòde de la guèrra de 1914, Maria Girard-Gasquet foguèt una femna engatjada dins los dreches de las femnas, sens doblidar, a mai se la ten a distància, la lenga de son paire (al sens pròpri) e de Mistral. Sembla doncas que Maria Girard-Gasquet foguèt una femna de son temps amb de reflexions sus las condicions de las femnas, a mai las de las obrièras, que se son perseguidas dins sos libres, considerats sonque per sas biografas coma crestians, mas que, coma *Ce que les femmes disent des femmes* (Gasquet 1931), me semblan de mostrar las femnas dins lors vidas e lors escriches, pasmens totjorn sonque per la literatura francesa.

Apondrai que la comparason entre los arguments istorics de Maria Girard-Gasquet e los d'Hubertine Auclert dubris tanben una dralha dins la recèrca sus la respelida diacronica de l'occitan e la del feminisme al sègle XIX.

Avèm doncas amb Maria Girard-Gasquet un exemple de Reina del Felibritge qu'es pas sonque una « poétique potiche » segon l'expression de F. Martel (2010 : 106), a mai se foguèt causida dins aquel biais. Nos podèm pausar la question per las autras.

Bibliografia

AUCLERT, Hubertine (1908) : *Le Vote des femmes*. París : Giard & Brière.

BLIN-MIOCH, Rose (2013) : *Lettres de la Félibresse rouge Lydie Wilson de Ricard (1850-1880)*. Montpelhièr : Presses universitaires de la Méditerranée.

BLIN-MIOCH, Rose (2014) : « *Lo Pan dóu pecat* de Teodor Aubanel dins la batèsta sul maridatge al sègle XIX ». In : ALÉN-GARABATO, Carmen ; TORREILLES, Claire ; VERNY, Marie-Jeanne (ed.) : *Los que fan viure e treslusir l'occitan. Actes du Xe congrès de l'AIEO (Béziers, 12-19 juin 2011)*. Lemòtges : Lambert-Lucas, p. 804-813.

- CLEMENT, M^{ELLE} M. (1911) : *Conférence sur le suffrage des femmes*. Nîmes : Imprimerie coopérative « La Laborieuse ».
- COLLECTIU (2004) : *Les Mots de l'histoire des femmes*. Tolosa : Preses universitaires du Mirail ; CLIO HFS.
- CONDORCET-O'CONNOR, Arthur ; ARAGO, François (1847-1849) : *Œuvres de Condorcet*. 12 vol. Paris : Firmin Didot Frères.
- COUTURIAU, Paul (2001) : *Séverine, l'insurgée*. Mónegue : Éditions du Rocher.
- DECIMO, Marc, (2012) : « Joachim Gasquet n'est-il que l'ami de Cézanne & Marie Gasquet l'épouse de Joachim ? ». *Acta Fabula*, XIII-4. Publicacion electronica. Disponibla sus : <http://www.fabula.org/revue/document6906.php>
- ENTRAIDE FÉMININE Marseille (1919) : *Compte-rendu de l'année 1918*. Paris : Bibliothèque Marguerite Durand. Disponible sus : <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k6560593f/f31.image.r=Gasquet.langFR>
- ENTRAIDE FÉMININE Marseille (1921) : *Compte-rendu de l'année 1920*. Disponible sus : <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k65605958/f9.image.r=entraide%20f%C3%A9minine%20assembl%C3%A9e%20g%C3%A9n%C3%A9rale%2012%203%201921>
- GASQUET, Marie (1919) : *Féminisme et tradition*. Marselha : Le Petit Marseillais.
- GASQUET, Marie (1921) : *Une fille de saint François*. Paris : Flammarion.
- GASQUET, Marie (1931) : *Ce que les femmes disent des femmes*. Paris : Flammarion.
- GASQUET, Marie (1941) : *Une enfance provençale. Suivi de Gai-Savoir*. Paris : Flammarion.
- GUYOT-DE LOMBARDON, Chantal; JOUANNAUD-BESSON, Magali (2011) : *Marie et Joachim Gasquet : deux écrivains de Provence à l'épreuve du temps. Une biographie littéraire*. Ais de Provença : Académie d'Aix Éditions.
- HUARD, Raymond (1991) : *Le Suffrage universel en France 1848-1946*. Paris : Aubier.
- JORAN, Théodore (1913) : *Le Suffrage des femmes*. Paris : Hector Savaète. Disponible sus : <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k553481>
- JOUVEAU, René, (1971) : *Histoire du Félibrige*. Vol. I. Nîmes : Imprimerie Bene.
- MARIN, Camille A. (1963) : *Souvenirs félibréens*. Sant Romieg : Sous les Aupilles. Disponible sus : <http://www.cieldoc.com/libre/integral/libr0244.pdf>
- MARTEL, Philippe (2010) : *Les Félibres et leur temps : renaissance d'oc et opinion (1850-1914)*. Bordèu : Presses universitaires de Bordeaux.
- MISTRAL, Frederic (1906) : *Discours e dicho*. Avignon : Librairie Roumanille.
- THÉBAUD, Françoise (1998) : *Sociétés, espaces, temps. Écrire l'histoire des femmes*. Lion : ENS éditions.

Enric Pascal de Ròcaguda, primièr romanista ?

Ramon GINOLHAC
Centre cultural occitan d'Albigés

Son nom francés es Henri-Paschal de Rochegude. Lo grand pairal èra un Paschal de Saint-Juéry, del nom d'un vilatge a l'èst d'Albi, vèrs Sant Africa. Enric èra nascut as Albi en 1741 e i moriguèt en 1834. Los trabalhs presentats aquí, los a menats a París entre 1791 e 1801, ont frequentava de longa la Bibliotèca nacionala, puèi as Albi, ont s'èra retirat. Enric de Ròcaguda es conegut per sos dos obratges publicats en 1819 sens nom d'autor: *Le Parnasse occitanien ou Choix de poésies originales des troubadours* (Rochegude 1819a) e *Essai d'un glossaire occitanien pour servir à l'intelligence des poésies des troubadours* (Rochegude 1819b).

1. Lo Parnasse

Lo *Parnasse* es sonque una partida dels manuscrits *1* e *Ibis* servats a la mediatèca d'Albi. Lo manuscrit *1* èra prèst tre 1797 (580 paginas de 44 centimètres per 29 centimètres) ; conten de vidas e pèças de trobadors. Lo prefaci de dètz-e-sèt paginas correspond al prefaci del libre ; l'autor i presenta los trobadors e a una percepcion clara dels païses de lenga d'òc ; emplega lo nom *Occitanie* tre la primièra pagina. Sosten que los trobadors an precedit los *trouvères*. Dins lo meteis format, lo manuscrit *Ibis* conten dins la primièra partida una seguida de 350 paginas : pèças de trobadors, taula de las pèças amb referéncias dels manuscrits copiats, taulas de noms de personatges e taula de noms de luòcs. Lo trabalh de Ròcaguda es precis e modèrne. A la fin de la segonda partida del manuscrit *Ibis*, 102 paginas porgisson de pèças adicionalas e de complements a partir de manuscrits d'Itàlia en particular, seguits de las taulas correspondentas. Al total, los dos manuscrits presentan mai de 300 trobadors, mentre que sonque 138 figuran dins l'obratge estampat en 1819. Per cada trobador, lo libre balha pas qu'una partida de l'òbra recampada dins los manuscrits : 6 pèças de Guiraut Riquièr sus 92 ; 5 pèças de Guiraut de Bornelh sus 69 ; 12 pèças de Pèire Cardenal sus 67 ; 3 pèças de Gaucèlm Faidit sus mai de 57 ; 4 pèças de Raimbaut de Vaqueiràs sus 49 ; 11 pèças de Pèire Vidal sus 48 ; 6 pèças de Raimon de Miraval sus 47 ; 3 pèças de Bertrand de Bòrn sus 43 ; 2 pèças d'Aimeric de Pegulhan sus 43 ; 3 pèças de Bernat de Ventadorn sus 41 ; 2 pèças d'Uc de Sant Circ sus 37 ; 4 pèças de Raimbaut d'Aurenja sus 32 ; 2 pèças d'Arnaut de Maruèlh sus 30.

2. Lo *Glossaire*

Lo manuscrit *Ibis* conten tanben lo *Glossaire* amb son prefaci, siá 126 paginas. Aquel prefaci es représ dins lo *Glossaire* estampat. Òm pòt consultar as Albi los manuscrits que Ròcaguda a copiats en mai de las poesias per compausar lo *Glossaire* e que figuran tanben dins la lista balhada a la fin del prefaci del libre : un Novèl Testament de la debuta del sègle XIV, *La Vida de sant Onorat*, lo *Tractat de las vertuts e dels vicis*, lo *Tractat de vertuts* de Bèda, lo *Tractat de jurisprudéncia*, doas versions de *Jaufre*, lo *Roman de Girard de Rosselhon*, *Filomena*, lo *Libre de Senèca*, la darrièra partida del *Breviari d'amor*, los *Salmes* en catalan... e sustot *La Cançon de la Crosada*. Ròcaguda indica qu'aquel poèma, desconegut dels autors de *Histoire générale du Languedoc* (Vaissète e Devic 1745), es important. La transcripcion meritariá d'èsser agachada de prèp per un especialista. Ròcaguda a mes de temps per copiar aqueles tèxtes e causir los mots que figuran dins lo *Glossaire*. Lo manuscrit *Ibis* deviá èsser acabat al torn de 1800, coneissèm pas la data precisa.

La *Réserve Rochegude* conten, al total, 19 manuscrits de la man de Ròcaguda suls trobadors e sus la lenga d'òc medievala, en particular de trabalhs preparatòris. Dins los prefacis, Ròcaguda fa plan la ligason entre la lenga dels trobadors e l'occitan parlat a son epòca. Afortís que l'occitan s'es format coma las autras lengas romanicas, especialament coma l'italian.

Per sasir l'ample de son trabalh, òm pòt consultar Swiggers (2003). Precisa que Ròcaguda èra un sabent fòrça perspicaç, particularament sus l'origina de las lengas romanicas, l'occitan essent per el una lenga romanica coma las autras. A començat d'indicar lo ròtle dels subtrats e dels superstrats. A de vistas globalas en matèria de cambiament fonetic e defend l'idèa de transicions gradualas inconscientas e « continuistas ». Es conscient dels factors politics e institucionals.

Dins la *Revue du Tarn* de la davalada de 2013, jol títol « Henri Pascal de Rochegude (1741-1834), précurseur des romanistes ? », Joan Thomas (2013) confirma e completa : Ròcaguda enòncia lo procèssus de substitucion linguistica e lo concèpte de diglossia amb una lenga nauta que pren la plaça d'una altra. Es un precursor de la sociolinguistica. Per Joan Thomas (2013 : 491), Ròcaguda afirma

son choix idéologique de défense et de promotion de la langue et de la culture occitanes. Cette orientation est maintes fois affirmée dans la correspondance, dans les introductions à ses ouvrages et par l'ensemble de son travail.

3. Ancian francés

Dins lo meteis temps, Ròcaguda a copiat un nombre important de manuscrits en ancian francés. Òm pòt citar: *Le Chevalier aux deux épées*, *Lancelot de la charrette*, *Le Roman de la rose*, *Florimont*, *Érec et Énide*, *Floire et Blancheflor*... e tanben de contes, de *fabliaux*, los *Dialogues de saint Grégoire*, *La Règle de saint Benoît*... A compausat un *Chansonnier* que recampa 1453 « chansons de trouvères ». Dins un prefaci cortet, indica : « Imitateurs presque serviles des troubadours, en s'emparant de leurs idées et de leurs expressions, ils ne purent leur dérober ni l'harmonie du langage, ni le mérite de l'invention ». En volum, los escribes d'ancian francés son equivalents als escribes en occitan dels sègles XII e XIII. Aquel trabalh es pas estat estampat, ni gaire estudiat.

Retirat as Albi, Ròcaguda contunha de s'interessar tanben a l'ancian francés. Saluda positivament la publicacion del *Glossaire de la langue romane* de Jean-Baptiste de Roquefort en 1808 (Roquefort 1808), mas lo tròba incomplet e s'ocupa de lo completar. Acaba pas aquel trabalh ; Jean-Baptiste de Roquefort el meteís publica *Supplément au Glossaire de la langue romane* en 1820 (Roquefort 1820).

4. Un poliglòt

Dins los manuscrits de la man de Ròcaguda, òm tròba de tèxtes en castelhan, en italian, e dins divèrsas lengas del mond. Per exemple, a copiat dos còps, dins dos formats diferents, *Obra de Burlas que se dice « El pleyto del manto », sacada del Cancionero general* (Toledo, 1517). Ròcaguda parlava francés, occitan – el disiá *occitanien* –, italian, castelhan e anglés. Legissiá lo grèc, lo latin, l'ancian francés, lo portugués, lo catalan e, probable, l'alemand. Indica que la coneissença del latin e de divèrsas lengas romanicas l'a ajudat fòrça pel trabalh sus l'occitan medieval.

5. Correspondéncia entre Raynouard e Ròcaguda

A partir de 1815, Raynouard li a demandat de correspondre amb el, sollicitant son ajuda. Los eiretièrs an trobat 37 letras de l'academician, mandadas fins a 1830 (Floch e Floch 2007). 36 d'aquelas letras son publicadas per Francés Pic sul sit de l'Universitat de Viena (Pic 2011 : 107-118). Òm coneis una letra de Ròcaguda a Raynouard datada del 21 de julhet de 1816¹. Òm i pòt relevar la frasa « notre langue n'étant pas plus limousine que gasconne, languedocienne, ou provençale ». Ròcaguda sap l'unitat e la diversitat de la lenga. Indica tanben : « Je ne renonce pas à l'impression de mon recueil, quoique la grêle m'ait déjà [sic] causé du dommage, et puisse m'en causer encore ». Per mai d'una rason, per nosautres desconegudas, marcarà pas son nom.

Aquelas letras balhan l'impression que Ròcaguda demòra reservat envèrs Raynouard. Pr'aquò, dins una letra de 1823 al secretari de l'Acadèmia dels Jòcs Florals, indica que respond a la demanda de Raynouard de balhar pel *Lexique roman* d'exemples sus 2000 mots del *Glossaire*, un trabalh pesuc per un òme de 82 ans :

Je suis en ce moment occupé par notre confrère Raynouard. Il se propose de donner dans quelques mois un lexique roman, sur le même plan que sa grammaire. En conséquence il m'a fait parvenir une liste d'environ deux mille mots tirés de mon glossaire, desquels il me prie de lui fournir des exemples. Ce n'est pas une petite besogne qu'il me taille, car il faut que je relise mes recueils, qui sont considérables. Mais pour l'obliger, et pour illustrer notre ancienne langue, bien plus douce que celle dont nous nous servons, je m'y prête volontiers, et j'y consacre dix heures par jour. Toulouse ayant été, pour ainsi dire, la capitale des troubadours, en facilitant leur intelligence nous les faisons revivre ; et nous remplissons un devoir académique.

M. Raynouard croit que son ouvrage aura quatre volumes in-8°. Je tâcherai de ne pas retarder l'impression².

---

¹ Mediatèca Pierre Amalric, Albi. Fons Ròcaguda, ms. 238.

² Letra de l'11 de junh de 1823, Académie des Jeux Floraux de Toulouse. *Correspondance*, vol. 2, 1821-1835.

6. Ròcaguda, primièr romanista ?

S'es consacrat a las lengas romanicas prèp de vint ans abans Raynouard o Schlegel. Vesi pas qual, abans el, auria fach un trabalh tant important, tan precis, tan portaire d'avenidor sus de lengas romanicas màgers (occitan, italian, francés, castelhan...), sus lor formacion, lor evolucion. Ai l'impression que cap de sas afirmacions es pas estada contradicha dins los trabalhs ulteriors. En 1935, Josèp Salvat escrivia : « Rochegude n'avait pas eu de maîtres, et fut heureusement guidé dans son travail par un flair remarquable de critique » (Salvat 1935 : 28).

7. L'occitan de son temps

Ròcaguda a tanben trabalhat sus la lenga parlada a la debuta del sègle XIX. A entamenat la redaccion d'un diccionari, trobant que lo de de Boissier de Sauvages (1756), lo melhor segon el, èra pas plenament satisfasant. A notat de biaisses de dire e lor traduccion en francés, a revirat en occitan de noms de plantas. Mai que mai, a escrich un diccionari de rimas d'aperaquí 13 000 dintradas : segon Cristian Laus (1989-1990), es la pròva d'una coneissença precisa de la lenga parlada e del vocabulari lengadocian. Pensi tanben que marca atal sa volontat d'obrar per l'avenidor de la lenga. Subretot a compausat un recuèlh de 220 cançons o tèxtes de la fin del sègle XVIII e de la debuta del sègle XIX : cançons d'amor, nadalets, cançons burlescas, cançons « politics ». Qualques autors son d'Albigés, mas la majoritat de las pèças son sens nom d'autor. Òm ne tròba de versions un pauc diferentas dins d'autres parçans, especialament a Montpelhièr, en particular a cò dels fraires Auguste e Cyril Rigaud. A dins sa bibliotèca, d'òbras de Pèir de Garròs, Godolin (sièis edicions diferentas), Guilhèm Adèr, Claudi Garcin, d'Astròs, Joan-Batista Fabre, Peiròt, Napian, los fraires Rigaud, August Tandon, Loís Aubanèu, Pelabon, Daubian, Bergeyret Lo Nebot (bibliotèca Rochegude, Albi).

Soi pas d'acòrdi amb las afirmacions de Francesca Zantedeschi (2013 : 72) dins *Une langue en quête d'une nation*, segon las qualas

il n'est pas en situation d'imaginer un devenir littéraire ou politique autonome pour l'Occitanie... Ce conditionnement le pousse donc à construire une Occitanie littéraire, dont les limites ne dépassent pas ceux d'un souvenir historique idéalisé.

De mai, se distinguís de Raynouard e Fabre d'Olivet, « porteurs d'une idée très répandue, à savoir que, par sa perfection et sa pureté, la langue d'oc serait l'ancêtre directe et légitime de la langue française » (Zantedeschi 2013 : 73). Coneis los eschiches de Bastero e afirma tre las annadas 1800 que « S'il existe des langues mères, l'occitanien n'est pas de ce nombre », mas s'es format coma las autras lengas romanicas a partir del latin parlat dins las regions de l'Empèri roman.

8. Un precursor mesconegut

Enric de Ròcaguda es estat un precursor mesconegut. Per falta d'argent, sola una partida de son trabalh es estada publicada amb un retard de vint ans o mai. A sa mòrt, en 1834, l'eiretièra a gardat embarrats los manuscrits e la màger part dels libres. A

calgut esperar 1885 per los descobrir e sola una partida de la comunautat scientifica n'es estada assabentada.

Per melhor far conéisser l'òbra de Ròcaguda, lo Centre occitan Rohegude ven d'editar un libre que presenta divèrsas facietas del personatge : *Henri Paschal de Rohegude : fragments d'universel. Enric Pascal de Ròcaguda : òme d'òc e ciutadan del monde* (Collectiu 2012). En seguida, a fach espelir un numèro especial de la *Revue du Tarn* amb cinc contribucions sul romanista (Passerat 2013 ; Thomas 2013 ; Ginolhac 2013a, 2013b ; Tayac 2013). Aquelas doas publicacions balhan una sintèsi dels trabalhs recents sul romanista Ròcaguda.

Bibliografia

BOISSIER DE SAUVAGES, Pierre-Augustin [M. l'abbé de S***] (1756) : *Dictionnaire languedocien-françois ou Choix des mots languedociens les plus difficiles à rendre en françois*. Nîmes [Nîmes] : M. Gaude. Segonda edicion: 1785.

COLLECTIU (2012) : *Henri Paschal de Rohegude : fragments d'universel. Enric Pascal de Ròcaguda : òme d'òc e ciutadan del monde*. Albi : Centre occitan Rohegude

FLOCH, Catherine ; FLOCH, Henri (2007) : *Un homme des Lumières : l'amiral de Rohegude*. Albi : Éditions Grand Sud.

GINOULLAC, Raymond [GINOLHAC, Ramon] (2013a) : « Les manuscrits de Rohegude ». *Revue du Tarn (Rohegude : marin, homme politique, érudit occitaniste)*, 231, p. 495-506.

GINOULLAC, Raymond [GINOLHAC, Ramon] (2013b) : « Rohegude et la langue occitane ». *Revue du Tarn (Rohegude : marin, homme politique, érudit occitaniste)*, 231, p. 507-516.

LAUX, Christian [LAUS, Cristian] (1989-1990) : « Henry-Paschal de Rohegude et la langue de son temps ». *Revue du Tarn*, 135, p. 431-436 ; 136, p. 779-788 ; 138, p. 325-330 ; 139, p. 539-546.

PASSERAT, Georges [PASSERAT, Jòrdi] (2013) : « Le romaniste Rohegude et l'Académie des Jeux Floraux ». *Revue du Tarn (Rohegude : marin, homme politique, érudit occitaniste)*, 231, p. 475-481.

PIC, François (2011) : *La Bibliographie de l'écrit imprimé (en) occitan de la fin du XVe à la fin du XVIIIe siècle. Du corpus à la constitution de l'objet : matériaux pour l'histoire externe de la littérature occitane*. Dissertacion (574 p.). Viena : Universität Wien. Disponible sus : http://othes.univie.ac.at/16757/1/2011-11-02_0746174.pdf

ROHEGUDE, Henri-Paschal de [M. de ROHEGUDE ; RÒCAGUDA, Enric Pascal de] (1819a) : *Le Parnasse occitanien ou Choix de poésies originales des troubadours, tirées des manuscrits nationaux*. Tolosa : Bénichet cadet.

ROHEGUDE, Henri-Paschal de [H.-P. de ROHEGUDE ; RÒCAGUDA, Enric Pascal de] (1819b) : *Essai d'un glossaire occitanien, pour servir à l'intelligence des poésies des troubadours*. Tolosa : Bénichet cadet.

- ROQUEFORT, Jean-Baptiste-Bonaventure (1808) : *Glossaire de la langue romane*. 2 vol. Paris : B. Warée ; Imprimerie de Crapelet.
- ROQUEFORT, Jean-Baptiste de (1820) : *Supplément au Glossaire de la langue romane*. Paris : Chasseriau et Hécart.
- SALVAT, Joseph (1935) : *Discours sur l'amiral de Rochemond, maître ès-jeux floraux (1741-1834), à l'occasion du centenaire de sa mort*. Tolosa : Impr. Douladoure frères. 32 p.
- SWIGGERS, Pierre (2003) : « Une perspective "occitanienne" sur l'histoire et l'élaboration des langues romanes : les vues de Henri-Pascal de Rochemond ». In : VANNESTE, Alex ; DE WILDE, Peter ; KINDT, Saskia ; VLEMINGS, Joeri (ed.) : *Mémoire en temps advenir. Hommage à Théo Venckelees*. Lovaina ; Paris : Peeters, p. 437-452.
- TAYAC, Michel (2013) : « Le manuscrit n° 9 : recueil de chansons ». *Revue du Tarn (Rochemond : marin, homme politique, érudit occitaniste)*, 231, p. 517-526.
- THOMAS, Jean [THOMAS, Joan] (2013) : « Henri Pascal de Rochemond (1741-1834), précurseur des romanistes ? ». *Revue du Tarn (Rochemond : marin, homme politique, érudit occitaniste)*, 231, p. 482-494.
- VAISSÈTE, Joseph ; DEVIC, Claude (1745) : *Histoire générale du Languedoc*. 5 vol. Paris : Jacques Vincent.
- ZANTEDESCHI, Francesca (2013) : *Une langue en quête d'une nation*. Puèglaurenç : IEO.

Les raisons d'une bibliographie

Kathryn KLINGEBIEL
University of Hawai'i

Quel est le rôle de la bibliographie dans la survie de la langue occitane ? En l'absence progressive de personnes pour qui l'occitan est primaire, on risque bientôt de ne plus connaître la langue qu'indirectement, en large mesure grâce aux médiathèques et aux bibliographies qui lui servent de passeports, en documentant la langue à travers textes, études, bandes, disques, films, CD, DVD, posters et objets de collection.

Tous ces objets médiatiques apparaissent, se suivent, se publient, et ne demandent pas mieux que d'être tenus en compte par d'éventuels lecteurs ou consommateurs, d'autant plus que quand ces objets ne sont pas connus, pour ainsi dire ils n'existent pas. En face de la disparition – si lente ou retardée soit-elle – de la langue occitane, les efforts pour documenter toute cette activité ne doivent que doubler et tripler. Nous souscrivons de tout coeur à l'appel lancé lors d'un récent congrès AIEO : « il faut des bibliographies ». Mieux encore, il faut des bibliographies de toute sorte, mais surtout des bibliographies « grand angle ».

Heureusement, la bibliographie n'est pas une discipline à taille unique. Il y a plus d'une façon – et plus d'une raison – de faire de la bibliographie : différents objectifs, différents styles, différents formats, différents degrés de détail. Il suffit de regarder les deux volumes de bibliographie occitane publiés récemment par l'AIEO (Pfeffer et Taylor 2011 et Klingebiel 2012), ou encore le *Bibli'Òc* publié par le CIRDÒC et le Congrès permanent de la lenga occitana (2012), pour voir combien le format et même l'optique peuvent varier d'un effort à l'autre.

Dans le domaine de la linguistique, les raisons des bibliographies comprennent, parmi d'autres, les suivantes : (i) Documenter le travail qui se fait dans de différents domaines intéressant la linguistique : phonétique et phonologie ; morphologie ; syntaxe ; lexique ; étymologie ; dictionnaires ; grammaires anciennes et modernes ; et ainsi de suite. (ii) Documenter les sources d'une recherche (titres cités). (iii) Suivre l'évolution d'une question ou d'un point de recherche. (iv) Documenter la production d'un auteur, d'une maison d'édition, d'une école d'analyse. (v) Documenter le contenu d'une bibliothèque ou d'une collection. (vi) Établir l'historique des éditions d'une oeuvre. (vii) Éviter la répétition des efforts. On connaît plusieurs exemples de répétition dans notre domaine, non seulement à l'échelle du mot, par exemple, *entreb(r)escar* (voir Meylac 1972, Callewaert 1998), mais aussi à l'échelle des projets, par exemple, la *COM*

(*Concordance de l'occitan médiéval* de Ricketts 2001 et 2005), concurrencée par un projet italien, *TrobVers* (Distilo 1999).

Notre objectif aujourd'hui est d'ajouter une raison de plus à cette liste, en proposant d'élargir le champ des recherches au delà de la filière universitaire agréée. Nous tenons à souligner l'importance de documenter l'existence de publications qui paraissent en parallèle à cette filière universitaire scientifique, car l'un des objectifs de la bibliographie « grand angle » est justement de servir d'intermédiaire entre ces deux filières.

Notre optique depuis plus de trente ans est une optique de grand angle. Nous estimons que la linguistique est l'étude de la langue, de ce qui intéresse la langue – non pas uniquement tel linguiste ou telle école d'analyse. Vue de cet angle, toute une gamme de travaux peuvent trouver leur place dans une bibliographie dite « linguistique » : les éditions critiques ayant un sérieux composant linguistique, de même que les études des amis des lettres (souvent membres de sociétés qui se disent, elles aussi, « scientifiques »), les travaux publiés par les non-experts et les étudiants, voire les œuvres de vulgarisation. Même un article très court peut avoir du mérite, ou du moins peut mériter l'attention d'un chercheur pour son contenu brut (éventuel renseignement historique, identification, édition de lettre, document, ou autre), sinon pour l'analyse qui en est proposée.

Avec la publication de nombreux bulletins et volumes de bibliographie, imprimés ou en ligne, l'AIEO soutient les efforts dans ce domaine. On trouve des séries annuelles, parfois gratis, parfois payantes, en Allemagne, en Grande-Bretagne, en Espagne, aux États-Unis. À notre connaissance, elles ne se font plus en France, où les efforts restent plutôt ponctuels. En utile complément, un petit nombre de bases de données ou de sites en ligne comportent un volet bibliographique : en Allemagne, le *DOM* ; en Italie, la *BdT* et *Rialto* ; *Narpan* en Espagne ; aux États-Unis, *CRLN/B*. De plus, il existe un certain nombre de sites qui mettent à disposition des tables des matières de revues scientifiques : *Dialnet* (Espagne, 9000 revues), le *RefDoc* du CNRS, *Persée* (108 revues), et ainsi de suite. A ceux-ci s'ajoutent les sites en libre accès tels *DOAJ*, *OpenEdition* (plus de 400 revues). D'autres efforts ponctuels, y compris les diverses publications du CIDO/CIRDÒC, viennent compléter toutes ces ressources.

Dans une communication faite en 2010 au congrès des romanistes, Aude Wirth-Jaillard (2013) regrette que tant de sources médiévales (documents comptables, testaments, acquits, registres, lettres) restent méconnus des linguistes. C'est un regret auquel nous sommes sensible et auquel nous cherchons à répondre depuis plus de trente ans.

Notre propos est soutenu par la pratique assez récente appelée *crowdsourcing* : littéralement, c'est 'l'approvisionnement par un grand nombre de personnes', ou bien 'l'externalisation ouverte'. On fait appel aux connaissances et au savoir de la foule. Des bénévoles proposent leurs efforts d'eux-mêmes, travaillant à temps partiel, souvent sans salaire, sans forcément se connaître, et sans faire partie d'un cadre organisé. C'est ce genre d'appel à la foule qui explique la création de Wikipédia – tout comme il explique la création de l'*Encyclopédie* au XVIIIe siècle, voire l'invention de la longitude et de la margarine. Le *crowdsourcing* s'est appliqué à la lexicographie (*Oxford English Dictionary*) ; à la traduction (la « localisation », ou traduction en langue locale, sur Facebook et d'autres médias sociaux) ; à la codicologie (*l'Estoria d'España* à l'Université de Birmingham) ; au catalogage des musées, bibliothèques et archives ; et en linguistique, à un grand nombre de projets où le grand public – sinon grand, du

moins un petit public de passionnés – est invité à contribuer à un projet en cours. Le *crowdsourcing* est tout simplement une nouvelle façon d'ajouter à notre savoir – en somme, d'accéder au savoir général et de le rendre à la portée de tous.

Tout ceci dit, il faut bien sûr reconnaître le besoin absolu de garantir un haut niveau de qualité et d'exactitude. Il faudra être attentif aux erreurs, aux malentendus, aux fautes d'analyse et de mauvaise interprétation, mais tout en restant ouvert aux éventuelles contributions susceptibles d'enrichir notre champ de recherche. Alors que rien ne saurait remplacer un contrôle critique, en tant que chercheurs nous avons également la responsabilité de reconnaître et d'affirmer les contributions valables, quelle que soit leur provenance. Le lieu de rencontre de ces contributions, c'est évidemment la bibliographie.

Dans cet âge de l'informatique, où l'on accède aux informations de plus en plus facilement et rapidement, il devient progressivement plus difficile de maintenir une séparation rigide entre ceux qui ont un accès privilégié aux informations et ceux qui n'y ont pas accès : « there is room for both the amateur and the expert in a single forum. Or at the very least in *parallel* forums » (Erwin 2013). Dans le cadre d'une production à deux filières, universitaire et autre, notre propos est simple : que la bibliographie ouvre la voie à une reconnaissance mutuelle. Aujourd'hui on ne peut plus se permettre de perdre de vue quelque contribution que ce soit. On ne peut plus céder à l'habitude de l'exclusivité.

La langue occitane étant devenue ce qu'on pourrait appeler aujourd'hui une langue « du terroir », nous pensons qu'il ne faut pas oublier d'aller la chercher là où elle se trouve : sur le terrain, outre les salles universitaires. La bibliographie « grand angle » est tout à fait indiquée pour servir de forum où les travaux et recherches des uns et des autres – de tous ceux qui s'activent dans ce domaine – puissent se faire connaître.

Références bibliographiques

CALLEWAERT, Augustijn (1998) : « *Entreb(r)escar los motz* : à propos d'un terme poétologique chez les troubadours ». In : GOURC, Jacques ; PIC, François (éd.) : *Toulouse à la croisée des cultures. Actes du Ve Congrès International de l'AIEO (Toulouse, 19-24 août 1996)*. Vol. 1. Pau : AIEO, p. 115-122.

CIRDÒC ; CONGRÈS permanent de la lenga occitana (2012) : *Bibli'Òc : bibliografia lingüística occitana*. Publication en ligne. Disponible sur : <http://www.locongres.org/index.php/oc/ressorsas/bibliografias/260-bibli-oc-bibliografia-linguistica-occitana>

DISTILO, Rocco (1999) : *TrobVers. Lessico e concordanze della lirica trobadorica*. Disponible sur : <http://trobvers.textus.org>

ERWIN, Micah (2013) : « Crowdsourcing the Arcane: Utilizing Flickr (and Google) to Describe Medieval Manuscript Fragments ». Publication sur le blog *Cataloging Medieval Manuscripts*. Disponible sur : <https://micahcapstone.wordpress.com/2013/06/01/crowdsourcing-the-arcane-utilizing-flickr-and-google-to-describe-medieval-manuscript-fragments>

KLINGEBIEL, Kathryn (2012) : *Bibliographie linguistique de l'occitan médiéval et moderne (1987-2007)*. Turnhout : Brepols.

MEILACH, Michail B. [MEYLAC, Michael] (1972-1973) : « Entrebescar los motz ». *Lingvistijeskie isledowanija* 1972, 2, p. 348-356.

PFEFFER, Wendy ; TAYLOR, Robert A. (2011) : *Bibliographie de la littérature occitane : trente années d'études (1977-2007)*. Turnhout : Brepols.

RICKETTS, Peter T. (dir.) (2001) : *Concordance de l'occitan médiéval (COM 1)*. Turnhout : Brepols. CD-Rom.

RICKETTS, Peter T. (dir.) (2005) : *Concordance de l'occitan médiéval (COM 2). Les Troubadours. Les Textes narratifs en vers*. Turnhout : Brepols. CD-Rom.

WIRTH-JAILLARD, Aude (2013) : « Des sources médiévales méconnues des linguistes, les documents comptables ». In : CASANOVA, Emili ; CALVO, Cesáreo (éd.) : *Actas del XXVI Congreso Internacional de Lingüística y Filología Románicas (València, 2010)*. Vol. VII. Berlin : De Gruyter, p. 469-478.

El occitano como visión del mundo

Talis hominibus fuit oratio qualis vita

Galina ROMANOVA
MGIMO – Universidad Estatal de Relaciones Internacionales
Moscú, Rusia

Uno de los principios filosóficos universales, el de la unidad y la lucha de los contrarios, es el fundamento de que ahora, en plena globalización, se esté abriendo paso el interés, no solo teórico, sino también práctico, por los temas, problemas y cosas que parecían relegadas para siempre, si no al olvido, a un segundo plano. Las lenguas minoritarias, sin duda alguna, caben en esta tendencia. Según afirmaba uno de los grandes filólogos rusos, A. Potebnja, cada idioma es único en el cuadro del mundo, en él reflejado (Potebnja 1914: 6):

Si la unificación idiomática y nacional de la humanidad fuera posible, significaría el final del pensamiento humano, sería lo mismo que sustituir el amplísimo abanico de sentimientos y emociones por uno solo, que ya no tendría razón de ser.

Así desarrollaba una de las grandes ideas humboldtianas de que la diferencia entre las lenguas no está tanto en la diversidad formal de los signos lingüísticos, como en la otredad de las estructuras conceptuales que están detrás de estos. Por eso, para un ser hablante es natural aferrarse a lo suyo, buscar sus raíces mentales, su idiosincrasia lingüística, y resulta tan interesante investigar las de otros.

Un tipo modelo de investigador práctico es traductor, cuyo representante ejemplar es un traductor literario. Como tal, en Rusia se debería citar a un gran conocedor de la literatura provenzal medieval, autor de la mejor traducción al ruso de la famosa *Flamenca* (editada en Moscú en 1983), Anatoli Naiman. Es un fino poeta y escritor, que cuenta en su haber mucha poesía medieval lírica francesa, provenzal, italiana, inglesa, en versión rusa. Como lectora, me tiene encantada con el mundo imaginario recreado con los medios de mi idioma materno. Como filóloga, me pone en la encrucijada entre el arrebatamiento y las dudas. Me arrebató el texto entero, pues el traductor ha sabido transmitir no solo la belleza sutil de la poesía, sino también toda la carga pragmática del mensaje original, acompañando sus textos de amplios comentarios historiográficos, culturológicos, lingüísticos. La máxima garantía de la veracidad de la publicación fue el nombre del publicador, el académico ruso Georgui Stepanov, fundador de la filología hispanística en Rusia. Y las dudas las había sembrado el distinguido académico hace varias décadas, ofreciéndome en el examen de historia de idiomas romances, en 1972, cinco pequeñas poesías para que yo adivinara cuáles eran catalanas y cuáles, más bien, provenzales. Me fijé en las formas fonéticas en

los sufijos, pero el examinador me llamó a escarbar en profundidad, tratar de ver diferencias a nivel de idiosincrasias. Fracasé en esta tarea, pero aprobé el examen. Ahora, tras tantos años de estudio y enseñanza del castellano, intento volver con esa idea, no para hacer competencia a los grandes maestros de traducción, sino para tratar de comprender las raíces de las diferencias que el tiempo no ha sabido limar, pese a tantos siglos de convivencia.

La base de esa idiosincrasia lingüística, que algunos filólogos llaman mundividencia y otros mundivisión, la constituyen, ante todo, los conceptos, esas formaciones mentales de núcleo claro y conciso, pero tan difuminadas en su periferia, en las que se apoya, según los padres de la filosofía y lingüística, nuestro pensamiento. La conceptualización es el resultado de la experiencia humana colectiva adquirida en el curso de su interacción con el mundo a través de su propia conciencia y la herencia linguocultural asimilada. El académico ruso Yuri Stepanov, otro gran filólogo hispanista, destaca como el componente más diferencial el axiológico, que se subdivide en tres tipos de valores: universales, étnico-culturales y sociales (Stepanov 2003: 53-54).

Hay valores que, habiendo nacido como étnico-culturales o sociales, van abriéndose paso y se convierten, poco a poco, en universales. En muchos casos el vector es la literatura, que trasciende las fronteras políticas e idiomáticas, influyendo en las mentalidades de los próximos y extraños. El cuadro del mundo o, más bien, los múltiples «posibles» cuadros del mundo, basados en estos valores y configurados por los conceptos de un idioma, se convierten en bienes comunes, que cada cual usa a su manera, los asimila, aplicándoles las matrices y patrones elaborados por su linguocultura. El resultado: lo que cabe, cabe; lo que no, se recorta o se transfigura. La cultura universal no sufre por esto, sino que se enriquece. Pero ¿es posible la comprensión mutua en pleno sentido de la palabra?

Este fue el caso de la literatura provenzal de los siglos XII-XIII, que acuñó conceptos y valores, impensables en el resto de la Europa medieval. Según decía Mijail Meilaj (1975: 13-15), autor de profundos y finos estudios de la lengua de los trovadores y el universo cantado en sus obras, el mundo creado por estos poetas no tiene mucho que ver con el que existía en realidad. Los acontecimientos, costumbres y personajes no reflejan sino mínimamente el acontecer de entonces ni la trayectoria real de los protagonistas; es un mundo soñado e idealizado y, sin embargo, los valores destacados y exaltados en la obra trovadoresca provenzal, de étnico-culturales pasaron a ser paneuropeos y casi universales. A través de las influencias literarias, gracias a la noble labor de los traductores, llegaron a ser componentes de la parte axiológica de la mundividencia nacional de tantos pueblos, aun cuando la misma fuente había dejado de existir.

Tal es el caso, por ejemplo, de la proclamada y exaltada en la literatura trovadoresca necesidad de «mantener pretz e valor», idea que desvirtúa la ostentación de lo externo para

E:N Tremoleta'l catalas,
Que fai sonez levez e plas,
E sos chantars es de nien;
E tenh son cap con fai auras:
Ben a trent'ans que for'albas
Si no fos pel negre ongnimen.

Este y otros valores básicos de la personalidad medieval occitana, plasmados en la poesía de Provenza (*paratge, onor, drechura, valensa, mesura, cortesia, mercé*), se vieron recogidos por los hombres de Renacimiento, sintetizados en la frase de

Cervantes: «Cada uno es hijo de sus obras»; pero ya es otra la idea, porque el Manco de Lepanto partía del rechazo de los ideales imaginarios llamando a dar la cara a la realidad. Sustituyó un concepto por otro, que también iba a ser recogido, asimilado y transfigurado por todas las lenguas del mundo.

La traducción literal, palabra por palabra, a base de la cual los traductores de poesía suelen crear su propio texto poético, muchas veces deja escapar el concepto, que está detrás de las palabras clave. En resultado, caso de que el traductor sea profesional, el texto en su nueva versión sale perfecto poética y pragmáticamente, pero bastante alejado de su original en lo conceptual. Quizás es mucho pedir exigirle a un poeta que traduce que sea también investigador, pero decía Ortega y Gasset, en *Miseria y esplendor de la traducción* (Ortega y Gasset 1983), que es preciso intentar acercar al máximo al autor y al lector. Es difícilísimo, y el propio Ortega reconocía que, a veces, en la práctica, le salían mejor los textos fieles al original en lo comunicativo que en lo conceptual.

Tanto más grata es la tarea acometida por los estudiosos contemporáneos del occitano, como Miquèla Stenta y sus virtuosos colegas que emprendieron el trabajo de investigar, a base de todo el arsenal de textos medievales, la base conceptual que está en el fondo de la personalidad lingüística occitana, verificando los resultados con los diccionarios de provenzal y de francés medieval y moderno (Stenta 2011). Si la tradición resulta truncada, la tarea de rescatar los valores morales y culturales de los antepasados entraña serios peligros, pues el hombre de la actualidad, por el mero hecho de haberse formado con otra visión del mundo, y en muchos casos como bilingüe, entiende el concepto a su manera, tratando de adecuarlo a su mundividencia, en la que algunos aspectos, simplemente, no caben. El análisis de las traducciones nos deja ver claramente el alcance de este problema. Pero, repito, es un problema más para los filólogos que para los poetas y lectores. Solo un portador del idioma, mejor bilingüe, es capaz de investigar y entender a fondo el alcance del concepto.

A veces un concepto, central en una linguocultura, en otra se desplaza hacia posiciones más periféricas, esto pasa también en la diacronía. Y esto se descubre en el proceso de investigación y traducción: Miquèla Stenta, analizando el significado de *larguesa* en el occitano medieval, en el moderno (basándose en la autoridad de F. Mistral) y en francés, nota la prevalencia de los aspectos morales y espirituales en el occitano, y los aspectos más materiales, en el francés (Stenta 2011: 14):

Il semblerait, donc, qu'en occitan, le sens moral soit majoritaire, alors qu'en français, le sens concret, matériel, l'emporte.

Veamos dos breves ejemplos en español, en los que el sentido de *largueza* parece que se acerca más al sentido de la voz occitana. El primero pertenece a Fernando Díaz Plaja: «El extranjero que a España llega se asombra sobre todo de esta característica de largueza» (*Los pecados capitales en un coche español... y en un barco francés*; Díaz Plaja 1976: 13), en sentido más moral que material, pero ambos están presentes; el otro es de Miguel Delibes: «A mí que siempre me horrorizó hacer el gorrón, que yo recuerdo mamá, que en paz descanse, todo lo contrario, "antes pecar por largueza"» (*Cinco horas con Mario*; Delibes 1979: 55), en sentido más material que moral, pero presentes ambos.

Es imposible, en ambos casos, traducir la palabra-concepto *largueza* al ruso con una palabra, porque en la mentalidad de la personalidad lingüística rusa este concepto no existe como algo único, su semántica la comparten varias palabras, habría

que añadir sinónimos y adjetivos, y una traducción conceptualmente adecuada sería estilísticamente inviable.

La personalidad lingüística, tal y como la describe el académico ruso Yuri Karaulov (2007), es esa figura abstracta y, al mismo tiempo, real (porque todos los portadores de un idioma la llevamos dentro) que es vertebrada a lo largo de la historia de un pueblo. Vive en diacronía, en el mundo naíf, que tiene poco que ver con lo que nos dice la ciencia moderna, configurado por las categorías y conceptos de su idioma concreto, por sus mitos y sus duendes, y se exterioriza en la manera de pensar, de discernir, de comunicar, de valorar, de discriminar, de crear, en todos los actos realizados por medio del lenguaje.

En el ambiente de bi- o multilingüismo, y en condiciones de diglosia sobre todo, esa lengua materna puede subsistir aplastada o desterrada por el idioma dominante, pero nunca desaparece del todo. Lo que pasa es que se nutre de préstamos léxicos y se enriquece de formas y usos que no le son propios, y también de valores conceptuales. La personalidad lingüística, en cada caso, es un universo aparte, y vale la pena estudiarla dentro de ella misma, a base de los textos, conceptos e imágenes creados por los hablantes de un idioma, valorarla, intentar conocerla, para darse cuenta de que seguirá siendo única, insondable e insustituible, pese a la globalización.

Bibliografía

ALISOVA, Tatiana; PLUZHNIKOVA, Kamilla (2011): *Старопровансальский язык и поэзия трубадуров*. Moscú: Макс пресс.

AVALLE, D'Arco Silvio (1993): *I manoscritti della letteratura in lingua d'oc*. Turín: Einaudi.

DELIBES, Miguel (1979): *Cinco horas con Mario*. Moscú: Editorial Progreso.

DÍAZ PLAJA, Fernando (1976): *Los pecados capitales en un coche español... y en un barco francés*. Barcelona: Plaza & Janés.

KARAULOV, Yuri (2007): *Русский язык и национальная языковая личность*. Moscú: РКИ.

MEILAJ, Mijail (1975): *Язык трубадуров*. Moscú: Наука.

NIQUE, Chrisitan (dir.) (2006): *Petite anthologie des littératures occitane et catalane*. Montpellier: CRDP de l'académie de Montpellier.

ORTEGA Y GASSET, José (1983): «Miseria y esplendor de la traducción». *Obras completas*. Vol. 5. Madrid: Alianza Editorial; Revista de Occidente, p. 431-452.

ПОТЕВНJA, Alexander (1914): *Слово о полку Игореве*. Járkov: s.e.

RICKETTS, Peter T. (ed.) (2000): *Contributions á l'etude de l'ancien occitan: textes lyriques et non-lyriques en vers*. Birmingham: AIEO; University of Birmingham.

STENTA, Miquèla (2011): *Larguesa. Un art du don dans l'Occitanie médiévale*. Montpellier: CRDP de l'académie de Montpellier.

СТЕРАНОВ, Georgui (1979): *К проблеме языкового варьирования*. Moscú: Наука.

СТЕРАНОВ, Yuri (2003): *Методы и принципы современной лингвистики*. Moscú: УРСС.

Occitans a les terres de l'Ebre (segle XII)

Antoni VIRGILI¹
Núria PACHECO
Universitat Autònoma de Barcelona

---

1. Presentació

Els processos de conquesta dels diferents regnes i principats feudals peninsulars sobre al-Àndalus van reeixir i es van consolidar, a la llarga, gràcies a un programa de substitució de poblacions. El resultat fou el desmantellament de les societats autòctones, en bona part fonamentat en una extinció biològica, i la seva substitució per població emigrada de les regions d'origen dels conqueridors (Torró 2008). La qüestió de l'extermini dels indígenes, plantejada ja per Miquel Barceló (Barceló 2005), s'havia concebut en el marc de la reforma pontifical, però fou en la formulació de la segona croada quan els textos del papa Eugeni III i Bernat de Claravall esmenten de manera explícita fer una depuració de pagans (*spurcitia paganorum*), una referència clarament orientada a liquidar les poblacions no cristianes objecte de les conquestes cristianes. Bernat de Claravall, pare espiritual de l'orde del Cister i redactor del *De Laude Milicie Templi*, la regla de l'orde militar de Temple, havia coordinat i dirigit les campanyes de predicació de la segona croada per totes les regions centrals de la cristiandat. No cal repetir aquí el paper essencial que va jugar l'orde del Temple, nascut a Terra Santa arran de les croades, en les conquestes hispàniques, de manera especial en els comtats catalans i l'Aragó a partir dels anys quaranta del segle XII.

Les conquestes catalanes van experimentar un gran impuls a partir del segle XII. Les forces del comtat d'Urgell, amb la contribució d'Alfons el Bataller d'Aragó i Ramon Berenguer III de Barcelona prenen Balaguer l'any 1105; el 1118 es posava en marxa l'organització i la colonització de Tarragona, i després es prenen les dues grans ciutats andalusines cap de districte: Tortosa i Lleida, el 1148 i el 1149, respectivament. Balaguer, Tortosa i Lleida van ser preses mitjançant dures campanyes militars. A Balaguer no hi va restar població andalusina (Bertran 2007), tot i que es desconeixen les circumstàncies i els procediments emprats en el desallotjament. Tortosa va

---

¹ Grup de recerca *Arqueologia Agrària de l'Edat Mitjana (ARAEM)* (AGAUR, 2009 SGR-304). Projecte de recerca (finançat pel Ministerio de Ciencia e Innovación del Gobierno de España) *Producciones y espacios agrarios en sociedades ibéricas de la baja edad media. Estudios desde la arqueología histórica (siglos XII-XVI)* (HAR 2013-42195-P).

capitular després de mig any de setge, però malgrat que les condicions contemplaven la possibilitat de la permanència dels indígenes, tots els indicis apunten en la direcció d'un acusat desallotjament i una reordenació de la població que optà per romandre a la regió (Virgili 2010), identificats amb el terme de *sarraceni* i més endavant de *mudèjars*. Ignorem si Lleida va capitular després d'un setge que es va allargar per espai de més de sis mesos però, en tot cas, el paral·lelisme amb Tortosa és inqüestionable. Els mudèjars, constituïts en aljames en les respectives ciutats, foren concentrats en barris segregats i esdevingueren grups residuals que no superaren el cinc per cent del total de la població; altres àrees quedaren del tot despoblades (les actuals comarques del Montsià i la Terra Alta, per exemple), mentre que la major part d'assentaments sarraïns es van concentrar en els marges riberencs de l'Ebre i el Segre, entre Lleida i Tortosa (Virgili 2010).

A mesura que les hosts feudals ocupaven per les armes una regió rere una altra, centenars de famílies d'emigrants cristians s'instal·laven en les regions ocupades. De fet, aquest procés de colonització era l'autèntica conquesta, ja que impossibilitava el retorn a la situació anterior i feia irreversible l'operació que els exèrcits tan sols havien iniciat. En efecte, preses les ciutats –i amb elles la resta del territori adjacent– els nous dominadors procediren a repartir-se les rendes i els immobles de l'espai conquerit tot adjudicant-se els béns amb relació a l'aportació de cada part en la conquesta. El procés de repartiment va seguir un ordre jerarquitzat, des dels grans porcioners fins als pagesos que posaven les terres en conreu. Amb més o menys fonts per reconstruir-lo, es tracta d'un procediment que van posar en pràctica els conqueridors catalans i aragonesos arreu (Guinot i Torró 2007). Els repartiments foren les eines de retribució de les tropes que havien pres part en l'assalt, però també les bases de la colonització imprescindible, ja que les adjudicacions contenien clàusules que obligaven els receptors a arrelar-se (*et quod sis stator et habitator...*; Virgili 2007). Altres formes d'atreure immigrants consistien en l'emissió de cartes pobla, les quals consistien en incentius prou atractius per estimular l'emigració.

La colonització té com a efecte la formació d'una societat feudal, les potes essencials de la qual foren la constitució i afermament de les senyories, i un entramat de relacions l'objectiu de les quals serà la captura de renda per part de l'oligarquia dirigent. En tot aquest procés, els conqueridors adaptaran i modificaran els espais –l'urbà i el rural– a les seves necessitats i a la lògica de la renda feudal. Les ciutats només conservaran l'emplaçament d'allò que havien estat, mentre que els camps de conreu s'ampliaran i es destinaran molts més espais a la sembra de cereals i a la plantació de vinyes, i s'esquitxaran de molins els llocs que podien ser abastats d'aigua. Tota aquesta feina l'havia de fer de forma preferent la gent nova: els colons cristians foren els executors de totes aquestes modificacions tot aplicant els models de les seves regions d'origen.

En rigor, el desallotjament de la població autòctona, total o parcial, i els processos de colonització mitjançant l'assentament de colons cristians de diverses procedències geogràfiques, formen part del mateix procés i es complementen. La construcció de la societat feudal és inviable en el marc d'una població majoritària de vençuts; de fet, només era possible amb colons cristians, la presència dels quals només es justifica per la liquidació o la reducció dels natius, als quals substitueixen. Mai més ben triat el títol del congrés internacional celebrat a Granada el gener de l'any 2010: *Al-Andalus y las Américas. Destrucción y construcción de sociedades*. En el cas que ens ocupa, parlem de la destrucció d'un ordre social pagès en el marc d'un ordre polític tributari i de la construcció d'un ordre feudal.

Aquests processos, sumàriament exposats, van generar la redacció de centenars de documents la finalitat dels quals era l'enregistrament legal de les transferències i alienacions de tota mena de béns per via notarial. Els grans protagonistes d'aquestes escriptures són la gent que surt documentada profusament, ja fos com a emissors i receptors de les transaccions, com a tinents dels béns adjacents als que es transfereixen o com a testimonis de les actes. Així, les fonts que genera la conquesta permeten la identificació de milers de persones i, malgrat que no recullen tots els que foren en realitat, donen una idea de la magnitud del procés migratori i colonitzador, a la Catalunya Nova i als futurs regnes de Mallorca i València (Virgili 2001 i 2010; Soto 2009; Mas 2000 i 2005; Torró 1999 i 2008; Guinot 1999 i 2009).

2. L'antroponímia

Amb l'anomenada «revolució antroponímica» del segle XII, que entre altres coses va afegir un segon nom al nom de pila, moltes persones van optar per identificar-se amb el topònim o el gentilici, ja sigui del districte d'origen d'un llinatge, ja sigui del lloc de residència i/o procedència (Bourin 1989-1992; Martínez Sopena 2010). Els historiadors han emprat aquesta modalitat d'identificació com a mètode per reconstruir el recorregut de les grans línies migratòries que caracteritzaren els processos de colonització que seguiren les conquestes feudals. Tanmateix, la metodologia compta amb certes limitacions com l'existència de topònims duplicats, topònims corresponents a nuclis poblacionals actualment desapareguts o bé colons identificats amb un topònim que no es correspon amb el lloc des d'on es produeix l'emigració. Per tal de reduir les ambigüitats, el procediment més indicat és guiar-se per la tendència lògica que segueixen els immigrants en qualsevol circumstància i moment històric: el d'agrupar-se en col·lectius de la mateixa regió d'origen. La coneixença entre ells, el fet de compartir costums o, senzillament, la llengua emprada –en cas d'haver-hi famílies procedents de diversos dominis lingüístics–, són factors que faciliten i propicien la formació d'agrupacions i solidaritats en qualsevol activitat o situació. D'aquesta manera, si un personatge de procedència dubtosa és documentat reiteradament al costat de colons d'una determinada zona, és plausible pensar en un origen comú (Guinot 1999; Mas 2000). Així doncs, malgrat les seves limitacions i la necessitat de contrastar els resultats de la recerca amb les informacions d'altres fonts, el mètode és perfectament vàlid per plantejar hipòtesis per reconstruir els itineraris del desplaçament de milers de persones.

Molts dels individus documentats entre les escriptures de la segona meitat del segle XII a les terres de l'Ebre s'identificaren a través dels topònims i dels gentilicis de procedència. La recerca documental més superficial mostra els llocs d'origen d'un notable nombre de colons originaris d'una significativa diversitat de regions: catalans de les zones centrals del comtat de Barcelona (Vallès, Bages, Anoia, Osona, Penedès), dels entorns de Girona i de Tarragona, aragonesos, normands procedents d'Anglaterra i de Flandes, i també genovesos i occitans (Virgili 2001, 2009, 2011). La identificació de cadascun d'aquests individus en la documentació de la regió de destí, tant a nivell personal com col·lectiu, aporta informació rellevant sobre el seu paper en la nova societat colonial. Localitzar-los en les seves regions d'origen pot donar informacions claus per entendre els ressorts que impulsaren les migracions que van fer possible els processos de colonització medievals.

3. Els occitans a les terres de l'Ebre

En aquesta comunicació presentem una relació, al més exhaustiva possible, dels occitans que van participar més o menys activament en la conquesta i la colonització de les terres de l'Ebre entre els anys 1148 i 1212, després d'identificar-los en la documentació escrita. El miler llarg d'escriptures conservades proporcionen milers de noms de persones compromeses d'alguna manera en el procés de colonització feudal. Sigui quin sigui el paper de cada individu en el document –ser emissor o receptor en qualsevol operació de transacció de béns, figurar com a posseïdor d'immobles en els límits dels béns objecte d'alienació o, senzillament, actuar com a testimoni–, és una evidència de la seva presència a la regió.

La recerca ha consistit en un buidatge sistemàtic de les col·leccions documentals de les principals senyories assentades a la regió a partir de la conquesta: la catedral de Tortosa (bisbe i capítol), la comanda del temple de Tortosa i els monestirs cistercencs de Santes Creus i Poblet.² Hem pogut identificar un conjunt de vora cent cinquanta colons occitans. En alguns casos la documentació ha permès conèixer l'entorn familiar dels colons (germans, muller, fills, nebots i néts), però per regla general només se cita el cap de família, de manera que la xifra total hauria de ser multiplicada per un coeficient, de moment indeterminat, si es té en compte que la migració era sovint protagonitzada per famílies. La identificació a partir dels locatius també ha fet possible establir unes àrees d'emissió repartides entre les diverses regions del territori occità (mapa 2).

a) Procedents de la conca del Garona i els seus afluents:

- Bauvila: Pere de Beuvilla.
- Caors: Arnau, Ricarda, Gelabert, Grimau, Constantí i Guillem, identificats amb els topònims *Cadorz*, *Cahorz*, *Caors*, *Caorz* o *Chaorc*.
- Carcí: Guerau de Caercino.
- Durfort: Guillem Durfortis.
- Gavaldà: Joan de Gavaldà.
- Moissac: Guillem de Mozac.
- Salvanhac: Guillem, Gerald, Mateu, Esteve i Constanci, identificats amb els topònims *Salvanec*, *Salvaneg*, *Salvanico*, *Selvanec* o *Silvaniaco*.
- Tolosa: Bertran, Pere Bertran, Pere, Isarn, Arnau, Ulric, Bernat i Guillem, identificats amb els topònims i gentilicis *Tolosa*, *Tolosani*, *Tolosano*, *Tolsani* i *Tolsano*.

b) Aquitània (sector atlàntic i Gascunya):

- Morlans: Guerau, Miró i Roland de Morlans.
- Baiona: Pere de Baiona.
- Gascó: Gerald, Guillem, Duran, Vital, Arnau i Donat, identificats amb els topònims i gentilicis *Gasc*, *Gasche*, *Gasco*, *Guasc* o *Guasch*.

---

² En el present text aquestes col·leccions se citen a partir de les sigles següents (les referències consten a la bibliografia): *Diplomatari de la catedral de Tortosa (DCT)*, *Comanda del temple de Tortosa (CTT)*, *Diplomatari del monestir de Santa Maria de Santes Creus (DSC)*, *Diplomatari de Santa Maria de Poblet (DP)* i *Cartulari de Poblet (PO)*.

c) Baix Llenguadoc:

- Carcassès: Roger de Carcassés.
- Carcassona: Bernat, Pere i Berenguera de Carcassona o *Carchassona*.
- Leuc: Pere de Leu.
- Sant Ponç de Tomeres: Ambròs, Bernat, Martí, Perota i Pere de *Sancto Ponci* o *Sancto Poncio*.
- Narbona: Joan, Joan Ricard, Pere i Guillem de Narbona, *Narbone* o *Narbones*.

d) Conca del Roine, Provença i país montpellerenc:

- Provença: Ermessenda i Bernat de *Provenza* o *Provenzana*.
- Arle: Andreu d'Arle.
- Lodeva: Guillem de Lodeva.
- Avinyó:³ Berenguer, Bernat, Erminiarda i Gaufred, identificats amb el topònim *Avignon*, *Avinione* i *Avinyó*.
- Aniana: Pere Guillem d'Aniana.
- Montpeller: Ponç de *Montpellier*.
- Grassa: Bernat, Pere, Ponç i Ramon de *Grassa*, *Grass* o *Gras*.
- Valença: Pere i Llafranc de *Valentia* o *Valenza*.

e) Zona septentrional (Peiteu, Llemosí i Alvèrnia):

- Alvèrnia: Ramon d'*Alverne*.
- Orllac: Bernat d'*Auriag*.
- Belac: Ramon *Belachi*.
- Llemotges: Bertran, Peret, Guerau, Guillem i Perona de *Lemoges*, *Limodges* o *Limoges*.
- Severac: Pere de Severac.⁴
- Peiteu: Joan Pictet i Pictaví de Ràpita.

f) Domini lingüístic francès:⁵

- París: Adam i Guillem Parisius o de *Paris*.
- Provins: Joan de Provins.
- Nevers: Maurici, Martí i Radulf de *Naver*, *Navers* o *Nivers*.

Més enllà d'aquesta relació es constata un grup de topònims dels quals no es pot assegurar amb certesa que siguin occitans, però tot apunta en aquesta direcció. Entre ells hi ha els Blanxard (Ramon, Pere, Maria i Berenguer), referenciats com *Blamxardi*, *Blanchardus*, *Blanxarda* o *Blanxardi*; també hi ha Pere de la Marca, el topònim del qual apunta cap a una procedència occitana. Ara bé, els més remarcables d'aquest conjunt són els Puig, documentats com a *Podio*, amb deu individus diferents: Ademar, Berenguer Joan, Bernat, Bertran, Duran, Guillem, Joan, Joan jove (*iunior/is*), Joan major (*maior/is*) i Pere. Suposant que a la base es tracti de *puèg* –i no simplement del català *puig*–, podrien tenir orígens occitans molt diversos.

---

³ En properes fases de recerca s'haurà d'aprofundir en el topònim d'Avinyó, atès que tant pot fer referència a un topònim occità com català (actuals comarques del Bages o de l'Alt Penedès).

⁴ Suposant que faci referència al Severac del departament de l'Avairon, perquè també n'hi ha un altre en l'actual departament del Gard.

⁵ Tot i que aquests colons no provenen de territori occità, són un grup important del qual cal fer menció.

Determinada la procedència dels immigrants, el següent pas consisteix a elaborar una fitxa de cadascun d'ells amb l'objectiu de recollir-ne tota la informació continguda en els documents, la qual mostrarà l'entorn familiar, si és el cas, i el seu paper en la colonització: la possessió d'immobles i la seva procedència, el règim jurídic i la gestió dels béns, els usos i conreus de cases i camps, la xarxa de relacions personals, les transaccions, el grau d'arrelament, l'evolució i la capacitat d'adaptació, etc. Per tal d'il·lustrar aquest procediment, s'ha seleccionat el cas de Joan de Narbona.

4. Joan de Narbona

Joan de Narbona va fer testament l'any 1169, en veure's afectat per una greu malaltia (*magna infirmitate detentus*; DCT: 207). Per fer-se càrrec del seu extens llegat va escollir nou marmessors, una xifra molt més alta que l'habitual (normalment, quatre persones). Entre ells hi havia el bisbe Ponç de Monells, el prior Guerau, un canonge anomenat mestre Esteve, Guillem de Copons (batlle comtal), Bernat de Sant Ponç o Ramon de Brugueroles, tots ells personatges molt rellevants de l'oligarquia colonial tortosina, tot just vint anys després de la conquesta. El seu vincle amb la nova seu de Tortosa devia ser molt estret, atès que deixa el seu cos per ser-hi sepultat i expressa la seva voluntat d'ingressar-hi com a canonge i de ser tractat com un més entre ells. A aquest efecte esmerçà una part del seu llegat en forma de béns mobles: llits, llençols, matalassos, peces de tela i un cens d'un morabatí anual per assegurar el compromís adquirit, a lliurar el dia de Rams. Per a la salvació de la seva ànima destinà diverses deixes: un morabatí anual a cadascun dels capellans de Santa Maria, Sant Jaume i Sant Nicolau, així com llits i aixovar a favor dels pobres de Tortosa i de l'hospital. Disposa que els béns no directament esmentats siguin venuts i se'n destinin els diners a cantar misses. Entre els seus béns immobles consten l'honor que tenia a Narbona (*in territorio Narbonensis*), llegada al seu germà i als seus nebots. Aquesta informació assegura la coincidència entre el nom i la procedència, i també l'existència i el manteniment d'un patrimoni en el lloc d'origen. Cal remarcar de manera especial els seus béns immobles a la regió de Tortosa, llegats a favor dels seus nebots Ponç i Flandrina. Al primer li deixà unes cases comprades als genovesos, amb la condició de residir a Tortosa (*ut sis stator et habitator*), i a la seva neboda més gran unes cases a Tortosa, amb la seva honor, que tenia per donació comtal (*pro dono comitis*). Als dos, conjuntament, els va atorgar encara la tercera part d'un molí i altres béns mobles que conformaven part de l'aixovar de les cases esmentades. El vincle amb el comte i el seu successor, Alfons el Cast, rei d'Aragó i comte de Barcelona, es manifesta també en les disposicions testamentàries en llegar dos morabatins al seu senyor, el rei.

Joan de Narbona va sobreviure a la malaltia que l'havia portat a atorgar testament, ja que el trobem com a testimoni en el testament de Na Flor, el 31 d'agost de 1170 (DCT: 207). Aquesta senyora estava casada amb Nicola, un genovès que havia participat en la conquesta de Tortosa. Probablement, ella també ho era, ja que entre els marmessors i els testimonis s'hi esmenten Moró, Bonifaci, Lambert Pisà i Huguzó (tenim documentat un Huguzó Llobard, versemblantment el mateix). Godafred (anglès o flamenc) i Joan de Narbona completen la presència de testimonis. I encara, l'any 1188, Joan de Narbona va empenyorar a Bonpar i les seves filles, Ermessenda i Flandrina, una peça de terra amb vinya que tenia a les Arenes, just al sud de Tortosa, i un obrador que tenia dins els murs de la ciutat davant les taules de la carnisseria,

per divuit morabatins lupins d'or al pes (*DCT*: 431). Aquesta peça de terra devia formar part de l'honor esmentat en el seu testament. I encara, segons el darrer document, disposava d'un altre obrador proper al primer, ja que figura en els seus límits. En aquesta operació els testimonis foren Guillem de Sant Cugat, Arnau de Rubió i Berenguer Pinyol.

Les informacions recollides, malgrat que procedeixen tan sols de tres documents, ens donen un perfil força detallat del nostre personatge. Si tenia honors de concessió comtal, és molt probable que els hagués tingut com a recompensa per la seva participació en el setge i l'assalt a Tortosa. De fet, la concessió honors era la fórmula de retribució de serveis, sobretot militars, per part del comte. L'honor consistia en una casa i peces de terra de conreu, la qual cosa encaixa amb les dades recollides, i també sabem que els narbonesos van tenir un paper important en la conquesta, com posa en relleu la participació de la vescomtessa de Narbona, Ermengarda, i probablement una milícia de la ciutat, raó per la qual fou recompensada amb un *alfòndec*,⁶ ben documentat (*DCT*: 164 i 303; Virgili 2001: 56). Joan de Narbona, doncs, sembla un cavaller que participa en les accions bèl·liques i que en rebre una honor, segons el costum (amb la condició de residir a la ciutat i el terme conquerit), es va assentar a Tortosa i, pel que sembla, va prosperar, ja que, segons el testament, va comprar immobles als genovesos. La seva posició social mostra també una xarxa de relacions personals amb les altes jerarquies de l'Església (el bisbe i el capítol de Tortosa), amb les institucions del comte (Guillem de Copons) i amb membres de l'oligarquia colonial més primerenca, com Bernat de Sant Ponç (que havia participat també en la conquesta) i Ramon de Brugueroles, vassall del bisbe. No se li coneix muller ni fills, ja que no s'esmenten en el seu testament, raó per la qual llega a favor del seu germà i els nebots, a un dels quals, Ponç, posa la condició de residir a Tortosa per prendre possessió de l'herència, de manera que esdevé un reclam en la crida de nous colons. Ignorem el seu esdevenidor i la gestió dels seus béns, que el portaren, divuit anys després de testar, a empenyorar una part dels seus béns amb la finalitat de disposar de diner líquid. De fet, aquesta circumstància està força ben percebuda en moltes persones de la seva condició, les quals acabaren patint problemes per mantenir els seus patrimonis, raó per la qual es veieren abocades a la venda o l'empenyorament, en definitiva, a la seva pèrdua (Virgili 2001: 165-167). El document de 1188 és la darrera menció d'aquest narbonès que constitueix un dels arquetipus de la primera generació de conqueridors assentats al Baix Ebre arran de la conquesta cristiana, just trenta anys després de la seva arribada triomfal. Sense fills, ignorem si els seus nebots van continuar el seu camí en la construcció de la nova societat feudal en aquestes terres acabades de guanyar per les armes.

---

⁶ El terme català *alfòndec*, de l'àrab *fondūq*, era un establiment comercial d'una ciutat en una altra ciutat amb la finalitat d'agilitar les activitats mercantils. Era habitual que fos dotat d'oficines, magatzems i espais per a tota mena de serveis. Els *alfòndecs* constitueixen els embrions dels futurs consolats, el nombre dels quals es va multiplicar durant la baixa edat mitjana per l'interès de les grans ciutats mercantils.

Conclusions provisionals

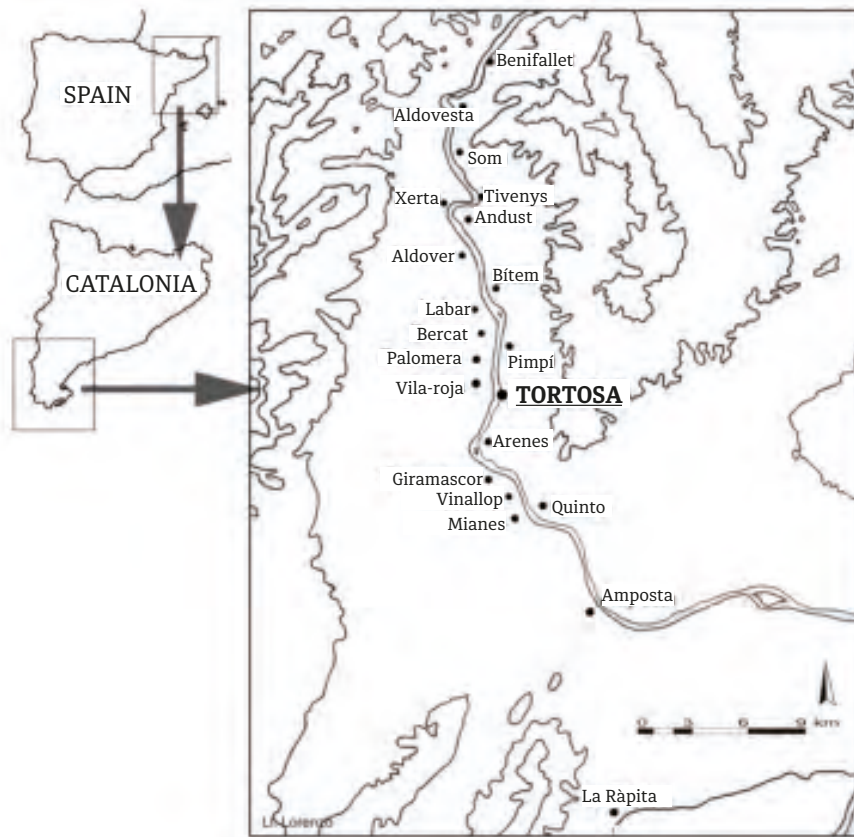
L'objectiu de les recerques, a llarg termini, és reconstruir les grans línies migratòries dels colons cristians que, amb els seus desplaçaments, van contribuir a la formació de les societats feudals en les regions conquerides, i delimitar i estudiar el seu paper en la nova societat colonial. En darrer terme, també pretenem determinar quins foren els ressorts que van impulsar aquests processos migratoris.

Aquest breu estudi no fa més que plantejar i, alhora, mostrar el potencial d'estudi de la qüestió de l'emigració occitana sobre les terres de l'actual Catalunya a l'edat mitjana, abans de la gran diàspora que provoca la croada anticàtara i la conquesta d'Occitània per l'aristocràcia francesa. Les relacions catalanooccitanes al llarg de l'edat mitjana són més que patents i han estat estudiades per diferents autors (Aurell 1987; d'Abadal 1964; Benito 2009) i, de fet, la cartografia dels llocs de procedència dels colons assentats al Baix Ebre durant el segle XII permet observar que la gran majoria provenen de zones aliades amb els comtes de Barcelona o, fins i tot, governades per ells mateixos: Provença, Aquitània –sota domini Plantagenet– o les zones controlades pels Trencavell. Però també es documenta una nodrida presència de conqueridors i colons procedents de Tolosa, de la seva àrea d'influència, i de regions sota l'òrbita política dels seus comtes, que durant el segle XII van mantenir enfrontaments constants amb el Casal de Barcelona. Sembla, doncs, que els vincles feudals i les aliances polítiques no són suficients per explicar en tota la seva dimensió la capacitat de mobilització dels conqueridors vers els fronts de conquesta que constantment s'obrien a l'al-Àndalus.

En aquest sentit, la Catalunya Nova, i més encara les terres de l'Ebre, eren un territori de frontera al segle XII i, per tant, oferien moltes possibilitats d'enriquiment i promoció social que atreïen molta gent. A les facilitats per a obtenir terres i cases, privilegis comercials i exempcions de tota mena, cal afegir-hi els beneficis que aportava la pràctica de la guerra i la depredació a través de ràtzies sobre una població a la defensiva i en retirada davant l'onada conqueridora que arribava des del nord. Per als occitans, la proximitat, les semblances culturals i idiomàtiques, els vincles feudals i el fervor religiós convertiren les terres de l'Ebre en un destí cobejat per emigrar-hi i començar una nova vida.

Amb el present treball s'ha intentat remarcar la presència d'occitans a les terres de l'Ebre així com tot el context en què va tenir lloc aquest procés. Una vegada identificats els personatges, el següent pas serà, doncs, discernir el paper que van tenir en el procés de construcció i consolidació de la nova societat colonial i, en la mesura del possible, estudiar els colons en el seu lloc d'origen, tant a nivell familiar com regional. Aquesta recerca requereix el maneig de molta documentació, incloent-hi la de les regions originàries. Serà al final d'aquest ampli procés d'estudi, i només llavors, que el col·lectiu d'emigrants occitans podrà aportar llum sobre les claus que expliquen els grans moviments migratoris medievals que van apuntalar les conquestes de la cristiandat.

Mapa 1. Distribució dels immigrants occitans al Baix Ebre (segle XII)

Mapa 2. Origen dels immigrants occitans al Baix Ebre (segle XII)

Bibliografia i fonts

1. Fonts documentals impreses

CTT = PAGAROLAS, Laureà (1984): *Comanda del temple de Tortosa*. Tortosa: Institut d'Estudis Dertosenses.

DCT = VIRGILI, Antoni (1997-2001): *Diplomatari de la catedral de Tortosa*. 2 vol. Barcelona: Fundació Noguera.

DP = ALTISENT, Agustí (1993): *Diplomatari de Santa Maria de Poblet*. Barcelona: Abadia de Poblet; Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.

DSC = PAPELL, Joan (2005): *Diplomatari del monestir de Santa Maria de Santes Creus*. 3 vol. Barcelona: Fundació Noguera.

PO = PONS MARQUÈS, Josep (1938): *Cartulari de Poblet. Edició del manuscrit de Tarragona*. Barcelona: IEC.

2. Bibliografia

ABADAL, Ramon d' (1964): «À propos de la "domination" de la maison comtale de Barcelone sur le Midi français». *Annales du Midi*, 76, p. 315-345 [Traducció catalana: «La dominació de la casa comtal de Barcelona sobre el Migdia de França». In: ABADAL, Ramon d' (1970): *Dels visigots als catalans*. Vol. 2. Barcelona: Edicions 62, p. 281-309].

AURELL, Martin (1987): «L'expansion catalane dans les pays de langue d'oc au Moyen Âge». In: COL·LECTIU: *Montpellier, la Couronne d'Aragon et les pays de langue d'oc (1204-1349): actes du XIIe Congrès d'histoire de la Couronne d'Aragon (Montpellier, 26-29 setembre 1985)*. Montpellier: Société archéologique de Montpellier, p. 9-41.

BARCELÓ, Miquel (2005): «La *spurcitia paganorum* que había en Coria antes de la conquista cristiana en junio de 1142 d.c.». In: BARCELÓ, Miquel; BÁDENAS DE LA PEÑA, Pedro; MARTÍNEZ GÁZQUEZ, José (coord.): *Musulmanes y cristianos en Hispania durante las conquistas de los siglos XII y XIII*. Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona, p. 63-70.

BENITO, Pere (2009): «L'expansió territorial ultrapirinenca de Barcelona i de la Corona d'Aragó: guerra, política i diplomàcia (1067-1213)». In: FERRER, M. Teresa; RIU, Manuel (dir.): *Tractats i negociacions diplomàtiques de Catalunya i de la Corona catalanoaragonesa a l'edat mitjana. Vol II: Tractats i negociacions diplomàtiques amb Occitània, França i els estats italians, 1067-1213*. Barcelona: IEC, p. 13-150.

BOURIN, Monique (coord.) (1989-1992): *Genèse médiévale de l'anthroponymie moderne: études d'anthroponymie médiévale*. 2 vol. Tours: Université François Rabelais.

BOURIN, Monique; MARTÍNEZ SOPENA, Pascual (ed.) (2010): *Anthroponymie et migrations dans la chrétienté médiévale*. Madrid: Casa de Velázquez.

- BERTRAN, Prim (2007): «El comtat d'Urgell i la conquesta de Balaguer». In: SABATÉ, Florel; PEDROL, Maribel (dir.): *Balaguer, 1105. Cruïlla de civilitzacions: reunió científica. X Curs d'Estiu Comtat d'Urgell*. Lleida: Pagès, p. 161-176.
- GUINOT, Enric (1999): *Els fundadors del Regne de València. Repoblament, antroponímia i llengua a la València medieval*. 2 vol. València: Eliseu Climent.
- GUINOT, Enric (2009): «Una migració medieval: la colonització feudal al País Valencià al segle XIII». In: SANTESMASES, Josep (dir.): *Els processos migratoris a les terres de parla catalana. De l'època medieval a l'actualitat. Actes del VII Congrés de la Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana (València, 2008)*. Valls: Cossetània, p. 31-52.
- GUINOT, Enric; TORRÓ, Josep (ed.) (2007): *Repartiments a la Corona d'Aragó (segles XII-XIII)*. València: Universitat de València.
- MAS, Antoni (2000): «Ideologia, topònims i llinatges. Algunes consideracions l'origen de la toponomàstica i de l'etimologia com a font per a l'origen dels repobladors de Mallorca (segles XIII-XIV)». *Mayurqa*, 20, p. 123-143.
- MAS, Antoni (2005): «L'onomàstica com a mitjà per a l'estudi de l'origen dels colons de Mallorca en el segle XIII». In: PLANISI GILI, Hermínia (coord.): *Jornades d'Antroponímia i Toponímia (2003-2004)*. Palma: Universitat de les Illes Balears, p. 65-104.
- SOTO, Ricardo (2009): «La colonització feudal de Mallorca, Eivissa i Menorca». In: SANTESMASES, Josep (dir.): *Els processos migratoris a les terres de parla catalana. De l'època medieval a l'actualitat. Actes del VII Congrés de la Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana (València, 2008)*. Valls: Cossetània, p. 53-72.
- TORRÓ, Josep (1999): *El naixement d'una colònia. Dominació i resistència a la frontera valenciana (1238-1276)*. València: Universitat de València.
- TORRÓ, Josep (2008): «Colonizaciones y colonialismo medievales. La experiencia catalanoaragonesa y su contexto». In: CANO, Gloria; DELGADO, Ana (ed.): *De Tartessos a Manila: siete estudios coloniales y poscoloniales*. València: Universitat de València, p. 91-118.
- VIRGILI, Antoni (2001): «Conqueridors i colons a la frontera: Tortosa, 1148-1212». *Recerques*, 43, p. 47-76.
- VIRGILI, Antoni (2007): «Les conquestes catalanes del segle XII i els repartiments». In: GUINOT, Enric; TORRÓ, Josep (ed.) (2007): *Repartiments a la Corona d'Aragó (segles XII-XIII)*. València: Universitat de València, p. 51-74.
- VIRGILI, Antoni (2009): «*Angli cum multis aliis alienigenis*: Crusade Settlers in Tortosa (second half of the twelfth century)». *Journal of Medieval History*, 35, p. 297-312.
- VIRGILI, Antoni (2010): «Gent Nova. La colonització feudal de la Catalunya Nova (segles XII-XIII)». *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, 21, p. 77-102.
- VIRGILI, Antoni (2011): «Els aragonesos en la conquesta del Baix Ebre (1148-1212)». *Recerques*, 62, p. 37-68.

Projèctes

Projet *Vidas* : pour un dictionnaire biographique de la renaissance occitane (XIXe-XXIe siècles)¹

Benjamin ASSIÉ
CIRDÒC-Mediatèca occitana

Philippe MARTEL
Université de Montpellier 3 – Paul Valéry, RedÒc-LLACS

Marie-Jeanne VERNY
Université de Montpellier 3 – Paul Valéry, RedÒc-LLACS

Qui sont ces femmes et ces hommes – écrivains, militants du Félibrige, de l'Institut d'Études Occitanes, ou des diverses tendances associatives, politiques et syndicales qui ont contribué à la construction de l'occitanisme contemporain – que le chercheur rencontre régulièrement quand il dépouille des revues ou découvre dans une bibliothèque l'ouvrage d'un auteur dont il ne sait rien *a priori* ?

Pour répondre à la question, il disposait jusqu'alors de divers usuels biographiques, en particulier du *Dictionnaire des auteurs de langue d'oc* de Jean Fourié (1994, rééd. 2009), qui fournit un certain nombre de renseignements. Pour des auteurs importants, les bibliographies produites par François Pic représentent un instrument indispensable, comme son répertoire des pseudonymes (Pic 1981). Mais à l'heure des grandes entreprises numériques collectives permettant aux chercheurs d'actualiser l'information au rythme de la construction du savoir universitaire, force était de constater que le domaine biographique occitan retombait en friche des savoirs accessibles.

Depuis 2006, les travaux entamés dans le cadre du pôle associé « Langue et civilisation occitanes », conduit par la Bibliothèque nationale de France et le CIRDÒC, ont amorcé la constitution d'instruments de recherche collectifs. Ce chantier de coopération national élabore des outils d'information et de documentation de référence, et fédère au sein de bases de connaissances les données et savoirs produits par les bibliothèques, archives, centres de documentation spécialisés et musées, ainsi que par les universités, composantes de recherche et chercheurs individuels dans le cadre du mouvement des archives ouvertes scientifiques.

L'horizon d'un catalogue exhaustif et sans cesse actualisé de la documentation occitane est désormais techniquement à portée de main avec la mise en place du *Trobador*, catalogue collectif de la documentation occitane². Mais la publication

---

¹ Nous remercions notre collègue Yan Lespoux, absent du congrès de l'AIEO pour raisons professionnelles. Il est un des acteurs majeurs du projet *Vidas*.

² Accessible depuis juin 2014 à l'adresse : <http://lo-trobador.occitanica.eu>. Il rassemble à ce jour les métadonnées documentaires concernant le domaine occitan provenant des catalogues des bibliothèques de l'agglomération de Montpellier, de la bibliothèque de Bayonne et du CIRDÒC. Les données d'une dizaine de grands établissements documentaires sont en cours d'intégration.

des métadonnées documentaires, aussi complètes soient-elles, est loin de couvrir l'ensemble des besoins de la recherche actuelle, quand bien même l'accès direct à la documentation numérisée ou nativement électronique (archives ouvertes scientifiques) avance à grand pas autour du projet *Occitanica*³.

La coopération initiée entre bibliothécaires et chercheurs universitaires dans le cadre de ces différents chantiers a régulièrement mis à jour la difficulté d'accès à l'information biographique du domaine occitan – souvent lacunaire et régulièrement peu fiable en l'absence de circuit de validation académique – en dehors des grands auteurs ou personnalités contemporains. Le dictionnaire bibliographique de Jean Fourié indique les dates et lieux de naissance et de mort des auteurs qu'il cite, mais, par force, il ne donne pas de renseignements plus précis sur leurs vies, leurs parcours professionnels, leurs différents engagements politiques ou sociaux. De plus, une bibliographie ne concerne par nature que des auteurs ayant publié livres ou brochures. Or une bonne partie de ceux qui ont participé aux différents mouvements de renaissance occitane depuis le XIXe siècle n'ont publié que dans des périodiques, revues, almanachs, voire journaux locaux et il faut aussi compter avec tous ceux qui n'ont rien publié. Si la littérature en a été la force motrice, la renaissance occitane – entendue comme l'ensemble des mouvements, organisés ou non, ayant participé depuis la première moitié du XIXe siècle à une revendication militante, de quelque nature qu'elle soit, en faveur de l'occitan – ne s'y réduit pas. animateurs de groupes locaux, militants intéressés davantage par l'action politique que par les belles lettres, compagnons de route ayant joué un rôle dans la vie du mouvement y compris en écrivant, mais sans utiliser l'occitan : autant de silhouettes que l'on croise au long de l'histoire de la renaissance occitane sans pouvoir toujours les identifier avec précision.

Par ailleurs, un projet de dictionnaire biographique centré sur la problématique des engagements nous semble revêtir un intérêt disciplinaire, car il est propre à dynamiser les travaux historiographiques, parent pauvre des études occitanes.

Le modèle existe : c'est le monumental *Dictionnaire biographique du mouvement ouvrier français* (Maitron 1964-), lancé il y a plusieurs décennies par Jean Maitron et encore inachevé.

Les conditions de réalisation d'un dictionnaire biographique de la renaissance d'oc sont réunies, par synergie entre, d'une part, l'équipe RedÒc, composante de l'équipe LLACS de l'Université de Montpellier 3 – Paul Valéry, et, d'autre part, le CIRDÒC : ce grand centre de la documentation occitane constitue une source de données et de documents incomparables, complété aujourd'hui par le programme *Occitanica* qui informatise et fédère les données et ressources de plus de 70 établissements partenaires.

L'enjeu de ce dictionnaire biographique ? Rassembler le maximum de données sur les acteurs de la renaissance occitane : parcours, formes d'engagement, productions, place au sein des mouvances félibréenne ou occitaniste, représentation qui a pu en être forgée...

On devine que la collecte de telles informations n'est pas simple. Les nécrologies des auteurs ou des militants les plus importants fournissent un certain nombre de renseignements, pas forcément suffisants, produits dans des circonstances où la priorité est de rendre hommage. Rares sont ceux qui ont fait l'objet de travaux de

---

³ Métaportail et bibliothèque numérique de la documentation occitane. Accessible à l'adresse : <http://www.occitanica.eu>

nature biographique ; moins rares peut-être ceux qui ont laissé des témoignages autobiographiques, dont la fiabilité est par nature discutable. Certains ont laissé des archives (plus ou moins) aisément consultables, qui permettent d'en savoir plus sur eux-mêmes et sur leurs correspondants ou partenaires. Les fonds d'archives privées des personnalités occitanistes déposés au CIRDÒC, dans les bibliothèques et les archives départementales ne sont pas non plus toujours fiables. Il est notamment rare que le donateur rende public sans tri la totalité de ses engagements politiques, idéologiques, à plus forte raison si ces engagements ont évolué au cours de sa vie.

En somme, les sources existent. Comme existent les chercheurs susceptibles de les exploiter, de les confronter, de les interroger : tous ont mené des recherches sur tel ou tel aspect, telle ou telle région particulière, telle ou telle période de l'histoire qu'il s'agit de raconter. Chacun d'eux a amassé au cours de ses recherches une documentation qui lui permet de cerner la personnalité des individus qu'il a croisés. Le spécialiste de littérature connaît les auteurs dont il traite. L'historien a identifié les militants importants et le réseau dans lequel ils s'insèrent. Il appartient à présent de réunir toutes ces compétences et tous ces savoirs dans une entreprise collective.

C'est bien sûr une entreprise de longue haleine et qui, par sa nature, demande une actualisation permanente des informations. C'est pourquoi ce dictionnaire biographique prend donc plutôt la forme d'une base de données qui sera complétée, au rythme de la production, des chantiers de recherche, de la découverte de nouveaux gisements de sources et de documents.

Cette entreprise ne pourra se développer que grâce au concours de nombreux informateurs, sur le modèle du fonctionnement du Maitron :

- par zone géographique ;
- par secteur d'activité (enseignement, culture, presse...).

Sur le modèle des fiches actuellement en ligne (<http://vidas.occitanica.eu/>), et en indiquant très précisément leurs sources, ces informateurs potentiels sont invités à communiquer au comité scientifique (Y. Lespoux, P. Martel, M.-J. Verny⁴) des notices sur telle ou telle personnalité de la renaissance d'oc.

L'administration technique du projet par le CIRDÒC, un établissement public désormais bien armé pour affronter les problématiques de sauvegarde des données, de leur interopérabilité avec les grandes bases nationales et internationales, mais aussi du respect de l'autorité des pourvoyeurs d'information, ouvre la voie à un grand chantier collectif de production et d'actualisation des savoirs en domaine occitan, qui peut constituer une expérimentation intéressante pour de nombreux grands chantiers collectifs à reprendre ou à ouvrir dans un paysage scientifique particulièrement dispersé géographiquement et institutionnellement.

---

⁴ yanlespoux@orange.fr, Philippe.Martel@univ-montp3.fr, mjvb@orange.fr.

Bibliographie

FOURIÉ, Jean (1994) : *Dictionnaire des auteurs de langue d'oc : de 1800 à nos jours*. Paris : Les Amis de la langue d'oc. 2e édition 2009, Aix-en-Provence : Félibrige.

MAITRON, Jean (dir.) (1964-) : *Dictionnaire biographique du mouvement ouvrier français*. Paris: Éditions ouvrières. Voir : <http://biosoc.univ-paris1.fr/> et <http://maitron-en-ligne.univ-paris1.fr/>

PIC, François (1981) : *Dictionnaire des pseudonymes de la littérature occitane*. Béziers : CIDO.

2. L'heraldica, qu'es aquò ?

L'heraldica es la sciéncia del blason, es a dire lo biais de representar, descriure e reconéisser las armariás. Es a l'encòp una sciéncia auxiliara de l'istòria, de l'istòria de l'art e de l'arqueologia, e una forma d'expression artistica e culturala encara viva.

Nascuda dins lo segond tèrç del sègle XII suls escuts dels cavalièrs medievals, l'heraldica s'escampèt lèu dels camps de batalhas per s'expandir dins la societat entièra. D'efièch, despasset rapidament lo simple signe de reconeissença dins la mesclada de la batèsta per devenir signe d'apertenéncia a una comunautat (linhatge, corporacion, òrdre, vila, país...). Foguèt d'un usatge larg fins al sègle XIX e es encara pro presenta dins nòstra societat actuala.

Qualques exemples istorics e actuals de la preséncia sociala de l'heraldica

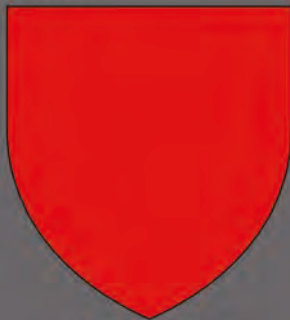
3. La lenga del blason

L'originalitat del còde grafic eraldic foguèt d'obesir tre las originas a de principis e de convencions que fòrman encara uèi çò qu'òm apèla las règlas del blason. Lo blason es lo biais de compausar graficament las armas, mas subretot de las descriure amb un vocabulari e una sintaxi especifics.

Ne podèm presentar un exemple evolutiu que mostrarà al legeire la correspondéncia entre la forma grafica de l'armariá e sa descripcion escricha dins la lenga del blason. I podrà tanben entreveire l'infinitat de possibilitats del camp de la creacion grafica eraldica.

Per blasonar, partèm totjorn del fons de l'escut, puèi ajustam los diversès elements que s'i pòdon ajustar, particions, pèças e mòbles geometricos o figuratius, signes distintius, elements de bresadura que permeton de distinguir las personas dins una meteissa familha eraldica, etc.

lo camp de l'escut

de vermelli plen

una particion de l'escut

"partit de vermelli e d'aur "

una particion de l'escut

"partit ondat de vermelli e d'aur "

de pèças geometricas

*"partit ondat de vermelli e
d'aur a doas faissas de sable "*

de mòbles geometricas

*"partit ondat de vermelli e
d'aur a doas faissas de sable
caduna cargada d'una estela d'argent "*

de mòbles figuratius (animals, vegetals, bastiments, objèctes...)

*"partit ondat de vermelli al leon d'argent e
d'aur a doas faissas de sable caduna
cargada d'una estela d'argent "*

Aquesta lenga del blason apareguèt en meteis temps que las armariás, al sègle XII, e foguèt adaptada dins cada lenga vernaculara de l'airal eraldic europèu. D'extraccion populara a las originas, la lenga del blason foguèt pauc a pauc codificada e enriquida pels eralds. Aquestes oficièrs feudals cargats de compilar e de conèisser las armariás d'un airal per poder entresenhar lor senhor a la guèrra o al torneg, se cambièron al fil dels sègles en manteneires menimoses de las règlas e de la lenga del blason. Amb lo desenvolopament de l'emplec del francès dins l'aristocracia e la borgesiá occitanas dels sègles XVI a XVIII, lo lexic occitan de l'eraldica foguèt pauc a pauc oblidat e escafat per l'abondanta literatura eraldica en lenga francesa dels sègles XVIII e XIX en particular.

4. Lo trabalh de lexicografia

Nòstre primièr trabalh foguèt donc de tornar trobar lo lexic eraldic occitan desaparegut o oblidat a partir de totas las sorsas ancianas que coneissiam. Aquela recèrca foguèt en granda partida realizada per Alban Bertero (2014). Aqueste provençal d'origina, passionat de blasonament, trabalhèt mai que mai a partir d'obratges de referéncia coma *Lou Tresor dóu Felibrige* de Frederic Mistral (1879-1886) o lo *Lexique roman* de Raynouard (1838-1844). Las òbras literàrias medievalas coma los actes de la diplomacia enriquiguèron tanben nòstras coneissenças. Quand caliá, una comparason amb d'autres lengas (francès, anglés, italian, portugués, castelhan, catalan) permetèt de prepausar de tèrmes novèls o absents de las sorsas ancianas. En tot, son mai de 600 mots que foguèron recampats dins un obratge unenc que sèm fièrs de poder prepausar ara al public.

Alban BERTERO

**BLASONAR
EN
OCCITAN**
(dialècte provençau)

Lexique occitan de l'héraldique

PLUS DE 600 MOTS ET EXPRESSIONS
POUR PARLER BLASON EN OCCITAN

5. Particularitats de l'eraldica occitana

Una granda partida de nòstre trabalh es tanben d'estudiar l'istòria de l'eraldica occitana per ne tirar sas especificitats. Aital, prepausam al public d'articles de fons tant coma de monografias localas sul patrimòni eraldic occitan. Quitament se nòstras recèrcas ne son pas qu'a lor debuta, podèm començar d'entreveire qualques particularitats de l'eraldica occitana per rapòrt a sas vesinas.

Sèm pas suspreses de constatar qu'es una eraldica clarament meridionala dins sas originas, virada cap a l'ensemble cultural mediterranèu e pauc a pauc « francizada », coma l'ensemble de la societat a partir del sègle XIV. Mai d'un element permeton de se'n mainar :

- L'associacion dominanta de colors es la del roge (vermelh) e del jaune (aur), coma dins la peninsula Iberica.
- La forma majoritària de l'escut fins al sègle XIV es de tipe « espanhòl » coma se ditz en eraldica francesa, es a dire amb la poncha arredondida. La forma classica francesa (poncha en ogiva) s'impausa pauc a pauc dins lo sègle XIV. Es d'alhors interessant de far una analogia amb las formas dels arcs dins las arquitecturas romanicas e goticas.
- Una tendéncia plan fòrta a las armas que disèm « parlantas », es a dire que los elements grafics (colors, pèças, mòbles...) an un rapòrt dirècte o indirècte amb lo nom del portaire de las armas. Balharem çai jos qualques exemples d'escuts ont un element de las armas rampèla lo nom :

Un aret dins las armas de la familha de Cenaret de Gavaudan

Las doas gralhas presentas dins las armas de la familha de *Graille* de Roergue

Enfin, aqeste darrièr exemple mòstra un escut que deven un vertadièr rebús :

S'agís de las armas del fabre Joan Azemar, presentas sus una sepultura del sègle XIV conservada dins lo musèu dels Augustins de Tolosa (Nauta Garona). Podèm observar dins la composicion eraldica una allusion a la profession del defunt dins la partida superiora de l'escut. Quant al peis e a las quatre faissas ondadas, son los elements parlants que rampèlan lo nom de nòstre òme : un cabòt, peis pro frequent en eraldica mas apelat *ase* en País Tolosan, e las ondas de la *mar*, que l'associacion balha donc *ase-mar*.

Farem remarcar qu'es dins aquesta mena de cas que mesuram l'importància de la mestriá de la lenga occitana per comprene o identificar una armariá aital ! D'autres tendéncias son de remarcar, coma lo biais de bresar las armas familialas pels cabdèts o la frequéncia de l'emplec de qualques figuras eraldicas coma la crotz occitana, presenta dins totas las regions del domeni lingüistic.

6. Un projecte en desvolopament

Ara que lo sit es lançat e que vesèm que rencontra un cèrt succès, cercam a afortir nòstra còla de redactors per tal de cobrir mai l'espaci occitan (al nivèl geografic e dialectal) e aital d'expandir e d'aprigondir lo camp de la recèrca. Nòstre malhum de collaborators e correspondents locals, que tòca plan al delà dels afogats d'eraldica o d'istòria, deu tanben èsser completat per multiplicar nòstras sorsas d'informacions e de competéncias.

Volèm contunhar de prepausar de novèlas publicacions de qualitat tant dins las paginas del sit coma dins l'edicion de libres novèls. Un *Diccionari illustrat de l'eraldica* e un *Armorial de la Crosada albigesa* son ja en preparacion.

Enfin, desiram butar a la creacion d'una Societat eraldica occitana qu'ajudariá a la reconeissença d'aquesta part de nòstra cultura dins lo public e dins lo mitan eraldic europèu.

Referéncias bibliograficas

BERTERO, Alban (2014) : *Blasonar en occitan (dialècte provençau) : lexique occitan de l'héraldique*. Marselha : Alcor.

MISTRAL, Frederic (1879-1886) : *Lou Tresor dóu Felibrige ou Dictionnaire provençal-français embrassant tous les dialectes de la langue d'oc moderne*. Ais de Provença : Remondet-Aubin.

RAYNOUARD, François-Just-Marie (1838-1844) : *Lexique roman ou Dictionnaire de la langue des troubadours*. 6 vol. París : Silvestre.

La preséncia occitana dins la basa de donadas *ParemioRom*. Un novèl esplech paremiologic per la lenga d'òc

José Enrique GARGALLO
Universitat de Barcelona

Aitor CARRERA
Universitat de Lhèida

1. Presentacion

ParemioRom es l'acronim del projècte *Paremiologia romance: refranes meteorològicos y territorio*, qu'es estat finançat pel ministèri de l'Economia e de la Competitivitat de l'Estat espanhòl pendent lo trienni 2011-2014. En fach, s'agís de la seguida de dos autres projèctes precedents que lor tòca èra de bastir la *Base de datos sobre refranes del calendario y meteorològicos en la Romania (BADARE)*. Aqueles projèctes foguèron tanben finançats per l'Estat espanhòl, e mai precisament pel ministèri de la Sciéncia e de l'Innovacion e pel ministèri de l'Educacion e de la Sciéncia. Donc, lo projècte *ParemioRom*, que son sit web se pòt consultar sus l'adreça <http://stel.ub.edu/paremio-rom>, recampa totas las informacions qu'èran ja dins *BADARE* (que compreniá a son torn uèch mila formulas) e compta a l'ora d'ara aperaquí dotze mila provèrbis romanics, çò que ne fa la basa de donadas mai voluminosa pertocant la paremiologia de totas las lengas neolatinas.

Per fargar aquela basa de donadas, se constituiguèt una còla que se compausa d'especialistas dins totas las lengas romanicas, del portugués d'otramar a la varietats d'Ístria e al romanés, en passant pel galèc, l'asturian, lo castelhan, l'aragonés, lo catalan, lo francés e los dialèctes d'oïl, lo francoprovençal, l'italian e las varietats italoromanicas, lo retoromanic, lo sarde o, evidentament, l'occitan. Aqueles cercaires ressortisson de mai d'un estat europèu: l'Estat espanhòl, l'Estat francés, Portugal, Itàlia e Croàcia. Lo cercaire principal, e donc lo coordenaire d'aquel projècte, es José Enrique Gargallo, de l'Universitat de Barcelona. Per çò qu'es dels domenis linguistics galloromanics, Aitor Carrera (de l'Universitat de Lhèida) s'ocupa de l'occitan; Guylaine Brun-Trigaud (de l'Universitat de Niça) del domeni d'oïl e del francoprovençal; Joan Fontana, Maria-Reina Bastardas e lo quite José Enrique Gargallo (totes tres de l'Universitat de Barcelona) del catalan; Elisabetta Carpitelli (de l'Universitat de Niça) de l'italian, e donc tanben del galloitalic; e Gabriele Iannaccaro (de l'Universitat de Milan) del retoromanic.

Demest los nombroses resultats d'aquel projècte e de sos predecessors, es indefugible d'evocar non solament fòrça publicacions,¹ mas tanben los tres seminaris

---

¹ Quant a las publicacions, vejat <http://stel.ub.edu/paremio-rom/ca/p%C3%A0gines/resultats>

internacionals tenguts a l'Universitat de Barcelona en 2009, 2010 e 2011, e que lor objècte principal n'èra la paremiologia romanica. Justament, òm pòt retrobar las comunicacions dels dos primièrs seminaris dins Gargallo (2010; 2011), e lo tresen collòqui a fach recentament l'objècte d'un numèro monografic de la revista *Géolinguistique* ont, en mai dels trabalhs dels cercaires que compausan *ParemioRom*, se tròban tanben d'articles de prestigioses romanistas coma Joan Veny o Michel Contini. A respècte de las principals publicacions recentas que pòrtan son atencion especificament sus l'occitan, cal nommar non solament los trabalhs de Carrera (2010; 2012), Carrera e Gargallo (2012) o Gargallo e Carrera (2010), mas tanben los de Bastardas (2010) o Brun-Trigaud (2012). D'alhors, es de soslinhar que dins aqueste meteís volum d'actes trobaretz encara un apròchi del recuèlh de provèrbis de la val d'Aura de François Vidailhet (1910) signat de Bastardas.

2. La geoparemiologia e lo projècte *ParemioRom*

2.1. Questions generalas

Lo tèrme *geoparemiologia* foguèt concebut pel sabent italian Temistocle Franceschi, president del Centro Interuniversitario di Geoparemiologia (CIG) de l'Universitat de Florença, que participava tanben al projècte *BADARE*. S'agís donc d'un tèrme parallèl a aquel de *geolinguistica*. En fach, d'après la definicion del CIG, la *geoparemiologia* es la consequéncia de l'aplicacion de la metodologia geolinguistica a la paremiologia.² Alara, la tòca del projècte *ParemioRom* es pas solament de repertoriar e catalogar de manèra detalhada de provèrbis de tot l'espaci romanic, mas tanben de los estudiar d'un ponch de vista linguistic e mai especificament geolinguistic. La tòca es de relevar lor posicion sus la carta en se servissent de lors caracteristicas linguistics, dels toponims e de quina altra question que siá, per que aquò pòsca servir a conéisser l'espandida de certanas formulas, a percebre las diferéncias o las coincidéncias entre las lengas e las varietats romanicas en prenent coma ponch de partença los provèrbis, a provesir los linguistas e los dialectològs de donadas que fins aquí èran malaürosament daissadas de caire tròp sovent. Per consequent, se pòt dire que, del ponch de vista metodologic, lo tractament que *ParemioRom* ne fa dels provèrbis es pas gaire diferent d'aquel qu'es estat pres pels atlas linguistics fàcia a la fonetica, a la morfosintaxi o, mai que mai, al lexic. Efectivament, *ParemioRom* prepausa tanben de cartas. I tornarem çai jos.

A l'ora d'ara, la basa de donadas del projècte *ParemioRom* assosta aperià un milierat de provèrbis occitans,³ dont mai d'un centenat son estats *geolocalizats*. Aquò vòl dire qu'òm los a pogut ligar a un luòc especific, siá perque lo provèrbi inclutz una referéncia a un endrech precís (una localitat, un oronim, un idronim, un país...⁴ es a dire: un toponim), siá perque avèm constatat qu'una tala formula es utilizada

---

² Vejat lo sit web del CIG: <http://www.cig.unifi.it/it/geoparem.htm>

³ Aquò vòl dire que i a mai de dos cents provèrbis de la lenga d'òc que son estats incluses dins *ParemioRom* e qu'èran pas dins la basa de donadas *BADARE*. Òm pot consultar la basa de donadas sus l'adreça seguenta: <http://stel.ub.edu/paremio-rom/ca/refranys>.

⁴ Nos servissèm del tèrme *país* dins lo sens qu'es estat utilizat per de geografes coma Frédéric Zégierman, que sortiguèt doas famosas guidas suls *pays de France* (Zégierman 1999a, 1999b). Donc s'agís pas dels

dins un vilatge o dins un territori determinats mercé a las informacions que nos son estadas provesidas per la bibliografia (es pas inacostumat que los recuèlhs precisen que tal o tal provèrbis son pròpris a un endrech, que siá un vilatge minúscul o tot un grand parçan) o per l'analisi dels compausants linguistics e extralinguistics de l'adagi en question. D'autre biais, cal prene en consideracion que nòstre projècte a ja realizat de pichòtas recèrcas sul terren que devon servir per complementar las informacions bibliograficas e, tot compte fach, per agrandir lo catalòg actual.⁵

2.2. La consultacion de la basa de donadas

Mercé al formulari, la consultacion pòt èsser facha a mai d'un nivèl, pel mejan de mai d'un castron, estant que los elements de cada provèrbi son estats retalhats menimosament. Aqueles nivèls son los que seguisson:

- a) Lo nivèl textual, que compren a son torn:
  - Lo provèrbi restrench, aital coma es estat consignat de la bibliografia.
  - Las eventualas glòssas. Çò es, las nòtas o remarques a prepaus del provèrbi qu'òm pòt trobar dins l'obratge d'ont es estat pres.
  - La revirada en espanhòl. Ça que la, cal dire que lo sit web del projècte *PremioRom* pòt tanben èsser consultat en catalan e en anglés.
  - Los comentaris. Donc, las precisions que son estadas fachas per la còla del projècte *PremioRom* a prepaus del provèrbi, qu'incluson d'informacions sus sa grafia o sas caracteristicas linguistics, e mai sus sas eventualas semblanças amb d'autres provèrbis. Vist que los recuèlhs occitans utilizan mai que mai de grafias prealibertinas, es aquí qu'avèm ensajat de regularizar totes los provèrbis occitans en grafia modèrna. A la seguida de l'incapacitat de devinar totes las eventualas formas occitanas dins de multiplas grafias prealibertinas (pas totjorn forçadament felibrencas) al moment de far una recèrca dins lo castron del formulari ont deu figurar lo tèxte literal del provèrbi, òm se pòt servir dels mots occitans jos sa forma alibertina en aviant la recèrca dins la casa dels *comentaris*.

- b) Las lengas o varietats linguistics.

Dins aquel nivèl es possible de causr quasi un quarantenat de varietats linguistics romanicas. De lengas, de segur. Mas tanben d'autres modalitats que la comunautat scientifica es pas d'acòrdi s'aquò s'agís de lengas o de dialèctes de lengas mai grandas. Vaicí lo catalòg per òrdre alfabetic: abrucés, aragonés, asturleonés, benasqués, calabrés, campanian, castelhan o espanhòl, catalan, còrs, emilian, francés, francoprovençal, friolan, galèc, istroromanés, istroromanic, italian, judeoespanhòl o judeocastelhan, lacial, ladin, ligur, lombard, lucanian, marchesan, mirandés, occitan,⁶ piemontés, polhés, portugués, roman (o *romanesco*), romanés, romanch, romanhòl, sas-

---

departaments actuals, que repausan sovent sus de critèris artificials, mas de zònas qu'an una entitat istorica, naturala o linguistica, o que lor coesion se pòt apiejar sus l'atraccion d'un centre urban.

⁵ Vejat, per exemple, la recèrca qu'es estada menada per Gargallo e Carrera (2010), que supausèt d'enquèstas dins mai d'un vilatge aranés, mas tanben dins de localitats que se tròban al limit de Comenge e de Coserans, dins l'Estat francés, coma Mèles, Mana o Shen.

⁶ L'anciana distincion entre *occitan* e *occitan (aranés)* que figurava dins *BADARE*, es estada abandonada.

serés, sicilian, toscan, valon e venèt. Cal dire pasmens que dins los comentaris òm pòt tombar sus d'atribucions a de varietats encara mai particularas. En çò que concernís l'occitan, per exemple, avèm velhat d'establir de maniera concisa, après una analisi de las caracteristicas linguisticas dels provèrbis, lo dialècte que cada formula li aperten. De tota faïçon, cal dire qu'es pas extraordinari que dins de dictionaris coma aquel de Mistral, òm pòsca retrobar d'adaptacions dialectalas (dins aquel cas, al provençal) de provèrbis censats èsser originaris d'autres dialèctes. Cada còp qu'es estat possible, avèm tanben senhalat tot aquò dins los *comentaris*.⁷

c) Lo nivèl *conceptual*.

La basa de donadas *ParemioRom* fa lo triatge dels elements que se rapòrtan a la *cronologia*, a la *meteorologia* e al quadre *tematic* de totes los provèrbis. Donc, nos prepausa de los crivelar en prenent coma ponch de partença lors elements referencials. Dins lo primièr cas, òm pòt causir demest gaireben un vintenat de referéncias que fan allusion a de periòdes de temps (annada, sason, mes, setmana, data fixa, data movedissa...), e puèi especificar (dins lo castron *soscategoria*) quitament lo jorn precís, lo sant del jorn, l'ora exacta, la sason especifica o los agropaments temporals, entretant. Aquò permet de recuperar còp sec, per exemple, totes los provèrbis qu'evòcan un jorn precís de l'an dins una lenga o una varietat, mas tanben dins totas las lengas romanicas, çò qu'es plan practic se volèm aviar de comparasons, que siá sul plan referencial o sul plan linguistic. Es çò meteís per la *meteorologia*, ont un classament dels fenomèns atmosferics es estat mes en plaça. Alara, lo cercaire pòt portar son atencion sus mai d'un trentenat de *categorias* e environ cent trenta *soscategorias*, demest las qualas retrobarà aisidament los provèrbis qu'incluson de referéncias a la *bisa* o a l'*autan*, los que parlan del bèl temps o de la chavana, aqueles ont las montanhas amb un capèl marcan l'arribada de la pluèja, los qu'evòcan los arcolans, las nívols, la nèbla, la periclada o, per exemple, lo calimàs. Fin finala, dins la darrièra categoria (lo quadre *tematic*), òm pòt causir los provèrbis que fan referéncia als animals o als vegetals, a la luna o a las estelas, a la mar o als ponches cardinals, als jorns manlevats o als elements de la vida vidanta, als presagis o a la prefiguracion del temps, mas tanben als toponims, que prenon una plaça màger dins *ParemioRom*. A costat d'un vintenat de *categorias*, donc, es possible de causir de centenats de possibilitats en apiejant sus *soscategoria*. E es aquí que se poirà observar que i a de nombroses noms de luòc que rendon facilament una recèrca sus l'impacte proverbial de tal o tal som, de tal o tal vilatge, de tal o tal país, de tal o tal flume. En fach, mercé a aquel *quadre tematic*, es possible d'aver en qualques segondas totes los provèrbis occitans que rapèlan d'endrechtes coma la vila de Bordèu, lo cloquièr de Rodés, l'Aupilha o Cantal.

---

⁷ Es evident que lo *Tresor* de Mistral *favoriza* almens la preséncia d'elements provençals. Mas dins d'autres recuèlhs, coma aquel d'Alibèrt (1998), per exemple, i a de provèrbis que son sospeschables d'èsser preses justament de Mistral. Alara, aquí se dobrís un novèl orizòn de recèrca (qu'es pas tan novèl pertocant los dictionaris, pr'aquò): la question dels manlèus entre los obratges de referéncia e de la transmission textuala de las senténcias proverbialas.

3. Las sorsas bibliograficas per l'occitan

Per fin de menar a bon pro lo projècte *ParemioRom*, se son despolhats de desenats de trabalhs, mai que mai dels darrièrs cent cinquanta ans: de recuèlhs de provèrbis o de dichas, de dictionaris, de vocabularis, mas tanben de trabalhs etnografics o etnolinguistics, quitament d'obratges folclorics o que s'ocupan de las tradicions. Après lo nivèl textual, la lenga o varietat linguistica e lo nivèl conceptual, lo formulari permet non solament de conèisser l'origina bibliografica de cada provèrbi, mas tanben d'obtenir immediatament totas las senténcias tiradas d'una sorsa bibliografica determinada. En causissent *Lo Tresor dóu Felibrige* de Mistral, per exemple, obtendrem sul còp mai de 650 provèrbis meteorologics extraches d'aquel dictionari (çò que vòl pas dire que sián exclusius d'aquel trabalh).

Imatge 1. Los provèrbis mistralencs dins *ParemioRom*

↳ Per fonts

Font

MISTRAL, Frédéric - Lou Tresor dóu Felibrige ou Dictionnaire Provençal-Français [2 vols.]

↳ Per geolocalitzacions

Lloc

Territori

Descripció

Té geolocalització

Elements per pàgina

20

Cerca

Text	Llengua o varietat
A auro drecho ges d'abri, [/] Coume à paure ome ges d'ami	occità
A la Candeliero, [/] Lou soulèn es pèr valoun e pèr valiero	occità
A la Candelouso, l'ourse fai tres saut [/] Foro de soun trauc: [/] S'es nivo, s'envai; [/] Se fai soulèn, intro mai [/] E sort plus de quaranto jour	occità
A la semana sènto [/] Pluèn o vènto, [/] Autramen n'es pas sènto	occità
A la traverso, [/] Plòu à verso	occità
A la tremountano, [/] l'a de pèis à la pantano	occità
A mistrau brut e levant cla [/] Noun te fisa	occità
A Nadau au fioc, [/] A Pascos au joc	occità
A Narbouno, [/] Plòn pas cado fes que trouno	occità

Se consultam lo sit del Centre interregional de desenvolupament de l'occitan (lo CIRDÒC de Besièrs), nos avisarem lèu que solament dins aquela gròssa bibliotèca e mediatèca, i a mai d'un centenat d'obratges que pòdon èsser agropats jos la rubrica *proverbes occitans*. La basa bibliografica SUDOC, coma o a constatat nòstra collèga Brun-Trigaud (2012: 10), ne revèla mai de cent cinquanta referéncias. Vist que, per ara, lo despolhament de tot aquel volum podiá pas èsser atench, una causida qu'assegurèsse la representativitat de nòstre escapolon èra de far. Calíá que portèsse pro d'informacions sus tot lo domeni linguistic mas que traduguèsse a l'encòp una certana inegalitat geografica en çò que concernís la densitat dels trabalhs que s'ocupan dels diferents dialèctes occitans, perque es sauput de totes que i a d'obratges de referéncia ont d'unes son representats mai eficientament que non pas d'autres. De mai, es pas un secret que dins certans païses occitans los recuèlhs de provèrbis son mai abondoses qu'endacòm mai. Lo tot èra de començar. Totun, se'n calíá passar de començar cossí que siá.

Es per tot aquò que d'en primièr avèm cercat de donar l'assaut a de produccions signadas de figuras importantas de la filologia e la cultura occitanas dels darrièrs cent cinquanta ans, qu'en fach devon èsser estadas fundamentalas per d'autres trabalhs que, mai tard, an tanben amassat de provèrbis. Avèm agut recors a de repertòris coma aquel de Vastin Lespy (1892), saberut e gramatician biarnés, e mai autor –amb Paul Raymond– del *Dictionnaire du béarnais et du gascon modernes*; de Joan-Francés Bladèr (1879), folclorista gascon;⁸ d'Antonin Perbòsc (1982), precursor d'Alibèrt e una figura clau de l'occitanisme modèrne; del quite Loís Alibèrt (1998); del nòrd-occitan Josep Ros (1971) –gaireben tant important coma Perbòsc dins l'istòria recenta de la lenga occitana– o de la celèbra escrivana Marcela Delpastre (1974), lemosina tanben.⁹ A tot aquò cal apondre lo despolhament dels trabalhs lexicografics de Mistral (*Lou Tresor dóu Felibrige*, que pòrta mai de la mitat dels provèrbis occitans de nòstra basa de donadas coma o avèm dich çai sus, e donc que torna far pròva de sa valor incommensurable), de Palay (1980) o de Vayssier (1879), que poirián representar respectivament los espacis provençal, gascon e lengadocian (o mai precisament roergàs) s'èra pas lo fach que Mistral recampèt d'informacions qu'èran pas especificament provençalas o orientalas. D'un autre costat, oblidem pas lo diccionari de Boissier de Sauvages, qu'es un pauc mai ancian mas que demòra una referéncia filologica, e dont los provèrbis son estats ordenats e repertoriats per Trinquier (1993). Çà que la, podiam pas tanpauca daissar de caire d'autres trabalhs fòrça mai tardièrs mas egalament remarcables, coma l'ambiciós catalòg de Hourcade (2008), que totaliza mai de mila uèch cents provèrbis gascons, otra la seccion consagrada a la «geografia bearnesa peus arreporèrs e peus chafres», ont i a encara mai de provèrbis mesclats a de cançons e de dictons.¹⁰ Pa-

⁸ Dins son recuèlh, en mai d'aqueles que son de son encontrada, i a cent quatre provèrbis de Daignan du Sendat, del sègle XVIII, que mai d'un poirián remontar al sègle XVI.

⁹ Los provèrbis de Perbòsc foguèron editats per Josianne Bru e Daniel Fabre. Ramon Chatbèrt s'ocupèt dels provèrbis d'Alibèrt, e Robert Joudoux e Josep Migòt d'aqueles de Ros.

¹⁰ Hourcade nos assabenta que sos provèrbis sortisson de las revistas *Per Noste e Reclams de Biarn e Gasconha*, d'obratges literaris o dels diccionaris de Lespy e de Palay, mas nos avertís tanben que n'i a que provenon d'una «enquèsta dirècta [...] auprès de la populacion bearnesa (maisons comunas, larèrs ruraus, associacions de l'atge tresau, etc.) miada en 1982» (Hourcade 2008: 23). Malgrat lo títol, lo trabalh de Hourcade s'ocupa mai que mai del biarnés, quitament s'admet que «hèra de monde de las Lanas e de l'Agenés que m'an dit, après la sortida deu men libe en 1989, que mantuns arreporèrs qui balhavi qu'èran tanben coneguts a lor... a còps dab hèra chic de diferéncia» (Hourcade 2008: 25).

rièrament, l'impausanta edicion dels *Proverbes de la Grande-Lande* d'Arnaudin (1996) èra tanben indefugibla dins la mesura que se sarra dels 2000 adagis e dichas. Per fin d'equilibrar la mòstra gascona (e per evitar tanben de confondre lo gascon mai occidental e lo gascon general, çò que, malastrosament, arriba plan sovent) nos sèm servits de pichòts recuèlhs qu'equilibràn lo pes del biarnés (Palay, Lespy, Hourcade), coma aquel de Vidailhet (1910) que tòca la val d'Aura, lo de Castet (1899) que s'ocupa de Biròs, lo de Rondou (1911) de Varetja o lo de Cordier (1878) del Lavedan, en mai de qualque trabalh que pòrta son atencion sus l'aranés (CNLVA 1992, per exemple), dins l'espèra d'èsser en estat de despolhar d'autres compilacions coma aquelas d'Eugène Bernat (1973; 1974; 1978). A nòstre vejaire, aqueles recuèlhs locals –mai que mai gascons– empachan pas d'aver una vista d'ensemble del domeni occitan. Cossí que siá, contribuïsson al fach que los tres dialèctes meridionals –gascon, lengadocian e provençal– son plan representats dins nòstra basa de donadas, e fin finala dins una recèrca que s'avera longa e que per ara preten qu'a èsser superficiala (pr'aquò, sèm persuadits que contunharà dins l'avenir). En fach, cal dire que, malgrat que i aja fòrça autres trabalhs que son estats despolhats o que son en prevision d'o èsser (lo de Vovelle [1987] sul provençal, lo de Blaquiera [2006] sul niçard, l'auvernès de Raynal [1948] o lo recuèlh terriblement francizat de Labrunie [1985]), la recòlta s'es revelada bufèca dins de nombrosas sorsas bibliograficas, estant qu'inclusián pas tròp de provèrbis potencialment *geolocalizables*, manca d'indicacions precisas sus l'endrech ont èra utilizat un provèrbi determinat o de toponims.¹¹ A prepaus de tot aquò, cal esperar que serem ben lèu en estat d'introduire de novèlas donadas, siá dels recuèlhs qu'aviam pas encara pogut consultar, siá dels atlases linguistics de l'Estat francés, qu'una primièra apercebuda de lors informacions paremiologicas es estada facha Brun-Trigaud (2012). Aital meteís, gardam l'espèr de poder introduire encara mai de donadas obtengudas dins de recèrcas sul terren e de las far grossir pauc a pauc, coma aquelas que son estadas expausadas dins lo trabalh de Gargallo e Carrera (2010).

5. Las geolocalizacions

Aquí s'agís, a còp segur, de la partida mai interessanta de la basa de donadas de *PremioRom*, puèi que sa novetat principala per rapòrt als projèctes precedents consistís a donar mai de vam a la dimension geografica de la paremiologia. I a de provèrbis que pòdon èsser atribuïts a un territòri o un endrech, per exemple mercé al fach que son sortits de recuèlhs d'un espaci determinat, o ben perque dins lo meteís trabalh ont son estats enregistrats, s'es precisat qu'una tala formula deu èsser circonscricha a un luòc o una zòna, quitament a un país o, de còps que i a, a un departament. I a encara d'autres provèrbis que contenen de referéncias explicitas a un territòri o un endrech, mai que mai pel mejan d'un nòm de luòc, siá d'un toponim. Alara, lo formulari principal permet de causir quina que siá d'aquelas doas possibilitats (la *localizacion geografica* e la *referéncia toponimica*, que son de causas tot plen diferentas), mas tanben las doas causas a l'encòp (o cap de las doas). Alara, après aver introduch lo nom d'un endrech dins lo formulari, aurem totes los provèrbis que s'i rapòrtan o que

---

¹¹ Per mai d'informacions sus las sorsas bibliograficas per l'occitan, remandam los legeires a Carrera (2012: 24).

son censats i èsser en usatge. L'endrech mençonat es representat sus una carta, ont òm distinguís las *geolocalizacions puntualas* (per exemple, un vilatge) e las *zonals* (montanhas, flumes, païses, etc.). Aquel imatge pòt èsser agrandit o reduch segon los besonhs de l'usatgièr. Òm pòt quitament causir mai d'una mena de representacion cartografica: fisica, politica, vista de satellit o ibrida (valent a dire, tot a l'encòp). Vaicí, per exemple, la ficha del toponim *Coserans*, que nos mena de cap a dos provèrbis tenguts dins aquel país occitan:

Imatge 2. Geolocalizacion Coserans

Geolocalitzacions

Mostrant 1 - 1 de 1 (pàgina 1 de 1)

Lloc

Territori

Descripció

Elements per pàgina
20 ▾

Mapa de Geolocalitzacions de Coserans. La mapa mostra la region de la Montanha de Narbona (Montanha de la region des Bricilles Ardegeses) amb la localitat de Coserans. S'indican las ciutats de Sent Gaudenc, Pàmies, Foix, Tarascon d'Arieja, Aulus, Baston, Sèish, Bots, Traslhon e Araslhon. S'indican las carreteras A64, E9 e N20.

Coserans [Couserans]

Territori:
Coserans [Couserans], Arièja [Ariège], Miègjorn-Pirenèus [Midi-Pyrénées], França.

Mostrant 1 - 1 de 1 (pàgina 1 de 1)

S'a la plaça de *Coserans*, causissèm lo toponim *Nòra* e precisam dins lo formulari que s'agís d'una *referéncia toponimica*, aurem quatre provèrbis qu'incluson lo nom d'aquela montanha prèp de Narbona.

Imatge 3. Nòra dins lo formulari

▼ Per geolocalitzacions

Lloc Nòra	Territori
Descripció	Té geolocalització ---

Elements per pàgina
20 ▼

Text ▼	Llengua o varietat
Montaut ditz a Nòra: "Nòra, Nòra, lo fred me devòra!" E Nòra respond a Montaut: "Quand tu as fred, ieu ai pas caud"	occità
Nòra ditz a Montaut: "Prèsta-me ton blisaud". E Montaut respond a Nòra: "Se tu as fred, ieu som defòra"	occità
Noro dis à Mount-Aut: [/] Presto-me toun brisaud, [/] -Quand tu, Mount-Aut respond, as fre, iéu n'ai pas caud	occità
Noro dis à Mount-Aut: [/] Quand as frech, iéu n'è pas caud: [/] E Mount-Aut respond à Noro: [/] Quand as frech, iéu soun deforo	occità

Mostrant 1 - 4 de 4 (pàgina 1 de 1)

Totas las *geolocalizacions* dispausan de fichas especificas, que pòdon èsser retrobadas en apiejant sus *geolocalizacions* dins la partida esquèrra de l'ecran, mas tanben en partissent de las fichas dels provèrbis que son estats *geolocalizats*. Per l'occitan, cada toponim es escrich en grafia normativa, del temps que la forma oficiala (pels toponims de l'Estat francés) es presentada a la seguida, entre croquets. Lo país, lo departament e la region son precisats. La mena de toponim (se s'agís d'un oronim, d'un idronim, etc.) es tanben senhalada.

Conclusions

La seguida naturala de nòstre projècte seriá probablament l'elaboracion d'atlasses geoparemiologics, qu'aurián besonh d'un long trabalh d'observacion e de catalogacion de nòstras donadas, e mai de novèlas informacions, bibliograficas o oralas. Dins un trabalh recent que s'ocupa dels elements toponimics dins los provèrbis meteorologics occitans, avèm mes sus la taula la possibilitat de capitare de *geografias paremiologicas* complementàrias après aver dreïçat lo catalòg dels principals referents geografics d'un país o d'un departament (donc, los toponims mencionats dins los provèrbis) a l'imatge dels atlasses topografics que fasián enòrmament plaser a Coromines (1972, I: 27). De membres del nòstre projècte an ja publicat de cartas interpretativas o sinteticas (vejatz, per exemple, Gargallo e Álvarez [2014: 319-321], que sortiguèron de cartas sus mai d'una formula proverbiala que tòcan los domenis iberics; o Carrera [2012], ont trobaretz sièis cartas que i son senhalats la màger part dels toponims occitans que se tròban dins *ParemioRom*). Cossí que siá, per ara nos podèm pagar de dire que nòstre

proècte servís ja a l'ora d'ara de fondament a de nombrosas recèrcas pertocant los provèrbis, e que pòt èsser tanben un esplech plan util per la dialectologia. En fach, es pas de mal constatar, après i aver mandat un còp d'uèlh, qu'existisson d'*airals proverbials* que pòdon èsser l'objècte de cartas e que pòdon èsser comparats als airals fonetics, morfosintaxics o lexicals de las recèrcas geolinguisticas convencionals. Es a dire: i a de provèrbis dont podèm certificar que son utilizats dins de zònas concretas, siá per de rasons linguisticas (mai que mai los traches dialectals, sens oblidar que los adagis son aclins a presentar de formas o de solucions arcaïcas qu'a l'ora d'ara fan pas partida de la varietat linguistica ont son presents), siá per las referéncias a d'elements geografics (los toponims; mas cal téner compte qu'un toponim pòt èsser una referéncia a de centenats o quitament de milierats de quilomètres de distància), siá per de rasons extralinguisticas que van de la climatologia a las tradicions en passant per las questions geograficas. A costat d'aqueles *airals proverbials*, òm pot dire -d'après lo tèrme qu'es estat fargat per nòstra còla- qu'existisson tanben de *paremiotipes*, valent a dire de provèrbis qu'an una estructura semblabla e un meteís contengut semantic, que pòdon èsser a l'encòp materializats de manières multiplas, e donc que nos permeton de dessenhlar d'isoglòssas ierarquizadas: lo meteís *paremiotipe* implica pas totjorn un sol provèrbi, mas lo mai sovent plusors. D'alhors, los provèrbis pòdon èsser *actualizats* al nivèl de l'estructura, çò que vòl dire que son pas solament someses a de remplaçaments d'elements lexicals o gramaticals, mas tanben a de modificacions sul plan referencial. *PremioRom* s'es tanben interessat a aquel sicut.

Dins lo domeni occitan avèm pogut observar un pauc de tot aquò. Malgrat que nòstras conclusions sián provisòrias e degan èsser verificadas per mai d'informacions, avèm pogut constatar, per exemple, que i a de vastes territòris occitans ont certans provèrbis o *paremiotipes* pareisson puslèu inabituals. Aital, las montanhas amb un capèl, que fan partida d'una sòrta de formula plan comuna dins totas las lengas romanicas (pel mejan d'*actualizacions* toponimicas), semblan pas correntas dins los recuèlhs de provèrbis de la plana gascona, benlèu per de rasons tot simplament orograficas. Vaicí qualques exemples tirats de *PremioRom*, que nos fan veire qu'aquela mena de provèrbis existisson dempuèi lo País Niçard (1) fins a las Corbièras (2) o en Lemosin (3). Per contra, en Gasconha avèm plan enregistrat un provèrbi aital dins la Val d'Aran (4), quitament s'anóncia lo bon temps e pas la pluèja, mas pareís absent dins la màger part dels recuèlhs gascons. En mai de tot aquò, cal senhalar que dins la partida orientala del domeni occitan, es fòrça frequent que lo darrièr element de la proposicion principala siá mai que mai *lèu*.¹² Existís la possibilitat que tot aquò siá quicòm de fortuit (e fin finala, una deduccion bescairada sus la basa d'un escapolon parcial), mas a primièra vista òm pòt pensar que i a de diferéncias geoparemiologicas entre los dialèctes occitans (per mai de precisions e d'exemples, vejatz Carrera e Gargallo [2012]). Los factors geografics o puslèu orografics i devon tanben jogar son ròtle dins la granda plana gascona.

---

¹² Evidentament, s'agís d'una conseqüència de la vocalizacion provençala del son lateral de mots coma *capèl* o *mantèl*, que fan partida de la proposicion subordinada. Mas aquela vocalizacion entraïna pas automaticament l'utilizacion de l'advèrbi *lèu*, coma o mòstra l'exemple lemosin.

(1) *Quora Montcauv fa capèu, / Se non plòu, plourà lèu* [*Quoro Mount-Cau fa capèu / Se noun plòu, plòura lèu*] (Mistral, II: 364; s. v. *Mount-Cau*)¹³

(2) *Quand Laric pòrta capèl, pren-te garda pastorèl* (Alibèrt 1998: 185)

(3) *Quand lo pueg pren son chapeu, / bergiera, n'oblides pas ton manteu* (Delpastre 1974: 68)

(4) *Montcorbison capèth, a londeman dia bèth* (CNLVA 1992: 23)

Invèrsament, lo *paremiotipe Montanha clara, Bordèu escur, pluèja de segur*, qu'es atestat dins de nombroses recuèlhs o dictionaris (Mistral, Bladèr, Hourcade, Lespy, Vidailhet, Dambielle, Cordier, Rondou, Perbòsc, Vayssier, Alibèrt...), es de mens en mens abitual a mesura qu'òm s'aluènha de la capitala de Gironda, ont pòt subir d'actualizacions referencialas (5, 6).

(5) *Montanhas claras, Limosin escur: / Fara [sic] de pleja [sic] de segur* (Raynal 1948: 64)

(6) *Quand veiràs Cornac escur, / cerca-te un abric segur* (Alibèrt 1998: 185)¹⁴

D'un autre costat, òm pòt èsser chocat de constatar que Garona e Ròse, per çò qu'avèm pogut veire fins aquí, pareisson coma de flumes pas tròp utils a la prevision meteorologica,¹⁵ contràriament a çò qu'arriba per Dordonha, Trueire, Òlt (7) o los *gaves gascons* (8), mas tanben per de ribièras fòrça pichòtas (vejatz Carrera [2012: 47-48]), çò que suggerís que i a pas un rapòrt evident entre l'importància fisica del referent e son utilitat meteorologica.

(7) *Quand veiràs las nèblas sus Òlt / Pren lo flagèl e vai al sòl* [*Quond beyràs los nèplos sus Ouol / Pren lou flogèl et bay ol souol*] (Vayssier 1879: 448; s. v. *Ouol*)

(8) *Quan eth Gave plora, / Vent o ploja* [*Quan et Gabet (sic) ploure, / Ben ou plouye*] (Cordier 1878: 49)

Se tot aquò pòt èsser accidental? Benlèu. En tot cas, de constatacions aital devon èsser estudiadas conscienciosament mejançant encara mai d'informacions. Mas çò segur es que l'estudi dels provèrbis deu completar los estudis geolinguistics, vist que nos balha de donadas novèlas plan preciosas. Aital, se s'es remarcat mai d'un còp que la partida nauta de la Val d'Aran se sarra linguisticament de Coserans sul plan fonetic o morfosintaxic (Carrera 2005; Carrera 2007), òm pòt pas èsser estonat de constatar que i a de provèrbis ariegeses que se rapòrtan a de vilatges naut-araneses coma Bagergue (9) e que se retròban dins la Val d'Aran (10).

(9) *Abriu negre / Que treguec eths òmes de Bagergue* [*Abriu [...] negre [...] [/] Que treguec ets homes de Bajergue*] (Castet 1894: 45)

(10) *abriu [sic] nere, que traiguec [sic] er òme de Bagergue e lo portèc en Canejan* (Coromines 1990: 262)

Cossí que ne siá, lo projècte *ParemioRom* nos a après qu'es possible d'estudiar los provèrbis d'un ponch de vista diatopic e qu'aquelas formulas pòdon constituir un

---

¹³ La version originala figura en primèr luòc, del temps que la grafia originala es entre croquets. Dins lo recuèlh de Blaquièra (2006: 35) se tròba mai o mens la meteissa formula: *Quora Montcauv a lo capèu, se non plòu aïra plourà lèu* [*Coura Mount-Cau a lou capèu, se noun plòu ahura plòura lèu*]

¹⁴ Precedentament, lo provèrbi es atestat en cò de Mistral (I: 643, s. v. *Cournac*). Per mai d'exemples, vejatz Carrera (2013: 26-30).

¹⁵ Mistral (II: 800) testimònia de locucions o de provèrbis que se rapòrtan a Ròse, mas n'i a pas cap que pòsca èsser considerat coma meteorologic.

nivèl de mai dins la recèrca geolinguistica. Sèm persuadits que nos sèm enfonilhats dins un domeni passionant, e que lo Congrès de l'AIEO èra l'endrech perfiech per far conèisser aquesta aisina paremiologica e per vos prepausar que vos en serviscatz.

Bibliografia

ALIBERT, Louis [ALIBÈRT, Loís] (1998): *Proverbes de l'Aude*. Andoca: Vent Terral. Edicion de Ramon Chatbèrt.

ARNAUDIN, Félix (1996): *Proverbes de la Grande-Lande*. Becla: Parc naturel régional des Landes de Gascogne, Confluences. Edicion de Jacme Boisgontier e Lothaire Mabru.

BASTARDAS, Maria-Reina (2010): «Tractament dels refranys meteorològics occitans dins *Lou Tresor dóu Felibrige* de Frederic Mistral». In: GARGALLO, José Enrique (coord.): *Paremiología romance. Los refranes meteorológicos*. Barcelona: Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona, p. 155-171.

BERNAT, Eugène (1973): *Proverbes et dictons gascons en langage montagnard recueillis en Bigorre orientale dans les vallées de Basse Neste et de Nistos. Première série*. Masèras de Nestés: en cò de l'autor.

BERNAT, Eugène (1974): *Proverbes, dictons et locutions en gascon montagnard recueillis en Bigorre et Comminges. Deuxième série*. Masèras de Nestés: en cò de l'autor.

BERNAT, Eugène (1978): *Proverbes, dictons et locutions en gascon montagnard recueillis en Bigorre et Comminges. Troisième série*. Masèras de Nestés: en cò de l'autor.

BLADÉ, Jean-François [BLADÈR, Joan-Francés] (1879): *Proverbes & devinettes populaires recueillis dans l'Armagnac et l'Agenais*. París: Champion. Reedicion 2000, Tolosa: Loubatières.

BLAQUIÈRA, Jan (2006): *Proverbes du Pays Niçois. Prouverbi dóu Païs Nissart*. Niça: Éditions Campanile.

BRUN-TRIGAUD, Guyllaine (2012): «Les dictons dans les atlas linguistiques de l'espace galloroman». *Géolinguistique*, 13, p. 9-16.

CARRERA, Aitor (2005): *Elements de variació diatòpica en el gascó de l'alta conca de la Garona. Afers de vocalisme en l'occità de la Vall d'Aran*. Lhèida: Universitat de Lhèida [tèsi inedita; 589 p. e 140 cartas].

CARRERA, Aitor (2007): «Una mica de dialectologia occitana. Els parlars de la Vall d'Aran en el marc del gascó pirinenc oriental». *De Lingua Aragonensi*, 3, p. 9-40.

CARRERA, Aitor (2010): «Provèrbis meteorològics en occitan dera Val d'Aran. Arrepòrt sus era situacion actuau des donades sus eth gascon dera nauta arribèra de Garona». In: GARGALLO, José Enrique (coord.): *Paremiología romance. Los refranes meteorológicos*. Barcelona: Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona, p. 155-171.

- CARRERA, Aitor (2012): «Paremiologia, onomàstica i territoris. L'element toponímic en els refranys meteorològics occitans». *Géolinguistique*, 13, p. 17-54.
- CARRERA, Aitor; GARGALLO, José Enrique (2012): «*Quora Montcauv a lo capèu, se non plòu aïra, plourà lèu*. De montanhas amb un capèl dins los provèrbis occitans e romanics». In: OLIVIÉRI, Michèle; BRUN-TRIGAUD, Guylaine; DEL GIUDICE, Philippe (ed.): *La Leçon des dialectes: hommages à Jean-Philippe Dalbera*. Alessandria: Edizioni dell'Orso, p. 243-250.
- CASTET, L'Abbé (1899): *Proverbes patois de la vallée de Biros en Couserans (Ariège)* [sic]. Fois: Imprimerie-Librairie Gadrat ainé.
- CENTRE de Normalisacion [sic] Lingüística dera Val d'Aran [CNLVA] (1992): *Arrepervèris*. Lhèida: Pagès.
- CORDIER, Eugène (1878): *Études sur le dialecte du Lavedan*. Banhèras de Bigòrra: Imprimerie J. Cazenave.
- COROMINAS, Joan [COROMINES, Joan] (1972): *Tópica Hespérica. Estudios sobre los antiguos dialectos, el substrato y la toponimia romances*. 2 vol. Madrid: Gredos.
- DELPASTRE, Marcelle (1974): *Nouveaux contes & proverbes limousins*. Tula: Lemouzi.
- GARGALLO, José Enrique (coord.) (2010): *Paremiologia romance. Los refranes meteorológicos*. Barcelona: Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona.
- GARGALLO, José Enrique (coord.) (2011): *I proverbi meteorologici. Ai confini dell'Europa romanza*. Alessandria: Edizioni dell'Orso.
- GARGALLO, José Enrique; ÁLVAREZ, Xosé Alfonso (2014): «El proyecto ParemioRom. Refranes meteorológicos y geoparemiología romance». *Estudis Romànics*, 36, p. 313-324.
- GARGALLO, José Enrique; CARRERA, Aitor (2010): «Sobre els arrepervèris. Aproximació als refranys meteorològics del gascò pirinenc oriental: paral·lelismes, interferències i contrastos en el trifini de català, gascò i llenguadocià a partir del món de les parèmies». In: CREUS, Imma; PUIG, Maite; VENY, Joan R. (ed.): *Actes del Quinzè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*. Lhèida: Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes; Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 137-147.
- HOURCADE, André (2008): *Dictionnaire bilingue des proverbes gascons*. Vilafranca de Roergue: MonHélios.
- LABRUNIE, Alain (1985): *Proverbes et dictons d'Auvergne*. Marselha: Rivages.
- LESPY, Vastin (1892): *Dictons et proverbes du Béarn. Paremiologie* [sic] *comparée*. Baiona: Imprimerie Maubec.
- Mistral = MISTRAL, Frederic (1879-1886): *Lou Tresor dóu Felibrige ou Dictionnaire provençal-français embrassant tous les dialectes de la langue d'oc moderne*. Ais de

Provença: Remondet-Aubin. Reedicion 1979, Rafèla: Marcel Petit culture provençale et méridionale.

PALAY, Simin (1980): *Dictionnaire du béarnais et du gascon modernes (Bassin aquitain), embrassant les dialectes du Béarn, de la Bigorre, du Gers, des Landes et de la Gascogne maritime et garonnaise*. París: CNRS. Tresena edicion.

PERBÒSC, Antonin (1982): *Proverbes et dictons du Pays d'Oc*. Marselha: Rivages. Edicion de Josianne Bru e Daniel Fabre.

RAYNAL, François (1948): *Au jardin des adages. 1016 proverbes en dialecte de Haute-Auvergne*. Clarmont-Ferrand: Auvergne Littéraire.

RONDOU, J.-P. [sic] (1911): *Folklore pyrénéen*. Tarba: Imprimerie Croharé. Reedicion 1991, Nimes: Lacour.

ROUX, Josep [Ros, Josep] (1971): *Proverbis bas-lemosins*. Tula: Lemouzi. Ed. de Robert Joudoux e Josep Migòt; primera edicion 1883.

TRINQUIER, Pierre (1993): *Proverbes & dictons de la langue d'Oc d'après le Dictionnaire languedocien-français de l'abbé Boissier de Sauvages (1785)*. Montpelhièr: Les Presses du Languedoc.

VAYSSIER, Aimé (1879): *Dictionnaire patois-français du département de l'Aveyron*. Rodés: Imprimerie de Ve. E. Carrère.

VIDAILHET, François (1910): *Proverbes de la vallée d'Aure*. Lanamesan: Imprimerie Pax-Labor.

VOVELLE, Michel (1987): *Proverbes et dictons provençaux*. Marselha: Rivages.

ZÉGIERMAN, Frédéric (1999a): *Le Guide des Pays de France. Nord*. París: Fayard.

ZÉGIERMAN, Frédéric (1999b): *Le Guide des Pays de France. Sud*. París: Fayard.

Tèxtes d'omenatge

Les deux sirventes de Peire de Bussignac (PC 332, 1 et 2). Édition critique, traduction et notes

Peter T. RICKETTS (†)

La décision de créer une édition de Peire de Bussignac à partir de tous les manuscrits fut prise devant le constat que, à ma connaissance, une telle édition n'existe pas. On est en effet, réduit à citer le premier poème d'après le texte d'Audiau et Lavaud (1928 : 173-176) et le deuxième d'après celui de Mahn (1886, 3 : 279-281), ou bien, comme je l'ai fait dans la *COM*, pour les deux sirventes, l'article de J. Monestier (1987 : 1055-1056 et 1057-1058), qui fait suivre les deux poèmes de la mention mystérieuse (1058): « Je dois à l'amabilité de feu le Marquis Louis de Beaumont d'avoir pu recopier... il y a trente ans, ces poèmes dans le chansonnier conservé à Merville. J.M. ». D'autres ont donné une version de PC 332, 1 et leur texte provient en général de celle d'Audiau et Lavaud, dont la plus récente est celle de Pierre Bec (2004 : 310-315). À l'examen des manuscrits et de la tradition manuscrite, il est clair que l'on ne saurait se fier aux versions qui ont paru dans ces publications.

Je donne la *vida* de ce troubadour, à qui William D. Paden (1980) fait allusion dans son article sur Bertran de Born, où notre collègue américain explique tous les détails de cette courte biographie. Malgré les remarques de Paden (1980 : 218-219) sur la forme du nom de ce troubadour – pour lui Peire de Boussignac – je m'en tiens à la version adoptée par Pillet-Carstens et Frank (*Bussignac*), car, même si Peire était originaire de Boussignac en Corrèze ou de Boussignac en Haute-Vienne (et non pas de Bussignac, canton de Hautefort), cela n'invalide pas la forme Bussignac.

1. Vida

MSS : A 208v^a, B 121v^a, I 190v^b, K 176v^a, N² 23v^b, Bez 160^b (Hershon 2011 : 57).

MS de base : I (voir aussi Boutière, Schutz & Cluzel 1973 : 145).

Peire de¹ Bosignac si fo uns clers, gentils hom, d'Autafort, del castel d'En Bertran del² Born. Trobare fo³ de bons sirventes⁴ de⁵ reprendre las donnas que fazian mal e de reprendre los⁶ sirventes d'En⁷ Bertran del Born⁸.

Apparat critique :

1. A du. – 2. ABN² de, K dal. – 3. A e fon trobare. – 4. N² sirvens. – 5. B e de. – 6. B els. – 7. I de. – 8. ABez de born, B de born atressi.

Traduction :

Pierre de Bussignac fut clerc, gentilhomme, d'Hautefort, du château de Bertran de Born. Il composa de bons sirventés pour blâmer les dames qui faisaient du mal et pour blâmer les sirventés de sire Bertran de Born.

2. Poèmes

PC 332, 1. *Qan lo doutz temps d'abril.*

MSS : A 208v^{a-b} (Peire de Bussinac [vida]), B 121v^{a-b} (Peire de Bussinac [vida]), C 354r^b-354v^a (. . . Bocinhac), D 131r^a (Peire de Busignac), D^b 242v^a-243r^a (Pere Cardenal), H 42r^b (anonyme, après PC 332, 2 attribué à Peire de Maensac), I 196v^b (Peire de Bussignac), K 182r^b-182v^a (Peire de Bossinac), M 239v^a 240r^a (Sirventes. Falquet de Roman), R 66v^b (P. de Bossinhac), S 191-192 (Richal de Berbesseill), T 94r^b-94v^a (anonyme), a¹ 445-446 (En Bertran del Born), *Brev* (Ricketts 2011) strophe III (v. 29649-29657.1), strophe VI (v. 29625-29633.1).

Structure métrique :

Six strophes *unissonans* de dix vers, deux tornades de quatre et six vers ;
rimes : *il, ar, i, ar, ir, ans.*

a b b c c b b d e d
6 6 6 6 6 6 6 6 4 6

Ordre (et présence) des strophes :

A	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII
B	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII
C	I	II	IV	V	III	VI	VII	VIII
D	I	II	III	IV	V	VI	VII	
D ^b	I	II	III	V	IV	VI	VII	
H	I	II	VI	III	V	VII		
I	I	II	VI	III	V	VII		
K	I	II	VI	III	V	VII		
M	I	II	IV	III	V	VI	VII	
R	I	II	VI	V	IV	III	VIII	VII
S	I	II	VI	V	III	IV	VIII	
T	I	II	III	V	IV			
a ¹	I	II	IV	VI	III	V	VIII	VII

Le problème le plus marquant de ce poème concerne l'ordre des strophes, car, comme on le verra, les leçons ne présentent pas la même complexité à travers les groupements des mss. Au contraire, l'interversion des strophes III, IV, V et VI ne présente pas une situation claire. Il faut laisser de côté le ms. *H*, qui omet une strophe (IV) et le ms. *T* une strophe (VI), où il est peu probable, d'après la disposition générale, que l'ordre aurait été pour *T* : III - V - IV. Quant à *IK*, on peut conjecturer que l'ordre aurait reproduit celui du groupe *ABD*, avec lequel ils sont liés (branche ϵ), mais qui avancent la strophe VI comme dans *RS*, qui, eux, n'ont pas précisément la même disposition. Parmi les mss. à six strophes, l'ordre adopté pour la strophe III est comme suit : *ABDD^b*

troisième position, *M* quatrième position, *CSa¹* cinquième position, *R* sixième position. L'ordre pour la strophe IV est : *ABD* quatrième position, *CMa¹* troisième position, *D^bR* cinquième position, *S* sixième position. L'ordre pour la strophe V est : *ABDM* cinquième position, *CD^bRS* quatrième position, *a¹* sixième position. L'ordre pour la strophe VI est : *ABCDD^bM* sixième position, *RS* troisième position, *a¹* quatrième position. C'est le groupe *ABD* qui reste solidaire. Quant aux deux tornades, des cinq mss. qui les présentent toutes les deux, seuls *R* et *a¹* suivent l'ordre VIII - VII.

MS de base : A.

I	Qan lo doutz temps d'abril fa·lz albres secs foillar e·ls auzels mutz chantar, ben degr' aver en mi poder q'en tal lati m'enseignes a trobar cum pogues chastiar las dompnas de faillir, que mals ni dans no m'en pogues venir.	5 10
II	Q'ieu cuidei entre mil una bona trobar, mas non puos acabar : totas ant un traï, e fan o atressi co·l laire al bendar que vol aver son par per sas antas cobrir, que lo mazans totz sobre lui no·is vir.	15 20
III	Si las tenetz tan vil que las voillatz reptar, sempre·us iran jurar, sobre las denz N'Arpi, que so c'om ve ni di no fai sol a parlar, e sabran vos pajar tant gen ab lor mentir c'alz lor engans nuills hom non pot gandar.	25 30
IV	Tant ant prim e sotil lo cor per galiar c'una non puosc trobar que sa par non gali, e que non gap e ri	35

- qand la fai follejar ;
e qui l'autrui affar
sap tant gen enantir,
    ben m'es semblans
qe-l sieu sapcha formir.   40
- V E cella que del fil
a sos ops non pot far,
ad outra·n fai filar ;
e ja pejor maiti
no·us cal de mal vezi,   45
que so c'auretz plus car
vos faran adirar,
et tal ren abelir
    que de mil ans
no·us en poiretz jauzir.   50
- VI Qui en luoc femenil
cuida feltat trobar
ben fai a chastiar,
e qui en niu cani
vai per cercar saï,   55
ni qui vol comandar
al milan ni baillar
sos pòlsins per noirir,
    ja un dels grans
no·m don pois a raustir.   60
- VII Dompnas, pois chastiar
no·us voletz de faillir,
    conseils es grans
qe pensetz del fugir.
- VIII Anc Rainartz d'Isengri   65
no·is saup tant gen vengar
qan lo fetz esco[r]zar
e·il det per escarnir
    capel e gans,
cum eu fatz qan m'azir.   70

Apparat critique :

- I 1-5, pour *C*, ces vers sont écourtés par l'ablation d'une majuscule ornementée : ... n lo dous nps dabril / ... s arbres ... ecz fullar / ... auzelhs ... tz cantar / ... scun en ... lati / ben ... de tal trobar ; dans *H*, le coin droit supérieur est déchiré : ... pu ... at ... mu ... saber ... a trobar ... las dompn ... ni dans no m ... ben cuiava en m ... trobar mas no puesc ... ign ; 1, *Qan*] *IKS* pois ; *lo doutz*] *IK* ladreitz. – 2, *fa·lz albres*] *D* fai llabres, *D^b* fai apres, *MR* fai los arbres, *ST* fai labre ; *secs*] *D^b* ses, *M* manque, *R* vertz, *ST*

- sech. – 3, *auzels mutz*] *M* auseletz. – 4, *D^bT* chascun e son latin ; *degr'*] *MS* dei ; *aver*] *R* esser ; *mi*] *S* min. – 5, *D^b* ben deure eu atrissi ; *poder*] *IKS* saber, *a¹* tal sen ; *q'en*] *S* et, *a¹* qei ; *tal*] *a¹* mon ; *lati*] *S* latin. – 6, *D^bT* si pogues assaiar ; *S* per qe me voll forzar ; *a¹* masaguesa trobat ; *m'enseignes*] *DK* mesagues, *R* comesses. – 7, *R* cos poguessò gardar ; *pogues*] *D^b* podes. – 8, *de*] *D* del. – 9, *S* qe mal ne dan ; *que mals*] *D^b* canctas, *Ta¹* cancta. – 10, *no m'en*] *D^b* non lor, *Ma¹* no llen, *T* non lur.
- II 11, *IK* ben cuiava en mil ; *Q'ieu*] *A* qien, *M* em, *S* qem, *a¹* ieu en ; *entre*] *a¹* e. – 12, *bona*] *C* lial, *D^bT* sola, *R* melhor ; *trobar*] *ABDa¹* triar. – 13, *C* tan cuiava sercar ; *D^bT* cui mantas vai (*T* van) pregar ; *M* e totas van sercar ; *R* e non o puec anc far ; *a¹* anc noi puec acertar ; *non*] *B* nol, *S* noi, *acabar*] *IK* alignar, *S* auignar. – 14, *totas ant*] *C* cum seguis, *D^b* on se gast, *HIKa¹* totas fan, *M* qom sega, *R* ans segon, *S* qar totas fan, *T* non segua ; *un*] *CMR* lur, *D^bT* lo, *S* manque ; *traï*] *S* train. – 15, *fan o*] *S* fan, *T* fan no ; *atressi*] *D^bT* enaici, *S* atressin. – 16, *co-l*] *MT* con, *S* com lo, *a¹* com le ; *laire*] *S* lar ; *bendar*] *K* bin dar. – 17, *que*] *a¹* qui ; *vol aver*] *D^b* nol aver, *M* demanda, *S* ahonir, *a¹* volgraver. – 18, *CD^bR* a las antas sofrir ; *per*] *a¹* a ; *sas*] *MT* las, *S* sa ; *antas*] *T* autras ; *cobrir*] *T* sofrir. – 19, *que lo*] *C* si quel, *H* per qe lo, *I* on lo, *Ra¹* per quel, *S* si qel, *T* qe les ; *mazans*] *CS* mazan, *T* blasmes. – 20, *totz sobre*] *KRS* sobre ; *lui*] *CM* lor, *R* luy totz, *S* lei tot ; *no-is*] *DSTa¹* non, *D^b* no.
- III Cette strophe est citée dans le *Breviari d'amor*. 21, *D^bT* mas sillas tenes vil ; *las tenetz*] *IKS* la tenetz, *R* mantenetz. – 22, *que*] *D^bT* ni ; *las voillatz*] *D^b* las voles, *R* loi cuietz, *S* laussaz ; *reptar*] *Ca¹Brev* blasmar, *S* blasma. – 23, *a¹* iran nos aiutar ; *sempre-us*] *D^bST* sempre, *R* sembreus ; *iran*] *S* ira ; *jurar*] *R* azirar (?). – 24, *S* sor le denz de narpin ; *a¹* sobre los dieus narpi. – 25, *C* que so quan fag en si ; *S* de cho qavez plus fin ; *Brev* que sso quez om en di ; *ve ni di*] *D^b* fai ui di, *HIKT* fai ni di, *Ma¹* ditz que vi, *R* au ni ve. – 26, manque à *T* ; *CBrev* no faria (*Brev* fari' a) comtar ; *D^bT* non (*T* ni) fei anc apessar ; *HIKS* nois (*S* uos) fai a consirar ; *M* non fas pas a parllar ; *R* no faria a pensar ; *a¹* no fo sol de parlar. – 27, *vos*] *D* nos ; *pajar*] *D^b* passar. – 29, *c'alz lor*] *CBrev* de lurs, *D* car lor, *I* cab lor, *R* de lurs avols, *S* qe de lor, *T* qua lor, *a¹* dels sieus ; *engans*] *IKT* engan, *S* gan. – 30, *C* (voir au v. 51 de l'apparat) nulhs hom nos . . . ; *D^bHIKTa¹* non pot nul hom gandar ; *non*] *Brev* no-s ; *pot*] *S* po ; *gandir*] *M* ren dir, *R* fugir.
- IV Cette strophe manque à *HIK*. 31, *Tant*] *T* tuit ; *ant*] *D* a, *T* tan, *a¹* am ; *prim*] *R* ferm. – 32, *lo*] *CDRa¹* lur ; *per*] *S* a ; *galiar*] *R* engannar. – 33, *c'una*] *T* luna ; *non*] *C* nom, *D^ba¹* nos, *T* nons ; *puosc*] *S* po, *a¹* pot ; *trobar*] *CR* estar, *DS* mudar, *D^bT* gardar. – 34, *sa par*] *AS* son par, *D^bT* lautra ; *gali*] *S* gain, *a¹* galiu. – 35, *CMRa¹* pueys sen gab e ssen (*M* gabaen ; *a¹* sen (les deux *n* exponctués et remplacés par *u*) ri ; *D* ad outra cab e ri ; *D^bT* e pois gaba e ri ; *S* laltran gaban e rin. – 36, *la*] *S* lo ; *fai*] *CD^bR* ve, *M* fait, *T* ves, *a¹* fag. – 37, *qui*] *M* quen, *S* qin ; *l'autrui*] *CRT* dautruy, *D^bMS* autruy ; *afar*] *R* afan. – 38, *C* si sap tan gent fornir ; *D^b* sab aitan gen chabir ; *M* sap si meçais fornir ; *R* tan ieu se sap garnir ; *sap tant gen*] *S* si sab ben, *T* sap tan ben ; *enantir*] *T* acabar, *a¹* essernir. – 39, *m'es*] *CD^bMTa¹* es, *R* fai, *S* me ; *semblans*] *RS* semblan. – 40, *qe-l sieu*] *M* qel sieus, *S* qil se ; *sapcha formir*] *C* sapchenantir, *D* deia fornir, *D^bT* degues cobrir, *M* sapcha cobrir, *R* saupes fornir, *S* deia fornir, *a¹* saubes furmir (*f* exponctué et remplacé par *t*).

- V 41, manque à R ; C si quon selha quel fil ; *E cella*] *D^b* mas cela, *H* aquella, *IK* e quella, *S* que cela. — 42, manque à R ; *D^bT* non pot a son (*T* ssos) ops far ; *sos*] *Sa¹* son ; *pot*] *S* po, *a¹* sap. — 43, *ad outra·n*] *AB* ad outra, *CDa¹* ad autral, *M* az outraen, *R* ad autram, *S* ad altrui ; *fai*] *S* vai, *a¹* sai. — 44, *D^bT* e ia de mal vezi (le v. 45 manque) ; *S* ia de mal vesin ; *pejor*] *M^{Ra¹}* per mal. — 45, *C* non auras bo mati ; *S* nom cal pignar matin ; *no·us*] *A* non, *M* nos ; *de mal*] *M^{Ra¹}* peior. — 46, dans *HIK*, ce vers et le suivant sont intervertis ; *que so*] *D^b* caisso, *I* so, *S* qar cho ; *c'auretz*] *C* quavetz, *HIK* qe aures, *T* caco. — 47, *HIK* quel vos fai adirar ; *vos*] *A* nos. — 48, *ABD* et apres tal ren dir (ensuite, *D* ajoute : ben mes semblanz) ; *et*] *R* o ; *abelir*] *H* abeiler. — 49, *que*] *D^b* qui de, *HIK* don de, *M* de qen, *R* qe destz ; *ans*] *S* an, *a¹* mi¹ (*mi* exponctué et remplacé par *nu*). — 50, *no·us en*] *C* nos, *D^bT* noi, *HIK* non vos, *MS* non, *R* nous, *a¹* vos ; *poiretz*] *CR* poiria, *M* poirias, *a¹* degra ; *jauzir*] *ABD* issir, *C* venir, *D^bT* avenir, *S* pois partir, *a¹* devenir.
- VI Cette strophe manque à *T* ; elle paraît dans le *Breviari d'amor* ; dans *C*, l'ablation de la majuscule ne laisse que les éléments suivants : e quen lu / tat troba / mar / qu / vay per / comanda / sos polh / quelhs. 51, *Qui en*] *M* e qi, *RS* e qui en, *a¹* e qen. — 52, *feltat*] *a¹* leutat, *Brev* fezeutat. — 53, *D^b* manque ; *HIKR* bel (*R* ben) faria (*IK* faria a) blasmar ; *a¹* per ver fai a blasmar ; *Brev* mieils en fai a blasmar. — 54, *D^b* manque ; *D* queu dic qen neu cani ; *HIKR* queu dic quin (*I* que quen, *KR* qen) niu (*IK* las, *R* iatz) cani ; *M* qieu dic qenianz chani ; *S* qe dic qen loc canin ; *a¹* e dic quen iaz cani ; *Brev* que cell qu'en jas cani. — 55, *D^b* manque ; *M* manque (on a laissé en blanc la place du vers) ; *per*] *DHIKRSa¹* ben ; *cercar*] *R* sere, *S* gitar, *a¹**Brev* qerre ; *sai*] *S* sain. — 56, *D^b* manque ; *ni*] *HIKBrev* e, *a¹* mas ; *qui*] *M* qil. — 57, *ABDM^{Ra¹}* sos polsins (*R* poletz) ni (*D* a) baillar ; *milan*] *HIKBrev* niblan. — 58, *ABDRa¹* al (*a¹* a) milan (*Ra¹* niblan) per noirir ; *M* al meilhan per noir ; *sos polsins*] *S* son polzin, *Brev* sos poletz. — 59, *ja un*] *B* ia mais, *D* ia, *D^bHM* ia uns ; *dels*] *D^b* des, *S* del ; *grans*] *S* gran. — 60, *M* no mon don per noirir ; *RBrev* no men don per raustir ; *pois*] *AB* un ; *a raustir*] *D^ba¹* raustir, *HIKS* per raustir.
- VII L'ablation de la miniature dans *C* ne laisse que : donas / letz de fa / ops com ; manque à *ST*. 61, *pois*] *D^b* per, *R* mas. — 62, après ce vers, *D* ajoute : ni nous voles gequir ; *D^b* nos volers de falir ; *no·us*] *M* nos ; *de*] *DR* del. — 63, manque à *D^b* ; *HIK* qals an enanz ; *M* amtas e danz ; *R* o ans o cans ; *a¹* qi mais qi miels. — 64, manque à *D^b* ; *H* vos non catz de fogir ; *IK* vos vencatz de fogir ; *M* vos naven a sofrir ; *R* vos en faran gequir ; *a¹* nos aven a fugir ; *qe*] *D* qen.
- VIII Manque à *DD^bHIKMT*. 65, *Rainartz*] *AB* rainautz, *a¹* rainals ; *Isengri*] *CR* alengri, *S* isengrin. — 66, *R* mielh no se saup veniar ; *S* tan gen no sap veniar. — 68, *e·il*] *C* quel, *R* nil ; *det*] *R* del ; *escarnir*] *AB* enriquir, *S* eschernir, *a¹* escremir. — 69, *gans*] *S* gan. — 70, *qan*] *R* com, *S* no.

Traduction :

- I Lorsque le doux temps d'avril recouvre de feuilles les arbres dégarnis, et fait chanter les oiseaux muets, je devrais bien trouver en moi le pouvoir d'apprendre à composer dans un tel langage une chanson pour reprocher aux dames de faillir, de sorte que mal ni dommage ne m'en puissent venir.
- II Car je croyais entre mille en trouver une qui fût bonne, mais je n'y arrive pas ; elles ont toutes trahi quelqu'un et agissent comme le larron qui, au

moment où on lui bande les yeux, réclame son semblable pour partager sa honte, de sorte que la peine ne tombe pas sur lui seul.

- III Si vous les jugez viles jusqu'à les blâmer, elles vous jureront toujours, sur les dents de Sire Arpin, que ce qu'on ne voit ni ne dit ne mérite pas qu'on en parle, et elles sauront vous satisfaire si gentiment avec leurs mensonges que nul ne peut se protéger de leurs fourberies.
- IV Elles ont le cœur si fin et subtil pour tromper que je n'en peux trouver une seule qui ne trompe pas sa pareille, et qui ne s'en vante et en rit lorsqu'elle lui fait faire des folies ; et celle qui sait si gentiment mettre en avant les affaires d'autrui, sait aussi, me semble-t-il, faire prospérer les siennes.
- V Et celle qui ne peut faire du fil pour son profit, le donne à filer à une autre ; et jamais vous n'aurez de pire matin d'un mauvais voisin, car elles vous feront haïr ce que vous avez de plus cher, et aimer une personne dont, de mille ans, vous ne pourrez jouir.
- VI Celui qui croit trouver fidélité chez les femmes mérite bien d'être blâmé, et celui qui cherche le saindoux dans la niche d'un chien, et celui qui confie et remet au milan ses poulets pour qu'il les nourrisse, qu'il ne m'en donne pas un des gros pour le faire rôti.
- VII Dames, puisque vous ne voulez pas vous corriger de vos fautes, il m'est avis que vous êtes bien décidées à prendre la fuite.
- VIII Jamais Renard ne sut mieux se venger d'Isengrin, quand il le fit écorcher et lui donna, pour se moquer, chapeau et gants, que je ne le fais quand je m'irrite.

Notes :

4-6. Le troubadour, dans cette version de son poème, s'inspire du chant des oiseaux pour composer un poème contre les femmes. Il s'agit de distinguer entre les deux versions, l'une soutenue par *D^bT chascun e son latin*, contre l'autre, qui peaufine pour faire entrer la notion d'apprendre à se servir d'un langage de joie pour blâmer les dames.

24. *las dens N'Arpi*. Comme l'a dit Pierre Bec (2004 : 312, n. 79), il se peut qu'il s'agisse du roi sarrasin du *Charroi de Nîmes*, qui figure aussi dans *Aymeri de Narbonne*. Cependant, Bec a tort de dire que c'est le seul personnage de ce nom, car Arpin de la Montagne paraît dans *Yvain*, v. 3856 et s. (Poirion 1994). Ce géant cruel, qui a déjà tué deux des enfants du seigneur d'un château qu'il a faits prisonniers, a l'intention de tuer les autres si le seigneur ne lui livre pas sa fille. Yvain tue Arpin, aidé par le lion. Il est séduisant de penser que l'Arpin du poème aurait un rapport avec le monde arthurien, mais on ne saurait l'affirmer. La référence aux dents du personnage est mystérieuse, mais il se peut que, dans un poème misogyne et railleur, Peire se moque et invoque les dents comme relique sacrée.

44-45. La note d'Audiau et Lavaud (1928 : 354) explique : « en pire matinée (contraire de *bon mati*) il ne vous chaut (soucie) ; *cal*, de *caler* ». Pierre Bec (2004 : 313) traduit comme suit : « Et nous [*sic*] n'aurez jamais de matin pire / Que si vous vous souciez d'un mauvais voisin (?) ». On peut expliquer ces deux vers en reliant cet élément avec les v. 46-47 : l'influence de ces femmes est telle qu'elles vous feront détester ce que vous avez de plus cher, ce qui est infiniment pire que la mauvaise matinée que vous donnera un mauvais voisin.

51-60. Le sens général de cette strophe suit l'argument principal : ne vous fiez pas aux femmes, car vous serez déçu, de même que l'on veut chercher du saindoux

dans la niche d'un chien, ou bien en confiant au milan les poussins dans l'attente d'en recevoir un, grossi, à manger.

65-70. Cette tornade, semble être un rajout, puisque elle renforce le thème du poème, et n'a pas, comme la première tornade, le rôle de donner une conclusion. Sa taille est du reste supérieure à la première, ce qui est contraire à l'usage habituel. John Flinn (1963 : 140-141), qui la cite, fait remarquer que, vu les paroles moqueuses de Renart, on ne saurait faire remonter la version ni à la branche X du *Roman de Renart* ni à l'*Ysengrimus*, mais, plutôt au *Poenitentarius*. Vu que Peire est désigné comme *clers* (voir Paden 1980 : 216-217), on peut se fier à l'explication de Flinn (1963 : 141) : « Il est très probable que le poète méridional a mélangé des souvenirs de ses lectures latines au cloître avec des récits populaires de Renart, venus du Nord de la France ».

PC 332, 2. *Sirventes e canssos lais*.

MSS : A 208v^b-209r^a (Peire de Bussinac), B 121v^b-122r^b (Peire de Bussinac. *Sirventes*), C 354v^{a-b} (P. de Bocinhac), D 131r^b-131v^a (Peire de Busignac), H 41v^b-42r^a (Peire de Maisac *sirventes*), I 190v^b-191r^a (Peire de Bosignac [*vida*]), K 176v^{a-b} (Peire de Bosignac [*vida*]), M 239r^a-239v^a (*Sirventes*. Falquet de Roman), R 61v b (Raymbaut de Vaquieyras), Bez 161^a-162^a (Hershon 2011 : 57-59).

Structure métrique :

Cinq strophes *unissonans* de quinze vers, une tornade de deux vers ; rimes : *ais, ire, atz, endre, ens, aire, ei*.

a b a c c d c e e e f f a g g
7 7' 7 5 5 7' 5 5 5 5 5' 5' 4 5 8

(mêmes rimes que chez Giraut de Borneil 242, 36).

Ordre (et présence) des strophes :

A	I	II	III	IV	V	VII
B	I	II	III	IV	V	VII
C	I	III	II	V	VI	
D	I	II	III	IV	V	VII
H	I	II	III	VI	V	
I	I	II	III	IV	V	VII
K	I	II	III	IV	V	VII
M	I	III	II	IV	V	VII
R	I	III	II	VI	V	VII
Bez	I	II	III	IV	V	VII

Une fois de plus, c'est l'ordre des strophes qui pose un problème, car le groupe *CHR* omet la strophe IV pour la remplacer avec la VI, et, ce groupe est divisée, puisque *C* adopte l'ordre V - VI contre *HR* VI - V. Il est clair que l'ordre de la majorité des mss. doit être respecté. Mais, faut-il inclure la strophe VI, présente dans *CHR*, mais qui omettent la strophe IV ? Il se peut que la mouvance soit seule responsable de sa présence, mais, par ailleurs, et en adoptant l'ordre V - VI (donc celui de *C*), on pourrait très bien considérer cette strophe comme faisant partie intégrale du poème de Peire, d'autant plus que la division entre *CHR* et les autres mss., du point de vue des variantes, n'est pas nette. La distinction que fait le troubadour entre *domnas de mal aire* (v. 13) et la

présence d'au moins une bonne dame (il parle de défendre sa dame au v. 6) suggère qu'il y ait un adoucissement relatif, et qui se fait sentir dans cette strophe VI.

MS de base : *I*.

I	Sirventes e canssos lais e tot quant suoill far e dire, que ja no·n tractarai mais, que deis q'ieu fui natz, me sui travaillatz	5
	cum pogues midons defendre dels manens malvatz ; ar vei q'es niens, que aurs et argens, e vis e formens	10
	fant vas lor atraire dompnas de mal aire ; que l'acol e·l bais, e que seignorei, si tot s'es de malvasa ley.	(+ 1) 15
II	Ara farant col e cais, si·m vauc costa lor assire, las falsas, cui Dieus abais ; et er m'en vedatz lo gaugz e·l solatz,	20
	car conosc e sai entendre las lor malvastatz ; e pois l'avols gens diran entre dens q'ieu sui maldizens ; et eu, per mon paire, cujava lor raire lo pel don nais malvastatz, e vei que per un lor en naisson trei.	25 30
III	Jamais feutres ni gambais, solatz ni motz que fant rire, ni torneis en c'om s'eslais, non er mais prezat, servitz ni honratz	35
	per elms ni per escutz fendre, tals temps es tornatz ! Quar s'etz pros e gens, larcs et avinens, e non etz manens, non vos valra gaire ;	40

- c'us fols de mal aire,
vilans putnais,
part vos non estei
ab deniers que tenga e manei. 45
- IV Ja no·us cuidetz qe·m biais
qand las vei e las remire,
car us aitals jois m'en pais,
e non es d'auratz
mas de bellas fatz, 50
que maintas se cuidon vendre
ab falsas beutatz,
que ant los cuors peins
e son d'avols teins ;
bons alens de dens 55
non lor dura gaire,
per c'al mieu vejaire
fai que savais
aichel que las crei,
pois mais hi vei que Dieus no·i fei. 60
- V Un pauc venon a bon plais
mentre·is podon escondire
al prim que jovens las pais,
pois, qand es pojatz
lor pretz, aut montatz, 65
et ellas lo fant dissendre,
tro es soterratz ;
e fant conoissens
als drutz entreseins,
per qu'eu serai lens 70
de tornar al aire,
si m'en puesc estraire ;
que malvatz fais
porta, qui las crei,
e parec en l'alcub' alrei. 75
- VI Ges ab donas no m'irais,
ni per negus no·s cossire
que de lur maldig m'engrais ;
mas tan suy iratz,
quan vey lur beutatz 80
lai on no s'eschai, despendre,
per qu'ay ajustatz
aitals motz cozens,
que lur es gran sens
e castiamens, 85
quar, quant aug retraire

la foudatz ni braire,
 cove que-s biais
 e que no follei,
 ans fassa so que ben l'estei. 90

VII Meills mi vai q'al rei
 ab sol aitant que no·m sordei.

Apparat critique :

- I 2, tot] *Bez* tot so ; *ni*] *CBez* e. – 3, *que*] *Bez* qus ; *ja*] *HIKBez* ges ; *no·n*] *MK* no ; *tractarai*] *M* tractariei, *R* parlaray, *Bez* tractarei. – 4, *que*] *CHBez* quar ; *deis*] *AR* puois ; *que*] *AB* qieu, *R* anc. – 5, *me*] *DIKBez* men ; *sui*] *H* fui ; *trabailatz*] *R* assayatz. – 7, *dels*] *C* als, *R* vas. – 8, *CMR* mas tot es niens ; *ar*] *Bez* a re que. – 9, *CMR* quel aurs e largens. – 10, *CMR* el (*R* els) vis el (*R* els) fromens. – 11, *fant*] *CM* fai ; *vas*] *R* a, *Bez* ves ; *lor*] *C* si, *M* sidon, *R* lur dons ; *atraire*] *M* traire, *IK* araire. – 12, *dompnas*] *ABCM* dompna ; *mal*] *MR* bon. – 13, *C* que lam e la bays ; *R* quel bai e percol ; *que l'acol*] *H* qel col, *M* qel teinha, *Bez* queill acole ; *e·l*] *DHBez* e, *IK* es. – 14, *R* el maney (le reste manque) ; *que*] *CM* quel, *H* qe sei. – 15, *s'es*] *Bez* es.
- II 16, *Ara·m*] *A* ara, *C* eran, *BHIKBez* aran ; *cais*] *C* caps. – 17, *si·m*] *Bez* si en ; *vauc*] *R* vuelh ; *costa*] *CHM* josta, *R* contra, *Bez* costo. – 19, *m'en*] *AC* me, *M* mi ; *vedatz*] *I* vedat. – 20, *R* so say lur solatz ; *gaugz*] *C* ioyes, *K* garitz, *M* gabs. – 21, *R* car conosc e say (le reste manque) ; *car*] *H* far. – 22, *malvastatz*] *A* mal malvastatz. – 23, *M* e pueis entre dens ; *R* pueis diran las gens ; *l'avols*] *C* las avols. – 24, *R* manque (voir le vers précédent) ; *M* diral avols gens ; *dens*] *H* genz, *Bez* denes. – 25, *q'ieu*] *H* ben, *Bez* qus ; *sui*] *Bez* sais. – 27, *M* cuiava lur lur traire ; *raire*] *IKRBez* traire. – 28, *don*] *R* lo pel del (le reste manque) ; *lo*] *Bez* la ; *don*] *C* don lur. – 29, *vei*] *H* trei, *IKBez* crei, *R* enuey. – 30, *lor en naisson*] *D* lor e, *M* qec ni, *IK* lur en ai son.
- III 32, *motz que fant*] *ABDHR* mot que fant, *M* bon mot per. – 33, *en c'om*] *C* on hom, *R* on com. – 34, *er mais*] *A* es mais, *C* seran, *Bez* es mal ; *prezatz*] *R* gabatz. – 35, *C* tensutz ni amatz ; *M* ni seres amatz. ; *R* per lor ni prezatz. – 36, *C* per elms ni per escutz (le reste manque) ; *ni per*] *Bez* per ; *escutz*] *IKBez* escritz ; *fendre*] *R* defendre. – 38, dans le texte selon *A*, le *ros* de pros est illisible ; *Quar*] *M* qe, *R* si ; *s'etz*] *R* vos es ; *pros*] *CMR* belhs. – 39, *larcs*] *HIKBez* e larcs ; *e*] *R* ni ; *avinens*] *Bez* valens. – 41, *non vos*] *R* sol nous ; *valra*] *Bez* volra. – 42, *A* cus fols (le reste manque) ; *fol*] *CBez* fals, *M* flacs, *R* gars ; *de mal*] *CM* davol. – 43, *R* putnais (le reste manque) ; *vilans*] *C* vilans e ; *putnais*] *M* punnais. – 44, *R* denan vos ne domney ; *estei*] *C* dompney, *M* donei. – 45, *ab deniers*] *M* ab.
- IV Manque à *CHR*. 46, *no·us cuidetz*] *Bez* non auguets ; *qe·m*] *B* qiem, *MBez* qen. – 47, *e*] *M* ni. – 48, *car us*] *DBez* cus, *I* queus, *K* quieus *M* qe uns. – 49, *e non es*] *A* fazen us. – 51, *que*] *M* qar. – 53, *los*] *B* lor. – 54, *d'avols*] *DIK* davol ; *teins*] *Bez* temps. – 55, *alens*] *A* alcus. – 56, *lor dura*] *D* lur durara, *IKBez* dura lur. – 57, *vejaire*] *Bez* vecaire. – 58, *fai*] *D* fan. – 59, *aicel que*] *M* cell qi ; *las*] *Bez* los. – 60, *hi vei que*] *Bez* me quen ; *no·i*] *D* non i, *IKBez* ni ; *fei*] *M* vei.
- V 61, *M* mas un pauc venon a plais ; *venon*] *HR* estan, *C* tornon ; *a*] *CHR* en ; *plais*] *C* lays. – 62, *mentre·is*] *CR* quan si, *H* tan con. – 63, *prim*] *ABez*

- prims ; *que*] *HR* can ; *las*] *D* la. – 64, *C* tro ques aut montatz ; *H* cadoncs er iuiatz ; *R* e pueis er iuiatz ; *pojatz*] *M* montatz. – 65, *CM* lur pretz vas (*M* daus) totz latz ; *aut montatz*] *H* aut poiatz, *R* eyssausatz. – 66, *C* mas pueys lo fan bas deyssendre ; *H* pueis lo fan en bais dessendre ; *R* mas bel sabo far dessendre ; *lo*] *DIKBez* lor ; *ellas*] *M* cellas. – 67, manque à *H* ; *C* quab lur orretatz ; *R* cant lur creys e catz ; *es*] *A* qes. – 68, *C* en fan per totz sens ; *H* fallen vas totz senz ; *R* que fan a totz sens. – 69, *CR* lurs drutz conoyssens ; *drutz*] *D* denz ; *entreseins*] *H* conoissenz, *Bez* e entresens. – 71, *al aire*] *CR* al laire, *IKMBez* en laire. – 72, *m'en*] *M* nom. – 73, *R* car totz mals faitz ; *malvatz*] *Bez* malval. – 74, *H* qi las crei ; *porta*] *R* duy ; *crey*] *D* vei. – 75, *en l'alcub*] *A* a la cuba, *B* en la cuba, *CDIMRBez* en la cub, *K* la cub.
- VI Manque à *ABDIKMBez*. 76, *donas*] *H* bona dompna. – 77, *H* ni ia una no salbire ; *no-s*] *C* non. – 78, *que de*] *HR* queu per ; *maldig*] *H* mals ditz, *R* mal dir ; *m'engrais*] *C* mengrays, *R* engrais. – 80, *lur*] *HR* grans. – 82, *qu'ay*] *C* quey ; *ajustatz*] *H* abiostat. – 83, *R* daitals motz co (le reste manque). – 84, *R* lur sia sens ; *es*] *H* er. – 86, *R* e qui au retraire ; *quar*] *H* qe. – 87, *la foudatz*] *HR* sa foudat. – 88, *R* dretz es ques gar ; *biais*] *C* biays. – 89, *e que*] *R* que ; *no follei*] *C* no folley, *H* nos sordei. – 90, *fassa*] *HR* deu far ; *l'estei*] *C* lestey, *R* estey.
- VII Manque à *CH*. 91, *q'al*] *DM* qa, *R* que no fay al. – 92, *ab sol aitant que*] *B* ab sol aisso que, *D* sol qe, *IKMBez* sol meillur e qe, *R* ab que melhur e ; *no-m*] *BDMBez* non.

Traduction :

- I J'abandonne *sirventes* et *cansos* et tout ce que j'ai l'habitude de faire et de dire, car plus jamais je n'en parlerai, parce que, depuis ma naissance, j'ai peiné pour défendre ma dame des mauvais riches, à présent, je vois que cela n'aboutit à rien, car l'or et l'argent, le vin et le froment attirent vers eux [les riches] les dames de mauvaise réputation ; je me permets, donc, de l'accoler et l'embrasser, ma dame, et d'être autoritaire, même si c'est de mauvais ton.
- II Maintenant [ces dames] font des minauderies en étreignant et embrassant, et je vais m'asseoir à côté d'elles, les fausses, que Dieu rabaisse ; et, par là, je suis exclu de la joie et du divertissement, car je suis conscient et je puis comprendre leurs actes de mauvaise foi ; et puis les viles gens diront, les dents serrées, que je suis un médisant ; et cependant, moi, grâce à mon père, j'avais l'intention de leur raser la peau d'où vient la méchanceté, et, en fin de compte, pour l'une [de ces viles personnes] je vois en naître trois.
- III Jamais coussins ni pourpoints, entretiens ni mots à faire rire, ni tournois où l'on s'élançe, tout cela ne sera plus prisé, servi ni honoré en fendant heumes ni boucliers, tellement l'époque est tournée à mal ! Car si vous êtes vaillant et noble, généreux et gracieux, et que vous n'êtes pas riche, cela ne vous servira à rien ; car il n'y a pas un fou de basse origine, un vilain sordide, qui, plus que vous, tienne et caresse [une dame] moyennant des deniers.
- IV Ne croyez pas que je veuille me détourner lorsque je les vois et les contemple, car une telle joie continue à me nourrir, et ce n'est pas un réflexe de fou mais c'est motivé par la beauté de la figure, car bien des dames croient pouvoir se vendre avec une beauté postiche, car elles ont

la peau peinte et le teint vil ; l'haleine fraîche de leurs dents n'a guère de durée, alors, à mon avis, celui qui se fie à elles agit comme un misérable, puisqu'il voit chez elles ce qui n'est pas donné par Dieu.

V Pendant peu de temps, elles trouvent un accord commode où se cacher tant que la jeunesse les nourrit, puis, lorsque leur prix est monté en valeur, très haut, alors elles l'abaissent, jusqu'au moment où il est enterré ; et elles font connaître aux amants les couleurs des chevaliers, et c'est pour cela que j'hésite à me marier, si je peux l'éviter ; car celui qui les croit porte un fardeau indigne, et un coup de vent froid traversa l'alcôve.

VI Je ne me fâche point contre les dames, et, malgré l'avis de certains, qu'on ne considère pas que leur paroles méchantes me font engraisser (devenir plus riche) ; mais je suis si triste, lorsque je les vois prodiguer leur beauté là où ce n'est pas convenable, de sorte que j'ai réuni de tels mots brûlants, pour qu'elles en reçoivent le sens commun et, en même temps, le blâme, car, lorsque j'entends raconter et crier la folie (de leurs actions), il convient de se détourner et de ne pas agir follement, et, au contraire de faire ce qui lui convient.

VII Il me va mieux qu'au roi, pourvu que je ne m'avilisse pas.

Notes :

13-15. Ces derniers vers se rattachent mal à ce qui précède, mais, en revenant au constat du v. 6, on peut comprendre, ici, que Peire se croit permis d'agir de façon peu courtoise sur le plan sexuel et social. Le v. 13 est hypermétrique.

16. *col e cais*. Je renvoie à la note de Squillaciotti (1999 : 433, n. 23), qui cite l'étude menée par Elizabeth Poe (*Medioevo romanzo*, XVII, 1992 : 161-179) ; elle suggère que le geste consiste à toucher la partie inférieure de la figure et le cou, que ce geste appartient presque toujours à la femme, et implique un encouragement érotique. Le vers, chez Folquet, dans l'édition de Squillaciotti, est pareil dans celle de Stroński (69), *pus dona us fay col e cais*. La traduction de Stroński (131) est comme suit : « la dame, en vous embrassant », et celle de Squillaciotti (430) : « se la donna vi fa collo e guancia ».

61-72. Je reproduis l'explication de Monika Tausend (communication particulière) : « Le sens de 'se marier' s'adapte bien au contexte : le poète se plaint des femmes, qui dans leur jeunesse (c'est-à-dire à l'âge où elles se marient) dissimulent leur vrai caractère, mais après, une fois acquise une bonne réputation, elles ne cherchent même plus à cacher leurs amants au public. La victime principale d'un tel comportement est, naturellement, le mari ».

68-69. Il était normal que, si le chevalier et la dame voulaient cacher leur liaison, la dame ne révélait pas l'identité du chevalier en ne le faisant pas identifier par les couleurs qu'il portait dans la joute. Cependant, les mauvaises dames (et les *lauzenjadors*, en général) ne respectaient pas cette convention.

71. *tornar al aire* : 'rentrer au nid', et, donc, d'un homme, 'se marier'. Voir *DOM* (1996, 5 : 398 et 400, **aire**₂ d.).

75. Ce vers reste mystérieux. Il faut écarter l'interprétation *al rei*, puisque le poète s'en sert au v. 91. S'agit-il de *cuba* 'cuve' ou bien d'*alcuba* 'alcôve' ? Le mot *cuba* pourrait se lier à un baptême, mais le poète s'écarte de l'idée du mariage, et craint plutôt l'intimité, exprimée ici à travers l'alcôve et donc le lit. Cependant, si cette interprétation a de la valeur, il faut trouver un exemple d'*alcuba* 'alcôve', signification qui n'est pas attribuée, tant que je sache.

Bibliographie

- AUDIAU, Jean ; LAVAUD, René (1928) : *Nouvelle Anthologie des Troubadours*. Paris : De-la-grave.
- BEC, Pierre (2004) : *Florilège en mineur. Jongleurs et troubadours mal connus*. Orléans : Paradigme.
- BOUTIÈRE, Jean ; SCHUTZ, A. H. ; CLUZEL, Irénée-Marcel (1973) : *Biographies des troubadours : textes provençaux des XIIIe et XIVe siècles*. Deuxième édition. Paris : Nizet.
- DOM (1996-)] *Dictionnaire de l'occitan médiéval* : ouvrage entrepris par Helmut STIMM, poursuivi et réalisé par Wolf-Dieter STEMPEL avec la collaboration de Claudia KRAUS, Renate PETER et Monika TAUSEND. Tübingen : Niemeyer, fasc. 1-5 et suppl.
- FLINN, John (1963) : *Le Roman de Renart dans la littérature française et dans les littératures étrangères au Moyen Âge*. Paris : Toronto : University of Toronto Press ; PUF (University of Toronto, Romance Series 4).
- HERSHON, Cyril P. (2011) : « Le chansonnier de Béziers. Édition, notes et commentaires (Suite e fin) ». *La France latine*, 152, p. 7-184.
- MAHN, C. A. F. (1886) : *Die Werke der Troubadours in provenzalischer Sprache*. Vol. 3. Berlin : Dümmler.
- MONESTIER, J. (1987) : « Deux troubadours de Hautefort : Bertran de Born le fils, Peire de Bossignac ». *Lo Bornat*, 2, p. 1052-1058.
- PADEN, William D., Jr (1980) : « De l'identité historique de Bertran de Born ». *Romania*, 101, p. 192-224.
- POIRION, Daniel (éd.) (1994) : *Chrétien de Troyes : Œuvres complètes*. Paris : Gallimard (Bibliothèque de la Pléiade).
- RICKETTS, Peter T. ; HERSHON, Cyril (éd.) (2011) : *Le Breviari d'Amor de Matfre Ermengaud*. Tome V (27252T-24597). Deuxième édition entièrement refondue. Turnhout : Brepols.
- SQUILLACIOTI, Paolo (1999) : *Le poesie di Folchetto di Marsiglia*. Pisa : Pacini.

Omenatge a Robèrt Lafont : genèsi d'una revirada¹

Maria-Cristina RIXTE
PEN Club de Lengua d'Òc

Es a l'escasença de la jornada de reviscolament dau PEN Club de Lengua d'Òc, lo 21/12/2008 a Montpelhièr, que l'idèa de tradurre *La Gacha a la cistèrna* de Robèrt Lafont me venguèt.

Alors que l'on dibattait de l'importància de la traduccion des auteurs occitans, et de leur traduccion en anglès en particulier, des amis de Robert Lafont exprimèrent devant moi leur regret que son œuvre n'ait jamais été traduite en anglais, ce qui avait restreint sa notoriété, qui eut mérité un écho international de première grandeur.

J'avais lu de nombreux ouvrages de Lafont en français comme en occitan et j'avais eu le privilège de côtoyer le militant occitaniste qu'il fut toute sa vie.

Je venais tout juste de lire avec émerveillement *La Gacha a la cistèrna*, poème foisonnant bien peu connu à l'époque, mais où culminait *in a nutshell*, l'art et la pensée de Robert Lafont, à la fois troubadour et penseur pour notre siècle.

Voilà donc ce que je traduirais...

De segur qu'es una brava escomesa, *quite a challenge*, per una non-nativa de revirar la poesia de Robèrt Lafont a l'anglès.

Mon analyse rapide de la situation aboutit à la conclusion que pour traduire la poésie de Lafont de façon recevable, il fallait :

1. Être capable de lire et bien comprendre l'occitan provençal de l'auteur. C'était dans mes moyens.
2. Être locuteur natif de la langue cible, en l'occurrence l'anglais, ce que je ne suis pas.

Dans la mesure où j'estimais utile de donner à lire au monde anglophone ce que je considère comme une œuvre majeure de notre poésie occitane, je devais me donner les moyens d'y parvenir. E me diguère, se ieu lo fau pas, cu lo farà ? Que dins ma vida ai un principi : aqueu que lo ditz lo fai, e vaquí coma lo faguère.

---

¹ Aquesta presentacion oralà entremesclèt lo francés e l'occitan, aquò foguèt una causida de comunicacion de la còla que l'alestiguèt. La publicam tala coma foguèt dicha per Maria-Cristina Rixte a Lhèida (nòta dels editors).

Anglicista de mestier, me pensèr de trobar un o dos natus per èstre meis aurelhas anglesas e acceptar de m'ajudar se ieu fasiáu lo primier pas : *Aide-toi, le ciel t'aidera...*

Je traduisis donc quelques pages et je cherchai de l'aide.

D'abord, auprès d'amis anglicistes français de confiance. C'est ainsi que Jean-Paul Peraldi m'encouragea et m'aida au fil des jours à améliorer mon premier jet de traduction. Il finit même par réapprendre son occitan familial pour pouvoir lire l'original afin de mieux m'aider.

Quand nous eûmes un texte raisonnablement présentable à un locuteur natif, je l'envoyai à Louise Esher, qui m'avait été recommandée par J.-C. Forêt. Louise avait toutes les qualités requises pour le référent natif que je recherchais : parlava perfiechament l'occitan, aviá una cultura linguistica de tria e una aurelha poetica que non sai dins lei doas lengas. E, en mai d'aquò, èra d'aquelei *happy few* qu'avián legit e aimat *La Gacha a la cistèrna* ! Mon tèxte adobat per Jean-Paul li agradèt e se mainèt de lo melhorar menimosament ont pecava.

Finalement, avant de sortir notre travail de la confidentialité, j'eus l'audace de le montrer à Peter Ricketts. J'attendis son verdict avec effroi, et ma joie fut immense quand il accepta d'associer son nom à l'entreprise. Il me fit des tas de suggestions pour peaufiner notre texte, et vint en lire quelques pages en duo bilingue avec moi en 2011 à notre congrès de Béziers.

Planhe son absència uei a mon costat, eu que faguèt tant per qu'aquesta traduccion vengue enfin publicada e que se seriá congostat de legir lo poèma a l'escasença d'aquest omenatge a son vielh amic. Per aquò es associat a Robèrt dins nòstra dedicatòria :

A Robert Lafont qu'escriguèt lo poèma
A Peter Ricketts qu'ajudèt a lo revirar
per Occitània sempre

Et moi qui ne suis pas Hamlet, je suis comme J. Alfred Prufrock (Eliot 1965 [1917] : 15) :

No! I am not Prince Hamlet, nor was meant to be ;
Am an attendant lord, one that will do
To swell a progress, start a scene or two

Lo merit que revendique es d'aguer mandat lo bochon e d'aguer sauput convèncer una chorma de jogaires de tria de lançar lei bòchas.

Milanta mercés a totei tres, Jean-Paul, Louise e Peter.

Last but not least, vòle mercejar Fausta Garavini per son sosten indefugible, ela que fuguèt, au dire de Peter, nòstra *Dea ex machina* qu'abaissèt lei montanhas e enaucèt lei planas per dubrir lo camin de Lhèida a aqueste libre subrebèu que nos porgís Jorn, mercé au trabalh remirable de J.-C. Forêt, en coedicion amb lo PEN Club de Lengua d'Òc.

Avant de commencer notre lecture, et sans entrer dans trop de détails, je voudrais souligner ce qui fut peut-être la difficulté majeure de cette traduction : le fil absolument rigoureux de la syntaxe de Lafont tricote une phrase dont on découvre le sens là où on ne l'attend pas. Inversions, épithètes et enjambements défient l'ordre canonique de la phrase anglaise, fût-elle poétique.

La difficulté était de conserver le cheminement ardu vers un sens qui se mérite, sans pour autant offenser la syntaxe anglaise. Il ne s'agissait pas de clarifier

un sens caché, mais de le cacher autrement dans un univers linguistique où l'ordre des mots sujet-verbe-objet est quasiment immuable, où l'on ne peut impunément intercaler *ad libitum* entre le sujet et le verbe, ou entre le verbe et son objet direct.

Per lo demai, me fisère simplement a mon aurelha per transmudar la musica poetica dau provençau en musica poetica de l'anglés, causissent de mots mailèu que d'autrei, de còps que i a, per aguer de rimas quand èra possible, mai cerquère pas de pegar a una versificacion teorica preestablida. Me siáu laissada portar per la musica de Lafont e me siáu esforçada de la faire ausir sus un autre instrument, l'anglés, en pegant menimosament au tèxte originau, en ne servant, tant que possible, la polisemia de còps que i a, e sens ne clarificar o interpretar lei *double entendres*, coma dison en anglés. Espère de pas èstre estada de tròp traductora, *traditora*...

Referéncias bibliograficas

ELIOT, T.S. (1965 [1917]) : « The Love Song of J. Alfred Prufock ». *Selected Poems*. Londres : Faber and Faber, p. 11-16.

LAFONT Robert (2014): *The Watcher at the Cistern / La Gacha a la cistèrna*. Montpeirós : Jorn ; PEN Club de Lenga d'Òc.

Los autors

Giovanni Agresti

Cercaire-ensenhair de lenga francesa a l'Universitat de Teramo, ont dirigit egalament lo Centro Studi sulla Diversità Linguistica-Sociolinguistica. S'interessa dempuèi mai de vint ans a la diversitat linguistica e mai que mai a las lengas de França (l'occitan subretot), d'Itàlia, d'Euròpa e de la Mediterranèa. Creèt en 2008 l'Associacion LEM-Itàlia e, en 2007, la conferéncia internacionala annuala Jornadas dels dreches linguistics, qu'abotiguèron en mai de 2015 al primièr Congrès mondial dels dreches linguistics. Codirigit la colleccion LEM (*Langues d'Europe et de la Méditerranée*) e es responsable de *L'essere di linguaggio* (edicions Aracne, Roma).

Laurent Alibert

Laurent Alibert ensenhe l'occitan a l'Universitat Montpelhièr 3 - Pau Valèri (e abans ensenhava la literatura francesa e comparada al Collègi universitari francés de Moscòu). A publicat fòrça articles sus la literatura e la mitologia comparada.

Francesco Saverio Annunziata

Francesco Saverio Annunziata es doctorand en filologia a l'Universitat Frederic II de Nàpols, ont mena un estudi sus Frederic II e los trobadors. Es diplomate en filologia moderna d'aquela meteissa universitat amb una tèsi en filologia romanica entitolada *Guglielmo del Balzo e i trovatori*. S'es ocupat de la lirica en lenga d'òc e dels desvolopaments del moviment trobadoresc en seguida de la Crosada contra los Albigeses. Collabòra a la redaccion del *Rialto*.

Benjamin Assié

Conservaire territorial de las bibliotècas. Director del Centre interregional de desvolopament de l'occitan. Cap del projècte *Occitanica*: metaportal interregional de las ressorsas numericas en lenga e cultura occitanas. Titular d'un DEA istòria e civilizacions (Universitat Tolosa - Joan Jaurés). Diplomate de l'Escòla nacionala superiora de las sciéncias de l'informacion e de las bibliotècas (ENSSIB, Villeurbanne).

Claudi Aventin-Bòya

Estudis d'umanitats (filosofia e letras). Membre de la Seccion d'Istòria de l'Institut d'Estudis Araneses. A presentat de comunicacions que concernisson l'istòria, la cultura e las tradicions aranesas dins d'amassadas scientificas talas coma: I^{as} Jornadas Hèstes deth huec enes Pirenèus (Les, 2002); VIII^{as} Jornadas Occitanocatalanas (Les, 2005); VIII^{as} Jornadas del CERib (Graus, 2010); Ier Congrès iberoamerican sus la geologia, la mina, lo patrimòni e lo termalisme (Ariño, 2010); VII^{en} Collòqui d'estudis transpirenencs (Salardú, 2011); Congrès de la cultura e dels Pirenèus (Graus, 2012); Jornadas de l'IEI Eth gran masèl (Betren, 2012); Jornada aranesa de l'Universitat de Barcelona (Barcelona, 2012); Jornadas d'estudi de la Val d'Aran (Salardú, 2013); X^{ens} Rescontres culturals pirenencs (Ripoll, 2013) e IV^{as} Pyrenades (Salardú, 2014).

Patrici Baccou

Patrici Baccou es nascut en 1962 a Masamet (Tarn). Viu a Casadarnas. Intrèt a Calandreta la primièra annada de la Calandreta de Besièrs, coma estagiari, en 1980. Es ara professor de las escòlas a Calandreta e, dempuèi 2007, director de l'establiment d'ensenhament superior Aprene, en responsabilitat de la formacion de totes los enshaires de las Calandretas. Escriguèt en 2012, dins l'encastre del màster MEF EBI, un memòri de M2 nomenat *Sortir de la classa, de la classa-passejada de Célestin Freinet a la formacion pedagogica cooperativa dels mètres de las Calandretas*. Es tanben afogat de fotografia e de cant polifonic.

Xavier Bach

Xavier Bach es doctorand a l'Universitat d'Oxford, ont fa una tèsi sus la tipologia de las classes flexionalas dins las lengas de Papoasia e d'Austràlia. Trabalha tanben sus las lengas romanicas, en particular sus l'occitan medieval e modèrne, tant en linguistica (morfologia, semantica de las categorias, sintaxi) coma sus la literatura e la cançon. Mena dempuèi d'annadas, amb Pierre-Joan Bernard, un projècte de recèrca e d'edicion de las cançons en occitan d'abans la Revolucion. Ensemble an publicat suls collectatges de cançons (*Pastel 68*), sus diversès aspèctes del còrpus (AIEO 2008 e 2011) e pres part a l'obratge coordinat per J.-F. Courouau sus la literatura occitana del sègle XVIII (en cò de Droz).

Maria-Reina Bastardas i Rufat

Doctora en filologia romanica e professora titulara al Departament de filologia romanica de l'Universitat de Barcelona. Sa recèrca pòrta mai que mai sus la linguistica istorica romanica dins lo domeni de l'onomastica. Faguèt una tèsi que s'ocupava de la toponimia catalana. A longament collaborat al projècte antroponimic *PatRom*. En çò que concernís l'etimologia, participèt tre la debuta al *DÉRom (Dictionnaire étimologique roman)*, e dins lo domeni de la paremiologia, collaborèt al projècte *ParemioRom*, dont lo sèti se tròba a l'Universitat de Barcelona.

Pierre-Joan Bernard

Pierre-Joan Bernard es assistent de conservacion del patrimòni (Archius municipals de Montpelhièr). Istorian medievista, collaborèt al projècte ANR *Pichòt Talamus* e adòba l'edicion del *Trésor des chartes des rois de Majorque aux Archives nationales* (ed. Méridiennes, CNRS Tolosa). Mena dempuèi d'annadas amb Xavier Bach un projècte de recèrca e d'edicion de las cançons en occitan d'abans la Revolucion. Ensemble an

publicat suls collectatges de cançons (*Pastel* 68), sus diversès aspèctes del còrpus (AIEO 2008 e 2011) e pres part a l'obratge coordinat per J.-F. Courouau sus la literatura occitana del sègle XVIII (en cò de Droz).

Francesc Bernat

Nascut a Blanes en 1964. Professor del Departament de filologia catalana de l'Universitat de Barcelona. Sa recèrca pòrta sus l'istòria sociala e la linguistica diacronica de la lenga catalana. A publicat d'articles que concernisson la dialectologia, l'onomastica, la lexicografia, la sociolinguistica e l'istòria de la lenga catalana, mai que mai del sègle XIX. Es tanben lo coautor de mai d'un manual per l'ensenhament universitari coma *Mapes per a l'estudi de la llengua catalana* (1990) e *Gramàtica històrica catalana II* (2000). A publicat lo libre *Un estudi de dialectologia catalana al segle XIX: les notes de Manuel Milà i Fontanals sobre el parlar de Maó* (2007).

Fabrice Bernissan

Dirigís dempuèi 2006 l'operacion de salvagàrdia e difusion de la memòria orala dins lo departament dels Nauts Pirenèus. Responsable del projècte europèu *Ret-Tramontana* (2012-2015). Redactor del rapòrt *L'occitan-gascon dens los Pirenèus centraus: situacion sociolinguistica, nombre de locutors, e representacions dens los Hauts Pirenèus* (DGLFLF, ministèri de la Cultura e de la Comunicacion, 2014). Documentarista (2007-2014).

Dominique Billy

Dominique Billy es professor de linguistica romanica a l'Universitat Tolosa - Joan Jaurès. Sas recèrcas pòrtan sus la versificacion, en particular occitana, francesa e galèga, de l'Edat Mejana a l'Edat Modèrna, amb un interès mai marcat pels trobadors, per la poesia francesa classica e per la poesia romantica e simbolista.

Carles Biosca

Nascut a Barcelona en 1974. Licenciàt en filologia romanica e en traduccion e interpretacion. Doctorat en teoria de la traduccion amb una tèsi (2010) sus la foncion de la traduccion dins l'establiment de la lenga sarda modèrna. Sa recèrca pòrta sus las modalitats de la traduccion dins las lengas minorizadas e dins l'istòria de las reviradas en catalan, mai que mai sus las versions de Maria Aurèlia Capmany, Miquel Martí i Pol o Francesc Arnó, que n'editèt -amb Judit Fontcuberta- dos volums de traduccions (2011, 2013). Fa partida, dempuèi sa creacion, del Grop d'estudi de la traduccion catalana contemporanèa de l'Universitat autonòma de Barcelona.

Rose Blin-Mioch

Nascuda a Montpelhièr en 1948. Cercaira estacada al RedÒc-LLACS de l'Universitat de Montpelhièr 3 - Pau Valèri. Publicacions: «*Lou Pan dóu pecat* de Teodor Aubanel dins la batèsta sul maridatge al sègle XIX» (2014; in: Alén-Garabato, Carmen; Torreilles, Claire; Verny, Marie-Jeanne: *Los que fan viure e treslusir l'occitan. Actes du Xe congrès de l'AIEO [Béziers, 12-19 juin 2011]*. Lemòtges: Lambert-Lucas, p. 804-813); *Lettres de la Félibresse rouge Lydie Wilson de Ricard (1850-1880)* (2013; Montpelhièr: Presses universitaires de la Méditerranée); «Louis-Xavier de Ricard en 1868 et sa critique des "Français du Nord et du Midi" d'Eugène Garcin: une hésitation sur la route de la cause de l'occitan?» (2012; *Lengas*, 71, p. 119-153); «Les "Communes idées" de Louis-Xavier de Ricard et Lydie Wilson de Ricard à leur arrivée à Montpellier» (2011; *Études*

Héraultaises, 41, p. 139-146). Tèsi jos la direccion de Felip Martel: *Édition critique de la correspondance de Lydie Wilson de Ricard (1850-1880)* (2010, Universitat de Montpelhièr 3 – Pau Valèri).

E. D. Blodgett

Membre de la Societat reiala de Canadà. Professor emerit de literatura comparada a l'Universitat d'Albèrta, foguèt titular de la Cadièra d'Estudis Canadencs al campus Saint-Jean (2008-2010). Sa recèrca es passada de la literatura romanica europèa de l'Edat Mejana a la literatura comparada canadenca. Demest sas publicacions, cal comptar *The Love Songs of the Carmina Burana* (amb Roy Arthur Swanson; Garland Library of Medieval Literature, vol. 49, Series B; Garland Publishing, 1987); *The Romance of Flamenca* (Garland Publishing, 1995); *Five-Part Invention: A History of Literary History in Canada* (University of Toronto Press, 2003), e *Les Enfants des Jésuites ou le sacrifice des vierges* (Presses de l'Université Laval, 2013). Es l'autor de 26 libres de poesia, qu'entre eles dos recebèron lo Guierdon del Governador general (Governor General's Award). Dos autres libres son jos premsa, a saber *Horizons* (una colleccion bilingua de poèmas) e *Speak Only to the Moon* (una revirada rimada de poèmas causits de Rumi). A l'ora d'ara prepara una longa colleccion de poèmas entitolada *Rumi's Ghosts*. Venon de paréisser: *Illuminations* (en collaboracion amb Lucie Lambert e Réjean Beaudoin; Éditions Lucie Lambert, 2013) e *Apostrophes VII: Sleep, You, a Tree* (University of Alberta Press, 2011). Foguèt un poèta laureat a Edmonton (2007-2009) e un ancian *writer-in-residence* a l'Universitat Grant MacEwan (2004).

Juan Carlos Bueno Chueca

Nascut a Calatayú (Aragon) en 1976. Licenciàt en letras, especialitat occitan, a l'Universitat de Tolosa 2 – Lo Miralh. Escrivan e cercaire en aragonés e benasqués. A l'ora d'ara mena una recèrca suls dialèctes de Senz e Víu, en Ribagòrça. Es l'autor d'articles de sociolinguistica coma «Pertenença i sentimiento, un (posible) futuro pa l'aragonés» e «Enta una nueva nomenclatura de las variedaz ribagorçanas».

Enza Caliò

La doctora Enza Caliò es doctora de recèrca en lengas e literaturas galloromanicas (Universitat dels estudis de Messina). S'ocupa de literatura occitana, amb una atencion particulara als expedients retorics dins lo domeni de la lirica trobadoresca.

Francesco Carapezza

Francesco Carapezza (Palèrme, 1974) ensenha la filologia romanica a l'Universitat de Palèrme, ont s'es diplomàt en 1998. Aguèt lo DEA a l'Universitat de Peitieu e lo doctorat a l'Universitat Frederic II de Nàpols. En 2003 menèt una recèrca a l'Universitat de Princeton mercé a una borsa d'estudi Fulbright. S'es ocupat de filologia medievals occitana e francesa, d'istòria de l'ecdotica romanica, d'aspèctes musicals de la literatura medievals e de filologia siciliana. A publicat *Il canzoniere occitano G* (2004) e *Ecdotica galloromanza negli Stati Uniti d'America* (2005), en mai de nombroses ensages pareguts dins de revistas especializadas. A l'ora d'ara es a preparar un libre sus las formas musicalas dels trobadors.

Aitor Carrera

Balaguèr (Catalonha), 1976. Professor de linguistica occitana a l'Universitat de Lhèida dempuèi 2001, ont dirigit la Cadièra d'Estudis Occitans. Doctor en filologia catalana (2005) amb una tèsi que portava sus la fonetica de l'aranés e del naut-comengés (prèmi extraordinari de doctorat en filologia): *Elements de variació diatòpica en el gascó de l'alta conca de la Garona. Afers de vocalisme en l'occità de la Vall d'Aran* (489 p., 140 cartas). Publicacions principalas (libres): *Toponimia de Bausen e des Quate Lòcs* (2001); *Gramatica aranesa* (2007; segonda edicion, 2010); *Entre dues frontèras: estudis de lingüística occitana* (2008); *L'occità. Gramàtica i diccionari bàsics (occità referencial i aranès)* (2011). Es l'autor de mai d'un centenat de publicacions que tòcan l'occitan (capítols de libres, ensages dins de revistas, contribucions a de congresses, comptes renduts, etc.) e mai que mai lo gascon pirenenc.

Joan-Ives Casanòva

Escrivan e universitari, Joan-Ives Casanòva es nascut a Marselha en 1957. A publicat de recuèlhs de poesia (*L'Espèra veneciana*, 1982; *Elegias vengudas de negre e de mar*, 1995; *Cap de Creus*, 1999; *...enfra lei trèus... (limbs)*, 2009), de pròsa (*Jonàs*, 1987; *L'Òrle dei matins - L'Ambre*, 1996; *Lo Remembre dins lo jardin*, 2001; *Lux Veneris*, 2003; *A l'esperduda dau silenci*, 2007; *Trèns per d'aubres mòrts*, 2007; *Lo Libre escafat*, 2008; *L'Enfugida*, 2014; *Affectus mortis*, 2016) e d'ensages tals coma l'edicion de las *Contradiccions d'amor / Contradictions d'amour* de Robert Ruffi (2000), *Frédéric Mistral: l'enfant, la mort et les rêves* (2004), *La Porte des anges: Guillaume Apollinaire* (2012), *Historiographie et littérature au XVIe siècle en Provence: l'œuvre de Jean de Nostredame* (2012) e *Frédéric Mistral, l'ombre et l'écho* (2016).

Carles Castellanos

Nascut a Barcelona en 1942. Engenhaire industrial e linguista, doctor en traduccion (Universitat autonòma de Barcelona). A dirigit lo Departament de traduccion e interpretacion de l'UAB e l'Observatòri catalan de la lenga amazigh. Es l'autor dels obratges següents, que tòcan mai que mai la lexicografia: *Diccionari francès-català català-francès* (1979); *Diccionari d'informàtica* (1982); *La llengua rifenya* (1995); *(Nou) Diccionari francès-català* (2003); *Diccionari bàsic occità-català* (2008); *Guia de conversa universitària amazic-català* (2006), etc.

Christelle Chaillou-Amadiou

Christelle Chaillou sostenguèt una tèsi de musicologia medievala en 2007 a l'Universitat de Peitieu sus los ligams entre lo tèxte e la musica dins las cançons de trobadors. Un primièr libre eissit de sa tèsi de doctorat, *Faire los motz e.l so: les mots et la musique dans les chansons de troubadours*, pareguèt a las edicions Brepols en decembre de 2013. Es l'autora de mai d'un article publicats dins plusors revistas, dont los *Cahiers de civilisation médiévale*, los *Mélanges de l'école française de Rome* o los *Cahiers de recherches médiévales et humanistes*. A egalament contribuit a plusors obratges collectius e actes de collòquis o de congresses. Sos trabalhs l'an conducha a organizar mai d'un collòqui internacional qu'a agut per objectiu principal de favorizar las collaboracions entre las disciplinas musicologica e filologica. Mena tanben una òbra d'expertes al ras d'ensembles de musics medievalas e anima de seminaris sus l'interpretacion musicala. Dempuèi 2013, es estacada de recèrca al Collègi de França, per la Cadièra Literaturas de la França medievala del professor Michel Zink.

Marie-Anne Châteaureynaud

Es mèstra de conferéncias en didactica de las lengas e culturas a l'Escòla superiora de l'ensenhament e del professorat de l'Universitat de Bordèu. Es sociolinguista e ensenhaira d'occitan e de castelhan. Sas recèrcas actualas se desvolopan a l'entorn de l'occitan, de las lengas minoritàrias, de las politics linguistics e de las novèlas tecnologies dins l'encastre educatiu. Trabalha dins un projècte internacional *Include* d'aprendissatge de las lengas per una inclusion sociala activa. Bibliografia recenta: «Sous-titrage et didactique. Exemple de la langue occitane et de la culture gasconne» (2012, amb Hubert Cahuzac; *Babylonia*, 01/2012); «Marcela Delpastre, étude des textes poétiques en classe d'occitan» (*Lenga e País d'Òc*, 52); «Differentiated Pedagogy, Mediation and New Technology» (2013; *ATEE anual conference, University of Halden, Norway*); «New Technologies and Minority Languages Learning. How to Use Interactive Technological Tools to Develop Occitan Language» (2014; *8th International Technology, Education and Development Conference. Valencia, Spain. 10-12 March, 2014*).

Patric Cofin

Professor certificat d'occitan del primièr CAPES d'occitan (1992), ensenha l'occitan e l'istòria-geografia en occitan en seccion bilingua al collègi-licèu de Sant Africa (Avairon). Cargat de corses a l'IUFM de Montpelhièr (1995-2002) e a l'Universitat de Tolosa 2 (2011-2012), ensenhaira associat a l'INRP (2006-2010), qualificat a las foncions de mèstre de conferéncias (CNU 2011). DEA d'istòria (1977), DEA d'estudis romanics (1994), doctorat d'estudis occitans a l'Universitat de Montpelhièr 3 - Pau Valèri (2008). Articles e comunicacions: metòdes d'ensenhament bilingue, pedagogia activa al licèu, Joan Bodon, Ives Roqueta, Glaudi Peiròt, istòria... Metòde de lenga, teatre... Ven de publicar d'inedits d'Ives Roqueta.

Alessio Collura

Alessio Collura es doctor de recèrca en estudis literaris, linguistics e filologics (Universitat de Trent) e en estudis occitans (Universitat de Montpelhièr 3 - Pau Valèri). Per sa tèsi doctorala, estudièt la traduccion occitana de l'*Evangelium Nicodemi*, que n'a realizada una novèla edicion critica. Sos domenis principals de recèrca tòcan los subjèctes següents: las originas literàrias romanicas, amb una atencion particulara a la produccion lirica en lenga d'òc, ont s'ocupa dels aspèctes ecdotics e istoricoliteraris; la difusion de la literatura crestiana apocrifa en domeni galloromanic e la relacion entre los apocrifs, l'eretgia catara e lo franciscanisme esperitual en Provença; la literatura de l'Edat Mejana.

Maria Sofia Corradini

Es ensenhaira en linguistica romanica a l'Universitat de Pisa. A publicat d'edicions criticas de sorsas manuscritas ineditas dins lo domeni de la *Fachliteratur* medicala e farmaceutica. Sas recèrcas viran a l'entorn de l'analisi de las escriptas dels codèxes, de l'avaloracion dels fenomèns linguistics e de l'estudi del lexic tecnic. Es partenària del projècte *DiTMAO*, que recampa de cercaires de las universitats de Pisa, Göttingen e Colonha. Publicacions principalas: *Ricettari medico-farmaceutici medievali nella Francia meridionale* (1997; Florença: Olschki, 503 p.); «Lessico e tassonomia nell'organizzazione del *Dictionnaire des Termes Médico-botaniques de l'Ancien Occitan (DiTMAO)*» (2014; *RLiR*, 78, p. 87-132).

Jean-François Courouau

Jean-François Courouau es mètstre de conferéncias abilitat a dirigir de recèrcas en literatura occitana a l'Universitat Tolosa - Joan Jaurés. Sas recèrcas pòrtan sus la literatura occitana dels sègles XVI e XVII e, mai recentament, del sègle XVIII (*La Langue partagée: écrits et paroles d'oc. 1700-1789*. Genèva : Droz; 2015).

Olivièr Daillut-Calvinhac

Ensenhaire en escòla bilingua publica en Roergue. Diplomat d'istòria medievals de l'Universitat de Tolosa 2 - Lo Miralh (DEA). Es lo fondador del sit *Eraldica occitana* (<http://eraldica-occitana.over-blog.com>).

Paolo Di Luca

Paolo Di Luca es cercaire en filologia e linguistica romanica a l'Universitat Frederic II de Nàpols. Aguèt lo títol de doctor de recèrca a aquela meteissa universitat. A trabalhat a l'Universitat de Montpelhièr 2, a l'Universitat de Namur e a l'Universitat orientala de Nàpols. S'ocupa mai que mai de la lirica romanica medievals e de l'epica galloromanica. Amb una còla internacionala de cercaires, trabalha a la realizacion de la primièra edicion critica completa de la *Chanson d'Aspremont*. Es coordenaire nacional del projècte de recèrca FIRB L'Italia dei Trovatori.

Joan-Cristòu Dourdet

Passionat de lengas, foguèt a l'atge de vint ans que Joan-Cristòu Dourdet se lancèt dins la descobèrta del parlar de sos grands, de Lemosin, dins los revèrses de Pèirabufiera (Nauta Vinhana), quand comprenguèt, gràcias a sos bèls parents de Montembuòu (Charanta), que totes parlavan la meteissa lenga e qu'aquela lenga aviá un nom: l'occitan. Dempuèi, Joan-Cristòu Dourdet a ensenhat l'occitan a l'Educacion *nacionala* e ara ensenha la linguistica e la sociolinguistica a l'Universitat de Peitieu, en mai de l'occitan e del peitavin-santongés. A publicat mai d'un article sus la prosodia del lemosin e es l'autor d'una tèsi sus l'atipicitat accentuala del domeni dialectal nòrd-occitan lemosin.

Xavi Ferré

Xavi Ferré es nascut en 1970 a Besièrs. Viu a Nissa d'Ausseruna. Es professor de las escòlas a Calandreta e *paissèl* (tutor) ajudaire. Es responsable dempuèi 2008 dels programas *Familhas de lengas* e *Musicas de las lengas* (activitats d'esvelh a las lengas e de comparasons de lengas dins los tres cicles de l'escòla primària). Escriguèt en 2012, dins l'encastre del màster MEF EBI, un memòri de M2 a prepaus d'aquelas activitats de multilinguisme. Es musician e cantaire, menaire del grop Atal.

Thomas Field

Thomas Field es professor de linguistica e de francés a l'Universitat de Maryland, Baltimore County, als Estats Units d'America. Son domeni de recèrca es la sociolinguistica istorica e l'estudi de l'escrich en gascon medievals. Es l'autor del Corpus Linguistique de l'Ancien Gascon (URL provisòria : <http://desertrose.shriver.umbc.edu/gascon/index.html>).

Jaume Figueras i Trull

Igualada (Catalonha), 1962. Licenciati en filologia catalana e titular d'un diplòma de màster de recèrca en literatura comparada. A l'ora d'ara, es professor al licèu Baix Penedès del Vendrell. Dempuèi 1996, trabalha a la vulgarizacion de la literatura occitana en Catalonha. En collaboracion amb l'Arxiu Occità de l'UAB, l'Universitat Catalana d'Estiu, lo Conselh General d'Aran e lo Departament d'ensenhament de la Generalitat de Catalonha, a coordinat e assegurat de corses de lenga e literatura occitanas. A publicat mai d'un ensag sus la literatura occitana dins de revistas especializadas (talas coma *Revista de Catalunya*, *Revista d'Igualada*, *Serra d'Or*, *Pèl & Capell* i *Arts. Revista del Centre de Belles Arts* de Lhèida) e a presentat plusors comunicacions a de collòquis tenguts a Montpelhièr, Besièrs, Tolosa e Marselha que portavan sus Pèir de Garròs, Mistral, Josèp d'Arbaud, Max Roqueta e Joan Bodon. En 2002 li foguèt acordat lo Prèmi Rei En Pere per l'estudi *Pèir de Garròs i l'honor del país*. Reviradas en catalan: *A cau d'orella* (Llibres de l'Índex, 2005), antologia bilingua de tèxtes narratius brèus del sègle XX en lenga occitana; *Verd paradís I e Verd paradís II*, de Max Roqueta (Galerada, 2006); *La Bèstia dau Vacarés*, de Josèp d'Arbaud (Galerada, 2009) e *La Caraca*, de Josèp d'Arbaud (Galerada, 2011). Reviradas en occitan: *Josafat*, de Prudenci Bertrana (Pagès, 2010).

Joan-Claudi Forêt

Joan-Claudi Forêt nasquèt a Lion. Parla e escriu l'occitan dins doas varietats, vivaresa e lengadociana. Longtemps professor de francés, ensenhèt puèi la lenga e la literatura occitanas a l'Universitat de Montpelhièr 3. Son escritura es un jòc sus las formas poeticas e narratives e una meditacion sul real e suls signes. Codirigís las edicions Jorn. Autor d'articles sus la literatura occitana modèrna e contemporanèa. Escritura literària : *La Pèira d'azard* (IEO-A Tots, 1990); *Lo Libre dels grands nombres o falses e us de fals* (Perpinhan, Trabucaire, 1998); *Sang e saba* (Perpinhan, Trabucaire, 2005); *Tres pòbles de la lòn, etnografias imaginàrias (poesia)* (CRDP de Montpelhièr, 2006); *Un Grand Eissam de mots : chants e cants (poesia)* (EMCC, Lion, 2013).

Jean-Louis Fossat

Institut d'estudis meridionals (Facultat de las Letras, Tolosa), Centre de linguistica e dialectologia (CLiD; Universitat de Tolosa 2 - Lo Miralh, 1973-1989), CLiD/ERSS (1990-2001), ERA 352 CNRS (1972-1978) e ILF, URL8; Nouvelles Recherches en Dialectologie Occitane (ATP CNRS amb J.-Ph. Dalbéra). Publicacions dins lo domeni dels estudis occitans: *Cahiers d'Études Romanes* del Centre de linguistica e dialectologia (1973-1997). Sits Internet: CLiD e CLiD/ERSS (Universitat de Tolosa 2 - Lo Miralh), ERCVOX (2001; <http://ercvox.free.fr>) e *Occiton* (2014; <http://occiton.free.fr>). Publicacions: *La Formation du lexique gascon de la boucherie* (1970); editor del *Dictionnaire idéologique français-gascon* de J.-F. d'Estalénx (1993; 2 vol., Tolosa: Eus). En preparacion: *Le Fonds de manuscrits de Jean Séguy et le Fait linguistique occitan* e *Lexique-grammaire du gascon*.

José Enrique Gargallo

Puebla de Arenoso, 1960. Especialista en dialectologia (mai que mai dins los domenis de frontièra de la Peninsula Iberica) e cercaire en geolinguistica e paremiologia romanicas. Professor convidat a l'Universitat d'Illinois a Urbana-Champaign (1996), a l'Universitat de Sant Petersburg (1997), a la de San José de Còsta Rica (1998) e a la de Grenòble

(2004). A dirigit lo projècte *ParemioRom*, basa de donadas de provèrbis meteorologics e del calendèr de la Romània. Es estat president del comitat d'organizacion de mai d'un congrès internacional tenguts a l'Universitat de Barcelona.

Rémy Gasiglia

Rémy Gasiglia, ancian escolan de l'ENS de Saint-Cloud, agregat de letras modèrnas e doctor d'Estat, es professor de lenga e de literatura d'òc a l'Universitat Niça Sofia Antipòlis. Membre del Centre transdisciplinari d'epistemologia de la literatura, consagra sas recèrcas a las letras occitanas de l'edat barròca fins al jorn d'uèi. Trabalha egalament sul dialècte niçard e sul discors metalinguistic que li es estat consagrat.

Luca Gatti

Universitat de Roma - La Sapienza. En 2012 obtenguèt son diplòma en filologia romanica a l'Universitat de Parma amb las felicitacions de la jurada, per una tèsi sus l'edicion critica de la lirica d'Arnaud Catalan. A l'ora d'ara es doctorand de recèrca en sciéncias del tèxte (XXVIII^{en} cicle) a l'Universitat de Roma - La Sapienza, amb una tèsi que pòrta sus las discordanças atributivas dins la lirica en lenga d'oïl. S'ocupa mai que mai de la lirica trobadoresca e dels *trouvères*, sens desdenhar de brèvas incursions dins la poesia del sègle XX.

Joëlle Ginestet

Mèstra de conferéncias a l'Universitat Tolosa - Joan Jaurés (ELH-PLH). Publicacions recentas que concernisson la literatura occitana del sègle XIX e de la debuta del sègle XX: «Image(s) de Cocanha jusqu'à la littérature occitane du Lauragais aux XIXe et XXe siècles» (*Pays de Cocagne*, Actes del collòqui de Puèglaurenç 2005, Tolosa: IEO, p. 217-244); «Auguste Fourès et son projet artistique de "la variété dans l'unité"» (2008; *Oc et oïl. Études de littérature française et occitane*, Actes del congrès de Haale an der Saale 2006, Tolosa: Seccion francesa de l'Associacion Internacionala d'Estudis Occitans, p. 141-160); «Auguste Fourès: folklore et poésie» (2009; in: *La Voix occitane*, Actes del congrès de l'Associacion Internacionala d'Estudis Occitans 2005, Bordèu: PUB, p. 1137-1151); «Valère Bernard: le mystère bohémien et l'art» (2014; in: *Amb un fil d'amistat. Mélanges offerts à Philippe Gardy*, Tolosa: CELO, p. 497-514); «La réappropriation du Sirventés par Prosper Estieu dans la *Canson Occitana* (1908)» (Actes del collòqui La Recepcion dels trobadors al sègle XX, 2010, per paréisser) e «*La Chansou Lemouzina* (1889) de Joseph Roux: la voie de l'épique troubadouresque» (Actes del collòqui La Recepcion dels trobadors al sègle XX, 2013, per paréisser).

Ramon Ginolhac

Professor de matematicas a la retirada. Membre actiu del Centre cultural occitan d'Albigés (cercle de l'IEO as Albi). Publicacions : *La Croix occitane: histoire et actualité* (2004); *La Croix occitane. Nouvelle édition augmentée* (2006, IEO de Tarn); *Mistral e lo Felibritge: ressonàncias albigesas* (2004, CCOA e IEO de Tarn). Coordinacion de l'exposicion e del libre *Henri Paschal de Rochebude: fragments d'universel / Enric Pascal de Ròcaguda: òme d'òc e ciutadan del monde* (2013, Centre occitan Rochebude). Coordinacion del numèro 231 de la *Revue du Tarn (Rochebude: marin, homme politique, érudit occitaniste)*; auton de 2013).

Michela Giovannini

Michela Giovannini es doctora de l'Universitat de Trent. Dins sa tèsi doctorala, s'interessa a la neologia e a la vitalitat de las lengas minoritàrias, e mai especificament del ladin fascian (Trentin-Naut Adige, Itàlia) e de l'aranés (Val d'Aran, Catalonha). En 2013 realizèt un estagi de recèrca a l'Universitat de Lhèida en vista d'aprigondir de questions sus l'occitan, sus son territòri e sus la proteccion dont fa l'objècte en Catalonha. Demest sas linhas de recèrca, cal soslinhar las lengas minoritàrias, las lengas en contacte, las varietats popularas de l'italian e de l'espanhòl e l'aprendissatge de l'italian coma lenga estrangiera.

Isabel Grifoll

Isabel Grifoll es professora titulara de literatura catalana e occitana medievala a l'Universitat de Lhèida. Fa partida de la Cadièra d'Estudis Occitans e de la còla de recèrca en estudis medievals Espai, Poder i Cultura. Participa a mai d'un projècte de recèrca finançats per d'organismes publics. Sos domenis d'estudi principals comprenon la lirica e los tèxtes narratius de tradicion romanica, los escambis entre las literaturas romanicas medievals, los autors en lenga catalana dels sègles XIV e XV e, per extension, la produccion culturala dins la Corona d'Aragon al cors de l'Edat Mejana tardiva.

Marco Grimaldi

Marco Grimaldi es cercaire en filologia de la literatura italiana a l'Universitat de Roma - La Sapienza. Aguèt lo títol de doctor de recèrca a l'Escòla de doctorat europèa en filologia romanica (Universitat de Siena), foguèt borsier de l'Institut italian d'estudis istorics e trabalhèt a l'Universitat de Montpelhièr 3 - Pau Valèri e a l'Universitat dels estudis de Trent. Dirigís l'unitat de recèrca romanica del projècte FIRB *L'Italia dei Trovatori*. S'ocupa mai que mai de la literatura italiana e occitana medievala. A l'ora d'ara es a preparar l'edicion de las *Rime* per la *Nuova edizione commentata delle Opere di Dante Alighieri (NECOD)*.

Elena Grínina

Doctora en filologia romanica de l'Universitat d'Estat Lomonosov de Moscòu. Sa tèsi doctorala portèt suls primièrs tractats gramaticals d'Occitània e de Catalonha. Dempuèi 1985, es titulara d'una cadrièra al Departament de lenga espanhòla de l'Universitat de las relacions internacionalas de Moscòu. Domenis de recèrca: istòria de la filologia romanica, istòria de las lengas romanicas, sociolinguistica, retorica, metodologia de l'ensenhament de las lengas. Publicacions: manuals (nivèls A1/A2, B1) *Español actual*, entretant; articles de recèrca en rus, en espanhòl e en catalan.

Saverio Guida

Saverio Guida es professor ordinari de filologia romanica a la Facultat de las Letras de l'Universitat de Messina dempuèi 1980. De longas annadas de frequentacion de las bibliotècas e dels archius italians e estrangièrs li an permés de descobrir de documents ineditats qu'an constituït la matèria primiera de la lista copiosa de sas publicacions, qu'an pogut resòlver d'importants problèmas d'òrdre ecdotic e ermeneutic, e mai de datacion e d'identificacion dels trobadors. Especialista en domeni occitan, s'es tanben interessat als tèxtes franceses e italians mai ancians. Organizèt (en julhet de 2002 a Reggio de Calàbria e Messina) lo VII^{en} Congrès internacional de l'AIEO e, en mai de

2007, a Messina, lo congrès internacional *Comunicazione e propaganda nei secoli XII-XIII*. Es codirector de la revista *Cultura Neolatina*.

Sèrgi Javaloyès

Sèrgi Javaloyès nasquèt en 1951 dins lo quartièr de la Marina a Oran, en Argeria. Rescontra la lenga occitana qu'a l'atge de dètz ans, a Nai, en Biarn. Sas primièras novèlas son publicadas dins *País Gascons*, la revista de Bernat Manciet, e enfin dins *Reclams*, la pus vièlha revista occitana, que n'es lo cap-redactor. A recebut lo Prèmi Joan Bodon 1988 per *L'Òra de partir*, paregut a las edicions Reclams (1997; sa version francesa *L'Heure de partir* pareguèt en 2004 en cò de Fédérop, e la catalana en 2015 a las edicions Pagès) e lo Prèmi Jaufre Rudel en 2006 per *Tranga & tempèstas* (2006, IEO; acordat per la region Aquitània). Las edicions Reclams publiquèron en 2010 *Sorrom Borrom*, un poèma-epopèia del gave de Pau, que Joan-Francés Tisnèr ne tirèt un spectacle eponim. Deten una mestria de desvolopament territorial e un DEA de letras romanicas (Universitat de Pau e dels Païses d'Ador).

Felip Joulé

Nascut lo 25 de decembre de 1968 a Lion. Passèt son enfança entre la Tolosa francofòna e los monts de La Cauna, occitanofòns. Una formacion agricòla li permetèt de descobrir mai d'una cultura (Africa, Orient Mejan, America). Trabalhèt al Civam Bio LR a Carcassona, ont rescontrèt l'IEO d'Aude, l'occitanisme e l'iniciativa de Calandreta per transmetre la lenga occitana. Dempuèi 2000, après la formacion a Aprene e, en avent obtengut lo concors de professor de las escolas, s'es implicat dins lo movement (al nivèl confederal), dins la formacion iniciala (baile, *paissèl* [tutor] puèi *paissèl* ajudaire) e dins la formacion continua (formacion istòria, egalitat de las escasenças, matematicas, informatica e logicial liure).

Kathryn Klingebiel

Kathryn Klingebiel es l'autora de tres volums de bibliografia linguistica de l'occitan. Dempuèi 1989, a contribuit amb d'articles de bibliografias annualas a *Tenso*, una revista que n'es tanben la cap-redactritz. A tanben redigit la partida consagrada a la lenga occitana del *Year's Work in Modern Language Studies* dempuèi 1998. Se formèt en filologia romanica a l'Universitat de Califòrnia, a Berkeley, e recentament prenguèt la retirada coma professora de francés a l'Universitat d'Hawaii a Mānoa.

Georg Kremnitz

Nascut en 1945 en Alemanha. 1971-1973: lector d'alemand a l'Universitat de Bordèu. 1974-1986: professor de lenga e literatura francesa a l'Universitat de Münster (Vestfàlia). 1986-2012: professor de filologia romanica a l'Universitat de Viena (Àustria), ara professor emerit. 1993-2005: president de l'AIEO. 2005-2007: president de l'Associacion dels romanistas alemands (DRV). Entre autres, professor convidat a l'EHESS (París, 1980), a Buenos Aires (1997; 2005), a Niça (2003), a Bahía Blanca (2005; 2010), Ca-dièra Leibniz a Leipzig (2006). Membre correspondent de la Seccion Filologica de l'Institut d'Estudis Catalans (2014). Darrièras publicacions: *Von La Quiaca nach Ushuaia. Sprachen, Kulturen und Geschichte in Argentinien* (dir., 2007); *Histoire sociale des langues de France* (dir., 2013); *Frankreichs Sprachen* (2015); *Mehrsprachigkeit in der Literatur* (2015).

Hans Peter Kunert

L'autor a fach d'estudis de lenga e literatura francesa a l'Universitat de Tübingen. A obtengut lo doctorat en linguistica generala amb una tèsi sus *Aspekt, Aktionsart, Tempus*. S'es interessat a l'occitan e a publicat diferents articles dins la revista *Lengas* e dins *Romanische Forschungen* («L'ordine degli elementi della frase in occitano antico»). Dempuèi que trabalha a l'Universitat de Calàbria, s'ocupa de l'occitan de La Gàrdia e a presentat de comunicacions als congrèsses de l'AIEO. En mai d'aquò, a participat a la redaccion del manual per l'escòla *O libre meu* (2001). Es l'autor del vocabulari e de la gramatica de l'occitan de La Gàrdia.

Gerardo Larghi

Obtenguèt lo doctorat de recèrca en filologia provençala a l'Universitat de Messina. Dempuèi 2009, collabòra amb la Cadièra de Filologia Romanica de l'Universitat Catolica del Sagrat Còr de Milan. En 2014 publiquèt amb Saverio Guida lo *Dizionario Biografico dei Trovatori*, a Modena. Al cors dels ans a efectuat mai que mai de recèrcas d'ordre bibliografic suls trobadors, qu'a tanben acompanhat d'edicions criticas de tèxtes poetics en occitan medieval. S'es consagrat tanben a l'estudi e la publicacion de tèxtes laudistics italians dels sègles XIII a XV. A en preparacion l'edicion critica del cançonier del trobador Guilhèm Olivier d'Arle e de recèrcas sus la literatura arturiana en lenga d'oïl.

Corinne Lhéritier

Corinne Lhéritier es nascuda en 1966 a Alès (Gard). Espelís entre Nimes e Cevenas, entre lo *patoés* dels grands, mièg amagat, mièg enebit, e lo retorn a la lenga del paire. Intrèt a la Calandreta de Montpelhièr en 1987, puèi dobriguèt la primèra de Nimes, amb un ponhal d'amics, en 1989. Son trabalh de regenta la buta a far revirada sus revirada per la classa o pel public: fichas tecnicas, documentaris, primièras lecturas, romans (en particular *Seta*, de l'italian Alessandro Baricco). Ensaja de cavar de longa las questions linguisticas tant coma las pedagogicas, que son dos dels pilars de la Carta de las Calandretas: participa a de collòquis e escriu dins de revistas especializadas.

Arvèi Lieutard

Arvèi Lieutard es mèstre de conferéncias en linguistica occitana a l'Universitat de Montpelhièr. Especialista de fonologia, sos trabalhs l'an menat a utilizar los modèls teorics recents sus la sillaba per estudiar la variacion dialectala caracteristica de l'occitan. S'interessa tanben a totes los aspèctes de la produccion eschicha en occitan dins una perspectiva sociolinguistica, e mai especificament a la question de la grafia occitana de sas originas medievalas a sos usatges contemporanèus.

Anna Llovera

Mollerussa (Catalonha), 1988. Es licenciada en filologia catalana de l'Universitat de Lhèida. Sa formacion vira a l'entorn de la literatura catalana del sègle XIX. A pres part a de seminaris, de jornadas e de collòquis. Amb Josep M. Domingo, editèt lo volum *De Realisme. Aproximacions i testimonis* (Lhèida, Punctum, 2013). A participat a d'iniciativas talas coma lo projècte Almirall –jol patronatge de l'Atenèu Barcelonés e lo Grup d'estudis d'istòria de la cultura e dels intellectuals (Grup d'Estudis d'Història de la Cultura i dels Intel·lectuals, GEHCI)–, un portal Internet sus la pensada e la cultura del sègle XIX. Actualament collabòra a l'Universitat dobèrta de Catalonha

(Universitat Oberta de Catalunya, UOC) e beneficia d'una borsa predoctoral en vista de la realizacion d'una tèsi sus l'imaginari literari de la Catalonha rurala de la segonda mitat del sègle XIX jos la direccion del Grop d'estudi sus la literatura del uèch cents (Grup d'Estudi sobre la Literatura del Vuit-cents, GELIV).

Roberta Manetti

Roberta Manetti es cercaira en filologia romanica a l'Universitat del Piemont Oriental. Dins lo domeni de la literatura occitana medievala, a publicat una edicion critica amb una revirada en italian, un ample comentari e un glossari exhaustiu, de l'important *Roman de Flamenca*, e una edicion critica, tanben amb una traduccion, un comentari e un glossari exhaustiu, de la *Passione di Santa Margherita* en vèrses. D'autre caire, s'es ocupada de la literatura italiana de las originas, del Trecento e del Quattrocento, e de la lexicografia italiana. A revirat (amb Silvio Melani) lo *Roman de la rose* de Guillaume de Lorris e Jean de Meung e es a mand d'acabar una novèla edicion, amb una revirada en italian, de *Joufroi de Poitiers*.

Felip Martel

Professor de las universitats. Agregat d'istòria dempuèi 1974. Doctor d'Estat en 1993: *Les Félibres et leur temps: renaissance d'oc et opinion, 1850-1914*, jos la direccion de Maurice Agulhon (París 1). Domenis de recèrca: istòria de l'espaci occitan, essencialment al periòde contemporanèu, amb qualques trabalhs sul periòde medieval. Mai precisament: istòria sociolinguistica de l'espaci occitan, de l'Edat Mejana al jorn d'uèi en passant per l'ordenança de Villers-Cotterêts e lo periòde revolucionari; istòria de l'istoriografia de l'espaci occitan; l'etnotipe de l'Òme del Sud; istòria de la revendicacion occitana, culturala e politica; escòla francesa e lengas regionalas; apròchi comparatiu de las revendicacions *regionalistas* o *nacionalitàrias* en França e en Euròpa. CV complet a l'adreça: <http://www.univ-montp3.fr/llacs/membres/philippe-martel/>

Michael McGuire

Michael McGuire trabalha d'aquesta passa sus son doctorat en linguistica a l'Universitat d'Indiana, amb una minora en estudis sus la segonda lenga, en lengas e literaturas eslavas e en estudis eurasiens centrals. Sos interèsses principals de recèrca comprenon los còrpus linguistics, l'aquisicion d'una segonda lenga e la sintaxi generativa. A tanben realizat qualque trabalh a l'entorn de la fonologia e la fonetica, que l'interèssan totjorn. L'ongrés a fach l'objècte de sa recèrca primària e passèt aperiquí dos ans en Ongria. A estudiat lo latin e mai d'una lenga romanica, dont lo francés, lo francés ancian e lo romanés, e es plan content de participar al projècte sul còrpus de l'occitan ancian.

Anna Mellado García

Licenciada en filologia francesa de l'Universitat de Múrcia (1994). Seguiguèt d'estudis de doctorat (2005-2007) sus la lenga e la literatura occitanas dels sègles XIX e XX a l'Universitat de Múrcia e obtenguèt lo Diplòma d'estudis aprigondits. En 2008 sortiguèt l'ensag «Las escritoras del renacimiento literario occitano del siglo XIX». Son ais de recèrca es l'estudi de la literatura occitana modèrna del punt de vista del genre e de la sociolinguistica. Foncionària en activitat del còrs dels professors de l'ensenhament secundari, especialitat francés, dempuèi 2000, trabalha a l'ora d'ara sus una tèsi doctorala a l'Universitat de Múrcia tocant l'escrivana occitana Marcela Delpastre.

Guido Mensching

Guido Mensching a fach d'estudis de filologia romanica a l'Universitat de Colonha, amb una tèsi de doctorat sus un glossari medicobotanic en ancian espanhòl (publicat a Madrid en 1994). En parallèl a son activitat de cercaire en linguistica computacionala, trabalhèt sus sa tèsi d'abilitacion (*Infinitive Constructions with Specified Subjects*, OUP, 2000). De 2000 a 2013, ocupèt la Cadièra de Linguistica Romanica a l'Universitat liura de Berlin e ocupa a l'ora d'ara la Cadièra correspondent a l'Universitat de Göttingen. Es tanben expèrt en sarde e trabalha sul judeoccitan medieval. Dirigís lo *Dictionnaire des Termes Médico-botaniques de l'Ancien Occitan* amb M. S. Corradini e G. Bos.

Núria Pacheco

Núria Pacheco Catalán (Sabadell, Valés Occidental, Catalonha), es diplomada en istòria de l'UAB, e a l'ora d'ara seguís lo màster Preistòria, Antiquitat e Edat Mejana. En prenent coma ponch de partença sa tèsi de licéncia, entitolada *Occitans a les Terres de l'Ebre (segle XII)*, sa recèrca se pòrta sul ròtle jogat pels occitans dins la conquista de la Catalonha Nòva. Son apròchi del domeni de la recèrca universitària beneficièt d'una borsa de collaboracion en departaments (COLAB).

William D. Paden

William D. Paden es professor emerit a l'Universitat del Nòrd-Oèst (Northwestern University), a Evanston, Illinois, als Estats Units. Ancian president de la Societat Guilhem IX, es l'autor d'una *Introduction to Old Occitan* (1998) e traductor, amb Frances Freeman Paden, de *Troubadour Poems from the South of France* (2007). Amb Tilde Sankovitch e Patricia H. Stäblein, a editat *The Poems of the Troubadour Bertran de Born* (1986). Amb Mario Trovato, a presentat un tèxte filosofic latin, *Guillelmus de Aragonia: De nobilitate animi* (2012). Prepara un estudi de sintèsi sus l'amor e lo maridatge al temps dels trobadors.

Manuel Padilla-Moyano

Es nascut a Còrdoa (Andalòsia), ont seguiguèt d'estudis superiors de musica. Mai tard estudièt la filologia basca a las facultats de Vitòria-Gasteiz e Baiona, ont obtenguèt lo prèmi extraordinari a la fin de sos estudis. A l'ora d'ara prepara una tèsi doctorala sus l'evolució del dialècte soletan jos la direcció de Beñat Oyharçabal (CNRS) e Blanca Urgell (Universitat del Bascoat). Sos interèsses de recèrca viran a l'entorn de l'istòria de la lenga euscarà, del contacte entre lengas e de l'edició de tèxtes bascos orientals, questions que i a ja consagrat mai d'un ensag.

Silvia Pallini

Diplomada en sciéncias politics a l'Universitat de Teramo, a estudiat las leis regionalas italianas per la protecció de las lengas minoritàrias, la Carta europèa de las lengas regionalas e minoritàrias e Belgica. S'ocupa a l'ora d'ara d'estudiar los rapòrts entre las lengas regionalas e minoritàrias e l'esfèra politica e economica. Anciana presidenta de l'Associacion LEM-Itàlia, a trebalhat a l'organizacion de las Jornadas dels dreches linguistics e a creat, amb Giovanni Agresti, la Caravana de la memòria e de la diversitat linguistica e mai lo portal web dels Pargues etnolinguistics d'Itàlia.

Olivier Pasquetti

Olivier Pasquetti ensenha l'occitan a Niça al licèu Massena. Capitèt ben lo CAPES de lenga d'òc en 2006 e a entreprés dempuèi 2009 de far de recèrca en literatura occitana. Lo subjècte causit tracta de la poesia moderna en òc a l'entorn d'un autor de Niça encara viu, Joan-Luc Sauvaigo. Fòra de las participacions als congresses de l'AIEO en 2011 a Besièrs e en 2014 a Lhèida, tanben a presentat lo resultat de sa recèrca al collòqui de Corti *Résistance et maquis littéraire* en 2013, dins l'encastre del 70^{en} anniversari de la liberacion de Corsega. Olivier Pasquetti a collaborat tanben a l'elaboracion e a la creacion de material pedagogic per l'ensenhament de l'occitan.

Wendy Pfeffer

Wendy Pfeffer es professora de francés a l'Universitat de Louisville (Kentucky), ont es tanben degana associada pels estudis superiors al Collègi de las arts e de las sciéncias. Dempuèi lo primièr numèro, publicat en 1986, es redactritz de *Tenso*, un periodic scientific consagrat a l'occitan. Demest sas publicacions, òm pòt citar: *La Littérature occitane: 30 années de recherches*, amb Robert A. Taylor (Turnhout, Brepols, 2011) e *Proverbs in Medieval Occitan Literature* (Gainesville, UP of Florida, 1997). Per paréisser, un libre en francés: *Le Festin du troubadour: la nourriture, la société et la littérature médiévale en Occitanie, 1100-1500*.

Peter T. Ricketts (†)

1933-2013. Primièr president de l'AIEO, tre sa fondacion (1981) a 1990. Filològ e occitanista anglés, Peter T. Ricketts foguèt un dels especialistas mai renomats en çò que concernís l'istòria de la literatura occitana medievala. Professor onorari a l'Universitat de Birmingham e professor emerit al Queen Mary and Westfield de l'Universitat de Londres fins a sa retirada, foguèt aperabans professor a las universitats de Toronto e Vancouver, e encara a l'Universitat de Liverpool. Cavalièr de l'òrdre de las Palmas academias, recebèt tanben la medalha de la vila de Montpelhièr. Demest sas nombrosas publicacions, cal soslinhar la *Concordance de l'Occitan Médiéval (COM)*, que recampa la totalitat dels tèxtes existents dins la lenga dempuèi lo primièr atestat fins a aqueles qu'apertenon a la fin del sègle XV.

Angelica Rieger

Licenciada en filologia romanica e filologia germanica, Angelica Rieger aquerís lo títol de doctora amb sa tèsi *Trobairitz. Der Beitrag der Frau in der altokzitanischen höfischen Lyrik*. Obtenguèt puèi son abilitacion amb *Alter Ego. Der Maler als Schatten des Schriftstellers in der französischen Erzählliteratur*. Après aver integrat lo personal scientific de mai d'una universitat (Giessen, Berlin, Maiança, Constança, Potsdam, Düsseldorf, Graz, Osnabrück e Siegen), dirigís d'ara enlà l'unitat de recèrca Estudis interculturals romanics de l'Universitat d'Aquisgran. L'Edat Mejana, l'escritura femenina e l'intermedialitat fan partida de sos principals domenis de recèrca.

Paolo Rinoldi

Paolo Rinoldi es cercaire en filologia romanica a l'Universitat de Parma. Demest sos subjèctes de recèrca, òm compta l'epopèia en lenga d'oïl (mai que mai lo cicle de Guilhèm d'Aurenja e dels *Loherains*), los tèxtes sus Alexandre lo Grand, la literatura scientifica e los *volgarizzamenti* del latin e del francés, e mai los rapòrts entre literatura galloromanica e italiana a l'Edat Mejana.

Marie-Christine Rixte

Nascuda a Vauriàs (Vauclusa) en 1948. A fach d'estudis d'anglés e d'occitan. Professora d'anglés e/o d'occitan a Montelaimar, Niom, Sant Pau de Tricastin e Pèiralata, a l'ora d'ara es a la retirada a Taulinhan, dins lo departament de Droma, ont anima Les Chercheurs d'Òc. A publicat de trabalhs que tòcan l'òbra d'autors occitans coma Louis Moutier o Calixte Lafosse, e s'es mai que mai interessada a la traduccion literària. Aital, a revirat de poèmas de Seamus Heaney de l'anglés a l'occitan, mas tanben d'autors occitans en anglés, coma Micheu Chapduelh e Robèrt Lafont.

Galina Romanova

Doctora en filologia romanica de l'Institut de linguistica de l'Acadèmia de las sciéncias de Russia. Domenis de recèrca: comunicacion interculturala, personalitat linguistica, pragmalinguistica, sintaxi semantica, istòria de las lengas romanicas, varietats nacionalas de la lenga espanhòla, terminologia. Activitat professionala: 1986-2001, directritz del Departament de lengas romanicas de l'Universitat d'Estat de las relacions internacionalas (MGIMO), estacada al ministèri dels Afars estrangièrs de Russia, Moscòu; 2001-2012, directritz del Departament d'espanhòl d'aquela meteissa universitat; a l'ora d'ara es titulara d'una cadièra a aquel meteis departament, vicedirectritz. Publicacions: manuals (nivèls B1-C2, EFE) *Español para periodistas*, *Español en relaciones internacionales*, entretant; articles de recèrca en rus e en espanhòl.

Roy Rosenstein

Nòvayorkés de naissença, Roy Rosenstein a tanben lo passapòrt britanic e lituan. Prenguèt sos gras dels dos costats de l'Atlantic: la Sorbona (licéncia, mestria), Harvard (MA), Colúmbia (PhD). A ensenhat sus las còstas Èst e Oèst dels Estats Units, en Grècia, en Brasil e a la Sorbona. Al cors dels ans precedents trabalhèt coma interpret d'acompanhament pel departament d'Estat dels Estats Units. Lo govèrn francés l'a recentament nommat cavalièr de las Arts e de las Letras. Coma comparatista, sa recèrca vira mai que mai a l'entorn de las lengas romanicas. Sas publicacions atèstan d'interèsses mai generals. A publicat sus de subjèctes tals coma la tradicion classica, los autors medievals e de la Renaissance, e encara sus las literaturas modèrnas, dont l'anglesa e l'americana.

Nadège Saint-Martin

Nadège Saint-Martin es doctoranda en estudis occitans a l'Universitat de Montpelhièr 3 - Pau Valèri. Sa tèsi, realizada jos la direccion de Maria-Joana Verny, se prepausa de se confrontar a la question de la creacion dins l'òbra poetica de Marcela Delpastre.

Arie Schippers

Universitat d'Amsterdam. Professor, puèi cercaire al Departament dels estudis arabis, semitics e romanics de l'Universitat d'Amsterdam, a estudiat las letras romanicas (italian e espanhòl) e semiticas (arabi e ebraieu) a l'Universitat de Lèida (Olanda). A consagrat d'estudis a las poesias araboandalosas e ebraïcoespanhòlas. Es l'autor de nombroses articles sus la relacion entre poesia semitica e poesia romanica.

Laura Schröder

En 2009 quitèt Alemanha per Catalonha, ont estudièt la filologia romanica a l'Universitat de Barcelona (2010-2014). Pendent sos estudis trabalhèt sèt meses pel projècte Còr-

pus dels Trobadors (2013). Una partida de son trabalh de licéncia, «El *patouà* "Welsch" de los valdenses en Württemberg», foguèt presentada a l'XI^{en} Congrès Internacional de l'AIEO. D'aquesta passa, realiza un màster en istòria del libre e de las sciéncias de l'edicion a l'Universitat d'Oxford Brookes, que normalament se deu acabar en setembre de 2016. Trabalha tanben coma assistenta de bibliotèca a la Taylor Institution Library (Bodleian, Oxford) e coma assistenta d'edicion a la Voltaire Foundation Ltd. e Pearson Educational Ltd. Publicacions: *Das patouà "Welsch" der Waldenser in Württemberg* (2014; trabalh de licéncia disponible a la bibliotèca publica de Rutesheim, Alemanha; D-Heimatkunde Schrö, Media Number: 152430); «The Problematic Printer in the 16th Century» (2014; *The Journal of Publishing Culture*, en linha: <http://journal-publishingculture.weebly.com/shroeder.html>); «Early twentieth-century marketing of literature: Reclam, a trendsetter?» (2015; *Book 2.0*, vol. 5, numèro 1&2; DOI: 10.1386/btwo.5.1-2.19_1).

Olga Scrivner

Olga Scrivner es a perseguir un doble doctorat (*PhD*) en linguistica francesa e linguistica generala, centrat sus la linguistica informatica. Deten una mestria de letras (*MA*) en linguistica francesa de l'Universitat d'Indiana de Bloomington (2009), e tanben en filologia francesa de l'Universitat d'Estat de Sant Petersburg, en Russia (1998). Sos interèsses de recèrca comprenon la sociolinguistica, la linguistica istorica e los còrpus linguistics. S'interèssa tanben a l'occitan ancian e trabalha a un projècte d'annotacion numerica (*digital annotation project*) del *Roman de Flamenca* (sègle XIII).

Naohiko Seto

Professor a l'Universitat Waseda de Tòquio (Facultat de las Letras, Seccion francesa). Publicacions principalas: *Anthologie des troubadours du chansonnier C* (Tòquio, Daigaku-Shorin, 2003; 2); «Lecture sacrée et lecture profane – essai d'interprétation de la poésie lyrique médiévale selon la topique du *Cantique des Cantiques*» (*Études de langue et littérature françaises*, 42, 1983, p. 1-22); «Le chansonnier C et le troubadour Folquet de Marseille» (*La France Latine*, 121, 1995, p. 7-38); «Laus stultitiae de Peire Cardenal - edition et interpretation de la "fable" de la pluie merveilleuse» (*Études de langue et de littérature médiévales offerts à Peter T. Ricketts*, Brepols, 2005, p. 79-92).

Joan Sibille

Joan Sibille nasquèt a Marselha en 1955. Après d'estudis de letras, faguèt carrièra dins l'administracion del ministèri de la Cultura ont foguèt, a partir de 1998, cargat de mission per las lengas *regionalas* a la DGLFLF (Delegacion generala de la lenga francesa e de las lengas de França). Parallèlament, donèt de corses d'occitan a l'Universitat de París 8. En 2003 sostenguèt una tèsi de doctorat en linguistica sus la *Passion de sant Andrieu*, un drama religiós de 1512 en occitan de Briançon, que foguèt publicada en 2007. Dempuèi 2010 es cargat de recèrca al CNRS (laboratòri CLLE-ERSS, Universitat Tolosa – Joan Jaurés). Publiquèt diferents articles en linguistica occitana e en glotopolitica de las lengas minorizadas. A l'ora d'ara trabalha sus de varietats d'occitan parladas en Naut Carcin e dins las valadas d'Itàlia.

Benaset Sobeiran

Benaset Sobeiran es actualament doctorand en estudis occitans a l'Universitat de Montpelhièr – Pau Valèri. Après un doble cursus en istòria medievala et en letras oc-

citans, prepara, jos la direccion de Felip Martel, una tèsi sus l'escrich occitan conservat als Archius de la vila de Montpelhièr, e particularament a partir dels documents inventoriats dins lo fons Joffre, del nom de l'archivista montpelhierenc del sègle XVII.

Domergue Sumien

Domergue Sumien es sociolinguista, doctor en estudis occitans (Universitat de Montpelhièr - Pau Valèri) e diplomate de tresen cicle en istòria (DEA mond arabi, african e asiatic; Universitat de Provença). Sas recèrcas pertòcan la planificacion linguistica, las ideologias linguisticas, la lexicografia, la dialectologia, l'elaboracion dins las lengas romanicas, las relacions entre l'occitan e las lengas vesinas (mai que mai lo catalan, l'aragonés e lo peitavin-santongés). Viu en Provença ont exercís lo mestier de professor d'occitan en licèu e collègi. Tanben a una experiéncia de formator en occitan per adultes.

Jacme Taupiac

Jacme Taupiac nasquèt lo 12 de febrèr de 1939, a Gimat (Tarn e Garona). A una licéncia d'espanhòl. A Tolosa, foguèt estudiant del dialectològ Jean Séguy e de Josèp Salvat. De 1977 a 1999 foguèt encargat del cors de lenga e literatura occitana a la Facultat de las Letras de l'Institut Catolic de Tolosa. Donava aquel cors en occitan estandard a una epòca que l'occitan s'emplegava pas encara coma lenga d'ensenhament. En 1987 presentèt a l'Universitat del Miralh, a Tolosa, un Diplòma d'estudis aprigondits d'occitan jos la direccion del professor Xavier Ravier, entitolat *Fonetica e fonologia de l'occitan parlat a Bèumont de Lomanha*. Es un trabalh redigit en occitan estandard segon los critèris d'analisi de Trubetzkoi. Trabalha actualament a la codificacion de l'occitan estandard.

Joan Thomàs

Professor d'occitan a l'ESPE, Universitat Tolosa - Joan Jaurés. Especialista de l'istòria de la linguistica occitana e de l'istòria de la lexicografia mai que mai. Trabalha tanben sul projècte *BaTelÒc*, basa de donadas textualas. A publicat : *Lingüistica e renaissentisme occitan: l'enjòc social de l'istòria de la lenga* (2006; Tolosa: IEO, 408 p.); « À propos de la découverte d'un dictionnaire inédit du XVIIIe siècle » (2013; *Lengas*, 73; en linha: <http://lengas.revues.org/101>). Per paréisser : *Jules Ronjat (1864-1925) entre Félibrige et linguistique*, contribucion a l'istòria de la linguistica d'après de sorsas ineditas.

Xavier Tomás Arias

Salenches (Savòia), 1962. Deten una licéncia en filologia ispanica de l'Universitat nacionala d'ensenhament a distància (UNED, 1997), un Diplòma d'estudis aprigondits en filologia catalana de l'Universitat de Lhèida (2006) e un diplòma de tresen cicle (*postgrau*) d'ensenhament de l'espanhòl als estrangiers de l'Universitat de Lhèida e l'Institut Cervantes (2006). A l'ora d'ara es a mand d'acabar sa tèsi doctorala, que s'interessa a d'elements de linguistica contrastiva pertocant l'aragonés, lo gascon e lo catalan, jos la direccion del professor José Enrique Gargallo, de l'Universitat de Barcelona. A estudiat l'aragonés que se parla en Sobrarb (1999). Es l'autor o lo coautor de mai d'un vintenat d'articles que pòrtan sus la dialectologia, la literatura ribagorçana, l'estandardizacion e la toponimia. A participat a mai d'un congrès internacional. Demest sas comunicacions totas recentas: «Las afinidades léxicas pirenaicas a la luz de la toponimia de los valles sobrarbenses», amb Jusep Raül Usón

(actes del XXIV^{en} Congrès internacional de sciéncias onomasticas o ICOS); «Quelques mots anciens de l'aragonais d'après la microtoponymie du Haut-Aragon (Espagne)» (actes del XXV^{en} Congrès internacional de linguistica e de filologia romanicas).

Jaume Vellvehí i Altimira

Mataró (Catalonha), 1961. Membre del Grup d'Història del Casal de Mataró. Especialista en lenga e cultura del sègle XIX en Maresme. A participat a de collòquis e de jornadas d'estudis. Prèmi Iluro 2002 pel trabalh *Terenci Thos i Codina (Mataró, 1841-1903): Un home de la Renaixença* (Mataró, 2003). Comissari de las exposicions *Terenci Thos i Codina i Antoni Comas i Pujol*, produchas per la Caixa Laietana a Mataró (2003 e 2006). Director e raportaire al 9è Curs Història a Debat: Art i Cultura al segle XIX al Maresme (Mataró, 2010). A estudiat lo poèta Josep Punsola e son òbra, e es l'autor del prològ de l'edicion de *Calidoscopi. No fa tanta por la mort* (Mataró, 2013).

Joan Veny

Doctor en filosofia e letras. Professor emerit a l'Universitat de Barcelona. Membre numerari de la Seccion Filologica de l'Institut d'Estudis Catalans. Director, amb Lídia Pons, de l'*Atlas lingüístic del domini català*. Autor del *Petit atlas lingüístic del domini català* e president del projècte europèu *Atlas linguistique roman*. Director, amb Àngels Massip, del programa de recèrca *Scripta i Projeció Dialectal*, del Departament de filologia catalana de l'Universitat de Barcelona. Es l'autor, entre autres libres, de *Els parlars catalans*, *Estudis de geolingüística catalana*, *Introducció a la dialectologia catalana*, *Dialectologia filològica*, *Onomàstica i dialectologia*, *Aproximació al dialecte eivissenc*, *Llengua històrica i llengua estàndard*, *Esriptura i oralitat a Mallorca*, *Per una història diatòpica de la llengua catalana*, *De geolingüística i etimologia romàniques*, e mai de mai de quatre centenats d'articles que pòrtan sus la dialectologia, la geolingüística, l'etimologia, l'istòria de la lenga, l'iccionimia, l'edicion de tèxtes, l'onomastica e lo contacte de lengas. Entre autres distincions, li son estats atribuïts la Crotz de Sant Jòrdi de la Generalitat de Catalonha, lo Prèmi de la Fondacion catalana per la recèrca, lo doctorat *honoris causa* a l'Universitat de Valéncia e lo Prèmi d'Onor de las Letras Catalanas.

Maria-Joana Verny

Maria-Joana Verny es agregada en letras modèrnas e professora de lenga e literatura occitanas (Universitat de Montpelhièr 3 – Pau Valèri). Domenis de recèrca : literatura contemporanèa, estudis critics e edicion de tèxtes (sègle XX: Roland Pecout: <http://www.univ-montp3.fr/uoh/pecout/>; Robèrt Allan, Max Roqueta, Joan Bodon, Robèrt Lafont...; sègle XIX: Mistral, Batista Bonnet); sociolingüística; didactica de l'occitan. Dins l'encastre de sa còla de recèrca actuala, LLACS (Lengas, Literaturas, Arts e Civilizacion dels Suds : <http://www.univ-montp3.fr/llacs/>), trabalha en interdisciplinarietat dins lo domeni de la creacion literària. CV complet a l'adreïça <http://www.univ-montp3.fr/llacs/membres/marie-jeanne-verny/>

Mariona Viñolas

Licenciada en filologia catalana e ispanica de l'Universitat de Girona, Mariona Viñolas es d'aquesta passa a preparar sa tèsi doctorala, que pòrta sus la lirica trobadoresca dins la Corona d'Aragon. Es titulara d'un màster en professorat de l'ensenhament segondari e del bachelierat, de la formacion professionala e de l'ensenhament de

lengas e tanben d'un màster en iniciacion a la recèrca en sciéncias umanas. Es estada professora associada a l'Universitat de Girona, e a pres part a de projèctes que pòrtan suls tèxtes catalans de l'Edat Mejana.

Antoni Virgili

Antoni Virgili Colet (Salomó, Tarragonés) es doctor en istòria medievala de l'Universitat autonòma de Barcelona (UAB), ont ensenja aquela disciplina al Departament de las sciéncias de l'Antiquitat e de l'Edat Mejana (Facultat de las Letras). Sas linhas de recèrca intran dins lo quadre dels procèssus de conquista de la Catalonha Nòva (sègles XI-XIII). A publicat *Ad detrimentum Yspanie. La conquesta de Tortosa i la formació de la societat feudal (1148-1200)* (UAB, PUV; 2001) e *Diplomatari de la catedral de Tortosa* (Fundació Noguera, vol. 1: 1997; vol. 2: 2001), e mai plusors articles dins de revistas especializadas. A collaborat tanben a la redaccion dels volums de *Catalunya Romànica* pertocant lo Camp de Tarragona e las Tèrras d'Èbre.

Max W. Wheeler

Max W. Wheeler (Londres, 1946) es professor emerit de linguistica a l'Universitat de Sussex (Anglatèrra), ont ensenhèt la linguistica generala de 1989 a 2007. A consagrat sa recèrca a la fonologia sincronica e diacronica del catalan e a l'evolucion de la morfologia flexiva. Es l'autor de *Morfologia i fonologia catalana i romànica: estudis diacrònics* (2007), *The Phonology of Catalan* (2005) e, amb Alan Yates e Nicolau Dols, de *Catalan: A Comprehensive Grammar* (1999). Es consultant en questions tocant lo catalan, l'occitan e l'espanhòl per l'*Oxford English Dictionary*. A revirat en anglés (2011) lo roman del sègle XV *Curial e Güelfa*.